C. V. 189. ~~300~~.

C
VII. 68

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

J. JACOBI ZIMMERMANNI,

S. THEOLOGIÆ IN GYMNASIO TURICENSI, PROFESSORIS,

REG. BORUSS. SOC. SCIENT. SODALIS

OPUSCULA

THEOLOGICI, HISTORICI ET PHILOSOPHICI ARGUMENTI.

TOMI SECUNDI

PARS II. ET ULTIMA.

BIBLIOTECA DELLA R. UNIVERSITÀ DI TORINO

TURICI,

Litteris CONRADI ORELLII, & SOC.

MDCCLIX.

Digitized by Google

Digitized by Google

PRÆFATIO AD B. LECTOREM.

ANtequam Tē B. Lector ad lectionem proxime ſequentis diſſertationis admitto, quædam ſunt præmonenda. Nimirum ea ante viginti annos a me conſcripta fuit, & ad cl. Ludovicum *Burgetum*, *Profeſſorem Neocomenſem*, τον νυν εν Αγιοις, cum quo mihi per plures annos familiare erat Litterarum commercium, tranſmiſſa, eo fine, ut judicium de ea mihi ſuum candide ſignificaret. Nonſolum autem eam calculo ſuo comprobavit, ſed & eam per aliquem diſcipulorum ſuorum in gallicum idioma transferri, & Diario Litterario, cui titulus: *Journal Helvetique*, inſeri curavit. Diſſertatio ita inſcripta erat: *Ludovici Randbekii*, *Boruſſi*, *V. D. Miniſtri*, *de vera*, *recta atque ſalutari pacis inter Proteſtantes ineunda ratione.* Meminit hujus diſſertat. cl. *Ryhinerus*, artium logicarum in Academia Baſileenſi *Profeſſor* doctiſſimus, qui novam editionem, eamque locupletiorem operum *celeb. Werenfelſii* nobis procuravit, in Tom. I. *diſſert. de Miniſtris ad ſacrum munus admittendis*, præmiſſa præfatione ſequentibus verbis: *ad Lectorem:* „ In Mercurio Helvetico menſis Auguſti & Septembris Anni MDCCXXXVII.
„ extant litteræ lectu digniſſimæ D. *Randbekii*, in quibus ſuam de
„ pace inter Proteſtantes ſententiam fuſe explicat. Laudat in illis
„ virorum doctorum operam & conſilia huc collata ; interque alia
„ *ſcriptum* auctoris (nimirum *Werenfelſii*) *henoticum*, ſed exiſti-
„ mat, hæc omnia eſſe inſufficientia, nihilque agi, niſi res eo de-
„ ducatur, ut Theologi Reformatæ & Lutheranæ ſententiæ addicti,
„ ſuſque deque habita hac opinionum diverſitate, ſimul in una
„ eademque Eccleſia & Academia, ut veri fratres pacifice doceant,
„ munuſque Doctoris aut Paſtoris exerceant.

Fortaſſe vir iſte Theologos pacis ſtudioſos non omnes hujus rei penitus oblitos eſſe crederet, ſi vidiſſet ſcriptum germanicum *Auctoris*, illo inſcio, typis alicubi mandatum, quo probat: *Hominibus non competere jus, quenquam ad Sacrum Miniſterium cætera apprime idoneum, ob ſolum errorem in articulo non fundamentali ab hoc excludendi;* quod ſi omnibus, qui Miniſtros Eccleſiæ recipiunt, perſuaderi poſſet, aliquid voto D. *Randbekii* ſimile tandem aliquando contingeret. Hactenus *clariſſimus Ryhinerus*. Fateor, hanc *celeberrimi Werenfelſii* diſſertatiunculam, dum meditationem meam elaboravi, a me viſam non fuiſſe. Quamprimum vero nova editio operum lucem adſpexit, eam diligenter evolvi, & deprehendi *per eam*, ſententiam meam de vera pacis inter Proteſtantes ineunda ratione *mirifice* confirmari; quod quilibet me tacente, qui harum controverſiarum guarus eſt, ſine anxia ratiocinationum collatione, facile deprehendet.

DE

DE VERA, RECTA,

ATQUE

SALUTARI PACIS,

inter Proteſtantes ineundæ, Ratione.

DISSERTATIO EPISTOLICA.

NOn ſemel miratus ſum, *amicorum optime*, qui fiat, ut præſtantiſſimi Theologi, qui ante aliquot annos omnibus viribus conniſi ſunt, ut fratres in quibuſdam religionis capitibus diſſidentes componerent, nunc altiſſime ſileant, atque curam hanc chriſtiano homine, inprimis vero Theologo, digniſſimam penitus abjiciant. Noſti *Ch. Mathæum Pfaffium*, virum inſigni eruditionis laude florentem, ut de aliis multis, *Reformatis* præſertim, nil dicam, ſacram illam, & vel ſanguine redimendam pacem, omnibus votis atque deſideriis nonſolum expetiiſſe, ſed & argumentis omni exceptione majoribus, publice ringentibus licet diſcordiarum & litium fautoribus, negotii hujus *neceſſitatem* atque *utilitatem* demonſtraſſe. Hinc factum, ut boni omnes ſperarent, ſtudium illud pium, Deoque gratiſſimum, lætiſſimum habiturum eſſe exitum. At tantum abeſt, ut quidpiam adhuc in hoc negotio promotum ſit, ut potius illi ipſi cordati Theologi, qui antea ſtrenue graviſſimum hoc negotium urſerunt, nunc prorſus ſileant, atque adeo de felici ſucceſſu deſperare videantur. Cur ita agant viri præſtantiſſimi facile eſt conjicere. Putant nimirum negotium hoc toties totieſque tentatum omni ſucceſſu deſtitui, atque labores omnes vanos & irritos fore. At eos nonſolum hac in parte errare, ſed & contra ſua peccare decreta, facile eſt oſtendere. Certe id quod præſtitu eſt *difficile*, non prorſus tamen *impoſſibile* eſt. Fatemur mul-

Digitized by Google

torum animos ab hoc negotio ita eſſe alienos, totque præjudicatis opinionibus contra ſalutarem hanc pacem imbutos, ut perquam difficile ſit credere, homines ita animatos adſenſu ſuo rem votis omnium piorum deſideratiſſimam comprobaturos. Sed hoc tamen impedire non debet, quo minus officio ſuo faciant ſatis. Vident illi quotidie homines multos adeo vitiis & erroribus immerſos, ut vix aliqua ſpes adfulgeat, eos ad meliorem mentem iri revocatum, neque tamen deſinunt vitia atque errores debellare; dies diem docet, atque efferatiſſimi etiam homines, ubi cottidie admonentur, ſæpe manſueſiunt; neque ſacra hujus pacis natura poſtulat, ut omnes ſtatim ad eam incundam provolent; ſufficit, ſi unus atque alter illius amore capiatur, atque quantum in ſe eſt efficiat, ut eam ſtabilem firmamque reddat. Accedit, quod ipſorum, qui hactenus de componendis fratribus fuerunt ſolliciti, judicio, ſtudium promovendæ pacis hujus ſacræ non inter actiones *indifferentes*, ſed *neceſſarias præſtitu* ſit referendum. Fatentur enim viri optimi atque præſtantiſſimi, eam eſſe articulorum, circa quos hactenus diſſentiunt Proteſtantes, naturam, ut nonſolum pacem illam ſalva conſcientia inire poſſint, ſed & debeant. Audi quomodo de hoc argumento loquatur eruditus & pacificus Theologus, S. *Werenfelſius*, in meditatione cujus titulus: *Conſiderations générales ſur la réunion des Proteſtans. On demande* (inquit) *comment l'on pourra parvenir à une telle union? A cela je répons, que la choſe depend d'un ſeul point. C'eſt que l'on réconnoiſſe des deux côtés, que l'on eſt obligé en conſcience de s'unir de la ſorte; ſi l'on eſt convaincu de cela de part & d'autre, toutes les difficultés, que l'on ſe figure dans cette affaire, s'evanouiront tout auſſitot. De ſavoir maintenant ſi les Proteſtans de deux partis ſont obligez à cette réunion, c'eſt ce qui depend d'une ſeule queſtion: ſçavoir, ſi ceux de l'une ou de l'autre communion, même ceux qui dans la diverſité préſente des ſentimens ont tort, ne laiſſent pas d'être de vrais membres de l'egliſe chrètienne non obſtant leurs opinions, ils ſont effectivement & réellement des vrais Chretiens, il eſt auſſi clair que le jour, que l'on eſt obligé en conſcience de les croire, & de les reconnoitre tels, d'avoir communion avec eux en cette qualité, & de marquer cette communion au dehors devant tout le monde, en la maniére, qu'il a été dit, & cela dès à préſent & ſans renvoi. Je dis expreſſement, que l'on eſt obligé en conſcience de le faire. Car ce n'eſt pas*

aſſez, que l'on reconnoiſſe que ce ſeroit là une choſe utile, ni même qu'on peut la faire en bonne conſcience; il faut de plus ou avoüer, que cette réunion eſt un devoir indiſpenſable, que l'on ne ſauroit omettre, ni même différer un ſeul moment, ſans ſe rendre coupable d'une grande offençe contre Dieu & contre Jeſus-Chriſt nôtre Chef commun; ou il faut dire nettement, & ſans détour, que tous ceux d'entre les Proteſtans, qui errent dans quelqu'un des chefs, qui ſont controverſez, ne ſont point de vrais Chrêtiens. Car s'ils ſont de vrais Chrêtiens, qu'ils ayent d'ailleurs des erreurs auſſi groſſiéres, & en auſſi grand nombre que de vrais Chrêtiens puiſſent en avoir (comme en effet les vrais Chrêtiens ne ſont pas infaillibles) ils ne compoſent pourtant, avec ceux dont la doctrine eſt la plus pure, qu'une Egliſe, & qu'un corps ſpirituel de Jeſus-Chriſt, & par conſéquent on ne peut, avec aucun ombre de juſtice, les exclurre de la communion exterieure de l'Egliſe. Ita inſignis ille Theologus. (*) Quod ſi autem religio & pietas poſtulat, ut pax illa quæratur, atque omnibus viribus promoveatur, non poſſunt Doctores publici huic officio ſine graviſſimo peccato deeſſe. Chriſtus & Apoſtoli, ſi eos audias, *poſtulant* atque *jubent*, ut cum iis, qui in levibus verſantur erroribus, pacem colamus, eos pro fratribus atque veris Chriſti membris habeamus. Fatentur pacem illam Deo eſſe *gratiſſimam*, *reipublicæ* & *cœtui ſacro utiliſſimam*; cur ergo omitterent, quod tam ſevere ipſis, ut faciant, injunctum eſt? Peccant ſane graviſſime, qui, cum incredibili diligentia litteris vacent, ut famam ſuam longe lateque extendere poſſint, ſanctiſſimum vero hoc ſtudium negligunt, atque adeo in cauſa ſunt, quo minus animæ *Deo* & *Chriſto* ſacræ, at eheu a longo jam tempore in partes ſciſſæ, atque a ſe invicem mutuo alienatæ denuo coeant, atque mitiſſimo noſtro Soteri obediant.

Cum autem ab eo tempore, quo res ad religionem ſpectantes cum cura expendere cœpi, ſingulari ardeam cupiditate fratrum hactenus diſſentientium animos coadunandi, nihil eorum, quantum in me fuit, reliqui feci, quæ ad ſanctiſſimum hoc negotium promovendum facere putavi, ſperans, viros pacis amantes, atque momenti controverſiarum, quæ mutuo intercedunt, gnaros, manus tandem

Pppp 3 victas

(*) Lege ejuſdem excell. viri diſſertat. de ratione uniendi Eccleſias Proteſtantes, quæ extat tomo primo opp. edit. novæ p. 431.

victas eſſe daturos, conatus certe meos adprobaturos. Cum vero haud ignorem quoſdam ex collegis tuis hactenus exiſtumaſſe, fruſtra eſſe conatus omnes eorum, qui manum huic operi adjecturi ſint, officii mei eſſe putavi, ea quæ de hoc argumento coram tecum ſæpius locutus ſum, in chartas conjicere, eum in finem, ut hanc epiſtolam cum iis communices, eoſque ad argumentum hoc ſollicite expendendum horteris. Tam mihi perſuaſus eſſe videor de iis, quæ in hac epiſtola ediſſero, ut firmiſſime credam, me omnes objectiones, quas ſententiæ meæ opponent, facile ſoluturum. Nihil igitur mihi magis gratum atque acceptum erit, quam ſi collegæ tui ſententiam meam rigidiſſimo ſubmiſſuri erunt examini, atque mecum communicaturi rationes, quæ impediunt, quo minus ſententiæ meæ album calculum adjiciant.

Antequam autem ſententiam meam de vera ſacræ hujus pacis conſtituendæ *ratione* in medium proferam, duo neceſſario præmittenda eſſe video. *Primum* eſt, mihi in hac controverſia negotium cum iis Theologis eſſe, qui argumentis graviſſimis ſacræ hujus pacis *neceſſitatem* dudum probarunt, non vero cum rixoſis quibuſdam Theologaſtris, qui pedibus manibuſque huic negotio obſtrepunt. Hinc omiſſa videbis omnia illa argumenta, quæ a doctiſſimis viris *Strimeſio*, *Heideggero*, *Brukero*, *Pfaffio*, *Turretino*, aliiſque in medium ſunt allata: exiſtumo ea ejus eſſe ponderis, ut quemvis rerum ſacrarum peritum, atque controverſiarum de quibus agitur gnarum, neceſſario, ſi præconceptas animo opiniones tantiſper faceſſere jubeat, in adſenſum ſint pertractura. Hoc unum addendum eſſe puto, nimirum Theologos illos præſtantiſſimos, quorum hic mentionem facio, ſi convenienter *principiis*, quæ recte *poſuerunt*, agere voluiſſent, *ulterius* debuiſſe progredi, atque *arctius* aliquod unionis ſacræ *vinculum* quærere.

Alterum ad quod attendi velim hoc eſt: licet latius extendam pacis ſacræ limites, quam a præſtantiſſimis noſtris Theologis factum eſt, non tamen ad ſententiam meam probandam neceſſarium eſſe puto, ut diſſidentes fratres unam eandemque de controverſis articulis foveant ſententiam, atque alterutra pars victas det manus, unaque ſit omnium ſententia; ad hoc enim in hac rerum caligine & opinionum diverſitate pervenire nunquam licebit, neque ut fiat neceſſe eſt. Unde etiam doctiſſimi viri, qui ſacræ pacis ſtudio animati, animum

ad

ad ſcribendum de hoc argumento adjunxerunt, recte monuerunt, ſuam cuique de controverſis articulis *cogitandi libertatem* concedendam eſſe. Hoc ideo moneo, ne, dum limites hujus pacis *latius* extendendos eſſe dico, quidam exiſtument, me id agere, ut probem, *Lutheranis* vel in caſtra *Reformatorum*, vel *Reformatis* in *Lutheranorum* caſtra eſſe eundum. Hic diſſenſus, ſalva pace, quam ineundam puto, poteſt locum habere.

Hiſce præmiſſis dicam, quæ mea ſententia pacis illius ſacræ vera ſit ratio, poſtquam paucis virorum doctorum, qui eam omnibus viribus urſerunt, mentem expoſuero. Contendunt viri docti, pacis rationem in eo debere conſiſtere, ut *Lutherani* & *Reformati* poſitis præjudicatis opinionibus, modeſte, & ἄτερ πάθων in controverſias, quæ invicem intercedunt, inquirant; ut omnibus durioribus conſequentiis, quæ ex alterutra opinione necti ſolent, abſtineant; ut ſeſe mutuo pro fratribus & membris veræ Eccleſiæ habeant, atque in hujus rei teſtimonium ſacra cœna, pacis & amoris ſymbolo, in diverſis cœtibus promiſcue utantur. Vel ſi mavis audire inſignem *Werenfelſium*, quem utriuſque partis Theologi ob raram eruditionem & modeſtiam magni faciunt, in eo conſiſtit illius unionis ratio: *Que les Proteſtans des deux partis regardent ces differences de ſentiments, qui ſe rencontrent entr'eux, comme de ces inconveniens inévitables, que l'on ne bannira jamais d'entre les Chrêtiens, & qu'ils ſe ſupportent en cela comme le Chriſtianiſme le demande, & comme on ſupporte les autres infirmités humaines: qu'ainſi cette diverſité d'opinions ne les empêche pas, de ſe reconnoître mutuellement, & de s'aimer comme membres d'un même corps ſpirituel & comme fréres: Et que cette union ſincère & chrétienne étant bien enracinée dans leurs cœurs, ils la tèmoignent publiquement devant tout le monde, non ſeulement par toutes ſortes d'œuvres de charité & d'affection fraternelle, mais auſſi & principalement en ne faiſant qu'une même communion, & en participant enſemble les uns avec les autres à la Sainte Céne, qui eſt la marque la plus expreſſe de la Communion des Chrêtiens.* Hactenus *Werenfelſius*.

Ad hanc pacem ſtabiliendam variis utuntur argumentis, iiſque graviſſimis atque evidentiſſimis, quæ non repetam. Quin hæc recte atque pie dicta ſint, nemo dubitaverit. Hoc unum mihi in hac virorum doctorum ſententia diſplicet, quod nimirum limites hujus pacis ſacræ *ulterius* non extenderint, atque adeo ad veram & ſaluta-

ſalutarem animorum concordiam ſtabiliendam quædam omiſerint, quæ mea opinione neceſſario fuiſſent adjicienda, quæque pacis illius ὑπεροχὴν manifeſtiſſime declaraſſent.

Mea igitur de hoc argumento hæc eſt ſententia: *Oportere duas illas diſſidentium fratrum familias adeo in unum corpus coaleſcere, ut non obſtante illo qualicunque diſſenſu in una eademque academia, gymnaſio, atque eccleſia, promiſcue publice docere, atque ſacris operari poſſint; adeo ut v. gr. Lipſiæ Theologi Lutherani & Reformati, & vice verſa Baſileæ & Ultrajecti Reformati & Lutherani Doctorum publicorum officio defungi poſſint, atque diſſenſus diſcrimen non majus inter eos habeatur, quam Voëtianorum* v. gr. & *Coccejanorum in Belgio, aut duorum Profeſſorum Philoſophiæ, in una eademque Academia diverſam philoſophandi viam ingredientium.* Hanc *veram*, *ſolidam*, atque *duraturam* pacis veræ conſtituendæ *rationem* eſſe puto. Ne cui hæc mea ſententia *paradoxa* videatur, adſcribam clariſſimi & doctiſſimi viri, Joh. Jac. *Huldrici*, Profeſſoris olim penes nos *Juris Naturæ* & *Ethicæ*, Præceptoris mei ætatem colendi, de hoc argumento cogitata. Præmittenda tamen occaſio, qua data animi ſui decreta publice, *ſuppreſſo* tamen *nomine* ſuo evulgavit. Recuſa nimirum eſt *Tiguri* ipſo curante anno 1722. diſſertatio ſub hoc titulo: *Fraterna & modeſta ad omnes per univerſam Europam Reformatas Eccleſias, earumque pios ac fideles Moderatores ac Defenſores, pro unanimi in toto Religionis evangelicæ negotio conſenſu inter ſe conſtituendo, exhortatio; a pio & erudito Theologo, nomine fratrum evangelicæ profeſſionis in regno Poloniæ exiſtentium, ante centum, & quod excurrit, annos ſcripta, nuncque in lucem denuo edita, recudi curavit Irenæus Philalethes*, i. e. *Huldricus.* Huic diſquiſitioni præmiſit *præfatiunculam*, in qua inter alia mentem ſuam aperuit de *negotio irenico* inter *Proteſtantes* procurando ſequentibus verbis: „ Pruriret mihi (inquit) aliquo abhinc tem-
„ pore & animus & calamus ad demonſtrandam brevi aliqua diſſer-
„ tatione ſpecialem iſtam in cauſa hac irenica veritatem: Tranſa-
„ ctionem religioſam, quæ nuperrime Ratisbonæ ab illuſtriſſimo Pro-
„ teſtantium S. R. I. Principum Statuumque Collegio publice ſancita
„ eſt, nondum illam eſſe, ad quam homines vere pacifici tot inde a
„ duobus fere ſeculis ſpes erexerant, quamque tot ardentibus votis
„ efflagitaverant. Quanquam etiam in ea, quæ vivimus, tempo-
„ rum difficultate, illa magni beneficii loco habenda, Deoque Pa-
„ cifica-

„ cificatori infinitæ merito hoc quoque nomine gratiæ agendæ ſint,
„ non tamen talis tranſactio, & inde emanans religioſa Proteſtan-
„ tium unio, totum illud eſt, ad quod ego quidem, & ut putem,
„ una mecum plurimi, qui bonum Hieroſolymæ omni & prece
„ & pretio quærunt, & ſpe & votis meis propendeo. Tolerantia
„ iſta eſt, quæ inde fere a beatæ Reformationis temporibus, Re-
„ formatis ne quidem ſuadenda fuit, non veri nominis unio & com-
„ munio, non mutua & ſolida fratrum *ἰσότιμον πίστιν ἐν δικαιοσύνῃ*
„ *τοῦ Θεοῦ ἡμῶν καὶ σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ λαχόντων* amplexatio. A triſti-
„ bus jurgiis abſtinent vi hujus pacificationis Proteſtantes fratres in
„ poſterum, nondum in dulcia oſcula ruunt mutuaſque dexteras ſibi
„ invicem vere implicant. Perſuaſiſſimus autem ego ſum, & poſ-
„ ſe illos & debere, ſiquidem officio hac in parte ſuo facere ve-
„ lint ſatis, & poſſe, inquam, illos & debere adeo in unicæ Eccle-
„ ſiæ unum corpus coaleſcere, unoque ita inter ſe ſpiritu conglu-
„ tinari, ut v. g. mihi V. D. M. & indigno Profeſſori Tigurino li-
„ ceret poſthac in Academia aut Eccleſia aliqua illarum, quæ ha-
„ ctenus Lutheranæ, quanquam intolerando inter illos, quorum
„ unus Doctor & Magiſter eſt Jeſus Chriſtus, nomine dictæ ſunt,
„ etiamſi vel Hamburgi foret illa, publice & legere & docere, i. e.
„ Profeſſoris aut Paſtoris munus obire & vice verſa. Et certe quid
„ facilius hoc ipſo paradoxo, quod hîc aſſero, & dum vivam aſſe-
„ ram, foret intellectu, modo hominibus, potiſſimum Theologis,
„ veniret in mentem idem agitatis hactenus inter Proteſtantes con-
„ troverſiis, exempli gratia, Coccejanorum & Voetianorum in Bel-
„ gicis, Particulariſtarum & Univerſaliſtarum in Galliarum olim
„ Eccleſiis, tanto animorum æſtu, iris tantis agitatis; ſed nigreſce-
„ rent forte, hæc me nullius nominis homuncione prolixius agen-
„ te, & demonſtrante, hinc inde, non quidem Tiguri, aſt paſſim
„ alibi, multis venæ intumeſcerent & ora, ipſeque ego, totus ad
„ jurgia cohorreſcens, & almæ pacis unice operans moleſtis litibus
„ implicarer. Hinc animum quidem ad hoc non ſumo, ſed cala-
„ mum potius frango, & vigilata forte iſthæc pro pace prælia de-
„ leo; veniet, opto dies, quo id ipſum agent alii, quibus ego cor-
„ rigias ſolvere & calceamenta portare indignus ſum. Calidiſſimum
„ cordis mei votum eſt, ut quod nos vix poterimus unquam,
„ Deus ipſe tandem efficiat, & Jeſus Chriſtus, dator & ſtator ve-

„ ræ pacis, litiganti ſuæ Eccleſiæ: *PAX VOBIS* acclamet, pretioſaque ſua promiſſa adimpleat, quibus fœcunda & prægnantia admodum ſunt in hanc rem ſanctorum ſuorum Prophetarum vaticinia. Vide Cant. VI. 12. VIII. 8. 9. 10. Eſajæ XI. 9. 13. 14. LX. 17. 18. LXV. 25 Ezech. XXXVII. 15. 20. &c. In quo pio voto bullienti de corde effuſo finio, teque, B. Lector, in Domino pacis bene valere, & pro pace Zionis ardenter orare jubeo. Poſtquam id unum addidero, quod in fine epiſtolæ alicujus Magni *Oecolampadii* ad Magnum itidem *Zvvinglium* noſtrum, quam in originali inter chartas uno & altero abhinc die meas offendi, quæque, quod nullus dubito, in impreſſis etiam heroum horum litteris occurret, non ſine animi voluptate legi: „ *Dominus*, ita pius Oecolampadius, *auxit me filiola cui nomen Irene. Oro ut illa aliquando Eccleſiis detur.* Hactenus ὁ μακαρίτης cl. *Huldricus.* Verba autem cl. viri licet paulo prolixiora adducere volui, partim ut exinde conſtet, quam propenſo ſemper Tigurinæ Eccleſiæ Theologi animo fuerint erga fratres Lutheranos; quamque lubentes omnia illa conferre voluerint, quæ ad ſtabilem illam & vere chriſtianam unionem plurimum conferre poſſent; *partim* quod ex iis conſtet, cl. *Huldricum* ante me, eandem quod ad ſummam rerum pertinet, quam hic tueri & probare ſatago, de unione Proteſtantium ſententiam calculo ſuo comprobaſſe. Quamvis enim ad veritatem aliquam probandam parum interſit, utrum ea nova ſit vel antiqua, in certaminibus tamen theologicis propter quoſdam Doctores umbraticos & rixatores eo deventum eſt, ut veritati vix vacivæ præbeantur aures, niſi oſtendatur, jam ante nos fuiſſe, qui eam propugnare aggreſſi ſint.

Ut autem probem, veram illam & rectam pacis ineundæ rationem, neceſſario *arctiſſimam* illam unionem & concordiam poſtulare, non aliis utar argumentis, quam iis, quæ viri docti, qui de ineunda ſalutari hac concordia ſcripſerunt, in medium attulerunt. Non omnia autem, ſed quædam duntaxat adhibebo, perſuaſus, *omnia* argumenta, a viris doctis allata, aut *nihil* probare, aut *noſtram* mirifice ſtabilire ſententiam.

Primum atque *graviſſimum argumentum*, quo viri pacis ſacræ ſtudioſi utuntur, ad concordiam illam ſtabiliendam, hoc eſt: *Qui in omnibus articulis, qui ad ſalutem conſequendam neceſſario poſtulantur,*

lantur, *conſentiunt*, *illi concordiam illam*, *non obſtante levi diſſenſu*, *inire tenentur: Atqui Lutherani & Reformati*, *in omnibus illis capitibus*, *quæ ad obtinendam ſalutem requiruntur*, *conſentiunt.* Ergo &c. Utramque propoſitionem, majorem & minorem, uti in ſcholis loquuntur, prolixe atque perſpicue viri docti probant, quæ cum notiſſima ſint iis recenſendis non immorabor. At ſi vera ſunt hæc argumenta, ſequitur in *una eademque Academia*, *ſchola*, *cœtu*, nonſolum *poſſe*, ſed & *debere* ferri Doctores in neceſſariis hiſce articulis conſentientes; ſequitur diſſenſus illius nullam habendam eſſe rationem, ſaltem non majorem, quam qui inter Theologos ejuſdem ſectæ de variis S. Scripturæ explicationibus & hypotheſibus haberi ſolet. Atque hic ſeſe exerit concordiæ, quam nos urgemus, *efficacia* atque *utilitas.* Cur enim quæſo Lipſienſis Theologus pro fratre habere debet Theologum Batavum aut Helvetum, non vero collegam in eadem Academia viventem, ſed Batavorum Theologorum ſententiæ de S. Cœna addictum? Aut vice verſa, cur quæſo Doctor Baſileenſis pro fratre habere teneretur Theologum Tubingenſem, non item fratrem in eadem Academia publice docentem, ſed opiniones fratrum Lutheranorum de gratia & prædeſtinatione defendentem? Certe ſi diſſenſus ille, qui inter Theologos illos intercedit, non impedit, quo minus *fratres*, & *membra vera Eccleſiæ* ſint, ratio nulla dari poteſt, cur in uno eodemque cœtu, una eademque Academia docere, licet in quibuſdam diſſentiant, non poſſint: locorum intervalla ad rem profecto nihil faciunt.

Secundo, argumentantur viri pacis ſacræ ſtudioſi ab opinionum, circa quas in diverſa abeunt fratres, *levitate*, contendentes, eam eſſe errorum illorum, ſi recte perpendantur, naturam, ut *mutuum amoris* & *amicitiæ vinculum* diſſolvere nec poſſint, nec debeant. Recte ita ſentiunt viri præſtantiſſimi; at ſi hoc verum eſt, *ſequitur*, diſſenſum illum obſtare non debere, quo minus duo vel tres Theologi, circa articulos illos in diverſa euntes, in una eademque Academia publice doceant, ſeque pro fratribus agnoſcant; *ſequitur*, Theologum Reformatum intercedere non debere, quo minus Theologus Lutheranus lateri ſuo jungatur, & vice verſa. Ratio in promtu eſt. Cum Theologi illi diſſentiant in capitibus ad religionis veræ *ſummam* nihil plane facientibus, diſſenſus ille non impedit, quo minus mitiſſimi noſtri Soteris diſcipuli, atque vera Eccleſiæ membra ſint.

 Tertio

Tertio argumentantur viri docti a *præcepto Dei*, *Chriſti*, & *Apoſtolorum*, aſſerentes, Deum in verbo ſuo præcepiſſe, ut *pacem* & *concordiam* alamus cum fratribus infirmis & in quibusdam errantibus; Chriſtum & Apoſtolos, Doctores infallibiles, infirmos & in quibuſdam errantes cœtu ſacro & ſocietate ſacra non excluſiſſe. Hoc argumentum, ut ſolidiſſimum eſt, & πασης ἀποδοχης ἀξιον, ita quammaxime militat pro mea ſententia. Cur enim quæſo cives ejuſdem reipublicæ, multis communis patriæ vinculis conſtricti, non arctius & intenſius amarent fratrem, in quibuſdam forte errantem, quam alium, in diverſo plane imperio conſtitutum? Num *Lipſienſi* civi & Theologo magis carus atque acceptus eſſe debet *Batavus*, quam ejuſdem urbis incola, & Theologus Batavorum de *S. Cœna* ſententiæ addictus? Num ejiciendus eſt Theologus *Baſileenſis* Lutheranorum ſententiæ de *gratia & prædeſtinatione* addictus, licet, ut hoc fiat, neque Chriſti, neque Apoſtolorum auctoritas atque exempla *concedant*, imo *contrarium* ſuadeant? Mitto jam argumenta ab exemplo Eccleſiæ primitivæ, atque communionis fidelium natura petita, & quæ viri docti alia in medium protulerunt. Verbo dicam: nullum eſt argumentum, a viris pacis ſtudioſis allatum, quod *ſententiam noſtram* non *firmiſſime ſtabiliat.*

Video autem quid diſſentientes dicturi ſint: contendent, argumenta hactenus allata probare quidem, neceſſe eſſe, ut Reformati & Lutherani ſeſe mutuo pro fratribus habeant, atque pacem colant; at ideo neceſſe non eſſe, ut in *una eademque Academia* Theologi diverſarum opinionum ferantur, ſufficere, ex. gr. ſi *Lipſienſes*, *Tubingenſes*, *Wittenbergenſes*, *Batavos*, *Helvetos*, *Palatinos* &c. pro fratribus habeant; hac ratione pacem ſalvam eſſe, neque plura requiri.

At aut ego vehementer fallor, aut argumenta a viris doctis allata probant *ſimul*, omnia quæcunque ad unionem illam maxime firmam atque ſtabilem reddendam conferre aliquid poſſunt, tentanda & facienda. At longe *arctior* atque *firmior* eſt unionis illius ratio, ſi nullo habito reſpectu diſſenſus, qui inter illos viget, promiſcue muneribus publicis admoventur utriuſque partis Theologi, quam ſi in hac demum vel illa republica unius partis Doctores tolerantur.

Ut autem hoc magis pateſcat, quædam ad ſententiam meam confirmandam addam. Velim igitur notari, concordiam illam,

quam

Digitized by Google

quam præſtantiſſimi Theologi hactenus commendarunt, non *ſatisfacere juri conſcientiæ*, & *veræ tolerantiæ*, quæ hic locum habere debet. Sunt inter Reformatos Theologos non pauci, qui Lutheranorum de *gratia* & *prædeſtinatione* ſententiæ addicti ſunt; ab altera parte reperiuntur inter Theologos *Lutheranos* non pauci, (exempla adducere odioſum eſſet) quibus ſententia Reformatorum de S. Cœna arridet. Si Angliam excipias, vix audet Theologus Reformatus multis in locis publice fateri ſe ſententiæ Lutheranorum de gratia &c. eſſe addictum, ſed ſuam, quam profitetur, ſententiam teget, atque Reformatorum decretis ſubſcribere ſeſe ſimulabit; vice verſa Theologus Lutheranus non ferretur, qui Reformatorum de *S. Cœna* ſententiam veram eſſe profiteretur. An hæc autem veri nominis *tolerantia* & *concordia* eſt? An hæc eſt fraterna animorum conſociatio? Num hic eſt ille inſignis pacis illius ſacræ *fructus?* Aut vera rerum vocabula amiſimus, aut plura poſtulantur ad veram atque ſalutarem concordiam ſtabiliendam. Ponamus, v. gr. *Tubingæ*, vel *Lipſiæ*, Profeſſorem eſſe Theologiæ, cui ſententia Reformatorum de *S. Cœna* vera videatur, & ab altera parte Theologum *Ultrajectinum* vel *Tigurinum* ſententiam Lutheranorum de gratia &c. amplectentem: ponamus tales vi conſcientiæ adactos, ſuam quemque profiteri ſententiam; ſane ut ſunt tempora, non obſtante illa concordia, quam viri docti urgent, uterque vel ad ſilentium tenendum adigetur; vel ſi id recuſaverint, muneribus ſuis privabuntur, atque ita nonſolum conſcientiæ jura violabuntur, ſed & neceſſario rumpentur *vincula concordiæ* adeo celebratæ. Quæ enim hæc tandem eſt pax & concordia, ſi vir cætera probus & doctus ob hoc unum, quod cum aliis fratribus eandem tuetur ſententiam, de munere ſuo dejicitur, aut ſilentio tegere ſententiam tenetur, quam conſcientiæ ſtimulis adactus veram eſſe putat, quæque judicio eorum, qui eum impugnant, cum *ſalutis conſequendæ ſpe conſiſtere poteſt?* Unde patet, eam demum concordiam *tutam* atque *ſtabilem* eſſe, quæ jubet, ut Doctores publici, circa articulos illos in contraria euntes, tolerentur; ita ſane oſtendunt, ſe alios pro fratribus habere; ita fatentur articulos illos, de quibus hactenus convenire non poterant, ad ſalutem conſequendam creditu non eſſe neceſſarios. Cum autem contrarium paſſim fiat, patet, concordiam, quam viri docti hactenus urſerunt, non ſatis eſſe *tutam*,

neque naturæ *veræ pacis*, atque duraturæ concordiæ accommodatam. In *Dania*, *Suecia*, *Saxonia* &c. ſoli Lutherani Theologi in Academiis docere debent; in *Belgio*, *Helvetia*, & alibi ſoli Theologi Reformati; una ſcilicet Academia non poteſt ferre duos fratres Theologos, circa levia capita religionis diſſentientes! bone Deus! repeto, qualis tandem eſt hæc fratrum adeo celebrata concordia? Dicent forte quidam, Theologos Reformatos, ſententiæ Lutheranorum addictos, ſed muneribus ſuis ob hoc motos, tamen pro fratribus a Theologis Reformatis haberi poſſe; at mira hæc eſt & plane inſolita veræ amicitiæ atque concordiæ ratio; natus eſt aliquis Baſileæ, ibi altus, enutritus, litteris bene inſtructus; duxit uxorem Baſileenſem; habet liberos, fautores, amicos; Theologiæ muneri, Reformatorum quippe ſententiæ addictus, admovetur. Hic examine inſtituto mentem mutat, atque ſententiam Lutheranorum de prædeſtinatione & gratia, rationi & S. Litteris convenientiorem eſſe putat, eamque defendit. Hic *bonus* noſter *frater*, *membrum veræ Eccleſiæ, in leviſſimis, judicio ipſorum fratrum errans, cum familia, uxore & dulciſſimis amoris pignoribus liberis, ſiquidem in ſua ſententia permaneat, patriæ, fautoribus, & amicis valedicere, atque propter innocuum diſſenſum in alium locum, ubi Lutherani Doctores ſunt, migrare, aut in patria, munere ſuo dejectus, cum maximo familiæ detrimento privatam vivere vitam tenetur.* Num hæc agendi ratio, *provoco ad omnium conſcientiam*, probat, *Lutheranos* & *Reformatos* eſſe fratres, & vera Chriſti membra? Idem dicendum, ſi ponas, Theologum v. gr. *Tubingenſem*, Reformatorum de S. Cœna ſententiæ addictum, talia experiri fata. Ex quo ſatis, ni fallor, conſtat, quam ſolida, atque ſalutaris futura eſſet ea, quam *propugno*, & dum vivam defenſurus ſum, pacis ſacræ ineundæ ratio. Sæpe doctiſſimi inter Proteſtantes viri, in ea qua vivunt Republica emergendi occaſionem vident nullam; cui malo facile occurri poſſet, ſi nullo habito diſſenſus illius reſpectu promiſcue muneribus admoverentur. Cum autem vi principiorum, a viris doctis conceſſorum, Theologi Lutherani & Reformati omnia facere teneantur, quæ ad demonſtrandam veram atque fraternam concordiam poſtulantur, ſole meridiano clarius patet, ea, quæ dixi, via eundum eſſe.

Facile

Facile autem conjicio, diſſentientes, multa contra unionis illius arctiſſimæ, quam ineundam puto, rationem in medium prolaturos. Tantum abeſſe dicent, ut plerique fratrum huic conſilio ſubſcripturi ſint, ut potius hoc ipſum eos ſit abſterriturum: notum eſſe, huic concordiæ obluctari non tantum ineptos quoſdam *Theologaſtros*, ab omni humanitate alienos, aut concionatores quoſdam loquaces, qui tribunitiis ſuis orationibus, omni data occaſione, cum meliora adferre non poſſint, in diſſentientes fratres debacchentur; ſed & inter doctiſſimos *Lutheranorum* tales reperiri, qui paci huic ſacræ, toties totieſque commendatæ, obſtrepant, exemplo eſſe poſſe eruditiſſimi *Moshemii ſcriptam* de *Synodo Dordracena*, *maximo unionis impedimento*, *conſultationem.* (*)

At hæc omnia non ita comparata ſunt, ut probent, concordiam, quam commendavi, aut non eſſe rectam atque ſalutarem, aut conditiones hujus pacis plane præſtitu eſſe impoſſibiles; quod ſi igitur ea, quæ in medium proferunt quidam, non obſtent, quo minus vera, ſolida atque ſalutaris ſit illius pacis, quam ineundam puto, ratio, omnium veritatis & pacis amantium officium eſt, omnia ad eam promovendam tentare; ſupra dixi, nos negligere ea non poſſe, ad quæ præſtanda nos *religio* & *præcepta Chriſti* obligant. Licet igitur perſuaſus non eſſem, inſtitutum meum felicem exitum habiturum, non minus tamen gnaviter elaborandum eſſet mihi, ut facerem quantum in hoc negotio poſſem. Theologi quotidie contra errores & vitia pugnant, licet pauciſſimos eſſe ſciant, qui nuntium iis mittant, atque ad animum ſua monita revocent. Hinc frequenter in ore habent illud *Lactantii*, dicentis: *Satis me vixiſſe arbitrabor, & officium hominis impleviſſe, ſi labor meus aliquos homines ab erroribus liberatos ad iter cæleſte ir:xerit.* Idem dixerim ego de pacis illius conſtituenda ratione; adſentiatur modo initio unus atque alter, atque, quantum in ſe eſt, ſanctiſſimo huic inſtituto faveat, cæteros dies & meliora conſilia forte in adſenſum rapient.

(*) Nemo exiſtimet me mortuo leoni inſultare velle; præterquam enim quod hoc a moribus meis abhorret plane, ſupra dixi, hanc diſſert. epiſtolicam ante 20. annos ſcriptam fuiſſe. Ut nihil non dicam ex editis meis ſcriptis manifeſtum eſſe, me maximi feciſſe celeberrimum nunc cœlo receptum virum, qui viciſſim, quod non contemnendis indiciis oſtendere poſſem, me amavit.

Digitized by Google

rapient. Non ita abjecte de Dei favore erga genus humanum ſentio, ut putem, tam ſalutaria conſilia, Deo acceptiſſima, & reipublicæ atque cœtui ſacro utiliſſima, *nullam* plane *vim* atque *efficaciam* in animos hominum habitura. Deus, pacis amantiſſimus, non poteſt non amare pacificos, eorumque ſanctis conatibus bene cupere. Excitabit, ſpero, mox tales, qui operi huic promovendo manus admovebunt, imo plures forſan ſunt, quam p utamus, qui ad pacem hanc legibus hiſce ineundam parati ſunt. Nihil igitur probat argumentum illud ab *exigua ſpe* ſucceſſus deſumtum.

Neque, uti ſupra monui, mihi in hoc negotio res eſt cum iſtis, qui ab omni plane concordia alienum gerunt animum; ſed cum viris *cordatis* & *eruditis*, qui pacis illius ineundæ *neceſſitatem* dudum graviſſimis & omni exceptione majoribus argumentis demonſtrarunt, neque tamen illius concordiæ limites eo uſque, quo id faciendum eſſe puto, extenderunt. Ineptos clamatores, & pacis hoſtes indignos puto, quibuſcum conferatur: quid enim facies cum iis, qui *communia pietatis* & *charitatis* officia pedibus conculcant; qui pro leviſſimis ſententiis tanquam pro aris atque focis pugnant; qui impudentiſſime in eos debacchantur, qui conſilia pacis offerunt; qui inepto zelo correpti ex qualibet, ut ajunt, muſca elephantem faciunt; qui ingenii humani naturam atque controverſiarum momenta nunquam per vitam recte perpenderunt? tales certe permittendi ſunt malo, quo agitantur genio, Deoque & Medicis ſunt commendandi. Neque certe pax, quam ineundam ſuadeo, inter τα ἀδυνατα eſt referenda; quo enim argumento id probabitur? Non poſtulo ut Lutherani Reformatorum, aut Reformati Lutheranorum accedant ſententiæ; ſed ut in una eademque Academia, vel cœtu, ſuam quiſque ſententiam de controverſis articulis *modeſte & libere* profiteatur; hoc autem cur fieri non poſſit cauſam non video. Si Deus, & mitiſſimus noſter Soter hanc pacem commendent; ſi Chriſti, Apoſtolorum & præſtantiſſimorum virorum exemplo patet, pacem illam olim obtinuiſſe; ſi argumenta pro conſenſu utriuſque partis in articulis creditu neceſſariis valida ſunt, uti quidem credunt viri docti, qui data opera de hoc argumento ſcripſerunt, quid prohibet tandem quo minus negotium hoc perficiatur? In *Anglia* paſſim hæc libertas viget. In una eademque Academia docent duo *Medici* aut *Philoſophi*, diverſa ſequentes ſyſtemata. Num ſoli tandem

Theo-

Theologi, quos pacis nuntios eſſe oporteret, ad leges charitatis & pacis obſervandas adduci non poſſunt? Certe nihil facilius eſt, quam concipere, qua ratione viri prudentes & pacifici ad ineundum ſalutare hoc conſilium induci poſſint. Quod denique exemplum celeberrimi *Moshemii* attinet, nil id quidem contra neceſſitatem pacis illius, quam urgendam eſſe puto, facit. Concedo, *Moshemium inter viros eruditiſſimos, quos habet Germania noſtra, eſſe referendum: nihil ipſius eruditioni, eloquentiæ, cæteriſque, quibus floret, virtutibus detractum volo; maximi illius ſcripta facio, neque parum ex iis me profeciſſe conteſtor.* (Ita ſcripſeram ante viginti annos.) Interim non diffiteor, me vehementer miratum eſſe, doctum virum, *eo tempore*, quo præſtantiſſimi utriuſque partis Theologi ſacram illam pacem omnibus viribus promovere voluerunt, edita ſua conſultatione de novo diſcordiarum flammas, ex cineribus ſuis, addito flabello excitaſſe. An ignoraſſe dicendus eſt *vir doctiſſimus* omnes illas rationes, quas ad ſententiam ſuam probandam viri docti in medium attulerunt? Num ipſemet ſatisfecit difficultatibus, quæ in doctrina de *præſcientia* Dei occurrunt, quaſque poſt *Baylium* maſcule urſit *eruditiſſimus Vitus?* Num ignorat *Anglos* fere omnes *Amyraldi ſequaces*, *Gallorum* exulum pleroſque, Boruſſos, alioſque ad ſententiam Lutheranorum de gratia &c. propenſiores diu eſſe factos? Num ipſe conſubſtantiationis dogma concoquere poteſt? An non Theologo chriſtiano dignius officium feciſſet, ſi aut tacuiſſet, aut animos ubique pacis ſtudio incenſos eruditis & modeſtis meditationibus magis confirmaſſet? Certe hac ſua conſultatione effecit, ut multi inepti *Theologaſtri* in ſua pervicacia fuerint confirmati; alii vero, optime de ſalutari hoc pacis promovendæ ſtudio ſentientes, abſterriti. Animus non eſt argumenta, quæ in erudita *conſultatione* in medium protulit, examinare, fecit id dudum doctiſſimus *Vitus*, quod tamen, ut ſine bile factum fuiſſet, optarem, interim ut verum fatear, non mihi videntur argumenta cl. *Moshemii* ejus eſſe ponderis, ut rationes, pro ſtabilienda pace a doctiſſimis viris allatas, ulla ratione concutiant. Ratio præcipua petita eſt ex conſequentiis, quæ ex doctrina *Supralapſariorum*, & ſi vis etiam *Infralapſariorum*, ſequi dicuntur; at nihil plane novi attulit cl. *Moshemius*; centies ad hanc objectionem reſponderunt Reformati; centies clamarunt ſe *deteſtari* periculoſa illa conſectaria; centies adſeruerunt, ſe lubentes in nu-

merum male ratiocinantium referri velle, modo ipſis deteſtabiles propoſitiones non imputentur; millies oſtenderunt doctrinam de *infallibili* Dei *præſcientia* iiſdem urgeri difficultatibus (*), atque ſententiam Lutheranorum de Sacra Cœna omnibus rectæ rationis principiis eſſe contrariam. His non obſtantibus, pacem identidem obtulerunt & adhuc offerunt Reformati, atque omnia illa fecerunt, quæ ad mitigandos fratrum animos facere potuerunt. Perpendat ſedulo cl. vir, quid viri doctiſſimi, *Pfaffius* inprimis & *Turrettinus*, de *momento* controverſiarum illarum ſcripſerunt; perpendat, quam raro doctiſſimi Reformatorum noſtra ætate de controverſis articulis publice agant; quam ſedulo caveant, ne hoſtibus inſultandi cauſam ſuppeditent; quam gnaviter, *Angli* præſertim & *Galli*, Reformatorum cœtui addicti, in ſcriptis ſuis ea urgeant, quæ ad veram pietatem inſtillandam faciunt &c. &c. quam recte facerent Chriſtiani, ſi cum cl. *Turretino* aſſererent, ſatis eſſe de decretis Dei hoc ſcire: *Qui credit ſalvabitur, qui non credit damnabitur*; certe ubi ab hac regula diſcedunt Theologi, iis ſe involvunt difficultatibus, quibus ſolvendis impares ſunt. Probe novit doctiſſimus *Moshemius*, quid in controverſia hac, inter *Baylium* & doctiſſimos ejus adverſarios, dictum atque ſcriptum ſit: periculum faciat, utrum objectionibus omnibus, quibus præſcientia infallibilis Dei impugnatur, diluendis par ſit, nec ne. Scio quid doctiſſimus vir reſpectu conſequentiarum, quas *Lutherani* contra Reformatos urgent, differtat. theolog. III. pag. 108. ſeq. monuerit; at idem haud ignorat, quid regeſſerit vir eruditus, *Miſcellan. Duiſburgenſium tomo ſecundo* pag. 398. ſeq. (**) Cl. *Werenfelſii* ſcripta magni fecit *præſtantiſſimus Moshemius*; at ille dudum graviſſimis rationibus probavit, non eſſe de religione diſſentientis judicandum ex conſequentiis, quas alius nectit, ſed ex *propria confeſſione* ejus quem errare contendimus. Ita

inter

(*) Celeb. PFAFFIUS in Schediaſmate, de formula conſenſus helvetica, rotunde id fatetur, dicens pag. 46. „ Nec tamen id diffitemur, eſſe difficulta- „ tes quaſdam nobis fere inſuperabiles, quæ gratiæ univerſali objici „ poſſint, id quod dudum faſſi ſumus. „ Provocat ad primitias ſuas Tubingenſes in Notis.

(**) Verba ipſa Auctoris, quia prolixiora ſunt & invidiæ plena, quanquam difficulter refutanda, hic adducere nolo, præſertim cum hæc Miſcellanea paſſim obvia ſint.

inter alia loquitur *ὁ μακαρίτης*, in *cogitat. generalibus de unione Proteſtantium*: *Non id ſententia noſtra eſt*, (inquit) *quod alii ex dictis & aſſertionibus noſtris concludunt*, *ſed id ſolum*, *quod nos*, *nos ipſi credimus*, *& in animis noſtris pro vero agnoſcimus. Nam & perniciosiſſima planeque damnabilis hæreſis*, *quam diu illa talis in animo noſtro non eſt*, *nihil quicquam in hoc noſtro animo mali producere poteſt*: *tametſi hanc omnes forte dialectici ex quibuſdam opinationibus noſtris ſummo jure concludere poſſent.*

„ Ut hoc exemplo declarem: Ponamus, poſſe ex quadam opinione „ mea neceſſario & plane ſecundum Logicæ regulas concludi, preces „ omnes eſſe inutiles. Certe hæc ab aliis ex hypotheſi mea deducta „ concluſio, quamdiu ego illam tanquam hæreticam & impiam deteſtor „ & abominor, minime me impediet, quo minus in animo retineam firmam de precum efficacia fiduciam, quo minus conſervem debitum „ in precibus fundendis fervorem & aſſiduitatem; unde nec illa impediet, quo minus Deus aſſiduas & fervidas preces meas exaudiat. „ Conſecutionibus & concluſionibus falſis & abſurdis ex ſententia alicujus rite deductis, probamus, iſtam ſententiam, ex qua falſum ſequitur, itidem eſſe falſam; opiniones & hypotheſes alicujus non bene cohærere, quaſdam earum propriis ejus hypotheſibus, ſæpe etiam „ praxi, adverſari; verbo, aliquem ſibi non conſtare, non bene ratiocinari, non *bonum hic eſſe Logicum*; ſed concluſionibus & ratiocinationibus hujuſcemodi minime probari poteſt, aliquem *bonum* „ *Chriſtianum* non eſſe, quamdiu talis *revera* eſt; aliquem non ex „ animo credere id, quod vere credit, non averſari id, quod toto „ corde averſatur; denique non affirmare, quod affirmat, non negare, quod negat, non facere, quod facit, non omittere, quod „ omittit. „ Hactenus *Werenfelſius.*

Argumentum profecto a conſequentiis petitum plus probat quam probandum erat. Etenim ſi illud valeret, collegæ in uno eodemque *Collegio* vel *Academia* viventes propter hujus vel illius diſſenſum ferri nullatenus poſſent. Ponamus duos eſſe Philoſophiæ Profeſſores in una eademque Academia viventes, unum *Eclecticam* adamare *Philoſophiam*, alterum *illuſtris Wolfii ſyſtemati totum addictum eſſe.* Quod ſi *Eclecticus* afferat, totum ſyſtema *Wolfii* abſolutæ patrocinari neceſſitati; malum æque neceſſarium ac bonum; libertatem omnem ſua opinione poſito hoc ſyſtemate tolli; uno verbo,

 omni

omni religioni bellum hac ratione indici, *Wolfianus* ille, quicquid ad ſuam cauſam perorandam adduxerit, & ex meris conſequentiis hæc conſectaria conſuta eſſe affirmaverit, cedere tamen & collega amplius in eadem Academia, ſi principia cl. viri valent, manere non poterit.

Pone *Voëtianum* & *Coccejanum* in una ſede morari, *Voëtianum* vero clamare, per *coccejanam theologiam* omnia incerta reddi ob canonem: *verba Scripturæ ſignificant quicquid ſignificare poſſunt;* Scripturam ſecundum horum hominum ſententiam cereo naſo ſimilem eſſe, quæ quaslibet admittat figuras; novorum typorum figmenta, & prophetiarum ad noviſſima tempora factam applicationem, religionem omnem riſui profanorum exponere &c. tum neceſſario, ſi argumentandi ratio eorum, quibuſcum nobis jam res eſt, valet, *Coccejanus* ille, neque amplius *frater* neque *collega* manere poteſt, niſi aliunde forte quis illi auxilium adferat. At experientia conſtat, v. gr. in Academia *Lugduno-Batava Voëtianum* unum, alterum *Coccejanum*, publice tradere theologiam. De conſequentiarum valore plura monuit celeb. *Werenfelſius*, in *diſſertatione de ratione uniendi Eccleſias proteſtantes*, quæ extat Opp. Tomo I. p. 431. novæ editionis.

At provocat cl. *Moshemius* ad *Synodum Dordracenam*, contendens, decreta Lutheranorum in illa Synodo eſſe damnata, atque canones hujus Synodi Reformatis eſſe *ſacroſanctos*. Pone jam quidem, Patres Synodi hujus ſententiam fratrum Lutheranorum damnaſſe; an hoc non ſufficit, quod præſtantiſſimi Theologorum Reformatorum noſtræ ætatis *facto ipſo* huic proſcriptioni repugnent? quod pacem identidem offerant? quod Lutheranos pro *fratribus*, & *veris Chriſti membris* habeant? an non hoc ipſo teſtantur, Synodi illius auctoritatem nihil impedire, quo minus benigne de controverſis articulis ſentiant? certe non minor eſt numerus Reformatorum, qui de Synodo Dordracena non magis magnifice ſentiunt, quam de aliis quibuſvis Conciliis, in quibus ut plurimum ſemper qui numero erant plures atque potentiores vicerunt, quam eorum, qui hanc Synodum extollunt. Ipſemet cl. *Moshemius*, ſect. ultima conſultationis ſuæ, quorundam Reformatorum mentionem facit, qui optarent Synodi illius auctoritatem reſpectu rerum credendarum, arctioribus, quam quibuſdam in locis fit, limitibus conſtringi. Et ſunt inter ipſos Reformatos viri doctiſſimi, quibus multa in Synodo hac diſplicent. Inter illos eſt *reverendus* & *doctiſſimus Brukerus*, hodie

hodie Paſtor Eccleſiæ Baſileenſis, in libro cui titulus: *Penſées ſur la Réunion des Egliſes Proteſtantes. On allégue* (inquit) *pour juſtifier la conduite de ce Synode trois choſes: la neceſſité de tirer la Hollande d'une confuſion qui menaçoit de troubles la Republique, mais on auroit pû pourvoir à ſa tranquillité d'une autre maniére: le ſoupçon de Socinianiſme qui tomboit ſur les Arminiens, mais cela ne regarde pas les cinq articles: & la moderation témoignée, en ce qu'on n'excommunia pas ceux qui tiendroient les opinions condamnées, & qu'on leur defendit ſeulement les chaires, mais c'en étoit déja trop à mon avis. Réfuſer la tolerance aux Remonſtrants, aprés l'avoir ſi ſouvent demandée aux Luthériens, & ſur des points controverſés entre les Reformés & les Lutheriens, me ſemble une eſpéce de contradiction. Le temperament d'admettre les Arminiens à la communion eſt louable, mais il ne ſuffit pas; les Lutheriens admettent ſouvent à leur communion des gens, qu'ils ſavent être imbûs des principes des Reformés. Si quelqu'un dit, que la ſentence portée par les Peres de Dordrecht ne touche pas les Lutheriens, qui n'étoient pas de leur corps, je lui réponds, que les auteurs de la formule de Concorde ont ſemblablement déclaré, qu'ils n'avoient pas prétendu de condamner les Egliſes étrangéres, mais de mettre ſeulement un ordre parmi leurs propres Theologiens; excuſe dont les Reformés n'ont pas voulu ſe payer. Mais quoique cette aſſemblée ait eû l'air d'un Concile général des Reformés, les ſuites ont fait voir, que ſon autorité n'étoit pas regardée parmi eux comme infaillible, & qu'on ne vouloit pas obliger le monde à ne s'éloigner jamais de ſes déciſions. L'opinion de la grace univerſelle a été remiſe ſur le tapis par Amiraud & par pluſieurs autres; on les a tolerés & on les tolere encore en ſi grand nombre, qu'on peut dire, que leur ſentiment eſt non ſeulement libre dans les Egliſes Reformées, mais qu'il y eſt aſſez ordinaire, & que la tolerance, qu'on a refuſée du tems du Synode à cauſe de l'ardeur des partis, eſt paſſablement rétablie depuis qu'on s'eſt un peu ralenti.* Ita *reverendus Brukerus*, de cujus libro quid ſenſerit *ὁ μακαρίτης cl. vir* Th. *Haſæus*, patet ex *Biblioth. Bremenſi Claſſ. VII.* pag. 378. verba ita ſonant: *Hic liber bonæ frugis eſt pleniſſimus, auctoriſque ſui limatum judicium, & in hiſtoria eccleſiaſtica peritiam haud vulgarem ſatis prodit: Neque me memini legiſſe, qui illo meliora media, quibus grande illud, at vix noſtris, ut nunc hominum mores ſunt, temporibus ſperandum concordiæ Eccleſiarum Proteſtantium opus promoveri poſſet, poſuerit.*

Ipſemet *illuſtris Burnetus*, vir in controverſiis illis, quæ in *Synodo Dordracena* agitabantur, verſatiſſimus, improbabat magiſtrales illas Patrum Dordracenorum deciſiones. Teſtimonium ipſius adducit auctor libelli cui titulus: *Entretiens ſur diverſes matières de Théologie*, *Amſtelodami* 1685. *editi*. Auctores eſſe dicuntur Charles *le Cene* & Joh. *Clericus*. *Collocutores* in prima parte libelli ſunt *Agapé* & *Philaléthe*. Prior ita loquitur pag. 7. *Je vous avoüe que juſqu'ici j'ai crû qu'un Miniſtre s'éloignoit des vrais principes & de l'eſprit de la Reformation, quand il s'éloignoit des definitions du Synode de Dordrecht.*

Philalethe. Je vous plains Monſieur, de ce que vous faites ainſi dépendre l'amour de la Réformation de l'attachement au Synode de Dordrecht. Mais, Monſieur, eſt-il poſſible, que vous ne faſſiez aucune réflexion ſur la maniére, dont tout le parti des Lutheriens a traité ce fameux Synode? Allez pourtant leur dire qu'ils ont quitté l'eſprit de la Reformation, vous y ſerez le bien-venu! dans la vérité, Monſieur, il n'a ſervi qu'à affermir le ſchiſme, qui eſt entre les Proteſtans, & il ne ſervira, tandis qu'on en reconnoitra l'authorité, qu'à faire ſaigner une playe, dont tout ce qu'il y a des gens de bien voudroient procurer la guériſon aux dépens de leur propre vie. Quelqu'eſtime, que vous en faſſiez ici, êtes vous ſi loin d'Angleterre, que vous ne ſachiez pas comment une de plus conſidérables parties du monde en juge? Ils ne ſont pas Lutheriens, comme vous le ſavez, & cependant ils conviennent à cet égard avec les Lutheriens. Voici ce qu'un des plus célébres Theologiens de ce Pays-là en dit: c'eſt l'illuſtre Docteur Burnet, dans ſa réponſe à une des méthodes du Clergé de France: Il avance hardiment, que quand ce Synode a prononcé poſitivement ſur des points myſtérieux, comme le ſont l'ordre des Decrets & la maniére de l'opération de la grace, & quand il a impoſé à tous les Miniſtres la néceſſité de ſe ſoumettre à ſes déciſions, il a fait une démarche que beaucoup des plus zelez Proteſtans ont toûjours deſapprouvée & condamnée, croyans que cette maniere poſitive donne atteinte à l'unité des Proteſtans, & tient trop de la puiſſance, que nous reprochons à l'Egliſe Romaine. *Voilà l'eſtime, que l'on fait en Angleterre de vôtre Synode de Dordrecht! Pour moi, je vous le dis nettement, l'acquieſcement aveugle n'eſt point du tout de mon charactère. J'ai du reſpect pour les aſſemblées ſynodales; mais je n'y reconnois aucune infaillibilité. Quand il vous plaira de lire les mémoires de Mon-*

ſieur

Digitized by Google

ſieur du Maurier, qui traite le fin de cette aſſemblée, dont les Miniſtres & le peuple ne connûrent guéres le fonds ni le deſſein, je m'aſſûre que vous ne réconnoitrez pas plus d'infaillibilité à Dordrecht ſur ces matiéres, que nous en réconnoiſſons à Trente après avoir lû Fra Paolo. Or poſez une fois qu'il n'y ait point d'aſſemblée ſynodale infaillible, concevez vous un grand crime à rejetter les décisions, dont on croit voir la fauſſeté? Hactenus ille.

Et profecto ſapienter principiiſque ſuis convenienter agerent Proteſtantes, ſi præter S. Litteras normam credendorum admitterent nullam; at ſunt ſemper tales, qui utilitate cuncta metiuntur, neque ab iis, quæ a parentibus & Majoribus acceperunt, vel hilum recedunt. Sed mitto hæc. Sufficere debet fratribus Lutheranis, quod Reformati publice fateantur, Lutheranorum ſententias in Synodo *Dordracena* non fuiſſe damnatas, aut ſi per latus id factum ſit, ſe hoc factum nolle; quod nulla habita Synodi hujus ratione pacem offerant, ipſos pro fratribus habeant, atque *arctius amicitiæ vinculum* exoptent.

Neque tandem illius Synodi *ambigua* decreta de prædeſtinatione, quod urget cl. *Moshemius*, pacem illam morari debent; novit doctiſſimus vir, multos Reformatorum, *Anglorum* inprimis, dudum durioribus ſententiis nuncium miſiſſe. Anglos hodie fere omnes a decretis Synodi Dordracenæ abhorrere in vulgus notum eſt. *Celeb.* G. *Bullus* in apologia pro Harmonia pag. 5. ita loquitur: *Canones Synodi Dordracenæ nunquam in Anglia, publica aliqua Eccleſiæ voce, probatos ac receptos fuiſſe, neque unquam recipi debere, dudum ante nos palam & libere monuerunt præſtantiſſimi quidam Eccleſiæ noſtræ Præſules, quippe quorum nonnulli claris tum noſtræ, tum aliarum Eccleſiarum Reformatarum nobiliorum definitionibus plane repugnent; unde & antequam nati eſſent in Synodo illa, damnati & rejecti fuere, ſub nomine articulorum Lambethanorum.* Videatur etiam Anglicani Epiſcopi Guil. *Nicholſii defenſio Eccleſiæ Anglicanæ*, part. I. cap. V. p. 161. ſeq. ut & Sev. *Lintrupii* diſſert. de *contemtu Concilii Dordraceni in Anglia.* Illi vero, qui in ſua perſtant opinione, vel Supra-vel Infralapſarii ſunt, vel *Salmurienſium* inhærent ſyſtemati. Horum omnium ſententias pulchre callet cl. *Moshemius.* At hi omnes pacem offerunt, atque concordiam illam omnibus votis atque deſideriis exoptant; quid ergo tandem juvat

noſtra

Digitized by Google

noſtra ætate ad *ambiguitatem* decretorum Synodi Dordracenæ provocare? O quam bene ageretur cum Eccleſia Proteſtantium, ſi utriuſque partis Doctores crederent, ſeſe Sacramentum dixiſſe *ſoli Chriſto*, infallibili Doctori, non *Calvino*, neque *Luthero!* Utinam meminiſſent ſe Proteſtantes eſſe, id eſt tales, qui *Papæ* jugum excuſſiſſent; qui in religionis negotio nullius, præter Dei tenerentur imperio atque auctoritate; qui omnia ſua decreta ad *revelationis* & *rectæ rationis normam*, non *Synodorum* atque *formularum quarumcunque cynoſuram* exigerent, & unicum *Doctorem Chriſtum*, de quo elegantiſſimam orationem ipſe *celeb. Moshemius* ſcripſit, *audirent!* At eheu paſſim immemores ſunt ſuorum principiorum, neque ſua norunt bona multi Theologorum. At pone tandem cl. *Moshemium*, alioſque Doctores publicos, pacis illius conditiones aſpernaturos eſſe, num ideo ſpes illius obtinendæ plane eſt abjicienda, atque ſalutare negotium negligendum? non putaverim.

At pergo, videns alia tela, quæ in me vibratura ſunt candida illa pectora: nimirum argumentabuntur a *periculoſo*, contendentes, conceſſa illa libertate alterutram ſententiarum in una eademque Academia docendi, lites inter docentes & diſcentes exorituras; plebem in diverſa tractum iri ſtudia, alios Reformatis, alios Lutheranis Doctoribus adhæſuros: neque plebem, neque viros controverſiarum gnaros perpeſſuros, ut in uno eodemque cœtu ſacro diverſæ propoſitiones publice doceantur. Hunc diſſenſum & amaros ejus fructus tanta verborum pompa enarrabunt, ut jurares, eos per aliquot annos *eloquentiæ ſtudio* haud perfunctorie operam dediſſe.

Hæc ſola eſt, *amicorum optime*, mea opinione alicujus momenti difficultas. Hujus, ſi non *rethoricationibus*, ſed perſpicuis argumentis demonſtravero vanitatem, nihil intercedere debere puto, quo minus viri cordati atque pacifici agnoſcant, nihil eſſe pacis hujus incundæ ratione a me commendata magis *neceſſarium*, *utile* atque *ſalutare.* Age ergo paulo prolixius oſtendamus, inane eſſe & fictum hoc *periculum.*

Primo ergo reſpondeo. Aut Theologi illi, qui in una eademque Academia publice docent, atque in quibuſdam articulis diſſentiunt, ſunt viri *prudentes*, *modeſti*, *pacifici*, *controverſiarum momenti probe gnari*; aut *ſuperbi*, *diſputaces*, atque *impotenti zelo abrepti.* Si *poſterius* eſt, concedo, lites atque contentiones orituras. At eædem

dem eſſent orituræ, ſi vel maxime uni ſectæ nomen dediſſent, ubi *Calovii* & *Mareſii*, id eſt homines impotenti zelo abrepti, publice docent, atque leviſſimos errores in majus extollunt, nullus eſſe poterit conſenſus, amicitia nulla, pax denique nulla. Hinc videmus pleriſque in locis, ubi talia ingenia publicis ſunt admota muneribus, lites atque contentiones gliſcere. Unde ſimul patet, *ignorantiam*, *ſuperbiam* & *diſputandi fervorem;* non vero aliquem circa opiniones *diſſenſum*, *litium* atque *turbarum* cauſam eſſe, atque hoc malum, ubi maximus eſt in *minimis* etiam *opinionibus* conſenſus, tamen ſerpere. Exemplo eſſe poſſunt lites inter *Coccejanos* & *Voëtianos*, magno animorum æſtu olim agitatæ. Quod ſi vero Theologi illi pacifici, *ſapientes* atque *modeſti* ſunt, nullus erit contentionibus locus; loquentur, ſcribent, diſputabunt, ut *fratres* decet. Atqui demonſtrarunt viri doctiſſimi, articulos, de quibus diſſentiunt Proteſtantes, ita eſſe comparatos, ut ſe mutuo tanquam fratres in neceſſariis conſpirantes ferre & *poſſint* & *debeant*. Nihil ergo ad pacem illam colendam requiritur, quam animus a *ſuperbia*, *invidia*, & *diſputandi prurigine* alienus; fieri autem *ſine miraculo* poſſe credo, ut tales Theologi amice mutuo vivant; fac v. gr. *Pfaffium* & *Turretinum* collegas eſſe, vel *Tubingæ*, vel *Genevæ;* perſuaſiſſimus ſum, eos conjunctiſſime invicem vitam tranſacturos, atque mutuum diſſenſum æquo animo laturos. *Ratio in promtu eſt:* Viri ſunt *ſapientes*, *pacifici*, & *momenti controverſiarum gnariſſimi.* Ut autem hoc amplius pateat, confer *ſecundo loco*, aliarum diſciplinarum Profeſſores. In una eademque Academia ſunt duo Profeſſores Philoſophiæ, quorum unus *Eclecticam* Philoſophiam, alter *Wolfianam* docet; quilibet opiniones ſuas defendit atque tuetur, ſalva amicitia & concordia; ſtudioſi in diverſas, ut fieri ſolet, eunt partes, atque aliquando mero irrigati a verbis ad verbera prorumpunt. Num igitur doctiſſimi Profeſſores litium illarum cauſa ſunt? num publico decreto una ſaltem philoſophandi ratio ſtabilienda, quod in gratiam *Ariſtotelis* aliquando factum eſſe novimus? At unde tandem auctoritas illa? quis infallibilis judex in controverſiis Philoſophiam ſpectantibus? quem fructum tandem ferent ii, qui incredibili diligentia his litteris vacant? *deerunt*, *qui ſuadebunt*, *ſi ſuaſiſſe periculum ſit*, inquit *Darius* apud *Curtium.* Deerunt ſane, qui incredibili labore atque induſtria ſtudia excolent, ſi nullum eſt culturæ rationis

Digitized by Google

pretium. Quod ſi autem nihil impedit, quo minus duo Profeſſores Philoſophiæ, ſalva amicitia, in una eademque Academia publice docere poſſint, licet ſtudioſi in diverſa abeant, & aliquando turbas excitent; cauſa non eſt, cur idem de Theologis dici non poſſit. At ne putes hoc fieri non poſſe Theologorum reſpectu, ad exempla provoco. Secundum meam ſententiam non majus eſt diſcrimen inter Reformatos & Lutheranos, quam inter *Coccejanos* & *Voëtianos* in Belgio. Experientia teſtatur, eos promiſcue muneribus fuiſſe admotos, & adhuc admoveri.

Verum eſt, initio ingentes lites ob diſſenſum illum ſunt excitatæ: at hujus rei cauſa non erat *controverſiarum gravitas* atque *momentum*; ſed ſuperbia, præjudicatæ opiniones, ſtudium novitatis vel antiquitatis, animuſque in diſputando vehemens. Poſtquam fervor ille ſedatus eſt, non obſtante illo diſſenſu, pacate atque amice invicem vixerunt & adhuc vivunt. Unde patet, *Reformatos & Lutheranos Theologos*, ſi *pacifici* atque *prudentes* ſint, facile in una eademque Academia pacem colere poſſe. Quod ſi animo hoc vere chriſtiano ſint deſtituti, quo magis ſunt Ὀρθόδοξοι, atque ſingulis ſuorum Doctorum apicibus inhærentes, eo alieniores erunt a pacis atque amicitiæ ſtudio. Facile etiam oſtendi poteſt, (quod 3°. noto) qua ratione tales Theologi impedire poſſint, quo minus diſcipuli ipſi in lites & contentiones mutuas incidant atque bella gerant, nullos triumphos habitura. Nimirum Theologi prudentes, pacifici & controverſiarum gnari (a) ſollicite curabunt, ut *pietatis ſtudium*, *candorem*, *proximi amorem*, *modeſtiam*, animis ſtudioſorum inſtillent; contra ea ſuperbiam, faſtum, diſputandi pruriginem ex animis eorum evellant, eoſque doceant, non illum eſſe optimum Theologum, qui *plurimum diſputet*, *ſed qui recte vivat*, *alioſque recte vivere doceat.* Si ſtudioſi Theologiæ ſunt ſibi *ſuffeni* & *ſuperbi*, rixandi materiem ubique reperient, cum nullibi Doctores publici in omnibus conſentiant. (b) Theologi noſtri prudentes atque pacifici perſpicue docebunt, quæ ſit *natura ingenii humani atque conſcientiæ*. Mera eſt, ut notum eſt, ingeniorum diverſitas, quæ temperamento, lectione librorum, aliiſque cauſis varias induit formas. Non in poteſtate inſuper hominis poſitum eſt, credere quodcunque velis. Hæc ſi frequenter ingeminentur, dubium non eſt, quin animos ſtudioſorum ad moderati animi ſtudium ſint inducturi. Iidem docebunt, omnes

con-

Digitized by Google

controverſias ad *æquitatis* leges eſſe expendendas; univerſi ſyſtematis *nexum* eſſe perpendendum; inquirendum in cauſas opinionum; violentas conſequentiarum imputationes eſſe viro gravi vitandas: commendabunt denique Theologi noſtri pacifici ſtudioſis illorum ſcriptorum libros, qui ſingulari prudentia atque æquitate controverſias tractarunt. (c) Doctrinam de articulis fundamentalibus, antequam ad alias controverſias dimittant ſtudioſos, perſpicue explicabunt animiſque infigent, eumque in finem iis legendum communicabunt cl. *Turretini* de articulis fundamentalibus & non fundamentalibus diſſertationem, ut de aliorum eruditorum ſcriptis nihil dicam. His aliiſque præceptis (neque enim omnia, quæ Doctori publico hic notanda eſſe putamus, adducimus,) poſtquam imbuti ſunt Theologiæ ſtudioſi, Profeſſores ad ſingulare examen controverſiarum, quæ mutuo intercedunt, accedent. In genere oſtendent, quantis difficultatibus materia de decretis Dei, ſive rationem, ſive revelationem in auxilium vocemus, obſepta ſit; quod nunquam eccleſiæ chriſtianæ Doctores per omnia circa hæc capita conſenſerint; quod in utroque ſyſtemate occurrant difficultates nullo ingenio ſolvendæ; quod in iis, quæ creditu neceſſaria ſunt, conveniant; controverſia denique ipſa ita erit tractanda, quemadmodum id ab *illuſtri Burneto* ad expoſitionem articuli XVII. Eccleſiæ Anglicanæ factum fuit. Quod ſi hæc alte in animum demittant optimarum litterarum ſtudioſi, dubium non eſt, quin modeſte de fratribus diſſentientibus judicaturi ſint. Fac igitur *potentiſſimum Britanniæ Regem*, in nova, quam *Göttingæ* (*) condidit, Academia, duos ejuſmodi vel tres Theologiæ Profeſſores conſtituiſſe, qui eam, quam dixi, docendi viam ingrediantur; dubium non eſt, quin hac prudenti circumſpectaque docendi ratione in omnium ſanæ mentis & generoſæ indolis ſtudioſorum animis, *æquitatis, prudentiæ* atque *tolerantiæ ſtudium excitaturi* ſint. Verum eſt, ſi duo Profeſſores Theologiæ conſtituantur, quorum quiſque ſuam ſententiam nonſolum *acriter* defendit, ſed & errores in *majus extollit*, *diſputandi pruriginem pro zelo pro gloria Dei habet;* rationes adverſariorum graviſſimas ſilentio involvit; verbo, ſi omnibus illis argumentis ab

 invi-

(*) Lector meminerit, quod diximus, nimirum ante plures annos ſcriptam hanc epiſtolam.

invidia petitis, quæ a J. *Clerico* collecta ſunt, utitur, lites atque contentiones orituras eſſe. At num æquitas, religio, Chriſti & Apoſtolorum exemplum, aut ratio tandem ſuadent, ut ita agant Theologi, qui Chriſto nomen dederunt? An non contentioſi ejuſmodi homines, licet ὀρθοδοξότατοι, *indigni* ſunt *Theologorum nomine?* an non iidem, ſi vel maxime in omnibus articulis religionis ſyſtematicæ conſentiant, habebunt de quibus & cum quibus certent? Sane experientia teſtatur, fratrum etiam hoc ſenſu gratiam raram eſſe. Ex quibus patet, lites omnes atque contentiones, quantum natura rei patitur, evitari poſſe, ſi æquitatis, veritatis atque pacis habeatur ratio, atque adeo ſententiam noſtram nulli periculo expoſitam eſſe.

At *regerunt*; plebem in diverſa ſtudia tractum iri, ſi audiant Oratores ſacros in explicandis quibuſdam articulis Religionis diſſentire; futurum ita, ut neſciat, cui ſectæ tandem nomen dare debeat.

Sed & hoc periculum evitari poſſe puto a circumſpectis, eruditis atque pacificis Oratoribus. *Primo* enim Oratori ſacro probe eſt cognoſcendum, quem in finem cathedram conſcendat, & quid e re auditorum ſuorum ſit propoſuiſſe. Probe autem talis novit, non eum in finem habendas eſſe orationes ſacras, ut diſſenſiones mutuas excitet atque alat; ut de rebus ſublimibus & vulgi captum ſuperantibus verba faciat; & ut oſtendat quantum profecerit in ſtudio controverſiarum; ſed ut ſalutarem Chriſti doctrinam graviſſimis argumentis auditoribus ſuis probet atque commendet; ut ad veræ pietatis ſtudium eos hortetur; ut errores data occaſione impugnet, ſed exitiales atque graves. Ita poterit *Atheiſmi*, *Deiſmi*, *Indifferentiſmi*, *Machiavelliſmi* fundamenta impugnare, atque penitus ſubvertere. Maxime autem pugnabit contra *vitia* paſſim inter Chriſtianos graſſantia, puto voluptatem, ambitionem, habendi ſtudium, precum atque ſacrarum meditationum neglectum, invidiam &c. Certe res eo inter Chriſtianos eſt redacta, ut iis frequenter *Religionis* & *Ethicæ chriſtianæ* fundamenta ſint inculcanda & probanda. Hic, hic habet Orator ſacer ampliſſimam materiem *zelum ſuum* pro gloria Dei demonſtrandi; hic omni argumentorum pondere ſemina improbitatis ex animis hominum evellere poterit; hic poterit omnes conſequentiarum apices urgere atque oſtendere, longe plura ad ob-

tinendum

tinendum Numinis favorem poſtulari, quam vulgo creditur. Legat Orator noſter præſtantiſſimorum virorum, *Tillotſonii*, *Stillingfleeti*, *Saurini*, *Infantii*, *Werenfelſii*, *Oſterwaldii*, *Mosbemii*, *Sackii*, aliorumque meditationes ſacras, quid doctiſſimorum horum virorum judicio, in orationibus ſacris ad populum habendis, quammaxime urgendum ſit. Si ita animatus eſt Orator ſacer, turbæ inter plebem non orientur. Quod ſi vero *tribunitiis* ſuis *concionibus* omnia perturbat, videat, utrum inter Chriſti Legatos referendus ſit, nec ne. Pone autem neceſſario aliquando, de hoc vel illo inter fratres controverſo articulo eſſe loquendum, ne ſic quidem turbæ timendæ ſunt, ſi modo Orator ſit vir bonus, pacificus, atque controverſiarum probe gnarus: poterit enim verba alicujus loci Scripturæ explicare, probare, atque tribus verbis, ſi neceſſe eſſe putat, diſſentientium rationes ſine bile expendere. At regerent quidam Oratores; veritas tamen dicenda eſt; dicendum quæ mala errores poſt ſe trahant, ut *plebs* ſibi ab iis cavere poſſit. Imo vero dicenda eſt veritas, ſed non omnis. Innumeræ ſunt controverſiæ, in civitate Chriſtiana inde ab exceſſu Apoſtolorum agitatæ, quarum ne nomina quidem nonſolum ignorat plebs, ſed & multi virorum aliàs doctiſſimorum: ſtultum autem eſſet, coram plebe mentionem facere *hæreticorum* & *errorum*, quorum ne *nomina* quidem fando unquam audivit, atque adeo etiam nullum periculum eſt, ne forte in eos incidat. Veritas dicenda eſt, ſed non ineptis rethoricationibus pervertenda; non invidia plenis utendum conſectariis, ſed placide modeſteque proferenda. Sed ut dicam quod res, vulgus ſapiendarum controverſiarum, quæ de *decretis Dei &c.* agitantur, capax non eſt. Si enim accurate de his diſſerere velis, termini Scholæ ſunt cognoſcendi; requiritur Philoſophiæ non mediocris cognitio, atque linguarum & artis criticæ peritia. At quis poſtulavit a *vulgo*, ut hæc cognoſcat? quis Orator tandem perſpicaciſſimus & ingenioſiſſimus, hic ſibi, nedum populo ſatisfaciet? & quo cum fructu tandem de difficilibus illis argumentis diſſeret? Plebi ſatis eſt, ſi vera religionis fundamenta intelligat atque ea ſciat, quæ ad bene beateque vivendum poſtulantur. Talia autem non ſunt, controverſi de *prædeſtinatione* & *gratia* articuli. Quod ad viros eruditos, inprimis prudentiæ civilis ſtudioſos, qui conventibus ſacris intereſſe ſolent, attinet; illi certe non turbabuntur, ſi audiant hunc

vel illum locum Scripturæ, mox in *Lutheri*, mox in *Calvini* ſententiam pertrahi; norunt enim id, poſtquam rerum credendarum ſyſtemata a Theologis còndita ſunt, aliter fieri non poſſe. Imo dudum elt, ex quo tales optant, ut Oratores ſacri nonniſi *gravia*, *momentoſa*, atque ad *nucleum religionis chriſtianæ facientia* explicarent; ut ſuas, quas in medium proferunt ſententias, majori judicii acumine, perſpicuitate atque argumentorum pondere probarent; ut *domi relinquerent*, quæ *ſcholæ*, non *vitæ* addiſcuntur. Imo tantum abeſt, ut *viri ſapientes* ejuſmodi controverſias, de quibus agitur, lubenti animo accipiant, ut potius indignentur, ſi quando *ſcholaſticas* ejuſmodi *tricas*, millies *excuſſas*, *publice proferri audiant*; credunt, ſi melioribus inſtructi eſſent Oratores meditationibus, a talibus abſtenturos eſſe.

Exempla denique clariſſima extant, quæ probant, libertatem cogitata de ejuſmodi argumentis dicendi, neque inter cives academicos, neque inter plebem turbas excitare. Omnium loco ſit *Eccleſia Anglicana*, inter principes cœtuum chriſtianorum purioribus ſacris addictorum merito referenda. Hanc veri nominis Eccleſiam eſſe, quis tam impudens eſt, ut negare auſit. At illuſtris hic Chriſtianorum cœtus cuivis libertatem concedit, de controverſis illis articulis judicandi. Licet Theologis vel *Univerſaliſtarum*, uti vocantur, vel *Particulariſtarum* partes ſumere, quanquam horum exiguus in Anglia numerus ſit. Imo ab eo tempore, quo hæc libertas viget, longe florentior ſplendidiſſimi hujus cœtus ſtatus fuit quam antea. Ita poſtquam impotens zelus & fervor circa opiniones *Carteſii*, *Lockii*, *Wolfii*, *Cocceji*, *Roellii*, defferbuit, mutuam tolerantiam colunt fratres, neque levis circa has opiniones diſſenſus turbas excitat.

Mirum eſt autem quoſdam rigidos ὀρθοδοξίας, uti vocatur, ſatellites, tam acutos cernere in expiſcandis innumeris incommodis & litibus, quæ ex arcta illa, quam commendavi, pacis conſtitutione oriturae eſſent; atque interea plane dememiniſſe eorum malorum, quæ hactenus ex *mutuo* illo *diſſenſu* enata ſunt; quaſi vero id pro maximo malo haberi non debeat, quod plerique fratrum *æternas inimicitias* alant contra eos, qui Chriſtum ſolum cum iis audire, atque in eo ſolo ſalutis ſuæ ſpem repoſitam eſſe credunt. Nimirum hi homines, ut olim *Phariſæi*, attentiſſimi ſunt ad minutiſſimas

quaſ-

Digitized by Google

quaſque quæſtiones, graviſſima autem religionis capita pedibus onculcare religioni non ducunt. Graviter hæc mala urget inſignis *Werenfelſius* l. cit. pag. 460. ſeq. audiant eum quotquot pacis ſacræ oſtes ſunt. *Prémiérement*, (inquit) *ſi l'on fait attention aux grands maux, que ce funeſte ſchiſme des Proteſtans a cauſé, & cauſe tous les ours dans l'Egliſe, & à ceux qu'il y cauſera encore à l'avenir, à moins qu'on n'y remédie, il faut avoüer, que tous les inconveniens, ue l'on peut concevoir dans cette affaire, ne doivent être contés pour ien. Il y a de quoi faire frémir, quand on y fait de ſerieuſes réexions; le diable pouvoit il faire plus du mal à l'Egliſe, qu'en arêtant, comme il a fait par cette malheureuſe diviſion des Proteſtans, cours de la vérité, en affermiſſant le Papiſme chancelant, en ſoumettant pluſieurs Egliſes conſiderables à ſon joug, & en expoſant enore tant d'autres au même danger? Et ce qui doit être deploré vec des larmes de ſang, quel plus grand mal pouvoit-il arriver ans l'Egliſe, que de voir tant de milliers de Chrêtiens, qui depuis tte ſéparation, font il y a déja ſi long-tems, de ce qui eſt eſſenel dans la Religion un-acceſſoire, & de ce qui n'eſt qu'un acceſſoire ſſentiel, qui ne s'occupent que de leurs conteſtations ſcandaleuſes, qui cependant négligent entiérement non ſeulement la charité chréenne, mais tous les autres articles & tous les devoirs de la Relion? pour ne pas alléguer ici tant de paſſions criminelles, qui ſont ffet de ce malheureux ſchiſme, & qui ont cauſé tant de déſordres. demande, ſi tout ce que l'on peut oppoſer à la Réunion des Proſtans, merite d'être comparé le moins du monde, à ce que je viens de re.* Hactenus præſtantiſſimus ille Theologus. Hæc cum veriſſia ſint, reſpectu habito ad *unionem*, quam cl. vir cum aliis comendavit, fortius tamen ſtringent, ſi ea conſiderentur, quæ de cis illius *natura* diximus.

Ex hactenus dictis manifeſtum eſt, poſſe omnes turbas atque rtamina, conceſſa etiam pace & libertate, quam hactenus comendavi, facile evitari, ſi modo *rationi* & *æquitati* locus ſit relius. Recte, ais, hactenus ratiocinatus es, neque turbas excitatum credo, ſi tales ſint Theologi, quales tu eos depinxiſti. At ubinam ndem gentium homines illi ſunt? Certe talis rara avis in terris, groque ſimillimo cygno. At plures ſunt in utroque cœtu, quam exiſtimas. Cauſa autem cur publice non compareant, hæc eſt,

quod

quod vident factionibus ubique omnia plena eſſe; quod putant fruſtra eſſe conatus hominum pacificorum poſt tot edita ſcripta; quod pulchre eheu cernant eos, qui de pace illa conſtituenda laborant, ut plurimum odio haberi, iiſque teterrima *Indifferentiſtarum* nomina imponi. Si libere utriuſque partis Theologi ſuam poſſent explicare ſententiam, mox ſcenam videremus mutatam, atque deliciis divinæ hujus pacis frueremur. Interim concedo, ſi Theologi in una eademque Academia viventes, *uni* eidemque *ſententiæ* aut *diverſæ* addicti, ſine *rixoſi* atque *diſputaces*, ne ipſam quidem Salutem, ſi vellet, has *Academias*, *Eccleſias* & *Gymnaſia* ſervare poſſe, neque impedire, quominus infauſtiſſimæ lites atque malignæ ſuſpiciones locum habeant.

Sect. XIV. *Conſultationis* de *Synodo Dordracena*, taxat celeb. auctor *Helvetios*, quod ab una parte videri velint pacis ſacræ appetentiſſimi; ab altera vero *formulam conſenſus* acriter urgeant, imo Miniſtros V. D. illi ſubſcribere refragantes & publicis muneribus exuant & excludant. Eandem objectionem in medium produxit celeb. *Pfaffius* in *hiſtoria Formulæ Conſenſus*. Ego vero lubens fateor, rectius facturos fuiſſe Theologos Helvetos, ſi hanc formulam non introduxiſſent, cum quia nullum uſum habere potuit, quandoquidem illi inter Helvetos, qui gratiæ univerſalis dogmati addicti ſunt, vel *Arminianorum* aut *Lutheranorum*, non vero *Amyraldiſtarum* ſyſtemata probant; tum quia hæc ſubſcriptio multos procreavit hypocritas, & innumerarum litium & contentionum fœcunda mater extitit. Interim ſciendum eſt, exceptis *Bernatibus*, neminem inter Helvetos hodie ad ſubſcribendum huic formulæ cogi; *Tigurini*, *Baſileenſes*, *Genevenſes*, *Schaffuſiani* & *Glaronenſes*, cuilibet permittunt libertatem, de hac formula judicandi pro lubitu.

Neque ego crediderim, *Principes Reipublicæ Bernenſis* hodie Miniſtrum V. D. *pium*, *eruditum*, & *officio ſuo in cæteris rite defungentem*, de gradu ſuo dejecturos propterea, quod decretorum in hac formula contentorum nullam habeat rationem. Tempora, Deo ſit laus! mutata. Quemadmodum vero progreſſui pacificationis nihil derogat, quod multis in locis Lutherani fratres, nonſolum *Confeſſioni Auguſtanæ*, ſed & *formulæ concordiæ* ſubſcribant; ita etiam Lutheranos fratres impedire non debet, quominus pacem ſacram cum Reformatis ineant & colant, licet in uno aliquo Helvetiæ loco formula conſenſus retineatur. Interim optandum eſſet, ut

Prote-

Proteſtantes omnes memores eſſent ſuorum principiorum, *librosque ſymbolicos* omnes non pro *norma credendorum* haberent, ſed pro *declarationibus publicis*, quod nimirum *fundamentalia religionis capita* retineant, & alieni plane ſint ab erroribus a *Pontificiis* & aliis ipſis temere impactis. Sed cum alibi data opera de *uſu* & *abuſu* omnis generis *formularum fidei* egerim, verbum de hoc argumento non addam.

Poſſem huic epiſtolæ finem imponere, quandoquidem præcipua, quæ ad hanc pacem ſacram commendandam facere poſſunt, adduxi. Ne tamen officio meo defuiſſe videar, media quædam, quæ ad ſanctiſſimum inſtitutum promovendum facere poſſunt, ſuppeditabo. Mittam autem omnia illa, quæ a doctiſſimis viris, *Pfaffio*, inprimis *Turretino* & *Werenſelſio*, ad animos conciliandos monita ſunt; inhæſurus duntaxat iis, quæ ad concordiæ a me commendatæ naturam ſpectant. Et *primum* quidem idque efficaciſſimum ſalutarem hanc pacem comparandi medium eſſet, ſi *Reges*, *Principes*, vel *illi*, penes quos eſt Theologiæ Profeſſores conſtituendi poteſtas, nonniſi viros pacificos, modeſtos verique amantes, his muneribus admoverent, neque ullam rationem haberent, utrum per omnia eas ſequerentur opiniones, quæ in his vel illis academiis doceri publice ſolent. Loquor autem (ne quis calumniandi anſam arripiat) de articulis, in quibus *Proteſtantes* hactenus diſſenſerunt. Ubi tales Theologi publice docent, vera eruditio, pax, mutuusque civium amor viget. Ubi deſunt, rixis atque contentionibus omnia plena ſunt. *Minor eruditio*, cum modeſtia & moderati animi ſtudio conjuncta, plus utilitatis adfert *academiis* & *ſcholis*, quam *vaſtiſſima ſcientia* cum *ſuperbia* & *rixandi cupiditate* conjuncta. Hinc videmus iis in locis, ubi hæc libertas floret, ſcientias etiam florere, ubi vero *minimus error* pro *hæreſi* habetur, neque Theologiam neque Philoſophiam caput tollere poſſe. Ingenia optima metu emergendi, aut corrumpuntur, aut poſito eo, altiſſime de hiſce rebus ſilent. Facile hoc Principes, qualis *Rex Angliæ* & *Boruſſiæ* noſtræ &c. in academiis, quas in Germania noſtra condiderunt, efficere poſſent. Perſuaſiſſimus ſum, lites illas iri compoſitum, atque ſenſim ſenſimque fratres ita in mutuæ amicitiæ fœdera conſpiraturos, ut *infauſtiſſima* illa *Lutheranorum* & *Calviniſtarum nomina* ne quidem amplius audirentur. Utinam ii, qui Regibus ſunt a conſiliis, viri

ſapientia & prudentia eminentes, vel Theologi hoc inſtitutum Principibus commendarent! at mavis fortaſſe de hac re loquentem audire *doctiſſimum Parrhaſianorum auctorem*, quem uterque noſtrum magni facit. Hic autem tom. 2. p. 251. ſeq. ita de hoc argumento loquitur: *Si dans toutes les Academies, où l'on va étudier la Theologie, on avoit ſoin de mettre des Profeſſeurs modeſtes & pacifiques, on pourroit voir dans peu d'années toutes aigreurs ceſſer, & la charité & la paix prendre par tout la place de l'eſprit de diviſion & de diſcorde. Ce ſeroit là un conſeil à donner à un grand Prince, dont les Etats ſont partagés en deux partis, qui ſe querellent depuis leur établiſſement, ſans que rien puiſſe appaiſer l'aigreur réciproque, qui eſt entre eux. S'il n'appelloit dans ſes Academies que des Profeſſeurs moderez & propres à accommoder par la douceur les partis irritez, on en verroit bientôt de fruits, ou par une reunion, ſi long tems deſirée, ou au moins par une tolerance mutuelle, qui ſeroit un grand acheminement à une entiere paix. Sans faire aucune violence à perſonne, & ſans employer l'authorité dans une occaſion, où les ſeules raiſons doivent avoir lieu, mais ſeulement en ſoutenant & en favoriſant les Eſprits pacifiques, on déracineroit dans peu d'années la plus grande partie des animoſitez. Mais pendant qu'on n'a aucun égard à cela, & que l'on choiſit indifferemment de boutefeux & de gens d'une humeur plus douce, ou même que l'on préfère des Theologiens querelleux & opiniatres aux pacifiques, on ne verra jamais de paix entre ces deux partis.*

Secundo non parum ad hoc conferre poſſet, ſi frequentius, quam hactenus factum eſt, Theologiæ ſtudioſi, nulla habita diſſenſus ratione, promiſcue *Academias utriuſque partis* adirent, atque familiariter Theologis iſtis uterentur; ita enim magis magiſque mutuus amor conciliaretur, atque præjudicatæ opiniones ſenſim ſenſimque evellerentur. Contrarium cum paſſim fiat, non poſſunt non ſtudioſi in ea, quam domi imbiberunt opinione, confirmari. Studioſus Theologiæ, *Reformatorum ſententias amplexus*, vix unquam ſerio Lutheranorum libros excuſſit, ſed Doctoribus ſuis credit. Iter literarium ingreſſurus neceſſario ſibi adeundam putat academiam, ubi ſunt Doctores reformati; ibi eandem cantilenam quam domi audivit, repeti animadvertit; ſic domum redux non magis prudenter de fratrum opinionibus judicat, quam antea.

Idem

Idem facit ſtudioſus, *Lutheranorum decretis innutritus*. Uterque ſtudioſe cavet, ne ſimul cum veritate venenum bibat. At quis non videt, vanum hunc & ridiculum eſſe metum, cum nullus ſtudioſorum adeo turpi laboret ignorantia, ut antequam ad exteros proficiſcitur, neſciat, in quibus articulis diſſentiant utriuſque partis Theologi? Si veri amantes ſint, attendere ſedulo debent, ad argumenta, quæ docentes adferunt; ſi ea non intelligant, decipi non poterunt. Si intelligant, aut certiora videbuntur iis, quæ hactenus admiſerunt; aut rationum utrinque allatarum ἰσοσθένειαν deprehendent; aut denique ea prorſus infirma eſſe pulchre videbunt. Si *primum*, album debent veris adjicere calculum; ſi *ſecundum*, tantiſper animum a præcipiti judicio continebunt; ſi *tertium* denique, magis magiſque in ea, quam imbiberant opinione, confirmabuntur. Et ſane oppido ridiculum eſt, academias, in quibus *eruditiſſimi viri*, a quibus inſignem utilitatem ſibi quiſque promittere poſſet, publice docent, propter *leves* quaſdam *opiniones*, in quibus a noſtris diſſentiunt, prorſus evitare, quaſi nempe omnis eruditio theologica cognitione paucorum quorundam articulorum abſolveretur. Sapientiores certe, ut multis aliis in rebus, ſic & hoc in caſu nobis fuerunt *Majores noſtri*. Proximis enim poſt Reformationem temporibus, promiſcue S. Lit. ſtudioſi mox *Reformatorum*, mox *Lutheranorum* ſcholas frequentabant, quod ex hiſtoria illorum temporum abunde liquet.

Denique *ultimum*, quod ad ſtabiliendam illam pacem non parum faceret, eſſet familiare aliquod Theologorum proteſtantium *literarum commercium*. Experientia teſtatur, eruditos diverſarum etiam ſectarum per literas liberius animi ſui decreta aperire, quam aliàs publice fieri ſolet. Receptæ opiniones, metus potentiorum, fratrum inſidiæ, ſæpe optimos viros impediunt, quo minus loquantur, ut ſentiunt. In literis ſolicitudinem illam deponunt, atque vera animi ſenſa candide aperiunt. Hac certe ratione etiam animi poſſent præparari ad ineundam pacem & concordiam, atque animorum fraternam conjunctionem. Etiam hoc præterito ſeculo frequentius factum eſt quam noſtro, hinc illud frigus & mutua diffidentia.

Sed hæc ſufficiunt. Video enim me longius progreſſum quam conſtitueram; veniam dabis prolixitati meæ, quæ ex ſingulari promovendæ pacis ſtudio enata eſt. Hoc certo ſcio, te *virum eruditum*

Digitized by Google

& *pacificum* opinioni meæ, quam non ſemel per literas tibi declaraveram, acceſſurum. Gratiſſimum feceris, ſi Theologis quos noſti, hanc epiſtolam communicabis, eorumque ſententias exquires. Rationes eorum attenta mente & ἄτερ πάθων audiam atque modeſte expendam. Ita enim de ſententiæ, cui accedo, veritate perſuaſus ſum, ut credam, me omnibus veri cupidis ſatisfacturum: *rixoſorum* atque ab *omni plane concordiæ ſtudio abhorrentium Doctorum nullam rationem habendam eſſe puto. Deus mea omniumque, qui pacem amant, vota ſecundet.*

Vale.

MEDI-

Digitized by Google

MEDITATIO,

DE EO, QUOD NIMIUM EST

IN STUDIO LITERIS INCLARESCENDI. *

Ad Virum celeberrimum, DAVIDEM LAVATERUM.

Pars prior.

Quando animum meum, *Vir præſtantiſſime*, gravioribus meditationibus feſſum, reficere volo, in manus ſumo eorum libellos, qui fata eruditionis & doctorum virorum deſcribere ſolent. Præterquam enim quod hodie, ut ſunt tempora, vix quiſquam literis intentus, hoc ſtudiorum genus negligere poſſit, ſentio animum meum mira quadam dulcedine adfici, quoties tot hominum, ætate, ingenio & eruditione inter ſe diſcrepantium, varias de divinis pariter & humanis rebus ſententias animo meo repræſento. Sunt autem potiſſimum duo, quæ ex lectione ejuſmodi libellorum notavi, & in meos uſus converti. Didici *primo*, miram eſſe mentium humanarum *diverſitatem*, in ponderandis omnium rerum, diſciplinarum, ſententiarum, earum quin etiam, quæ ad religionem pertinent, principiis & fundamentis; quæ non ſolum ab inſtitutione, educatione & meditatione, ſed etiam a primigenia quadam mentis diſpoſitione repetenda eſſe videtur. Quod hic albis dentibus ridet, ille venerabile & ſanctum appellat. Hic demonſtratam eſſe hanc vel illam adſertionem clamat, quam alter nulla veriſimilitudinis ſpecie niti perhibet. Hic veteres duntaxat admiratur, & in cœlum tollit laudibus; ille modernis, iiſque ſolis totus addictus eſt. Hic orthodoxiam appellat, quod alter anilem quandam & temere arreptam opinionem vocat.

(*) Conferenda de hoc argumento opera du Pere Baumoy Jeſuite, cumprimis Tomus III. ubi de famæ immortalis deſiderio agitur; item Tom. II. des œuvres de Madame des Houlieres; & Tomus II. Actorum Halenſium.

Confirmatus ſum denique in ea, cui dudum album adjeci calculum, ſententia: cuilibet nimirum de divinis pariter & humanis rebus liberam concedendam eſſe judicandi facultatem. Nec poſſum diffiteri, me, quoties hæc eruditorum diaria evolvebam, miratum, qua ratione tandem fieri potuerit, ut homines non indocti graviſſimum illud & momentoſiſſimum dogma de libertate conſcientiæ cuivis concedenda, (quod tamen evidentiſſimis principiis rationis, æquitate naturali, indole humani ingenii, origine Magiſtratus & religionis chriſtianæ genio nititur,) capere tamen & tueri noluerint, cum attenta duntaxat *hiſtoriæ literariæ* lectio eos in hanc ſententiam pertrahere poſſet. Quid enim facilius ex tot diſcrepantibus, & circa eandem materiam in diverſa abeuntibus eruditorum virorum ſententiis colligi poteſt, quam hoc nimirum: Non poſſe omnes idem cogitare & ſentire: Nullum eſſe in his terris infallibilem judicem controverſiarum: Neminem in alios jus habere: Conſcientiam ex iis eſſe quæ cogi non poſſunt: Nec minus ridiculum eſſe amorem veritatis flagris inſtillare, quam urbem ſyllogiſmis expugnare velle? Quis non videt, tot animorum æſtus, tot rixas, tot linguæ prælia, tot virorum optimorum oppreſſiones, tot violentas perſecutiones, eorum perverſæ deberi opinioni, qui ſtulte volunt, ut alii aliter cogitent & ratiocinentur, quam vero poſſunt? Quis non ſentit, neglectum dogmatis, generi humano utiliſſimi, non foviſſe tantum hactenus horrendum illud Inquiſitionis minime ſacræ tribunal, quod inter tetros dæmones potius & furias, quam inter homines locum habere deberet, ſed etiam hoc ipſum in cauſa eſſe, quo minus era religio, maſcula eruditio, candida ſimplicitas, inter florentiſſimas gentes caput tollat, & eruditio cum ſapientia regnet. Hoc *primum* eſt, quod ex hiſtoriæ literariæ ſtudio & cultura didici. *Alterum*, quod ſciviſſe non minus utile, hoc eſt: nimirum *vanum eſſe*, *immodicum illud inclareſcendi, famamque quovis modo extendendi*, *ſtudium*, quod quoſdam adeo dementavit ſeculo noſtro, ut omnium riſui ſeſe expoſuerint. Quiſquis ſine partium ſtudio, quorundam ſcripta evolvit, & ſolidum ab inani diſcernere valet, facile deprehendet, eos omnem movere lapidem, non ut generi humano utilia in medium proferant, hominesque a pravis opinionibus & ſtudiis abducant, ſed ut *multa legiſſe* videantur, & aliquam eruditionis famam obtineant. Cum

autem,

Digitized by Google

autem, *Tu vir amiciſſime*, ex eorum numero ſis, quibuſcum cogitata mea libere communicare ſoleo, haud ingratum Tibi fore exiſtimo, ſi quæ de *vanitate ſtudii inclareſcendi literis*, in chartam conjeci, tuo judicio, quod ſimplex ſemper & candidum eſſe ſolet, ſubmittam. Scio enim Te ea modeſtia, morumque elegantia eſſe præditum, ut nihil minus ferre poſſis, quam ridiculum faſtum hominum nullo vero eruditionis apparatu inſtructorum, vehementer tamen ſibimetipſis plaudentium, & in alios ruſticitate quadam turpi temere debachantium.

II. Ut autem in hac meditatione ordinem aliquem ſervem, (1.) oſtendam ſtudium inclareſcendi literis quodam reſpectu non ſolum eſſe licitum, ſed & laudabile: (2.) Quatenus idem vituperandum ſit monſtrabo, commemoratis ſimul vitiis, quæ ſtudium hoc comitari ſolent: (3.) Fontes hujus mali detegam: Cauſas adducam, quæ homines ſanæ mentis impedire deberent, quo minus præcipites in hoc vitium ruerent: & (5.) denique remedia quædam ſuppeditabo, quæ morbo huic, ſi non ſanando, minuendo tamen ex parte inſervire poſſunt.

III. Quod ad primum ſpectat, certum eſt, & extra dubitationis aleam poſitum, homines non ſibimetipſis duntaxat ſolis, ſed & aliis natos eſſe. Hinc optimum Numen homines iis inſtruxit animi & corporis dotibus, quæ ad aliis inſerviendum multum conferre poſſunt. (2.) Quilibet igitur, ut de ingenio ſolo jam agam, non tantum poteſt, ſatis expenſis mentis ſuæ viribus, aliorum felicitatem promovere; ſed & vi voluntatis divinæ, per rectæ ratiocinationis leges elicitæ, id, quantum in ſe eſt, præſtare tenetur. (3.) Homines, literarum cultura, ſuam potiſſimum felicitatem primo quærere tenentur, non tamen excluſa cura erga alios, quos, quantum in ſe eſt, & perſpicaciores & meliores reddere tenentur. (4.) Recte igitur facere cenſetur is, qui probe perſpectis egregiis animi ſui dotibus, & audito virorum eruditiſſimorum & candidorum de ſuis conatibus judicio, ſcriptis publicis aliorum commodis inſervit. Fieri quidem poteſt, ut argumentum, quod tractare volumus ipſi, ab aliis jam ſit probe excuſſum; ſed hoc impedire non debet, quo minus manus operi admoveamus: poſſunt enim illi, inter quos degimus, hoc ignorare. Imo auctores doctiſſimi neſciunt aliquando hoc vel illud thema ab aliis eſſe excuſſum. Et quis in tanta ſcripto-

rum

rum turba, & librorum copia, hoc cognoſcere ſemper poteſt? Quod ſi tamen id probe nobis perſpectum ſit, poſſumus tamen, idque jure, exiſtimare, lucem majorem argumento tractando adferri poſſe. (5.) Cum vero ante omnia noſtram felicitatem promovere teneamur; hæc autem non tantum cultura diſciplinarum ſedula & emendatione mentis, ſed & aliorum hominum auxilio obtineatur, manifeſtum eſt, poſſe legitime etiam gloriam hac ratione quæri; nihil enim eſt aliud gloria, quam conſtans virtutis & eruditionis ſolidæ fama, ab intelligentibus & incorruptis judicibus prodiens. Ad eam vero conſequendam non ſufficit tacita virtutis conſcientia, ſed neceſſe etiam eſt, ut doctis publice conſtet, quibus ingenii dotibus ſimus inſtructi. Hæc vero gloria egregiis ſcriptis, & applauſu virorum vere doctorum parta, ſua natura apta eſt, ad alios nobis conciliandos, & ad felicitatem noſtram & aliorum promovendam. Quæri igitur legitime hæc gloria & poteſt & debet. Licet vero ſæpe virtutis & eruditionis famam conſequamur, promotione tamen & aliis commodis deſtituamur, non tamen propterea illud, quod laude dignum, omittendum eſt. (6.) Ad hanc autem quæſtionem magis elucidandam neceſſe eſt, ut diſtinguamus inter *Incentivum*, quod nos ad ſcribendum impellit, & inter *laborem* ipſum. *Incentivum* ipſum poteſt in ſe ſpectatum *vanum* eſſe, dum nonniſi *laudem ſolam*, vel potius *voluptatem ſolam* ex aliorum laudibus ortam, captamus; inſtitutum tamen ipſum laudabile eſſe poteſt, dum labor ipſe pluribus prodeſſe poteſt. Ipſe ſcriptor fruſtra ſibi plaudere poteſt, at poſſunt ea, quæ elaboravit, egregia plane eſſe, & inſignem aliis adferre utilitatem. Ita tenentur omnes, pro ſuis quiſque facultatibus, eleemoſynas in pauperes erogare, quia hoc plurimum prodeſt, licet forte multi id faciant, ut laudentur duntaxat. Probe hoc agnovit vir acuti ingenii, *I. Acontius*, in epiſtola ad *Wolfium Tigurinum*, de *felici & infelici librorum partu*, data. *Illud* (inquit) *in primis laudo, quod omne ſcribendi edendique conſilium, non inanis auræ cupidine, ſed publicæ utilitatis, gubernari velis: plerique præter laudem nihil ſpectare in ſcribendo videntur, ex quibus tamen, qui ſaltem intelligunt, qualibusnam ſcriptis laus debeatur aliqua, taliaque elaborare ſtudent, ferri utcunque poſſunt, non aliter atque ii, qui pro patria fortiter quidem illi pugnant, non tamen patriæ cauſa, ſed ſuæ gloriæ.* Neque etiam quenquam a ſcribendo abſterrere debet,

bet, quod ſæpe ea, quæ a nobis in medium proferuntur, aliis *levia* videantur. Attendendum enim eſt ad virorum in his vel illis eruditionis partibus, de quibus agere inſtituimus, probe verſatorum judicia, & ad utilitatem, quæ inde certo ad alios promanare poteſt. Decipit frons prima multos. Quidam nonniſi rara & inſolita, licet nihil profutura, mirantur & laudant, res vero momentoſiſſimas pro levibus venditant. Certe niſi utile eſt, quod ſcribimus, ſtulta eſt gloria. Ita ſi quis v. gr. catechiſmum duntaxat ſcriberet, ſed talem, qui non tantum ſuo, ſed præſtantiſſimorum Theologorum judicio, ſtudioſæ juventuti magis eſſet accommodatus, quam multi alii, qui vulgi manibus teruntur, laude dignum ſuſciperet laborem, licet is *levis* a quibuſdam haberetur, quia quicquid ad profectum in vera pietate & cognitione Numinis facere poteſt, non leve, ſed momentoſum eſt: ut jam non dicam, majorem artem & ingenii perſpicaciam ad tale quid elaborandum requiri, quam vulgo exiſtimatur. Idem de aliis eruditionis partibus dici poteſt. Poſſunt etiam apud exteros quædam eruditionis partes excoli diligenter, a noſtris vero negligi. Recte igitur agit is, qui in gratiam popularium ſuorum talia in lucem profert, licet ipſemet forte novi addat nihil. Ita laudandi ſunt Germani & Helvetii, quod poſt doctiſſimorum Anglorum egregios in demonſtranda veritate religionis chriſtianæ conatus, in eodem argumento explanando ſingularem impenderunt diligentiam, licet pauca, quæ majorem lucem adferre huic materiæ poſſunt, forte adtulerint. (7.) Denique cum experientia conſtet, in illis regionibus, ubi plures viri eruditi calamos ad ſcribendum arripere ſolent, humanitatem & morum elegantiam florere; ſenſim vero ſenſimque ruſticitatem, ſuperſtitionem & hæretificationes, (liceat rem barbaram barbara voce exprimere) pelli; cujuslibet, qui animum literis rite excoluit, eſt, aliquid conferre, ad hæc bona promovenda, mala vero depellenda. Hoc autem tentare licet non ſolum illis, qui excellenti plane ſunt inſtructi ingenio & eruditione, quique inter portenta ingenii humani, & primæ ut ita dicam magnitudinis ſtellas referri poſſunt, ſed & illis, qui pro ingenii viribus gnaviter variis diſciplinis operam dederunt; præterquam enim quod ejuſmodi ingenia rara ſint, & vix binos vel tres integrum ſeculum in lucem proferat, poſſunt homines, minore eruditionis apparatu inſtructi, ſæpe magis prodeſſe aliis, quam tales

Digitized by Google

Heroes. Ex quibus patet, ni fallor, ſtudium inclareſcendi literis, rite adhibitum, rem eſſe non ſolum licitam, ſed laudabilem valde. Et huic ſententiæ omnis ætatis viri doctiſſimi ſubſcripſerunt. Unicum addo teſtimonium *Plutarchi*, viri Πολυμαθεςατου. Hic in tractatu, cui titulus: Ἐι καλως ιιρηται Το λαθε βιωσας pag. m. 256. ita de hoc argumento loquitur: Ἐαν δε Τις ἐν μεν Φυσικοις Θεον ὑμνη καὶ δικην καὶ προνοιαν, εν δε ἠθικοις νομον καὶ κοινωνιαν καὶ πολιτειαν, ἐν τε πολιτεια το καλον, ἀλλα μη την χρειαν. δια τι λαθε βιωσας, ἱνα μηδενα παιδευση, μηδεν ζηλος αρετης μηδε παραδειγμα καλον γενηται. Ἐι Θεμιςοκλης Ἀθηναιȣς ἐλανθανεν, ȣκ ἀν ἡ Ἑλλας ἀπεωσατο Ξερξην; Ἐι Ρομαιȣς Καμιλλος, ȣκ ἀν ἡ Ρωμη πολις ἐμεινεν: Ἐι Διωνα Πλατων, ȣκ ἀν ἐλευθερωθη ἡ Σικιλια. Ὡσπερ δε οἰμαι το Φως, ȣ μονον Φανερȣς, ἀλλα καὶ χρησιμȣς καθιςησιν ἡμας ἀλληλȣς: ȣτως ἡ γνωσις ȣ μονον δοξαν ἀλλα καὶ πραξιν ταις ἀρεταις διδωσιν. i. e. *At ſi quis in naturæ rerum inveſtigatione Deum celebret, juſtitiam, providentiam: in morum doctrina legem, communionem, civitatem: in Republica honeſtatem non utilitatem. Cur vivens ignorari velit? An ut ne quem doceat? Ne cujusquam ſtudium ad virtutem excitet, neve aliis exemplo ſit? Si Themiſtocles Athenienſibus ignotus fuiſſet, non repuliſſent Græci Xerxem; ſi Camillus Romanis, periiſſet Roma; ſi Dioni Plato, non fuiſſet liberata Sicilia. Nimirum ſic ſentio, ſicut lumen non manifeſtos tantum nos, ſed & utiles invicem facit; ita notitia non gloriam modo, ſed & agendi materiam virtutibus parari.* Poſſunt igitur Imperantes ſubditos, præceptores auditores ſuos, parentes liberos ad gloriam literis & eruditione quærendam, ſtimulare. Laude dignus eſt adoleſcens humili loco natus, pauperis anguſtique laris, ſi eruditione & virtute humo ſe tollere conatur, omnique data occaſione publice probat, ſe dignum eſſe promotione. Neceſſarium autem quam maxime eſt hoc ſtudium ſeculo noſtro, quo ambitio fere omnia præmia virtutis poſſidet. Non tantum in Eccleſia Romana vitium illud, quod *Nepotiſmus* vocatur, regnat, ſed & paſſim ubique locorum dominatur. Sæpe homines exiguis animi dotibus inſtructi, nullis meritis præſtantes, graviſſimis muneribus admoventur, qui ad alia facienda longe aptiores eſſent. In Inſula *Japan* uſu receptum eſſe tradunt, ut liberi teneantur eandem artem excolere,

colere, quam parentes, dum in vivis erant, exercebant. Sane multis in locis idem obtinet. Si parens auctoritate valet, & egregiam ſpartam obtinet, filiumque habet non plane ſtipitem, facile eandem, vel hac non minorem, in eum transferre poteſt. At hac ratione fit, ut ſæpe præſtantiſſima ingenia poſt carecta latere debeant, quæ tamen magna dare potuiſſent exempla. Interim & hoc verum eſt, nullum unquam tam ſterile virtutum ſeculum fuiſſe, quo eruditionis, probitatis & elegantiæ ingenii, prorſus nulla fuerit ratio habita. Experientia quotidiana contra teſtatur, homines nullarum imaginum & novos, ad ſummos honores, ob egregias virtutes, & ingenii præcellentiam perveniſſe: & hoc non obtinuiſſent, niſi in pectoribus eorum laudis & gloriæ flamma fuiſſet accenſa. Sunt, qui de Mæcenatum raritate conqueruntur: rari ſunt, inquiunt, qui literas literatosque foveant, homines nullis Majorum imaginibus inſignes in lucem protrahant, & erectiora ingenia, quæ cum paupertate luctantur, & quorum virtutibus obſtat res anguſta domi, humo tollant. Hinc querelam *Ovidii* de neglectu Poetarum ad literatos omnes transferunt; cujus verba ita ſe habent.

Cura Ducum fuerant olim Regumque poëtæ:
Præmiaque antiqui magna tulere chori.
Sanctaque majeſtas, & erat venerabile nomen
Vatibus: & largæ ſæpe dabantur opes.
Ennius emeruit, Calabris in montibus ortus,
Contiguus poni, Scipio magne, tui.
Nunc ederæ ſine honore jacent, operataque doctis
Cura vigil Muſis nomen inertis habet.

At nimis queruli ejuſmodi homines ſunt, & cum ſibimet ipſis ſæpe deſint, morumque ruſticitate nonnunquam notabiles ſint, faſtuque ridiculo tumeant, aut aliis vitiis conſtricti ſint, de raritate Mæcenatum conqueruntur. Fac vero aliquando contingere, quod non negamus, ut viri ingenio & eruditione præſtantes meritis ſuis dignos honores non conſequantur, non propterea ſtudium inclareſcendi literis abjiciendum eſt. Qui enim egregiis diſciplinis excultum habet animum, didicit etiam novercantis fortunæ impetum

excipere; divinarum humanarumque rerum contemplatione animum paſcere, atque corde durato fatale exitium ferre, donec fortunam criminis ſui pudeat. Ea enim eſt nobilitas, ea præſtantia veræ eruditionis, ut animum mira quadam & incredibili voluptate perfundat, præ qua omnes hujus mundi deliciæ, & fortunæ bona ſordent. *Muretus*, elegantiſſimi ingenii vir, alicubi ita de ſe loquitur: *Vere hoc affirmare poſſum, ſi quis mihi Deus omnes opes, omnium commoda, omnem potentiam proponat, ea lege & conditione, ut ſemel deponam hæc ſtudia & tales qualeſcunque literulas, altrices adoleſcentiæ meæ, fidiſſimos meorum omnium temporum comites, deſeram, nunquam id faciam, neque quidquam tanti eſſe ducam, quod mereri velim, ut a ſuaviſſimo eorum contubernio & amplexu abducar.* Neque tenuis etiam fortuna prohibet, quo minus noſtram & aliorum felicitatem promovere poſſimus. Interim verum eſt, ſublatis præmiis, quæ virtuti debentur, perire, ſaltem vehementer minui, ſtudium inclareſcendi literis.

IV. Sed ſatis de his. Videamus jam, qua ratione ſtudium hoc inclareſcendi dici poſſit *nimium* & *vanum*, adeoque quatenus ſint carpendi, qui animos ad ſcribendum appellunt. Et (1.) huc referimus omnes eos, qui exiguis animi dotibus, & ſuperficiaria eruditione ſunt inſtructi, inſatiabili tamen ſimul inclareſcendi ſtudio ardent. Ejuſmodi hominum inſignem hodie eſſe copiam, nemo diffitebitur, qui vel ſola Diaria eruditorum evolverit. Acute tales perſtrinxit ingenioſiſſimus Germaniæ Satyricus *Liſcovius*, in libello de *laudibus* & *neceſſitate ſemi-eruditorum*, quem, cum in omnium manibus ſit feſtivus labor, compilare nolo. Et profecto fieri non poteſt, ut homo, qui in ſe ipſum nondum deſcendit, & quid vires valeant, quid ferre recuſent, accurate tentavit, aliquid, quod luce publica dignum ſit, edat. Qui enim judicii debilitate impeditur, quo minus cognoſcat, quid in hac vel illa diſciplinarum parte eximium, pulchrum & ſolidum ſit, qua ratione aliis viam monſtrabit ad ſolidam eruditionem perveniendi? Quin autem *vanum* ſit horum hominum ſtudium, non opus eſt ut pluribus probem, cum res ipſa loquatur. *Vanum* eſt hoc ſtudium, (2.) quando homines docti etiam & literis exculti *nihil aliud* quam *famam* eruditionis & *laudem* captant. Vir eruditus & ſapiens id ante omnia agit, ut animum ſuum ſolida rerum ad bene beateque vivendum facientium

cogni-

cognitione imbuat, voluntatemque ad virtutis amorem flectat; hoc vero præſtito, operam navat, ſi alia non obſtant negotia, ut & aliorum hominum felicitatem, quantum in ſe eſt, promoveat, talia in lucem proferendo, quæ alios & doctiores & ſapientiores facere poſſunt, cætera ſecurus laudis & vitreæ famæ; non enim tempori, non vanis hominum ſtudiis, ſed conſcientiæ & veræ generis humani felicitati inſervit. Eſſe quam videri eruditus mavult; ruſticiore titulo viri boni contentus eſt. Sed ſtimulos tamen, inquiet aliquis, addit laudis amor ad literarum ſtudia rite & ardenter excolenda.

Non parvas animo dat gloria vires,
Et fœcunda facit pectora laudis amor.

Ita eſt. Sed præterquam quod negem, majorem vim habere in animum vere eruditi & ſapientis famam aliorum & laudem, quam ſtudium ſuam & aliorum felicitatem promovendi; non ideo minus vitioſus eſt ille ſolius laudis amor, niſi dicas, eo minus homines eſſe taxandos, quo majore animi contentione ad perverſa & prava animi ſtudia rapiantur. Verum eſt, viros vere eruditos & ſapientes voluptatem capere non ſolum ex recte factorum conſcientia, ſed etiam ex probatiſſimorum & eruditiſſimorum virorum laudibus. Idque poſſunt facere ſine crimine. Sed illi, de quibus nobis ſermo eſt, hoc *unum*, *unum* inquam, ſectantur, ut *laudes quocunque jure & modo partas captent*, eoque nomine ſibi *plaudant.* Hi literis dant operam, ſudant, vigilant, ut per ora hominum volitent. Num vero animus meus melior eſt, ſi alii de me loquantur? Num aliquid accedit veris virtutibus meis, ſi alii laudibus me proſequantur, aut decedit iis aliquid, ſi his laudibus deſtituar? Conſiſtit autem tota felicitas illorum hominum in judicio aliorum. Quid autem agit homo, qui literis gnaviter vacat, eum duntaxat in finem, ut laudetur? Reſpondeat *celebris noſter Werenfelſius: Emit*, inquit, *judicia aliorum, judicia multitudinis incerta & fraudulenta, judicia ſæpe ſtolida & inepta, judicia, quæ dum vivit, pleraque ſunt iniqua & maligna, poſt mortem ſi æquiora ſunt, nullam illi voluptatem adferre poſſunt.* Et ne de judicio ſolius multitudinis me loqui putes, ipſa illa benigna eruditorum judicia de

 noſtris

noſtris laboribus non certa ſunt ſigna meritæ laudis: Laudant illi ſæpe ut laudentur a nobis; laudant ſæpe nullo licet accuratiore inſtituto ſcriptorum noſtrorum examine; neſciunt ſæpe quot alienis plumis ſe exornarint ſcriptores; laudant ſæpe nonniſi amore ſectæ, quam ſequitur ſcriptor, inducti &c. &c. Idem etiam ſæpe dici poteſt de laudibus amicorum. Idem, quem ſupra laudavi *Acontius*, *Wolfio* auctor eſt, ut probe perpendat, quam parum amicis in hoc negotio tribuendum ſit. *Quonam autem* (inquit) *pacto ſtatuere poſſis, tuum de tuo judicio rectum eſſe judicium, cum tam multi in eo errent? Qua ratione te non errare intelliges? Ardua res eſt, ac neſcio an ulla magis. Amicis, inquies, plus de me credam quam mihi. At vero id dictu multo eſt facilius quam factu. Sed facturus ſane ſis, quid ſi amici ſatis ſinceri ſint, ut nolint, aut nimis verecundi, ut non audeant, quod ſentiunt proferre? Quid ſi fuerint aliis in rebus (quod plerumque accidit) occupati, ut quod oportebat, cenſuræ tempus dare nequeant? Sed mitte hæc omnia, quid denique, ſi ne illi quidem judicio ſatis valeant? Dices nonniſi probatiſſimos quoſque adhibebo. Cujus judicio probatiſſimos? Vulgi ne? minime. Præclarum tu auctorem narras. An tuo? fiat; jam alieno opus non habes.*

Ex quo ſatis conſtat, quam incerta, dubia & miſera ſit illa felicitas, quæ a laudibus aliorum duntaxat eſt ſuſpenſa. Rectiſſime ejuſmodi hominibus applicatur illud Soteris noſtri ad Phariſæos dictum: Ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν. Quæ verba ita eleganter παραφράζει idem eximius ille Theologus *Werenfelſius*: *Nihil non* (inquit) *egerunt ut viderentur & laudarentur. En habent quod volunt, cernuntur, laudantur; abeant igitur, auferant mercedem ſuam: fruantur fumo quem captarunt, per me licet: Sed voti compotes facti adquieſcunt, ſolidum pietatis & veræ laudis præmium aliis relinquant.* Hi homines certe minus ſapiunt quam ruſtici. Hic cur agrum colat, cur ſemina terræ mandet, cur ſulcis eam proſcindat, cauſam dicere poteſt, & fructum ex labore ſuo ſperare non putatitium & imaginarium, ſed ſolidum. Eruditus autem, qui *ſolius famæ* captandæ ſtudio ducitur, nil adferre poteſt, quod ſapienti ſatisfaciat. Si quis enim ex eo quærat, cur ab ipſo lucis ortu libris circumvallatus ungues præmordeat, legat, ſudet, tot libros evolvat, in chartam ſua cogitata conjiciat, & poſt immenſos exantlatos labores tandem ſcripta ſua prelo committat; nihil aliud reponere poteſt,

quam

Digitized by Google

quam hoc, ſe omnia hæc præſtitiſſe, ut lectores laborem ſuum laudent, utque ex ſola hac laude voluptatem capiat. Tantine autem res iſta eſt, ut propterea tam grave onus humeris noſtris imponamus? Quid aliud eſt illa voluptas, ex ſola laude aliorum percepta, quam admiratio cæca ſuarum virtutum? Ah! quam miſera eſt illa felicitas tandem hoc ſolo fundamento ſuperſtructa? Rectiſſime talibus applices, quod de ſtudiis hominum in genere dixerat *Lucianus* in *Contemplantibus*. Ita enim Tom. I. p. 355. ſeq. Edit. *Gravii*, *Charonem* ad *Mercurium* loquentem inducit: Ἐθελω γȣν σοι ὠ Ἑρμη ἐιπειν, ὡτινη ἐοικεναι μοι ἐδοξαν ὁι ἀνθρωποι, ϗ ὁ βιος ἁπας ἀυτων. ἠδη ποτε πομφολυγας ἐν ὑδατι ἐθεασω ὑπο κρȣνω τινι καταῤῥαττοντι ἀνιςαμενας, τας φυσαλλιδας λεγω, ἀφ ὡν ξυναγειρεται ὁ ἀφρος. ἐκεινων τοινυν αἱ μεν τινες μικραι ἐισι, καὶ ἀυτικα ἐκραγεισαι ἀπεσβησαν. αἱδ̓ ἐπι πλεον διαρκȣσι. καὶ προσχωρȣσων ἀυταις των ἀλλων, ἀυται ὑπερφυσωμεναι, εἰς μεγιςον ὀγκον ἀιρονται. Ἐιτα μεντοι κακεινα παντως ἐξεῤῥαγησαν ποτε. ȣ̓ γαρ ὁιον τε ἀλλως γενεσθαι. τȣτο ἐςιν ὁ ἀνθρωπων βιος, ἁπαντες ὑπο πνευματος ἐμπεφυσημενοι, ὁι μεν μειζȣς οἱ δ̓ ἐλαττȣς. καὶ ὁι μεν ὀλιγοχρονιον ἐχȣσι καὶ ὠκυμορον το φυσημα. ὁι δε ἁμα το ξυςηναι ἐπαυσαντο. πασι δ̓ ȣν ἀποῤῥαγηναι ἀναγκαιον. i. e. *Volo igitur Mercuri dicere tibi, cuinam ſimiles homines mihi videantur, eorumque vita omnis. Vidiſtine aliquando bullas illas torrente cum ſtrepitu ſcaturiente exurgentes, flatuoſos dico tumores, ex quibus ſpuma cogitur? Illarum igitur aliæ parvæ ſunt, quæ protinus ruptæ evaneſcunt; aliæ vero diutius durant, ſibique adjunctis aliis vehementer intumeſcunt, ac in maximum tumorem attolluntur: ac tandem aliquando illæ etiam prorſus ruptæ diſſolvuntur, neque enim ſecus fieri poſſet. Hæc tibi hominum vita: Singuli flatu tumeſcunt; hi majores, illi minores, atque alii momentaneam moxque deficientem inflationem habent, alii ſimul atque conſtituti ſunt, deſiſtunt. Itaque omnes rumpi neceſſe eſt.*

V. Ut autem vitii hujus *vanitas* magis pateſcat, videndum, quibus mediis ac rationibus utantur homines, incredibili inclareſcendi deſiderio capti. Vir eruditus & ſapiens, qui animum ad ſcribendum impellit, id unum intendit, ut *ſuam* & *aliorum felicitatem* promoveat. Eum in finem nihil in medium profert, quam

quod

Digitized by Google

quod alta mente diu verſavit; nihil quod oſtentationem ingenii prodat; nihil denique quod non utile, grave & attentione dignum ſit. Hac autem in parte vanæ gloriæ auram captantes multipliciter errant. Quod per partes, ſed ſtrictim tamen ſpeciminis loco, oſtendam. Qui vano ſtudio inclareſcendi æſtuat, *is nimio hoc & vitioſo adfectu præpeditur, quo minus rem, quam aliis explanare vult, recte intelligat, rite perpendat, & in clara luce,* quantum argumenti natura patitur, *collocet.* Immenſa autem illa laudis cupido, quæ animo inſidet, nullas moras, nullas procraſtinationes ferre poteſt; ſed quoſcunque hæc cura vexat, gloriæ coronam quam ocyſſime videre geſtiunt. Hinc feſtinanter corradunt & in chartam conjiciunt quaſcunque immaturas cogitationes. Quemlibet imaginationis luſum pro argumento ſolido habent. Evomunt potius libros, quam ſcribunt. Exiguus valde in ſcriptis horum hominum reperitur ordo; nulla cogitationum harmonia; nulla ſermonis perſpicuitas; nulla argumentationum, apte inter ſe cohærentium, coagmentationes, ſed ſtrues verborum

- - congeſtaque eodem
non bene junctarum diſcordia ſemina rerum.

Contingere hoc potiſſimum ſolet πολυγραφοις, & diverſas eruditionis partes illuſtrare ſimul conantibus. Hi ſingulis fere annis ex XCVIIII. libris centeſimum conficiunt; quos ob indefeſſum quidem ſtudium laboris laudamus, in quibus tamen ut plurimum judicii ἀκριβειαν, aliaque, quæ libris verum decus & ornamentum conciliare poſſunt, merito deſideramus. In hos quadrat illud *Arriani*, inter ſtoicæ Philoſophiæ ſectatores facile principis, dictum, quod extat lib. IV. pag. 387. *Edit. Cantabrig.* Δια τȣ̃το (inquit) ȣ̓ δυναμαι ἐιπειν φιλοπονον, ἀν ἀκȣσω τȣ̃το μονον ὁτι ἀναγινωσκει ἠ γραφει καν προσθη τις ὁλας τας νυκτας, ȣ̓πω λεγω ἀν μη γνω την ἀναφοραν, ȣ̓δε γαρ συ λεγεις φιλοπονον τον δια παιδασκαριον ἀγρυπνȣ̃ντα. ȣ̓ τοινυν ȣ̓δ' ἐγω. ἀλλ' εαν μεν ἑνεκα δοξης ἀυτο ποιη, λεγω φιλοδοξον. ἀν δ' ἑνεκα ἀργυριȣ φιλαργυρον ȣ̓ φιλοπονον. ἀν δ' ἐπι το ἰδιον ἡγεμονικον ἀναφερη τον πονον ἱν' ἐκεινο κατα φυσιν ἐχη καὶ διεξαγη, τοτε λεγω μονον φιλοπονον. i. e. *Propter hoc non poſſum dicere induſtrium, ſi audiero iſtud ſolum, aliquem legere aut ſcribere, tametſi aliquis adjecerit*

totas

totas noctes. Nondum hoc dico niſi cognovero, quo iſta referantur. Neque enim tu induſtrium eum dicis, qui propter puellam vigilat. Ergo ne ego quidem eum qui multa legit: ſed ſi gloriæ cauſa id fecerit, ambitioſum dico; ſi pecuniæ gratia, avarum, non induſtrium. Si vero ad rationem ſuam laborem iſtum retulerit, ut illa naturæ pareat; tum demum induſtrium dico. Conjuncta eſt ſæpe cum hoc vitio *nimia & ridicula oſtentatio eruditionis, in excitandis innumeris antiquis pariter & recentioribus ſcriptoribus, & quidem iis in locis, ubi id minime neceſſe eſt.* Scio in rebus facti, ut appellantur, opus eſſe teſtimoniis, qui enim veritatem rerum geſtarum probare vult, teſtimoniis inſtructus eſſe debet luculentis & fide dignis. Qui novam græci vel latini ſcriptoris elucidationem promittit, perſpicuis locis veterum oſtendere tenetur, hoc vel illo ſenſu phraſes ab iis uſurpatas fuiſſe; ſed illi famæ captatores id agunt iis in locis, ubi id minime quadrat, in rebus nempe, quæ argumentis, non aliorum dictis, probandæ ſunt, aut quæ meridiana luce clariores ſunt. Scilicet ſol non luceret, niſi *Alphonſus* Arragoniæ Rex id dixiſſet; triangulus non haberet tres angulos niſi *Euclides*, vel *Academiæ Pariſienſis Socius*, id affirmaret. Et, ut vanum ac ridiculum ingenium magis prodant, ex omni linguarum genere teſtimonia conglomerant, agentes etiam de iis, quæ omnibus promiſcue nota ſunt. Sic æthiopica, arabica, rabbinica, græca, hiſpanica &c. teſtimonia adducunt, ut probent res, quas vel ruſtici callent. Sic quidam ex hoc grege albo amici cujuſdam arabicis literis illud Germanorum proverbium: *Es ſind nicht alle Kæche, die lange Meſſer tragen*, inſcripſit. Imo ſæpe teſtimonia, quæ ad rem tamen nihil faciunt, ampliſſimis commentariis illuſtrare conantur, adeo ut lector tandem quid ejuſmodi homo ſibi probandum ſumſerit, ignoret prorſus. Quæſitum aliquando eſt ex homine Pariſiis redeunte, ecquid de ſplendidiſſima urbe ſentiret: reſpondit ille, ſe præ ædium multitudine urbem videre non potuiſſe. Idem ſane de multorum libris dici poteſt: adeo multis ſunt referti citationibus, ut quodnam potiſſimum argumentum explicandum ſibi ſumſerint auctores difficulter pateat: dubitari autem non poteſt, quin hæc conſuetudo ex mera cupidine oſtentandi neſcio quam diffuſam lectionem oriatur, cum quem alium in finem ea adducta ſint, nemo videre poſſit. Quo ipſo tamen omnes citationes teſtimoniorum veterum & re-

 centio-

centiorum eruditorum improbare nolo: placent illi, qui veterum & recentiorum egregia & acute dicta data opportuna occaſione ſcriptis ſuis inſerunt, atque hac ratione cogitatis propriis decus aliquod & ornamentum adferunt. Huc referendi etiam ſunt illi, qui ob certas quaſdam rationes, in re clara, aliorum tamen teſtimoniis uti coguntur. Ita contingere ſæpe ſolet Theologis, novitatis crimen a ſe amolituris, ut in re non obſcura, ad alios fidei ſocios provocent, apud multos enim lectores plus valent teſtimonia, quam vero argumenta. Sed neſcio qua ratione factum eſt, ut morbus hic viros etam doctos invaſerit. Hic certe locum habet illud *Taciti* in vita *Agricolæ: Sublimia ſæpe*, inquit, *& erecta ingenia pulchritudinem ac ſpeciem excelſæ magnæque gloriæ vehementius quam caute appetunt, nec retinere poſſunt in ſapientia modum.* Hoc certum, nimiam illam curam excitandi virorum omnis ævi & idiomatum teſtimonia & dicta, infallibile veræ eruditionis ſignum non eſſe, cum quibus artibus hoc obtineri poſſit, obſcurum non ſit.

VI. Accedit *tertium* vitium, quod ex immoderata hac inclareſcendi libidine oritur, nimirum *pudenda quædam inſolentia*, *poſita omni modeſtia*, *confidenter Dictatoris inſtar de divinis & humanis rebus loquendi & ſcribendi.* Ejuſmodi homines plerumque altos gerunt ſpiritus; credi ſibi volunt ſine ulteriore mora, *demonſtrationes* crepant, neque tamen forte quanta vis huic vocabulo inſit, unquam perpenderunt. Cum autem inclareſcendi ſtudium eos vehementer agitet, frequentiſſime in duo contraria & ſibi invicem oppoſita, æque tamen abſurda, prolabuntur vitia; nimirum aut periculoſas de religione fovent ſententias, aut inepto quodam zelo commoti, vel leviter errantes, & a receptis opinionibus recedentes, impudenter laceſſunt. Vir vere eruditus res, quæ ab omnibus ſapientibus ſanctiſſimæ & momentoſiſſimæ habentur, ſumma cum prudentia & religione perpendit. Nihil quidem ſine examine credit, ſed ad rationem, tanquam lydium lapidem, cuncta exigit; leves errores, quos parum cavet natura humana, facile condonat aliis; aut aliud agendo, ubi neceſſitas aliqua illi eſt impoſita, molliſſimis verbis emendat, æquo animo diſſenſum aliorum fert, nullo ſectæ ſtudio in præceps abreptus; gloriolam vero in tuendis ſententiis novis & ſingularibus, ſed nullo fundamento ſuperſtructis, non quærit. Sed homines illi, de quibus jam quidem ſermo eſt,

tritam

Digitized by Google

tritam ſemitam calcare non volunt, exiſtimantes ſe acuti ingenii virorum famam non conſecuturos, ſi cum cæteris ſentirent eruditis; hinc raras tantum, paradoxas, & a cômmuni aliorum hominum ſenſu abhorrentes defendunt opiniones, nullo vel debili fundamento nixas: Eum in finem ut plurimum capita religionis generalia, quæ communi Chriſtianorum conſenſu admittuntur, aggrediuntur, exiſtimantes hanc eſſe compendioſiſſimam, æternam nominis famam conſequendi, viam. Omnem igitur ingenii, quod habent, vim adhibent, ut novas ſententias vel inveniant, vel jam repertas acriter defendant. Athei, Deiſtæ, vel Sceptici vocari deſiderant, quaſi hujus furfuris homines ſoli ſaperent, cæteris omnibus plumbum pro cerebro eſſet. Alibi, ut noſti, *Vir Clariſſime*, multorum exemplorum inductione hoc probavi. Unum tantum & alterum hic in medium proferam. Primum mihi ſuppeditat P. *Baylius* in Lexico Lit. *Guevara*. *Les nouvelles* (inquit) *de la Republique des Lettres nous ont parlé d'un certain Triumvirat, auquel mériteroit être aſſocié Guevara. Ce Triumvirat eſt compoſé* (1.) *du Pere Morin, qui trois ans après la priſe de la Rochelle ſoutenoit encore, qu'elle n'avoit pas été priſe, & que tous les bruits, qui en avoient été publiés, n'étoient qu'un Roman.* (2.) *D'un fameux & redoutable Dialecticien, qui dit à un Gentilhomme, qui lui venoit à dire, qu'il avoit vû le Duc d'Eſpernon à Plaſſac: cela ne ſauroit être par quatre raiſons indiſputables, & je m'en vais vous prouver* (a) *qu'il faut de neceſſité, que Mr. d'Eſpernon ſoit encore à Londres.* (b) *Il eſt plus à croire que les yeux ſe trompent que la raiſon.* (c) *La nouvelle, dont il s'agit ici, implique contradiction morale, &* (d) *peut être une contradiction phyſique.* (3.) *D'un homme, qui declara à Iſaac Voſſius, qu'après des fortes & longues meditations, il avoit compoſé un livre, où il montroit par des preuves invincibles, que tout ce, qui eſt contenu dans les Commentaires de Céſar touchant la guerre des Gaules, eſt faux, & où il faiſoit voir d'ailleurs amplement, que jamais Céſar n'a été au delà des Alpes.* Alterum præbet ingenioſiſſimus *Evremontius*, deſcribens ingenii indolem celebris *Iſ. Voſſii*. *Il entendoit* (inquit) *preſque toutes langues de l'Europe, & n'en parloit bien aucune. Il avoit une litterature immenſe. Il connoiſſoit à fond le genie & les coutumes des anciens peuples, mais il ignoroit entierement les manieres de ſon ſiecle. Son impoliteſſe ſe*

Digitized by Google

repandoit juſques ſur ſes expreſſions. Il s'exprimoit dans la converſation, comme il auroit fait, dans un Commentaire ſur Juvenal ou ſur Petrone. Dans le même tems qu'il faiſoit des livres, pour prouver que la verſion des Septante étoit divinement inſpirée, il témoignoit par ſes entretiens particuliers, qu'il ne croyoit point de révélation. La maniere peu édifiante, dont il eſt mort, ne nous permet pas de douter, qu'il ne fut dans ce ſentiment impie. Quelques ſoins, quelques précautions, que l'on prit, on ne le pût jamais engager, à reconnoitre en général les vérités de la religion chrétienne. Et cependant, ce qui paroit difficile à comprendre, cet homme avoit une credulité imbecille, pour tout ce qui étoit extraordinaire, fabuleux, éloigné de toute créance. Ce ſont les propres termes (verba ſunt politiſſimæ eruditionis viri Mr. de *Maizeaux*) de Mr. *St. Evremont*, *qui avoit aſſez pratiqué Voſſius, pour le bien connoitre. Qu'on nous vienne dire après cela, que les Eſprits forts ſont des gens épurés, des gens ſans préjugés, qui n'admettent rien qui ne ſoit exactement vrai, & d'une évidence palpable.* His adjiciam bina exempla, quæ profert *Tolandus*, qui & ipſemet novas & religioni inimicas opiniones defendit. Extant in ejus *Adeiſidæmone* p. 32. ita enim loquitur ad amicum ſuum: *Virum quendam honeſto loco natum & in rebus civilibus exercitatiſſimum tibi olim non ignotum affirmabas, qui dum providentiam divinam pro anu fatidica cum Epicureis irridere ſolitus eſt, rerum univerſitatem a ſtellarum influxu regi credebat, aliaque eum Aſtrologorum portentoſa & ridicula figmenta admiſiſſe: Alium tibi mihique familiarem, qui ſpiritibus omnibus incorporeis rejectis intelligentias, neſcio quas materiales, quæ vaticinia funderent & oracula, crepares.* Inter ſententias veterum & recentiorum Philoſophorum de origine rerum omnium, nullum magis ineptum eſſe, quam ſyſtema *Epicuri*, conveniunt docti omnes. Itaque ad famam ingenii obtinendam in eam deſcendiſſe opinionem Philoſophum hunc, inſanientis ſapientiæ Conſultum, quam maxime probabile eſt. Saltem hoc affirmavit doctiſſimus vir, *Plutarchus*, in libello *ne ſuaviter quidem vivi poſſe ſecundum Epicurum*, pag. m. 251. Και μην (inquit) ἀπο δοξης γινεσθαι τινας Ἐπικυρος ὁμολογει. Τι δε ὐκ ἐμελλεν, ἀυτος ὑτος σπαργων περιμανως καὶ σφαδαζων προς δοξαν, ὡςε μὴ μονον ἀπολεγεσθαι τυς Καθηγητας, μη δε Δημοκρατει τω τα δογματα ῥημασιν ἀυτοις ὑφαιρυμενω ζυγομαχειν περι συλλαβων καὶ κεραιων,

σοφον

σοφον δὲ μηδενα φαναι πλην ἀυτȣ γεγονεναι, μη δὲ εἶναι; ἡ δὲ μητηρ ἀτόμȣς ἴσχεν ἐν ἀυτη τοσαυτας, ὅιαι συνελθȣσαι σοφον ἀν ἐγεννησαν. i. e. *Porro a gloria etiam quaſdam proficiſci voluptates Epicurus fatetur. Qui vero hoc non faceret? Ita inſane flagrans atque æſtuans gloriæ ſtudio, ut non modo negaret illi ſe uſum eſſe præceptoribus, & cum Democrate decreta ejus totidem verbis ſuffurato altercaretur de ſyllabis & apicibus, nullumque diceret extitiſſe ſapientem extra ſe & ſuos diſcipulos; ſed ſcriberet etiam, ſibi cum explicaret naturam rerum ad genua accidiſſe ſuppliciterque ea tetigiſſe Coloten. Neoclem autem fratrem ſtatim a puero pronuntiaviſſe neminem Epicuro ſapientiorem unquam fuiſſe: matrem quoque ſuam iis ſe tot tantaſque habuiſſe atomos, quarum congreſſu ſapiens diceretur.* En, *Vir Clariſſime*, quo ſtudium inclareſcendi viros quoſdam non indoctos ſæpe præcipitet! Nollem autem te exiſtimare, me ex eorum numero eſſe, qui omnibus propterea minutis ſententiis Theologorum inhærendum eſſe putet, aut me omnes promiſcue novas de his vel illis eruditionis theologicæ partibus in medium prolatas ſententias deteſtari, adque ignes & rogos eos amandare, qui talia defendunt. Si quiſquam enim libertatem ſentiendi amat, is ego ſum, nec quoad vixero mentem mutabo. Sed non poſſum tamen laudare & magnifacere eos, qui de rebus graviſſimis & ſanctiſſimis abjecte quavis data occaſione garriunt, acerrimique ingenii homines ſibi eſſe videntur, ſi ea defendunt, quæ eadem facilitate, qua proferuntur, negari poſſunt. Dantur, ut noſti, homines hebetis ingenii & exiguo vel nullo eruditionis apparatu inſtructi, qui non verentur, ſanctiſſima quæque, italico perfundere aceto, omneſque, qui religionis chriſtianæ dignitatem & præcellentiam tuentur, pro ſtupidis & ſuperſtitioſis habere ingeniis, antecedentium turbam ſine cauſa ſequentibus. Eos interim facile ſuo genio frui permitto, modo nimio inclareſcendi ſtudio ceteroſque ſine fine lacerandi cupiditati modum ponant. Sint per me, ſi ita velint, ſoli acuti, ingenioſi; ſoli vere docti, & ſupra cæteros mortales, quos ex alto deſpiciunt, evecti. Plaudo. Ego modeſtiam amo, quæ veræ eruditionis vernix eſt. Thraſoniſmum nec laudare, nec adprobare unquam poſſum.

VII. Alii vanæ gloriæ cupidi, incidunt in vitium, uti dixi, huic contrarium. *Nimirum receptas ſemel ſententias, dogmata etiam*

 minu-

Digitized by Google

minutiſſima, ſingulari ardore defendunt , leviſſimos errores in majus extollunt , quosvis erectioris & liberioris ingenii homines allatrant, & hæreſes ſe videre clamant, ubi alii, vel armatis oculis, ſe nil tale deprehendere confidenter affirmant. Hoc vero inclareſcendi ſtudium, hunc vaniſſimum cordis æſtum, *zelum pro gloria Dei* appellari volunt, qui tamen cum omnibus illis vitiis conjunctus eſt, quæ gloriæ Dei & voluntati ejus repugnant. In hos rectiſſime quadrat illud cl. *Werenfelſii* epigramma, quod ita ſonat:

Magno cum ſtudio propugnas dogmata Patrum,
Numinis hoc a me gloria poſcit ais:
Forſitan hoc a te, poſcit quoque gloria Patrum,
Forſan & hic aliquid, poſcit amice tua.

Hoc vero optimos ſæpe & præſtantiſſimos viros lacerandi ſtudio, putant, ſe immortalem nominis famam conſecuturos, licet a vere eruditis pipulo differantur. Quoties legi & audivi, miſellos homines, & vulgi crepitacula, in illuſtrem *Grotium*, alioſque viros eruditiſſimos, qui ſe infallibiles eſſe nunquam exiſtimarunt, debacchantes! Licet autem ſolida eruditione, judicio omnium, qui ſapiunt, deſtituti ſint, ſibi tamen domi plaudunt, & ut ſapere videantur, omnis religionis ſyſtematicæ particulas miro fervore defendere ſolent. Legi pleraque ſcripta, quæ ab aliquot annis de *ineunda* inter Proteſtantes *pace* a Theologis quibuſdam in lucem fuerunt edita. Pauci quidem modeſte diſſenſum ſuum teſtati ſunt, adductis rationibus. Plurimi vero controverſiarum, quæ mutuo intercedunt, momentum ita exaggerarunt, ut putares, non minus diſtare Lutheranos a Reformatis, quam Judæos a Chriſtianis: Homines erant adeo impudentes, ut aſſeverare publice non dubitaverint, pacem illam *Orationi Dominicæ, Symbolo Apoſtolico, & omnibus religionis chriſtianæ capitibus , in Catechiſmis contentis*, contrariam eſſe. O tempora, exclamabam hæc legens, o mores! ubinam gentium ſumus? Initio, cum hæc perpenderem, credidi ejuſmodi homines nulla religionis conſcientia duci, & eam albis dentibus ridere: Neque enim mihi perſuadere potui, hominem ſanæ mentis, & religionis chriſtianæ amantem, tam inepte, tantiſque cum conatibus paci huic ſacræ, Deo gratæ, cœtui puriori utiliſſimæ,

mæ, chriſtianæ religionis, quæ nonniſi pacem ſpirat, genio accommodatæ, præſtitu etiam facili, obniti poſſe. Sed mutavi ſententiam, & jam quidem crediderim, ejuſmodi homines inepto quodam inclareſcendi ſtudio, ad tantam inſaniam abreptos fuiſſe. Erravi ergo cum exiſtimavi eos pro veritatibus, ſua opinione, vel magis vel minus momentoſis, pugnare voluiſſe. Pugnant pro gloria ſua: volunt mallei hæreticorum & lumina eccleſiæ orthodoxæ haberi. Hinc ille fervor, hinc clamores illi ſtentorei; hinc ſingularis ille, ſi Diis placet, pro veritate zelus. Quod ſi rigidi illi & moroſi cenſores riderentur, & riſui, ut digni ſunt, publice exponerentur; ſi nonniſi eruditi & pacifici Theologi pro optimis haberentur; ſi ille vulgo præſtantiſſimus vocaretur Theologus, non qui in diſputando de quovis argumento eſt fervidus, & pro omnibus minutis opinionibus tanquam pro aris & focis pugnat, ſed qui ſolida eruditione, pietate cumprimis, & zelo pro gloria Dei, Dei inquam, ornatus, & inſtructus eſſet; qui creſcenti indies uti errorum graviſſimorum, ita & vitiorum torrenti, ſeſe opponeret; ſi hæc inquam vulgo eſſent recepta, auſim quovis pignore contendere, numerum ejuſmodi zelotarum vehementer imminutum iri, tantumque abfore, ut rixando & clamando aliquam nominis celebritatem eſſent conſecuturi, ut potius omnium ſapientum iram & contemtum in ſe eſſent provocaturi. Hæc autem cum aliter ſe multis in locis habeant, famam aliquam iniqui illi cenſores ex fervore tanto captant, iiſque, qui veram indolem rerum theologicarum ignorant, in deliciis ſunt. Quam *vanum* autem eſt, in dilacerandis fratribus famam nominis quærere? Quam *vanum* eſt, tum ſe beatum credere & celebrem, ſi quantum potuimus, omnem ſpem pacis præſcidimus; ſi operam damus, ut Chriſtiani, qui modeſti, pacificique eſſe deberent, in mutua viſcera ſæviant; ſi ex una controverſia, quarum multitudine obruitur orbis, & ingemiſcit Eccleſia, decem procudimus; ſi nos Romanenſibus deridendos & devorandos exhibemus; ſi denique a principiis, quibus innititur magnificum opus Reformationis, quam longiſſime recedimus. Hoc unum tamen in ejuſmodi hominibus mihi placet, quod omni data occaſione in *rationem* invehantur: hoc enim ſummo faciunt jure. Nam hæc ſemper eſt illis contraria, imo a longo jam tempore prorſus eos deſeruit. *Vaniſſimum* vero hoc inclareſcendi ſtudium, eos eo deducit aliquando

do, ut quotquot a ſententiis ſuis, quas de religione fovent, diſcedunt, pro hominibus etiam aliarum diſciplinarum ignaris habeant: ſcilicet ille errat, dicunt, in articulis quibuſdam religionis; ergo eruditus S. Literarum interpres, acutus Philoſophus & Criticus eſſe non poteſt. Hinc v. gr. de commentariis eruditiſſimorum virorum, qui S. Literas inluſtrare conati ſunt, abjecte ſentiunt, eo quod non ubique reperiant, quæ cum opinionibus ſuis conveniunt. Et quod cæcitatem horum hominum manifeſtam facit, ubi de ſacris plane non agitur, maligne tamen judicare ſolent, eam duntaxat ob cauſam, quod homines illi, alii, quam vellent ipſi, ſectæ addicti ſunt. Dabo tibi, *Vir Clariſſime*, hujus rei ſpecimen. Edidit *J. Clericus Pedonem Albinovanum*, & *Corn. Severum* cum notis *Scaligeri*, *Lindenbrochii* & *Heinſii*, adjectis propriis adnotamentis ſub nomine *Theodori Goralli.* Hunc librum in cujuſdam Bibliotheca vidi. Quæro utrum eum legerit? Affirmat, & ſibi quam maxime placere notas *Goralli* ait: poſt aliquod temporis intervallum, cum inaudiviſſet, *Clericum* ſub nomine *Goralli* latere, ſententiam ſtatim mutavit, & prorſus nullius frugi collectanea, eas notas eſſe, perhibuit. De re ipſa judicent æqui cenſores, non enim de judicii hujus veritate, ſed ejus cauſa hic agitur. Sed mittamus ea, quæ ad religionem pertinent, & ad alia properemus literarum ſtudia, circa quæ homines inclareſcendi ſtudio vaniſſimo correpti, verſari ſolent. Elegantiorum literarum culturam, artis criticæ & hiſtoriarum peritiam, ad ſolidam eruditionem conſequendam neceſſaria eſſe, nemo tam rudis eſt literarum, qui ignoret. Sed aliter in hiſce verſatur vir vere doctus & ſapiens; aliter ille, qui *inclareſcendi* tantum *ſtudio* fertur. Vir eruditus ad ea ſemper, in his deſudans literis, attendit, quæ cum aliis ſcientiis lucem, tum generi humano inſignem adferre poſſunt utilitatem. Non tamen in his ſolis, quibus ille delectatur ſtudiis, omnem ſapientiam repoſitam eſſe credit, adeo ut alios minus in his literis verſatos deſpiciendi cauſas ſe habere exiſtimet. Neque etiam magnam impendit operam, in examinandis & defendendis iis, quæ neque ad alias diſciplinas exornandas, neque ad mentem perficiendam, quicquam conferunt. Ubi vero ſibi ab aliorum opinione recedendum eſſe putat, modeſtiſſimis hoc facit verbis. At longe alia eſt horum, de quibus verba facimus, agendi ratio. Plerumque ubi

Digitized by Google

ubi animos ad humaniores literas excolendas adjecere, morum elegantiam deponunt, & acerbe in eos, qui circa phraſin vel variantem lectionem diſſentiunt, debacchantur. *Bochartum*, *Ez. Spanhemium*, *Scaligerum*, *Salmaſium*, *Grotium*, alioſque viros in his literis principes, ob leves errores, Orbilii iſti tanquam pueros virgula cenſoria plectunt, adeo ut grammaticus ille faſtus, quo ilia eorum tument, in proverbium abierit. Sane ſi quis irritabile hoc genus vatum vel verbulo officii ſui monuerit, nihil eſt tam acerbe dictum quod non in eum evomant. Sed *Tu* hæc omnia ex *Werenfelſio*, *Menkenio*, *Lilienthalio*, *Mathanaſio* aliiſque, ſatis cognita perſpectaque habes. Cum hoc inſatiabili inclareſcendi ſtudio frequenter conjunctum eſſe ſolet peſſimum vitium, quod πολυπραγμοσύνη appellatur; vitium, quo nullo habito virium noſtrarum reſpectu, omnia tentare, cuncta ſcire, in omnibus excellere volumus. Negare nolumus, extitiſſe, & adhuc dari viros, qui accurata multarum diſciplinarum cognitione inſtructi fuerunt. At vix uno vel altero ſeculo ejuſmodi eruditionis portenta in lucem prodeunt. Ea enim eſt ſcientiarum difficultas, & rerum cognoſcendarum multitudo, ut adhibitis omnibus diligentiæ & ingenii dotibus & adminiculis, difficulter unius partis eruditionis vel diſciplinæ ſingulos angulos perreptare, & minutas omnes partes accurate cognoſcere poſſimus. At noſtri, de quibus agimus, auræ vanæ captatores, in eo gloriam quærunt, ſi in ſingulis diſciplinis verſati eſſe videantur. Eum in finem omnium diſciplinarum compendia addiſcere ſolent, & pro more ſeculi noſtri collectanea ex omni diſciplinarum genere ſtudioſe congerunt, quibus omni data occaſione ſuperbire ſolent, adeo, ut qui neſciret, qua ratione omnia fuiſſent corroſa, firmiſſime crederet, ejuſmodi homines in omni literarum genere conſenuiſſe, inque pectoribus eorum totam vetuſtatem reconditam eſſe. Meram autem multifariæ eruditionis oſtentationem eſſe, prætereaque nihil, norunt illi, qui uni duntaxat diſciplinæ per vitam vacarunt. Peſſimum hoc eſt, quod nimirum invita, ut plurimum, Minerva, & repugnantibus animorum viribus, ad tot varia addiſcenda commoveantur. Eleganter hanc ingeniorum peſtem depingit P. *Gualdus* in vita *Pinelli*, viri, dum viveret, excellentiſſimi. *Carnificina* (inquit pag. m. 325.) *ingeniorum nulla major, quam promiſcue & ſine ullo delectu impellere hominem in ea ſtudia, quæ ipſe faſtidiat ac averſe-*

averſetur. Hinc torpent animi juvenum peſtilenti hoc ſidere afflati; hinc bonarum artium & bonæ mentis contemtus & odium. Hinc rerum rumor & ſententiarum vaniſſimus ſtrepitus, ut ille ait. Neque aliunde fœdi plerumque exitus, quos tum demum vitare liceret, ſi patris ſapientis, Naturæ monita non aſpernarentur. Prodit in hanc ſententiam graviſſimus auctor Plutarchus, Apollinem Delphicum, Romanæ eloquentiæ parenti, qua ratione ad immortalitatis faſtigium pervenire poſſit, conſulenti reſpondiſſe: Hoc illum aſſecuturum, ſi ad propenſionem præſcriptumque Naturæ, non ad ſententiam aliorum, vitam inſtitueret. At is famæ & gloriæ præpoſtere ſitiens, vulgi rumuſculis percitus, & domeſticorum commodis conſultum volens, ultro ſe perditum ivit, non ſecus atque ille,

> *Quem pater ardentis maſſæ fuligine lippus,*
> *A carbone & forcipibus gladioſque parante*
> *Incude & luteo Vulcano ad Rhetora miſit.*

Ita *Gualdus*. En, *Vir Clariſſime*, ſpecimen errorum, in quo ſe præcipitare ſolent illi, qui nimio inclareſcendi literis ſtudio ardent.

VIII. Juvat autem paulo uberius vitii hujus oſtendiſſe *vanitatem*. Hoc ut fiat, *primo* obſervandum, quam maxime *incertum* eſſe, utrum id, quod omni virium contentione quærunt, conſecuturi ſint, nec ne. Quærunt hi homines nominis celebritatem, laudem & famam virorum ingenio præſtantium. Non jam dicam eos, quos lubido, & incredibile ſtudium inclareſcendi corripuit, difficulter apud cordatos & vere eruditos laudem conſecuturos, quoniam ut plurimum feſtinanter omnia componunt, nec ſatis circumſpecte ſingula perpendunt. Concedam autem tantiſper, nihil hac in parte in eis deſiderari poſſe; incertum tamen eſt, quæ fata habitura ſint ingenii ſui monumenta. Ea enim eſt ſæpe ſeculi, ſeu potius hominum, malignitas, ut in eo potiſſimum gloriam quærant, ſi aliorum egregiis conatibus detrahere, laboreſque eorum extenuare poſſunt: Sæpe optime dicta ſilentio involvunt, leviſſimum vero errorem, quem parum cavet natura humana, exaggerant, in majus extollunt, atque eloquentiam ſuam in aliis exagitandis ſolent oſtentare. Aut enim ea profers, quæ ab aliis centies dicta ſunt, aut ſupra vulgus eruditorum ſapis, viamque calcas nullius,

lius, aut paucorum, ante tritam ſolo. Si *prius* eſt, certatim omnes, ſaltem plerique clamabunt, te crambem bis terque coctam lectori guſtandam propinare, & vano labore prelum exercuiſſe. Quam difficile autem eſt, inter tot ſcriptores, in tanta librorum copia, in medium aliquid proferre, quod ab aliis ante dictum non ſit? Quis omnes veteres & recentiores evolvere poterit auctores? Per conſcientiam teſtare, te alios non compilaſſe, ſed e proprio ſinu cuncta repetiiſſe, vix tamen tibi fidem habebunt maligni judices. Si vero altius te tollas humo, eaque ſcribas, quæ præſtantia & novitate argumenti ſeſe commendare poſſunt, plerumque eos, qui in his, de quibus agis, literis principes ſibi eſſe videntur, irritas: credunt enim actum eſſe de ſua exiſtimatione, ſi alius, æque ac ipſi acutum cernat; hinc linguæ prælia oriuntur. Hoc certe eveniet, ſi in rebus ad religionem ſpectantibus novam & inſolitam ingrediaris viam. Novatorem te eſſe dicent, & monſtrum in pectore alere, malignas paſſim de te ſpargent inter alios ſuſpiciones, adeo ut laudis honoriſque loco *Heterodoxi* (quod vocabulum, quantum valeat, norunt omnes) famam tibi concilies. Sed demus hæc omnia ſecus ſe habere; concedamus te famam eruditi a quibuſdam conſequi, num in eo judicio, ſi ſapis, ſemper adquieſcere ſecure potes? Non putarim. Illi enim ipſi, qui noſtra tantopere extollunt, aliquando nobis ipſis ſapientiores non ſunt: ſæpe in cœlum nos tollunt laudibus, ut lapſu graviore ruamus; ſæpe concedunt aliquid imperitiæ noſtræ; ſæpe quos laudant in ſinu rident. Non raro etiam fit, ut illi, qui ſe noſtra magni facere ſimulant, amici ſint, fautores, benevolentia & meritis nobis devincti; ſæpe priores eos laudavimus; ſæpe timent iram aut noſtram, aut fautorum noſtrorum, & quæ alia ſunt, quæ propenſam erga nos voluntatem excitare poſſunt. Quam *vanum* vero eſt, tot laboribus diſtringi, in tanta laudis & famæ, quam unice adpetimus, incertitudine? Quam ineptum eſt, judicio hominum tam fallaci ſuperſtruere omnem noſtram felicitatem? Quam abſonum id quærere, quod quotidianæ mutationi obnoxium eſt? Varia enim, ut ſupra monuimus, ſunt hominum judicia. Quod hic laudat, alius ridet. Pauci quos æquus amavit Jupiter, tam felices ſunt, ut omnium laudes & applauſus reportent. Cui ergo fidamus? Cujus judicio ſecure ſubſcribemus? Loquor autem ſemper de iis, qui

nonniſi gloriam captant, ſecuri eorum, quæ verum decus literato conciliare poſſunt. Sed fac denuo Te eruditi viri famam non apud quoſdam tantum, ſed pleroſque conſequi, in Ephemeridibus nomen tuum cum laude extare, atque adeo te laudem illam tantopere quæſitam adipiſci, velim probe obſerves, hanc eruditionis, quam obtinuiſti famam, communem tibi eſſe cum ingenti numero eorum, qui minime ea digni ſunt. Sunt inter illos, qui ſcribendis libris famam adepti ſunt, homines, qui ex XCIX. libris centeſimum conſecerunt; qui præter artem excerpendi ſciunt nihil; homines ſuperbi, inani faſtu tumentes, miſeri verborum aucupes; ſunt qui clari ſunt ob obſcuram linguam; ſunt quos Majorum duntaxat imagines commendant; ſæpe Doctori umbratico non minus titulus *Celeberrimi*, *Doctiſſimi*, *Excellentiſſimi* &c. quam viro vere ſapienti, tribuitur, & quod peſſimum eſt, nullus, dum in his terris verſamur, infallibilis judex; nulla auctoritas Senatus Populique Eruditorum, cujus ope viri eruditi a ſemidoctis diſtinguantur, proſtat. Num plaudere ſibi poteſt ingenioſiſſimus & excellentiſſimus pictor, videns eandem laudem tribui homini, qui Delphinum ſilvis appingit, fluctibus aprum? Si *Chærilus* aliquis incultis verſibus & male natis retulit egregii Poetæ laudem, num hoc *Virgilium* beat? Scribendi enim inſania multos veluti peſtis adflavit.

Navem agere ignarus navis timet, abrotonum ægro
Non audet niſi qui didicit dare, quod Medicorum eſt
Promittunt Medici, tractant fabrilia fabri,
Scribimus indocti, doctique poëmata paſſim.

Quod de Poëtis ait *Horatius*, de ſingulis aliis ſcientiis dici hodie poteſt. In tanta igitur doctorum & ſemidoctorum turba, ſi forte etiam Tu aliquod nomen adeptus es, num hoc adeo te beat? Num hoc dignum eſt præmium pro tot laboribus & ſudoribus? Num propterea criſtas tollere & altum ſapere debes? Sane tantum abeſt, ut hæc promiſcua turba te ad ſcribendum incitare debeat, ut potius non leve ſit, ad te a ſcribendis libris abſterrendum, argumentum. Ita ſane ſentiunt plures viri, ſolida eruditione inſtructi. Audi doctiſſimum *Lauſſerum*, virum longiore vita digniſſimum, ita de ſe pronuntiantem: *Dicunt mihi* (inquit) *ſæpius amici mei, deſidioſus es;*

nimium

Digitized by Google

nimium otio indulges; quin laboras, quin componis; eſt ætas, eſt tempus; ſunt libri; eſt mos ſeculi, etſi pauci apud nos ſcribant, exterorum tamen ſcripturiunt docti juxta ac indocti.

> *Stulta eſt clementia cum tot ubique*
> *Vatibus occurras, perituræ parcere chartæ.*

Hoc ipſum eſt quod ſcribere nolim: Nolo ineptorum numerum augere ſcriptorum. Sed, dulce eſt, dicunt, noſci ab omnibus; fama celebrari dulce; dulce digito monſtrari; hic eſt doctus ille, qui tot jam libros compoſuit. Ego ut fumum non emo, ita nec vendere volo. Nec curo a turba celebrari; nec turbæ verba dare poſſum. Si vani placerem popello, male me haberet; dicerem cum Phocione: ὁ ἄρα τι κακὸν λέγων ἐμαυτὸν λέληθα. *Nulli unquam celebritatem nominis invideo. Scio quanto labore, quanta temporis, ſanitatis, viſus jactura hæc ipſi conſtet. Idem cum Seneca ſentio, dicente: Cum videris igitur prætextam ſæpe jam ſumtam, cum celebre in foro nomen non invideris: Iſta vitæ damno parantur.* Hactenus *eruditus* ille *Helvetius.* Sed, inquies, ſemper tamen dantur viri acuti ingenii, qui ſolidum ab inani diſcernere poſſunt. Ita eſt. Sed memineris, eos de quibus loquor, nonniſi laudem famamque captare, atque in id tantum intentos eſſe, ut in ore hominum verſentur. Quod ſi hoc unum eos beat, jam principibus nequitiæ magiſtris, & fratribus ignorantiæ immixti ſunt. Non minus enim noti ſunt impuriſſimi elegantiarum arbitri, *Tibullus*, *Catullus*, *Propertius* & *Petronius*, quam vero *Socrates*; imo amplius dico, venefici, latrones, proſtibula, & bucephalus aliquis, multorum ore circumferuntur, non minus quam excellentiſſimi viri. Quod ſi igitur nihil aliud quærunt vanæ auræ captatores, qui inſolentem ſibi fiduciam arripiunt, quam ut in ore hominum verſentur, ut nomen ſuum certis præfixum ſit libris, aut ut alii, qualeſcunque tandem illi ſint, data occaſione eos laudent, fruantur hac ſua felicitate, ſibi gratulentur de egregio conſortio; aliis vero permittant præſtantius laudis decus & ornamentum quærere.

IX. Summum autem *vanitatis* indicium ejuſmodi hominum ex eo manifeſtum eſt, quod nonniſi *immortalem*, *immortalem* inquam, nominis famam quærant. Dicunt illi, vitam ſilentio tran-

Digitized by Google

ſigere pecorum eſſe, quæ natura prona atque ventri obedientia finxerit; oportere igitur illos, qui ſeſe ſtudeant cæteris animantibus præſtare, ingenii opibus gloriam quærere, & memoriam ſui quam maxime longam efficere. Hac ratione nos pro mortalibus gloria æternos fore. Strenue igitur vacandum literis, nec extimeſcenda etiam virorum præſtantiſſimorum judicia; graſſandum ad æternam nominis famam. Detrahat licet (inquit noſter homo) eruditioni meæ, & meritis præſens ſeculum iniquum;

At mihi quod vivo detraxerit invida turba,
Poſt obitum duplici fœnore reddet honos.
Omnia poſt obitum fingit majora vetuſtas,
Majus ab exequiis nomen in ora venit.

Sed quid non poſſem in contrarium dicere, *Vir Clariſſime?* Liberaliter tamen agamus cum his hominibus; concedamus non ſolum mentes, quod & veriſſimum, morte carere, ſed & rerum in terris, literatoque orbe geſtarum & gerendarum, poſt fata memores eſſe homines: ponamus, haud poſtremum felicitatis gradum mentium, corporum vinculis ſolutarum, in eo conſiſtere, quod accurate ſciant, quid inter eruditos geratur, quæ fata ſcientiarum, quæ judicia hominum de his vel illis libris. Hæc incertiſſima licet, imo falſa ſint, dabimus tamen illis, ne vitam ipſis reddamus acerbam; pellucebit tamen *vanitas* horum hominum, ſatis ſuperque. Dico igitur *primo* incertum quam maxime eſſe, utrum ſcriptorum noſtrorum rationem habitura ſit poſteritas, & laudibus eadem elatura dignis. Sæpe vivo & ſpirante auctore libri ab eo editi non leguntur, ſed lacerantur & deferuntur:

- - *in vicum vendentem thus & odores*
Et piper, & quicquid chartis amicitur ineptis.

Tot præclara Veterum monumenta edax vetuſtas, imperitorum malitia & ignorantia, ſuperſtitio & bella, memoriæ noſtræ ſubtraxerunt, ut nomina, prætereaque nihil, aut levia quædam duntaxat fragmenta nobis relicta ſint. (*) Ambulavi nuper extra urbem, vidi

(*) Auctores Actorum Lipſienſium ad Annum 1718. pag. 196. occaſione relationis de itinere TURNEFORTII narrant, hæredes PEIRESCII MSS. in ejus Muſeo reperta conſecraſſe Vulcano & per integram fere hyemem conclave hoc modo calefeciſſe. Aliud exemplum huc faciens adduxit ce-

Digitized by Google

vidi in terra jacentem chartam, ſuſtuli; miratus Theologi nuper demum demortui laborem eſſe, quo caſei particulam tegebat ruſticus. Nec accidit hoc ſcriptis, quæ omnium doctorum judicio digna non ſunt ut legantur; ſed optimi ſæpe & bonæ frugis pleniſſimi cum tineis & blattis luctantur, aut bene compacti in Bibliothecis extant, ſed leguntur a nemine. Unde autem ſperare poſſunt hi homines, propria ingenii ſui monimenta non eadem fata habitura? mors etiam ſaxis marmoribusque venit. Quod ſi tamen tam beati & felices ſint, ut ſcripta in vulgus edita legantur, dubium tamen quam maxime eſt, utrum eruditorum applauſum conſecutura ſint. Omnium, ut noſti, *Vir Clariſſime*, ſcientiarum fatales quædam periodi ſunt, & ut veſtimentorum, ſic ſcientiarum perpetua quædam eſt mutatio. Olim per multa ſecula nemo pro Philoſopho habebatur, qui *Ariſtotelis*

leberrimus P. D. Huetius in commentario de rebus ad ſe ipſum pertinentibus, pag. 21. Edit. Lipſ. Hoc ipſo tempore (inquit) eandem deſcribendæ veteris Græciæ operam in ſe ſuſcepit is, quem dixi, Thoraodus; cum vix ullam agnoſceret ſupereſſe ſpem tam vaſti & ardui exſpectandi operis a Palmerio, ſene jam fere decrepito. Rem ergo aggreſſus ipſe eſt; nec certam & accuratam rerum notitiam adepturum ſe ratus eſt, ex ſola veterum monumentorum lectione, niſi oculis ipſe ſuis cerneret littorum, fluminum & montium ſitus, ac dirutarum urbium veſtigia. Profectus igitur in Græciam, multa peragravit loca, rudera luſtravit, intervalla dimenſus eſt, omniaque retulit in commentarios, ſibi poſtmodum uſui futura, poſtquam tantis onuſtus opibus patriam repetiiſſet. Jamque affectum erat inſtitutum opus, mihique oſtenderat paratas ad editionem deſcriptiones Illyrici, Epiri, Peloponneſi & Achaiæ: ſigillatimque eas publicari ſuadebam, reliquis in aliud tempus ſepoſitis, quaſi præſagus futuri. Poſtquam enim exceſſit e vita, in domeſticum ejus inſtrumentum, ſcripta, libros, chartas invaſerunt hæredes, Librariorumque repudiarunt poſtulata, operam ſuam venditantium ad committendam typis deſcriptionem veteris Græciæ, maluerunique tot annorum, tot vigiliarum perire fatum, & conſanguinei ſui memoriam merita gloria fraudari. Hactenus Huetius. Quid ſibimet ipſi, antiquitates ægyptiacas colligenti, contigerit, expouit pag. 65. biographiæ dicens: ,, Nos ,, quoque jam diu volvebamus hoc ſaxum, grandemque obſervationum ,, & commentationum ægyptiacarum ſuppellectilem congeſſeramus, publicis uſibus nec indignam nec inutilem, cum repentino ædium noſtrarum ,, Pariſinarum caſu literariæ meæ opes conturbatæ & attritæ ita conciderunt, ut vix paupertinæ aliquæ & laceræ ex hoc naufragio tabulæ ,, ſervatæ ſint. ,, Vide quid idem Huetius narret pag. 99. biographiæ ſuæ de opere Hadriani Parvillerii.

Digitized by Google

ſtotelis decretis addictus non eſſet. Hic ſolus regnabat, & cum Deo in ſcholis diviſum quaſi habebat imperium. Noſti ridicula elogia, quæ in eum congeſta erant; nihil unquam de homine tam præclare dici poteſt, quod in *Ariſtotelem* collatum non fuerit. Succeſſu temporis, & renatis literis, ſordere cœpit Stagirita, & Scholaſticorum quiſquiliæ rejectæ. Exortus eſt, ut alios taceam, nobiliſſimus *Carteſius*, qui poſt multa linguarum prælia, principatum in philoſophia obtinuit. Me puero, illi demum acutum cernere dicebantur, qui hujus viri methodum ſequerentur, & principia ipſius cum theologia arcte copularent. Exorti mox viri acuti ingenii, qui pleraque hujus philoſophiæ capita impugnabant, libere contendentes, ea nullis certis principiis eſſe ſuperſtructa. In Anglia novam philoſophandi methodum induxit *Lokius*, quem multi in Germania ſequebantur, ita ut tandem eclectica Philoſophia caput extulerit. Hæc vero denuo vileſcere incipit, & ex primis immotiſque principiis, non hinc inde arreptis diverſorum ſyſtematum & ſententiarum partibus, ædificium philoſophicum conſtruendum eſſe clamant multi, & illuſtres duntaxat viros, *Neutonum*, *Leibnitzium* & *Wolfium*, in diſciplinis philoſophicis audiendos eſſe contendunt. Aliis placet ἐπέχειν, exiſtimantibus, ita cum natura comparatum eſſe, ut ad certitudinem in iis, quæ de Deo, mundo & homine ſciri poſſent, nunquam perventuri ſint mortales. In tanto autem eruditorum diſſenſu, pulchre conſtat, quam incerta ſit illa ſpes perennis gloriæ conſequendæ, & quam lubrica felicitatis illius, laudibus obtinendæ, ratio. Nec putes in philoſophicis duntaxat diſciplinis magnam hanc rerum & judiciorum diverſitatem obtinere. Graſſatur hoc malum per omnes diſciplinas. Theologia primum a Chriſto & Apoſtolis tradita, cum nativa ſua ſimplicitate, tum probitate eorum, qui eam ſectabantur, ſeſe commendabat. Statim vero poſt exceſſum Apoſtolorum exorti ſunt viri diverſis animi dotibus & opinionibus imbuti, ſed artis recte cogitandi, linguarumque haud ſatis gnari, qui proprii ingenii inventa cum religionis chriſtianæ decretis copulare voluerunt. Patres ſæpe in conciliis ſanciverunt talia, quæ ipſimet non ſatis intellexerunt, ſaltem ea credenda impoſuerunt, quæ a Chriſto & Apoſtolis perſpicue definita nunquam fuerunt. Tandem incidit divina hæc diſciplina in manus Scholaſticorum, hominum nugivendulorum, qui ut verbis *magni*

Eraſmi

Digitized by Google

Eraſmi utar, *de rebus arcanis & adorandis magis, quam explicandis, illoto ore loquebantur, profanis Ethnicorum argutiis diſputabant, arroganter definiebant, & divinæ Theologiæ majeſtatem, frigidis, imo ſordidis verbis ſimul & ſententiis, conſpurcabant; atque hæc interim dum nugabantur in ſcholis, exiſtimabant ſeſe univerſam Eccleſiam, alioquin ruituram, non aliter Theologorum fulcire tibicinibus, quam Atlas cœlum humeris ſuſtinet apud Poëtas.* Nec potuit, antequam ars critica ſtudiumque linguarum emerſiſſet, aliam induere faciem Theologia: quamprimum vero per viros eruditos hæ diſciplinæ in lucem protractæ fuerunt, omnem operam navarunt viri ſapientes, ut nobiliſſima diſciplina priſtinæ reſtitueretur ſimplicitati. Quod quibuſdam in locis feliciter tentatum; alibi vero diverſo ſchemate denuo repræſentata, novorumque decretorum philoſophicorum veſte induta eſt, ita ut quaſi dedita opera eam quidam obſcurare denuo voluiſſe videantur, & ita ſemper, diverſis ſub titulis, eadem fabula agitur.

Nihil jam dicam de aliis literarum ſtudiis. Vides, *Vir Clar.* quem in finem hæc a me adducta ſint. Nimirum in tot diverſorum ingeniorum & diſciplinarum varietate & mutatione paucis contigit, ut poſt fata debitis laudibus celebrarentur poſteritati relicta ingenii monumenta, ſed paſſim vel negliguntur, vel nihili æſtimantur, & pulvere ſordida ſunt. Accedit, quod, quæ noſtra ætate ſæpe recta & laudanda habebantur, poſt fata demum noſtra pro falſis vel periculoſis venditentur. *H. Valeſius Obſervat. ad Euſeb. Lib. I. cap. 2. pag. 6.* exemplum adducit. *Vetus* (inquit) *omnis Chriſtianorum Theologia Deo quidem Patri monarchiam tribuit, Filio vero ac Spiritui Sancto οἰκονομίαν, id eſt adminiſtrationem & diſpenſationem, ut docet Tertullianus adverſus Praxeam; verum hujuſmodi locutiones cum antea ſine ulla erroris ſuſpicione uſurpatæ fuiſſent, tandem poſt Concilium Nicænum repudiatæ ſunt a Catholicis & Arrianis relictæ.*

Ita notum eſt, quam longe diverſe judicarint Patres ante *Auguſtinum* de gratia, & illi qui poſtea ad noſtram uſque ætatem ſecuti ſunt.

Et profecto, quod *tertio loco* notari velim, mentes hominum eruditorum a corpore ſejunctæ miſerrimæ eſſent, & continuis iræ & æſtus fluctibus agitarentur, ſi quæ inter eruditos agerentur, poſt fata ſua ſcirent.

Digitized by Google

Notiſſimum eſt, ne quidem poſt mortem virorum doctiſſimorum, livorem mordacis ingenii hominum quieſcere. Sæpe lepores leonibus mortuis inſultare ſolent. Unum vel alterum exemplum inter innumera juvat attuliſſe: *Socrates hiſt. eccl. lib. VI. cap. XIII.* mentionem injiciens acerrimorum hoſtium, qui in obtrectando *Origene* e vivis jam erepto turpem famam quæſiverunt, ita loquitur: Ὁι ἐυτελεις, καὶ ἀφ ἑαυτων μη δυναμενοι φαινεσθαι ἐκ τȣ ψεγειν τȣς ἑαυτων κρειττονας, δεικνυσθαι βȣλονται. Τȣτων πεπονθε πρωτος Μεθοδιος, της ἐν Λυκια πολεως λεγομενης Ολυμπȣ Ἐπισκοπος. Ἐιτα Ευσαθιος ὁ της ἐν Ἀντιοχεια προς ὀλιγον ἐκκλησιας προςας. Καὶ μετα ταυτα Ἀπολιναριος καὶ το τελευταιον Θεοφιλος. Ἁυτη των κακολογων τετρακτος ȣ̓ κατα ταυτον ἐλθοντες τον ἀνδρα διεβαλλον. Ἀλλος γαρ δι ἀλλο ἐπι την κατ᾽ ἀυτȣ κατηγοριαν ἐχωρισαν, δεικνυντες ἑκαςοι, ὡς ὁ μη διεβαλλον τȣτο παντες ἐδεξαντο. Ἐπειδη γαρ ἀλλος ἀλλȣ δογματος ὁ καθ᾽ ἑις ἐπελαμβανοντο, δηλον ὡς ἑκαςος ὁ μη ἐσκωπτεν τȣτο ὡς ἀληθες παντως ἐδεχετο τω ἀποσιωπαν ἀπαινων τȣτο ὁ μη διεβαλλε. i. e. *Viles homines & obſcuri, qui per ſe ipſi inclareſcere non poſſunt, ex potiorum vituperatione famam aucupari conantur. Laboravit hoc morbo primum Methodius, Olympi Lyciæ civitatis Epiſcopus. Deinde Euſtathius, qui exiguo temporis ſpatio Antiochenſem Eccleſiam rexit. Poſt hunc Apollinaris, ac poſtremo Theophilus. Hæc eſt quadriga maledicorum, qui non eadem incedentes via Origenem calumniati ſunt. Alius enim alia de cauſa ad accuſationem ejus prorupit, quo facto ſinguli ſatis declararunt ſe omnino probaſſe ea, quæ minime reprehendiſſent. Nam quoniam alius aliud dogma ſingillatim refutare aggreſſus eſt, perſpicuum eſt, ſingulos pro vero admiſiſſe, id quod minime inſectati ſunt: tacite ſcilicet ea comprobantes, quæ non exagitabant.* Eadem fata poſt mortem expertus eſt celebris *Chryſoſtomus.* Adducamus hic verba clariſſimi, dum viveret Theologi, *J. Baſnage:* Hic *hiſtoire de l'egliſe*, Tom. I. pag. 102. de hoc negotio ita loquitur: *On a quelquefois raiſon de crier contre les Théologiens, dont la haine & les animoſités paſſent juſqu'au tombeau, & vont au delà de la mort. Il ſemble, que tous les differens perſonnels devroient être enterrés dans le ſepulcre. On devroit prévenir la mort, ou du moins ſe reprocher de l'avoir laiſſee venir avant que de ſe réconcilier. Les*

chefs

chefs de l'egliſe doivent au peuple cet exemple, je ne dis pas de charité chrétienne, mais d'humanité. Cependant ce ſont ces chefs de l'egliſe, & entre ces chefs ce ſont quelquefois ceux qu'on traite de Saints, qui pour des legers demélés, ou de petites violations de diſcipline, pouſſent la vengeance & la haine juſqu'après la mort. C'eſt ainſi que St. Cyrille ſe chargea de continuer la haine de ſon Oncle contre la mémoire de St. Chryſoſtome, qu'on avoit degradé, & qui étoit mort cruellement en exil. Tranſeo mille alia exempla, & unius tantum, ejuſdemque recentiſſimi exempli, mentionem faciam. Nemini eruditorum ignotum eſt nomen *Guilberti Burneti*, Epiſcopi quondam Sariſberienſis, viri eruditione, pietate, ſapientia & meritis in univerſam Eccleſiam Proteſtantium, celeberrimi. Egregium hunc præſulem infames illi optimorum virorum cenſores & calumniatores, *Jeſuitæ* nimirum *Trivoltienſes*, non ſolum acerbiſſime poſt fata perſtrinxerunt, variorumque vitiorum & errorum poſtularunt; ſed & inter *Doctores umbraticos*, i. e. tales, quos Galli *des Pedants* vocant, a quo tamen vitio nemo magis alienus erat, quam illuſtris ille præſul, retulerunt. Vide *Memoires* de *Trevoux*, *Fevrier* 1745. *p*, 289. *ſeqq.* Sed dignitatem magni viri, & innocentiam eruditc tuitus eſt, impudentemque horum Orbiliorum audaciam cordate retudit, vir quidam doctus in *Mercurio Helvetico*, qui *Neocomi* editur, MenſeSept. & Octobr. proxime præterlapſi anni 1745. Ex his aliiſque innumeris exemplis patet, quam incerta ſit illa ſpes laudis poſt mortem conſequendæ. Certe non poſſent non mentes illæ, ſi talia ſcirent, vehementer agi. Ponamus enim *Ariſtotelem* ſciviſſe, & adhuc ſcire, quid de ſe ſenſerint, & adhuc ſentiant eruditi; bone Deus! quam miſer eſſet ſtatus hujus hominis! Is enim non ſolum per multa ſecula contemtus jacet, & *Platoni* multis intervallis poſtpoſitus fuit, ſed & reverendi Patres eccleſiæ primitivæ de eo magnifice non ſenſerunt. Poſtea incidit in manus Barbarorum, qui quidem zelo pro ejus gloria ardebant, ſed cum imperitia linguæ græcæ intelligere eum non valerent, miſere magni viri ſcripta interpretati ſunt; tandem ita fuit neglectus, ut nihil unquam tam acerbe & abjecte dictum fuerit de quoquam, quod pleno horreo in hunc Philoſophum effuſum non fuerit. Multi ſummam gloriam & laudes ſingularis eruditionis in perſtringendo *Ariſtotele* quæſiverunt, & adhuc quærunt. Recentioris ævi ſcriptores multi cum Atheiſmi poſtularunt. Hodie pauciſ-

 ſimi

ſimi ſcripta hujus viri legunt. *Plato* a multis pro homine fanatico habetur, qui in Metaphyſicis talia effutiverit, quæ ipſemet non intellexerit.

Utrum *Stoici Spinozæ* præcurſores fuerint, nec ne, hodie ſub judice lis eſt, poſtquam ſuperioribus ſeculis in cœlum fuerant lati laudibus a plurimis, uti ex hiſtoria philoſophica ſatis conſtat. Plerique modernorum adſerunt, Ethicam horum hominum, ſplendidiſſimis verbis prolatam, arenam eſſe ſine calce: de reliquis nil dicam, neque utrum, jure vel injuria, talia ipſis impacta fuerint, diſquiram. Hoc tantum expendas velim, *Vir Clariſſime*, quo animo nempe & qua fronte, ſi aliqua his ſapientiæ Antiſtitibus poſt obitum rerum in terris actarum cognitio eſſet, hæc judicia hominum laturi eſſent. An non putas, eos irarum fluctibus æſtuaturos, inprimis quod defenſioni jam quidem nullus eſſet relictus locus? Neque enim credibile, perinde bonis illis animabus fore, quid poſteri de ſe ſentiat, cum noſtri homines, de quibus agimus, præcipuam felicitatis partem in eo poſitam eſſe dicant, ſi quibus laudibus efferantur ipſimet perſpectum habeant. Et quid putas illuſtrem *Grotium* ſenſurum, animadvertentem non ſolum eruditos quoſdam, ſed & viliſſimos quoſque, & in umbra educatos magiſtellos, & pietati ſuæ & famæ detrahere conantes? Quid Patres, quorum artis criticæ imperitiam, zelum minime ſemper purum, erroreſque in apricum produxere noſtræ ætatis eruditi? Num putas *Bezam*, & qui ejus ſententiam probarunt, nimirum hæreticos gladio eſſe puniendos, ſerena mente audituros, hanc opinionem hodie pro peſtilentiſſima haberi, variiſque, iiſque graviſſimis argumentis, impugnari? Quo animo excepturi eſſent beati Reformatores noſtri tot calumnias, quæ poſt fata ſua contra ipſos effuſæ fuere? Crediderim ego, quaſdam faſtu & ſuperbia turgidas Criticorum mentes omni niſu elaboraturas, ut poteſtas ipſis concederetur ſuperas evadendi ad auras. Et cum nemini tam beato eſſe licuerit, ut nunquam falſum judicium de his vel illis argumentis tulerit, ſingulæque ſcientiæ indies augeantur, fieri aliter non poteſt, quam ut mentes illæ, gloriæ cupiditate ardentes, ſingulari ſtudio ferantur, vel ad confeſſionem errorum, vel ad opinionum ſemel arreptarum defenſionem, quod tamen in hoc rerum ſtatu, in quo eos jam quidem poſitos eſſe per tempus concedimus, præſtare non poſſunt.

Ex

Digitized by Google

Ex quo ſequitur, eas omnes infeliciſſimas fore, ſi rerum inter eruditos geſtarum poſt ſua fata haberent notitiam. Hactenus, ut vides, liberaliter conceſſi, mentes non ſtatim poſt mortem in loca aut tetra, aut beata & amœna migrare, ſed in loco quodam tertio, aut circa corpora verſari, probeque perſpectas habere, quid inter eruditos geratur: Cum autem hæc omnia incerta, imo falſa ſint, clariſſime patet, ſpem illam immodicam laudis poſt mortem conſequendæ inſtabilem, imo vanam eſſe. Nollem autem quenquam, hæc, quæ jamjam a nobis dicta ſunt, ita interpretari, ac ſi exiſtimaremus, viros eruditos præſentium duntaxat, poſteritatis vero nullam habere debere rationem. Non ita ſentio. Cum enim felicitatis aliorum promovendæ rationem habendam putem, eo ipſo etiam ſequitur, eruditum eo tendere debere, ut ingenii ſui monumenta poſt fata maneant, aliiſque utilitatem adferant. Bone Deus! quibus in tenebris verſarentur eruditi, ſi mortuorum laboribus & egregiis ſcriptis carerent. Loquimur ergo de iis duntaxat, quorum animis *nonniſi laudis* poſt fata conſequendæ *cupido*, prætereaque nihil, inſidet.

Digitized by Google

MEDITATIONIS
DE EO, QUOD NIMIUM EST
IN STUDIO LITERIS INCLARESCENDI.

Pars poſterior.

TAndem, ut alia plura mittam, hæc ipſa inclareſcendi cupido, hoc immoderatum gloriæ ſtudium, homines in infinitas curas conjicit, animosque ab officiis, Deo, patriæ, liberis, præſtandis, quam ſæpiſſime avocat. Cum vanum literis inclareſcendi deſiderium, altiſſime animis horum hominum inhæreat, eosque totos occupet, fieri aliter non poteſt, quam ut vera mentis tranquillitate non raro deſtituantur; ingens enim illa libido libros evolvendi, & ſcribendi, excerpendi, cogitata ſua ad guſtum ſeculi adornandi, eruditisque placendi, animum diſtrahit & turbat. Solliciti enim ſemper eſſe debent de ſucceſſu laboris, & de judiciis hominum. Metuendi ſunt ſeveri judices, qui nullo habito ordinis, ſtemmatis, dignitatis & titulorum reſpectu, aut ſcapham ſcapham appellant, vel errores graviores coarguunt, vel optime dicta male interpretantur, & acerbe perſtringunt. Quod ſi id fiat, diu noctuque propterea animos macerant; vitam ſibimet ipſis acerbam reddi clamant, Deos hominesque accuſant, malignitatem ſeculi deplorant, contemtumque hunc cum certiſſimo eruditionis damno conjunctum eſſe exiſtimant. Nec hæc ſufficiunt, ad animos turbandos: de parandis apologiis, & perſtringendis adverſariis quammaxime ſunt ſolliciti, at plerumque propter iram, nec ſibi, nec aliis ſatisfacere ſolent; errores enim, quos forte commiſerunt, fateri nolentes, in omnes ſe verſant partes, aliumque plane verbis

verbis ſuis ſubeſſe ſenſum clamitant, licet ille nullis fidiculis inde erui poſſit. Quam miſer vero ſit animus, tot curis diſtractus, pulchre vides Vir Cl. Imo vel antequam animos ad ſcribendum librum adjunxerunt, & cuncta in ordinem digeſſerunt, multiplices curæ circa capita eorum ſaliunt. Cum enim incredibili famæ ſiti laborant, tritæ plerumque viæ inſiſtere nolunt, ſed ut eruditi eſſe videantur, argumenta rariſſima, licet nullis aut pauciſſimis utilitatem adferant, illuſtranda tamen ſibi ſumunt. Eum in finem multi eruditi per literas ſunt conſulendi, rariſſimi libelli comparandi; manuſcripta ſæpe vetuſtate tantum non exeſa, curioſis oculis ſunt inſpicienda. Mox autem moroſus quidam, & lividus Bibliothecarius conatus eorum fruſtratur; mox cum detrimento non exiguo ſanitatis & pecuniæ itinera ſunt inſtituenda; aut ſi hoc non ſit, prenſandi amici, fautores, Mæcenates. Eorum in gratiam quidlibet loquendum, & in cœlum ſæpe extollendi homines laude indigniſſimi. Conjunctum inſuper eſt hoc ſtudium *ſummo cum periculo*, inprimis ſi ea tangunt, quæ ad religionem ſpectant. Unicus ſæpe libellus omnem fortunam, omnem ſpem promotionis ſubvertit, licet is ſæpe caſtæ religioni & pietati inimicus non fuerit. Poſtquam enim Chriſtiani in ſectas varias abiverunt, & quælibet exiſtimat & tuetur, ſe ſolam aliis rectam ad cœlum viam monſtrare, fieri aliter non poteſt, quam ut illi, qui e ſuæ ſectæ opinionibus, licet minoris illæ momenti ſint, recedunt, nociva ſibi concitent pericula. Quod ſi ineptus ille inclareſcendi ardor eos eo deduxit, ut cœlum ipſum ſtultitia petere, & ſanctiſſima quæque albis dentibus ridere non dubitarint, merito pœnas luunt ſuæ ſuperbiæ & petulantiæ. Exemplo ſit, ut multos alios taceam, *Tolandus*; quot tædia, moleſtias & perſecutiones ſibi attraxit, homo intolerando faſtu in præceps actus? Quot vano ambitionis æſtro pereiti, tandem veluti furiis agitati violentas ſibi intulere manus? En triſtes, *Vir Clariſſime*, fructus inſanabilis morbi! En felicitatem umbraticam & vaniſſimam! Quoties ruſticos & artifices, labore manuum vitam tolerantes, ab omni faſtu liberos, & rerum inter eruditos geſtarum ignaros; in iis vero, quæ ad bene beateque vivendum requiruntur, contentos, intuitus ſum, *beatiſſimos* eos prædicavi, ſi cum difficili & anxia quorundam eruditorum vivendi ratione eos contuli. Vidit id jam ſuo tempore ingenioſiſſimus *Montagne*, quando tom. II. opp. pag. 351.

hæc

hæc pronuntiavit: *J'ai vû en mon tems cent artiſans, cent laboureurs plus ſages & plus heureux, que des Recteurs' de l'Univerſité, & auxquels j'aimerois mieux reſſembler.* Non jam dicam pretioſiſſimum tempus ita inutiliter perdi;

> *Nam fugit interea, fugit irreparabile tempus*
> *Omnia dum capti circumvectamur amore.*

Amore, inquam, tot curarum, tot occupationum, de quibus olim, cum adſcriptus pœnæ dies venerit, ratio reddenda erit. Hoc tantum notamus, ejuſmodi laudis & vanæ gloriæ cupidos, ut deſideriis ſuis ſatisfaciant, *ſanctiſſima ſæpe religionis officia negligere.* Parum ſæpe curant, utrum mentem ſuam emendaverint, & tumultuantium affectuum dominium compreſſerint, nec ne. Immenſam illam gloriæ laudem, minime pro vitio, rationi & genio religionis chriſtianæ contrario, habent: alieni plerumque ſunt a modeſtia illa chriſtiana, quam diſcipulis ſuis S. Soter toties totieſque inculcavit: raro amore & moderati animi ſtudio erga diſſentientes ſunt animati; cœtus chriſtiani incrementum parum curant, neque admodum ſolliciti eſſe ſolent, qua ratione graſſanti paſſim incredulitati & impietati obices ponant; nimis abjecte de pietatis ſtudio ſentiunt; eruditionem ſemper crepant, exiſtimantes, ſe cœlitus ad illuſtrandas & propagandas literas natos eſſe. Si Paſtorum munere defunguntur, plerumque de ſacris ſermonibus rite elaborandis nullam, aut exiguam habent curam, quia amore aliorum ſtudiorum incenſi ſunt: hinc loco ſolidæ & perſpicuæ demonſtrationis ad conſcientiam hominum, adhortationumque firmiſſimis rationibus ſuperſtructarum, audias & legas ſæpe hinc inde arreptas frivolas explicationes, alluſiunculas & emblemata. Fruſtra ſæpe exſpectes perſpicuam argumentorum rite inter ſe connexorum, coagmentationem, ordinem & rerum graviſſimarum copiam. Cauſam hujus mali noli quærere; tempus ſanctiſſimis laboribus conſecratum impendunt hi homines gravioribus, ſi Diis placet, negotiis & curis, nimirum rei literariæ commodis promovendis. Hinc rariores ſunt, quam vulgo putatur, accurate ſcripti ſermones ſacri. Haud ignoro, alios dari etiam fontes hujus mali; ſed incredibili ſtudio inclareſcendi multos V. D. M. præpediri, quo minus officio graviſſimo ſatiſ-

Digitized by Google

ſatisfaciant, negabit nemo, qui, quæ hinc inde peraguntur, expendit. Si publice in cathedra ſcholaſtica tales docent, in eo fere omnem curam reponunt, ut nimirum rarioris argumenti diſſertationibus magnam nominis adquirant famam; parum interea curantes, utrum optimarum artium ac diſciplinarum ſtudioſis ſolide ſcientiarum principia tradant; hinc raro ea, qua oporteret, cura & diligentia, prælectiones ſuas publicas adornant. Mirum igitur non eſt, ſtudioſos ſæpe conqueri, ſe negligi, aut rariora duntaxat, ſed minus neceſſaria didiciſſe. Sed quod peſſimum eſt in hoc negotio, dum edendis libris jugiter ſunt intenti, de animis emendandis & ad virtutis normam fingendis ſæpe ne cogitant quidem, quaſi qualiſcunque ſcientia, & gloriola valde dubia, quam ſibi acceſſuram credunt, ad vitam homine ſapiente dignam degendam plus conferat, quam probitas morum, amorque virtutis. Quid dicam de neglecta cura rei familiaris & liberorum? Quot ſunt, qui nimia illa inclareſcendi cura, & Bibliothecam magnam colligendi ſedulitate commoti, curam liberorum ad pietatem formandorum neglexerunt, & cum detrimento familiæ ære alieno tantum non oppreſſi fuere? Quot ſunt, qui morum ruſticitatem propterea ſibi contraxerunt, & ad civilia negotia omnia ineptos ſe fecerunt? Quam pauci ſunt, de quibus prædicare poſſis, quod in *Thoma Moro* laudat *Eraſmus*, *epiſt. lib. XVII. epiſt.* 17. *ad Guil. Budæum: Soles* (inquit) *in literis tuis ſubinde queri, quod tua cauſa male audiret philologia, quæ tibi duo mala conciliaſſet, valetudinis & rei familiaris diſpendium. At Morus hoc agit ut omnibus nominibus, & apud omnes bene audiat, hoc literis ſe debere prædicans, quod proſperiore ſit valetudine, quod optimo principi, quod ſuis & exteris charus & gratioſus, quod re lautiore, quod ſibi, quod amicis jucundior, quod patriæ, quod cognatis & affinibus utilior, quod ad aulæ commercium, quod ad procerum convictum, quod ad omnem vitæ conſuetudinem accommodatior, denique quod Superis gratior. Primum male audiebant ſtudia, quod ſenſum communem adimerent addicto cultori. Nulla eſt profectio, nulla negotia tam multa, tam ardua, quæ libellos Moro de manibus excutiant, & tamen vix alium reperies qui magis ſit omnibus omnium horarum homo, qui ad exequium facilior, ad congreſſus magis obvius, in colloquio magis alacer, quique tantum veræ prudentiæ cum tanta morum ſuavitate conjunxerit.*

Quibus rebus factum eſt, ut quum ante paucos dies literarum amor ad omne vitæ vel præſidium vel ornamentum haberetur inutilis, nunc nemo pene ſit Magnatum, qui liberos, ut Majorum imaginibus dignos, agnoſcat niſi bonis literis eruditos. Hactenus *Eraſmus.* Interim dum toti gloriæ cupiditati addicti ſunt, labitur tempus, vires animi & corporis deficiunt, ardor inclareſcendi cum ætate tepeſcere incipit, ingruit tandem terminus vitæ fatalis. Qua ratione vero talia laudis & gloriæ mancipia, vitæ recte peractæ conſcientia frui, & de Numinis propitia erga ſe voluntate certi eſſe poſſint, iis, qui religionis naturam perſpectam habent, dijudicandum relinquo. Pone hominem vaniſſimo hoc inclareſcendi ſtudio ardentem, & famæ cupidine captum, in lectulo emortuali conſtitutum, & ad plures mox abiturum, ita loqui: *Ego non qualicunque ingenio ornatus ab ipſa juventute incredibili diligentia vacavi literis, diuque noctuque iis invigilavi; multa volumina evolvi, ſplendidam quin etiam Bibliothecam mihi comparavi, ingenti & inſatiabili deſiderio, famam eruditi conſequendi, nomenque meum ad ſeram poſteritatem tranſmittendi, arſi. Eum in finem elegantes quoſdam & mea opinione multa eruditione refertos libros conſcripſi, ad pietatem quidem & veram ſapientiam conſequendam parum facientes, ſed profundiſſimam meam eruditionem abunde demonſtrantes; multa corrupta & mire deturpata loca Catulli & Petronii ſagacitate ingenii mei reſtitui: Chronologiam Sinenſium & Aſſyriorum meliorem in ordinem digeſſi; ex lectione multorum Rabbinorum rariſſimas conjecturas, ad quædam obſcuriora V. & N. Teſtamenti loca illuſtranda, collegi. Problemata quædam geometrica, fruſtra hactenus ab eruditis tentata, ſolvi: In novo ſyſtemate phyſico excogitando viginti & plures annos deſudavi: Meditationes quaſdam metaphyſicas ſubtiliſſimas in lucem edidi, aut nulli, aut pauciſſimis profuturas, quæ tamen teſtes erunt ſempiterni acerrimi mei judicii. Theologus fui, & omnes præſentes, præteritas & tantum non futuras controverſias in numerato habui: Malleus eram hæreticorum, id eſt, omnium a me diſſentientium; Decreta Dei quoad vixi in ordinem digeſſi; de futuris Eccleſiæ fatis tam callide & aſſeveranter locutus ſum, ut poſthac omnes prophetiæ V: Teſtamenti, & Apocalypſis Johannis meridiana luce clariores futuræ ſint. Hæc omnia ego ingenii mei excellentia & eruditionis quadam immenſitate præſtiti: diſſentientes a me ſtrenue depexos dedi, & ad* παλινῳδίαν *redegi: multi*

erudi-

eruditorum de extollenda mea eruditione quaſi de palma certabant; laudibus meis omnia diaria eruditorum reſonabant. Minuti equidem quidam Doctores vehementer me impugnabant; ſed nolui ignavo ſanguine inquinari, cum potuiſſem facile in eos generoſum impetum facere. Cæterum de pietate ſectanda & promovenda, de proximo adjuvando, ſollicitus quammaxime non fui. Non liberis, non uxori, non familiæ, uti Chriſtianos deceret, proſpicere potui, præpeditus curis reipublicæ literariæ exornandæ. Nunc ſatur laudis & dierum, præter immortalem famam, quam nulla unquam, ut credo, obliterabit ætas, pro tot ſudoribus, laboribus, meditationibus & ſtudiis in literatum orbem exſpecto beatam immortalitatem, præmium virtutis, vitam æternam. Quid judicas, *Vir Clar.* de tali fidei confeſſione? Num ſatis ſanus ejuſmodi homo tibi videtur? Num vanitas ejus non pellucet? At aliter tamen loqui non poſſet homo, qui per omnem vitam *nonniſi* eruditionis *famam* captavit, licet forte non omnia præſtiterit, vel præſtare potuerit, quæ eum præſtitiſſe finximus & conceſſimus. Ponamus ab altera parte plebejum, inter vitæ & mortis confinia poſitum, ſic diſſerere: *Ego quidem eruditus nunquam fui, nec talem me eſſe unquam exiſtimavi. Operam dedi, ut indolem atque naturam religionis chriſtianæ pro captu meo perſpectam haberem, eaque exinde addiſcerem, quæ animum meum totum in amorem Dei abripere poſſent. Deum amavi, colui, timui. Mentem a pravis adfectionibus, ab habitu vitiorum, quantum fragilitatis humanæ ratio paſſa eſt, liberam ſervavi. Proximum dilexi, & quantum poteram, adjuvi. Fui vir bonus, pius & ſedulus pater familias. Neminem contemſi, omnes me ſapientiores & meliores eſſe credidi. Ut ſpem ſalutis æternæ conſequendæ firmam haberem, allaboravi: Hic ſcopus meus, hic præcipuus labor erat; nunc animam meam tradam Soteri meo, quem amavi, nixus Patris optimi, per Chriſtum mihi conciliati, miſericordia, &c. &c.* Ego vero, *Vir Clar.* lubentius in hujuſmodi idiotarum turbam referri cuperem, & hac ratione mori mallem, quam famam duntaxat eruditi conſequi, qui nonniſi laudis obtinendæ gratia per omnem vitam literis vacaverat. Hoc certum, viros ſapientiſſimos & de literis optime meritos, peracto vitæ tempore, non tam in fama & laude eruditionis, quam vero in teſtimonio bonæ conſcientiæ, & ſpe certa futuræ felicitatis præſidium quæſiviſſe. Inter eruditiſſimos & acutiſſimi ingenii viros referendum eſſe Joh.

Aaa aa 2 *Lokium*,

Digitized by Google

Lokium, nemo dubitat. Hic vir, morti vicinus, epiſtolam ſcripſiſſe dicitur ad famoſum *Collinum*, aperiundam demum poſt ſuum diſceſſum. Hæc vero ita ſonat: *Puiſſiés-vous vivre heureux*, & *joüir long-tems de la ſanté, de la liberté, du contentement d'eſprit*, & *de toutes ces benedictions dont la Providence vous a favoriſé*, & *ſur leſquelles vôtre vertu vous donne une eſpece de droit! Vous m'avez aimé lorſque je vivois*, & *je ne doute point que ma memoire ne vous ſoit chère maintenant que je ſuis mort. Tout le fruit que je deſire que vous en retiriez, c'eſt de vous convaincre, que ce monde n'eſt qu'une ſcene de vanité, qui paſſe rapidement*, & *n'apporte aucune ſolide ſatisfaction; il n'y a* que le ſentiment d'une bonne conſcience & l'eſperance d'une vie à venir dont on doive faire quelque cas. *C'eſt ce que je puis vous aſſurer par ma propre experience*, & *ce que vous éprouverés vous-même, quand vous ſerés appelé à rendre compte. Adieu. Je vous ſouhaite les meilleurs de tous les biens.* J. LOCKE.

Extat hæc epiſtola in præfatione Abrahami le *Moine*, quam verſioni gallicæ libri illuſtris *Scherloki*, *Epiſcopi* tum *Bangorienſis*, de *uſu* & *finibus prophetiarum* præmiſerat. Plurima inſuper adſunt teſtimonia veterum, ex quibus conſtat, eos laudis gloriam, quæ eruditione & rebus præclare geſtis paratur, non pro ultimo fine habuiſſe. In ea ſententia erant potiſſimum Stoici. Huic ſectæ addictus erat *Perſius* Poeta. Hic vero *Satyra I.* v. 45. ita de hoc argumento loquitur:

Non ego, cum ſcribo, ſi forte quid aptius exit,
Laudari metuam: neque enim mihi cornea fibra eſt:
Sed recti, finemque, extremumque, eſſe recuſo
EUGE tuum & *BELLE.*

Ad quem locum conſule eruditiſſimum *Caſaubonum*. *Plinius* junior, vir modeſtiſſimus, ita epiſt. L. I. ep. 8. de ſe loquens ait: *Meminimus, quanto majore animo honeſtatis fructus in conſcientia, quam in fama, reponatur. Sequi enim gloria, non appeti debet: nec ſi caſu aliquo non ſequatur, idcirco quod gloriam meruit, minus pulchrum eſt.* Nollem autem Te hoc ita intelligere, ac ſi mihi perſuaderem, veri nominis pietatem cum vera eruditione pugnare: minime hoc volo. Scio pietatem veramque eruditionem in una ſede

morari

Digitized by Google

morari poſſe. Neque etiam unquam exiſtimavi, omnes promiſcue eruditos tam vanæ laudis cupidine captos eſſe; ſcio multos non tantum ſolidiſſima eruditione inſtructos eſſe, ſed & excellentiſſimis virtutibus eminere. Interim negari ſimul non poterit, multos eruditorum vana duntaxat laudis cupidine eſſe incenſos, atque iis magna cura intentos ſæpe eſſe, quæ ad ſuam aliorumque felicitatem promovendam, aut parum, aut nihil conducunt.

XI. Hactenus de vanitate & gravitate vitii hujus ſatis egimus. Age inquiramus jam in præcipuas ejus cauſas, & more Medicorum, detecto morbi fonte, remedia quædam ſuppeditemus, quæ noſtra opinione eum, ſi non tollere, ſaltem vim ejus ex parte frangere poſſunt. Primam & præcipuam morbi hujus cauſam eſſe exiſtimo, *quod plerique homines ingenii vires non ſatis excutiant, & quid illæ valeant, quid ferre recuſent, non rite examinent.* Multi aut parentibus, aut amicis obſecundantes, ad literarum ſtudia animos adjungunt, nullo aut debili valde ingenio inſtructi, unde ſucceſſu temporis oritur faſtus, ſtudiumque qualiſcunque eruditionis famam conſequendi: nolunt hi homines in ſe deſcendere, & virium ſuarum ſive naturalium ſive ſtudio adquiſitarum, terminos expendere. Hinc quam primum ſe aliquo eruditionis apparatu inſtructos eſſe putant, ad literas illuſtrandas ſe cœlitus vocatos exiſtimant. Quantocius igitur hoc monſtrandum orbi literato; eundum in publicum, & laureolam eruditi viri eſſe deportandam opinantur. Quod ſi ambitione vehementi ſunt capti, & fautorum præſidiis muniti, creſcit illud deſiderium cito inclareſcendi, licet in ipſo operis tractandi initio & medio facile deprehendant, ſe exequendis, quæ ſuſceperant, pares haud eſſe. *Amphora cœpit inſtitui, currente rota urceus exit.*

Accedit *ſecundo* loco, *quod multi eruditionis ſolidæ & ſapientiæ guſtum non habent, qui fructus eſt præclari duntaxat ingenii.* Juvenes nunc hos, nunc illos promiſcue evolverunt libros, ſæpe non optimos: familiariter haud ſunt uſi viris vere doctis & ſapientibus, qui non ridiculam, vanam & mere ſcholaſticam, ſed ſolidam divinarum & humanarum rerum cognitionem multo ſtudio & labore conſecuti ſunt. Hinc quamprimum ſcientiarum, quæ in Gymnaſiis & Academiis traduntur, fundamenta jecerunt, Diaria eruditorum evolverunt, ſuppellectilem quandam librariam ſibi compara-

Digitized by Google

paraverunt, & collectanea quædam congeſſerunt, exiſtimant, jam tempus adeſſe, ut ad edendos libros ſine ulteriore mora animos adjiciant. Hactenus tamen, in quo vera eruditio & ſapientia poſita ſit, per nebulas tantum vident. Exiſtimant, eos, qui varias intelligant linguas, vaſtam lectionem quavis data occaſione oſtentent, innumerorum auctorum citationibus ſuperbiant, audacter de quibuſvis, etiam captu difficillimis, rebus loquantur, & nemini pertinacia, in ſemel arreptis opinionibus acriter defendendis, cedant, veri nominis eruditos eſſe. Solidum vero ab inani, certum & immotum a veriſimili & falſo, ſolerter diſtinguere, & pretia ſcientiarum raro mentis acumine ponderare, neſciunt. Hi, qualeſcunque tandem excolant literas, fruſtra ſunt. Non vident enim id, quod in ſcientiis pulchrum & præcipuum eſt. Recte & acute de ejuſmodi hominibus diſſerit *Malebranche*, in *præf*[illegible]*op. de inquirenda veritate : Ils étudient* (inquit) *plutôt pour acquerir une grandeur chimerique dans l'imagination des autres hommes, que pour donner à leur eſprit plus de force & plus d'étendue. Ils font de leur tête une eſpèce de garde meuble, dans lequel ils entaſſent ſans diſcernement & ſans ordre tout ce qui porte un certain charactère d'érudition, je veux dire tout ce qui peut paroître rare & extraordinaire, & exciter l'admiration des autres hommes. Ils font gloire de reſſembler à ces cabinets de curioſités & d'antiquités, qui n'ont rien de riche, ni de ſolide, & dont le prix ne dépend que de la fantaiſie, de la paſſion & du hazard, & ils ne travaillent preſque jamais à ſe rendre l'eſprit juſte, & à regler les mouvemens de leur cœur.* Quam primum vero homines peſtilenti hoc ſidere adflati ſunt, difficulter in viam reducuntur. Quiſquis talibus veræ eruditionis laudem detrahere, & eos ab inceptis revocare vult, aut moroſus eſt, aut rerum pretia ignorat. Fas, inquiunt, odiſſe viros, nullo libros componendi ſtudio inflammatos, noſne incepto deſiſtere victos? *Vive la guerre des Savans ; le ſang y eſt épargné, on n'y répand que de l'ancre & barbouille.*

Tertio ad ineptum hoc ſtudium famæ fovendum, *multum ſæpe conferunt ipſi literarum Doctores & Profeſſores ;* quod qua ratione fiat, breviter exponam. Nimirum mature ſatis in adoleſcentibus deprehenditur faſtus quidam, & magnum deſiderium, ſeſe ſupra alios quavis arte extollendi, variiſque ingenii, nondum maturi.

turi, fructibus ſuperbiendi. In hoc rerum ſtatu, erectiora ingenia non ſunt deprimenda, neque ſtudium ingenii dotes explicandi vituperandum, ſed excitandum. Interim tamen Doctores publici, quod tamen ſæpe facere negligunt, frequenter cum talibus ingeniis diſſerere deberent, de diſciplinarum difficultate, & ingenii noſtri imbecillitate; aliquando, ſi audacius de ſummis rebus diſſererent, ſocratica diſputandi methodo eſſent tentandi, adeo ut inviti, mancam valde ſuam eſſe eruditionem, fateri tenerentur. Sæpe etiam ingeminandum, eos demum ſibi videri multa ſcire, qui neſciant quid ſit ſcire: frequenter monendum, modeſtiam veri Eruditi certiſſimum characterem eſſe, eamque eruditioni verum conciliare decus: ſine ea qualemcunque ſcientiam hiſtrioniam eſſe; Doctores umbraticos, non ſapientes, faſtu turgere, turpem ignorantiam, non veri nominis eruditionem, inflare; in medium proferenda exempla doctiſſimorum virorum, qui excellentiſſimis ingenii dotibus ornati, ad libros tamen edendos commoveri haud potuere: quoſdam in nonum, decimum, imo viceſimum annum ea, quæ chartæ illeverant, preſſiſſe, modeſtiſſime de ſe locutos, & ita demum Eruditorum laudes reportaſſe: oſtendendum, quot periculis ſeſe objecerint illi, qui nimio inclareſcendi ſtudio commoti, neque ſatis literis hactenus exculti, ad ſcribendos tamen libros animos adjecerunt. Memini eruditum quendam Germaniæ Profeſſorem ſæpe ſolitum cum ſtudioſis extra urbem deambulare, & ſi quando illi inſectum quoddam forte occurrens pedibus vel baculo necarunt, ex iis ſerio quæſiviſſe, quo jure id facerent, quibusve argumentis probarent, licitum eſſe ejuſmodi animalculo, non ſine cauſa a Deo producto, necem inferre, & reſponſis ſuis & exceptionibus ita eos in anguſtum coëgiſſe, ut quo ſe verterent neſciverint. Agnovit neceſſitatem noſtri conſilii πολυμαθεστατος *Plutarchus* in examine quæſtionis, *quomodo quis ſuos in virtute paranda profectus ſentire poſſit?* Οἱ μεν ουν γεωργοι (inquit) των σταχυων ηδιον ὁρωσι τους κεκλιμενους καὶ νευοντας ἐπι γης, τους δ᾽ ὑπο κουφοτητος αἰρομενους ἀνω κενους ἡγουνται καὶ ἀλαζονας: ουτω δη καὶ των φιλοσοφειν βουλομενων νεων, οἱ μαλιστα κενοι καὶ βαρος ουκ ἐχοντες, θρασος ἐχουσι καὶ σχημα καὶ βαδισμα καὶ προσωπον ὑπεροψιας καὶ ὀλιγωριας μεστον ἀφειδουσης ἁπαντων. ἀρχομενοι δε πληρουσθαι καὶ συλλεγειν καρπον ἀπο των λογων το συβαρον καὶ φλοιωδες ἀποτιθονται. Και καθαπερ ἀγγειων

ὑγρον

ὑγρον δεχομενων ὁ κενος ἀηρ ἐκθλιβομενος ὑπεξιησιν, οὑτως ἀνθρωποις πληρουμενοις των ἀληθινων ἀγαθων, ἐνδιδωσιν ὁ θυφος, καὶ γινεται το οἰημα μαλακωτερον, καὶ παυομενοι του δια πωγωνα καὶ τριβωνα φρονειν μεγα, την ἀσκησιν ἐπὶ την ψυχην μεταφερουσι, καὶ τω δηκτικω, καὶ πικρω προς ἑαυτους μαλιστα, τοις δ᾽ἀλλοις πρᾳοτερον ἐντυγχανουσι. Το δε φιλοσοφιας ὀνομα καὶ την του φιλοσοφειν δοξαν οὐκ ἁρπαζουσιν αὐτοις ὡς προτερον, οὐδε προσγραφουσιν, ἀλλα καὶ προσαγορευθεις ὑφ᾽ ἑτερου ταυτη τη προσηγορια φθασειεν ἀν εὐφυης νεος ὡς εἰπειν μειδιασας καὶ ὑποπλησθεις ἐρυθηματος.

οὐτι ἐγω Θεος εἰμι τι μ᾽ἀθανατοισιν ἐΐσκεις.

i. e. *Agricolæ quidem ſpicas libentius vident, quæ inclinatæ verſus terram vergunt; quæ enim ob levitatem ſurſum attolluntur, eas inanes eſſe putant & caſſas: Ita & adoleſcentum, philoſophiæ dare operam volentium, qui maxime vani ſunt & gravitatis expertes, audaciam ii habent ſpeciemque & inceſſum, vultumque plenum ſuperbiæ ac contemtus nemini parcentis: ubi vero impleri incipiunt, fructumque e doctrina colligere, tum ferocia iſta & vanitas deponitur; ac quemadmodum vaſis humorem recipientibus inanis aër eliditur; ita hominibus, quando veris implentur bonis, faſtus decedit, & arrogantia remittit, ceſſanteſque propter barbam & pallium ſuperbire exercitationem ad animum transferunt, mordacique & auſtera ratione adverſum ſe ipſos potiſſimum utentes cum aliis manſuetius colloquuntur; nomen vero & gloriam philoſophiæ, non ut ante, ſibi arrogant, atque inſcribunt; ſed & hoc nomine compellatus adoleſcens ingenii probi rubore perfuſus & ſubridens mature ſic occurret:*

Non ego ſum Deus, ad quid me cœleſtibus æquas?

Hæc vero præcepta ſaluberrima cum vulgo negligantur, ipſique literarum Doctores non raro aut veræ ſapientiæ & eruditionis expertes ſint, aut faſtum illum, qui mature in animis adoleſcentum radices agit, quantum in ſe eſt, non eradicare conantur, quid mirum, ſi ſucceſſu temporis, ſuperbia creſcente, ſtultæ vanitatis pœnas luant?

Oritur

Oritur etiam (IV.) immenſa laudis & inclareſcendi cupido ex eo, *quod illi qui librum aliquem publicare volunt, judicia virorum doctorum & amicorum, vel haud expiſcentur; vel quod ipſi amici candide de conatibus ipſorum mentem non aperiant, ſed ſæpe laudent, quod cenſura dignum eſſet.* Veteres olim, ut ex *Cicerone*, *Plinio* aliiſque conſtat, orationem habituri aut librum edituri, cum amicis primo cogitata ſua communicabant, qui laudabilis mos, ut multa alia laudanda, noſtris temporibus, in deſuetudinem venit. Tam præclare plerumque de conatibus noſtris ſentimus, ut aliorum judicio & examine ne quidem opus eſſe putemus. Hinc feſtinamus, cito per ora virorum doctorum volare cupimus, turpem putamus in ſcriptis, metuimuſque lituram. Cum vero oculi plus videant, quam oculus, & alii a partium ſtudio longius remoti ſint quam nos, qui proprios ingenii fœtus adamamus, laudabili hoc tentamine fieri poſſet, ut mature defectus ingenii noſtri perſpiceremus, ſtylo & materiæ limam adderemus, eaque, quæ chartis mandata ſunt, rigido denuo examini ſubjiceremus. Vir enim ſapiens erroris admonitus

Cum tabulis animum Cenſoris ſumet honeſti,
Audebit quæcunque parum ſplendoris habebunt
Et ſine pondere erunt & honore indigna ferentur
Verba, movere loco, quamvis invita recedant,
Et verſentur adhuc inter Penetralia Veſtæ.

Dolendum vero eſt, rariores eſſe amicos illos, qui cordatum & ſincerum judicium de noſtris laboribus ferant. Perverſe, ut plurimum obſervamus regulam Soteris noſtri, qua injungit, ut aliis non faciamus quod nobis fieri nollemus. Nolumus, ut alii noſtra ſcripta rigido ſubjiciant examini, & male dicta notent, ſed potius vehementer optamus, ut ea laudent, noſtriſque ſententiis album adjiciant calculum; hinc & aliis idem officium præſtamus, ſi tamen hoc nomine digna eſt temeraria & ingenuo homine indigna aſſentatio. Veriſſimum eſt illud *Senecæ* quod extat Epiſt. 59. *Illud præcipue impedit, quod cito nobis placeamus, ſi invenimus qui nos viros bonos dicant, qui prudentes, qui ſanctos, agnoſcimus. Nec ſumus modica laudatione contenti: quicquid in nos adulatio ſine pudore congeſſit,*

tanquam debitum prendimus. Optimos nos eſſe, ſapientiſſimosque aſfirmantibus aſſentimur, cum ſciamus illos ſæpius mentiri: adeoque indulgemus nobis, ut laudari velimus in id, cui contraria quammaxime facimus. Ita vero fieri aliter non poteſt, quam ut cæco amore abrepti, & amicorum falſis laudibus ineſcati, citius quam par erat, ſcripta noſtra in publicam protrudamus lucem, ea admiremur, nobis plaudamus, & ſemel animis infuſo inclareſcendi ſtudio, nullo monitore intercedente, magis magiſque intumeſcamus.

Promovent, (quod quinto loco notari volumus) *hunc morbum, ipſi Ephemeridum literariarum ſcriptores, dum libros parum accurate ſcriptos laudant, & faſtum paſſim in libris regnantem non ea, qua oporteret, libertate notant.* Scio non eos tantum, qui rara eruditione & præcellentiſſimo ingenio inſtructi ſunt, libertatem habere, ſua cogitata cum eruditis communicandi. Libera eſt Respublica literaria: nullus Dictator hic locum habere debet. Fateor enim, non omnes errores, qui forte in ſcriptis hujus vel illius reperiuntur, acerbius eſſe perſtringendos. Dantur mediocris ingenii & eruditionis viri, ſed qui modeſte de ſe, ſuisque laboribus ſentiunt, placide de aliis judicant, & ad monita virorum doctorum benevole audienda paratiſſimi ſunt. Hi, ſi forte ceſpitaverint, byſſinis verbis meliora ſunt edocendi. Sed ab altera etiam parte dantur multi, qui centies dicta repetunt, nihil quod dignum legi ſit, in lucem proferunt, altos tamen ſpiritus gerunt, viros vere doctos laceſſunt, & in iis exagitandis neſcio quam ſapientiæ & pietatis laudem quærunt. Hi mea opinione ab iis, qui ejuſmodi Ephemerides ſcribunt, ita eſſent notandi, ut omnium riſui & contemtui exponerentur, atque in poſterum modeſte de ſe, aliiſque loquerentur, vel, quod præſtaret, immaturos ingenii fœtus in ipſo partu enecarent. Hæc autem præſtanda eſſent ſine partium, ſectæque ſtudio. Tros Rutulúsve fuat, nullo diſcrimine eſt habendus. Cum vero hoc frequenter variis ex cauſis negligatur, mirum haud eſt, quod indocti etiam, & non iis ingenii & eruditionis copiis inſtructi, quæ Scriptori verum decus adferre poſſunt, pergant literis famam quærere, ridiculi eſſe, tempus pretioſum & breviſſimum non neceſſariis terere, & præclare de ſe, ſuisque meritis, ſine ulla tamen ſontica cauſa, ſentire.

Vitium

Digitized by Google

Vitium hoc, (VI.) laudem & famam conſequendi *fovet & promovet communis ille error multorum eruditorum, quo imbuti exiſtimant, cum Ariſtotele, veram hominis felicitatem conſiſtere in ſola contemplatione veritatis. Ariſtoteles Ethic. Lib. X. cap.* 8. ita de hoc argumento loquitur: Αλλα μην ζην δε παντες ὑπειληφασιν αὐτους καὶ ἐνεργειν ἀρα: ου γαρ δει καθευδειν ὥσπερ καὶ Ἐνδυμιωνα. Τῳ δε ζωντι του πραττειν ἀφῃρημενῳ, ἐτι δε μαλλον του ποιειν, τι λειπεται πλην θεωριας, ὥστε ἡ του Θεου ἐνεργεια μακαριοτητι διαφερουσα θεωρητικη ἀν εἰη. Και των ἀνθρωπινων δε ἡ ταυτῃ συγγενεστατη ευδαιμονικωτατη. Σημειον δε καὶ το μη μετεχειν τα λοιπα ζωα ευδαιμονιας της τοιαυτης ἐνεργειας ὑπαρχει. i. e. At vero vivere ipſos univerſi putant, quare & operari; non enim oportet eos ut Endymionem, ajunt, dormire. *Viventi igitur ei, cui actio & multo magis effectio non tribuitur, quidnam aliud præter contemplationem reſtat. Quare operatio Dei præcellens beatitudine contemplativa ſine controverſia fuerit. Et humanarum igitur operationum ea eſt homo ſumme felix, quæ illi maxime eſt cognata: ſignum eſt hujus & animalia cætera felicitatis expertia eſſe.* Ex hoc *Ariſtotelis* loco patet, eum, & turbam ingentem ſectatorum, qui vel eruditione florent, vel ſibi eruditi videntur, Deum ſibimetipſis ſimilem, adeoque imitandum putaſſe. Nimirum hi homines plerumque vitæ tempus indefeſſo ſtudio literis vacarunt, atque ex eo ſummam voluptatem perceperunt. Hinc ex ingenii ſui modulo, & animorum ſtatu, non alios homines duntaxat, ſed & Deum ipſum menſurantur, ſimilique adfectioni deditum eſſe exiſtimant. Sed mea opinione falluntur Stagirita & ſequaces ejus: Quanquam enim Deum jugi virtutum ſuarum contemplatione delectari non negemus; patet tamen, ex ipſa rerum creatione, conſervatione & regimine Univerſi, reſpiciendo ad τα αἰσθητα & ad τα νοητα, potius in conſtanti bonitatis, potentiæ & ſapientiæ, exercitio felicitatem Optimi Numinis conſiſtere, quam in nuda ſui & rerum creatarum contemplatione. Quid enim eſſet vaſtiſſima illa rerum Univerſitas, ſi Deus jugi contemplationi ſuarum virtutum intentus, omnia fortuitis caſibus temere ruentis materiæ molis, aut hominum voluntati, permitteret, incurius rerum humanarum? Similiter infelix eſſet generis humani ſtatus, ſi ejus felicitas in ſola contemplatione conſiſteret, cum plerique mortalium ad jugem ejuſmodi & eruditam rerum divinarum & humanarum contemplationem ſint inepti.

Non negamus, animos eruditorum ex contemplatione rerum præſtantiſſimarum ſingularem capere voluptatem; neque inficias imus quoſdam etiam reperiri, qui ſuavem hunc ſenſum, neque cum divitiis Crœſi, vel cum exquiſitis etiam deliciis, facile commutaturi eſſent. Sed præterquam quod pauciſſimi ita animati ſint, inficiamur, veram hominis felicitatem in hoc poſitam eſſe. Non quæritur, quam ſuaviter vivat talis eruditus, ſed quid Deo, ſibi & ſocietati, debeat. Sane, ſi quis, quod tenentur præſtare omnes, radices vitiorum ſuorum quantum poteſt, evellere; ſi tumultuantium adfectuum vim frangere; ſi ea, quæ Deo grata ſunt, quotidie præſtare vult; ſi toti ſe mundo genitum eſſe probe meminit, &c. &c. ſatis habet, quod agat, & mox deprehendet, non tam in contemplatione, quam vero in jugi, perpetua & conſtanti actione & labore vitam eſſe tranſigendam. Et quis credat, nos in anguſtum hoc corporis ergaſtulum vel ideo tantum conjectos, ut neglectis illis, quæ ad emendationem noſtri & ad proximi utilitatem facere deberent, abſtruſarum rerum contemplatione animos fatigemus, & evanida cerebri φαντάσματα, fluxumque idearum continuo advenientium & abeuntium obſervemus? Quod ſi dicas, non quarumlibet rerum contemplatione mentem paſci, & felicem reddi; ſe præſtantiſſimarum duntaxat, & diviniſſimarum, nodum non ſolvis; vel enim res illas præſtantes contemplamur duntaxat, vel ideo hoc facimus, ut, quæ jugi meditatione digna eſſe putavimus, in vitæ uſus revocemus, atque adeo variis officiis adaptemus. Prius duntaxat præſtare velle abſonum eſt. Sapiens enim nihil ſine fine agit. Sed finis omnis meditationis eſt actio. Confer virum doctum, per omne vitæ tempus ſubtiliſſimis contemplationibus intentum, atque eo nomine valde ſibi plaudentem, cæterum rerum, quæ in Eccleſia, in Republica, in familia & domo ſua aguntur, incurium, & ad vitæ varia officia & munia obeunda prorſus imparatum; confer inquam ejuſmodi virum cum artifice operibus manuum ſedulo intento, & victum ſibi parante, ad omnia officia Deo, Patriæ, familiæ, pro ingenii captu & viribus, præſtanda paratiſſimo, cæterarum rerum, de quibus eruditi ſolliciti eſſe ſolent ignaro, & facile ſapienti conſtabit, uter magis *felix* ſit deprædicandus. Non repetam, quod ſupra dixi, pleroſque mortalium ad ſixam ejuſmodi & jugem contemplationem rerum divinarum & huma-

narum

narum inſtituendam eſſe ineptos; videamus in quarum rerum contemplatione tantas plerique quærant delicias. Multi animos paſcunt contemplatione rerum abſtruſarum, nihil, aut parum ad felicitatem omnium promovendam facientium, difficilium ſæpe nugarum. Quidam delectantur abſtractiſſimis Metaphyſicorum ideis; in mundo quodam intelligibili verſantur, & corpore ſeſe indutos tantum non obliviſcuntur: alii per omnem fere vitam vaſtiſſimorum corporum in cœlo fluitantium naturam & motus contemplantur, ignota habitacula hominum in planetis degentium rimantur, ad maculas ſolis diligenter attendunt, vitiorum mentis plane immemores. Hic ſe beatum & valde felicem deprædicat, ſi quæ de religione inde a condito mundo uſque ad ſuam ætatem ſtulte & inepte dicta ſunt, perſpecta habet: Alius inſignem in omnis generis errantibus refellendis & perſtringendis voluptatem capit, & viam ad cœlum nonniſi iis aperit, qui eadem, quæ ipſemet probat, defendunt, cæteros omnes miſeras orci victimas eſſe pronuntiat. Quidam per omnem vitam in imitanda eloquentia Ciceronis deſudant, & ſi magnos in hoc ſtudiorum genere fecerunt progreſſus, ſibi vehementer plaudunt, exiſtimantes, in hac peritia ſermonis omnem ſapientiam eſſe repoſitam. Denique, ut alia mittam, non deſunt, qui tum demum ſe ſe eruditos & felices eſſe putant, ſi veterum Romanorum & Græcorum mores & conſuetudines cognitas habent; ſi urere, ſecare, tranſponere verba, & cum faſtu antiquis pariter & recentioribus Criticis inſultare poſſunt. In his multi Eruditorum vitæ tempus præcipuum terunt; at qui pretia rerum novit, & quem in finem ab O. M. Numine conditi ſimus ἀτερ παθων expendit, nunquam ſibi perſuadebit, in his veram felicitatem & dignitatem hominis poſitam eſſe. Quidam ex hoc numero ſæpe variis ſunt dediti vitiis; hæc vero ubi animos vehementer occuparunt, veram mentis tranquillitatem fugant, adeo ut peracta aut ad finem vergente ætate ſentiant, quam parum præſidii in multis partibus eruditionis humanæ reperiatur. Sane hi homines mihi ſimiles videntur cervo illi in fabula, qui ramoſa mirans laudabat cornua, tenuitatem vero crurum ſuorum vituperabat; cum vero venatorum vocibus excitatus, ope horum per campum fugiens, canes facile eluſiſſet, cornibus impeditus & a canibus captus, in hanc moriens erupit vocem: *O me infelicem! qui nunc demum intelligo, ut illa mihi profuerint,*

 quæ

quæ deſpexeram, & quæ laudaram, quantum luctus habuerint. Nollem quemquam hæc ita interpretari, ac ſi cum neſcio quibus devotis animabus literarum omnis generis culturam negligendam, aut prorſus abjiciendam putarem; ſum enim ab hac opinione alieniſſimus; ſed hoc duntaxat volo, tantum temporis, ſi non plus homini chriſtiano inprimis, vacandum officiis, quæ Deo, Patriæ, amicis liberiſque debemus, quantum conſecramus optimis ſtudiis, neque unquam hæc pia ſtudia a conatibus laboribuſque ad eruditionem ſpectantibus ſeparanda. Hoc demum mea opinione eſt ſapere, & vere eruditum eſſe.

Recte de hoc argumento differit *Seneca*, epiſtola XX. ad *Lucilium* ſuum ſcribens: *Te rogo ut philoſophiam in præcordia ima demittas, & experimentum tui profectus capias non oratione nec ſcripto, ſed animi firmitate & cupiditatum diminutione. Verba rebus proba. Aliud propoſitum eſt declamantibus & aſſenſionem coronæ captantibus, aliud his qui juvenum & otioſorum aures diſputatione varia aut volubili detinent. Facere docet philoſophia, non dicere, & hoc exigit ut ad legem quiſque ſuam vivat, ne orationi vita diſſentiat, ut ipſa inter ſe vita unius ſine actionum diſſenſione coloris ſit. Maximum hoc eſt & officium ſapientiæ & indicium, ut verbis opera concordent, ut & ipſe ubique, par ſibi, idemque ſit.* Cum vero multi hæc divellant, & in ſola cultura literarum veram gloriam quærant, mirum non eſt, multos inclareſcendi magno deſiderio tangi, licet non iis præſidiis ſint muniti, quibus vera gloria comparatur.

Denique, (ut alia plura mittam) homines tanto ardore laudis & famæ incenſi, *non cogitant ſatis de exiguis effectibus & fructibus, quos pleraque ſcripta in animos hominum habent.* Scopus eorum, qui cum aliis meditationes ſuas & labores communicare ſolent, is potiſſimus eſſe debet, ut nimirum homines a gravioribus erroribus & vitiis revocent, veramque generis humani felicitatem quærant. Eum in finem traduntur præcepta varii generis, quæ felicitati hominum internæ & externæ promovendæ inſervire poſſunt. Excellentiſſima vero præcepta & media nil proſunt, ſi ad vitæ uſus non revocentur. Atqui experientia teſtatur, pauciſſimos, (ut de errantibus duntaxat agam) eo adduci, ut veritati victas dent manus. Pauciſſimi mortalium legere dignantur ſcripta, quæ de erroribus religioni contrariis agunt. Multos vel ipſum vocabulum *contro-*

verſiarum

verſiarum offendit: vel ſi talia aliquando legunt, faciunt id obiter, vel præjudiciis capti, accurato ea examini non ſubmittunt, vel denique, ſi veritatis lux oculos aperit, fateri tamen errores aut nolunt, aut non audent. Poſtquam enim ſemel in partes itum eſt, plerique ſententiis, quas juvenes imbibere, tanquam ſaxo adhærent, neque facile a ſe impetrare poſſunt, ut fateantur, ſe erroribus hactenus addictos fuiſſe. Notum inſuper eſt, non ſine periculo, non dicam errores graves, ſed & leviores impugnari. Exoriuntur enim ſtatim clamores, rixæ & contentiones. Atque hæc cauſa eſt, cur innumera ſcripta polemica vel nullum, vel exiguum uſum habeant. Idem fere dixeris de pleriſque ſcriptis exegeticis. Libertas interpretandi in iis duntaxat locis conceditur, quæ in controverſiam non veniunt. Ubi vero de locis, quibus quælibet pars ſua dogmata probare ſolet, agitur, frenum menti ſuæ injicere debet Interpres; imo vero res in quibuſdam locis eo eſt redacta, ut, licet Interpres ex animo cuidam dogmati ſit addictus, unum vero vel alterum locum ad hoc vel illud dogma ſtabiliendum offerri ſolitum rejiciat, non deſint, qui clament, ipſum dogmati ipſi vere addictum non eſſe. Scripſit ingenioſus Anglus libellum, quo probare voluit lectionem S. Literarum eſſe periculoſam plane: Inter alia hoc utitur argumento, quod nimirum etiam illi, qui illas ſerio evolvant, & expendant, heterodoxis, & a recepta ſententia alienis ſententiis & interpretationibus, imbui poſſent: planum eſt, eum ironia duntaxat uti, eoſque perſtringere voluiſſe, qui eo fine duntaxat S. Literas legunt, ut inveniant eas opiniones, quibus a juventute ſubſcripſerunt. Et profecto huic malo vix, ut ſunt res hominum, obex poni poteſt: videas doctiſſimos Interpretes, ubi ad locum quendam ſuis opinionibus contrarium deventum eſt, ita ſe torquere, & tenebras luci inferre, ut vix in unum hominem tam diverſum agendi, & ratiocinandi modum cadere poſſe, tibi perſuadere poſſis. Interim res ipſa tamen veriſſima eſt. Faſſus hoc eſt ὁ μακαρίτης cl. *Werenfelſius*, Theologus, omnium, qui ſapiunt, judicio, perſpicaciſſimus. Hic vero in diſſertatione ſua de *ſcopo interpretis* ita de hac materia loquitur: *Maxima pars hominum non id agunt, ut e Scriptura diſcant, quid ſibi credendum ſit, ſed ut, quod crediderunt ante, ex ea confirment. Rapit hic quiſque ad ſuam ſententiam ſtabiliendam, quicquid ſibi pro-*

deſſe

deſſe putat: quod obeſt detorquetur, aut neſcio qua diſtinctione eluditur: atque ita παρερμηνεία *alia aliam poſt ſe trudente tantum non ubique verus Scripturæ ſenſus amittitur. Apoſtolus utilem Scripturam S. & merito prædicat ad* παιδείαν *&* ἔλεγχον*: unde recte adverſus Doctores E. R. pertendimus, omnium controverſiarum, quas decidi noſtra intereſt, deciſionem in hoc libro reperiri. Et reperiretur certe, ſi ea mente Scripturam Sacram legeremus, qua illam legere oportet. Sed fatendum eſt, culpa hominum pene factum eſſe, ut Scriptura hodie ad doctrinam & redargutionem inutilis ſit. Quem enim diſſidentium meliora docere poteſt, cujus errorem corrigere, quas lites dirimere; ſi jam nemo quicquam in ea cernit, niſi quod vult cernere, & errans nihil aliud quam errorem ſuum in ipſo loco videre cupit, non minus quam recte ſentiens veritatem?* Hactenus ille vir. Mitto exempla, quæ ex aliis diſciplinarum partibus adduci poſſent. Quod ſi vero viri optimi & præſtantiſſimi, qui non tam laudem & famam quærunt, quam vero veritatis cognitionem & felicitatem promotam vellent, ſcopo ſuo ſæpe excidunt, pauciſſimoſque ad veritatis cognitionem & confeſſionem adducunt, cur vanæ laudis tantum captatores, tantum laboris inſumunt, ad famam eruditionis conſequendam?

XII. Ex iis, quæ hactenus de hoc argumento dixi, aliqua jam ratione cernis, *Vir Clariſſime*, quibus mediis ſit utendum, ad morbum hunc epidemicum, ſi non prorſus tollendum, ſaltem imminuendum. Nimirum ante omnia neceſſe eſt ut Præceptores, Profeſſores & Amici, mature huic malo obicem ponant: Quod fiet, ſi omni data occaſione vanitatem hujus vitii vivis coloribus depingant, & animos adoleſcentum, eruditionis opinione tumidos, continuis interrogationibus fatigent, & hac ratione arrogantiæ ſuæ convincant. Illi vero ipſi, qui hujus morbi indicia in ſemetipſis deprehendunt, in ſe deſcendere & vires ſuas tentare, amicorum vero, adulatorumque benigna judicia de ſuis laboribus, non magni æſtimare debent. &c. &c. Sed juvat, ut terminis Medicorum utar, ſpecifica quædam proferre remedia, quæ impedire poſſunt, quo minus animus nimio inclareſcendi ſtudio inficiatur. Et *primum quidem erit, ſi adoleſcentes, literis per vitam vacaturi, philoſophicas & mathematicas diſciplinas rite addiſcant.* Notum eſt, has diſciplinas rite addiſci non poſſe, ſine judicio quodam acuto, meditatione, attentione, & accurata idearum collatione. Hac ratione omnium optime juvenes ſentiunt,

ſentiunt, quid vires valeant, quid ferre recuſent. Hæ animos præparant ad ingenii humani imbecillitatem probe cognoſcendam. His præparati vident, quantum requiratur ad veri nominis *demonſtrationem*: ita denique demum deprehendunt, quam multa ignoremus prorſus, quam pauca vero perfecte cognoſcamus; quam facile ſpecie veri nobis imponant ſophiſmata, & verborum involucra; quam difficulter ex primis & immotis principiis reluctantem, & a nobis diſſentientem, refellamus, & falſi convincamus. Ejuſmodi meditationes feriæ nos ſapientes & modeſtos efficere poſſunt; animadvertimus enim ita, arctiſſimos eſſe ſcientiæ humanæ limites; hæremus enim circa naturam *ideæ*, & *atomi*, ut de mille aliis nil dicam. Non poſſum ea, quæ de hoc remedio dicenda eſſent, melioribus verbis exprimere quam iis, quibus uſus eſt *celeb. Werenfelſius*, antidotum contra logomachias, quæ plerumque ex nimio diſputandi & inclareſcendi ſtudio oriuntur, ſuppeditaturus. Ita enim doctiſſimus ille vir, differt. de *logomachiis* cap. X. diſſerit. *Aſſueſcant* (inquit) *adoleſcentes meditari, animum intendere, attentionem conſervare, ordine conveniente a cognitis paulatim ad incognita progredi, omnia, quæ diſcunt, ex principiis ſuis deducere, certa ab incertis, evidentia a veriſimilibus, magis probabilia a minus probabilibus diſcernere: adſueſcant quoque ignorantiam ſuam in plerisque rebus animadvertere, ut diſcant ingenio ſuo & ſcientiæ diffidere, judicium ſæpe cohibere, ac tardi eſſe quidem in adſentiendo, ſed in condemnando longe tardiores. Exerceantur in iis ubi diſputationibus locus non eſt, quales ſunt arithmeticæ & geometricæ demonſtrationes, adverſus quas, ſi quis argumentari vellet, merito ſuo ab omnibus rideretur; quæ diſciplinæ ad ſcopum noſtrum propterea quoque utiliſſimæ ſunt, quia nullæ aliæ magis a verbis nos ad res ipſas deducunt. Hæ ſolæ ab omnibus vocabulis nihil ſignificantibus penitus ſunt perpurgatæ: in his ſolis in eo nemo fallitur, quod voces quaſdam, quibus nulla in mente diſtincta reſpondet notio, memoria tenens, rem ipſam ſibi intelligere videtur. Scio non cuilibet licere in his artibus conſeneſcere, ſed προπαιδείας loco periculum in iis facere, ſaltem in eum finem, ut mature diſcernere diſcamus, quid ſit ſcire, quid neſcire, ac propterea, quid nos ipſi ſciamus, quid neſciamus, ubi nuda verba, ubi res ipſas teneamus, omnibus licet, & omnibus utile eſt, ſi non neceſſarium.* Hactenus B. *Werenfelſius.* Profecto ſaluberrimi fructus ex cognitione harum

diſciplinarum ad omne genus eruditionis redundant: diſcimus inde verum ſcientiarum & eruditionis pretium, inprimis ſi his diſciplinis accedat ſtudium *Ethicæ philoſophicæ & chriſtianæ.* Ope Philoſophiæ deprehendimus, in omnibus diſciplinis multa reperiri non neceſſaria, multa ad oſtentationem potius, quam vero ad veritatis inquiſitionem, generiſque humani utilitatem facientia. Ex ea edocemur, alia accurate eſſe cognoſcenda, alia vero leviter tranſmittenda. Sine his literis Criticus & Philologus, niſi θεῖα quadam μοίρα placido ſit ornatus ingenio, ridiculum, moroſum & ſuperbum ſeſe exhibebit, omnem ſapientiam in apicibus literarum, & arte conjectandi & emendandi, reponet. Theologus his diſciplinis non imbutus, minime operam dabit, ut & ipſe de religionis capitibus principalibus rite ſit edoctus, & ut alios de iiſdem convincat; leve a momentoſo diſcernere non valens, controverſias nullius momenti eodem fervore tractabit, quo diſcutiuntur ea, quæ cum ſalute connexa ſunt; in diſſentientes omnes promiſcue parata tollet cornua; pietatis vero promovendæ ſtudium tam acriter non urgebit. His vero rite imbutus diſciplinis, operam dabit, ut animum ipſemet primum emendet ſuum, antequam de errantibus revincendis ſollicitus ſit, probe gnarus, peſtilentiſſimam hæreſin eſſe improbam vitam. Modeſtus inſuper erit, mitis & pacificus. Ea potiſſimum ſuis auditoribus inculcabit, quæ ad veram felicitatem conſequendam plurimum conferunt. Ex omni Theologiæ apparatu, exempla in medium proferet, quæ mentis noſtræ in rebus divinis rite cognoſcendis imbecillitatem & imperfectionem manifeſtam faciunt; unde & auditoribus ſuis eos commendabit, qui de articulis fundamentalibus, de vero & falſo Theologorum zelo, de docta in Theologia ignorantia &c. &c. erudite ſcripſerunt; frequenter elegantiſſimos illos J. *Scaligeri*, quos & hic extare volo, verſiculos diſcipulis in memoriam revocabit.

Ne curioſus quære cauſas omnium
Quæcunque libris vis Prophetarum indidit
Adflata cælo plena veraci Deo
Nec operta ſacri ſupparo ſilentii
Irrumpere aude, ſed prudenter præteri.
Neſcire velle, quæ Magiſter Optimus
Docere non vult, erudita inſcitia eſt.

Divi-

Digitized by Google

Divinum illud præceptum M. *Eraſmi*, quod in elegantiſſimo libello, *de ratione veræ Theologiæ* dedit, quavis data occaſione ingeminabit; ſonat autem ita: *Ad veram Theologiam perveniendi primum præceptum eſt, ut ad hanc Philoſophiam plane cœleſtem animum adferamus ea dignum, non tantum purum ab omnibus, quoad fieri poteſt, vitiorum inquinamentis, verum etiam ab omni cupiditatum tumultu tranquillum ac quietum. Hoc ſacrum limen adituris abſit omnis faſtus, procul abſit illa veri nocentiſſima peſtis, gloriæ fames.* Erunt forſitan, qui contrarium probaturi, ad omnium ſeculorum experientiam, ad ingenioſiſſimum *Lucianum*, provocabunt, ex quibus pateat, inter Eruditos, Philoſophos inprimis, faſtu, ſuperbia, & inclareſcendi ſtudio, in præceps actos fuiſſe. Non nego multos veterum & recentiorum Philoſophorum hac labe infectos fuiſſe. Sed hoc non obſtante duo repono. *Prius* eſt; omnium ſapientum conſenſu, vitia docentium diſciplinis ipſis adſcribi non debere: Ita nemo negabit, multos ex iis, quos V. D. Miniſtros & Theologos appellamus, religioni, quam profitentur, minime convenienter vivere; nemo tamen propterea dicet, religionem ſua natura ad pietatis ſtudium conferre nihil. Unde etiam ſequitur, faſtum, quo multi Philoſophorum turgebant, non impedire, quo minus aſſeramus, culturam accuratam philoſophicarum diſciplinarum multum conferre ad vanæ laudis ſtudium minuendum. *Poſterius* quod moneo hoc eſt; nimirum Philoſophi nomine non intelligo hominem, qui duntaxat artem ratiocinandi callet, principia & hypotheſes ſyſtematis alicujus probe intelligit, & adverſus diſſentientes eadem tueri & defendere poteſt; ſed eum potiſſimum, qui ſimul animum a pravis adfectibus purgavit; qui accuratam habet ſui & facultatum ſuarum cognitionem; qui vera rerum & ſcientiarum pretia perſpecta habet; qui temere nihil admittit vel rejicit; qui modeſtus, veri amans: uno verbo, ut dicam, eam imaginem Philoſophi animo meo repræſento, qualem depinxit in ſuis opuſculis B. *Werenfelſius*, & poſt eum vir doctiſſimus J. F. *Mejerus Halenſis*. Hominem vero, ejuſmodi virtutibus ornatum, aptiſſimum eſſe, ad inanem ſuperbiam retundendam, nemo iverit inficias. Talis ſane facile deprehendit, veram eruditionem ſine ſapientia & mentis cultura locum habere non poſſe, ſed veræ virtutis ſtudium cum amore literarum copulandum eſſe; perſuaſus erit, eos non recte ſapere, qui

multa quidem volumina evolverunt, ſed in omni vitæ ratione promiſcua turba ſapientiores & meliores non ſunt. Et quid tandem judicabunt homines literarum rudes, ſi videant, eos quos eruditos appellamus, quoſque ſupra cæteros mortales laudibus extollimus, ambitioni, rixandi ſtudio, iræ præcipiti, aliiſque vitiis deditos valde eſſe; quid inquam judicabunt de literis & diſciplinis, quas jure meritoque commendare ſolemus? An non tales Philoſophi *μεχρι τȣ λεγειν ἀνευ τȣ πραττειν* in cauſa ſunt, ut literis ſuum pretium non conſtet inter omnes? An non multi eruditos pro umbraticis habebunt doctoribus, & eruditionem, tantopere celebratam, Charlataneriæ (ignoſcant eruditi huic vocabulo minime ciceroniano) quoddam genus eſſe pertendent? Quo ipſo manifeſtum eſt, cum Philoſophiæ ſtudio conjungendam eſſe ſapientiam, modeſtiam, & veri rectique amorem. Hæ vero virtutes ad faſtum & inane inclareſcendi ſtudium deprimendum multum conferunt.

Secundo multum ad morbum illum minuendum conferre crediderim, *ſi literarum ſtudioſi maturiore ætate eos evolvant auctores, qui erudite & acute monſtrarunt quam multis pleræque diſciplinæ obſeptæ ſint difficultatibus.* Dico autem *maturiore ætate* hoc præſtandum eſſe; poſtquam nempe graviſſimarum ſcientiarum fundamenta rite ſunt jacta, & inprimis animi accuratiore notitia Theologiæ & Philoſophiæ ſunt imbuti. Antequam hoc factum eſt, nollem cuiquam auctor eſſe, ut libellos ejuſmodi evolveret, quoniam in morbum alium, nimirum ſtudium & voluptatem de omnibus dubitandi, incidere poſſet. Novi homines, qui, cum Philoſophiæ & Theologiæ præceptis non ſatis imbuti ad ejuſmodi libellos avide legendos animos adjeciſſent, in graves prolapſi ſunt errores, & accedente faſtu, in vitam rectam reduci non potuere. Faciendum igitur hoc ſuaſerim, quando animus graviorum diſciplinarum cognitione eſt inſtructus, ingeniumque variis exercitationibus probe excultum eſt. Hi enim libri animos præparant ad accuratum examen eorum, quæ hactenus a nobis credita pro veris fuerant, inſtituendum. Hi docent, non levibus fundamentis ſuperſtruendas eſſe ſententias, quas defendere volumus: monſtrant, ſæpe nos ignorare, quod pulcherrime ſcire nobis videmur: animos ad prudentem ἐποχὴν ſectandam quaſi trahunt; & quantum ſit, quod ignoremus, & imperfecte cognoſcamus, monent. Præconium eſt me-

moratu

Digitized by Google

moratu digniſſimum, quod *Cælio Calcagnino*, viro ſapientia non minus quam doctrina præſtanti, cujus inter eruditos, qui ſeculo XVI. Italiam illuſtrarunt, haud ignobile nomen eſt, in elogio ſepulcrari bibliothecæ, in qua, ut maximam vitæ partem egerat, ita condi volebat, inſcripto tributum legimus. Ex diuturno enim ſtudio inprimis hoc didiciſſe laudatur, *mortalia contemnere, & ignorantiam ſuam non ignorare*. Quod dum cl. *Stolle* in deſcriptione ſuæ bibliothecæ refert, ſubjicit: *Wenn dieſes alle Gelehrten zu Herzen nähmen, ſo hätten vvir nicht ſo vil Windmacher in der Welt.* Hoc teſtimonium debeo diligentiæ cl. & doctiſſimi G. *Albrecht*, Conrectoris Francofurti ad Mænum digniſſimi mihique faventiſſimi, quod extat diſſ. III. de *docta & laudabili in ſtudio exegetico ignorantia*. A multis egregiis & doctis viris audivi, ſe lectione talium librorum a faſtu, ſuperbia, δοκησισοφία retractos fuiſſe. Scio, quoſdam præpoſtere doctos optare, ut ejuſmodi libri ex orbe literato proſcriberentur, & hominum manibus excuterentur. Quod ſi viri hi hoc tantum vellent, libros nimirum ejuſmodi non promiſcue ab omnibus eſſe legendos, minime omnium ab adoleſcentibus, artis ratiocinandi non ſatis peritis, & ſolidiore cognitione graviſſimarum diſciplinarum deſtitutis, pedibus in eorum ſententiam irem: ſed cum erectiora & præſtantiora ingenia a lectione horum librorum arcere volunt, næ illi minus prudenter agunt; ita enim ratiocinando tacite confiteri videntur, eam eſſe vim & efficaciam illarum difficultatum, quæ contra ſcientiarum & religionis fundamenta moventur, ut nihil illis cum aliqua veri ſpecie poſſit opponi. Si vero hoc falſum eſſe putant, quid obſtat, quo minus illæ difficultates expendantur, & ad lydium rationis lapidem exigantur? Num dicendum, in religione chriſtiana v. gr. dari dogmata contradictoria, quia auctores horum librorum omnem ingenii aciem intendunt, ut hoc probent? An nihil erit certi, quia Pyrrhoniſmum quidam defendere aggreſſi ſunt? Non putarim. Ea certe dogmata, quibus innixa eſt religio chriſtiana, (de ſingulis opinionibus Theologorum non loquimuur) ut de principiis mathematicis & metaphyſicis jam nil dicam, tam ſolidis fundamentis ſunt ſuperſtructa, ut rigidiſſimum examen ſuſtinere poſſint. Hoc certum, lectionem ejuſmodi libellorum plurimum conferre poſſe, ad faſtum, ſuperbiam & jactantiam, qua multi vanæ gloriæ cupidi conſtricti ſunt, ſi non ſup-

primendam, ſaltem minuendam. Quinam autem hi libri ſint, tute *Vir Clariſſime* optime noſti.

Immo; quod *tertio loco* addo, *libri de vanitate ſcientiarum, de moribus & incommodis Doctorum umbraticorum, ſimiliſque generis, agentes, non parum faciunt ad inane illud gloriæ & famæ ſtudium reprimendum.* Longa & difficilis via eſt perveniendi ad ſanitatem mentis per præcepta; brevis & expedita per exempla. Qui igitur ejuſmodi libros, quorum nomina ſupra adduxi, evolvit, & deprehendit, quam ridiculos ſeſe exhibuerint homines inepto faſtu turgidi; quos riſus excitarint; quo aceto perfuſi fuerint a viris doctis; ut famam, quam immortalem reddere voluerant, turpiter decoxerint; tempuſque melioribus conſecratum negotiis miſere perdiderint; ille inquam, qui hæc ſerena mente expenderit, nec inſanabili laudis cupiditate in præceps actus eſt, operam dabit, ut potius animum graviſſimis diſciplinis excultum habeat, quam ut feſtinanter ad alios docendos ſeſe accingat. Huc etiam referre poſſumus ipſius *hiſtoriæ literariæ* ſtudium, caute & ſobrie inſtitutum. Hiſtoria literaria eſt *hiſtoria ſapientiæ & ſtultitiæ.* In ea enim ceu in brevi tabella, ut ingeniorum humanorum præſtantiam & efficaciam, ſic eorundem vanitatem, imbecillitatem, exceſſus & defectus deprehendimus; manifeſtum ex ea erit, pleroſque errores eruditorum a nimia inclareſcendi cupiditate & famæ ſtudio originem traxiſſe. Unde ſapiens colliget, hæc vitia omni cura eſſe vitanda. Sane qui non eo animo hiſtoriæ literariæ vacat, ut ſapientior, modeſtior, in diſſentientes æquior fiat, ille nondum vera rerum pretia mihi perſpexiſſe videtur.

Quarto tandem & ultimo loco *conſiderare deberent homines laudis duntaxat & famæ conſequendæ ſtudio incenſi, ab una parte vitæ noſtræ brevitatem; ab altera officiorum, quæ Deo, proximo & nobis debemus, neceſſitatem & gravitatem.* Vitam noſtram brevem & fluxam eſſe, nemo eſt qui inficietur. Eruditi pariter & plebeji hoc uno ore fatentur. Vita hæc brevis innumeris negotiis & curis eſt obſepta, quæ mentem diſtrahunt, & ab officiis præſtandis avocant: multum temporis ſomno, conviviis, deambulationibus, imo nihil agendo terimus; vacamus uxoribus, reddimus amicis tempora, facultates ad bene & commode vivendum corradimus, morbis divexamur, &c. &c. præclare Manilius.

tam

- - tam ſollicitis vitam conſumimus annis
Torquemurque metu, cæcaque cupidine rerum,
Æternique ſenes curis, dum quærimus ævum,
Perdimus & nullo votorum fine beati
Victuros agimus ſemper, nec vivimus unquam.

Interim ruit irreparabile tempus, & incerti ſumus, quando ad plures nobis eundum ſit. Hoc ſtudium inſuper inclareſcendi, & libros qualeſcunque edendi, animos fatigat, vires corporis frangit, & non raro veri amantes in difficiles morbos præcipitat. Quam ineptum vero eſt, vitam tot curis diſtrictam ſibi reddere acerbiorem?

Quod ſi ab altera parte ad officia, quæ Deo, parentibus, patriæ & nobis debemus, attendimus, bone Deus! quam manifeſtum eſt, eos omnes perperam agere, qui neglectis his graviſſimis officiis, in id duntaxat ſunt intenti, ut laudis & eruditionis famam captent. Profecto, ſi homines illi, antequam perverſæ huic cupiditati frena laxarent, taciti ſemetipſos interrogarent, utrum animos ſuos excellentiſſimarum rerum cognitione inſtruxiſſent; utrum omnibus præjudiciis, aut præcipuis ſaltem, quæ nos in cognitione veritatis & virtutis morantur, valedixiſſent; num amorem voluptatum, ambitionem, ſordidum habendi ſtudium &c. ex animis eradicaviſſent; num denique perſpicaces, ſapientes, modeſti & pii evaſerint, haud dubito, quin plurimi ſurdo illo monitore conſcientia adacti, confeſſuri eſſent, ſe nequidem hactenus de his officiis cogitaſſe, nedum ut de iis præſtandis præ cæteris fuerint ſolliciti. Quis autem eſt tam abſonus, ut aſſerat, pluris intereſſe, linguarum peritiam habere, locos corruptos emendare poſſe, quam animos turpiſſimis adfectionibus captos correxiſſe? Quis ſanæ mentis homo contendet, majoris momenti rem eſſe, ſcire quid *Plato*, quid *Ariſtoteles*, quid *Carteſius*, quid *Leibnizius*, aliique Sophi ſenſerint, quam ea intelligere & præſtare, ſine quibus beati eſſe non poſſumus? Quis affirmaverit, præſtare omnium gentium de religione opiniones perſpectas habere, quam ea officia rite cognoſcere & cuſtodire, quæ divinus Legislator nobis injunxit, & ſine quorum præſtatione infelices ſumus? At quid aliud agunt homines nonniſi famæ cupiditate incenſi, quam ut, quæ præſtantiſſima ſunt, negligant, aut

ſegniter

Digitized by Google

ſegniter curent, in iis vero vitam potiſſimum conſumant, quæ veram ſapientiam & mentis tranquillitatem nobis conciliare non valent? Nimirum hi homines volunt eſſe *duces cæcorum*, & *celeberrimi viri*, hactenus tamen ſapientia prima deſtituti ſunt, quæ eſt, ſtultitia caruiſſe: adeo verum eſt illud ingenioſiſſimi Viri D. L. M. *Vayerii* dictum: *Dans ce grand Hôpital des incurables, il n'y a point des plus foux, que ceux, qui veulent guérir les autres.* Perpende mecum, *Vir Clariſſime*, quid Deo, patriæ & proximo debeamus. Deum, præſtantiſſimum illud Numen, tenemur cognoſcere, amare, colere, in communione ejus noſtram ſalutem quærere, & pro gloria ipſius promovenda omnia facere & præſtare; omnem vitam noſtram ad Ipſius nutum componere. Debemus patriæ inſervire, imo toti mundo nos genitos exiſtimare. Sunt officia ſanctiſſima, quæ parentibus, liberis, amicis, omnibus denique in univerſum præſtanda ſunt. Quam difficilia vero præſtitu ſunt hæc officia? quæ impedimentorum, undique ingruentium, moles? Digna ſunt, quæ hic adducantur, verba Ph. *Mornæi*, viri Arte & Marte illuſtris, prolata in libello de *vitæ mortiſque conſideratione* pag. m. 42. *Scientiæ atque artes* (inquit) *mentem quidem inexhauſto labore fatigant, nullam tamen duraturam homini tranquillitatem conciliant. Quanto majore mens noſtra cognitione fœta plenaque eſt, tanto uberiorem nobis comparare ſtudemus, neque ulla ſcientia illas, quæ animum noſtrum in diverſa rapiunt, controverſias, tollit, aut ſummovet miſeros tumultus mentis* (ut ait Poëta) *& curas, laqueata circum tecta volantes. Mentem quidem eruditione poliunt artes, vitiis ac morbo minime liberant; doctrina excultum reddunt, bonum neutiquam; ſcientem, haud ſapientem. Adde quod quanto quiſque uberiorem nactus eſt cognitionem, tanto minus ſe profeciſſe fere agnoſcit: quanto mens diſciplinis onuſtior eſt, tanto ſe magis vacuam & inanem eſſe comperit, uſque adeo etiam, ut quantacunque homini in hoc mundo cognitio obtingere poteſt, eorum ſit, quæ a nobis ignorantur vel minima portio, ſummaque noſtra ſapientia in inſcitiæ atque ignorantiæ propriæ, univerſa demum hominis perfectio in imperfectionis cognitione conſiſtit; quam quidem ut quiſque maxime conſecutus eſt, ita & majori cæteris mortalibus ſapientia præditus, facileque omnium perfectiſſimus.* Eant igitur vanæ auræ captatores, & dicant, nihil eſſe quod agant; credant, ſe ad id tantum natos, ut non neceſſariis animos fatigent;

ut

Digitized by Google

ut quovis anno fœtum ingenii, qui ſæpe in ipſo partu enecandus eſſet, in lucem edant; ut ſudent, conſarcinent undiquaque collectanea, & multum agendo famam quandam eruditionis adipiſcantur; lubentes hoc gaudium ipſis concedimus, dummodo fateantur, ſe hactenus, dum *hoc unum* obtinere conati ſunt, nondum ſapere, nondum hominis ſapientis & boni civis officia impleviſſe. Erunt forte qui dicant, poſita veritate argumentationis meæ, multos a ſcribendis libris abſterritum iri. Quanquam periculum nullum ſit, eo res deventuras, ponamus tamen ſi ita velint; num propterea doleremus vices ſeculi noſtri? Sane feliciora eſſent tempora noſtra, ſi multi perituræ chartæ parcerent, & de hoc potiſſimum ante omnia eſſent ſolliciti, ut animos ſuos emendarent, & vera ſapientia exornarent, quam vero ſcribendis libris vacarent. Obruitur enim orbis tot futilibus ſcriptis, tot ſterilibus hypotheſibus, tot diſputationibus, quæ parum, aut nihil valent ad generis humani commoda promovenda. Si nonniſi vere docti ſcriberent, haberemus pauciores, ſed elegantius & accuratius ſcriptos libros, nec tot vaniſſimorum libellorum lectione animi ſtudioſorum corrumperentur. Amplius dico, omnes illi, qui neglectis plane officiis illis hactenus recenſitis, ad libros etiam præſtantiſſimos in lucem edendos animos adjiciunt, præpoſtere agunt. Negligunt enim ea, quæ omnium Sapientum judicio graviſſima & utiliſſima ſunt; in iis autem curam omnem reponunt, quæ minus neceſſaria ſunt. Scio, libros publica luce digniſſimos, editos ab iis, qui variis vitiis tamen erant contaminati. Sed ſi hi homines operam dediſſent, ut probi potius, ſapientes & modeſti, quam vero, ut eruditi eſſent, an non Deo & conſcientiæ magis feciſſent ſatis? Non negamus interim viros vere ſapientes & eruditos recte agere, & de orbe erudito bene mereri, ſi ſtudio gloriam Dei & felicitatem generis humani promovendi, ad ſcribendos libros animos adjiciunt; imo exorandi ſunt, ut quæ domi premunt, cum literato orbe communicent, ne malorum librorum mole obruamur.

En habes *Clariſſime Vir*, quæ *de eo*, *quod nimium eſt*, *in ſtudio inclareſcendi literis*, meditatus ſum. Libere animi mei ſenſa aperui, quoniam & Te libertatem ſentiendi amare ſcio. Literas dedi ad amicum candidum, ſimplicem & veritatis amantiſſimum. Dixi de vitiis, peperci perſonis. Eandem, quam amo, liberta-

tem, aliis lubens concedo. Tu, ſi quæ minus accurate a me dicta putes, memineris, me non librum, aut ſyſtema, ſed epiſtolam ad Amicum ſcripſiſſe.

Vale, *Vir Clariſſime*, & porro, quod facere ſemper ſolitus es, fave tuo L. *Candido*.

Vale denuo.

DISSER-

Digitized by Google

DISSERTATIO DE CRIMINE HÆRETIFICATIONIS, EJUS CAUSIS ET REMEDIIS (*)

Pars I.

Thes. I.

AB eo tempore, quo tradendis ſanctioribus diſciplinis admotus fui, mecum conſtitui, in publicis, quæ habendæ ſunt, diſſertationibus, talia pertractare argumenta, quæ S. Literarum ſtudioſis ſcitu quammaxime eſſent neceſſaria, & utilitatem afferrent omnibus, quorum animi veritatis & ſapientiæ amore incenſi ſunt. Semper enim exiſtimavi, & adhuc exiſtimo, tempus, quod nobis publicis Doctoribus conceſſum eſt, pretioſius eſſe, quam ut id in quæſtionibus parum profuturis excutiendis impendatur. Et profecto, qui ad morbos, quibuſcum plerique Chriſtiani docti pariter & indocti conflictantur, animum convertit, facile videbit, ad eos ſanandos ſalutari medicina opus eſſe. Id vero tum demum fieri exiſtimo, quando viri docti & religionis gnari, ab Repræſentatur ſcopus auctoris.

Ddd dd 2

(*) Singularem diſſertationem de hoc argumento ſcripſit magnificus Academiæ Tubingenſis Cancellarius Ch. M. Pfaffius, quam tamen videre hactenus non licuit.

Digitized by Google

ab una parte capitalia religionis chriſtianæ capita perſpicue exponunt, ea ſolidis argumentis probant, & contra hoſtium inſultus erudite & maſcule vindicant: ab altera vero, ſi in cauſas incredulitatis diligenter inquirunt, veros ejus fontes detegunt, & tandem ſalutaria huic malo occurrendi ſuppeditant conſilia. Utrumque præſtare anniſus ſum, in *diſſertationibus de cauſis incredulitatis & medela huic malo adhibenda.* Themate vero hoc ad finem perducto, cogitandum mihi erat de alia materia, quæ non minus gravis, utilis & auditoribus noſtris ſcitu neceſſaria eſſet, quam ea, quæ a nobis hactenus pertractata fuerat. Cum vero nemo tam hoſpes ſit rerum inter Chriſtianos geſtarum, ut neſciat, quanta mala Eccleſiis & ſocietati civili intulerit barbarum & omni humanitati contrarium ſtudium, vel innocentes prorſus homines, vel leviter errantes, graviſſimorum errorum reos poſtulandi, eos inſectandi, perſequendi, variis calamitatibus ſubjiciendi, inque eos ſæpe diriſſimis pœnis ſæviendi, nemo qui ad ea reſpicit, quæ non obſtante tanta, quæ nobiliores Europæ provincias circumfundit, eruditionis luce, inter mortales aguntur, mirabitur, ſi ad peſtem hanc humani generis, quæ ipſa incredulitate, ſi ad funeſtos ejus fructus reſpicias, gravius longe malum eſt, ſi non tollendam plane & radicitus extirpandam, quod in hac rerum caligine & humanorum animorum diverſitate expectari vix poteſt, ſed reprimendam & minuendam animum convertamus. Haud ignoro, a multis viris doctis de hoc argumento actum fuiſſe: at præterquam quod hi libri ut plurimum S. Litterarum ſtudioſis ignoti ſint, nihilque fere ſcribi poſſit, de quo alii non ante cogitarint, exiſtimamus & nos lucem aliquam huic argumento, pro ingenii noſtri modulo, accendere debere.

II.

In medium quædam proferuntur dubia, contra argumentum hujus diſputationis.

Antequam ad argumentum ipſum diſſertationis explicandum progredior, video neceſſe eſſe, ut quibuſdam objectionibus, quas quidam moturi forte ſunt, occurram; nihil enim ab inſidiis tutum eſt, neque quicquam tam utile & neceſſarium in medium proferri poteſt, quod ſiniſtris interpretationibus obnoxium non ſit. Dantur homines vel ſolida rerum divinarum cognitione deſtituti, vel odio quorundam hominum, liberius quam par eſt ſua opinione ſentien-

ſentientium, inducti, aut multifariis articulis religionis ſed parum neceſſariis ab ipſa juventute onerati, quorum pretium & pondus ob ingenii imbecillitatem expendere nunquam vel potuerunt vel voluerunt. Hi vero periculoſum valde eſſe putant *de crimine hæretificationis* publice ſcribere & agere. Neceſſe igitur eſt, ut horum hominum rationes in hac ſectione in compendio repræſentem, & in ſequentibus dein, quantum valeant, examinem.

Et *primo* quidem dicunt hac ratione utiliſſimum, & Chriſtianis quammaxime neceſſarium *ſtudium controverſiarum* facile vileſcere & contemni poſſe, ſi publice adſtruatur, hæretificationem grande crimen eſſe, cum tamen omnes omnium temporum orthodoxi Theologi exiſtimarint, elenchum exercendum eſſe non tantum in eos qui graviter errant, ſed in tales, qui ab opinionibus Eccleſiæ receptis ullo modo recedant.

II. Laborem ejuſmodi patrocinari *Indifferentiſtis*, aliiſque non procul ab horum opinionibus alienis, exiſtimantibus, pietatem ante omnia inter Chriſtianos eſſe urgendam, errorum vero tantam curam non eſſe habendam; evitanda igitur eſſe omnia, quæ verſutis illis vulpeculis præſidium aliquod & ſpeciem defenſionis præbere poſſint.

III. Apoſtolos ipſos in ſuis ſcriptis non ſolum hæreſium mentionem facere, auctoreſque earum nigro lapillo notare, ſed & Paulum in epiſtola ad Titum cap. III. monere, tales homines eſſe quammaxime vitandos: licitum ergo eſſe homines, ab eccleſiæ veræ ſententiis ſemel receptis deviantes, publice acri cenſura perſtringere.

IV. Neglectis & vili habitis levioris momenti erroribus, apertam in eccleſiis chriſtianis fore feneſtram gravioribus longe erroribus impune diſſeminandis. Principiis igitur obſtandum eſſe, & refellendos omnes, quicunque vel leviter ab orthodoxæ eccleſiæ placitis recedant.

V. Præſtantiſſimos eccleſiæ primitivæ Patres, ſingulari pietatis ſtudio eminentes, non ſolum peſtilentes hæreſes alacriter impugnaſſe, ſed & fortiter ſeſe oppoſuiſſe iis, qui a catholicæ eccleſiæ opinionibus publice receptis receſſerint: exemplo eſſe poſſe indiculos hæreſium a viris graviſſimis & eccleſiæ chriſtianæ columinibus, nimirum ab *Epiphanio*, *Auguſtino* & *Philaſtrio* confectos. Probe inſuper conſiderandas controverſias, quæ poſt tempora Reforma-

 tionis

tionis in ipſis Proteſtantium cœtibus exortæ fuerint; ex his manifeſtum fore, quam incredibili Majores noſtri cupiditate arſerint, errores etiam prima fronte leves impugnandi.

VI. Purioris Theologiæ cultoribus ſemper diſplicuiſſe ſtudia *Ch. Thomaſii*, *Arnoldi*, & ſimilium, qui mitius de antiquis & recentioribus hæreticis vel errantibus ſenſerint, & ſæpe Theologos ipſos orthodoxos, propter zelum, quo novas opiniones aggreſſi ſunt, acerbe perſtrinxerunt.

VII. Zelum pro gloria Dei poſtulare, ut non minus viri cordati erroribus omnibus, quam vitiis, fortia ſua opponant pectora.

VIII. Experientiam teſtari, iis in locis, ubi libertas ſentiendi de religionis negotiis conceſſa ſit, v. gr. in Anglia, deterrimos errores palam ſpargi & defendi, non melius igitur huic malo occurri poſſe, quam ſi mature oſtendatur, quam nocivi ſint minimi etiam errores, & quanta mala ex iis oriri poſſint.

IX. Joannem in Apocalypſi vehementer culpaſſe Epiſcopum Eccleſiæ Laodicenſis, propterea quod neque calidus ſit neque frigidus, i. e. ut quidam interpretantur, quod veritas illi curæ cordique parum fuerit, & quod facile errantes tolerare potuerit.

X. Denique & rationem & revelationem ſuadere, ut omnem veritatem ſine diſcrimine amemus & tueamur; & ab altera parte omnes promiſcue errores fugiamus & impugnemus.

III.

Examinantur argumenta in medium producta.

Diſpiciendum jam eſt, cujus ponderis ſint hæc argumenta in medium prolata. Et primo quidem ajunt, eos, qui crimen hæretificationis impugnent, efficere ut ſtudium controverſias tractandi in multorum animis vileſcat. At quæritur, quid per ſtudium controverſias tractandi intelligatur. Si per id intellectum velint ſingularem fervorem, omnes minutas controverſias inter Chriſtianos ortas non ſolum cognoſcendi, ſed & omni data occaſione eas impugnandi & amplificandi, & ex puſtulis ulcera faciendi, tantum abeſt, ut inde utile & ſalutare aliquid eccleſiis & rebuspublicis accedere poſſit, ut potius felices prædicemus illas, in quibus nulli homines ejuſmodi ſpiritu animati reperiuntur, quique minutas illas controverſias nequidem caſſa nuce dignas putant. Utinam! utinam!

hoc

Digitized by Google

hoc ſtudium vileſceret magis atque magis, & profecto felicior eſſet Chriſtianorum ſtatus quam nunc eſt. Si vero nomine ſtudii controverſiarum intelligatur, virorum vere doctorum conatus, graves & pietati inimicos errores refellendi, & religionis præcipua capita tuendi & defendendi, fateor, me nulla ratione perſpicere poſſe, qua ratione is detrimenti aliquid patiatur, ſi dicatur, hæretificationem malum eſſe graviſſimum & deteſtandum, imo crimen publicis caſtigandum pœnis, de quo tamen in ſequentibus, ad has objectiones datis reſponſis, uberior nobis dabitur dicendi occaſio.

Ad *ſecundum*: Doctores publici, qui omnes ingenii nervos potius intendunt ante omnia, ut pietatis veræ ſtudium promoveant & capita religionis primaria auditoribus ſuis explicent, ſoliddiſſimisque adſtruant argumentis, quam vero ut omnes minutas opiniones ſingulari fervore impugnent, Indifferentiſtis minime favent, ſed pro viris ſapientibus & cordatis ſunt habendi, magnique ab omnibus, qui vera rerum pretia norunt, æſtimandi. Ut enim ita agant, religionis ſalutaris depoſcit natura, vitæ noſtræ brevitas, officiorum illis incumbentium gravitas, & parum profuturus labor, qui ex polemico ſtudio nimis rigido & ad minuta quæque ſeſe extendente emergit. 2.) Qua fronte tandem dici poteſt, iis perinde eſſe, quamcunque tueantur religionem, qui hoc unum quærunt, ut innocentes & leviter errantes graviorum errorum non poſtulentur rei, neque adeo cum iis confundantur, qui divinas humanaſque aſpernantur leges, & religionis nullam vel exiguam habent curam? Profecto niſi quis velit quadrata rotundis miſcere, nullumque inter errores & errores facere diſcrimen, nullam habet hæc objectio ſpeciem veri.

Ad *tertium* veriſſimum eſt, in N. Teſtamento mentionem fieri hæreſium: at hanc vocem in malam ſemper rapi partem falſum eſt, de quo tamen argumento fuſius agemus in diſſertatione, quam meditamur, *de cauſis mature exortarum in eccleſia chriſtiana hæreſium.* 2.) Non erant illi dicti hæretici & pſeudapoſtoli homines vel innocentes vel leviter errantes, ſed qui peſtilentes errores imo & vitia defendebant. Quidam abſolutam neceſſitatem legis ceremonialis tuebantur: Alii reſurrectionem Jeſu Chriſti impugnabant: hi merum hominem fuiſſe Chriſtum adſerebant; illi Platonicorum decreta cum ſanctiſſima Jeſu Chriſti diſciplina commiſcere aggreſſi ſunt: rurſus alii

Digitized by Google

alii variis opinionibus ſeducti, & phantaſiæ deliramentis in præceps acti, Chriſtum ipſum non in crucem actum, ſed neſcio quod φαντασμα ſtulte argutabantur; ut de aliis erroribus, ab hominibus illis male ſanis defenſitatis nihil dicam: at quid tandem faciunt hæc ad id, quod aggreſſi ſumus thema? 3.) Manifeſtum eſt ex ſcriptis Apoſtolorum, eos voluiſſe, ut leviter errantes, qui infirmi in fide dicuntur, omni cum lenitate tractarentur, & ferrentur, dum meliora edocti rectius ſaperent. Vide loca ſequentia. Rom. XIV. XV. 1. Corinth. VIII. IX. X. XIII. Gal. VI. 1. 2. Philipp. III. 15. 16. Epheſ. IV. Coloſſ. III. &c. &c. 4.) Apoſtoli erant φερομενοι ὑπὸ πνεύματος ἁγίυ, miracula poterant patrare ad fidem conciliandam ſuis decretis; nos vero Doctores omnes nonniſi ratiocinari poſſumus cum diſſentientibus & iiſdem ſæpe laboramus, quoad facultatem intellectus & voluntatis, morbis, quibus impugnantur illi, qui a nobis diſſentiunt. 5.) Præpoſtere ut plurimum, quæ de errantibus ævi apoſtolici dicuntur, rapiuntur ad controverſias, quæ inter Chriſtianos modernos agitantur, de quibus Apoſtoli ſæpe ne ſomniando quidem cogitarunt. Digna eſt *doctiſſimi viri J. Clerici* obſervatio, quæ in additamentis ad Hammondum, & quidem in epiſtola ad Titum Cap. III. v. 10. reperitur, atque ita ſonat: *Αἱρετικὸς proprie idem eſt ac αἱρετιςης, hoc eſt, is qui αἵρεσιν, ſectam quampiam ſequitur, ſive ſint ejus dogmata vera ſive falſa. At cum eccleſiarum apoſtolicarum ab Apoſtolis rectarum, aut ab apoſtolicis viris, & cum magiſtris conſentientium, eſſent dogmata vera: quicunque ab earum αἱρέσει* (voce illa in meliorem partem ſumta) *deficiebant, illi ſine dubio falſa dogmata fovebant. Atque hinc factum, ut poſtea HÆRETICI dicerentur, prave ſentientes, ſeu in eccleſia vellent vivere, ſi modo tolerarentur, ſeu ab ea ſecederent. At cum omnium hominum & temporum eadem habenda ratio non ſit, ſic nec hæreticorum; ideoque præceptum Pauli non eſt præter ejus mentem urgendum. Quicunque olim diſcedebant ab Apoſtolis, illi eo ipſo ſe Chriſtianos eſſe negabant, cum hominibus adflatis, a quibus ſolis poterant peti dogmata chriſtiana, & quorum auctoritas miraculis firmata erat, contradicerent. Illi ſine dubio erant vitandi a Chriſtianis, qui cum Apoſtolis credidiſſent, poſtea eorum doctrinam rejiciebant, alios Doctores ſequuti. Sed qui, poſtquam rectores eccleſiarum nequaquam adflati erant, neque miraculis pollebant, viſi ſunt ſibi in eccleſiis animadvertere defectionem ab*

Apoſtolis

Apoſtolis in rebus ipſis, quamvis callide diſſimularetur, atque errorum emendationem fruſtra a rectoribus eccleſiarum petierunt, hi, inquam, non fuere amplius αἱρετικοὶ vitandi, ſi vere poterant errores periculoſos & tyrannidem aliis exprobrare. Non poteſt his objici μορμολυκεῖον illud eccleſiæ, quaſi maximus numerus, qui eo nomine ornatur, non potuiſſet ſenſim ſaltem ab Apoſtolis deficere, & neceſſario eſſent damnandi, quicunque ab eo diſcedunt. Alia plane eſt ratio hæreticorum apoſtolici ævi, & eorum, qui emendari eccleſiam XVI. ſeculo petiere. Priores Apoſtolis palam nuntium mittere ſe profitebantur: poſteriores contra iis ſolis ſe adhærere contendunt, nec ulla ſcripta, præter apoſtolica, quaſi regulam fidei, & morum admittunt. Et ad verſum 11. ubi vox αὐτοκατάκριτος occurrit, ita commentatur: *αὐτοκατάκριτος hic eſt, qui relictis apoſtolicis & chriſtianis cœtibus eo ipſo ſe negat eſſe Chriſtianum, ideoque non debet amplius haberi Chriſtianus, ex ſui ipſius judicio vitandus eſt ergo a Chriſtianis, ex quorum numero amplius eſſe ſe, ipſe negat. At nunc ſunt plurimi, qui ab aliis Chriſtianis inviſis nominibus* Hæreticorum & Schiſmaticorum *dicuntur, qui tamen non poſſunt dici αὐτοκατάκριτοι, quia non minus conantur quam alii intelligere doctrinam & præcepta Chriſti ab Apoſtolis tradita, iiſque obſequi, nec minus ſperant, ſe ſolius Chriſti beneficio ſalvatum iri. Pro conditione miſeræ mortalitatis, ignorantiæ, præconceptis opinionibus ac infirmitate judicii, multi errores in animos hominum irrepunt, qui non minus chriſtiane, ad reliqua quod attinet vivunt, ac rectius ſentientes. Hos, quia diſcedunt ab aliis, iniquiſſimum eſſet αὐτοκατακρίτυς dicere. Qui ſe Chriſtianos negabant, ii ſi vitabantur a Chriſtianis, queri non poterant, quia vitabant ipſi Chriſtianos, & qui errores, ut putat, in aliis carpit, nec poteſt eorum cœtibus intereſſe, niſi eos probet, atque ab iis propterea abſtinet, nec tamen homines ipſos vitat, aut minus chriſtiane habet, ei graviſſima injuria fit, niſi pari humanitate habeatur.* Ita celeberrimus ille vir. *

(*) Quamvis haud diffitear, celeberrimos noſtræ ætatis Theologos & Juriſconſultos in definiundæ hæreſeos & hæretici natura accuratiores fuiſſe, quam Majores noſtros, certum tamen eſt, B. Reformatores rectius ſenſiſſe de hiſce quam Doctores pontificios. Exemplum unum afferre juvat, nimirum M. Buceri. Is edidit epiſtolam, Argentinæ M. D. XXX. impreſſam, ſub hoc titulo: „ Epiſtola M. Buceri in Evangeliſtarum

Ad IV. Non dicimus, leviorum errorum nullam plane eſſe habendam rationem, ſed hoc tantum, eos non eſſe extollendos & exaggerandos, hominesque, qui his erroribus ſubſcripſerunt, eſſe contra

*) „ enarrationes nuncupatoria, ad præclaram Academiam Marpurgenſem, „ in qua quid hæreſis, qui hæretici, & quatenus cum diſſentientibus „ ſocietas Chriſti ſervanda ſit, diſſeritur. „ Quoniam hic libellus forte in paucorum manibus eſt, quædam ad inſtitutum noſtrum pertinentia ex eo decerpam.

Primo provocat (numeri paginarum non ſunt deſignati) ad locum Pauli ad Titum cap. III. verbaque Apoſtoli: „ Hæreticum hominem poſt „ unam & alteram admonitionem devita. „ Reſpondet ad hoc ſequen„ tibus verbis: „ Sed quam minime multi ſunt, qui quid Paulo hære„ ticus homo dicatur perſpectum habeant. Nequaquam enim hæreti„ cum eſſe cenſet Apoſtolus, ut quidam, qui dogmati alicui erroneo „ adhæret pervicacius; id enim & probatiſſimis ſanctis uſu venit; quip„ pe qui nihil prorſus recipiant, niſi quod indubitato credant juxta „ Scripturas eſſe, eoque nullius mortalium gratiæ cedendum. Jam cum „ in confeſſo ſit, & hujuſmodi plerumque commenta pro oraculis Dei „ ex errore amplecti, fit ſane, ut illis ita faveant quoque, ita animum „ addicant, ut par eſt, verbo Dei, imo eo impenſius, quo caro inven„ tis ſuis afficitur ardentius. „ Et quibuſdam interjectis: „ Sic ſe res „ habent humanæ, ut dum hac carne gravamur, quamlibet veritatis „ ſtudioſis, multa tamen ſæpe videantur, etiam in Scripturis Dei, qui„ bus illæ nihil minus tradunt; attamen dum tenet hic error, & ca„ ro adeo ſuis inventis favet, quod falſum eſt, etiam a ſanctiſſimis „ hominibus pro vero ſæpenumero defenditur, imo ut id ſtatuant, „ veritatem haud leviter oppugnant. Etenim volunt eſſe veri, quæque „ divinitus ſe accepiſſe arbitrantur, ut Dei placita defendenda exiſti„ mant. His quicquid facies, alios non reddes, donec errore illos „ ipſe ſolvat Chriſtus. Huic igitur eos, nimirum ſuo Domino, relin„ quas oportet, colens nihilominus eos fratrum loco, dum ex germanis „ & infallibilibus fructibus videas, apud eos ſedem habere Spiritum Pa„ tris tui. Quin quo errant in pluribus, eo decebit te illos tractare „ charitate magis ſedula & officioſiore, quo & Chriſti ſui in te Spiri„ tum ſentientes, & tuis præterea officiis devincti, cum quæ affers, au„ diant libentius, tum fidem quoque illis citius habeant, ac ita, quod „ tuæ partes ſunt, accommodum te Servatoris Spiritui inſtrumentum ex„ hibeas. Ut autem, qui Paulo hæretici ſunt, plane cognoſcamus, ip„ ſum audire convenit. „ Nec enim tam multis malum hæreſeos no„ tum eſt, quam multos tenet. „ Carnis opus eſt, ut ex catalogo illo „ Pauli ad Galatas cap. V. liquet, eoque pro occaſione nulli deeſt, „ quem caro, hoc eſt depravatæ hujus naturæ ſenſus, totum regit, ſic„ ut nec alia carnis opera abſunt, ſi modo ſit eorum occaſio. Soli eo „ liberi ſunt, quos moderatur Spiritus Chriſti, & pro ea, qua mode-

Digitized by Google

contra ea tolerandos, moderatique animi ſtudio & argumentis eos in viam eſſe reducendos. Et quæ cauſa tandem eſſet, cur cordati Theologi præcipuum tempus collocarent, in refellendis minutis

,, ratur portione. Nam aliquatenus hoc malum & Sanctos infeſtat, dum
,, hic a Domino peregrinantur. Id quod ex priore ad Corinth. XI.
,, liquet. Illic enim ſic legimus: Audio ſchiſmata in vobis eſſe, & par-
,, tim credo. Oportet enim inter vos & hæreſes eſſe, ut manifeſti fiant,
,, qui inter vos probati ſunt. Vide, quæ ſchiſmata, eas & hæreſes
,, vocat, utrumque nihil aliud, ut ex ſequentibus ejus loci liquet, quam
,, factiones & ſtudia. Ex his enim fiebat, ut quiſque ſuam cœnam ha-
,, beret, alius alium contemneret, nec in commune Domini cœnam
,, celebrarent. Hoc ergo malo laborantem, qui ſcindere in ſtudia
,, Chriſtianos quærat, hoc eſt qui in eccleſia Chriſti factioſus ſit, hære-
,, ticum hominem appellavit, ſcribens Tito. Nam cum ante hæc hor-
,, tatus hunc eſſet, ut de fide in Chriſtum, per quem juſtificati hære-
,, des ſumus vitæ æternæ, eos, qui Deo crediderant, confirma-
,, ret, quo ſollicite bonis operibus incumberent, quæ ſola ſint honeſta
,, & utilia; ſtultas autem quæſtiones & genealogias & contentiones ac
,, pugnas legales omitteret, propterea, quod ſint inutiles & ſupervacaneæ,
,, ſubjecit: Hæreticum autem hominem &c. Perfacile itaque intelligere
,, eſt, etiam ex hoc loco, hæreticum hominem a Paulo vocari, conten-
,, tioſolum & ſupra quæſtiones ſupravacaneas cum jactura dilectionis in-
,, ſanientem, ſectaſque & ſtudia præpoſtero dogmatum nihil ad pietatem
,, facientium amore excitantem. Certe, qui hujuſmodi eſt, cum eo
,, nihil cum fructu pietatis ex ſacra doctrina contuleris, cumque ſemel
,, ac iterum admonitus reſipiſcere negligit, per ſe ipſum damnatus pec-
,, cat. Sentiunt enim, qui tales ſunt, vim veritatis, cumque, quid ad
,, innocentiæ inſtaurationem faciat, intelligant, inſano tamen contentio-
,, nis ſtudio transverſum rapti, manus veritati dare nolunt. Hære-
,, ſis itaque apud Paulum morbus eſt faciendi ſectas, & in ſtudia ſcinden-
,, di eccleſiam Chriſti. Hæreticus, qui hoc morbo laborat, & non qui
,, errori duntaxat alicui obnoxius, pro doctrina Dei, ſua vel aliorum
,, figmenta amplectitur, atque ideo hoc quoque nomine defendit, ſi tan-
,, tum non ob id ab iis, qui Chriſtum una quærunt, ſecedat, & evadat factionis
,, vel auctor vel ſectator. Hoc ergo inter hæreticum & erroneum inter-
,, eſt, quod ille a fratribus ſecedit, Chriſtique ſocietatem illis renun-
,, ciat; hic vero, quamlibet a fratribus diſſentiat, jus tamen commu-
,, nionis cum illis ſervat inviolatum. Deinde cum uterque, quamdiu
,, eos error tenet, quæ ſentit & loquitur & defenſat, facit hoc tamen
,, hic, tanto quam ille humanius, quanto plus adhuc illo retinet chari-
,, tatis, utque minus apud hunc ſpiritus erroris, quam apud illum va-
,, let, ſic prima fidei, in quibus convenit, provecta ſtudet, ut ſæpe ſe-
,, cundaria illa, de quibus eſt diſſenſio, pulchre diſſimulet, cum ille
,, totus in iis ſit, in quibus errat, etiam ſi ea rite & vere cognita,

Digitized by Google

opinionibus pietati veræ minime noxiis; tantum enim abeſt, ut aliquid lucrarentur; ut potius innumeras controverſias exigui momenti enumerando & impugnando, controverſiarum etiam neceſſariarum ſtudium enervarent, & ſuſpectum redderent. Tot enim in eccleſia chriſtiana exortæ ſunt minutæ controverſiæ, tanto zelo ac fervore plerumque ſunt agitatæ & amplificatæ, ut ne centeſimus quidem eas memoria ſervare, nedum gravia a levibus diſtinguere poſſit. Unde fieri ſolet, ut quidam exiſtiment, omnes Theologorum controverſias nonniſi eſſe inutiles rixas, nemini profuturas, ex quo tandem ſequitur, ut nemo, vel pauciſſimi, etiam ubi neceſſitas & religio id poſtulat, libros a doctiſſimis viris ſcriptos de rebus maximi momenti evolvant, & cum debita attentione legant. Et hujus negligentiæ auctores ſunt hæretifices & indocti zelotæ, de quorum inficeta & periculoſa agendi & garriendi methodo in hac ipſa diſſertatione agimus. Experientia denique teſtatur, ubi de minoris momenti controverſiis, ſive antiquioribus ſive recentioribus inter eruditos agitatis, altum ſervatur ſilentium, eas memoria tandem excidere hominum, atque obſoleſcere. Ubi vero eædem in ſcenam producuntur, & de novo repræſentantur, ſemper reperiuntur novi athletæ controverſias illas novis coloribus incruſtaturi. Quod ſi noſtra ætate quidam *Pajoniſmi*, *Cocceianiſmi* & *Roëllianiſmi*, ut de cæteris *Iſmis* nihil dicam, hiſtoriam conderet, patronorumque harum opinionum vel cauſam ageret, vel vehementius in eos inſurgeret, fieri aliter non poſſet, quam ut lites redintegrarentur, & novis certaminibus locus relinqueretur. Hæretifices vero, quos impugnamus, omnium illorum malorum cauſa ſunt, atque viam ſternunt ad controverſias redintegrandas & alendas, quæ nullum finem & exitum reperiunt.

Ad V. *primo* monemus in hac, de qua agimus, diſputatione, non ſermonem eſſe de gravibus erroribus, quos impugnare licet, & ad quod præſtandum omnes cordati viri, ſi modo religionem &

momenta

„ ad pietatem nihil aut perparum momenti adferant. Hinc jam & tertium diſcrimen ſequitur, ut Chriſti communionem cum hæretico vel „ ad tempus, ipſo ſcilicet ſecedente, oporteat intermittere, cum erroneo vero nunquam. Nam nec cuivis hæretico in totum valedicendum eſt, ſed ei ſoli, quem compertum ſit hoſtem ſe agnitæ veritati „ conſtituiſſe, atque jam Spiritum Sanctum, cui ſceleri omnis veniæ „ ademta ſpes eſt, blaſphemare. „ Hactenus Bucerus.

momenta controverſiarum rite intelligant, ſuas ingenii vires intendere debent. Interim prudenter agerent hi homines, quibuſcum jam nobis res eſt, ſi altum ſervarent de ſtudiis Patrum primitivæ eccleſiæ adverſus errantes ſilentium. Profecto, ſi hæretificatio valet, utilis eſt, atque Theologis digna, actum eſt cum primævorum Patrum orthodoxia, & ipſi hæretifices noſtri contra eos calamos ſtringere debent. Certum enim & extra controverſiam poſitum, antiquiſſimos Patres, *Juſtinum M.*, *Irenæum*, *Cl. Alexandrinum*, *Origenem* &c. ſi in terras redirent, & ſuas opiniones palam defenderent, impune non abituros, ſed iram & theologicam ſeveritatem noſtrorum athletarum experturos. Vide *J. Clerici*, *Dallæi*, *Barbeyracii*, & aliorum doctiſſimorum virorum de ſcriptis horum Patrum judicia; ſed ſola lectione opus eſt, ad judicii noſtri veritatem comprobandam. *Hieronymus* omnibus artibus, quas hæretifices adhibere ſolent, contra *Vigilantium* uſus eſt, quas in compendium redegit idem doctiſſimus *Clericus*, in diſſertatione de argumento theologico ab invidia petito. Non putandum *J. Clericum*, ſolum nimio fervore abreptum, duriuſculum de *Hieronymo* tuliſſe judicium. Præſtiterunt hoc alii multi. *Eraſmus* maximus Hieronymi admirator, in *Apologia ad Martinum Dorpium* ita de eo ſcribit: *Ipſe Hieronymus vir tam pius & gravis aliquoties non ſibi temperat, quin in Vigilantium excandeſcat acrius, in Jovinianum inſultet immoderatius, in Ruffinum amarulentius invehatur.* *Hutterus* contra Paræi Irenicum pag. 14. ait: *Qui beati Hieronymi* contra *Jovinianum*, *Vigilantium* & *Ruffinum ſcripta evolverit*, *mirabitur potuiſſe in virum Eremitam tantam bilis efferveſcentis cadere vehementiam.*

Mitto aliorum teſtimonia. Vide tamen quæ de ingenio ipſius nimis fervido monuit hiſtoriæ eccleſiaſticæ ſcriptor accuratiſſimus *Tillemontius*, eccleſiæ romanæ ex animo addictus, in diario gallico, Journal des Sçavans. Tom. 40. p. 381.

Ad VI. exemplum *Thomaſii*, *Arnoldi*, & aliorum eandem tibiam inflantium, nihil inſtituto noſtro officit. Laudaverint illi aliquando, plus quam decet, veri nominis hæreticos & errores eorum extenuarint: non propterea licitum erit, innocentes homines aut leviter errantes in claſſem hæreticorum, id eſt, graviſſime errantium referre. Interim in eo laudandi ſunt viri illi, quod hæretifices veteres & recentiores ſtrenue perſtrinxerunt, arteſque

 eorum

eorum in apricum produxerunt; certe ita agendo plus utilitatis religioni atque pietati attulerunt, quam ii, qui innoxias opiniones in majus extulerunt, atque vehementiſſime in homines optimos inſurrexerunt (*). Quærendum inſuper eſſet, quinam illi ſint purioris Theologiæ defenſores, de quibus hi homines, quibuſcum mihi res eſt, loquuntur. Quibuſdam in locis eo nomine appellantur tales, qui omnes partes ſyſtematicæ religionis acriter defendunt, pro iis tanquam pro aris & focis decertant, tribunitiis concionibus & clamoribus omnia replent, omnis erectioris ingenii homines allatrant, & in eo gloriam quæſunt maximam: at hi ipſi in cauſa ſunt, cur contra hæretificationem ſit inſurgendum, & ſtrenue contra hanc peſtem generis humani depugnandum. Ad *ſapientes* vero, *eruditos* & *cordatos* Theologos, quod ſpectat, qui ſoli purioris Theologiæ defenſorum nomine digni ſunt, illi quidem ingemiſcunt, quando audiunt, quosdam in eccleſia chriſtiana Sacrorum antiſtites dari, qui conſpectis tot vitiis & gravibus erroribus, nihil tamen commoveantur, neque quantum deberent, graviſſimis malis occurrere tentent: Iidem vero ſemper leve a momentoſo ſolerter diſtinguunt, religionem a minutis quæſtionibus, nullam utilitatem vel damnum religioni vel ſocietati civili allaturis, diſtinguunt, neque ſine urgente neceſſitate ad alios impugnandos calamos arripiunt, memores illius accuratioris Theologiæ definitionis, quam dedit Apoſtolus *Jacobus, cap. III. v. 17. ſuæ Epiſtolæ*, quæ ita ſonat: Ἡ δὲ ἄνωθεν

σοφία,

(*) Diffitendum tamen non eſt, Arnoldum frequentiſſime in perſtringendis viris præſtantiſſimis & veritatis amantiſſimis modum vehementer exceſſiſſe in ſua hiſtoria eccleſiaſtica, de qua celeb. HEUMANNUS in conſpectu Reip. Lit. pag. m. 165. ita judicat: „ Præcipuum hujus viri „ opus eſt hiſtoria eccleſiaſtica, quam appellavit impartialem, hoc eſt „ affectu amoris pariter & odii carentem. Id quod hoc ſenſu verum „ eſt, quod nullum affectum amoris favoriſque oſtendit erga orthodoxos, „ nullum affectum odii erga heterodoxos, & potiſſimum Enthuſiaſtas. Idem de ARNOLDO fert judicium celeb. PFAFFIUS, Hiſt. Lit. Tom. III. p. 22. Cl. BUDDEUS in Iſagoge ad Hiſt. Lit. pag. 919 ita de Hiſt. Eccleſ. ARNOLDI judicat: „ Id enim vero cum agere videretur, ut hæreticorum „ quorumvis in ſe ſuſciperet patrocinium, eoſque, ſi non defenderet, „ certe excuſaret, & in mitiorem de illis pronuntiaret partem, Catholicos „ autem, ſive Orthodoxos, acriter perſtringeret, malorumque omnium, „ quibuſcum eccleſia conflictata eſt, in eos transferret culpam, varias „ Virorum doctorum expertus eſt cenſuras.

σοφια, πρῶτον μεν, ἁγνη ἐστιν, ἐπειτα εἰρηνικη, ἐπιεικης, εὐπειθης, μεστη ἐλεους, καὶ καρπῶν ἀγαθῶν, ἀδιακριτος καὶ ἀνυποκριτος. Iidem quando graviter errantes argumentis, argumentis inquam, non conviciis impugnant, eos tamen non odio habent, vel auctores ſunt ut omnium contemtui & inſectationibus expoſiti ſint.

Ad.VII. Quis ſanæ mentis homo negaverit, cordatorum Theologorum & V. D. M. eſſe, ut vitiis eccleſiam & ſocietatem civilem turbantibus, ita etiam erroribus veræ pietati nocivis fortiter ſeſe opponant? Atqui in hoc veri pro gloria Dei zeli naturam poſitam eſſe, omnes, qui ſapiunt, lubentiſſime confitebuntur. Qui vero aliorum errores extollunt, innocentiſſimos quoſque falſis ſuſpicionibus premunt, & pro ſcholaſticis ſuis opinionibus, quas pueri didicerant, acriter pugnant, eos zelo pro gloria Dei tactos eſſe nonniſi illi credunt, quorum cerebrum atra bilis labefactavit. Superbia potius, ignorantia, factionis & aliis inſultandi ſtudium, ipſorum pariter & præceptorum ſuorum prætenſa auctoritas cauſa ſunt tanti & tam ridiculi zeli. Legant noſtri auditores (eruditis enim hæc notiſſima ſunt) τοῦ μακαρίτου celeb. *Werenfelſii de vero & falſo Theologi zelo meditationem.*

Ad VIII. Verum eſt, iis in locis ubi libertas ſentiendi de rebus ad religionem ſpectantibus conceſſa eſt, dari homines impudentius agentes, & graviſſima religionis capita impugnantes: at num propterea libertas jure divino nixa, veritatem inquirendi, & pro captu conſcientiæ judicandi, tollenda eſt? Profecto liberius de religionis articulis ſentientibus, & graviſſimos articulos religionis chriſtianæ impugnantibus, debemus tot excellentia opera, in quibus veritates Theologiæ naturalis & revelatæ magno eruditionis maſculæ apparatu contra varii generis hoſtes, ab *Anglis* cumprimis, defenſitatæ ſunt. Et profecto hi plus contulerunt ad religionem in tuto collocandam, nova luce perfundendam, & contra ſubtiliſſimas objectiones vindicandam, quam centum Syſtematographi orthodoxi. Deus dedit hominibus facultatem, quam libertatem vocamus, per quam fieri ſolet, ut multi hoc beneficio abutantur, & in atrociſſima ruant ſcelera; num propterea Deus tanquam minus ſapiens accuſandus, aut omnia peccatilla, leveſque errores, quas parum cavet natura humana, in graviſſimorum vitiorum cenſum ſunt referenda? Non putaverim. Conferatur ſtatus eorum, qui in eccle-

ſia

Digitized by Google

ſia romana ſub triſti ſuperſtitionis & tyrannidis jugo degunt & gemunt, cum eorum moribus, quibus licitum eſt divina atque humana dogmata expendere; & manifeſtum erit, longe feliciores eſſe eos, quibus natale ſolum contigit, in qua ampliſſima conſcientiæ libertas viget, illis, qui credere tenentur, quod vulgo creditur, licet illud, quod probatur publice, ineptiſſimum ſit, & rationi pariter ac revelationi quammaxime contrarium. Superſtitio omnis eſt incredulitatis vera ſcaturigo. Ingenuo homine vero digna libertas efficit, ut homines, nonniſi intercedente examine liberrimo, alterutram in partem de his vel illis religionis articulis ſincerum ferant & liberum judicium.

Ad IX. Ex textu ipſo Joannis non patet, Epiſcopum illum Laodicenum, ut ſecundum ſtylum noſtri temporis Theologorum loquar, vel univerſam eccleſiam Laodicenſem Indifferentiſtarum partibus addictam fuiſſe circa articulos religionis: Et ſi talis fuiſſet, profecto id ad cauſam, quam tuemur, nihil plane faceret. Non enim quæritur, utrum illi nobis probentur, qui judicant, perinde eſſe, quid de religione ſtatuatur; ſed hoc unum in diſceptationem venit, utrum homines vel innocentes plane, vel leviter errantes, in cenſum hæreticorum ſint recenſendi, & propterea vehementer exagitandi? Sane qualiſcunque hujus eccleſiæ vel Epiſcopi fuerit vel ſentiendi vel vivendi ratio, hoc tamen prorſus inſtituto noſtro non contrariatur. Et vereor, ne auditis virorum doctorum interpretationibus, homo ille vel plerique Laodicenſium, ſocii fuerint eorum, qui minimas ſententias erroneas impugnant, in cæteris vero pietatis ſtudium parum curant. Neque prudenti & laudabili conſilio virorum præſtantiſſimorum, qui hæretificationis ardorem preſſum vellent, obſtat increpatio ſevera facta a Domino contra eccleſiam Laodicenſem, Apocalypſ. C. III. v. 15. ſeq. qualemcunque etiam interpretum ſequaris explicationem. Verſus 15. ita ſonat: *Novi opera tua, te nec frigidum eſſe nec fervidum; utinam frigidus eſſes aut fervidus!* In hæc verba ita commentatur cl. *Vitringa:* Teſtimonium, (inquit) quod Dominus hic edit de ſtatu Laodicenſium eſt notabile, ſed pudendum. *Frigidum eſſe* eſt hic haud dubie, veram religionem ignorare & eam non colere. *Fervidum eſſe*, in vera religione cum ſtudio & zelo intenſo verſari. Uterque ille ſtatus tam reſpectu Dei quam hominis illius tolerabilior eſt, quam

quo

quo quis religionem cognitam negligenter & incurioſe tractat, qui eſt ſtatus *teporis*. Tepor enim in religione ex alio vix oritur principio, quam ex eo, quod quis veritatem, religionem, & proinde religionis objectum, Deum, tanti non faciat, quanti deberet, quod peccatum graviſſimum eſt, & Deo non ferendum, qui magnitudinem illius beneficii, quod in vera religione hominibus impertiit, ipſe pro merito ſuo æſtimat. Hactenus *Vitringa*. Certe ſi hanc explicationem ſequamur, viri docti, quorum veſtigia ſequor, nec *frigidi* nec *tepidi* vocari poſſunt. Non *frigidi*, quia religionis chriſtianæ primaria capita probe perſpecta habent, eaque contra errantes ſolide vindicanda eſſe uno ore clamant: non *tepidi*, quia religionis articulos momentoſos a levioribus probe diſtinguunt, nec leviores etiam ſine modeſta cenſura ſemper tranſmittendos eſſe putant; ſimul vero ingeminant, eos non exaggerandos eſſe, aut propterea ceſpitantibus eſſe inſultandum. *Priceus* ad h. l. proverbialem locutionem eſſe putat, & per phraſin, nec frigidum, nec fervidum eſſe, denotari hominem δίψυχον, parum ſibi conſtantem in ſuis actionibus. In hanc etiam ſententiam inclinant *Interpretes Berolinenſes*. Hæc interpretatio ſi valet, nemo non videt, eam adverſus moderati animi ſtudioſos viros fruſtra adduci.

Ad X. Licitum eſſe errores etiam leves, & vitia qualiacunque impugnare, non ſemel in ſuperioribus confeſſi ſumus, neque de hoc ulla nobis cum diſſentientibus intercedit controverſia. Hoc tantum aſſerimus, pro errorum natura, temperandam & inſtituendam eſſe noſtram refutationem. Ratio profecto & revelatio ſuadent & injungunt, ne innocentes pro nocentibus habeamus; ſuadent ut fratrem errantem placide moneamus, erroreſque quos parum cavet natura humana illi condonemus; quod *hæretifices* non faciunt, quoniam & innocentes accuſant, & leves errores in majus, contra jus & fas extollunt, & quantum in ſe eſt, eoſdem lædunt & Proceres rerumpublicarum contra eos concitant.

IV.

Pergendum tandem eſt & videndum, quid hæretificationis nomine intelligatur; antequam vero de ea agamus, cognoſcendum eſt, quid per hæreſin vulgo ſignificetur; hicque diſpiciendum

Quid hæretificationis & hæreſeos no-

mine intelligatur, exponitur.

dum eſt, quo ſenſu apud profanos Scriptores, Scriptores item ſacros & eccleſiaſticos hæc vox ſumatur; at quoniam animus eſt, ut ſupra dixi, conſcribere diſſertationem, *de cauſis mature in eccleſia chriſtiana exortarum hæreſium* (*), & inprimis diſquirere, quo ſenſu in apoſtolica eccleſia hæc vox ſit uſurpata, breviter hic tantummodo receptas inter pleroſque Chriſtianos recenſebimus αἱρέσεως definitiones. Paucis tamen de voce αἵρεσις aliquid ante eſt notantandum. Ex græcis & latinis Scriptoribus manifeſtum eſt, vocem hanc in bonam & malam partem ſumi. Vide Commentatores in D. *Laërtium & Suizeri Theſaurum.* In Novo Teſtamento eodem ſenſu ſumitur. Vide Act. XV. 5. & XXIV. 5. Act. & XXVI. & XXVIII. In malam partem ſumitur ad Galat. cap. V. v. 20. Hic vero non tam de erroribus intellectus, quam de vitiis voluntatis agitur. Confer locum, 1. Cor. XI. v. 19. ubi vide Interpretes reſpectu vocis δεῖ & ἵνα. Primus locus, ubi de *hæretico* agitur, extat ad Titum cap. III. v. 20. ubi dicitur, hominem hæreticum eſſe evitandum, cumque eſſe αὐτοκατάκριτον, quæ deſcriptio ideam hæretici nobis reddit admodum difficilem. Dicitur enim ejuſmodi homo αὐτοκατάκριτος, quo jure autem poſſumus hodie dicere, Judæum vel Socinianum proprio judicio eſſe condemnatum? Fur & latro v. gr. poteſt, quando furatur vel latrocinium committit, dici αὐτοκατάκριτος, quia ipſemet fatetur & agnoſcit furtum & latrocinium legibus divinis & humanis repugnare: at quo jure poſſumus affirmare hominm ein cœtu Judaico vel Sociniano aut Pontificio natum, ſententiamque harum ſectarum ſequentem, contra conſcientiæ ſtimulos meliora

(*) Præclarus extat de hoc argumento locus M. Erasmi in præfat. paraphr. Epiſt. ad Corinthios, qui ſic ſonat: „ Ceterum illud interim mirari „ ſubit, in ipſis ſtatim initiis ac rudimentis periclitatam fuiſſe doctrinam „ evangelicam, ni Paulus omni, quod ajunt pede contra ſtetiſſet: non „ aliter quam fœtus quidam de vita periclitantur, priuſquam in vitam emer„ ſerint. Tanta zizaniorum vis coorta eſt, quæ teneram etiamnum & her„ beſcentem Chriſti ſementem pene obruit: mox philoſophia mundana, „ mox judaica ſuperſtitio, ceu de compoſito, junctis copiis in Chriſtum „ conſpirabat; philoſophia diſſuadebat reſurrectionem & humanis argutiis „ nonnihil vitiare cœpit Evangelii ſinceritatem; Judaiſmus totum Moſen, „ vel uſque ad circumciſionis injuriam, nobis invexerat, ac cœleſtem illam „ philoſophiam ad craſſas frigidaſque ceremonias pertraxerat, niſi ſtrenuiſ„ ſimus hic Iſaac noſter (Paulus) tot puteos evangelicæ venæ, tot fontes „ vivi laticis adverſus Philiſtæos, omnia terra opplentes, adperuiſſet. „

Digitized by Google

meliora ſuggerentes falſa dogmata ſcientem & voleñtem alere atque tueri? Hoc ſemel ſi licitum eſt, affirmare poſſunt Judæi, Sociniani, Pontificii, aliique diſſentientes, Proteſtantes hæreſeos poſtulare, atque exinde omnia illa infauſta conſectaria nectere, quæ ad nos exoſos reddendos facere poſſunt. Ex quibus colligo, locum Pauli ad hæretici definitionem, noſtro ævo receptam, elucidandam nihil plane conferre. Videntur hi homines, de quibus Paulus agit, gloriæ, vel voluptatum amore capti, contra conſcientiæ dictamen a cœtibus Apoſtolorum diſceſſionem feciſſe, non ex ignorantia, ſed eo fine, ut vel duces eſſent hominum partium ſtudiis addictorum, vel ut liberius frena laxare poſſent pravis animi commotionibus. Horum certe characteres repræſentantur in epiſtola ad Timoth. I. cap. VI. v. 3. 4. 5. cap. I. 19. 20. Confer notam. *J. Clerici* ſupra allatam. Proteſtantes communiter dicunt, hæreſin eſſe errorem fundamentalem: cum vero numerum articulorum fundamentalium inire, & certo ſe determinare poſſe iidem negant, hinc fieri ſolet, ut hæc vox mox latius extendatur, mox arctiore ſenſu ſumatur; prout enim quis accuratiorem ſeſe adeptum eſſe fundamentalium articulorum cognitionem putat, ita magis vel minus reſtringit vel extendit ſuam hæretici definitionem. Quidam errori gravi adjungunt pertinaciam in errore defendendo. Ita *Profeſſores Leydenſes in ſynopſi purioris Theologiæ, diſput. XL. theſ. 39. dicunt, quod hæreticus ſit, qui in articulis gravis momenti & fundamentalibus ita errat, ut omnem correctionem reſpuat, & in errore pertinaciter perſeveret.* Cum vero non definiatur, quinam errores fundamentales ab illis appellentur, erransque pro veritate pugnare ſibi videatur, difficulter ſæpiſſime, utrum aliquis *pertinaciter* errare jure dici poſſet, affirmatur. Ita Pontificii Doctores Proteſtantes omnes pro hæreticis habent, licet illi exiſtiment, ſe nec graviter errare, neque pertinaciter errores defendere. Hæreticus ergo eſt Romanenſibus is omnis, qui a catholicæ, uti appellatur, eccleſiæ decretis recedit. Lex Cod. Theodoſ. Lib. XVI. Tit. 5. 1. 28. ita de hoc argumento pronuntiat: *Hæreticorum vocabulo continentur, & latis adverſus eos ſanctionibus debent ſuccumbere, qui vel levi argumento a judicio catholicæ religionis & tramite detecti fuerint deviare.* Græci moderni, acuti, ſi Diis placet, in rebus ad religionem ſpectantibus, judices, eandem cum Pontificiis tuentur ſententiam, quod ex diſputatione *Stephani Schavorſkii*

 ante

ante aliquot annos edita patet. (*) Paulo aliter de hæreſi loquuntur Remonſtrantes. Cl. *Limborchius* Th. Chriſt. Lib. VII. cap. XX. ſect. II. ita de hæreſi ait: *Videtur denotare ſchiſma in eccleſia, quod pravo aliquo ſeu humano dogmate ac commento nititur, contra Dei verbum: quoniam qui auctoritatem quandam ſibi quærunt, novæ ſectæ erectione, aliquid in fidei dogmatibus innovant, quo ſeceſſionem ſuam pallient.* Et ſect. VIII. *Hæreticus ergo, prout vox ea hodie in uſu eſt, proprie denotat hominem, qui ſententiam communi ac vulgo receptæ, aut etiam a Synodo approbatæ, adverſam tuetur; aut potius, qui errorem gravem, veritati publice receptæ (ut jam concedamus ſententiam vulgo receptam eſſe veram) propugnat, non quia perſuaſus eſt, eam eſſe erroneam, ſed quia vanis rationibus deceptus credit, ſe ipſiſſimam veritatem tueri, officiique ſui eſſe, illius defenſionem non deſerere, quin potius acerba quævis perpeti, quam defenſionem ejus deſerere.* Animus non eſt hic loci expendere, quænam definitio hæreſeos hactenus in medium allata melior ſit nec ne? Cum vero nulla ſecta Chriſtianorum fateri velit, ſe gravem profiteri errorem, ipſaque definitio hæreſeos variis ambiguitatibus obnoxia ſit, præſtaret, ſi titulo hæreticorum abſtinerent Chriſtiani omnes, & ad hoc duntaxat attenderent, utrum nempe hi vel illi gravius ſua opinione errarent, nec ne, id eſt a diſciplina chriſtiana, a Chriſto & Apoſtolis tradita, tanquam cognitu neceſſaria longius recederent. Si Pontificios audiamus & Græcos, omnes Proteſtantes ſunt hæretici, quo nomine etiam iis veniunt ſectæ variæ v. gr. Anabaptiſtæ &c. Proteſtantes communi conſenſu fatentur, Romanenſes tueri errores fundamentales; quod idem eſt, ac ſi dicant, eos hæreticos eſſe, etſi nomen

(*) De ſcopo diſſertationis Schavorskii ſic breviter judicat nobiliſſimus Academiæ Göttingenſis Cancellarius Moshemius: „ Summa univerſi voluminis, ſi quis diligenter circumſpexerit omnia, hæc eſt: Ruthenorum „ terram monſtris iſtis & immanibus beſtiis, quales hæretici ſint, nulla „ mora interpoſita, purgandam, mites vero illas oviculas, quæ vocem „ Paſtoris Romani ſine ratione audiunt, introducendas eſſe, ne diutius „ libertate illa fruantur Rutheni, quam adhuc adverſus omnes inſidias „ ſartam tectamque conſervarunt.

„ Luctificam Alecto dirarum ab ſede ſororum
„ Infernisque ciet tenebris: cui triſtia bella
„ Iræque inſidiæque & crimina noxia cordi.

Digitized by Google

nomen hoc non uſurpent: & ita omnes Chriſtiani appellandi erunt hæretici. Cum vero ab altera parte omnes diſſidentes inter ſe Chriſtiani ſe verum tueri, atque orthodoxos eſſe, ſtrenue affirment, nulli proinde plane erunt inter Chriſtianos hæretici; quod ſatis oſtendit, quam parum lucrentur, qui diſſentientes hoc titulo onerant. Titulus profecto odioſus ad refutationem erroris parum conficit, imo odium tantum & iram in animis hominum excitat. Interim cum uſu inter Chriſtianos receptum ſit, ut graviter errantes in religione hæretici appellentur, a conſueta hac definitione non recedemus (*). Antequam quid hæretificationis nomine intelligamus, exponimus, de ipſa voce aliquid monendum eſt; ſcio eam eſſe barbaram, & puræ latinitatis Scriptoribus ignotam: interim quandoquidem ea a Theologis eſt recepta, & in compendio repræſentat malum & crimen, quod repræſentare volumus, credimus viros eruditos iniquis animis non laturos, ſi hac voce utamur, præſertim, quod in omnibus diſciplinis tales reperiantur voces & appellationes, quas longa dies & conſuetudo confirmarunt. Ut ad rem tandem ipſam perveniamus, per *hæretificationem intelligimus malitioſum ſtudium homines vel plane innocentes, vel in minus momentoſis religionis capitibus errantes, tanquam gravium errorum reos accuſandi, eorum famam & exiſtimationem deprimendi, ſtudium omnes lapſus hominum a nobis diſſentientium in majus extollendi & amplificandi, cum hominibus malæ notæ eos comparandi, & vitam optimis viris acer-*

(*) Ipſe AUGUSTINUS, qui de hæreſibus & contra hæreticos ſcripſit, fatetur tamen non ſemel, difficile eſſe definire quid ſit hæreſis. Loca quædam collegit cl. SCHÜZ, in diſſertat. de hæreſium neceſſitate, pag. 8. In præfatione (inquit) libro de hæreſi ad QUOD VULT DEUM, præmiſſa, velut quæribunda voce ita loquitur: „ In ea quæſtione, ubi diſ„ ceptatur, quid ſit hæreſis, omnino definire difficile eſt. „ Et iterum „ inquit: „ Quid faciat hæreticum regulari quadam definitione, ſicut „ ego exiſtimo, comprehendi aut omnino non poteſt, aut difficillime po„ teſt. „ Sub finem vero libri ita Lectores adhortatur: „ Rogo vos „ qui hæc legitis, ut ad id quod reſtat implendum (de iis autem loqui„ tur, quæ de conſtitutione hæreſeos conſignare promiſerat) quod tam „ magnum eſſe cernitis, me orationibus veſtris adjuvetis: „ Eandem (ſubdit vir doctus) quoque agnovit difficultatem F. U. CALIXTUS, cui ille, qui de hæreſi diſquiſitionem ſuſcipit, arduum ac difficile moliri opus dicitur. Confer cum hiſce τοῦ μακαρίτου celeb. MOSHEMII diſſertat. III. de Theologo non contentioſo.

Digitized by Google

bam reddendi; ſtudium denique hominibus illis nocendi, eos perſequendi, in exilium mittendi, eos ad necem denique vel ad acerbiſſimos cruciatus depoſcendi. Deteſtabile hoc vitium per multa jam ſecula inter Chriſtianos peſtis ad inſtar graſſatum, omnibus, quibus hiſtoria eccleſiaſtica non plane ignota eſt, ſatis perſpectum eſt. Profecto non tanta mala intulerunt civitati ſacræ & ſocietati civili bella, peſtes, & morbi varii, quam belluinum illud *hæretificationis* ſtudium. Animus meminiſſe horret, luctuque refugit, quando ea lego, quæ (ut de Gentilium adverſus primos Chriſtianos perſecutionibus nihil dicam) ab *Arrianis* adverſus ita dictos Catholicos, *Vandalis*, *Gothis*, *Pontificiis*, adverſus *Waldenſes*, *Albigenſes*, *Wicleſitas*, *Huſſitas*, longe ante tempora emendationis Sacrorum, & poſtea adverſus Proteſtantes in *Anglia*, *Germania*, *Belgio*, *Bohemia*, &c. acta ſunt. Quis ſine ſacro horrore & deteſtatione legere poterit *hiſtoriam inquiſitionis* a cl. *Limborchio* deſcriptam? Putares agi non de hominibus, ſed de tetris dæmonibus & furiis. Quis neſcit, quanto zelo, eoque ineptiſſimo & acerbiſſimo, infauſtiſſimum illud bellum ſacramentarium geſtum fuerit? cui ne hodie quidem finis impoſitus. *Quis, niſi cui, (utor verbis* τȣ μακαρίτȣ cl. *Viti*, quæ exſtant *Bibl. Brem.* claſſe IV. pag. 537. ubi *venerandi Jezleri*, *Antiſtitis quondam Schaffhuſani*, hiſtoriam de *diuturnitate belli Euchariſtici brevi compendio repræſentat,) degenerum Theologorum* φιλονεικεια & ςομα ωλυτον προς λοιδορίαν *cognita atque perſpecta non ſint, exiſtimare unquam potuiſſet, tantum inter eos, qui eadem mente a Pontificiis diſceſſerunt, jurgiorum* ἀσυμβατων, *bellorumque* ἀσπονδων, *naſci ex eo tantum potuiſſe, quod cum in reliquis omnibus, quæ ad naturam Euchariſtiæ, fideique ſalutaris fundamentum pertinent, eadem ſentirent; alii verborum inſtitutionis* τὴν διάνοιαν *ſecuti, ſolum panem atque vinum in externis ſymbolis, quæ & electis & reprobis communia eſſent, exiſtimarent: alii contra reliquam Sacramentorum naturam* τῷ ῥητῷ *ſervientes, etiam corpus & ſanguinem Chriſti alio quam ſpirituali, quique in reliquis Sacramentis locum habet, quo tamen ipſi neſcire ſe profitentur, modo, in, cum, & ſub pane tanquam ſymbolum externum, eſſe arbitrarentur. Vere hic locus eſt illi Euripidis in Androm. ſapientiſſime dicto:* Σμικρας ἀπ' ἀρχῆς νεῖκος ἀνθρώποις μεγα γλωσσ' ἐκπορίζει; τȣτο δὲ οἱ σοφοὶ βροτων ἐξευλαβȣνται, μη φίλοις φέυγειν ἔριν. *i. e. A parvo initio lingua hominibus magnum jurgium ſuggerit. Ab eo autem ſibi viri ſapientes cavent, ne ami-*

cis

cis ſuis cudant contentionem. Eſt itaque quamobrem eos omnes vehementer pudeat, qui de re tam parvi momenti, i. e. de diverſa unius voculæ EST explicatione, quarum neutra veræ & ſalutari de Sacramento ſententiæ, uſquique adverſatur, utraque vero ſuo argumentorum pondere nititur, tantas lites, tantos tumultus, & in Dei eccleſia, & in ſocietate civili cum primum excitarint, tum hactenus foverint atque aluerint. Quod qui faciunt, mihi profecto magis S. Scripturæ, noſtræque ſalutis præceptis contraria & ſentire & perpetrare videntur, quam qui falſa ſpecie veri pellecti, de vero hujus vocis ſenſu revera errant. Hactenus ille. Cui ignotæ ſunt infauſtiſſimæ diſputationes, de ordine decretorum divinorum, de prædeſtinatione, de modo operationis gratiæ divinæ, & connexis capitibus, de quibus Patres antiquiſſimi, ſine ulla hæreſeos nota, libere ſenſerant, hodienum vero, imo jam a multo tempore, a multis Theologis tam invidioſe repræſentantur, pondus earum in immenſum extollitur, omniaque ſæpe chriſtianæ amicitiæ vincula rumpuntur, non ſine offendiculo pacificorum & piorum. Non eſt animus heic loci de controverſis illis capitibus agere. Unum tantum, quod multum ponderis apud me habet, de hoc argumento in medium proferam. Conſentiunt Lutherani pariter & Reformati, (nam de aliis hic non agam) eos, qui divinæ gratiæ & beneficiorum per mortem Chriſti partorum participes ſunt, certis notis & characteribus inſtructos eſſe debere, ex quibus merito colligant, gratiam per mortem Jeſu Chriſti partam vim ſuam in animis ſuis exeruiſſe. Quod ſi ſalutares hos effectus Chriſtiani ſive Reformatorum ſive Lutheranorum partibus addicti in ſe deprehendunt, quid juvat multis diſputare, utrum ſecundum horum vel illorum hypotheſes auxilium hoc divinum obtigerit, nec ne? Profecto vagæ & generales de prædeſtinationis & gratiæ &c. modis communicationis, parum mentes ad beneficiorum illorum attentam contemplationem, aut ſedulum pietatis ſtudium excitare poſſunt. Si quis ſanitate utitur proſpera, aut multorum adverſus ſe experitur benevolentiam, aut denique in dies magis magiſque facultates ſuas augeri manifeſtis indiciis ſentit, ille in ſinu gaudet, Deo gratias agit, licet, qua ratione hæc beneficia omnia ad ſe devoluta ſint, ſingillatim exponere non poſſit. Quo ipſo nolo fateri, difficultates in hac controverſia occurrere nullas, aut ſyſtema unum pro altero majore probabilitatis gradu inſtructum

non

non eſſe. Hoc tantum volo, in ejuſmodi controverſiis, ad uſum potiſſimum, & ad ea quæ maxime eſſentialia ſunt in aliqua quæſtione, eſſe attendendum, neque ſtatum quæſtionis ultra modum extollendum, alioſque qui ſecus ſentiunt vellicandos. Durare adhuc ſchiſma in Belgio inter *Arminianos* & *Reformatos* ſine ulla compoſitionis ſpe, nemini ignotum eſt. Notum eheu! eſt, quoſdam ex fratribus Lutheranis vehementiſſime extollere diſſenſum mutuum, & alieniſſimo eſſe animo adverſus Reformatos. Faſſus eſt id candide mitiſſimi ingenii Theologus S. *Werenfelſius*, *de logomach. erudit. cap. IV.* *Quis neſcit*, inquit, *atque utinam id neſciri poſſet! eſſe inter eos, ad quos tanquam fratres complectendos toties, heu toties fruſtra! brachia noſtra expandimus, qui magis noſtros amplexus horrent, quam infeſta inimicorum odia; quam credulitatem eorum, qui non verbis, ſed ferro flammiſque cum adverſariis ſuis diſputare ſolent; quam intolerabile tot humanarum traditionum jugum; quam ſuperbiſſimum ejus, qui ſe ſupra omnes Reges effert, dominatum; quam barbarum illud, quod Inquiſitionem vocant, neſcio cujus Phalaridis inventum? quos facilius adduceres, ut Babylonem reverſi, cum iis fœdus inirent, quorum doctrinam ut Antichriſtianam, quorum cultum ut idololatricum, quorum regimen ut conſcientiarum carnificinam, Majores ſuos tanta ſolicitudine fugiſſe ſciunt; quam ut, non dico cum iis in gratiam denique redirent, ſed quoquo modo tolerarent, ſaltem non omnibus diris devoverent eos, qui una cum ipſis Babylonem reliquerunt olim, cultum ejus, doctrinam & tyrannidem abominantur etiamnunc, ſævitiam ejus ſentiunt pariter, jugum ejus pariter extimeſcunt. Tantarum vero irarum cauſa eſt, non aliquis in fundamento fidei diſſenſus, ſed (quod nemo non videt, qui modo rationis aut compos eſt, aut aurem illi præbet) in paucis quibuſdam, ſi non levibus, certe eſſentiam Chriſtianiſmi nullo modo conſtituentibus.* Hactenus excellentiſſimus ille Theologus. Laudat Gab. *Daniel*, celebris Jeſuita, Paulum V. Pontificem Maximum, quod authoritate ſua lites inter *Jeſuitas* & *Dominicanos*, de auxiliis gratiæ ortas, per imperium & alterius partis oppreſſionem componere noluerit. *Après* (inquit) *un long travail & une infinité de diſcuſſions, le Pape ne décida rien, & ſe contenta de commander la paix aux deux partis. Il la leur commanda d'une maniere, qui devoit les ſatisfaire, puiſqu'il permettoit aux uns & aux autres de ſoutenir leur opinion, à cette ſeule condition, qu'on*

la

la ſoutint avec moderation, ſans amertume, ſans invectives, & ſurtout ſans donner de ſa propre authorité à la doctrine contraire a celle qu'on defend, des notes injurieuſes d'erronée ou d'heretique. Vide le Journal des *Sçavans* pour l'année M. DCCV. pag. 851. Exemplum hoc imitari debuiſſent, & adhuc Theologi Proteſtantes deberent. Non quæritur, utrum eccleſiæ romanæ Doctores hodienum hoc conſilium ſequantur nec ne? Quam audacter fratres contra fratres, verſus ſe invicem in *Belgio*, occaſione hypotheſium coccejanarum, ad ſolidæ eruditionis & pietatis ſtudium nil facientium, inſurrexerint, & armis congreſſi ſint quammaxime hoſtilibus, non ſine religionis & pietatis amantium offendiculo? *Quæ*, inquit *idem celeb. Werenfelſius, unquam diſputationes cum pertinaciſſima Judæorum gente, cum impuris Mahometanis, cum blaſphemis, cum Libertinis, cum Atheis, omniſque religionis irriſoribus, tam pugnaces fuerunt, quam nuper ſive puræ illæ, ſive mixtæ logomachiæ, quarum ſupra mentionem fecimus*, (capite nimirum II. & III.) *cum in aliis Academiis & Scholis, tum præcipue in Belgio fuere? Riſit invidia: exaltavit livor: objecerunt nobis æmuli, non ſine maligna lætitia* διπλοῦν κάππα *Belgium infeſtans: fuerunt qui ex libris, de his controverſiis ſcriptis, formulas convitiandi, egregios ſcilicet floſculos excerpſerunt. Nimirum quemadmodum rixæ inter fratres vicinosque, ſicubi accenſæ ſunt, ardentiſſimæ eſſe conſueverunt: ita veriſſime dixeris, inter eos, qui ſententiis quammaxime vicini ſunt, atque adeo, qui in ſolis quandoque verbis diſſident, fervidiſſimas quandoque altercationes intercedere.* Quis ignorat, quanto animorum æſtu controverſiæ *Carteſianæ*, & noſtra ætate *Wolfianæ*, ſint agitatæ? adeo quidem, ut quibuſdam non hæreſeos tantum, ſed Atheiſmi nota inuſta ſit. Nolo referre innumeras lites, quæ inter privatos & eidem ſectæ addictos mutuo intercesſerunt alibi locorum; quoniam ſingulas repræſentando vix finem repertura eſſet mea oratio. Hodienum vix eſt Academia vel Gymnaſium, in quibus peſtis illa, *hæretificatio* nimirum, vel non clam ſerpat, vel apertius graſſetur. Fratrum ordinis eccleſiaſtici gratiam raram eſſe valde, quis non cottidie deprehendit? Omnia ſuſpicionibus inter eos plena ſunt. Unus alterum clanculum conviciis circumvenit, ejus exiſtimationi detrahit, innocentiſſimas ejus opiniones in majus extollit, optimos conatus ſufflaminat, eoſque, qui non omnibus religionis patriæ ſententiis ſubſcribunt, pro Indif-

ferentiſtis venditat, quæ vox non minorem horrorem in animis excitare ſolet, quam atrociſſima hæreticorum appellatio: certe eo uſque progreſſa eſt in hoc negotio audacia, ut putes amorem chriſtianum terras penitus reliquiſſe. Hoc vero malum adeo in oculos, qui eos claudere nolunt, incurrit, ut illud infitiari nemo cum aliqua veri ſpecie poſſit. Nihil jam dicam de deteſtabili & omni humanitati adverſo Inquiſitionis tribunali, quod junctis viribus reges chriſtiani exterminare deberent: nihil de deteſtandis artibus Jeſuitarum, qui adverſus eos, qui Bullam Pontificis Romani notam, in cæteris licet religioni pontificiæ vere addicti, admittere nolunt, vehementiſſime ſæviunt, quas noſtra ætate inter alios detexit ingenioſus diarii gallici auctor, cujus titulus: *Le JOURNAL univerſel.* Ut nihil dicam denique de eorundem Jeſuitarum, qui Miſſionariorum officiis inter Gentiles defunguntur, fraudibus & catilinariis conciliis, adverſus eos, qui religionem ſincere repræſentatam vellent, conatibus. De quo integri exſtant libri, conſcripti ab iis, qui teſtes erant oculati.

V.

Funeſtiſſimi fructus hæretificationis. Antequam ulterius progredimur, atque oſtendimus, hæretificationem veri nominis *crimen* eſſe, ab Imperantibus caſtigandum; duo præmittenda eſſe videntur: *prius* eſt, ut funeſtiſſimos pravi hujus ſtudii, paulo prolixius, præter ea, quæ jamjam a nobis in medium prolata ſunt, oſtendamus effectus: *poſterius* ut & μεθοδίας illas in medium producamus, quibus utuntur illi, qui deteſtabili hoc vitio laborant: prius fiet in hac prima, poſterius in ſequenti diſſertatione. Et primo quidem manifeſtum eſt, hoc vitium non tam altas radices agere in animis plebejorum, quam vero eorum, qui V. D. M. & Theologi appellantur. Notum eſt jam vero omnibus, & in proverbium abiit *odium theologicum*, quo ferventius nullum eſſe ſolet. Venerabilis quidem Cancellarius *Moſhemius*, in ſua oratione de odio theologico, aliqua ex parte Theologos excuſare voluit, comparatione inſtituta cum aliarum diſciplinarum v. gr. philoſophiæ, juriſprudentiæ, grammaticæ, &c. cultoribus, oſtendendo, non minores lites & contentiones, quam inter eos, qui Sacris operantur, omni tempore exortas fuiſſe, & adhuc ali, in quo ab eo non diſſentimus: Sed ſi ad funeſtiſſimos animorum motus

& ef-

Digitized by Google

& effectus, quos omnium ſeculorum hiſtoria repræſentat, animum convertimus, manifeſtum erit, hoc, de quo agimus, crimen longe majora ſemper eccleſiis & rebuspublicis intuliſſe mala, quam lites inter Juriſconſultos, Medicos &c. agitatas. Quanquam enim hæretifices non eo uſque ſemper prodire poſſint audaciæ, ut apertas perſecutiones excitent contra eos, quos odio habent; multis tamen modis innocentibus vel leviter errantibus nocere poſſunt. Quoties ob malignas ſuſpiciones & clandeſtinas calumnias viri præſtantiſſimi poſt carecta latere, & cum paupertate colluctari debuerunt, ſubductis in eorum locum adulatoribus & ſimulatoribus, nullo ſolidæ & veræ eruditionis apparatu inſtructis? Quam ſæpe viris candidis, veritatis & pacis amantiſſimis, per hæretifices vita reddita eſt acerba? Quoties leves homines & timidi, deque pane potius lucrando, quam de veritate ſerio inveſtiganda & ſequenda ſolliciti, contra ſacratiſſimas conſcientiæ leges, propter metum hæretificum peccarunt? Certe perſecutiones violentæ ſæpiſſime citius finem impoſuerunt miſeriæ hominum calumniis perperam circumventorum, quam lentæ inſectationes, ſub ſpecie adhuc tolerantiæ erga miſeros exercitæ. Ex hoc fonte promanare ſolet, quod in ampliſſimis etiam civitatibus, vix tres numero Theologos (quo nomine etiam V. D. M. intellectos volo), qui inter ſe ſinceram & vere fraternam colant amicitiam, reperias. Si per menſes aliquot in urbe quadam degas, ubi magnus eſt Miniſtrorum proventus, eoſque convenias, atque de rebus ad religionem & controverſias ſpectantibus data opera diſſeras, mox manifeſtum erit, pleroſque rancorem animo implantatum tegere non poſſe, ſed manifeſtiſſimis prodere ſermonibus. Scio quidem ex diverſitate ingeniorum, temperamentorum, lectionis librorum, præceptorumque oriri poſſe malum: at non erro etiam, experientia multorum annorum inductus, ſi dixero, pleroſque literarum cultores mature venenum illud malignum, ſtudium nempe hæretificationis imbibere, atque alios, in minoribus etiam rebus a ſe diſſentientes, ferre non poſſe. Nimirum plerique, prout in patria vel apud exteros uſi ſunt præceptoribus, ita vel aliter ſentire non ſolum de præſtantia hypotheſium in medium prolatarum, ſed & de eruditione, ſinceritate & orthodoxia aliter ſentientium, magis vel minus inique ratiocinari ſolent. Hinc ubi in una ſede vel urbe morantur, & ad quaſdam dignitates graſſari utri-

que volunt, utplurimum clandeſtinis utuntur primo calumniis & inſectationibus, poſtea vero, ubi majoribus præſidiis ſeſe munitos eſſe putant, publice prorumpunt, itaque iracundiam viro honeſto, nedum Chriſtiano indignam alunt, propagant, omnibuſque indiciis ita produnt, ut quicquid ad diſſentientem extenuandum & ſuſpectum reddendum facere poteſt, nihil omittant. Et ita triſtis & funeſtæ hæretificationis prima ponuntur fundamenta. Et ubi manent tandem divina Chriſti & Apoſtolorum de fratribus errantibus amice tolerandis & ferendis monita? Profecto ſartor & ſutor de ſartore & ſutore magis ſincerum & amicabile feret judicium, quam Theologus de Theologo, vel V. D. M. de alio, licet in eadem urbe degente, & eandem religionem ſequente Sacrorum Miniſtro.

II. Secundus iſque triſtiſſimus effectus hujus ſtudii hæretificationis eſt, quod nimirum inter *plebem*, quo nomine omnes eos intellectos volo, qui controverſias religionis, quæ inter diſſidentes inter ſe Chriſtianorum familias agitantur, ignorant, apertiſſima *ſcandala*, cum detrimento religionis & pietatis conjuncta, neceſſario oriantur. Idque ex duplici fonte facile emanare poſſe quilibet videt. Primum petitum eſt ex *diverſitate* opinionum, earumque non neceſſaria *multiplicatione*. Qui ſolidam & accuratam religionis cognitionem perſpectam habent, & quid in religionis negotio grave & momentoſum ſit, haud ignorant, (quanquam ut verum fatear, pauci eo deveniunt) diverſitate opinionum, quæ inter Chriſtianos omnium ſeculorum locum habent, parum moventur, aut ab amore ſincero religionis caſtæ puræque retrahuntur, quandoquidem de iis, quæ ad ſalutem conſequendam requiruntur, certiſſime ſunt perſuaſi & convicti: at horum exiguum numerum eſſe, omnes norunt, qui ea, quæ inter Chriſtianos aguntur, haud prætermittunt. At alia plane ratio eſt plebis, alia hominum, qui non plane ſtupidi ſunt in rebus ad religionem pertinentibus inter Proteſtantes. Hæc ab una parte centies a Doctoribus ſuis & publicis Oratoribus ingeminari audit, ſolam Proteſtantium doctrinam, catechiſmis publicis comprehenſam, latiuſque in ſyſtematibus, quæ Theologiæ cultoribus & futuris V. D. M. traduntur, explicatam, veram ad ſalutem conſequendam viam monſtrare. At ubi homines illi audiunt, Doctores & ductores ſuos in diverſa abire, tot eſſe diſcrepantes inter ipſos ſententias, & omnes tamen ad Scripturam, tanquam unicam

creden-

credendorum normam provocare, fieri aliter non poteſt, quam ut ii, qui ſolida religionis cognitione inſtructi non ſunt, incipiant, de publicis, quibus addicti ſunt confeſſionibus, addubitare; augetur malum, ſi paſſim audiant, quot tandem controverſiæ ab eo tempore, quo Lutherus & Calvinus religioni Romanenſium nuntium miſerunt, excogitatæ ſint, & in quantum numerum excreverint diverſæ illæ opiniones, quaſque excitarint tragœdias. Hinc enim colligere ſolent, religionem rem eſſe incertam; omnibus licitum eſſe, utramque in partem de ea diſputare, eos eſſe feliciſſimos, qui nulli opinioni firmo animi adſenſu adhæreant: nihil melius excogitari poſſe, quam ſi quilibet pro temporum, locorum, ſectarum &c. diverſitate, id potiſſimum credat, quod commodis ſuis & ſtatui præſenti quammaxime ſit conforme & attemperatum; religionis præcepta non magis eſſe immutabilia, quam veſtimenta, & quæ alia magis triſtia & funeſta ex hac opinione conſectaria ſequuntur, quorum omnium minus circumſpecti ita dictæ orthodoxiæ defenſores & clamatores, quos ego hæretifices appello, cauſæ ſunt & inſtrumenta. Meminerit autem B. Lector, ne calumniandi locus ſit, nos loqui de iis Doctoribus, qui innocentes aut leviter errantes inſectantur & calumniantur. Hoc ſcandalum promovetur non ſolum enumeratione & multiplicatione diverſarum in religionis negotio opinionum, ſed & ſingulari zelo, dicam an rabie eorum, qui ad inſectandos alios hæc in vulgus ſpargunt. Non enim ſine maxima animi contentione de hiſce verba poſſunt facere: ira ita æſtuant ſæpe, ut homines candidiſſimos etiam & pacis amantiſſimos non poſſint non offendere. Unde homines non prorſus inepti, ſed gnari cauſarum, quæ tam ſeveros Catones impellunt, ut diſſentientium religionem & pietatem ſuſpectam reddere poſſint, non tantum ſæpiſſime incipiunt hos Traſones odio habere, & tanquam garrulas mulierculas ridere, & ea, quæ vulgi rumoribus de vere errantibus ſparguntur, pro fabulis habere, ſed ubi publice tales audiunt etiam de graviſſimis religionis, inprimis vero ethicæ chriſtianæ præceptis, non imperite verba facientes vel ſcribentes, faſtidiunt, probe memores eorum, quæ contra fratres ſuos effutiverunt ſcommata, & quam nigro lapillo eos deſignarunt. Quoque magis iſti homines rethoricantur, & quaſi de cœlo delapſi nuperi ſanctuli, ſtylum, faciem, frontem, inflectunt, eo magis credunt, illos

hiſtriones agere, idque facere, ut plebi imponant, publiceque aliam plane perſonam, ubi de proximi amore ſermo eſt, agere, privatim vero ſuis inhiare affectibus.

III. Malum, quod ex inſano hoc ſtudio emergere ſolet, hoc eſt: quod nimirum *veritatis inveſtigandæ ſedula cura ſenſim ſenſimque ita ſupprimitur, officiumque componendarum litium magis magiſque contemnitur & negligitur.* Oſtendamus hoc per partes ſed ſtrictim, quoniam memores ſumus, nos alibi paſſim de his rebus egiſſe. Et principio quidem notum eſt, homines natura ſua valde pigros eſſe & tardos, ad veritates nonniſi accuratiore perveſtigatione inveniendas, rite examinandas: plerique delectantur iis quammaxime, quæ animis voluptatem adferre ſolent, moleſtias omnes fugiunt, ſeque beatos eſſe prædicant, ſi vitam hanc ſine moleſtiis tranſigere poſſunt. Infelices ut plurimum eſſe judicant eos, qui in eruendis maximi momenti veritatibus ſeſe occupatos eſſe dicunt. Et niſi accedant monitores & juventutis formatores, parenteſque melioribus imbuti præceptionibus, plerique mortales in iis acquieſcunt opinionibus, quæ publice ubi nati ſunt, receptæ ſunt. Jam vero notum eſt (b) ad rite perpendendas lites & controverſias, quæ paſſim a longo tempore exortæ ſunt, ſtudio & labore opus eſſe, præſertim poſtquam Chriſtiani articulos religionis in immenſum dilatarunt, atque exiſtimarunt, neminem cœlo recipi poſſe, qui minutis omnibus articulis a præceptoribus præſcriptis non ſubſcribat. Quanquam enim ad bene beateque vivendum non opus ſit, ut diſquiras, quibus de religione opinionibus imbuti ſint alii, cum unusquiſque de ſalute ſua promovenda ſollicitus eſſe debeat, certum tamen eſt, eos, qui aliis inſtruendis & de veritate convincendis ſingulari quadam ratione obſtricti ſunt, examen aliquod veritatum ſeu opinionum, quæ inter Chriſtianos potiſſimum agitantur, inſtituere debere, partim ne homo plane religionis rudis eſſe videatur, partim ut aliquam ſibi comparet inter gregales ſuos auctoritatem. Ad hoc autem præſtandum, in tanta animorum diverſitate, pertinaci labore & ſevero inquirendæ veritatis ſtudio opus eſſe, quis tam ſtupidus eſt, ut non deprehendat?

(c) Per naturam rerum & ingeniorum humanorum diſcrepantiam fieri non poteſt, ut omnes in ſingulis minutiſque opinionibus, quas longa dies, præceptorum auctoritas & conſuetudo confirmavit, conſentiant. Optimus quiſque & veri amantiſſimus facile errare

rare poteſt, atque adeo per conſcientiæ leges tenetur aliquando ab iis in religionis negotio recedere, inter quos altus & educatus fuerat.

(d) Ubi vero eruditionis & veritatis amantiſſimi viri deprehendunt, manifeſtiſque indiciis cernunt, pertinaci labore, vigiliis & meditationibus ſeſe hoc unum obtinere, ut perpetuis zelotarum & hæretificum ſint obnoxii obtrectationibus & perſecutionibus, non ſolum ipſimet tædiis moleſtiſſimis compulſi, a ſtudio perveſtigandæ veritatis abhorrent, ſed & exemplo ſuo alios invitant, ut neglecto veri inveſtigandi ſtudio credant, quod communiter creditur, anteceſſorumque ſuorum placita, ridicula licet aliquando, & a vero quammaxime abhorrentia ſequantur tamen, licet ea ſæpe albis dentibus rideant atque explodant. Nemo non videt hac ratione ſtudium ſincerum veritatis inquirendæ ſenſim ſenſimque tolli.

(e) Hæretifices ipſi, aut ignorantia vel ſecordia turpi præpediti, verum cernere in religionis negotiis non poſſunt, aut malitia ſuperbiaque compulſi ſtudio inquirendæ veritatis, quantum poſſunt, reſiſtunt, perſuaſi nimirum, actum eſſe cum ſua auctoritate, quam apud plebem & naſutulos quoſdam obtinuerunt, ſi vel latum digitum unquam de arreptis ſemel temere opinionibus eſſent receſſuri. Hinc vetus & inolita ſuperſtitio triumphat, animi jam in partes diſtracti abalienantur magis ac magis, veritaſque argumentis graviſſimis innixa licet, obfuſcari tamen & premi debet.

(f) Quo magis autem hæretificum auctoritas valet, eorumque opiniones vim legum obtinent, eo minor ſpes eſt, fore, ut obortæ lites de quibuſdam religionis capitibus componantur, aut ſaltem de earum momento amicum inſtituatur examen. Docet hoc omnium ſeculorum experientia, & plane hoſpes eſt in hiſtoria eccleſiaſtica veteri & recentiori, qui hoc in dubium revocare vellet. Fatentur quidem omnes, ſaltem illi, qui Proteſtantium ſententiis ſunt addicti, in religionis negotiis caute eſſe agendum, neque votorum numeris veritatem probari poſſe: at meri verborum ſoni ſunt hæc dicta omnia, ut plurimum; ubi enim ad negotium ipſum, de quo diſputatio orta eſt, deventum, nulli libertati relictus eſt locus, turba hominum, qui per vitam veritates ſaluberrimas nunquam rite examinarunt, neque propter ingeniorum imbecillitatem rite expendere poſſunt, vincunt, variiſque ratiunculis os obturant cæteris diſſentientibus. Miraculo profecto ſimile eſt, ſi hæretifex unus vel

alter

alter honeſtiſſimo viro vacivas præbeat aures, ejuſque rationes pro ſua ſententia in medium prolatas placide audiat. Plerique clamant, fas eſt odiſſe viros, eruditos licet & non contemnendos, ſed opinionibus noſtris non ſubſcribentes: novaturiendi ſtudio ſuam exiſtimationem extollere, noſtram vero legitima ratione acceptam & ſtabilitam ſubruere ſatagunt; conſequentiarum apices, quos ne oculatiſſimus quiſque pervidere poſſet, urgent; atque ita illi, qui de componendis litibus per conſcientiæ leges deberent eſſe ſolliciti, vinculum omne pacis abrumpunt.

IV. Porro peſtilens hoc ſtudium *hæretificationis* homines vel in incredulitatis barathrum conjicit, vel hoc morbo laborantes in pravis, quas forte fovent, opinionibus confirmat, Atheorumque & Deiſtarum riſui exponit ſanctiſſimam religionem: de qua re tamen parcius ago, quia memini, me paulo prolixius de ea diſſeruiſſe in *diſſertat. de cauſis incredulitatis & medela huic malo adhibenda:* tribus igitur, ut ajunt, verbis duntaxat de hoc argumento agam, quanquam materia ſit, quæ in hac ſeculi depravatione ſatis inculcari mea opinione non poſſit. Dico igitur *primo*, deteſtabilem hanc conſuetudinem, atro carbone vel innocentes aut leviter errantes in religionis negotio depingendi, homines facile in incredulitatis foveam præcipitare poſſe. In genere hoc verum eſt, jactatam tantarum in religionis negotio opinionum diverſitatem, quam *hæretifices* augent, duplicis ingenii homines facile corrumpere poſſe: Nimirum ſunt homines, qui ingenium bonis artibus non excoluerunt, ſed quod in juventute traditum eſt, exoſculantur, eique tanquam ſaxo adhærent. Hi vero ubi audiunt cottidie novas opiniones de religione fingi, utramque in partem diſputari, hominibus ſincere religionem examinantibus inſultari, colligunt, religionis examen rem eſſe valde periculoſam, & ancipiti gladio ſimilem, quo te utraque ex parte lædas, propius religionis articulos trutinans atque expendens; nihil igitur tutius eſſe, quam miſſis omnibus de religione patria acceptis opinionibus, eorum accedere ſententiæ, qui putant, eum tutiſſime agere, qui religionem tanquam rem incertam valde, & mutationi temporum & locorum, in quibus degimus, expoſitam conſiderent, neque illius ſeriam habeant curam. Alii artis ratiocinandi non imperiti, neque ingenio plane, & aliquo eruditionis apparatu deſtituti, in ſinu gaudent, tot inter Chriſtia-

nos

nos diſcordes ſententias eſſe exortas, eoque nomine de religionis certitudine addubitari poſſe, jure quodam colligi firmiter ſibi perſuadent: cum vero videant, quibus artibus peſſimi ſæpe hypocritæ, nullis licet elegantioribus literis exculti, aut graviorum diſciplinarum cognitione imbuti, ad honores & dignitates graſſentur, proque lubitu aliorum exiſtimationi detrahant, & in omnes, quos odio habent, omnem ſuam iram & bilem effundant, ſub prætextu religionis, magis magiſque in opinionibus ſuis ſemel arreptis confirmantur, artemque ſæpe arte eludunt, i. e. credunt ipſimet nihil, ſed ubi ſua intereſſe putant, altos excitant clamores contra diſſentientes, ipſimet vero albis dentibus domi rident. Tales numero plures reperiri, inter politici & eccleſiaſtici ordinis viros, ii demum ignorant, qui naſum non habent, atque ad ea, quæ inter homines geruntur, plane non attendunt.

Neque intra cancellos ſuos incluſum eſt malum peſtilentiſſimum, ſed longius ſerpit, omniaque civilis etiam ſocietatis vincula aut tollit, aut ſaltem debilitat. Penetrat in aulas Regum, & Principum curias. Poſtquam enim, ut de Regibus romanæ curiæ addictis nil dicam, Principes & Imperantes inter Proteſtantes, neſcio quibus rationibus inducti ſunt, ut credant, ſuum officium eſſe, non ſolum ea, quæ ad formam externam religionis pertinent, probe curare, religionemque ſua opinione præſtantiſſimam legitimis mediis promovere, ſed & putant ſe de articulis religionis theoreticis, & inter Chriſtianos controverſis, decretorium ferre poſſe judicium; imo eos, quos ſententiæ ſuæ, vel eccleſiæ in qua nati ſunt, addictos non eſſe exiſtimant, pœnis quibuslibet ſubjicere civilibus, hæretificationi ampliſſima data eſt occaſio, in optimos quosque veri rectique amantiſſimos graſſandi. Sæpe præſtantiſſimi viri, qui omnia egerunt, quæ ad ſolidam eruditionem conſequendam, & quæ inde naſci deberet promotionem expectandam facere poſſunt, neſciunt, cur a viris ſpectatæ dignitatis negligantur. Præter alia vero ſæpiſſime in cauſa eſt, quod hi nimirum pravis ſuſpicionibus circumventi ſunt, & non ſatis caute ineptis zelotis vacivas præbuerunt aures. Hinc etiam fieri ſæpe ſolet, ut ubi negotia duntaxat civilia tractantur, & de religione plane non agitur, exortis inter duas partes litibus & diſceptationibus, homines, qui judicum loco ſedent, in eorum potius propendeant partes, quos orthodoxos eſſe, i. e. receptis opi-

Digitized by Google

nionibus addictos, ab occultis illis obtrectatoribus deprædicari audierunt. Quaſi vero in negotii civilis examine ad opiniones privas ſectarum, non vero ad jus reſpiciendum eſſet. Cum autem ut plurimum hæc negotia tractandi ratio, liteſque ſolvendi methodus, inprimis in rebuspublicis, vix taceri vel latere poſſint, facile colligi poteſt, quanta inimicitiarum, diſcordiarum & vindictæ ſemina hac ratione ſpargi & diſſeminari poſſint, non ſine civium detrimento.

Tandem per deteſtabile hoc vitium, conſanguinei, fratres, aliiſque amicitiæ vinculis conjuncti, pravis inter eos ſparſis per infauſtam hæretificationem calumniis, alienatos a ſemetipſis habent animos, quod funeſtiſſimos poteſt parere fructus, vix ſæpe per ſeculi intervallum eradicandos. Neque aliud eſt malum magis aptum, ad ſerenitatem mentis, ejuſque tranquillitatem tollendam, hoc ipſo pravo, quod impugnamus, vitio. Notum eſt ab una parte, quod omnes ſanæ mentis homines nihil magis exoptent, nullaque re magis delectentur, quam ſi in hac vita tranquillum poſſint agere ævum, & aliorum hominum amicitia frui; ab altera vero, nihil magis eos confundere, triſtes reddere & calamitoſos, quam ſi inter perpetua jurgia, ſuſpiciones pravas & intentatas iniquas criminationes, ſpiritum trahere debeant. De hoc vero, quia omnium mortalium commune malum eſt, pluribus non agemus; verba tantum hic facimus de iis, qui innocentiſſime graviorum errorum poſtulantur, atque ad apologias ſcribendas frequentiſſime, inviti licet, coguntur. Pone hominem ſincerum, candidum, veri amantiſſimum, quique omnes ingenii nervos ad veritatem theologicam eruendam & defendendam intendit, neque ſacras Literas duntaxat ſolum ἀπε-παθῶν conſulit, ſed & doctiſſimos quoſque, ſuaque opinione aptiſſimos, ad religioni lucem adferendam, confert, quique ſine cujusquam inſectatione id quod verum eſſe ſibi perſuadet in medium profert, ſibique ab eo omni cavet, quod alios irritare ulla ratione poſſit. Pone, inquam, ejuſmodi hominem publice & privatim calumniis circumveniri, portentoſarum opinionum religioni & paci publicæ adverſantium argui, inter ita dictos hæreticos referri, pœniſque etiam variis adfici; quæro tandem quid magis tranquillitatem mentis ſuæ tollere, eique vitam acerbam reddere poſſit, quam hoc pravum ſtudium? Millies autem contigiſſe, ut hæretifices excellentiſſimis hominibus hanc calamitatem intulerint, nemo docto-

rum

rum ignorat. Quibus autem tandem privilegiis inſtructi ſunt hæretifices, ad homines aut innocentes, aut levioribus opinatiunculis addictos exagitandos? Et quid impedire tandem debet Imperantes, pro publica tranquillitate invigilantes, quo minus tanto malo obicem ponant, eoſque dignis excipiant modis, qui in viros de eccleſia & republica optime meritos tam acerbe invehuntur?

V. Supra diximus, nullum vitium religionis chriſtianæ genio, inprimis de amore proximi, magis adverſari, quam deteſtabile illud cacoethes, alios ob diſſenſum levem in quibuſdam religionis capitibus perſtringendi, notiſſimumque eſſe Chriſtum & Apoſtolos, Joannem præſertim, in ſuis epiſtolis nil magis commendaſſe quam fraternum amorem, tolerantiam & amicitiam, cui peſtilens hoc, quod notamus ſtudium, e diametro repugnat; neque igitur dicta repetemus. Sed hoc unum jam dicimus, hæretifices ipſos in cauſa eſſe, atque olim, ubi adſcriptus pœnæ dies adventurus eſt, rationem reddituros pravarum adfectionum & commotionum, quibus ſeſe abripi paſſi ſunt, adverſus viros veritatis amantiſſimos & candidiſſimos. Quis mortalium, ubi graviſſime & impudentiſſime impugnatur, & contra conſcientiæ ſuæ decreta graviſſimorum errorum poſtulatur, atque adeo, quod ſæpe auctoritate publica injungi ſolet, juſtiſſimam ſui defenſionem propalare debet, quis, inquam, tam compoſita ſemper poteſt eſſe mente, ut non pravis affectibus frena laxet, adverſariis inſultet pariter, eorum exiſtimationi, quantum in ſe eſt, noceat, omniaque ea in medium proferat, quæ ad eorum exiſtimationem conculcandam favere poſſe exiſtimat, ſæpe etiam iis in locis, ubi caſtigandi non eſſent. Publica exinde ſcandala oriri, quis neſcit? Certe difficillimum eſt, ubi alii nonniſi lapides loquuntur, ſemper byſſina reponere verba. Et quibus tandem aliis horum malorum adſcribenda eſt cauſa, quam impotentiſſimis hominibus, effrenato impetu optimis inſultantibus.

VI. Falſo inſuper accuſati non ſolum non imputationibus falſis emendantur, ſed ut plurimum etiam, quando errant, ſæpius longius progrediuntur ratiocinando, quam par erat, & de quibus antea non male ſentiebant, eos pro impoſtoribus & hypocritis, ſaltem pro imperitis habent, atque quantum poſſunt, conferunt, ut ſanorum omnium exponantur contemtui, quæ res iterum quanta poſt ſe trahat mala, nemo non deprehendit. Niſi placide comiterque cum errante aga-

Digitized by Google

mus, actum eſt de emendationis ſpe; exiſtimat enim adverſarium non tam id agere, ut erroris cauſam ipſi monſtret, ſed ut ipſum reddat inviſum; quæ opinio, ubi ſemel radices in animo egit, ad argumenta etiam valida aliquando animum non convertit, ſed de injuria quovis modo propulſanda totus eſt ſollicitus. Qui vero innocens plane eſt, ſaltem ſe talem eſſe putat, ira effervefcit, & de hæretifice abjecte ſentit.

Denique per hoc *malum* ſæpiſſime exortæ ſunt vehementiſſimæ perſecutiones, quod cum omnium ſeculorum teſtentur exempla, opus non eſt ut inductione multorum teſtimoniorum id comprobemus. Unum tamen & alterum recentiorum eruditorum ſuffragium attuliſſe non præter rem erit. Vide integrum ſermonem ven. *Sakii*, qui exſtat ſerm. ſac. vol. IV. ſub hac ἐπιγραφῇ, *vvider den unchriſtlichen Secten-Geiſt.*

Clariſſimus *Foſterus Serm. ſac. vol. I. ſerm. XII. verſionis germanicæ*, ad locum I. Corinth. XII. v. 25. agens *von Spaltungen*, ſequentem in modum pronuntiat: *Es muſſ in der That einen jeden, der mit dem ſanftmüthigen und liebreichen Geiſt des Chriſtenthums einiger maſſen bekannt iſt, vvundernehmen, vvie die Bekenner einer Religion, vvelche nichts ſo ſehr einſchärft als Freundlichkeit, Mäſſigung und allgemeine Liebe, ſo geneigt ſeyn können, ſich in Partheyen zu zertheilen und zu zerbroklen; ſo dann aber mit ſo vieler Bitterkeit und Wuth aufeinander loszugehen. Es iſt etvvas völlig unnatürliches, in ſo fern vvir Menſchen ſind, die durch das Band einer gemeinſchaftlichen Natur und durch gemeinſchaftliche Vortheile verbunden ſind: noch vielmehr aber vviderſpricht es unſerm Character, in ſo fern vvir Chriſten ſind, deren hauptſächlichſtes Unterſcheidungs-Zeichen von den Bekennern anderer Religionen, vvenn vvir anders den Grundſäzen nachleben vvollen, die uns das vvahre Chriſtenthum einflöſſt, eine gegenſeitige Verträglichkeit, Ubereinſtimmung und Friede ſeyn vvürde. Nichts deſtovveniger aber liegt die Sache in der Erfahrung am Tage, und leidet vveder Ausflucht noch Zvveifel. Eigennuz, Stolz, Herrſchſucht, ein tyranniſcher Geiſt des Gevviſſenszvvanges, und bisvveilen vielleicht (denn ich befürchte daſſ dieſſ nur ſelten geſchehe) bloſſe Vorurtheile, dabey nicht die geringſte böſe Abſicht vorgevvaltet, haben in der Kirche eben ſo groſſe und gefährliche Factionen veranlaſſt, als jemals durch eben dieſe böſen Urſachen vvider die Sicherheit und Ruhe eines bürgerlichen Staats erregt*

und

Digitized by Google

und genährt vvorden. Die chriſtliche Geſellſchaft iſt in unzählіche Abtheilungen zerſplittert vvorden, davon eine jede die andere verbannet, geläſtert, und ſo oft ſie nur Macht dazu gehabt haben, verfolgt hat. Hierdurch iſt die gemeine Sache der chriſtlichen Religion geſchvvächt, und der Gefahr ausgeſezt vvorden; und das Chriſtenthum, vvelches doch ſo vvundersvvürdig dazu eingerichtet iſt, daſs es die Menſchen geſittet machen, ungeſtüme und ungebrochene Köpfe zämen und beſänftigen, dergeſtalt aber die allgemeine Glükſeligkeit befördern kann: dieſes Chriſtenthum, ſage ich, iſt ein Mittel gevveſen, ihre Leidenſchaften aufzubringen und anzufeuern, folglich durch die allerbetrübteſte Vervvandlung eine Quelle der Zvvietracht, der Vervvirrung und des Elendes gevvorden. Paſſim etiam vitium hoc vehementer taxat ὁ μακαρίτης celeb. *Heideggerus* noſter, in *Hiſtoria Papatus*, *Myſterio Babylonis & in diſſertat. de violenta converſione errantium.* Denique (ut alios multos ſilentio tranſeam) legi de hoc argumento meretur ill. *Tillotſonii*, Archiepiſcopi olim Cantuarienſis, oratio cujus titulus: *De l'incompatibilité d'un zèle cruel & vindicatif avec l'eſprit & le but de l'Evangile.* Extat illa tomo III. ſerm. ſac. editionis *Barbeyracii.* (*)

T A N T U M.

THESES

Theologicæ Miscellaneæ.

I. Ex contingentia Univerſi, exiſtentiam Entis neceſſarii; & ex ordine finibuſque rerum creatarum, ejuſdem Entis neceſſario exiſtentis ſupremam intelligentiam, ſapientiam & potentiam rite colligimus.

Hhh hh 3 II. MI-

(*) His addendus eſt libellus a cl. Beausobre hoc ipſo anno Berolini editus ſub titulo: „ Le triomphe de l'innocence, ou particularités peu „ connües, auſſi honorables aux Reformés de France, qu'elles le ſont peu à „ leurs Adverſaires. „ Nec non de ſimili argumento agens ſcriptum A. 1752. ſub titulo: „ LE PATRIOTE FRANÇOIS & IMPARTIAL, „ ou reponſe à la lettre de Mr. l'Evêque d'Agen à Mr. le Controleur Gé„ néral, contre la tolerance des Huguenots, en datte du premier May 1751. Digni eſſent duo hi libelli qui in idioma germanicum transferrentur.

Digitized by Google

II. Miracula, quæ venditant Pontificii, tam fide indigna ſunt, quam quæ a Chriſto facta narrant Evangeliſtæ, credi merentur.

III. Si probaverint Pontificii, ſuas *Traditiones non ſcriptas* originem ſuam a Chriſto aut Apoſtolis habuiſſe, ſicut dogmata in Evangeliis contenta ab iis promanaſſe demonſtratur, lubentiſſime eas admittemus.

IV. Plus mali, quam boni peperit venerandus *Patrum eccleſiæ* titulus.

V. Qui viam examinis in rebus ad religionem ſpectantibus proſcriptam vellent, & in rationis uſum frequenter invehuntur, non religionis & pietatis, ſed fanaticiſmi & ſcepticiſmi cauſam tuentur.

VI. Veriſſima ſunt verba celeb. Iſ. *Caſauboni*, quæ extant exercitat. adverſus *Baronium*, pag. 71. ſic ſonantia: *Eſſe quædam ἀπορήματα τῆς θείας γραφῆς, ut omnium diſciplinarum, fatebuntur omnes humanæ infirmitatis viri intelligentes. Itaque proverbium Rabbinorum in nonnullis neceſſario uſurpandum, & exſpectandus Elias, qui duros & hodie inexplicabiles Scripturæ nodos ſolvat. Hoc melius, quam de omnibus temere pronuntiare, quod illis ſolenne eſt, qui fateri ſe aliquid ignorare turpe ducunt, etiam iis in rebus, ad quarum indagationem, præter nudas conjecturas, induſtria humana nihil poteſt hodie afferre.*

VII. Quod *ex nihilo nihil fiat*, perperam ab Atheis nobis objicitur. Sed nos contra meritiſſime illud ipſis objicere poſſumus; cum res pulcherrimas ac exactiſſimo ordine diſpoſitas brutæ materiæ, & cæco caſui, hoc eſt mero nihilo adſcribant.

VIII. Præter Scripturam, nullam aliam fidei regulam admittunt *Proteſtantes.* Itaque & ſcripta Patrum & Conciliorum acta, & alios omnes libros, cum privatos tum publicos, errori obnoxios cenſent, & ad unius Scripturæ normam expendendos exiſtimant.

IX. Illi circa conſilia Dei optime ſe gerunt, qui occultis Deo relictis, de revelatis opere implendis unice ſunt ſolliciti.

X. Fu-

Digitized by Google

X. Fumum vendit *Arnaldus*, Doctor pontificius, libri de *perpetuitate fidei circa Euchariſtiam* auctor, dum leviſſimas probabilitates certiſſimo facto opponit: Mutatio in eccleſia de Euchariſtia fieri non potuit, inquit ille: ergo facta non eſt. At nos majori cum confidentia aſſerimus, mutatio facta eſt: ergo fieri potuit. v. ill. *Tillotſonii, Archiepiſcopi olim Cantuarienſis, orationem ſcriptam contra Tranſubſtantiationem, quæ extat ſerm. ſ. vol. III. translationis Barbeyracii.*

XI. De concordia rationis & fidei optime ſic *Auguſtinus* ſcribit epiſt. 7. ad *Marcellinum.* *Si ratio* (inquit) *contra divinarum Scripturarum auctoritatem redditur, quamlibet acuta ſit, fallit veriſimilitudine, nam vera eſſe non poteſt. Rurſus ſi manifeſtiſſimæ certæque rationi velut Scripturarum ſanctarum objicitur auctoritas, non intelligit, qui hoc facit, & non Scripturarum illarum ſenſum, ad quem penetrare non potuit, ſed ſuum potius objicit veritati.*

XII. Illud Gregorii *Nazianzeni* de Conciliis effatum: *Nullum ſe conventum Epiſcoporum vidiſſe, a quo non aucta potius mala, quam emendata fuerint, eo quod contendendi & dominandi libido pluſquam ratio in illis valeant*, nemini mirum vel iniquum videri poteſt, niſi qui in rebus eccleſiæ cum veteribus, tum recentioribus, hoſpes fuerit.

DISSER-

DISSERTATIONIS
DE
CRIMINE HÆRETIFICATIONIS,
EJUS CAUSIS ET REMEDIIS.

Pars II.

Sect. I.

IN ultima ſectione primæ diſſertationis de *crimine hæretificationis* triſtiſſimos hujus mali fructus repræſentavimus, ſimulque promiſimus, nos in ſequentibus de variis fraudulentis artibus & μεθοδείαις, quibus hæretifices utuntur, ad alios vel innocentes plane, vel leviter errantes perſtringendos, & in ſuſpicionem gravium errorum adducendos, acturos eſſe; quod jam quidem, antequam ad alia ad hoc argmentum pertinentia progredimur, præſtandum eſt. In anteceſſum autem monemus, nos data opera de execrandis artibus, quibus hæreticæ pravitatis Inquiſitores in Hiſpania & aliis in locis, ubi deteſtanda ſuperſtitio & dominium in conſcientias hominum dominantur, utuntur, non tractaturos eſſe: furores enim illi omnem humanitatem excedentes adeo ſunt ætate noſtra noti, & in lucem protractæ fraudes Monachorum, inprimis a cl. *Limborchio in hiſtoria inquiſitionis*, ut nemo eruditorum eas hodie ignorare poſſit. Utinam tandem opprobrium hoc Chriſtianiſmi

niſmi ſublatum eſſet plane, & extincti omnes illi barbari Inquiſitores. Agemus duntaxat de illis hæretificum artibus, quæ eheu! in omnibus cœtibus familiarum chriſtianarum locum habuerunt, & adhuc late dominantur. Juvabit autem interdum ad argumentum hoc illuſtrandum adduxiſſe varia exempla ex veteri & recentiore hiſtoria petita, ita tamen ut nullos, qui noſtra ætate florent, & eruditionis famam adepti ſunt, taxemus. Quod ſi vero quis, quod multis commune eſt, ad ſe rapiat, ſtulte nudabit animi conſcientiam. Sed jam ad rem.

II.

Prima & tritiſſima methodus homines vel plane innocuos aut leviter errantes exoſos reddendi, eoſque perſequendi hæc eſt: quod nimirum *hæretifices rerumpublicarum moderatores adeant, eoſque quos errare putant, reddant exoſos, aſſeverantes eos eccleſiis & rerumpublicarum ſaluti magnum detrimentum allaturos.* Dantur in pleriſque imperiis & rebuspublicis valde multi ad gubernacula ſedentes, qui controverſias theologicas, ſubtiliores inprimis & ſcholaſticas, non ſatis intelligunt. Sæpe tamen non ſolum de iis judicare volunt, ſed & eo nomine ſibi impoſitam neceſſitatem eſſe credunt, in illos, quos errare putant, graviter invehendi. Ego quidem, ut verum fatear, a politicarum artium cultoribus & de republica bene merendi ſtudio intentis non requiro, ut omnes minutas controverſias, quæ inter diſſidentes Chriſtianorum familias, non dicam ab origine ævi chriſtiani, ſed a temporibus Reformationis duntaxat ortæ ſunt, perſpectas habeant. Neque enim video quem in finem harum rerum peritiam ſibi comparare vellent viri, qui per univerſam vitam id unum potiſſimum meditari debent, ut de civili ſocietate rite dirigenda ſint ſolliciti. At hoc ipſum etiam eos retinere deberet, quo minus *dictatoriam* quandam *poteſtatem* ſibi arrogarent, de quæſtionibus ſcholaſticis nonſolum judicandi, ſed etiam cum *auctoritate* quadam *legislatoria* de earum momento decidendi, huncque vel alium de eccleſia & literis optime in cæteris meritum exoſum & aliquando infelicem reddendi, quæ ratio agendi omnibus *principiis Proteſtantium* contraria eſt, innumeraque ſemper poſt ſe traxit mala. Sed de poteſtate Imperantium circa ſacra

 agere

agere animus non eſt, cum thema hoc noſtris temporibus ſatis ſit a Theologis & Juriſconſultis excuſſum. Quicquid interim de eo ſit, hæretifices ſtudium illud alios hac ratione accuſandi & exoſos reddendi acuendum eſſe putant, ſtrenueque urgendum. Eum in finem eos rerumpublicarum Proceres frequentiſſime adeundos eſſe putant, quos omnium maxime receptis omnibus, etiam minutis de religione opinionibus, addictos eſſe vel ſciunt, vel putant. Hic enim ſeſe ampliſſimam nactos eſſe occaſionem putant, eos, quos odio habent, & quos ipſimet ab erroribus, ſi talibus dediti eſſent, propter ratiocinandi imperitiam ingeniique ſtuporem in viam reducere non valent, exoſos reddendi & iram principum virorum contra ipſos provocandi. Neque ſpe ſua ſe excidere poſſe putant, quia norunt, ad ſummos in quibuſdam rebuſpublicis graſſandi honores inter alia requiſita & hoc poſtulari, ut nimirum illi, qui inclareſcere, & pro excellentiſſimis columinibus & ſtatoribus tranquillitatis publicæ haberi velint, *pro orthodoxia*, id eſt receptis publice opinionibus, aut ſerio aut dicis cauſa pugnare debeant. Quanquam vero alii hanc methodum obtinendi honores albis dentibus rideant, aliiſque plane artibus utendum eſſe putent; ſciunt tamen hæretifices, hos, qui ita ſentiunt, numero valde ab iſtis ſuperari, & plebejis ingeniis verba facile dari poſſe. Hinc ut plurimum etiam obtinent quod volunt, licet ſæpe ipſi Proceres non credant quod vulgo creditur, nec ipſimet, acri judicio & accuratiore notitia rerum divinarum deſtituti, ſatis notas ac perſpectas habeant illorum, quos exoſos reddere volunt, ſententias; eo magis autem ſeſe obtenturos eſſe, quod volunt, ſperant, quod dubia ſua omnia proponant ſub ſpecie *zeli pro gloria Dei.* Unde etiam in colloquiis cum rerumpublicarum Proceribus, frontem, vocem, ſingulaque dicta ita flectunt, ut centeſimus quiſque juraret, homines illos ſingulari pietatis & promovendæ gloriæ divinæ ſtudio tactos eſſe. At ineptum hunc & falſum eſſe zelum jamdudum viri ſapientes demonſtrarunt. *Zelus* (verba ſunt τοῦ μακαρίτου celeb. *Werenfelſii*) *talium hominum nihil aliud eſt, vel eſſe poteſt, niſi purum putum partium ſtudium, idem plane ac idem zelus, quo iidem homines pugnant pro inſtitutis patriæ ſuæ, non ideo, quod perſuaſi ſunt; hæc aliorum populorum inſtitutis præſtare, ſed quod ad honorem ſuum pertinere exiſtimant, ut civitatis ſuæ inſtituta cæteris meliora credantur.*

Ita

Ita ſane multi exiſtimant, in hoc honorem ſuum verti, ut opiniones ſectæ, cui naſcendi ſorte addicti ſunt, triumphent & cæteris omnibus prævaleant. Nec deſunt, quorum zelus in nulla alia re conſiſtit, niſi in ſecreto quodam odio eorum, qui veritatis amore, hujuſque examinandi ſtudio, audent ſe diſtinguere a ſe & ſuæ ſortis hominibus, qui de veritate non ſolliciti in receptis ſententiis acquieſcunt. De hoc vero argumento alibi nobis dabitur commoda dicendi occaſio. Neceſſe autem non puto plurimis exemplis demonſtrare, hæretificos hac methodo ſemper uſos fuiſſe ad alios exoſos reddendos; cum in veteri pariter & recentiori rerum in eccleſia geſtarum hiſtoria plurima extent monumenta.

Longe aliter agunt ſapientes & cordati Theologi. *Primo* enim ante omnia concedunt in rebus minoris momenti omnibus libertatem aliquam concedendam eſſe, cum fieri per rerum naturam non poſſe ſciant, ut etiam veritatis amantiſſimi in omnibus conſentiant. Hoc poſito novam opinionem non ſtatim damnant aut probant, ſed ante omnia ſolerter eam expendunt, atque perpenſis demum omnibus hujus novæ opinionis partibus alterutram in partem pronuntiant. Ubi vero vident, novam illam opinionem articulis fundamentalibus ab eccleſiis chriſtianis communi conſenſu receptis non repugnare, nec pietati noxiam eſſe, nonſolum non in majus extollunt opinionis hactenus in medium prolatæ periculum; ſed & omni data opportuna occaſione politici ordinis viris perſpicuis & gravibus rationibus probant, cauſam non eſſe, cur zelotis novam opinionem vehementer impugnantibus & clamores excitantibus vacivas præbeant aures; his enim rixis & contentionibus ſine cauſa eccleſiam turbari, & mutuas lites inter fratres ſpargi & diſſeminari; eo magis autem hoc præſtandum eſt, quando novæ opinionis auctores ſua animi cogitata virorum eruditorum examini lubentes ſubjiciunt, atque promittunt, ſeſe paratos eſſe, ſi quidem a viris acuti ingenii & pacificis errandi occaſio dari poſſe non ſine cauſa exiſtimetur, eas opiniones non urſuros aut in vulgus ſparſuros, ſed cum doctis duntaxat & rerum peritis de iis amice collaturos. Tali ingenio circa hoc argumentum ornati erant duo præclari Eccleſiæ Tigurinæ Theologi, nimirum P. *Martyr* & H. *Bullingerus*. De *Martyre* ita ſentit J. *Wolfius* Tigurinus, idem de Literis ſanctioribus optime meritus, in dedicatione ad Scholæ Tigurinæ Præſides

commentarii ad I. librum Regum & XI. capita libri II. Anno 1551. Tiguri editi. *Petrus Martyr* (inquit) *doctiſſimus & graviſſimus Theologus, habuit a natura genus quoddam acuminis, quod arte limaverat, & tamen hujus nihil unquam oſtentabat, ſed quæ vel abs ſe ſubtiliter exagitata, vel ante eum inventa apud alios obſervata haberet in omni ſcientiæ genere, ea vel ad delectationem honeſtam in convictu, vel ad utilitatem publicam in conſultationibus atque in ſchola tam ſimpliciter & candide ſolebat, quam comiter & prudenter adhibere, ut quis non minus pius & gravis erat, quam eruditus & prudens* & maximorum hominum *urbanitate limatus.*

De ſe ita loquitur H. *Bullingerus*, æternum Tigurinæ Eccleſiæ ornamentum, in præfatione *commentarii* ad Acta Apoſtolorum. *Per me* (inquit) *piis lectoribus expendere licet, quid pium, quid neceſſarium, quid utile, quid genuinum, quid adſcititium, quid ſupervacaneum, quid affectatum ſit. Nolo enim meis ſcriptis, ut canonicis credi: Nolo ſanctis & doctis hujus ævi hominibus præjudicare.* Denique cordati & ſapientes Theologi privatim modeſte fratrem opinionem novam in medium proferentem monent, atque orant, ut ſuæ opinioni pertinaciter non inhæreat, aut zelotas vehementius inſiſtentes acerbe perſtringat, ſed exſpectet ad id uſque tempus, quo ſedato primo æſtu res ipſas rigidiori examini ſubjicere ἄτερ πάθου poſſint. Quod ſi vero iidem viri ſapientes adhibitis omnibus fraterni amoris auxiliis deprehendunt, novæ opinionis defenſorem inani ſuperbia turgere, & nonniſi nominis celebritatem quærere, opinionemque ſuam quavis ratione propagatam velle, non quidem eo nomine penes Imperantes illum exoſum reddere cupiunt, ſed eum aut miſſum faciunt, aut intemperantius fratres meliora ſuggerentes tanquam idiotas laceſſentem, attico tandem, ſi id neceſſe eſſe putant, perfundunt ſale, aut tempus exſpectant, quo rectius ſapiat.

II. *Hæretifices diligenter inquirunt, quorum librorum lectione delectentur illi, quos odio habent & exoſos reddere volunt, & cum audiunt, eos nullo habito ſectarum reſpectu, heterodoxorum etiam ſcripta evolvere, ſine mora clamant, eos non improbare errores in ſcriptis eorum contentos.* Hæc vero in vulgus ſpargunt, & inter eos cumprimis, qui ſpectatæ ſunt inter Præſides Rerumpublicarum auctoritatis viri, ſed in rebus ad Theologiam ſpectantibus non ſatis verſati. Hinc ſæpe fieri ſolet, ut innocentiſſimi quique, & veritatis aman-

amantiſſimi, malignis premantur ſuſpicionibus, quarum tamen ignorant fontem. Ipſe quidem conatus hæretificum in ſe ſpectatus ridiculus plane eſt, quandoquidem ſi judicium eorum valeret, colligendum eſſet, eos, qui humaniorum literarum ſtudia excolunt, præſtantiſſimosque Græciæ & Latii ſcriptores diurna nocturnaque verſant manu, *Paganiſmo* patrocinari; ita omne ſtudium diſſentientium opiniones examinandi vanum eſſet; ita fruſtra eruditi in expendendis Atheorum, Deiſtarum & ſimilis furfuris hominum ſcriptis tempus tererent; ita denique examen omne controverſiarum proſcriptum plane eſſet, quod ipſi tamen diſſentientes, qui polemicum ſtudium tantopere extollunt, factum nollent.

Ex eo inſuper cauſæ ſuæ petunt præſidium hæretifices, id eſt alios calumniandi captant occaſionem, quod illi, qui hæreticorum, uti appellantur, *ſcripta evolvunt*, non tamen omnia in iis contenta *damnent*, ſed libere & candide fateantur, quædam in iis deprehendi, quæ *laudanda* ſint, nullaque cenſura digna. Boni homines, artis ratiocinandi utplurimum imperiti, nulloque eruditionis theologicæ apparatu inſtructi, exiſtimant, homines ab opinionibus, quas imberbes didicerunt, recedentes, ubique errare, omnia eorum dicta veneno eſſe infecta, neque adeo in eorum ſcriptis ullam generi humano ſalutarem veritatem reperiri poſſe. Hinc, ubi audiunt, plane aliter judicare alios, atque candide fateri, in horum vel illorum exoſorum hominum ſcriptis multa attentione digniſſima reperiri, neque omnia promiſcue eſſe damnanda, candidum hoc & veriſſimum judicium peſſimam in partem interpretantur. Nimirum inepti zelotæ, a ſua tantum parte ſtare veritatem & quidem *omnem* putant, & licet nunquam, aut rariſſime, heterodoxorum ſcripta evolverint, eorum tamen doctrinam, nullo delectu rerum habito, per omnia rejiciendam & damnandam eſſe clamitant. Ipſi vero hæretifices ſibi plaudunt domi, nugis ſcholaſticis auditores ſuos paſcunt, & in hirſutis illis opinionibus per vitam adquieſcunt. Quantum vero ex hac agendi ratione incrementi accedat eruditioni theologicæ, quilibet, qui naſum habet, perſpicere poteſt. Interim veriſſimum eſt, hæretifices omni tempore ad alios denigrandos occaſiones captaſſe ex hoc turbido fonte. Unum aut alterum exemplum adduxiſſe juvat. C. *Brantius* in vita J. *Arminii* pag. 159. poſtquam narraſſet crimini datum *Arminio*, quod *catechiſmum* quen-

Digitized by Google

dam *Gaudanum*, adverſariis ſuis exoſum, non improbaſſet, hæc addit. *Verum enim vero* (inquit) *intra hos limites non conſiſtens, omneſque humanitatis carceres mordens, calumnia eodem hoc tempore fœdiſſimum de Arminio noſtro ac Vitenbogardo rumorem ſparſit; nimirum, Papam Romanum benigniſſimis ad ipſos literis exaratis, & ingenti ſpe facta, romanenſis eccleſiæ patrocinium ipſis commendaſſe; quod ipſum quam longe a veri ſpecie abſuerit, e ſequenti narrationis filo manifeſtius eluceſcet. Sed & ſplendido huic mendacio vicinum erat illud, quod idem circa tempus in vulgus diſſipatum fuit, Arminium nempe nonſolum Caſtellionis & Coornhertii, verum etiam Suareſii aliorumque Jeſuitarum ſcripta diſcipulis ſuis inprimis commendare ſolitum, deque Calvini, Bezæ, Martyris, Zanchii, Urſini, aliorumque præſtantium eccleſiæ Doctorum libris contemtim loqui. Has pluresque hujus generis calumnias (quæ de ipſo per Germaniam, Galliam, Angliam, Sabaudiam longe lateque ſpargebantur) excepit noſter citra ullum animi motum, præterquam commiſerationis erga fratres, qui tantopere adverſus Deum & proximum peccarent. Quid quod* (ipſo teſte) *molitionibus hiſce & præpoſtera fratrum diligentia nihil aliud effici cenſeret, quam ut ipſe miſer homuncio, qui ſuis ipſe virtutibus innoteſcere non poterat, & de quo alioquin vix quiſpiam extra Hollandiam vel ſciret quidpiam, vel loqui dignaretur, clarus indies nobilisque redderetur. Quam autem a vero alienum eſſet, id quod de pejoris notæ Scriptoribus, cum alibi tum Amſtelodami inprimis deferebatur, ipſius potius quam meis verbis proferre volo. En ipſa ejus verba ad primarium Reip. Amſtelodamenſis Senatorem perſcripta: Quod ſpargitur, me ſuaſorem eſſe diſcipulis ad lectionem librorum Jeſuiticorum & Coornhertii, non alio, quam mendacii nomine appellare poſſum; nunquam enim cuiquam ea de re verbum feci, nec rogatus, nec proprio inſtinctu. Sed poſt Scripturæ lectionem, quam vehementer inculco, & magis quam quiſque alius (quod tota Academia teſtabitur) ad Calvini commentarios legendos adhortor, quem laudibus majoribus extollo, quam ipſe Helmichius, quod mihi faſſus eſt, unquam fecit. Dico enim incomparabilem eſſe in interpretatione Scripturarum, & majoris faciendos ipſius commentarios, quam quicquid Patrum bibliotheca nobis tradit, adeo ut & ſpiritum aliquem prophetiæ eximium illi præ aliis pleriſque, imo & omnibus concedam. Inſtitutiones ipſius, ad locos communes quod attinet, addo legendas poſt catecheſin tanquam pleniorem explicationem.*

nem. At hic addo, cum delectu, ut omnium hominum ſcripta legenda ſunt. Hujus mei conſilii teſtes innumeros proferre poſſem; illi ne unicum quidem, cui author fuerim legendi Coornhertium vel Lojolitas. Proferant, & mendacium patefiet: adeo hic de nihilo naſcitur hiſtoria, vel fabula potius. Quæ alia iſtic agantur, ſcio; ibi & quæ alibi actitata ſunt, arbitror te ignorare. Si ſcires, mirareris hominum perverſam impudentiam. Hiſce omnibus antipharmacum oppono integritatem & patientiam, & ſuſtento me ſpe felicis exitus, quem mihi dabit juſtus judex, qui novit quid quæram & agam. Illi ſcio mea ſtudia placere, utpote unice veritati, pietati & paci inter Chriſtianos firmanda ſervientia.

Primis jam temporibus naſcentis eccleſiæ hanc conſuetudinem, id eſt propter lectionem librorum heterodoxorum alios ſuſpectos reddendi, accuſationem notam fuiſſe, exemplo *Dionyſii Alexandrini* oſtendi opuſculorum meorum parte prima pag. 730. Neque hodie in tanta literarum luce ridiculus ille & ineptus furor, dicam, an fervor ceſſavit. Inter pontificios Doctores inſaniam illam obtinere non miror, cum omnia ad cæcam obedientiam & ſuperſtitionem conſervandam & latius proferendam in ſecta hac tendant. At inter Proteſtantes ipſos dari adhuc Sacrorum Miniſtros, qui erecti ingenii homines & amore literarum tactos, juſtæque ætatis, etiam abſoluto ſcholæ vel academiæ curſu odio habeant, quod diſſentientium ſcripta evolvant, & ad rectæ rationis trutinam omnia, quæ legunt, expendant, fateor me perſpicere non poſſe. Experientia interim teſtatur, hoc morbo laborare multos, quibus cura incumbit, de profectibus ingenuorum adoleſcentium in eruditione theologica judicandi.

III.

Qui funeſto hoc morbo laborant, exorta qualicunque in eccleſia nova opinione, in eos collegarum ſuorum vehementer inſurgunt, qui non publice & privatim acerrime in auctores novarum opinionum inſurgunt. Clamant igitur, ipſos tepidos eſſe in cauſa Dei defendenda & tuenda: monſtri eos aliquid alere, vel plane homines eſſe, quibus perinde ſit, quamcunque de religione ſententiam tueantur. Hoc vero nomine illos exoſos apud alios reddere volunt, & cum omnia ſuſpicionibus inter Sacrorum Miniſtros plena ſint, in aliis etiam ne-

gotiis

gotiis fidem illis adhibendam eſſe nullam, aliis perſuadere volunt. Ipſimet vero, qui tantos clamores excitant, ex puſtulis ulcera faciunt, & quicquid atra bilis ſuggerit, contra alios effundunt, mirum in modum ſibi abblandiuntur; illi, (ut verbis τῦ μακαρίτυ celeb. utar *Werenfelſii*,) *ſoli ſancti*, *illi religioſi*; *illi zelotæ*; *illi orthodoxiæ ſunt columina*, *qui nihil quicquam remittunt adverſariis*; *qui omnia eorum in hæreſes transformare*, *leviſſimas quaſque diſſenſiones immane quantum exaggerare ſciunt*; *qui omnem tolerantiam*, *omnem manſuetudinem*, *concordiam*, *tanquam communionem Chriſti cum Belial execrantur*; *qui identidem ex cathedra*, *ex ſuggeſtu*, *cygneam Didonis virgilianæ repetunt cantionem.*

- - - Stirpem & genus omne futurum
Exercete odiis: cinerique hæc mittite noſtro
Munera. Nullus amor populis, nec fœdera ſunto.

Exemplorum multorum inductione dicta mea confirmare velle ſuperfluum plane foret, cum rerum in eccleſiis omni tempore agitatarum nemo tam ignarus ſit, ut de veritate aſſerti noſtri dubitare poſſit. Unum tantum & alterum adduxiſſe exemplum juvat. Notum eſt ſuperiore ſeculo in Belgio occaſione *celeb. Cocceji* diſcipulorum vehementes fuiſſe inter fratres contentiones & lites. Celeb. *Witſius* Theologus ut eruditus, ſic modeſtus & pacificus, probe perſpiciens controverſias illas nimis calide & ultra quam decet ab utraque parte urgeri, neutri nomen dare voluit, ſed medius inter diſſidentes fratres incedere voluit, eoſque ad pacem colendam hortatus eſt, unde nomen *Theologi politici*, & ſyſtema ipſius theologicum *politicum* vocatum. Peſſimum in hoc caſu eſt, quod viri præſtantiſſimi ſemel in ſuſpicionem ἑτεροδοξίας adducti excludantur ſæpe iis negotiis, ad quæ feliciter peragenda & exequenda omnium eruditorum judicio aptiſſimi fuiſſent. Unum dabo exemplum. Circa finem ſeculi XVI. moderatores fœderati Belgii de Bibliis in vernaculam linguam tranferendis erant ſoliciti. Ad hoc recte præſtandum, opus erat opera virorum in orientalibus linguis verſatiſſimorum, & artis grammaticæ peritiſſimorum. Nemo autem eruditorum tum temporis viventium ignorabat, *Druſium* in hoc literarum genere excellere. *Illuſtriſſimis F. Belgii* igitur *ordinibus* eo nomine ille fuit de meliore nota commendatus a *J. Arminio*, *Vitenbogardo*, *Aldegonio* & aliis; at vero quominus quicquam ſua commendatione efficerent,

rent, in cauſa fuerunt minus æqua nonnullorum eccleſiæ Antiſtitum de celeberrimo hoc Doctore, ejuſque ὀρθοδοξία, judicia. *Hi quippe* (verbis C. *Brantii* utar) *neſcio quid monſtri ipſum alere, & in locis quibuſdam S. Scripturæ explicandis ingenio ſuo plus ſatis indulgere ſuſpicati, Druſium nonſolum ab ipſa translatione, verum etiam translationis inſpectione excluſere.* (*)

(*) Quæ hic de fatis Drusii dicuntur, petita ſunt ut plurimum ex vita Drusii a Curiandro ſcripta, & epiſtolis præſtantium virorum, a cl. Limborchio editis. Si Scaligeranis fidem habemus, cauſa odii contra Drusium inde enata eſt, quod confeſſioni belgicæ ſubſcribere noluit: Saltem hoc manifeſtum, quod amicitia, quam aluit cum Arminio & Vitenbogardo eum ſuſpectum reddidit aliis. Ex his ſcriptis hauſit P. Baylius in ſuo Lexico, quæ de Drusio in medium protulit. Unum atque alterum ex eo excerpſiſſe juvabit Obſervat Baylius, Drusium ſecundum lucem ſibi conceſſam ſcripta & dicta aliorum vel laudaſſe vel improbaſſe. Hiſce adductis ita ratiocinatur Baylius: „ Ce n'étoit pas un homme qui dans les matieres de Theologie prononçât magiſtralement. Cela eſt hérétique; ceci eſt orthodoxe. Il ne ſe méloit que de grammaire, & il déclaroit ſouvent, qu'en cas, qu'il fut dans l'erreur, il étoit du moins exemt d'héréſie, vû, qu'il n'étoit pas opiniâtre, mais prêt à ſe rendre à un bon avis, & qu'il ſoumettoit tous ſes ouvrages au jugement de l'Egliſe catholique. „ Adductis dein ipſius Drusii verbis, alium locum ex Curiandro producit, ita ſonantem: „ Non ſum Theologus: an Grammatici nomen, quod aliquando mihi probroſe objectum, tueri poſſim, neſcio. Amici, quos noſti, negant, ego non contrarium dico. Quid igitur es, inquies? Chriſtianus ſum, φιλαλήθης ſum, qui ſcribendo proficio, & proficiendo ſcribo. Je n'ajoûte (addit Baylius) plus que ces paroles. Quod ſupereſt, ſcripſi hæc animo juvandi, non lædendi. Si læſi quempiam, jam nunc pœnitet. Si offendi pias aures, monitus libenter mutabo. Si erravi uſpiam, monſtretur mihi error: non ero pertinax. Denique provoco ad judicium eccleſiæ catholicæ, cui me, meaque omnia ſubjicio, a cujus recto ſenſu diſſentire neque volo, neque debeo. Sic mihi Deus faciat, ſic addat. Ce langage (ſunt verba Baylii) ne plait point aux zélateurs: Ils y trouvent le caractère du Pyrrhoniſme; ils veulent, qu'on ſoit plus déciſif & plus reſolu que Bartole; ils veulent qu'on faſſe comme eux, c'eſt-à-dire, qu'on embraſſe fermement une opinion, & que l'on anathematiſe l'autre. Ils ne ſauroient comprendre, qu'on puiſſe être d'une religion, lors qu'on garde tout ſon ſens froid en la comparant avec d'autres, & un grand fond d'équité pour les ſectateurs de l'héréſie. Drusius n'étoit donc pas propre à manquer des dangereux ennemis. „ Addam unicum locum Drusii, qui extat apud Curian-

IV.

Porro non raro viri præſtantiſſimi & veritatis indagatores ſolertiſſimi in ſuſpicionem hæreſeos adducuntur, ab iis quos notamus hominibus, quod nimirum *non omnes opiniones, ſententias, explicationes S. Literarum, rituſque Majorum calculis ſuis comprobent; ſed reſpectu omnium mutationem aliquam aliquando ſine periculo religionis fieri poſſe & debere ſibi perſuadeant.* Notum eſt Reformatores Sacrorum B. M. ut in noſtris, ſic etiam in aliis regionibus, tyrannidis pontificiæ jugum excuſſuros, craſſos eccleſiæ romanæ errores impugnaturos, ſuperſtitionem graſſantem debellaturos, & ſiquidem id fieri poſſet, radicitus exterminaturos, tot negotiis fuiſſe diſtrictos, & tantum non obrutos, ut de his vel illis ſententiis minutioribus, vel locis S. Scripturæ ad eſſentiam religionis non pertinentibus, ritibuſque non potuerint eſſe ſoliciti; ſucceſſu vero temporis Doctores publici, pace eccleſiis reddita, ſingula doctrinæ capita

DRUM pag. 32. „ Turbones (inquit) noſtri nunc quieſcunt, aut pudet „ eos præteritorum, aut exſpectant occaſionem novam. Mihi quidem mul„ tis de cauſis quies nonſolum optatiſſima eſt, ſed etiam neceſſaria. Sed „ ſi hanc perſonam Deus humanæ fabulæ choragus mihi impoſuit, partes de„ legatas oportet agam. In hac arena mihi video moriendum eſſe; nam „ ut viri iſti conquieſcant, nihil eſt ſpei: In eo toti ſunt ut me aut latro„ nibus objiciant, aut mœrore confectum occidant; ſed hactenus gratia „ Dei nec animum a ſuo propoſito labefactare potuerunt, nec ſtudiis meis „ ita multum detrimenti attulerunt. Conſolatur me primum conſcientia „ recte factorum, deinde favor doctorum & bonorum virorum, quos ha„ ctenus æquiſſimos habui erga labores meos. Quod partim literis, par„ tim donis ac muneribus declararunt. - - - Quis unquam in ſole „ ambulavit abſque umbra? Quis inſignem virtutem exercuit ſine invidia? „ Quis bonas literas profeſſus eſt cum aliqua fama, NB abſque odio Theo„ logorum? Capnio, Eraſmus, Arias, Hieronymus experti ſunt. Hunc „ poſtremum Roma expulſum, cum Bethlehemi in tuguriolo degeret, nec „ ſic quidem latentem effugit Invidia. Ex priſcis Sapientibus quidam „ interrogatus, quid ageret? Nihil inquit, nondum enim mihi invidetur. „ Regium eſt, cum benefeceris, audire male, inquit ille. Et profecto „ ita eſt; induſtria parit virtutem, virtus gloriam, gloria invidiam, qui „ morbus fere peculiaris eſt iis, qui alioqui pietatem profitentur, cum „ nihil ſit alienius a vera pietate. Obrepit enim hæc peſtis pietatis ima„ gine, dum videri vult vitiorum odium ac virtutis zelus. „ Hactenus DRUSIUS.

Digitized by Google

pita paulo accuratius perpendendi, rituſque ad ſimplicitatem chriſtianam, uſumque publicum accommodandi, ampliorem habebant, & adhuc habent occaſionem. Unde ſapientum & cordatorum Theologorum ſententia, culpari illi nulla ratione poſſunt, qui opiniones quaſdam, longo uſu uſurpatas, rejiciendas; alias vero mutato Chriſtianorum ſtatu majore argumentorum pondere frequentius urgendas eſſe putant. Ita nullus hodie reformatæ religioni addictus Theologus, *Bezæ* ſententiæ de interficiendis hæreticis ſubſcribet. Aucto noſtra ætate numero incredulorum, aperte capita religionis naturalis & revelatæ impugnantium, ſentiunt Theologi & V. D. M. capita religionis graviſſima frequentiſſime S. Literarum cultoribus & auditoribus eſſe explicanda, inſinuanda, & contra adverſarios vindicanda, quod ſuperioribus ſeculis urgere non adeo neceſſarium videbatur. De bonorum operum relatione ad virtutis ſtudium, eorumque ad conſequendam ſalutem neceſſitate, tempore emendationis Sacrorum operoſe fuit diſputatum, idque non ſine graviſſimis rationibus: Pontificii enim inanium & ſuperſtitioſorum rituum ſedula obſervantia bonorum operum naturam abſolvi putabant, adeo quidem, ut eum, qui in ſuperſtitioſis ritibus obſervandis & ridiculis fabulis tuendis ſedulus & pertinax eſſet, veri nominis Chriſtianum & cœlo propiorem eſſe publici Doctores publice adſererent. Iidem vero ſatisfactionis Jeſu Chriſti pro nobis præſtitæ, & beneficiorum inde emanantium paſſim immemores erant, & eorum loco ridiculam aliquam & putatitiam, imo fanaticam ſanctitatis ſpeciem Chriſtianis obtrudere voluerunt. Hinc factum ut Theologi illius temporis de fidei neceſſitate, bonorum vero operum imperfectione frequentiſſime diſſererent, & quidem ſæpe parum prudenter, adeo quidem ut putares eos neceſſitatem bonorum operum, id eſt, veræ pietatis in dubium vocaſſe. Nota controverſia, quæ inter J. *Agricolam, Islebium*, alioſque agitata fuit. Atque hinc factum eſt, ut eccleſiæ romanæ Doctores paſſim in publicis ſuis contra Proteſtantes editis ſcriptis contenderint, eos bonorum operum oſores eſſe. Quicquid vero de eo ſit, viri inter Theologos Proteſtantes religioſiſſimi, deprehenſis ſeculi noſtri moribus depravatiſſimis, exortiſque opinionibus religioni chriſtianæ nocivis, recte exiſtimarunt, & adhuc affirmant, frequentius in academiis pariter ac cœtibus publicis neceſſitatem bonorum operum, id eſt ſtudium veræ virtutis urgendum eſſe, idque fieri poſſe ſalva veritate

de fidei juſtificantis natura. Eum etiam in finem Proteſtantes Theologi omnes, quot quot ſapiunt, ſepultas vellent omnes illas controverſias, quæ inter ipſos magno animorum æſtu poſt tempora Reformationis fuerunt agitatæ, ut de minutis quæſtionibus, quæ inter ipſos, qui eidem cœtui adhærent, ventilatæ ſunt, & adhuc ventilantur, nihil dicam: exiſtimantes, prout ſunt tempora, communibus armis hodie pugnandum potius contra Atheos, Deiſtas, Indifferentiſtas, & graviſſima vitia, quæ a Chriſtianis ad incredulitatem inclinantibus nova ſub ſpecie committi ſolent. Quod ad ritus attinet, olim in his vel illis eccleſiis uſurpatos, eos pro rerum & temporum circumſtantiis, nulla habita antiquitatis & longæ conſuetudinis ratione, mutari poſſe iidem cordati Sacrorum Antiſtites vel Rerumpublicarum moderatores cenſent. *Hæretifices* vero noſtri, ubi hæc audiunt, contra optimos & præſtantiſſimos viros ſtatim inſurgunt, clamantes, omnes Majorum opiniones, qualiſcunque ſint naturæ, eſſe ſervandas, urgendas, & ad ſeram poſteritatem, nullo habito rerum & temporum reſpectu, transmittendas; hanc in eccleſiis potiſſimam malorum omnium cauſam eſſe, quod moderni Doctores non omnibus opinionibus Veterum conſtanter adhæreant, nonniſi novaturiendi ſtudio tribuendum, quod opiniones quaſdam ab antiquis inventas moderni aſpernentur &c. Iidem vero boni homines, ubi juvenes inciderunt in manus Doctoris cujuſdam, muſteas quaſdam ſive philoſophicas ſive theologicas ſententias tradentis, eas acriter, repudiata Veterum aliter ſentientium auctoritate, tuentur, iiſque tanquam ſaxo adhærent. Teſtimonio eſſe poſſunt diſcipuli *Cocceji*, *Carteſii* & aliorum. Quam vero ſit hæc agendi ratio incondita, & officio publici Doctoris indigna, paucis duntaxat aperiemus verbis & teſtimoniis. *Primo* quidem conſtat inter omnes Proteſtantes, nonſolum ipſos Reformatores infallibiles ſeſe eſſe nunquam profeſſos, ſed & univerſum cœtum, qui ab eccleſia romana ſuperiore ætate ob graviſſimas rationes ſeceſſionem fecit, nunquam Doctoribus hiſce infallibilitatis donum tribuiſſe. Verum eſt, Doctores hoſce pro ingeniorum diverſitate his vel illis tuendis ſententiis conſtantius, aut ut alii volunt, pertinacius inhæſiſſe, quod commune eſt, ſi a veritate diſceſſerunt, vitium omnibus plane hominibus, doctis pariter & indoctis. Nullum igitur periculum eſt, ſi recentioris ætatis Theologi, in hoc vel illo argumento occupati, a ſententiis virorum præcellentiſſimorum recedant. Ipſos-

Digitized by Google

Ipſoſmet vero Reformatores in multis eruditionis theologicæ partibus hallucinatos fuiſſe, nemo adeo ignarus eſt hiſtoriæ theologicæ & literariæ, ut id inficiari poſſit, quod tamen ipſis tanquam crimen non exprobramus. Imo fieri in tanta diverſiſſimarum partium ad Theologiæ ſtudium pertinentium copia aliter non potuit, quam ut hic illic ceſpitarent. Jam vero cum viri docti & ſapientes pecorum more antecedentium turbam ſequi non debeant; nonſolum licet, ſed & neceſſe eſt aliquando, ut ab eorum ſententiis recedamus. Accedit, quod poſt eorum obitum paſſim hinc inde in eccleſiis novi errores graviores vel leviores exorti ſunt, quos diverſis adeo armis recentiores Doctores adoriri debent. Idem dicendum de ritibus & diſciplina morum. Certe qui putant, omnes explicationes Scripturæ a Majoribus in medium allatas, aut ſententias theologicas vel a Patribus primitivæ eccleſiæ uſurpatas, vel ab ipſis Reformatoribus inventas, ſequendas eſſe ſine ulteriore examine, omne eruditionis theologicæ ſtudium, quantum in ipſis eſt, ſufflaminant, religionem contemtui exponunt, & Papiſmum in ipſo Proteſtantiſmo exſtruunt. Profecto mutatio hæc periculo nulli eſt expoſita, licet *Boſſuetus* olim & alii eccleſiæ romanæ Doctores principia Proteſtantium hac ratione ſuſpecta reddi exiſtimarint. Quod denique hæretifices prudentem hanc libertatem, a viris doctis & veritatis amantibus uſurpatam, novaturiendi ſtudio adſcribunt, cordatos viros turbare non debet; imo objectio hæc contra eos ipſos retorqueri poteſt; nihil enim aliud clamoribus ſuis quærunt, quam ut eruditorum & ſtrenuorum, pro neſcio qua orthodoxia propugnanda pugilum, famam obtineant. Certe in pleroſque quadrat illud epigramma *τυ μακαριτυ celeb. Werenfelſii* quod ita ſonat:

Magno cum ſtudio propugnas dogmata Patrum:
Numinis hoc a me gloria, poſcit, ais,
Forſitan hoc a te poſcit quoque gloria Patrum;
Forſan & hic aliquid poſcit, amice, Tua.

Sed audiamus unum atque alterum e Proteſtantium cœtibus Theologum, de iis, quæ hactenus contra hæretifices in medium attulimus, differentem. Ante omnes adeſt jam jam citatus *Werenfelſius*, qui in reſponſione ad quæſtionem, *cur incitamenta Scripturæ ſæpe*

 ſint

ſint inefficacia, inter alia ſic loquitur: *Ipſi Majores noſtri, ſi viverent, & præſentem rerum faciem cernerent, eoſque cum quibus hodiernis Chriſti Miniſtris plerumque res eſt, qua fuerunt pietate, ſtylum mutarent, non minus quam Jacobus Apoſtolus formulas Pauli, ab impiis in perverſum ſenſum detortas, ſibi mutandas cenſuit. Utinam non ſæpe intempeſtive urgerentur dogmata, ad quæ urgenda non eaſdem, ac olim, cauſas habemus, & quæ hodie urgere plus periculi habet quam utilitatis! Utinam non definirentur, præter omnem neceſſitatem, quorum definitio homines ſæpe conjicit in labyrinthos inextricabiles, ut longe ſatius fuiſſet in his judicium ſuſpendiſſe! Utinam non moverentur difficultates, quibus expediendis illi, a quibus motæ ſunt, impares poſtea deprehenduntur.* Alibi, de *ſcopo Doctoris Theologi*, idem ſapientiſſimus vir ita loquitur: *Amor Chriſti eſt primarium Paſtoris requiſitum, imo totius Theologiæ compendium. Unde optimus Doctor & Magiſter noſter, cum diſcipulum ſuum Petrum, ut hodie loqui ſolemus, pro S. Miniſterio examinaret, non multas ſpinoſas ei quæſtiones in hoc examine propoſuit. Non eum interrogavit: Quis decretorum divinorum ordo ſit: Quomodo homo in æterno prædeſtinationis decreto Deo fuerit objectus: Quomodo proprietates Dei tum inter ſe, tum ab ejus eſſentia diſtinguantur: Quouſque providentia Dei progrediatur in hominum peccatis gubernandis: Quomodo homo ſeſe habeat tum in primo converſionis momento, tum in momentis ſubſequentibus. Nihil horum ſummus ille Doctor, nihil ſimile ex Candidato ſuo quæſivit. Unicam illi quæſtionem propoſuit, eamque ter repetiit: Petre amas me? Cumque ad hanc ſolam quæſtionem recte reſpondiſſet Petrus; Dominus eum ad S. Miniſterium protinus admiſit, ſuaſque illi oves paſcendas committere non dubitavit.* Puerile vero & ridiculum eſſe videtur, in tanta eruditionis luce probare velle, licitum eſſe relictis Majorum S. Literarum explicationibus, recentiores, majori eruditionis theologicæ apparatu inſtructos, doctos audire viros. At ſi animum ad ingenium certorum hominum reſpicias, prudentiæ theologicæ ſingulare ſignum eſt, rationibus clariſſimis addere teſtimonia virorum orthodoxiæ laude præcellentium, quorum argumentis per ſe claris magnum ſcilicet additur pondus. En igitur teſtimonium Theologi celebris, & ſimul orthodoxi, nimirum H. *Witſii*, cujus ſcripta ſine formidine erroris ſtudioſorum manibus teruntur. *Male profecto* (inquit) *cum liberalibus ageretur ingeniis, ſi interdicta illis ultra tendendi facultate nihil*

in

Digitized by Google

in publicum proferri liceret, cujus non alium ante ſe auctorem laudare quirent, peſſimeque conſultum fuiſſet rei theologicæ, ſi eadem lege vixiſſent Majores noſtri. O quam multis & præclaris careremus obſervationibus, quas nunc tanquam ſacræ eruditionis gemmulas quaſdam ſuſpicimus. Nondum ita exhauſtæ divinarum rerum aurifodinæ ſunt, ut non ſedulo ſcrutantibus novi, quos reperiant, theſauri, dignum diligentia ſua præmium, ſuperſint. Quam novæ inventionis laudem, cunctis expoſitam, aſpernari non modeſti, ſed ſegnis ingenii; eam autem aliis invidere, malevoli animi argumentum eſt. Uti nec modeſtiæ imputare velim, quod, quem ſemel ſtudiorum ducem ſive caſu nactus ſis, ſive judicio elegeris, eum ita in omnibus tibi ſequendum putes, ut ne latum quidem unguem ab illius recedas placitis.

Neque denique, ſi opiniones quædam minus hodie urgentur, aut controverſiæ quædam olim magno æſtu agitatæ negliguntur, aut argumenta a Majoribus ad aliquid probandum afferri ſolita repudiantur, novaque in eorum locum ſubſtituuntur, veritatibus ſcitu neceſſariis quicquam decedit, aut earum ponderi detrahitur, prout id viri doctiſſimi inter Proteſtantes adverſus *Boſſuetum* Epiſcopum Meldenſem, ſophiſticis & ſcholaſticis concertationibus aſſuetum, prolixe ſatis oſtenderunt. Semper attendendum ad ſummam religionis, temporum & hominum circumſtantias, variaſque viciſſitudines, quæ ſubinde in eccleſia externa oriri ſolent: non omnis mutatio periculoſa, neque opinionis antiquitus acceptæ pertinax defenſio ſignum veritatis eſt. Rectiſſime hoc objecit *Boſſueto* J. *Baſnage*, inter Theologos reformatos ſeculi noſtri celebres non poſtremus: attentione ſane digna ſunt ejus verba, quæ in præfatione operi præclaro de *hiſtoria eccleſiæ* &c. præmiſit: Sonant autem ita: *Le fondement de l'ouvrage de Mſr. de Meaux étoit ruineux, & on ſentoit ſans peine, que la methode des variations n'étoit qu'un pur ſophiſme. Elle favoriſe l'Athéiſme, qui n'étant appuyé, que ſur un ſeul principe, ne ſouffre jamais de variation. Que répondroit Mr. de Meaux à un Athée, qui lui crieroit, tout ce qui varie eſt neceſſairement faux, & qui après lui avoir fait une longue deduction de tous les changements de doctrine, arrivés dans l'Egliſe chretienne depuis dix-ſept cens ans, lui répreſenteroit qu'il n'a qu'un ſeul principe, ſur lequel ni lui ni ſes predeceſſeurs n'ont jamais varié, c'eſt qu'il n'y a point de Dieu? Je voi, lui diroit il, des changemens dans toutes les religions du monde;*

Digitized by Google

de; j'ai lieu de conclurre qu'elles ſont fauſſes; je nie & j'ai toûjours nié conſtamment l'exiſtence de Dieu, je ſuis donc le ſeul au monde qui defens la vérité. Que répondroit Mr. de Meaux à un Socinien, qui lui citeroit ſa maxime: Tout ce qui ſe charge de termes douteux eſt faux, parce que cela marque un embarras que la vérité ne connoit point; & qui en même tems lui feroit voir la Théologie embarraſſée des Peres ſur la génération éternelle du Fils; l'omouſion condamné au Concile d'Antioche comme un caractère d'héréſie, & rétabli par le Concile de Nicée, comme une marque certaine, à laquelle on diſtinguoit l'orthodoxe de l'hérétique? Une methode qui prête des armes à l'Athéïſme & au Socinianiſme, doit être regardée comme dangereuſe. (*)

V.

Aliud, idque non leve, ad alios heterodoxiæ ſuſpectos reddendos præſidium hujus furfuris homines petunt ex eo, quod *viri docti libertatem ſibi concedi velint, in congreſſibus publicis, privatis inprimis, inter eruditos & veritatis amantes, de divinis pariter & humanis rebus modeſte, ſed & libere judicandi.* Illi, quos tangimus, ut plurimum de rerum divinarum & humanarum pretio rite ratiocinari neſciunt, & in lectione præſtantiſſimorum omnis ætatis auctorum verſati non ſunt. Opinionibus minutis & inter promiſcuam turbam receptis,

(*) Prudentiſſime idem hoc monitum inculcavit nuper celeberrimus & amiciſſimus GERDESIUS, Theologus Gröninganus doctiſſimus, occaſione emendationis Sacrorum, quæ in Anglia ſub Rege EDUARDO facta eſt. Ita enim loquitur pag. 384. Hiſt. Reformat. Tom. IV. „ Prout (inquit) „ tum varia quoque alia vel innovata vel immutata fuerunt, atque in „ meliorem formam redacta, quæ antehac ceteroquin ſancita jam erant „ atque publice conſtituta; quæ tamen variationes nec fraudi eſſe poterant „ religioni emendatæ, nec Reformatoribus exprobrari debent, quaſi fides „ Proteſtantium ejuſmodi paſſa ſit variationes; cum non uno eodemque tem„ pore omnes illi tot ſeculis qui in religionem irrepſerant nævi, vel re„ moveri poſſent vel emendari, cumque, qui veritatem inquirunt, luben„ ter fateantur, ſe Αιει γηρασκειν, πολλα διδασκομενυς: Accedit, „ quod hi ipſi, qui nobis ut plurimum eas objiciunt (Pontificios indigita„ mus) & continuas & omnigenas per omnia fere ſecula cum doctrinæ tum „ cultui ſuo induxerunt variationes: alias ſerius alias citius, has ſenſim, „ alias ſubito, has occulte ac tectis viis, illas aperte & quaſi γυμνη κεφαλη, „ nec Roma unquam fuerit conſtans niſi in ſua duntaxat levitate.

receptis, tanquam ſaxo adhærent. Hi, quo ſunt ingenio præditi, ſi quando congreſſibus virorum eruditorum interſunt, & novas aliquas de religione opiniones vel recenſeri, vel aliqua cum ſpecie, ſive id ſerio fiat, ſive exercitationis gratia, defendi audiunt, mox malignis veritatis etiam amantiſſimos viros premunt ſuſpicionibus; in vulgus audita ſpargunt, atque calumnias calumniis, ne perpluant, augent, adeo quidem, ut ſæpe ſincerus religionis cultor, & veritatis cupidiſſimus, in cenſum *Indifferentiſtarum*, *Latitudinariorum*, *Deiſtarum &c.* referatur, quas ſiniſtras opiniones ſemel hinc inde ſparſas vix ex animis credulorum & imperitorum hominum poſtea evellas. Quot mala autem ſæpe exinde naſcantur, triſtis omnium temporum edocuit experientia. Non ſemel ob calumnias illas poſt carecta latere, & cum paupertate luctari debuerunt homines perſpicaci ingenio & eruditione ſolida inſtructi. Mala hæc utplurimum in rebuspublicis graſſari ſolent, ubi plures ad idem honorum faſtigium aſcendere contendunt. Quam ſit vero hæc agendi ratio ingenuo homino indigna, quilibet, qui cerebrum habet, facile ſentit, neque adeo opus eſt, ut pluribus vitii hujus gravitatem in apricum producamus. Honeſtati atque rationi omni repugnat, ex privato aliquo colloquio de univerſa hominis vita & religione judicare velle, imo malignum eſt, liberiora dicta malam in partem nonſolum interpretari, ſed & in vulgus ſpargere. Hæc vero calumniandi ratio ſi locum obtineat, omnis amicitia & fides inter homines ſenſim exulabit, & familiare hominum commercium exoſum plane reddetur. Vitium certe hoc eſt, quod ad æternas inimicitias alendum aptiſſimum eſt, & id, quod in vita humana jucundiſſimum eſt, reddit amarum. Quis enim cum aliqua animi delectatione congreſſibus amicorum intereſſe poterit, ubi omnia ſua dicta tanquam contumelioſa & religioni inimica repræſentari ſolere non ſine cauſa ſuſpicari poteſt? Nocet porro hoc vitium non iis tantum, qui illaudabili hoc morbo laborant; ſed & progreſſui veræ eruditionis in univerſum obſtat. Quamprimum enim innoteſcit, quod diu latere non poteſt, hunc vel illum gratiam apud alios captare velle calumniando, dictaque liberiora malignam in partem interpretando, peſtis ad inſtar vitatur, & tanquam animal petulcum ab omni ingenuorum hominum commercio arcetur. Eruditi certe omnes & cordati viri tales hypocritas & conviciato-

Digitized by Google

res deteſtantur. Progreſſui vero veræ eruditionis obſtare propudioſam hanc calumniandi lubidinem quilibet facile colligere poteſt, ſi cogitet, ex familiari & privato commercio virorum de eruditione & pietate ſolicitorum enata fuiſſe egregia in rem literariam commoda. Nihil jam dicam quod fraudulenta hac ratione effectum ſit, ut ſimulandi & diſſimulandi ars, inter chriſtianos etiam Doctores, ſtrenue ſit promota & cottidie magis ac magis creſcat.

VI.

Dantur inſuper etiam inter ipſos Doctores, cœtibus Proteſtantium addictos, qui vehementer inſultare ſolent iis, *qui data opportuna occaſione, & quidem adhibitis etiam modeſtiſſimis verbis Patrum primitivæ eccleſiæ, errores & nævos notare ſolent.* Quicunque antiqua veterum religionis Antiſtitum ſcripta ἄτερ πάθων evolvunt, etiamſi ſcripta recentiorum Doctorum, *Dallæi*, *Barbeyracii*, *Withby*, *Clerici*, aliorumque doctiſſimorum virorum non legerint, fateri tamen, ſi modo ea rite examinarint, tenebuntur; varios in eorum ſcriptis paſſim deprehendi errores, eoſque, ubi cum diſſentientibus res eſſet, ſæpe veritatis & charitatis limites prætergreſſos eſſe. Profecto hæc veritas hodie in tanta collocata eſt luce, ut turpem ſuam ignorantiam, quiſquis hoc inficiari vellet, manifeſtiſſimo proderet indicio. Duo recentiſſimi, ad poſtremam quod ſpectat theſin, eccleſiæ reformatæ Doctores, *Beauſobre* in *hiſtoria critica Manicheiſmi*, & *Lardnerus in defenſione fidei chriſtianæ*, adductis exemplis rem ita probarunt, ut ne pertinaciſſimus quidem id in dubium revocare poſſit. Hinc & doctiſſimi quique inter Doctores pontificios, luce veritatis adacti, id ſubinde teſtantur. Et ſi verum fateri volumus, multum logomachiæ huic de vero uſu ſcriptorum Patrum primitivæ eccleſiæ admixtum eſt. Nonſolum enim Doctores pontificii & proteſtantes, ſed & aliarum ſectarum patroni, Patrum opiniones in ſuas partes rapiunt eaſque laudant, ubi id e re ſua eſſe putant; vituperant vero & ab iis recedunt, quoties cum ſuis, quæ fovent, decretis conciliare non poſſunt. Quæ igitur tandem impietas eſt vel error, ſententias, quas ignorantia aut falſo zelo præpediti in medium protulerunt Patres, candide fateri & caſtigare, cum nemo Proteſtantium eos infallibiles eſſe crediderit unquam, ſed

Scriptu-

Scripturam ſacram pro una, certa & infallibili credendorum norma habuerint! Cæterum minime probamus eos, qui malo animo, dataque opera omnes Patrum nævos & errores, leves etiam, in majus extollunt, eo fine ſcilicet, ut eorum pietatem & veritatis amorem ſuſpectam reddant. Hujuſmodi rigidiores Patrum cenſores merito caſtigat *reverend. & celeberrimus Baſileenſium Theologus J. L. Frey, in doctiſſima præfatione epiſtolis S. Patrum apoſtolicorum præmiſſa.*

VII.

Aliud, idque uſitatiſſimum argumentum, quod hæretifices adverſus eos adhibent, quos heterodoxiæ ſuſpectos reddere volunt, petitum eſt ab eo, *quod nimirum hi vel illi Theologi, vel Sacrorum Miniſtri, uti nolint his vel illis argumentis, vel locis Scripturæ, quæ a Majoribus, id eſt privatis Doctoribus, ad hanc vel illam veritatem probandam allata ſunt.* Nullus eruditus Theologus, cui æquitas verique amor cordi eſt, diffitebitur, multos Majorum noſtrorum, ſæpe in ſyſtematibus vel eriſticis ſcriptis adverſus errantes iis uſos eſſe argumentis, vel S. Literarum teſtimoniis, quæ ad eos rite refellendos non tantum contulerunt nihil, ſed & adverſariis triumphandi ſubminiſtrarunt ampliſſimam materiem, eoſque ſæpe in erroribus confirmarunt. Nullus profecto articulus religionis eſt, ad quem probandum hi vel illi Doctores non infirma adhibuerint argumenta. Integer liber ſcribendus eſſet, ſi per omnes partes ſyſtematum theologicorum eundo ſingillatim hoc demonſtrare vellem. Sumantur duntaxat argumenta, quæ pro exiſtentia divina, providentia, immortalitate mentium humanarum, revelationis neceſſitate, & S. Trinitate &c. aliiſque capitibus graviſſimis probandis aliquando ſunt allata, & meridiana luce clarius patebit, ea ſæpe nihil probare prorſus? Quid igitur veri amanti magis incumbit, quam ut ſolida argumenta in materia graviſſima ab infirmis ſolerter diſtinguat, parumque curet, utrum Majores ſui, in cæteris recte ſentientes, hoc vel illud argumentum aut locum Scripturæ uſurparint nec ne? Minus certe circumſpecte & contra ſacra conſcientiæ jura ageret Theologus, ſi infirmitate argumentorum, quibus utebantur Majorum ſuorum multi, deprehenſa, nihilominus tamen adverſus diſſentientem iis uti vellet.

Interim tamen ſæpe vir cordatus candide & ſincere in hoc negotio agens præpedire non poteſt, quominus ita agendo malignorum hominum cenſuræ exponatur. Nimirum hæretifices omnia malignam in partem interpretantur, tragicoſque excitant clamores. Aſſerunt enim non ſine contemtu Majorum, virorum præſtantiſſimorum, argumenta ab ipſis adhibita negligi, aut plane pro infirmis venditari poſſe: eos, qui ita ſentiunt, nonniſi ambitionis æſtu in præceps rapi, & forte veritates ipſas, quæ argumentis probandæ eſſent, in dubium vocare; ita rejectis argumentis a Majoribus uſurpatis, tanquam infirmis, errantes etiam nova & ſolidiora rejecturos, & ita ſcepticiſmo tandem protegendo viam eſſe paratam? Quis neſcit autem hæc tanquam crimina viris excellentiſſimis, *Eraſmo*, *Grotio*, *Calvino* fuiſſe imputata, & hodienum in tanta Literarum luce repeti; unde mirum non eſt rebus ita comparatis, paucos dari, qui inquirendæ veritati cum cura operam dent, & in controverſiis theologicis rite tractandis tempus terant. Deerunt, qui meliora ſuadeant, ſi ſuaſiſſe periculum eſt. Unum duntaxat aut alterum exemplum, quo theſis noſtra probetur, afferam. Vide ea, quæ de *Sibrandi Lubberti* refutatione *Socini* de Chriſto Servatore attulimus, opuſculorum meorum part. I. p. 473. *Celeb. & amiciſſimus Heumannus* in *commentario* ad *Joh.* cap. 10. v. 30., poſtquam oſtendiſſet, quomodo intelligenda ſint verba: *Ego & Pater unum ſunt*; hæc inter alia ſubjicit verba: *Calvinus urtheilete demnach nicht unrecht, daß die alten Kirchenlehrer aus dieſen Worten des Herrn, Ich und der Vater ſind eines, nicht hætten den Bevveiß vvider die Arianer nehmen ſollen, daß der Vater mit dem Sohne eines Weſens ſey. Er læugnete aber dieſe heilige Wahrheit keinesvveges, vvie aus ſeiner Inſtitutione chriſtianæ religionis, lib. I. cap. XIII. §. 20. bekannt iſt; vvo er auch in den folgenden §§. die Gegenlehre der Arianer und Socinianer vervvirfet und vviderleget. Und es erkennet auch Hunnius auf der erſten Seite der Vorrede ſeines Antiparei, daß Calvinus die Abſicht nicht gehabt, den Arianern Beyſtand zu leiſten. Immittelſt da Hunnius glaubete, es haben die alte Kirchenlehrer alle miteinander dieſe Worte des Herrn alſo verſtanden und erklæret, ſo gab er ihnen eifrigen Beyfall in ſeinem Anti-Calvino p. 46. ſeq. vvie auch in ſeinem Anti-Pareo p. 87. ſeq. und las Calvino nach der theologiſchen Mode ſeiner Zeit einen ſo ſcharfen Text, daß er auch §. 101. deſſen Erklærung ein* ſcelus *nennete.*

Digitized by Google

nete. Maldonatus verfahret gelinder, und bedauert nur, daß auch in ſeiner Kirche einige Theologen anzutreffen, die nicht bey der Auslegung der ſo vielen Väter, vvelche er nahmentlich anführet, geblieben. Er giebet aber zugleich zu erkennen, daß dieſelben Theologen ſovvohl die Arianiſche als Socinianiſche Lehre von der Gottheit Chriſti von Herzen vervverfen und verabſcheuen. Und es vvürde freylich hæchſt unbillig ſeyn, vvenn man einen Ausleger, vvelcher einen, obgleich gemeinen Bevveiß einer heiligen Lehre nicht vor richtig und hinlænglich erkennet, ſofort beſchuldigen vvollte, daß er dieſelbe Lehre ſelbſt længne und vervverfe. Es hat ein Spruch in dem Contexte oft einen ganz andern Verſtand, als er auſſer dem Contexte zu haben ſcheinet. Bey den alten Lehrern aber, die faſt alle ſchvvache Exegeten vvaren, vvar es nicht ungevvæhnlich eine Schriftſtelle auſſer dem Contexte zu betrachten und unrecht anzuvvenden. Wer nun einen, der denſelben in einer faſt einſtimmigen Auslegung nicht Beyfall giebet, ohne Bedenken verkezert, der verfællet in das logikaliſche Laſter, vvelches argumentum ſophiſticum ab invidia ductum genennet vvird. Confer *Bayli* Lexicon, voce *Hunnius.*

VIII.

Inprimis verò vehementer excandeſcere ſolent noſtri, de quibus agimus, homines, quando audiunt, hunc vel illum V. D. Miniſtrum vel Theologum *uſum rationis in rebus ad religionem ſpectantibus ſemper & ubique urgere, eoſque pro ſapientiſſimis religionis chriſtianæ ſectatoribus habere; qui nihil credendum eſſe putent, niſi quod ad trutinam rationis ſit diligentiſſime exactum.* Varias de notione vel definitione *rationis* opiniones & diſtinctiones hic non tangam, cum pleræque in communi loquendi uſu, & Theologorum etiam ſcriptis, diverſimode ſumantur, & multum logomachiæ admixtum habeant. Ad duo tamen capita referri poſſe & debere, quæ communiter de hoc argumento dicuntur, exiſtimo. Per *rationem* quidam intelligunt eam mentium humanarum facultatem, cujus ope nexum propoſitionis alicujus vel etiam repugnantiam deprehendimus. Hoc vero ſenſu ſi ſumamus vocem rationis, nemo ſani cerebri homo negabit, eam in examinandis divinis pariter & humanis rebus eſſe adhibendam, imo præter eam dari nullam, qua veritas pateſcere poſſit, viam.

Digitized by Google

Manifeſtum inſuper eſt, ex defectu potius culturæ rationis, quam vero accurato exercitio hujus divinæ facultatis, errores in negotio religionis ortos eſſe. Alii *rationis* nomine intelligunt prima principia, quæ ex Metaphyſica & Theologia Naturali petuntur, quibus adjuti divinam originem religionis chriſtianæ probamus. Hoc ſenſu ſi ſumamus vocabulum *rationis*, nemo iterum erit, qui non fateatur, uſum rationis maximum eſſe, & ſine his principiis revelationis divinam originem probari non poſſe. Unde ergo factum eſt, ut Theologi plures in ſuis ſcriptis adverſus *rationis uſum* tantopere inſurrexerint, & hoc nomine alios, tanquam veritatis coruptores, carpſerint? Diverſæ ſunt hujus diſceptationis vel logomachiæ, ſi vis, cauſæ. Tempore emendationis Sacrorum exorti ſunt multi, qui exiſtimabant, multa quidem diſcuſſis tenebris Papatus præclare eſſe a Reformatoribus inventa, & in lucem producta; at ulterius progrediendum, & omnia plane dogmata ad rationis trutinam ita eſſe exigenda, ut quicquid cum illa norma non per omnia conveniat ſine cunctatione eſſet rejiciendum. Specioſa hi oratione utebantur, in primis poſtquam clariſſimis indiciis probabant, mille fabulas & fraudes in Papatu eſſe introductas, dogmataque credenda proponi, quæ omni ſpecie alicujus probabilitatis deſtituta ſunt. Hi ſacras Litteras tanquam unicam credendorum normam admittunt; originem divinam religionis chriſtianæ ore & ſcriptis profitentur; regulas interpretandi, omnibus ſcriptoribus communes, admittunt; at ubi ad examen capitalium quorundam religionis chriſtianæ articulorum deventum eſt, clamarunt, & adhuc contendunt, eos admitti non poſſe, quia illi *rationis principiis*, ut illi aſſerunt, aperte contrarientur, & hi *Socinianorum* nomine vulgo veniunt. Cæteri Proteſtantes omnes aſſerunt vocem *rationis*, ſive priore, ſive poſteriore ſenſu ſumatur, male ad articulos illos controverſos applicari, cum maniſeſtiſſimum ſit, conceſſa ſemel divina origine & veritate religionis chriſtianæ, articulos illos, quos rationi contrarios *Sociniani* eſſe aſſerunt, in ſcriptis divinæ illius revelationis contineri. Cum vero Proteſtantes etiam ipſi talia dogmata in medium proferant & credenda imponant, quæ non tantum judicio *Socinianorum*, ſed & ipſorum, qui *Reformati* vel *Lutherani* vocantur, cum rectæ rationis principiis in concordiam facile redigi non poſſint, diſputatio de uſu rationis in rebus ad religionem pertinentibus multiplicata & Anda-

batarum

batarum more pugnatum. Controverſiam auxit turba Deiſtarum revelationem ipſam eo nomine impugnantium, quod in ea reperiantur multa ἀσύςατα & rationi contraria. Sapientiores inter Theologos proteſtantes facile animadverterunt, tenebras offundi quæſtioni haud difficulter ſolvendæ, atque lucem afferre tentarunt huic argumento, ponendo ſequentes propoſitiones: I. Mentem humanam facultate quadam eſſe inſtructam de rebus divinis pariter atque humanis judicandi; & quo magis homines ea rite utantur, eamque diſciplinis variis excolant & perpoliant, eo magis eam aptam eſſe ad veritatem inquirendam.

II. Contradictoria credi non poſſe, neque adeo quemquam, ſub quacunque ſpecie religionis, ad ea admittenda induci poſſe.

III. Quicquid certiſſimis & evidentiſſimis rationis principiis, quæ in Metaphyſica pariter & in Theologia Naturali de Deo, rebuſque divinis traduntur, contrarium eſt, id tanquam falſum rejiciendum eſſe.

IV. Revelationem nullam, niſi ad hæc principia exactam, fide dignam eſſe.

V. Poſſibilem eſſe revelationem; vel ut aliis verbis idem exprimam: Deum poſſe cum hominibus communicare propoſitiones quaſdam de rebus divinis, quas ratiocinationis ſolius ope ex Theologiæ naturalis principiis eruere mortales non poſſint.

VI. Revelationem fide dignis teſtibus ſuperſtructam, nulliſque certis Theologiæ naturalis principiis contrariam, poſſe continere propoſitiones quaſdam de rebus divinis novas, & quidem tales, quæ, ad rationis trutinam exactæ, non ſatis evidentes ſint, dignas tamen, quæ admittantur; cum enim ne ipſa quidem cognitio naturalis de Deo rebuſque divinis, ideis nitatur adæquatis, quid mirum eſt, revelationem, quæ ſupernaturalis dicitur, quædam continere, quorum naturam imperfecte cognoſcimus. Hæ vero propoſitiones ita comparatæ ſunt, ut ab omnibus, qui verum amant, non poſſint non probari. At experientia ſimul teſtatur, præcepta hæc rationi convenientiſſima vim nullam in multorum Sacris operantium animos habuiſſe, & perpetuis de uſu rationis in Theologia vitiligationibus januam apertam eſſe. Duas hujus mali potiſſimum ego cauſas reperio. *Prior* eſt, quod non tantum pontificii Doctores, ſed & multi alii, qui ab eccleſia romana ſeceſſionem fecerunt, tales religionis

ligionis articulos a Majoribus acceptos admiſerint, & ſyſtematibus ſuis tanquam mathematicæ evidentiæ veritatibus ſemel ſemperque credendos injunxerint, qui tamen cum rectæ rationis legibus vix ac nevix in concordiam redigi poterunt. Mecum in hoc negotio conſentit vir præſtantiſſimus P. *Conradi*, S. Theologiæ in Academia Franequerana Profeſſor digniſſimus, in oratione lectu digniſſima *de neceſſariis Theologi polemici virtutibus.* Verba ad ſcopum meum facientia ſic ſonant: *Fuerunt* (inquit) *omni eccleſiæ tempore, nec deſunt etiamnum, quibus chriſtianæ tolerantiæ nomen pene ignotum, imo tantum non inviſum eſt, quique partium ſectæque ſtudio ſupra omnem modum dediti, ne vel minimum fere in rebus ad religionem pertinentibus, ſive majoris, ſive minoris momenti, diſſenſum ferendum, nec pacem & eccleſiæ communionem cum illis, qui a communi vulgo receptarum opinionum tramite vel tantillum recedant, aut ineundam, aut colendam cenſent; quam animi ſui ſententiam, ſi non aperto ore proferant, praxi ſaltem ſua ac diſputandi methodo ſatis ſuperque produnt. Dum enim pro ſuis, aut partium ſuarum placitis acrius pugnant, minutiſſimas ſæpe de rebus nihili quæſtiunculas ita exaggerant, quaſi in periculoſiſſimo eſſent errore, qui in iſtis diverſum a ſe ſentiunt, ſuarumque opinionum de rebus ſæpe dubiis, atque in eccleſia ſemper controverſis, momentum ita extollunt, ut hæreſeos, aut ſaltem heterodoxiæ in eccleſia non tolerandæ dicam iis ſcribere non vereantur, qui illis omnibus aſſentiri nequeunt. Quod* (NB.) *ut facilius obtineant, certa quædam dogmata, fidei fundamentum haud quaquam attingentia, ſyſtemati ſuo, quod aut ipſi concinnarunt, aut a Majoribus & magiſtris ſuis acceperunt, ita innectere ſolent, tamque arcto nexu veritatibus fundamentalibus illigare conantur, ut illa nec negari, nec labefactari poſſe ſibi aliisque perſuadeant, quin totum ſyſtema reddatur mutilum atque hiulcum. Quod ſi ergo reperiantur, qui, licet modeſte & nonniſi veritatis ſtudio adacti, dogmata iſta ad verbi divini ac ſanæ rationis normam expendere, varias, quibus premuntur, difficultates ingenue in medium proferre, ſuasque opiniones libere illis opponere ſuſtineant, mox ſalutis compagem ſolvi, formamque ſanorum verborum negligi vociferantur; mox eccleſiam in periculo eſſe clamant, in quam prava ejuſmodi dogmata invehantur, actum de ſancta civitate, ſi exitiales ejuſmodi errores in eccleſia tolerentur, fidei puritatem modis omnibus ſervandam, jamque faces & ſaxa volant, furor arma miniſtrat; jam parata convitiorum plauſtra; jam*

erecta

erecta rigidiſſimæ Inquiſitionis tribunalia: jam dirarum atque anathematum in homines ſæpe innocentiſſimos temere vibratorum nullus modus. Quæcunque proloquuntur moderatiores, quæcunque in contrarium ſcribunt, non attenduntur, quin potius in perverſum rapiuntur ſenſum: Patres ſunt ſequendi, communis trames ineundus eſt, damnandi, eccleſia ejiciendi, imo orco addicendi ſunt, quicunque ab eo recedunt; adeo ut pauci reperiantur, qui mitiorem de illis ſententiam pronuntiare audeant, niſi qui pectus habeant, contra minaces zelotarum vultus triplici ære munitum. Hac ipſa ratione, quod profecto ſatis deplorari nequit, earundem partium Doctores atque Theologi non raro inter ſe committi deprehenduntur, qui licet tam arctis inter ſe colligentur vinculis, licet tot nominibus ad unitatem ſpiritus per vinculum pacis ſervandam ſint obſtricti, licet unus illis ſit Dominus, una fides, unum baptiſma, unus Deus & Pater omnium, qui eſt ſupra omnia, *verbo*, *licet quod ad fidei ſummam eadem incedant regula, ac circa primaria omnia, de credendis & faciendis, doctrinæ chriſtianæ capita accuratiſſime conſentiant, ſæpe tamen propter levem quendam de rebus minimis, imo de ipſis ſubinde vocibus ac terminis, non eodem utrimque ſenſu intellectis, diſſenſum, aut propter exiguam quandam opinionum de rebus arduis atque involutis, quæ in hac mortalitate definiri nequeunt, diſcrepantiam, a ſe invicem diſcedunt, pacis ac fraternæ charitatis vincula rumpunt, convitiis omnis generis ſe mutuo diſcerpere, communibuſque heterodoxiæ criminationibus infamare non erubeſcunt, atque inteſtinis diſſidiis omnia replentes in propria viſcera ſæviunt, ad ingentem piorum omnium luctum, ad maninifeſtum infirmorum ſcandalum, adverſariorum denique hinc in nos inſurgentium, noſque per nos ipſos deſtruentium ludibrium.* Hactenus cordatus ille Theologus reformatus. Junge hiſce, quæ a celeberrimis viris, *Turretino* & *Moshemio*, in ſuis de *audiendo Chriſto* diſſertationibus, de hoc argumento in medium ſunt allata. In controverſiarum illarum campum exſpatiari jam quidem non libet. *Poſterior* in eo quærenda, quod plurimi eorum, qui religionis Doctores & duces cæcorum eſſe volunt, in ipſa juventute artem cogitandi, & diſciplinas philoſophicas neglexerint; macilenta duntaxat quædam Theologiæ & Philoſophiæ ſyſtemata evolverint; infirmas, ſteriles, & nemini profuturas hypotheſes tanquam veritates cœlitus delapſas receperint hujus commatis homines; vix ſine miraculo de ſcriptis hominum vere eruditorum, ſapientum & *ratione*

rite utentium judicare poſſunt, ſed quaſi data occaſione, ubi aliud ignorantiæ ſuæ aſylum quærere non poſſunt, & neſcio ſub cujus pietatis velamine orthodoxiæ defenſores videri volunt, clamores maximos excitant contra eos, qui ad religionem tuendam omnes ingenii vires intendunt, & contra incredulorum machinationes eam in tuto collocare nituntur, opinioneſque longo uſu receptas ſub prætextu religionis ſed falſas, impugnant (*). Exemplorum inductione longa opus non eſt. Unum tantum aut alterum afferam. Sic *clariſſimus* reformatæ eccleſiæ Theologus H. A. *Roëllius*, crudiores quaſdam Doctorum publicorum dicendi rationes de generatione æterna Jeſu Chriſti emendaturus, ſimul tamen orthodoxam ſententiam adverſus *Socinianos* tuiturus, inter rationaliſtas & heterodoxos a multis relatus fuit. Inter

(*) Joannes Clericus, vir doctiſſimus, in enodatione quæſtionis, an ſemper reſpondendum ſit calumniis Theologorum, inter alias rationes, cur id faciendum ſemper non ſit, etiam hanc refert, quod nimirum plerique contentioſorum Theologorum culturam rationis utplurimum neglexerint. „ Videas (inquit) nonnullos, qui uſque adeo negligenter „ philoſophicis ſtudiis, excolendæque rationi operam dederunt, ut ne „ elementa quidem artis recte ratiocinandi norint. Cum homines non poſſimus ad ſaniorem mentem revocare, niſi emendatis eorum paralogiſmis, „ neceſſe eſſet paſſim oſtendere, quam frequenter in dialecticæ leges peccent, quæ moleſta eſt & inutilis occupatio: quia grandioris ætatis homi„ mines propterea non dant operam dialecticis, quod in ſophiſmatibus fuerint deprehenſi. Studium hoc eſt, ut putant, puerile; ad quod ſi eos „ retrahas, indignantur. Conſuetudinem diuturna negligentia contraxerunt male ratiocinandi, qua fit ut æque audacter paralogiſmum profe„ rant ac adcuratiſſimam ratiocinationem. Iidem vim argumentorum, „ quibus contra eos uteris, non adſequuntur, & frontem perfricant contra „ eas ratiocinationes, quæ ſunt ad omnes artis regulas adcuratiſſime ex„ actæ. Igitur littus arant, qui adverſus ejuſmodi homines diſceptant. „ Amandandi prius ſunt ad Logicos, quorum præcepta ſi ediſcere atque „ obſervare nolint, quiſquis contra eos ratiocinatur, fruſtra eſt. Quot „ poſſem hic nominibus appellare, qui quam acerbe in alios invehuntur, „ tam pueriliter ratiocinantur? Quot videmus homines audacter inſimu„ lantes alios Socinianiſmi, quia aliqua in re Socinum recte ſentire putant; „ quaſi hæc eſſet recta ratiocinatio: Adſentitur Socino in re quapiam: ergo „ in omnibus? Alios videas in ſimilem criminationem incidere, quod nec „ vexare errantes, nec anathema pie viventibus, propter errores theore„ ticos, dicere velint; quaſi quicquid improbatur pœnis aut anathematibus „ dignum neceſſario habendum eſſet ab iis, a quibus improbatur. Ejuſ„ modi tamen criminationes ad ravim uſque repetuntur a multis; quos „ Logicam doceri oporteret, priuſquam Theologiam adtingerent.

Inter eos, qui argumentis graviſſimis & ſolidiſſimis religionem chriſtianam & præcipua ejus capita, contra *Atheorum*, *Deiſtarum*, *Socinianorum* & Pontificiorum objectiones vindicarunt, merito inter alios referendi ſunt celeberrimi viri, *Chillingwworthus* & *Tillotſonius*. At hi ipſi ab hæretificibus ſui temporis in numerum *Socinianorum* relati ſunt. Audi quid ipſe illuſtris *Præſul Tillotſonius*, de impacta ſibi calumnia, ediſſerat ſerm. ſacr. volumine VII. juxta verſionem cel. *Beauſobre*, *Filii*. „ Avant (*inquit*) que d'en venir aux preuves, „ que je me propoſe d'alléguer, pour convaincre les incredules, je „ crois qu'il eſt à propos de diſſiper, ſi cela ſe peut, un préjugé, que „ l'on a concu contre tous ceux, qui travaillent à rendre la religion „ raiſonnable. On diroit que Bellarmin a eu raiſon, quand il a „ dit. Qu'il vaudroit mieux definir la foi une ignorance qu'une con„ noiſſance, ce qui veut dire en bon françois, que ſi les hommes „ croyent à l'Evangile, c'eſt faute de bon ſens, & que s'ils étoient plus „ éclairés, on ne verroit point de Chrêtiens. Je ne ſai d'où peut „ venir ce préjugé, ſi c'eſt un artifice du parti Papiſte, qui hait la „ lumiére, parce qu'il craint qu'elle ne condamne & qu'elle ne la „ faſſe connoitre: ou s'il a ſa ſource dans l'ignorance d'un grand „ nombre de Proteſtans bien intentionnés: Je ne ſai dis-je d'où „ peut venir ce préjugé, mais malheureuſement il ſubſiſte, & dès „ qu'on entreprend de rendre raiſon de ſa foi, & d'établir la reli„ gion ſur des fondemens ſolides, auſſi-tôt on flétrit un homme „ par le titre odieux de Socinien. Nous en avons un triſte exemple „ dans l'incomparable Mr. Chillingworth, la gloire de nôtre ſiecle „ & de nôtre nation: ſans autre raiſon, que d'avoir entrepris de „ rendre la religion raiſonnable, & d'en decouvrir les ſolides fonde„ mens (deſſein qu'il a éxecuté avec autant de dignité que de ſuc„ cès) on l'a payé du titre flètriſſant dont j'ai parlé, de celui de „ Socinien. Mais il n'y a point de milieu; ſi c'eſt être Socinien que „ d'approfondir les fondemens de la religion & de tâcher de découvrir „ des raiſons, qui puiſſent nous convaincre de l'obligation, où nous „ ſommes de la croire, tout ce qu'il y a de gens ſenſés, accoutûmez „ à réflèchir, & qui ſont au deſſus de ce qu'on appelle Fanatiſme & „ Enthouſiaſme, doivent être ou Sociniens ou Athées. Je ne „ vois pas que l'on puiſſe rendre un plus mauvais ſervice à la re„ ligion chrêtienne, que de détruire les fondemens ſolides, ſur

 „ leſquels

„ leſquels elle eſt appuyée, en repandant dans le monde, que l'on doit „ croire ſans raiſon. N'eſt ce pas convertir la foi en crédulité, & „ mettre la religion de niveau avec les réveries les plus mépriſables & „ les plus deſtituées de bon ſens. J'avoue, que ſi nous n'avions „ à faire qu'à un Nicolas & à un Behman, qui nous attaquent dans „ l'obſcurité, non par des raiſons & des preuves, mais par un gali-„ matias de mots obſcurs, où il n'y a ni ſens ni raiſon, nous ſerions „ en droit d'uſer de répreſſailles, & de les obliger de nous croire ſans „ preuves, comme ils veulent nous y obliger nous mêmes. Mais ſi „ nous avions à faire avec un Celſe, un Julien, un Porphyre, ou „ même avec quelqu'un de nos Athées modernes, nous verrions „ bientôt qu'ils ne ſont pas gens à ſe payer de mots, & qu'on ne les „ attire pas au Chriſtianiſme, en leur diſant, qu'ils doivent re-„ noncer à leur raiſon, impoſer ſilence au bon ſens, & croire ſans „ ſavoir pourquoi. Certainement, ſi les colonnes de la primitive Egli-„ ſe, ſi les anciens Peres avoient pris cette voye, dans leurs apologies „ pour la religion chrètienne, ils n'auroient jamais triomphé du „ Judaiſme & du Paganiſme, comme ils l'ont fait: & tous ceux qui ont „ lû les defenſes de la religion, qui furent écrites dans les pre-„ miers ſiècles, contre les Juifs & les Payens, & en particulier les „ livres d'Euſebe, ou de la demonſtration ou de la préparation „ evangelique, ont bien vû, que ces anciens ſe ſont attachés, avec „ tout le ſoin poſſible, à convaincre le monde, par des preuves „ tirées de la raiſon, que la religion chrètienne eſt véritable, & „ qu'elle s'accorde avec nos lumières. Or puiſque cette voye de „ conviction a été jugée bonne alors, elle doit l'ètre encore au-„ jourd'hui, d'autant plus que je doute, que depuis l'établiſſement „ du Chriſtianiſme on ait vû plus d'incredules cachés ſous le nom „ de Chrètiens. „ Sed hæc ſufficiunt. Reliquas horum hominum malas artes, in ſequentibus in apricum producemus.

THE-

THESES

Theologicæ Miscellaneæ.

S. M. Candidatis ad propugnandum & oppugnandum propoſitæ.

I. Theologia non modo eſt λογος περι του Θεου, ſed etiam Θεου λογος. Igitur non ex humanis placitis, non ex Patribus, non ex conciliis, non ex ullis privatis publicisve ſcriptis, ſed ex ſolo verbo Dei haurienda eſt.

II. Qui fidem chriſtianam, cum *Bellarmino*, per *ignorantiam* potius, quam per ſufficientem religionis chriſtianæ articulorum notitiam explicandam aſſerunt, religionem contemtui exponunt.

III. Sentiendi juſta libertas, ſcientiarum incremento, veritatum inventioni, illuſtrationi, confirmationi, religionis emendationi atque reipublicæ incremento, mirum in modum inſervit. Eadem quoque Hiſpaniæ, Portugalliæ, Galliæ, Italiæ, aliarumque, quibus lucem eripuit papiſmus, terrarum tenebras, ſi concedatur, eſt diſſipatura. Theſis eſt *celeb. Heumanni*, cui ſapiens quiſque ſubſcribet.

IV. Magnifici tituli *orthodoxiæ* & *orthodoxæ eccleſiæ* revera nihil aliud ſunt, quam ad populum phaleræ: unuſquiſque æquo jure eos ſibi adſcribere poteſt. Ea demum orthodoxa eſt ſententia, quæ vera eſt; & dum veritas inquiritur inter diſſidentes, eorum neuter ex ſua ſententia ut orthodoxa, tanquam ex principio indubitato, teſtimonia, quibus alterum gravet, proferre poteſt.

V. Nonſolum graviter errant illi, qui examen omne religionis proſcriptum vellent; ſed & illi, qui S. Literarum interpretationem, ad ſyſtemata ſectæ, cui addicti ſunt, exigendam eſſe clamant.

VI. Vero quammaxime ſimile eſt, Deum erga infantes, ſive ante, ſive poſt baptiſmum acceptum, mortuos, ſuam exerciturum eſſe poſt hanc vitam miſericordiam.

Digitized by Google

VII. Quod ex *nihilo nihil fiat*, perperam ab Atheis nobis objicitur. Sed nos jure meritoque illud ipſis objicere poſſumus: cum res pulcherrimas ac præſtantiſſimas, brutæ materiæ & cæco caſui, hoc eſt *mero nihilo*, adſcribant.

VIII. Vulgatum illud *Auguſtini* dictum: *bona opera ſequuntur juſtificatum, non præcedunt juſtificandum*, cum mica ſalis accipiendum eſt. Alioqui dicendum eſſet, vel pœnitentiam non eſſe bonum opus, vel peccatorem, dum adhuc impœnitens eſt, veniam peccatorum a Deo conſequi. Quorum utrumque, non abſurdum modo, ſed & impium eſt.

IX. Probrum eſt humani generis, eam doctrinam, quæ craſſiſſimas contradictiones involvit, & cujus falſitas, ut ita dicamus, viſu, guſtu, tactu percipitur, tot gentibus, ac per tot ſecula perſuaderi potuiſſe.

X. Cum Evangelium ſit doctrina pietatis; quicquid nullius eſt ad pietatem uſus, non eſt articulus fundamentalis: Quicquid vero veram pietatem, non putatitiam evertit, neque cum ea ſtare poteſt, eſt error fundamentalis.

XI. Theologia ſyſtematica haud abſimilis eſt arti ſtatuariæ, quæ non tam adjiciendo quam abradendo opera ſua perficit. Tantum materiæ inutilis vel noxiæ abſcindendum eſt, donec id quod ſupererit ſit novus homo, ad Dei imaginem ſculptus,

DISSER-

Digitized by Google

DISSERTATIONIS
DE
CRIMINE HÆRETIFICATIONIS,
EJUS CAUSIS ET REMEDIIS.

Pars III.

Sect. I.

De Parallelismo cum hæreticis inſtituto.

IN antecedenti diſſertatione incepimus in medium proferre aliquot μεθοδίας, quibus utuntur hæretifices, vel innocentes plane, vel leviter errantes, graviorum errorum, id eſt *hæreſeos*, reos poſtulandi. Pergemus nunc, in hoc argumento, cæteraſque malignas horum hominum artes in apricum proferemus. Atque hic omnium ſeculorum experientia conſtat, ſolitos fuiſſe homines malignos, diſſentientes in cauſa religionis impugnaturos, eos *cum inviſis hominibus, id eſt hæreticis, comparare.* Singulari diſſertatione J. *Clericus* hanc argumentandi rationem exemplo *Hieronymi* explicuit. Oſtendendum autem, quam ſit hæc argumentandi ratio iniqua, & ad errantem in viam veritatis ducendum inepta plane. Is qui errat, aut ſaltem nobis errare videtur, vel rationibus philoſophicis utitur ad ſententiam ſuam comprobandam; aut ad teſtimonia S. Literarum provocat, opinioni ſuæ ſpeciem conciliaturus. Quid vero ad eum lucrandum in hoc caſu facit comparatio inſtituta

tuta

tuta cum homine, qui forte eundem errorem ante plura defendit ſecula? Ego nil homini veritatis amanti & ſapienti, adverſarium emendaturo, relictum eſſe video, quam ut gravibus argumentis, quæ recta ratio ſuppeditat, errorem impugnet, aut manifeſte probet, per legitimas interpretationis regulas, errantem mentem S. Scriptorum male cepiſſe. Cætera omnia, quæ contra eum in medium proferuntur, inania ſunt, & ad errorem revincendum plane nihil faciunt. Inprimis vero a ſcopo, quem intendit is, qui alium, errore forſan conſtrictum, emendare vult, hac argumentandi ratione plane diſceditur; quod facillime probatur. *Primo* enim ita argumentando, non de ipſo errore, ſive vero, ſive putatitio, ſed opinione alterius, qui eandem ſententiam olim tuitus eſt, agitur, quod argumento, vel quæſtioni, de qua agitur, nullam plane affert lucem. Pone ſtultam plane & rationi adverſam eſſe opinionem, quam defendit hic vel ille noſtræ ætatis Sophiſta; num pondus aliquod accedet controverſiæ, quæ in diſceptationem venit, ſi oſtendam, ante mille, & quod excedit annos, pariter deliraſſe alios?

(II.) Nonſolum eruditi inter ſe non conſentiunt in *definitione hæretici*, ſed & ſæpiſſime difficillimum eſt cognoſcere, qualis fuerit hominis, priſtino ævo viventis, vera & genuina ſententia, qua ignorata cum larvis pugnatur. Qui in hiſtoria eccleſiaſtica antiqua pariter & recentiore verſati ſunt, perpulchre norunt, ſæpe errantibus impactas fuiſſe perverſas ſententias, a quibus homines illi alieni plane erant, & de quorum opinionibus longe aliter & mitius ratiocinantur eruditi moderni. Notum inſuper, antiquos Doctores ad alios accuſandos in religionis negotio nimis fuiſſe propenſos, & minutos errores ſæpe in majus extuliſſe.

(III.) Difficilis inſuper & operoſus eſt labor, antiquorum hæreſeos poſtulatorum cogitata cum recentiorum opinionibus conferendi. Sume hiſtoriam *Gnoſticorum*, *Manichæorum*, *Donatiſtarum* &c. bone Deus! quantæ molis libri, ab antiquis pariter & recentioribus ſcripti, de horum hominum opinionibus ſunt evolvendi? Quot conjecturæ expendendæ? Quam difficile eſt, veterum teſtimonia ſæpe obſcura & diverſa, non tantum inter ſe, ſed & cum recentiorum cogitatis conferre?

(IV.) Pone vero omnia ad liquidum eſſe perducta, & ſententiam ita *dicti hæretici* planam eſſe, & ex monumentis antiquiſſimorum Docto-

Doctorum eccleſiæ chriſtianæ ſufficienter probatam; quæritur denuo, utrum ſententia hujus hominis ſit vera vel falſa, magis vel minus periculoſa &c. atque ita magno labore fruſtra inſumpto, ad examinandam ipſam rem iterum deventum, neque errans ex operoſa hac collatione nonſolum lucem accipit ullam, ſed & ad retinendum errorem ſuum magis inducitur, quoniam pulchre videt, operoſam illam comparationem non ad veritatis inveſtigationem eſſe inſtitutam, ſed eo duntaxat fine inventam, ut ſua ſententia reddatur magis *inviſa* & *periculoſa*.

(V.) Peſſimum in hac controverſia eſt, quod hujus vel illius erroris accuſati, & cum quibuſdam vetuſtioris ævi *hæreticis* collati, artem arte eludere poſſint. Notæ ſunt accuſationes inter ipſos *Proteſtantes* mutuæ, de *Euchariſtia*, *communicatione idiomatum*, *prædeſtinatione* &c. agitatæ, ubi hic ad *Eutychem*, alius ad *Neſtorium*, hic ad *Semipelagianos*, alter ad *Manichæos* & *Prædeſtinatianos* provocat. Ex quibus tamen ridiculis, imo, ut *ſcapham ſcapham* appellem, *invidioſis* & *malignis comparationibus*, nonſolum nulla controverſiis hiſce inter ipſos agitatis lux allata, ſed & animi diſſentientium magis magiſque a ſe invicem alienati fuerunt. Ex quibus omnibus manifeſtum eſt, *paralleliſmum* illum cum *hæreticis* inſtitutum, nonſolum ad controverſias elucidandas nihil conferre, ſed eum malignitati duntaxat ingenii humani, ſophiſticiſque artibus contentioſorum Theologaſtrorum eſſe adſcribendum.

II.

Examinantur rationes eorum, qui præpoſteram hanc cum diſſidentibus in cauſa religionis agendi methodum probant.

Quandoquidem vero quidam viri haud indocti (inter quos eſt rev. *Scharbau*, in tractatu de *paralleliſmo cum hæreticis inſtituto*) putant, recte hanc argumentandi methodum adverſus adverſarios uſurpari, opportuna hac data occaſione, rationes eorum expendemus. Ad defendendam hanc collationem citatus auctor, primum argumentum ex eo petit, *quod ita de principali auctore hæreſeos conſtet*. At quid hoc conferat ad errantem in viam revocandum, fateor me ignorare. Pone ante tempora Patriarcharum aliquem ſtultam aliquam opinionem in medium protuliſſe, & ejuſdem commatis hominem eandem noſtra ætate profeſſum, quod in hac ingeniorum diverſitate non poteſt non contingere; quid hoc tandem ad

controverſiam rite elucidandam conferre poteſt? Si quis hodie defendit opinionem, quam tu ab aliquo *hæreticorum* primorum ſeculorum jam defenſam fuiſſe exiſtimas, errans vero ſecus ſentit, atque recte eum opinatum eſſe putat, quid quæſo tandem invidioſa illa collatio, ad negotium, de quo agitur, componendum, & errantem revocandum facere poteſt?

(II.) Homines qui nobis errare videntur, recte ſe ſentire putant: perinde igitur ipſis eſt, utrum ante aliquot ſecula hic vel ille eidem ſententiæ addictus fuerit nec ne. Qui veri nominis errorem impugnant, ad id potiſſimum intenti eſſe debent, ut erroris fontem detegant, eaque potiſſimum argumenta in medium proferant, quæ errori tollendo accommodatiſſima ſunt.

(III.) Ridicule, mea opinione, rev. *Scharbau* ad fontem errorum detegendum, & errantem inviſum reddendum, ad *Satanæ aſtutiam* provocat. *Primo* enim facile ſine Satanæ alicujus, id eſt maligni genii, inſidiis explicari poteſt, quomodo quis in hanc vel illam portentoſam opinionem incidere, eamque defendere poſſit. Ignorantia, ſtupor quidam animi, ambitio, lectio librorum Atheiſmo patrocinantium, inclareſcendi ſtudium, adverſariorum malitia &c. homines inducere poſſunt, ad defendendum ſtultas & peſtilentes opiniones. Ipſe inſuper Satanas mentes invitas ad errorem aliquem tuendum pertrahere non poteſt; argumentari duntaxat poteſt; ſed in poteſtate hominis ſitum eſt, argumenta argumentis opponere. Et quid juvat tandem, oborta quadam inter Chriſtianos controverſia, ad miras Satanæ τέχνας provocare? Errans artem arte eludere poteſt, atque aſſerere, malignam quandam infernalis genii cujuſdam potentiam obſtare, quo minus illi, qui ab ipſo diſſentiunt, veritatis lucem cernere poſſint. Ita novimus olim *Dominicum* & ſequaces ejus contendiſſe, *Waldenſes*, hæreticos ſcilicet, malignis dæmonibus agitari & hac ratione impediri, quominus ſanctiſſimis, ſi Diis placet, præceptis eccleſiæ romanæ, ritibuſque ſubſcribant. Sed majore plane jure *Waldenſes*, & qui eos ſecuti ſunt, Proteſtantes, affirmare poſſunt, *Inquiſitionis tribunal*, occaſione & ex voto ipſius *Dominici* erectum, quod omni humanitati plane contrarium, & in opprobrium religionis chriſtianæ excogitatum, non hominibus, ſed infernalibus geniis eſſe attribuendum. At & hæ mutuæ objectiones ad errorem qualemcunque revincendum prorſus nihil valent.

(IV.) Te-

Digitized by Google

(IV.) Teſtimonia quorundam Patrum eccleſiæ, *Hieronymi* præſertim, *Arium*, *Dæmonium meridianum* appellantis, ridicula ſunt, & ad rem nihil faciunt. Novimus Patres, qui *ſancti* vocantur, ſæpe modeſtiæ limites in controverſiis cum diſſentientibus tranſgreſſos, & pravis affectibus frena laxaſſe. Miror cumprimis rev. *Scharbau* exemplum *Hieronymi* adduxiſſe, poſtquam illius exemplo celeb. *Clericus* oſtendit, eum contra *Jovinianum* diſputantem, omnia argumenta, quæ *ab invidia* peti ſolent, in medium protuliſſe. Ex quo ſatis patet, comparationes illas cum hæreticis inſtitutas, malignas plane eſſe, & ineptas ad errorem qualemcunque reprimendum, nedum ad veritatem in lucem protrahendam. *Secunda* ratio de paralleliſmo cum hæreticis juxta rev. *Scharbau* legitime inſtituendo, non magis rationi conveniens eſt quam prior. Nimirum hæc ab eo petita, *quod ita de ſtatu & cardine controverſiæ eo melius conſtet.* Nemo, cui ſanum cerebrum eſt, non videt, quam ſit hæc ratio plane inepta. Cardo enim quæſtionis & pondus controverſæ ex ipſius erroris indole & natura eſt repetendus. *Quæritur* enim *primo*, an error hominis, qui *hæreſeos* poſtulatur, verus ſit, an putatitius? *Quæritur ſecundo loco*, utrum error detrimenti aliquid adferat veritatibus magni momenti, vel ipſi pietati, nec ne? *Quæritur denique*, quibus rationibus nitatur ille, qui errorem defendit? Hoc poſito, manifeſtum eſt, comparationem, cum homine ante plura ſecula jam demortuo, & eidem forte errori addicto, ad controverſiam rite dirimendam nihil plane adferre lucis. Accedit, quod illi, qui forte eundem errorem defendunt, longe diverſis utantur armis. *Ariani* v. gt. & *Sociniani* noſtræ ætatis, adhibent magis ſpecioſas rationes, quam veteres in eundem errorem prolapſi. Unde patet, ſemper recurrendum eſſe in quavis quæſtione controverſa ad argumenta, quibus quiſque utitur, ad ſuam ſententiam comprobandam. *Tertiam* rationem hanc adfert rev. *Scharbau*, ad comparationem illam probandam, quod nimirum ita *de turpitudine & periculo erroris conſtet.* At & hæc ratio nobis infirma valde videtur. Omnis enim quæſtio redit ad erroris naturam rite repræſentandam; hac cognita & perſpecta, facile erit ſine cognitione alterius, eidem errori patrocinantis cognoſcere, utrum error periculoſus ſit, nec ne. Novimus multos inter antiquos controverſiarum tractatores ſolitos fuiſſe, adverſariorum errores in majus extollere,

 & pe-

Digitized by Google

& pericula imaginaria pro veris ſubſtituere. Quamvis hodie, in tanta litterarum luce, ſæpius etiam peccetur, docti tamen & ſapientes viri, in examinandis aliorum opinionibus cautius procedunt, neque veterum ſemper pugnant armis. *Rev. auctor* in hoc libello ſæpe provocat ad Scripta N. Teſtamenti, in quibus errantes in his vel illis cœtibus Chriſtianorum cum inviſis hominibus comparantur. At hoc ad eos qui noſtro ævo errores quoſdam defendunt parum facit. Plurimi eorum, quos tangunt Apoſtoli, aut religionem chriſtianam in univerſum impugnabant; aut principalibus religionis chriſtianæ capitibus adjungendas eſſe vel judaicas vel fanaticas è *Platoniſmo* petitas opiniones cenſebant; aut denique hujus vel illius libri divini αὐθεντίαν in dubium revocabant, quod de recentioribus ita dictis *hæreticis* dici non poteſt. (2.) Apoſtoli erant infallibiles, ſuamque doctrinam *miraculis* confirmare poterant ad errantes convincendos; hoc vero moderni Doctores, cujuſcunque tandem ſectæ addicti, præſtare non poſſunt. (3.) Hodiernum, multorum errorum, ad quos Scriptores ſacri alludunt, non ſatis cognita & perſpecta eſt natura. Hinc adeo obſcura eſt cognitio errorum, quos fovebant ita dicti *Gnoſtici*, de quorum ſententiis diverſa valde ſunt hodiernorum eruditorum judicia. (4.) Ponamus tamen eorum opiniones, quas homines quidam maleſani olim defenderunt, hodie nobis ſatis perſpectas eſſe, quid hoc tandem faceret, ad hæreticum ætatis noſtræ, forte in multis eadem cum iis tuentem, convincendum? Scripſerunt viri docti libellos de *Spinoſiſtis* ante *Spinoſam*; num vero quis hodie ſyſtema hujus hominis felicius eſſet impugnaturus, ſi oſtendere poſſet, aliquos veterum Philoſophorum huic errori patrocinatos fuiſſe? *Quarta* ratio rev. viri eſt, *ut alii ſibi ab erroribus caveant*. At cavere ſibi poſſunt errantes ab errore hominis graviter errantis, licet neſciant, ante mille & quod excurrit annos, alios eundem errorem calculis ſuis comprobaſſe. Ponimus hic pro certo, agi de homine graviter errante; quod ſi vero error putatitius ſaltem eſt, aut levis, tanta ſollicitudine opus non eſt. *Quinta* denique ratio ejuſdem commatis eſt, ac ea, quæ ſupra in medium prolata eſt. Nimirum auctor ait parallelisſmum inſtituendum, *ut eo gravius redarguantur errantes*. Non video ego quodnam pondus accedat errori, ſi oſtendam, non unum, ſed plures diverſiſſimo tempore viventes, eundem erraſſe errorem; imo tantum abeſt, ut

errans hac ratione magis confundatur, ut potius in ſuo errore confirmetur. Si erro, inquiet, argumentis ſolidis id demonſtrate, erroriſque mei detegite fontem. Hæc ſufficientem forte mihi adferent lucem. Cum vero videam vos exoſos quoſdam hæreticos, qui ante plura ſecula vixerunt, argumentorum loco, in ſcenam producere, nullam aliam hujus rei cauſam eſſe perſpicio, quam ut me invidiæ male ſanorum Doctorum exponatis. Atque hoc ipſum oſtendit, cujus ingenii homines ſitis, nimirum *hæretifices* & Doctores umbratici; docti enim & ſapientes nonniſi argumentis pugnant. Multi errantium in religionis negotio ad meliorem mentem fuiſſent converſi, ſi modeſte cum illis actum fuiſſet, neque *hæreſeos* crimen ſtatim, ac ſuas ſententias in medium protulerant, illis objectum fuiſſet. Fatentur hoc Theologi reformati doctiſſimi. Inter eos (ut plures non adducam) eminet F. *Spanhemius*, vir ut notum eſt, ita dictæ *orthodoxiæ tenaciſſimus*, in oratione de *prudentia theologica.* Verba ipſius ita ſonant. *Enimvero ſæpenumero hæſi dubius animi, plusne nocuiſſent intempeſtiva novantium, an calida conſilia reprimentium. Imo quod res eſt dicam, iliacos intra muros haud peccatum minus fuiſſe quam extra.* Et quam in alia cauſa laudavit Tullius incitationem animi, quæ ſtudio pugnæ accenditur, *hanc in viris Theologis repreſſam frequentius oportuit. Et fuiſſet utinam, utinam in ipſo contentionum exortu, in recenti morborum vitio, lenientibus uti remediis placuiſſet! Utinam flexiſſent ad mitiora conſilia laudatiſſima quondam Conſtantini Imperatoris ad Alexandrum Ariumque voces, jam in pugnam animatos! Utinam didiciſſent quandoque viri Dei diſſimulare plurima, quæ vel incogitantius, vel cum aliqua verecundia, collegis aut fratribus expreſſa! Utinam extremis remediis parcius, quæ prudentia medicorum eſt, ſolicitis vero precibus, fraternis monitis, benignioribus interpretamentis, datus eſſet locus liberalius! Nec ſtatim primo impetu eſſet ad arma conclamatum, nec itum in ſacra fœdera, nec vibratum fulminibus, nec tot ſævitum anathematiſmis, non improbando modo ſed reprobando, nec in cauſas tantum ſed perſonas invadendo, & ſæpiuſcule, quæ vix milleſimo cuique vel intellecta fuiſſent, vel animadverſa, protrahendo in apertam hominum lucem, magno cum veritatis & charitatis diſpendio. Quæ dum mæſta oratione perſequor, nihil jam eſt opus flumine eloquentiæ, ſed torrente lachrymarum. O quot reſtingui*

 potuiſ-

Digitized by Google

potuiſſent in ipſis ſcintillis incendia? Quot præveniri infelices motus? Quot componi duraturæ lites? quot depelli lethales morbi? quot eheu exitiales hæreſes ceu diſcordiæ civiles prohiberi? Equidem ſic ſentio, auditores, non flagraſſet tanta invidia Adamantius, nec ejus cauſa tot ſecula laboraſſent; non exiiſſet in orbem univerſum Ariana hæreſis; non partes feciſſet cum ſuis Neſtorius; non diviſiſſent Orientem paſchales, vel Africam baptiſmales controverſiæ, ſi plus fuiſſet in Demetriis, in Alexandris, in Cyrillis, in Victoribus, in Stephanis a principio moderationis, nec quæſita illicò dejectionum, proſcriptionum, anathematiſmorum medicina violenta. Multi errorem vel preſſiſſent, vel revocaſſent, ni traducti protinus hæreſeos accuſatione, in qua Hieronymus neminem eſſe voluit patientem. Multi deſeruiſſent cauſæ vadimonium, ſi modo relictæ in tuto dignitates, fortunæ, exiſtimatio. Neque diſſimulabo, exceptos qui ita novaturirent nonnunquam acerbius, ſæpe non confutatos, ſed confoſſos, non correptos, ſed proditos, ſæpe (prout tenet hoc inſanabile malum multos) *contentionis ſtudio magis vel veritatis, fide defenſa, ſed charitate everſa, deſinente amore cauſæ in odium, in ſtylum, ſale chriſtiano in Plautinos ſales, unius, qui obduci initio potuit, in communem totius ſectæ ex quo propalari invidioſius cœpit.* Ita celeb. *Spanhemius.* Inprimis vero hoc obſervare deberent Theologi Proteſtantium cœtibus addicti, quandoquidem aperte fatentur, fieri non poſſe, ut qui uni eidemque eccleſiæ nomen dederunt, in omnibus ſententiis & S. Literarum interpretationibus conſpirent. Faſſus eſt hoc denuo idem *Spanhemius* in oratione citata de *prudentia theologica. Fateor* (inquit) *vix fieri poſſe in hac cum ingeniorum tum quæſtionum infinita propemodum varietate, ut idem ſemper omnes de omnibus ſentiant. Largior non humanæ, ſed angelicæ eſſe perfectionis,* (ita Auguſtinus Cypriano indulſurus) *in nullo aliter ſapere ac ſe res habet; nec pauca etiamnum eſſe in hoc vitæ noſtro modo expeditas difficultates, nec perinde omnes oculatos; nec parem Theologorum omnium in Scripturis declarandis eſſe felicitatem; uti neque menſuram gratiæ. Poſtremo & ipſum de facili largior, non poſſe cujuſquam cogitatis vim admoveri, nec conſtringi ita oportere hominum mentes, ut in ſenſus noſtros adigantur, neque fas ſit vel tacita ratiocinatione diverſum in multis opinari. Nobilem certe animum vegeta libertas alit, haud paſſum cogi ſe in illas anguſtias.*

III. Ne-

Digitized by Google

III.

Hæretifices alios exoſos reddituri, provocant ad familiare commercium, quod cum diſſentientibus alunt.

Neque etiam deſunt inter tales homines, qui viros eruditos ſuſpectos reddere volunt, quod *nimirum cum viris diverſarum religionum vel familiare Literarum commercium alant, vel cum iis converſentur frequentius, qui incertis rumuſculis plebis, vel Doctorculorum quorundam, in eorum claſſem referuntur, qui religioni publice receptæ parum faveant.* Quam ſit hæc accuſatio inepta & malitioſa nemo non intelligit. Qui enim hujus vel illius diſciplinæ amore capitur, non poteſt non, ſiquidem in ea majores vult facere progreſſus, eos frequenter conſulere, qui in ea, quam magni facit, arte præ cæteris excellunt. Itaque, ſi in eodem loco non degunt, per literas cum iis agere debent. Hoc autem dum faciunt, minime ſolliciti ſunt, quibus hic vel ille vir eruditus de religione addictus ſit opinionibus, aut ſi errare eum in religionis negotio putat, prudentiæ & honeſtatis memor, de iis duntaxat cum eo agit eruditionis partibus, in quarum amorem uterque ſingulari propenſione fertur. Ita qui delectantur humaniorum litterarum cultura, ſine ullo aliquo periculo commercium literarium alere poſſunt cum homine *Pontificiæ*, *Socinianæ*, *Judaicæ* &c. religioni addicto. Quod ſi is, cum quo mihi intercedit litterarum commercium, errores quoſdam propinare vult religioni contrarios, libere ego animi mei ſenſa explicare, & diſſenſum meum ſine amicitiæ detrimento teſtari poſſum. Idem dictum velim de homine, quo quidem utor familiariter, ſed qui graviorum errorum ſuſpectus eſt. Nemo ſane prudens ex eo colligere poterit, me per omnia cum eo de religionis negotio idem ſentire, quia rationes aliæ graviſſimæ adduci poſſunt, cur familiariter eo utar. Longe vero aliter ſentiunt noſtri, de quibus agimus, homines. Tritum illud proverbium *noſcitur ex ſocio, qui non cognoſcitur ex ſe*, malitioſe licet & ridicule in rem ſuam pertrahunt, exiſtimantes, fieri vix poſſe, ut aliquis familiariter uti poſſit viro alii ſectæ addicto, ſine conſpiratione mutua ſententiarum, licet ſæpe per omnem vitam de negotiis, ad religionem ſpectantibus, nulla inter ipſos interceſſerit conſultatio vel diſputatio. Imo ſæpe etiam factum, ut, prout quis hanc vel illam Academiam, eadem Sacra publice ſectantem, frequentavit, & ab horum vel illorum Doctorum ore pependit, magis vel minus *heterodoxiæ*

terodoxiæ

terodoxiæ in patriam redux ſuſpectus fuerit. Imo accidit non ſemel, ut ſi quis optimo fine iter aliquod in regiones a recepta religione alienas plane, & ſuperſtitioni deditas ſuſcepit, a maleferiatis hominibus in ſuſpicionem heterodoxiæ fuerit adductus. Id contigit (ut de pluribus aliis jam nihil dicam) J. *Arminio*, qui viſendæ Romæ gratia in Italiam iter fecit. Teſtatus id P. *Bertius* in oratione de vita ejus & obitu. Verba ita ſonant. *Sæpe illum narrare menini, Italiam ſibi & commoda multa & damna attuliſſe. Inter commoda illud præcipue ponebat, quod Romæ vidiſſet myſterium iniquitatis longe fœdius, magisque deteſtandum quam unquam animo conceπiſſet: nam quæ vel narrantur de romana Chriſti curia vel leguntur, nugas eſſe ajebat, præ iis, quæ vidiſſet. Inter damna iſtud, quod in ampliſſimi Senatus Amſtelodamenſis offenſiunculam ob id factum tunc temporis incurriſſet, ſuffundentibus frigidam quibuſdam, quos omnino præſtitiſſet judicia in ipſius reditum ſuſpendere. Hinc ergo ſumta occaſione ſpargebatur in vulgus, illum Pontificis ſoleam deoſculatum, quem nonniſi in conferta turba, ut reliqui ſpectatores*, vidiſſet; *nec ſoleat bellua honorem iſtum niſi Regibus & Principibus deferre; Jeſuitis adſueviſſe, Bellarmino innotuiſſe, quem nunquam conſpexiſſet: religionem orthodoxam abjuraſſe, qua paratus eſſet ad ſanguinis uſque profuſionem decertare.*

IV.

Exoſi quidam redduntur, quod non omnibus receptis diſtinctionibus in ſyſtematibus receptis, uti velint.

Sunt inter viros doctiſſimos & veri amantiſſimos, qui ob graves rationes, diſtinctionibus quibuſdam in ſyſtematibus vulgo receptis uti nolunt, quod *contentioſi Theologi* ita interpretantur, ac ſi dogmata ipſa, ad quæ adſtruenda diſtinctiones illæ uſurpantur, negent vel ſuſpecta habeant. Ita fuerunt inter Theologos, qui in myſterio Trinitatis aliqua ex parte explicando nolunt hanc phraſin admittere, tres dari perſonas, licet Patrem, Filium & Spiritum Sanctum divino honore proſequendos eſſe affirment. (*) Sic quando frivolam illam diſtinctionem, quæ adhibetur, ad ſtatum mentis, corpori nuper creato inſertæ, deſcribendum, inter *impurum* & *non*

(*) Vide Limborchium & Buddæum, qui de hoc argumento in ſuis inſtitutionibus theologicis agunt.

& *non purùm* quidam Theologi cordati admittere nolunt; clamant hi homines, qui nihil unquam examinarunt, ſed omnia argumenta & diſtinctiones in ſuis ſyſtematibus repertas tanquam e tripode dicta oracula admittunt, *peccatum originis* negari vel infirmari.

V.

Contentioſi Theologi eo uſque ſæpe progrediuntur audaciæ, ut nonſolum in ædibus ſacris, pietati duntaxat & paci conſecratis, innocuas fratrum, quos omni modo exoſos reddere volunt, opiniones vellicare non erubeſcant; ſed & plebeculæ, religionis & controverſiarum parum gnaræ, animos ad iram æſtumque provocent, falſaſque ſæpe opiniones de diſſentientibus ſpargant, quæ res quantum ad promiſcuas lites, ſcandala, & religionis contemtum faciant, omnes me tacente facile intelligunt. Frequentiſſime hoc in cœtibus Proteſtantium (ut altius non aſcendam) obtigiſſe, agmine teſtium probare poſſem, ſiquidem id neceſſe eſſet: unum tantum & alterum exemplum adduxiſſe juvabit. H. *Bullingerus*, *æternum eccleſiæ noſtræ Tigurinæ decus*, anno ſeculi decimi ſexti ſeptuageſimo ſecundo aureum libellum, cujus titulus eſt: *Adhortatio ad eccleſias Chriſti omnes, ut abjectis controverſiis Chriſtum ſolum, ac veram in ipſum fidem & vitæ reſipiſcentiam, concorditer & ſimpliciter prædicent*, ſcripſit. Qua occaſione id factum ſit, ita memorat *celeb. Hottingerus Pater*, in *Bibliotheca Tigurina*, ipſius *Bullingeri* adductis verbis, quæ ita ſonant. *Quando* (inquiebat Bullingerus) *adhortationem hanc ſcribebam, fervebant paſſim in eccleſia plurima de capitibus religionis certamina, multique Miniſtri ex cathedra proniores erant ad convitiandum & rixandum, quam vero ad docendum. Unde ad eccleſiæ ſolatium hanc edidi.* Idem ſuperiore ſeculo occaſione infauſtarum litium, quæ inter ita dictos *Coccejanos* & *Voëtianos* agitabantur, in Belgio actum fuiſſe, narrat H. *Witſius* Theologus inter Reformatos *celeberrimus*. Verba ejus (quæ licet alia occaſione protulerim hic adduxiſſe non ἄτοπον erit) attentione digniſſima ita ſonant. *Nunquam melius comparatum fuiſſe arbitror cum populo chriſtiano, quam quando ſua ſe involvens credendi Evangelio ſancteque vivendi integritate, procul eſſe juſſis curioſarum quæſtionum argutiis, in caſto Dei Chriſtique amore & certa vitæ æternæ exſpectatione deliciabatur. Ita Chriſtum ab Apoſtolis*

Sæpe in orationibus publicis quidam alios hæreſeos ſuſpectos reddere conantur.

didicerat priſca gens fidelium, quæ ſimplici & impolito ſermone edocta, ſed miſſorum ad ſe a Deo Oratorum incredibili ſanctitate commota, zelo accenſa, prodigioſis operibus perſuaſa, & accedente divini Spiritus illuminatione efficaciter de veritate convicta, ad Jeſum Chriſtum Filium Dei, tanquam unicum ſalutis auctorem confugiens, ejus ſe nutui ducendam regendamque tradebat; tam ignava ſubtilium diſputationum, quam ſtudioſa pietatis. Tunc fuit cum chriſtiana fides vim ſuam omnem in animis mortalium exerceret, magiſque eos ad mortem pro Chriſti gloria fortiter oppetendam, quam ad contentionem de obſcurioribus religionis articulis acrimoniam animaret. Atque hinc eſt, quod ſæpe mecum animo cogitaverim, feliciſſime fortaſſis cum iis hominibus agi, qui non cognoſcentes niſi Jeſum Chriſtum eumque crucifixum, & ex Evangelii præſcripto, temperanter, juſte & pie viventes, de Theologorum rixis ne fando quidem audiverunt. Et hanc non minimam calamitatis noſtræ, vel certe moleſtiſſimam officii partem eſſe exiſtimo, quod qui rei chriſtianæ præſtites ſumus, in ſpinoſarum quæſtionum difficultatibus enodandis prolixam ſæpe operam impendere cogamur. Ita ſeculum eſt: litibus perſtrepunt omnia. Ne ea quidem NB. *æde excepta, quam paci & concordiæ ſacravit Deus.* Ita *Witſius.* Confirmat quæ *Witſius* hic narrat cel. *Spanhemius*, in epiſtola ad amicum *de noviſſimis ad res ſacras in Belgio diſſidiis*, quæ extat tom. II. op. Spanh. Eodem ſpiritu quo ardebat *Witſius* animatum fuiſſe credas J. *Buxtorfium*, in academia Baſileenſi L. ſanctæ Profeſſorem, ſi ea legas, quæ de eo in medium protulit ὁ μακαρίτης celeb. *Werenfelſius*, in *oratione funebri*, quam in morte ejus habuit. Verba *Werenfelſii* ſic ſonant pag. 827. *Eadem modeſtia obſtitit, quo minus ad altiora adſpiraverit. Cum enim nullum non lapidem moverent propinqui & amici, ut eum ad theologicam profeſſionem evectum cernerent, huicque muneri eum nemo non parem crederet; ipſe ſolus humeros ſuos tanto oneri portando non ſatis firmos exiſtimavit. Quod ſane mirum nobis omnibus videbatur. Quis enim ad S. Literas interpretandas aptior inveniri potuiſſet quam vir hoc ingenio, hoc judicio, his philologiæ ſacræ præſidiis inſtructus? At videbat fortaſſe noſter ad intelligenda plurimorum Theologorum ſcripta linguam Canaanis parum prodeſſe, niſi ſimul calleas linguam Scholaſticorum: ad talem Theologiam non modo requiri hominem in S. Scriptura, ſed etiam in Ariſtotele potentem, aliiſque Philoſophis quorum placita Theologiæ ſunt admixta; denique non ſufficere, ut in Prophetarum*

phetarum & Apoſtolorum libris exercitatos ſenſus habeas, niſi ſimul edidiceris Thomam & Scotum. Abſterrebant fortaſſe animum, ſpeculationibus metaphyſicis nunquam deditum, tot ſpinæ, quibus multorum Theologorum libros obſitos cernebat; tot temerariæ deciſiones rerum difficillimarum & ſupra captum noſtrum poſitarum. Abſterrebant fortaſſe animum pacificum tot rixæ & controverſiæ de rebus ſæpe leviſſimis atque adeo de verborum formulis. A rixoſa enim Theologia quantopere abhorruerit, cum ſæpe alias, tum inprimis in ultimo morbo, neque adeo longe ante beatam ἀναλυσιν eſt teſtatus; ubi cum ſermo incideret de altera & meliore vita; ad hanc, inquit, ſe aſpirare toto pectore, in cœlo veram eſſe felicitatem, in cœlo, addebat non ſine animi commotione, non litium & controverſiarum, ſed in eo ubi nonniſi pax, concordia & charitas perpetuo viget & regnat. Hactenus B. *Werenfelſius.* Quantum vero tribunitiæ illæ conciones ad plebem contra diſſentientes concitandam, & præpoſteras illi ingenerandas de iis opiniones contribuerint omni tempore, ex hiſtoria eccleſiaſtica antiqua pariter & moderna conſtat. Quot *concilia* & *ſynodi* habitæ, tot ſtimuli vulgo additi, ad diſſentientes quavis occaſione perſtringendos & lædendos. Lectori multorum exemplorum inductione moleſtus eſſe nolo. Vir in hiſtoria eccleſiaſtica verſatus ſine me abunde triſtia hujus rei documenta reperiet. Unum tamen ex veteri, alterum ex recentiore hiſtoria, exemplum adduxiſſe ſufficiet. Notum eſt inter fœminas eruditiſſimas ſeculi III. poſt Chriſtum natum, vixiſſe *Hypathiam Alexandrinam*, cognitione diſciplinarum philoſophicarum nobiliſſimam, ſed religioni ethnicæ addictam. In eam publice & privatim *Cyrillus*, *Alexandrinus Epiſcopus*, tantopere invectus eſt, ut tandem populi furore miſere perierit. (*) Ex recentiore paulo rerum in eccleſia chriſtiana geſtarum hiſtoria, unum exemplum adducemus; (de *Monachorum* enim criminationibus nil dicam, quia res in vulgus nota eſt.) Scripſit ſuperiore ſeculo vir cl. *Limborchius* vitam *Epiſcopii*. Ex hac biographia, aliiſque haud incertis documentis conſtat, multos concionatores ante ſynodum Dordracenam plebem contra Remonſtrantes publice & privatim concitaſſe, adeo ut ne interdiu quidem a rabie promiſcuæ

 turbæ

(*) De doctiſſimæ hujus fœminæ eruditione & triſti fato, malignisque contra eam CYRILLI conatibus, vide celeb. & amiciſſimi BRUKERI hiſt. criticam philoſophiæ Tom. II.

turbæ ſatis tuti eſſent. Unum ex pluribus adduxiſſe ſufficiet, quod extat pag. 10. *Egreſſo* (inquit) *poſt meridiem Epiſcopio obviam venit in templo veteri quidam faber ferrarius clamitans: hiccine eſt tumultuator? Adjiciebat ejus hominis uxor, jamdudum in ergaſtulum conjectum eſſe credidi: Sub veſperam una cum Werſio Conſule Leidenſi prætergreſſus hujus fabri domum iterum ab eo probris laceſſitus fuit. Simon, hoccine de te credideram? Vah! tune Profeſſor es? imo nebulo potius ac verbero &c. Tanto furore percitus homo erat, ut Epiſcopium prætereuntem conſpicatus, manu adhuc tenens candens ferrum, quod ſuper incude fingebat, officina eruperit, eumque ſit inſecutus. Fabri uxor clamitabat interea, ſuſpendendos ejuſmodi homines, ut in aëre putreſcerent. Alius poſt cœmeterium admodum ferociter clamavit: progrediaris modo extra portam ſceleſte.* Ignoraſſe autem inſanam turbam cur Remonſtrantes odio proſequerentur, & quæ eſſet eorum de religione ſententia, documenta eſſe poſſunt multa, quæ in hoc libello traduntur. Unum & alterum exemplum adduxiſſe juvat. Habebat *Epiſcopius* fratrem, *Rembertum* dictum, mercatorem Amſtelodamenſem. Hujus ædes circumdabat turba hominum ſeditioſorum & ſtolido zelo captorum, qui ſpoliare domum, & quantum in ſe erat, penitus vaſtare cupiebant. Quid hic acciderit verbis βιογράφε referam. *Res* (inquit) *tunc incidit memoratu digna; cum enim faber lignarius a ſcabinis interrogaretur, negaretque ſe quidquam a Remberti domo furatum eſſe, (quanquam alii coram judicibus alia plane teſtarentur) quæreretur que ab eo, quare ergo domum eſſet ingreſſus? repoſuit: pro bono zelo ad impugnandos, qui forte congregati ibi forent, Arminianos.* Rogatus porro, quam ob rem tantopere Arminianos odio haberet, reſpondit: *Tolerandine eſſent ejuſmodi homines, tam falſam prædicantes doctrinam, Deum nempe alios, ut eos damnaret, alios ut eos æterna ſalute bearet, creaſſe. Hinc cernere eſt*, (inquit biographus) *quanam religione impulſi fuerint ii, qui ſuæ eccleſiæ doctrinam Arminianis crimini dabant.* Aliud exemplum ſuppeditat biographus pag. 311. *Septem nimirum Miniſtri Remonſtrantium in arce Lupiſtein captivi erant detenti. Deliberatum itaque, qua arte ex arce ea evadere poſſent. Ad id opera cujuſdam militis uſi ſunt, qui primo admodum alienus ab iis fuerat, ſed poſtea ſingulari quadam ratione immutatus, ſe iis plane obſtrinxit. Pepererat ejus uxor; Infans graviter*

Digitized by Google

graviter ægrotabat: Nullus erat in arce Miniſter Contra-Remonſtrans: Itaque vocatus eſt Niellius, unus ex captivis Miniſtris, ut baptizaret infantem. Hac occaſione de religione ſermo incidit. Miles Niellio objecit Contra-Remonſtrantium doctrinam; Niellius dicere, eam Contra-Monſtrantium ſententiam eſſe, & quia ei cum fratribus aſſentiri non poſſet, ſe ideo in ea arce captivos teneri. Cum mirum id militi videretur, hortatus eum eſt Niellius ut in eam rem accuratius inquireret. Miles, comperta veritate, ſe ſemper fuiſſe in ſententia eorum comperit, quos antea contumelioſe tractaverat, iiſque omne ſtudium auxiliumque eſt pollicitus: & revera ab illo tempore omne officium comitatemque iis præſtitit. Similia tradit C. *Brantius*, in vita *Arminii*, narrans, exortis in Belgio ante ſynodum Dordracenam de prædeſtinatione & connexis capitibus litibus, concionatores multos plebem adverſus eos, qui ſuæ ſententiæ addicti non fuerant, concitaſſe, adeo quidem ut Amſtelodamenſes Conſules coacti fuerint auctoritatem ſuam contra clamoſos illos homines interponere. Vid. p. 37. 109. p. 128. ſeq.

Annexæ theſes theologicæ miſcellaneæ.

I. Etſi in librorum ſacrorum conſervatione eccleſiæ opera uſus ſit Deus, tamen ſpeciali providentia eis ita invigilavit, ut ab ipſo primo inſpiratos eſſe miranda ipſorum conſervatione monſtrarit, dum divina hæc fidei, ſpeique noſtræ monumenta, tantis munivit præſidiis, ut per tot ſeculorum decurſus inter tot imperiorum ruinas, tot regnorum mutationes & κατακλύσματα, inter tot librariorum tranſcriptiones, exemplaribus inter tot Nationes diſperſis, tanta terræ mariſque intercapedine disjunctas, ſoloque fidei nexu colligatas, contra hæreticorum fraudes & tyrannorum furores, qui ea vel corrumpere vel abolere totis viribus conati ſunt, ſarta tecta ad noſtra tempora conſervata, & ad ultimam temporis particulam permanſura ſint. Ita ex vero pronuntiat B. *Waltonus.*

II. Conſequentiæ ex S. Scriptura deductæ non minus ſunt Dei verbum, quam ſenſus immediati. Imo conſequentiæ ex claris Scripturæ locis legitime deductæ, reſpectu noſtri ſunt certius Dei verbum, quam ſenſus immediati locorum difficilium & ambiguorum.

Digitized by Google

III. Si privata S. Scripturæ interpretatio nullius in eccleſia auctoritatis eſt, quod Pontificii aſſerunt, impoſſibile eſt eccleſiæ infallibilitatem ex S. Scriptura demonſtrare.

IV. Præter Scripturam nullam aliam fidei regulam agnoſcunt Proteſtantes. Itaque & Scripta Patrum & Conciliorum acta, & alios omnes libros, cum privatos tum publicos, errori obnoxios cenſent, & ad unius Scripturæ normam expendendos exiſtimant.

V. Qui rationis uſum, in rebus ad religionem ſpectantibus, damnant, non Religioni, ſed Atheiſmo & Scepticiſmo patrocinantur.

VI. Non ita prædicanda eſt libertas hominis, ut inde gratia Dei obſcuretur; neque ita deprimenda libertas hominis, ut judicii divini æquitas labefactetur.

VII. Ne ſplendidiſſimum quidem miraculum Transſubſtantiationi fidem poteſt conciliare; nam ut miraculo credatur, fides ſenſibus eſt habenda; ſi vero ſenſibus fides habeatur, actum eſt de Transſubſtantiatione.

VIII. In rebus ad ſalutem neceſſariis unusquiſque ſibi Theologus eſto.

IX. Nihil magis Evangelio J. C. & ſanæ rationi contrarium eſt, quam violentæ perſecutiones ob cauſam religionis.

X. Æternitas pœnarum infernalium ex ratione ſola demonſtrari non poteſt.

XI. Multum in Theologia profecit, qui didicit quædam neſcire.

Digitized by Google

****

DISSERTATIONIS DE CRIMINE HÆRETIFICATIONIS, EJUS CAUSIS ET REMEDIIS.

Pars IV.

Sect. I.

ANtequam paulo diligentius in cauſas vitii hæretificationis inquirimus, mediaque ſuppeditamus, quibus peſtilenti malo aliqua ratione occurri poteſt, in hac diſſertatione reliquæ μεθοδεῖαι horum hominum, quæ nobis notæ ſunt, repræſentandæ, ut iniqua illorum agendi & ratiocinandi methodus eo magis pateſcat. Et primo *quidem ſolent ejuſmodi homines contra adverſarios talia in medium proferre, quæ quidem ad rem ipſam, de qua agitur, nihil faciunt; at ita tamen comparata ſunt, ut manifeſtum ſit, eos malitia commotos, alios apud vulgus eruditorum exoſos reddere velle.* (*) In antecedentibus jam ſatis ſuperque oſtendimus,

Auctor pergit in repræſentandis μεθοδείαις, quibus utuntur hæretifices, diſſentientes exoſos reddituri.

(*) Ad univerſam hanc doctrinam de crimine hæretificationis elucidandam non inutile erit legiſſe Anonymi Galli enodationem quæſtionis: „ S'il eſt „ permis entre les Chrétiens de dire des injures aux hérétiques. „ Vide hiſt. des ouvrages des Savans par M. Basnage T. XVII. p. 182.

dimus, ita dictos *hæretifices*, ira, odio, & vincendi ſtudio commotos & inductos ad aliorum de religione ſententias examinandas accedere, atque ita ſæpe pravis affectibus abripi, ut nihil penſi habeant quid dicant, ſed quicquid in buccam venit, temere effutiant. Oſtendam illud generali teſtimonio viri celeberrimi S. *Werenfelſii* τȣ̃ νυν εν Αγιοις, qui in diſſertatione eruditiſſima de *logomachiis eruditorum*, locum Pauli I. ad Timoth. VI. v. 4. & 5. explicans, ita inter alia de hoc hominum genere loquitur: „ Rixantium muliercularum ri-
„ tu, ea, quæ ad rem prorſus non faciunt, alii aliis exprobrant.
„ Agitur de doctrina, & alter alteri natales objicit obſcuros.
„ Agitur de quæſtione critica, & alter alteri vervecum patriam,
„ craſſumque aëra occinit. Agitur de methodo philoſophandi, &
„ alter alteri oggannit natales *ſpurios*. Agitur de problemate theo-
„ logico, & alter alteri probro dat verberatam mulierem, ejuſque
„ abortum. Agitur de ſcriptis Origenis, & tanta diſputantes ira
„ accenduntur, ut hinc Epiphanius Chryſoſtomo dicat: Ἐλπίζω
„ σε μὴ ἀποθανεῖν ἐπίσκοπον: Spero te non moriturum Epiſcopum;
„ illinc Epiphanio Chryſoſtomus, (*at quanti hi! quam ſancti viri!*)
„ reſpondeat: Ἐλπίζω σε μὴ ἐπιβῆναι τῆς αὐτȣ̃ πατρίδος. Cùm vero
„ altercantium odia his & aliis tantopere ſunt accenſa, non am-
„ plius ira impediente animum, veritas cerni poteſt; denſiſſimæ
„ mentem obruunt *tenebræ*: atque ut in tenebris plena metus atque
„ ſuſpicionum ſunt omnia, ita etiam hic omnia vaniſſimis ſuſpi-
„ cionibus referta videas. In qualibet pagina neſcio quot hæreſes;
„ in qualibet locutione aſpis; in quolibet verbo virus latet. At-
„ que, in hac a pravis affectibus orta caligine, videntur homines
„ meticuloſi nunc hic nunc illic ſibi in adverſariis ſuis videre
„ è ſepuchris excitata priſcorum hæreticorum ſpectra. „ Ita B. *Werenfelſius*. Juvat paulo ſpecialiora hujus rei afferre ſpecimina. Quidam in *nomine* ipſo, aut mutatione ejus, diſſentientis aliquam carpendi anſam quærunt. Sic Græci quidam Patres *Manetis* nomen, a μαίνομαι & μανία derivant, cum tamen ea vox in lingua chaldæo-perſica longe aliud denotet. Eruditiſſimus *Lardnerus*, Angliæ decus, in doctiſſimo opere, cujus titulus verſ. germanicæ: *Glaubvvyrdigkeit der Evangeliſchen Geſchichte*, tomo II. vol. III. pag. 460. ita de hoc argumento loquitur: *Man kann nicht ohne Ekel daran denken, vvas manche alte griechiſche Schriftſteller ſyr elende Einfälle*

Digitized by Google

Einfælle bey dem Namen dieſes Manns gehabt; vvie dann verſchiedene neuere Gelehrte dieſes ſchon angemerkt haben: vvorunter ich nur zvveene, nemlich den Cave und Tollius unten anſyhren vvill. Es reden gedachte Verfaſſer ſo, als vvenn ſein Name *von dem griechiſchen Nennvort* μανία, *Raſerey, oder von dem Zeitvvort* μαινομαι *abſtammete, und mit* μανὶς, *raſend oder unſinnig, einerley vvære; da es doch unſtreitig ein perſiſcher oder chaldæiſcher Name iſt. Euſebius, vvelchen vvir vorhin angeſyhret, hat ſich auch gefallen laſſen, auf dieſe eingebildete Bedeutung des Worts anzuſpielen. Cyrillus von Jeruſalem ſagt: Er veranderte ſeinen Namen Cubricus in Manes, vvelches ihm ſeiner Einbildung nach bey den Perſern Anſehen bringen vvyrde; allein die gœttliche Vorſehung veranſtaltete es ſo, daß er bey den Griechen dadurch den Begriff eines raſenden von ſich ervvekte. Beym Epiphanius kommt eine Stelle gleiches Inhalts vor. Titus von Boſtren, vvelcher dieſen Mann* Μανης *nennet anſtat Manes, hat ſich auch ſo vveit erniedriget, daß er dieſes læppiſche Zeug mitgemacht: denn ſo muß ich es nennen, ob man es gleich auch bey einem ſo gelehrten Schriftſteller, als Photius iſt, findet.* Ita *Lardnerus*, cujus ſequentia etiam, quæ addit, legi merentur. Idem ab aliis ſimili ratione factum. Joh. *Damaſcenus* de hæreſibus, hæreſi VIII. Tom. I. op. pag. 82. edit. cl. *Lequien*, aſſerit *Cerinthios* etiam *Merinthios a malignis quibuſdam vocatos*, a voce μηρινθος, *laqueus*. Recentiores multi puerilem hanc adverſarios reddendi odioſos ſecuti ſunt methodum. Sic teſtatur auctor vitæ *Morini*, *antiquitatibus eccleſiæ orientalis præmiſſa*, *Sim. de Muis*, Literarum hebraicarum apud Pariſios Profeſſorem Regium, in reſponſione contra *Morinum*, etiam data opera ad vocem μωρια alluſiſſe. Verba ſic ſonant p. 35. citatæ præfationis: „ Muiſius iterum ad novam adverſus Morinum „ ſcriptionem ſe accingit, quæ reſponſum ipſius caſtigat, & caſti„ gationis ſuæ initium ducit ab explicatione ſententiæ libri Pro„ verbiorum, quæ diverſa plane ratione in hoc libro conci„ pitur, nimirum, ne reſpondeas ſtulto juxta ſtultitiam ejus, „ ne ſibi ſapiens eſſe videatur; & quaſi de illa explicanda agere„ tur, teſtes profert quoſdam Judæorum magiſtros, ſed revera „ tunc alludebat ad Morini nomen, ſicut alias Eraſmus facetiſſi„ mus celeberrimi illius Mori nomen intuebatur, cui librum ſuum „ de Moria dicavit. „ Sic Caſparus *Schvvenkfeldius*, nobilis Sile-

ſius, a *Luthero*, *Melanchtone*, & aliis, propter dogmatum ſuorum, ut cauſabantur, *fœtorem*, dictus eſt *Stenkfeldius*. Vide hiſtoriam *bibliothecæ Fabricianæ Tom. II.* pag. 55. Fuere quoque, qui de nomine J. *Arminii* ludentes, ipſum *vani orbis amicum* vocitarent; quod ipſum anagramma alii poſtea illudere volentes, ex eodem nomine una tantum addita litera aliud concinnarunt, quo ipſe loquens inducebatur. *Habui curam Sionis:* verba ſunt Caſp. *Brantii* in vita J. *Arminii* pag. m. 198. *Hieronymum* iiſdem ſcurrilibus oneraſſe *Vigilantium* nominibus docet *Clericus*, in diſſertatione de *argumento theologico ab invidia petito*. Idem *Hieronymus*, *Ruffinum* virum pie doctum appellavit *Grunnium*, *Alecto*. L. *Lavinium*, *Aſinium Pollionem*, *Calphurnium Lanarium*, *Scorpium* &c. Sic ex aliis æque frivolis cauſis diſſentientes odioſos reddere voluerunt multi. Ita *Caſtallioni* a *Calvino* probro datum, quod *neceſſitate coactus* non ſemel *lignari debuerit*. Probant hoc ex Calvini eriſticis ſcriptis G. *Arnoldus* in ſua hiſtoria eccleſiaſtica, & *Fabricius in bibliotheca* ſua. *Mareſius Curcellæo* grandævam ætatem quaſi crimen objicit, & *lippientes* oculos. Teſtatur hoc Curcellæus in ſua Paræneſi, QUATERNIONI DISSERTATIONUM THEOLOGICARUM præmiſſa: Verba ejus ita ſonant: „ Reliqua quæ in toto ſcripto paſ-
„ ſim, non in ſingulis tantum paginis, ſed etiam propemodum pa-
„ ragraphis, convicia in me evomis, ſciens prætereo; utpote quæ
„ te potius barbaræ μισανθρωπίας, quam me alicujus culpæ reum
„ peragunt; *ut cum dicis*, me ſcotomate percuſſum cæcutire a
„ longo tempore, & *propter ſenectutem vocas* ſtultum & delirio
„ proximum. Atqui, Deo ſit laus, in hac LXXIII. annorum
„ ætate, omnis generis characteres, etiam exiliſſimos, qui repe-
„ riri

(*) Ita malum augurium ex nomine EDELMANNI facta, neſcio qua verborum, mutatione, quidam elicuerunt; teſtatur hoc venerandus PRATIE in vita EDELMANNI pag. 177. verba ſic ſonant: ,, Edelmann (heiſst es)
,, iſt der Alexander, von dem es 1. Tim. I 20. heiſst: Er hat Glauben
,, und gut Gevviſſen von ſich geſtoſſen. Man mache nur aus dem Worte
,, Alexander ein Anagramma, und ſchiebe aus dem Namen ſeines Camera-
,, den, Hymeneus, ein M. hinein, ſo hat man den Namen desjenigen,
,, der heut zu Tage vor andern den Glauben und das gute Gevviſſen von
,, ſich ſtœſst, nemlich Edelmanns. Es bleiben zvvar noch die Buchſta-
,, ben A. R. und X. ybrig; aber dieſe deuten ſeine Atheiſtiſche Reden
,, vvider das X (Creuz) Chriſti an. „

„ riri queunt, abſque perſpicillis facile lego; etſi aliquanto pro-
„ pius oculis admovere oporteat; quod etiam erat tui magni Du-
„ rantii vitium. Et forte perſpicacior fui, quam voluiſſes, in mul-
„ tiplicibus tuis erroribus deprehendendis. Ne gloriare itaque ad-
„ verſus me. Qui ſcis enim an oculorum vigor tibi adhuc diu
„ perſeveraturus ſit? D. Blondellus erat olim perſpicaciſſimi viſus,
„ ſed quem aliquot annis ante vitæ finem amiſit. Ignoras ne
„ idem tibi contingere poſſe? Objicis mihi ætatem delirio proxi-
„ mam. Sed nunquamne audiviſti aut vidiſti, quoſdam nondum
„ valde ſenes delirare imo etiam omnium rerum memoriam amit-
„ tere? Meſſala Corvinus Orator ſui nominis eſt oblitus. *Plinius*
„ *lib. VII. cap.* 24. Georgius Trapezuntius latinæ & græcæ linguæ
„ doctiſſimus, in ſenectute memoriam utriuſque amiſiſſe dicitur. „
Morbos varios, quibuſcum conflictabatur *Arminius*, *opinionibus*, quas de quibuſdam religionis articulis fovebat, *adſcribebant adverſarii.* *Brantii* verba in *hiſtoria vitæ Jacobi Arminii* pag. 197. ita ſonant: „ Interea morbus indies invaleſcebat, obnitentibus fruſtra
„ cl. & exercitatiſſimis Medicis. Quin & mali hujus pertinacia
„ infixa, quam ut medica arte & induſtria evelli poſſet, nova in-
„ dies excitabat ſymptomata: febres, tuſſim, hypochondriorum
„ inflationem, reſpirandi difficultatem, oppreſſionem a cibo, diffi-
„ ciles ſomnos, atrophiam, arthritidem, quæ nullam ægro requiem
„ concedebant: His acceſſere inteſtinorum, ilii & colli dolores,
„ cum obſtructione nervi optici ſiniſtri & ejuſdem oculi hebetatione.
„ Quod ultimum malum ubi innotuiſſet, fuere, qui ne tunc qui-
„ dem aliquid de conſueta in eum atrocitate remittentes, id ipſum
„ inter pœnas Divinæ Majeſtatis contemptorum referre non dubi-
„ tarent. Ne autem ſpecies huic facinori deeſſet, verba hæc
„ (cap. 12. verſu 14.) ſacri vatis Zachariæ, de oculorum & to-
„ tius corporis tabe loquentis, in Arminium circumferebantur.
„ Hæc vero erit plaga, qua afficiet Jehova omnes populos, qui
„ turmatim convenerunt contra Jeruſalem, tabefaciet carnem
„ cujuſque ipſo ſtante ſuper pedes ſuos, & oculi cujuſque tabeſient
„ in foraminibus ſuis, & lingua cujuſque tabefiet in ore ſuo. „
Huic loco alius adjectus ex eodem (cap. 11. verſu 17.) libro prophetico: „ Væ paſtori meo nihili derelinquenti gregem: gladius
„ imminet brachio ejus, & oculo dextro ejus: brachium ejus pror-

„ ſus areſcet, & oculus dexter ejus omnino caligabit. „ Mitto multas alias ineptias, quas hæretifices cæco furore correpti, contra diſſentientes afferre ſoliti ſunt & adhuc ſolent.

II.

Affertur alia ratio, qua hæretifices commoti, hæreſeos crimen aliis impingunt.

„ Multi ſæpe, iique veritatis & pietatis amantiſſimi viri, gra„ viſſimorum errorum rei habentur, quod de quibuſdam oratori„ bus ſacris & ſcriptoribus, qui frequentiſſime rhetoricationibus, „ vocibus inintelligibilibus, phraſibus denique myſticis, & è Che„ mia petitis utuntur, abjecte ſentiant, falſeque aliquando eos per„ ſtringant. „ Tales in omnibus cœtibus Chriſtianorum dari, nemo tam expers eſt hiſtoriæ eccleſiaſticæ, eorumque, quæ cottidie inter publicos Doctores geruntur, ut id neſciat. Imo ſunt, qui ſupremum apicem veræ pietatis & eruditionis theologicæ in frequenti uſu harum rerum repoſitam eſſe putant. Quo magis autem hujus generis homines amore harum rerum incenſi ſunt, & *vulgi plauſum* conſequuntur, eo ſanctiores, cœlo propiores, & cætera turba publicorum Doctorum excellentiores ſeſe eſſe putant, idque verbis, geſtibus, vultu cumprimis oſtendunt. Notum eſt, ſuperiore ſeculo G. *Arnoldum multa veterum & recentiorum Myſticorum ſcripta in lucem protraxiſſe, auctores eorum in cælum ſuſtuliſſe laudibus, ipſam vero Theologiam myſticam tanquam unicam* & certiſſimam *viam ad cælum perveniendi commendaſſe.* Hinc multi Doctores publici, partibus *Pietiſtarum* addicti, inſigniores *voces* & *phraſes* hujus Theologiæ cum *Ethica chriſtiana* commiſcuerunt, & in concionibus publicis eas uſurparunt. Inde factum eſt, ut quo quis Orator μυστικωτέρως de rebus divinis diſſeruiſſet, eo majore *ſanctitate* eum præditum eſſe in vulgus ſpargeretur. Peſſimum erat, quod libelli hi promiſcuæ turbæ commendarentur, & hac ratione multi, pietatis ſtudioſi in cæteris, turpi fanaticiſmo corriperentur. Eandem cum *Arnoldo* viam ingreſſus eſt P. *Poiretus*, vir haud indoctus. Is nonſolum celebriorum Doctorum myſticorum vitam & ſcripta expoſuit, multa opuſcula hujus furfuris ſcriptorum collegit, & ex parte in gallicum ſermonem tranſtulit, ſed & ſingulari libro, cujus titulus: *De ſolida & ſuperficiaria eruditione*, demonſtrare aggreſſus, veri nominis eruditionem theologicam in

accura-

accuratiore notitia Theologiæ myſticæ & praxi conſiſtere; cæterorum vero Theologorum in academiis & ſcholis S. Theologiam tractandi methodum *ſuperficiariam* eſſe, & multis inutilibus ſcatere quæſtionibus, ad pietatis ſtudium inſinuandum nihil facientibus, aptis vero ad ſuperbiam, rixandi ſtudium, pedantiſmum in auditorum animis excitandum &c. &c. Hinc multi debilioris judicii homines decepti, neglectiſque humaniorum literarum, Philoſophiæ, artis criticæ &c. diſciplinis, in *cultura myſticæ Theologiæ omnem veram ſapientiam* repoſitam eſſe crediderunt. Vide judicia virorum doctorum de *Arnoldi* & *Poireti* ſcriptis myſticis, J. F. Buddei *Iſagogen hiſtorico-theologicam*, *Stollium in hiſtoria literaria theologica*, alioſque plures. Inprimis vero hi homines operam dant, ut phraſes illæ & ſeſquipedalia verba pro ſanctitatis certis habeantur indiciis; quæ penes ipſos *unctionis* nomine venit, & nonniſi divinitus præparatis ingeniis, ſi ipſos audias, obtingere ſolet. Non poſſunt autem non viri ſapientes & religionis caſtæ puræque cultores ingenui, fanaticas illas & ampullatas ſub neſcio cujus ſanctitatis prætextu prolatas ineptias improbare. Rationes graves adſunt, quibus compulſi præſtare illud tenentur, quas in compendio in medium proferam. Et *primo* quidem meo judicio, ſalva aliorum ſententia, hæc *dicendi* & *ſcribendi* ratio religionem in contemtum adducit, ridendique profanis ampliſſimam ſuppeditat materiem. Quid enim magis ridiculum eſt, quam pro religione, re ſanctiſſima, verba nihil ſignificantia & merum verborum ſtrepitum proferre? Num quiſquam ſanæ mentis homo ſine indignatione talia vel legere vel audire poteſt? Evolvatur eum in finem elegantiſſimus libellus præſtantiſſimi Theologi Angli D. *Eachards*, in quo inquiritur in cauſas *contemtæ religionis* & *V. D. Miniſtrorum*: dignus ſane eſt hic libellus, qui a Studioſis Theologiæ omnibus & S. Miniſterii Candidatis, mature & frequenter legatur.

Secundo: Hæc de religione *diſſerendi* & *ſcribendi* ratio ſanas de religione ideas extinguit, & efficit, ut imbecillioris ingenii homines, quorum ſemper maxima turba eſt, in *meris vocibus* adquieſcant, imo aliquando eo ſtultitiæ perveniant, ut frequenti vocum nihil ſignificantium repetitione pietatem ſuam mentiantur. Vide quæ cl. *Stinſtræ* libello de *fanaticiſmo* adjecta ſunt, & *Sinzendorfii* ſermones,

qui ab omnibus ſectatoribus ejus tanquam pretioſæ gemmæ ſervari debent, ut de aliis nil dicam, & res in aperto erit.

Tertio: Hæc dicendi ſcribendique ratio, nulla *incentiva* ad veritatis cœleſtis amorem & pietatis ſtudium in hominum animis excitat. *Incentiva* peti debent ab argumentis; argumenta autem ita proponi debent, ut intelligantur; at voces nihil ſignificantes, ſtrepitus verborum, imaginationis luſus, fanatica neſcio cujus extraordinariæ ſenſationis deſcriptio, vel denique voces, quæ quidem aliqua ratione intelligi poſſunt, at quæ ſi vocum ſignificatum urgeas omnes vires humanas & officia Chriſtiano incumbentia ſuperant, nervo omni, quod argumento ineſſe debet, deſtituuntur. Hoc poſito, planum eſt, in oratione talibus vocibus & phraſibus turgente, nulla reperiri poſſe vera ad pietatem *incentiva*: certe hic locum habet illud Poëtæ: *Niſi* (primum intelligibile) *dein utile eſt quod docemus, ſtulta eſt gloria.*

Quarto denique hæc differendi ſcribendique conſuetudo maniſeſtiſſime *fanaticiſmo* fovet. Quanta vero mala hic morbus omni tempore poſt ſe traxerit, & quam eccleſiis pariter ac rebuspublicis nocivus fuerit, omnis ætatis annales docent.

Hos vero, qui ita mecum ſentiunt & loquuntur, *noſtri Sanctuli* æquis animis ferre non poſſunt, ſed impudentiſſime adoriuntur, eoſque *omnis pietatis & religionis hoſtes eſſe audacter* calumniantur, cum tamen nihil aliud quærant, quam ut puriſſimus caſtiſſimuſque Dei cultus conſervetur, & animis hominum altiſſime infigatur.

Qui ἄτερ πάθων ea evolverit ſcripta, quæ occaſione *Pietiſmi*, *Fanaticiſmi*, *Heerenhutaniſmi*, ab hujus furfuris hominibus ſunt edita, a veritate non recedere me fatebuntur; ut de quotidiana experientia nil dicam. Lubens interim confiteor, quoſdam ex doctiſſimis proteſtantium Theologorum numero modum ſæpe in taxando hoc hominum genere non ſervaſſe, ſed aceto italico etiam meliores ex hac turba perfudiſſe. Quod ſi in cauſas tantarum irarum & malæ ſanæ conſuetudinis inquiramus, haud difficulter eas perveſtigabimus. Juvat paucis eas duntaxat adduxiſſe, quæ ſingillatim pertinent ad hoc hominum, de quibus jam ſermo eſt, genus rite cognoſcendum.

Prima

Digitized by Google

Prima eſt *artis cogitandi* & *Philoſophiæ in genere imperitia*. A pueritia aut ingenii defectu, aut ineptorum magiſtrorum conſilio, philoſophicas diſciplinas neglexerunt, exiſtimantes eas veræ pietatis ſtudio obeſſe, & nonniſi ſcrupulos in animis hominum excitare contra religionem, nulla arte ſolvendos. Hinc ſuſpecti ſunt illis juvenes Theologiæ ſtudio conſecrati, qui alacri animo ad excolendas philoſophicas diſciplinas animos adjungunt; laudant vero eos diſcipulos, qui mature evolvunt libros, ut vocant *aſceticos*, in quibus ſæpe verboſis ſtrophis Chriſtianiſmus depingitur, & triſtiſſima imago veræ pietatis exhibetur; aliiſque etiam perſuadere conantur, hoc ſpiritu animatos adoleſcentes, & librorum ejuſmodi frequenti lectione ſe delectantes, ſuo tempore magna eccleſiarum *columina* evaſuros, eoſque creſcentis indies degeneris Chriſtianiſmi & vaniſſimarum opinionum religioni adverſantium ſtrenuiſſimos oppugnatores futuros. In quo boni viri turpiter ſane falluntur.

Secunda: Veræ religionis, inprimis autem Ethicæ chriſtianæ, debilem & minime accuratam habent cognitionem, licet exiſtument, ſe luce quadam humana majore eſſe illuſtratos, cæteroſque Doctores publicos humi repere, & nonniſi ſcholaſticis paſci nugis. Hinc nonniſi phraſibus inſolitis, magna ſonantibus, & neſcio quam pietatis imaginem præ ſe ferentibus, utuntur. Unde etiam *phraſes ampullatas*, ut ſupra dixi, *unctionem* appellant, & ex neglectu, vel promiſcuo hujus rhetoricæ ſacræ uſu, de pietate aliorum judicare ſolent. Hanc methodum dicendi ſi negligas, terræ filius a cœleſtibus illis animabus appellaris.

Tertia cauſa repetenda a matura & frequenti librorum ad *fanaticiſmum* ducentium *lectione*. Per fanaticos non tam intelligo eos, qui ſectæ huic vel familiæ addicti ſunt, quam vero omnes, qui principia pietatis tenebricoſis involvunt verbis, & omnia officia hominis chriſtiani ampullatis verbis in majus extollunt; & imaginationis æſtu in tranſverſum acti, talem Chriſtianiſmi faciem depingunt, qualem rempublicam repræſentavit *Plato*. Hæc ſcripta qui mature legit & evolvit, fieri aliter non poteſt, quam ut depravatum plane de virtutibus chriſtianis habeat guſtum. Novi homines, quibus ſermones ſacri *Tillotſonii*, *Sackii*, *Saurini*, *Werenfelſii*, ſimiliumque ſordent; at miro cum deſiderio & voluptate incredibili evolvunt tales libros, qui ſuperiore & noſtro ſeculo ab iis ſcripti ſunt, qui vulgo

Pietiſtarum

Digitized by Google

Pietiſtarum nomine vulgabantur. Hi homines evitare poſtea non poſſunt, quo minus in ſcriptis ſuis, orationibus & familiari converſatione cum aliis, dicendi hoc genere utantur. Cum vero, ut fieri ſolet, in omnibus cœtibus Chriſtianorum, homines, de quibus nobis ſermo jam quidem eſt, aliquam nominis famam adepti ſunt & ſectatores nacti, vehementer excandeſcunt, ſi quis aliis longe cauſis affectatum illud ſtudium neſcio quibus formulis pietatis ſpeciem habentibus utendi adſcribat. Contra genium meum eſt, & principia religionis meæ, ſine ſonticis cauſis & rationibus evidentiſſimis, pravis ſtudiis tribuere velle, quæ per ſe ſpectata, religionis amorem præ ſe ferre videntur. Neminem ego, Deus mihi teſtis eſt, propter diſſenſum in religionis negotio odio habeo. Novi, quibus rationibus homines ad ita vel aliter de religionis articulis ſentiendum commoveantur; at & hoc diuturna experientia didici, multos, in cæteris non malos Doctores, φιλαυτια & inclareſcendi quodam ſtudio ad ita ſentiendum & loquendum commotos fuiſſe. Multi ex hoc numero ingenio deſtituti, nobiliores diſciplinas neglexerunt, in patria tamen nomen aliquod obtinere volunt, quod cum per ſolidæ eruditionis culturam fieri non poſſit, ſæpe ad triſtes ineptias & ad ſuperſtitionem pietatis ſpecie tectam confugiunt, & tamen non minus pro ſententiis ſuis nullis rationibus ſuperſtructis pugnant, & neſcio pro qua ſancta quadam *orthodoxia* militant, quam alii, quos odio habent, & inter umbraticos Doctores, veræ pietatis guſtum, ſi eos audias, non habentes referunt: exemplis, ut rem confirmem opus non eſt: qui ſtupidus non eſt, cottidie in cœtibus Chriſtianorum talia deprehendit.

III.

Nova ratio innocentes in ſuſpicionem hæreſeos adducendi in medium profertur.

Facile inſuper, quod *tertio loco* notandum, quis in ſuſpicionem *hæreſeos adducitur a maleferiatis hominibus, ſi quidem is cum factione aliqua Doctorum dominante per omnia non conveniat.* Centies in eccleſiis etiam Proteſtantium factum eſt, ut Doctores quidam, aut ambitione aut ignorantia compulſi, certis quibuſdam *novi Doctoris* hypotheſibus ita addicti fuerint, ut cæteros, a novis illis opinionibus abhorrentes, æquo animo ferre non potuerint. Nemo neſcit, quid in Proteſtantium cœtibus hac in cauſa poſt tempora emenda-

Digitized by Google

emendatorum Sacrorum factum ſit; ſed perquam odioſum eſſet, ad has vel illas lites, in his vel illis locis exortas, deſcendere. In generalibus igitur manemus. Nimirum ubi exorti ſunt, ſuperiore ſeculo in Belgio & alibi, ſectatores cl. viri J. *Cocceji*, duriter illi habiti ſunt, & doctrina *Cocceji* tanquam *nova*, *religioni & pietati inimica traducta*. Fautores hypotheſium ejus pro *heterodoxis* & tantum non pro *hæreticis* habebantur; in concionibus paci ſacræ conſecratis, in conventibus publicis & circulis, omnia perſtrepebant clamoribus contra *novatores* iſtos, & quo quis impotentius contra ſectatores *magni hujus viri* debacchabatur, eo majorem docti & orthodoxi Theologi famam conſecutus ſibi eſſe videbatur. Succeſſu vero temporis, ubi illæ hypotheſes *Cocceji* tanquam *ſanctæ*, *piæ* & *quammaxime utiles* a Theologis multis propugnatæ ſunt, & integra Doctorum in his vel illis locis degentium turba, his opinionibus album adjecit calculum, *orthodoxia* in ſtrenua defenſione *Coccejaniſmi* conſiſtebat: omnis vero contra veritatis amans, eruditus, quin etiam & pacificus vir, qui ſingulares has opiniones tanquam incertas & nullum uſum habituras rejecit, jam pro *heterodoxo* habitus eſt: eadem vero ſemper hodie diverſis titulis luditur fabula. Qui in Belgio non ſerio ſubſcribere videtur omnibus articulis *Synodi Dordracenæ*, in Germania *formulæ concordiæ*, in *Helvetiæ quibuſdam locis conſenſus* formulæ, iiſdem periculis expoſitus eſt, & a turba ſemper in catalogum *heterodoxorum* & male de religione ſentientium refertur.

IV.

Sæpiſſime etiam evenire ſolet, imo non ſemel etiam inter *Proteſtantes* factum fuiſſe experientia docuit, quod nimirum is Theologus, qui *duriora contra errantes inita conſilia improbavit*, & *dominium in conſcientias damnavit*, *in numerum heterodoxorum relatus ſit*. Dum homines erunt, etiam errantes erunt. Tanta enim eſt ingeniorum humanorum diverſitas; tot oriuntur in inquirenda veritate ſcrupuli; ea vis eſt & efficacia præjudicatarum opinionum in animos hominum, ut de aliis cauſis nihil dicam, ut de divinis pariter & humanis rebus idem ſentire per omnia non poſſint homines veritatis etiam cupidiſſimi. Ex quibus ſine longa ratiocinatione ſequi-

Alia affertur ratio alios heterodoxiæ ſuſpectos reddendi.

ſequitur, Theologum *Proteſtantium* cœtui addictum, non poſſe non, ſi ſua ſequatur principia, damnare omnia conſilia dura, quæ contra errantes (errantes inquam non *ſcelerum convictos*) ſive a regibus & principibus rerumpublicarum, ſive a ſacri ordinis viris ſuſcipiuntur. Nullum argumentum è jure naturæ & ingenio religionis chriſtianæ petitum majore evidentiæ luce colluſtratum & probatum eſt, quam hoc, quod de libertate conſcientiæ & tolerantia errantium agit. Novi quidem argumenta, quæ ad impugnandam tolerantiam, a *periculoſo* petita, in medium proferuntur; at ſi ea quicquam valent, actum eſt cum certitudine religionis in univerſum. Doctores Proteſtantium religioni addicti, perpendentes mala, quæ ex perſecutionibus Pontificiorum contra noſtros intentatis emanare ſolent, altiſſima voce clàmant, injuriam inferri diſſentientibus, divina humanaque jura violari, omnem humanitatem pedibus conculcari &c. Ita qui legunt (ut recentiori exemplo rem probem) libellum ſuperiore anno ſcriptum ſub titulo: *Réponſe à lettre de Mſr. l'Evêque d'Agen à Mſr. le Controleur Général, contre la tolerance des Huguenots, en date du premier May*, non poſſunt non, niſi cor quovis ferro durius habeant, dolere, tot homines numero, reformatæ religioni addictos & ſacratiſſimas conſcientiæ leges ſequentes, tam diris vexationibus eſſe obnoxios, atque auxilio omni deſtitutos eſſe, ad libertatem ſuam tuendam, vel extra patriam ſuam tranquillitatem conſcientiarum quærendam. Ita ſentiunt plerique Doctores *Reformati* & *Lutherani*, ubi de oppreſſionibus Proteſtantium a Pontificiis factis ſermo eſt. At ubi inter ipſosmet quidam exoriuntur, qui a receptis placitis longius recedere videntur, multi reperiuntur, qui non ſolum durioribus conſiliis contra errantes utendum eſſe probant, ſed & eos, qui *patientiam* & *lenitatem* potius quam perſecutionem & carnalia arma adhibenda cenſent, pro *falſis fratribus*, & merito *heterodoxiæ ſuſpectis* habendos clamitant. Ex lenitate enim illa vere chriſtiana male ſani illi homines colligunt, hominibus iſtis exiguam ineſſe curam veritatis, atque illis perinde eſſe, quid publice in eccleſiis de religione tradatur, quamvis tales uno ore clament, omnia legitima media ad errantes revocandos adhibenda eſſe. Ut vero hæretifices illi magis exoſos reddant viros moderati animi, tragicis clamoribus extollunt ea incommoda, quæ ex tolerantia hujus vel illius errantis in rempublicam vel eccleſiam

Digitized by Google

cleſiam derivari poſſint. Hic loquaciſſimi ſunt in detegendis omnibus illis malis, (non veris ſed putatitiis) quæ ex lenitate contra diſſentientem oriri poſſent; putares *Hannibalem* eſſe ante portas, & eccleſiæ præſentiſſimum imminere periculum, & omnes fere cives erranti ſtatim (ponamus jam eum errare & graviter quidem) vacivas præbituros aures; cum tamen ne milleſimus quidem inter ita dictos orthodoxos errorem vel poſſit vel velit alicui examini ſubjicere. De univerſo hoc negotio vide epiſtolas V. D. quas in *Icone Theologorum Presbyterorum* collegit *Colomeſius* in ſuis opuſculis, per τον μακαριτην cl. *Fabricium* collectis, & præfationem lectu digniſſimam G. *Voſſii*, *hiſtoriæ Pelagianiſmi* præmiſſam. Neque neceſſe eſt, ut multis exemplis hanc meam ſententiam probem, & illuſtrem. Nulla eccleſia: nulla academia: nulla denique urbs eſt, in quibus non tales reperiantur homines hoc ſpiritu animati.

V.

Controverſiarum de religione, vel ſpeciem ſaltem religionis habentium, magnam copiam eſſe, novaſque cottidie propullulare de religione opiniones, notum eſt eruditis omnibus. Jam vero plerique putant, ad omnes novas opiniones cujuſcunque ponderis ſint & momenti examinandas & refellendas obligatos eſſe κατ᾽ ἐξοχην Theologiæ Profeſſores. Verum eſt, hujus ordinis viris impoſitam eſſe neceſſitatem gravia & momentoſa religionis capita defendendi & vindicandi; errores vero peſtilentes & pietati nocivos ſtrenue impugnandi; at ſimul etiam probe perſpiciunt cordati Theologi minus prudenter ſeſe acturos, ſi contra quaſvis novas opiniones, de quibus ſalva religione & pietate utramque in partem diſputari poteſt, calamos eſſent ſtricturi; pulchre ſentiunt, tempus longe melius collocari poſſe; vitam noſtram breviorem eſſe quam ut graviſſimis negotiis & officiis pietatis neglectis, quævis muſteæ & leves opiniones excutiantur; eos, qui novas ejuſmodi hypotheſes excogitant, ut plurimum laudis & gloriæ ſtudio duci: hujus vero generis homines ἀτερ παθων diſſentientium ſcripta non evolvere, nec veritati cedere; tempore opus eſſe & patientia; mox in tenues auras abituras futiles concertationes & ventoſæ linguæ prælia; ita ratiocinatur Theologus cordatus & prudens. Ut tamen ſciendi cu-

Adducitur alia ratio, quæ ad alios inviſos reddendos a malignis Doctoribus adhibetur.

piditati diſcipulorum ſuorum aliqua ex parte cordatus Theologus ſatisfaciat, novæ opinionis veram indolem repræſentat, fundamenta, quibus nititur nova hypotheſis, oſtendit, ſolideque monſtrat, quam ſint ea ruinoſa aut incerta, denique quanti momenti in religionis negotio ſint. Ipſemet vero auditores ſuos commonefacit, ut potius de capitalibus religionis chriſtianæ & naturalis articulis rite intelligendis ſint ſoliciti, quam vero ut in minutis ejuſmodi & multeis hypotheſibus excutiendis tempus terant. Monet, vix per vitam futuris V. D. M. in urbe vel agro degentibus occaſionem ſuppeditatum iri, de opinionibus illis loquendi, aut auditores ſuos contra ineptias illas, vel leves ſaltem opiniones, præmuniendi. Teſtor omnium, qui ſapiunt, conſcientiam, an non Doctor publicus ita ſentiens prudenter agat, & accuratam officiorum ſuorum adverſus auditores ſuos præſtandorum rationem habeat. At non ita videtur *Theologaſtris noſtris & hæretificibus. Clamant Theologos, qui ita ſentiunt, tepidos eſſe in bona cauſa defendenda; oportere Theologum eſſe*, uti loqui ſolent, *ſtrenuum bellatorem in exercitu Jehovæ; zelum pro gloria divina hoc poſtulare; curam tuendæ veritatis ad minima quæque ſeſe extendere: hoc ſi negligatur, Pietiſtas & Fanaticos in ſuis opinionibus confirmari, pietatem nimirum veram non in certorum religionis articulorum confeſſione & defenſione, quam vero in vita ad virtutis ſtudium exacta conſiſtere; hac ratione Indifferentiſmum promoveri, & quæ aliæ ſunt horum hominum paratragœdiationes.* Quam triſtes autem fructus talis agendi ratio tulerit, omnium ſeculorum experientia docuit. Confer partem ſecundam diſſertationum mearum de crimine hæretificationis, & vide *Clerici epiſtolarum criticarum* decimam.

VI.

In medium adducitur alia ratio homines innocentes inviſos reddendi.

Crimini etiam datur viris doctis & veritatis amantiſſimis, eoque nomine inviſi redduntur, ubi *errantium in religionis negotio veras virtutes, occaſione id poſtulante, agnoſcunt atque deprædicant.* In hoſte etiam laudandam virtutem, veriſſima & dudum ab omnibus ſapientiæ ſtudioſis recepta eſt ſententia. Nullum eſt tam egregium ingenium, quod ab omni mixtura vel erroris vel vitii immune ſit; & in illis etiam qui graviter nobis errare videntur, deprehen-

prehenduntur ſæpe invidendæ virtutes. Omnes, quotquot unquam vixerunt homines & adhuc vivunt, qualicunque tandem religioni addicti, morbis quibuſdam mentis aut gravioribus aut levioribus laborant; optimus ille eſt, qui minimis urgetur. Hinc quotquot veræ laudis, exiſtimationis & virtutis genuinam animis infixam habent ideam, non poſſunt non laudibus extollere præclara dicta Gentilium, & actiones ad virtutis & legis naturalis normam exactas. Quod enim bonum eſt, & æternis æquitatis regulis conſentaneum, id probandum eſt, ſive id præſtiterit Tros Rutulusve, Chriſtianus vel Gentilis. Et quænam tandem cauſa eſt, cur viri eruditiſſimi & ſapientiſſimi ſcripta veterum *Græcorum* atque *Romanorum* tantopere commendent, atque exinde excerptas tot graves, momentoſas & utiles ſententias, vitæque exempla collaudent, quam quod perſuaſi ſunt, in his vel illis ſolida ad virtutis ſtudium reperiri incitamenta, quæ ad imitandum adoleſcentibus ingenuis ſint proponenda? Quid igitur impedit, quo minus idem jus tribuamus hominibus, qui noſtra opinione in religionis negotio graviter errant, & *hæretici* appellantur, quominus eas virtutes, quibus eminent, laudemus publice? Error certe, ſi Atheiſmum excipias, adeo gravis & periculoſus nullus eſt, qui impediat, quo minus virtutes quædam animum errantis occupare poſſint. Offendas ſæpe inter ineptiſſimarum ſectarum aſſeclas homines, variis virtutibus ornatos, ut non poſſis non eos magni æſtimare. Alieniſſimo animo, ut notum eſt, a religione Proteſtantium ſunt Doctores Pontificii, ii præſertim, qui religionis in genere naturam perſpectam non habent, quique putant, odium contra diſſentientes Deo quammaxime probari. Interim reperias etiam in hoc cœtu non ſolum doctos & ſapientes viros, ſed & candidos, ſinceros, in judicando de meritis eorum qui ſeceſſionem fecerunt ab eccleſia romana æquiſſimos. Cur autem non liceret homines his virtutibus ornatos data opportuna occaſione dignis extollere laudibus? Factum hoc a doctiſſimis viris, antiquis pariter ac recentioribus. Inter recentiores præſtitit id doctiſſimus *Lami*, in libro de *eruditione Apoſtolorum*, Florentiæ 1738. edito. Legatur caput primum, ubi data opera diſquirit, utrum, & quouſque *graviter errantes* laudari poſſint. Inter veteres eccleſiæ Patres (ut de aliis nihil dicam) notum eſt, graviter erraſſe *Apollinarium juniorem*, *Laodiceæ Epiſcopum*. Statuit is, Chri-

ſtum licet, cum homo fieret, evaſerit ἔνσαρκος, h. e. incarnatus fuerit carnemque veram & corpus vere tale acceperit, ἔμψυχον tamen non factum eſſe, id eſt animam non accepiſſe rationalem, divina ejus natura animæ officio perfungente. De eo tamen omnes, ſuæ & ſequentis ætatis Doctores, magnifice judicarunt. *Ei omnes* (verba ſunt celeberrimi *Kingii*, in *hiſtoria ſymboli apoſtolici* translationis G. Olearii) *inter ſuæ ætatis Doctores primas detulere, ſive eruditionem ſpectes, ſive pietatem. Adcurate fidem contra omnes hoſtes, ſive Gentiles ſive Ethnicos, atque ſolide defendere norat. Et certe tanquam virum ſingularis præſtantiæ eum repræſentat Vincentius Lerinenſis. Quid illo* (inquit) *præſtantius acumine, doctrina? Quam multas ille hæreſes multis voluminibus oppreſſerit, quot inimicos fidei confutaverit errores, indicio eſt opus illud triginta non minus librorum nobiliſſimum ac maximum, quo inſanas Porphyrii calumnias magna probationum mole confudit. Longum eſt univerſa ipſius opera commemorare, quibus profecto ſummis ædificatoribus eccleſiæ par eſſe potuiſſet, niſi profana illa hæreticæ curioſitatis libidine novum neſcio quid inveniſſet. Uberius & luculentius* eum delineavit *Arianus Hiſtoricus Philoſtorgius, eum, Baſiliumque & Nanzianzenum Gregorium, melius dicens divinitatem Chriſti defendiſſe, quam quiſquam eorum quibus vel antea vel poſt propoſitum id fuit, comparatumque cum iis Athanaſium puerum eſſe viſum. Nec tantum inſignem eorum in dicendo ſcribendoque facultatem extitiſſe. Sed eam fuiſſe in vita & moribus eorum vim, ut quiſquis vidiſſet eos loquenteſque audiviſſet, trahi ab illis perſuaderique ſe ſenſerit, Præſtitiſſe autem reliquis duobus Apollinarium, de quo nunc mihi ſermo erat inſtitutus.* Hactenus *eruditiſſimus Kingius*, ὁ νῦν ἐν Ἁγίοις. De eodem argumento cordate & maſcule loquitur Carolus *Niellius*, in epiſtola ad S. *Epiſcopium* data, quæ extat in *epiſtolis præſtant. virorum* a *Limborchio* curatis. Quædam ex hac epiſtola excerpam pag. 754. Hæc inter alia extant verba: „ Nullus fortaſſis ab Apoſtolorum „ temporibus in hunc uſque diem eccleſiæ Doctor fuit, qui inge„ nii, eruditionis & operum magnitudine cum Origene Adamantio „ videatur comparari poſſe. Nemo unquam in majore pretio fuit; „ nec tamen ullus judicio ſequentium ſeculorum erravit in pluribus „ & gravioribus religionis chriſtianæ capitibus. Magnus Hierony„ mus, qui hominis ingenium ſumme admiratus eſt, teſtatur il„ lum Arianorum fontem fuiſſe, *ac ſcribere auſum*. Filium reſpectu

„ Patris

Digitized by Google

„ Patris eſſe perparvum, de reſurrectione quoque graviter erraſſe,
„ ac ipſius diſcipulos vocaſſe Catholicos ſimplices & Piliſiotas, eo
„ quod crederent noſtra hæc corpora cum his ſuis membris,
„ adeoque pilis & capillis reſurrectura, quæ Origenes ex Platone
„ docuerat, transformanda eſſe in lucidos & aereos globos. A qua
„ ſententia an valde procul abeant Socini aſſeclæ, tu conſiderare
„ potes. Mitto nunc alios ejus errores, qui prolixe apud Hiero-
„ nymum, Epiphanium alioſque, veteres leguntur, & præcipue,
„ quæ deliraſſe dicitur, de liberatione Diabolorum & damnatorum
„ hominum, in quibus aliquando ſuſpicor fieri potuiſſe, ut ejus
„ ſententiá minus recte intellecta, vel ab æmulis alio detorta, ca-
„ lumniæ graviori ipſum reddiderit obnoxium. Incredibile enim mihi
„ videtur, virum tanta eruditione & incomparabili ſanctimónia,
„ atque ab ipſa infantia S. Litteris ita innutritum, ut eas in ſuc-
„ cum & ſanguinem ſuum convertiſſe videretur, potuiſſe tam in-
„ ſanum errorem erraſſe. Quicquid ſit, video eccleſiam illam pri-
„ mitivam, in qua pietas vigebat, nequaquam hujus noſtri miſerrimi
„ & corruptiſſimi ſeculi ſimilem, hominem illum in ſummo honore
„ & amore habuiſſe, uſque dum Demetrii Epiſcopi ſui, & alio-
„ rum invidia, ex parte aliqua obſcuratus eſt ipſius ſplendor, id-
„ que non ob errores, ſed ob factum ipſius, minime quidem il-
„ lud probandum, ſed quod tamen animi amore Dei ferventis cla-
„ rum indicium præferebat, nimis crude ſecundum litteram intel-
„ ligens, quæ Dominus Jeſus Matth. XIX. de Eunuchis, ob re-
„ gnum cœlorum factis, docet: quod miretur aliquis in eo, qui
„ tam multa in Scripturis judicaret allegorice eſſe intelligenda.
„ Illud tamen illuſtri hoc exemplo doceri poſſumus, non fuiſſe
„ primitivam illam eccleſiam, quæ nondum opibus & Epiſcopo-
„ rum ambitione corrupta erat, tam facilem in damnandis iis,
„ qui errarent, nec anathematiſmos habuiſſe tam paratos, & prom-
„ tam ſpongiam ad delendos è numero fidelium, qui aliquid
„ aliud ſentirent, quam plerique alii Chriſtiani. Sed cito tamen
„ crevit Epiſcoporum ambitio, & cupiditas dominandi alienæ fidei:
„ ut patet ex exemplo Victoris, qui omnes Aſiæ eccleſias excom-
„ municare volebat, ob diverſam de Paſchatis celebratione ſenten-
„ tiam; & ſcimus quam graviter conqueratur Cyprianus de Ste-
„ phano Romano Epiſcopo, qui jam tum in Africæ eccleſias ali-

„ quod

„ quod ſibi imperium affectabat; quem eo nomine Synodus Afri-
„ cana, & ipſe Cyprianus, acriter & aſpere reprehendit, ut ex epi-
„ ſtolis Cypriani, quæ hodie adhuc extant, unicuique patere poteſt;
„ ubi Epiſcopum Romanum non alio nomine, quam fratris &
„ collegæ dignatur, qui hodie intolerabilis eſſet ſolæciſmus, ſi quis
„ alius Epiſcopus ſummum Pontificem ita appellaret. Et mira-
„ tus ſæpe ſum, monachos, qui ante typographicam artem re-
„ pertam, ſoli ferme libris deſcribendis operam dabant, jam pri-
„ dem epiſtolas illas non deleviſſe, ne inde papalis iſta, faſtuoſa &
„ intolerabilis illa authoritas novitatis convinceretur. Sed ut ad
„ Origenem redeam, ſcimus quanta contentione magni viri ſe iis
„ oppoſuerint, qui ipſum poſt mortem voluerunt condemnare, qui
„ etiam ægre tandem, quod volebant, efficere potuerunt. Et ta-
„ men ex inſigni hæretico, Hieronymus, Ambroſius aliique vete-
„ res, integros libros ſuorum commentariorum expilarunt, & ſæpe
„ ad verbum transſcripſerunt; ut æquiores eſſe debuerint cenſores
„ cl. Epiſcopio, qui paucas periodos ex anonymo ſcriptore de
„ concordia eccleſiæ in apologiam Remonſtrantium tranſtulerint.
„ Hæc profecto tyrannis ne inter Pontificios quidem tolerabilis ha-
„ beretur, inter quos tum reliqui tractatores, tum ipſe Maldona-
„ tus, ille tam acerbus omnium eorum inſectator, quos pro hæ-
„ reticis habet eccleſia romana, tamen plurimas ſententias, ex au-
„ thore operis imperfecti in Matthæum, in ſuos commentarios
„ tranſtulit, atque ad verbum deſcripſit, laudato etiam alicubi
„ authoris ingenio, & acumine interpretandi: quem etiam Epiſ-
„ copus Eboracenſis adverſus Regem M. Britanniæ ab ingenio lau-
„ dat, & excellere videtur in iis; quæ ad mores ſpectant; ſed
„ Regem tamen reprehendit, non quod auctorem illum pro ſe ci-
„ tarit, ſed quod ex eo ſententiam protulerit, quam ex profeſſo
„ pro Arianis adverſus Catholicos urget ille author, qui editus
„ quidem eſt Baſileæ ſub nomine Chryſoſtomi, ſed falſa eſt in-
„ ſcriptio, cum in iſtis commentariis ſæpius apertiſſime pro Aria-
„ norum ſententia contra Catholicos pugnet, imo S. Trinitatem
„ aperte vocet impietatem triangularem, & Homoouſianos data
„ vel captata occaſione acerbe nonnunquam perſtringat. Et tamen
„ ex eodem ſcriptore Pleſſæus, imo ipſe Calvinus, adverſus Papi-
„ ſtas ſæpe nonnulla depromunt. Quin etiam hodie ſunt

„ inter

Digitized by Google

„ inter Pontificios, qui plurima ex Origenis in ſua ſcripta transfe-
„ runt, imo qui poſt ipſius ab eccleſia ante tot ſecula promulga-
„ tam damnationem non verentur, pro ipſo integras apologias ex
„ profeſſo ſcribere. Nemo etiam ignorat, quantis laudibus ma-
„ gnus Eraſmus, patrum noſtrorum ſeculo, Origenem ſupra omnes
„ veteres ſcriptores extulerit: ut iterum æquiores eſſe deberent cl.
„ Epiſcopio, qui alicubi Socinum laudaverit, & aliqua bona ex
„ ipſo didiciſſe faſſus ſit. Hæc miſera ſervitus ne in papatu qui-
„ dem a probis & doctis viris probari poſſet: & ubi tandem mane-
„ bit præceptum apoſtolicum: Omnia probate, & quod bonum
„ eſt, tenete. Sed crimen jam apud iſtos novos fidei dominatores
„ eſt, unionem vel gemmam ex ſterquilinio tollere. Quid facient
„ ergo *Bullingero ſuo*, qui in cap. I. epiſtolæ ad Romanos ſcribere
„ auſus eſt, unum Senecam plus ſincerioris Theologiæ poſteritati
„ reliquiſſe quam omnes fere omnium Scholaſticorum libros. Item,
„ Seneca plus ſinceræ Theologiæ habet, quam omnes Scholaſtici,
„ qui tamen inferni pœnas poſt hanc vitam aperte deridet, ne alia
„ nunc dicam; & nobis crimen erit Socini ingenium laudare, &
„ quæ vere & pie ſcripſit, in noſtrum uſum transferre? Quid fa-
„ cerent cenſores Salviano Maſſilienſi, qui ſerio deplorat, plus
„ non dicam ingenii, ſed plus etiam probitatis & caſtitatis in Aria-
„ nis, qui Africam miſere vaſtarunt, quam in ſui ſeculi Catholi-
„ cis & orthodoxis fuiſſe. Et hunc ipſum tamen *Salvianum*, qui
„ auſus eſt etiam ſcribere ſolum Deum judicem noviſſe, qualiter
„ hæretici (Ariani, de his enim ibi agit) pro falſæ opinionis
„ errore in die judicii puniendi ſint. At qui anathema in alium
„ pronuntiat, ille ſibi hoc ſolius Dei judicium ſatis audacter vide-
„ tur arrogare, niſi Scripturam habeat aperte ſibi præeuntem.
„ Hunc ipſum tamen *Salvianum* ipſe Cardinalis Baronius magnis
„ laudibus extulit, & ſui temporis Hieremiam vocat: Illuſtris Jo-
„ ſephus Scaliger ſcriptorem chriſtianiſſimum appellat: quo titulo
„ quid honorificentius? Hactenus ille. „ Accedit, quod illi,
qui hæretici appellantur, inviti errent, putantes, ſe contra ſacra-
tiſſimas conſcientiæ leges peccaturos ſi aliter ſentirent: Ipſimet exi-
ſtimant, alios in errore verſari, ſe vero rectiſſime ſentire: Licet
vero in eo forte decipiantur, quid impedit tamen, quo minus vir-
tutis ſtudio compulſi talia præſtare poſſint, quæ omnium, qui ſa-

 piunt,

Digitized by Google

piunt, judicio, ſumma laude digna ſunt? Niſi ita judicaremus, nemo mortalium virtutis ſtudioſus eſſet cenſendus, dum quilibet veram pietatem & ſapientiam inter eos tantum locum occupaſſe exiſtimat, qui eaſdem, quas ipſe tuetur, de religione ſententias approbat. Quilibet autem, dum in his terris degimus, ad finem ſeculorum uſque ſeſe orthodoxum eſſe profitebitur. Imo ulterius progredimur & aſſerimus, virtutem etiam externam in oculos incurrentem nonſolum ſecundum leges rationis, ſed & revelationis, laudandam eſſe. De internis actionum principiis & fine Deus ſolus pro judice infallibili habendus. Si quis v. g. erga pauperes & afflictos beneficus eſt, omnium ſanæ mentis hominum judicio laudibus eſt extollendus, quæcunque tandem ratio eum ad ita agendum induxerit. Gentilis, Judæus, Deiſta, Pontificius &c. præſtans ea, quæ omnibus in univerſum hominibus ſingularem poſſunt adferre utilitatem, eorumque promovere felicitatem, laude digniſſimus cenſendus eſt, licet in religionis negotio erret graviter: ut ita ſentiamus amor proximi depoſcit, & religionis chriſtianæ indoles. His tamen non obſtantibus *hæretifices* noſtri ægerrime ferunt, *ſi quis diſſentientes in religionis negotio, ſed veris virtutibus ornatos laudet; aut enim fieri non poſſe putant, ut homo errans virtute quadam eminere poſſit; aut laudes illas in heterodoxum in medium prolatas certum indicium eſſe, eum, qui ita ſentit & judicat, errores eorum aut non ſatis improbare, vel clanculum iis addictum eſſe; volunt, ut quicquid dicat vel faciat adverſarius, (nam ita horum hominum judicio appellandus eſt quilibet diſſentiens) id malo ſine ſine ullo religionis & pietatis ſtudio præſtitum eſſe pronuntietur.* Præter ea, quæ ſupra diximus, confer J. *Clerici* epiſtolam XV. contentam in libro, cui titulus: *Défenſe des ſentimens de quelques Théologiens de Hollande ſur l'hiſtoire critique du Vieux Teſtament, contre la réponſe du Prieur de Bolleville:* & P. F. *Courayer défenſe de la nouvelle traduction de l'hiſtoire du Concile de Trente, in præfatione & cap. I.*

VII.

Hæretifices ex difficultatibus, quæ ex

Omnibus ſapientibus Theologis notum & perſpectum eſt, vix aliquam reperiri theſin theologicam, quæ ſuis difficultatibus non ſit obnoxia. Hoc tamen non obſtante theſin ipſam certis principiis ſuper-

perſtructam deſerendam non eſſe putant, partim quod natura argumenti, de quo agitur, non patiatur, ut ſingulis ſcrupulis ex aſſe ſatisfieri poſſit; partim quod hoc neglecto, conſtanter ad merum *Pyrrhoniſmum* confugiendum eſſet. Hæretifices vero plane aliam ingrediuntur viam. *Nimirum expendunt qualitercunque difficultates, quæ ex ſyſtemate aliquo oriri poſſent, eas pro viribus, quæ ſæpe imbecillæ ſunt, in majus extollunt, & exinde poſtea colligunt, theſin ipſam auctoris falſam & rejiciendam eſſe.* Quam parum prudenter autem in hoc negotio agant, vir mediocriter eruditus facile perſpicit. Uno alterove exemplo rem, de qua agimus, illuſtrabimus. A Chriſtianis omnibus, imo a *Deiſtis quibuſdam*, qui principalia religionis naturalis capita admittunt, conceditur, dari aliquam *providentiam* ad maxima, minima & medioxuma, quæ in hoc Univerſo occurrunt, ſeſe extendentem; atque Deum optimis, æquiſſimis, & ſapientiſſimis legibus omnia, moralia pariter & phyſica adminiſtrare, idque probant, cum ex certis rationis legibus, tum ex ipſa revelatione cœlitus nobis data. Nemo vero negat, tot dubiis, ubi ad ſingularia hominum fata deventum eſt, hanc ipſam doctrinam expoſitam eſſe, ut veteres pariter & recentiores Theologi & Philoſophi in nodis illis ſolvendis omnibus fruſtra deſudarint. Illi ipſi, qui ſyſtema novum ad retundendas P. *Baylii* & ſequacium objectiones excogitarunt, fatentur, non in hac, ſed in altera vita, ubi majore luce circumfuſæ erunt mentes mortalium, plenam & ſolidam ſolutionem omnium objectionum, quæ contra adminiſtrationem Numinis in medium adferri poſſunt, exſpectandam eſſe. Vide verba *Leibnizii* ad finem Theodiceæ, quæ ita ſonant: *Pars rerum præſtantiſſima, civitas Dei, ſpectaculum eſt, cujus ad pulchritudinem noſcendam aliquando demum illuſtrati divinæ gloriæ lumine propius admittemur. Nunc enim ſolis fidei oculis, id eſt divinæ perfectionis certiſſima fiducia attingi poteſt: ubi quanto magis non tantum potentiam & ſapientiam, ſed & bonitatem Supremæ Mentis exerceri intelligimus, eo magis incaleſcimus amore Dei, & ad imitationem quandam divinæ bonitatis juſtitiæque inflammamur.* Huc etiam quadrat τῷ μακαρίτῃ celeb. *Turrettini* theſis, quæ ita ſonat: *Quemadmodum in dramatibus, quæcunque intricata ac perplexa ſunt, in ultimo actu explicantur; pariter quicquid in orbis adminiſtratione negotium nobis faceſſit, ultimæ diei lux expediet.* Unde patet, quam inepti ſint clamores quorun-

ſententia alterius emanare videntur, auſam arripiunt ad eum denigrandum.

dam Theologaſtrorum, aſſerentium, theſin quandam rejiciendam propterea, quod difficultates quædam ex ea repeti poſſint, quæ haud facile aut plane ſolvi non poſſint. Sed adducendum aliud exemplum, quod forte ad ſententiam noſtram comprobandam magis aptum eſt. Notum eſt, inter celeberrimos ſuperioris ſeculi Theologos reformatos referendum fuiſſe L. *Cappellum.* Is inter alia oſtendere aggreſſus eſt, puncta vocalia Hebræorum recentiora eſſe, quam vulgo tradebatur, textum quinetiam hodiernum maſorethicum quibuſdam mendis obnoxium, atque ex natura rei, antecedentibus & conſequentibus, LXX. virali, aliarumque verſionum collatione, &c. emendandum, ita tamen ut textus maſorethicus *integer*, prouti jacet, ſit ſervandus, lectionem vero novam, textui non inſerendam, ſed in notis ponendam. De his rebus omnibus copioſe egit in eruditiſſimo opere, *Critica* ſua nimirum *ſacra*. Fata hujus libri, diverſiſſimaque virorum eruditorum de eo judicia, hic loci referre animus non eſt. Hoc unum dicam, pleroſque Theologos, licet theſin celeb. viri convellere non poſſent, ex conſectariis variis, quæ inde deduci poſſent, auctoris ſententiam impugnaſſe, atque invidioſiſſime repræſentaſſe, licet omnia vetuſtatis monumenta iiſdem fatis obnoxia fuerint ac textus hebraicus. Fatendum quidem eſt, celeberrimum virum in ſuis commentariis criticis in Vetus Teſtamentum theſi ſua aliquando abuſum, & hic illic loca codicis hebraici ſine ulla neceſſitate corrigere voluiſſe. At hoc conceſſo, ſyſtematis ipſius certitudo plane non convellitur. Hoc enim omnibus ſcientiis & hypotheſibus commune eſt, ſi mathematica exceperis, ut difficultatibus quibuſdam premantur. Quam vero ſit ineptum, propter incommoda quædam, quibus *Cappelli* ſyſtema innititur, tot invidioſas conſequentias nectere, non meis ſed eruditiſſimi Critici verbis exponam. Atque is eſt J. *Clericus*, qui in epiſtola, *ſub nomine Critobuli Hierapolitani data ad R. Simonem, quem Origenem Adamantium* vocat, de his conſequentiarum inſulſarum fabricatoribus maſcule & candide ſuam aperit ſententiam, quæ quamvis prolixior ſit, hic adduxiſſe juvabit. Poſtquam nimirum initio epiſtolæ monuiſſet, importuna quorundam ſuperſtitione factum, ut editio hiſtoriæ criticæ N. Teſtamenti a R. *Simon* conſcripta, ſerius, quam par erat, in lucem prodiret, in hæc erumpit verba: *Hujus rei* (inquit) *cum in mentem venit, vix poſſum abſtinere,*

quin

quin timidos iſtos nimirum homines comparem cum pueris, qui cum phantaſmata noctu timeant, temerarios eos eſſe exiſtimant, qui ſoli in tenebris ambulare ſuſtinent? vel cum phreneticis, qui iis iraſcuntur, qui negant ſe videre ſimulacra, quæ in ægrorum duntaxat cerebro & oriuntur & exiſtunt. Nec certe digni ſunt, qui alio loco habeantur, quam puerorum aut ægrorum, qui terrentur ſententiis, quas nunquam expenderunt, nec forte poſſunt præ ingenii imbecillitate expendere, quia ſibi videntur conſequentias quaſdam malas ex iis poſſe elicere. Solent id genus homines prætermittere argumenta, quibus nituntur ſententiæ, quæ ipſis non arrident, ſed duntaxat diſquirere, an quid forte inde conſequatur, quod illico non videatur ſatis convenire cum receptis opinionibus; quod ſtatim ac ſibi deprehendiſſe viſi ſunt, vociferantur, actum eſſe de religione, ſi talia admittantur, & ſanctiſſima fidei fundamenta, ſi novis illis, quas vocant, ſententiis locus detur, brevi erutum iri, Chriſtianoſque in priſtinam barbariem relapſuros, ſine Deo ac ſpe, inſtar brutorum mox futuros. Idem mihi facere videntur, ac qui conſpectæ turri altiſſimæ non auderet ſuccedere, ne forte ruina ejus opprimeretur, licet firmiſſimis niteretur fundamentis, quia fieri poſſet, ut altiſſimum ædificium vehementi procella excuteretur. Sed qui res, ut par eſt, æſtimant, primum vident, an quod affirmatur, claro nitatur fundamento, quod ſi ita ſe habere deprehendant, facile negligunt conſequentias, quæ inde poſſunt deduci, quia quamvis ex iis nunquam ſe poſſent extricare, clara ac evidentia, e quibus res deducitur, argumenta non amittunt ſuam evidentiam, propter obſcuras quaſdam objectiones. Ita perſpicue probamus, tum Scriptura tum ratione, præſcientiam ac æternitatem Dei, nec minus eas credimus, etſi argumentis, quæ in contrariam afferuntur ſententiam, vix ac ne vix quidem reſpondere poſſumus, & conſequentia quædam inde ducuntur, quæ plane contrariæ rectæ rationi videntur: nimirum oſtendere difficultatem non eſt refutare: & ii demum recte opinionem aliquam refutant, qui oſtendunt ex falſis eam elici principiis; eaque, ſi in quæſtionibus metaphyſicis locum habet cautio, multo magis in quæſtionibus, quæ facti dicuntur, adhiberi debet: nam ſi ſemel probavero factum evidentibus argumentis, nullis a ſententia potero dimoveri conſequentiis, licet periculoſæ aliis videantur & iis me expedire nequeam. Sunt certe eventus quidam hiſtorici, qui cum certiſſimi ſint, iis tamen urgentur difficultatibus, ut vix eas ſolvere poſſimus. An ideo non credam Chriſtum unquam fuiſſe, quia ex difficultatibus chronologi-

 cis,

Digitized by Google

cis, quæ circa ejus natales moventur, emergere non poſſum? An credam hiſtoriam Judæorum puras putas continere fabulas, quia in ea paſſim occurrunt nodi, præ quibus Gordius merus ludus erat? Quæram potius anxie rationem aliquam, qua difficultatibus illis eam obviam, aut oſtendam ex ſententia mea male deduci ejuſmodi conſequentias; & quamvis invenire non poſſim, quæ clare percepi non rejiciam, propter id quod non percipio. Deberent itaque ii, qui hodiernum textum hebraicum tam acriter tuentur, potius quærere rationes, quas etiam facile invenirent, quibus evincerent, textu illo variis mendis corrupto, non nutare tamen religionem; quam negare, ulla in eum irrepſiſſe menda, quod manifeſto falſum eſt; ne cogantur fateri infirmis niti religionem principiis, quod tamen nequaquam inde poteſt deduci. At non expenſis rationibus, quæ ab aliis referuntur, illico clamant rem eſſe periculoſam, & in tantum deſudant, ut reperiant argumenta, quibus imperitis perſuadeant, non poſſe ſine periculo talem admitti ſententiam. Audivi etiam aliquando quoſdam, quod mireris, dictum Al. Mori, Critici & eccleſiaſtæ celeberrimi, qui, ut ajunt, dicebat, Lud. *Cappelli ſententiam de novitate punctorum* veriorem *quidem eſſe opinione Buxtorfii, ſed hanc* tutiorem: *quaſi poſſet eſſe aliquid tuti in mendacio, & imprudentiſſime ſe non gererent, qui faterentur everſa aliqua opinione, quam parum certam eſſe agnoſcunt, religionem ipſam everſum iri. Certe imprudentia ſua palam religionem produnt, cum acerrimi ejus defenſores videri volunt. Si illorum exemplum ſequi vellemus, hic ſeſe bella daret occaſio, qua liceret omnia clamoribus miſcere, & orbem chriſtianum in eos concitare, quaſi in hypocritas & occultos Atheos, qui omni ope efficere conantur, ut credatur religio falſis niti opinionibus, eo animo ut poſtea videant Chriſtianiſmum ſponte ſua ruentem. Sed oportet virum probum & veritatis amantem tragicos hierophantarum clamores mittere, & claram opponere veritatis lucem obſcuris ſuperſtitionis tenebris, quæ tamen aliquando, iis invitis, qui in luce ambulare non ſuſtinent, diſcutientur.* Hactenus *celeberrimus* ille vir.

VIII.

Viri ſapientes in heterodoxiæ ſuſpi-

Sed pergamus in inſtituto noſtro, cæteras hæretificum μεθόδους in apricum producturi. Petitum autem hoc argumentum ab eo eſt, *quod de quorundam errantium ſalute vel exitio decretorium*

cionem adducuntur, quod de errantium ſalute vel exitio magiſtraliter decernere nolint.

decretorium ferre nolint judicium viri ſapientes, & rerum divinarum probe gnari, ſed omnia in ſolidum Dei, qui omnes cordis ſinus exacte perſpectos habet, permittant ſapientiæ & æquitati. Vir ſapiens, doctus, & religionis amans, omnia ad pietatem incentiva auditoribus & lectoribus ſuis proponit, errores graves & pietati inimicos ſincere & candide repræſentat, omnemque curam & ſollicitudinem adhibet, ne in tales incidant; ſuſpenſo interim incedit gradu, utrum hujus vel illius hominis error, penſitatis omnibus circumſtantiis, ita exitialis ſit, ut ſine mora pronuntiari poſſit, eum ita ſentientem nihil miſerantis orci victimam futurum. Nullam enim vir doctus & ſapiens, nullam inquam neceſſitatem ſibi impoſitam eſſe videt, decretorium aliquod ferendi judicium de hoc negotio; cum quia ſolius Dei, judicis omniſcii, ſapientiſſimi & æquiſſimi eſt, de rebus hiſce decernere; tum quia nemo eſt, qui hominum noſtra opinione errantium ingenii capacitatem & vires, controverſias tractandi ſinceritatem, occaſionem religionem expendendi &c. perſpectam habet. Solent Theologi multis diſſerere de articulis fundamentalibus, præcipuos repræſentare, & quouſque ignorantia eorum vel negatio a certa ſpe ſalutis conſequendæ homines excludat nec ne, diſputare. Omnibus autem probe trutinatis & expenſis aſſerunt, determinatum numerum articulorum fundamentalium deſignari non poſſe; cum quia non tantum ille in Sacris Litteris definitus aperte non ſit, ſed & quoniam non conſtet, quouſque Deus, qui omnes ingenii humani receſſus perſpectos & cognitos habet ſolus, miſericordiam ſuam erga errantes extenſurus ſit, nec ne. Conſentit nobiſcum celeb. *Turrettinus* in diſſert de *articulis fundamentalibus*, qui pag. m. 23. ita inter alia loquitur: Ut definiri pro certo non poteſt, quot ſint præciſe officiorum genera, quot ſint præciſe bona opera, pii ſermones, eleemoſynæ &c. pariter, quinam præciſe cognitionis gradus eum in finem requirantur, non ſine ſumma temeritate a nobis homuncionibus determinaretur. Quid ſit ultimum in rebus ejuſmodi, quinam neceſſariorum, & non neceſſariorum limites, dicant illi, qui divinarum perfectionum limites perſpectos habent; nos id captum noſtrum ſuperare libenter agnoſcimus. His accedit, (ut verbis utar celeb. *Witſii*) quod divina gratia tenuiſſimo quandoque filo electos Chriſto jungat, & ardentiſſimæ charitatis flammæ, ac ſinceriſſimum Deo placendi

ſtudium,

Digitized by Google

ſtudium, in iis ſe animabus exſerant, in quibus perexigua eſt cognitio articulorum fidei. Et quis hic, ipſo non præeunte Deo, exacte definiat, minimum illud in ſingulis articulis, ad quod indiſpenſabiliter alligatum ſit judicantis Dei tribunal? Witſ. in ſymb. Apoſt. exerc. II. ſ. XV. Hactenus cl. *Turretinus*. Proclives quidem ſunt multi Theologi ad alios a ſuis decretis recedentes ſine ulteriore mora damnandos; at hoc ipſum Theologum pium & prudentem retrahit, quo minus ſeverum de errantibus ferat judicium, cumprimis cum videt & legit, Theologos quoſdam, ubi de ſpeculativis opinionibus, nihil quicquam ad pietatis ſtudium facientibus, agitur, promtiſſimos tamen eſſe, ad eos, qui a ſuis opinionibus recedunt, perſtringendos. Aliud eſt errantis errorem *coarguere*, & *argumentis impugnare*; aliud *decretorium ferre judicium* de ſalutis conſequendæ ſpe, quam errans habere poſſit nec ne. Duo hæc prudens & veritatis amans Doctor probe inter ſe diſtinguit. Solent quidem ejuſmodi homines provocare ad diviniſſimum Soterem noſtrum, Judæos graviter errantes coarguentem, & judicii divini ſeveritatem ipſis annuntiantem; ad Apoſtolos tandem ipſos, Judæis pariter & Gentilibus, a doctrinæ chriſtianæ placitis recedentibus, exitium æternum adjudicantes: de qua objectione, cum in antecedentibus de hoc argumento diſſertationibus jam egerimus, pluribus non agemus. Hoc unum igitur reſpondemus, hæc exempla fruſtra trahi ad eos, qui hodie inter Chriſtianos graviter errare videntur. Jeſus Chriſtus nonſolum cordium erat ſcrutator infallibilis, atque perſpectum habuit, quibus ex cauſis Judæi cœleſti doctrinæ ſuæ aures vacivas non præbuerint, & miracula plurima, quæ manibus quaſi palpare potuerint, rejecerint: at hoc de Theologis noſtræ ætatis dici nequit. Idem de Apoſtolis dicendum. Quid vero hoc ad noſtri ævi Doctores pertinet? Non ſunt certe illi infallibiles. Plerique errantium non totum Evangelium, aut miraculorum divinorum origenem & veritatem in dubium revocant, ſed ſententias quaſdam noſtra opinione graves & *in Scriptura contentas* aut impugnant, aut negant, & ad hoc probandum ad ipſa Chriſti & Apoſtolorum ſcripta provocant, a quorum clara declaratione ſola veritas dependet. Et quis non videt diſcrepantiam inter eos, qui Chriſti & Apoſtolorum tempore viventes doctrinam evangelicam impugnarunt, & inter eos, qui religioni chriſtianæ ſerio nomen dederunt, ſed propoſitiones

tiones

tiones quaſdam in Sacro Codice noſtra opinione contentas alienum in ſenſum rapuerunt, atque adeo graviter errarunt? Accedit, quod inter Theologos ipſos (de quo ſupra diximus) doctrina de articulis fundamentalibus nondum ſatis ſit ad liquidum perducta, atque nondum deciſum, quis errans ſpe conſequendæ ſalutis excluſus ſit nec ne: pone vero votorum numero (quanquam hoc inter Sapientes parum valeret) declaratum, quis errans ad triſtia tartara mittendus eſſet, quis non. Num quilibet ſapiens & veritatis amans Theologus ad hanc decretoriam ſententiam comprobandam adſtrictus eſſet, *ſilente eo*, qui ſolus omnis cordis humani receſſus perſpectos habet, & de hoc judicio decretorio reſpectu errantium altiſſimum ſervat ſilentium? Aliter ſine dubio ſentiendum, ubi de vitiis graviſſimis inter Chriſtianos graſſantibus ſermo eſt. Omnes, cuicunque ſectæ inter Chriſtianos addicti, ſine offenſione fraternæ charitatis judicare poſſunt, homines vitiis plane immerſos, & contra clariſſimas conſcientiæ leges peccantes, ſpretis optimorum virorum adhortamentis, nullam, dum tales manent, felicitatis poſt mortem conſequendæ certam habere poſſe ſpem. At hic agitur de articulis, de quorum momento ſapientiſſimi & doctiſſimi quique diverſa judicia ferre ſolent. Hac prudenti ἐποχῇ ſuo tempore uſus eſt J. *Arminius*, prouti rem narrat C. *Brantius* in ejus vita. Dicta ejus in compendio ſiſtam, quæ extant pag. 175. *Diſpergebantur* (inquit) *eo tempore viginti & undecim articuli ipſi attributi, quibus diſpergendis id tantum urgebant adverſarii, ut in eum, nigra hæreſeos nota ſignatum, nonſolum imperitæ plebis, ſed & eorum, qui eccleſiæ pariter ac reipublicæ clavum tenebant, odium incitarent, moderata ſuccinctaque reſponſione iis occurrendum cenſuit. Ac mihi quidem* (verba ſunt *Brantii*) *hac occaſione haud videntur prætereunda inſignia ejus, cedroque digna verba, quibus poſt expoſitam de ſingulis articulis ſententiam ſuam corollarii loco primariæ cuidam objectioni hunc in modum reſpondet: Erunt fortaſſe, qui ſugillabunt, quod aliquando dubitanter reſpondere videar; quum Doctorem & Profeſſorem Theologiæ oporteat certum eſſe de iis, quæ docebit alios, & non fluctuare ſententiis ſuis. Hiſce ego reſponſum volo:* Et *doctiſſimum etiam & in Scripturis verſatiſſimum multa ignorare, & diſcipulum eſſe ſemper in ſchola Chriſti & Scripturarum; qui autem multa ignorat, illum de omnibus, de quibus dicendi occaſio & neceſſitas offertur, vel ab adverſariis, vel ab iis, qui ipſius ſenten-*

Digitized by Google

tiam per privatam vel publicam collationem & diſputationem inquirere & cognoſcere volunt, ſine dubitatione reſpondere non poſſe. Præſtat enim ut, de quibus certam ſcientiam non habet, potius dubitanter, quam affirmanter pronuntiet, & ſe ipſum profectu quotidiano indigere ſignificans, & una cum ipſis inſtructionem quærere. Puto enim neminem eſſe eo audaciæ progreſſum, ut ſe Magiſtrum dicat nullius rei ignarum, & de nulla prorſus re dubitare. Secundo, non omnia, quæ in controverſiam veniunt, paris eſſe momenti; nonnulla eſſe talia, ut de iis neminem dubitare fas ſit, qui Chriſtiani nomine cenſeri velit; alia vero non eſſe ejuſdem dignitatis, & de quibus catholicæ ſententiæ tractatores inter ſe ſalva veritate & pace chriſtiana diſſenſerunt &c. quæ apud ipſum *Brantium* legi poſſunt. Addam hic loci celeb. *Clerici* verba, qui quod de *Socinianorum* ſalute vel exitio nunquam voluit decretorium ferre judicium, ſed Deo judici æquiſſimo cuncta permittere, a multis Theologis lenitatis non ferendæ, & heterodoxiæ maxime culpandæ accuſatus eſt. Extant ea epiſtolarum criticarum arti criticæ ſubjectarum decima, pag. m. 275. atque ita ſonant: *Non pluris facio nudam rationibus auctoritatem Socini, aut aliorum, qui minime adflati a Spiritu Sancto fuerunt, quicumque ſint, quam Hammondi, aut ſi mavis, Synodi Tridentinæ. Quando mihi conſentire videntur cum Chriſto ejuſque Apoſtolis, illis adſentior; ſin minus, in diverſa abeo. Nunquam integra Socini opera legi, neque peculiaria hominis dogmata, quæ mihi innotuerunt, magis probo, quam aliorum quos puto in errore verſari. Interdum etiam ea confutavi, & prout occaſio feret, confutabo; non ut invidiam ejus ſectatoribus creem, aut gratiam cujuſquam mortalium ambiam, verum ut tuear veritatem. Sed non ſum in eorum ſententia, qui homines in nonnullis errantes, cæteroquin Evangelii præceptis parentes, exſpectanteſque adventum e cœlo Domini noſtri Jeſu Chriſti ad judicandum de vivis & mortuis ad vitam revocatis, ex legibus evangelicis, beandoſque bonos & plectendos malos; nec ulla ratione ſalutem æternam ſe conſequi poſſe putantes, niſi fide, quam Chriſto habent, ut a Deo miſſo, & quam ſolum ſibi ſperant a miſericordia divina juſtitiæ imputatum iri: non ſum, inquam, in eorum ſententia, qui ejuſmodi homines æternus flammis addicunt, in eas, ſi poſſent, miſeros præcipites illico conjecturi, intereaque anathematibus pœniſque eccleſiaſticis ac civilibus crudeliter vexandos ſibi cenſent. Non ita didici Chriſtum, non ſic Apoſtolos animadverti unquam ſe geſſiſſe; iiſque tacentibus, nec*

exemplo

exemplo ullo præeuntibus, malo in nimiæ miſericordiæ periculum me conjicere, quam immanitatis ac feritatis poſſe vel minimum inſimulari. Deus ſui ex animo amantibus, hoc eſt præceptorum ſuorum ſtudioſis, & præſertim maximi illius ac toties repetiti de amando proximo, condonabit multo facilius benignitatem, etiam nimiam, ſi nimia eſſe queat, in homines Dei & Chriſti timentes, quanquam aliqua in re errantes, quam diram illam inhumanitatem, qua ſolent infamari, vexari, & omni pœnarum genere mulctari, ea ſola de cauſa, quia profitentur ſe non credere id, quod nec a Chriſto, nec ab Apoſtolis revelatum eſſe putant. Malo profecto, malo in miſericordium numero, apud Summi Judicis tribunal ſtare, quam in vexantium grege, quæcunque ſint horum divitiæ ac dignitates in hiſce terris. Malo me convitiis interea proſcindi, & ſuſpectum haberi errorum, a quibus quam longiſſime abſum; quam ut videar illi feritati ulla ratione patrocinari. Ita *eruditiſſimus* ille vir. (*)

Sss ss 2 Et

(*) Viri inter Proteſtantes Doctores eruditiſſimi, & nullius heterodoxias ſuſpecti, cum CLERICO (de quo concionatorculi quidam abjecte ſentiunt & loquuntur) idem ſentiunt. Duorum tantum, nimirum MOSHEMII & CHILLINGWORTHI, heu! quantorum virorum! adducam hanc in rem teſtimonia. Celeb. MOSHEMIUS ὁ νῦν ἐν Ἁγίοις Tom. IV. chriſtlicher Sittenlehre, pag 219. ita loquitur: „ Einige ſprechen, daſs vvo gefæhrliche und grobe Irrthymer Plaz genommen haben, da iſt dem „ vvahren ſeligmachenden Glauben der Eingang ganz verſchloſſen. „ Ich trete ohne Scheu auf die Seite der Liebe und ſage: Wer mir „ unlaugbare Zeygniſſe vorleget, daſs er durch die Liebe Gottes die „ Welt und ihre Lyſte beſieget hat, und in dem Gehorſam Chriſti „ vvandelt, dem bin ich die Pflichten der bryderlichen Liebe zu lei„ ſten verbunden, vvenn er ſich gleich des Nahmens eines rechtglæubi„ gen Chriſten durch ſeine Irrthymer verluſtig gemacht hat. Wo ſich „ demnach eine ungefærbte, unvvandelbare und beſtændige Gottſelig„ keit zeiget, da muſs ich die Urſach aller vvahren Gottſeligkeit den „ Glauben vermuthen; dann ein fauler Baum kann nicht gute Frychte „ bringen, Matth. VII. v. 18.

CHILLINGWORTHUS opp. edit. gallica Tom. I. pag. 110. ſeq. ad objectionem Pontificiorum, quod nimirum Proteſtantes ipſi ſeſe mutuo graviorum errorum reos poſtulent, atque adeo alterutra pars graviter erret, & ſpe ſalutis excidat, ita inter alia reſpondet: „ Qu'ils doivent (de „ errantibus inter Proteſtantes loquitur) uſer de toute la diligence „ poſſible, pour découvrir le ſens de l'Ecriture, & pour y conformer „ leur croyance & leur vie. S'ils s'acquittent de ce dévoir (comme je „ ne doute pas que pluſieurs Chrétiens de tous les partis ne le faſſent)

Et quænam tandem cauſa viros religionis gnaros & ſapientes impellere poteſt, ad ejuſmodi dura & ab omni humanitate aliena, de proximi, errantis licet, ſalute ferendi judicia? Quis non contra videt, ſemel conceſſis illis temerariis judiciis, homines ſuperſtitioni deditos, ad perpetranda quævis ſcelera, erga errantes committenda, tanquam legibus divinis ſeſe conſtrictos eſſe exiſtimaturos? Doctor pontificius v. gr. tuetur, hæreticum gladio eſſe interficiendum, cum nihil miſerantis orci victimam eſſe, in cenſum vero hæreticorum referendos Proteſtantes: permiſſum igitur eſſe, quicquid execrabilis furor jubet, contra tales perpetrare. Conceſſis autem ſemel hiſce principiis, nihil tam abominabile eſt, quod excuſari non poſſit. Interim tamen hoc non obſtante *hæretifices* in media luce cæcutiunt, & ferre non poſſunt meliora & rectiora docentes. Ingeminant enim, eos, qui decretoria ejuſmodi judicia contra errantes ferre nolint, *tepidos eſſe in cauſa religionis; ita errores peſtilentes in peccatilla mutari; libertati de religione ſentiendi pro cujuſque lubitu frena dari; argumentis, quæ a metu & pœnis deſumuntur, omnem vim adimi; Majoribus noſtris*, v. g. *Bezæ*, *& aliis præclaris viris, qui legitimo adverſus diſſentientes zelo commoti fuerint, in os contradici; ſyſtematum*

„ fidèlement & ſincèrement. Il n'eſt pas poſſible, qu'ils ne croyent „ pas comme il faut, toutes les choſes néceſſaires à croire pour être „ ſauvé; j'entends par-là toutes les choſes, qui appartiennent à l'alliance „ faite entre Dieu & les hommes en J. C. & qui ſont nonſeulement „ clairement révélées; mais encore fréquemment répétées & inculquées „ dans l'Ecriture. S'ils ont à cet égard une foi ſaine, & qu'ils accompliſſent de leur part la condition que Dieu exige d'eux, qui „ n'eſt autre qu'une obéiſſance ſincère; quelle raiſon auroient-ils de „ douter, que Dieu de la ſienne n'accomplit pas ſes promeſſes, & ne „ leur accordât pas le ſalut? A l'égard des autres choſes étrangéres à „ l'alliance, & par conſéquent moins néceſſaires, s'il arrive, ſoit à cauſe „ de la contrarieté apparente, qui ſe trouve ſouvent entre l'Ecriture, „ la raiſon & l'authorité d'une part, & l'Ecriture, la raiſon & l'authorité „ d'autre part, ſoit à cauſe de la diverſité des temperamens, des talens, de l'éducation & des préjugez inévitables, ſi dis-je, il arrive „ qu'ils embraſſent des opinions oppoſées, & dont les unes ou les autres „ ſont néceſſairement erronées, de dire qu'en ce cas Dieu damnera à „ cauſe de ces erreurs des hommes qui l'aiment, & qui aiment la vérité, „ c'eſt dérober à l'homme ſon unique conſolation, & à Dieu le plus „ grand de tous ſes attributs, ſa bonté; c'eſt jetter l'homme dans le deſeſpoir, & faire de Dieu un tyran. „

matum polemicorum auctores nimiæ ſeveritatis accuſari; verbo, omni impietati & incredulitati feneſtras aperiri, & quæ ſunt aliæ ejuſdem commatis paratragædiationes.

IX.

Nullibi autem faventiorem methodum alios in ſuſpicionem *hæreſeos* adducendi reperiunt, quam in *publicis fidei confeſſionibus & varii generis formulis.* Statim enim ac quis ab earum tenore, etiam ubi de *minoris momenti articulis agitur*, recedit, clamant hi *zelotæ*, hunc ab eccleſiæ ſuæ decretis, atque adeo a S. Literis (quod in hominum illorum cerebro *idem ſignificat*) recedere, neque adeo eum ferri poſſe. Centies hoc nomine viros doctiſſimos, verique amantiſſimos accuſatos, proſcriptos, imo in miſeriam conjectos ſummam, omnium ſeculorum experientia docuit. Quo jure id fiat, ſedulo examinandum eſt viris doctis & pacificis. Nos ſtrictim nunc quidem de hac re agemus; alibi autem data opera de *uſu* & *abuſu* confeſſionum & *formularum* prolixe verba fecimus, ſingulaſque difficultates & objectiones, quæ in hoc argumento occurrunt, expendimus. Pauca igitur, quæ ad ſummam rerum pertinent, attingimus. Ampliſſimam materiam alios in hæreſeos ſuſpicionem adducendi arripiunt malevoli Theolomaſtri ex confeſſionibus publice receptis, & omnis generis formulis fidei.

Et (I.) quidem notamus, argumentum de *uſu* & *obligatione* confeſſionum, *& omnis generis fidei formularum, attentione & accurato examine digniſſimum eſſe*, ob duas potiſſimum rationes; cum *quia* ordinis politici Præſides inter *Proteſtantes* ſibi poteſtatem arrogant, exortis in eccleſia litibus, de obligatione harum confeſſionum judicandi; *tum quia* diſceptatur, *quouſque* ſeſe Præſidum ordinis eccleſiaſtici extendat poteſtas, ubi miniſter eccleſiæ communi confeſſioni addictus, ab opinionibus quibuſdam ad *eſſentialia* religionis capita non pertinentibus, recedit. Quod ad Magiſtratum pertinet, Proteſtantes omnes unanimi conſenſu aſſerunt, ejus poteſtatem in religionis negotio abſolvi legitimo religionis publice receptæ externo regimine; eruditionis & pietatis, quantum penes eos ſtat, propagatione, & juſto moderamine rerum ad πρέπον religionis externæ pertinentium. In articulis vero credendis non majorem poteſtatem illi tribuunt, quam promiſcuæ turbæ, quæ Scripturam examinare, eaque exinde depromere debet, quæ clare in ea revelata eſſe deprehendit, quoniam neque divino neque humano jure Magiſtratus oſten-

oſtendere poteſt, ſibi poteſtatem eſſe conceſſam in aliorum hominum conſcientias dominium aliquod exercendi. Vide fuſe de hoc diſſerentem *cl. Heideggerum*, in corpore Theologiæ. Quod vero ad Miniſtros V. D. ſpectat, operam illi equidem dare debent, ut pura caſtaque religio tradatur & propagetur; at cum ſæpe in diſceptationem veniat, utrum hic vel ille articulus in confeſſionibus contentus, ſalva manente religione, credi vel non credi poſſit, atque adeo utrum quis quandam propoſitionem in his traditam admittere impune poſſit vel non, inſigni prudentia opus eſt & circumſpectione. Hæc latius eſſent extendenda, ſi ſingula penſiculatim de hoc capite hic expendere vellemus. At cum animus duntaxat hic nobis ſit, ea in medium proferendi, quæ ad elucidandam hanc materiam ex parte aliquid conferre poſſunt, a prolixiore argumenti hujus diſcuſſione abſtinemus.

(II.) Hoc certum, & extra dubitationis aleam inter *Proteſtantes* poſitum, *unicam credendorum normam eſſe Scripturam ſacram.* Hoc defendimus contra eccleſiæ romanæ Doctores, & quoſvis alios, cuicunque tandem ſectæ addictos. Neceſſe eſt igitur, ut hujus principii ſemper ſimus *memores*, etiam ubi de interpretatione certorum articulorum & confeſſionum formularumque quarumcunque agitur.

(III.) Ex hoc principio *ſequitur*, omnes cujuſcunque tituli confeſſiones & formulas ad *normam S. Litterarum*, non vero S. Litteras ad normam horum libellorum exigendas. Formulæ & confeſſiones omnes ab hominibus ſcriptæ ſunt, atque adeo omnium examini, qui Sacras Litteras callent, expoſitæ. Ita ſemper judicarunt Theologi eccleſiæ reformatæ præſtantiſſimi. Adducam unicum ex iis, nempe τὸν μακαρίτην cl. *Infantium*, qui in libello, cui titulus: *Diſcours ſur les catechiſmes en général &c.* adjecto utiliſſimo ipſius libro, qui inſcribitur *Préſervatif contre la réunion avec le ſiége de Rome*, pag. 110. ita meditationi ſuæ finem imponit, dicens: *Au reſte, il faut ſe ſouvenir, que quoique & le catéchiſme de Calvin, & celui de Heidelberg, & tous les autres, qui contiennent la même doctrine, ſoient des ouvrages excellens, ce ſont pourtant des ouvrages humains, & qu'on ne doit les régarder comme formulaires de foi, & livres ſymboliques, que conditionellement, c'eſt-à-dire autant, qu'on les trouve conformes à la Sainte Ecriture, qui eſt l'unique regle infaillible, ſur laquelle*

Digitized by Google

quelle il faut juger de tout ouvrage concernant la religion, C'eſt ſur tout la regle, que doivent ſe propoſer inviolablement les Prédicateurs en expliquant quelque catéchiſme que ce ſoit. Ils doivent toujours ramener à l'Ecriture les expreſſions & les ſens des catéchiſmes, qui pourroient s'en éloigner au moins en apparence; éclaircir par elle, ce qui peut paroitre obſcur; étendre, en ſuivant la même regle, ce qui eſt trop abregé; exprimer en termes populaires, & d'un ſtyle evangelique, ce qui peut reſſentir les ſubtilités de l'école; enfin traiter avec précaution & ſobrieté, & autant, qu'il ſe peut en termes généraux, certaines queſtions ſubtiles, qui ne roulent point ſur l'eſſentiel de la foi, ou qu'il n'eſt ni aiſé ni ſûr d'approfondir. Ita *doctiſſimus ille vir.*

(IV.) Simul ex hoc manifeſtum eſt, quid valeat illa quorundam Doctorum proteſtantium *diſtinctio*, in formulam credendi *primariam* & *ſecundariam.* *Primariam* appellant obligationem judicandi de aliquo religionis articulo, ſecundum dictata S. Literarum. *Secundariam*, deciſionem Doctorum in confeſſione aliqua contentam, de veritate interpretationis S. Literarum, ſecundum quam prius illud judicium latum eſt. At hanc diſtinctionem omni fundamento deſtitui pridem perſpexerunt viri docti. *Limborchii* verba de ea hæc ſunt: *Norma ſecundaria plane ſuperflua eſt, quando præ manibus eſt norma primaria, omnia ad ſalutem neceſſaria plene ac perſpicue continens, qualem Reformati Scripturam agnoſcunt. Secundo, norma illa nomine ſecundaria revera eſt primaria, quia quod Scriptura indeciſum reliquit, hoc eſt verbis adeo amplis & laxis enuntiat, ut pluribus ſenſibus accipi poſſit, ipſa determinat, & uno ſolummodo ſenſu neceſſario accipiendum dictat, atque ita fideles adſtringit ad aliquid credendum, tanquam a Deo in Scriptura revelatum, de quo an Scriptura id revelaverit, omnes perſuaſi non ſunt. Quod revera eſt judicium formulæ alicui arrogare Scriptura majus.* Lege ſequentia ejus verba de hoc argumento, in medium prolata *Theolog. chriſt.* Lib. I. cap. XI. Sect. XIII. hæc addit: *Præſtaret nullam in eccleſia chriſtiana extare confeſſionem, quam cum tali auctoritate aliis obtrudi. Confeſſiones enim tantum eſſe debent teſtimonia & declarationes fidei illorum, qui eas edunt, non fidei regulæ, quæ omnibus præſcribunt, quid credendum ſit.* Hiſce ego *tertio* loco addo, quod ſi *ſecundaria* illa credendi regula norma credendorum eſt, facile *tertia* & *quarta* excogitari poteſt, cum ſecundariæ normæ auctor infallibilis non ſit; unde

Digitized by Google

unde tandem formulæ iſtæ loco unionis, in cujus cauſam illæ editæ dicuntur, ad *harmoniam* inter fratres in ſumma rerum credendarum conſpirantium, perpetuarum litium & contentionum fomites eſſent. Agnoverunt hoc dudum præſtantiſſimi inter Reformatos Theologi. Sufficiat hic adduxiſſe verba celeberrimi quondam Theologi reformati, *Claudii*, *Charentonienſis olim eccleſiæ V. D. Miniſtri*, quæ extant tom. V. p. 48. operum poſthumorum, in epiſtola ad cl. *τὸν μακαρίτην F. Turrettinum celeb. eccleſiæ Genevenſis Theologum data*, quæ ita ſonant: „ Ils ſont ſages & éclairez (nos fréres de Suiſſe) & ils n'ig- „ norent pas, que s'il falloit, que les Paſteurs & les Docteurs „ n'euſſent aucune difference de ſentimens ſur des queſtions d'é- „ cole, il faudroit tous les jours être après à faire de nouveaux „ formulaires & tous les jours changer la forme de la religion. „ Ils n'ignorent pas, qu'au lieu d'étouffer les diviſions par „ cette voye, on fait au contraire de nouvelles playes à l'egli- „ ſe, & l'on rend incurables celles que le tems auroit infaillible- „ blement gueries. Ils ont trop de lumière pour ne pas voir, „ que ni eux ni nous pouvons exiger raiſonnablement de nos fré- „ res, pour entretenir communion avec eux, que trois choſes, „ l'une qu'ils ſoient conformes à nous en leur confeſſion de foi, qui „ contient l'eſſence de la religion; l'autre qu'ils ne nous condamnent „ pas ſur les autres choſes non eſſentielles; & la troiſiéme que „ quand ils occuperont quelcune de nos chaires, ils gardent un „ religieux ſilence ſur ces points conteſtés pour n'irriter ni ſcanda- „ liſer perſonne. Mais de paſſer juſqu'à demander d'eux des con- „ damnations expreſſes, & à faire des formulaires, qui engagent à „ croire & à enſeigner telles & telles choſes au delà des confeſſions, „ c'eſt ce qu'ils ne peuvent, ni nous auſſi, ſans renverſer l'uſage „ des confeſſions. Car l'uſage des confeſſions eſt de donner des „ bornes à l'unité de la foi, & de déclarer, qu'on reconnoit pour „ frérés, tous ceux qui croyent, & qui enſeignent ce que les „ confeſſions contiennent. „ Hactenus *ὁ μακαρίτης celeb. Claudius.* (*)

X. Ad

(*) Vide de hoc argumento præſtantium virorum epiſtolas a cl. LIMBORCHIO editas, pag. 54. 101. 149. 209. & 441. Cumprimis attentione digna ſunt, quæ de hoc argumento ſcripta ſunt in admonitione chriſtiana a Theologis &

Digitized by Google

X.

Datur diſtinctio inter articulos fundamentales & non fundamentales, ſecundum Proteſtantium principia.

Ad hanc materiam magis elucidandam neceſſe eſt, ut is, qui de *legitimo uſu confeſſionum & omnis generis formularum fidei* prudenter judicare vult, ſibi in memoriam revocet attentione digniſſimam diſtinctionem Theologorum Proteſtantium partibus addictorum, nimirum in *articulos fundamentales* & non *fundamentales;* quamvis enim in determinando numero horum articulorum non conſentiant, nec conſentire poſſint Theologi, unanimi tamen conſenſu hanc diſtinctionem approbarunt, & in diſceptatione de conſenſu Proteſtantium eam adhibendam eſſe cenſuerunt, atque declararunt, fratrem in fundamentalibus articulis conſentientem tolerandum eſſe, neque propter diſſenſum in minus neceſſariis exagitandum: quod quantum faciat ad materiam de articulis in ſymbolis illis contentis rite ponderandam, prudens quiſque facile deprehendit. Dari autem in confeſſionibus omnibus articulos fidei fundamentales & non fundamentales, (loquimur autem hic duntaxat de iis confeſſionibus, quæ inter Proteſtantes ab eo tempore, quo ſeceſſionem ab eccleſia romana fecerunt, publice editæ ſunt) apertum & extra dubitationis aleam poſitum eſt. Continentur enim in iis 1.) capita fidei fundamentalia, quibuscum omnis religio, tum chriſtiana inprimis innititur. 2.) Errores graves, qui Proteſtantibus objecti ſunt, hæreſesque peſtilentes, quæ ab his vel illis antiquis pariter & recentioribus illis impactæ ſunt, improbantur & rejiciuntur. 3.) Tandem vera ſententia hujus vel illius eccleſiæ Proteſtantium partibus addictæ explicatur, in qua partim dogmata majoris momenti, partim & privatæ quædam opiniones, ritus, conſuetudineſque repræſentantur, ad ſalutem cognitu non prorſus neceſſariæ. Has rationes omnes expendere ſerio debet is, qui de *uſu* & *abuſu confeſſionum & formularum legitimum vult ferre judicium.* Nullos

Miniſtris eccleſiarum in ditione illuſtriſſimi Principis Caſimiri &c. de libro concordiæ. Verba huc facientia extant pag. 255. epiſt. præſt. virorum. Legenda inprimis doctiſſimi CHILLINGWORTHI vita, quæ extat tom. I. operum gallice editorum, in qua narratur, maluiſſe eruditiſſimum virum omnibus beneficiis renunciare, quam formulis quibuſdam fidei, ſua opinione cum Scriptura S. non conſentientibus, ſubſcribere. Evolve etiam vitam TOSSANI, quæ extat Tom. IV. Lexici cl. Chauffepié, nota B.

certe errores peſtiferos & ſaluti animarum nocivos in confeſſionibus Proteſtantium deprehendet is, qui ἄτερ πάθων eas, quæ inde ab emendatione Sacrorum publice editæ ſunt, perluſtrabit. Unde facile judicari poterit, quouſque hic vel ille errans ferri debeat nec ne. In quibuſdam formulis, quæ certorum hominum opinionibus oppoſitæ ſunt, dari ſententias, quæ ſi univerſum cœtum ſpectes, vinculum fraternæ unionis non rumpant, atque adeo *fundamentales* non ſint, docet, ut de aliis nihil jam dicam, ita dicta *formula conſenſus Helvetica.* De occaſione ſcriptæ hujus formulæ; auctoritate, quam obtinuit in quibuſdam eccleſiis Helvetiæ; litibus, quæ ob eam cauſam obortæ ſunt &c. nihil hic loci dicam, poſtquam hæc omnia dudum ſunt literis conſignata, documentiſque publicis comprobata. (*) Hoc unum dicere animus eſt, *controverſias* in hoc libello contentas minime eſſe *fundamentales*, quod ex enumeratione opinionum, quibus formula illa oppoſita eſt, patebit omnibus, qui controverſiarum pondus expendere poſſunt, & fatetur hoc hujus formulæ auctor, ὁ μακαρίτης celeb. *Heideggerus* in præfatione huic formulæ præmiſſa, cujus verba ita ſonant. Poſtquam enim occaſionem ſcriptæ formulæ conſenſus expoſuiſſet, ita pergit: *Neque vero eſt cur venerandi fratres exteri, quos tanquam de cætero* ἰσότιμον πίστιν λαχόντας *fraterne colimus & ſuſpicimus, ob teſtatum graves ob cauſas diſſenſum, nobis ſuccenſeant, vel ſchiſmatis anſam cuiquam præberi dictitent. Salvum enim utrinque per Dei gratiam ſtat fundamentum fidei, cui utrobique ex Dei verbo aurum & argentum pretioſique lapides non pauci ſuperſtructi ſunt. Salva unitas corporis myſtici & ſpiritus, ſicut & vocati ſumus in una ſpe vocationis noſtræ. Unus nobis Dominus, una fides præcipua, & in eadem tenenda ſancta conſpiratio & conteſſeratio. Unum baptiſma, unus Deus & Pater omnium, qui eſt ſuper omnia & per omnia, & in omnibus nobis. Salvum denique tenerrimæ charitatis vinculum & compages, ſarta & tecta ſacro-ſancta communionis Sanctorum officia per Dei gratiam perſtabunt.* Ita ὁ μακαρίτης cl. noſter *Heideggerus.* Utrum autem Doctores reformati Helvetii melius feciſſent, ſi ad conſcribendam

(*) Confer de litibus, occaſione formulæ conſenſus in Helvetia ortis, præter hiſtoriam formulæ hujus gallice ſcriptam, & celeb. Pfaffii hiſtoriam hujus formulæ, cl. Chauffepié tomum IV. ſub titulis Joſeph. SAURIN & TRONCHIN.

Digitized by Google

bendam hanc formulam animos non adjeciſſent quæſtio eſt, quam hic examinare animus non eſt. Nimirum impugnatur in illa formula primo ſententia *Amyraldi*, Theologi Galli & ſequacium, qui aſſerebant Deum omnes homines ſalvos fieri velle, ſed nec omnibus facultatem velle dare, ut poſſint ſalvari. Quod ad priorem partem hujus propoſitionis pertinet, Lutherani fratres eam non improbabunt, & licet *Calvini* quidam rigidiores ſectatores eam tanquam falſam rejiciant, non tamen eam fundamentalem eſſe judicant, quod ex ipſius *cl. Heideggeri τῶ νῦν ἐν Ἁγίοις* verbis patet: ut de *Bullingeri*, *Gualteri*, aliorumque Reformatorum judiciis nil jam dicam: omnes certe, qui de componendis Proteſtantium controverſiis egerunt, propoſitiones has cum ſuis limitationibus conſideratas, & rite excuſſas, fundamentales non eſſe aſſeruerunt. Poſterioris propoſitionis pars fratrum quidem Lutheranorum ſententiis de hoc argumento oppoſita eſt, quod illi ſatis ſuperque animadverterunt; at ſi & hæc quæſtio omnibus, quæ ad eam intelligendam requiruntur, æquivocationibus liberata, & clariore luce perfuſa prudentis & æqui judicis examini dijudicanda ſiſtitur, manifeſtum erit, eam non eſſe fundamentalem. Altera quæſtio, quæ in illa formula excutitur, mere *critica* eſt, Quæritur enim de *antiquitate* vel *novitate* punctorum vocalium, apud Hebræos uſitatorum; item de auctoritate codicis hodierni hebraici Maſſoretici, utrum is in interpretatione S. Litterarum ſolus ſit ſequendus; an vero etiam antiquæ verſiones &c. in conſilium ſint vocandæ. De hac quæſtione nonſolum omnes vel plerique Imperantes & Præſides rerumpublicarum ſolidum ferre judicium non poſſunt, (neque ad tales quæſtiones criticas examinandas vel determinandas ex officio obligati ſunt,) ſed & eruditiſſimi inter Proteſtantes Theologi & V. D. Miniſtri varias hac de re omni tempore foverunt & adhuc fovent ſententias. (*) Ex quo quilibet judicare poteſt, utrum ta-

(*) Celeb. HEUMANNUS in conſpectu Reipublicæ Literariæ, recentiorum de punctorum hebraicorum origine & antiquitare ſententias exponens, ita loquitur cap. III. ſ. XVI. Ad Hebræorum puncta & accentus quod attinet, vulgatior ſententia pro eorum ultima antiquitate propugnat acerrime. Sed cordatiores ſententiam hanc inter Rabbinorum referunt mendacia, atque cum LUTHERO ſtatuunt, puncta recens inventa eſſe, quibus non ubique tuto niti poſſimus. Etſi igitur BUXTORFIUS & WASMUTHIUS vulgarem opinionem ſummis viribus defenderunt, hodie tamen

les diſquiſitiones ad articulos fidei *fundamentales pertineant nec ne.* Plura non adjicio, quia hoc loco cautelas duntaxat quaſdam generales in medium profero, ad quas attendere debent illi, qui de *vero uſu formularum fidei* ſapienter judicare volunt. Præter ea, quæ hactenus dicta ſunt, in gratiam eorum, qui de uſu & abuſu confeſſionum & formularum rite judicare volunt, obſervandum, in omnibus ejuſmodi ſymbolicis libris *partim* ad ſcripta S. Litterarum, *partim* ad *loca Patrum* eccleſiæ veteris provocari. Atqui notum eſt, antiquorum Patrum de religione judicia inter Proteſtantes pro norma credendorum non haberi, neque majoris ponderis eſſe, quam recentiorum Theologorum. Quod ad loca Scripturæ attinet, hæc examini ſunt ſubjicienda, & videndum utrum illa probent quod probandum eſt, nec ne. Is certe qui putat, fruſtra hæc vel illa loca adduci, ad hunc vel illum religionis articulum probandum, adigi non poteſt auctoritate aliqua publica, ad illi ſubſcribendum. Hoc certum eſt, & ab omnibus Theologis Proteſtantium partibus addictis admiſſum; nimirum errorem non fundamentalem in fratre, ſive Lutheranæ ſive Reformatæ eccleſiæ addicto, tolerandum, neque quemquam propter eum de gradu ſuo, ſi in cæteris neceſſariis cum eccleſia dominante conſpiret, eſſe dejiciendum, dum hoc neglecto nonſolum ſive politici ſive eccleſiaſtici ordinis viri temere & nullo jure jus in conſcientias hominum ſibimetipſis arrogarent, ſed & ita agendo omnes virorum optimorum & veritatis inquirendæ ſtudioſiſſimorum conatus fulminarentur & ignorantiæ, ſtupori & fanaticiſmo, malo peſtilentiſſimo, portæ aperirentur. Scio omnia etiam utiliſſima hominum inſtituta ſuis laborare defectibus & incommodis, neque propterea rejicienda. Interim ab eo, quod juſtum, æquum, & ſocietati civili & eccleſiaſticæ ſalutare eſt, nunquam eſt recedendum. Rationes, quas quidam zelotæ, & in doctrina de libertate conſcientiæ jureque divino minime verſati, in medium adferre ſolent, heic loci non adduco, quia alibi me hoc præſtitiſſe ſupra monui. Cæterum conducibile valde erit, ſi utriuſque

doctiſſimus quiſque, CAPELLO, victo tandem præjudicio, aſſentitur. In notis textui ſubjectis adducit plures, qui pro novitate punctorum ſteterunt, inter quos referendi VITRINGA, WALTONUS, Jos SCALIGER, P. CUNÆUS, ZELTNERUS, RELANDUS, quibus multos alios adjungere potuiſſet.

que ordinis viri, quibus neceſſitas impoſita eſt, de hoc argumento occaſione exortarum litium cum poteſtate judicandi, volvant τῳ μακαρίτῃ celeb. *Werenfelſii* diſſertationem, in qua reſpondet ad quæſtionem: *Num hominibus jus competat, eos, quos in rebus ad eſſentiam fidei non pertinentibus errare judicant, ob ſolos ejuſmodi errores a ſacro Miniſterio excludendi.* Adde J. *Clerici dedicationem* verſioni commentariorum *Hammondi* in N. Teſtamentum præmiſſam.

XI.

De conſequentiis theologicis.

Notum eſt inſuper, *hæretifices magnum præſidium quærere in conſequentiis, obtorto collo ad invidiam conciliandam ſecus ſentientibus, colligendis & imputandis.* De hoc argumento multis agere animus non eſt, partim quia notum & omnium ſeculorum experientia confirmatum, homines ira, odio & inſania commotos, loco argumentorum longe petitis conſequentiis uſos eſſe, & adhuc uti adverſus alios, de religione ſecus, quam ipſi ſentiunt, argumentantes denigrandos, & graviſſimorum errorum reos poſtulandos; partim quia de *abuſu* hujus methodi ratiocinandi doctiſſimi inter modernos viri ſatis ſuperque egerunt. Generalia igitur duntaxat quædam in medium afferemus, quæ ad materiam hanc & conſuetudinem malam aliqua ex parte delineandam facere poſſe videntur.

Et *primo* quidem nemo ſapiens negabit, licitum eſſe ex theſi quadam a quocunque tandem propoſita elicere quaſdam conſequentias; nihil enim hoc aliud eſt, quam probare inter theſin ſeu propoſitionem, & inter argumentum ad theſin probandam allatum, aut legitimum vel nullum eſſe nexum. Hoc niſi licitum eſſet, ſtultiſſimus quiſque cerebri ſui commenta in medium impune adferre poſſet, ex quo rerum omnium & negotiorum in ſocietate civili & eccleſiaſtica pertractandorum ſumma oritura eſſet confuſio. Cum hoc vero in omni caſu licitum ſit, neſcio cur non in cauſa religionis homines conſequentiis uti poſſint, ad has vel illas propoſitiones vel comprobandas vel rejiciendas. Quo enim magis negotium aliquod arduum eſt, ad illud vel ſuſcipiendum vel a ſe amoliendum, eo magis vires omnes ingenii ſunt intendendæ, id eſt, ad conſequentias, quæ ex conceſſa aliqua theſi fluere ſolent, attendendum eſt. Nemo autem ignorat in rebus ad religionem

Digitized by Google

ſpectantibus dari propoſitiones periculoſas, graves, & omni pietati inimicas, quas nemo non, qui reverentia Numinis tangitur, damnare poteſt. Dantur etiam viciſſim errores leviores, ex quibus vel ſocietati civili vel eccleſiæ nulla mala inferri poſſunt. De his omnibus, cujuſcunque tandem commatis ſint, dubium non eſt, quin cuilibet poteſtas ſit conceſſa de propoſitionibus illis judicandi, & inde conſectaria quædam eliciendi.

Hoc tantum *ſecundo* loco quæritur, quouſque conſequentiæ illæ hominibus, qui propoſitiones quaſdam noſtra ſententia vel opinione graves defendunt, imputandæ ſint nec ne. Ratio hujus quæſtionis non ita captu facilis eſt, licet valde momentoſa ſit.

III. Antequam de conſequentiis propoſitionis alicujus ſoliciti ſumus, & quouſque theſeos alicujus defenſio huic vel illi imputari poſſit affirmetur, ante omnia diſpiciendum, quibus *argumentis* auctor nitatur ad ſententiam ſuam probandam. Quod ſi enim illa nervis omnibus deſtituatur, id eſt, probandi vim nullam plane habeat, riſu potius quam ſeria refutatione, nedum conſectariorum invidioſa imputatione, auctor illius excipiendus eſt. Tales innumeræ dantur etiam in religionis negotio controverſæ ſententiæ. Si vero argumenta ſpeciem veriſimilitudinis habeant, nexuſque argumentorum & periculoſarum ratiocinationum non prima fronte pateat, certum autem ſit, conceſſa hac vel illa hypotheſi, innumeras propoſitiones falſas & impias inde emanaturas eſſe, licitum eſt, imo neceſſarium, conſequentias eas auctoris & lectoris oculis repræſentare, non ad invidiam illi conflandam penes Præſides utriuſque ordinis, ſed ad eum excitandum, ut theſin ſuam denuo examini ſubmittat, argumentaque, quibus uſus eſt, rite expendat.

IV. Cum vero innumeri inter Chriſtianos non tantum plebeios ſed etiam doctos reperiantur, qui ab ipſa juventute theſibus quibuſdam ſine ulteriore examine ſubſcripſerunt, licet periculoſis conſectariis, quæ tamen deprehenderunt nunquam, obnoxiæ ſint, conſequentiæ temere imputandæ non ſunt, ſed potius argumentis clariſſimis oſtendendum, unde error originem traxerit. Ita notum celeb. *Limborchium* accuſaſſe rev. R. F. *Burmannum*, quod ex Ethica *Spinozæ* & *Metaphyſica* ejuſdem repetierit & ſuæ Theologiæ inſeruerit tales propoſitiones, quæ conſectariis periculoſis valde ſint obnoxiæ. Videatur libellus apologeticus filii *Burmanni* ſub titulo:

Burman-

Digitized by Google

Burmannorum pietas, in quo oſtendit, parentem hæc principia tanquam *Carteſiana* amplexum, neque fraudulentis propoſitionibus uſum eſſe eum in finem, ut *Spinozæ* ſyſtemati patrocinaretur. Ad ſcopum igitur & nexum totius ſyſtematis eſt attendendum, antequam de conſectariis colligendis ſimus ſoliciti. Alia ratio eſt, ubi apertiſſimis indiciis conſtat, quo tendat auctor, eumque conſequentias probe perſpectas habere. Exempli cauſa, *Spinoza* tractatum politicum edidit, ex quo quiſque ſani cerebri judicare potuit, quid de religione in univerſum ſentiat. Poſt mortem demum evulgata eſt, ut notum, ejuſdem *Ethica*, in qua omnibus viribus id egit, ut probaret, totum hoc Univerſum Deum eſſe, neque adeo principium aliquod a mundo hoc diverſum dari, quod adſpectabili huic Univerſo exiſtentiam dederit; unde viri docti, v. gr. P. *Baylius* in Lexico ſuo, culpandi non erant, quod abominabiles conſequentias ex ipſis *Spinozæ* principiis petitas elicuerint, præſertim poſtquam ex omnibus libri partibus cum nihil aliud intendiſſe manifeſtum fuit, quam ut exiſtentiam Numinis optimi & ſapientiſſimi, i. e. religionem omnem, ex animis hominum evelleret. Hinc & clar. Profeſſor *Philoſoph. Halenſis Meyerus*, adverſus *Edelmannum*, qui periculoſas ſententias *Spinozæ* & *Cabaliſtarum ſuas fecit*, eandem cum *Baylio* viam ingreſſus eſt. Innumeri vero inter Chriſtianos ſunt viri cordati, pii, quique Deum ſincere amant, & officiis pietatis pro viribus defunguntur, religionemque morum & vitæ probitate potius, quam accuratiore articulorum religionis cognitione abſolvi putant, multi inquam inter eos dantur, qui, ſi ad conſectaria quarundam propoſitionum reſpicias, errant quidem & ſæpe graviter; ſed nexum tamen propoſitionum erronearum non vident, & ſi viderent valde improbarent, cum quibus ſecundum æquitatis regulas ſemper agendum & judicandum eſſe puto. Ita benigne judicandum de *durioribus* quibuſdam *Myſticorum phraſibus*. Ponamus hominem Proteſtantium partibus addictum principia in catechiſmis contenta admittere, & ſecundum præcepta in Evangelio præſcripta, quantum in hac rerum caligine fieri poteſt, vivere, ſimul tamen opiniones quaſdam erroneas tueri, quæ utrum veræ ſint nec ne ignorat; quid impedit tandem quo minus de homine illo benevole judicem, cumque pro veri nominis Chriſtiano habeam? Pone vero ſimul, eum (nam nemo infallibilis eſt) cum veritatibus ſalutaribus conjungere

errorem,

Digitized by Google

errorem, quem ipſe pro errore non habet, ſaltem errorem eſſe non videt, ſimul vero, ubi illi ex theſibus ſuis, quas profitetur, erroris gravitas monſtratur, eum deteſtari; exiſtimo potius ſtuporem hominis incuſandum, quam malitiam. Quamvis autem malum hoc, id eſt ſtudium ex aliorum de religione ſententiis malitioſas conſequentias nectendi, *immedicabile* eſſe putem, nihilque tam ſolidum & innocens in medium afferri poſſit, quod pejorem in partem rapi non poſſit, puto tamen generales quaſdam *cautelas* produci poſſe, quæ ad materiam hanc ex parte elucidandam facere poſſint. Antea dixi, idque repeto, videndum ſemper, quibus theſis aliqua nitatur argumentis; ſi infirma & inepta ſunt, riſu potius quam ſeria refutatione excipienda, cumprimis, ſi conſtet, hominem aut ſani non eſſe cerebri, aut pauciſſimos mortalium deliramentis hominis unquam ſubſcripturos. In genere ſequentes cautelas obſervandas puto.

Prima eſt: Theſis theologica, ſive theoretica ſive practica, primis principiis rationis contraria, eſt rejicienda.

Secunda: Theſis theologica univerſo tenori S. Litterarum & ſcopo totius Evangelii J. Chriſti contraria, merito repudianda.

Tertia: Cum homine errante argumentis duntaxat ſemper eſt pugnandum. Nullam enim rationem video, qua error illi eximi poſſit, quam demonſtratione veritatis. Invidioſa enim repræſentatio conſequentiarum ſine argumentis, pleroſque errantes, cumprimis ſi eruditionis aliquo apparatu ſeſe inſtructos putent, irritat potius quam emendat.

Quarta: Videndum ſemper quam vim habere poſſit error in *vitam hominum;* quo magis ille hominibus ad vitia omnis generis committenda feneſtram aperit, eo magis impugnandus eſt.

Quinta: Repudiandæ inprimis longe petitæ & invidioſæ conſequentiæ, uſurpatæ ab iis, qui in eccleſia evangelica vivunt, quæ fundamentalia religionis capita communi conſenſu admittit. Imo mea opinione publice reprehendendi, & pœnis afficiendi Miniſtri religionis, qui adverſus fratres ira & odio manifeſto concitati invidioſiſſimas conſequentias nectunt, famæ eorum, exiſtimationi & fortunæ quantum poſſunt detracturi, cumprimis ubi conſtat maniſeſtiſſime, fieri non poſſe, ut ex errore tam portentoſa conſectaria unquam fluere poſſint. Fatendum interim, huic malo medelam

Digitized by Google

lam ſatis perfectam afferri in his terris non poſſe. Præſtandum igitur eſt, quantum in hac rerum caligine & ingeniorum humanorum diverſitate fieri poteſt. Certum hoc eſt, ſi nonniſi *vere ſapientes, moderati & pacifici*, in eccleſiis, academiis & ſcholis regnarent Doctores, malum hoc vehementer imminutum iri, pauciſſimosque eruditorum de conſequentiarum maligne imputatarum ſtudio conquerendi legitimam cauſam habituros. De *conſequentiarum imputatione multa egregia* leguntur in *cel. Werenfelſii opuſculis* novæ editionis. (*)

XII.

Graviſſimorum errorum imputatio innocentiſſimis fieri ſolita, deteſtanda eſt.

Denique inter impudentiſſimos & nequiſſimos illi inter hæretifices referendi, qui doctiſſimos & præſtantiſſimos viros graviſſimorum errorum, imo aliquando ipſius Atheiſmi, ne quid ferocitati deſit, reos poſtulant, licet ex eorum publicis ſcriptis irrefragabilibus argumentis & teſtimoniis probari poſſit, eos ab impactis erroribus nonſolum abhorrere, ſed & errores ipſos data opera publice & privatim ſolidiſſimis argumentis impugnaſſe. Tales profecto accuſatores digni mihi videntur, qui auctoritate publica per aliquod tempus ad *fuſtitudineas ferricrepidineas inſulas, ubi vivos homines mortui incurſant boves, mittantur.* Sed ſatis, & quorundam judicio plus ſatis, de μεθοδειαις, quibus hæretifices alios criminaturi utuntur, dictum eſt. In ſequentibus duabus diſſertationibus, ſi Deus vitam conceſſerit, ab una parte in cauſas *tetri criminis* inquiremus, ab altera vero media ſuppeditabimus reprimendo huic malo, (nam ſanare hanc rabiem penitus mortalibus datum non eſt) noſtra ſententia apta & idonea.

THESES

Theologicæ Miſcellaneæ.

I. Theologiæ naturalis accuratior cognitio nonſolum diſciplinæ S. alumnis, ſed & Doctoribus publicis quammaxime eſt neceſſaria: cum

(*) Vide præſtantium virorum epiſtolas, pag. 304.

cum quia illa continet religionis omnis & cultus divini fundamenta; tum quia ſine ea religionis chriſtianæ divina origo ſolide demonſtrari non poteſt; ut non dicam eam neceſſariam eſſe ad graviſſimos religionis articulos rite probandos, tuendos & vindicandos. Unde ſimul facile judicari poteſt, fruſtra eſſe omnes Theologos, qui notitia hac deſtituti, & in diſciplinis philoſophicis non ſatis exercitati, in arenam tamen deſcendere volunt adverſus incredulos & alios formidoloſos religionis hoſtes. Illis potius occinas verba Poëtæ: *Non his auxiliis, nec defenſoribus iſtis tempus eget.*

II. Quamvis *neceſſitas* revelationis a *priori*, uti loqui in ſcholis ſolemus, oſtendi non poſſit: ſufficit tamen, quod religionis chriſtianæ veritatem & divinam originem ſufficientibus argumentis probare poſſimus. Hoc enim conceſſo, per ſe cuivis conſtare poteſt, eam cognitu nonſolum eſſe *neceſſariam*, ſed & eandem pro unica credendorum & faciendorum regula eſſe habendam & exoſculandam.

III. Cum in rebus naturalibus multa occurrant, quæ quidem ducibus ſenſibus & experientia pro veris habeantur, licet cauſarum primordia nexumque aut plene ignoremus, aut imperfecte cognoſcamus; quis miretur dari in religione chriſtiana myſteria, ad quæ exacte cognoſcenda vis ingenii humani penetrare non poſſit? Legant Theologiæ Studioſi diſſert. τυ μακαριτυ *celeb. Werenfelſii* de *Atomis.*

IV. Veræ & infallibiles notæ, ex quibus veri nominis Chriſtianus de certitudine ſalutis æternæ conſequendæ legitimum ferre poteſt judicicium, ſunt ſequentes: Nimirum ſeria pœnitentia, viva fides, & mandatorum divinorum obſervantia.

V. Transſubſtantiatio opprobrium eſt chriſtianæ religionis, neque credi poteſt, quia craſſiſſimam involvit contradictionem.

VI. Diſſenſus, qui inter *Proteſtantes* locum habet, fundamentalis non eſt, atque adeo & *poſſent* & *per conſcientiam deberent* nonſolum ſeſe mutuo pro fratribus agnoſcere, ſed & in unum corpus, arctiſſimis amoris vinculis ligatum, coaleſcere. Videantur

tur

tur celeb. *Werenfelſii cogitationes generales de Unione Proteſtantium.*

VII. Interpretatio verborum inſtitutionis S. Cœnæ a Chriſto uſurpatorum, quam reformata eccleſia tuetur, rationi, ſenſibus, occaſioni inſtitutionis, & ſtylo Scripturæ conveniens eſt, atque cum graviſſimis religionis chriſtianæ articulis amice conſpirat.

VIII. Ineptiunt & ad Anticyras mittendi ſunt, qui ita ratiocinantur: Hic vel ille vir doctus a cervicibus multorum, antiquorum pariter & recentiorum Theologorum & Philoſophorum &c. crimen Atheiſmi, vel aliorum gravium errorum temere impactorum, depellere conatus eſt; ergo patrocinatur incredulis. φευ της φλυαριας.

IX. Cum per rerum naturam fieri non poſſit, ut ſicut de aliis rebus, ita cumprimis de negotio religionis homines per omnia idem ſentiant; nihil aliud mortalibus in hac rerum caligine relictum eſt, quam ut ad conſervandam & alendam publicam & privatam tranquillitatem mutua tolerantia, æquiſſimis conditionibus circumſcripta, utantur, præſertim cum nullus in terris exiſtat infallibilis controverſiarum judex.

X. *Spinozæ* definitio Dei nonſolum falſiſſima & ineptiſſima eſt, ſed & abominandis conſectariis obnoxia.

Digitized by Google

****

DISSERTATIONIS
DE
CRIMINE HÆRETIFICATIONIS,
EJUS CAUSIS ET REMEDIIS.

Pars V.

Sect. I.

Repræſentantur præcipuæ cauſæ hæretificationis, quarum prima eſt petita a defectu accuratioris cognitionis rerum divinarum & humanarum.

POſtquam in antecedentibus quatuor diſſertationibus de crimine hæretificationis, variis *μεθοδείαις*, quibus male ſani homines utuntur, triſtiſſimisque effectibus hujus morbi ſatis egimus, exemplorumque inductione noſtram ſententiam confirmavimus, tempus jam eſt, ut partim in *cauſas* tanti mali inquiramus, partim vero ut ſalutaria *medicamina*, quæ ad illud reprimendum plurimum conferre poſſunt, in medium proferamus. Et *prima* quidem cauſa *hæretificationis* eſt *defectus accuratioris cognitionis rerum divinarum & humanarum.* Ignorantiam rerum divinarum *fæcundiſſimam* eſſe hæretificationis *matrem*, cum res ipſa declarat, tum vero omnium ſeculorum experientia ſatis manifeſte docuit. Homines hoc morbo laborantes propter judicii imbecillitatem rectum de pondere articulorum religionis judicium ferre non poſſunt. Sæpiſſime tamen illi *primi* ſunt, qui præcipiti impetu ad alios errorum accuſandos feruntur. Quinam hoſtes erant acerrimi erudi-

Digitized by Google

eruditionis veræ, quæ tempore *Reformationis* paſſim per Europam caput ſuſtulit, quam vero *Monachi imperitiſſimi?* Quoties de iis conqueſtus eſt *Magnus Eraſmus*, paſſim in libris ſuis, inprimis vero frequentiſſime in ſuis ad amicos datis literis? Neque inter Monachos ſolos quærendi hæretifices. Eheu! hoc malum omnes Chriſtianorum familias & ſectas pervaſit, & ubique talium hominum numerus non eſt exiguus. Dices *doctos* potiſſimum ad hoc malum inclinare. At prima frons decipit multos: plurimi pro *doctis* habentur, qui confuſam habent variarum rerum notitiam; multorum eruditio *Collectaneorum* numero abſolvitur; multi in ſupervacuis per omnem vitam deſudarunt, quæ nec judicium acuere, neque ſolidam eruditionem adferre poſſunt. Homines etiam tales, licet *eruditi* appellentur, leve a momentoſo diſtinguere raro poſſunt, & ubi nova quædam opinio de hac vel illa eruditionis theologicæ parte exorta eſt, quam cum ſuis opinionibus conciliare haud poſſunt, magnos ſtatim clamores excitant, & *hæreſes* deprehendunt, ubi alii, oculis etiam armatis inſtructi, nil tamen animadvertunt, hi ſimiles iis ſunt, qui certis anni diebus nati, *ſpectra* videre perhibentur. Vera eruditio comitem habere debet optimum, nimirum *ſapientiam.* Ubi hæc deeſt, qualiſcunque eruditio parum valet; imo ſine hac utplurimum ita dicti eruditi in tenebris palpant, promptiſſimique ſunt ad alios gravium errorum & hæreſium poſtulandos. Sunt enim plurimæ ſcientiæ nobiliores, quæ ad accuratiorem rerum divinarum cognitionem multum adjumenti afferunt, quas qui ignorat, aut leviter perſpectas habet, facillime in hoc malum incidit. Inter illas autem *primo* referenda eſt *philoſophia* in genere, in ſpecie *ars cogitandi.* Qui accuratiore cognitione philoſophiæ imbutus eſt, *raro* in crimen hæretificationis incidet; inprimis vero *Logica* docet verum a falſo, veriſimile a certo, probe diſtinguere, præjudiciorum fontes detegit, efficitque, ut demum, rite perpenſis aliorum opinionibus, accuratum & placidum de iis feramus judicium. Hujus artis cognitione deſtitutus, nondum ſatis luſtrata vera diſſidentis ſententia, pericula in conſequentiis quærit, & reperit; & licet ipſum ſyſtema rite perſpectum non habeat, ſententiam tamen ſuam *demonſtratam* eſſe clamabit, licet veræ demonſtrationis naturam minime intelligat; hinc ubi alter nil minus quam talem eſſe ſuam reſponſionem perſpicuis argumentis docet, mire æſtuat, & paratragrædiatur,

Uuu uu 3 & ubi

Digitized by Google

& ubi de religionis articulo etiam minoris momenti agitur, in diſſentientem acerrime invehitur. Sed paucos eorum, qui eruditi appellantur, in hac diſciplina probe verſatos eſſe, experientia conſtat. Libere hoc faſſus eſt *illuſtris Wolfius ὁ νῦν ἐν Ἁγίοις*, inter primarios ſeculi noſtri Philoſophos merito referendus. In *Logica* ſua, & quidem ſect. 1002. in ſcholio adjecto ita dicens: *Maxima pars eruditorum nullius fere veritatis convicta eſt, cum & propoſitiones univerſales nonniſi per inductionem incompletam a poſteriore inferunt, & genuinam demonſtrationis formam ne confuſe quidem norint, cum ne unicam quidem unquam expenderint: hinc mordicus defendunt, quæ nec ſatis intelligunt, nec ſufficienter probare valent. Ex defectu attentionis peccant etiam eruditi primi ordinis, vel quod in ſola notione demonſtrandi confuſa adquieſcant, neglecta diſtincta ex Logica haurienda, vel quod ſine probatione admittant, quæ probare debeant.* Hæc verba ill. *Wolfii*, ubi adduxiſſet *celeberrimus* & *doctiſſimus vir J. Jacobus Breitingerus*, *collega noſter conjunctiſſimus*, *in diſſertat. de vi argumenti*, *quod a conſenſu multitudinis duci ſolet*, pag. 18. ſequentia addit: *Qui hæc forte liberius dicta exiſtimabit, ille mihi attendat ad plerorumque Doctorum ſtudia; quorum alii naturali Logica & confuſa regularum cognitione contenti, in hiſtorica philoſophiæ & ſuperficiaria notitia acquieſcunt; alii vero totam vitam in ſtudiis tranſigunt, quæ aut tumultuaria lectione conſtant, aut memoriam tantum exercent, aut ingenium delectant, ſolida veritatis cognitione inſuper habita; maxima vero pars impatientia laboris & ſtudio famæ, cui inepte ſerviunt, nunquam uni rei intenti, per omnes librorum & ſcientiarum forulos oberrant & ſterilem librorum reique literariæ cognitionem adfectant, paſſim omnia delibant & tranſiliunt ad adſequendam Polyhiſtoriam; paucis diuturna adfigitur meditatio.* Hactenus *eruditus* ille *amicus*. Et profecto experientia conſtat, ſtudioſos pleroſque, qui ſanctioribus diſciplinis vacant, (ut de aliarum diſciplinarum cultoribus jam nihil dicam) leviter deguſtata arte cogitandi, ad ſyſtemata theologica legenda proſilire; hinc fieri aliter non poteſt, quam ut leves errores a gravibus diſtinguere accurate non poſſint, ſed *omnia argumenta* in ſyſtemate contenta pro *ſolidis* habeant, minutáſque opiniones & hypotheſes non minus gnaviter addiſcere ſoleant, quam veritates maximi momenti; abſoluto vero curſu academico vel ſcholaſtico, *ſua perſona indignum* judicant, *Logicam* & *diſciplinas philoſophicas* excolere atque

atque evolvere. Hinc per vitam peſſime ratiocinantur, & ubi ad nobiliores ſcientias tradendas admoventur, quælibet ipſis opinio ab ea, quæ a Præceptoribus ſuis, aut ſyſtematis quod legerunt conditoribus aliena, videtur *periculoſa*, & ſub quolibet lapide *ſcorpium* latere putant. Hæc poſtea diſcipulis ſuis ſedulo inculcant, atque ita multorum animi ad *hæretificationis* ſtudium exercendum præparantur & inflammantur. Exempla adducere odioſum eſſet. Ad ſolidam maſculamque eruditionem theologicam requiri etiam *Juris naturæ* & *Ethicæ* philoſophicæ pariter ac chriſtianæ, præſertim doctrinæ de conſcientia, varioque ejus ſtatu, paulo exactiorem cognitionem, nemo ſapiens negabit. Has vero diſciplinas plerique, qui ſacris operantur, aut negligunt plane, aut in generalioribus ſubſiſtunt præceptis. Inprimis vero ſuperficiariam habent notitiam *conſcientiæ*, *juris conſcientiæ*, & *obligationis conſcientiæ rectæ* & *erroneæ*; quod ex eo manifeſtum eſt, quod ubi quis errat, aut errare ſaltem exiſtimatur, putent, hominem ſine mora & *poſſe*, & *debere*, aliorum imperio obtemperare, atque eos idem jus & poteſtatem in conſcientiam habere, quam habet *faber lignarius* in lignum, qui pro lubitu id ſecare ſecuri poteſt. Hinc iraſcuntur, quando diſſentiens ad *ſuam*, non vero ad alius conſcientiam provocat, neque ſe mutare hactenus ſuam ſententiam poſſe aſſerit; eum propterea ſtatim *contumacem* eſſe clamant, quaſi vero boni homines non videant, *diſſentientem* retorquere facile hoc argumentum poſſe. *Neſciunt*, quam ſit res *delicata* valde conſcientia; ignorant, quæ vis ſit idearum altiſſime mentibus infixarum; quam variæ ſint, ut ita dicam, intellectus humani plicæ; quanto tempore opus ſit ad examen inſtituendum inter ea, quæ a pueritia didicimus, & inter ſyſtema aliis plane principiis innixum. Hæc ſi cognoſcerent accuratius multi Doctorum publicorum, erranti non iraſcerentur, ſed miſericordia contra potius illius tangerentur, & facerent, quod Medici præſtare ſolent, qui ægrum non objurgant, aut verberant, ubi ad ſanitatem redire ſtatim non poteſt, ſed patientes exſpectant morbi felicem exitum. At hi, *animarum* ſcilicet *Medici*, plane aliter agunt. Hinc ex eadem conſcientiæ accuratioris ignorantia & Juris naturæ neglectu, ubi argumentis adverſus diſſentientem nil promovent, ſine mora *ſeculari brachio* tradendum hominem, quem in ſuſpicionem *hæretici* adduxerunt, clamant, putantes, vel *metu* vel *verberibus* obtineri

poſſe,

poſſe, quod *ſyllogiſmis ſæpe ineptis* hactenus obtineri non potuit. (*) Cum innumera in veteri & recentiori hiſtoria proſtent hujus rei exempla, non opus eſt ea adduxiſſe. Huc merito referri poteſt etiam, quod plerique, qui ſanctioribus diſciplinis vacant, *hiſtoriæ eccleſiaſticæ* monumenta ἄτερ πάθων non examinent. Plerique compendii alicujus lectione ſunt contenti. In his vero ut plurimum unus alterum ſequitur preſſo pede. Ubi vero incidunt in ea capita, ubi auctor compendii de *hæreticis* prioris & ſequioris ævi agit, omnia ſine examine admittunt, fidem ſcriptoris non examinant, circumſtantias perſonarum, quæ hæreſeos poſtulantur, non ſerio ſcrutantur; hæretificem ſæpe pro magno religionis defenſore habent; eum laudant, celebrant, & in exemplum ſibi proponunt; ubi quis ſuo tempore exurgit, qui eundem errare errorem videtur, quem antiquus aliquis ſcriptor defendit, eadem methodo cum eo utendum cenſent. Quod ſi vero aliquis ſuæ ſectæ addictus haud contemnendis teſtimoniis & argumentis hæretificationis turpiſſimæ argui, imo convinci poteſt, tum hi homines iraſcuntur vehementer, æſtuant, ſudant, omneſque ingenii vires intendunt, ut a cervicibus *amantiſſimi viri* hanc *calumniam*, uti loquuntur, depellant, atque oſtendant, pectus *nive candidius* nulla labecula fuiſſe commaculatum. Unde etiam maximo odio proſequuntur eos, qui vitia eorum in apricum proferunt, & deteſtandas artes, quibus hi vel illi *hæretifices* uſi ſunt, manifeſte *produnt* & *taxant*. Denique huc accedit, quod plerique homines ad ingeniorum humanorum varietatem, educationem, inſtitutionem, temperamentum, variumque & diverſum vitæ ſtatum, non attendant; cum tamen exinde facile conſtaret, *impoſſibile* eſſe, ut homines per omnia idem, ut de aliis ſcientiis & opinionibus, ſic etiam de *religione*, ſentiant. Profecto naturam generis humani mutare debent, qui poſtulant, ut omnes idem de quibuſvis argumentis judicent. Atque hæc ignorantia jamjam a nobis expoſita, haud poſtrema hæretificationis cauſa eſt.

II. De-

(*) Vide de hoc argumento le Journal Helvetique ad annum 1756. menſis Martii, in quo occurrit paralleliſmus inter orthodoxum perſecutorem & hæreticum perſecutione preſſum.

Digitized by Google

II.

Defectus accuratioris cognitionis rerum divinarum utplurimum fidum comitem habet, nimirum *ſuperſtitionem ſpecie religionis tectam*, (*) quæ *ſecunda* cauſa eſt mali, de quo agimus. In diſſertationibus noſtris, de *cauſis incredulitatis*, pluribus oſtendimus, ſuperſtitionem ſæpe in cauſa fuiſſe, ut multi in ipſum barathrum *Deiſmi* vel *Atheiſmi* inciderint. Jam vero hoc in loco oſtendemus, quantum illa valeat, ad maxime deteſtandas actiones exercendas adverſus diſſentientes. Nimirum ſuperſtitio nonſolum ſtultas & inſipidas de religione fovet opiniones, cultumque amat ridiculum, ſed inepte etiam putat, Deum nonſolum illum probare, ſed & velle, ut idem obſervetur ab aliis, & niſi id fiat, omnia media *legitima* & *illegitima* eſſe adhibenda, ad hoc obtinendum. Quo magis autem homo ſuperſtitione anili dementatus eſt, eo majori zelo abreptus eſt, nonſolum ſuperſtitioſos ritus ſolicite obſervandi, ſed & alios in ſuas partes pertrahendi, imo renitentes perſequendi, torquendi, & crudeliſſima morte afficiendi. Antiquis jam ſeculis Gentiles mutuo ſe proſequebantur odio, ob diverſum Deorum cultum. Teſtis eſt *Juvenalis Sat. XV. v. 33. ſeq.* Verba ſic ſonant: Secunda cauſa hæretificationis repræſentatur.

Inter finitimos vetus, atque antiqua ſimultas,
Immortale odium, & nunquam ſanabile vulnus
Ardet adhuc Ombos & Tentyra. Summus utrinque
Inde furor vulgo, quod Numina vicinorum

(*) Ipſi ſapientiores inter Gentiles ſuperſtitionem a religione probe diſtinguendam eſſe cenſuerunt. Poſſem multis teſtimoniis hoc, ſi neceſſe eſſet, comprobare. Sed duo loca Ciceronis nobis ſufficiunt. Libro I. de divinatione ait: „ Cum omnibus in rebus temeritas in aſſentiendo „ errorque turpis eſt, tum in eo loco maxime in quo judicandum eſt, „ quantum auſpiciis, rebuſque divinis, religionique tribuamus. Eſt enim „ periculum, ne aut neglectis iis impia fraude, aut ſuſceptis anili ſu„ perſtitione obligemur. „ Et magis ingenue Lib. II. ejuſdem Libri: „ Ut religio propaganda etiam, quæ eſt juncta cum cognitione naturæ: „ ſic ſuperſtitionis ſtirpes omnes ejiciendæ. “

Odit uterque locus, quum ſolos credat habendos
Eſſe Deos, quos ipſe colit. Vide ad h. l. Interpretes. (*)

Sed non minor ſuperſtitionis vis erat, & adhuc eſt, inter eos, qui *Chriſtiani* appellantur. Non brevis diſſertatio, ſed integra volumina mihi eſſent ſcribenda, ſi per ſecula eundo, quantum peſtilentiſſimum malum, *ſuperſtitio nimirum, religionis nomine tecta*, in orbe chriſtiano valuerit, verbis exponere vellem. Nam ut jam quidem de Gentilium vaniſſima ſuperſtitione captorum perſecutionibus violentiſſimis adverſus primos Chriſtianos nil dicamus, quis neſcit omni tempore Chriſtianos in Chriſtianos, omni humanitate poſita, ſæviiſſe? Quis neſcit *bella* illa ſcilicet *ſacra* contra *Saracenos*, ſanctiſſimorum curiæ romanæ Pontificum auctoritate & nutu ſuſcepta, in quibus ingentes ſtrages nonſolum incredulorum, ſed & Chriſtianorum vix nomine hoc dignorum, a fide dignis ſcriptoribus recenſentur? Quis ignorat, quanto cum furore Pontificii, egregiis ſcilicet monitis & conſiliis *Cleri* inducti, adverſus Proteſtantes ſævierint? Cui ignotum eſt homicidium Regum *Henrici* III. & IV. in Gallia peractum, per homines ſceleratiſſimos ſuperſtitione infernali in præceps actos? Cujus animus non horret, luctuque refugit, ubi ea legit, quæ in *laniena Pariſienſi* acta ſunt adverſus Reformatos, & tentata adverſus *Principes regni*, *conſpiratione pulveraria* in *Anglia* ſuſcepta? Cui ignota ſunt, quæ ſuperiore ſeculo adverſus eoſdem Reformatos in *Sabaudia* peracta ſunt? Cui non conſtat quantum valeat nonſolum in *Europa*, ſed & in *Aſia*, *horrendum* illud & *infernale Inquiſitionis tribunal*, quod a ſuperſtitioſiſſimis monachis inventum, & per eoſdem a longo jam tempore non ſine Chriſtianiſmi opprobrio exercetur? Profecto tam execranda facta debemus *ſuperſtitioni ſpecie religionis tectæ*, malo peſtilentiſſimo. Hinc etiam factum eſt, ut quæſtio orta fuerit inter viros eruditos, utrum *ſuperſtitio* potius quam *atheiſmus* magis ſint nociva ſocietati civili. Profecto, ſi ad exempla adducta attendamus, manifeſtum erit, ſuperſtitionem ita eſſe comparatam, ut longe majorem vim habeat, ad

(*) Inter ſelectas notas textui JUVENALIS hujus loci edit. HENNINII pag. 891. ſubjectas, LUBINUS ad verba: Deos quos ipſe colit; hæc interpretationis loco adjicit verba: „ Ein jeder Narr meynet er ſey der klügeſte. “

Digitized by Google

ad omnis generis crudelitatis crimina committenda, quam Atheiſmus. Saltem in hiſtoria non legimus, ab hominibus Atheis talia ſcelera commendata & perpetrata fuiſſe, qualia ab hominibus anili ſuperſtitione dementatis facta fuiſſe legimus. Sufficiebat iis, ſi inter cæteros mortales tolerarentur, quanquam pro ingenii, temperamenti & affectuum impetu & diverſitate, ad vitia etiam magis vel minus proclives eſſe poſſint. Hoc certum, *Dominicum* inter *Sanctos* ab eccl. rom. *ſancto Pontifice* relatum, ſocietati civili & caſtæ religioni longe plus detrimenti intuliſſe, quam B. *Spinozam.* De hac quæſtione vero data opera hic loci agere nolo. Videantur, quæ de ea utramque in partem adducta ſunt a P. *Baylio*, *Bernardo*, *Barbeyracio*, *Clerico*, *Buddeo*, & aliis. Nobis ſufficiat oſtendiſſe, inter *hæretificationis* cauſas merito referendam *ſuperſtitionem*, *ſpecie religionis tectam.* Uno faſce ea, quæ in hac theſi repræſentavi, complexus eſt vir *doctiſſimus*, qui *præfationem* verſioni libri a *Tyndalo* ſcripti præmiſit. Verba ipſa propter ſingularem ἐνέργειαν adduxiſſe juvat. Sonant autem ita: *Der Aberglauben iſt zvvar von der vvahren Religion ſo vveit unterſchieden, als der Schatten von dem Kærper. Denn die vvahre Religion iſt diejenige Art Gott zu dienen, vvelche mit deſſen Eigenſchaften und der Beſchaffenheit der menſchlichen Natur ybereinkommt. Der Aberglaube hingegen iſt nur eine Geſtalt davon, und beſtehet darinn, daß man Dinge zu Gegenſtænden oder Bevvegungs-Grynden einer gœttlichen Verehrung machet, vvelche es doch nicht ſind. Nichts deſto vveniger hat derſelbe das Schikſal, daß er gemeiniglich, oder doch vvenigſtens ſehr oft mit jener vermenget oder vervvechſelt vvird. Wenn Leute manchmal aus Unvviſſenheit, oder einer gar zu groſſen Leichtglaubigkeit, Dinge, vvelche bloß natyrlich ſind, fyr gœttlich anſehen und diſſfalls dieſelben beſonders verehren: Wenn ſie einen heftigen Eifer fyr gevviſſe Lehren, vvelche doch vveder zur zeitlichen noch evvigen Glykſeligkeit der Menſchen nothvvendig ſind, ingleichen fyr gevviſſe Gebræuche in Anſehung des æuſſerlichen Gottesdienſtes, bliken laſſen: Wenn ſie aus Mißverſtand, oder um etvvas beſonderes zu haben, ſich ſelbſt eine eigene Art Gott zu dienen, vvelche vveder in der Vernunft noch Schrift gegryndet iſt, ervvæhlen; ſo iſt nichts gevvœhnlicher, als daß ſovvol ſie, als andere, ein ſolches Verfahren fyr die vvahre Religion ſelbſt halten: Eine æuſſerlich bezeigte Verehrung gegen dasjenige, vvas man fyr gœttlich anſiehet; ein hiziger Eifer fyr eine eingebildete nothvvendige Wahr-*

Xxx xx 2 *heit;*

heit; eine ſtrenge und ſorgfæltige Beobachtung gevviſſer Gebræuche, die den æuſſerlichen Gottesdienſt betreffen, und die æuſſerliche Geſtalt einer beſondern Heiligkeit, vvelche bey dem erſten Anblik in die Sinne fællt, haben namlich einen græſſern Schein der Gottſeligkeit, als eine ſtille Ausybung der vveſentlichen Pflichten der Religion ſelbſt: und daher iſt auch dieſer Schein um ſo vielmehr fæhig die Gemyther der Menſchen zu blenden, daß ſie denſelben fyr die Sach ſelbſt annehmen. Es iſt unbeſchreiblich, vvie viel Unheil und Elend dieſe Vermiſchung der Begriffe, des Aberglaubens und der vvahren Religion, von undenklichen Zeiten her unter den Menſchen angerichtet hat. Sie iſt die Quelle gevveſen von allen Verfolgungen, vvelche jemals die Menſchen ihrer Religion vvegen ausgeſtanden haben. Sie hat verurſachet, daß viel unſchuldiges Blut vergoſſen, daß ganze Lænder und Stædte vervvyſtet, und daß manche Geſchlechter und Familien unglyklich vvorden ſind. Sie hat zu vielen Unruhen und Empærungen Anlas gegeben, und manchmal zu der allergræſten Feindſchaft und Uneinigkeit zvviſchen verſchiedenen Vælkern, zvviſchen Obrigkeiten und Unterthanen, zvviſchen Einvvohnern von einer Stadt, zvviſchen Mann und Frau, zvviſchen Eltern und Kindern, und zvviſchen den næchſten Anvervvandten den Grund geleget. Das erſchrecklichſte hierbey iſt dieſes, daß eben dieſe Vermengung der Begriffe, da man Aberglauben fyr Religion gehalten, die Menſchen ſo gar dahin gebracht hat, daß ſie ſich veſt eingebildet, ſie bevveiſen einen beſondern Eifer fyr Gottes Ehre und die Wahrheit durch ſolche Handlungen, vvobey ſie das vornehmſte Geſez ſovvol der natyrlichen als geoffenbareten Religion am meiſten ybertraten, und von aller Menſchlichkeit ſich am vveiteſten entferneten.

Dieſe betrybten Folgen und Wirkungen von einer ſolchen Vermiſchung des Aberglaubens und der Religion zeigen ſich auch noch æfters zu unſern Zeiten an verſchiedenen Orten, mehr oder vveniger: nachdem nemlich der Aberglaube eine græſſere oder geringere Gevvalt yber die Gemyther der Menſchen hat. Wie die Papiſten yberhaupt geſinnet ſind, und vvie ſie mit denen umgehen, vvelche Gott anders verehren, als es die Lehren und Geſeze ihrer Kirche haben vvollen, und davon nur im geringſten abvveichen, ſolches iſt bekannt genug. Bey den Proteſtanten iſt zvvar durch die Religions-Verbeſſerung und nachhero ein groſſer Theil des Aberglaubens ausgemerzet vvorden. Sie vervverfen auch græſten theils alle Verfolgungen vvegen der Religion, und behaupten eine

Freyheit

Freyheit des Gevviſſens. Dahin aber iſt es mit ihnen noch nicht gekommen, daß nicht æfters ein blinder Eifer fyr eine gevviſſe Partey, ingleichen der Haß gegen andere Religions-Vervvandten und mancherley Verſpottungen derſelben, fyr ein Styk der vvahren Religion angeſehen vverden. Ja es geſchiebet auch noch vvol zuvveilen, daß unter ihnen diejenigen, vvelche von den Sæzen ihrer Kirche in einem oder dem andern Styk abgehen, vvo nicht mit Lebens-doch mit Leibes-Strafen, mit Gefængniß, mit Geltbuſſen, mit Abſezungen von ihren Bedienungen, und mit der Landesvervveiſung beleget vver den. In dieſer Abſicht bleibet es alſo noch immer vvahr, vvas der beryhmte und ſinnreiche Doctor Svvift in dem andern Theil des Mærchens von der Tonne ſchreibet. Wir haben Religion genug einander zu haſſen, aber nicht einander zu lieben. Hactenus doctus ille Vir.

III.

Adducitur alia cauſa hæretificationis, nimirum ſuperbia & præſumta fiducia, de arreptis ſemel a nobis de religione ſententiis.

Inter cauſas triſtiſſimi mali, de quo agimus, merito referas *ſuperbiam*, vitium nempe illud, quo cogitata noſtra, dicta, facta, & *eruditionem* noſtram theologicam cumprimis, ſive veram ſive imaginariam, maximi facimus. Malum multis eruditis, inprimis *ſemidoctis*, familiare. Hi ubi ad aliorum labores & ſcripta oculos convertunt, ſæpiſſime abjectiſſime de iis ſentiunt, ſaltem, exiguum illis ponunt pretium. Hinc ubique in aliorum ſcriptis ampliſſimam reperiunt carpendi materiam. Putant inſuper hujus commatis homines, cæteros ſcriptores omnes in eodem argumento occupatos, ſi ſaperent, ſuæ, *utpote optimæ*, ſententiæ addictos eſſe debere. Peccant equidem in hoc caſu omnium fere diſciplinarum cultores; at inter V. D. Miniſtros & Theologos quammaxime hoc malum graſſari, in aprico eſt. Cujus rei tot proſtant antiquis pariter & recentioribus temporibus exempla, ut infitiari rem ipſam non poſſimus. Homines hoc morbo laborantes nonſolum lubentes *cum quibuslibet*, & *de quibuslibet* etiam diſputare ſolent; ſed & cedere nunquam volunt ſuis adverſariis; quod ſi in certamine pergunt, incipit mens fieri nubila, andabatarum in morem pugnant, & ab *hæretificatione* ſibi temperare amplius non valent. Cum hoc malo ſæpe conjunctus eſt *livor* quidam, qui facile inter *Doctores* ejuſdem *Academiæ* vel *Gymnaſii* exoriri poteſt. Ubi unus alterum eruditione ſuperat,

Digitized by Google

aut ſuperare exiſtimatur; ubi major eſt ſtudioſorum ad unum quam ad alterum confluxus; ubi methodus tradendi theologiam (ut de aliarum diſciplinarum Doctoribus nihil jam dicam) diverſa plane eſt; aut quando unus hypotheſibus quibuſdam delectatur, quas alter averſatur, exiſtimans, illas aut nullis fundamentis eſſe ſuperſtructas, aut nullum vel exiguum valde uſum habituras, clamores excitantur, quaſi *Hannibal* eſſet ante portas. Hæc ubi occurrunt, elatiora ingenia vix quieſcere poterunt. Incipiunt primo tacitos duntaxat ſuſurros movere, in aurem aliis, quos conſentientes eſſe putant, dicere, mox theſin aliquam, ſuppreſſo nomine adverſarii, illi opponere, ita tamen, ut pulchre conſtet, quis petatur; mox rumor per urbem vagatur; ſtudioſi conſpiratis factionum partibus controverſiæ momentum in majus extollunt; & quilibet pro ſua vel potius Doctoris & Præceptoris ſui ſententia, ſive ea nova ſit vel antiqua, fortiter ſtat; tandem ignis latens in flammam erumpit, exoritur *bellum theologicum*, & acerrime in ſe invicem invehuntur; diſſentientibus odioſa imponuntur mutuo nomina, & arreptis quibuſcunque tandem armis ſtrenue depugnant, quamvis ſæpiſſime maxima de *nihilo* oriatur *hiſtoria*, quod erudite & belle oſtendit, ὁ μακαρίτης *cl. Werenfelſius* in doctiſſimo libello de *Logomachiis Eruditorum*, quem omnibus optimarum literarum, Theologiæ cumprimis cultoribus, commendo. Quo magis autem intolerandum hoc malum animis eſt inſitum, eo majore etiam cum fervore animorumque contentione hoc bellum geritur. Vehementiſſimum autem eſſe ſolet, ubi illud inter *ita dictos Fratres*, qui eandem profitentur religionem, & communia ſequuntur ſacra, geritur. Norunt enim probe utrique altercantium, quali quiſque ſit in ſtatu, quo ingenio, moribus & eruditione ſit inſtructus, quales fautores & amicos vel adverſarios habeat; utra factio ſit potentior; & quæ ſunt alia, quibus quiſque ad adverſarium ſuum deprimendum & inviſum reddendum uti poteſt. Quale vero hoc viris modeſtis & pacificis, concivibus & ſtudioſis literarum, ſpectaculum exhibeat, & quid vulgus de his acerbiſſimo animo geſtis bellis judicare ſoleat, quilibet me tacente facile intelligit. (*)

IV. Ante-

(*) Superbiam & de arreptis ſemel religionis opinionibus præſumtam fiduciam inter cauſas hæretificationis eſſe numerandas, agnovit etiam reverendus & præſtantiſſimus ISAAC. WATTS, in libello cui titulus:

IV.

Antequam ſtudium *orthodoxiæ*, tanquam *cauſam hæretificationis* conſideramus, ante omnia, quid *orthodoxiæ* nomine ſignificetur, eſt

Præpoſterum nec eſt

Watts Betrachtungen yber den Vortrag der Lehre des Geſezes und Evangelii. Pag. 311. *verſ. germanicæ* ita ratiocinatur: *Die Eigenliebe, der Hochmuth, und eine eitele Einbildung von unſern eigenen Meinungen, ſind auch eine Quelle einer ſo liebloſen Auffyhrung. Hat man vvol jemals geſehen, daß blœde und demythige Seelen, die in Erkenntniß und Gefyhl ihrer eigenen Armuth und Unvviſſenheit ſtehen, und die bereit ſind andere hœher als ſich ſelbſt zu achten, dieſen liebloſen Gemythsneigungen nachgehænget haben? Ach aber! die elenden und thœrichten Menſchen ſind nur gar zu geneigt, ſich ſelbſt klyger und hœher zu halten als andere. Der erbærmliche* Laudillus, *der faſt allezeit irret, hat viel Myhe, ſich zu yberzeugen, daß er auch im Stande ſey ſich zu betrygen. Er denkt bey ſich ſelbſt, daß alle ſeine Meynungen gœttliche Wahrheiten vværen, und daher iſt er ſo ſehr verſchvvenderiſch, alle Begriffe und Gevvohnheiten, ſo von den ſeinigen unterſchieden ſind, Irrtum und Kezerey zu nennen. Er nimmt ſich die Freyheit, ſich eine eigene Religion zu ervvæhlen. Allein er verſtattet niemanden, auſſer ſich ſelbſt, gleiche Freyheit. Er iſt verſichert, daß er Grund hat, anderer Meynung zu ſeyn als andere, aber niemand darf ihm vviderſprechen, niemand hat Urſache, gegenſeitigen Meinungen zugethan zu ſeyn. Er eignet ſich eine* Untryglichkeit *zu, ohne eine dreyfache Crone auf ſeinem Haupt zu tragen, und richtet einen pæpſtlichen Stuhl voll kirchlicher unumſchrænkter Gevvalt an dieſer Seite des Meers auf. Er bringet einige* ſclaviſche Geiſter *zur Untervvyrfigkeit, und ſie vverden ihren eigenen Seelen und den Rechten der menſchlichen Natur treulos, da ſie ihren Glauben und Gevviſſen ſeinen herrſchſychtigen Befehlen aufopfern. Alsdenn vvird der Menſch ſtolz, hartnækig und ſtrenge, abſonderlich vvann er zu* einiger Stuffe der Ehr und Gewalt in der Kirche erhaben iſt. *Alsdenn ybergibt er die demythigen und nachforſchenden Chriſten* dem Satan, *aus keinem andern Grunde, als vveil ſie allen und jeden in ſeinem Lehrgebæude enthaltenen*

Digitized by Google

ſcio cujus prætenſæ orthodoxiæ ſtudium, quartam abſolvit hæretificationis cauſam.

eſt monſtrandum. Nimirum hæc vox in bonam & malam nunc partem ſumitur. *Laudabile* eſt hoc ſtudium, quando per id intelligitur ſingularis cura veritates cœleſtes, ſcitu neceſſarias & utiles, nonſolum cognoſcendi, ſed & eaſdem aliis rite tradendi, eaſque tuendi. *Laudabile* eſt, ſi is, qui amore harum veritatum incenſus eſt, operam navat omnem, ut in cognitione veritatum omnium in S. Literis detectarum, ſive eæ fundamentales ſint, ſive non, creſcat, accuratioremque indies ſibi rerum divinarum, theoreticarum & practicarum, comparet notitiam. *Laudabile* denique eſt hoc ſtudium orthodoxiæ, ſi, qui hoc tenetur, ſemper gravia a momentoſis, utilia a minus neceſſariis diſtinguit, in minus neceſſariis fratrem errantem forte æquo animo fert, illi non inſultat, aut odio eum habet & perſequitur; ſed potius, propriæ infirmitatis memor, placide cum aliis agit, & quod ſibi fieri vult, etiam aliis facit. Tale orthodoxiæ ſtudium quin *laudabile* ſit, nemo, cui ſana mens eſt, dubitare poterit. Sine hoc nemo bonus Chriſtianus, nedum V. D. Miniſter & Theologus eſſe poteſt. Ad hoc ſtudium incitandi ſunt auditores omnes publice & privatim; imo inter excellentiſſimas Theologi dotes referimus, ſi pectus ejus totum pervaſit ſincerum hoc *orthodoxiæ* ſtudium. Sed quemadmodum vox *Tyrannus* quemvis legitimum Regem minime crudelem ſignificabat olim: ita poſtea ſucceſſu temporis cum ſeveriſſime & crudeliſſime quidam ſævirent in ſubditos, nomen *Tyranni* odioſum valde quin & execrabile evaſit: ita ſimiliter præpoſtero quorundam ſtudio factum eſt, ut vox *orthodoxia*, communi plerorumque hodie ſapientum judicio, *contemtui* ſit expoſita. Per *orthodoxiam* igitur, dum eam pro *cauſa hæretificationis* venditamus, intelligimus ineptum & ridiculum *ſtudium*, omnes minutas pariter & parum profuturas opiniones & ſententias, vel a nobis inventas, vel a Majoribus traditas, tuendi, defendendi, aliis tanquam ſalutares quammaxime & momentoſas commendandi, inculcandi & laudandi; *ſtudium* homines ab his recedentes malignis ſuſpicionibus premendi, errores minimos exaggerandi, optimorum virorum

Sachen nicht Beyfall geben kœnnen. Er lehret vielleicht ſeine eltern Bryder die Lehren und die Zucht des Evangelii, vvie Gideon, der die Aelteſten von Succoth mit Ruthen und Dornen aus der Wyſten zychtigte. Ita reverendus *Watts.*

virorum meritis detrahendi, & promotioni illorum obicem ponendi, variis illicitis artibus ad aliis vitam acerbam reddendam utendi, atque ita pronuntiandi, quaſi in ipſorum poteſtate ſitum ſit, cœlum his aperire, illis vero claudere; denique exiſtimandi, ſe, propter calidum illum fervorem in quibuſvis defendendis, ſingulari privilegio *cœlitus communitos* eſſe aliis inſultandi, ſe ipſos vero pro ſtrenuis veritatis athletis venditandi. Ita vox hæc *orthodoxia hodie* plerumque ſumitur, & ut hanc odioſam valde definitionem habeat, in cauſa fuerunt illi, qui conſuetudinem quandam contraxerunt, ita, uti ſcripſimus, ſentiendi & agendi. Hanc vero *orthodoxiam ridiculam* plane eſſe & *ineptam*, *legitimo* etiam *orthodoxiæ ſtudio* contrariam, imo a *ratione* plane & *genio religionis* chriſtianæ *alienam*, jam per partes, ſed ſtrictim tamen probabimus.

Ridiculam primo eſſe & *ineptam* hanc *orthodoxiæ*, tanquam ſingularis alicujus *privilegii*, legitimam uſurpationem, ſibi arrogare velle, nullis in medium prolatis rationibus, deprehendit quivis, qui vel ad definitionem *orthodoxiæ* communi uſu receptam attendit. Qui enim ſe orthodoxum appellat, nihil aliud ſibi vult, quam ſe de religione & præcipuis ejus capitibus recte ſentire. Cum vero omnis homo, qui ſenſu communi non plane deſtituitur, idem de ſe teſtari poſſit, manifeſtum eſt, hanc appellationem *ridiculam* eſſe, quia hoc obtentu quilibet omnia ſibi poteſt vendicare privilegia adſertæ veritatis, & quæ inde emanare ſolent, bonorum. Ita titulo hoc olim uſi ſunt *Gentiles* adverſus Chriſtianos; *Chriſtiani* adverſus eos, qui non omnibus ſuis effatis ſubſcribebant; *Arriani* contra ita dictos *Catholicos*, *Catholici* adverſus Proteſtantes & alias ſectas; *Proteſtantes* adverſus Romanenſes; *Lutherani* adverſus Reformatos, & ita viciſſim. Ex quibus ſimul patet, eos, qui ad orthodoxiam ſuam alios criminaturi identidem provocant, nihil lucrari, nihil veritati præſidii inde accedere, ſed potius tales ab omnibus, qui ſapiunt, riſui exponi. Demonſtranda eſt veritas articuli cujuſvis religionis, & ſine hoc omnis ille titulus orthodoxiæ vanus eſt.

2.) Sed nonſolum *ridicula* eſt hæc neſcio cujus ſingularis orthodoxiæ *jactantia*, ſed *odioſa* plane & *periculoſa* eſt; quia ſub hujus prætextu quælibet *factio* jura ſibi vendicat *injuſtiſſima*, ſæpe & aliis, innocentiſſimis licet, valde *detrimentoſa*. Infinitorum exemplorum inductione facile hoc probari poſſe videt quilibet, qui quæ ante-

quam natus eſt, in eccleſiis geſta ſunt, haud ignorat. Unum autem duntaxat adferam exemplum hujus jactatæ *orthodoxiæ*, *titulo* inter ipſos *Proteſtantes* uſurpatum, cui innumera addere poſſem, ſi res non eſſet in vulgus nota ſatis.

Anonymus auctor libri, cui titulus: *Penſées libres ſur la Religion, l'Egliſe & le bonheur de la Nation*, pag. 193. nixus auctoritate Samuelis *Andreæ*, Profeſſoris Theologiæ Marpurgenſis, ejuſque epiſtola gratulatoria & apologetica contra *Daniam orthodoxam, fidelem & pacificam Maſii*, Profeſſoris Theologiæ, ſequentia refert: *Dans le tems d'Edouard VI. Laſcus & Micronius étoient Miniſtres de l'Egliſe Flamande à Londres. Forcés d'abandonner l'Angleterre après la mort de ce Prince, ils tachérent de s'établir avec leur troupeau en Dannemarc, mais les Luthériens les traverſérent dans ce deſſein, ſous prétexte, que la doctrine de ces Miniſtres étoit condamnée par la Confeſſion d'Augsbourg, & ils les obligérent de ſortir de ce Royaume au milieu de l'hyver. Quelque tems après, Micronius, ſe trouvant à Hambourg, eut une conférence avec Weſtphalus, Théologien Danois, qui ſe ſervit du conſentement des Egliſes Saxonnes comme d'un argument invincible contre les Calviniſtes. Micronius lui répondit, que ſi la vérité des opinions dépendoit du conſentement de pluſieurs Egliſes, le Pape avoit cauſe gagnée. Le cas eſt différent, repliqua l'habile Luthérien; les Egliſes Saxonnes ſont la véritable Egliſe de Dieu: & lorſque le Calviniſte repartit, que l'Egliſe n'étoit pas dependante d'un certain territoire, & que ſelon Luther lui-même, il n'y avoit point de ſociétés chrétiennes, qui ne fuſſent ſujettes à l'erreur; Weſtphalus coupa ce nœud gordien, en ſoutenant, que Luther n'avoit eu en vûë que l'Egliſe Romaine, & non pas l'Egliſe de Jeſus-Chriſt. Micronius n'oublia pas de lui dire, que l'Ecriture Sainte eſt l'unique regle de la foi, & d'inſiſter continuellement ſur cette regle fondamentale de la Réformation. Il eut pour toute réponſe: Voilà de beaux raiſonnemens! il ſuivroit de là, que Sa Majeſté Danoiſe, & tout le Sénat de Hambourg ſe fuſſent rendus coupables d'une grande faute, en faiſant un décret contre vous. Songez ſeulement, que vous êtes condamnés par l'Aſſemblée d'Augsbourg.*

Ce qui ſert de baſe à cette ſolution Gothique de Weſtphalus, eſt une maxime, qui regne dans toutes les ſectes de l'Univers. Il n'y a point de païs, où le Clergé de la religion dominante ne s'efforce de faire paſſer pour crimes d'Etat toutes les opinions, quelques indépendantes qu'elles

ſoient

Digitized by Google

ſoient de la politique, qui ſont contraires à ſon ſyſtème; ſur tout, quand il a de la peine à répondre aux argumens dont l'adverſaire ſe ſert pour les défendre. La preuve banale, que toutes les Egliſes, ſoutenues par le pouvoir temporel, employent contre les adverſaires, eſt par-tout à peu près la même. Elle tend toujours à mettre la divinité de la religion au niveau des ſens, ſans avoir le moindre égard à la raiſon. (*)

(*) Hujus Westphali vitam nuper delineavit Arnoldus Greve, Hamburgenſis Paſtor. Recenſionem hujus libri dederunt inter alios, Auctores actorum Lipſienſium Germanicorum Parte 118. Auctor recenſionis, poſtquam in cœlum ſuſtuliſſet laudibus hujus hominis orthodoxiam, zelumque pro factione ſua, pag. 762. hæc addit: *Viele Schriftſteller, vvelche die unmæſſige Hize Weſtphals tadeln, rechnen ihm auch dieſes als etvvas groſſes an, daſs er die ſacramentieriſchen Mærtyrer, des Teufels Mærtyrer nennet. Allein in dem Verſtande, da ers genommen hat, und in dem Zuſammenhange, in vvelchem ſich ſeine Worte finden, kann man es vvol hingehen laſſen. Denn er machet mit Auguſtino einen Unterſchied unter den gerechten und ungerechten Verfolgungen; er ſagt: Es hætten die Sacramentierer nicht Urſache, ſich yber Verfolgungen zu beſchvveren, und ſich als Mærtyrer zu ryhmen, vveil nicht die Strafe einen Mærtyrer macht, ſondern die Urſache. Myßten ſie nun bey ihren Schvvermereyen etvvan auch Verfolgungen leiden, ſollten ſie nur erſt ihre Irrthymer ablegen, und zuſehen, daß ſie nicht als des Satans, ſondern als Chriſti Mærtyrer leiden mæchten. Man ſiehet nicht, vvas in dieſen Worten ſtrafbar ſey; denn es ja vvol gevviß iſt, daß der, vvelcher um ſeiner eigenen Verbrechen vvillen leidet, nicht als ein Zeuge Chriſti leide. So kann man ihn auch bey andern Stellen entſchuldigen, und einen geſunden Verſtand in ſeinen Worten finden. Denn daß die flychtigen Sacramentierer in den See-Stædten viel ausſtehen myſſen, und daß auch einige in Engelland und Frankreich die Lebens-Strafe erduldet, das vvußte Weſtphal ſicher und gevviß. Allein, vveil ſie vvegen ihrer Irrthymer dergleichen verdienet, ſo vvaren ſie vor Satanas Mærtyrer zu halten.* Obſtupui ſane cum hæc legerem, & vix concipere potui, qua ratione vir doctus & ſapiens, in tanta Literarum luce, ſententiam Westphali ab omni humanitate alienam defendere tamen auſus ſit. Et profecto niſi mihi conſtaret, a fratribus Lutheranis componi hoſce libellos, recenſionem

3.) Qui hunc titulum ſibi vindicant, & morbo hoc laborant, ſolent utplurimum *optimos* quoſque & *innocentiſſimos* viros graviorum errorum reos poſtulare, & pro lubitu ſuo, *muſcas* in *elephantes* mutare.

4.) Sol-

illam tribuiſſem Monacho Italo, tetra ſuperſtitione dementato. Quid enim magis ab omni charitate chriſtiana alienum, quam hæc defenſio Weſtphali, intempeſtivo & crudeli zelo abrepti? Si ex hoc judicio viri docti judicandum eſſet, quali erga nos Reformatos ſint Lutherani animo, quid aliud colligere deberemus, quam hoc; eos, nos in maximas anguſtias conjectos, & ſine omni culpa noſtra perſecutione dura preſſos, loco auxilii e terris, quas occupant, ejecturos. An non videt vero vir doctus, recenſionis hujus auctor, Reformatos eodem jure, ſi jus ſit oppreſſis auxilium ferre nullum, uti poſſe erga Lutheranos, cum iiſdem malis conflictantes? Profecto puerilis illa excuſatio: Ego ſum orthodoxus, tu non item: valet tantum inter idiotas, doctores umbraticos, & mulierculas. Docti ejuſmodi ratiocinationem rident & deteſtantur. Aliter ſane viri in eccleſia Lutherana eruditiſſimi & celeberrimi de hoc argumento ſentiunt. Unum ſaltem hic adducam, nimirum Ch. A. Heumanni exemplum. Is in commentario in II. epiſtolam Johannis, hoc ipſo anno in lucem edito, ad v. 10. & 11. ita loquitur: *Eine jede Erklärung, welche andern klaren Befehlen Chriſti und ſeiner Apoſtel widerſpricht, muß als falſch und unchriſtlich verworfen werden. Wir wollen einen Befehl Johannis nach dem andern betrachten. Einen falſchen* Lehrer, *ſpricht er zuerſt nicht nur zu der Cyria, ſondern zu allen Chriſten*, nehmet nicht auf in euer Haus. *Er verbietet hiemit nicht, einen falſchen Lehrer, welcher auf einer Reiſe in Hungersnoth gerathen, in ſein Haus kommen zu laſſen, und ihn zu ſättigen, auch einen Reiſe-Pfenning ihm mitzugeben. Denn dieſes erfodert die gemeine Liebe, die Liebe gegen allen Menſchen.* Wenn deinen Feind hungert, *ſpricht Paulus Rom. XII.* 20. ſo ſpeiſe ihn, *und Galat. VI.* 16. Erweiſet Gutes allen Menſchen. *Chriſtus lobet Luca am X.* 33. *u. f. den Samariter, welcher den von Straſſen-Raubern ybel zugerichteten Juden in ein Haus brachte, und in demſelben pflegen und curieren ließ. Es verſtunden demnach diejenigen Johannis Befehl ganz unrecht, welche in dem ſechszehenten Jahrhunderte meyneten, man myſſe die aus Engelland der Grauſamkeit der Papiſten entgangenen Reformierten nicht einmal bis zu bequemer Abreiſe in der Stadt beherbergen. Vergaß man hier nicht*

Digitized by Google

4.) Sollicite circumſpiciunt, ubi inveniant homines in omnibus partibus *receptæ orthodoxiæ* conſpirantes, quos, quantum valent, nonſolum verbis extollunt, ſed & omnem lapidem movent, ut ad ea evehantur munera, in quibus poſiti cum auctoritate quadam & ſucceſſu minutas opiniones omnes propagare, & ad ſeram poſteritatem tranſmittere poſſint. Iidem vero, ubi quem ſuſpectum habent *heterodoxiæ*, (ad quod obtinendum ſufficit, ſi non iiſdem ſcriptoribus, quibus illi inhiant, delectatur) quantum in iis eſt, intercedunt, ne tales ad altiores dignitates provehantur. Mille hujus rei proſtant exempla. Unum adduxiſſe juvat, quod in medium adduxit cl. Tubingenſium Theologus D. *Maichelius*, in diſſertat. *de jure Principis circa doctrinas publicas. Mater* (inquit) *Comitis Benthemenſis, cum ageretur de celebri Gerardo Voſſio, Steinfurtum ad profeſſionem theologicam vocando, & Comiti laudato jam ab aliis eo'nomine commendato*, dixiſſe fertur, *ſe non paſſuram, ut quiſquam ad profeſſionem illam promoveatur, niſi qui ſit* UNDIQUAQUE ORTHODOXUS. (†)

die theure Lehre: Was du (*Lutheraner*) willſt daſs (*in gleichen Fællen*) dir andere (*die Reformierten*) thun ſollen, das thue du ihnen auch. *Was dem reformierten Lehrer*, Lamberto Danæo, *vviederfahren, als er durch die Lutheriſche Stadt Straſburg reiſen vvollte, erzehlet er ſelbſt in ſeinen* 1583. *gedrukten opuſculis theologicis pag.* 4060. *ſeq. Ich mußte*, ſchreibet er, *als ich* 1581. *nach Holland gieng, das theologiſche Profeſſorat daſelbſt anzutreten, meinen Weg durch Genf nach Strasburg nehmen. Ich kam in dieſe Stadt gegen Abend, und hatte Frau und Kinder bey mir. Es vvar mitten im Winter, und es vvar zugleich Regenvvetter. Da man nun ſchon erfahren hatte, daß ich ankommen vvyrde, vvar allen Wirthen verbotten vvorden mich zu beherbergen. Ich zeigete dieſen meine vvegen der Kalte und des Regens heulenden und ſchreyenden kleinen Kinder. Aber ſie vvaren unbarmherzig, und ich vvurde bey allen Gaſthæſen abgevvieſen. Endlich erbarmeten ſich yber mich und die Meinigen etliche Studioſi, vvelche uns in ihr Quartier aufnahmen.* Hactenus celeb. Heumannus.

(†) Vide de hac relatione paulo accuratiorem notitiam, quam ſuppeditat cl. CHAUFFEPIE, Lexici ſui pag. 602. articulo G. VOSSIUS.

Digitized by Google

5.) Quia vero per rerum naturam fieri non poteſt, ut homines ingenio, temperamento, cultura ſtudiorum, longe diſcrepantes in omnibus plane, licet ad ſummam rerum eandem profiteantur religionem, conſentiant; fieri aliter non poteſt, quam ut homines illi *perperam* dicti *orthodoxi*, inter fratres in eadem academia publice docentes, lites excitent & alant. Hinc & aliis eos duntaxat commendant libros, atque ſcriptores, quos ipſimet magni faciunt, & male ſentiunt de iis, qui aliorum lectione capiuntur. Ex quo facile patet, tales non poſſe non evadere *hæretifices*, auctoreſque eſſe malorum, quæ ex hæretificatione neceſſario oriuntur. Interim dum pro quibuſvis minutis opinionibus ſtant fortiter, & pugnant, *Deiſtis* & *Indifferentiſtis* ampliſſimam religionem cavillandi ſuppeditant materiam. (*)

V.

Huc accedit falſi nominis zelus.

Cum ſtudio qualiſcunque *orthodoxiæ tuendæ*, ut plurimum conjunctus eſt vehemens pro opinionibus, quas fovent hi homines, *zelus*,

(*) Conſentit mecum jamjam citatus venerandus & præſtantiſſimus WATTSIUS, qui libro citato pag. 312. ſequentem in modum pronuntiat: „ Es „ kann dieſes hæſsliche Laſter aus einer dritten Quelle hergeleitet wer- „ den, und dieſe iſt: Die beſtændige und freundſchaftliche Bekannt- „ ſchaft mit Leuten und Bychern, ſo unſerer Meynung ſind, und hin- „ gegen die Vermeidung aller derer Schriftſteller und Perſonen, die von „ uns unterſchieden ſind. Dieſes hat einen mæchtigen Einfluſs in die „ Zeugung und Unterhaltung liebloſer Begriffe. Nichts deſtoweniger „ iſt es doch die beſtændige Gewohnheit, nicht allein der ungelehrten, „ ſondern auch gar zu vieler von der gelehrten Welt. HERMES ſizt „ das ganze Jahr in ſeiner Zelle, und ſiehet ſich niemals nach ſeiner „ Bryderſchaft um. HERMES lieſet die Streitigkeiten nur, wie ſie von der „ einen Parthey beſchrieben ſind, und ſtreitet nur yber die zweifelhaften „ Fragen, ſo wie ſie in den Schriften des einen Theils vorgetragen wor- „ den. Er findet, daſs die daſelbſt vorkommende Vernunftgrynde und „ die angefyhrten Schriftſtellen groſſen Schein haben, und denn ruft er „ aus, es ſey unmœglich, daſs die Gegenpartey eben ſo viel Vernunft „ und Offenbarung ſollte zeigen kœnnen. Solchergeſtalt fahrt er fort, „ ſie als Menſchen von zerrytteten Sinnen, die in Abſicht ihres Glaubens „ ſchon verworfen wæren, und welche die Schrift zu ihrer eigenen Ver- „ dammniſs verdreheten auszuſchreyen. Cicero bemerkt und tadelt dieſe „ Gemythsart in ſeiner Abhandlung de Natura Deorum folgender maſſen: „ Veſtra ſolum legitis, veſtra amatis, cæteros cauſa incognita condem- „ natis.

Digitized by Google

zelus, quem ajunt eſſe *zelum pro gloria Dei*; ubi ſæpiſſime tamen deprehendas ſub *nomine* hoc aliud plane latere. Antequam vero ex certis indiciis de prætextu hoc judicium feramus, negandum non eſt, dari aliquem zelum pro gloria divina *laudabilem* plane. *Talis* eſt, ubi quis examine accurato rerum divinarum inſtituto, nonſolum omnes ingenii nervos intendit, ut ſolidam habeat notitiam eorum articulorum, qui ad ſalutem conſequendam, *ſecundum ipſius Soteris* & *Apoſtolorum decreta*, cognitu ſint neceſſarii; ſed & conſcientiæ ſtimulis perpetuo incitatus, ſedulam navat operam, ut auditoribus ſuis, & proximo cuique, eaſdem veritates frequenter commendet, inculcet, & gravibus argumentis inſinuet. Tali *laudabili zelo* animatus is eſt *Doctor publicus*, qui, ubi videt ſanctiſſimam religionem contemni, vellicari, generoſo impetu incitatus, errorum & cavillationum fontes detegit; rationibus graviſſimis cœleſtem doctrinam defendit & tuetur, veritatem in tuto collocat, & omnes ſtrophas adverſariorum omni adhibita modeſtia & gravitate tollere nititur, ſine cujuſquam tamen inſectatione. Tali *laudabili* zelo *armatus* eſt is, qui quicquid ad momentoſas veritates illuſtrandas, probandas & tuendas; quicquid ad veritatem & pietatem commendandam, & altiſſime ſuo & aliorum animis inſigendam facere poteſt, nullo labori parcit. *Tali zelo* præditus is eſt, qui omnem ſuam eruditionem, qua ornatus eſt, non impendit ad inutiles & parum profuturas quæſtiones enodandas, ingenium ſuum oſtentandum, ad controverſias quaſcunque agitandas, ſed eum unice in finem omnes ingenii nervos intendit, ut nonſolum ipſemet primo reddatur *melior*, *modeſtior*, & ad omnem virtutem magis *exammuſſitatus*; ſed & qui ſingulari ardet ſtudio eundem affectum in aliis excitandi, ſingulosque Chriſtianos, ſi poſſet, ad meliorem frugem reducendi, idque publice & privatim, ubicunque poteſt, ſingulari animi contentione urget. Qui his virtutibus, & hoc ſtudio cum erga ſe, tum adverſus alios animatus eſt, idque manifeſte demonſtrat non indubiis indiciis, eum *zelo pro gloria Dei* flagrare, judicare poſſunt omnes, quotquot vera rerum pretia cognoſcunt. Theologum hoc zelo animatum merito in cœlum tollimus laudibus, & inter ſeculi, quo vivimus, *ornamenta*, merito referimus, optamusque, ut ſingulæ academiæ, eccleſiæ & ſcholæ ejuſmodi hominibus inſtructæ eſſent. At eheu longe aliter ſentiunt, loquuntur & agunt, qui *inepto ſtudio*

orthodoxiæ

Digitized by Google

orthodoxiæ, ſuperius a nobis delineatæ, oſtentandæ abrepti ſunt. Horum hominum *zelum* non eſſe zelum *pro gloria Dei* manifeſtiſſime ita ſæpe produnt, ut nonniſi *fatui homines* aliud ſibi perſuadere poſſint. Patebit hoc certis quibuſdam characteribus, quorum unum alterumve repræſentabimus. *Primus* eſt; qui ſiniſtris adverſus viros optimos & veritatis amantiſſimos ſuſpicionibus captus eſt, & quæ fine optimo ab iis dicta ſunt, ſiniſtre interpretatur, ut eos exoſos reddat, *non Dei*, ſed *ſuperbiæ ſuæ* & *malitiæ* zelo abreptus eſt. Si quis oſtendit, ſe non omnibus minutis de religione opinionibus & controverſiis ſubſcribere, neque ſingulari receptarum cæremoniarum veneratione tangi, in cæteris vero, quod *eſſentiale* eſt in religione & *cæleſte*, magni facit, & tamen hoc non obſtante ab orthodoxis illis & zelo pro *gloria* ſcilicet Dei animatis viris pro *Indifferentiſta* habetur, id eſt homine cui perinde eſt quamcunque ſectetur religionem. Hoccine eſt indicium hominum *zelo pro gloria Dei inſtructorum?* Si ad probanda capitalia religionis capita omnes ingenii vires intendas, ſolidiſſimis utaris rationibus, neque Scholaſticorum terminorum aut trivialium argumentorum omnium, quæ a quibuſdam ex parum firmis S. Scripturæ teſtimoniis repetuntur, rationem nullam habeas, *Socinianiſmi* ſuſpectus es hominibus qui *divino ſcilicet* zelo ſeſe tactos jactitant. Quid hac in parte obtigerit *Eraſmo*, *Grotio*, *Tillotſonio*, multiſque viris excellentiſſimis & de religione chriſtiana optime meritis, ſatis notum eſt, & in *ſecunda diſſertatione de hoc argumento ſcripta*, *exemplis confirmatum*. At non vident *Zelotæ*, ſe hac ratione non tantum injuriam facere aliis, ſed dum turpem maculam præſtantiſſimis viris affricare volunt, religionem ipſam in contemtum adducere, atque ita *Socinianos* pro ἀκριβιςάτοις Theologis venditare? Si non omnia argumenta, quibus quidam exiſtentiam Dei, ejus providentiam & immortalitatem mentis demonſtrare ſolent, probas, *Atheiſmi* vel ſaltem *Deiſmi* te ſuſpectum eſſe dicent, homines tam *nobili* ſcilicet & *pio zelo* animati. An non vident autem adverſarium telum retorquere poſſe & dicere: Qui infirmis ad res maximi momenti probandas utitur argumentis, is vel ineptus argumentator eſt; vel *religionem in ſinu ridet*. Si aſſeris & contendis, libertati humanæ in rebus ad religionem ſpectantibus aliquid concedendum, neque homines ſimiles eſſe alienis nervis mobili ligno, ſed vi incitamentorum & argumentorum agere debere,

præmio-

Digitized by Google

præmiorum quippe & pœnarum capaces, titulo *Pelagiani* aut *Semipelagiani* te onerabunt, licet per omnem vitam forte horum hominum ſcripta nunquam inſpexeris. Dic multa adhuc in theologicis diſciplinis eſſe imperfecta, arctos eſſe ſcientiæ noſtræ theologicæ limites, in interpretatione S. Literarum multa eſſe paulo obſcuriora, in explicandis prophetiis earumque ad certorum temporum eventus applicatione multa dubia, *Scepticiſmi* te ſuſpectum eſſe dicent hi homines, tam *egregio* & *divino* plane *zelo* armati. Denique fac te acerrimo veritatis inquirendæ ſtudio commotum, & generoſo impetu incitatum, multas inanes diſtinctiones, longa conſuetudine in his vel illis ſyſtematibus occurrentes, aut ſilentio involvere, vel quia ineptæ ſunt, & adverſariis eas vellicandi ampliſſimam ſubminiſtrant occaſionem, aut quia plane nullum uſum habent, prorſus rejicere, *clamabunt* te *in cineres* (ut eleganti hac phraſi, quam adhibent hi *Doctorculi*, utar) *Majorum mejere*, hoc eſt peſſimum committere crimen. Profecto qui homines, ita ratiocinantes vel potius paratragœdiantes, pro hominibus habet *ſincero Dei zelo animatis*, ille neſcit quid ſit *zelus*, *religio* & *ratio*. Secundus eſt. Si homines rerum divinarum imperitiſſimi, nulla accuratiore religionis cognitione inſtructi, verique Chriſtianiſmi ignari, nihilominus tamen homines præſtantiſſimos, religionis ſinceræ amore tactos, iniquis premunt ſuſpicionibus, & ad eos perſequendos omnes impendunt vires, manifeſtum eſt, eos *vero Dei zelo deſtitui*. Quis neſcit vero, ignorantiſſimos & pingues monachos, omni ſolida cognitione religionis deſtitutos, & anili plane ſuperſtitione dementatos, aut innocuos plane homines, aut leviter errantes nonſolum *hæreſeos* poſtulaſſe, & vehementer perſecutos eſſe, ſed & omni tempore effeciſſe, ut vario tormentorum genere torquerentur, & ſæpe acerbiſſima nece adficerentur? An non potius furiis & *infernalis genii* auxilio, quam vero zelo *pro gloria Dei* animatos hos homines eſſe dices? Sed & præter *monachos* & *Inquiſitores* zelo Dei non armati ſunt illi inter *Proteſtantes*, qui cum præter ſyſtemata ſua, quæ juvenes didicerunt, intelligant nihil, omnes tamen præceptorum ſuorum *diſtinctiones*, *hypotheſes* & *minutas opiniones* deoſculantur, præſtantiſſimorum vero omnis ævi ſcriptorum libros non evolvunt, neque, (quod *periculoſum* eſſe jactitant) *adverſariorum* ſcripta rite perluſtrant, & examinant, hoc tamen non obſtante in quoslibet

Digitized by Google

diſſentientes debacchantur, & acuto dente rodunt, eos perſequuntur, aut ſaltem vitam illis acerbiſſimam reddunt. Ejuſmodi autem homines veri nominis *pro gloria Dei zelo* non eſſe armatos, ſed totum hunc zelum, quo ardent, zelum eſſe ὐ κατ' ἐπίγνωσιν, manifeſtum eſt. Tertius. Qui *vero Dei zelo* incenſus eſt, ut ſupra dixi, ubi de *laudabili zelo* verba feci, quammaxime ſollicitus eſt in tuendis iis veritatibus, quæ ad incrementum veritatis & pietatis plurimum conferre poſſunt. At hi homines, de quibus jam quidem agimus, non minus efferveſcunt, non minus clamant, non minus paratragædiantur, ubi de controverſiis *exigui* vel *nullius* momenti agitur; ubi præceptorum ſuorum ſententiæ impugnantur; aut pars aliqua ſyſtematis meris hypotheſibus ſuperſtructi concutitur, quam ſi ageretur de ſumma totius religionis. Scilicet, ſi Diis placet, credendum eſt, tantum fervorem ex *ſolo zelo pro gloria Dei* exoriri, quaſi vero Deo curæ ſint quæſtiones omnes *ſcholaſticæ*, *grammaticæ*, *criticæ*, *hiſtoricæ*, aut *metaphyſicæ*, quas ſi ignoraremus prorſus, religio nonſolum nihil pateretur detrimenti, ſed & magis ſæpe *ſimplex* eſſet, & magis ejus *pulchritudo* & præſtantia eniteret. Quot quæſo poſſemus enarrare controverſias (ut de antiquioribus jam nil dicam) inde a temporibus *emendatorum Sacrorum* magno animorum æſtu agitatas, de rebus minimi momenti, ubi tamen *utraque pars zelum pro gloria Dei* obtendebat, non ſine religionis contemtu & bonorum ſcandalo? Legantur quæ hac de re collegerunt viri præſtantiſſimi, *Pfaffius*, *Walchius*, *Arnoldus*, & plures alii. Quartus: Zelus pro gloria Dei in eo maxime elucet, ubi homines hoc zelo incenſi pro *vera virtute* hominum animis inſinuanda, & *vero Chriſtianiſmo* cultuque *interno* promovendo quammaxime ſoliciti ſunt, impedimentaque omnia felici progreſſui ejus obſtantia e medio tollere nituntur, & contra ea *novis præſidiis* adhibitis, religioni verum ſuum decus & ornamentum conciliare & reſtituere nituntur. In his vero ſæpe noſtri *zelotæ frigidiſſimi* ſunt, æquoque animo patiuntur, ſi in pejus omnia ruant; ſeveriſſimi vero ubi de his vel illis *ritibus*, inutilibus licet & veræ pietati parum profuturis, *retinendis* agitur; nullam hic ſæpe patiuntur mutationem, etiamſi omnium ſapientum judicio neceſſaria eſſet, nihilque vero cultui divino, aut regulis honeſtatis obeſſet; hinc etiam ſi vel ad oſtentationem, vel ad ſuperſtitionem, inſtituti veſtitus ſacri mutandi eſſent, facere id tamen, graviſſimis

Digitized by Google

viſſimis ſcilicet rationibus commoti, nolunt. Notum quid ante aliquot annos hoc in caſu obtigerit in *Regno Boruſſiæ*. Ex eodem ſine dubio *zelo* provenit, quod multi ex iis titulo Verbi Divini Miniſtri non ſint contenti, ſed *Legati Dei* appellari velint: „ Les Apôtres „ (*inquit Anonymus quidam*) étoient les Meſſagers de Dieu : Les Mi- „ niſtres de l'Evangile ſont leurs ſucceſſeurs; & par conſequent il faut „ les appeller Meſſagers de Dieu. Mais ce même terme, qui ſignifie „ en grec Meſſager, peut être traduit auſſi par Ambaſſadeur; & la „ plûpart des Eccleſiaſtiques, comparant à ce charactère reſpectable la „ dignité de leur ordre, ſont d'opinion, qu'il vaut mieux les intituler „ Ambaſſadeurs de Dieu, que Meſſagers, & en général ils croyent un „ homme de leurs amis, à meſure qu'il a des ſentimens favorables „ touchant leur rang, leur authorité & leur pouvoir ſpirituel. (*) Ex eodem fonte manat, quod ſæpe ejuſmodi homines, ubi cantus aliquis publicus longa conſuetudine receptus, aut libellus devotionis mutandus eſſet, & ad meliorem doctorum & indoctorum ædificationem formandus, acerrime refragentur, & mutationem ejuſmodi *periculoſam* valde clamitent. Quis autem credat tales *puro pro gloria Dei zelo* tantopere efferveſcere? Quintus. De quæſtionibus quibusdam & controverſiis ubi agitur, manifeſte produnt, ſe non pro gloria Dei, ſed *Majorum* ſuorum, *ſuaque gloria* certare. Cum certiſſimum ſit, Majores noſtros, *Calvinum, Lutherum*, cæteroſque religionis reformatæ Antiſtites errare, & labi potuiſſe, imo aliquando lapſos fuiſſe, atque hoc viri in cæteris veritatis amantes & candidi fateantur; noſtri *zelotæ* vero magnis viribus repugnant, eoſque, qui talia aſſerunt, *heterodoxias* ſuſpectos reddere volunt. Ex quo manifeſtum eſt, eos non pro *veritate*, ſed pro *Majorum*, cum qua *ſuam* conjunctam fore firmiter ſibi perſuadent, gloria certare. In eo vero homines illi parum ſibi conſtant. Nimirum recentiorum ſæpe evolverunt ſyſtemata, & ea duntaxat laudant, quæ a recentioribus Doctoribus, quorum veſtigiis inſiſtunt, reperta ſunt. Quod ſi quis muſteas illas & novas opiniones concoquere non poſſit, v. gr. *Coccejanas*, *Carteſianas*, *Wolfianas &c.* iſque aſſerat *Majores noſtros* ſimplicius longe de hiſce argumentis locutos, præſtareque eorum hac in parte ſequi veſtigia, relicta

Zzz zz 2

(*) Verba hæc extant pag. 363. in libro cujus titulus: Penſées libres ſur la religion, l'egliſe & le bonheur de la Nation; traduites de l'Anglois du Docteur B. M. impreſſus eſt Hagæ Comitum 1722.

relicta *antiquorum Doctorum* auctoritate, *Modernos* πυξ και λαξ defendunt, neque *tanta luce Majores noſtros* ſuperfuſos fuiſſe, ut illis ſemper vacivas aures præbere debeamus, manifeſte fatentur, atque adeo non pro *Majorum*, ſed *præceptorum recentiorum gloria & auctoritate* pugnant. Hinc pro temporum *ſpatio*, & doctrinæ in ſcholis tradi ſolitæ *diverſitate*, horum hominum ſententiæ, & *exinde ortus zelus*, mutari ſolent. Vide quæ *diſſertat. quarta* de hoc argumento in medium protulimus. Sextus. Denique manifeſtiſſimis indiciis ſæpe hi homines produnt, ſe non tam oſores eſſe *ſententiarum religioni inimicarum*, quam vero *hominum*. Hoc duplici argumento innoteſcit. *Prius* eſt, quod homines, *ſua opinione* errantes, & quidem *graviter*, non argumentorum pondere & evidentia, modeſtiaque in viam veritatis reducere tentent, ſed in contemtum eos adducere omni virium ope nitantur. Hinc ſolent eos cum inviſis hominibus, i. e. *hæreticis* antiquis pariter & recentioribus comparare, & ita invidiam contra errantes excitare; quod ſi *vero zelo* aliquo non dicam pro gloria Dei, ſed pro *gloria ſua vera*, eſſent animati, profecto a titulis hiſce, qui nihil probant, abſtinerent, & de diſſentientis errore revincendo toti eſſent ſoliciti. *Poſterius* ex eo manifeſtum eſt, quod cum quorundam hominum novas opiniones vel erroneas vel innocentes magno fervore impugnent, & quaſi de Patriæ ſalute ageretur, dimicent, facili tamen animo vitia & errores ferre poſſint in iis, quos *orthodoxos* appellant, id eſt, per omnia cum ſyſtemate, quod ipſimet ſequuntur, conſentientes: Id quod fieri non poſſet, ſi *puro* duntaxat pro *gloria Dei zelo* animati eſſent. Confer cum hiſce του μακαριτου *celeb. Werenfelſii orationem de vero & falſo Theologorum zelo*, *Clerici Parrhaſiana*, *Heumanni diſſertat.* alioſque plures.

VI.

Præjudicatæ opiniones multum etiam faciunt ad hæretificationis vi-

Præjudicia, quibus plerique mature ſatis imbuimur, multum conferre, ad multas erroneas opiniones arripiendas, notum ſatis & exploratum eſt omnibus. De iis in genere, cauſiſque, unde oriuntur, data opera hic agere nolumus. Diſpiciemus duntaxat, qua ratione *ea*, ad *alendum* & *promovendum* hoc malum, *hæretificationem* puta, de quo agimus, plurimum conferant. Et (1.) quidem conſtat,

Digitized by Google

ſtat, primas de religione ſive vera, ſive falſa opiniones, altiſſime ut plurimum mentibus inhærere, atque creſcente ætate confirmari. Jam vero Doctores publici cuicunque religioni addicti, ſuas de religione ſententias non tantum tanquam *ſalutares* commendant, & laudant, quod ferri poſſet; ſed eas ſæpe ita repræſentant, quaſi *ſolæ illæ* eſſent, quæ nobis *portam ad cælum* aperirent. Hinc ita ratiocinantur; *ſanctiſſima noſtra religio* hoc vel illud *credendum* præcipit vel vetat, ergo iſtud præſtandum vel omittendum: ubi vulgus, & qui ei ſimiles ſunt, nunquam intelligunt (nec forte ipſe Paſtor) *religionem chriſtianam ipſam & ejus decreta denotari*, ſed utplurimum *eam*, quam amplexus eſt ipſe Doctor. Poſito ſemel hoc principio, homines acie ingenii deſtituti, varia nectunt conſectaria. *Primum* eſt: Omnes opiniones, quas eccleſia in qua vivimus, & cui nomen dedimus, tradit, ſanctiſſime eſſe cuſtodiendas, & tenaciter retinendas; neque de ulla earum ſine periculo ſalutis æternæ dubitari poſſe: quod ſi quidam ſcrupuli adverſus has vel illas partes religionis in animis exoriantur, eas tanquam *Diaboli ſuggeſtiones* eſſe conſiderandas. *Secundum:* Has ſententias omnes, *licet non examinatas*, non tantum eſſe retinendas, ſed & πυξ και λαξ defendendas contra quoſcunque. Cumque vel ipſi docentes nullum diſcrimen ſæpe faciant inter *levia* & *momentoſa*, vel ſi faciant, a vulgo non intelligantur, exorta in eccleſiis lite etiam de rebus minimis, ſtrenue eſſe *clamandum* & *decertandum* pronuntiant. *Tertium:* Fas eſſe odiſſe viros alii religioni addictos, utpote a *ſola ſanctiſſima noſtra* religione alienos plane. Cum enim ſua opinione omnia tam aperta ſint atque clara & indubia, quæ profitentur & memoriæ mandarunt, fieri aliter non poſſe exiſtimant, quam ut qui a nobis diſſentiunt, aut verum nunquam examinarint, aut veritati pertinaciter reluctentur. *Quartum:* Cum illorum opinione iis ſit duntaxat patens cœli porta, qui ſecum ſentiunt, cæteris vero occluſa; omnibus viribus eſſe annitendum, ut homines miſericordia quadam non prorſus indigni ex inferni eripiantur faucibus, id eſt in ſuas partes pertrahantur. Occaſiones ergo cum iis diſputandi quærendas, omneſque ſanctiſſimæ noſtræ religionis *partes & partium partes* ſerio ipſis eſſe ingerendas & repræſentandas; quod ſi nobis vacivas præbeant aures, & dociles ſeſe monſtrent, laudandos & encomiis eſſe cumulandos; ſi vero argumentis argumenta opponant, ſuaſque opiniones

tium alendum & promovendum.

Digitized by Google

pertinaciter tueri velint, tum licitum eſſe tales pro *hæreticis* habere, atque, quicquid ſanctiſſimus pro gloria Dei *fervor* depoſcat, præſtare. *Primo* quidem, *errantes* vel *diſſentientes* ad ordinis eccleſiaſtici viros eſſe deferendos; at ubi non reſipuerint, tanquam *ſacræ matri inobedientes filios*, non argumentis, ſed pœnis eſſe coercendos. Nemo non videt, quam facile homines his imbuti opinionibus & præjudiciis, ad *hæretificationem* proni ſint. Quam rari autem ſunt in omnibus Chriſtianorum ſectis, qui ab his opinionibus & methodis cum diſſentientibus agendi recedant? Et ſi qui ſunt, qui naturali ingenii bonitate de diſſentientibus in cauſa religionis benigne ſentiunt, neque cito ad iram & indignationem rapiuntur, ſed de iis benigne eſſe judicandum clamant, quo loco utplurimum illi habeantur a *vulgo Eccleſiaſtarum* & *Semidoctorum*, notum eſt. Plerique ſane, qui moderata & pacifica conſilia in medium proferunt, *ſuſpecti ſunt*, & tanquam *tepidi* religionis receptæ, ut nil gravius jam dicam, *æſtimatores* traducuntur. Vera eſſe quæ dico, deprehendent omnes, qui quæ inter homines hinc inde geruntur, & geſta ſunt, animadvertunt. Confirmantur plerumque homines in his opinionibus per alios, conſuetudinemque eorum quibuſcum vivunt, qui eandem canunt cantilenam. Pondus his addunt ſæpe Doctores ſacri & Oratores, qui vehementer detonare ſolent in diſſentientes, eorumque errores exaggerant: ubi plebs & ſemidocti id audiunt, effervеſcunt, metu quodam corripiuntur, & ubi incidunt in homines a receptis publice opinionibus recedentes, ſtatim eos tanquam homines *peſtiferos* valde aliis repræſentant, & odioſa iis imponunt nomina. Imo ſæpe ignorantia & ſtupore fieri ſolet, ut qui *unam* tantum *ſententiam* hominis aliorum opinione graviter errantis approbat, reliquis omnibus ſubſcripſiſſe cenſendus ſit. Huc accedunt librorum parum utilium *promiſcua lectio*, & *Doctores publici*, quibus præjudicia illa vehementer confirmantur. Incidunt ſæpe mature adoleſcentes, etiam non contemnendi ingenii, in libros theologicos nonſolum nullo ordine inſtructos, & gravibus argumentis deſtitutos; ſed & tales, ubi opiniones diſſentientium non ſunt rite propoſitæ, nervi argumentorum legitime non repræſentati, leve a momentoſo non ſatis diſtinctum; imo tales ſæpe, ubi religioni auctores non ducunt, infirmiora argumenta adverſariorum adducere, neglectis & ſilentio involutis gravioribus & evidentioribus quibus utuntur.

Hinc

Hinc fieri aliter non poteſt, quam ut illi, qui meliora non legerunt, ſed in iis adquieſcunt, quæ in talibus libris tradita ſunt, per omnem vitam fallantur, & *Doctores umbratici* & *hæretifices* evadant; his ſi accedat *auctoritas docentis*, caperata fronte ſemper ingeminantis: *Hos libros cave legas mi diſcipule, latet enim in illis peſtiferum virus; nimis clarus eſt hic auctor & ſubtilis; facile ſtrophis ſuis incautos in ſuam ſententiam pertrahit*, & quæ ſunt hujus furfuris alia, confirmantur illi quibus mens læva eſt. Conſilium horum Doctorum non improbarem, ſi ita loquerentur cum adoleſcentibus, gravioribus diſciplinis nondum excultis. Probe enim initio ſtudii theologici antea omnia tales ſtudioſi ſcire debent fundamenta illius religionis, quæ publice, ubi nati ſunt, recepta eſt: promiſcua auctorum diverſæ ſectæ addictorum lectio eos plus turbaret, quam adjuvaret: at ubi theologiæ cultor, ingenio & eruditione pro ætate ſatis inſtructus, frequenter ingeminari talia audit, tantum abeſt, ut Doctori ſuo vacivas præbeat aures, ut potius ſingulari deſiderio ejuſmodi libros conquirat & diligenter evolvat; ubi deinde ſæpe fieri ſolet, ut nonſolum præceptorem ſuum contemnat, ſed & majori impetu in *diſſentientium* ſententias inclinet. Cum vero longe maxima pars eorum, qui ſanctiores literas colunt, ob ingenii tarditatem & defectum φιλοπονιας, in præceptorum ſententiis adquieſcant, eantque, qua itur, non qua eundum eſt, mirum non eſt tales tandem *hæretifices* evadere, & ab opinionibus ſuis per vitam non dimoveri. Denique multum ad hoc confert, quod ab *uno* vel *altero* Doctore publico vel privato, præpoſtere ratiocinante & cauſam ſuam male tuente, de *univerſo cœtu religioni huic addicto judicium ferant*. Audiverunt forte apud exteros degentes S. Theologiæ cultores hominem aut ſuperſtitioni pravæ addictum, impudenter religionis noſtræ decreta impugnantem & damnantem; vel alium liberius de religione in univerſum loquentem, & quidem contra principia ſectæ, quibus addictus eſt; vel denique moroſum quendam hominem innocuas opiniones vehementer impugnantem; hinc colligunt, omnes, qui huic *familiæ* addicti ſunt, pariter eſſe animatos. Hinc ubi illis aliquando provincia controverſias publice tractandi tradita eſt, vehementiſſime & promiſcue invehuntur in cœtus illos publicos & Doctores illius. Mirumne eſt tales, qui diſſentientium libros non evolverunt, neque familiariter uſi viris eruditis & ſapientibus

tibus horum cœtuum, pravis præjudiciis captos ad crimen *hæretificationis* valde propendere, & vix ac nevix a fervore, quo agitantur, retrahi?

VII.

Neque parum promovet hoc vitium ſtudium inclareſcendi, quod multorum doctorum & ſemidoctorum occupat animos.

In diſſertationibus noſtris de *cauſis incredulitatis* oſtendimus, *ſtudium inclareſcendi*, famamque inter eruditos obtinendi, ſæpe effeciſſe, ut multi in graviſſimos errores inciderint, eoſque magno ſuo periculo pertinaciter defenderint. Jam vero oſtendemus, idem ſtudium homines ad *hæretificationis* crimen perpetrandum facile inducere poſſe. Quemadmodum nimirum illi, qui nomen aliquod inter famoſos incredulos obtinere volunt, defendere ſolent opiniones portentoſas & a communibus ſententiis Chriſtianorum abhorrentes; ita ab altera parte multi ſtudium omne in eo collocant, ut *nomen hominis*, pro quibuſvis, etiam minimi pretii veritatibus, & hypotheſibus, in gremio eccleſiæ, cujus membrum ſunt, receptis, quammaxime ſoliciti & in minutiſſimis etiam ſeveriſſimi, obtineant. Nimirum hi homines exiguo eruditionis apparatu ut plurimum inſtructi ſunt, eoque nomine humo ſe tollere non poſſunt, at ardent tamen cupiditate inter ſuos inclareſcendi, atque *ſtatoris veritatis*, *uſu* ſcilicet *receptæ*, famam conſequendi. Cum autem fieri non poſſit, quam ut in eccleſiis, in quibus vivunt, & in exteris etiam, multæ opiniones & hypotheſes defendantur, *novæ* aliquando, licet *innoxiæ*; ampliſſimam ſibi datam occaſionem exiſtimant, incredibile ſuum, quo in verum tuendum ſe ferri clamant, oſtendendi ſtudium. Igitur novas opiniones & hypotheſes leves, quæ *ſalva orthodoxia* defendi poſſent, ſtrenue impugnant, in circulis omnibus, ubi plebis & hominum indoctorum maxima turba eſt, de rebus illis garriunt; nonnunquam etiam in ipſis *concionibus ſacris* de hiſce verba faciunt, & tanquam de re maximi momenti ageretur, paratragœdiantur. Imo aliquando collegia habentur contra fratres, uni eidemque confeſſioni addictos, quod occaſione litium inter *Carteſianos* & *Coccejanos*, *in Belgio* excitatarum, factum eſſe, non ſine ſcandalo bonorum omnium, hiſtoria tradit.

2.) Hæ

2,) Hæ lites vero, licet vere eruditorum judicio omitti facile poſſent, ſaltem tanta animorum contentione agitari non deberent, utplurimum magnas excitant tragœdias; cum quia inter fratres eidem religioni addictos agitantur, tum quia ab iis exercentur plerumque, qui ignorant, quid in Theologia *leve* & *momentoſum* ſit. Quod ſi vir vere doctus partes componere diſſidentes in animum inducat, male conſulit famæ ſuæ, quandoquidem cedere neutra pars vult, quia, ſi Diis placet, utraque pars de certitudine ſuæ ſententiæ perſuaſa eſt. Hinc Theologum pacificum & ſapientem nauſeant noſtri bellatores, eumque neque *frigidum* neque *calidum* eſſe dicunt. Quid contigerit *celeb. Witſio*, cujus ſcripta hodienum magni æſtimantur, pacificatoris perſonam agenti inter *Coccejanos* & *Voëtianos*, notum ſatis eſt.

3.) Augetur utplurimum malum, quandoquidem ſemieruditorum turba eſt maxima, vere ſapientes rari. Illos defendit numerus, junctæque, ut ille ait, umbone phalanges; unde ſemper probabile eſt, hyperaſpiſtas iſtos victoriam reportaturos, cæteros vero cauſa caſuros. Quid in omnibus conciliis, excepto apoſtolico, ſive antiquioribus ſive recentioribus factum ſit, abunde ex hiſtoria eccleſiaſtica patet. Veritas ſuffragiorum numero æſtimatur, poſt breve autem temporis intervallum tota mutatur ſæpe ſcena. Ita olim in Belgio *Coccejani* (ut alibi jam hoc monuimus) a cæteris omnibus, ſolis nempe orthodoxis premebantur; poſt aliquot annorum decurſum, ubi illi *victores* erant, *Coccejaniſmo non faventes* vehementer impugnabantur, quod ex iis cummaxime manifeſtum fuit, quæ contra *Joncourtium, eruditum Theologum Gallum*, in Belgio acta ſunt. (*) Qui principes ſunt in novis hypotheſibus impugnandis, elapſo brevi temporis ſpatio, reque ἄνευ πάθων examinata, pro Doctoribus umbraticis venditantur, & riſui ex-

(*) Libellus a JONCOURTIO conſcriptus Hagæ Comitum 1708. editus eſt, ſub hoc titulo: „ Lettre de Mr. de Joncourt aux Egliſes Wallones
„ du Païs-Bas, où il leur rend compte de ce qui s'eſt paſſé dans le dernier
„ Synode de Nimegue, au ſujet des Entretiens ſur les diverſes méthodes
„ de ceux qu'on appelle Coccejens & Voëtiens dans les Provinces Unies.
„ Avec le jugement du Synode ſur ce livre, & la retraction de l'auteur
„ en conſequence de ce jugement. "

ponuntur. Interim tamen manifeſtum eſt, bonos homines *ſtudio inclareſcendi* inductos, & de rebus minoris momenti acriter decertantes, *hæretificationis* crimen valde promovere, quod ex *imaginariorum præliorum* hiſtoriis, a viris doctis deſcriptis, abunde ſatis patet.

VIII.

Alia cauſa hujus mali repræſentatur. Nimirum favor quo ſæpe utriuſque ordinis viri hæretifices proſequuntur.

Denique etiam huc multum conducit, quod Principes *rerumpublicarum & ordinis ſacri* nimis cito *vacivas aures præbeant zelotis, & clancularii calumniatoribus, qui vel innocentes plane, vel leviter errantes gravibus ſuſpicionibus onerant*, iiſque ultra modum indulgeant. Nimirum hac ratione animos addunt hominibus illis, & oleum addunt camino. Profecto ſi viderent tales ſuſurratores, parum ſe criminationibus ſuis clandeſtinis lucrari, imo potius inviſos reddi, multi præſtantiſſimique viri minime gravarentur malignis ſuſpicionibus, & tot mala, quæ ex *hæretificatione* oriuntur, abſutura eſſent; ingenia vero præſtantia magis magiſque excitarentur ad eruditionem maſculam promovendam, animiſque veritatis ſtudioſorum inſtillandam & infigendam. At ſunt eheu! contra multi *utriuſque ordinis viri*, in omnibus cœtibus Chriſtianorum, qui ſæpe in ſinu gaudent, & maximam voluptatem capiunt, ſi legunt & audiunt ita dictos *fratres in Chriſto conjunctiſſimos* ſeſe mutuo lacerare, mordere, variis calumniis proſcindere, ignorantiæ, ſtuporis, maledicentiæ, arguere, & omnia illa pleno ore effundere & effutire, quæ atra bilis ſuppeditat. Ita autem agendo incipiunt rixoſi *criſtas tollere*, ſibi plaudere, rixandi & calumniandi lubidinem pro *veritatis & pietatis zelo* venditare, alioſque ad inanem diſputandi pruritum excitare, atque ita *hæretificationis ſtudium* augere. Profecto ſi contra utriuſque ordinis viris graviſſimis nonniſi in deliciis eſſent *viri vere eruditi*, *ſapientes*, *pacifici*, *moderati animi ſtudioſi*; ſi facile paterentur rixoſos homines aceto italico perfundi, contemni, in numerum Doctorum umbraticorum referri, & muneribus illis excludi, quæ rixis & contentionibus anſam præbere poſſent: ſi hoc facerent, inquam, ſat ſcio, indies magis atque magis numerum contentioſorum & hæretificum valde *imminutum* iri.

IX. Sed

Digitized by Google

IX.

Sed pergo ad ultimam hujus mali cauſam aperiundam; quæ eſt, *controverſiarum de quæſtionibus inutilibus nimia multitudo.* Magnum eſſe controverſiarum theologicarum numerum apertum ſatis eſt, neque quiſquam, qui rerum theologicarum non plane ignarus eſt, diffitebitur, inter eas plures eſſe *levis ponderis* atque *nullius plane aut exiguæ utilitatis.* Quantum autem detrimenti hæc multitudo religioni & pietati afferat facile deprehenditur, & eheu! triſtis experientia omnium temporum ſatis confirmavit. Sed nobis breviter quidem & reſpectu habito ad argumentum, quod tractamus, agendum hic eſt. Et (1.) quidem hic numerus ingens controverſiarum ipſam religionem chriſtianam adducit in contemptum, profaniſque eam contemnendi anſam ampliſſimam ſuppeditat. Plures enim exinde colligunt, nil eſſe *in religione certi*, ſed de religionis articulis omnibus utramque in partem diſputari poſſe, cum illi ipſi, qui per totam vitam theologiæ excolendæ operam dederint, tam vehementer inter ſe diſſentiant; præſtare ergo aut parum aut nihil credere, ſectarique ea quæ veriſimilia videantur, de qua re, quia alibi prolixius egi, plura non addam. (2.) In ſyſtematibus multis, & ita dicta *theologia polemica*, multæ leves & parum profuturæ controverſiæ reperiuntur, quæ aut prorſus ignorari & ſilentio involvi potuiſſent, aut ex *hiſtoria eccleſiaſtica & literaria* peti, ſiquidem eas cognoſcere aliquis neceſſe eſſe putaret, poſſent. In ſyſtemate noſtro *Heideggeriano* ſyllabus controverſiarum ultra *tercentas* extenditur, quarum longe maxima pars abeſſe poſſet, ſine detrimento theologiæ ſtudioſorum & religionis. Imo ſæpe fieri ſolet, ut capita religionis chriſtianæ minus momentoſa, v. gr. de decretis Dei, de lege forenſi & cæremoniali Hebræorum, &c. *æque prolixe* tractentur, ac capita de exiſtentia Dei, de veritate religionis chriſtianæ, & alii gravioris momenti articuli. Hinc fieri aliter non poteſt, quam ut debilioris judicii ſtudioſi, *momentoſum* a levi diſtinguere non valentes, exiſtiment, in promiſcua illa & numeroſa controverſorum articulorum cognitione *ſummam veræ eruditionis theologicæ* conſiſtere, ſtrenueque omnibus illis controverſiis addiſcendis incumbendum eſſe; quæ opinio quanta mala omni tempore poſt ſe traxerit, triſtis docet experientia. Sæpe inſuper fieri ſolet, ut divinæ ſapientiæ cultores incidant in libros

eorum, qui *mordaces* atque *diſputaces* ſunt, qui quæſtionum & controverſiarum *momenta in majus extollunt;* qui diſſentientium argumenta aut *prorſus ſilentio involvunt*, aut ita *repræſentant*, ut putes eos homines eſſe *nullo ingenio* inſtructos & artis ratiocinandi imperitos plane. Sæpe denique publici Doctores adoleſcentes, nondum vera rerum theologicarum pretia cognoſcentes, ſed *diſputaces* tamen & *inani ſuperbia tumentes*, in cœlos tollunt laudibus, neque obſcuris verbis ſignificant, tales olim eccleſiæ orthodoxæ *lumina evaſuros*, religionem in tuto collocaturos, atque utriuſque ordinis Præſidum laudes & remunerationes conſecuturos. Quis autem rebus ita comparatis miretur, ſi *hæretificum numerus* indies magis magiſque incrementa capiat, atque *umbratiorum Doctorum turba* in eccleſiis caput tollat?

DISSER-

Digitized by Google

DISSERTATIONIS DE CRIMINE HÆRETIFICATIONIS, EJUS CAUSIS ET REMEDIIS.

Pars VI. & ultima.

Sect. I.

Poſtquam in antecedentibus theſibus, pro inſtituti noſtri ratione, præcipuos fontes *hæretificationis* deteximus; tempus eſt, ut *media* adferamus malo huic tollendo, aut ſaltem minuendo idonea. Quanquam enim fieri non poſſe credam, ut malum hoc radicitus e cordibus hominum evellatur, reprimi tamen & imminui poſſe experientia teſtatur. Doctorum certe publicorum, Theologorum inprimis eſt, ſanctiorum diſciplinarum cultoribus *mature* ea inculcare, quæ animos adverſus peſtilens malum præmunire poſſunt. Et *primum* quidem remedium *adverſus* graviſſimum vitium eſt, *cultura acuratior diſciplinarum philoſophicarum*, quo nomine etiam *Jus Naturæ & Ethicam* intelligi volo. Harum ope nonſolum addiſcimus præjudiciorum fontes & ſophiſmatum variorum cauſas, ſed & quid ad *demonſtrationem veram* requiratur, varioſque probabilitatis gradus diſtinguendi methodum pulchre docent: *Hæ* monſtrant, quanta ſit ingenii humani in cognoſcendis divinis & hu-

Progreſſus fit ad media, quæ malo huic obicem ponere poſſunt.

Digitized by Google

manis rebus imbecillitas; quam anguſti mentium humanarum cancelli; quam frequenter in optimorum etiam virorum mentes irrepat error; quam facile verborum æquivocatione, nimia feſtinantia, auctoritate alium, ſuperbia & φιλαυτια a vero retrahamur. *Hæ* oſtendunt, quam ſit verum inveniendi in abſtruſioribus rebus via difficilis, quantiſque impedimentis obſita: harum diſciplinarum ope diſcimus, quam ſint argumenta ab *invidia* petita *ridicula*, *inepta*, & *viro honeſto indigna*: quanta opus ſit attentione, in dijudicandis & rite expendendis aliorum opinionibus; quam difficile ſit, ubi de diſſentientibus agitur, animo a pravis ſuſpicionibus alieno plane ſententias ipſorum ponderare. Partes denique harum diſciplinarum, morales inprimis, animos potius ad modeſtiam, pacis ſtudium, & commiſerationem erga errantes, quam ad eorum oppreſſionem inducunt, & *optima* certe contra hæretificationem ſuppeditant *media*. Et profecto, qui animum convertit ad auctores plerarumque infauſtarum litium, cito deprehendet, eos diſciplinas illas nobiliores parum cognoviſſe, præſidiisque ad legitimum examen inſtituendum deſtitutos fuiſſe, itaque & ambitione corruptos, neglectis genuinæ ratiocinandi legibus, ad judicandum de aliorum ſententiis acceſſiſſe. Per me ergo aliquis hæreſium matrem appellet philoſophiam cum *Tertulliano*; ego potius eam *præſervatricem* & *expultricem* tutiſſimam eſſe crediderim contra infauſtum & peſtilens *hæretificationis* ſtudium. Unde non poſſum non hac occaſione omnes S. theologiæ ſtudioſos monere, ut antequam ad rite cognoſcendam theologiam animos adjungunt, diſciplinas philoſophicas rite ſtudioque ſummo excolant, elapſoque curſu academico rurſus eas diligenter expendant. Sine his enim futurus V. D. Miniſter vel Theologus in tenebris verſabitur, *andabatarum* in morem pugnabit adverſus adverſarios, *Doctoriſque umbratici* in certaminibus perſonam tuebitur. Plura non addo, quia in antecedentibus, quæ huc faciunt, adducta ſunt.

II

Secundum medium repræſen- Qui calido hoc ſtudio fervet, alios, quos errare putat, emendandi, & in catalogum hæreticorum referendi, bene & prudenter agit, ſi is ante omnia omnem diligentiam adhibet & ſolicitudinem,

cum

cum ad edomandos proprios animi adfectus, *tum ad ea diſcenda*, *quæ ad ſalutem cognitu & præſtitu ſunt neceſſaria.* Quod ad *priorem* partem hujus moniti & medii ſpectat, nonſolum æquum ſed & neceſſarium eſt, ut quis ante omnia ſui ipſius gerat curam, mentemque a pravis adfectibus purget, antequam de curandis aliis laboret. Natura pravorum adfectuum docet, vix aliquo cum fructu cum diſſentientibus diſputari poſſe, niſi ſuppreſſis peſſimarum inclinationum fomitibus. O quam bene egiſſent innumeri controverſiarum minutarum tractatores & *hæretifices*, ſi miſſo ſtudio diſſentientes redarguendi, & in ſuas ſententias pertrahendi, tempus pretioſiſſimum in emendatione pravorum affectuum, quibus obnoxii erant, poſuiſſent; profecto ita melius ſibi fuiſſent conſulturi, & tot lites & contentiones abſuturæ fuiſſent. Ut id fiat ſuadet theologicorum ſtudiorum, & officiorum quæ V. D. Miniſtro incumbunt, ratio. Qui cum fructu theologico ſtudio vacare vult, præter humaniorum litterarum, artis criticæ & antiquitatum peritiam, nobiliores philoſophiæ partes percurrere debet. Tenetur is nonſolum religionis ſuæ ſyſtema probe intellexiſſe, ſed & aliorùm de religione ſententias præcipuas perſpectas habere, graviſſimorumque errorum fontes noſſe, & ſpecioſa, quibus utuntur adverſarii, argumenta accurate cognoſcere. Neceſſe inſuper eſt, ut ethicæ chriſtianæ præcepta, præprimis vero officia V. D. Miniſtro incumbentia, altiſſime animo ſuo ſint infixa. Denique in evolvendis primis eccleſiæ chriſtianæ monumentis, & terendis commentariis criticis & philologicis, a viris doctis ad illuſtrandum Vetus & Novum Teſtamentum conſcriptis, quammaxime ſedulum oportet eſſe Verbi Divini Miniſtrum. Quam longo vero ad id rite exequendum ſpatio temporis opus eſt? Quam pertinaci & indefeſſo ſtudio & labore opus eſt, ad non *mediocrem gradum* in his ſtudiis obtinendum? Quem in finem igitur, cum tot & tanta præſtanda ſunt, ad minutas aliorum opiniones examinandas & impugnandas ſeſe adjungit V. D. Miniſter vel Theologus, inprimis ubi videt a diſſentiente nil novi, ſed centies recocta in medium proferri, taliaque, quæ nullum detrimentum bonis moribus afferunt. Si noſter *bellator* officio V. D. Miniſtri in urbe vel agro rite defungitur, longe *gravioribus* & *magis neceſſariis* eſt diſtrictus curis, quam ut parum profuturas tractet controverſias; nimirum perpetuum eſt illi cum variis vitiorum generibus bellum, contra quæ omni argumentorum

tatur adverſus hæretificationem.

Digitized by Google

mentorum vi & virium contentione depugnare debet: viſitandi ægri & moribundi: tradenda & jugiter inculcanda ſunt juventuti prima religionis elementa: habendi ad populum ſermones ſacri, qui, ſi debita induſtria conſcribuntur, tempus requirunt non exiguum. Idem dictum velim de officiis, quæ Profeſſoribus Theologiæ incumbunt. Adde tot negotia varia, quæ neque prævideri, aut per honeſtatem & conſcientiam evitari facile poſſunt. In hoc rerum ſtatu, qualis dementia eſt, cum nulla poſtulet neceſſitas, ſtudioſe quærere diſſentientem, cum quo ſerram diſputationis reciprocare poſſis? Majoriſne momenti ſunt illæ controverſiæ, quam officia jamjam deſcripta? Num talis coram Deo excuſari poteſt, qui graviſſimum munus non ſine detrimento ſæpe animarum ſibi concreditarum negligit, & ad agitandas alienas & parum profuturas provolat controverſias, nullos triumphos habituras? Profecto ejuſmodi homo, ſi vel maxime error non eſſet levis, ante omnia pectus ſuum excutere debet, examinando, utrum ad adverſarium ſuum rite & ſolide refutandum *ſufficientibus* ſit inſtructus *viribus*; utrum neceſſe ſit, ut ipſemet primus adverſarium aggrediatur; utrum tempus hoc permittat nec ne, & quæ ſunt aliæ circumſtantiæ. Quod ſi quis, quæ dicta ſunt, ſerio expendat, haud facile inducetur, ut ad novas & innocuas opiniones refellendas animum inducat, aut diſſentientem infeſtis armis aggrediatur, illum exoſum reddat, eorumque numerum adaugeat, qui *hæreſeos* ſuſpecti ſunt. Conferendæ cum his quæ diximus, binæ *meditationes* τυ μακαριτυ celeb. *Werenfelſii*, in quarum *prima* agit de *ſcopo Doctoris, in academia S. Literas docentis.* In *ſecunda* vero examinat quæſtionem: *Utrum habitus theologiæ, qui debet eſſe in Miniſtro Eccleſiæ, an qui eſſe debet in Doctore academico, plura requirat.*

III.

Affertur tertium medium.

Inter ea, quæ *contentionum & hæretificationis ſtudium* in animis hominum ſupprimere poſſunt, etiam hoc eſt; ſi *nimirum publici Doctores in ſuis ſyſtematibus minutarum controverſiarum nullam faciant mentionem, aut ἱςοριας duntaxat cauſa, & quaſi aliud agendo earum memores ſunt; ſed graviſſimis veritatibus probandis & tuendis duntaxat ſunt intenti.* Neceſſe eſt, ut hoc faciant, cum propter

Digitized by Google

propter ipſos S. Literarum cultores, tum propter dignitatem argumenti, quod tractare debent. Primo enim adoleſcentes hactenus id, quod leve & momentoſum eſt, in religione nondum ſatis cognoſcunt; hinc ubi innumerarum controverſiarum in ſyſtematibus recenſio fit, facile contingere poteſt, ut ſingulas ζηλῳ pertractandas putent, præſertim ſi auctor ſyſtematis, quod non raro fieri ſolet, ſingularum ſed leviſſimarum opinionum momenta extollit. Sat eſt, ſi curſu temporis S. Theologiæ cultor ex *hiſtoria eccleſiaſtica* & *literaria* hiſtoriam harum vel illarum exortarum contentionum ediſcit. Accedit, quod, ubi hoc non evitatur, adoleſcentes fiant *diſputaces*, *ſibi ſuffeni*, ad omnem novam opinionem impugnandam *incitati* & *parati*, putantes, ſe hac ratione lumina eccleſiæ & orthodoxiæ fulcra evaſuros. His nunquam bella & certamina deſunt, ſed cum quo certent, fervidæ illæ mentes ſemper habent. Ubi vero ſemel hoc ardore incenſi ſunt, nullum vere medium ſupereſt, ex animis illorum vitium hoc eradicandi. Poſtulat autem inſuper *dignitas religionis* & præſtantia ſumma veritatum graviſſimarum, ut Theologi amputatis minutis opinionibus, in iis toti ſint occupati materiis, quibus ſalutares veritates cum *theoretica* tum *practica* animis *auditorum* inſinuantur. Profecto res adeo non facilis eſt, ita ſacrarum Literarum cultores inſtituere, ut ipſimet graviſſima religionis capita poſſint explicare, ſolidis argumentis probare, & contra adverſarios etiam doctos vindicare, quod tamen neceſſe eſt, nonſolum ut ipſimet de his ſint veritatibus perſuaſi, ſed & ut ſuo tempore auditoribus ſuis eaſdem veritates rite tradere & commendare poſſint. Profecto Profeſſores, qui hoc negligunt, contra conſcientiæ & prudentiæ leges peccant. Quod ſi vero videant S. Literarum cultores, quanto ſtudio & meditatione opus ſit, ad graviſſima & momentoſiſſima illa capita rite tradenda, tempus in minutis controverſiis tractandis non conterent, nedum ad alios refutandos & impugnandos erunt proclives. Ad hoc multum etiam conferre poteſt, ſi Doctores publici, Theologi præſertim, ſingulares quaſdam hypotheſes, quas deamant, non nimis urgeant, aut pretium earum extollant. Nimirum vix datur *academia* aut *gymnaſium illuſtre*, in quibus Doctores publici per omnia conſentiant; ſed prout quiſque aut nactus eſt Profeſſorem, aut libros evolvit, vel propriis meditationibus intentus ſin-

Digitized by Google

gulares quaſdam hypotheſes excogitavit, ita etiam tales ſuis diſcipulis commendare ſolet; quæ quidem ferri facile poſſent, quoniam ita cum ingeniis humanis comparatum eſt, ut per omnia in ſingulis opinionibus convenire non poſſint. Peſſimum vero hoc eſt, quod ſingulares illas hypotheſes & opiniones tanquam *res pretioſas valde & utiles* extollant, eos, qui iſtas aſpernantur, tanquam homines *nullius ingenii* traducant, & ita inter diſcipulos ipſos *factiones* excitent. Hinc fieri ſolet, ut, ſi novitatis ſpecie ſeſe commendent tantopere deprædicatæ opiniones, eæ nonſolum per vitam ſerventur, & ſucceſſu temporis pro *parte orthodoxiæ* habeantur, ſed & tanquam tales corpori ſyſtematis theologici inſerantur. Has *adjectitias opiniones*, ſi quis poſtmodum admittere non vult, ſuſpectus habetur & erga *Majores* ingratus homo, quanquam certiſſimum ſit, ante luſtra quædam, muſteas opiniones excogitatas, vixque olim ab iis qui veræ doctrinæ adhærebant, toleratas fuiſſe. Ita ſemper eadem luditur fabula. Quæ lites & contentiones exortæ ſint in Belgio & alibi, occaſione *Carteſianiſmi* & *Coccejaniſmi*, nemo ignorat. De quo tamen non ſemel nos egiſſe meminimus in *hiſce diſſertationibus*. Similem eventum habitura eſſe ſyſtemata theologica ad *illuſtris Wolfii* mentem concinnata, filii noſtri (nos enim de hiſce ſoliciti haud ſumus) ſentient. Prudens ergo Theologiæ Profeſſor, ſiquidem certæ quædam hypotheſes ſive antiquæ ſint ſive novæ, ipſi arrideant, eas ultra modum non extollet, nedum cum contemtu judicabit de aliis Doctoribus publicis & collegis, qui eas magni non æſtimant: iidem vero viciſſim eas non ridiculo faſtu & tanquam *periculoſas* repræſentabunt, aut *publicis ſcriptis* impugnabunt, ſed diſcipulorum arbitrio permittent, utrum iis album calculum adjicere velint nec ne. Potius vero ante omnia *eruditi & ſapientes* Doctores auditores ſuos frequenter hortabuntur, ut nihil ſine examine admittant, veritati ſolæ victas dent manus, ut *eſſentialia* potiſſimum religionis capita potius quam *acceſſorias opiniones & hypotheſes* addiſcant, minutarumque opinionum *examen* in adultiorem ætatem transferant, aut plane miſſum per omnem vitam faciant; & rejectis omnibus *factionibus* & *pravis ſuſpicionibus* mutuum amorem alant, diſſenſum illum in rebus minoris momenti æquo animo in *fratribus* ferant, ſibique perſuadeant, ſive *novas*

hypo-

Digitized by Google

hypotheſes repudient, vel ament & defendant, ipſos propterea neque *doctiores*, neque *ſapientiores* a viris eruditis æſtimatum iri.

IV.

Studium tolerantiæ, tanquam quartum antidotum adverſus hæretificationem commendatur.

Inter media vero *efficaciſſima*, quæ animo meo occurrunt, ad *exitialem hæretificationis pruritum* reprimendum, foret hoc ſine dubio, ſi mature ſatis Præceptores & Doctores publici *tolerantiæ*, *divini illius dogmatis*, *ſtudium de meliore nota ſuis auditoribus commendarent*, *& infinita incommoda, quæ ex intolerantia oriuntur*, *vivide repræſentarent.* De hoc dogmate data opera hic agere animus non eſt, partim quia hoc argumentum ſingularibus libris a Viris doctiſſimis eſt excuſſum; partim quia in prioribus de hoc argumento ſcriptis diſſertationibus pro inſtituti noſtri ratione ſatis de eo egimus. Strictim igitur tantum indigitabo præcipuas rationes, ad quas attendere debet Doctor publicus, hoc argumentum rite pertractaturus. Et 1.) quidem auditoribus ſuis monſtrandum eſt, quam ſit illud *tolerantiæ* & *pacis ſtudium neceſſarium* & *utile;* quam *aptum* ſit, ad impediendas innumeras lites & contentiones, & linguarum prælia; *quam arcte conjungat fratrum animos*, eoſque adducat, ut miſſis minoris momenti diſceptationibus ea conjunctis viribus agant, quæ ad cœleſtem doctrinam explicandam & inſinuandam, & ad regnum Jeſu Chriſti ampliandum facere poſſunt; quam *utile* & *neceſſarium* ſit hoc *ſtudium*, ad eccleſiarum & rerumpublicarum ſalutem & tranquillitatem conſervandam & alendam, & quæ ſunt generis hujus plura alia. Et profecto ſi ſalutaribus conſiliis vacivas aures præbituri eſſent homines, jam in his terris imaginem haberemus felicitatis, quæ inter beatos locum habitura eſt. Dices: talem conſenſum & animorum æquabilem conformationem inter *ſuavia ſomnia* eſſe referendum. Non abnuo, ſi ad præſentem ſtatum animorum, docendique ſacra methodum animum convertas. Sed non quæritur, utrum fieri poſſit, ut homines idem de ſingulis articulis religionis ſentiant nec ne: hoc tantum diſceptatur, utrum homines, non obſtante illo de religione *diſſenſu*, *amice* nihilominus & *pacate* inter ſe mutuo vivere poſſent, ſi mutuam pacem & tolerantiam colerent. Atqui hoc ego inter τὰ ἀδύνατα minime refero: quid enim me cogit

tandem, ut alium a me diſſentientem odio habeam, aut illi inſultem propterea tantum, quod ille de religione aliter ſentiat, quam ego? Pone diſſentientem gravem tueri errorem, & talem quidem quem exitialem ipſemet putem; profecto nihil ego præſtare poſſum, quam ut iſtum *argumentis ſolidis*, ſi fieri poſſit, ei eximam, melioraque ipſum edoceam: quod ſi forte allatis omnibus rationibus meis ſe victas dare non poſſe mihi manus adſerat, nihil mihi reliquum eſt, quam ut Deo ipſi negotium permittam. Profecto multa in moralibus pro ἀδυνάτοις habentur, quæ talia non ſunt. Ad me quod ſpectat, neque *Gentilem*, neque *Turcam*, neque *Judæum*, vel *Chriſtianum longiſſime a me diſſentientem* propter religionem, odio habeo, aut male illi cupio.

II. Repræſentandum auditoribus noſtris *neminem ſponte errare*, ſed homines inſtituta inter ideas menti obverſantes comparatione, ubi nexum inter eas deprehendere vel non deprehendere putant, propoſitionibus aſſenſum præbere vel non præbere. Fieri quidem poteſt, ut quis *oſtentationis* cauſa malam cauſam contra animi ſui decreta defendat; at hæc ſimulatio duntaxat eſt erroris, non vero ſpontaneus aſſenſus. Profecto in religionis negotio homines *inviti* utplurimum errant, & errori adhærent etiam tanquam *veritati*. Neque quæritur, utrum non plurimi errantium examine inſtituto accuratiore errorem, quem profitentur, deprehendere poſſent; hoc enim non negamus; ſed aſſerimus duntaxat, hominem *dum errat*, atque in eo ſtatu permanet, invitum errare, atque adeo *miſericordia potius* tangi erga errantem nos debere, quam illi iraſci, aut ignominia quadam vel pœna eum afficere. Ubi infantes, pueros & puellas fabulas narrare audimus, & inepte ratiocinari, ridemus, neque propterea duriter tractamus, quia ſcimus eos jam quidem ob ingeniorum imbecillitatem aliter judicare non poſſe. Jam vero homines plerique confirmatæ ætatis, *pueris* ſimiles ſunt. Inter mille vix unus eſt, qui in *veritatem ſerio* inquirat, aut *religionem, in qua natus eſt,* ἄτερ πάθων examinet; eunt plerique quo itur non quo eundum eſt, & antecedentium turbam ſequuntur. Alii propter cauſas, quas hic enarrare nolo, examen inſtituunt religionis; at ita, ut ea præponderent ſemper, quæ deſideriis ſuis & opinionibus cum lacte quaſi materno hauſtis ſatisfacere poſſe videntur.

videntur. Quicquid ſit, homines qui errant, quibus tandem ex cauſis id fiat, *invitos* errare, ponere debemus, atque adeo etiam *tolerantiam* adverſus eos exercere.

III. *Maxima ingeniorum diverſitas diſcipulis noſtris probe eſt repræſentanda.* Nimirum ab ipſa nativitate inter homines deprehenditur maxima reſpectu omnium facultatum, mentium humanarum *diverſitas*, quæ ex primigenia conſtitutione cujuslibet mentis oriri videtur. Videmus certe gemellos, uno eodemque fere tempore natos, etiam ante omne tempus educationis & inſtitutionis, diverſis viribus mentis inſtructos eſſe; unde etiam judicii, memoriæ & propenſionis diverſa eſt ratio: accedente deinde educatione, inſtitutione, & diverſa variorum ſcriptorum lectione fieri aliter non poteſt, quam ut in varias & a ſe invicem diſcrepantes ſententias incidant. Hoc cum in omni vitæ genere locum habere facile advertamus, mirari non debemus, ſi in rebus ad religionem ſpectantibus idem eveniat. Qui uni eidemque ſectæ in ſumma rerum addicti ſunt, ubi ad particulares quæſtiones explicandas deventum eſt, in diverſa abeunt, & qui hoc prohibere vellet, ingenium humanum mutare deberet, quod impoſſibile eſt. Sæpe ubi legimus vel videmus dari innumeros homines inter ipſos Chriſtianos, qui turpiſſima ſunt dementati ſuperſtitione, taliaque credunt & colunt, quæ adverſa fronte cum principiis rationis & revelationis pugnant, excandeſcimus, & horrore quodam corripimur; at ubi ponimus, nos in *Italia*, *Hiſpania* aut *Luſitania*, ut de aliis locis nihil dicamus, natos & educatos eſſe, & ſuperſtitionem a teneris annis imbibiſſe, aliorumque exemplis ad ita ſentiendum & agendum inductos, & præſidiis melioribus deſtitutos fuiſſe, perit omnis illa admiratio, & odium erga miſere errantem, & incipimus *miſericordia* potius horum hominum tangi, quam vero abominatione. Accedunt inſuper tot circumſtantiæ in vita humana, quibus homines a veritate retrahuntur, & contra in erroribus confirmantur, ut omnibus rite expenſis non poſſimus non aliis a nobis in religionis negotio diſſidentibus ignoſcere, iis bene cupere, omnibuſque mediis uti, quæ ad eos tolerandos facere poſſunt. Hæc, ſi rite adoleſcentibus, & mature ſatis a Doctoribus publicis repræſententur, dubium non eſt, quin ad *tolerantiam* & *moderati animi ſtudium* hac ratione incitentur & quaſi trahantur.

Digitized by Google

IV. Atque hoc eo magis valebit, ſi obſervemus, errantes exiſtimare, *ſe recte de religione ſentire*, *nos* contra, qui aliter judicamus, *errare*. Quidquid igitur de noſtra orthodoxia dicimus, quantiscunque eam extollimus laudibus, id omne ſibi vendicant; & viciſſim quodcunque jus nobis adverſus errantes vendicamus, eodem privilegio eſſe ſe inſtructos clamant. Peſſimum in hoc negotio eſt, quod nullus in his terris occurrat infallibilis judex, qui diſſidentes componere, & in animos hominum poteſtatem ſuam exercere poſſit; nam ille qui *Romæ* ſedet, & ſe in *aula* ſua *infallibilem* controverſiarum *judicem* perhibet, ridetur ab omnibus qui ſciunt, quid ad ſolidam perſuaſionem hominum animis ingenerandam requiratur. Aut ſi infallibiles illi Petri ſucceſſores, errores ex animis tollere, & plena in luce veritatem collocare poſſunt, cur tandem ſtatim poſt Chriſti Soteris noſtri diſceſſum viventibus adhuc Apoſtolis exortas in primitiva eccleſia *enormes hæreſes & portentoſas opiniones ex eccleſia chriſtiana non proſcripſerunt?* Dic aliquem Sodes, dic *Quintiliane* colorem? Cum igitur ſimile jus habeat vel habere ſibi videatur errans, ac is qui recte ſentit, manifeſtum, quam *inutilis* ſit & *culpanda hæretificatio*, & quam iniquas leges adverſus ſemetipſos ponant illi, qui aliis propter religionem, *tanquam hæreticis*, inſultare volunt.

V. Sæpe auditoribus ſuis Profeſſores publici repræſentare debent *innumera mala*, quæ ex vitio *hæretificationis* emergere ſolent, eaque cum incommodis, quæ modeſta tolerantia excitare dicitur, conferre. Poſtquam auditoribus ſuis ponderoſis argumentis oſtenderunt, quam *peſtilens* ſit hæretificationis ſtudium; quod *nullum jus* habeant homines potentiſſimi & ſapientiſſimi in aliorum conſcientias; quam ſtultum & malignum ſit, odioſis titulis & pœnis omnis generis adficere velle homines aliter quam nos de *religione* ratiocinantes, & quæ alia huc pertinent. Ex hiſtoria eccleſiaſtica veteri & recentiore in compendio repræſentandæ ſunt, violentiſſimæ Paganorum adverſus Chriſtianos, inprimis vero Chriſtianorum erga Chriſtianos factæ perſecutiones, exilia, tormenta, proſcriptiones, neces, cum omnibus circumſtantiis, quæ quidem per legitima teſtimonia ſolide probari poſſunt; & dubium non eſt homines, quibus triplex circa pectus æs non eſt, aut quibus cor adamante quovis durius non eſt, auditis tam inhumanis & barbaris actionibus,

bus, horrore quodam & deteſtatione adverſus *perſecutiones* omnes correptum, & ad deteſtandam hæretificationem inductum iri. Monſtrandum eſt autem illis inſuper, ſemel poſita & conceſſa in diſſentientes *perſequendi libertate*, nullos terminos neque cancellos reperiri poſſe, quibus tanto malo occurri poſſit. Hæc vero exempla non ſunt ſimpliciter enarranda, ſed ſimul oſtendendum, ejuſdem criminis reos eſſe, quotquot deteſtandis his artibus utantur, ſive *orthodoxi*, ſive *heterodoxi* appellentur. Reſpondendum ſimul eſt ad incommoda, quæ ex tolerantia oriri dicuntur, & quæ mature ſatis a quibuſdam Doctoribus in hoc argumento non ſatis verſatis, inculcari audiverunt. Strictim (quoniam ipſa materia ampliſſima eſt) igitur, quid iis regerendum ſit, breviter duntaxat repræſentabo. Nimirum communis eſt multorum ordinis eccleſiaſtici & politici virorum ſententia, conceſſa cuivis libertate conſcientiæ, nulliſque adhibitis adverſus diſſentientes pœnis, innumeras exorituras eſſe in rebuspublicis, imperiis & eccleſiis turbas, quæ vix ac ne vix ſine adhibitis publicis pœnis ſedari poterint. Inductione denique exemplorum ſuam ſententiam probare volunt. Ingeminandum igitur eſt Doctoribus publicis, (*a*) multa dari incommoda in eccleſiis & rebuspublicis, quibus prorſus tollendis hominum conatus non ſufficiant. *Errare* & *peccare* humanum eſt. Adverſus utrumque malum præſto ſunt egregia media, ſed quæ penitus tollere id non valent; agendum ergó hoc, quod licitum eſt, morboque curando accommodatum. (*b*) Illi qui a recepta publice religione recedunt, ſuaſque opiniones tuentur, non ſunt dicendi *auctores turbarum*, ſed illi, qui eos ferre nolunt. Conſtat id exemplo *primorum Chriſtianorum* & *Reformatorum*. Primi Chriſtiani novam profecto & a Gentilium plane diverſam intulerunt mundo de religione ſententiam; & excitatæ ſunt hac occaſione *turbæ*. Sed quinam earum auctores? *Quis primus turbavit aquam?* Profecto non Chriſtiani, qui nihil aliud agebant, quam ut Chriſti doctrinam publice proponerent, & commendarent. Gentilibus nec voluerunt, nec potuerunt inferre vim. *Turbarum* igitur auctores erant ipſimet *Gentiles*, qui argumenti opponebant verbera & tormenta. *Zvvinglius* & *Lutherus* ab ea, in qua nati erant religione, diſceſſerunt, & quidem ob graviſſimas rationes. Hac occaſione in multis imperiis & rebuspublicis exortæ

Digitized by Google

ortæ ſunt turbæ & perſecutiones. Sed a quibus? Profecto ab iis, qui *Paparum* duntaxat decretis adhærebant, & *Proteſtantes* ferre nolebant. Ex quo (*c*) manifeſtum eſt, non neceſſario ex diſſenſu turbas oriri; cum enim qui a recepta opinione recedit, alteri injuriam non inferat, neque eum lædat, ſed ratiocinetur duntaxat; cauſa non eſt cur turbæ, ſeditiones vel bella exoriantur; opus eſt duntaxat, ut unus alterum ferat, & examinando atque argumentando periculum faciat, a cujus parte ſtet veritas. (*d*) Repræſentandum auditoribus, quantacunque etiam ex tolerantia errantium mala oriri poſſint, ea *longe minora* eſſe iis, quæ ex *hæretificatione* & *perſecutionibus diſſentientium* neceſſario emanare ſolent. Canon eſt moralis apud omnes ſectas receptus; *non eſſe mala perpetranda, ut inde eveniat bonum.* At homines a nobis in religionis negotio diſſidentes calumniari, lædere, in exilium mittere, aut quibuscunque tandem ſubjicere pœnis, malum eſt; ergo non licet his mediis uti, ſed ante omnia abſtinendum a malo, & rationibus duntaxat pugnandum eſt. Si infinita numero mala in hiſtoria omnium ſeculorum expoſita & narrata, quæ ex hæretificatione oriuntur, comparentur cum iis incommodis, quæ per tolerantiam aliquam evenire *caſu* ſolent, manifeſtum erit, exiguas iis, qui tolerantiam commendarunt conquerendi cauſas relictas. (*e*) Inſuper monendum, Deum, neque per rationis vel revelationis decreta, ullam aliam cum errantibus viam demonſtraſſe & intimaſſe, quam *demonſtrationem veritatis ad conſcientiam*, quæ a ſolida veritatis repræſentatione dependet, ab una parte; ab altera vero ab *illuminatione Dei*, ad quam obtinendam non *hominum*, ſed *Dei auxilio* opus eſt. Quod ſi imperantes neglecta lege naturali & revelatione, errantes pœnis ſubjiciant, videant, qua ratione actiones ſuas & decreta coram *Deo Judice univerſali* omnium hominum eoque æquiſſimo, excuſare poterint. (*f*) Ingeminandum inſuper, nullam ſententiam de modo agendi cum iis, qui errant, aut noſtra opinione errare videntur, magis rationi & Evangelio convenire, quam *prudentem & circumſpectam tolerantiam;* nullam vero contra magis evidentiſſimis & manifeſtiſſimis rationis & conſcientiæ principiis contrariam eſſe, quam *hæretificationem.* Si omnes ingenii nervos, omnem mentis aciem intendas, manifeſtiſſimum erit, nullam contra errores nobis datam eſſe *medicinam*, quam vero *demonſtrationem veritatis*

ſolidis

Digitized by Google

ſolidis ſuperſtructam argumentis. Si modo quid error ſit, & qua ratione, eaque ſola, homo ab eo liberari poſſit cogites, res erit manifeſtiſſima. Si animum vero convertis ad religionem chriſtianam, prouti illa a Chriſto & Apoſtolis tradita eſt, vides ubique commendari amorem *proximi*, *tolerantiam*, *manſuetudinem*, *pacem*; vides nullis externis adhibitis pœnis religionem propagatam, ſed cœleſtem doctrinam ſolam, miraculis confirmatam, eam vim in animos hominum habuiſſe, ut patriæ, & ſi quid illa mortalibus magis carum eſt, inter tot perſecutiones & obſtacula valedixerint, religionique pravis affectionibus minime gratæ ſeſe ex animo addixerint. Cur igitur nolumus fidiſſimos hoſce duces, nimirum rationem & revelationem ſequi? Contra vero nihil magis abſonum eſt, & rationi magis contrarium, quam ad errantes emendandos iis velle uti mediis, quæ per ſe ineptiſſima ſunt ad finem obtinendum. Si medicus, ſpretis ſalutaribus medicamentis, ægrotum conveniens rabioſo uteretur ſilentio, vel de materia medica plurimis verbis uteretur, aut in ægrotum vehementer inveheretur, quod non ſtatim convaleſceret, mente captum eſſe hunc hominem, omnes affirmarent. An non idem facit, qui homini erranti injuriam facit, eum calumniatur & perſequitur, vel pœnis varii generis afficit, rejectis ſolidis argumentis, quæ ſola adhibenda ſunt, & ſanare errantem poſſunt? Hæc frequentiſſime ſunt *auditoribus* in *gymnaſiis* & *academiis* inſinuanda, inculcanda & infigenda. (*g*) Cogitandum inſuper ab una parte, non *omnes errores* homines cœlo excludere, ſed eos duntaxat, qui cum *ſtudio pietatis* ſtare non poſſunt; ab altera parte eos, qui diſſentientem in cauſa religionis ferendum non eſſe clamant, *hæreſin practicam*, quæ *theoretica* longe *periculoſior* eſt, fovere. Ita ſentiunt viri inter *Proteſtantes* doctiſſimi. Duorum ſaltem adducam verba. *Prior* eſt ὁ μακαρίτης cl. *Rocque*, Paſtor olim eccleſiæ gallicanæ, quæ Baſileæ floret, digniſſimus. Hic in libro de *vera pietatis delineatione*, *part. IV. cap. III. ſect.* 21. verſionis *Rambachii* ita de hoc argumento diſſerit: *Es iſt nicht leicht eine ſo verhaßte und fyrchterliche Kezerey zu finden, als der Lehrſaz, daß man diejenigen nicht dulden myſſe, die mit uns nicht vællig eines Glaubens ſind. Es iſt eine handgreifliche Kezerey, vveil ſie gegen die deutlichſten Zeugniſſe der heiligen Schrift ſtrebet, vvelche zum allerhæchſten erlaubet, daß man einen kezeriſchen Men-*

ſchen meide, vvenn er einmal und abermal ermahnet vvorden. Tit. III. 10. Nirgends aber giebt ſie vveder der Kirche, noch der Obrigkeit das Schvvert in die Hænde, mit demſelben yber die Gevviſſen zu herrſchen. Es iſt eine Kezerey, die Gott ſelbſt antaſtet, indem ſie ihm das Vorrecht raubet, den lezten Ausſpruch yber die Gevviſsheit oder Ungevviſsheit des Glaubens eines andern zu thun, und ihn, venn er ſich irret, zu ſtrafen. Man ſezet ſich in den Tempel Gottes als ein Gott, und nimmt die Eigenſchaften des Menſchen der Synde, und des Kindes des Verderbens. 2. Theſſ. II. 3. 4. Es iſt eine Kezerey, die durch eine nothvvendige Folge die Kirche und den Staat umkehret, vveil ſie einer jeden Parthey das Vorurtheil ins Gemythe ſezet, ſie ſey berechtiget diejenigen, ſo in Glaubensvvahrheiten irren, abzuſtrafen. Die Erfahrung von ſo vielen Jahrhunderten, in vvelchen dieſe durch den Feind des menſchlichen Geſchlechts erregte Kezerey das Blut ſtromvveiſe vergoſſen, ſoll einen jeden yberzeugen, daſs dieſe verſagte Gedult mit den Schvvachen, der klægliche Zankapfel, durch vvelchen alle Bande der Freundſchaft und Liebe zerriſſen vvorden, und vvelcher unter dem ſcheinbaren Vorvvand des Eifers fyr Gottes Ehre den heftigen Begierden Zaum und Zygel ſchieſſen laſſen, alles ungeſtraft zu zerſtæren. Poſterior eſt *celeberrimus Moshemius*, nunc quidem cœlitum choro adſcriptus. Hic in *Ethicæ ſuæ tomo IV. pag.* 213. de hoc argumento ſequentem in modum pronuntiat: *Einiche ſprechen, daſs vvo gefæhrliche und grobe Irrthymmer Plaz genommen haben, da iſt dem vvahren ſeligmachenden Glauben der Eingang ganz verſchloſſen. Ich trete ohne Scheu auf die Seite der Liebe, und ſage: Wer mir unlæugbare Zeugniſſe vorleget, daſs er durch die Liebe Gottes die Welt und ihre Lyſte beſieget hat, und in dem Gehorſam Chriſti vvandelt, dem bin ich die Pflichten der bryderlichen Liebe zu leiſten verbunden, vvenn er ſich gleich des Namens eines rechtglæubigen Chriſten durch ſeine Irrthymer verluſtig gemacht hat. Wo ſich demnach eine ungefærbte, unvvandelbare und beſtændige Gottſeligkeit zeiget, da muſs ich die Urſach aller vvahren Gottſeligkeit, den Glauben vermuthen. Denn ein fauler Baum kann nicht gute Fryche bringen. Matth. VII. v.* 18. Hactenus *Moshemius*.

Si in cauſas errorum & vitiorum inquiramus, videbimus præcipuam eorundem cauſam eſſe *abuſum libertatis*. Jam vero probe videndum, ne altius hanc cauſam rimantes, in inextricabiles incidamus

mus difficultates, quærentes anxie, cur illam libertatem Deus mortalibus non dederit; cur non meliorem longe maximæ parti generis humani de religione conceſſerit lucem; cur animos hominum *vi quadam* ab amore vitiorum non abſtrahat, & quæ ſunt aliæ quæſtiones curioſæ, quas in hac rerum caligine, qualibuſcunque arreptis Sophorum hypotheſibus, plene tamen ſolvere non poſſumus. Maneamus potius in iis, quæ nota ſunt, & malis hiſce occurramus, iis duntaxat adhibitis mediis, quæ apta ſunt ad homines emendandos, qualia reſpectu errantium non ſunt varia tormenta & exilia, ſed fortia & ſolida argumenta; vitiis vero ſocietatis tranquillitatem & pacem turbantibus fortia opponant Imperantes pectora, certa ſpe nixi, Deum iratum ipſis non futurum, ſi lenitate uſi fuerint erga errantes, in vitioſos vero ſevere animadverterint.

VI. Denique obſervandum, genium religionis chriſtianæ violentiam non ſuadere erga errantes, neque vel exemplo Chriſti vel Apoſtolorum hoc probari poſſe. Hoc argumentum, quia nervoſe in compendio repræſentavit cl. *Limborchius*, *hiſt. inquiſitionis*, *cap. I. lib. I.* ipſa ejus adducam verba: *Religio chriſtiana* (inquit) *Spiritu divino per Apoſtolos prædicata, præceptorum ſanctimonia, promiſſorum magnitudine, ac miraculorum gloria, divinitatem ſuam hominum animis inſinuans, ſine ullis armis ac potentia mundana totum ferme orbem ad ſui perſequium adduxit. Ipſe Dominus voluntarium ab hominibus obſequium exigit, dum ſpiritu coli vult, & cuicunque ſe in diſciplinam ſuam tradenti abnegationem ſui præcipit, quæ nonniſi mente ac animo peragi poteſt. Illa autem vi ac coactione humana minime producitur. Quin & Deus Pater jam olim naturam regni Filii ſui Jeſu Chriſti deſignare cupiens, illud ſub figura filii hominis Danieli repræſentavit, cum alia hujus mundi regna ferarum imaginibus depinxiſſet; non aliam procul dubio ob cauſam, niſi ut naturam regni Chriſti a regnis hujus mundi plane diverſam oſtendat: hæc erigi, propagari ac conſervari violentia ac armis, moribuſque ferinis; illud vero manſuetudine, lenitate, vi rationum, quibus animi perſuadeantur, & non inviti trahantur. Ipſa Evangelii præcepta nihil aliud ſpirant, niſi charitatem & amorem: charitatem novum ſuum præceptum vocat Servator, unde diſcipulos ſuos agnoſci cupit. Charitati autem nihil magis adverſum eſt, quam ſupplicium*

Digitized by Google

errantis, & errore ſuo gloriam divinam ſe promovere credentis, & pro illius adſertione mortem, etiam cruentam & ignominioſam, ultro ſubire parati. Inſtar ovium in medium luporum Servator ſuos diſcipulos emiſit, qui ſuppliciorum tolerantia Evangelio teſtimonium perhibentes, bonum illius odorem quaqua verſum diffunderent: non vero voluit, ut luporum inſtar oves dilaniarent, & quos rationum pondere Chriſto lucrifacere non poſſent, mortis & tormentorum metu territos ad nomen Chriſto dandum violenter cogerent. Quin & omnium conſenſu fides Dei donum eſt; illud autem vi humana ingenerari nequit, neque externa vi homo cogi poteſt, ut Deus ſuum illi donum communicare dignetur. Argumentis animus perſuadetur; lingua ac membra corporis vi externa cogi poſſunt; ut vero animo extorqueatur aſſenſus rei, quam falſam eſſe perſuaſus eſt, fieri neutiquam poteſt. Nihil itaque religionis chriſtianæ genio magis eſt adverſum, quam errantes perſequi, & ſub infami hæreticorum nomine plebis furori expoſitos crudeli interimere ſupplicio. Neque credendum id ſolummodo initiis Evangelii fuiſſe conſentaneum, cum eccleſia ſeculari poteſtate deſtituta, & religionibus, quæ paſſim in mundo vigebant, evertendis intenta, Magnatum in ſe iram ac violentiam provocarit: aliam autem ejus eſſe conditionem, quando Reges & Imperatores ad fidem illius converſi, ſceptra ſua Jeſu Chriſto ſubjicere tenebantur. Non enim cum fortuna religio Chriſti mutatur, neque illius præcepta rerum hujus mundi ſtatu mutato vim obligandi amittunt. Chriſtus enim per Apoſtolos prædicatus non eſt ita & non, ſed idem ſemper in omnia ſecula. Sceptra Jeſu Chriſto ſubjicere debent, non ſuppliciis cogendo homines contra mandatum Chriſti, ut reluctante animo ac conſcientia ea, quæ falſa credunt, profiteantur, atque ita hypocritis, non vere fidelibus, eccleſiam replendo; ſed leges conſtituendo æquas, juſtas, Evangelii præceptis conſentaneas, quibus ita tueantur quietem publicam, ut nihil decernant, quo ſincerus Dei cultus, qui animo conſtat, & ſalus animarum impediatur. Hæc eſt illa innocentiſſima ac maxime potens doctrinæ Evangelii propagatio, naturæ ac genio illius conſentanea, qua, ſicut olim per paucos inermes, & ſolo Spiritu divino inſtructos, rationum pondere & miraculorum virtute brevi tempore per totum terrarum orbem propagata eſt; ita etiam nunc porro propagari, & contra quoſcunque tam infidelium quam hæreticorum inſultus pura & illibata conſervari poteſt. Non enim contra

Digitized by Google

tra fraudes, impoſturas, violentiam ac perſecutiones mundi, carnalibus eccleſiam armis inſtruxit Chriſtus; ſed ſpiritualibus, quæ potentia ſunt in Deo, quibus in captivitatem redactus fuit omnis intellectus in obſequium Chriſti; eamque triumphare voluit de mundo, mediis in afflictionibus, innocentia, ſimplicitate, patientia ac tolerantia. Tantum itaque abeſt, ut innoxie errantibus perſecutiones & ſupplicia inferre voluerit, ut & perſecutionem patienti eccleſiæ pro perſecutoribus orare juſſerit. Hoc modo fundata olim fuit eccleſia, & primis ac maxime innoxiis ſeculis potentiſſime per omnes terras propagata. Ita cl. *Limborchius,*

V.

Neque exiguum pondus in animos hominum, juvenum cumprimis S. Theologiæ cultorum, habet lectio *præſtantiſſimorum omnis ævi ſcriptorum, Theologorum cumprimis, qui graviſſimas veritates ſolidiſſimis argumentis nonſolum adſtruxerunt, ſed & moderati animi ſtudioſi fuerunt.* Notum eſt illud Poetæ: Adducitur quintum adverſus hæretificationis crimen medium.

Quo ſemel imbuta eſt recens, ſervabit odorem, teſta diu

Et profecto nullum majus beneficium præſtare poſſunt, ut aliarum diſciplinarum Profeſſores, ita Theologiæ inprimis Doctores, quam ſi mature diſcipulis ſuis commendant præſtantiſſimorum virorum ſcripta, ad Theologiæ ſtudia rite cognoſcenda plurimum facientia. Inter præcipuas cauſas *ignorantiæ*, *hæretificationis* & *contentionum* de rebus ad religionem pertinentibus refero, quod plurimi S. Theologiæ ſtudioſi mature inciderint in *libros obſcuriores*, & *parum ſalis* habentes; *libros*, in quibus nulla eſt ſolida eruditio; *libros*, in quibus inanes & minutæ controverſiæ prolixe & non ſine maximo ardore inculcatæ & commendatæ fuerunt; *libros*, quorum lectione juvenes evadunt *Doctores umbratici*, *diſputaces*, *zelotæ* & *hæretifices.* Huic malo occurrere mature deberent publici Doctores, ſi modo didicerint *ipſimet*, quid in religione *pulchrum* ſit & *ſolidum.* Ut vero cognoſcatur, quinam libri theologici præſtantiſſimi ſint mea opinione, adeoque hoc nomine præ aliis commendandi, breviter mentem meam exponam. In genere inter libros

 bros

Digitized by Google

bros præſtantes refero omnes illos libros, qui accurate magnoque cum judicio (de libris ad religionem pertinentibus hic loquor) ſunt ſcripti; *libri*, in quibus ſolidis argumentis, quantum rerum natura patitur, capitales veritates religionis ſunt comprobatæ; *libri*, qui non ſcholam ſapiunt, ſed in quibus omnia ad ſalutares uſus referuntur; *libri*, a quibus *tricæ* & *ineptiæ* omnes, inutiles quæſtiones, & ſcholarum placita exulant; *libri*, in quibus vera *Chriſtianiſmi imago* tam pulchre, vivide & eleganter depingitur, ut non poſſint non lectores ad veræ pietatis ſtudium ſtimulari; *libri*, in quibus *ſolidum* ab inani, *leve* a momentoſo ſolerter diſtinguitur; *libri* denique, in quibus omnia *moderate* diſcutiuntur, in quibus omnia prudentiam, pacem, æquitatem & pietatem ſpirant, & qui inſignem utilitatem veri rectique amantibus adferunt. Tales libros ſi Theologiæ ſtudioſis Doctores publici ſerio commendaturi eſſent, nullus ego dubitem, quin ſingularem ex lectione ejuſmodi librorum percepturi eſſent fructum. Saltem me hoc docuit multorum annorum experientia. Hunc in cenſum cumprimis etiam refero lectionem auctorum, qui de *logomachiis eruditorum*; de *charlataneria eruditorum*; de *præjudiciis theologicis*; de *unione inter Proteſtantes promovenda*; de *jure Magiſtratus in conſcientias*; de *tolerantia & libertate conſcientiæ*, data opera, erudite & ſolide commentati ſunt. Quod ſi hi ſcriptores legantur a ſtudioſis maturi judicii, & veritatis pro capacitate ingenii & ætate amantibus, ſperari jure poteſt, eos nunquam evaſuros *Doctores umbraticos*, *rixatores* & *hæretifices*; ſed ſolidos cœleſtis doctrinæ propagatores, pietatis promotores, paciſque almæ Miniſtros.

VI.

Profertur ſextum adverſus hoc malum medium.

Non parum etiam noſtra ſententia ad infauſtum morbum ſanandum conferre poteſt, *attenta conſideratio exempli ſanctiſſimi Soteris noſtri, & rationis, qua uſus eſt cum adverſus Judæos incredulos, tum erga diſcipulos ſuos in fide adhuc infirmos.* Nemo infitiabitur, Chriſtum Jeſum tanquam *præcipuum Doctorem* religionis habendum eſſe, quanquam talibus fuerit ornatus privilegiis, quæ per omnia ad imitandum proponi non poſſint. Conſideramus hic eum tanquam Doctorem publicum, divinis plane & excellentiſſimis vir-

Digitized by Google

virtutibus ornatum, non tanquam Θεανθρωπον. Quærendum ergo eſt, quomodo ſeſe geſſerit adverſus Judæos, & adverſus ſuos diſcipulos. De promiſcua turba plebis judaicæ nihil hic dicam, rationem duntaxat habiturus modi, quem adhibuit adverſus *publicos judaicæ eccleſiæ Doctores.* Principes hujus eccleſiæ erant Scribæ, Phariſæi & Sadducæi. Horum hominum religio valde erat corrupta, ſive ad dogmata recepta, ſive ad doctrinam moralem ſpectes. Ad principalem legis ſcopum non attendebant; in cultu externo, *Majorumque* traditionibus ſervandis, præcipuam religionis partem repoſitam eſſe ingeminabant; Prophetarum de Chriſto oracula peſſimum in ſenſum torquebant. Sadducæi erant judaicæ eccleſiæ *Deiſtæ*, gravibus addicti erroribus. Propter periculoſas illas, quas fovebant ſententias, hypocriſinque deteſtandam, aliquando vehementer eos increpuit, quia hæc vitia & errores manifeſtiſſimi nonſolum ipſosmet, ſed & plebem impediebant, quo minus ſalutarem Jeſu Chriſti doctrinam attenta mente expenderent. Interim noluit contra eos plebem concitare, ut agmine facto hos hiſtriones in cauſa religionis ex patria & ſynagogis ejiceret; imo ſi vel maxime ipſum blaſphemabant, non tamen igne cœlitus delapſo eos punivit, in lachrymas potius reſolutus dixerat: *Jeruſalem, Jeruſalem* &c. Et licet plerique Doctores publici, non obſtantibus miraculis, quæ cottidie ab eo patrari videbant, & palpando quaſi de eorum divina origine perſuaderi poterant, ſuam doctrinam aſpernabantur, non tamen ceſſavit ad finem uſque eos hortari, docere, & meliorem illis inſpirare mentem. Invaluerunt etiam tum temporis inter Judæos doctos & indoctos multæ erroneæ opiniones, quas tamen, quia cum ſpe ſalutis conſiſtere poterant, non vehementer taxavit, nedum homines illos propterea exoſos reddere voluit. Cum muliere *Samaritana heterodoxa* amicabile habuit colloquium, neque *inſectationibus* aut *argumentis ab invidia petitis* eam eſt adortus, ſed ſermone placido & ingenio ipſius attemperato uſus, eam ad ſalutarem religionis veræ meditationem & converſionem traduxit. *Hæretificum* contra ſcopus non eſt errantes ad veram μετανοιαν adducere, ſed eos infames reddere & exoſos. Primos Chriſti ſectatores & diſcipulos, in familiare ejus conſortium adſcitos, gravibus erroribus de Meſſiæ regno, morte & reſurrectione, imbutos fuiſſe conſtat; & eos tamen omniſcius Soter æquo animo tulit,

lit,

lit, exſpectans tempus, quo depoſita ignorantia, poſt novam gratiæ œconomiam, per aſcenſionem in cœlos inchoandam, accuratius cuncta edocerentur. Apoſtoli pariter in ſuis ad ſingulares eccleſias datis epiſtolis, errores quidem craſſiores Judæorum & Gentilium, qui ſalutari doctrinæ Jeſu Chriſti oppoſiti erant, graviter reprehendebant, variiſque rationibus ex animis evellere adnitebantur. Interim haud ignorabant, Judæos & Gentiles non omnibus ſtatim avitis opinionibus, quibus antequam nomen dederant religioni chriſtianæ, imbuti erant, valedixiſſe. Hinc errantes, & in fide infirmos adhuc ferendos eſſe monuerunt gnaviter. Vide loca a *τῶ μακαρίτη* cl. *Turretino* collecta in *nube teſtium*. Et profecto ſi propter omnes minutas opiniones, quæ adhuc novorum Proſelytorum animis inhærebant, graviter eos inſectari voluiſſent Apoſtoli, exiguus profecto prima hac ætate Chriſtianorum futurus fuiſſet numerus. Quis fieri potuiſſe credat, ut omnis ſexus, ætatis & conditionis homines, ſtatim veluti *per miraculum* cum lacte quaſi materno hauſtis opinionibus, quas longa dies & conſuetudo publice recepta confirmaverant, renuntiarint? Ubi inprimis obſervandum, longe fuiſſe alias circumſtantias cum errantium tum docentium, quam quales hodie ſunt. Apoſtoli erant Doctores infallibiles; noſtræ vero ætatis controverſiarum tractatores ſunt æque fallibiles ac ipſi diſſentientes, imo ſæpius gravius errant, quam ipſi, quos in hæreticorum catalogum referre geſtiunt. Apoſtoli non tantum variis argumentis graviter errantes in viam veritatis reducere ſolebant, ſed & variis *editis miraculis* veritati pondus addere poterant, quibus non plane cæci & pervicaces de religionis chriſtianæ divina origine perſuaderi poterant: noſtræ vero ætatis Doctores, qualicunque eruditionis apparatu inſtructi, hoc privilegio deſtitutos eſſe quis negat? Alia erat etiam ratio errantium, qui temporibus Apoſtolorum vixerant, quam eorum, qui noſtra ætate vivunt. Aut enim erant, qui abſolutam neceſſitatem legis cæremonialis urgebant, & puræ ſimplicique Chriſti doctrinæ eam adjungendam putabant; vel erant, qui capitalia chriſtianæ religionis capita v. gr. de crucifixione Jeſu Chriſti, vel de certitudine reſurrectionis in dubium vocabant; vel tales tandem, qui fanaticiſmo occæcati, variis philoſophiæ tum temporis florentis partibus chriſtianam diſciplinam adulterare volebant. Hodie vero Chriſtiani revela-

revelationem contentam in V. & N. Teſtamento admittunt omnes, & in ſola interpretatione Oraculorum divinorum inter ſe diſſentiunt. Quantacunque autem Apoſtoli ſuperfuſi fuerunt luce præ cæteris Doctoribus, qui ſecuturis ætatibus vixerant; manifeſtum tamen eſt ex eorum ſcriptis, eos ſingulos errantes non vehementer taxaſſe, nedum illos omnibus exoſos reddere voluiſſe, ſed potius eorum miſertos leniſſime tractaſſe, manifeſtiſſimo exemplo, quid hodie V. D. Miniſtris & Theologis adverſus *diſſentientes*, & forte in quibuſdam errantes, præſtandum & omittendum ſit.

VII.

Septimum repræſentatur remedium.

Plurimum etiam ad hoc malum reprimendum conferre poſſunt *rerumpublicarum prudentes moderatores, Imperantes vel eorum conſiliarii, juris naturæ & religionis puræ caſtæque cognitione probe imbuti, dogmatumque inter Chriſtianos controverſorum plane ignari.* Cum enim pulchre ſciant, *hæretificationibus* nonſolum inter cives lites, contentiones, turbas, ſed & ſæpe cædes oriri & excitari, & innocentiſſimos ſæpe mirum in modum divexari, mature ſatis inſultus *zelotarum* reprimere debent, & impedire, quantum poſſunt, ne *temerariæ accuſationes & hæretificationes* in vulgus, quod controverſias plane non intelligit, aut leve a momentoſo diſtinguere non poteſt, ſpargantur. Inprimis tales rerumpublicarum moderatores debent ſevere inculcare V. D. Miniſtris, ne in *pulpitis ſacris* motarum inter diſſentientes litium memores ſint, aut viros errorum accuſatos *digito quaſi monſtrent.* Pœna certe publica notandi ſunt, qui animorum ſuorum impotentiam loco minime conveniente produnt. Quid Imperantibus hoc in caſu præſtandum ſit, ante aliquot annos exemplo ſuo oſtendit *ſapientiſſimus & potentiſſimus Rex Boruſſiæ, Fridericus III.* In novellis enim publicis ad annum 1750. legimus, *eum* quoſdam V. D. Miniſtros *Stargardienſes*, qui in concionibus ſacris cives quoſdam, ſua opinione errantes, acerbe perſtrinxerunt, aliiſque modis iis inſultarunt, ſevere increpaſſe, & ut in poſterum a talibus cenſuris abſtinerent, publico edicto injunxiſſe. Quod ſi vero principes rerumpublicarum exiſtiment, rem, quæ in controverſiam venit, attentione publica dignam eſſe, negotium hoc *viris judicio omnium doctiſſimis, rerum controverſa-*

Digitized by Google

rum peritis, & a ſtudio partium, quatenus *illud cognoſci poteſt*, *alienis*, committendum, eo fine ut in ſummam controverſiæ, vel erroris alicui imputati, diligenter inquirant, res & verba probe expendant, accuſatorem pariter & accuſatum placide audiant, collatisque demum omnibus diligentiſſime, ſententiam veram accuſati in quaſdam theſes reſolvant, accuſationisque capita repræſentent. Quod ſi accurato examine inſtituto manifeſtum ſit, accuſatum vel plane innocentem eſſe, vel leviter erraſſe, *hæretifex* publicæ cenſuræ ſubjiciendus, & pœna calumniæ adficiendus. Profecto, ſi hoc ſuperiore & noſtro ſeculo in *Belgio*, *Germania* & alibi factum fuiſſet, tot litibus, contentionibus & hæretificationibus locus non fuiſſet relictus. Quod ſi vero doctiſſimorum virorum judicio pro valde gravi haberetur error, omnia ſecundum leges civilis & eccleſiaſticæ tolerantiæ exigenda ſunt. Et ſane mirum eſt Imperantes, Proteſtantium partibus addictos, *de jure ſuo epiſcopali* identidem ſermocinari, & tamen cujuſvis importuni hominis auctoritate ſæpe regi atque pati, ut viri de eruditione & religione meritiſſimi acerbiſſime ab imperitis hominibus & veræ eruditionis theologicæ ignaris perſtringantur. (*) Conferantur cum hiſce quæ diſſertatione *quinta* de hoc argumento a nobis dicta ſunt.

VIII. Ne-

(*) Imo inter Remonſtrantes fuerunt, qui extra partes poſiti hoc conſilium probarunt. Doctiſſimus Parrhaſianorum author, J. Clericus, Tom. II. pag. 251. ſeq. ita de hoc argumento loquitur: *Si dans toutes les academies, où l'on va étudier la théologie, on avoit ſoin de mettre des Profeſſeurs moderez & pacifiques; on pourroit voir dans peu d'années toutes aigreurs ceſſer, & la charité & la paix prendre par tout la place de l'eſprit de diviſion & de diſcorde. Ce ſeroit là un conſeil à donner à un grand Prince, dont les états ſont partagés en deux partis, qui ſe querellent depuis leur établiſſement, ſans que rien puiſſe appaiſer l'aigreur reciproque qui eſt entre eux. S'il n'appelloit dans ſes academies que des Profeſſeurs moderez, & propres à accommoder par la douceur les partis irritez, on en verroit bientôt des fruits, où par une réunion ſi long tems deſirée, où au moins par une tolerance mutuelle, qui ſeroit un grand acheminement à une entière paix, ſans faire aucune violence à perſonne, & ſans employer*

VIII.

Neque parum ad hoc vitium evitandum & impediendum faceret, *ſi theologiæ cultores, miſſa operoſa libellorum ad theologiam polemicam ſpectantium lectione, totis viribus excolendæ philologiæ ſacræ, arti criticæ, evolvendis commentariis virorum doctorum, qui Biblia S. eruditis adnotationibus illuſtrarunt, incumberent.* Quam neceſſarium ſit hoc ſtudium futuro V. D. Miniſtro ad veram theologiæ notitiam comparandam, opus non eſt, ut multis probem argumentis, cum nemo ſanæ mentis de hoc dubitare poſſit. Quæritur duntaxat, utrum iſtud ſtudium ita comparatum ſit, ut ad impediendum & reprimendum turpiſſimum vitium *hæretificationis* aliquid conferre poſſit, quod nos exiſtimamus. Ratio potiſſima hæc eſt; quod examen hoc tot partibus conſtet, tantumque depoſcat laborem, ut tempus omne legendis tot minutis controverſiis *ſurripiat.* Accuratior enim notitia artis grammaticæ, linguarum, artis criticæ, antiquitatum hebraicarum &c. non ſine indefeſſo labore, lectione jugi, & multorum annorum ſpatio comparari poteſt. Hoc ipſum vero prudentem S. Literarum cultorem impedit, quo minus animum convertat ad ſingulares hypotheſes theologicas, quæ ſingulis fere annis hinc inde exoriuntur, legendas & examinandas. Et profecto longe felicior eſſet academiarum & eccleſiarum Proteſtantium partibus addictarum ſtatus, in quibus pleno gutture exclamatur: *Sacras Literas unicam eſſe credendorum normam, omnia dogmata ad eam eſſe revocanda*; ſi Doctores publici miſſis tot minutis quæſtionibus, e metaphyſica & aliunde petitis, interpretandis duntaxat S. Literis per omnem vitam vacarent. Haud diffiteor, pudore me aliquo ſuffuſum fuiſſe, quoties in P. D. *Huetii*, viri illuſtris,

Octavum in medium affertur, ad impediendam hæretificationem auxilium.

Ddd ddd 2

l'authorité dans une occaſion, où les ſeules raiſons doivent avoir lieu, mais ſeulement en ſoutenant & en favoriſant les eſprits pacifiques, on deracineroit dans peu de tems la plus grande partie des animoſités. Mais pendant qu'on n'a aucun égard a cela, & que l'on choiſit indifferemment des boutefeux & des gens d'une humeur plus douce, ou même que l'on préfère des Théologiens querelleux & opiniâtres aux pacifiques, on ne verra jamais de paix entre ces deux partis.

Digitized by Google

ſtris, biographia legi, eum, pontificiæ religioni addictum, toties totieſque hebraicum codicem cum ſanctiſſimorum virorum commentariis evolviſſe; a me vero hoc neglectum, tot autem eriſticos libellos ad veram ſolidamque eruditionem & pietatis ſtudium parum facientes ſtudioſe lectos fuiſſe. In gratiam ſtudioſorum S. theologiæ ipſiſſima verba *Huetii* adſcribam, ſperans quoſdam eorum, ad imitationem tanti viri excitatum iri. Ita autem loquitur illuſtris vir, in *commentario de rebus ad ſe ipſum ſpectantibus*, pag. 146. Edit. Lipſienſis. *Cum primum autem ad commentationem hanc (loquitur de libello ſuo, ſcripto de commercio & navigatione veterum) animum appuli, jam dudum moliebar grandius quiddam, quo præ cæteris ſtudia omnia mea, meditationes omnes referrem: ad interpretandam nimirum, illuſtrandam & exornandam Scripturam Sacram. A prima quippe mea adoleſcentia, tanta mihi inſidebat libri hujus, vel propter divinitatem reverentia, vel propter dignitatem & meritum exiſtimatio, ut quamvis in mathematicis artibus, vel humanioribus diſciplinis, alacriter exultaret juvenilis meus animus & laſciviret, haud cunctanter tamen recurreret ad divinos codices, quaſi peregrinaretur in aliis, domicilium in his poſuiſſet. Nec ulla tamen tum mihi erat hebraicæ linguæ notitia, nec ultra vulgatæ interpretationis anguſtias diligentiam meam proferebam. Quos poſtquam cancellos tranſilui & acceſſi ad fontes ſacros, jam alius ſe prodidit ori meo divinorum hauſtuum ſapor, cæleſtiaque myſteria ſine velamine mihi intueri viſus ſum, proque eo, quem aſſidue laborare aſſecutus ſum librorum uſu, deprehendi hæc volumina ſacra, etſi eis non ineſſet ea divinitas, quam his contineri certa credimus fide, & ipſo pene ſenſu cognoſcimus, tamen vel propter antiquitatem, vel propter ingentem ſingularium magnarum & mirabilium rerum copiam, quæ ex immenſo hoc penu, nec aliunde peti poſſunt, digniſſima eſſe, in quibus condiſcendis & cognoſcendis omnem curam, ſtudium, meditationem & vigilias conſumerem.*

Et paucis interjectis ait: *Poſtquam compedibus aulicis fueram exolutus, liberiorque ſtudiis meis patuerat campus, ad repetendas literas ebraicas, longo jam tempore intermiſſas, mentis impetum converteram, adjunctis etiam ſyriacis & arabicis, quibus juvenis dederam operam non indiligenter, nullo magiſtro adhibito; cumque ſcirem, nonniſi diuturno & frequenti uſu condiſci poſſe linguas, ab*

anno

anno ſeculi præteriti primo & octogeſimo, ad ſeculi hujus annum duodecimum, per unius & triginta annorum decurſum, nullum omnino abire paſſus ſum diem, cujus duas tresve horas literaturæ huic non tribuerim; neque negotiis ullis, neque itineribus, ac ne morbis quidem inſtitutum retardantibus. Cumque linguam ebraicam fontem eſſe intelligerem linguarum illarum quas dixi, atque aliarum etiam quarundam, quæ per Orientem ſunt diſſeminatæ, nec aliud quicquam tantum conferre ad ſacrorum Librorum intelligentiam, in quorum cognitione elaborare decreveram, quam exquiſitam ſanctæ hujus linguæ peritiam, quæ ex horum ipſorum codicum ebraicorum aſſidua tractatione hauritur, continuam & fidelem iis verſandis operam impendere inſtitui; tamque pertinaci conſtantia, ut quater & vigeſies totos a capite ad calcem hactenus pervolutaverim. Quæ Paginæ ſacræ lectione uti nulla alia ad percipiendam rerum ſacrarum notitiam, mores informandos utilior eſt, ita ad capeſſendas humaniores diſciplinas nulla conducibilior, nulla certe mihi jucundior. Hactenus *Huetius*. Neque verendum eſt, S. Literarum cultores ita agendo impeditum iri, quo minus aliis diſciplinis rite intelligendis animos adjiciant. Contrarium docet ipſum exemplum *Huetii*, qui matheſeos & humaniorum literarum ſtudium magno animi ardore excoluit. Idem de J. *Clerico* dictum volo, aliiſque eruditis viris. Neque etiam, dum hunc laborem Theologis & V. D. Miniſtris commendo, intercedere volo, quo minus negligant aut abjiciant plane notitiam controverſiarum, quæ adverſus *Atheos*, *Deiſtas*, *Pontificios* &c. agitari ſolent. Hoc tantum volumus, ſtudium philologiæ ſacræ rite excultum animos virorum doctorum abſtrahere poſſe a minutis controverſiis vel ſcribendis vel legendis, inprimis vero a *vitio hæretificationis*.

IX.

Inprimis autem omnium optime huic malo occurri poſſet, *ſi Imperantes & Præſides rerumpublicarum academiis & ſcholis præficerent Doctores theologiæ, nonſolum eruditos & ſapientes, ſed & omnium judicio pacificos & moderati animi ſtudio incenſos.* Illi qui theologiam in ſcholis & academiis publice tradere tenentur, ante omnia iis diſciplinis probe exculti eſſe debent, quæ ad rite

Nonum affertur argumentum.

 deſun-

defungendam hanc provinciam requiruntur. Defectus veræ eruditionis parit contemtum, qui ubi ſemel animos auditorum occupavit, exiguus inſtitutionis publicæ fructus ſperari poterit. Sed eruditionis, cumprimis theologicæ, *individuus comes* eſſe debet *ſapientia*, cujus auxilio Theologus momentoſum a levi, neceſſarium a non neceſſario probe diſtinguere, & magis vel minus religionis articulos urgere vel non urgere novit. Sine hac qualiſcunque eruditio vana eſt, inſipida & parum valitura. At multi dantur Theologi, eruditione non deſtituti nec ſapientia, qui tamen vitio voluntatis ad ſuperbiam proni valde ſunt, & rixandi cupiditate abrepti: cum hac ſapientia qualicunque conjungi debet *pacis alendæ* cum diſſentientibus amor, & ſtudium moderati animi. Ubi hæ virtutes deſunt, ne ipſa quidem ſalus academias & ſcholas ſalvare poterit, ſed rixarum & contentionum omnia plena ſemper erunt. Sane cum multis aliis perſuaſus ſum, ſi his virtutibus exornati Doctores Theologiæ academiis & ſcholis præfecti ſemper fuiſſent, *triſte* iſtud & *infelix ſchiſma*, quod inter Proteſtantes adhuc gliſcit, jam dudum compoſitum & ſepultum fuiſſet. Agnoverunt hoc dudum præſtantiſſimi utriuſque cœtus viri. Sed cum in oratione mea *inaugurali*, & aliis in locis pluribus, de hoc argumento egerim, reſque ipſa meridiana luce clarior ſit, plura non addam.

X.

Decimum affertur medium adverſus hæretificationem

Neque dubito quin multum ad averruncandum hoc malum collaturum eſſet, ſi S. theologiæ cultores, nullo habito reſpectu academiarum vel *Lutheri* vel *Calvini* partibus addictarum, eas frequentarent optimarum artium & diſciplinarum officinas, in quibus nonſolum reperiuntur Doctores eruditi, ſed & ſapientes & pacifici, quique ea duntaxat publice auditoribus inculcarent, quæ futuris V. D. Miniſtris inſignem utilitatem afferre poſſent. Tales vero promiſcue inter *Reformatos* & *Lutheranos* reperias. Qui *medicinæ*, *juriſprudentiæ* vel *mathematicis diſciplinis excolendis* intenti ſunt, eas frequentare ſolent academias, in quibus celeberrimi & in his diſciplinis verſatiſſimi Doctores publice docere ſolent. Quænam igitur cauſa eſſet, cur ſtudioſi theologiæ, graviſſima religionis Proteſtantium capita percepturi, non æque pari libertate

vel

Digitized by Google

vel Doctorum Lutheranorum, vel Reformatorum adirent & frequentarent ſcholas & academias? Nullus ego dubito, quin theologiæ ſtudioſi juſtæ ætatis emenſo curſu ſcholaſtico probe ſciant, in quibus potiſſimum capitibus utriuſque partis cœtus inter ſe diſſentiant, atque etiam cognoſcant, diſſenſum in his articulis non ita eſſe comparatum, ut non promiſcue vel has vel illas Muſarum ſedes frequentare poſſint, multaque majoris momenti capita melius in hac quam in alia ſchola vel academia ediſci poſſe, lectis vel commendatis libris, qui ab utriuſque partis Doctoribus in lucem editi ſunt. Accedit quod ſæpe domi audiverunt, ſuæ ſectæ Theologos vel diſſenſum in majus extollentes, ſuppreſſis graviſſimis argumentis, quæ ab altera parte in medium proferri ſolent. Audita vero præſtantiſſimorum virorum candida & ſincera ſyſtematis controverſi repræſentatione, adductiſque argumentis & incentivis ad pacem inter utriuſque cœtus partem alendam, & ſchiſma hoc tandem abrumpendum, moderatiores ſæpe & ſapientiores facti in patriam redeunt, & duriora conſilia & præjudicia deponunt. Tempore certe *emendationis Sacrorum* viri inter Helveticos cordati non dubitabant filios ſuos ad academias Lutheri ſententiis addictas mittere. Ita M. *Bullingeri* filius Wittenbergæ *Melanchtonem* præceptorem habuit in audiendis rebus theologicis. Extat etiamnum teſtimonium academicum præſtantis hujus viri, quod Bullingeri filio reduci in patriam dederat Melanchton. Adduxit illud ὁ μακαρίτης cl. *Huldricus*, in Miſcellaneis Tigurinis. Joh. *Wolfius*, Theologus itidem Tigurinus, vir de eccleſia meritiſſimus, juvenis *Tubingæ*, *Lipſiæ* & *Wittembergæ* ſanctioribus literis operam dedit. Vide biographiam ipſius.

Sequenti ætate non dubitabant præſides utriuſque ordinis, cultores theologiæ mittere ad academias *Salmurienſes* & *Sedanenſes*, licet haud ignorarent quas hypotheſes defenderent *Capellus*, *Amyraldus* & *Placeus*. Disjectis autem illis bonarum artium officinis, Helvetiæ ſtudioſi adibant *Belgii* academias, licet ignotum haud erat, Doctores horum locorum aliquos typomania laborare; obſcuriores prophetias ad noviſſima tempora quoſdam trahere; neſcio quam analyticam ſacram tanquam cœleſtem artem auditoribus ſuis commendare. &c. Factum id ad noſtram uſque ætatem ſine ſolicito illo metu, utrum cultores S. Literarum in patriam reduces ejuſmodi opiniones approbarint nec ne. Et profecto non fuerat, quod de

eo

Digitized by Google

eo maximopere ſoliciti eſſent Præſides utriuſque ordinis. Domi enim libellos ab his viris ſcriptos legere ſine itinere, & venenum illud, ſi tale eſt, imbibere potuiſſent. Denique hodie omnes Reformati clamant, diſſenſum inter Lutheranos & Reformatos non eſſe fundamentalem, & poſſe fratrem Lutheranum ſalva conſcientia Reformatorum ſententiæ de *S. Cœna*; Reformatum vero Lutheranæ de *decretorum ordine* &c. accedere. Quid ergo tandem impedit, quo minus S. Miniſterii Candidati vel Lutheranorum vel ita dictorum Reformatorum academias promiſcue frequentent, atque nullo habito opinionum controverſarum diſcrimine utriuſque partis Doctores eruditos audiant, cum auditis etiam articulis, in quibus diſſentiunt, cuilibet permiſſum ſit, album calculum iis adjicere vel non. Ego ſaltem perſuaſus ſum, promiſcuam illam frequentationem academiarum multum collaturam ad animorum conſociationem, & ad reprimendum peſtilens illud *hæretificationis* vitium.

XI.

Aliud remedium contra crimen hæretificationis (quod undecimum) eſt: ſi Doctores publici adoleſcentes opinione inani eruditionis inflatos & diſputaces, per ſapientem ironiam & laudem ἐποχῆς a crimine hoc mature retrahere ſtudent.

Antequam ad commendationem ipſam hujus theſeos, & utilitatem ipſius demonſtrandam pervenio, quædam in anteceſſum ſunt monenda. Et I. quidem monendum, theologiæ dogmata S. Literarum ſtudioſis perſpicuo ſtylo, argumentiſque paucis ſed ſolidis, quantum natura rei patitur, probanda, & contra diſſentientes vindicanda; neceſſariis quammaxime inhærendum; infirmis rationibus & teſtimoniis, centies licet ab his vel illis ſyſtematum auctoribus adhibitis, non utendum; ad problematicas quæſtiones excutiendas tum demum deveniendum, ſi auditores accuratiorem notitiam habent eorum, quæ neceſſaria ſunt cognitu, tum ad cognitionem veritatum ſalutarium, tum ad officia veræ pietatis rite præſtanda. II. Ingeniorum, quibus præditi ſunt auditores, accurata, quantum fieri poteſt, habenda ratio. Sunt adoleſcentes excellenti inſtructi ingenio, ſed qui propterea criſtas tollunt, inani ſuperbia tument, alios debiliori ingenio præditos contemnunt, ad rixandum vero proni. Cum vero nullus morbus magis fatalis ſit muneri ad quod deſtinati ſunt, & cum chriſtiana humilitate & amore proximi magis pugnet, Doctores publici mature ſatis omnia adhibere media debent, quæ ad reprimendum hoc malum facere poſſunt.

Nullum

Nullum autem efficacius eſt *Ironia Socratica*, cujus ope Doctores publici juvenes ſuperbos quæſtionibus quibusdam, quas iſti pro ſatis notis & demonſtratis habent, perpetuis injectis dubitationibus & quæſtionibus ita urgent, & in arctum cogunt, ut tandem pudore ſuffuſi ſuam cogantur fateri ignorantiam. Monſtrandum inſuper, quam arctis limitibus circumſcripta ſit humana ſcientia in univerſum; inprimis vero univerſæ partes eruditionis theologicæ percurrendo oſtendendum eſt, quam multa nos lateant; ubi tamen ſermo ita temperandus, ne præſtantis ingenii diſcipuli ad *Pyrrhoniſmum* inclinent; quod evitari etiam poteſt, ſi ediſcendis diſciplinis mathematicis admoveantur, in quibus exiguus eſt vel nullus perpetuis diſputationibus relictus locus. Inter veteres in hac diſciplina excelluit *Socrates*; inter recentiores Theologos ὁ μακαρίτης cl. *Werenfelſius*: comprobat hoc nonſolum diſſertatio ipſius de *Atomis*, ſed & *ſymbolum*, quod albis amicorum inſcribere ſolebat, quod ita ſonat: *Illi demum ſibi plurima ſcire videntur, qui neſciunt quid ſit ſcire.* Idem faciendum, quando viri docti vident Doctorem publicum in ſupervacuis deſudare, & argumenta urgere, quæ captum auditorum ſuperant, vel facile pejorem in partem rapi poſſunt. Hoc denuo præſtitit ὁ μακαρίτης cel. *Werenfelſius*. Nimirum fuerat Baſileæ Paſtor quidam, qui in concionibus ſacris frequentiſſime de *abſoluto decreto* & *gratia efficaci* peroravit. Videbatur autem cl. *Werenfelſio* hæc agendi ratio populo chriſtiano multas ob rationes parum commoda, imo ita comparata, ut nonſolum eum in dubia nulla arte ſolvenda conjicere, ſed & homines irregenitos & parum de ſua ſalute promovenda ſolicitos in ſuis erroneis opinionibus & pigritia confirmare poſſet. Eum in finem conſcripſit brevem libellum cujus titulus: *Scrupulus de prædeſtinatione. Scrupulus hominis irregeniti, aut ſaltem de regeneratione ſua nondum certi, qui naſci poteſt ex doctrina de prædeſtinatione.* Hunc ſcrupulum, quaſi ab ignoto ad ſe tranſmiſſum, legendum communicavit reverendo illi Paſtori. Hæc lectio effecit, ut ad incitas reduceretur laudator ſyſtematis prædeſtinationis, & in poſterum parce ſatis de hoc argumento pro roſtris verba faceret. Rem ita narrat vir cl. Petrus *Ryhinerus*, novæ editionis operum *Werenfelſii editor*, in præfatione ſcrupulo huic præmiſſa, Verba ita ſonant: *Cum hoc vernacula lingua ſcriberet auctor, non eum in*

finem hoc fecit, ut ſcriptum publicaretur, multo minus, ut receptam Reformatorum ſententiam oppugnaret. Compoſuit hoc in gratiam amici, ut illum hoc pacto adduceret, ad doctrinam hanc de prædeſtinatione parcius & cautius in concionibus ſuis tractandam; cum auditores habeat, maximam partem non homines jam converſos, qui monendi ſint, ut gloriam ſuæ converſionis ſoli Deo tribuant, quo potiſſimum tendit Reformatorum de prædeſtinatione ſententia; ſed pleroſque quos habeat auditores eſſe homines a vera converſione valde etiamnum alienos, qui in concionibus non tam docendi ſint, cui converſionem ſuam adſcribere debeant, quam adhortandi, ut converſionis mediis ſtrenue utantur. In talibus vero, quos ſcrupulos doctrina, quam amicus in concionibus ſuis toties tractat, excitare poſſit, auctor hoc ſpecimine demonſtrare voluit. Videantur verſiculi hac ipſa occaſione ab auctore compoſiti ſub hoc lemmate, ſuo quæque loco veritas dicenda; ſonant autem ita:

Virtutibus cœlum mereri neminem;
Hoc uſque & uſque eccleſiæ inculcas tuæ.
Quid? Audientum conſpicisne plurimos,
Cœlum mereri qui velint virtutibus?

Aliud:

Hoc eſſe dogma ſacrilegum,
Converſionis gloriam
Suo labori adſcribere,
Doces in anno centies:
Converſa jam (quis ambigat?)
Cœtus tui eſt pars maxima.
Id unicum nunc quæritur;
Converſionis gloriam
Cui debeant adſcribere?

Profecto optandum eſſet, ut viri perſpicacis ingenii prudenti hac *ironia* uterentur: ſpes enim ita eſſet, plures Theologorum lites de rebus nullius momenti aut mitigatum aut penitus ſepultum iri; tot conciones nullis argumentorum nervis & ſale omni ſacro deſtitu-

deſtitutas, nullorum ſapientum applauſum conſecuturas; ineptam illam & nullis fundamentis ſuperſtructam quorundam commentatorum & oratorum ita dictam *Analyticam ſacram* tandem ab omnibus, aut ſaltem pleriſque (nam dum ſtabit illa, nunquam deerunt *Doctores umbratici*) repudiatum iri; denique ſpes eſſet, ethicam illam tot *metaphoricis*, *ſeſquipedalibus* & *inintelligibilibus* vocibus & phraſibus plenam, quæ unctionis nomine apud *Phantaſiaſtas* quoſdam venit, tandem contemtui omnium vere ſapientum & ſinceræ pietatis ſtudioſorum expoſitum iri. At dices periculoſam eſſe hanc argumentandi methodum. At ego nego eſſe periculoſam, ſi prudens & circumſpecta ſit, nec in perſonalem deſinat *ſatyram*, vel cenſuram. De *Ironia* verum eſt illud *Horatii: Ridiculum acri fortius & melius plerumque ſecat res.* Sed pone quoſdam Doctores umbraticos inter Theologos & Oratores ſacros irarum fluctibus æſtuaturos, & contra præſtantiſſimos viros inſurrecturos, num ideo ſequitur: ergo methodum hanc eſſe abjiciendam? Num veritatis & libertatis ſtudium vituperandum? Num omnes *fabulæ*, *comœdiæ* & *ſatyræ* e mundo ſunt proſcribendæ? Non putarim. Vide quæ de hoc argumento ex libro *rev. Epiſcopi Jerem. Taylor*, cujus titulus: *Theologia elenchtica*, excerpſit cl. *Chauffepié* in Lexico ſuo Tom. IV. titulo *Taylor*.

XII.

Neque parum etiam ad evitandum hæretificationis crimen conferre poteſt *familiare epiſtolarum cum viris eruditis diverſarum ſectarum commercium.* Non animus eſt oſtendere in genere, quem uſum & voluptatem adferat lectio epiſtolarum mutuarum a viris doctis conſcripta, de quo inter alios agit cl. *Muretus*, in prima ſua epiſtolarum ad eruditos data, editionis *Kappii* Profeſſoris Lipſienſis pag. 445. Hoc unum oſtendere volo, quod & ad ſcopum meum facit, nimirum epiſtolarum commercium theologicum non parum conferre ad animos diverſarum partium in religionis negotio conſociandos, & a *crimine hæretificationis* revocandos. In genere notum ſatis eſt, ſolere viros doctos in mutuis epiſtolis, ut de aliis rebus, ſic in primis etiam de religione animi cogitata libere & candide in amicorum ſinum deponere; qua ratione ſucceſſu

Duodecimum commendatur medium.

temporis ſæpe in ſcholis traditas duras opiniones deponere ſolent amici, & ἄτερ παθῶν de articulis religionis controverſis judicare incipiunt. Ita percipis ſæpe, Theologum *Lutheri* partibus addictum non magis dogma illud, quod *conſubſtantiationem* appellant Theologi, credere quam Reformatum. *Calvini* ſectator fatebitur, ſe quiſque articulis *Synodi Dordracenæ* non magis ex animo ſubſcribere, quam decretis *Concilii Tridentini*. Pontificiæ denique religioni addictus non minus ridebit tot ſuperſtitioſos in eccleſia romana ritus, ineptias, miracula &c. quam Theologus Proteſtantium partibus addictus. Et ſic etiam de aliis religionis articulis libere ſua animorum cogitata communicabunt. Qua re fit, ut nonſolum ſenſim ſenſimque deponant inimicitias, quæ cum lacte materno quaſi hauſtæ ſunt, & animis infeliciter impreſſæ; ſed & diſcipulos ſuos & auditores meliora edoceant, ad pacis & mutuæ tolerantiæ ſtudium quavis data occaſione hortentur; & a crimine hæretificationis gravibus exemplis & argumentis revocent. Ad me quod attinet, inter præcipuam felicitatis meæ, quæ in vita hac fragili & ærumnoſa mihi obtigit, partem refero, quod mihi familiare cum eruditis diverſa de religione ſentientibus mature interceſſerit epiſtolarum commercium. Confirmavit me in opinione, quam juvenis valde tenui, nihil ad tranquillitatem eccleſiarum & imperiorum magis conferre, quam mutuam illam in religionis negotio tolerantiam, ſincerumque pacis ſtudium. Ita ſi quis ἄτερ παθῶν evolvat epiſtolas *præſtantium virorum* a cl. *Limborchio* editas, ſentiet, quam præpoſtera & calida nimis fuerint multorum Theologorum de *Arminii* doctrina judicia; quam prudentia vero M. *Grotii*, *Utenbogardi* & aliorum, de diſſenſu hoc ferendo judicia; quam ſint articuli ejus naturæ, ut facile tolerari potuiſſent, & quam parum diſcuſſiones illæ plebis ingenio fuerint attemperatæ; quam facile tandem triſte hoc ſchiſma componi potuiſſet, & adhuc poſſet, ſi mens non læva eſſet eorum, qui religionis articulos controverſos cum cura expendere deberent. &c. &c. Vide cl. *Chauffepié* articulo *Utenbogardus*, in quo inter alia reperitur prudens & libera ſimul ſermocinatio *Utenbogardi* ad quoſdam F. *Belgii Proceres*, cum de ſynodo quadam convocanda, occaſione litium inter *Gomarum* & *Arminium* componendarum, ageretur.

XIII. In

Digitized by Google

XIII.

In antecedentibus ad pruritum diſputandi de quibusvis rebus, theologicis præſertim, reprimendum, & infauſtum hæretificationis crimen evitandum, commendavimus publicis S. Theologiæ Doctoribus methodum per *ironiam* ſtudioſos S. Literarum ad ſui cognitionem perducendi, eoſque a ſuperbiæ & δοξοσοφίας morbo retrahendi. Cum hac methodo conjunctum eſt proxime *ſtudium prudens & circumſpectum, imperfectionem cognitionis theologicæ, iis præſertim auditorum noſtrorum, quos aliquo quidem eruditionis juvenilis apparatu inſtructos, ſed & vano jam ambitionis vento in præceps actos videmus, repræſentandi.* Ita enim fieri poteſt, ut mature de ſuis viribus & qualicunque profectu theologico diſcant *minus magnifice* ſentire, alios non deſpicere, neque eos alto ſupercilio contemnere, aut diſſentientes infauſtis calamis infeſtare. Erunt fortaſſe non pauci, qui clamabunt hanc viam *periculoſam* eſſe, & provocabunt ad ea, quæ ipſemet expertus ſim edita oratione *de præcellentia eruditionis theologicæ, qua inſtructæ erunt mentes cœlo receptæ, collatæ cum imperfecta & umbratili, quæ in terris locum habet, rerum divinarum cognitione;* inſurrexiſſe enim contra me non paucos in urbe & agro V. D. Miniſtros; ſaltem hanc methodum multos ſtudioſorum ad *ſcepticiſmum*, teterrimum malum invitare poſſe &c. &c. Per partes, ſed *ſtrictim* tamen, ad hanc tritam objectionem reſpondebo. Et (I.) quidem dixi, hanc imperfectæ noſtræ cognitionis repræſentationem oportere eſſe *prudentem & circumſpectam.* Talis autem erit, ſi *incertum* plane ab eo, quod *certis* tantum *probabilitatis* gradibus abſolvitur, probe diſtinguamus, eumque in finem ſingulas eruditionis partes percurrendo hanc regulam probe obſervemus. Inprimis auditoribus ſuis, quænam requirantur ad *evidentiam mathematicam* obtinendam, & quam *raro* hæc in diſciplinis theologicis obtineri poſſit, inculcare debent divinarum diſciplinarum Doctores. (II.) Metus ille *ſcepticiſmi vanus* plane eſt. Inter mille ſacræ diſciplinæ alumnos vix *unus* eſt, qui ad ἐποχὴν non dicam *univerſalem*, ſed ad *particularem* duntaxat, reſpectu diſciplinarum quarundam theologicarum inclinet. Malunt jurare in verba Magiſtrorum ſuorum, cum propter ingeniorum defectum, tum propterea quod cottidie obſervent credulitatem & pertinaciam in ſemel arreptis hypotheſibus defen-

dendis cum ſpe remunerationis eſſe conjunctam, libertatem vero cuncta examinandi ſuſpectam eſſe multis ſacri ordinis viris, ac ſæpiſſimeque erectiora ingenia poſt carecta latere debere. (*) (III.) Si omnia rite perpendamus, manifeſtum erit, *plus periculi* ſemper exortum in eccleſiis chriſtianis a *faſtu Dogmaticorum*, hominumque qui magno ardore minutas hypotheſes defenderunt, quam ab iis, qui in decidendis controverſiis ad ἐποχὴν, tanquam ad ſacram quandam anchoram, recurrendum eſſe ingeminarunt. Percurre eccleſiarum annales, & hæreſium origines perveſtiga, & verum eſſe quod dico patebit. (IV.) Quod ſi eſſentialia capita, in ſymbolo apoſtolico potiſſimum contenta, urgeantur, graviſſimis argumentis probentur, & a præcipuis adverſariorum objectionibus vindicentur, periculum non eſſe crediderim, multos ſtudioſos theologiæ *ſcepticiſmo* patrocinaturos eſſe. Imo vero e contra contendo, eos ad morbum hunc valde proclives futuros, ſi animadvertant præceptores ſuos & publicos Doctores leves & parum profuturas quæſtiones in cœlum laudibus tollere; earum momentum exaggerare; & pro iis tanquam pro aris & focis pugnare; re vero probe trutinata, & auditis & expenſis utramque in partem allatis rationibus probe perſpiciant, controverſias illas tanto animorum æſtu agitatas non magni eſſe momenti, neque ad veritatis evangelicæ & veræ pietatis incrementum quicquam conferre: hoc facto inquam, nonſolum ſolent præceptores ſuos in numerum umbraticorum Doctorum referre, ſed & controverſias omnes ejuſdem, id eſt nullius pretii eſſe exiſtimabunt, quo ipſo a *ſcepticiſmo* fovendo non parum remoti erunt.

(V.) Quæ de oratione mea in medium proferuntur, malo ſilentio tranſire quam non ſatis de ea re dicere. Quicquid tandem ſit, num ſequitur; quidam orationem illam de *docta in theologia ignoran-*

(*) Pauci in univerſum loquendo S. diſciplinæ cultores ita animati ſunt in veræ religionis natura cognoſcenda, quemadmodum id de ſe profitetur auctor conſultationis de optima Chriſtianorum ſecta, quæ, ut titulus præ ſe fert, 1688. Patavii edita eſt. Initio libelli enim ita de ſe pronuntiat: „ Id unum ſemper datum mihi negotium putavi, ut adoleſcens viribuſque animi auctior tandem diſpicerem, num religio, vernacula illa & patria, qua inde a teneris imbui cœpi, vera eſſet, iisque regulis & argumentis conſtaret, quibus opus eſſe humilis quidam & pius animi ſenſus declararet. "

Digitized by Google

ignorantia impugnarunt, & auctorem defenſitati *ſcepticiſmi* reum arguerunt. Ergo auctor ſcepticiſmum *vere* defendit? Num aſſerendum, nunquam veritatem in lucem eſſe proferendam & cordate tuendam, niſi quando certiſſimis indiciis conſtat, eam a nemine impugnatum iri? Hæc ratiocinatio ſi valet, actum eſt cum *veritate religionis chriſtianæ;* actum cum *ſuperſtitionis omnibus impugnatoribus;* actum tandem cum non-ſatis unquam laudato B. *Reformatorum* inſtituto.

XIV.

Denique ut multa alia ſilentio tranſeam, certum eſt proximi etiam errantis, imo hoſtis noſtri *amorem*, eſſe *obligationem univerſalem*, veri *Chriſtianiſmi notam characteriſticam*; qui etiam cum *evidentiſſimis rationis præceptis* amice conſpirat. Chriſtus & Apoſtoli, Johannes cumprimis, amorem hunc frequentiſſime tanquam abſolute neceſſarium officium hominibus inculcarunt; unde neceſſario ſequitur, inanes & frivolas eſſe oportere omnes hæretificum ratiunculas, quibus peſſimo crimini colorem aliquem conciliare voluerunt; ubi enim *expreſſa revelatio* clariſſimis verbis prolata, ratioque ſolidiſſimis rationibus ſuperſtrata concinunt, fieri non poteſt, ut res per ſe *fœda*, & religioni ac ſocietati civili detrimentoſa, qualis eſt *hæretificatio*, ulla cum ſpecie veri defendi poſſit. Rem hanc in aperta luce collocarunt viri docti, qui data opera de *libertate conſcientiæ* & *mutua tolerantia* ſcripſerunt; inter quos eminent P. *Baylius*, *Lokius* & alii multi; quibus adjungimus merito *Anonymum* Gallum, qui anno hujus ſeculi labentis 1753. libellum edidit lectu digniſſimum, cujus titulus eſt: *L'accord parfait de la nature de la Raiſon, de la Revelation & de la Politique, ou Traité dans lequel on établit, que les voyes de rigueur, en matiére de religion, bleſſent les droits de l'humanité, & ſont également contraires aux lumieres de la raiſon, à la morale evangelique & au véritble intérêt de l'Etat. Par un Gentilhomme de Normandie, ancien Capitaine de Cavallerie au ſervice de S. M. A Cologne chez Pierre Marteau. MDCCLIII.* Optandum eſſet, ut, quemadmodum in *Anglia* ſingulis annis ex inſtituto nobiliſſimi *Boyle* aliquot contra *Atheos* & *Deiſtas* a viris doctiſſimis *publicæ*

habentur

Digitized by Google

habentur *orationes;* ita pariter in omnibus Proteſtantium cœtibus addictis civitatibus *divinum* illud *dogma* de *libertate conſcientiæ* & *tolerantia* auditoribus in eccleſiis commendaretur. Perſuaſiſſimus ego ſum, *Atheos* & *Deiſtas* non tantum damni rebuspublicis & religioni chriſtianæ intuliſſe, quam execranda principia hæretificum, inprimis S. *Dominici* & J. *Lojolæ* diſcipulorum, Hæc vero Theologi inprimis auditoribus ſuis doctis & indoctis, imo civibus omnibus, frequentiſſime ob oculos ponere & inculcare debent. Certe hoc pluris ad publicam privatamque felicitatem promovendam conferret, quam ſterilis de novis typis & obſcuris Prophetarum oraculis repræſentatio, aut ethicæ chriſtianæ inintelligibilibus & hyperbolicis verbis delineata commendatio; ut de aliis articulis, qui ſine fine ita etiam ſine fructu populo chriſtiano propinantur, nihil dicam.

CON-

Digitized by Google

CONJECTURA

De שעירים

AD ILLUSTRANDA LOCA ESAJ. CAP. XIII. 21. ET XXXIV. 14. (*)

ARGUMENTUM.

THeſ. I. *Cautelæ in proferendis conjecturis obſervandæ.* §. II. *Scopus autoris & diviſio diſſertationis.* §. III. *Oſtenditur aliquot argumentis,* Segnirim *nullibi in S. Codice dæmones ſignificare.* §. IV. *Levit. XVII. 7. & II. Chronic. XI. 15. intelliguntur idola formam hirci repræſentantia.* §. V. *Eſaj. XIII. & XXXII. nec dæmones, nec hirci ſylveſtres intelliguntur.* §. VI. *Eſaj. citatis locis poſſunt intelligi ſacrificuli Zabii. Probatur 1. ex voce* Sagnir. 2. *Ex veſtitu verorum & falſorum Prophetarum.* §. VII. 3. *Ex locis in quibus verſantur* Segnirim, *& ſacrificiis ſylvis oblatis.* §. VIII. 4. *Ex locis Levit. XVII. 7.* §. IX. 5. *Ex ſaltatione τῶν* Segnirim. §. X. 6. *Ex convenientia cultus hircorum & Satyrorum, qui homines fuere, teſte Luciano.* §. XI. & XII. *Oſtenditur probabiliorem eſſe ſententiam noſtram de origine Satyrorum, quam aliorum, unde 7. accedit probabilitatis argumentum.* §. XIII. *Expenditur objectio cl.* Vitringæ. §. XIV. *Ad amici objectionem reſpondetur.* §. XV. *Cl.* Clerici *objectiones expenduntur, & finis imponitur diſſertationi de moderatione hic tenenda.*

(*) Diſſertatiuncula hæc a me valde juvene eſt conſcripta, & ſi erravi veniam eo magis mihi dabit benevolus Lector. Plurima ab eo tempore de origine idololatriæ, variiſque ejus ſpeciebus evolvi ſcripta. Et quemadmodum celeb. VAN DALEN ad oculum oſtendit, omnia quæ de oraculis veterum dicuntur, non malignis dæmonibus, ſed fraudulentis ſacrificulis eſſe tribuenda; ita pariter crediderim, eoſdem ſacerdotes omnium occultarum idololatriæ ſpecierum auctores eſſe. Impuriſſimæ actiones, quæ in ſylvis perpetrabantur, ſatis manifeſtum faciunt, qualis naturæ dæmones illi jactati fuerint. Hæc efficiunt ut credam etiam nunc, per τοὺς SEGNIRIM nec dæmones, nec hircos denotari poſſe, licet opinio mea ſufficientibus probabilitatis gradibus non ſit instructa.

SECT. I.

MUlti ex iis, qui ſtudiis, præſertim humanioribus vacant, ſæpius hoc morbo laborare ſolent, ut opinionem quandam a ſe inventam, & vel leviſſima conjectura nixam, non laudent tantum & foveant, ſed impugnatam etiam tanto ardore defendant, ut non de opinione aut conjectura amplius agi putares, ſed de veritate vel certiſſimis argumentis ſuffulta: quæ agendi ratio innumeras rixas & logomachias peperit. Ne idem mihi accidat, ab initio aperte ſtatim dicam, me conjecturam, id eſt, opinionem quadam probabilitate inſtructam afferre; fumum ut non emere, ſic nec vendere ſoleo. Si cui hæc noſtra conjectura diſpliceat, ille meminerit nobis ipſis non ſatis certam de hac re ſententiam eſſe, ſed probabilem tantum. Si tamen omni probabilitate deſtituta eſt, cum cæteris opinionibus, quibus eruditionis campus horret, feratur. Hanc veniam petimusque damusque viciſſim: quod ſi enim omnes opiniones levi tibicine ſuffultæ è libris eliminarentur, quot quæſo opera ſalſamentariis tradenda eſſent. Sed ad rem veniam.

II.

Ante omnia moneo, me prolixe de voce *Segnirim*, ejuſque diverſa ſignificatione acturum non eſſe. Qui cuncta accurate & erudite hac de re dicta perlegere voluerit, is adeat omnium inſtar *Bochartum* & *Spencerum*, ſummos Philologos. Animus tantum eſt oſtendere, nullibi per *Segnirim* dæmones intelligi poſſe; locis autem Eſaj. XIII. & XXXIV. *Sacrificulos Sabæos*, quæ noſtra eſt conjectura, τυς *Segnirim* denotare. Servabimus autem hunc ordinem, ut 1. opiniones virorum doctorum de *Segnirim* proponamus, & quid in iis deſideremus, adjungamus. 2. Noſtram conjecturam circa loca Eſajæ ſupra citata prolixius explicemus. 3. Quaſdam difficultates diluamus.

III.

Vocem *Sagnir* piloſum, hircum, & denique idolum ad hirci formam fabrefactum denotare, ab omnibus conceditur. Putamus autem

autem Levit. XVII. 7. & 2. Chron. XI. 15. per τυς *Segnirim* idola hircorum formam repræſentantia intelligi, cujus rei rationes infra dabimus, & primo loca Eſaj. XIII. & XXXIV. conſiderabimus. Ibi per *Segnirim* οἱ LXX. Chaldæus, Syrus & Arabs δαιμονια intelligunt, ipſe quin etiam cl. *Bochartus*, *Spencerus* & alii magno numero, τυς LXX. ſecuti, intelligunt inconſpicuas quaſdam naturas, humana potentiores, generi humano inimicas, hircorumque ſpecie ſylvis inerrantes, miſeriſque mortalibus illudentes. Hanc autem opinionem propter ſequentes rationes rejicio: 1. Quod hæc interpretatio a proprietate verborum ſine cauſa recedat; primaria autem vocis origine hirſutum, inde hircum denotare palam eſt, hinc ipſe Aquila vertit τυς τριχιωντας; inde, quod infra prolixe oſtendetur, nulla probabilis cauſa dari poteſt cur *Segnirim* per δαιμονια LXX. interpretentur. 2. Maxime probabile eſt Alexandrinos ad opinionem, qua imbuti erant, interpretationem hanc accommodaſſe. Notum eſt exemplo Ariſtobuli Judæi, Peripatetici Philoſophi, Scriptoris libri ſapientiæ, Philonis Judæi, ſectarumque judaicarum, philoſophiam Græcorum, Platonis præcipue, tum temporis a Judæis deamatam fuiſſe, hinc factum ut οἱ LXX. aliquando videantur in interpretationibus ſuis opiniones tum temporis receptas ſequi, quod aliquot exemplis oſtendemus; v. gr. Pſ. XCI. 6. verba hebraica per δαιμονιον μεσημβρινον reddidere, quæ verſio opinioni Gentilium patrocinatur, putantium dæmones meridie quammaxime eſſe timendos: patet hoc ex hymno Callimachi in Lavacrum Palladis verſ. 71. qui Deam deſcribit cum Chariclone Nympha lavantem, hiſce verbis:

Ἵππῳ ἐπι κρανᾳ ἑλικωνιδι καλα ῥεοισᾳ
 Λωντο, μεσαμβρινα δ' εἰχ': ὀρος ἁσυχια
Ἀμφοτερας λωοντο, μεσαμβρινα δ' ἐσαν ὡραι
 Πολλα δ' ἁσυχια τηνο κατειχεν ὀρος

Hinc factum, ut Tireſias, per Heliconem tunc oberrans, Dea conſpecta oculorum uſum amiſerit. Locum jam adduxit cl. *Clericus* art. crit. p. I. c. I. Alius locus eſt apud *Theocritum Idyll. I. v.* 123. *ſeq.*

Ω Παν, Παν, ἐιτ ἐσσι κατ᾽ ὤρεα μακρα λυκαιυ,
Ἐιτε τυ γ᾽ ἀμφιπολεις μεγα μαιναλον.

O Pan, Pan, ſive nunc es in monte alto lycæo,
Seu per magnum Mænalum obambulas.

Ita Exodi III. 14. *Ero qui ero*, ὁι LXX. reddiderunt per Ἐγω ἐιμι Ὁ ὤν, probabili indicio, eos Platonicorum mentem ſecutos, qui ſolum Deum ita dici poſſe credebant; unde etiam Patres, *Juſtinus M. Cl. Alexand. Euſebius*, aliique putarunt, *Platonem* hæc è S. Literis ſurripuiſſe. Iidem LXX. Deut. XXXII. 8. verba hebraica *juxta numerum Angelorum Dei* tranſtulerunt ſequentes veterum opiniones, niſi forſan, ut *Capellus* putat, pro *Iſchrael* LXX. *El* legerint: (*) Pluribus teſtimoniis opus non eſt, cum in locis Eſajæ Syrenes & Centauros invenerint, quod clariſſime oſtendit, eos hac in parte ſolas opiniones tum temporis receptas ſecutos eſſe. Quis autem hoc poſito poſtulabit, ut hic τυς LXX. ſequamur? Chaldæos etiam Paraphraſtas multis locis dæmones, ubi nulli ſunt, paraphraſi ſuæ immiſcuiſſe, multis iiſque clariſſimis exemplis oſtendit cl. *van Dalen*, cap. 5. de *origine idololatriæ*. 3. Ideo LXX. verſionem hic rejicio, quod nihil cauſæ videam, cur in deſertis *Idumeæ* locis dæmones hircorum formam induti inter beſtias ſylveſtres ſaltarent, ſibique invicem acclamarent. 4. Nullibi Deus per Prophetas Judæis cultum malorum ſpirituum objicit, ſed cultum *Ælilim* ſive *Chabolim*, id eſt vanitatum, idolorum arte fabricatorum, aures habentium, nec tamen audientium. 5. Jerem. X. 5. Eſaj. XLI. 2. expreſſe ait Deus, idola nec bene, nec male facere poſſe: quod ſi autem ejuſmodi mali dæmones ſub forma animalium, quæ colebant, latebant; qua ratione dici poſſet, eos nocere non poſſe? Accedit quod Deus Pſ. XCVI. 5. per Davidem dicat: *Omnes Dii populorum, Ælilim*, id eſt idola, & ut Paulus loquitur ὀυδεν. 6. Tandem omnes interpretationis rationes, quas Judæi & Chriſtiani afferunt, nullo niti videntur fundamento. *Aben-Ezra* ideo dæmones hircos

(*) Novam explicationem loci Geneſ XXXII. v. 8. dedit eruditus ANONYMUS: „ In denen vermiſchten Abhandlungen und Urtheilen yber das Neueſte „ aus der Gelehrſamkeit, zweyten Theils pag. 364. ſeq Berolini 1756.

hircos dictos eſſe vult, quod maniaci eos videant in ſpecie hircorum, vel ut *Kimchius*, quod ſibi credentibus ita appareant, quam derivationis rationem ipſe cl. *Bochartus* ſequitur. Non nego dæmones exiſtere, & potentiam habere in hæc inferiora, ſed eos hominibus ſub forma hirci viſos eſſe, ex nullo loco S. Scripturæ probari poterit. Affert quidem cl. *Bochartus Hieroz.* T. 2. p. 828. locum *Philoſtrati* lib. 6. cap. 13. quo dicitur in vicum quendam veniſſe σατυρε φασμα, id eſt, Diabolum, ut *Bochartus* interpretatur; ſed nullam cauſam video, cur hanc poteſtatem voci ſatyri ſubjiciat cl. vir. Conſtat præterea nugaciſſimum autorem eſſe *Philoſtratum*, quod olim pluribus probavit cl. *Moshemius*, in obſervationibus, quas in *Philoſtratum* promiſit. Nec locus *Auguſtini* ab eodem *Bocharto* allatus quicquam probat; verbo nulla poſſunt hujus rei exempla dari, niſi hominum ſuperſtitione Gentilium imbutorum; nec dignum eſt refutatione exemplum boni *Antonii*, quod affert *Hieronymus*: vide tamen quid de hoc viſo dicat cl. *Clericus* quæſt. *Hieronym.* p. 272.

IV.

Tranſeamus ad loca Levit. XVII. 7. & 2. Chronic. XI. 15. Priori loco prohibentur Iſraelitæ ſacrificare τοις *Segnirim*, & 2. Chronic. XI. de *Jeroboamo* dicitur, *quod fecerit ſibi ſacerdotes lebamoth ulſegnarim ulgnegalim i. e. pro excelſis, pro dæmonibus & pro vitulis.* Quas duas ultimas voces οι LXX. per τοις ειδωλοις και τοις ματαιοις reddidere, & quidem non multum refragante cl. *Bocharto:* nec aliter quam de idolis, hircorum formam repræſentantibus, intelligi poteſt, niſi ſtatuamus & dæmones ſub vitulorum forma apparuiſſe, unde tandem tot formas dæmonum ſtatuere debebimus, quot ſunt cultus idololatrici objecta: confirmant autem hanc explicationem multa loca a *Bocharto* & *Spencero* allata, ex quibus conſtat, Ægyptios idola formam hirci repræſentantia, certe ſtatuas animalium in templis habuiſſe; quod docet *Mela* lib. 1. cap. 9. *Colunt effigies multorum animalium, atque ipſa magis animalia.* Confirmat *Strabo Lib XVIII.*

 V. Quem-

V.

Quemadmodum vero citata Levit. & Chronic. loca per *Segnirim*, idola ad formam hircorum fabrefacta intelligi debent; ita in utroque Eſajæ loco aliam ſignificationem neceſſario deſiderant. Cum autem ſupra oſtenderimus fruſtra hic dæmones intelligi, viri cl. *van Dalen*, *Bekkerus* & Jacobus *Baſnage*, hircos ſylveſtres intelligunt, partim ſignificatione vocis *Sagnir* nixi, partim quod illi *Segnirim* cum aliis animalibus jungantur. Sed nec huic ſententiæ album calculum adjicere potui, quia 1. minus probabile, nec experientia confirmatum, hircos in locis arenoſis, omnique paſtu deſtitutis degere: jam autem è ſcopo Prophetæ ſatis patet, eum oſtendere voluiſſe hæc loca fore ſumme deſolata & deſerta. 2. Illa ſaltatio & mutua acclamatio in locis deſertis certas circumſtantias ſignificare videtur, quæ ad ritum quendam idololatricum tendunt, quod ex infra dicendis patebit. 3. Non video quare *οἱ* LXX. prorſus hic deſerendi ſint; quamvis enim in eo errent, quod dæmones hic inveniant, nihilominus tamen per traditionem eos ſciviſſe puto, idololatricum quendam cultum non ſatis iis cognitum in locis deſertis locum habuiſſe, præſertim cum loca Levit. XVII. & 2. Chron. XI. huc manifeſte tendant. Cum autem de idolis hircorum formam habentibus dici haud poſſit ea ſaltare, ſibique invicem acclamare, tentandum eſt, utrum ſenſus quidam & proprietati linguæ & rei naturæ conveniens inveniri poſſit, quo hæc illuſtrentur. Et mea quidem opinione hoc fieri poſſet commode, ſi per *Segnirim* ſacrificulos Sabæos intelligeremus; quo nomine, ne quis mihi de antiquitate hujus gentis controverſiam moveat, antiquiſſimos orientis idololatras intelligo. Videamus autem quo fundamento hæc conjectura nitatur; per gradus autem & probabilium concurſum hujus conjecturæ vim oſtendemus. Quieſcat interim paululum præjudicium novitatis & auctoritatis.

VI.

Obſervamus autem (a) vocem *Sagnir* primaria ſignificatione notare hirſutum, piloſum; ita Geneſ. XXVII. 11. *Eſavus* dicitur *Iſch Sagnir*; idem de *Elia* dicitur 2. Reg. I. 8. 1. Reg. XIII. 19. (b) Pro-

(b) Prophetas Vet. Teſtamenti ejuſmodi veſtitu hirſuto ſæpius indutos fuiſſe conſtat ex Hebr. XI. 37. ubi dicitur, quod περιηλθον εν μηλωταις, εν αιγειοις δερμασιν. Ita *Eſajas* juxta LXX. σακκω indutus eſſe dicitur, per quam vocem veſtem intelligi debere probabile eſt. Ita & Joannes Baptiſta in deſerto ejuſmodi veſte indutus erat, σακκον εμπιχειλο ταπεινοφροσυνης ενδυμα, ut loquitur *Clemens Alexand. op. Potteri T. I. p.* 237. Hunc morem aliis ex principiis ſecuti ſunt falſi Prophetæ, ut rigidi ſatellites virtutis eſſe viderentur; nam teſte *Juvenale:*

Hiſpida membra quidem, & duræ per brachia ſetæ
Promittunt atrocem animum. - - - -

Ita & accipio (verba ſunt cl. J. *Haſæi*, nuper magno politioris literaturæ damno nobis erepti, in *diſſ. Bibl. huj. claſſ. I. p.* 704.) quod Chriſtus dicit de pſeudoprophetis, Matth. VII. eos incedere εν ενδυμασι προβατων, nonſolum allegorice, ſed & literaliter alluſione facta ad mores eorum, qui ſe prophetas tum temporis jactabant, eaque propter ſe ovium velleribus & caprarum circumveſtire conſueverant, ex veteris verorum prophetarum veſtitus imitatione. Ita Zach. XIII. 4. ex κακοζηλια falſi prophetæ induti erant *adderæth ſagnir*, i. e. toga villoſa, δερριν τριχινην, & notatu digna ſunt verba ultima: *ne mentiantur*. Fortaſſis ut putat cl. Theologus Ultrajectinus, F. A. *Lampe*, in *diſſert. de Eſaja nudo*, reſpexit Propheta ad morem vatum Gentilium, qui aut pelle induti incedebant, aut in pelle ſtrati oracula fundebant. Sic de Pythagora refert *Porphyrius* ed. *Kuſteri pag.* 20. eum, poſtquam ad Idæos Dactylos Cretam perveniſſet, ſacris initiatum, fuiſſe noctu παρα ποταμω αρνειω μελανος μαλλοις εςεφανωμενον, & additur εις δε το ιδαιον καλουμενον αντρον καταβαν ερια εχων μελανα, unde conſtat Sacerdotes hoc veſtitu indutos plebi illuſiſſe. Hinc Bacchi comitibus Satyris, qui noſtri *Segnirim* ſunt, teſte *Polluce Lib. IV. cap.* 18. Erat εσθης νεβρις, αιγη ην και ιζαινην (vel ut *Caſaubonus* ισαλην) vel τραγην vocant, & *Dionyſius Halicarnaſſ. Lib. VII.* de indumentis Satyrorum præter alia refert δορας τραγων, de qua re vide plura apud *Cuperum, obſervat. Lib. II. c.* 12. & comment. *Pollucis*. Imo omnis ævi hiſtoria tradit, Sacerdotes veri caſtique Dei cultus ignaros, externo

Digitized by Google

externo corporis habitu ad auſteritatem compoſito, ſingularis pietatis ſplendorem & famam affectaſſe. Jure igitur ejuſmodi Sacerdotes villoſis veſtibus induti *Segnirim* dici poſſunt.

VII.

In citatis (c) Eſajæ locis de *Segnirim* dicitur, eos in deſertis locis degere & ibi ſaltare: utrumque quammaxime convenit ſacrificulis; conſtat ex 2. Chron. XI. 15. iis conſtitutos fuiſſe ſacerdotes; confirmat id *Diod. Sic. Lib.* 2. dicens, opportuiſſe τυς Ἱερεις τυς παραλαβοντας πατρικας ἱερωσυνας κατ' Αιγυπτον τυτω τῶ Θεῶ (τον τραγον intelligit) πρωτον μυεισθαι. In ſylvis præterea erant ſimulacra & aræ, quibus ſacrificia offerebantur; quod omnis ævi teſtatur antiquitas. *Herodotus* in *Euterpe cap.* 138. ſic nobis Dianæ templum depingit: Ἐςί δε ισωθεν ἀλσος δενδρεων μεγιςων πεφυτευμενων περι νηον μεγαν εν τω δη τ'ωγαλμα ἐνι. *Interius autem lucus eſt ingens maximarum arborum plantatarum circa templum, in quo ſimulacrum eſt.* Inibi jam multa ſacrificia offerebantur; quis autem credat ab hircis vel dæmonibus hæc comeſta fuiſſe? Sane dubitandum non eſt, quin ſacrificuli illi dæmones fuerint, hinc quod *Porphyrius* apud *Euſebium præp. evang. Lib* 4. ſub finem de dæmonibus dixit, nos ſummo jure de ſacrificulis dicere poſſumus, ὑτοι οι χαιροντες λοιβη τε κνισση τε δι ὡν ἀυτων πνευματικον πιαινεται *Illi ſunt qui nidore & libatione delectantur; quibus ſpirituale ipſorum corpus pinguefcit.* Hiſtoria ſane ſacerdotum Beli, ſacrificiorum apud oracula oblatorum commeſſatio, & nota per omnia ſecula ſacrificulorum idololatrarum fraus ſatis oſtendunt, non dæmones, ſed ſacerdotes oblata ſacrificia avidis dentibus rapta tartareo ſpecu condidiſſe, ut elegantiſſimis *Phædri* verbis utar. Nihilominus tamen multi ex antiquis eccleſiæ Patribus credidere, malos dæmones nidore ſacrificiorum paſci. *Athenag. Leg. pag. m.* 109. Ὁι περι την ὑλην δαιμονες λιχνοι περι τας κνισσας καὶ το των Ἱερειων ἁιμα ὀντες, dæmones *illi materiis dediti, nidoris & ſanguinis victimarum avidi ſunt.* Similiter *Min. Felix, pag.* 160. *ed. Daviſii, nidore altarium & hoſtiis pecudum ſaginari*, ait, quos *Origenes* & *Tertullianus* ſequuntur. Mirum autem eſt eoſdem riſiſſe Gentiles, quod his cibis Deos veſci crederent. *Arnob. Lib.* 7. „ Date igitur quæſo immortalibus Diis,

„ bibant,

„ bibant, ſcyphos, brias, pateras, ſympiviaque depromite: & quoniam tauris, pinguibusque dapibus ſe reficiunt, ne quod in ſtomachi tramite male transvoratum ſubſtiterit viſcus, ſuccurrite, properate; Jovi O. M. merum, ne præfocetur, date: cupit eructare, nec potis eſt; ac ni illa labatur & ſolvatur obſtructio, periculum maximum eſt, neobliſus interrumpatur ſpiritus, & viduatum remaneat, ſine ſuis adminiſtratoribus cœlum. “

VIII.

(d) Accedit, quod Levit XVII. 7. prohibeantur ſacrificare τοῖς *Segnirim*, addita cauſa, *quos ſectantur ipſi ſcortando*, quæ nonſolum de idololatria, ſed proprie intelligenda ſunt; notum enim eſt abominandas lubidines in locis illis ſacris commiſſas fuiſſe. Confirmat id hiſtoricus ſacer, 1. Reg. XIV. 23. 24. & alibi pluribus locis; imo, quod maxime notandum, erant ſcorta ejuſmodi idolo ſacra, quæ *Kedeſchot* & *Kedaſchim* vocabantur: jam autem ſacrificuli in parum caſtis his lucis abominandis criminibus ſe contaminaſſe multis exemplis, ſi neceſſe eſſet, oſtenderem. Vide, ſi placet, *Herodotum, lib.* 1. *cap.* 199. de more Babyloniorum; *Strabonem, lib.* 12. de Comana Cappadociæ, & templo illic Deæ Lunæ ſacro; epiſtolam *Jeremiæ Baruco* ſubnexam, nec mireris in lucis ejuſmodi fraudes commiſſas eſſe: Hujus generis deteſtandus ritus vel hodiernos Indiæ Orientalis idololatras invaſit, & ortum debet ſacrificulorum fraudibus. Vide cl. *la Croze, hiſtoire du Chriſtianiſme des Indes, Lib.* 6. *p.* 488. Imo quod magis horum hominum audaciam oſtendit, in locis, ubi oracula reddebantur, nequiſſimi nebulones fœminas accedentes vitiarunt. Vide *Herodot. lib.* 1. de turri in templo Babylonico Beli; *Joſeph. Antiq. lib.* 18. *pag.* 622. de Paulina ope ſacerdotum Iſidis a juvene vitiata; *Ruffini hiſt. eccleſ. lib.* 2. *cap.* 25. Quid ergo mirum, ſi *Segnirim* illi ſylvis degant? Hinc puto etiam rationem petendam, cur minus viri, ſed ſolæ fæminæ in quibuſdam templis pernoctare potuerint. Vide *Macrob. lib.* 1. *Saturnal. cap.* 12. & *Lipſium de Veſta cap.* 3. Adde citatis teſtimoniis locum *Luciani* de *amoribus*, & *Euſebii* de vita *Conſtantini Magni* lib. 3. cap. 55. *Clericum* ad verſ. 7. capitis XVII Levitici, & ad v. 15. cap. XXXIV. Exodi. Sed pergendum.

IX.

Dicuntur (e) noſtri *Segnirim* ſaltare. Plurimis in locis ſaltatio illa de ſacrificulis adhibetur; ita Hoſ. x. 5. & de Iſraelitis, Exod. XXXII. 6. dicitur: *Et ſurrexerunt ad ludendum*, *Lezachek*, quod nonſolum de commeſſationibus, ſed tripudiis etiam intelligendum eſſe conſentiunt interpretes. Et notum eſt, in feſtis præcipue Bacchi miras fuiſſe geſticulationes & ſaltationes: hinc *Lucianus tom.* I. *p.* 794. *ed. Graevii*, vocat inſtitutum θεῖον καὶ μυστικόν. Ita Thyades, atticæ mulieres, quotannis ad Bacchi ſacra Delphos proficiſcentes, per viam ſolitæ erant ſaltare, maxime ad Panopeum, quam ideo καλλίχορον *Homerus* vocavit, *Odyſſ.* II. ut notat *Pauſanias* in Phocicis; atque adeo antiquiores Græcos in honorem Deorum choreas, maxime celebritatibus publicis, agitare ſolitos fuiſſe ex infinitis auctoribus probatur: verba ſunt cl. *Feithii antiq. Hom. lib.* 4. *cap.* 5. hinc Satyri ſaltabundi finguntur, & ut verbo dicam, tota de Satyris fabula ex antiquiſſimo τῶν *Segnirim* cultu derivata eſſe videtur, quæ paululum conſiderabimus, & inde conjecturæ noſtræ robur addemus.

X.

Equidem I. reſpectu derivationis non eſt conſenſus inter eruditos. Satyrum *Heinſius* a hebræa voce *Satar* latere, *Perizonius* a Chald. *Satar* latus, *Clericus* ab arabico *Satar moleſtiam inferre* derivat. Alii tamen non minus eruditi Philologi a *Sagnir* derivant, inter quos, ut alios taceam, referendus eſt cl. *Vitringa* in commentario ad Eſaj. XIII. pag. 414. ita dicens: *Ne longus ſim, certiſſime intelliguntur Satyri, Gentilibus ſic dicti, eſtque nomen ſatyr vel ſatyrus ipſiſſimum nomen Hebræorum Sagnir vel* Sa-ir, *litera t hebræa gnain interpoſita, & adſpirationem naturalem, quæ eſt in litera compenſante, ut adeo neceſſe non ſit comparare vocem cum hebraica minus recepta Sotera, ut Buxtorſius apud Bochartum*; hactenus *Vitringa*. 2. Conſtat Bacchi cultum in Ægypto ortum habuiſſe; vide *Herodot. lib.* 2. *cap.* 49. *Plutarchum* de *Iſide* & *Oſiride*, *p.* 355. *ſeq.* & multis *Bochartum* in *Phaleg.* & *Hieroz.* 3. Bacchus apud *Euripidem* & multis locis aliis ταυρόμορφος deſcribitur:

Ἀλλ' ἡ

Digitized by Google

'Αλλ' ἤ ποτ' ἦσθα θήρ, τεταύρωσαι γὰρ οὖν.
Nunc fera factus, tauri enim ſpeciem geris.

Alium locum *Bochartus* ex Plutarcho adducit, de mulieribus in Elide hunc hymnum Baccho canentibus: Ἐλθεῖν ἥρω Διόνυσε ἅλιον ἐς ναὸν ἁγνὸν, σὺν χαρίτεσσιν ἐς ναὸν, τῷ βοέῳ ποδὶ θύων, ἄξιε ταῦρε, ἄξιε ταῦρε. *Veni heros Bacche in ſacrum fanum maritimum, cum Gratiis in templum bubulo pede ruens, digne Taure, digne Taure.* 4. Satyri erant ſaltantes & ſalaces, hircus animal ſalaciſſimum. 5. Hujus Bacchi comites erant Satyri, Sileni, Fauni, hi ſine dubio primi illi erant; qui Bacchum rerum geſtarum magnitudine celebrem poſt mortem in Deorum numerum retulerunt, cultumque ei inſtituerunt; homines autem fuiſſe Satyros illos teſtatur *Lucianus, op. tom. 2. p.* 710. Amſt. 1687. cujus verba prolixiora latine tantum dabo: *Generoſiſſimus ille Bacchus ſemihomo, nec materna ſtirpe græcus, ſed mercatoris cujuſdam Syrophœnicis, nempe Cadmi ex filia nepos, poſteaquam immortalitate donatus eſt, qualis quidem ipſe ſit non dico, neque mitram, neque ebrietatem, neque inceſtum. Videtis enim opinor omnes, quam mollis ſit & effœminatus natura, ſemi inſanus, ſtatim a ſummo mane merum ſpirans. Hic ſodalitium univerſum nobis adſcivit & adducto choro adeſt, Deosque fecit Pana, Silenum & Satyros*, NB. *agreſtes quoſpiam & caprarios multos, ſaltatores homines, & forma horribiles: quorum hic quidem cornutus, dimidiaque corporis inferioris parte capram referens, barbaque promiſſa parum a hirco differt &c.* Confer elegantiſſimam gemmam hæc illuſtrantem, quam in libello de poëſi ſatyr. attulit, ὁ πάνυ *Caſaubonus*, & junge celeberrimi Theodori *Haſæi diſſertationem, tom.* 15. *hiſtoriæ criticæ Maſſonii* inſertam, in qua multa erudite congeſta obſervabis. Cum autem conſtet antiquiſſimas gentes ejuſmodi Satyros credidiſſe, originem vel ex eo quammaxime repetendam eſſe puto, quod Satyri illi primitus fuerint homines plebi illudentes, & ſacrificiorum oblatione quæſtum facientes; nec enim vel hircos ſolos, vel dæmones fuiſſe credi par eſt. Hinc *Lucianus tom.* 1. *pag.* 369. poſtquam narraſſet Sophiſtas & Sacrificulos narrare, Deos quoſdam metu hoſtium in Ægyptum veniſſe, & inibi quaſdam arietis, quaſdam hirci formas induiſſe, ad finem colloquii hæc

addit; hæc, quæ ita a vulgo creduntur, mihi poſtulare videntur, τ8 μη ἐπιτιμησοντος, ὐδενὸς, Ἡρακλειτ8 δὲ τινος ἡ Δημοκριτ8.

XI.

Hinc viri docti, qui *Segnirim* aut hircos aut dæmones eſſe putant, nullam veri ſimilem cauſam reddere poſſunt, qua ratione factum ſit, ut tot diſſitæ gentes fabulæ de Satyris fidem habuerint: qui enim dicunt, dæmones hircorum forma apparuiſſe, prudentioribus nunquam ſatisfacient, nec meliores ſunt conjecturæ cl. *Cauſauboni* & *Vitringæ*. Ille de *ſatyr. poëſi lib.* 1. *cap.* 2. originem hujus rei ita pandit: *Mera ſunt delirantium Poëtarum, deinde Pictorum figmenta, in quibus nulla eſſe poteſt conſtantia; abſit enim ut putemus extare ullos, aut extitiſſe unquam in rerum natura Satyros Silenosque, ſed cum errans aut ludens natura, ſicut ait Plinius, hominem aliquando produxiſſet in lucem cum cornibus aut alia deformitate contra conſuetas ipſi leges notabilem, paulatim ſibi perſuaſere mortales rerum imperiti, & naturali quadam inclinatione generis humani ad τερατολογιαν & rerum mirabilium fictionem juſta proni, naſci in ſylvis & abruptis montium tale animalium genus; quod commentum pari levitate a poſteris acceptum & varie concinnatum eſt, atque a prioribus fuit excogitatum.* Ita *Caſaubonus.* Cl. vero *Vitringa* putat homines vidiſſe in ſylvis animalia, αἰγοπιθηκοις, ſimiis caprinæ ſpeciei ſimilia, hinc putaſſe ea eſſe dæmonum ſpeciem homini illudentem. Sed quis non videt longe petitas & parum veriſimiles eſſe has conjecturas: quis enim credat totam antiquitatem & Ægyptios ſapientiſſimam gentem, vel ex hoc ſolo ad cultum Satyrorum motos fuiſſe, quod aliquando hominem cornutum quis viderit, aut ſimias in ſylvis ſaltantes? Cur non toties totieſque obſervare potuiſſent, in locis, ubi magna horum copia erat, animalia tantum eſſe? Sane qui cultum idolatrarum omnium paulo penitius conſiderabit, maximam partem cuncta ad fraudem compoſita fuiſſe perſpiciet, inibique ſacrificulos maximam fabulæ partem egiſſe.

XII. (ſ)

Digitized by Google

XII.

(f) Putamus autem nos, ſtante hypotheſi noſtra, rationem hujus rei longe probabiliorem, reique naturæ convenientiorem dare poſſe, quod denuo noſtræ conjecturæ pondus aliquod adjicere poſſet. Ego rem ita concipio. (1.) Credebant antiquiſſimi idololatræ duo eſſe contraria æterna rerum principia, *bonum* & *malum*, quod ingenti teſtimoniorum farragine probare poſſem, niſi hic mihi otia feciſſet cl. Chriſtoph. *Wolfius*, in erudito libello de *Manichæiſmo ante Manichæos.* (2.) Credebant malum principium variis ſub formis hominibus illudere, & præcipue in locis teſquis & deſertis errare. (3.) Ad augendam & fovendam hanc ſuperſtitionem quammaxime accommodatæ erant ſylvæ & luci. In lucis enim cultui profano conſecratis inuſitatæ proceritatis & vetuſtatis arbores, profunda ſilentia, ſancta quædam & nativa ruditas, arborum denſitate fugata dies, horrida ſpectacula, arbores Deorum imagines referentes, credulos homines ad ſuperſtitionem commoverunt, iiſque procul dubio Numinis ibidem latentis fidem fecerunt, ſummamque reverentiam incuſſerunt. Ita *Seneca epiſtola XLI. Si tibi occurrit vetuſtis arboribus & ſolitam altitudinem egreſſis frequens lucus, & conſpectum cœli denſitate ramorum aliorum alios protegentium ſubmovens, illa proceritas ſylvæ & admiratio umbræ, in aperto tam denſæ & continuæ fidem tibi Numinis facit.* Vide eruditum *Spencerum lib.* 3. *cap.* 6. (4.) Ut igitur ſacerdotes hanc ſuperſtitionem confirmarent, & in ſuos uſus converterent, ſine dubio fraude & malitia uſi ſunt, nempe hirſutis veſtibus induti, aut hircorum tergis contecti, promiſſa barba, voce tetra & lugubri, geſticulationibus variis per ſylvas hinc inde errarunt, inibique plebem credulam & præjudiciis de malo principio captam confirmarunt, dari nempe in ſylvis malos dæmones hircorum ſpecie apparentes, quantocius igitur ſacrificia offerenda, eorumque iram placandam; aras igitur & idola, tetros hos dæmones repræſentantia, aſtuti confecerunt. Nec res hæc tum temporis difficulter ita componi potuit. Finge tibi hominem ſuperſtitioſum & timore dæmonum perculſum noctu per ſylvas euntem: is ſi viderit Eremicolam quendam, aut lunæ lucem arborum foliis & ramis varie reflexam, ſtatim dæmonis imaginem ſibi præſentem ſiſtet, & credulæ turbæ domum rediens, magna vocis titu-

 batione,

Digitized by Google

batione, fronte mire ad metum compoſita, viſum narrabit, quo facto certe integra familia in opinione confirmabitur. (5.) Tandem, cum ſacrificuli ſacrificiorum allatorum copia laute ſaginarentur & niterent, cæremonias multiplicarunt, myſtas inſtituerunt, & inde fabulam hanc longe lateque propagarunt, præprimis cum magnam plebs fidem habuerit ſemper ſacerdotibus. Si quis objiciat multum me conjecturis hìc tribuere, non abnuam. Sed nil hìc fingo, quod non facillime fieri potuerit. Qui deteſtabilem fraudem ſacerdotum in oraculis procudendis bene perpenderit, is, quam facile hæc fieri poterint, videbit. Et bone Deus! quot fictas hiſtorias & ridenda miracula Romanenſes ſacrificuli plebi perſuaſerunt, quæ nec hodienum e multorum mentibus eradicari poſſunt. Si quis jam omnia argumenta, quæ pro noſtra conjectura attulimus, ſimul jungat, is, ni fallor, fatebitur probabile eſſe, noſtros *Segnirim* ſacrificulos fuiſſe.

XIII.

Sed ut nihil omiſiſſe videar, diſſentientium objectiones audiendæ ſunt. Prodeat 1. cl. *Vitringa* in *commentar. ad Eſaj. T.* 1. *pag.* 414. ita, de iis qui hic dæmones videre non poſſunt, dicens: „ Qui hoc ſeculo noſtro præ cæteris videri volunt ſapere, has & ſimiles ſententias adſcribunt imbecillitati judicii ſuperſtitioſorum „ & meticuloſorum hominum, & ego illos facile ſibi & ſuis ſapere „ patior, dum ita perſuaſus ſum, vulgares illas ſententias ita explicari & defendi poſſe, ut nihil habeant abſurdi, ſed veri plurimum: media quædam via eſt inter ſuperſtitionem & δοκησισοφιαν illorum hominum, qui quarum rerum aut φαινομενων cauſas non vident, eas ipſi res aut φαινομενα fidenter negant, quod „ meo ingenio alienum eſt. Ignorantia noſtra & judicii imbecillitas „ modum non ponunt divinæ providentiæ ejus, quæ mirabilis eſt „ ad hanc normam exigere. „ Hoc cl. Theologi judicium in genere conſideratum prudentiſſimum & modeſtiſſimum eſſe quis neget? Inconſulti illi ſunt, qui omnes veterum opiniones a noſtris hypotheſibus abhorrentes damnant, easque ad noſtros conceptus formari volunt; ſane bene ageretur cum religione chriſtiana, ſi illi qui S. Scripturam interpretantur, ſimplicem ejus ſenſum ſequerentur, nec hypotheſes philoſophicas incertas ſæpe pro norma multarum interpreta-

pretationum haberent. In ſpecie imprudentes ſunt, qui ea negant, quorum inadæquatos minimeque perſpicuos conceptus habent: hinc nunquam cl. *Bekeri* opinonem, ex natura ſpirituum maxime de eorum operationibus ratiocinantem, amplecti potui, partim, quod tota noſtra de regno ſpirituum cognitio obſcura & debilis ſit, partim, quod ſæpius contra bonæ interpretationis leges S. Scripturam interpretetur. Interim tamen prudens veritatis indagator non poſtulabit, ut inſolita fingamus, ubi nulla ſunt, aut, ut veterum opiniones ſine examine admittamus quaſcunque, vel ideo tantum, quod olim multi inſolita fieri potuerint. Non hoc quæritur inter me & diſſentientes, utrum exiſtant ſubſtantiæ quædam humana potentiores, generique humano inimicæ, nec utrum aliquam in hæc inferiora poteſtatem habeant; ſed utrum in explicatione quorundam locorum S. Scripturæ verſio τῶν LXX. nulla auctoritate ſubnixa ſequenda ſit, vel potius ſenſus hebraico idiomati, & rei naturæ conformis quærendus: nec ſequitur, hic vel ille in quibuſdam locis dæmones non videt; ergo prorſus eos negat. Scimus cl. Theologum F. *Junium* per *Segnirim ſcopes* intellexiſſe, nec ideo tamen temeritatis aut δοκησισοφιας crimen quiſquam ei jure impinget.

XIV.

Tranſeo ergo ad alia. Amicus, cui hanc meam conjecturam communicavi, quædam contra eam monebat: ait ille, Levit. XVII. 7. expreſſe dici Ægyptios ſacrificaſſe τοις *Segnirim*, jam autem ſacrificia non offerri ſacerdotibus, ſed Diis, imo 2. Chronic. XI. aperte ſacerdotes a τοις *Segnirim* diſtingui. Sed hæc cum ſententia mea pugnare non videntur; non nego duobus citatis locis de idolis agi, & ſacrificulos ab iis diſtingui, ſed cum conſentientibus omnibus, diverſa, voce *Sagnir*, ſignificentur, ego argumentis adductus primariam vocis originem, qua hirſutum denotat, ſervavi, ideo quia Jeſaiæ locis quammaxime convenire videtur. Dubium non eſt, quin ſacrificuli illi plebi perſuaſerint, varias illas figuras & ειδωλα, hirſutorum animalium ſpecie repræſentata, inconſpicuarum quarundam ſed malignarum & generi humano inimicarum ſubſtantiarum formas deſignare. Unde Scriptor Sacer dicere potuit, miſeros

ros homines *τοις Segnirim* ſacrificaſſe. Pergit ille, Ægyptii multa animalia, feles, bovem, canem &c. coluerunt, jam cultus hircorum ſimilem originem habet; ergo ſacerdotes eſſe non poſſunt, cum idem reſpectu aliorum animalium dici deberet, quod abſonum. Sed ſi vel maxime rationem reddere non poſſem, qua ratione omnis hic Ægyptiorum cultus ſuperſtitioſus ortus ſit, non inde ſequeretur, ergo cultus *των Segnirim* non ea, qua dixi, ratione ſciri potuit. In genere a Paulo diſcimus, quod δοξαν τȣ Θεȣ ἀφθαρτȣ mutarint ἐν ὁμοιωματι φθαρτȣ ἀνθρωπȣ καὶ πετεινων, καὶ τετραποδων καὶ ἑρπετων: hoc nobis ſufficit; rationes autem ſingulares omnium hujus rei circumſtantiarum nos latent; interim cum fraudes ſacerdotum gentilium perſpectæ ſint, nihilque abſurdi in mea ſententia inveniatur, ferenda eſt, uſque dum certiora hic habeamus. Contra loca Eſaj. XIII. & XXXIV. excipit ille. Cur ſacerdotes horrendis beſtiis in ſylvis degentibus jungantur? Sed hanc ipſam objectionem jam contra eos, qui dæmones eſſe ſtatuunt, retorſi: ut autem directe reſpondeam, dico hic ad ſcopum ſolummodo Prophetæ reſpiciendum eſſe, qui id tantum dicere vult, loca hæc fore ſumme deſolata, hominibuſque incuſſura horrorem, quod ipſe cl. *Vitringa* agnoſcit; nec ultra igitur extendenda verba. Cum autem aliunde conſtet, ſacrificulos ſolitos ſylvis inerrare, inibique varia idololatriæ inſtrumenta fuiſſe, mirum non eſt, ſi hic cum beſtiis in ſylvis degentibus jungantur.

XV.

Poſtquam hæc jam in chartam conjeci, video cl. *Clericum Biblioth. ſelecta tom.* 3. quædam contra explicationem locorum Levit. XVII. & 2. Chron. XI. monuiſſe. In explicatione locorum Jeſaj. XIII. & XXXIV. mecum conſentit, nullos hic dæmones intelligi debere. *En effet*, ait ille, *Sagnir ſignifie proprement vêlu, & ſe prend communement pour un bouc. Ce n'eſt qu'en ſuivant les idées des Payens, qui croyoient, que dans les deſerts, il y avoit des Pans & des Satyres, que les Interprêtes grecs ont traduit ici des démons; en quoi néanmoins ils ont été ſuivis de pluſieurs autres Interprêtes. Ces mêmes idées grecques leur ont fait trouver là des Syrenes & des Onocentaures, qui ſont des animaux fabuleux.* Ad locum autem

autem 2. Chron. XI.' quem nos cum *van Dalen* de idolis hircorum formam habentibus explicuimus, objicit cl. vir, quod cultus vitulorum expreſſe in S. Scriptura nominetur, de ſtatua autem hirci a Jeroboamo poſita altum eſſe ſilentium; jam autem minus probabile eſſe, Deum hircorum-cultum Jeroboamo non exprobraturum fuiſſe, cum id fecerit reſpectu vitulorum. Sed præterquam, quod ex ſilentio Scripturæ hic non ſatis certo argumentari poſſimus, hæc objectio ipſum ferit cl. *Clericum:* ſi enim Jeroboamus dæmones quoſdam malos æque ſub forma hircorum ac vitulorum coluit, quæ ratio eſſet, ut Deus unum exprobraret, de altero ſileret? Deinde haud improbabile eſt, vel ideo cultum vituli toties Jeroboamo objectum fuiſſe, quod Deus ſingulari quadam ratione crimen Iſraëlitarum olim commiſſum & iram contra intentatam in memoriam ei revocare voluerit. Inſtat tamen cl. vir, dicendo: Zabios ſub forma hircorum inconſpicuas quasdam naturas coluiſſe, hinc Judæos recte dicere poſſe, eos dæmonibus malis ſacrificaſſe: ſed vellem 1. ut cl. vir expreſſum locum ex antiquitate petitum attuliſſet, quo conſtaret, Ægyptios ſub imagine hirci inconſpicuas quaſdam naturas coluiſſe; nec enim teſtimonia *Maimonidis* de Zabiis allata ipſe cl. vir amplectitur, quod ex indice philologicô ad *Stanleji* hiſtoriam philoſophiæ orientalis patet. 2. Si vel maxime inconſpicuas quaſdam naturas coluiſſent Zabii, non inde tamen ſequeretur, eos eam de iis ideam habuiſſe, ac nos de ſpiritibus malis, quod ipſe alicubi in arte critica monet: hinc cum ipſe ſupra moneat opinionem LXX. Interpretum de dæmonibus malis Satyrorum inſtar in ſylvis degentibus confictam eſſe ad opiniones Græcorum, neſcio qua ratione Eſajæ hanc mentem tribuere poſſit, præſertim cum, quid Judæi tum temporis de dæmonibus malis ſenſerint, non adeo apertum ſit. Tandem quemadmodum vox *Gnegel* ſemper aut vitulum aut idolum hujus formæ, non inconſpicuam quandam naturam notat, ita ſimili ego ratione puto, vocem *Sagnir* hac in parte præter hircum hirſutum, vel idolum hirci, nil ſignificare. Certe hic exacte ratiocinari non licet, dum multa nobis incognita ſint. Interim quicquid ſit, hæc non impediunt, quo minus conjecturis hic locus ſit. Nec tamen cum quoquam hac de re litigare velim. In omnibus modeſte diſſentientes ferre poſſum. Contentioſos, quique omnem novam opinionem eamque innocuam detestan-

Digitized by Google

teſtantur, & invidioſo conſequentiarum συρματι urgere ſolent, indignos puto, quibuſcum conferatur. Non agitur hic de articulis religionis cum ſalute connexis, ſed de vocabuli hebraici ſignificatione. Per me ergo perinde eſt utrum per *Segnirim* hircos, dæmones, ſcopes aut aliud quid intelligas, modo mihi permittas in citatis Eſajæ locis Zabios ſacrificulos intelligere, uſque dum me deceptum fuiſſe videam.

Digitized by Google

D E

FATO STOICORUM.

DISSERTATIO PRIOR.

ARGUMENTUM.

§. I. *Occaſio & ſcopus auctoris.* · §. II. *Status quæſtionis proponitur.* §. III. *Poſtulata præmittuntur.* §. IV. *Probatur Stoicos veritatem de exiſtentia Numinis pro juris omnisque felicitatis principio habuiſſe, Deumque ſumma intelligendi vi præditum aſſeruiſſe.* §. V. *Iidem Deum a Mundo diſtinxerunt, Deumque rebus omnibus proſpicere ſtatuerunt.* §. VI. *Hanc providam Dei curam ad omnia extendunt, mentes & corpora, ſingulari autem ratione Deum homini proſpexiſſe, atque quammaxime beneficum eſſe profeſſi, quam ipſam beneficentiam laudibus extollendam eſſe dixerunt, unde ſimul patet eos neceſſitatem non ſtatuiſſe, dum Deum in hiſce omnibus ſapientiſſimum finem habuiſſe aſſerunt.* §. VII. *Probatur eos neceſſitatem fatalem non ſtatuminaſſe, ex doctrina eorum de libertate. Conſenſus cum Phariſæis.* §. VIII. *Probatur Stoicos aſſeruiſſe omnem rerum efficiendarum nexum in præſcientia Dei fundari, mala moralia a Deo non eſſe, Deumque ſcripſiſſe fata.* §. IX. *Probatur porro, eos aſſeruiſſe, Deum velle, ut omnes homines felices ſint, atque adeo in ſapientiſſima ejus voluntate præſidium quærendum, mala phyſica in bonum finem a Deo permiſſa, omnesque ad virtutem amandam hortatos fuiſſe.* §. X. *Doctrina de fato Stoicorum examinatur: proponuntur difficultates Jacobi Thomaſii, & diluuntur.* §. XI. *Conſenſus Chryſippi cum ſententia illuſtr. Leibnizii oſtenditur.* §. XII. *P. Baylii objectiones contra Chryſippum examinantur.* §. XIII. *Re-*

Digitized by Google

liquæ objectiones J. Thomaſii ſub incudem vocantur. §. XIV. *Monita de ſumma circumſpectione in difficili negotio obſervanda, una cum voto.*

VIRO PLURIMUM REVERENDO AC DOCTISSIMO,

DANIELI GERDESIO,

SS. Theologiæ Doctori & Profeſſori in Academia *Duisburgenſi*, jam quidem *Gröningenſi*, Clariſſimo.

S. P. D.

JACOBUS ZIMMERMANNUS, Tigurinus. *

SECT. I.

IN ultimis, quas ad Te, amiciſſime GERDESI, dedi literis, inter alia ſignificabam, me favente Deo conſcripturum apologiam integrarum gentium, ſectarum, virorumque illuſtrium, falſo atheiſmi ſuſpectorum: eandem variis digreſſionibus, quæ ad illuſtrationem hiſtoriæ philoſophicæ faciunt, diſtincturum; tandemque operi iſti ampliſſima prolegomena, quæ introductionis loco in totum opus haberi poſſint, præmiſſurum eſſe. Cum autem, uti vides, res hæc ſit magni laboris, rogavi Te, ut pro tuo in me affectu, mihi auxilio tuo adeſſes, & rariora quædam opuſcula huc facientia transmitteres, vel ſaltem ſummam rerum in iis contentarum ſignificares; verbo ut ex inſtructiſſima, quam poſſides, Bibliotheca, paupertati meæ ſubvenires; ita demum fieri poſſe credo, ut amicorum opera adjutus, aliquid, quod legi dignum ſit, præſtare poſſim, præſertim cum in Helvetia rariorum libellorum, quorum copiam ex literato Belgio habetis, exiguus proventus ſit. Eum in finem conſtitui ipſe unum aut alterum ſpecimen Diariis literariis inſerere, ut

(*) Hæc diſſertatio tomo primo Muſæi Bremenſis fuit inſerta.

ut eruditorum virorum adnotationibus aut refutationibus admonitus, denuo cogitata mea examini ſubjicere poſſem; præſtare enim credo nihil plane in lucem emittere, quam impolite & feſtinanter vel centies dicta effundere. Initium feci a defenſione *Evemeri Meſſenii* & *Diagoræ*, quam cl. *Haſæo*, communi noſtrum fautori, transmiſi, ſerena fronte auditurus, quid amici de ea judicent. In præſentiarum ſpecimen diſſertationum operi inſerendarum Tibi præcipue dijudicandum tranſmitto, quod agit de *Fato Stoicorum*. Hoc autem præcipue thema mihi illuſtrandum ſumſi, partim quod ab adoleſcentia Stoicorum ſcripta magni fecerim, & exceptis Socraticis, nihil in antiquitate excellentius legi crediderim *Epicteti*, *Anton. Philoſophi* & *Senecæ* operibus; partim quod centies audiverim, non Jeſuitarum tantum catilinarium concilium, ſed eos ipſos, quos fratres vocamus, & in æternum vocabimus, non obſtante leviſſimo illo & perpetuo ſilentio tandem involvendo diſſenſu, nobis *Reformatis* objicere *fatum aliquod Stoicum*, quo omnis religio, omnia bene agendi inſtrumenta tollantur. Hæc, inquam, me commoverunt, ut materiam hanc diligentius examinarem, & denuo omnia Stoicorum ſcripta, omnes veterum & recentiorum, quos conſulere potui, Philoſophiæ Stoicæ oppugnatores aut defenſores lectitarem, ut tandem quid hac de re judicandum ſit, probe perſpicerem. Nec putes me forte amore ſectæ in præceps ruiturum, & ab utili tantum, ut ſæpius fieri ſolet, argumentaturum; noſti enim me quam longiſſime ab iis remotum, qui religioni, per neceſſitatem quandam fatalem, inſidias ſtruere volunt: ſimul nolo hic lites ſerere, & veterem renovare dolorem; vellem ut ſubtiliores illæ diſputationes de actionibus hominum liberis, cum providentia divina per omnia conciliandis, penitus ſepultæ eſſent; optarem ut homines potius divinam illam & captum noſtrum longiſſime ſuperantem ſummi & optimi hujus mundi Rectoris providam curam adorarent, quam curioſius rimarentur; denique exiſtimo facile hæc inter eos, qui ab eccleſia romana non ſine ſanguine ſeceſſionem fecerunt, componi poſſe, & tandem debere: quod adeo a cl. Theologis, *Turretino*, *Pfaffio*, *Werenfelſio*, aliiſque demonſtratum eſt, ut nihil, quod alicujus momenti ſit, regerere poſſint rigidi quidam orthodoxiæ, -ut putant, defenſores. Nullas

Digitized by Google

igitur hic obſervabis diſputationes theologicas: non inquiram utrum ulla ſit Reformatorum cum Stoicorum decretis harmonia: faciant hoc illi, qui in hiſce deliciari ſolent. Noſti inter argumenta ab invidia petita & hoc eſſe, ut ſententia adverſarii noſtri cum inviſorum hominum dogmatibus conferatur, quam methodum argumentandi, centies ab antiquis pariter & modernis orthodoxis non minus ac heterodoxis adhibitam, indignam ſemper habui, quæ ab erudito & ſapiente (nam hæc ſemper conjungenda eſſe puto) adhibeatur, quod veritatem non tantum non producat, ſed affectuum potius æſtum excitet. Quid enim quæſo roboris eſt in hac argumentatione: tu idem ſentis ac Stoici, ergo erras? Num igitur erramus, cum dicimus bis duo efficere quatuor, quod & Stoici fatentur? At, inquis: Stoici errant in materia de providentia Dei: Reformati autem idem ſentiunt: Ergo Stoici ſunt, & per conſequentiam errant. Proba quæſo, ego inquam, Reformatos hac in parte errare, & mihi perinde erit, utrum Stoici ſimul cum Reformatis errent, nec ne. Libere igitur hanc materiam examinabo: Theologis Reformatorum ſyſtema defendendum relinquo; amore, ira, cæteriſque vehementioribus animi affectionibus, quæ peſſimi conſultores eſſe ſolent, vacuus ſum. Ita agam, quaſi nulli Reformati, quibus graviſſimus error objicitur, in mundo eſſent, ſaltem illis conſenſus ille cum Stoicis objectus nunquam fuiſſet. Hoc unicum quæram, quid Stoici ſenſerint, cætera mittam. Lubens autem a viris eruditis & modeſtis, Te præcipue, edoceri cupio, qua in parte erraverim; quod ſi factum eſt, non minus candide fatebor, quam certo me hactenus non errare exiſtimo. Tu interim, præſtantiſſime GERDESI, candore noto reddas judicium peto. Ut autem ordinem quendam in hac epiſtola obſervem, *primo* ſtatum quæſtionis præmittam: *ſecundo* quædam poſtulata proponam, quæ ad illuſtrationem hujus materiæ facere videntur: *tertio* ſententiam meam argumentis ex ipſis Stoicorum principiis tuebor: & *tandem* modeſte ad diſſentientium objectiones reſpondebo.

II.

Status quæſtionis inter me & diſſentientes hic eſt: *Utrum Stoici Philoſophi profeſſi fuerint Fatum, id eſt, cæcum aliquem & inevitabilem*

evitabilem Dei & creaturæ nexum, quo omnia neceſſario, Deus & materia, mentes & corpora, inexorabili vinculo ita agantur, ut omnis pœna & præmium, omnis cultus Dei & legum reverentia tollantur? Vel *utrum nomine Fati intellexerint providam Dei curam in gubernandis & conſervandis rebus omnibus, convenienter voluntati humanæ & rebus creatis agentem?* Prius dogma communiter *Stoicis* adſcribitur, poſterius autem eoſdem ſtatuiſſe defendam. Ut vero hoc præſtem, oſtendendum mihi erit, nihil *Stoicos* de Deo & mente noſtra aſſerere, quod inexorabilem ejuſmodi neceſſitatem inferat. Summa igitur ratiocinationis meæ hæc eſt: *Qui aſſerunt, nonſolum exiſtere Ens ſapientiſſimum & optimum, idque a mundo & omni materia diſtinguunt, ſed & mundi creationem voluntati ejus liberrimæ tribuunt, providentiam & præſcientiam rerum omnium eidem adſcribunt, earumque eventus non materiæ neceſſitati, ſed voluntati attribuunt, menti ineſſe facultatem liberrimam pœnæ & præmii capacem aſſerunt, malum morale longiſſime ab eo removent, & phyſicum ad bonum finem ab eo permiſſum tuentur, illi inexorabile aliquod & cæcum fatum non profitentur.* At *Stoici* hæc omnia tuentur. Ergo, &c. Majoris propoſitionis partem nemo credo negabit, qui harum controverſiarum peritus eſt: reſtat igitur tandem, ut omnia hæc *Stoicos* tueri probem.

III.

Antequam autem id fiat, quædam præmonenda ſunt. *Primum eſt, oportere nos de ſyſtematis alicujus bonitate non judicare, ex conſequentiis hinc inde arreptis, aut per longas ambages detortis, ſed principia illius, nexum, & totam harmoniam conſiderandam.* Sane æquiſſimum mihi videtur hoc poſtulatum, ſine quo de ſyſtemate aliquo accurate ratiocinari non poſſumus; quo neglecto tot inutiles diſputationes, tot linguæ prælia, tot hæretificationes (liceat rem barbaram barbaro vocabulo exprimere) enata, imo quo neglecto ſæpe innocentiſſimi viri patriam, dulciſſima amoris pignora deſerere, vitamque ipſam profundere debuerunt. Quod ſi in omni ſyſtemate examinando hoc faciendum eſt, de *Stoicis* eorumque dogmatibus ſimiliter judicandum. *Secundum eſt, in difficili materia errores quoſdam non ſupra modum eſſe multiplicandos & exagge-*

Digitized by Google

aggerandos. Qui veterum & recentiorum ſcripta de providentia Dei circa creaturas liberas, bonum & malum, haud perfunctorie inſpexit, ille neutiquam negare poterit, nihil eſſe in theologia & philoſophia difficilius hac ipſa materia; hinc prudenter omnes, citius aut ſerius, ad *το βαθος* Paulinum tanquam ad ſacram anchoram confugiunt; omnes ingeminant, nos naturam Dei ejuſque agendi rationes, cauſarum nexum, non ſatis ſcire, in exiguo nos Univerſi punctulo habitare, fragmento operis *Muſivi* a toto non abſtrahendi; & ſicut in dramatibus, quæcunque intricata & perplexa ſunt, in ultimo actu explicantur, pariter quicquid in orbis adminiſtratione negotium nobis faceſſit, ultimi diei lucem expedituram. Hæc profecto ſapienter ingeminantur; recte *Auguſtinus de Civ. Dei Lib.* 11. *cap.* 22. *Divina*, inquit, *nos admonet providentia, non res inſipienter vituperare, ſed utilitatem rerum diligenter inquirere, & ubi noſtrum ingenium vel infirmitas nos decipit, credere occulta, ſicut alia quæ vix potuimus invenire; atque hæc ipſa vel humilitatis exercitatio aut elationis attritio.* Et ſane qui controverſias hoc ævo inter P. *Baylium* & *Clericum*, *Jaquelot*, *Leibnizium*, *Clarkium*, *Kingium*, *Wolfium* agitatas ſine ſtudio partium conſiderabit, fatebitur poſtulatum hoc noſtrum juſtiſſimum eſſe: nemo eſt qui omnibus difficultatibus ſeſe evolvat, optimus eſt qui minimis urgetur. Eruditiſſimus Rhætus, Paganinus *Gaudentius*, quem his diebus ſumma cum voluptate legi, pag. 338. operis de philoſophia Romanorum, poſtquam Deo futurorum contingentium præſcientiam adſcripſiſſet, & Epicuri fortuitum caſum rejeciſſet, ita inquit: *Homunciones enim vero ſumus res perpuſilla, jocus & ludus providentiæ, pila in manibus Dei, qui nos pro lubitu huc illuc impellere conſuevit, ut tamen noſtro arbitrio, noſtræque voluntati vis non inferatur. Sic igitur aſſerendum eſt arbitrium hominum, ut adſtruatur providentia & imperium Numinis; ſic affirmemus contingenter multa evenire in vita humana, ne tamen otioſum dicamus eſſe ſpectatorem Deum. Ita aſſerimus eundem Deum ſcire futura, ut illis non imponat neceſſitatem, nec tamen eandem prorſus exulare ex orbe jubeat: admirabili enim ratione in permiſto mundo permiſcerentur cauſæ, quam miſtionem noſſe & enarrare Divinitatis potius eſt, quam humanæ imbecillitatis, cui plurima caligo adhæret individua comes.* Hæc *Gaudentius*, qui, ut notum eſt, eccleſiæ romanæ ſubſcripſit. Hæc cum ita ſint &

Stoicis

Stoicis hic aliquid concedendum eſt, ſi in hiſce, dubia mentis luce dicam, an impenetrabili rei difficultate preſſi, non exacte ratiocinati ſunt; præprimis cum divina luce revelationis deſtituti fuerint, nec recte ratiocinandi methodi adeo peritus eſſet orbis; ſaltem eorum conſcientiæ convenienter ſententia de Fato explicanda eſt. *Tertium, quod præmonendum eſſe putamus, hoc eſt, nos minime aſſerere, Stoicos in hac ipſa materia per omnia recte ſenſiſſe, aut non aliquando incautius quam par erat locutos eſſe.* Lubentes fatemur, modernos hac in parte accuratius de his ratiocinatos eſſe; interim tamen aſſerimus, eos plerumque in operibus, dogmata, quæ in hac diſſertatione ipſis adſcribimus, profeſſos fuiſſe. Ita conſtanter docent, Deum ſolam cauſam efficientem dici poſſe, materiam eſſe rem per ſe inertem, & ad quidvis paratam: Deum jus habere in materiam, eundem proſpicere huic Univerſo: ſummam eſſe hominis libertatem &c. quæ dogmata conſtanter urgent; unde ſi vel maxime aliquando his ipſis contraria dicere videntur, aſſerendum tamen non eſt, eos principalia hæc ſyſtematis dogmata negare, aut ſubvertere, ſed hoc tantum, *Stoicos* omnem nexum ſyſtematis non ſatis perſpexiſſe & conciliare potuiſſe; quod ipſum quidem *Stoicos* non abſolveret, minime tamen ſignificaret, eos Fatum aliquod inexorabile ſtatuiſſe. *Tandem quarto notari velim, antiquiſſimos & celeberrimos in univerſum Philoſophos materiæ æternitatem ſtatuiſſe; unde ſummæ difficultates circa actiones hominum liberas oriuntur; qui error cum omnibus Philoſophis communis ſit, neſcio cur Stoicis ſolis tantopere exprobrandus ſit.* Scio quidem eruditos ſententias veterum circa hanc materiam ita proponere, ut haud leve diſcrimen inter eos atque *Stoicos* intercedere videatur; ſed ſi omnium conſequentiarum apices urgendi ſint, ſane aut parum vel nihil inter ſe hac in parte differunt, exceptis *Epicuro* ejuſque diſcipulis. Saltem graviſſimus hiſtoricus *Tacitus* veterum philoſophorum ſententias circa eventus rerum in mundo ad duo capita refert, *Epicuri* nempe, qui omnia fortuito fieri ſtatuit, cæterorumque, qui *Fato* rerum eventus adſcribant. Ita enim Annal. Lib. 6. cap. 22. pag. 605. ed. *Walchii* loquitur: *Sed mihi hæc ac talia audienti, in incerto judicium eſt, Fatone res mortalium & neceſſitate immutabili, an forte volvantur. Quippe ſapientiſſimos veterum, quique ſectam eorum æmulantur, diverſos reperies; ac multis inſitam opinionem,*

non initia noſtri, non finem, non denique homines Diis curæ. Ideo creberrima & triſtia in bonos, læta apud deteriores eſſe. Contra alii, fatum quidem congruere rebus putant, ſed non e vagis ſtellis, verum apud principia & nexus naturalium cauſarum: ac tamen electionem vitæ nobis relinquunt; quam ubi elegeris, certum imminentium ordinem. Neque mala vel bona, quæ vulgus putet; multos qui conflictari adverſis videantur, beatos; ac pleroſque quanquam magnas per opes, miſerrimos: ſi illi gravem fortunam conſtanter tolerent, hi proſpera inconſulte utantur. Hactenus *Tacitus*, qui minime *Epicuri* partibus addictus fuit, quod quidam exiſtimabant; ex quibus denuo concludimus, mitius cum *Stoicis* hac in parte agendum. Jam ad rem.

IV.

Stoicos in univerſum omnes ſtatuiſſe, exiſtere Numen ſapientiſſimum, Rectorem Univerſi, jam non probabo, alibi id præſtiti, & nuper eleganter idem demonſtraſſe vidi virum eruditum *Brugmannum*, Profeſſorem in Academia Wittembergenſi. Hoc tantum jam aſſerimus, *Stoicos perſuaſionem de Numine pro ſocietatis humanæ vinculo, omniſque juris fundamento habuiſſe.* Prius *Epictetus*, Stoicorum celeberrimus, poſterius ipſe *Plutarchus*, hoſtis eorum acerrimus, exſerte teſtatur. Verba eorum brevitatis cauſa latine tantum dabo. *Epictetus* apud *Arrianum*, lib. 2. cap. 20. contra Academicos diſputat, ex verſione H. *Wolfii*. *Quid ais Philoſophe, de pietate & ſanctitate quid tibi videtur? Si voles oſtendam res eſſe bonas. Utique oſtendito, ut noſtri cives ad cultum Numinis convertantur, & maximarum rerum neglectum abjiciant, habes ergo probationes? Habeo; & ego tibi gratiam habeo. Quando ergo iſta tibi placent ſume contraria, Deos neque eſſe, neque ſi ſint, curare homines, neque ullam nobis ſocietatem cum iis intercedere, ſed pietatem illam & ſanctitatem vulgo hominum celebratam, commentum eſſe inſolentium hominum & Sophiſtarum, atque adeo legumlatorum ad terrendos & coërcendos injurios. Recte, Philoſophe, juviſti noſtros cives, adoleſcentiam univerſam ad rerum divinarum contemtum revocaſti. Quid ergo non iſta tibi placent? Accipe nunc juſtitiam nihil eſſe, verecundiam eſſe ſtultitiam, patrem nihil eſſe, filium nihil eſſe.*

Euge

Euge Philoſophe, perſuade iſta adoleſcentibus, ut plures habeamus qui idem ſentiant, & auctæ nobis erunt hiſce ſermonibus bene conſtitutæ reſpublicæ. Lacedæmon hujusmodi ſermone informata eſt. Lycurgus ſuis legibus & inſtitutis has perſuaſiones introduxit, neque ſervire turpe eſt potius quam honeſtum, neque libertatem honeſtam potius eſſe quam turpem. Hæc eleganter *Epictetus.* Poſterius aſſerit *Plutarchus* de *Stoicorum* repug. p. 593. & 597. edit. Baſ. ubi ita mentem Chryſippi acerrimi *Stoicorum* hoſtis pandit: *Non enim poteſt inveniri aliud juſtitiæ principium, alia origo, quam a Jove & communi Natura petitum. Inde enim neceſſe eſt, nos omnia iſta exordiri, ſi volumus aliquid de bonis & malis dicere. Rurſum in naturalibus propoſitionibus; non enim licet vel aliter vel magis proprie pervenire ad explicationem bonorum & malorum, virtutum, felicitatis; quam ſi initium ducatur a communi Natura & mundi gubernatione; ab his enim ſuſpendenda erit de bonis & malis diſputatio, cum non ſit ullum aliud melius principium aut relatio, neque aliam ob rem Naturæ conſideratio adhibetur quam ad diſcrimen bonorum & malorum conſtituendum.* Idem aſſerit *Anton. Philoſoph. Lib: V. Deum autem ſumma intelligendi vi præditum eſſe*, tam conſtanter profitentur *Stoici*, ut nihil ſupra. *Laërtius* in vita *Zenonis* ait: Θεον ἐιναι Ζωον ἀθανατον, λογικον, τελειον, ἢ νοερον ἐν ἐυδαιμονια κακȣ παντος ἀνεπιδεκτον, προνοητικον κοσμȣ τε καὶ των εν τω κοσμω. Μη ἐιναι μεν ἀνθρωπομορφον, ἐιναι δε τον Δημιȣργον των ὁλων καὶ ὥσπερ πατερα παντων. Conſentiunt *Seneca*, *Antoninus*, *Epictetus:* probant hæc omnia illa argumenta quibus utuntur, ad probandam exiſtentiam Dei ab *ordine Univerſi & finibus creaturarum petita.* Adducam unicam argumentationem *Chryſippi*, quæ extat apud *Ciceronem* de Nat. D. I. 1. *Si quid eſt*, inquit, *quod homo, licet ratione ſit præditus, facere non poſſet, id profecto eſt majus, fortius & ſapientius homine; homo autem non poteſt facere cæleſtia, ergo illud quod hæc efficit vel effecerit, ſuperat certe hominem conſilio, prudentia, poteſtate: quis igitur poteſt eſſe niſi Deus?* Nec obſtat quod *Stoici*, ut ex *Plutarcho lib.* 1. *cap.* 7. de placit. philoſoph. conſtat, Deum inter alia dixerint eſſe πυρ τεχνικον: ſymbolica enim hac locutione uſi ſunt, quemadmodum Chaldæi; cum enim ignis ſit materia rapidiſſima & fluidiſſima, adumbrare voluere Dei in rebus efficiendis vim & celeritatem; ſatis hoc patet dum Deum eſſe ajunt *ignem artificioſum*, id eſt, qui

 ratione,

ratione, numero, menſura omnia agat. Idem confirmat Cicero de N. D. *Zeno igitur*, ait, *Naturam ita definit, ut eam dicat eſſe ignem artificioſum ad gignendum progredientem via, cenſet enim artis maxime proprium eſſe creare & gignere.* Quod ſi autem vel maxime *Stoici* putaſſent, Numen ſapientiſſimum nil niſi rationem eſſe, ut alicubi *Seneca* loquitur, ſed tamen puriſſima quadam luce ceu majeſtatis ſuæ vehiculo prædìtum, nihil eſſet quod magnopere culparetur. Fuit enim hæc ipſa mens Orientalium, & ni fallor ipſorum etiam *Hebræorum*, qui hac in parte non diſſenſiſſe videntur a *Chaldæis.* Horum autem ſententiam ita profert *Jamblichus* de *myſt. Ægypt. ſect.* 2. *cap.* 4. Το μεν των θεων πυρ ατομον, ἀφθεγκτον ἐκλαμπει, καὶ πληροι τα ὁλα βαθη τε κοσμε. Το δε των Ἀρχαγγελων, ἀμεριςον μεν, ἐχον τε περι ἑαυτο, ἠ προ ἑαυτε προπυμενον, ἠ μετ' ἑαυτο συνεπομενον πολυ πληθος θεωρειται. Το των Ἀγγελων διηρημενον πυρ πλην ἐν ταις γε τελειοταταις ἰδεαις διαφαινεται, *Deorum ignis individuus ineffabiliſque emicat, impletque totum cælum profundum, Archangelorum vero ignis etiam individuus habens circa ſe, aut ante ſe præeuntem, vel poſt ſe ſequentem magnam multitudinem cernitur. At Angelorum ignis indiviſus eſt, attamen in perfectiſſima ſpecie apparet.*

V.

Deum autem perfectiſſimum Stoicos ſollicite a mundo diſtinxiſſe, pluribus non probabo: abunde enim id a *Gatakero*, *Menagio* aliiſque præſtitum; probat hoc, ut brevis ſim, *Laërtius* in vita *Zenonis*, *lib.* 7. Δοκει δ' ἀυτοις ἀρχας των Ὁλων εἰναι δυω, το ποιεν καὶ το πασχον, το μεν ὀν πασχον εἰναι την ἀποιον ὀσιαν την ὑλην, το δε ποιεν τον ἐν ἀυτῃ λογον τον Θεον; probant hoc omnes argumentandi rationes, quas ad exiſtentiam & providentiam Dei probandam adhibent; probat idem ſententia eorum de conflagratione mundi, a qua ſolum Deum immunem fore aſſeruere. Ita *Epictet.* apud *Arrian. lib.* 3. *cap.* 13. ex verſ. *Wolfii* inter alia loquitur: „ Si ſolitudo ſatis eſt ad id ut ſis deſertus, etiam Jupiter in „ conflagratione mundi deſertus dici poteſt, ſeque ipſum miſereri. „ Me miſerum! neque Junonem habeo, neque Minervam, neque „ Apollinem, denique neque fratrem, neque filium, neque ne-

„ potem,

„ potem, neque cognatum. *Et paulo infra.* „ Sicut Jupiter ſecum „ vivit, & in ſe ipſo adquieſcit, & gubernationem ſuam qualis ſit „ intelligit, eaque cogitat quæ ſe deceant, eodem modo & nos de„ cet nobiſcum poſſe colloqui, non requirere alios, non animis „ æſtuare. „ Quod ſi hæc vel maxime non de annihilatione mundi intelligantur, patet tamen *Stoicos* Deum a mundo diſtinxiſſe, quod dicis tantum cauſa Spinoza aſſeruit. *Providentiam autem divinam eſſe, tam certo credebant Stoici ut nihil ſupra.* Audi tantum *Senecam* de providentia ab initio ita dicentem: „ Supervacuum eſt „ oſtendere, non ſine aliquo cuſtode tantum opus ſtare, nec hunc „ ſiderum certum diſcurſum fortuiti impetus eſſe, & quæ caſus „ incitat, ſæpe turbari & cito arietare: hanc inoffenſam velocita„ tem procedere æternæ legis imperio, tantum rerum terra marique „ geſtantem, tantum clariſſimorum luminum & ex diſpoſitione lu„ centium: non eſſe materiæ errantis hunc ordinem; neque quæ „ temere coierunt tanta arte pendere, ut terrarum graviſſimum „ pondus ſedeat immotum, & circa ſe properantis cœli fugam „ ſpectet; ut infuſa vallibus maria molliant terras, nec ullum in„ crementum fluminum ſentiant, ut ex minimis ſeminibus naſcan„ tur ingentia. Ne illa quidem quæ videntur confuſa & incerta, „ pluvias dico nubeſque & eliſorum fulminum jactus, & incendia „ ruptis montium verticibus effuſa, tremores labantis ſoli, & alia „ quæ tumultuoſa pars rerum circa terras movet, ſine ratione, „ quamvis ſubita ſint, accidunt; ſed ſuas & illa cauſas habent, „ non minus, quam quæ alienis locis conſpecta miracula ſunt &c. „ Idem *Epictetus*, *Cicero* & *Plutarchus* ipſe de Iſid. & Oſirid. confirmant.

VI.

Hanc autem Dei providam curam ad omnia extendunt Stoici, mentes & corpora; ſingulari autem ratione Deum homini proſpexiſſe, & ſeſe beneficum exhibere ajunt. Selectiſſima tantum loca quæ hæc probant, afferam. *Epictetus* apud *Arrian. lib.* I. *cap.* 14. ita ex verſione H. *Wolfii* ait: „ Percontante quodam, quo pacto alicui „ perſuaderi poſſet, ſingula ſua facta a Deo conſpici? Non credis, „ (*inquit*) hæc omnia inter ſe cohærere? Credo, inquit; quid vero

Digitized by Google

„ terrena corpora non affici credis a cœleſtibus? Credo, inquit, „ ni enim ita eſſet, quo pacto tanto ordine tanquam ex divino „ mandato, cum ille plantas florere jubet, florerent? Cum germinare, germinarent? Cum proferre fructum, proferrent? Cum „ matureſcere, matureſcerent? Cum rurſus decidere flores & defluere folia, & ipſas in ſeſe quaſi involutas quieſcere ac refocillari, quieſcerent ac refocillarentur? Unde porro ad incrementum lunæ & ſolis acceſſum & receſſum tanta diverſitas, & in „ contrarium mutatio terrenarum rerum cerneretur? Cum ergo „ folia & corpora noſtra ſic univerſitati devincta ſint Deo, ut „ particulæ ſint ejus, non omnem motum eorum & proprium ac „ cohærentem animadvertit? „ Adde locum elegantem Ant. Philoſ. lib. 12. cap. 2. *Circa mentes ita verſari Dei providam curam aſſerebant, ut ipſas hominum cogitationes noſcat & dirigat.* Ita *Seneca epiſt.* 83. „ Sic certe vivendum eſt, tanquam in conſpectu ejus vivamus, ſic cogitandum, tanquam in pectus intimum inſpicere poſſit; & poteſt. Quid enim prodeſt ab homine aliquid eſſe ſecretum? Nihil Deo clauſum eſt. Intereſt animis noſtris, & cogitationibus mediis intervenit. Sic intervenit dico, tanquam aliquando diſcedat. „ *Deus autem porro juxta Stoicos homini proſpexit & erga eum quammaxime beneficus eſt.* Ita *Seneca* de benef. *lib.* 4. *cap.* 5. „ Non dat Deus beneficia. Unde ergo iſta quæ poſſides? Quæ das? Quæ negas? Quæ ſervas? Quæ rapis? Unde „ hæc innumerabilia, oculos, aureis, animum mulcentia? Unde „ illa luxuriam quoque inſtruens copia? Neque enim neceſſitatibus „ noſtris ſolum proviſum eſt: uſque in delicias amamur. Tot arbuſta, non uno modo frugifera, tot herbæ ſalutares, tot varietates ciborum, per totum annum digeſtæ, ut inerti quoque „ fortuita terræ alimenta præberent. Jam animalia omnis generis, „ alia in ſicco ſolidoque, alia in humido naſcentia, alia per ſublime demiſſa, ut omnis rerum Naturæ pars tributum aliquod „ nobis conferret. „ Lege & ſeq. & cap. 7. ubi dicenti cuidam, Natura hæc omnia fecit, reſpondet. „ Non intelligis te, cum hoc „ dicis, mutare nomen Deo? Quid enim eſt aliud Natura quam „ Deus, & divina ratio toti mundo & partibus ejus inſerta. „ Idem de *Stoicis* aſſerit *Cic. de off. & nat. D.* Adde *Epictetum* apud *Arrian. lib.* 1. *cap.* 12. *Beneficentiam ejus erga homines iidem ubique deprædicant;*

dicant; *v. Lipſ. phyſ. Stoic. diſſ. X.* Adde *Epictet.* apud *Arrian. lib.* 1. *cap.* 6. *Anton. Philoſ. lib.* 7. *ſect.* 7. Unicum adduco locum *Senecæ* de ira lib. 2. cap. 27. „ Quædam ſunt, *inquit*, quæ nocere non „ poſſunt, nullamque vim niſi beneficam & ſalutarem habent: ut „ Dii immortales, qui nec volunt obeſſe, nec poſſunt: natura enim „ illis mitis & placida eſt, tam longe remota ab aliena injuria „ quam a ſua. „ Hæc aliaque loca ſupra adducta probant clariſſime, Deum juxta *Stoicorum* mentem fines habuiſſe ſapientiſſimos in creandis Univerſo & hominibus. Hæc autem finium conſideratio omnem neceſſitatem excludit. Rectiſſime cl. *Wolfius*, Philoſophus oculatiſſimus, de differentia nexus rerum ſapientis, & fatalis neceſſitatis, pag. 13. ait: *Si mundus abſolutam habeat neceſſitatem, nullus in Univerſo erit contingentiæ locus; arcebitur ex eadem ſapientia, arcebuntur fines, arcebitur a rebus creatis perfectio, quam ipſis tribuit vulgatum illud Metaphyſicorum*, omne Ens eſt bonum ſeu perfectum. *Quod ſi vero nexus rerum a neceſſitate abſoluta fuerit exemtus, Univerſum contingenter exiſtit: Si nihil in eo fuerit ſine ratione, arcebitur* NB. *fatum, & ſapientiæ fores panduntur, locumque habere poteſt in rebus perfectio.* Poſterius autem de finibus aperte agnoſcunt *Stoici*, quod ex ſupra adductis & ulterius adducendis locis patet: nexum autem rerum juxta eos neceſſarium non eſſe, vel ex iis patet quæ de poſſibilibus differunt, quæ infra adducemus, unde longiſſime abſunt a mente *Spinozæ*, qui cum fines omnes ex Univerſo proſcripſerit, cæcum fatum induxit; audi ipſiſſima ejus verba in appendice ad prop. XXXVI. Eth. *Natura nullum finem ſibi præfixum habet, & omnes cauſæ finales nil niſi humana ſunt figmenta.* Negat ibidem oculos ad videndum, dentes ad maſticandum, herbas & animantia ad alimentum, ſolem ad illuminandum, mare ad alendum piſces, facta eſſe. In præfat. ad partem 4. Ethic. p. 16. negat rebus ineſſe perfectionem, *perfectionem & imperfectionem revera modos ſolum cogitandi eſſe, nempe notiones quas fingere ſolemus ex eo, quod ejuſdem ſpeciei aut generis individua ad invicem comparamus.* Quam ſunt autem hæc a *Stoicorum* mente aliena? Patet autem hoc clariſſime inter alia, *quod Deo perpetuas, ob præſtitam beneficentiam, gratias agendas eſſe dicant.* Audi & obſtupeſce, cum *Epictetum* ita ratiocinantem audis apud *Arrian. lib.* 1. *cap.* 16. „ Si ſani eſſemus, quid nobis aliud agen-

„ dum

„ dum erat, & publice & privatim, quam Numen celebrandum & „ laudandum, & grates perſolvendæ? Nonne & inter fodiendum & „ arandum & edendum hic hymnus Deo canendus erat: Magnus „ eſt Deus, qui nobis inſtrumenta præbuerat? Hæc quibus terram „ excolamus: Magnus eſt Deus qui manus dederit, qui deglutiendi vim, qui ventrem, qui effecerit ut latenter creſcamus, ut „ dormientes reſpiremus: hæc ſingulis in rebus cantanda erant, „ & hymnus maximus ac diviniſſimus reſonandus, quod facultatem dederit harum rerum intelligentem, & utendi ratione inſtructam. Quid ergo cum vulgo excæcati ſitis? Nonne oportebit eſſe aliquem, qui hoc munere fungeretur, & loco omnium „ hymnum de Deo publicaret? Quid enim poſſum ſenex claudus, „ niſi celebrare Deum? Quod ſi luſcinia eſſem, (audiant hæc „ Chriſtiani) luſciniæ officio fungerer, ſi olor oloris? Nunc rationis cum particeps ſim, Deus mihi celebrandus eſt, non „ meum munus eſt, hoc exſequor, neque ſtationem hanc deſeram „ quoad licuerit, & vos ad eandem hanc cantilenam adhortor. „ Adde ſi placet cap. 5. lib. 1.

VII.

Haud diſplicent hactenus *Stoicorum* decreta, inquies, ſed forte ſpecioſis verbis nobis imponunt, forte hæc ipſa decantata providentia Dei nonniſi inexorabili neceſſitate innititur; ſed præterquam quod abſonum eſſet Deum laudare, qui non poſſet non agere quæ ageret, ſtatim jam contrarium ulterius probabo. Et primo quidem attendamus, quid *Stoici* de libertate mentis noſtræ ſenſerint, poſtea fundamenta modumque providentiæ divinæ clarius explicaturi. De libertate mentis humanæ ſentiunt *Stoici* magnifice. (*) Juvat eorum ſententiam non meis, ſed literatiſſimi viri D. *Heinſii* verbis oppido elegantibus enarraſſe; is in oratione de *philoſophia Stoica* pag. m. 277. ita loquitur: „ Ad intelligendam hujus ut „ oportet rationem providentiæ, duo in homine requirunt. Primo „ ut res ſingulas, in quibus maxime verſatur, diligenter & cum

„ cura

(*) Stoicos libertatem mentis humanæ ſtrenue defendiſſe, probatur ex epiſt. præſtantiſſimorum virorum a LIMBORCHIO editis, pag. 940. ſeq.

„ cura intueatur : tum ut gratum memoremque animum ad eam „ afferat, quia nihil fruſtra, pleraque autem cauſa hominis & fe- „ cit & diſponit. Patriam ſapientis non unius civitatis mœnibus „ aut muris, ſed totius cœli ambitu deſcribunt, ne tam magnæ „ urbis incola ac civis, tum ipſius Dei filius ac popularis, quic- „ quam humile aut abjectum cogitet: relegationes autem, exilia „ atque alia id genus, non naturæ, ſed opinionis mala eſſe ſciat: „ & ad cœlum uſque, ſupra vulgum, magno animo aſſurgat. „ Eum ipſum ab eodem rerum omnium Parente liberum, ab omni „ perturbatione immunem factum, atque huic corpori infuſum. „ Inſtrumentum ejus eſſe corpus; longe ab eo cujus inſtrumentum „ eſt, diverſum. Ipſum autem hominem id eſſe, quod eſt, „ ratio ac animus; quæ illius bona ſunt aut mala, bona hominis „ aut mala eſſe; de cætero autem extra eum eſſe & ad hominis „ felicitatem, niſi velit aut non recte opinetur, pondus ac mo- „ mentum non adferre. Ut recte autem opinetur maximum illius „ bonum eſſe: quemadmodum ut contra, omnium miſeriarum ac „ calamitatum eſſe fontem, quæ tranquillitatem mentis noſtræ ac „ felicitatem perturbare poſſent. Jam cum omnibus ſit innatum „ bonum ut ſequamur, malum fugiamus, quoties eorum alterum „ offertur, duos naſci motus, qui & ipſi ſint in poteſtate noſtra. „ Appetitum nempe & declinandi ſtudium, ſeu voluntatem. Quod „ ſi purus atque ſimplex, ſi nulla corporis contagione vel corru- „ ptus vel pollutus, ac ſuæ ſpontis ſit animus, bona ſua petere, „ mala autem declinare. Sua autem eſſe, quæ in poteſtate ſua „ habet, ut vel conſequatur, ſi velit, vel declinet, ſi non velit. „ Rurſus autem quæ in poteſtate non habet, neque appetere, ſi „ bona videantur, quia aliena ſunt: ut fortunæ quæ dicuntur, „ quæ corporis, & alia id genus: extra mentem enim ſunt & ra- „ tionem, ideoque nihil ad naturam ac perfectionem noſtram, „ quæ in his conſiſtit. „ Hactenus *Heinſius*. Sed mavis ſine dubio de hiſce ipſos *Stoicos* ratiocinantes audire. Nota eſt omnibus celebris eorum diſtinctio in ea quæ ſunt ἐφ' ἡμιν, & ea quæ ὐκ ἐφ ἡμιν. In noſtra poteſtate eſſe dicunt ὑποληψιν, ὁρμην, ὀρεξιν, ἐκκλησιν, atque hæc bona eſſe φυσει ἐλευθερα, ἀκωλυτα, ἀπαρεμποδιςα, quæ *totius ethicæ Stoicorum fundamenta ſunt*; hanc libertatem eo uſque extendunt, ut ne Deus quidem decreta mentis mutare poſſit.

Epictet. apud *Arrian. lib.* 1. Τὸ σκέλος μου δήσεις, τὴν προαίρεσιν δὲ οὐδ᾽ ὁ Ζεὺς νικῆσαι δύναται; *pedem meum vincies, inſtitutum autem meum ne quidem Jupiter ſuperabit.* In eodem capite *Jupiter* introducitur, *Epictetum* ita alloquens: „ Si fieri potuiſſet etiam corpuſculum tuum & reculam libera & ab omni impedimento remota „ feciſſem, nunc autem te latere non debet, iſtud non eſſe tuum, „ ſed lutum belle maceratum (in græco eleganter πηλὸς κομψῶς πεφυραμένος) quoniam autem iſtud non potui, dedi tibi quandam noſtri partem, vim iſtam appetendi & averſandi, & perſequendi & „ declinandi, denique eam quæ viſis uti poſſet, quam ſi excolueris, in eaque omnia tua collocaris, nunquam prohibebere, nunquam impedieris, non gemes, non quereris, non adulaberis cuiquam. „ Idem repetit lib. 1. cap. 12. Ingentem præterea idem teſtantium farraginem adduxit cl. *Gatakerus*, ad lib. 2. Anton. Phil. ſect. 9. Addam unicum locum ex eodem *Epicteto*, qui omnibus *Stoicis* palmam ſurripuiſſe videtur: extat ille lib. cap. 23. *Quid ergo? nihil ne habetis liberum? fortaſſe nihil, quis autem vos cogere poteſt, ut quod falſum videtur, approbetis, quis ut non approbetis quod videtur verum? Nemo. Ibi ergo videtis aliquid in vobis eſſe liberum ſuapte natura. Appetere autem aut averſari, propendere aut abhorrere, aut parare ſeſe, aut conſtituere aliquid veſtrum quis poteſt, niſi opinione utilitatis atque officii adactus? Nemo. Habetis ergo in his aliquid liberum & immune. Id miſeri excolite, id curate, id quærite bonum.* Notandum autem eſt hæc *conſtanter* a *Stoicis* defendi, & inter philoſophiæ moralis primaria capita referri. Quod ſi autem libertas hominis tanta eſt, ut bona mentis a ſe ſolo repetere poſſit, & liberrime ſeſe ad bonum amandum determinare, ita quidem, ut ne Deus quidem decreta mentis mutare poſſit, quis non aperte videt, tantum abeſſe, ut *Stoici* omnia inexorabili neceſſitati ſubjiciant, ut potius rem pulcherrimam Dei detrahant imperio? Præſertim obſervandum, hanc libertatem ad ea ſpectare, quæ actionum noſtrarum fundamenta ſunt, & ſine quibus religio nulla, cultus nullus, nulla præmia, pœnæque locum habere poſſunt. Nullibi præterea *Stoici* hiſce contraria docent, niſi quis huc trahere velit ea ipſa, quæ de providentia ad omnia maxima minima ſeſe extendente differunt. Sed hæc nihil aliud inferrent, quam hoc: *Stoicos* nempe & providentiam dari, & ſummam eſſe mentis liber-

libertatem profeſſos fuiſſe, neſciviſſe autem qua ratione hæc duo inter ſe concilianda ſint, quod facile concedimus; ſed inde tamen minime ſequitur, *Stoicis* tanquam commune & ab omnibus receptum dogma adſcribi poſſe, *omnia* nimirum *inexorabili* & *cæca neceſſitate* decurrere: quod nobis hactenus ſufficit, qui demonſtrare nolumus, *Stoicos* hac in parte per omnia recte ſenſiſſe, ſed in quibusdam lapſos, inevitabile fatum non ſtatuiſſe. Atque hinc factum eſſe putamus, ut cl. Theologi ſtatuant, *Stoicos* hac in parte *Pelagio* præiviſſe. Cl. & poſt fata etiam deprædicandus *Vitringa* obſerv. ſac. tom. I. de concupiſcentia vitioſa & damnabili, óbſervat, *Stoicos* viribus arbitrii humani plus æquo tribuiſſe, temperamentum tamen aliquod quæſiviſſe in doctrina de providentia, eoſdem ſecutos eſſe Phariſæos, quorum mentem Joſephus ita explicat: Πραττεσθαι δε Εἱμαρμενῃ τα παντα ἀξιουντες, οὐδε του ἀνθρωπειου το βουλομενον της ἐπ αὐτης ὁρμης ἀφαιρουνται, δοκησαν, τῳ Θεῳ κρασιν γενεσθαι καὶ το ἐκεινου βουλευτηριῳ καὶ των ἀνθρωπων τῳ θελησαντι προσεχειν μετ ἀρετης ἢ κακιας. *Fato quæcunque geruntur tribuunt, nec tamen homini voluntatis aſſenſum adimunt, hoc temperamento Deum uti dicentes, ut cum omnia fiant ex ipſius conſilio, in homine tamen ſit voluntas accedendi ad virtutem, aut ad vitium.* Alibi ait eos affirmare, agere, quæ juſta ſunt, vel negligere, maximam partem eſſe in hominibus, adjuvare tamen in ſingulis & Fatum. Ex eo ita concludit *beatus vir; hæc certiſſima eſt illorum profeſſio, homini liberum eſſe, & plane in ipſius arbitrio poſitum, ſe inclinare quo velit, ſive ad bonum ſive ad malum, ſed ubi quis voluntatem ſuam declinavit, Deum illi auxilium præſtare. Suboluit dudum doctiſſimis viris, ipſos ejuſmodi admittere temperamentum, quo ſcilicet aliquid Deo, aliquid homini detur, ex oratione Domini apud Lucam cap.* 18. *ubi Phariſæi perſona imponitur hæc verba fundentis:* Deus gratias tibi ago, quod non ſim ut cæteri homines, rapaces, injuſti. *Erat in hoc homine magnus faſtus, nihilominus dicit, gratias Domine tibi ago: unde hoc, niſi quod uti jam dictum, Phariſæi ſibi adſcribebant aliquid, aliquid Deo; ſibi quidem inclinationem voluntatis, Deo vero auxilium gratiæ, quo benevolentes promovet.* Idem, uti dixi, cl. Theologus hanc opinionem a Pythagoricis, Stoiciſve repetit, dum Deum in auxilium vocandum eſſe dixerunt. *Epictetus* apud *Arrian. lib.* 2. cap. 18. de hac re ita loquitur: Του Θεου μεμνησο, ἐκεινον ἐπικαλου βοηθον καὶ

 παραστατην

παραστατην ὡς τους Διοσκουρους ἐν χειμωνι οἱ πλεοντες. Legantur ſimul antecedentia & conſequentia hujus capitis. *Pelagium Stoicos* etiam hac in parte ſecutum eſſe, conqueritur rev. *Buddeus ſelect. J. N. p.* 147. Jam autem quis adeo eſt hiſtoriæ eccleſiaſticæ imperitus, ut neſciat, *Pelagium* libertati humanæ plus æquo conceſſiſſe? Patet etiam inde quid ſentiendum ſit de judicio cl. viri H. *Dodvvelli*, quod in diſquiſitionibus de *libertate* adducit *Collinus p.* 298. „ Le ſavant Monſieur Dodwell croit que St. Paul, qui étoit Phariſéen & fils de Phariſéen, avoit pris ſa doctrine du fatum des „ maitres de cette ſecte, comme ils l'avoient eux mêmes reçu „ des Stoiciens. Et il rémarque, que la philoſophie ſtoicienne eſt „ neceſſaire pour expliquer la theologie chrètienne, qu'il y a des „ endroits dans l'Ecriture, ou le Saint Eſprit parle ſelon l'opinion „ des Stoiciens, & qu'en particulier ce que St. Paul dit touchant „ la prédeſtination & la réprobation, doit être expliqué ſuivant „ l'opinion que les Stoiciens avoient du fatum. „ De quo judicent alii; nos controverſias Theologorum hic tangere nolumus. Pergamus potius ad cætera. Videndum jam eſt, utrum *Stoici* hanc ipſam libertatem aliorum dogmatum defenſione ſubvertant, quod negamus.

VIII.

Eum in finem ulterius probabimus Stoicos aſſeruiſſe, omnem rerum efficiendarum nexum in præſcientia Dei fundatum eſſe, mala moralia a Deo non eſſe. Eundem ſcripſiſſe fata, atque adeo in ſapientiſſima ejus voluntate unicum præſidium in rebus adverſis quærendum: mala phyſica in bonum finem Deum permiſiſſe; eoſdem denique cunctos ad virtutem deamandam hortatos fuiſſe. Si hæc a *Stoicis* clariſſime aſſerta ſunt, nullus dubito, quin æqui rerum arbitri judicaturi ſint, falſo illis cæcum aliquod & irrevocabile Fatum adſcribi. Age per partes hæc probemus. Aſſerunt, *omnem rerum efficiendarum nexum in Dei præſcientia fundari.* Hic in memoriam revocandum, quod ſupra diximus, *Stoicos* duo principia, ex quibus omnia facta ſunt, ſtatuiſſe, cauſam nempe & materiam: materiam jacere inertem, rem ad omnia paratam, ceſſaturam ſi nemo moveat; quæ recte ab iis intelligi docent verba *Senecæ*, epiſt. 65. ita dicentis:

Univerſa

Univerſa ex materia & Deo conſtant; Deus iſta temperat, quæ circumfuſa Rectorem ſequuntur & ducem: potentius autem eſt quod facit, qui eſt Deus, quam materia patiens Dei. Unde conſtat *Stoicos* nonſolum Deo imperium in materiam adſcripſiſſe, ſed & profeſſos eſſe, eundem ad certas regulas, rationi perfectiſſimæ ante conditum mundum obverſantes, omnia examinaſſe: clarius adhuc mentem ſuam explicat in eadem epiſtola: „ Exemplaria omnium rerum, *inquit*, „ Deus intra ſe habet, numeroſque univerſorum quæ agenda „ ſunt, & modos mente complectitur: plenus his figuris eſt, quas „ Plato ideas vocat, immortales, immutabiles, infatigabiles. „ Hæc ex mente Platonis dicuntur; unde cl. J. *Thomaſius* de *exuſt. mundi ſtoica*, *diſſert.* 14. *ſect.* 6. ait: „ Plato ſic vocabat, non enim „ Stoici, cum haberent nullas, neque ex horum officina Deus quicquam petere poterat quam rationes ſeminales. „ Unde forte quis ſuſpicari poterit, hæc nihil facere ad probandum, *Stoicos* rerum efficiendarum modum in Dei præſcientia quæſiviſſe: igitur diſtincte ad hæc reſpondendum eſt, & *primo* quidem dico, me nomine ideæ intelligere immediatum contemplationis noſtræ objectum, quicquid tandem illud ſit, quod nos ignorare, dialogo Socratico opuſculo meo inſerto, probavi; (*) Dico igitur *Stoicos* aſſeruiſſe, intellectui divino ante rerum omnium creationem ideas obverſatas fuiſſe, licet voce ideæ non idem ac Platonici intellexerint: *Secundo* non negat plane *Seneca*, quod aſſerit *Thomaſius*, in Deo rerum efficiendarum ideas eſſe, ſed tantum illas inter cauſas referri non poſſe, ſed ſolum Deum, quod ex verbis ſequentibus patet, ubi ita ait: „ Hæc quæ ab Ariſtotele & Platone ponitur „ turba cauſarum, aut nimium multa, aut nimium pauca comprehendit. *Et paulo infra:* Sed nos nunc primam & generalem cau„ ſam quærimus: hæc ſimplex eſſe debet, nam & materia ſimplex „ eſt: quærimus quid ſit cauſa, ratio faciens, id eſt, Deus. „ Ita enim quæ nunc retuli non ſunt multæ & ſingulæ cauſæ, „ ſed ex una pendent, ex ea quæ facit. „ *Tertio*, liquidum hoc vel ex eo eſſe patet, quod Deum ſapientem eſſe ajunt, quod ſumma prudentia mundum formaverit: quæ omnia, niſi me omnia fallunt, nihil aliud ſignificant, quam Deum rerum ideas habere; hinc in

(*) Dialogus iſte extat volumine primo opuſculorum meorum pag. 604 ſeq.

eadem epiſtola ait: „ Ego non quæram quæ ſint initia univerſorum, „ quis rerum formator, quis omnia in una maſſa & materia inerti „ convoluta diſcreverit? Non quæram quis ſit artifex hujus mun-„ di &c. „ *Quarto*, *Plutarchus* clariſſime id quod intendo docet, dicendo de *Plac. Ph. lib.* 1., *cap.* 9. Ὁι ἀπο ζηνωνος Στοικοι, ἐννοηματα ἡμετερα τας ἰδεας ἐφασαν, quæ quin Deo etiam adſcribantur nullus dubito, & hac in parte non diſſentirent a *Carteſii* diſcipulis, qui ideam nonniſi modum cogitandi eſſe ajunt. Sed ne de verbis litigemus, audi *Senecam* eandem rem aliis verbis deprædicantem, de *Benef. lib.* 4. *cap.* 32. *Deos videre eſt, ut alios indulgentius tractent propter parentes avoſque, alios propter futuram nepotum pronepotumque ac longe ſequentium poſterorum indolem: nota enim eſt illis operis ſui ſeries, omniumque illis rerum per manus ſuas iturarum ſcientia in aperto ſemper eſt: nobis ex abdito ſubit, & quæ repentina putamus, illis proviſa veniunt ac familiaria. Marc. Anton. lib.* 6. *ſect.* 4. Ο διοικων λογος οιδε πως διακειμενος, καὶ τι ποιει καὶ ἐπι τινος ὑλης. Seneca de benef. lib. 6. cap. 23. *Dii in prima illa conſtitutione, cum univerſa diſponerent, etiam noſtra viderunt, rationemque hominis habuerunt; in noſtras utilitates a principio rerum præmiſſa mens eſt, & is ordo mundo datus, ut appareat curam noſtri non inter ultima habitam.* Ex locis hactenus adductis conſtat, *Stoicos* clariſſime profeſſos, nonſolum Deum libere ad hunc mundum condendum ſapientiſſimis rationibus motum eſſe, ſed & nexum omnium rerum perſpexiſſe. Materia ſecundum eos erat res iners, Deus tanquam ſola ratio in ſe adquieſcebat, & tandem ex hac materia ad certos fines mundum hunc condere, ſaltem materiam jam præexiſtentem ita voluit adornare, ut quælibet finibus ſuis reſponderent: ubi autem eſt præſcientia rerum a nobis ſolis pendentium, ubi fines intenduntur, ibi fatalis neceſſitas exulet oportet. *Præterea aſſeruerunt malum morale ſive peccatum minime a Deo originem habere, ſed partim ab hominibus, partim a materia repetendum.* Ant. Philoſoph. initio libri 6. ait: Ἡ των ὁλων ὐσια ἐυπειθης καὶ ἐυτρεπης. Ο δε ταυτην διοικων λογος ὐδεμιαν ἐν ἑαυτω ἐχει αἰτιαν τε κακοποιειν. Κακιαν γαρ ὐκ ἐχει, ὐδε τι κακως ποιει; ὐδε βλαπτεται τι ὑπ' ἐκεινυ. Παντα δε κατ' ἐκεινον γινεται καὶ περαινεται., *Univerſi materia obſequens eſt & parere promta. Mens rectrix ejuſdem*

nullam

nullam in ſe maleficii cauſam habet, cum malitiam in ſe nullam habeat, neque maleſacit cuiquam, nec a quoquam læditur. Secundum hanc vero fiunt & perficiuntur omnia. Cum hoc loco confert doctiſſimus *Gatakerus* locum Jacobi Apoſtoli dicentis: Θεος ἀπειρασος ἐςι κακων; adducam ego ſimul elegantem locum *Homeri* Odyſſ. a. v. 32. ubi Jupiter ita loquitur:

> Ὠ ποποι, ἰοιν δη νυ Θεους βροτοι αἰτιοωνται
> Ἐξ ἡμιων γαρ φασι κακ' ἐμμεναι; ὁι δε καὶ αὐτοι.
> Σφησιν ἀτασθαλιησιν ὑπερ μορον ἀλγε ἐχουσιν.

> *Vah! quam nunc homines injuſte Numina culpant,*
> *Ex nobis namque eſſe mala ajunt; at ſibi ipſi,*
> *Nequitia propria, præter Fatum mala gignunt.*

Vide de hac re cap. 14. & 15. Phyſ. Stoicæ *Lipſii*, quem compilare nolo: nec huic ſententiæ contrarius eſt locus *Senecæ*, ut putat *Gatakerus*, in libello de providentia cap. 5. dicentis: *Quare Deus tam iniquus in diſtributione Fati fuit, ut bonis viris paupertatem & acerba vulnera adſcriberet? Non poteſt artifex mutare materiam, hæc paſſa eſt: quædam ſeparari a quibuſdam non poſſunt, cohærent, individua ſunt:* hic enim proprie ſermo eſt de malo phyſico, cujus originem *Stoici* in materia quæſiverunt omnes. Hinc miror eruditiſſimum virum P. *Baylium* hoc negaſſe. Tom. 3. dict. crit. p. 2330. ita ait: „ Pour dire ceci en paſſant, perſonne ne doit s'étonner que Ciceron & Plutarque ayent attaqué de la ſorte les Stoiciens; car encore que cette ſecte des Philoſophes admit deux principes, Dieu & la matiere, Dieu comme l'agent, & la matiére comme le patient, ils ne croyoient pas, que la matiere fut un principe mauvais. „ Sed errat vir eruditus quammaxime; minime enim vel *Plutarchus* vel *Cicero* negant, *Stoicos* originem mali in materia quærere, ſed hoc tantum volunt, eos hac ratione minime difficultatibus ſatisfacere, ſtatuendo materiam ad agendum ineptam, quæ adeo cauſa mali eſſe non poſſit; ſequi enim vel iis nolentibus, aut Deum eſſe auctorem peccati, aut non Ens: hæc jam dudum poſt J. *Thomaſium* diſſ. 112. obſervavit cl. *Wolfius Manich. ante Manich.* p. 153. Neque enim negandum eſt,

eſt, hunc vel illum eruditum, hanc vel illam Theologorum aut Philſophorum familiam, ſententiam tueri, quæ non conveniat cum cæteris eorum placitis: multi enim, quæ cum lacte materno imbiberunt dogmata, ſine ulteriori examine tuentur; multi arreptis temere opinionibus, ad quas tempeſtate delati ſunt, veluti ſaxo adhærent; multi denique ſyſtematis nexum & idearum concatenationem non perſpiciunt, unde fit, ut principia e diametro ſibi oppoſita eodem fervore defendant, ac veritates longe certiſſimas, inprimis ſi accedant partium ſtudium commodaque inde enatura. Sed hoc ipſum, inquies, facit ut *Stoicis* Fatum jure objici poſſit, quod mali originem in materia, re quammaxime neceſſaria quærant; provocatur inprimis ad celebrem locum A. *Gellii*, *lib. 6.* ubi acerrimi ingenii vir *Chryſippus* inquirit, utrum providentia homines morbis affecerit nec ne; quem locum tamen poſtea vel ideo diligentius excutiemus, quod cl. J. *Thomaſius* vel ex eo maxime *Fati Stoici malignitatem* oſtendere voluerit.

IX.

Pergamus potius & demonſtremus, *Stoicos ſtatuiſſe, Deum velle, ut omnes homines felices ſint, & in voluntate ejus ſapientiſſima præſidium quærendum.* Utemur ad id probandum paucis tantum ſed clariſſimis locis. *Deum velle ut omnes homines felices ſint*, *Epictetus* apud *Arrian. lib.* 3. *cap.* 24. hiſce verbis profitetur: *Si quis*, inquit, *calamitoſus eſt*, *memento ſua culpa eſſe calamitoſum. Deus enim omnes homines ad felicitatem*, *ad conſtantiam condidit*, *earumque rerum inſtrumenta dedit*, *quarum alia cujuſque propria*, *alia vero aliena eſſent;* & paulo infra pag. 331. *Quis autem vir bonus & fortis infelix eſt? Omnino rerum univerſitas male gubernatur*, *niſi cives ſuos curat Jupiter*, *ut ſimiles ſint ipſi ac beati. Seneca epiſt.* 95. „ Non quærit miniſtros Deus. Quid ni? Ipſe humano generi „ miniſtrat, ubique & omnibus præſto eſt. Audiat licet, quemad„ modum ſe in ſacrificiis gerere debeat, quam procul reſilire a „ moleſtiis & ſuperſtitionibus: nunquam ſatis profectum erit, niſi „ qualem debet Deum, mente conceperit omnia habentem, omnia tri„ buentem, beneficia gratis dantem. Quæ cauſa eſt Diis benefacien„ di? natura. Errat, ſi quis putat illos nocere velle: non poſſunt:

nec

„ nec accipere injuriam queunt, nec facere: lædere enim lædique „ conjunctum eſt: ſumma illa ac pulcherrima omnium Natura, „ quos periculo exemit, ne periculoſos quidem fecit. Primus eſt „ Deorum cultus, Deos credere: deinde reddere illis majeſtatem „ ſuam, reddere bonitatem, ſine qua nulla majeſtas eſt: ſcire il- „ los eſſe qui præſident mundo, qui univerſa vi ſua temperant, „ qui humani generis tutelam gerunt, interdum curioſi ſingulorum. „ Hi nec dant malum, nec habent; cæterum caſtigant quoſdam & „ coërcent, & irrogant pœnas, & aliquando ſpecie boni puniunt.„ Quæ ultima *Senecæ* verba nihil aliud ſignificant, quam Deum bona, uti vocant, externa animo equidem iis benefaciendi dare, ſed quibus homines abutantur, & ita ſpecie boni a Deo conceſſi puniantur. *Hæc cum credebant Stoici, ſimul in ſapientiſſima Dei voluntate, in vita & morte, præſidium quærendum eſſe ajebant, adverſaque conſtanti animo ferenda.* Audi oppido eleganter loquentem *Epictetum* apud *Arrian. lib.* 3. *cap.* 24. „ Vir bonus & ſapiens memor qui ſit & unde venerit, & a quo factus ſit, in eo ſolo elaborat, quo pacto ſuam ſtationem rite tueatur, Deoque ſuam „ probet obedientiam. Vis me diutius eſſe? Ero ut liber genero- „ ſus, ut voluiſti; tu enim me ita condidiſti, ut prohiberi non „ poſſim in rebus meis. At me non amplius eges? Bene tibi ſit, „ etiam ad hoc tempus propter te manſi, propter alium neminem, „ & nunc ut tibi paream diſcedo. Quomodo diſcedis? Quemad- „ modum tu voluiſti, ut liber, ut miniſter tuus, ut mandatorum „ tuorum intelligens & interdictorum; dum vero in tuis negotiis „ verſor, quem me eſſe vis? Principem an privatum? Senatorem, „ an plebejum, militem, ducem, ludimagiſtrum, an patrem fami- „ milias? Quem mihi locum ac ſtationem mandaris, ut ait Socra- „ tes, millies potius mortem oppetam, quam eam ut relinquam. „ Hæc noctu, hæc interdiu in promtu eſſe debent, hæc ſcribenda, „ hæc legenda, de his verba facienda ſunt cuique & ſecum & „ apud alios. „ Similiter *Seneca* de provid. cap. 5. laudat Demetrium, quem ita inducit loquentem: „ Hoc unum, Dii immortales, „ de vobis queri poſſum, quod non ante mihi voluntatem veſtram „ notam feciſtis. Prior enim ad iſta veniſſem, ad quæ nunc vocatus „ ſum. Vultis liberos ſumere? illos vobis ſuſtuli. Vultis aliquam „ partem corporis? Sumite. Non magnam rem promitto: cito to-

„ tam relinquam. Vultis ſpiritum? Quid ni? nullam moram faciam, quo minus recipiatis, quod dediſtis. A volente feretis, „ quicquid petieritis? Quid ergo eſt? maluiſſem offerre, quam tradere. Quid opus fuit auferre? accipere potuiſtis. Sed ne nunc „ quidem auferetis; quia nihil eripitur, niſi retinenti. Nihil cogor, nihil patior invitus, nec ſervio Deo, ſed aſſentio. „ Idem aſſerit Antoninus Philoſ., qui librum ſuum ita claudit: Ἀνθρωπε ἐπολιτευσω ἐν τη μεγαλη ταυτη πολει: Τι σοι διαφερει ἐι πεντε ἐτεσι; το γαρ κατα τους νομους ἰσον ἑκαστῳ. Τι ουν δεινον ἐι της πολεως ἀποπεμπει σε Τυραννος, ουδε δικαστης ἀδικος, ἀλλ' ἡ φυσις (qua voce Deum denotari hic ex ſect. 20. lib. 8. conſtat aperte) ἰισαγαγουσα, ὁιον ἐι κωμωδον ἀπολυοι της σκηνης ὁ παραλαβων στρατηγος. Ἀλλ' ουκ ἐιπον τα πεντε μερη, ἀλλα τα τρια. Καλως ἐιπας. Εν μεν τῳ βιῳ ὁλον το δραμα ἐστι. Το γαρ τελειον ἐκεινος ὁριζει. Ὁ τοτε μεν της συγκρισεως, νυν δε της διαλυσεως ἀιτιος; συ δε ἀναιτιος ἀμφοτερων. Ἀπιθι ουν ἱλεως! καὶ γαρ ὁ Απολυων ἱλεως. Exſerte *Epictetus lib.* 4. *cap.* 7. Κρειττον ἡγουμαι. Ὁ Θεος θελει, ἠ ὁ ἐγω Ut alia loca taceam quæ idem probant, adducta ab eruditiſſimo *Gatakero* in præfatione commentariis ſuis præmiſſa: hinc durius credo eſſe judicium, quod hac in parte de *Stoicis* tulit illuſtris *Leibnizius*, qui quinta reſponſione ad objectiones cl. *Clarkii* ita ait: *Le deſtin Stoïcien veut qu'on ſoit tranquille; parce qu'il faut avoir patience par force, puis qu'on ne ſauroit regimber contra la ſuite des choſes. Mais on convient qu'il y a fatum chriſtianum, une deſtinée certaine de toutes choſes, reglée par la preſcience & par la providence de Dieu. Fatum eſt derivé de fari, c'eſt-à-dire, prononcer, decerner, & dans le bon ſens il ſignifie; le decret de la providence. Et ceux qui s'y ſoumettent par la connoiſſance des perfections divines, dont l'amour de Dieu eſt une ſuite (puis qu'il conſiſte dans le plaiſir, que donne cette connoiſſance) ne prennent pas ſeulement patience, comme les Philoſophes payens, mais ils ſont même contents de ce que Dieu ordonne, ſachans qu'il fait tout pour le mieux; & non ſeulement pour le plus grand bien en général, mais encore pour le plus grand bien particulier de ceux qui l'aiment.* Hactenus illuſtris *Leibnizius*. Ego quidem non adſeruerim, *Stoicos* eodem animo, iiſdemque principiis munitos, adverſantis fortunæ impetus mortemque ſuſtinuiſſe, ac id fecerunt Chriſtiani, divinæ revelationis & gratiæ luce colluſtrati. Simul ta-

men

men nego, *Stoicos* in ſubeundis & tolerandis adverſis vel ideo conſtantes fuiſſe, quod crederent res aliter fieri non poſſe, & ferendum eſſe quod mutare neſcias: reclamant his omnia loca *Stoicorum* ſupra allata, quibus ad ſapientiam Dei & juſtitiam confugiunt: reclamat doctrina eorum de providentia, de finibus rerum, quibus omnibus inexorabilis neceſſitas ſubvertitur: ergo ſecundum principia Stoicorum potuerunt in ſapienti diſpoſitione rerum omnium a Deo conſtituta adquieſcere. (*) Utrum autem hic vel ille ſtoicæ philoſophiæ ſectator principia hæc ſequutus fuerit, alia eſt quæſtio, quam nos hic examinaturi non ſumus. Nec opponant mihi alii *Spinoſam*, qui ad finem Ethicæ ſuæ ita ait: *Ex quibus apparet, quantum ſapiens polleat, potiorque ſit ignaro, qui ſola libidine agitur. Ignarus enim præterquam a cauſis externis multis modis agitatur, nec unquam vera animi adquieſcentia potitur, vivit præterea ſui & Dei & rerum quaſi inſcius, & ſimul ac pati deſinit, ſimul etiam eſſe deſinit. Cum contra ſapiens, quatenus ut talis conſideratur, vix animo movetur, ſed ſui & Dei & rerum æterna quadam neceſſitate conſcius, nunquam eſſe deſinit, ſed ſemper vera animi acquieſcentia potitur.* Sed quis adeo ſyſtematis *Spinozæ* ignarus eſt, ut non ſtatim obſervet ſplendidis verbis meram impietatem tegi? Qui enim aſſerit totum Univerſum Deum eſſe, omnia ex natura hujus Dei inevitabili neceſſitate decurrere, nulla dari poſſibilia, nullos fines in Univerſo, nos quoad corpus & mentem partes eſſe magni illius Dei, non libere ſed neceſſario agentis; num ille in ſapientiſſima voluntate Entis liberrimi & perfectiſſimi adquieſcere poterit, cunctaque adverſa æquo animo ſubire? Cum autem *Stoici* longe aliter hac in parte ſenſerint, aliter etiam mens eorum interpretanda erit. Patebit autem hoc amplius ſi demonſtremus: *Stoicos profeſſos fuiſſe, nonſolum Deum ſcripſiſſe fata, ſed & mala quæ vocant phyſica in bonum finem permiſiſſe.* Fata a Deo ipſo ejuſque providentia *Stoicos* aliquando diſtinxiſſe, *Lipſius phyſiolog. ſtoic. lib. 1. cap. 12.* probat. Fata Deum ſcripſiſſe & conſtituiſſe exſerte *Seneca* docet, cap. 5. lib. de providentia: *Ille ipſe*, ait, *omnium conditor ac rector ſcripſit quidem*

(*) Forte non ſine magno labore ex ſyſtemate illuſtris Leibnizii de optimo Mundo, cum quo malum morale & phyſicum connexum eſt, demonſtrari poſſet, id iisdem difficultatibus obnoxium ac ſyſtema Stoicorum.

dem fata, ſed ſequitur. Semper paret, ſemel juſſit; & paulo poſt: *Deum ipſum fata diſtribuiſſe* ait, quæ verba aut nihil plane ſignificant, aut hoc: Deum ſapientiſſimæ voluntati ſemel poſitæ convenienter agere. Quæ ita intelligi oportere patet *primo* ex conſtanti eorum ſententia, qua docent, Deum ſolum cauſam omnium rerum efficiendarum dici poſſe. *Secundo*, quod aperte teſtentur voluntatem Dei æternam pro lege eſſe. *Tertio*, quod qui patienter ferat, quæ ſibi accidunt, Deum ſequatur, ut loquitur *Seneca* de vita beata cap. 15. *Quarto*, quod ſtatuerint *Stoici*, dari poſſibilia, quod fatetur *Plutarchus* de repugnatione Stoicorum. Poſſibile dixerunt, quod contingere poteſt ut fiat, etiamſi futurum non ſit, quod idem eſt ac ſi cum hodiernis Philoſophis aſſeras, poſſibile id eſſe, quod nullam contradictionem involvit. *Sane Spinoza* (verba ſunt cl. Philoſophi Chriſt. *Wolfii* pag. 16. de nexu rerum) *& alii, qui neceſſitati abſolutæ & fato patrocinantur, poſſibilium numerum valde reſtringunt, cum in eodem juxta ipſos non ſit, niſi quod vel actu eſt, vel aliquando fuit, vel olim futurum: inde emanavit poſſibilium definitio, quæ legitur apud Spinozam*, Eth. p. 4. p. 165. *quod ita dicantur res ſingulares, quatenus, dum ad cauſas, ex quibus produci debent, attendimus, neſcimus, an ipſæ determinatæ ſint ad eaſdem producendum. Atque ita Spinozæ poſſibilitatis notionem tantum defectum cognitionis noſtræ circa rei exiſtentiam ſignificare patet.* Et paulo infra: *Tenendum eſt, dudum agnoviſſe Philoſophos etiam ſcholaſticos, notionem poſſibilium, quam nos amplectimur* (*quæ etiam*, addo ego, *Stoicorum eſt*) *neceſſitati abſolutæ contrariam eſſe; oppoſitam vero, quæ poſſibilitas cum actu, iiſdem limitibus coercet, cum neceſſitate abſoluta adeo firmiter connexam eſſe, ut uno admiſſo alterum negari nequeat;* hactenus acutiſſimus *Wolfius*. Et ſane ſi Deus eſt Ens, quod neceſſario agit, neque aliis exiſtentiam dare poteſt, quam quæ exiſtunt, nihil amplius fieri poteſt, & ea quæ exiſtunt, neceſſario exiſtunt, cum nulla ratio dari poſſit, cur id, quod quibuſdam libere exiſtentiam dedit, aliis jam dare porro non poſſit. Vidit harum conſequentiarum abſurditatem *Spinoza*, nec negavit: Propoſ. enim XVI. ait: *Ex neceſſitate divinæ naturæ infinita infinitis modis ſequi debent.* Propoſ. XXXV. *Quicquid concipimus in poteſtate Dei eſſe, id neceſſario eſt*: & in Schol. ad Propoſ. XVII. *Ego me ſatis oſtendiſſe puto, a ſumma Dei potentia omnia neceſſario effluxiſſe, vel ſemper eadem*

Digitized by Google

dem neceſſitate ſequi, eodem modo ac ex natura trianguli ab æterno & in æternum ſequitur, ejus tres angulos æquari duobus rectis. Cum autem *Stoicorum* definitio plane contraria ſit definitioni *Spinozæ*, ſequitur juxta *Stoicos* poſſibilia exiſtentiam ſuam habere ab Ente liberrimo & ſapientiſſimo, id eſt, Deum ſcripſiſſe fata. Sed non reticenda eſt objectio *Plutarchi*, quæ ex verſione *Xylandri* ita ſonat: „ Si poſſibile id non eſt, quod aut eſt aut erit verum, ut „ ſentit Diodorus; ſed omne cui contingere queat ut fiat, etiamſi „ futurum non ſit, poſſibile eſt; multa erunt poſſibilia eorum, „ quæ non fiunt fato inſuperabili & immobili & omnia vincente: „ & ſic fati ratio evertitur. Sin eſt fatum, ut vult Chryſippus, „ facultas contingendi ut aliquid fiat, ſæpe in impoſſibile incidet, „ & omne quidem verum neceſſarium erit, comprehenſum ea, „ quæ in omnia jus habet, neceſſitate: omne autem falſum, maxi- „ ma cauſarum obſiſtente ne fiat verum. Cui enim fatale eſt in „ mari perire, quomodo fieri poteſt ut ei contingat mors in terra? „ Et quomodo Megaris Athenas venire queat qui a Fato impeditur? „ Sed quis non videt hic *Plutarchum* ratiocinari ex falſa hypotheſi? Supponit *Stoicos* & *Chryſippum* cæcum quoddam & inexorabile fatum, nexum aliquem cauſarum neceſſarium ſtatuere, & hinc concludit, omnia ſecundum eos neceſſario fieri, & nulla dari poſſibilia; hoc prius probandum erat *Plutarcho*, Deinde *certitudinem* cum *neceſſitate* confundit. Certum eſt, & ex *Stoicorum* opinione ſequitur, eum qui in mari periturus eſt, in terra perire non poſſe, cum Deus nexum rerum omnium præviderit & conſtituerit: quod ſi *Plucarchus* conceſſerit Deum prævidere certo futura contingentia, iisdem difficultatibus facile eum involverem: ſi enim Deus certo præſcit res, ego repoſuiſſem, ergo ſcivit hunc in mari, non terra periturum, & ſi hoc certo ſcit, certum eſt etiam hunc hominem in mari non aliter periturum. Scio quidem eſſe qui negent, Deum ea præſcire poſſe, quæ a libera hominis voluntate dependent. Sed hoc non quæritur: quæritur utrum ſequatur omnia neceſſario & inexorabili fato fieri, ſi concedatur, Deum eventus rerum certo præſcire; quod cum non ſit, patet argumentum *Plutarchi* nihil valere, & doctrinam *Stoicorum* de *poſſibilibus* cum doctrina de fato facile ſtare poſſe. Ipſe tamen *Plutarchus*, qui *Stoicos* hac in parte irretire vult, manifeſtiſſimæ contradictionis reus eſt. Lib. I. cap. 7. de placit.

Digitized by Google

Philoſophorum aperte negat providentiam. Et Conſolat. ad Apoll. ed. *Xylandri* ita loquitur: „ Non ea lege in hanc vitam ve- „ nimus, ut ei leges ipſi præſcribamus, ſed ut iis obtempere- „ mus quæ decreta ſunt ab Univerſi gubernatoribus Diis, & „ conſtituta a fato & providentia. „ In libello de cauſis cur qui- dam ſero a Numine puniantur, tertia ratio eſt, quod ita homini- bus Deus pœnitendi tempus concedat, atque ait: „ Deum, cre- „ dibile eſt, cum quamcunque vitio captam animam juſto ſuo ju- „ dicio aggreditur, ejus motus perſpicere, ſic, ubi ad pœnitentiam „ inflectuntur, tempus correctionis largiri iis, quorum non ex- „ trema eſt & incurabilis malitia &c. „ Quam bene hæc conve- niunt cum doctrina ejus qui providentiam negat? Sed ut mittam *Plutarchum*, patet vel maxime inde, *Stoicos* aſſeruiſſe Deum pro ſua infinita ſapientia omnia diſpoſuiſſe, quod *malum phyſicum nonniſi bo- num in finem ab eodem permiſſum eſſe* defendant; qui enim fatum quoddam inexorabile ſtatuunt, cauſam nullam dare poſſunt, cur viri optimi in hac vita graviſſimis difficultatibus morbisque pre- mantur. Audi jam *Epictetum* eleganter de hac re diſſerentem apud *Arrian. lib.* 3. *cap.* 24. „ Nunc cum cæteri in ſcholis loquantur ma- „ gnifice, & admirabilia quædam dicere videantur, ea ego nunc „ ipſa re præſto, atque illi decentes virtutes meas explicant, & „ de me diſputant & me celebrant, harumque rerum Jupiter illam „ a me petere probationem voluit, atque etiam ipſe cognoſcere, an „ legitimum habeat militem, an bonum civem, meque cæteris ho- „ minibus exemplum proponere rerum externarum. His de cauſis „ me nunc huc ducit, nunc alio mittit, pauperem oſtendit homi- „ nibus, ſine imperio ægrotantem, in gyara mittit, in carcerem „ conjicit. Non ex odio, abſit! quis enim Miniſtrum ſuum opti- „ mum oderit? Neque ex negligentia, quippe qui ne minutiſſima „ quidem negligat, ſed exercendi mei cauſa, & per me teſtificandi „ cæteris. „ Idem teſtatur *Seneca* de providentia cap. 4. „ Ipſis „ Deus conſulit, quos eſſe quam honeſtiſſimos cupit, quoties illis „ materiam præbet aliquid animoſe fortiterque faciendi; ad quam „ rem opus eſt aliqua rerum difficultate. Gubernatorem in tempe- „ ſtate, in acie militem intelligas. Unde poſſum ſcire, quantum ad- „ verſus paupertatem tibi animi ſit, ſi divitiis diffluis? Unde poſ- „ ſum ſcire, quantum adverſus ignominiam & infamiam odiumque

„ popu-

Digitized by Google

„ populare conſtantiæ habeas, ſi inter plauſus ſeneſcis? Si te inex-
„ pugnabilis, & inclinatione quadam mentium pronus favor ſequi-
„ tur? *Et paulo infra:* Nolite, obſecro vos, expaveſcere iſta, quæ
„ Dii immortales veluti ſtimulos admovent animis. Calamitas vir-
„ tutis occaſio eſt. „ Hactenus *Seneca*, cui cæteri *Stoici* aſſentiuntur in univerſum cuncti; & omnes, quod ultimum probandum eſſe dixi, *cunctos ad deamandam & colendum virtutem argumentis graviſſimis* hortantur, quæ cum ubivis obvia ſint, teſtimoniorum adductione ſuperſedeo. Ex his quæ hactenus protuli ſimul junctis recte, ni fallor, concludo, *Stoicos* cæcum quoddam & inexorabile Fatum non credidiſſe.

X.

Sed audiendi jam ſunt diſſentientes. Inter eos, qui *Stoicis* Fatum aliquod inexorabile adſcribunt, princeps eſt vir cl. J. *Thomaſius*, vir hiſtoriæ philoſophicæ ſine controverſia peritiſſimus. Is in erudito libello de *exuſt. mundi ſtoica*, *diſſ.* 13. de Fati Stoici malignitate agit ſatis diligenter; cæteri enim, ut *Buddeus* aliique eum ſequuntur, quanquam non paſſibus æquis. Videamus autem primo, quomodo *Stoici* Fatum definiant; ubi fatendum eſt, eos hac in parte non ſibi ſemper conſtare; interim nullam obſervavi definitionem, quæ inexorabilem quandam neceſſitatem involvat. Mox ipſum Deum Fatum eſſe dicunt. Ita *Seneca* quæſt. nat. lib. 2. c. 45. *Vis illum Fatum vocare: non errabis: eſt enim ex quo ſuſpenſa ſunt omnia, cauſa cauſarum.* *Cicero* omnia certa & in æternum dicta lege decurrere dixit, ex mente *Stoicorum.* *Laërtius* in *Zenone* definit ειμαρμενην λογον καϑ᾽ ὃν κοσμος διεξαγεται, rationem ſecundum quam mundus adminiſtratur. Fuſius apud *Stobæum*: Λογον καϑ᾽ ὃν τα μεν γεγονοτα γεγονε, τα δε γινομενα γινεται, τα δε γενησομενα γενησεται. Ipſe *Plutarchus* lib. 1. de placitis Philoſophorum cap. 28. & 29. ita explicat mentem *Stoicorum*: Χρυσιππος δυναμιν πνευματικην ταξει τυ παντος διοικητικην. Et ibidem: Ἑιμαρμενη δ᾽ ἐςιν ὁ τυ κοσμυ λογος, ἠ νομος των Ὀντων ἐν τω κοσμω. Ὁι Στοικοι ειρμον ἀιτιων, τυτεςι ταξιν καὶ ἐπισυνδεσιν ἀπαραβατον ſtatuunt, ex quibus definitionibus nullam inexorabilem neceſſitatem eruas; Deum enim ordinis illius & concatenationis cauſarum auctorem pleræque involvunt; adeo ut ſi noſtro concipiendi modo Fatum *Stoicorum* ſit definien-

finiendum; Fatum appelles legem ſapientiſſimi Mundi Rectoris, libere ab æterno factam de rebus omnibus efficiendis, conſervandis & dirigendis. Placet tamen quammaxime J. *Thomaſio* definitio *Chryſippi*, quæ extat apud *Gellium*, *lib.* 6. *cap.* 2. nimirum ait ille: Ειμαρμενην ἐιναι φυσικην συνταξιν των ὁλων ἐξ ἀιδιου των ἑτερων τοις ἑτεροις ἐπακολουθουντων, καὶ μετα πολυ μεν ὀυν ἀπαραβατου ὀυσης τοιαυτης της συμπλοκης. Variant parumper codices in verbis, ſed quæ ad ſummam rei nihil faciunt; utemur ergo verſione *Gellii*, qui ita interpretatur: *Fatum eſt ſempiterna quædam & indeclinabilis ſeries rerum & catena, volvens ſemetipſam & implicans per æternos conſequentiæ ordines, ex quibus apta connexaque eſt*: hinc concludit cl. *Thomaſius*, hanc συμπλοκην ἀπαραβατον, & libertati hominis & omnipotentiæ Dei contrariam eſſe: quod libertati hominis contraria ſit, hoc vel inde patere, quod *Chryſippus* probare voluerit, eſſe aliquid in poteſtate noſtra & tamen omnia fato fieri; ſed teſte *Cicerone Chryſippum* id non probaſſe, & fatente ipſomet *Lipſio* ſummo ſtoicæ philoſophiæ admiratore, definitionem in affirmatione certam, in explicatione involutam eſſe, hoc eſt interprete *Thomaſio*, perſeverare in eo *Chryſippum*, ut aſſerat, *liberum eſſe*, *non Fati*; ſed quomodo hoc cum illis ſuis de Fato hypotheſibus cohæreat, non ſic planum fecitte, ut liqueat lectori. Antequam ulterius progredior, quædam hic obſervanda. Et *primo* quidem miror cl. virum circa ſolam illam argumentationem *Chryſippi* verſari, cum apud *Gellium* non tota ejus diſputatio inveniatur, & reſponſio ipſa *Ciceronis* in libello de Fato mutila & manca ſit; annon præſtitiſſet veterum *Stoicorum* de fato opiniones ex *Seneca*, *Epicteto*, *Laertio* repetiiſſe, eorumque definitiones examinaſſe? Ita puto æquitatis leges poſtulaſſent. *Secundo*, omnes quotquot artem recte ratiocinandi intelligunt, conſentiunt, de obſcura definitione certum judicium ferri non poſſe; cum omnes ideæ & propoſitiones, quæ in definitione adhibentur, perſpicuæ eſſe debeant: jam autem cum teſte *Thomaſio* definitio *Chryſippi* talis ſit, id eſt, obſcura & involuta, de totius diſputationis ſumma tuto argumentari non licet. Vel, quæ tandem eſt viri eruditi argumentandi ratio? *Chryſippus* liberum arbitrium & Fatum conciliare voluit, ſed judice *Cicerone* id non præſtitit, & *Lipſio* fatente definitio eſt involuta: Ergo *Chryſippus* omne liberum arbitrium ſuſtulit? Saltem huc tendit ratiocinatio *Thomaſii*:

mea

mea opinione, aut de obſcura *Chryſippi* definitione plane tacendum erat, aut cum aliorum *Stoicorum* conferenda, examinandæ præterea Ciceronis reſponſiones, & tum demum quid recte inde concludi poſſit, patuiſſet; præſertim autem hoc faciendum, vel ideo, quod *Chryſippus* omnium *Stoicorum*, fatente viro docto, princeps fuerit. Ergo, inquam, vix mihi perſuaſero, *Chryſippum* in argumento hoc gravi non omnem ingenii aciem adhibiturum fuiſſe aliquid proponendi, quod ſpeciem ſummam haberet. *Tertio*, ſi vel maxime *Chryſippus* fatum & libertatem non recte conciliaſſet, nullo tamen jure fatum aliquod inexorabile ſtatuiſſe dicendus eſt. Conſtat *Chryſippum* aperte faſſum eſſe, aliquid in noſtra poteſtate eſſe, omnia tamen fato ſubjecta: ponamus autem *Ciceronem* (de quo mox plura) demonſtraſſe, recte hæc a *Chryſippo* conciliata non fuiſſe, num conſequentiæ *Ciceronis* tanquam theſis aliqua a *Chryſippo* conceſſa ſpectandæ? Num omnibus *Stoicis* in univerſum mala *Chryſippi* ratiocinatio imputanda? Hic vel ille *Lutheri* & *Calvini* diſcipulus non recte hæc inter ſe conciliavit, & male argumentatus eſt: ergo omnes eorum ſequaces errant. Apage hanc injuſtam argumentandi methodum. Sane *Arnobius* Lib. II. adverſus Gentes, ut alios antiquos pariter & modernos taceam, faſſus eſt ſe doctrinam hanc conciliare per omnia non poſſe; nemo tamen hactenus docuit, omnes primitivæ eccleſiæ Patres fatum aliquod inexorabile ſtatuminaſſe. *Quarto* tandem negamus demonſtrari poſſe, *Chryſippum* aut liberum arbitrium aut providentiam ſuſtuliſſe; nullum argumentum affert cl. *Thomaſius* quo hæc probet, ut mox audiemus: omnes præterea definitiones fati ſupra allatæ innocentes ſunt, quamvis non ſatis accuratæ: omnes docent, *Stoicos* aut Deum ipſum per Ἑιμαρμένην intellexiſſe, aut λόγον ſeu ſummam ejus ſapientiam, aut denique ordinem & nexum rerum in Dei ſapientia fundatum. Ita intellexere viri ſummi *Tertullianus* & *Lactantius*. Prior Apolog. cap. 21. pag. 201. Ed. Haverc. ait: *Apud veſtros quoque ſapientes*, λόγον, *id eſt ſermonem atque rationem, conſtat artificem videri neceſſitatis, hunc enim Zeno determinat factitatorem, qui cuncta in diſpoſitione formaverit, eundem & Fatum vocari, ac Deum & animum Jovis, & neceſſitatem omnium rerum:* idem *Lactantius*, *lib.* 1. *cap.* 5. *p.* 37. *ed. Walchii* aſſerit. Ex infra autem dicendis patebit clarius, *Chryſippum* hac in parte innocentem eſſe. Videamus

Digitized by Google

mus jam qua ratione cl. *Thomaſius* oſtendat, *Stoicos* Deo omnem potentiam ſuſtuliſſe: provocat denuo ad *Gell. lib. 6. cap.* 1. ubi *Gellius Chryſippi* mentem ita pandit: *Chryſippus in eodem libro* περι προνοιας *quarto dignum eſſe ait ut quæratur*, ει των ανθρωπων νοσοι κατα φυσιν γινονται, *id eſt*, *naturane ipſa rerum vel providentia, quæ compagem hanc mundi & genus hominum fecit, morbos quoque & debilitates & ægritudines corporum, quas patiuntur homines, fecerit. Exiſtimat autem hoc non fuiſſe principale naturæ conſilium, ut faceret homines morbis obnoxios; nunquam enim hoc conveniſſe naturæ auctori, parentique rerum omnium bonarum. Sed cum multa*, inquit, *& magna gigneret, pareretque aptiſſima & utiliſſima, alia quoque agnata ſunt incommoda, iis ipſis, quæ faciebat, cohærentia; eaque non per naturam, ſed per ſequelas quaſdam neceſſarias facta dicit, quod ille vocat* παρακολουθησιν. *Sicut*, inquit, *cum corpora natura fingeret, ratio ſubtilior & utilitas ipſa operis poſtulavit, ut tenuiſſimis minutiſque oſſiculis caput compingeret. Sed hanc utilitatem rei majoris alia quædam incommoditas extrinſecus inſecuta eſt, ut fieret caput tenuiter munitum, & ictibus offenſionibusque parvis fragile; proinde morbi quoque & ægritudines ortæ ſunt, dum ſalus paritur.* Hæc *Chryſippus*. Cl. *Thomaſius* ratiocinationem ejus in ſummam contrahit & ita proponit: nimirum juxta Chryſippum geſtiebat Deus hominem facere nulli obnoxium morbo. *Secundo*, interpellabat Fatum, negabatque hoc fieri poſſe. *Tertio*, Deus igitur fecit quantum potuit, fecit hominem; morbum, cum impedire non poſſet, permiſit. *Vides*, inquit cl. *Thomaſius*, *Chryſippi Deum tam invalidum, ut hominem nulli morbo pervium fingere non poſſet, materia nimirum voluntatem ejus eludente: ſequitur ergo ut Deus hic ſit ſervus neceſſitatis, hoc eſt* Fati. Ad hæc diſtincte reſponſuri ſumus. Et *primo* quidem reſpondeo, hanc *Chryſippi* mali phyſici explicationem revera eſſe ingenioſam, nec forſan aliam convenientiorem, ab homine revelationis luce deſtituto, dari poſſe; hinc & acerrimi ingenii vir, & in hiſce plus ſatis verſatus P. *Baylius*, eam laudavit, licet exiſtimaverit eam difficultatibus heic occurrentibus non ſatisfacere; & revera non multum ab illuſtris *Leibnizii* ſummi Philoſophi mente abit, qui eandem etiam in eruditiſſimo *Theodiceæ* opere laudat, exemplis illuſtrat, ſed & defectus ejus oſtendere nititur, de quo mox plura. *Secundo*: ponamus autem & ſequamur ordinem

Digitized by Google

ordinem a *Thomaſio* præſcriptum. *Primo*, *geſtiebat Deus hominem nulli morbo obnoxium facere*; hæc verba *primo* ſupponunt, *Chryſippum*, ſolum Deum rerum omnium efficiendarum cauſam eſſe & auctorem, profeſſum, & nihil extra Deum eſſe, quod eum ad agendum neceſſario impellat. *Secundo*, eum cum omnibus aliis *Stoicis* ſtatuiſſe, Deo, antequam quicquam produceret, omnium rerum ideas præſentes fuiſſe, eum has inter ſe contuliſſe, & ex multis aliis ei obverſantibus quibuſdam ſaltem convenienter acturum ſtatuiſſe; id eſt, ut clarius loquar, voluiſſe hunc mundum & homines creare; dicit enim providentia hanc mundi compagem & genus hominum factum eſſe, & in iis producendis naturæ conſilium fuiſſe. *Tertio* obſervandum, *Chryſippum* ſine dubio, cum de homine loquitur, de hominum genere loqui, quale jam eſt. Alia enim quæſtio eſſet, utrum Deus ſubſtantiam intelligentem, ſed corpore quodam longe ſubtiliori præditam, formare potuiſſet, iis morbis plane non obnoxiam, quibus nos homines eſſe ſolemus, quod quin *Chryſippus* aſfirmaſſet nullus dubito, cum materiam rem ad omnia paratam eſſe dixiſſet. Hactenus ergo nihil, quod abſonum ſit, in priore hac *Chryſippi* propoſitione video. *Secunda Thomaſii* propoſitio eſt: *Sed interpellabat Fatum, negabatque hoc fieri poſſe.* Sed ego hic nullum Fatum ſenſu *Thomaſii* video, tota lis ex definitione dependet: *Thomaſius* jam ſupponit, inexorabile aliquod principium & neceſſarium cauſarum nexum intelligi; ſed hoc prius probandum eſſet. Quæ inde jure eruas hæc ſunt: Deum voluiſſe hominem producere: inter res a Deo efficiendas nexum eſſe: prævidiſſe autem Deum, in nexu rerum hominiſque natura, morbos ſimul cum homine orituros: ait enim, utiliſſimis & aptiſſimis rebus, quas Deus pararet, per παρακολούθησιν, quædam incommoda oritura, id eſt, ut moderni Philoſophi loquuntur, per *concomitantiam* malum phyſicum oriturum. Antequam ergo homines produxit, liber erat Deus juxta *Chryſippum*, nulla neceſſitate compulſus, ſed in ipſa hominis natura, quem condere conſtituit, videbat Deus poſſibilitatem morborum includi. Cum autem tanta ſit hominis præſtantia, minus malum permiſit, id eſt hominem condidit, & permiſit ſimul cum morbis obnoxium eſſe: num autem hoc idem eſt ac fati legibus conſtringi? Minime. Certe accuratiſſimi modernorum Philoſophorum ajunt, eſſentias rerum eſſe æternas, Deum convenienter his

Digitized by Google

agere; libere tamen nec ulla neceſſitate compulſum. Illuſtrantur hæc alio ſimili, quod attulit *Chryſippus*, quod cur contra *Lipſium*, ad quod tamen provocat, non adduxerit cl. *Thomaſius*, nihil cauſæ video, præſertim cum rem, de qua agitur, mire illuſtret. Extat partim apud Ciceronem de Fato, partim apud *Gellium*, *lib. 6. cap.* 2. Apud *Ciceronem Chryſippus*, originem mali explicaturus, diſtinguit inter cauſas *perfectas principales*, & inter *adjuvantes* & *proximas*. Secundum illas quidem principium motus & actionis dari, ſed hanc vel illam determinationem in cauſis proximis, id eſt, voluntate noſtra quærendam. His poſitis ita ratiocinatur acutiſſimus Stoicus: *Quanquam ita ſit, ut ratione quadam principali neceſſario coacta & connexa Fato ſint omnia, ingenia tamen ipſa mentium noſtrarum perinde ſunt Fato obnoxia, ut proprietas ipſarum eſt ipſa & qualitas; nam ſi ſint per naturam primitus ſalubriter utiliterque ficta, omnem illam vim, quæ extrinſecus ingruit, inoffenſius tractabiliusque transmittunt. Si vero ſint aſpera & inſcita & rudia, nulliſque bonarum artium adminiculis fulta, etiamſi parvo, ſive nullo fatalis incommodi conflictu urgeantur, ſua tamen levitate & voluntario impetu in aſſidua delicta & errores ruunt, idque ipſum ut ea ratione fiat, naturalis illa & neceſſaria conſequentia efficit, quæ Fatum vocatur; eſt enim genere ipſo quaſi fatale & conſequens, ut mala ingenia peccatis & erroribus non vacent.* Hæc jam illuſtrat *Chryſippus exemplo cylindri: ut*, ait, *qui cylindrum protruſit, dedit ei principium motionis, volubilitatem non dedit; ſic viſum objectum imprimet in animo ſuam ſpeciem, aſſenſio autem erit in noſtra poteſtate, eaque, quemadmodum in cylindro dictum eſt, extrinſecus pulſa, quod reliquum eſt ſua vi & natura movebitur.* Tandem concludit, *non debere ferri audirique homines aut nequam aut ignavos & audaces, qui cum in culpa & maleficio revicti ſint, perfugiunt ad Fati neceſſitatem, tanquam in aliquod aſylum, &, quæ peſſima fecerunt, ea non ſuæ temeritati, ſed Fato attribuenda eſſe dicunt.* Hæc *Chryſippus*, quæ jam illuſtranda & vindicanda ſunt. Et *primo* quidem fateor, non ſatis recte hæc a Chryſippo dici; ſed hoc non quæritur. Quæſtio eſt utrum *Chryſippus cæcum* aliquod & irrevocabile Fatum ſtatuminaverit, quod negamus. *Secundo* patet inde *Chryſippum* fateri, Deum hominem condidiſſe, ſimul tamen per concomitantiam factum, ut malum ſimul in homine ſe exerceret, licet liberrime, nulla neceſſitate compulſo: in ipſa

enim

Digitized by Google

enim mentis natura includi quidem poſſibilitatem errandi, nullam autem abſolutam neceſſitatem. *Tertio*, dari tamen ingentem mentium diverſitatem; alias primigenia ſua natura & indole, educatione inſuper & inſtitutione, aliis aptiores eſſe, quod ipſa experientia demonſtrat. Videntur hîc *Stoici Socratis* atque *Platonicorum* ſententiam ſequuti, qui idem aſſerebant. *Apulejus* de habitudine doctrinarum Platonis, lib. 2. non procul ab initio ait: Platonem „ ejuſque ſequaces aſſeruiſſe; hominem ab ſtirpe ipſa neque abſo„ lute bonum, nec malum naſci; ſed ad utrumque proclive ejus „ ingenium eſſe, habere quidem ſemina utrarumque rerum cum „ naſcendi origine copulata, quæ educationis diſciplina in partem „ alteram debeant emicare. „ Idem teſtatur *Xenoph.* Ἀπομνημ. *lib.* 3. *cap.* 9. Simile autem quo utitur *Chryſippus* ſatis rem illuſtrat: principium motus extra cylindrum eſt, ſed ut minus vel magis ad motum aptus ſit, a materiæ natura petendum eſt; ita mentem ab externis quidem objectis ad volendum & agendum incitari, ſed ipſam mentis determinationem ab ejus libertate originem habere, quæ vel ad bonum vel malum feratur, pro indole mentis aut naturæ inſita, aut habitu crebraque exercitatione contracta.

XI.

Non multum abit hæc comparatio a mente illuſtris *Leibnizii*, *pag. m.* 340. Theodiceæ ita ait: „ Cette comparaiſon de Chryſippe „ n'eſt pas fort différente de la nôtre, qui étoit priſe d'un bâteau „ chargé, que le coulant de la riviére fait aller, mais d'autant „ plus lentement, que la charge eſt plus grande. Ces comparai„ ſons tendent au même but, & cela fait voir, que ſi nous étions „ aſſes informés des ſentimens des anciens Philoſophes, nous y „ trouverions plus de raiſon. „ Nihilominus exiſtimat vir ſummus, *Chryſippum* non ſatisfeciſſe difficultatibus heic occurrentibus, comparatione iſta cum cylindro inſtituta, & tria adhuc ad ſolutionem poſtulat. „ Il faloit prémierement ajouter, que c'eſt par le „ choix libre de Dieu, que quelques-uns des poſſibles exiſtent; „ & ſecondement, que les créatures raiſonnables agiſſent librement „ auſſi, ſuivant leur nature originelle, qui ſe trouvoit déja dans „ les idées éternelles: & enfin que le motif du bien incline la vo-

„ lonté ſans la néceſſiter. „ Aut fallor, aut maximam partem eorum, quæ *illuſtris vir* deſiderat, *Chryſippus* profeſſus eſt; fateor ex ſatis ex mente *Chryſippi* evolvi non poſſe, dum integrum ejus opus ad manus non eſt; ſed argumentemur ex conceſſis. Primum quod adjiciendum eſſe putat vir illuſtris hoc eſt, *quædam poſſibilia libera Dei voluntate extitiſſe;* atqui hæc profeſſus eſſe videtur *Chryſippus*, dum poſſibile dixit eſſe id, quod exiſtere poteſt, licet futurum nunquam ſit, hinc & lis illi cum *Diodoro* interceſſit. Audiatur *Cicero*, qui libro de Fato *Chryſippum* ita alloquitur: „ Tu & quæ non „ ſint futura, poſſe fieri dicis, ut frangi hanc gemmam, licet nun„ quam futurum ſit; neque neceſſe fuiſſe Cypſelum regnare Corin„ thi, quanquam id milleſimo ante anno Apollinis oraculo editum „ eſſet. „ Sane loquitur hic Chryſippus ad mentem accuratiſſimorum ævi noſtri Philoſophorum. Cl. Ch. *Wolfius*, qui illuſtrem *Leibnizium* in multis ducem habet, de nexu rerum ſap. pag. 16. „ Nos tanquam poſſibile admittimus, quicquid nihil con„ tradictionis involvit, ſive illud exiſtat ſive non. Actus ad poſ„ ſibilitatem nihil confert; poſſibile ſane eſt, ut menſæ quadratæ „ inducatur figura rotunda, etſi forſan nunquam futurum, ut ea„ dem figura eidem unquam inducatur. Similiter juxta noſtram „ notionem poſſibile fuit, ut ſurgerem cum ſederem: quod Spi„ noza & Fataliſtæ nunquam concedunt, nec ſalva ſua hypotheſi „ concedere poſſunt; „ Ita cl. *Wolfius*. Cum igitur juxta *Stoicos* Deus ſolus cauſa ſit, materia autem per ſe inepta & ad omnia parata, confeſſi ſunt ſimul, Deum rebus, quæ exiſtunt, exiſtentiam dediſſe. Sed inquiet forte quiſpiam, materiam juxta *Stoicos* fuiſſe æternam, ergo nullam poſſibilitatem dari poſſe; reſpondeo, *Stoicos* quidem cum omnibus in univerſum antiquis Philoſophis, materiæ æternitatem crediddiſſe, ſimul tamen varias materiæ combinationes ſolius Dei voluntati & imperio adſcripſiſſe, unde prima rerum, ut ita dicam, ſtamina in ipſa materia præexiſtebant, ſed ut hoc non aliud corpus combinaretur, ab imperio & ſapientia Dei repetebant. Pone enim cum *Stoicis* præter Deum nihil eſſe, niſi ingentem quandam materiæ maſſam, rudem indigeſtamque molem, hactenus ergo juxta hypotheſin *Stoicorum* poſſibile non erit, ut homo, animal, planta, exiſtant, quod ſatis patet præter alia ex argumentis, quæ contra *Epicurum* afferunt. Quam primum autem

Deus

Deus cauſa illa cauſarum vult, efficitur aliquid, fit homo, planta, animal; ergo, fit id quod hactenus poſſibile tantum erat, & quidem libera Dei voluntate. *Secundum poſtulatum viri ſummi eſt: que les créatures raiſonnables agiſſent librement, ſuivant leur nature originelle qui ſe trouvât deja dans les idées éternelles.* Hæc denuo aliqua ex parte aſſerit *Chryſippus*, dum, libertatem hominis propugnaturus, ait, ingenia ipſa mentium noſtrarum perinde eſſe Fato obnoxia, ut *proprietas* eorum eſt & *qualitas*: omne viſum mentem quidem ad hoc vel illud appetendum inclinare, ſed in ſola ſimul mente poſitam libertatem pro lubitu agendi. Exemplum etiam cylindri ſatis hoc probare videtur: hinc differentia inter *Chryſippi* & illuſtris viri ſententiam non magna videtur. Cl. viri ſententia eſt: in perfectiſſimo Dei intellectu ab æterno omnium rerum ideas contineri: ideas illas æternas & abſtractas omnium rerum exemplaria eſſe: res per ideas repræſentatas per voluntatem Dei produci, adeoque naturam omnium rerum, etiam mali, in ipſis illis ideis æternis quærendam; Deum quidem his ipſis rebus per ideas repræſentatis ortum dediſſe; ſed convenienter naturæ rerum per ideas repræſentatarum: malum adeoque per concomitantiam ſimul cum optimo mundo, quem ſolum Deus condere ſalva ſua ſapientia potuerit, ortum eſſe. *Chryſippus* aſſerit Deum, antequam res produceret, vidiſſe quid ex nexu rerum conſecuturum ſit, adeoque ideas rerum efficiendarum Deo obverſatas fuiſſe, quod eo ipſo fatetur, dum aſſerit Deum, hominem facturum ſciviſſe, hoc vel illo modo compactis oſſibus capitis, ictibus eum & offenſionibus obnoxium fore; porro Deum convenienter ideis quas habebat egiſſe, creaſſe hominem, ſaltem produxiſſe, & quidem convenienter naturæ hominis, quam in ſe contemplabatur, & hinc per concomitantiam malum ortum; liberam eſſe mentem & ad bonum malumve paratam, nec externis objectis neceſſario ad male agendum impelli: permiſiſſe autem Deum malum ob majora & præſtantiora, quod illuſtrat, teſte *Plutarcho*, exemplo *comœdiæ*, in qua ſint actus nihil ad rem facientes, ſed qui toti poëmati gratiam conciliare poſſint, quæ notio eſt illuſtris etiam *Leibnizii*, quam contra *Plutarchum* defendit. Alibi etiam locum elegantem apud Antoninum Philoſ. offendi, qui cum illuſtris viri mente conſpirare videtur: extat is lib. 6. ſect. 36. quem latine tantum dabo: *Aſia, Europa, orbis ſunt anguli;*

mare

mare quodvis orbis guttula; Athos mons ejuſdem glebula; tempus omne inſtans, punctum ævi; parva omnia, caduca, evanida; proveniunt indidem univerſa, a mente communi illa vel directe profecta, vel per conſequentiam neceſſariam; etiam rictus leonis, & venena & noxium quidvis, ſicut ſpina & lutum, NB. *quæ rerum illarum pulchrarum & ſpecioſarum appendices ſunt; noli ergo iſta ab eo quem colis aliena opinari, ſed rerum univerſarum originem tecum perpende. Qui præſentia videt, cuncta vidit, tum quæ ab æterno fuere, tum quæ in æternum futura ſunt; cuncta enim cognata ſunt & uniformia.* Hactenus *Antoninus.* Tota igitur differentia ſententiæ illuſtr. *Leibnizii* & *Chryſippi* in eo poſita eſſe videtur, quod illuſtris vir ſtatuat ideas omnium rerum æternas & immutabiles tantum Dei ſapientiſſimæ menti obverſatas fuiſſe, atque mali originem in ipſis illis ideis abſtractis quærendam; *Chryſippus* vero aſſerit, Deum quidem ideas rerum omnium efficiendarum contemplatum, ſed materiam, ex qua fabricandæ eſſent, jam præextitiſſe, & hujus adeo Deo etiam rationem habendam fuiſſe, in quo quidem errat *Chryſippus;* ſed reſpectu neceſſitatis, quæ inde ſequi videtur, non multum diſtant. Juxta *Leibnizium* ideæ illæ abſtractæ a Dei voluntate non dependent originaliter, ſed æternæ ſunt, hinc neceſſitas quædam Deo imponitur convenienter naturæ rerum per ideas repræſentatarum agendi, inde & malum per concomitantiam oritur. Juxta *Chryſippum* pariter neceſſitas quædam in Deo eſt, dum materia non ad quidvis parata eſt, Deusque adeo ex ejus mente pro varietate materiæ agere debet. In Deo libertas eſt ſumma ſecundum *Leibnizium*, quod ex infinita illa rerum poſſibilium multitudine optima ſelegerit in lucem proferenda. Et liber eſt Deus juxta *Chryſippum*, dum ex ingenti illa maſſa ad motum inepta infinitas rerum combinationes effecit, & quidem ſola voluntate optima & ſapientiſſima commotus. Uno verbo, tolle materiæ æternitatem, & niſi me omnia fallunt, optime conſpirabunt, circa neceſſitatem & libertatem, viri longe perſpicaciſſimi. *Tertium tandem poſtulatum viri ſummi eſt, que le motif du bien incline la volonté, ſans la néceſſiter.* Hæc ſane denuo, ſi quid video, aſſeruit *Chryſippus* expreſſis verbis, ſupra a *Cicerone* prolatis, dicendo: *Ut qui cylindrum protruſit, dedit ei principium motionis, volubilitatem autem non dedit; ſic viſum objectum imprimet in animo ſpeciem, aſſenſio autem erit in*

noſtra

noſtra poteſtate; eaque, quemadmodum de cylindro dictum eſt, extrinſecus pulſa, quod reliquum eſt, ſuapte vi & natura movebitur. Quæ verba ſane aperte ſignificant eum libertatem homini adſcripſiſſe. Idem docet diſtinctio ipſius in cauſas principales & perfectas, & in adjuvantes & proximas. *Tertio* ipſa doctrina *Chryſippi* de *confatalibus*, uti *Cicero* vocat, hoc ipſum ſupponit. *Quædam ſunt*, inquit Chryſippus, *in rebus ſimplicia, quædam copulata. Simplex eſt; morietur eo die Socrates. Huic, ſive aliquid fecerit, ſive non fecerit, finitus eſt moriendi dies. At ſi ita fatum ſit, naſcetur Oedipus Lajo: non poterit dici, ſive fuerit Lajus cum muliere, ſive non fuerit; copulata enim res eſt & confatalis; ſic enim appellat, quia ita fatum ſit, & cum uxore concubiturum Lajum, & ex ea Oedipum procreaturum.* Rejicit præterea Chryſippus vitium argumentationis, quod ἀργον λογον veteres appellarunt. Hæc niſi fallor ſignificant, ex mente modernorum Philoſophorum, nexum eſſe rerum & eventuum a Deo poſitum, in eodem autem ſimul involvi libertatem hominis; negat autem ſimul, certitudinem eventus neceſſitatem rebus imponere, & quidem rectiſſime; ut nihil jam dicam de conſtanti eorum aſſerto, ſummam ineſſe menti libertatem. Hæc igitur, niſi me omnia fallunt, ſimul cum illuſtri viro faſſus eſt Chryſippus: quod ſi tamen in applicatione lapſus ſum, mentis meæ imbecillitati & rei difficultati id attribui velim. Si quis eſt, qui viri ſummi cogitata magni faciat, is ego ſum; quod ſi *Stoici* & inprimis *Chryſippus* non idem ſenſerunt ac vir ſummus, & lapſi ſunt, hoc minime ferit divinum & incomparabilem *Leibnizium*. Sed pergam. Provocat cl. *Thomaſius*, ut ſupra audivimus, ad *Ciceronem*, qui in libello de Fato probaverit, *Chryſippum* omnia licet tentantem, neceſſitatem inferre. Sed ut verum fatear, hoc perſpicere non poſſum. Cicero de Fato ſect. 39. ait: *Dum verbis utitur ſuis Chryſippus, delabitur in eas difficultates, ut neceſſitatem Fati confirmet invitus.* Concedimus eloquentiſſimo Conſuli, *Chryſippum* Fatum ſtatuere, ſed probet neceſſe eſt, *cæcam & inexorabilem neceſſitatem* Fati nomine Chryſippum intelligere. Sect. 40. duas proponit veterum opiniones; quoſdam affirmaſſe, aſſenſiones noſtras vi & neceſſitate fieri; alios, eaſdem in noſtra poteſtate eſſe, dixiſſe, conſequenter non omnia Fato fieri; jam autem tertiam ſententiam eſſe Chryſippi, ubi diſtinctionem cauſarum ſupra jam adductam affert, tandem

vero potius omnium ſententias inter ſe conciliare, quam refutare videtur. Sed revera in libello illo deſunt multa, adeo ut *Chryſippi* & *Ciceronis* argumentationes non ſatis hic inter ſe conferre & dijudicare poſſimus; quantum tamen obſervare potui, *Cicero* partim in voce *Fati luſit*, partim *certitudinem* cum *neceſſitate* confudit, quod multis contigit acutiſſimis viris. Ita *Collinus* in diſquiſitione de libertate, probaturus hominem neceſſario agere, ita argumentatur: *Tout ce qui a un commencement, doit avoir une cauſe, & toute cauſe eſt une cauſe néceſſaire.* Et paulo infra: *Si quelque action peut être faite ſans cauſe, il n'y aura point de rélation néceſſaire entre les cauſes & les effets, & par conſéquent nous ne ſaurions néceſſairement déterminer dans quelque cas que ce puiſſe être.* Nolo afferre quæ ad hæc eruditiſſimus *Clarkius* repoſuit; ſed qui *Ciceronem* leget, hac de re differentem, ſimili ratione deceptum fuiſſe perſpiciet.

XII.

Sed nondum dimittunt noſtrum Chryſippum viri docti. Cl. Petrus *Baylius*, in dict. hiſt. crit. ſub voce Chryſippi, ſimilitudinem illam a Chryſippo allatam exagitat dicendo: *Afin que la comparaiſon du cylindre ſoit juſte, il faut comparer la deſtinée, non pas au premier venu qui le pouſſe, mais au menuiſier, qui l'a fait, & qui en ſuite lui donne du pied. Ce que le cylindre roule fort long tems, vient de ſa figure, mais parce que le menuiſier lui a donne cette figure, cauſe néceſſaire d'un mouvement durable, il eſt la véritable cauſe de la durée de ce mouvement. Toute la différence entre un cube qui ne roule point & un cylindre qui roule, toutes les ſuites, toutes les regularités ou irregularités du répos de l'un & du mouvement-continuel de l'autre, doivent être attribuées à l'ouvrier, qui a donné à ces deux corps la forme d'où elles reſultent néceſſairement. Chacun peut faire l'application aux ames humaines.* Reſpondemus. *Primo* nos haud adſtruere *Chryſippum* difficultatibus omnibus, quæ circa originem mali occurrunt, ſatisfacere; quod tamen argumentum cl. viri poſtulare videtur; nimirum vult, ut *Chryſippus* oſtenderit, cur Deus ullas mentes, quæ errare potuerint, creaverit, & ſuppoſita vel ſola libertate hominis, ſequi Deum eſſe authorem omnium malorum; huic difficultati autem minime ſatisfacere exemplum a cylindro

Digitized by Google

cylindro petitum. Mea opinione hic ratiocinandum ſecundum principia *Stoicorum*, & deinde videndum in quantum exemplum a cylindro petitum ſatisfaciat. Statuebant *Stoici*, ut ſatis notum, materiam eſſe æternam & variis diſſimilibuſque partibus conſtantem; Deum jus habere in materiam jam præexiſtentem, convenienter igitur ei aliquando agendum, hinc malum phyſicum oriri, quod materiæ, non Deo adſcribendum ſit; & quemadmodum, uti in proverbio dicimus, non ex quovis ligno fit Mercurius, ita juxta eos non ex qualibet materia Deus quidvis formare poteſt; ſimiliter ac artifex non ex quavis materia efficere poteſt inſtrumentum. Sic cylindrus, ait *Chryſippus*, pro natura lapidis aut minus aut magis ad motum aptus erit, quæ ineptitudo artifici imputari non poteſt. Transferamus hæc ad mentes. Juxta *Chryſippum*, ut ſupra audivimus, ingens eſt jam ab origine ſua mentium diſcrimen & varietas, quæ ſuppoſitio non adeo abſurda videbitur iis, qui infantium indolem & rationes conſideraverit; hæ mentes omnes, quamvis perfectione diverſæ, præditæ ſunt libertate, agunt omnes pro natura & indole perfectionum; jam ſecundum *Chryſippum* externa objecta omnia mentes illas ad volendum & agendum inclinant, ſed ut ita vel ita agant, bene vel male, hoc in earum poteſtate eſt, licet fiat ut divinioris cujuſdam indolis homines frequentius ad bene agenda ferantur quam qui naturæ imperfectioris ſunt; ita ſecundum *Chryſippum* mentes non agunt neceſſario, nec Deus eſt auctor peccati. Quod ſi reponat *Baylius*, Deum potuiſſe omnes mentes facere nonſolum iisdem perfectionibus præditas, ſed & quæ male agere non poſſent, reſpondeo; ſi ad infinitam Dei potentiam attendamus, nemo negabit, Deum hoc facere potuiſſe; ſed de hoc non quæritur: quæritur utrum Deus ſalvis virtutibus ſuis potuerit creare mentes liberas, pœnæ præmiique capaces, & num hoc conceſſo ſequatur Deum ipſum mali auctorem eſſe, quod negamus. Sed nolumus hic de origine mali diſputare, hoc tantum dicimus, *Chryſippum* neque inexorabilem neceſſitatem induxiſſe, dum aperte menti libertatem concedit, a cujus determinatione vel bonæ vel malæ actiones repetendæ ſunt; nec dubito quin idem ſtatuerit, Deum in pœnis & præmiis rationem etiam habiturum indolis originalis omnium mentium; altius penetrare non potuit vir luce revelationis deſtitutus: ſaltem *Cicero* aliique adverſarii nihil aliud reponere

Nnn nnn 2 potue-

potuerunt, quam a *Chryſippo* petere, ut cauſam reddat, cur Deus ejuſmodi creaturas liberas, non alias producere voluerit. Quæ quæſtio quidem ſolutu difficilis futura erat *Chryſippo*, ſed nihil tamen impediebat, quo minus ſalva hypotheſi libertatem mentium tueretur. Provocat *ſecundo* vir eruditus ad fragmenta *Onomai* & *Diogoniani*, quæ nobis ſervavit *Euſebius*, præp. evang. lib. 6. Sed hæc fragmenta ſane cæteris *Stoicorum* ſententiis, ubique in operibus eorum extantibus, opponi non poſſunt. *Tertio* provocat ad *Plutarchum*, qui refutaverit *Chryſippum*. Rationes Plutarchi duæ ſunt: prima eſt, potius negandum eſſe, Deum eſſe omnipotentem, quam ut concedatur, eum permittere malum potuiſſe: ſecundo negat, malum inſervire poſſe ad illuſtrationem præſtantiorum bonorum. Sed hæc nihil contra Stoicos ſolos faciunt: hæ objectiones omnibus Theologorum & Philoſophorum ſyſtematibus opponi poſſunt, ſaltem omnibus qui providentiam dari, & mentes libertate quadam præditas aſſerunt: non igitur hiſce refutandis inhæremus, breviter tamen objectiones Plutarchi refellit illuſtris *Leibnizius* Theod. p. 339.

XIII.

Sed revertamur jam ad Thomaſium. Ex iis, quæ jam diximus, apparet alium ratiocinandi ordinem ex mente *Chryſippi* ſervandum eſſe, quam quem præſcripſit Thomaſius. Res huc redit. Deus ex mente Chryſippi omnium rerum efficiendarum ideas contemplabatur, in iis perſpiciebat, materiam, ex qua fabricare hominem conſtituiſſet, ejus naturæ eſſe ut morbis poſſet obnoxius fieri, quamvis ille optimus Creator hoc minime intenderet: Sola igitur bonitate motum condidiſſe hominem, licet per concomitantiam morbos quoſdam in eum irruituros præviderit, qui tamen, ſi excellentiſſimas dotes ejus perpendas, nihil præſtantiæ ejus detrahant, imo faciant aliquando ad ejus emendationem. Malum morale ex libera mentis voluntate ortum. Ita mea opinione *Chryſippi* ratiocinatio capienda & interpretanda, quæ etſi in omnibus probanda non ſit, cæcum tamen & irrevocabile Fatum non inducit, quod nobis ſufficit. Cum autem toties de Fati neceſſitate loquuntur *Stoici*, hæc omnia mitius interpretatur *Lipſius*, & nihil aliud hæc ſignificare ait, quam placuiſſe

placuiſſe Deo ſtare ſemel fixo decreto : eum in finem multa ex *Seneca* huc facientia adducit. Ita quæſt. Nat. I. ait : *Imminutio majeſtatis eſt, & confeſſio erroris, mutanda feciſſe; neceſſe eſt enim ei eadem placere, cui niſi optima placere non poſſunt. Nonne bonus non poteſt facere quod facit, quid enim, erit bonus, niſi fecerit?* Magnum eſt hoc argumentum firmæ voluntatis, ne mutare quidem poſſe; quod ſi aliunde eveniret aut cogeretur, ſane impotentia eſſet, ut inquit Seneca. Externa non cogunt Deos, ſed ſua illis in legem æterna voluntas eſt. Ita & Lucanus, lib. 2.

Fixit in æternum cauſas, qua cuncta coercet;
Se *quoque lege tenens.*

An tamen hæc non eſt ſervitus? Minime, inquit *Lipſius*, & addit locum Senecæ dicentis; *nec Deus ob hoc minus liber & potens eſt, ipſe enim eſt neceſſitas ſua.* Hanc *Lipſii* explicationem refutare aggreditur *Thomaſius*, primo opponendo locum Senecæ, in præf. quæſt. nat. dicentis ad *Lucilium*: *Quam utile exiſtimas iſta cognoſcere? Utrum Deus quicquid vult efficiat, an in multis rebus eum tractanda deſtituant, & a magno artifice prave formentur multa, non quia ceſſat ars, ſed quia id, in quo exercetur, ſæpe inobſequens arti eſt. Poteratne*, exclamat Thomaſius, *clarioribus verbis enunciare Seneca, non omnia Deum, quæ velit, efficere poſſe, & eſſe extra ipſum inobſequens aliquid, quod cogat invitum velle, quod initio noluit.* Sed ad hæc jam ſupra ſatis reſpondimus in elucidatione ratiociniorum a Chryſippo allatorum. Diximus certitudinem non involvere neceſſitatem, neque omnem neceſſitatem etiam deſtruere libertatem; omnes dicere ſolemus, Deum æternis rerum ideis convenienter agere, unde omnes neceſſitatem quandam agnoſcimus; Deum aſſerimus facere non poſſe ut triangulus ſit circulus, ut idem corpus ſimul ſit Pariſiis & Romæ; nunquam tamen Deum cogi dicimus, hoc enim eſſet verborum ambiguitatibus ludere. *Lorſque le Sage, & ſur tout Dieu, (le ſage Souverain) choiſit le meilleur, il n'en eſt pas moins libre; au contraire, c'eſt la plus parfaite liberté de n'être point empêché de faire le mieux. Et lors qu'un autre choiſit ſelon le bien apparent, & le plus inclinant, il imite en cela la liberté du Sage à proportion de ſa diſpoſition; & ſans cela, le choix ſeroit un hazard aveugle.* Verba

Nnn nnn 3 ſunt

Digitized by Google

ſunt illuſtris *Leibnizii*, cinq. replique pag. 84. Sed pergit Thomaſius : „ Itane, inquies, ſibi contradicit Seneca, ſuſtine paulisper, „ oſtendam tibi præſtigias non unas. „ Audiemus : „ Deus apud „ Stoicos (verba ſunt Thomaſii) jam activam illam eſſentiam ſi- „ gnificat, qua veluti anima ſua regitur mundus, jam mundum ip- „ ſum, id eſt Deum & materiam. Eſt ergo extra partialem illum „ Deum, liceat ita loqui, ut melius intelligar, quod ipſum cogat, „ non extra totalem; habes præſtigias, quibus effici potuit, ut „ cum ſectæ ſuæ conſentanea diceret Seneca, negans ab externis „ cogi Deum, nobiſcum tamen ſentire videretur. „ Hactenus Thomaſius. Sed quid eſt bone Deus vitilitigari, ſi hoc non eſt? Si *Seneca*, quando Deum non cogi dicebat, voce Dei totum mundum, Deum & materiam, intellexiſſet, an non pro ſtulto haberetur, aſſerendo nihil eſſe extra omnia, quod Deum cogeret? Quis unquam ſani cerebri quæſivit, utrum Deus ab iis rebus cogi poſſit, quæ non ſunt? Quando ergo dicit *Seneca*, non externa Deos cogunt, ſed ſua illis in legem æterna voluntas eſt, per Deum ſolum perfectiſſimam mentem intelligit, quæ a materia, re inerti & in æternum ceſſatura ſi nemo moveret, cogi non poteſt, ſed tamen ad agendum rationibus moveri poteſt. Si aliter interpreteris *Senecam*, omnem illi rationem denegas. Legatur totum caput 23. lib. VI. de beneficiis. Sed nondum adquieſcit *Thomaſius*. *Lipſius* ita argumentatus eſt : *Deus juxta Stoicos vult Fatum, ergo dominatur Fato, ergo non cogitur a Fato. Ergo per Fatum liber ſatis & potens eſt.* Quid adhuc Thomaſius? *Recte*, inquit, *ſi voluntas illa Fatum anteceſſit, atqui docuimus nos voluntatem illam Dei, quæ Fato conformis eſt, non præire Fatum, ſed ſuccedere, & ita ſuccedere, ut velit, quia aliter non poteſt, non poſſit autem ob externum inobſequens; ergo Deum cogi.* Sed ſupra jam ratiocinium cl. viri invertimus. Vellem ut vir eruditus totum caput 23. lib. VI. de beneficiis perlegiſſet, ubi inter alia ita *Seneca: Dii non poſſunt videri neſciviſſe, quid effecturi eſſent, cum omnibus alimenta protinus & auxilia providerint, nec eos per negligentiam genuere, quibus tam multa generabant.* NB. *Cogitavit enim nos antea Natura, quam fecit, nec tam leve opus ſumus, ut illi potuerimus excidere.* Quæ verba aut nihil ſignificant, aut hoc, Deum prævidiſſe omnium rerum nexum antequam eas produceret, ſemel productas convenienter naturæ rerum & vo-

luntati

luntati ejus gubernare, id eſt, ſequi eam ſeriem rerum condendarum, quam ſibi pro ſapientia fixit ſemel; ergo inquam voluntas, decretum ipſius, vel Fatum anteceſſit: quod ſi illas rationes, quæ Deo obverſabantur antequam manum, ut ita dicam, operi admoverit, velit *Thomaſius* Fatum vocare, per me licet: ſed ita omnes Fatum ſtatuere dicendi eſſent. Tandem ait cl. vir: *Deus, materia, mundus, providentia, fatum, natura, neceſſitas, fœdiſſima confuſione miſcentur a Stoicis, ut horum nomina paſſim inter ſe permutent: cauſa eſt in promtu, quia Deum & materiam perſuaſi fuerant Fati quodam glutine ab æterno ita compingi, ut unum per ſe non minus conſtituant quam anima & corpus.* Ad quæ breviter reſpondeo, nullam eſſe prioris objectionis ſpeciem; ſcilicet mundus, fatum, Deus &c. aliquando miſcentur, id eſt, vocabulis diverſa ſignificantibus exprimunt nomen Dei; ergo juxta *Stoicos* Deus, mundus &c. unum idemque ſunt. Idem eſt mea opinione ac ſi quis diceret, cancer ſignificat morbi ſpeciem, animal & ſtellam: ergo in ore ejus qui his vocibus utitur, unus idemque ſunt. Num putamus Stoicos omnes inſaniviſſe, quibus tam abſurdam ſententiam adſcribimus? Cur ergo, inquis, his vocibus utuntur? Reſpondeo, ſatis eos alibi mentem ſuam explicare. Cur nos voce naturæ, mox Deum, mox Univerſum, mox leges a Deo poſitas, mox facultates & proprietates corporum mentiumve intelligimus? Num ideo, quod Deum corpora &c. unum idemque eſſe putemus? Minime. Cur ergo aliis litem intentamus, qui alibi ſatis hæc omnia diſtinxerunt? Audi Senecam quæſt. nat. 1. *Quid eſt Deus? mens Univerſi. Quid eſt Deus? quod vides totum & non vides totum. Quid intereſt inter naturam Dei & noſtram? noſtri melior pars animus eſt: In illo nulla pars extra animum, totus ratio eſt.* Quæ de glutine illo Fati dicuntur, metaphorica ſunt, & nihil aliud ſignificant, ut ſupra ſatis explicui, quam relationem quandam eſſe inter Deum ejuſque voluntatem, & res omnes in Univerſo. Sed quid opus eſt pluribus verbis? Legatur ſect. 7. & 8. lib. 4. de Benef. Senecæ, ubi docet: *Deum & Jovem & fortunam & fatum, omnia ejuſdem Dei nomina eſſe, varie utentis ſua poteſtate, tot appellationes ejus eſſe poſſe, quot munera.* Mitto jam aliorum objectiones. Cl. *Buddeus* in theſ. de *ſuperſtit.* & *atheiſmo* ait, ipſosmet *Stoicos* neſciviſſe quid nomine Fati intelligant, & tamen judicat eos inexorabilem neceſſitatem profeſſos. Hæc ego conciliare non poſſum. XIV. In-

XIV.

Interim non diffiteor, ut initio dixi, Stoicos in graviſſimo capite de providentia Dei non per omnia recte ſenſiſſe, licet ſtatuam eos *inexorabile* & *cæcum Fatum* profeſſos non fuiſſe. Idem heic contigiſſe puto *Stoicis*, quod pleriſque accidere ſolet, qui de hiſce philoſophantur. Ab una parte vident menti ineſſe vim pro objectorum & conceptuum diverſitate judicandi & agendi, & ſine hac mentem nec pœnæ nec præmii capacem fore; ab altera parte ad infinitam Dei poteſtatem, vim & ὑπεροχὴν attendentes, omnia ejus imperio ſubeſſe exiſtimant. Hæc ut invicem ſecum concilient, omnes ingenii nervos, omnem qua pollent mentis aciem intendunt: tandem multis ſæpe fruſtraneis meditationibus & argumentorum collationibus feſſi, quod utrinque certum eſt retinent: interim aliquando ita loquuntur, ut putes eos homini omnem libertatem demere, aliquando autem vel præſtantiſſima quævis ejus imperio ſubtrahere: ſaltem multos audivi, qui poſt immenſos hac in re exantlatos labores, & lectos *Baylii*, *Leibnizii* & *Clarkii*, aliorumque ſubtiliſſimorum Philoſophorum libros, exceptis generalioribus principiis, in *Terentiani* illius eruperunt verba: *Feciſtis probe, incertior ſum quam fueram dudum.* Quæ ſi quis abſque partium ſtudio conſideraverit, moderate ſane non de *Stoicis* ſolum, ſed & aliis, qui in graviſſima materia a veritate aliquando deviarunt, judicabit. Deo interim gratias agamus, quod divinam lucem nobis conceſſerit, qua colluſtrati melius de hiſce judicare poſſumus, quam acutiſſimi priſce philoſophiæ Profeſſores.

DISSER-

Digitized by Google

****

DISSERTATIONIS
DE
FATO STOICORUM,
PARS POSTERIOR.

PLures effluxere anni, ex quo conſcripſeram diſſertationem priorem de Fato Stoicorum, quæ in *Muſeo Bremenſi* primum occupat locum. In ea probare aggreſſus ſum, Stoicos a cl. J. *Thomaſio*, & cl. *Buddeo*, qui veſtigia Thomaſii preſſit, graviſſimi erroris *Spinoziſmi*, uti hodie appellatur, ſine ſufficientibus rationibus fuiſſe poſtulatos. Non male hæc mea diſſertatio a quibuſdam eruditis fuit excepta. Diſplicuerat ea vero, ut ſunt diverſa hominum judicia, cl. *Buddeo* tum temporis Theologo Jenenſi præſtantiſſimo. Eum in finem in additamentis *Iſagogæ in univerſam Theologiam* adjectis eam impugnandam eſſe exiſtimavit. Ego vero quamprimum hanc refutationem conſpexeram, debiliorem eam eſſe exiſtimavi, quam ut a ſententia me mea dimoveri paterer: miratus quin etiam ſum, cl. *Buddeum* ad *Thomaſii* rationes ſemper provocare, ejuſdemque argumenta repetere, ſimul vero alto ſilentio involvere *reſponſa* cl. *Thomaſio* data, quod legenti diſſertationem meam pulchre conſtabit. Cum vero tum temporis amore hiſtoriæ philoſophicæ eſſem captus, examini ſubjeci cl. Theologi refutationem, eamque *diſquiſitionibus meis de viris eruditis atheiſmi ſuſpectis* adjungendam putavi, prout id ex conſpectu operis mei in *Helvet. Bibliotheca* & *Temp. Helvetic.* repræſentati conſtat. Quoniam vero ita providente Optimo Numine ante decem annos docendæ Theologiæ admotus eram, hæc ſtudiorum genera abjeci, aliis

Digitized by Google

quippe intentus jam curis & laboribus. Cum vero in manus veniſſet cl. & amiciſſimi *Albrechti*, Lycæi Francofurtani Rectoris digniſſimi, de *Pronæa Epicurea* diſſertatio, invitatus quaſi ab eo fui, ad ea, quæ contra cl. Theologum ſcriptis conſignaveram, edenda & Muſeo helvetico inſerenda. Antequam vero ipſa cl. *Buddei* argumenta expendam, generalia quædam huic diſquiſitioni præmittenda eſſe puto.

Primum eſt: Ipſi cl. viri, qui Theologiam ſtoicam impugnant, fatentur, Stoicos non ſemper in hoc argumento ſibimetipſis conſtare, ſed diverſis uti ſententiis, quæ mox in hunc, mox in alterum ſenſum rapi poſſint. Quomodo vero his conceſſis probari poſſit, Stoicos certum aliquod & ſibi per omnia conſtans ſyſtema de Deo, mundo & homine ſtatuminaſſe, fateor me neſcire. Dabimus quædam vi orum doctorum, ut theſin hanc probemus, teſtimonia: *celeberrimus & amiciſſimus Brukerus*, vir ſi quiſquam alius hiſtoriæ philoſophicæ peritiſſimus, in *hiſtoria critica philoſophiæ*, opere ætatem laturo, Tom. I. pag. 910. ita loquitur: *Non abs re erit obſervaſſe, Stoicos præſtantiores pleroſque non ſemper conſenſiſſe, ſed in diverſa abeuntes Zenonis ſyſtema ſæpiuſcule reliquiſſe. Id quod non Epictetus tantum, Seneca & his ſimiles fecere, ſed a Chryſippo quoque, Diogene, Panætio & Poſidonio factum eſt.* Ipſe ὁ μακαρίτης cl. *Buddeus* exercitat. de *Spinoziſmo ante Spinozam*, p. 322. *Fuit*, inquit, *hoc commune veterum vitium ſyſtemata male cohærentia ſibi formare: pauciſſimique ſoliciti de eo fuerunt, quo pacto ſententias, quas defendebant, inter ſe connectere, & in juſtum redigere ordinem poſſent.* Clariſſimus & doctiſſimus *Albrechtus* diſſertatione ſupra laudata p. 17. ita ſapienter judicat: *Primo æquum poſtulare videntur viri ſapientiſſimi, cum ſciſcunt, non ex glorioſis hujus vel illius Stoici verbis diſciplinam hujus generis æſtimari debere. Nonne autem eodem jure poſtulari poſſe videtur, non ex durioribus hujus vel illius Stoici verbis diſciplinam hujus generis æſtimari debere? Antiquiſſimorum ex porticu Sapientum pleraque intercidiſſe, notum eſt; ceteros autem mirifice diſcordare, nec quod huic placet, ab altero probari, fatentur ipſi ſtoicæ philoſophiæ enarratores: quin non ipſi ſolum inter ſe diſſentiunt, ſed eoſdem a ſe ipſis diſſentire, nec in omnibus conſtare, vel ex uno faciliime diſcas Seneca, in quo, ut Dn. L. Moſ-*

L. Moſhemius obſervat, tot legas inter ſe pugnantia, & doctrinæ quam profitebatur, initiis contraria, ut nullius par ſit ingenium omnibus ejus inter ſe ſententiis conjungendis aut conciliandis. Quis autem hinc non intelligit, difficile eſſe ex tot ſcriptoribus tantopere inter ſe diſcrepantibus ſyſtema diſciplinæ ſtoicæ nectere, quod omnis porticus ut ſuum deoſculetur. Forſan ipſi της Στοας *ſapientes, ſi ſyſtema ejuſmodi ipſis recognoſcere contingat, idem quod hodie fieri ſolet, conquerantur, falſa ſibi tribui, mentem perverti, inique ſecum agi, quod opiniones diſcipuli, vel Doctoris privati, in rationes Magiſtri vel totius familiæ transſcribantur.* Et ſect. VIII. ait: *Plurima quæ Stoicis vitio verti ſolent, conſequentiæ ſunt ex ipſorum ſyſtemate deductæ. Verum multa eſſe, quæ obſiſtunt, quo minus omnia liceat alicui tribuere, quæ ex ejus ſyſtemate fluere videntur, ſi quis mihi fidem habere abnuat, judicem incorruptum D. Abbatem J. L. Moſhemium appello, qui illud quoque prudenter ſciſcit, nullum veterum ſapientiæ Antiſtitum, ne quid de recentioribus dicamus. Innocentem & pium fore, ſi illa omnia ſenſiſſe eos pronuntiare liceret, ad quæ nos præcepta eorum videmus ducere.* Hactenus cl. *Albrecht*, cujus ſententiæ penitus ſubſcribo.

II. Exiſtimavi & adhuc exiſtimo, quorumvis hominum de religione ſyſtemata, ſive illi Gentiles aut Turcæ ſint, ſi modo rei natura id permittat, benigne eſſe interpretanda: Ergo hoc officium præſtiti Stoicis in mea diſſertatione, neque ut puto ſine ſontica cauſa. Omnes Stoici in univerſum cæterique viri docti inter antiquos contendunt, Stoicos conſtanter docuiſſe: Dari duas & ſibi oppoſitas ſubſtantias, Deum nempe & materiam: dari providentiam ad maxima, medioxima & minima ſeſe extendentem: Deum nonſolum quid effecerit ſciviſſe, ſed & fines intendiſſe: hominem eſſe liberrimum. Hæc principia conſtanter tenuere. Quam diu autem illa ſtant, Spinoziſmus illis nullo jure impingitur.

III. Omnes Interpretes admittunt, obſcuriores & duriores ſectæ alicujus phraſes ex iis locis eſſe explicandas, in quibus perſpicue, clare & rotunde animi ſui ſenſa & decreta expoſuerunt: At & hic talia adſunt magno numero.

 IV. Per-

IV. Perpendendum quid homines in tales perplexitates conjecerit: Admittebant materiæ æternitatem, & tamen aliquam in exornando Univerſo Deo tribuebant poteſtatem: Providentiam divinam diſertis verbis admittebant, ubi vero ad originem mali moralis & phyſici deventum erat, & ad quæſtionem: Si Deus omnia moderatur, cur malis bene eſt, bonis male? principia ſua male cohærere ſentiebant; interim & providentiam & libertatem hominis conſtanter tuebantur. Inter Chriſtianos ſunt viri celeb. v. gr. R. *Simon*, *Beauſobre*, & alii, qui neque ex voce hebr. *barah*, neque ex vocibus κτίζειν, ποιεῖν &c. creationem ex nihilo probari poſſe aſſeruerunt, ſed ad contingentiam Univerſi confugiendum eſſe exiſtumarunt. Iidem in quæſtionibus de origine mali & felicitate malorum, infelicitate vero bonorum, multa egregia plane & Stoicis ignota adferunt; ſimul tamen candide affirmant, difficultates omnes hic occurrentes plane & plene in hac vita ſolvi non poſſe. Æquum igitur eſt, ut hominum majore luce privatorum ſententias benigne interpretemur. Quod a me factum eſſe jure puto.

V. Nihil facilius eſt quam ex obſcurioribus & durioribus veteris auctoris phraſibus, adjunctis hinc inde aliis principiis, ſuppreſſisque iis quæ benigniorem interpretationem admittunt, ſyſtema conficere, quod periculoſis conſectariis obnoxium eſt. Ita factum ut habeamus *Spinoziſtas ante Spinozam*, *Pelagianos ante Pelagium*, *Enthuſiaſtas ante Enthuſiaſtas* &c. Immo beneficio hujus methodi ex ſcriptis Stoicorum, Platonicorum, imo ipſius *Jord. Bruni* monumentis *Leibnizianos* ante *Leibnizium* reperias. Quo jure ſciunt illi, qui ſyſtemata illa ἄτερ πάθων examinarunt.

VI. Neſcio quis morbus ætate noſtra quoſdam eruditos adflavit Atheorum inter veteres numerum adaugendi. Si hos audias, Orientales fere omnes, Græci & Romani, ut de Siamenſibus, Chinenſibus &c. nihil dicam, talia ſyſtemata admiſerunt, quæ atheiſmo favent: Utrum hæc cum effatis Pauli ad Romanos de τῷ γνωςῷ τοῦ Θεοῦ & bonitate Numinis legem naturalem hominibus concedentis conveniant, judicent alii. Ego aſſentior celeberrimis viris, Hamburgi quondam imo univerſi eruditi orbis luminibus, *Alb. Fabricio* & *J. C. Wolfio*, qui ita de hoc argumento pronuntiarunt:

tiarunt: *Infelicem & religioni ac humano generi parum utilem, nec honorificum, ſed iniquum laborem eſſe, principes ingeniorum & præſtantiſſimos totius antiquitatis viros invitos trahere in ſocietatem Atheorum, & univerſum ethnicifmum confundere cum ſpinoziſmo atque atheiſmo, cum Apoſtolus quoque in Ethnicorum ſapientibus non tam deſideret cognitionem Dei, quam quod Deum, quem ex operibus cognoſcebant, non tanquam Deum honore ſunt ſuper omnia proſecuti. Vide Biblioth. græcæ lib. III. cap. VI. pag.* 178.

Hiſce in anteceſſum præſtructis, ad examen ipſum argumentotum contra nos allatorum progredimur.

Sect. I.

REpræſentabo autem ipſiſſima verba cl. Theologi, eaque uncinulis quibuſdam a meis diſtinguam, ne ponderi argumentorum, quibus uſus eſt ὁ μακαρίτης, aliquid detraxiſſe videar. Ita autem incipit pag. 36. loco citato: „ Occurrunt ſane in „ Stoicorum ſcriptis effata haud pauca, quæ cl. viri aſſertis favere „ videntur, cujuſmodi nonnulla & ipſe exhibui in introductione „ ad philoſophiam ſtoicam ex mente M. *Antonini* Imperatoris. Sed „ longe plura occurrunt, quæ iis e diametro obverſantur. Ita „ nimirum res ſeſe habet prout jam monui, & etiam in introdu„ ctione illa obſervavi, duplici ratione effata Stoicorum conſide„ rari poſſe, vel *in ſe* extra ſyſtema philoſophiæ ſtoicæ ſpectata: vel „ *prout ex propriis* & domeſticis philoſophiæ iſtius principiis fluunt, „ ac originem trahunt. *Priori modo* ſi quædam conſiderentur, „ ſubinde longe veriſſima ſunt, pulcherrimaque, ita etiam com„ parata, ut nihil minus quam Fatum aliquod ſtoicum indicare „ videantur. Sed ſi ſecundum *vera & genuina Stoicorum principia* „ ea explices, longe aliter ſe rem habere deprehendes. „

Reſponſio: Ut ſententiam noſtram rite explicemus, ante omnia monemus, nos, dum Stoicorum patrocinium ſuſcepimus, probare noluiſſe, eos de Deo & providentia recte per omnia ſenſiſſe: hoc in ipſa diſſertatione & alibi perſpicuis verbis monuimus.

by Google

Hoc unum intendimus, Stoicos ita in hoc argumento locutos, itaque ſuam ſententiam protuliſſe, ut unum aliquod ſyſtema ex certis & perſpicuis principiis conſtans ex ſcriptis eorum concinnari haud poſſit: conceſſimus & adhuc concedimus, poſſe hinc inde loca perſpicua ex ſcriptis Stoicorum colligi, ex quibus ſyſtema, *Spinozæ* haud abſimile, confici poſſit. At contendimus ſimul, ex iisdem monumentis plane huic oppoſitum ſyſtema adornari poſſe: unde conficimus, nobis hac in parte ad ἐποχὴν recurrendum eſſe. Tale autem ſyſtema, quod *Spinozæ* contrarium eſt, & quidem ex domeſticis Stoicorum principiis petitum, in diſſertatione noſtra exhibuimus. Hæc ſi obſerventur, neque Stoicos abſolvemus, neque etiam condemnabimus. Cl. *Buddeus*, aliique diſtinguunt decreta Stoicorum in certa atque domeſtica principia, ſecundum quæ cætera omnia ſplendide & recte, ut ajunt, dicta ſint exigenda. At ubi tandem extat illud ſyſtema ſtoicum e definitionibus, axiomatibus & propoſitionibus adornatum, cui aliæ propoſitiones æque claræ atque domeſticæ opponi non poſſint? Hactenus exiſtimavi æquiſſimam eſſe omnium Interpretum regulam, ut nimirum loca dubia & obſcura ad certa & perſpicua auctorum loca tanquam ad normam exigantur, & ex iis priora elucidentur: at fruſtra heic ad illam regulam provocatur; æque enim perſpicua atque domeſtica loca, ut ita loquar, ad Stoicos abſolvendos poſſunt ex ſcriptis eorum peti, ac ad eoſdem damnandos. Hoc adeo apertum eſt, ut nulla propoſitio periculoſa de Deo, de providentia & Fato adduci poſſit, cui contraria, eaque ſana & rectior opponi non poſſit. Hinc fruſtra mea ſententia clamant ſtoicæ philoſophiæ oppugnatores, eos, qui Stoicorum decreta a *Spinozæ* ſententia abire contendunt, ad certa & domeſtica eorum principia non attendere; poteſt enim hoc in ipſos qui talia defendunt commodiſſime retorqueri: certe loca quæ in diſſertatione mea adduxi, perſpicua ſunt, atque e domeſticis eorum principiis petita. Neque mirum eſt nos hoc in argumento hærere dubios & ſuſpenſos, non enim videntur unquam Stoici cogitaſſe de ſyſtemate aliquo concinnando, in quo omnia, quæ de Deo, providentia & religione naturali dici poſſent, apte inter ſe eſſent connexa, & certis atque perſpicuis principiis cohærentia: tale ſaltem in Stoicorum ſcriptis non legi. Syſtema autem *Spinozæ* quo tendat, vident omnes, qui quid ex

certis

Digitized by Google

certis ratiocinandi legibus conſequatur perſpectum habent. Atque hæc ſunt, quæ obſtitere hactenus, quo minus Stoicos *atheiſmi* vel *ſpinoziſmi* reos poſtularem. Interim ſi quiſquam mortalium ab iis opinionibus abhorret, quæ libertati divinæ & humanæ inſidias ſtruunt, is ego ſum.

II.

Pergit cl. *Buddeus*: „ Haud raro Stoicos ita loqui ac ſi Deum „ pro ſocietatis humanæ vinculo omnique juris fundamento habue„ rint, lubens equidem fateor: Sed vera & genuina ratio erat, quod „ Deum ceu animam mundi per totum hocce Univerſum diffuſum „ crederent, cujus pars quædam, ſcilicet mens, in ſingulis eſſet ho„ minibus. Hinc homines partes eſſe Univerſi, & inter ſe co„ gnatos contendebant, quorum adeo eſſet, neminem lædere, ſe „ ipſos ſincero amore proſequi, & quæ reliqua erant Juris Natu„ ralis capita. Ad hoc probandum provocat *ὁ μακαρίτης* ad ea, „ quæ ſingulari diſſertatione Antonino Philoſopho præmiſſa dixerat. „

Reſp. (1.) Quæ de anima mundi a beato viro dicuntur, explicatius tradi debuiſſent, de quo tamen infra dicendi occaſio ſuppeditabitur. (2.) Si dixiſſent Stoici, mentes noſtras ex Deo eſſe delibatas, erraſſent quidem; at id non ſubverteret propoſitionem de origine juris divina. (3.) Loca *Epicteti* & *Plutarchi*, quæ in diſſertatione noſtra attulimus, ad probandam exiſtentiam Numinis, ſeu potius perſuaſionem de exiſtentia Numinis, ſecundum Stoicos omnium officiorum in ſocietate civili vinculum eſſe, nihil de cauſa juris a beato viro in medium producta innuunt. Conſiderabant Stoici univerſum mundum tanquam unam aliquam civitatem, hominesque a Deo in hunc mundum tanquam membra unius reipublicæ demiſſos. Sublata igitur perſuaſione de Deo & providentia, tolli mutua hominum officia aſſerebant. Hoc docet excitatus a nobis *Arriani* locus: docent hoc ipſum loca alia Stoicorum: notum, *Ciceronem* in libro *de officiis* ut plurimum Stoicos ſecutum. Is autem lib. III. ſect. 6. ita de hoc argumento loquitur: *Qui autem civium rationem dicunt habendam*, externorum *negant*, *hi dirimunt communem humani generis ſocietatem*, *qua ſublata*, *beneficentia*, *liberalitas*,

liberalitas, bonitas, juſtitia, funditus tollitur: quæ qui tollunt, etiam adverſ[illegible]*os immortales impii judicandi ſunt. Ab iis enim conſtitutam inter homines ſocietatem evertunt: cujus ſocietatis arctiſſimum vinculum eſt, magis arbitrari eſſe contra naturam, hominem homini detrahere commodi ſui cauſa, quam omnia incommoda ſubire vel externa, vel corporis, vel etiam animi, quæ vacent juſtitia.* Idem *Cicero* cap. 5. hujus libri naturæ noſtræ rationem legem divinam vocat. Ita loquitur *Socrates*, *Plato*, *Seneca*, aliique viri doctiſſimi inter veteres. Vide paſſim commentatores ad off. Ciceronis, *Grævium* cumprimis ad lib. III. cap. 5. & 6. Plane aliud vinculum ſocietatis humanæ poſuerunt Stoici, quam hic a cl. viro fingitur. Præter loca citata egregie hoc mutuum vinculum Stoicorum explicuit *Iſacus Caſaubonus* in *comment. ad ſat. III. Perſii*, qui huic ſectæ addictus erat. Poëtæ verba ita ſonant:

Diſcite o miſeri & cauſas cognoſcite rerum,
Quid ſumus, & quidnam victuri gignimur, ordo
Quis datus, aut metæ quam mollis flexus & unde,
Quis modus argento, quid fas optare, quid aſper
Utile nummus habet: patriæ chariſque propinquis
Quantum elargiri deceat: quem te Deus eſſe
Juſſit, & humana qua parte locatus es in re.

Ad ultimum verſiculum ita commentatur *Caſaubonus*: „ Obſerva divinam vocem *Deus* non *Dii*. Nam ita paſſim Seneca; „ M. Antoninus & Arrianus, atque alii e porticu Doctores; qui „ qui etſi loquebantur cum vulgo, & ſæpe Deos Deorumque no„ mina in ore habebant, in explicandis ſuæ ſcholæ decretis Deum „ unum prodebant cauſam efficientem hujus Univerſi: ſicut no„ tum eſt e M. Tullio, Seneca, Laërtio, Zenone atque aliis. *Et* „ *humana qua parte* &c. Humana res eſt univerſi humani gene„ ris ſocietas: adhuc igitur περὶ σχέσεων loquitur. Nam homo „ quatenus homo eſt habet σχέσιν, & naturalem conjunctionem „ cum omnibus hominibus: ſed illud generale officium reſtringitur „ poſtea aliis, ut dicam cum Stoicis, orbibus minoribus, qui eo expreſ„ ſius intelliguntur, quo patent anguſtius. Inde eſt quod privatas „ charitates plures curant, quam publicam civitatis aut regni uti„ litatem:

Digitized by Google

„ litatem: nam ad univerſum mundum ſuas cogitationes referre, „ quam pauci ſunt quibus vel ſolum in mentem unquam venerit? „ Stoici vero corrigendi hujus erroris gratia, unde multa in vitam „ peccata manarent, ſoliti ſuos non tantum ad univerſæ humanæ „ rei, ut heic, contemplationem hortari, ſed etiam ad totius rei „ Univerſitatis: Quippe hoc omne unum eſſe, cujus pars imo „ membrum homines ſint, ſingulas autem civitates eſſe quaſi to- „ tidem Univerſi domos. Quicquid inſtituerent homines, aut „ quicquid illis uſu veniret, in ejus æſtimatione oculos ſemper „ debere ad Univerſitatis conſiderationem erigi; ex qua cogitatione „ illum fructum perciperent, ut nihil agerent, quod cuiquam mor- „ talium noceret; nihil iniquo ferrent animo, quod magnus ille „ Rector decreviſſet; certi omnia ab eo ſic adminiſtrari, quomodo „ ad Univerſitatis ſalutem expediant: nihil porro univerſo mundo „ expedire, quod privatim ſingulis non ſit conducibile. Jure igi- „ tur M. Antoninus libro III. ſcribit, nihil adeo ad magnanimita- „ tem valere, quam ſi norimus caſus hujus vitæ recte æſtimare: „ quod ita explicat ex ſuperiore doctrina: Ὀυδὲν ὑτως μεγαλοφροσύνης ποιητικὸν, ὡς το ἐλεγχειν ὁδῳ καὶ ἀληθεια ἑκαστον των τω βιω ὑποπιπτοντων δυνασθαι, καὶ το ἀει ὑτως εις αὐτα ὁρᾶν ὡς τε συνεπιβαλλειν ὁποιω τινι τω κοσμω ὁποιαν τινα τυτο χρειαν παρεχομενον, τίνα μεν ἐχει ἀξιαν ὡς πρὸς το ὁλον, τινα δὲ ὡς πρὸς τον ἀνθρωπον πολίτην ὀντα πόλεως της ἀνωτάτης, ἧς αἱ λοιπαὶ πόλεις ὥσπερ οἰκίαι εἰσι; i. e. „ Nihil perinde magnanimitatem ingene- „ rat, atque expedite vereque diſcutere poſſe unum quodque eo- „ rum, quæ in vita contingunt; eademque ſic intueri ſemper, ut „ mentem ſimul ſubeat, quali mundo, qualem uſum hoc præbeat; „ quamnam Univerſi reſpectu dignitatem obtineat; quamnam, „ hominem quod attinet, qui civem agit civitatis ſupernæ illius, „ cujus reliquæ civitates iſtæ quaſi familiæ exiſtunt. „ Hactenus *Caſaubonus*, qui plura hunc in ſenſum adducit loca, & confer *Gatakerum* ad lib. II. Anton. Philoſ. ſect. XVI. Ex quo patet, longe aliis, quam quæ adfert cl. *Buddeus*, principiis ſocietatis vinculum ex mente Stoicorum inniti. Mirum eſt autem, beatum virum ad diſſertationem ſuam *Antonino* præmiſſam provocaſſe, probaturum Stoicos ideo exiſtentiam Dei pro juris principio habuiſſe, quod mens eſſet pars Dei. Nihil enim ejuſmodi ipſemet dixit bea-

tus vir, ſed plane contrarium; proferamus quædam: Sect. XV. cap. VII. de hoc argumento agit: *Alterum vero*, inquit, *fundamentum, cui hanc doctrinam Stoici ſuperſtruunt, illud eſt, quod homo ſit pars Univerſi & membrum magnæ iſtius atque univerſalis ſocietatis.* Provocat, ad hoc probandum, ad *Antonini* quædam loca, & ad *Senecam*, quæ ſi adducemus, omnium optime refutant ipſius *Buddei* interpretationem. Ita autem loquitur Antoninus Philoſophus, ex verſione duntaxat, ne prolixior ſim: *Ramus a proximo amputari ramo non poteſt, quin & a tota arbore reſecetur; ſic homo etiam ab uno avulſus homine non poteſt non etiam a toto excidiſſe cœtu. Et ramum alius aliquis; homo vero ipſe ſe ipſum a proximo ſeparat, dum eum odit, aut averſatur: ignorat autem etiam a tota civili ſocietate eadem ratione ſe abrumpi. Verum tamen hoc habemus munere Jovis, qui hanc ſocietatem conſtituit, ut rurſum adcreſcere proximo, & pars eſſe totius poſſimus.* Idem lib. VII. ſect. 13. *Quam rationem in unitis & compactis corporibus habent membra, eam obtinent ratione prædita animalia in diviſis, præparata ad unam quandam actionem. Hoc eo magis animum tuum tanget, ſi crebro tibi ipſi dicas: membrum ſum ejus, quod eſt ex ratione præditis conflatum, corporis. Si autem dicas, te eſſe partem, nondum ex animo diligis homines, nondum ex certa veri honeſtique comprehenſione & intelligentia beneficentiæ uſus te delectat: adhuc decoris tantum cauſa illam exerces, non ut qui dum aliis benefacis, fructum ipſe tuæ beneficentiæ maximum percipias.* Lib. X. §. VI. *Quatenus vero mihi cognatio quædam eſt cum partibus, quæ ſunt ejusdem generis, nihil agam, quod a bono communitatis ſit alienum, immo potius congeneribus ſtudens, ad communem utilitatem omnes meas actiones dirigam & a contrario avertam.* Ita tandem loquitur *Seneca* epiſt. 95. *Membra*, inquit, *ſumus corporis magni, natura cognati ſumus, ex iiſdem, & in eodem geniti, amorem nobis indidit mutuum, ex ejus lege miſerius eſt nocere, quam lædi. Societas humana lapidum fornicationi ſimilis eſt, cui ſi ſe lapis unus ſubtraxerit, ruent omnia: omniumque lapidum ex æquo intereſt, ſingulos in ſuo loco & officio continere.* Hæc ſunt loca illa, ex quibus beatus vir oſtendere voluit, Stoicos ideo juris omnis fundamentum in perſuaſione de Numinis exiſtentia ponere, quod mens humana pars ſit Numinis: fateor, me non tam acutum cernere, ut talia in citatis locis videam.

III. „ Quod

Digitized by Google

III.

„ Quod dicitur (pergit cl. *Buddeus*) Stoicos Deum a mundo „ diſtinxiſſe, non aliter admitti poteſt, quam ſi per mundum in„ telligas materiam, a qua licet Deum diſtinxerint, ſimul tamen „ eum cum illa arctiſſimo vinculo conjunxerunt, adeo ut eum „ pro anima mundi haberent. Quod vel innumeris, ſi opus eſſet, „ comprobari poſſet teſtimoniis; ſed ſufficiant, quæ ex M. Aurelio „ Imperatore attuli, in introduct. ad philoſophiam ſtoicam, ſect. 3. „ ſegm. 3. pag. 34.

Reſp. Concedit ergo cl. vir, Stoicos Deum a materia diſtinxiſſe: quod ſi hoc eſt, Deus & materia, vel mundus ſeu Univerſum, non ſunt una quædam ſubſtantia, quod ſtatuit *Spinoza*. At arctiſſime cum mundo, inquit, conjunxerunt Stoici. Sed dicendum tandem, in quo arctiſſima illa conjunctio conſiſtat. Certe ubique cauſam efficientem & materialem diſtinguunt; diſtinguunt inter Deum & materiam. Hæc ſunt domeſtica eorum principia, ut omnibus notum eſt. Ubi autem de operationibus Dei in mundum loquuntur, ſtatuunt aliquam Dei & mundi conjunctionem; adeo ut Univerſorum nomine nonſolum ipſum mundum, ſed & Deum ipſum comprehendant; ita tamen, ut quotieſcunque agant de Deo & mundo ſeparatim, ita ſemper loquantur, ut aperte ſignificent, ſe aliud Dei, aliud mundi nomine intelligere. Aperiunda ergo fuiſſet illa conjunctionis Dei cum materia ratio, antequam conſectaria inde deducerentur. Cogitemus quæſo, quam, nos qui Chriſtiani dicimur, conjunctionem Dei & rerum omnium in mundo ſtatuamus. Contendimus Deum materiam omnem, poſtquam eam creavit, ſingulis momentis conſervare, in eam agere, eam movere: dicimus conſervationem eſſe continuatam creationem: dicimus Deum eſſe omnipræſentem, id eſt nullam materiæ particulam eſſe, cui Deus non adſit ſingulis momentis, & in quam vim ſuam non exerceat. De mente noſtra ita loquuntur plerique, ut contendant, nonſolum ſubſtantiam ejus, ſed & facultates, imo facultatum exercitium, ſine potentiſſima Dei operatione, ſubſiſtere per momentum non poſſe. S. Literæ nos in Deo vivere, moveri & eſſe teſtantur. Ex Eo, per Eum & in Eo omnes res eſſe dicuntur, ut

Digitized by Google

de phraſibus multis, quibus habitatio Dei in fidelibus exprimitur, (*) nil dicam. Hæc ſane aliquam Dei & mundi conjunctionem inferunt, non tamen efficiunt, ut Deus & mundus una fiat ſubſtantia. At, inquit beatus vir, Deum pro anima mundi habuerunt. Specioſa hæc & ſæpius repetita objectio eſt, quam poſt cl. *Thomaſium* beatus vir, aliique viri docti referunt, dicentes Stoicos Deum, uti in ſcholis loquimur, pro forma mundi *informante*, non *adſiſtente* habuiſſe. Mihi hæc objectio tanti non videtur eſſe ponderis, quanti videtur iis, qui a me in hoc argumento diſſentiunt, præſertim quod hæc loquendi ratio, Scholaſticis uſurpata, Stoicis ignota fuerit. Sit autem, ſi ita velint viri docti, Deus anima mundi ex mente Stoicorum, num ergo probatum eſt, Deum & mundum unam abſolvere ſubſtantiam? Certe hoc idem eſſet, ac ſi quis diceret, mentem & corpus unam abſolvere ſubſtantiam, quia in homine utræque ſubſtantiæ arctiſſime ſunt conjunctæ. An conjunctionis ratio inter mentem & corpus adeo nota eſt, ut ex hac conjunctione tranſlata ad Deum certo & evidenter inferri poſſit, qualis inter mundum & Deum connexio ſit? Dicendum ergo foret, quouſque illam conjunctionis rationem urſerint Stoici. Neque hic unus vel alter locus obſcurior, aut durior loquendi ratio, pro norma interpretationis omnium aliorum locorum contraria docentium habendus eſt, ſilentio plane involutis omnibus, quæ planiorem ſenſum fundere poſſunt. Certe tot loca ſunt, in quibus mundum a Deo diſtinguunt, & imperium Dei in omnia illi conſtanter tribuunt, ut mirum ſit urgeri illam diſtinctionem. Unum alterumve adducamus. *M. Antoninus* lib. VI. ſect. 36. ita loquitur: *Aſia, Europa, Orbis ſunt anguli: Mare quodvis orbis guttula: Athos mons ejuſdem glebula: tempus omne inſtans punctum ævi: parva omnia, caduca, evanida: proveveniunt indidem univerſa, a mente communi illa vel directe profecta, vel per conſequentiam neceſſariam; etiam rictus leonis, & venena & noxium quidvis, ſicut ſpina & lutum,* NB. *quæ rerum illarum pulchrarum & ſpecioſarum appendices ſunt. Noli ergo iſta ab eo quem colis aliena opinari, ſed rerum univerſarum originem tecum perpende. Qui præſentia videt, cuncta vidit, tum quæ ab æterno fuere, tum*

quæ

(*) Videſis Act. XVII. 18. Coloſſ. I. 16, 17. Rom. XI. 36. &c.

quæ in æternum futura ſunt: cuncta enim cognata ſunt & uniformia. Vide ad hunc locum *Gatakerum.* *Seneca de benefic. lib. 6. cap. 23. Dii* (inquit) *prima illa conſtitutione, cum univerſa diſponerent, etiam noſtra viderunt, rationemque hominis habuerunt: in noſtras utilitates principio rerum præmiſſa mens eſt; & is ordo mundo datus, ut appareat curam noſtri non inter ultima habitam.* *Iidem Stoici* teſte *Cicerone* de N. D. cap. 53. *aſſerebant, mente conſilioque divino omnia in hoc mundo ad ſalutem omnium conſervationemque admirabiliter adminiſtrari.* *Juvenalis* Sat. X. v. 346. ex mente *Stoicorum* ita loquitur:

> *Nihil ergo optabunt homines? ſi conſilium vis,*
> *Permittes ipſis expendere Numinibus, quid*
> *Conveniat nobis rebuſque ſit utile noſtris:*
> *Nam pro jucundis aptiſſima quæque dabunt Dii:*
> *Carior eſt illis homo quum ſibi.*

Vide ad hunc locum commentatores.

Denique *Seneca cap. 32. lib. IV. de Benef.* *Notum eſt illis operis ſui ſeries, omnium illis rerum per manus ſuas iturarum ſcientia in aperto ſemper eſt, nobis ex abdito ſubit.* Num ita loqui poteſt qui Deum cum mundo confundit? At videamus, quoniam ad diſſertationem *Antonino* præmiſſam provocat beatus vir, qua ratione ibi probet Deum cum mundo arctiſſime conjunctum: Fatetur pag. 3. 4. teſtimoniiſque probat, Stoicos per Deum intellexiſſe mentem, vel rationem per naturam rerum omnium intentam & commeantem. Poſt hæc ita pergit: „ Ita in univerſum omnes Stoici, qui „ Deum pro anima mundi venditabant. Iſtud vero & hic ſibi vult „ *Antoninus*, & alibi quoque aperte docet; namque & lib. VI. ſect. 40. „ Opificem mundi, hoc eſt Deum, rerum naturæ ſemper intime „ adeſſe ſcripſit: Ἐπι των ὑπο φυσεως συνεχομενων ἐνδον ἐςι καὶ παραμενει ἡ κατασκευασασα δυναμις; i. e. In his quæ a natura continen„ tur, remanet, intusque eſt vis ea opifex. Et alibi: Μηκετι μονον „ συμπνειν τῳ περιεχοντι ἀερι, ἀλλα ἠδη καὶ συμφρονειν τῳ περιεχοντι „ παντα νοερῳ, ὐ γαρ ἡττον ἡ νοερα δυναμις παντι κεχυται, καὶ διαπεφοιτηκε τῳ σπασαι δυναμενῳ, ἠπερ ἡ ἀερωδης τῳ ἀναπνευσαι δυναμενῳ; „ i. e.

„ i. e. Non jam tantum una ſpirandus eſt univerſus aër, ſed &
„ conſentiendum cum mente, quæ univerſa complectitur: haud
„ enim minus vis intellectrix ubique circumfuſa eſt, & omni qui
„ trahere poteſt ſe ubique ingerit, quam communis hic aër omni
„ ſpirare volenti. „ Lib. VIII. ſect. 54. Nimirum Deum non tan-
„ tum eſſe animam mundi hic docuit *Antoninus*, ſed & homines
„ ipſos divinæ hujus eſſentiæ, ſive animæ mundanæ eſſe participes.
„ Plane ad ejus mentem Seneca: Totum hoc, quo continemur &
„ unum eſt, & Deus eſt: & ſocii ejus & membra ſumus. Epiſt. 97.
„ Atque inde etiam evenit, ut Deus tum exteris Stoicis, tum etiam
„ ſæpius *Antonino* noſtro *Naturæ* nomine veniat. Sic ἡ των ὁλων
„ φυσις, inquit, τυτο ἐργον ἐχει, τα ως δε ὀντα ἐκει μετατιθεναι, με-
„ ταβαλλειν, ἀιρειν ἐνθεν καὶ ἐκει φερειν. Univerſi natura hoc agit,
„ ut quæ hoc modo habet alio mutet, & ex uno loco in alium
„ res transferat. Sed omnes quidem Stoicorum, quos de Deo fo-
„ vebant errores, unico quaſi faſciculo accurate complexus eſt
„ Jacobus *Thomaſius*, de exuſtione mundi ſtoica, diſſertat. XIV.
„ Docebant enim Deum intime inſinuatum eſſe mundo, & quidem
„ per modum partis formalis, qualis eſt anima in corpore, ita ut
„ cum eo conſtituat unum per ſe compoſitum, alterque alteri &
„ nomen ſuum & proprietates communicaret. Iſtud quidem recte
„ aſſerebant, & *Antoninus* quoque docuit, intime adeſſe Deum
„ mundo. At in eo plane falluntur, quod Deum I.) partem Uni-
„ verſi formalem facerent. II.) Idque Deum mundo eſſe, quod
„ anima eſt corpori; adeoque III.) Deum cum mundo unum per ſe
„ conſtituere, & IV.) nomina quoque & proprietates utrumque
„ habere communes docerent. Id quod copioſe, eruditiſſimeque
„ demonſtravit J. *Thomaſius* loc. cit. Nec *Antoninus*, utut ſæpius
„ cæteris Stoicis longe ſanior ſit, ab hoc errore immunis eſt:
„ dum enim mentem per univerſam rerum naturam penetrare di-
„ xit, ſine dubio ejuſmodi unionem intellexit, qua corpori juncta
„ eſt anima. Præterea dum Naturæ nomine Deus pariter ac mun-
„ dus illi venit, idem utrique nomen ille tribuit, & cum cæteris
„ Stoicis plane ſe conſentire demonſtrat. „ Ita beatus vir.

IV. Per-

IV.

Perveſtigemus ſingula diligentius. Et *primo* quidem fatemur, Stoicos dixiſſe, Deum eſſe animum per totum Univerſum intentum: at inde ſequi, Deum eſſe animam mundi eo ſenſu, quo ſumit beatus vir, nempe Spinozæ, nemo conceſſerit, neque locus *Antonini*, qui Deum intime rerum naturæ adeſſe dicit, probat, Deum eſſe animam mundi. Adponam ipſa verba integra & quidem ſecundum verſionem, brevitatis cauſa: Ita autem Imperator: *Organum, inſtrumentum, vas quodlibet, ſi id, ad quod conditum eſt, facit, bene ſe habet. Ibi tamen opifex, qui condiderat jam abiit: At in eis, quæ a natura continentur, intus eſt, ibique reſidet, quæ ea condiderat vis. Proinde magis eam vereri oportet; exiſtimandumque tibi, ſi ſecundum illius voluntatem te habueris, degerisque, omnia tibi ex animi ſententia ſe habere: Sic autem & Univerſo, ex animi ſententia ſui habent ſe ſua.* Num autem hoc probat tandem, Deum eſſe animam mundi, unamque cum mundo conſtituere ſubſtantiam? Nimirum vis divina non abeſt a rebus conditis, ſed jugiter illis adeſt, ergo ita eſt in mundo, ut mens in corpore, imo ea mens unum facit cum mundo. Quis tulerit æquo animo hanc ratiocinationem? An non omnes Chriſtiani docent, Deum jugiter cunctis adeſſe, ea ſingulis momentis producere & movere? Neque perſpicuus plane ad idem probandum eſt alter locus *Antonini*, beato viro citatus. Per *το νοερον παντα περιεχον* intelligit mentem omnes mundi partes pererrantem: huic convenienter eſſe agendum primo docet perſpicuis verbis; nimirum *το συμφορειν*. Deinde metaphoricis verbis idem exprimit per *το attrahere*. Videtur eſſe ſenſus talis: Quemadmodum aërem ubique circumfuſum quilibet poſſunt attrahere; ita Deorum voluntati ubique vim ſuam exercenti convenienter agere poſſunt omnes. Vidit tamen hic animam mundi *Gatakerus*. At ſit ita, num ſequitur mens, ſeu Deus ubique activitatem, liceat hac voce minus latina uti, ſuam etiam in homine exerit, ergo Deus eſt anima mundi? Certe ſi mens noſtra eſt pars Dei, ut beatus vir vult, quid opus eſt monere, ut Deum ubique præſentem, ſeu mentem omnia commeantem attrahamus? Neque quod tandem Stoici Deum Naturam adpellitarint, ſequitur, mundum cum Deo ex mente Stoicorum unam eſſe ſub-

ſtantiam.

ſtantiam Quod jam probandum. De diverſis notionibus vocis *Naturæ* ex mente Stoicorum jam quidem ſoliciti haud ſumus. Videantur *Lipſius*, *Gatakerus* & commentatores ad *Ciceronem* de Nat. D. lib. 2. Probabimus duntaxat, Stoicos quando hanc vocem adhibuerunt, ad cauſam omnium rerum notandam, ita loqui, ut ſatis pateat, eos Deum & mundum pro una eademque ſubſtantia non habuiſſe. Proferamus exempla ex ipſo *Antonino*: lib. VIII. ſect. 20. ait: Ἡ φυσις ἐστοχασται ἑκαστου οὐδεν τι ἐλασσον της ἀποληξεως ἢ της ἀρχης τε καὶ διεξαγωγης ὡς ὁ ἀναβαλλων την σφαιραν. *Natura rationem habet rei cujuſque; tam ad finem quam ortum & durationem: quemadmodum & is qui pilam mittit, pilæ ſcilicet rationem habet.* Hic certe ἡ φυσις a rebus omnibus recte dirigendis plane diſtinguitur. Eodem libro ſect. 35. pag. m. 171. *Sicut reliquas facultates unusquiſque fere ab Univerſi natura* (των λογικων φυσις) *accepit, ita hanc nos ab eadem facultatem accepimus: quod quemadmodum illa, quicquid obſtat & renititur, in uſum ſuum circumvertit, & in fato diſponit, atque ita partem ſui facit; ita & animal rationale &c.* De Numine, cuncta hic diſponente, ſermonem eſſe, quilibet videt. Quod ipſum certe, juxta *Antoninum* a rebus, quas circumducit, & in ſuum uſum convertit, diſtinctum quammaxime eſt. Lib. IX. ſect. 1. Ὁ ἀδικων ἀσεβει. Της γαρ των ὁλων φυσεως κατεσκευακυιας τα λογικα ζωα ἑνεκεν ἀλληλων, ὡστε ὠφελειν μεν ἀλληλα κατ' ἀξιαν, βλαπτειν δε μηδαμως; i. e. *Qui injuſte agit impie agit. Quum enim Univerſi natura animalia rationalia ſui invicem gratia condiderit, ut ſibi invicem pro cujuſque dignitate proſint, nec ulla ratione ſibi invicem obſint; qui naturæ hoc placitum violat, impie prorſus agit &c.* In eodem paragrapho eandem των ὁλων φυσιν vocat την ἀληθειαν, καὶ των ἀλλων ἀληθων ἁπαντων πρωτην αἰτιαν. Eodem paragrapho luculentius adhuc ſeſe explicat *Antoninus* dicens: *Per hoc autem quod dicitur, Univerſi naturam iſtis ex æquo uti, intelligo iſta ex æquo evenire ex ſerie quadam rerum prodeuntium, ſibique invicem ſuccedentium juxta antiquiſſimum quendam* NB. *Providentiæ motum, quo a principio illa ad hanc rerum omnium ordinationem & adornationem ſe contulit, quum rationes quaſdam rerum futurarum apud ſe concepiſſet, & facultates quaſdam exiſtentiarum, transmutationum, & ſucceſſionum iſtiusmodi fœcundas diſcreviſſet.* Taceo alia loca, quæ adferri poſſunt; ex quibus conſtat Stoicos, dum de

natura

natura Univerſi locuti ſunt, non ſemper mundum in genere, vel Univerſum eo nomine voluiſſe ſignificare, ſed & Deum cauſam Univerſi. (*) Novi quam pulcherrime apud *Ciceronem* lib. 2. alibique, mundum a Stoicis aliquando Deum adpellari: at qui totius ratiocinationis ſtoicæ ſeriem, vimque perpendit, facile animadvertet, mundum ideo vocari Deum, quod divinæ rationis vis & efficacia in mundo omnibus partibus conſtanter jugiterque ſeſe exerat; ſimili ratione ac hominem vocamus ſapientem, non quod putemus corpus & mentem unam abſolvere ſubſtantiam; ſed quod per actiones externas declaretur, ineſſe menti facultatem virtutem actionibus exprimendi: hinc illud *Senecæ: Noſtri melior pars ratio, Deus totus ratio.*

V.

At provocat beatus vir ad Jacobum *Thomaſium*, quod omnes facere ſolent ſtoicæ philoſophiæ oppugnatores. Is diſſertat. XIV. *de ſtoica mundi exuſtione* probare contendit, ſtoicum Deum formam mundi (ita loquitur) informantem eſſe. Pag. 178. de exuſtione mundi ſtoica ſex propoſitionibus hanc ſuam ſe ſententiam probaturum promittit: 1.) Stoicum Deum intime inſinuatum mundo & 2.) quidem per modum partis formalis, 3.) qualis eſt anima in corpore, ita ut 4.) cum eo conſtituat unum per ſe compoſitum, alterque alteri & 5.) nomen ſuum & 6.) proprietates communicet. Non nego diligentiſſime omnium, quotquot unquam Stoicos impugnarunt, *Thomaſium* in hoc argumento verſatum. Quemadmodum autem in diſſertatione priore de *Fato Stoicorum* ni fallor non negligenter oſtendi, rationes, quibus diſſertat. XIII. utitur, non eſſe omni exceptione majores; debuiſſet utique ὁ μακαρίτης argumenta mea, quæ oppoſui *Thomaſio*, expendere atque rationes adducere, cur eas

(*) Notabilis valde locus eſt Senecæ, qui rem de qua agitur, in clara luce collocat, de Benef. lib. 4. cap. 8. „ Si quid (inquit) a Seneca acc„ cepiſſes; Annæo te diceres debere, vel Lucio; non creditorem mu„ tares, ſed nomen; quoniam ſive prænomen ejus, ſive nomen dixiſ„ ſes, ſive cognomen, idem tamen ille eſſet. Sic hunc [Deum] na„ turam vocas, fatum, fortunam: omnia ejuſdem Dei nomina ſunt, „ varie utentis ſua poteſtate. „

Digitized by Google

eas ſibi non omnino ſatisfacere putet: Ita etiam exiſtimo doctiſſimum virum equidem probaſſe, Stoicos Deum arctius quam par erat aliquando cum mundo conjunxiſſe, minime autem, eoſdem Deum & mundum pro unica ſubſtantia proprie ita dicta habuiſſe, quod tamen requiritur ſi quis Stoicos *Spinozæ* anteceſſores facere vult. Ibo igitur per ſingulos illos ſex articulos viſurus, utrum rationes Thomaſii conficiant, mundum & Deum juxta ſententiam Stoicorum unicam ſenſu rigido efficere ſubſtantiam.

Prima ergo propoſitio *Thomaſii* hæc eſt. Secundum Stoicos *Deus intime inſinuatur mundo.* Probat hoc teſtimoniis *Plutarchi* & *Athenagoræ.* Hæc propoſitio nil nos moratur. Non enim utrum Deus dici poſſit inſinuatus, ſed quænam illius inſinuationis ſit ratio, & quouſque ea ſecundum mentem Stoicorum ſit extendenda, quæritur. *Secunda.* *Stoici faciunt Deum partem mundi formalem.* Probat hoc variis locis: ſeligamus duos: primus eſt *Senecæ* epiſt. 65. *Dicunt, ut ſcis, Stoici noſtri, duo eſſe in rerum natura ex quibus omnia fiant, cauſam & materiam. Materia jacet iners, res ad omnia parata, ceſſatura ſi nemo moveat. Cauſa autem, id eſt ratio, materiam format, & quocunque vult verſat, ex illa varia opera producit.* Ibid. *Univerſa ex materia & Deo conſtant.* Alter eſt *Lactantii* lib. 7. cap. 3. *Stoici naturam in duas partes dividunt: unam quæ efficiat, alteram, quæ ſe ad faciendum tractabilem præbeat: In illa primam eſſe vim ſentiendi, in hac materiam, nec alterum ſine altero eſſe poſſe:* quæ ultima verba *Cicero* acad. quæſt. lib. 1. ita explicat: *Neque enim materiam ipſam cohærere potuiſſe ſi nulla vi contineretur, neque vim ſine aliqua materia.* Obſervet hic lector, aperte duas res, duas partes & ſubſtantias a Stoicis memorari: una dicitur *efficiens, ratio, cauſa*; altera *materia, res iners ad omnia parata.* Habemus ergo duas ſubſtantias, non unam. Hæ ſubſtantiæ certe non fiunt una, poſtquam *cauſa, ratio*, materiam quo vult verſat. Conjunctionis ratio ſecundum citata loca in eo conſiſtit, quod mundus, id eſt, partes Univerſi plane conſiſtere, ſuamque formam, pulchritudinemque habere non poſſent *ſine cauſa & ratione*; & viciſſim quod Deus ſecundum *Ciceronem* vim ſuam poteſtatemque exercere non poſſet, niſi eſſet materia. Quod igitur mundus tam eleganter ornatus, compoſitusque ſit, id Dei perpetuæ jugique præſentiæ tribuendum; nunquam juxta hæc loca dicitur, de quo tamen quæſtio-

quæſtionis ſumma eſt, quamprimum cauſa, vel ratio, ad materiam acceſſerit, in unum utramque ſubſtantiam ita fuiſſe fuſam, ut Deus fuerit mundus & mundus Deus. Hinc aperte *Seneca in rerum natura duo eſſe ait, ex quibus omnia fiant.* Non per unam ſubſtantiam varie mutabilem omnia decurrere. Regerit *Thomaſius* aliique, Stoicos cauſam illam pro ſubtiliſſimo igne habuiſſe. (*) At ego dico, Stoicos, cum de cauſa & ratione locuti ſunt, omnia attributa, quæ facultati intellectuali competunt, adſcripſiſſe Deo, quod hactenus quidem ad diſcrimen illud a Stoicis poſitum ſufficit: Præterea non ſequitur, Deus puriſſimus ignis conjunxit ſe materiæ inerti, eamque in partes verſat; ergo Deus unum fit cum materia. Adhæc ubi manent illa loca in diſſertatione mea allata, in quibus Deus ſecundum Stoicos præſcire nexum rerum dicitur, fineſque intendiſſe?

Sequitur *tertia propoſitio: Stoici crediderunt id eſſe Deum mundo, quod anima corpori.* Ita *Seneca* epiſt, 65. *Quem in hoc mundo locum Deus obtinet, hunc in homine animus: quod eſt illic materia, id nobis corpus eſt.* Eodem modo loquitur *Laërtius* de *Zenonis* opinionibus agens: Sit autem ita, atque exhibeat mens divina idem officium mundo, quod anima corpori, num ergo duæ illæ ſubſtantiæ non amplius ſunt diſtinctæ? Num mens noſtra corpori adglutinata, vel ante conjunctionem cum corpore, vel poſt ſolutionem nihil eſt? Certe Stoici unitatem Dei, licet mundum jugiter permeantis, conſtanter profeſſi ſunt: hinc *Laërtius in Zenone:* Ἕν εἶναι Θεὸν, καὶ νοῦν, καὶ εἱμαρμένην, καὶ Δία. Quomodo autem ſic loqui poſſent, ſi mundus a Deo plane reſpectu eſſentiæ numericæ diſtinctus non eſſet? Quomodo Jupiter poſt factam mundi conflagrationem ſubſiſtere poteſt, ſi cum mundo unam eandemque abſolvit ſubſtantiam? In Deum autem, ſecundum Stoicos, conflagrationem mundi vim ſuam non exercere ipſe fatetur *Thomaſius*, loco citato diſſertat. VII. Idem poteſt aliis confirmari locis. Unum ſufficiat Senecæ teſtimonium, qui epiſtola nona ita ait: *Qualis futura eſt vita ſapientis, ſi ſine amicis relinquatur in cuſtodiam conjectus, aut in deſertum littus ejectus? qualis eſt Jovis, quum reſoluto mundo, &*

(*) Hanc ſententiam Thomasii graviſſimis rationibus & teſtimoniis impugnat cl. Brugmannus loco citato, quæ vero, cum ad ſummam diſputationis noſtræ non pertineat, non hic adducimus.

Digitized by Google

Diis in unum confuſis, pauliſper ceſſante natura, acquieſcit ſibi, cogitationibus ſuis traditus.

Quarta propoſitio: Deum & materiam conſtituere Stoicis unum per ſe compoſitum. Probare hoc vult *Thomaſius* longa oratione *Lactantii*, Stoicos Lib. VII. cap. 3. inſectantis: At revera quarta hæc propoſitio nonniſi eſt conſectarium tertiæ. Si enim Deus in mundo, quod mens in corpore efficit, videtur Deus cum mundo ἐν ὑφιςάμενον æque conficere, ac mens juncta corpori hominem conſtituit. Quando Stoici dixerunt, idem eſſe Deum mundo, quod mens corpori, poteſt ſine dubio illud conſectarium elici, quod quarto loco ponit *Thomaſius*: At vehementer dubium, utrum Stoici, quando Deum mundo ita adeſſe dixerunt, ut mens corpori adeſt, contenderint, plane omnia officia, munera, eandem plane conjunctionis rationem & efficientiam Deum in mundo & mundum viciſſim in Deum habere, quæ reſultare poſſunt ex mutuis mentis & corporis affectionibus. Hoc eo uſque ego extendere nollem, niſi ipſiſſima eorum verba docerent, propoſitionem illam tertiam ita eſſe intelligendam. Sane antequam mundus in ordinem eſſet digeſtus, Deo conſilium aliquod Stoici tribuerunt mundi exornandi, quo poſito affirmandum, tam arctam tum nondum fuiſſe conjunctionem. Quicquid autem de eo ſit, non conficitur, ſi vel maxime conſectarium illud admitteremus, ex Deo & mundo unam fieri ſubſtantiam, juxta Stoicos, quod unice probandum incumbit. Notum eſt inſuper, Stoicos de multis non adeo accurate atque perſpicue locutos, de quo vel ſolus Seneca exemplo eſſe poteſt. Ex ejus ſcriptis multæ propoſitiones manifeſte ſibi invicem repugnantes colligi poſſent. Quod &, ut ſupra audivimus, faſſus eſt cl. *Moshemius*. Præter ea, quæ in diſſertatione mea J. *Thomaſio* oppoſui, aliquid hic, ut propoſitioni meæ ſua conſtet veritas, eſt adjiciendum & probandum, Stoicos Deum a mundo & materia diſtinxiſſe. Videamus hoc primo reſpectu materiæ. Præter locum citatum *Laërtii* multa alia ſunt loca, allegata Menagio ad Laërtium, Lib. VII. ſectio 134. Lipſio phyſ. ſtoicæ, Lib. II. cap. 4. Gatakero ad Anton. Lib. II. ſect. 134. v. ſeq. Ex innumeris unum tantum ſuperaddimus, Zenonis nempe apud Stobæum in electis phyſicis dicentis: Ουσιαν ἐιναι την των Ολων πρωτην Ὑλην, ταυτην τε πασαν ἀΐδιον, ὑτε πλειω γινομενην ὑτε ἐλαττω. Ex quo recte colligit doctiſſimus Brugmannus, in diſ-

ſertatione

ſertatione laudata, Stoicos Deum realiter a materia diſtinctum eſſe profeſſos. „ Qui enim (inquit pag. 28.) duo comminiſcun„ tur principia, quod Manichæorum eſt, plane diverſa, materiam „ atque Deum, hi commiſcere eadem, aut pro una ſubſtantia ven„ ditare nequeunt. Quod ſi vero nonnemo interſerat, materiam „ omnem a Stoicis ut a Spinoza pro attributo Dei haberi potuiſſe, „ huic opponimus prædicata ſequentia, quibus Stoici materiam „ atque Deum diſtinguunt: ſcilicet materia eſt ſubſtantia compo„ ſita, Deus ratio ſpiritualis; materia iners & bruta patitur, Deus „ vita & vivendi virtute præditus; materia mutabilis eſt in ele„ menta & formas, Deus non item; materia eſt mali origo & ſub„ jectum; Deus nil niſi bonum operatur: materia eſt independens a „ Deo, Deus nil negotii cum ea habet, niſi quatenus formando eam „ diſpoſuit. „ Hactenus cl. *Brugmannus.* Facile inſuper etiam oſtendi poteſt, eoſdem Deum cum mundo non confudiſſe, neque pro una eademque ſubſtantia habuiſſe. Præter ea quæ in diſſertatione mea adverſus Thomaſium dicta ſunt, ſequentia obſervari velim: Et primo quidem apertum eſt teſtimonium Senecæ, epiſt. 65. dicentis: *Stoicis placet unam cauſam eſſe. Quærimus quid ſit cauſa? Ratio faciens, id eſt Deus. Multum intereſt inter opus & cauſam operis.* Probat hoc definitio mundi apud Laërtium in vita Zenonis ſegm. 138. quæ ſic ſonat: Συστημα ἐξ οὐρανου καὶ γης καὶ των ἐν τουτοις φυσεων. Ἡ συστημα ἐκ θεων καὶ ἀνθρωπον καὶ των ἑνεκα τουτων γεγονοτων: Verum eſt quod Stoici aliquando mundi nomine Deum ſolum, aliquando Deum cum creaturis intelligant. Prior acceptio (verba ſunt laudati Brugmanni) metonymica eſt, denominatione a potiore, ſcilicet forma & anima mundi facta: poſterior vero inde naſcitur, quia Deum formam mundi informantem, ut Scholaſtici perhibent, autumant: utraque adhibetur ut Deo magnitudo ſua reddatur, nihil enim majus excogitari poteſt, quam ſi opus ſuum & extra & intra teneat, ut Seneca loquitur. Neutra quidem identitatem ſubſtantiæ divinæ & humanæ arguit, neque enim verba, ſed verborum ſenſus æſtimari debet. Probatur inſuper diverſitas mundi juxta mentem Stoicorum ex eo, quod illi credebant mundum nonniſi modificationibus a materia differre: Quod ſi hoc eſt, Deus æque a mundo ac a materia diſtinctus eſt. Prius aſſerit Plutarchus de placit. philoſoph. cap. 9. dicens ex

mente Stoicorum: Ὕλη ἐςι. τὸ ὑποκειμενον πρωτον γενεσει καὶ φθορα καὶ ταις ἀλλαις μεταβολαις. Hinc teſte Laertio Stoicis mundus habetur qualitas rerum omnium. Ἐςι inquit κοσμος ὁ ἰδιως ποσὸς της των ὁλων ὐσιας. Eſt igitur mundus in ſe ſpectatus res ex ingenti particularum materiæ maſſa conſtans, cui demum accedente cauſa efficiente ſuus conſtat ornatus. Præterea & ex eo hæc mundi & Dei diverſitas poteſt oſtendi; nimirum Deus ſecundum Stoicos ab æterno non fuit conjunctus cum mundo, ſed inertem materiam digeſſit, & poſt conflagrationem mundi, uti ante docuimus, Deus ſubſiſtit ſolus. Denique ipſe Antoninus Philoſophus mundum ut magnam civitatem, Deum ut ei inhabitantem conſiderat: vide paſſim Antoninum Philoſophum. Inſpiciatur ipſa diſſertatio cl. *Brugmanni*, qui ultimis theſibus prolixius hæc deducit.

Quinta propoſitio. Mundo & Deo intercedit juxta Stoicos nominum communicatio. Ita *Laërtius* in *Zenone:* Λεγυσι τε τον κοσμον τριχως ἀυτον τε τον Θεον καὶ ἀυτην δε διακοσμησιν των ἀςερων καὶ τριτον το συνεςηκος ἐξ ἀμφοιν. Inſuper ait *Thomaſius*, ipſas mundi partes ipſos Deos feciſſe. Probat teſtimonio *Ciceronis*, in *Lucullo* dicentis: *Erit perſuaſum etiam Stoico, ſolem, lunam, ſtellas omnes, terram, mare, Deos eſſe, quod quædam animalis intelligentia per omnia ea permeet & tranſeat.* At probandum erat, hanc nominum communicationem involvere rerum ipſarum commutationem, & confuſionem. Certe hæc imputatio ἀκυρολογια ſermonis eſt adſcribenda. Ne ſolus autem ſapere videar, citabo virum, cujus judicium, ſcio, mecum diſſentientes magni facient. Is eſt doctiſſimus *Moshemius* in luculentis adnotamentis ad *Cudvvorthum* pag. 507. ita dicens: *Neque illis majorem haberi fidem poſſe putem, qui terram, aquam, ignem & neſcio quas alias naturæ rerum partes a Stoicis in Deorum ordine repoſitas eſſe, ſcriptum reliquerunt. Loquendi quæ Stoicis uſitata erat ratio, effecit, ut opinor, unice, ut multi tam prave de hoc genere ſentirent. Vim nimirum divinam per naturam uniuscujuſque rei pertinere, exiſtimabant: quam propter cauſam rem unamquamque Deum & vocari poſſe quodammodo cenſebant, & vocabant etiam ſæpenumero. Res ipſa, inquit Stoicus apud Ciceronem de Nat. D. Lib. II. cap. XXIII. differens, in qua vis major ineſt aliqua, ſic appellatur, ut ea ipſa vis nominetur Deus.* Idem paulo ante: *Illud quod erat a Deo natum, nomine ipſius Dei nuncu-*

Digitized by Google

nuncupabant. Ex quo factum ut multi, quos harum loquutionum vis fugiebat, exiſtimarent, ipſas naturæ rerum partes pro Diis ſingularibus & per ſe conſtantibus a Stoicis haberi: a qua tamen illi ſententia prorſus averſi erant. Nomina unius Dei varia pro varietate munerum & virtutum, quibus præditus eſſet, circumferri patiebantur: ſed ad unam hæc omnia vocabula naturam pertinere, diverſa ratione vim ſuam declarantem, exiſtimabant. Seneca de Benefic. Lib. IV. cap. 7. Quæcunque voles Deo nomina proprie aptabis, vim aliquam effectumque cæleſtium rerum continentia. Tot appellationes ejus poſſunt eſſe, quot munera. Et Athenagor. Apolog. pro Chriſtian. pag. 28. Stoici etſi nominibus pro diverſitate materiæ per quam Spiritum Dei penetrare ajunt, aliis atque aliis utentes, multiplicare Deum videntur, re ipſa tamen unicum eſſe Deum ſtatuunt. Hactenus præſtantiſſimus *Moshemius.* Cujus reſponſio ſimul ſatisfacit ſextæ propoſitioni a *Thomaſio* contra Stoicos allatæ, quæ ita ſonat:

Deo & mundo proprietatum quoque, juxta Stoicos intercedit, communicatio. Probat hoc aliquot locis: unum *Ciceronem* in *Lucullo* ita dicentem audiamus: *Approbabit Stoicus, hunc mundum eſſe ſapientem, habere mentem, quæ & ſe & ipſam fabricata ſit, & omnia moderetur, moveat, regat.* Certe & hæc accuſatio nonniſi nititur quibuſdam minus accuratis Stoicorum argumentationibus, quibus probare voluere, mundum hunc a cauſa ſapiente omniaque permeante & ciente factum. Legatur liber ſecundus *Ciceronis* de Nat. Deorum, ubi Stoicorum argumentationes & *Cottæ* academici argutas cavillationes deprehendes: manifeſtum erit, injuriam Stoicis fuiſſe illatam, atque adverſarios ad verba potius, quam ad ſcopum ratiocinationum attendiſſe. Dudum hoc præter alios obſervavit *Cudworthus*, Tom. I. pag. 504. ſeq. Non autem negamus, & potuiſſe & debuiſſe Stoicos de hoc argumento clarius loqui, neque diffitemur eoſdem, dum providentiam & immenſam Dei vim extendere bono, ut credo, animo, voluerunt, minus provide ac circumſpecte ſæpius locutos. Sed hæc contra *Thomaſium* ſufficiant, redeamus ad *Buddeum.* Is ita pergit contra me diſſerendo.

Quantumvis itaque ſplendida etiam ſint illorum de providentia divina dicta: errorem tamen, qui illis tegitur, non poteſt non ſtatim depre-

deprehendere, qui tum ad notionem Dei, quæ animis illorum inſedit, tum ad reliqua principia eorum propria & domeſtica reſpexerit. Atque ita plurima eorum ſe habent effata, ut incautis hypotheſiumque eorum ignaris fucum facere queant; ſimul tamen ſecundum verum & genuinum eorum ſenſum cum doctrina de fato optime cohærent, ut nihil inde, quod huic repugnet, colligi queat. Quædam tamen rurſus occurrunt, quæ cum ſententia de fato conciliari nequeunt; quorſum cumprimis magnifica illorum de libertate pronuntiata pertinent.

Reſp. II.) Qualibus proprietatibus Deum inſtructum eſſe dixerint Stoici, ſupra in diſſertatione priore ſatis dixi (2.) Beatus vir non explicat, quid ergo tandem eos putaverit de fato ſtatuiſſe. Concedit ea, quæ de libertate ab ipſis conſtanter dicuntur, ita eſſe comparata, ut cum propoſitionibus quibuſdam, quas de fato in medium protulerunt, conciliari non poſſint. At hoc ipſum ego in diſſertatione volui probare ex teſtimoniis quæ ſuperſunt; ſyſtema apte inter ſe connexum concinnari haud poſſe, neque adeo in re dubia attendendum eſſe ad ea ſola, quæ de fato dicuntur, ſed & ad ea, quæ contra dixerunt, idque clariſſimis verbis. Mirum eſt cl. virum nec verbo meminiſſe eorum, quæ contra *Thomaſium* de Fato Stoicorum agentem diſſerui, ad ea enim, ſi in reſponſis ſuis attendere voluiſſet, gravioribus opus fuiſſet argumentis. (3.) Verum eſt, Stoicos doctrinam de fato & libertate conciliare non potuiſſe, at num ideo tantopere ſunt exagitandi? O quam iniquam in nos ponimus legem, qui dum alios exagitamus, in hoc argumento obliviſcimur difficillimarum objectionum, quas omnis generis adverſarii contra receptam ſententiam Chriſtianorum in medium proferre poſſunt. Quis tandem Theologus aut Philoſophus eſt, qui doctrinam de providentia & libertate ita explanavit, ut nullus ſuperſit ſcrupulus aut nodus vindice dignus?

Illud ſcio (ita pergit beatus vir) *tam aperta, tam evidentia illorum de ineluctabili quodam fato eſſe aſſerta, ut ſolem ipſum luce ſua privare velle videatur, qui iſta de providentia divina explicare velit: ex iis quæ magno numero proferri poſſent, unicum tantum M Aurelii Imperatoris recitabo, quod ita comparatum eſt, ut nullam prorſus exceptionem admittat.* Lib. VII. ſect. 9. pag. 134. *Hic fati immutabilem*

tabilem & indeclinabilem neceſſitatem ſacri nodi nomine referendo forte nodum Herculis aut Jovis catenam Homero memoratam deſignat, quo omnia ita inter ſe implexa, ut alterum ſine altero eſſe nequeat, ſeu ut poſito altero, non poſſit non alterum conſequi. Idque tam firmiter Antonino perſuaſum fuit, ut ſæpiſſime repetat & nunquam non inculcet. Vide Lib. VI. ſect. 38. pag. 122.

Reſp. Antequam loca ipſa, ad quæ provocat beatus vir, adducamus, hoc unum monebimus; eſſe nimirum loca in Stoicorum ſcriptis, quæ indeclinabilem ejuſmodi neceſſitatem inferant; ſed & dari his ipſis contraria, quod ex diſſertatione noſtra priore de Fato liquet, & aliis teſtimoniis mox adducendis amplius conſtabit: quæ omnia docent, Stoicos ipſos ſibimet in hoc argumento non conſtitiſſe, neque adeo certum aliquod & fixum, certis propoſitionibus innixum ſyſtema de Fato ex eorum ſcriptis confici poſſe. Fatetur ipſe *Buddeus* doctrinam Stoicorum de Providentia & Fato *diſcordare* quammaxime. Adferamus jam loca ad quæ beatus vir provocat: Prior ita ſonat: Παντα ἀλληλοις ἐπιπεπλεκται καὶ ἡ συνδεσις ἱερα καὶ σχεδον τι ὐδεν ἀλλοτριον ἀλλο ἀλλῳ. Συγκατατετακται γαρ καὶ συγκοσμει τον ἀυτον κοσμον. Κοσμος τε γαρ εις δια ἀπαντων. Θεος εις δια παντων, καὶ ὐσια μια καὶ νομος εις, λογος κοινος παντων των νοερων ζωων, καὶ ἀληθεια μια. Ἐιγε καὶ τελειοτης μια των ὁμογενων καὶ τυ ἀυτυ λογυ μετεχοντων ζωων; i. e. *Omnia ſunt ſibi invicem implexa & vinculo quodam ſacro ſibi invicem ſic devincta, ut nihil alterum ab altero ſit alienum. Coordinantur enim ſimul, eundemque mundum cohoneſtant. Etenim & mundus unus, & Deus unus eſt in omnibus, & materia una, & lex una: ratio nempe animantium intelligentium omnium communis & veritas una. Siquidem & perfectio una animantium ſibi invicem congenerum ejuſdemque rationis participum.* Alter locus ita ſonat: Πολλακις ἐνθυμυ την ἐπισυνδεσιν παντων των ἐν τῳ κοσμῳ, καὶ σχεσιν προς ἀλληλα. Τροπον γαρ τινα παντα ἀλληλοις ἐπιπεπλεκται καὶ παντα κατα τυτο φιλα ἀλληλοις ἐςι, καὶ γαρ ἀλλο ἑξης ἐςι τυτο, δια την τοπικην κονησιν (alii legunt & forte rectius κινησιν) και συμπνοιαν και την ἑνωσιν της ὐσιας; i. e. *Perpende tecum jugiter rerum omnium, quæ in mundo ſunt, connexionem mutuam, quamque ad ſe invicem affectionem habeant: ſunt enim omnia quodammodo ſibi invicem implexa, atque ea ratione*

ſibi invicem amica. Alterum enim alterius conſequens eſt, & per connexionem localem & per conſpirationem mutuam, & per materiæ continuitatem.

Priorem locum quammaxime urſit vir doctiſſimus & conjunctiſſimus Jacobus *Brukerus*, ſingulari epiſtola data ad cl. *Schelhornium* communem amicum, quæ inſerta eſt *Amænitat. Literar.* Tom. VII. Quid mihi, occaſione diſputationis hujus, de citatis beato viro, amicoque eruditionis laude florenti, in mentem inciderit dicam: Et *primo* quidem, quod ad locum priorem ſpectat, non adeo mihi videtur clarus atque perſpicuus, ut ex eo ſolo fatalem illam omnium rerum neceſſitatem rite probari poſſe putem. Sano ſenſu poſſunt omnia dici ſacro vinculo connexa; id eſt, voluntate divina cuncta inter ſe ordinata. Nemo certe dixerit, ferro & adamantino propterea vinculo omnia eſſe connexa, ſi ponatur inter omnes res hujus mundi talem eſſe ordinem, ut uno poſito alterum ſequatur. Probandum, hanc rerum omnium conjunctionem in ipſa materiæ natura eſſe radicatam, neque ullam operam cauſæ primæ ejuſque ſapientiſſimi moderaminis interceſſiſſe: poſtremum falſum eſſe, clariſſimis teſtimoniis probavi in diſſertatione mea & deinceps amplius demonſtrabo. (2.) Conjunctionis illius ratio in eo ponitur, quod ſit unus mundus; unus Deus; una materia; una lex. Num hæc tandem ſignificant, Deum cum materia vel mundo ita eſſe conjunctum, ut Deus prorſus nihil ſine materia facere poſſit? Ego certe ſenſum illum deprehendere non poſſum. Poſt tot loca veterum, quibus probant, Stoicos Deo poteſtatem mundum ordinandi conceſſiſſe, nil aliud ex citato loco concluſerim, quam hoc, ſive nimirum ad materiam reſpiciamus, ſive ad mundum, ſive ad Deum in mundo jugiter operantem, ſive denique ad normam, juxta quam creaturæ ipſæ ſenſu præditæ agant; neque caſum, neque cæcam fortunam locum habere, ſed omnia rite inter ſe eſſe connexa, copulataque. Certe niſi aliunde jam Stoicorum ſententia ſit perſpecta, vix ac ne vix ex hoc uno loco fatalem rerum neceſſitatem probaveris. (3.) In poſteriori loco nullus ſermo eſt de conjunctione mundi & Dei, ſed partium mundi inter ſe.

At

Digitized by Google

At regerit cl. *Buddeus* poſterioris loci mentionem faciens: *Dum* παντων ἐν τω κοσμω, *omnium quæ in mundo ſunt* ἐπισυνδεσιν, *connexionem mutuam, adſerit, non poteſt non eodem vinculo, ſeu ſacro nodo Deum ipſum conſtringere, quippe qui pars mundi eſt, ut ipſimet Stoici docent. Hinc & in priori loco non tantum rerum omnium implexam & concatenatam conjunctionem, ſeu ſacrum aliquem nodum adſerit, ſed inde quoque hoc probat, quod mundus unus in omnibus,* και οὐσια μια eſſentia una ſit. *Quæ qui paulo accuratius conſideraverit, facile perſpiciet, Stoicos per providentiam nihil aliud, quam neceſſariam omnium conſecutionem a Deo iſto cum rebus omnibus, ceu anima quadam mundi arctiſſimo vinculo conjuncto & omnia permeante, & nihil aliud, quam quod ſecundum naturæ ordinem neceſſario agere debet, efficiente, ortam intelligere, aut intelligere poſſe. Nemini quoque obſcurum eſſe poteſt, quid Antoninus ſibi velit quando dicit;* και νομος εἱς, λογος κοινος παντων των νοερων ζωων. *Omnia ſcilicet ad Deum illum omnia permeantem & ex neceſſitate naturæ efficientem redeunt, a quo quicquid ſecundum iſtam naturæ neceſſitatem peragitur, id omne, legis, providentiæ & rationis nomine venit.*

Reſpondeo (1.) Verum eſt mundum in ſermone Stoicorum aliquando Deum & Univerſum denotare; at non ſemper: heic loci nulla Dei fit mentio. At pone mundi nomine Deum & mundum comprehendi, dicique omnium eſſe ἐπισυνδεσιν, num igitur probatum eſt, ergo Deus cum materia neceſſario eſt conjunctus; ergo in materiæ & naturæ Dei neceſſitate hæc mundi adſpectabilis forma quærenda? Quid ſibi tandem volunt omnia argumenta Stoicorum, quæ ex ordine Univerſi petuntur, ad demonſtrandum Entis ſapientiſſimi exiſtentiam, ſi putarunt cuncta, quæ ſunt, non poſſe non ita exiſtere? Quid de uno mundo, lege una &c. ſentiendum jam dixi. Cur ad hæc omnia, quæ in diſſertatione allata ſunt, altiſſime ſilet vir præſtantiſſimus? (2.) Quæ de definitione providentiæ heic a beato viro ex mente Stoicorum dicuntur, precaria ſunt atque hypotheſi auctoris nituntur. Non probandum omnia in mundo inter ſe eſſe connexa, quod nemo ſanus in dubium revocaverit; ſed omnium quæcunque exiſtunt, & rationem modumque exiſtendi, repetendum eſſe ex ipſius materiæ indole naturaque, Deumque in ordine hoc mundi conſtituendo partes nullas

 habuiſſe,

habuiſſe, nullos fines intendiſſe. Hoc autem ex ſcriptis Stoicorum probari poſſe quammaxime dubito. Ut autem hoc pateat, non provocabo ad loca illa in diſſertatione mea allata, quibus ex mente Stoicorum Deus in exornando mundo fines intendiſſe dicitur; ſed ad alia ex ipſo *Antonino* petita, ex quibus apertiſſimum erit connexionem illam rerum omnium divino conſilio eſſe factam. Ita lib. V. ſect. 30. ait Imperator: Ὁ τυ ὁλυ νυς κοινωνικος. Πεποιηκε γυν τα χειρω των κρειττονων ἑνεκεν. Και τα κρειττω ἀλληλοις συνηρμοσεν. Ὁρας πως υπεταξε, συνέταξε, και το κατ' ἀξιαν ἀπενειμεν ἑκαςοις, και τα κρατιςευοντα εἰς ὁμονοιαν ἀλληλων συνηγαγε; i. e. *Univerſi* NB. *mens communionis mutuæ amans eſt. Itaque deteriora quævis præſtantiorum cauſa fecit: præſtantiora ſibi invicem conciliavit. Vides ut res ſingulas ordine juſto ſubdiderit, congeſſerit, pro dignitate ſua ſuum cuique attribuerit, præſtantiſſimas mutuo ſibi invicem conſenſu devinxerit.*

Lib. VIII. ſect. 20. natura rei cujuſque rationem habet; tam ad finem quam ortum & durationem &c. Eodem libro ſect. 35. omnes facultatates homo a φυσει των λογικων accepiſſe dicitur. Lib. IX. ſect. 1. dicuntur homines omnes ab Univerſi natura facti, ut ſibi invicem proſint. Lege univerſum atticulum: ubi cumprimis attende, cuncta dici facta *juxta antiquiſſimum providentiæ motum.* Lib. X. ſect. 5. *Quicquid tibi contingit, ab æterno deſtinatum eſt tibi: cauſarumque ſeries ſibi invicem implexarum tui ipſius ſubſiſtentiam cum caſu illo ab æterno conglomeravit.* Similem in modum *Arrianus* lib. I. cap. 12. *Illud eſt erudiri, ſi diſcas ita velle fieri omnia, ut fiunt. Quomodo autem fiunt? Ut æſtas eſſet & hyems, ut fertilitas & ſterilitas, ut virtus & vitium, & omnes id genus repugnantiæ, ut inter ſe univerſa conſentirent. Unicuique noſtrum etiam corpus & partes corporis, & rem familiarem & ſocios dedit. Hujus igitur diſpoſitionis memores ad inſtitutionem ſic accedere debemus, non ut rerum naturam mutemus, (id quod nobis neque conceditur neque expedit): ſed ut eo rerum noſtrarum ſtatu qui eſt, quique ab ipſa natura inſtitutus eſt, contenti, noſtrum animum iis quæ ſunt accommodatum habeamus. - - - An indignaberis, & ea moleſte feres quæ ſunt a Jove conſtituta? Quæ ille Parcis præſentibus & ortum tuum decernentibus definiit ac deſcripſit?* Lege caput VI. lib. I. in quo præclare admodum de ſapientiſſimi

Creatoris

Creatoris ſapientiſſimo mundi regimine loquitur. Taceo innumera loca quæ afferri poſſent in hunc finem. Hæc certe ita comparata ſunt, ut aliud per rectæ interpretationis leges ſignificare non poſſint, quam *conſilio* & *ratione* mundi partes inter ſe cohærere. Quod ſi in contrarium loca adferas, ex quibus videtur colligi, Deum non potuiſſe non mundum ita formare, aut Dei cum mundo arctius eſſe vinculum, quam ut Deum libere agentem pronuntiare poſſimus; nihil aliud concludi poteſt, quam hoc; Stoicos nimirum neque clare & ſatis circumſpecte locutos, neque ſyſtematis alicujus partes omnes inter ſe rite coagmentaſſe. Atque ita mea opinione reſpectu Fati Stoicoru hactenus judicium eſt ſuſpendendum. Facile interim patior alios hac in parte a me diſſentire. Neque mirum eſt, in diverſa abiiſſe modernos eruditos circa hoc argumentum, cum ipſi Stoici ſibi per omnia non conſtiterint. Coronidis loco adjiciam teſtimonium viri oculatiſſimi, mecum exiſtimantis, durius quam par eſt Stoicorum decreta a quibuſdam repræſentata fuiſſe: Is eſt doctiſſimus *Ditton*, qui egregio libello de veritate reſurrectionis Chriſti ita pronuntiat, pag. 382. *Ce n'eſt pas que quelques anciens Philoſophes n'ayent reconnu comme nous cette providence bonne & ſage qui preſide à tout ce qui ſe fait ſur la terre. Salluſte l'a fait en particulier d'une maniere très forte & très ſyſtématique. Mais qui nous peut ſurprendre c'eſt qu'un Stoicien l'ait fait auſſi, & que M. Antonin ne ſe ſoit pas exprimé d'une facon moins preciſe. Il eſt vrai que ce Prince eut extremement du merite; mais enfin ce qu'il dit de la providence ne s'accorde pas trop avec les ſentiments de ſa ſecte, ſi tant eſt, que ces ſentiments ayent été ce que l'on en croit d'ordinaire. Il ſe pourroit bien, qu'on nous les ait infidelement expoſez, & je ne ſaurois diſſimuler qu'à mon avis on doit les avoir mal compris ſur bien de choſes, & particulierement ſur la part que Dieu prend aux affaires humaines. On n'a qu'à comparer ce qu'en ont dit Epictete, Seneque, & M. Antonin, & l'on verra qu'ils crurent une providence divine.*

T A N T U M.

Digitized by Google

****

EPISTOLA

AD

NICOLAUM NONNEN,

Theologum nunc Bremenſem clariſſimum;

QUA

EVEMERUS MESSENIUS ET DIAGORAS MELIUS ab Atheiſmo contra PLUTARCHUM aliosque defenduntur. (*)

ARGUMENTUM.

§. I. *Occaſio & ſcopus ſcriptionis.* §. *II. Hiſtoriæ Evemeri compendium.* §. *III. Summa accuſationum, & quidem primo quæ eum malæ fidei arguunt.* §. *IV. Defenditur ejus fides in hiſtoria navigationis ad inſulam Panchajam,* (1.) *adverſus Plutarchum, cujus de atheiſmo judicia levitatis arguuntur.* §. *V.* (2.) *Adverſus Callimachum; Jupiter ex Gentilium ſententia homo Cretenſis fuit.* §. *VI.* (3.) *Adverſus Caſaubonum.* §. *VII. Incuſationes atheiſmi referuntur.* §. *VIII. Excuſpatur contra Ciceronem, cujus in doctrina de Diis hypocriſis demonſtratur.* §. *IX. Contra Sextum Empyricum.* §. *X. Digreſſio fit ad Diagoram Melium, quicum conferri ſolet, ab eodem crimine liberandum adverſus actiones antiquorum.* §. *XI. Et recentiorum, Stillingfleti.* §. *XII. Fabricii.* §. *XIII. Bælii.* §. *XIV. Cauſa Evemeri contra Theophilum Antiochenum denuo agitur.* §. *XV. Quod ſi vero Atheus fuerit, culpa ſuperſtitionis gentilis ſeductus, exemplo Romanenſis fidei adſtruitur.* §. *XVI. Concluſio.*

SECT.

(*) Confer de Evemero Joung Hiſtorie der Abgœtterie, pag. 60. ſeq. & cl. Chaufepié Dictionarium Tom. II.

Digitized by Google

Sect. I.

CUm ante aliquot annos, amicorum optime, pro more & inſtituto gymnaſii noſtri lectiones caniculares in me ſuſcepiſſem habendas; hæſitabam quid illuſtri auditorio & palato auditorum dignum mihi explicandum ſumerem, miſcendum putavi utile dulci, & publice dixi de antiquis Orientis & Græciæ Philoſophis falſo Atheiſmi ſuſpectis, partim quod ita elegantiorum literarum culturam felici connubio cum philoſophia jungere, & auditores veteris philoſophiæ præceptis & vitæ morumque enumeratione me demulcere poſſe putabam; partim quod anſam, quam diu quæſivi, arripuerim, diligentius de cauſis incredulitatis latius ſemper graſſantis differendi. Tandem officium omnium eſſe putavi cl. antiquitatis viros de cultura rationis optime meritos, ſed in quibuſdam errantes, defendere contra eos, qui neſcio quo genio noſtro tempore, quicquid eſt veterum Philoſophorum in Atheorum catalogum referre voluere; inter quos caput extulit cl. *Baylius*, quem multi alii, ut mos eſt, ſed non paſſibus æquis ſequuti ſunt. Non tamen omnes, ſed pleroſque Philoſophos veteres atheiſmi crimine gravatos, ſi non penitus argumentis ex ipſis quæ ſequebantur philoſophiæ principiis liberavi, hoc tamen mihi præſtitiſſe videor, ut argumenta adverſariorum aut plane nihil, aut plus quam neceſſe eſt, probare oſtenderim. Præterea non ſolis Philoſophis hoc officium præſtiti, ſed celebres quoſdam Poetas & annalium ſcriptores ſimul defendi. Inter poſtremi ordinis erat *Evemerus*, qui de rebus geſtis Jovis aliorumque ſcripſiſſe dicitur, hinc ab antiquis inter Atheos relatus. Egi autem de eo breviter, quod pauca de illo tum temporis mihi conſtarent, jama autem cum continua veterum & recentiorum lectione multa ali de eo mihi innotuerint, ſpeciminis loco hæc in chartam conjicere, Tibique dijudicanda relinquere ſtatui.

II.

Non equidem agitur hic de re, cujus literati orbis ſcire tan topere interſit, & ſi vel maxime intereſſet, aliunde quam a me hæc petenda eſſent. Sed hæc utcunque ſint in rem præſentem ibo,

Digitized by Google

ibo, & ut ordinem in hac epiſtola quendam ſervem, (1.) agam de *Evemero* ipſo ejuſque ſcriptis; (2.) audiam accuſationis capita; (3.) ipſius partes defendendas in me ſuſcipiam; aliquando tamen paululum itinere decedere juvabit, quod Tibi haud ingratum fore confido. 1.) *Evemeri* multi inter veteres meminere, *Plutarchus*, *Strabo*, *Ælianus*, *Sextus Empyricus*, *Varro*, *Cicero:* inter Patres *Euſebius*, *Minutius Felix*, *Lactantius*, *Auguſtinus* aliique, quorum pleraque teſtimonia ad *Ennii fragmenta* adduxit H. *Columna.* (*) Nos hæc & alia loca, prout ordinis ratio poſtulabit, ad illuſtrationem adducemus, & in compendio *primo*, quæ ſummatim veteres de noſtro referunt, enarrabimus, *poſtea* ſingularia quædam veterum loca illuſtraturi. Quæ patria fuerit non ſatis perſpectum eſt; quidam enim *Meſſenium*, alii *Agrigentinum*, *Thegeaten* denique alii faciunt: conſtantior tamen fama eſt *Meſſenium* eum fuiſſe, quod pace eorum, qui vel incertiſſima ſe ſcire putant, ſupponam. Floruit circiter 310. annis ante Chriſtum, temporibus Caſſandri F. Regis Macedoniæ, cui gratum acceptumque fuiſſe accepimus, & ejus nutu longas peregrinationes ſuſcepiſſe, inque oceanum meridianum profectum, præcipue Inſulam *Panchajam* perluſtraſſe, ibique multa admiranda obſervaſſe; inprimis in templo Jovis Triphylii columnam ſe vidiſſe ait, in qua Jovis res geſtæ ſummatim fuerint diſpoſitæ. Ex his quæ autores citati prolixius enarrant, Deos olim homines fuiſſe concluſit, & ſcripſit eum in finem librum cui titulus: Ἱερα Ἀναγραφη, aut ut ſuis illuderet, aut quod ex titulis inſcriptionibuſque, quas in ſacris locis obſervavit, deſumta eſſent. In hoc libro ut diximus probare voluit, Deos olim homines fuiſſe, ob res præclare geſtas a rudi antiquitate in Deorum catalogum relatos, quorum ideo natales, conjugia, res geſtas fuſe retuliſſe dicitur; præcipue Jovem olim profugum, Cretæ enutritum variis artibus ſibi famam conciliaſſe, tandem inibi mortuum, ejuſque ſepulcrum ibi in oppido Gnoſſo videri, cui antiquis literis græcis inſcriptum fuerit: Ζευς τȣ Κρονȣ, vel ut alii volunt ἐνθα κειται μεγας Ζαν, ὀν Δια κικλισκȣσι. Hæc eſt ſumma eorum, quæ autores citati de eo referunt, in quibus quid deſiderent quidam jam diſpiciemus.

III. Summa

(*) Pag. m. 512. in edit Hesselii recentiſſima pag. 483. ſed plura indicant comment. ad Minuc. Felicem, edit. Oiſel. pag. 160.

Digitized by Google

III.

Summa accuſationis ad duo capita referri poteſt: ſunt qui fidem & candorem ejus in relatione eorum, quæ a ſe viſa eſſe perhibet, in dubium vocant: ſunt qui eum atheiſmi accuſant, aut ſimpliciter ideo quod Deos homines olim fuiſſe aſſeruerit, aut quod omnem Numinis metum corde eraſerit. Audiamus primi ordinis accuſatores. *Plutarchus de Iſid. & Oſir. Tom. 2. p. 360.* ita juxta verſionem de eo loquitur. *Is* (Evemerus nempe) *commentario ſcripto incredibilium & vanarum fabularum omne impietatis genus ſparſit per totum terrarum orbem, eos qui Dii exiſtimantur univerſos æqualiter expungens, & ad nomina priſcorum Imperatorum, Navarcharum & Regum detorquens, deſcripta aureis literis in Panchæa, in quas quidem literas nemo Barbarus neque Græcus, ſed ſolus, ſi Diis placet, Evemerus inciderit, navi advectus ad nullibi terrarum degentes ant natos Panchæos ac Tryphylios.* Ipſe vero *Plutarchus* putat dæmones intermediam quandam inter Deum hominesque naturam ſortitos apparuiſſe in terris, poſtea in numerum Deorum relatos. *Plutarchum* ſequitur *Callimachus*, *primo hymno in Joveın v. 8.*

Ζευ, σε μεν Ἰδαιοισιν ἐν ὀυρεσι Φασι γενεθαι
Ζευ, σε δ᾽ ἐν Ἀρκαδιη, ποτεροι πατερ ἐψευσαντο;
Κρητες ἀει ψευςαι, [ ] και γαρ ταφον ω Ἀνα σειο
Κρητες ἐτεκτηναντο, συ δ᾽ ὀυ θανες ἐσσι γαρ ἀει.

Scholiaſtes ejus, ut aliquem colorem addat, ita ait: *Ἐν κρητη ἐπι το ταφω τȣ Μινωος ἐπεγεγραπτο. Μινωος τȣ Διος ταφος. Τω χρονω δε το, τȣ Μινωος ἀπηλειφθη, ὡςε περιλειφθηναι Διος ταφος. Ἐκ τȣτȣ ȣ̓ν ἐχειν λεγȣσι κρητες τον ταφον τȣ Διος, ἡ ὁτι κορυβαντες δια τον Κρονον, προσεποιησαντο ταφον ἀυτω.* In alio fragmento quod adduxit & emendavit cl. *Bentlejus*, p. 340 ita *Callimachus* noſtrum perſtringit:

Ἐις το πρȣ τειχευς Ἱερον ἀλεες δευτε
Ὁυ τον παλαι παγχαιον ὁ πλασας Ζανα,
Γερον ἀλαζων ἀδικα βιβλια ψηχει.

Ubi in tranſitu notandum apud *Plutarchum* & S. *Empyricum loco citando* mediam verſus partem ita legi:

Ὁυ τον παλαι χαλκεον ὁ πλασας Ζανα;

& pro ψηχει in vulgatis eſſe ψυχει, ubi το χαλκεον mea opinione recte cl. *Bentlejus* corrigit, cum *Evemerus* non *æneum* ſed *carneum* Jovem finxerit, quem cum cætera Deorum turba homines fuiſſe meros tradidit: το παγχαιον autem menti ſcriptoris optime convenit, aliter hic ſentiente cl. *Fabricio* in notis ad S. *Empyricum*. Inter recentiores, ut *Strabonem*, *Lucanum* alioſque taceamus, malam *Evemeri* fidem incuſat eruditiſſimus *Caſaubonus*, in notis ad *Strab. lib. I. p.* 31. ubi ita loquitur magnus vir: *Quam ſit autem inanis & vanus ſcriptor Evemerus ex his Lactantii licet intelligere, antiquus autor Evemerus &c.* tum citatis *Lactantii* verbis ita pergit: *Non certum* εικος ἀληθειαν, *quam illos vera dixiſſe conſtat, quos Sanctorum ut vocant Antonii, Franciſci, Bernhardi aliorumque ſexcentorum, atque adeo proh ſcelus! ipſius Domini noſtri Jeſu Chriſti vitam pro arbitrio confingere non puduit. At hodie ſanæ mentis homines non pudet Bergæis iſtis & Evemeris fidem adhibere.* Hæc ſunt prioris accuſationis capita.

IV.

Ut ad hæc reſpondeamus, obſervamus (1.) Pleroſque etiam hominum nequiſſimorum id ſemper omni niſu agere, ut boni viri & de religione optime ſentientes videantur. *Plutarchus* certe in libro de *Iſide* & *Oſiride* totus in eo eſt, ut duo æterna rerum principia ſtatuat, qui error quam peſtilens ſit, vix dici poteſt. Idem libro I. cap. 7. de *placitis Philoſophorum*, de providentia non minus male loquitur quam ipſi Epicuræi, & tamen ut videatur ſtrenuus religionis patriæ defenſor, quod ſolenne erat eruditiſſimis Romanorum, invehitur in *Evemerum*, quaſi Deos olim homines fuiſſe aſſerens, univerſum orbem impietate impleſſet. Itane orthodoxus fuiſti *Plutarche*, ut ingentem illam Deorum Dearumque turbam, eorum rixas, ſtupra &c. credideris? Quod ſi hi homines non fuere, num planetæ, num æterna illa duo principia, num dæmones

dæmones & ſemi - dii, num tandem ideæ abſtractæ hæc cuncta commiſere? Si totam Poetarum tuorum theologiam riſiſti, palam deſrica hos errores, ſed jam in idem quod *Evemero* noſtro objicis, atheiſmi crimen incideres. (2.) *Plutarchus* ſupponit, olim naturas quasdam humana potentiores, & generi humano amicas extitiſſe, quæ certe ex monumentis Hebræorum demonſtrari poſſunt, unde forte fama per Phænicios ad alias gentes perlata fuit, & in eo ſæpe halucinari potuit *Evemerus*, quod eos homines regesque fuiſſe crediderit, quos Hebræi angelos vocavere: ſed demonſtrare hoc debuiſſet, & ex monumentis ſuorum hiſtoricorum non temere ſupponere. In tantum igitur non erravit *Evemerus*, quod eos, quos antiqui ut Deos deſcripſerunt, ſed a quibus nil humani alienum erat, pro hominibus habuerit. (3.) Nullibi *Panchajam* illam extitiſſe perhibet *Plutarchus*, quod falſiſſimum; quanquam ubi ſita fuerit diſſentientes veterum opiniones ſint. Cl. *Rainoldus*, Theologus Anglus, cum *Strabone* putavit confictam eſſe hanc *Panchajam*, de *idol. eccl. rom. p.* 372. Sed in libro perquam erudito de *Apocryphis*, meliora edoctus, aliquot veterum loca adduxit, qui *Panchajæ* meminere: quanquam ſimul cum iis erret, putantibus in Arabia Panchajam quærendam. Cl. *Cellarius*, cui ſententiæ accedat neſcit: *Harduinus* Panchæos in inferiore Ægypto ponit, quod *Plinius libro X. cap.* 11. dicat, Phænicis nidum deferri prope Panchajam in ſolis urbem, quam Ægypti ait Heliopolim eſſe. Aſſentior hac in parte Iſ. *Voſſio*; cujus opinionem antequam proponam, verba *Pomp. Melæ* afferenda ſunt; is libro 3. p. 90. ita ait: *Extra ſinum veruntamen in flexu admodum modico rubri maris pars beſtiis infeſta, ideoque deſerta eſt; partem Panchæi habitant, quos ex facto, quia ſerpentibus veſcuntur, ophiophagos vocant.* Ad quem locum *Voſſius* monet *Strabonem* erraſſe, putantem confictam eſſe hanc *Panchajam*; non in Arabia eſſe quærendam, ſed cum *Mela* in Troglodyticæ & Arabiæ parte quam ſupra deſcripſit: & ut hoc confirmet, teſtimonium Ptolomæi Evergetæ excerptum ex monumento adulitico in Bibliotheca Florentina deliteſcente affert, quod apud autorem legi poteſt, pag. 387. & 390. Doctiſſimus *Abel* in utiliſſimo libello de *Monarch. antiq. pag.* 512. itidem figmentum *Evemeri* eſſe putat, ortum ex metu, ne forte Deos homines aliquando aſſerendo, gravi pœnæ ſubjiceretur, hinc inſulam quandam valde remotam

 effinxiſſe,

effinxiſſe, ex cujus adytis arcana hæc ſe hauſiſſe dicere poſſet. Sed revera hoc figmentum parum juvaſſet noſtrum, nec poſt exſerta veterum teſtimonia conjecturis locus eſt. Quod ſi vel maxime dubium eſſet, ubi locorum Panchaja ſita fuerit, non ſequeretur plane eam confictam eſſe: diſcrepantes olim erant veterum de *Taprobane* ſententiæ, de qua re vide eruditiſſ. *Dodwell.* ad *Geogr. vet. ſcrip. min. tom. I. pag.* 92. nec tamen utrum ea extiterit alicubi jure dubitari poteſt. *Triphylium* ſimiliter fictum falſo arguit *Plutarchus*; regionem enim Græciæ fuiſſe inter *Elidem* & *Meſſeniam* ex *Strabone*, *Livio* & *Pauſania* diſcimus, inde Jupiter Triphylius cognominatus: hinc ipſe *Plutarchus* reprehendendus, qui *Apollodorum*, *Evemerum* noſtrum apud *Strabonem* accuſantem, temere ſequitur; ſed ſatis ex lectione *Plutarchi* conſtat, eum ridicula & incredibilia multa adtuliſſe, quod non diffitetur ipſe encomiaſtes ejus *Dacierius* in vita *Plutarchi*; hinc tantopere expetit, ut fabulas veterum veroſimiliores lectori proponeret. Ita in vita *Theſei* juxta verſionem *Dacierii* loquitur: *Je ſouhaite ſeulement, que ce qu'il y a de fabuleux, ſe laiſſant manier & purger par nos écrits, prenne l'air de l'hiſtoire, mais ſi l'on trouve quelques endroits qui refuſent opiniatrement de devenir croyables, & qui ne puiſſent ſouffrir le moindre melange de vraiſemblance, je prie les lecteurs de les excuſer, & de recevoir favorablement, ce qu'on peut leur donner d'une antiquité reculée.* Credo equidem *Plutarchum* inter eos fuiſſe, qui cum *Cicerone* crediderint, eos qui dant philoſophiæ operam, non arbitrari Deos eſſe. Atheum eum fuiſſe non credo, ſed quomodo aſſerere potuerit ſuperſtitione atheiſmum tolerabiliorem eſſe, ſimul tamen eos, quos Atheos fuiſſe minime probare potuit, ſuperſtitioni autem inimiciſſimos, omne malorum genus mundo intuliſſe, conſociare nequeo: rectius ſane *Herodotus lib. II. cap.* 3. ait, cujus verba brevitatis cauſa latine tantum afferam. *Unde ſinguli Deorum extiterint, anve cuncti ſemper fuiſſent, aut qua ſpecie, hactenus ignoratum fuerat, niſi nuper atque heri, ut ſic dicam: nam Heſiodus & Homerus, quos quadringentis non amplius annis ante me opinor fuiſſe, finxerunt Græci Theogoniam, Diis cognominibus datis, diviſisque honoribus & artibus inter illos, & deſcriptis eorum formis.* Commentarii loco in hæc Herodoti verba adducam cl. *Clerici* verba ad *Heſiod.* pag. 37. Ita ille: „ Forte ficta dixerit quiſpiam a Poëtis, quæ

„ de

„ de vitiis & ſceleribus Deorum canunt: at hoc plane falſum eſſe „ intelligemus, ſi reputemus quæ ſit religionis indoles: non patitur illa facile res antea inauditas easque turpes de Numine fingi, „ & vulgo narrari, cum antea omnia alia de eo homines ſentiunt, nedum ut ſummo adplauſu talia, cum primum finguntur, „ excipiat, & turpiſſimorum mendaciorum inventores maxima „ cum admiratione audiat. Quod certe factum eſſet, ſi Homerus „ & Heſiodus primi finxiſſent, quæ de Diis narrant. Sed carminibus illi deſcripſerunt a Majoribus accepta, quanquam nolo negare, ab iis forte adaucta novis figmentis fuiſſe, at conſentaneis „ cum antiquiſſima fama. Alioquin nunquam tanto favore fuiſſent „ excepti, ſi de Diis ſanior vulgo obtinuiſſet ſententia, aut melior „ eorum fama ad poſteros perveniſſet. Sed cum homines nequam propter potentiam, quam vi obtinuerant, ab æqualibus, virtutis omnis „ ignaris, in Deorum numerum mortui relati eſſent, eam ſequenti „ ætate religionem una cum hiſtoria turpiſſimorum facinorum, quæ „ admirabantur, transdiderunt; unde veluti per manus ad Homerum „ & Heſiodum tandem pervenit. „ Hactenus cl. vir. Ex eodem etiam *Heſiodo* conſtat, antiquiſſimos homines fuiſſe Deos illos, ſed nobilitate & opibus cæteros ſuperaſſe; vide Θεογον. V. 535. (4.) Quod ſi vero *Evemerus*, nimio ſtudio ubique monumenta Deorum inveniendi abreptus, aliquando pro Junone nubem, pro Mercurio neſcio quem in Saxonia Metallifoſſorem arripuerit, ferri hoc debet in tanta rerum obſcuritate. Vel hodienum fit, ut qui antiquis monumentis & inſcriptionibus explicandis inſudant, vel leviſſima ſimilitudine decipiantur. Idem *Plutarcus* in hoc de Iſide & Oſiride libello adeo præjudicio abreptus eſt, ut contra teſtatiſſima antiquitatis monumenta *Iſidem* & *Oſiridem* homines fuiſſe neget, licet vel colorem corporis in iis agnoſcere videatur. Num quia judicavit hoc probabilius & ſpecioſius fore, quam quod alibi dixit, & ob Romanorum Quirinum (ut ut faciat pro *Evemeri* dogmate) putavit dici oportere præſtantiores animas ex hominibus in heroas, ex heroibus in dæmones, ex dæmonibus autem, cum perpurgatæ fuerint, in Deos mutari? An illud in Oſiride obſervandum ratus, quod doctiſſimus *Varro* ſignificatum cenſet de *Iſide* & *Serapide*, nimirum omnibus fere in templis, ubi colebantur, idcirco etiam extitiſſe ſimulacrum, quod digito labiis impreſſo admonere videretur, ut

ſilentium fieret, quo innueretur cavendum eſſe, ne quis diceret homines eos fuiſſe, recte & acute ita *Plutarchum* flagellante *Rainoldo*. Idem *Plutarchus Euripidem* atheiſmi accuſat, licet in ſupplicibus aperte ſatis Numinis exiſtentiam profeſſus fuerit, quem ideo ſed timide ſatis caſtigat cl. *Barneſius* ad *ſiſyphi fragmentum*, de quo inferius; ex quibus ſimul junctis concludimus accuſationes *Plutarchi* vanas eſſe.

V.

Sed videamus quid reponendum ſit *Callimacho*. (1.) Miror *Callimachum* invehi in Cretenſes, qui ſepulcrum Jovis in patria ſua eſſe dicebant, qui tamen ſimul aſſeruit, eum ibi educatum & fotum, qui ejus nativitatem, cunas, cibum, lac nempe caprinum, faſcias, verbo cuncta quæ hominem produnt, prolixe deſcripſit. Dum igitur addit συ δ' ου θανες εσσι γαρ αει, reſponderi illi poteſt verbis *Maximi Tyrii*, diſſert. 38. Ægyptiis ita inſultantis. Και δεικνυται παρ αυτοις ιερον Θεου και ταφος Θεου, κεινος γαρ εχει τελος ηδη και αρχην, teſte *Sophocle*. Quæ enim hæc contradictio? Quis color? Equidem illuſtris & in his rebus incomparabilis *Spanhemius* putat *Callimachum* credidiſſe, Jovem equidem *fine*, ſed non *principio* caruiſſe, quo ipſo tamen oſtenderet *Callimachus*, ſe aut ratione deſtitutum, aut apertum religionis hoſtem eſſe. Juvet eum hic *Plutarchus* in accuſando *Evemero* collega, γεννητον ουδεις ος επος ειπειν διανοειται Θεον, de *Stoic. repugn. pag.* 1051. (2.) *Jovem Cretæ* natum, ſaltem educatum, inibique ſepultum magno conſenſu tradunt veteres, neque juvat hic omnia teſtimonia apud Callimachi Interpretes & collectorem priorum fragmentorum allata afferre, cum res ſit notiſſima. Teſtantur id D. *Siculus*, *Cicero*, *Pauſanias*, *Lucianus*, *Plinius*, *Mela*, ut de Patribus in univerſum nil dicam: teſtantur nummi apud *Spanhemium*, in admirando opere de præſtantia numiſmatum & notis ad *Callimachum*. Apud *Havercampium*, in notis ad Tertull. Apolog. *Patinum* in theſauro aliosque, ad quos harum rerum curioſos amandamus. *Mæro* apud *Athenæum* ita ait *Deipnos: lib. XI. pag.* 491.

Ζευς

Digitized by Google

Ζευς δ' αρ ενι κρητη τρεφετο ὁ δ' αρα τις νυν
Ἠιδει μακαρων. Ὁ δ' αεξετο πασι μελεσσι
Τον μεν αρα Τριρωνες ὑπο ζαθεω τρεφον αντρω.

Educabatur in Creta magnus Jupiter, nec ulli cognitum id erat beatorum,
Ipſe autem omnibus membris creſcebat.
Ipſum porro alebant in antro divino Trirones.

Nec finem invenirem, ſi omnia teſtimonia huc conferre vellem. (3.) Quare Cretenſes κατ' ἐξοχην mendaces dicantur, diſſentiunt Interpretes: nec juvat rem per ſe non magni momenti exactius indagare, ſufficiat inde minime ſequi: Jovem Cretæ non ſepultum fuiſſe, nec enim fingunt omnia Cretes. Forte evenit quod noſtro tempore in eccleſia romana contigit; poſtquam enim plebs ſemel ſanctarum reliquiarum amore correpta fuit, & ſacrificuli e re ſua eſſe perſpexerunt eas multiplicari, innumeris ſimul locis reliquiæ oſtentatæ ſunt, hinc illi qui dudum quæſtum fraudibus fecerunt, a recentioribus inventoribus malæ fidei accuſati ſunt. Idem puto contigiſſe Cretenſibus. Nam poſtquam Cretenſium ſacrificuli hoc *Jovis* monumento & famam & opes ſibi comparaſſent, ab aliis qui ejusmodi dapibus inhiabant, fraudis accuſati ſunt; nec conjecturæ deeſt color, *Pauſanias* enim *lib. VIII. pag. 679. ed. Kuhnii* hæc refert: *Mons ipſe Lycaſus multa quæ viſentes admirantur habet, hoc inter cætera: Area eſt Lycæi Jovis, quo hominibus non eſt acceſſus, ſi quis religione loci contemta introierit, neceſſe eſt eum intra annum vita excedere.* Hinc (4.) Scholiaſtæ interpretationem minus veriſimilem eſſe credo, quod ſi enim ſepulcro Jovis inſcriptum fuit, Ζευς τυ κρονυ, aut ut apud *Cyrillum Alex. lib. X. pag. 342. ed. Spanhem.* ενθα κειται μεγας Ζαν, ὀν Δια κικλησκυσι; non video qua ratione, caſu, aut antiquitate temporis, hæc mutari potuerint, quod ſubtiliſſimo Critico T. *Fabro* in obſervationibus ad *Lucianum* jam ſuboluit; ſane qui deteſtandas fraudes & artes ſacrificulorum gentilium rite perſpexit, haud facile crediderit caſu hic aliquid factum fuiſſe. Præterea Minos non in Creta, ſed in Sicilia mortuus eſſe dicitur, teſte *Diod. Siculo*, *lib. V. p.* 78. *Pauſan. libro VII. cap.* 4. ubi Diodorus obſervat, eum filium Jovis dici, auctoremque

fuiſſe

Digitized by Google

fuiſſe multarum legum, quas a Jove Patre, ad colloquium ipſius in quandam ſpeluncam venire ſolito, ſe accepiſſe fingebat, unde conſtat longe majorem fuiſſe Jovis famam; hinc ſi fraus aliqua Cretenſium interceſſit, Jovis potius, quam Minois ſepulcrum fabricaturos fuiſſe credo. Probare igitur debuiſſet Scholiaſtes aliquo idoneo teſte aſſertum ſuum; magnus enim eſt antiquorum conſenſus, qui Jovis ſepulcrum in Creta fuiſſe aſſeruerunt, de Minois autem altum eſt ſilentium; neque dubito quin multi contra Cretenſes hæc allaturi fuiſſent: utrum autem jam ante *Pythagoram* fama de hoc ſepulcro percrebuerit, in tanto antiquiſſimorum monumentorum defectu, difficile eſt aſſerere. Interim *Antiochus* Sophiſta apud *Philoſtrat. lib. II. p. 596. edit. Olear.* optime Cretenſium cauſam egiſſe dicitur, hinc recte reprehenditur Callimachus ab *Athenagora Apolog. p. 121. ed. Dechair.* *Tu ſcilicet* (ait juxta verſionem Athenagoras), *Tu Callimache, genitum cum credas Jovem, non admittis ſepulcrum, imo cum veritatem putes Te ita obruturum ignorantibus, etiam ut mortuum eſſe non dubie ſuſpicentur auctores, quumque vides illius antrum Rheæ partum animo recolis, loculum vero cernens mortem ejus obfuſcas, ignorans nimirum ſolum æternum eſſe ingenitum Deum.* Interim facile concedo, Philoſophos ſequentis ævi operam adhibuiſſe omnem, ut fabulas illas paulatim emollirent. Et hinc ſumma laude, non vituperio dignus erat noſter *Evemerus*, qui noxiam generi humano opinionem de colendis Diis, qui olim homines fuere, penitus convellere voluit. Quicquid interim de ſepulcro Jovis ſtatuas, & Scholiaſten etiam ſequaris, nihilominus firma antiquitatis teſtimonia, quibus Deos homines olim fuiſſe demonſtrarunt viri eruditi, *Voſſius*, *Huetius*, *Bochartus*, *J. Clericus* in notis ad Heſiodum, aliique. Dabunt illi quibus ſitim hac in re reſtinguere poſſis. In genere hic adſcribam judicium doctiſſimi *Abel*, *hiſt. orbis antiqui*, *p.* 498. *Admodum mihi ſit veriſimile eos Reges ac Principes, qui primis temporibus in Græcia dominati fuere, poſt ipſorum mortem & forte multis demum poſt ſeculis in Deorum numerum relatos, variiſque paulatim ita deformatos fuiſſe fabulis, ut vix agnoſci amplius queat eos aliquando homines fuiſſe: cum Poëtæ una quaſi eademque fidelia plures dealbare parietes, imperitæque plebi philoſophiam ſimul naturalem & moralem, una cum hiſtoria, & ut ita dicam, theologia inſtillare conarentur, & inde*

factum

Digitized by Google

factum puto, ut propria Deorum nomina aliam quoque ſæpe formam induerint, quæ rebus phyſicis melius convenire viſa, quamvis & perverſa Græcorum conſuetudo, omnia priſcorum heroum nomina ex ſua lingua derivare ſtudentium, multis procul dubio fabuloſis circumſtantiis occaſionem præbuerit. Hæc doctiſſimus vir; cum quo non pugnant eorum ſententiæ, qui cuncta a Phæniciis repetunt.

VI.

Tandem paulo rigidius eſt *Caſauboni* de *Evemero* judicium; quod ſi enim hiſtoriam ejus ſacram haberemus integram, & cum antiquiſſimorum ſcriptorum monumentis conferre poſſemus, tum demum quid de fide ejus judicandum ſit, exacte noſſe poſſemus. Sed cum hoc non ſit, durum eſt aliquem impudentiæ & mendaciorum arguere, præſertim cum fragmenta hiſtoriæ ſacræ, quæ apud *Ennium* inveniuntur, cum aliorum ſcriptorum relationibus conſpirent. Nondum igitur probavit cl. vir, ejusdem farinæ hominem fuiſſe Evemerum cum *Franciſci*, *Lojolæ* &c. vitæ conſarcinatoribus. Fateor hujuſmodi vitarum ſcriptoribus, propter miraculorum fictorum & plus quam anilium fabularum narrationem, omnem fere fidem decedere, neque deteſtanda ejuſmodi mendacia, quæ cum religionis chriſtianæ detrimento conjuncta ſunt, aliud oſtendunt, quam ſcriptores harum vitarum *impoſtores* fuiſſe, qui plebem decipere voluere. Imo nullo alio argumento *Fanaticiſmus* eccleſiæ romanæ magis demonſtrari poteſt, quam inſpectione vitarum principum Sanctorum. Exemplo *Lojolæ* id præclare oſtendiſſe reverendiſſimum G. *Wakium*, Archiepiſcopum *Cantuarienſem*, didici ex cl. *Clerici* bibliotheca univerſali. Interim quemadmodum nemo inde concludit, nullum unquam *Lojolam*, nullum *Franciſcum* extitiſſe, quod ſatis ſentit & adhuc ſentiet orbis chriſtianus; ita minime ſequitur, *Evemerus* in multis deceptus; ergo verum eſt eum fruſtra cuncta tentaſſe, aut merum fuiſſe deceptorem. (*)

(*) Conferantur cum hiſce quæ a PHILELEUTHERO Helvetio, in libello de miraculis Pythagoræ, I. Lojolæ, Franciſci &c. de hoc argumento in medium ſunt prolata.

VII.

Qui autem ſemel jure vel injuria malæ fidei notam contraxit, ille ſemper atrocior a ſequacibus depingitur, ut eſt fama malum velocius nullum. Olim Patres multos hæreticorum atrocius quam fas erat deſcripſerunt, qui tandem ſucceſſu temporis non *erraſſe*, ſed *deliraſſe* viſi ſunt. Idem accidit noſtro *Evemero*: poſtquam enim is detecta fraude religionis patriæ male audiiſſet, multi mendaciis mendacia texerunt ne perpluerent, & poſito pudore eum *Atheum* omnisque religionis hoſtem proclamarunt, imo cum iis collatus eſt, qui apud cunctos male imo peſſime audirent: quod argumentum theologicum ab invidia petitum, non noſtro demum ſeculo natum, & exemplo Hieronymi eleganter a cl. J. *Clerico* illuſtratum, ſed jam antiquiſſimis temporibus a Chriſtianis & Gentilibus, orthodoxis & heterodoxis uſurpatum eſt. *Cicero* enim, poſtquam Epicurum, Protagoram & Diagoram refutare conatus eſſet, ita ſubdit ad finem Lib. I. de N. D. cap. 42. *Quid? qui aut fortes, aut claros, aut potentes viros tradunt poſt mortem ad Deos perveniſſe, eosque eſſe ipſos, quos nos colere, precari venerarique ſoleamus, nonne expertes ſunt religionum omnium? Quæ ratio maxime tractata eſt ab Evemero, quem noſter interpretatus & ſecutus eſt Ennius. Ab Evemero autem & mortes & ſepulturæ Deorum demonſtrantur. Utrum igitur hic confirmaſſe religionem videtur an penitus ſuſtuliſſe?* Ejuſdem ſententiæ eſt S. *Empyricus adv. Math. Lib. IX. p.* 552. *ed. Fabric.* ita de noſtro dicens: Ευημερος δε ὁ ἐπικληθεις Ἀθεος φησιν, Ὁταν ἀτακτος ἀνθρωπων βιος, οι περιγενομενοι των ἀλλων ἰσχυει τε καὶ συνεσει, ὡςε προς τα ὑπ ἀυτων κελευομενα παντας βιυν σπυδαζοντες μειζονοι θαυμασμυ καὶ σεμνοτητος τυχειν ἀνεπλασαν περι ἀυτοις ὑπερβαλλυσα τινα καὶ θειαν δυναμιν, ἐνθα καὶ τοις πολλοις ἐνομιςησαν θεοι. Idem pag. 561. ut ſupra jam attuli de eo. Γερων ἀλαζων ἀδικα βιβλια ψυχων, Diagoram etiam, Prodicum, Theodorum cum eo conjungit. Tandem *Theophilus Antiochenus Lib. III. p. m.* 121. *ed. Francof.* Evemerum noſtrum ἀθεωτατον appellat, eumque aſſeruiſſe ait: Τυ ἐξ ὁλυ μη ἐιναι θευς ἀλλα τα παντα ἀυτοματισμω διοικεισθαι. Et hi ſunt ſeçundi ordinis accuſatores, quorum teſtimonia jam examinabimus.

VIII. Quod

VIII.

Quod attinet ad *Ciceronem*, miror eum tam audacter in *Evemerum* invehi, qui tamen ſub perſona *Cottæ* nihil aliud egit, quam ut receptam de Diis ſententiam omnium riſui exponeret, eamque nonniſi cæca traditione anteceſſorum innixam eſſe oſtenderet. Quis jam tulerit Gracchos de ſeditione quærentes? In libro de *divinationibus* omnia prodigia & portenta ridet. Libro enim II. cap. 33. ait: *Tamen credo Romulum, qui urbem auſpicato condidit, habuiſſe opinionem, eſſe in providendis rebus augurandi ſcientiam. Errabat enim in multis antiquitas, quam vel uſu jam, vel vetuſtate immutatam videmus: retinetur autem ad opinionem vulgi & ad magnas utilitates reipublicæ mos, religio, diſciplina, jus augurum, collegii auctoritas.* Et cap. 38. *Audacter contemne cotem Actii Navii: nihil debet eſſe in philoſophia commentitiis fabulis loci.* Ille ipſe cenſor *Cicero* de immortalitate mentis adeo dubie loquitur, ut quid crediderit difficulter noſci poſſit. Non equidem eum de Numinis exiſtentia perſuaſum non fuiſſe dicam, ſed hominem plane affectibus ſuis velificantem, inconſtantem, laudis propriæ avidiſſimum, religioni receptæ, quam in corde ridebat, externa ſpecie patrocinantem ſecure pronuntio. Et certe, quod *Eraſmum* in epiſtolis olim de ſe dixiſſe memini, ſe nempe animum & temperamentum martyrio perferendo minus aptum habere, optime de *Cicerone* dici poteſt. Vide præterea *Lib. III. de Nat. D. cap.* 4. Sed mittamus hæc, quæramus ex *Cicerone*, quid per religionem intelligat, cum omnem penitus ſuſtuliſſe *Evemerum* pronuntiat. Si cultum Deorum apud Romanos receptum, tum ipſe *Cicero* Atheus erit, & ſapientiſſimus quisque inter Græcos & Romanos. Quod ſi per religionem intelligat rectum de Deo ſenſum & cultum, probandum ei fuerat, *Evemerum* hunc animis hominum evellere voluiſſe. Sed id non præſtat magnus Orator, in alios ergo invehitur injuria male audientes, ut eo magis religioni patriæ addictus eſſe videatur. Cæterum ei tamen præferendum eſſe judico vel minimum idiotam inter Chriſtianos primitivæ eccleſiæ, qui religionis ethnicæ abſurditatem videns intrepide veritatem tuebatur, nec affectuum blandimentis, nec tormentorum æſtu a veritate tuenda abripiebatur. Aliud eſt in villa inter mille hujus mundi delicias eleganter philoſophari, aliud

in mediis periculis inter tot fortunæ lenocinia loqui ut ſentimus. Quam perplacet illud *Cypriani: Nos Philoſophi non verbis ſed factis ſumus, non veſtitu ſapientiam ſed veritate præferimus, virtutum conſcientiam magis, quam jactantiam novimus, non loquimur magna ſed vivimus.* Rectiſſime igitur chriſtianus ille Cicero, *Lactantius* eum reprehendit, *Lib. II. p.* 169. *ed. Walchii*, cujus verba oppido elegantia juvat afferre: „ Intelligebat Cicero, falſa eſſe quæ homi-„ nes adorarent: nam quum multa dixiſſet, quæ ad everſionem „ religionum valerent, ait tamen, non eſſe illa vulgo diſputanda, „ ne ſuſceptas publice religiones diſputatio talis exſtinguat. Quid „ ei facies, qui quum errare ſe ſentiat, ultro ipſe in lapides im-„ pingat, ut populus omnis offendat? Ipſe ſibi oculos eruat, ut „ omnes cæci ſint? Qui nec de aliis bene mereatur, quos patitur „ errare, nec de ſe ipſo, qui alienis accedit erroribus: nec utitur „ tandem ſapientiæ ſuæ bono, ut factis impleat quod mente per-„ cepit, ſed prudens & ſciens pedem laqueo inſerit, ut ſimul cum „ cæteris, quos liberare ut prudentior debuit, & ipſe capiatur? Quin „ potius, ſi quid tibi Cicero virtutis eſt, experire populum facere „ ſapientem: digna res eſt, ubi omnes eloquentiæ tuæ vires exſeras. „ Non enim verendum eſt, ne te in tam bona cauſa deficiat ora-„ tio, qui ſæpe etiam malas copioſe ac fortiter defendiſti. Sed ni-„ mirum Socratis carcerem times, ideoque patrocinium veritatis „ ſuſcipere non audes. „ Antequam dimittamus *Ciceronem*, locus quidam corruptus, *lib. I. de divinat. cap.* 9. tentandus eſt. Verba vulgo ſic habent: *Sed ineſt in rivis & ranunculis natura quædam ſignificans aliquid, per ſe ipſa ſatis certa, cognitioni autem hominum obſcurior.* Nemo non videt haud bene *rivos* & *ranas* hic conjungi, hinc maxime variant eruditorum conjecturæ, nec *rivis* ſcripſiſſe Ciceronem recte obſervat *Daviſius;* nihil enim huc faciunt rivi, planeque ridiculus fuiſſet *Cicero*, ſi naturam ſignificantem aliquid rivis ineſſe dixerit, quod eam ranis aquas utplurimum incolentibus competere ſtatueret. Hinc quidam codices habent in *renis* aut *mire.* P. *Victorius* legit in *Gyrinis*, quod nomen græcum ranuncularum, *Voſſius Gerinis*, quod itidem ſuperfluum. *Daviſii* conjectura haud diſpliceret, niſi a ductu literarum paulo longius abiret. Legendum igitur puto, *ineſt in rubetis & ranunculis &c. Rubeta* enim ſpecies ranuncularum, & jam antiquis temporibus

poribus neſcio quid divinare putabantur. *Plinius lib. XVIII. cap.* 344. ita ait: *Archibius ad Antiochum Syriæ Regem ſcripſit, ſi fictili novo obruat rubetas, in media ſegete non eſſe noxias tempeſtates.* Ex ejusdem *lib. XXXII. cap.* 577. patet, plebem *rubetam* ad ſuperſtitionem uſurpaſſe, hinc & apud ruſticos noſtros multus ſermo eſt de *rubetarum* potentia, certo tempore inventarum. Ipſe quin etiam literarum ductus facillime ita corrumpi potuit. Sed conjectura eſto, præterea nihil.

IX.

Redeamus in viam: *Sextus Empyricus*, *Evemeri* opinionem repetens & rejiciens, nihil tamen aliud de eo affirmat, quam quod celeberrimi antiquitatis viri profeſſi ſunt; nempe viros quoſdam callidos & rebus geſtis celebres, præſtantioris & divinioris indolis homines ſe apud plebem profeſſos, tandem poſt mortem in Deorum numerum relatos, & accedentibus Poëtarum fabulis, augurumque & ſacrificulorum fraude, cultu religioſo pro talibus habitos, quod in tanta rerum divinarum ignorantia facile fieri potuit. Scilicet,

Expedit eſſe Deos, & ut expedit eſſe putemus.
Dentur in antiquos thura merumque focos.

Legatur ſolummodo hiſtoria *Romuli* & *Numæ* apud *Livium*, & nihil dictum invenies, quod non inde ſatis confirmari poſſit. Præclarum eſt *Polybii* teſtimonium, *lib. VI. cap.* 54. quod brevitatis cauſa latine tantum dabo. Is ita candide loquitur: „ Sed nulla „ re æque præſtare cæteris populis Romanos arbitror, ac opinione „ illa, quam de Diis habent, atque adeo quæ res apud cæteros „ mortales vitio vertitur, ea ipſa rempublicam continere mihi vi- „ detur; ſuperſtitionem dico; nam quod merito multi mirentur, „ uſque eo apud nos ſuperſtitio in majus eſt exaggerata, & cum in „ privatam hominum vitam, tum in publica conſilia eſt inducta „ ut non queat magis, quod equidem multitudinis cauſa factum ab „ illis eſſe exiſtimo. Enim vero, ſi ex ſolis ſapientibus conſtitui „ poſſet reſpublica, eſſet fortaſſe totum illud genus non neceſſarium;

„ nunc quum omnis multitudo ſit levis, plena illicitarum cupidi-
„ tatum, ira æſtuet præcipiti & ad vim iracundia impellatur, hoc
„ reſtat ut terroribus nec manifeſtis, & ejusmodi terribilibus fig-
„ mentis vulgus cohibeatur. „ Hæc *Polybius*. Hoc facile conceſ-
ſerim, antiquos ſæpius lapſos, dum orientalium linguarum & hiſto-
riarum ignari, miris figmentis res per traditionem acceptas corru-
perunt. Interim in eodem luto hæret, ne quid gravius dicam,
ipſe *Sextus*, quamvis ut ſanus eſſe videatur omnem moveat lapi-
dem. *Pag.* 560. ita ait: „ Fortaſſe enim ſtabilior ac conſtantior in-
„ venietur Scepticus, quam ii qui aliter philoſophantur, ſiqui-
„ dem profitetur Deos, convenienter patriis moribus & legibus, &
„ facit quicquid pertinet ad eos pie colendos: quod autem ad philo-
„ ſophicam attinet quæſtionem, nihil agit temere & præcipitanter. „
Ubi recte addit inſignis polyhiſtor *Fabricius:* „ Ineptum eſt quod li-
„ bro XXX. Pyrrh. inſtit. ſect. 2. Deos ſe credere & colere ἀδόξα-
„ στως aſſerit, quæ enim ſic eſſe poteſt ἀσφάλεια. Ineptum quoque,
„ quod in re tam ſeria, modo ut contradicat aliis Philoſophis, malit
„ illi ſuæ ἀσφάλεια renunciare, & argumentis certiſſimis impias ob-
„ jicere cavillationes, quin imo deinde profiteri, eſſe inter utriuſ-
„ que ſententiæ argumenta ἰσοσθένειαν, & non magis, eſſe Deos,
„ quam non eſſe, exinde concludere. Ineptum quoque & ab ἀσφα-
„ λεία philoſophica remotum, quod ita profitetur Deos eosque ſe
„ colere, non quales ἀσφαλῶς perſuaſus eſt, haud inficiandis ra-
„ tionibus, ſed κατα τα πατρια ετη καὶ τους νομους, profeſſurus ita
„ chimeram quamcunque ἀσφαλῶς atque cultu proſecuturus, ſi mo-
„ ribus ita receptum & cautum legibus patriæ fuiſſet. „ Conſen-
tit cum Fabricio cl. *Clericus Tom. XIV. bibl. ancienne & moderne;*
ubi legi digna ſunt, quæ inibi contra Sextum afferuntur. Quod
ſi igitur alius accuſator *Sexto* foret, vir nempe bonus & religionis
amans, ſpeciem haberet, ſed pertinaci ſceptico quis fidem adhibebit?

X.

Sed jam gravior pugna inſtat. Confert *Sextus Evemerum* no-
ſtrum cum *Diagora*, *Theodoro* aliiſque, neſcio quo jure ab anti-
quis pro Atheis habitis. Sed (*primo*) collatio illa nihil probat; ſæpe
ut invidiam conflent viro probo maligni, eum cum inviſis homi-
nibus

nibus conferunt, quod argumentum eſt ab invidia petitum. Ita nuper in libello famoſi Germani, cui titulus: *Fatum Fatuum*, *vidi Spinozam*, *Hobbeſium*, *Carteſium*, *Malebranchium* ſimul jungi: quis tamen credet poſteriores duos eidem cum prioribus ſententiæ addictos fuiſſe? Idem potuit *Evemero* noſtro contigiſſe. Quod ſi enim *Theodorus* cæterique omnem Numinis metum corde eraſerint, facile fieri potuit, ut qui Deos eſſe poſtea negaret, ejusdem criminis argueretur. (*Secundo*) *Protagoram*, *Diagoram*, *Theodorum* revera Atheos fuiſſe, nondum argumentis, quæ omnem dubitationem eximunt, probatum eſſe vidi. Ne prolixus ſim, exempli loco ſumam ſolum *Diagoram Melium*, qui inter alios quam peſſime audit: quod ſi meæ rationes ſufficientes non ſint, cadat per me *Diagoras* cæterique cuncti. *Diagoræ* multa crimina objiciuntur, quæ ordine penſitabimus. Primum eſt quod Orphei, Cabirorum & Eleuſinia ſacra publicaſſet: ex hoc ſane nemo ſanæ mentis atheiſmum extruderit, præſtantiſſimi enim Philoſophorum hæc ridebant. Secundum eſt: quod ligneum ſuum Herculem combuſſerit & per acerbam dicacitatem dixerit: Age ô Hercules, adeſto tredecimum laborem exantlaturus & obſonium mihi cocturus, atque ita correptum in ignem conjecerit. Num inde concludi poteſt eum Atheum fuiſſe? Certe multi cordati & pii viri tempore Reformationis, nimio adverſus imaginum cultum æſtu abrepti, idem cum idolis Romanenſium fecere, quæ non majoris noſtri æſtimant, quam ſapientes inter veteres Deorum imagines. Exemplum haud abſimile legi in vita *Platteri* Valeſii, (*) quam ex autographo edidit ὁ νῦν ἐν ἁγίοις cl. *Huldricus*, grande decus patriæ noſtræ, fautor & amicus ſummus, *Miſcellan. Tig.*

(*) „ Auf einen Morgen, da Zwinglius vor Tag zum Frau-Mynſter predigen ſolte, hatte Platter kein Holz, und als man zur Kirchen gelæutet, gedachte er du haſt kein Holz, und ſind ſo viel Gœzen in der Kirche; weil nun noch niemand zugegen war, gieng er in die Kirche zum næchſten Altar, erwiſchte einen Johannes, nimt ihn in die Schul, fahrt damit in den Ofen, und ſpricht zu ihm: Jægli buke dich, du muſt in den Ofen, ob du gleich Joannes ſeyn ſollſt; als er nun anfieng zu brennen, gab er wegen der Oelfarb groſſe Blatern, da ſagte Platter bey ſich ſelbſten; (verbis in ſpeciem durioribus ſed pro ſeculi moribus interpretandis) Ryhreſt du dich, das du aber nit thun wirſt, ſo will ich das Ofenthyrlin zuthun, du muſt nicht heraus, der Teufel trage dich dann heraus.

Tig. Tom. III. P. 2. *pag.* 251. Si quis inde *Platterum* atheiſmi incuſaret, impudentiſſimus hominum eſſet. Tertium crimen *Diagoræ*, quod gravius, impingit *Cicero*, *Lib. III. de N. D. cap.* 51. ita dicens: „ Diagoras cum Samothraciam perveniſſet, Atheus ille qui „ dicitur, atque ei quidam amicus, tu qui Deos putas humana negli- „ gere, nonne animadvertis ex tot tabellis pictis, quam multi votis „ vim tempeſtatis effugerint, portumque ſalvi pervenerint? Ita fit „ inquit, illi enim nullibi picti ſunt qui naufragium fecerant. „ Idem, cum ei naviganti vectores adverſa tempeſtate timidi & per- „ territi dicerent, non injuria ſibi illud accidere, qui illum in ean- „ dem navem recepiſſent; oſtendit illis in eodem curſu multas alias „ laborantes quæſivitque, num etiam in iis navibus Diagoram ve- „ hi crederent, *& addit Cicero:* Sic enim ſeſe res habet, ut ad „ proſperam adverſamque fortunam, qualis ſit aut quemadmodum „ vixeris, nihil interſit. „ De quo Ciceronis loco antequam quid ſentiam aperiam, duo adnotanda ſunt; primum eſt, quid Athei voce intelligam, ſecundum, quid probare intendam in defenſione *Diagoræ*. Atheus mihi is eſt, qui ſciens volensque aſſerit totum hoc Univerſum, aut neceſſitate quadam naturæ intrinſeca, aut forte fortuna, ſine æterni, ſapientiſſimi & omnipotentis Entis voluntate & moderamine, ortum eſſe. Secundo, defenſionem *Diagoræ* non eouſque extendo, ut me probare poſſe putem argumentis aut ex ipſis, quæ ſequebatur, philoſophiæ principiis, aut certis & evidentibus veterum teſtimoniis, eum revera credidiſſe Deum eſſe Univerſi rectorem; ſed hoc tantum, accuſationes quibus premitur, non tanti eſſe valoris & certitudinis, ut certo concludi poſſit, eum Atheum fuiſſe. Verbo ad ἐποχὴν hac in parte confugiendum eſſe puto, quod ut pateat, ſequentia obſervo. *Primo* non ſatis tuto huic accuſationi *Ciceronis* innitimur. Ponamus nihil e *Socratis* ſcriptis nobis reliqui factum, niſi obſcuram famam de contemtis Diis, & morte violenta propterea injecta, una cum *Ariſtophanis nebulis.* Num inde jure concludi poſſet, ergo *Socrates* talis eſt qualis a nebulone illo depingitur? Minime! vel ut alio exemplo rem illuſtrem. Ponam poſt aliquot ſecula omnia magni *Eraſmi*, acerrimi ſuperſtitionis hoſtis, cedro digniſſima ingenii monumenta aboleri, reſtantibus tantum quibuſdam fragmentis, ex. gr. parte *colloquii*, quod *naufragium* inſcripſit, in quo quendam inducit alterum interrogantem: „ An

„ immi-

„ imminente mortis periculo imploraverit alicujus Divi præſidium; „ *reſpondit ille*, ne id quidem; quamobrem? *inquit*, quia ſpatioſum cœlum, ſi cui Deorum commendarem ſalutem meam, puta Petro, qui prius audiet quod adeſt oſtio, priuſquam ille conveniat Deum, priusquam ille exponat cauſam, ego jam periero. „ Quis quæſo inde legitime inferre poſſet eum *Lucianum* ſeculi ſui fuiſſe, quod calumniatur *Bellarminus*, aut Atheum plane fuiſſe? Similiter cum nihil reſtet de *Diagoræ* operibus, niſi verba illa *Ciceronis* paulo liberiora, minime certe concludere poſſumus, eum omnem Numinis metum corde eraſiſſe. *Secundo*, *Suidas* aperte dicit, eum ideo Atheum vocatum, quod ſcripſerit orationes ἀποπυργίζοντας, orationes debellatorias (quemadmodum olim *Launojus* ignotos Sanctulos, Almanachios, cœlo deturbavit) & quæ everſionem continerent receptæ de Deo ſententiæ, quæ autem tum recepta ſententia omnibus notum eſt. *Tertio*, hæc verba *Diagoræ* forte ultra ſcopum urgentur. Pone hominem pontificiis ſacris addictum & ſuperſtitioni quammaxime deditum, cum alio, qui puriora ſacra Proteſtantium ſequitur, de Sanctorum reliquiarumque præſtitis miraculis loqui: pone hominem illum ſuperſtitioſum, picturam quandam exhibere multorum, qui interceſſione Sanctorum e mille præſentiſſimis periculis liberati eſſent; quid ſi tum noſter reſponderet; ſed illi in hac tabella picti non ſunt, qui fruſtra eorum opem implorantes periere: num inde ergo ſequeretur, eum non Sanctorum tantum exiſtentiam negare, ſed & potentiam & providentiam Dei? Abſit. (*) Ita forte *Diagoras* ex hypotheſi argumentatus eſt: Deos ipſos, quos fingebat antiquitas, miſeros eſſe audivit, hinc concludit, nec bona nec mala ab iis exſpectanda. Utrum jam autem ſimul negarit providentiam Dei, certe aliunde quam ex his verbis peti debet: cum autem nihil quod huc faciat apud antiquos obſervetur,

(*) Simili vero ratione Diogenem ſimul & Diagoram defendit BAYLIUS, voce Diogenes, pag. 294. „ Combien, inquit, y-a-t'il des gens aujourd'hui, qui ſans ceſſer d'être Papiſtes, pourroient & penſer & dire en voyant les ex voto de Nôtre Dame de Lorette, ce que l'on fait dire à Diogene, au ſujet des ex voto de Samothrace? Il y a tant d'autres preuves de l'exiſtence de Dieu, outre celles, qui ſe tirent de l'efficace des prieres, qu'un homme qui rejetteroit celle-ci pourroit neanmoins demeurer très perſuadé qu'il y a un Dieu qui gouverne toutes choſes

vetur, injuſtum videtur hominem atheiſmi accuſare. Ipſe *Euripides* dixit, citante Athenagora:

> Ὠφειλε δ' ειπερ ἐς ἐν ὀυρανω
> Ζευς, μη τον αυτον δυςυχη καθιςαναι

Nec tamen atheiſmi jure, ut ſupra obſervavimus, argui poteſt. (4.) Ex ultimis verbis *Suidæ* patet, *Diagoram* omnes promiſcue a cultu Deorum abſterrere voluiſſe, & qualibet data occaſione cultui publico inſultaſſe, unde cauſa rigidi Athenienſium judicii patet. Ipſe *Anaxagoras*, qui confeſſus eſt, νυς εςι διακοσμιον το των παντων αιτιον; *Atheus* habitus eſt ab Athenienſibus, & talentum promiſerunt illi, qui cum interfecturus eſſet, unde publico illi decreto Magiſtratus inniti non poſſunt Antagoniſtæ. Nec ullum forte ex tota antiquitate exemplum dari poterit, quod is, qui Deum exiſtere negaret, ſed patrio cultui obtemperaret, Atheus vocatus & patria ejectus fuerit. *Epicurei* ubique Romæ in exiſtimatione erant, teſtis eſt *Atticus* aliique. Primos Chriſtianos Gentiles Atheos vocarunt: quod ſi tamen quis divinam religionem abnegare, & in Gentilium caſtra tranſire volebat, non ex iis quæſivere, utrum exiſtentiam Dei crederent nec ne, ſed utrum Diis thure ac vino ſupplicare, Chriſto maledicere, & per genium Cæſaris jurare vellent; quod ſimul ac præſtitere ſecuri erant: unde concludo, vel ſolam negationem Deorum ſuffeciſſe aliquem atheiſmi accuſandi & patria pellendi. (5.) Tandem, ſi omnia quæ ex verbis *Diagoræ* exſculpi poſſunt, vel maxime urgerentur, ſequeretur eum providentiam negaſſe, qui error non multum ab atheiſmo diſtat, ſed tamen ab atheiſmo diſtingui debet: aliud enim eſt aſſerere, totum hoc Univerſum aut neceſſitate naturæ, aut fortuito, ſine ſapientiſſimi Moderatoris nutu extitiſſe, aliud exiſtere tale Numen, ſed quod rerum humanarum nullam curam habeat. Quod ſi hoc *Diagoras* aſſerere voluit, nudavit animi conſcientiam: ſed in quantum hæc verba urgenda ſint, quis ſatis certo nobis demonſtrabit? Interim certum eſt eos, qui providentiam negant, olim cum adſcriptus venerit pœnæ dies, ſimili cum Atheis querela fata ſua deploraturos eſſe.

XI. Sed

XI.

Sed audiamus breviter virorum quorundam cl. argumenta, quibus probare volunt, revera *Diagoram* Atheum fuiſſe. Reverendus *Ed. Stillingflet*, *Orig. S. L. I. p.* 19. *ed. Brem.* putat, *Diagoram* & *Protagoram* vel ideo ab atheiſmi crimine abſolvi non poſſe, quod illi non alio fundamento fidem ſuam de Numine ſuperſtruant, quam illi ipſi quorum cultum ſubvertunt; ſe quidem facile credere Chriſtianos atheiſmi accuſatos minime tales fuiſſe, cum aliunde conſtet, quid ſenſerint, ſed non conſtare, *Diagoram* Deum tantum, non ipſum Numen rejeciſſe Sed hæc reſponſio revera ſupponit, totam antiquitatem nonniſi Deos a Poetis deſcriptos crediliſſe, Numen autem ſupremum ignoraſſe, quod exſertis antiquitatis monumentis contrarium eſt. Quod ſi hoc non ſupponitur, quid prohibet aſſerere, homines pleroſque cultui patrio quidem addictos fuiſſe, ſed ſimul etiam Numinis æterni exiſtentiam profeſſos. Dii apud Gentiles non majori in pretio erant, quam Sancti apud Pontificios: an autem qui Sanctos negat, ſimul Deum negat? *Secundo*, ſi aliunde tam certe perſuaſi eſſemus de principiis religionis *Diagoræ*, quam certi ſumus de Chriſtianorum divino cultu Numinis, nulla quæſtio eſſet inter eruditos de antiquorum illorum atheiſmo, ſed jam cum præter leves quaſdam poſterorum accuſationes nil reliqui nobis ſit, nec accuſare nec tuto defendere poſſumus, ſed rem in medio relinquere.

XII.

Succedit inſignis ille ſeculi noſtri *Varro*, cl. *Fabricius*, qui non ſolum *Diagoræ* novum crimen impingit, ſed & eum Atheum fuiſſe certo aſſerit, in obſervat. ad Sextum p. 561. *Injuriam Diagoræ illatam* Heſychius & Suidas *referunt hanc, quod Pæanem ipſi quis ſurripuiſſet, juratusque negaſſet ſe hoc feciſſe, & tamen poſtea, quum publice pro ſuo protuliſſet, Diagoras exſpectavit, ut perjurus ſtatim graviſſima pœna ſubjiceretur, quod cum non fieret, ſed perjurus etiam laudibus mactaretur, inde concluſit non eſſe Deum, impietatemque ſcriptis profeſſus fuerat*; hinc addit cel. vir: *Qui putant contemtam tantum matrem phrygiam, Cereremque turritam, cujus myſteria exſibilavit,*

lavit, & ab illis homines avocare conatus eſt omni ſtudio, hi non cogitant Diagoræ argumentum nullum eſſe, niſi in Deum univerſe valeat, atque ſolenne eſſe Atheis collectione ejusmodi uti ad omnem divinitatem negandam, quo ſenſu etiam acceptum eſt ex Diagoræ mente a Sexto noſtro & aliis plerisque Ethnicis & Chriſtianis, qui illi locum haud dubie inter Atheos concedunt, quod Vaninus quoque facit exercit. 9. amphitheatri. Ad hæc obſervamus: *primo* in textu *Suidæ* crimen objectum non legi, ſed in notis *Kuſterus* monet, in duobus manuſcriptis id inveniri, & *Pearſonius*, extare in codice Vaticano. Sed *Suidas* eſt autor ſeculi undecimi, & *Heſychius* ſexti, unde hauſit forte Suidas: quis autem tacente de hoc antiquitate his ſolis fidem adhibebit? præſertim cum antiqui diverſas foverint de hac re ſententias. Vide *comment. Ariſtoph. ad nebul. act. 3. ſc.* ubi ad illum verſiculum:

Τις φησι ταυτα ςρ. Σωκρατης ὁ Μηλιος.

Addit *Scholiaſtes*: *Inſimulati ſunt Melii impietatis ob Diagoram, qui cum pecuniam apud quendam depoſuiſſet, eaque fraudatus eſſet, in impietatem lapſus eſt, aut ob id quod patriam ejus Melum Athenienſes afflixiſſent.* Unde patet incertum potius rumorem quam conſtantem veterum opinionem fuiſſe, ſaltem Heſychii auctoritas tanta non eſt, ut ejus teſtimonio ſolo niti poſſemus. 2. Sed ſupponamus hæc dicta fuiſſe a *Diagora*, nondum *atheiſmi crimine* ideo jure argui poteſt: (1.) enim ipſe *Euripides*, quem cl. vir alibi defendit, ex miſeria hominum concluſit, Jovem revera Deum non eſſe, ſed itidem miſerum; & loca *Ovidii* & *Quintiliani*, quæ ipſe addit, juncta iis quæ *Muretus orat. vol. 2. orat. 3.* habet, ſatis produnt, non inde ſtatim ad *atheiſmum* argumentari licere: (2.) duplicem poteſtatem voci Θεὸς Gentiles ſubjiciebant, mox ſignificabat Deum aliquem, qualem Poëtæ fingunt, mox vero æternum & ſapientiſſimum Numen. Jam quæritur, utrum Diagoras dolore illatæ injuriæ victus, argumentari voluerit ad negationem utriusque propoſitionis ita: cum homines perjuri & rapaces non puniantur, ſequitur nec Deos nec ullum Numen exiſtere; an vero tantum, ergo Dii non ſunt: quis jam hoc explicabit, niſi qui eſt cordium ſcrutator? Quod ſi, quousque hæc extendenda ſint, explorate aſſeri.

ſeri non poteſt, atheiſmus etiam objectus incertus erit. (3.) Quæritur utrum Diagoras, nimio doloris æſtu abreptus, poſtea ſedatis turbidis affectibus mentem non mutaverit, quod multis ſæpe pientiſſimis contigiſſe novimus, qui miſerum ævum trahentes, & injuriis obruti dubitarunt per tempus, an nobis rector eſſet. Sed ait vir ſummus, *Diagoræ argumentum nullum fore, niſi in Deum univerſe valeat.* Ego vero argumentum a miſeria hominum petitum nihil probare credo, ad exiſtentiam & providentiam Dei ſubvertendam. Sed hoc non quæritur; quæritur quantum valuerit ex mente *Diagoræ;* paſſim Dii vindices bonorum apud veteres deſcribuntur: jam fortaſſe, certo enim non aſſero, nonniſi ſubverſionem opinionis de Diis communiter receptæ in animo habuit. Qui autem Atheiſmi accuſari debet, illum Entis ſummi exiſtentiam aut clariſſimis verbis, aut conſequentiis longe evidentiſſimis negaſſe oportet, quod hic locum non habet. (4.) Cum liber ille *Diagoræ*, in quo atheiſmum profeſſus eſſe dicitur, non adſit, ad ἐποχὴν eo magis confugiendum eſſe puto, præſertim cum ea, quæ *Suidas* habet, potius Deorum quam Numinis negationem inferunt. (*)

XIII.

Cl. *Baylius*, qui neſcio quo ſtudio Atheorum catalogum adaugere voluit, & noſtrum Atheum eſſe aſſeruit, in voce *Diagoras. Ce fut* (ita ait,) *l'un des plus francs & des plus determinés Athées du monde, il n'uſa point d'équivoques ni d'aucun patelinage, il nia tout court, qu'il y eut des Dieux.* Satis confidenter profecto! Sed nil credo ſine argumentis, quæ optarem a tanto Philoſopho allata fuiſſe; ſed præter *Heſychii*, *Suidæ* & *Ciceronis* loca nihil af-

 fert,

(*) Suidas ex interprete Ariſtophanis hæc de Diagora narrat: „ Athenienſes per præconis vocem promulgarunt adverſus Diagoram, & in ærea columna ſcripſerunt, ut ille quidem, qui eum interfeciſſet, talentum acciperet; ille vero, qui vivum adduxiſſet, duo. Hoc autem promulgatum fuit propter ipſius impietatem, quia myſteria narrabat omnibus, ea evulgans & extenuans, & eos, qui volebant initiari, extenuans. „ En fontem accuſationis! Ob eandem rationem Alcibiadem accuſatum fuiſſe, tradit Plutarchus, & Æſchylum vitæ diſcrimen adiiſſe memorat Euſtath. comment. in Ariſtot. Eth. Lib. III. cap. 50. niſi ad Dionysii aram fugiſſet, atque Areopagi auxilium imploraſſet.

fert, neque hæc loca ſatis accurate examinat, & defenſionem *Clementis Alexandrini* breviter rejicit. Occaſione equidem criminis a *Suida* allati in hæc verba erumpit : *Il faut avouer que jamais auteur n'a éte plus amoureux de ſes ouvrages que Diagoras, & ne les a oſé mettre à un tel prix. Quoique Diagoras a perdu la gloire qu'il attendoit de l'un de ſes livres, il faut que tout l'Univers en ſouffre, il faut que la Nature ſoit privée de ſon directeur & de ſon conſervateur : quelle compenſation eſt ce que cela ?* Sed cum teſtimonium *Suidæ* a *Bælio* non ſatis examinatum ſit, his commentationibus opus non eſt. Tandem cl. *Buddeus* in tractatu de *ſuperſtit. & atheiſmo, pag.* 48. & 72. *Diagoram, Theodorum, &c.* quos Sextus jungit, defendi non poſſe ait. *Nullas* (ita loquitur) *quæ Theodorum ab hac ſuſpicione liberare poſſint a viris doctiſſimis allatas rationes video. Patrum quorundam, teſtes veritatis contra polytheiſmum Gentilium undique conquirentium, & ab atheiſmi ſuſpicione facile abſolventium effata, hic in cenſum non veniunt:* idem repetit in vita *Diagoræ*. Revera teſtimonia Patrum argumentis deſtituta nihil faciunt, uti nec hodiernorum Theologorum, qui in ſuam rem ſæpius antiquos trahere volunt. Ita *Theophilus Evemerum* atheiſmi accuſat, quem tamen ipſe mecum defendit. *Clemens* vero *Alexandrinus* noſtrum defendit, cujus autoritate ego niti nolo. Hoc tamen minime credo, Patres, quorum religio atheiſmi accuſabatur, eos in numerum veritatis confeſſorum relaturos fuiſſe, qui omnium confeſſione, adjectoque pondere argumentorum convicti fuiſſent profeſſæ impietatis; ſed cum viderent homines ſæpe innocentiſſimos atheiſmi accuſari, quod Deos rejicerent, & nonniſi obſcura fama de antiquis illis atheiſmi ſuſpectis adeſſet, probabili conjectura aſſeruerunt, forte ejuſmodi homines Deum profeſſos, in quo utrum erraverint nec ne, teſtimonia certiſſima afferenda eſſent; quod cum non fiat, prudentiæ & æquitatis leges poſtulare videntur, ut temere nil affirmemus. Sed nullas allatas rationes vidit cl. Theologus, quibus a ſuſpicione *Diagoras* liberetur. Sed & ego in libello cl. viri nullas evidentes rationes adductas eſſe vidi, quibus probetur ad conſcientiam, eum *Atheum* fuiſſe, niſi ſimplicem accuſationem veterum pro argumento habeamus, quæ argumentandi ratio ſi valeat, quis innocens erit?

XIV. Sed

XIV.

Sed ad finem propero, & redeo ad *Evemerum*. Notavi ſupra, eum a *Theophilo Antiocheno* atheiſmi accuſari, & revera ſi hæc aſſeruit, quæ illi objicit, nullum dubium eſſet, quin profeſſus Atheus eſſet. Sed cum, unde hæc petita ſint, non conſtet, neque ipſe Cicero aut alii hujus rei mentionem fecerint, quod tamen facturos fuiſſe probabile eſt, præterea nihil in fragmentis Ennianis, quod huc trahi poſſet, adſit, Theophilo aſſentiri non poſſum, præſertim cum ex toto opuſculo appareat, fuiſſe hominem non magno judicio & eruditione præditum. Stoicos aſſeruit ſimpliciter negare Deum, pag. 82. quod falſum eſt, niſi neſcio quem conſequentiarum nexum in auxilium trahas: in aliorum Philoſophorum opinionibus enarrandis ut plurimum a veritate deviat. Idem pag. 116. aſſerit, omnes ſcriptores, quotquot tradidere Deorum multitudinem, tandem unum Deum profeſſos. *Lib. III.* initio contrarium aſſerit. Et qui vel ſolam *Hexaëmeri* explicationem legit, quantus Theologus & Philoſophus fuerit, perſpiciet. Interim *Evemerum* ſecutus eſt *Ennius*, qui Deum exiſtere profeſſus eſt. Vide vitam ejus, pag. 25. Quemadmodum igitur Patri eccleſiæ ſimpliciter alios defendenti non credo, ita nec ſimpliciter *Theophili* accuſationibus, quæ argumentis deſtitutæ ſunt, fidem adhibere poſſum.

XV.

Interim non diffiteor, fieri potuiſſe, ut *Evemerus* noſter, recta argumentandi methodo neglecta, ſimul cum Diis Deum ipſum negaverit; eo enim tempore, quo deteſtanda ſuperſtitio orbem inundavit, & tot fabulæ & ficta miracula, tot fraudes in oraculis & alibi obſervabantur, viri non facile verum a falſo diſtinguentes in exitiale atheiſmi baratrum prolabi potuere. Ἐνιοι ὑποσφαλλεντες παντεπασιν εις δεισιδαιμονιαν ωλισθον. Οι δε φευγοντες ὡσπερ Ελος την δεισιδαιμονιαν ἰλαθον ἀυθις ὡσπερ εις κρημνον ἐμπεσοντες την αθεοτητα. Verba ſunt *Plutarchi*, *lib. de Iſ. & Oſir. pag.* 378. E contra ſi quis bene vel de principiis ſolum Theologiæ naturalis convictus fuerit, difficulter ad religionem aliquam abſurdis fabulis ſcatentem adduci poterit. Et tamen hoc nuper ſuo exemplo perſuadere voluit

luit autor vitæ Archiepiſcopi Cameracenſis *Fenelonii*, qui ſe *Deiſtam* fuiſſe, ab Archiepiſcopo autem in eccleſiæ romanæ gremium adductum aſſerit. Nimirum ajebat ille, aut religioni catholicæ aſſentiri debes, aut Deiſta manere, nullum eſt medium. Sane miri cujuſdam temperamenti virum oportet fuiſſe hunc Deiſtam, qui ſe ejuſmodi argumentis convinci paſſus eſt. Mira eſt hæc metamorphoſis, omnibus Ovidianis incredibilior. Scilicet Proteſtantes in poſterum omnem religionis chriſtianæ profeſſionem abjicere debent & Deiſtæ fieri, hinc ſane exiguus eſt in caulam romanæ eccleſiæ ſaltus! Itane variat eccleſia in methodis convertendi, cum tamen omnis variatio, teſte *Boſſueto*, nonſolum periculoſa, ſed certiſſimus falſæ doctrinæ character ſit? Nimirum facile ſalvari potes, ſi credis Deum eſſe; exiſtere in Italia hominem infallibilem; hunc aſſerere librum quendam eſſe divinitus conceſſum, cumque ad ejus nutum explicatum, licet nobis non perſpectum, ſimplici aſſenſu amplectendum; credenda mille miracula a Sanctis & reliquiis præſtita, credendam reſurrectionem Jeſu Chriſti, Apoſtolorum fide roboratam, & ſimul omnem fidem ſenſibus eſſe denegandam; credendum idem ſimul eſſe & non eſſe; credendum fruſtulum panis eſſe verum corpus Chriſti, licet omnes quotquot in mundo eſſent homines ad mirum hoc ſpectaculum viſendum convocati nil niſi tenuis particulæ farinaceæ fruſtulum viderent; credendum idem corpus ſimul Romæ & Pariſiis eſſe; credenda omnia ſine examine, aut examinanda, ſed ita ut evidentiſſimæ tuæ perſuaſioni anteferas hominis Itali voluntatem rationibus etiam deſtitutam; credenda hæc ſub pœna inferni, imo hæc fides ferro, igne, & ſi quæ alia ſancti officii convertendi remedia, contra omnia conſcientiæ jura propaganda eſt. Sane ſi quis hæc ratione inſtructus concoquere poterit, is per me vel boves alatos credat. Scio non tam crude & ſimpliciter hæc ab Epiſcopo prolata, ſed ſi ratiocinari voluiſſet, facile hæc principia eccleſiæ romanæ invenire potuiſſet proſelytus iſte. Sed ſolent multi ex eccleſiæ romanæ Præſulibus religionem ſuam depingere non qualis eſt, ſed qualem oporteret eſſe. Hinc theologis hic problema ſolvendum offero. Quæritur nempe: utrum quis, de religionis naturalis principiis convictus, rationi & conſcientiæ convenientius ageret, ſi Deiſta maneret, an vero ſi religioni eccleſiæ romanæ, qualis revera eſt in omni ſuo complexu, ſeſe adjungeret; poſito,

Digitized by Google

poſito, quod alterutram ex his duabus amplecti deberet. Mihi facile ſolvendum hoc problema videtur. Ego hactenus pro mea ſimplicitate credidi, non poſſe non in eccleſia romana multos Atheos & Deiſtas dari, cum videant propriæ conſcientiæ dictamen & examen religionis tantopere negligi, & fictis miraculis omnia plena eſſe: contra ea Proteſtantium cœtum, ubi omnia jubentur ad rigidum examen vocari fidei dogmata, nec ullæ aniles ſuperſtitiones & ficta miracula locum habent, in quo S. Litteræ cujuſvis conſcientiæ approbandæ offeruntur, nullam Deiſtæ refugiendi cauſam habent, nec nonniſi per principia noſtra ad religionis chriſtianæ divinitatem agnoſcendam, ſi ratiocinari velint, adduci poſſunt. Superſtitionibus autem in eccleſia romana omnia ſcatere loquitur experientia, & fatentur ſubinde viri candidi hujus eccleſiæ; vide verba cl. *Monteſalconis* apud J. *Clericum*, *Bibl. anc. & modern. T.* 13. *p.* 31. Sed ſolide mea opinione *Fenelonii* argumenta ſubvertit vir non minus munerum dignitate & ſplendore quam eruditione nobiliſſimus, illuſtris Baro *de Metternich*, in libello germanico idiomate Francofurti edito. Quod ſi tamen *Evemerus*, (ut in viam redeamus) tam ſtupidus fuit, ut quoniam hominum quorundam vel ambitio affectavit, vel ſtoliditas detulit mortalibus divinos honores, propterea is negaverit, dari omnino alium præter hos longe diviniorem Deum, autorem mundi, omnique veneratione & cultu digniſſimum, næ is non minus inſaniit, ac qui negaret verum dari regem, quoniam in ſcena commentitios, vel in morocomiis imaginarios videt principes, ut eleganter loquitur cl. *Fabricius* in *obſervat. ad S. Empyr.*

XVI.

Si quæras jam, mi *Nonni*, cui bono hæc omnia diſputata ſint, ſic habe. (1.) Officium omnium eſſe puto, viros celebres temere accuſatos defendere. (2.) Superſtitionem teneris adoleſcentium animis eradicandam, & contra ea veritates ad ſalutem neceſſarias, non aliud agendo, ſed ſumma vi & evidentia implantandas. Tandem moderationis & prudentiæ leges in dijudicandis aliorum opinionibus exacte obſervandas. Hæc eſt, amicorum optime, ſententia mea de *Evemero*, quam mutabo, ſi diſſenſeris tu;

cur diſſentias explices rogo. Quamvis enim tibi cedere debeam, rectius tamen arbitror, in tanta re ratione ſuperari. Proinde ſi non errare videar, id ipſum quam voles brevi epiſtola, ſed tamen ſcribe; confirmabis enim judicium meum: ſi erravero longiſſimam para. Num corrupi te, qui tibi, ſi mihi accederes, brevis epiſtolæ neceſſitatem, ſi diſſentias, longiſſimæ impoſui? Vale.

DISSER-

DISSERTATIO
DE
THEOLOGIA
M. T. CICERONIS.*

Sect. I.

Quamvis certum ſit, *eruditionem*, *eloquentiam*, aliarumque utilium rerum ſcientiam, ab omnibus, qui vera rerum norunt pretia, æſtimari; æque certum tamen eſt, multum ſplendoris his virtutibus decedere, ſi *probitas*, *veritas* ac *recti ſtudium*, iis non accedant: cum enim illi, qui alios eruditione ſuperant, identidem clamitent, incredibilem eſſe eruditionis vim ad promovenda ſocietatis commoda, atque ad perficiendam in univerſum mentem humanam; ſimul tamen res ſuas ita inſtituant, ut facile pateat, eos tempori inſervire, probitatem, religionem, & veritatis promovendæ ſtudium, aut prorſus negligere, aut cum demum lacertos ſuos movere, quando id e re ſua eſſe putant; non ſolum ipſa eruditio in illorum animis, qui verum a falſo diſtinguere haud poſſunt, & exiguo veritatis virtutiſque amore tacti ſunt, vileſcit; ſed & ſibi perſuadent firmiter, quo quis ſit doctior, acutior, ſapientior; eo minus religioni eum & virtutibus

Xxx xxx 2 deditum

(*) Inter recentiores vitæ fatorumque Ciceronis ſcriptores memorandi doctiſſimi viri Middlethonus & Morabinus. Utrum vero data opera in theologiam excellentiſſimi hujus viri inquiſiverint, dicere non poſſum, cum ſcripta hæc videre, nedum evolvere hactenus non licuerit.

Digitized by Google

deditum eſſe. Fateor illam concluſionem iniquam eſſe & ineptam: ſunt enim varii & multiplices animorum receſſus: veritas & error, religio & ſuperſtitio, eruditio & inſipientia, miris modis in animis hominum contemperatæ atque commixtæ ſunt: interim multi vix ſibi perſuadere poſſunt, ſerio & ex animi ſententia viros illos eruditos de conſcientia & religione loqui. Ita novimus in Gallia ex. gr. magnum eſſe numerum virorum perſpicaciſſimorum atque doctiſſimorum, qui ad miraculum uſque & ſtuporem in variis diſciplinis & artibus ſunt exercitati, diverſosque errores raro ingenii acumine detexerunt & refutarunt: iidem tamen, cum de religione agitur, ſilent; ineptas ridiculas, Deoque contumelioſas opiniones aut defendunt, aut ita ſaltem loquuntur, agunt ac vivunt, ac ſi eas adprobarent; nullam aut exiguam moleſtiam devorare volunt, quoties impetu aliquo ad ineptias & ſuperſtitiones, quas longa dies confirmavit, profligandas opus eſſet: unde mirum non eſt, eruditionem a multis tanti non æſtimari, quanti oporteret.

II.

Si nobis vitam, mores & res geſtas veterum eruditorum in memoriam revocemus, inter multos alios exemplo eſſe poteſt nobiliſſimus ille reipublicæ romanæ Conſul *M. T. Cicero.* Vir hic de republica, optimarumque literarum ſtudiis præclare meritus, in cœlum extulit laudibus eruditionem, eloquentiam, philoſophiæ ſtudium; erat quin etiam eo ingenio præditus, ut ſuperſtitionis cauſas & fœditatem facile detegere, melioraque ſuadere potuiſſet: quod, cum ex aliis ſcriptis, tum ejus libris cummaxime philoſophicis conſtat. Idem tamen excellentiſſimus vir aliter plane in *villa* cum amicis, aliter *Romæ* locutus eſt. Receptas opiniones de Numinis cultu ſtultas licet & ineptas tolerandas putabat; neque ingenio ſuo, quo valebat, nec eloquentiæ item & eruditionis apparatu, ad funditus ſubvertendam ſuperſtitionem uſus eſt. Certe ſi tantum laboris & ſtudii impendiſſet; ad religionem puram caſtamque, quatenus illa rectæ rationis principiis addiſci poteſt, introducendam & promovendam, quantum contulit ad reipublicæ ſalutem conſervandam; apud poſteros omnes, eosque ſapientiſſimos optimosque, majorem non ſolum ſibi famam adquiſiviſſet, ſed & ſuæ conſcientiæ

atque

atque ſapientiæ convenientius egiſſet. Defuit igitur nobiliſſimo & excellentiſſimo viro ſtudium verum rectumque cuſtodiendi, veritatemque ſuperatis omnibus obſtaculis defendendi. Interim negare nolim, *Ciceronis* ingenii indolem ita fuiſſe comparatam, ut ad hoc vitium, quod in eo aliisque notamus, naturali quadam propenſione inclinaverit. Notum eſt & experientia confirmatum, mentem pro varietate temperamentorum ad quasdam actiones peragendas vel procliviorem, vel ineptiorem eſſe. Inde fieri ſolet, ut quidam ad voluptates, alii ad gloriæ ſtudium, ſuperbiamque propendeant. In aliis mira eſt & felix aliquando ſanguinis & humorum contemperatio; crediderim inſuper, mentes interna naturæ conſtitutione diverſiſſimis, ante omnem meditationem & inſtitutionem, proprietatibus eſſe ornatas, adeo ut in aliis *vis judicandi*, in aliis *imaginandi*, &c. melius vel infirmius ſeſe exerat. Quod ſi jam quis attente ſcripta *Ciceronis* evolvat, deprehendet, quantum temperamentum in animum ejus valuerit, quæque ejus fuerit ratio, nimirum *cholerico-ſanguineum*, ut artis Doctores loqui ſolent, eum fuiſſe patet: (*) hocque manifeſtum eſſe videtur, non ſolum ex ſcriptis, ſed univerſa vivendi ratione: (**) ab una parte in eo elucebat

(*) In eandem ſententiam propendit clariſſimus noſter Brukerus, hiſt. crit. philoſ. Tom. II. pag. 43.

(**) Cum his conveniunt, quæ habet clariſſimus elegantiorum literarum apud Gœttingenſes nunc Profeſſor J. M. GESSNERUS in vita Ciceronis, quam Chreſtomathiæ Ciceronianæ olim præfigendam curaverat, §. 94. *Sollen wir auch von dem Character und Hauptaffect des Ciceronis etwas gedenken, ſo glaube ich, man thut nicht unrecht, wenn man ſagt, daß ſeine Ehrbegierde, ſo fern ſie durch eine natyrliche Furchtſamkeit modificirt und gleichſam regieret worden, die Quelle ſeiner meiſten Handlungen geweſen.* Et §. 96. adjicit: *Es war alſo die Ehrbegierde, welche damahl zu Rom faſt eben ſo viel als das Wort Tugend bedeutete, wie das Hauptgewicht an einem Uhrwerk, die treibende Urſache aller Verrichtungen Ciceronis: Seine natyrliche Furchtſamkeit aber verurſachte bey ihm, was in einem Uhrwerke die ſogenannte Unruhe, welche dem Gewicht einigermaſſen widerſtehet, und das ganze Werk dadurch in Ordnung erhalt: Dieſes kann man in allen Theilen ſeines Lebens, ſonderlich aber ſeiner Secte in der Philo-*

Digitized by Google

acre ingenium, eruditionis & laudis ſumma cupido, jactantia, ſtudium inclareſcendi; ab altera *imaginationis maxima vis, dicendi peritia, metus & triſtitiæ perpetua mixtura, animus ad ſales & jocos aptiſſimus atque intentiſſimus.* Eo ingenio fuit præditus, ut errores paſſim circa religionem graſſantes non ſolum videre, ſed & ſenſim ſenſimque ex animis hominum evellere potuiſſet, ni metus, amorque otii literarii obſtitiſſet. Amore *divinæ* illius *ſcientiæ*, quam *philoſophiam* vocant, tactus erat; at periculum adire ob illam, aut obſtantia impedimenta propellere, quod innumeri ex Chriſti diſciplina faciebant, forti animo noluit. Hæc autem animi adfectio mature ſatis ſeſe in eo exeruit: ab ineunte ætate ſingulari deſiderio literis vacavit, adeo, ut omnes boni ſpem conciperent, eum talem fore, qualem cognitum judicarunt: multis in locis ipſemet ætatis juvenilis ſtudia & exercitationes enarrat. Uſus eſt puer græcis Doctoribus, quod ipſe in epiſtola ad M. *Titinnium*, referente *Suetonio* de clariſſimis Rhetoribus, exponit, &c. ita ſcribens: *Equidem memoria teneo, pueris nobis, latine docere cœpiſſe L. Plotium quendam: ad quem cum fieret concurſus, quod ſtudioſiſſimus quiſque apud eum exerceretur, dolebam mihi idem non licere. Continebar autem doctiſſimorum hominum auctoritate, qui exiſtimabant, græcis exercitationibus ali melius ingenia poſſe. Annus decimus ſextus terminus eſt pueritiæ Ciceronis, in qua, ut Plutarchus ſcribit* (verba ſunt *Fabricii*, qui accuratiſſime illuſtris Conſulis vitam ſcripſit) *cum eas artes, quibus ætas puerilis ad humanitatem informari ſolet, diſceret, ingenium ejus ita eluxit, tantumque nominis & gloriæ inter pueros habuit, ut eorum parentes viſendi Ciceronis cognoſcendæque celebratæ celeritatis in diſcendo gratia ad ludum venirent, pueri quoque honoris gratia Ciceronem medium deducebant; de quo honore Plutarchus in præceptis civilibus, & Ovidius* lib. V. *Faſtorum:*

Et medius juvenum, non indignantibus ipſis,
Ibat, & interior, ſi comes unus erat.

Laudat

ſophie, *an ſeiner Auffyhrung* in puncto religionis, *bey der Catilinariſchen Conſpiration, bey ſeinem Exilio, in den byrgerlichen Kriegen, und endlich an dem lezten Actu ſeines Lebens vvahrnehmen.*

Laudat etiam Plutarchus indolem Ciceronis, ac plane ipſam ejus naturæ fuiſſe ait, qualem Plato lib. V. de republica in Philoſopho & homine docili requirit, ubi Socrates ita concludit, ὐκ ὐν καὶ τον φιλοσοφον σοφιας φησομεν ἐπιθυμηθην εἰναι, ὐ της μιας της δὐ, ἀλλα πασης. *Puer Cicero cum poëſi imprimis delectaretur, Pontium Glaucum tetrametris compoſuit, quem ſua etiamnum ætate extitiſſe Plutarchus refert.* Hactenus *Fabricius.* Quemadmodum autem ſingularis ingenii bonitas ex miro diſcendi ardore eluxit abundantiſſime; ita hoc cummaxime oſtendit in eo, quod a teneris philoſophiæ amore ardentiſſimo teneretur. *Vulgares animæ in tricis* hærent, & minutis præceptionibus delectantur; nec facile animum ad divinæ illius ſcientiæ, philoſophiam puto, amorem adjungunt: præclara ingenia nonniſi rerum excellentiſſimarum & optimarum contemplatione animum paſcunt. Inter diſciplinas autem omnes facile prima tenet *philoſophia;* eam mature adamavit *Cicero.* Pluribus in locis de ſe hoc fatetur ipſemet. Ita *lib. II. de offic. ſect. I. pag. m.* 59. „ Nihil agere autem cum animus non poſſet, in his ſtudiis ab initio „ verſatus ætatis, exiſtimavi honeſtiſſime moleſtias poſſe deponi, „ ſi me ad philoſophiam retuliſſem, cui cum multum adoleſcens „ diſcendi cauſa temporis tribuiſſem, poſteaquam honoribus inſervire cœpi, meque totum reipublicæ tradidi, tantum erat philoſophiæ loci, quantum ſuperfuerat amicorum & reipublicæ temporibus. *Et paucis interjectis:* Quid eſt enim, per Deos! optabilius „ ſapientia? quid præſtantius? quid homini melius? quid homine „ dignius? Hanc igitur qui expetunt, Philoſophi nominantur: „ nec quidquam aliud eſt philoſophia, ſi interpretari velis, quam „ ſtudium ſapientiæ. Sapientia autem eſt (ut a veteribus philoſophis definitum eſt) rerum divinarum & humanarum, cauſarumque, quibus hæ res continentur, ſcientia, cujus ſtudium qui „ vituperat, haud ſane intelligo, quidnam ſit quod laudandum „ putet. „ De *ſenect.* fere ab initio: „ Mihi quidem ita jucunda „ hujus libri confectio fuit, ut non modo omnes abſterſerit ſenectutis moleſtias, ſed effecerit mollem etiam & jucundam ſenectutem: nunquam igitur laudari digne poterit philoſophia, cui „ qui pareat, omne tempus ætatis ſine moleſtia poſſit degere. „ *Quæſt. Tuſc. lib. V. ſect.* 2. „ Sed & hujus culpæ & ceterorum vitiorum peccatorumque noſtrorum omnis a philoſophia petenda

„ correctio

Digitized by Google

„ correctio eſt; cujus in ſinum cum a primis temporibus ætatis „ noſtra voluntas ſtudiumque nos contuliſſent, his graviſſimis ca- „ ſibus in eundem portum, ex quo eramus egreſſi, magna jactati „ tempeſtate confugimus. O vitæ philoſophia dux, ô virtutis inda- „ gatrix, expultrixque vitiorum, quid non modo nos, ſed omni- „ no vita hominum ſine te eſſe potuiſſet? Tu urbeis peperiſti; tu „ diſſipatos homines in ſocietatem vitæ convocaſti; tu eos inter ſe „ primum domiciliis, dein conjugiis, tum literarum & vocum „ communione junxiſti; tu inventrix legum; tu magiſtra morum „ & diſciplinæ fuiſti; ad te confugimus; a te opem petimus; tibi „ nos ut antea magna ex parte, ſic nunc penitus totoſque tradimus. „ Taceo alia loca idem abunde teſtantia. Hinc etiam factum, ut omnium tum temporis florentium ſectarum Profeſſores audiret: nimirum ex *Stoicorum* familia, *Poſſidonium* & *Diodotum*; ex *Epicuri* diſciplina, *Phædrum* & *Zenonem*; ex *Academicis*, *Philonem* & *Antiochum*; ex *Peripateticis* tandem *Cratippum* & M. *Piſonem*. Horum omnium opiniones atque ſententias in libris ſuis philoſophicis eleganter ac perſpicue tradidit, adeo ut dubitari non poſſit, eum maximam vitæ partem philoſophiæ conſecraſſe. Patet ſimul inde, quid ad doctiſſimi *Schotti* quæſtionem, quam cap. IX. in *Cicerone a calumniis vindicato* propoſuit: An nimirum Philoſophus *Cicero* cenſendus? reſpondendum ſit. Nimirum iraſcitur vir doctiſſimus illis, qui hanc gloriam ſummo viro detrahere conantur. Mea autem opinione omnis lis ex *definitione Philoſophi* pendet. Si eo nomine intelligamus virum excellenti ingenio præditum, in præſtantiſſimorum Philoſophorum ſcriptis verſatum, & in pleriſque rectius cæteris eruditis ratiocinantem, negari non poteſt *Ciceronem* Philoſophum fuiſſe. Si vero Philoſophi nomine intelligamus hominem, qui ſola ratiocinatione adjutus, ex *proprio ingenio*, ex certis immotiſque principiis, univerſum aliquod veritatum ſyſtema condit, atque ſervata ubique evidentia, ſingulas partes ſeu corollaria ex principiis ſuis deducit, tum negamus *Ciceronem* hoc nomine dignum eſſe. Major in eo erat imaginatricis, uti vocant, facultatis, quam vero judicii vis: hinc in diſcuſſione quæſtionum philoſophicarum non ſolum de ſtyli elegantia oſtendenda quammaxime ſollicitus eſt; ſed & in examine ſententiarum, plerumque ignarus quo ſe verteret, hæſitabat. Adde quod ex orationibus cum inprimis pateat, cum ſæpiſſime

Digitized by Google

piſſime æſtum imaginationis ſecutum, neque dicta ſua ad accuratas Logicæ leges attemperaſſe. Quo major autem eſt facultatis imaginatricis vis, eo minus acutum eſſe ſolet judicium. Nolo mihi credi qui Philoſophus non ſum, ſed viro, quem inter Philoſophos referunt omnes, nimirum J. *Lokio* in *tentamine de intellectu hum.* lib. II. cap. 11. ita dicenti: *Plus* (inquit) *la faculté du jugement eſt groſſiere, ou mal employée à marquer une diſtinction d'une choſe d'avec une autre, plus nos notions ſont confuſes, & plus nôtre raiſon s'égare. Si la vivacité de l'eſprit conſiſte à rapeller promptement & à point nommé les idées qui ſont dans la mémoire; c'eſt à ſe les répréſenter nettement, & à pouvoir les diſtinguer exactemeut l'une de l'autre, lors qu'il y a de la différence entre elles, quelque petite qu'elle ſoit, que conſiſte pour la plus grande part cette juſteſſe, & cette netteté de jugement, en quoi l'on voit qu'un homme excelle au deſſus d'un autre. Et par là on pourroit peut être rendre raiſon de ce, qu'on obſerve communement, que les perſonnes, qui ont le plus d'eſprit, & la mémoire la plus promte, n'ont pas toûjours le jugement le plus net & le plus profond. Car au lieu, que ce, qu'on appelle eſprit, conſiſte pour l'ordinaire à aſſembler les idées, & à joindre promptement & avec une agreable varieté celles, en qui on peut obſerver quelque reſſemblance, ou quelque rapport, pour en faire de belles peintures, qui divertiſſent & frappent agreablement l'imagination: le jugement conſiſte au contraire à diſtinguer ſoigneuſement une idée d'avec une autre; ſi l'on y peut trouver la moindre différence, afin d'éviter, qu'une ſimilitude ou quelque affinité ne nous donne le change en nous faiſant prendre une choſe pour l'autre. Il ne faut pour cela faire autre choſe, que chercher une metaphore, & une alluſion, en quoi conſiſtent pour l'ordinaire ces belles & agréables penſées, qui frappent ſi vivement l'imagination, & qui plaiſent ſi fort à tout le monde, parce que leur beauté paroit d'abord, & qu'il n'eſt pas néceſſaire d'une grande application d'eſprit, pour examiner, ce qu'il y a de vrai, ou de raiſonnable. L'eſprit eſt ſatisfait de la beauté de la peinture, & de la vivacité de l'imagination, ſans ſonger à regarder plus avant. Et c'eſt en effet choquer en quelque maniere ces ſortes des penſées ſpirituelles, que de les examiner par les regles ſeveres de la vérité, & du bon raiſonnement: d'où il paroit, que l'eſprit conſiſte en quelque choſe, qui n'eſt pas tout à fait d'accord avec la vérité & la raiſon.* Hactenus

Digitized by Google

Lokius. Quando autem dicimus eo ſenſu, quo vocabulum ſumimus, *Ciceronem Philoſophum* non eſſe; nihil quicquam honori & gloriæ ipſius detrahimus: præterquam enim, quod pauciſſimis contingat, ad id faſtigium ſapientiæ pervenire; cogitandum eſt, quibus temporibus vixerit *Cicero*, quibusve curis fuerit diſtrictus & negotiis. Sed audiamus tamen, exercitii gratia, rationes, quibus *Schottus* probare voluit, *Ciceronem* inter *Philoſophos* referendum: „ Qui (inquit) Ciceronem Philoſophorum numero eximunt, næ illi præpoſteri „ ſunt, atque iniqui ingeniorum cenſores: cum primus ille Ro„manorum, ut paſſim gloriatur, philoſophiam Græcorum pro„priam latina civitate donaverit, ad poſterosque transmiſerit. *La*„*ctantius* adhæc *Firmianus* (quo Chriſtianorum ad Ciceronem pro„pius acceſſit nemo) Tullium modo perfectum, modo ſummum, „ modo romanæ philoſophiæ principem honoris gratia appellare „ non dubitat. Quid M. *Fabius*, beatus *Auguſtinus*, Hipponen„ſium Epiſcopus, parentumque memoria *Rodolphus Agricola* decus „ Friſiæ, nonne ſua ex ejus fontibus hauſerunt? *Auguſtinus* pro„fecto lecto ejus Hortenſio, qui liber de laudibus erat philoſo„phiæ, adeo admirari ſe ſolitum ſcribit, nihil ut hic requireret „ amplius præter Jeſu Chriſti nomen. Hujus vero libri lectione „ ad chriſtianæ, hoc eſt veræ philoſophiæ contemplationem incen„ſum ſe fuiſſe ingenue confitetur lib. III. confeſſ. cap. 4. „ Sane hæc ipſa apologia oſtendit, *Schottum* ignoraſſe, quis veri nominis Philoſophus ſit dicendus: quis enim, niſi philoſophiæ imperitus, *Ciceronem* Philoſophum fuiſſe concluſerit, quod primus ſcripta Græcorum latinitate donavit? Num igitur quilibet Criticus, qui græcum aliquem ſcriptorem philoſophicas præceptiones tradentem in linguam latinam convertit Philoſophus eſt? Concedamus *Schotto*, eum non interpretatum tantum veteres Philoſophos græce ſcribentes, ſed & ex iis philoſophiam ſuam didiciſſe, quid tandem hoc probabit aliud, quam *Ciceronem* opiniones veterum Philoſophorum calluiſſe? At *Lactantius* & *Auguſtinus* eum vocant *principem Philoſophorum:* vocaverint ita; quæritur utrum talis fuerit? & ſi fuit inter Romanos ſententiarum ab antiquis Philoſophis propugnatarum callentior, ergone veri nominis Philoſophus fuit? *Lactantii* ingenium certe *Ciceronis* ſimillimum fuit, neuter tamen inter Philoſophos nomen obtinebit. Sed laudavit in *Hortenſio* ſupra modum philo-

ſophiam

ſophiam *Cicero*. At quid inde? ſtupidus & ratione captus ſit, qui non laudet philoſophiam; neque tamen propterea, quisquis hoc agit, Philoſophus eſt. Nihil invenit ipſe *Cicero*, ſed Græcorum veſtigiis inſiſtens, Romanis philoſophiam Græcorum commendavit. Pergit *Schottus*: „ Quoniam vero philoſophia in tres eſt diſtributa partes, in Naturæ obſcuritatem, in differendi ſubtilitatem, in vitam atque mores, ut ait in Lucullo, ſingulas propemodum partes Tullius pertractavit. In dialecticis quidem Topica conſcripſit, quibus facit ſtudioſe, ut ſequatur aureum dicendi flumen, *Ariſtotelem*, quo modo in eodem Lucullo nominat. Phyſicam forſan non plene pertractaſſe demus, niſi quod Deorum naturam tribus ſit libris complexus, ac de divinatione rerum futurarum cum Q. *Tullio* fratre duobus libris diſſeruerit accurate. Verum enimvero principem eam philoſophiæ partem, quæ eſt de vita & moribus, nemo Romanorum, cum a *Cicerone* diſceſſeris, copioſius tradidit aut diſertius. Clamant, quæ in manibus ſunt, quæque oratoriis ſe adæquarunt, philoſophiæ volumina: in his de expetendis, fugiendiſque rebus libris duobus diſſeruit; de republica item & optimo civitatis ſtatu *Platonis* exemplo libris ſex, etſi magnam partem temporum iniquitate perierunt; de legibus quoque egit libris tribus, conformatis ad exemplum duodecim tabularum ejuſdem Philoſophi *Platonis*. Sed teſtem ipſum domeſticum audiamus. Sic enim Tuſc. V. *Socrates* primus philoſophiam devocavit è cœlo, & in urbibus collocavit, & in domos etiam introduxit, & coëgit de vita & moribus, rebusque bonis quærere: cujus multiplex ratio diſputandi, rerumque varietas, & ingenii magnitudo, *Platonis* memoria & literis conſecrata, plura genera efficit diſſentientium Philoſophorum. E quibus nos id potiſſimum conſectati ſumus, quo *Socratem* uſum arbitramur; ut noſtram ſententiam tegeremus, & in omni diſciplina, quid eſſet veriſimillimum, quæreremus. „ Sequamur eam philoſophiam dividendi, quam attulit *Schottus*, rationem. Quod ad dialecticam ſpectat, certum eſt, *Ciceronem* ejus artis fuiſſe peritum; at non dicam, pleraque veterum cogitata de dialectica potius artem multa in utramquo partem loquendi & differendi, quam verum inveniendi fuiſſe; nemo Philoſophum ſtatim appellabit, qui ſyſtema dialecticæ aut logicæ conſcripſit, præſertim tale, quale ab *Ariſtotele*

confectum eſt. Certe vel breviſſimum compendium artis cogitandi v. gr. *Illuſtris Wolfii*, pluris æſtimandum, quam veterum omnium Dialecticorum labores. Unicus libellus D. *Lami* de *arte loquendi*, præferendus omnibus veterum ſcriptis de arte rhetorica. In *Phyſica* eum nihil præſtitiſſe fatetur ipſe *Schottus*, neque ea, quæ de Deo & divinatione ſcripſit, ad phyſicam ſpectant. At ſit ita: num perſpicuis tandem argumentis Dei exiſtentiam probavit; & contra diſſentientes vindicavit? num ſyſtema aliquod theologiæ naturalis apto ordine inter ſe connexum contexuit? minime. Sed varias aliorum ſententias narrat; mox hos, mox illos Philoſophos certantes inducit, neque tamen ita, ut quid ſibi velit ipſe, aut quid probet, perſpicuum ſit. Confer cum libris illis *Clarkii theologiæ nat. principia demonſtrata*, & ſenties, quam male inter ſe cohærcant *Ciceronis* cogitata de Numine. Neque magno ſane ingenio opus fuit, ad mendaciſſimas nugas de arte divinatrice refutandas: ipſemet *Augur* fuit, & pulcherrime vanitatem *hiſtrionicæ artis* novit: magis Philoſophum ſe præſtitiſſet, ſi omnem illam ſuperſtitionem inter ſuos graſſantem funditus voluiſſet eradicare. Verum eſt, plus præſtitit in libris, quæ *Ethicam* ſpectant, in quibus ſparſim Juris Nat. præcipua capita tangit. At unde hæc petita erant? Nimirum ex *Xenophonte*, *Platone*, *Ariſtotele*, *Stoicis*. Illi ipſi tamen, qui probe callent, quid ad hanc diſciplinam rite tractandam requiratur, non ſolum (*) *ordinem* in libello de *Officiis* deſiderant; ſed & probe

(*) Secus ſentire videtur cl. J. Ernesti in defenſione veterum Philoſophorum adverſus eos, qui methodum mathematicam ab iis vel ignoratam vel male neglectam eſſe contendunt. Pagina enim 6. de Ciceronis libro de officiis hunc in modum diſſerit: „ Quantum ego aſſequi potui, „ mathematicæ rationis hanc vim faciunt, ut a bonis definitionibus, „ aliiſque enuntiatis veris, & ſine argumento concedendis, profecta oratio per legitimos ſyllogiſmos, ſi quidem pluribus opus ſit, ſive ex formula poſitos, ſive ad formulam redigendos, decurrat, donec inſiſtat „ in eo, quod quærebatur. - - - Ciceronem vero, quomodo poſſumus hujus præcepti immemorem dicere, cujus vel unum de officiis „ librum primum ejus rationis illuſtriſſimum exemplar habemus: in quo „ ille primum officii definitione & diſtributione propoſita; deinde conſtitutis principiis veriſſimis, ex hominis natura hauſtis, ſingula officia „ ita perſequitur, ut quæcunque ille tradit, ſi tanquam carne reſecta, „ velis oſſa aperire, facile ad ſyllogiſmorum legitimorum formulam revocare poſſis? „ In quo tamen judicio vir clariſſimus nimium cauſæ ſuæ inſervire videtur.

be vident, multa capita ſcitu neceſſaria omiſſa fuiſſe, neque quæ adſunt, inter ſe, & cum ſuis principiis rite connexa eſſe. *Eruditiſſimus Barbeyracius in præfat. ad Jus N. Puffendorfii* ita judicat de *Officiis Ciceronis: Cet excellent Ouvrage, que tout le monde connoit, eſt ſans contredit le meilleur traité de Morale que nous avons de toute l'Antiquité; le plus regulier, le plus methodique, & celui, qui approche le plus d' un ſyſtème plein & exact. Je dis qui l'approche le plus; car on ſe tromperoit fort de croire, qu'il renferme une Morale complette, qui deſcende dans le plus grand détail, & ou tout ſoit traité dans le meilleur ordre du monde. Il y manque bien des choſes, qui doivent entrer dans le plan de cette Science, & la pluspart de matieres y ſont traitées fort ſuperficiellement.* Quisquis philoſophiæ moralis guſtum habet, facile aſſentietur *doctiſſimo viro.* Quod ſi ob hoc compendium inter Philoſophos erit referendus *Cicero*, maximum habebimus Philoſophorum numerum. (*)

III.

Quanquam autem ea, quæ hucuſque attulimus, ita ſint comparata, ut ſatis probent, quid de *ingenio philoſophico Ciceronis* ſentiendum ſit, nemo tamen negaverit, quin laudis amore ductus, animum omni diligentia ad *philoſophiam exercendam* adjunxerit. Aliud exemplum, quo *temperamenti cholerici* hominem eum fuiſſe patet, conſtat ex *inſatiabili illa laudis & gloriæ cupiditate.* Certe (**) epiſtola illa ad *Lucceium* data, ſi alia ad manus non eſſent, æter-

Yyy yyy 3

(*) Vide quid de hoc argumento meditatus ſit eruditiſſimus, mihique faventiſſimus vir, Ch. A. Heumannus, act. philoſoph. vol. II. part. 9. pag. 441. ſeq.

(**) Equidem clariſſimus vir J. M. Gessnerus in vita Ciceronis §. 94. 95. hanc vanæ jactantiæ culpam a Tullio amoliri fatagit, quum in hanc rem ita diſſerit: *Mit der Ehrbegierde iſt die Sache ohne dem richtig, indem er ſie nicht zu diſſimulieren begehret, ſondern dieſes vvohl an hundert Orten fyr das rechte* principium actionis viri boni & civilis *angiebet. Nur iſt dieſes hierbey zu gedenken, daß man vvohl* Ciceroni *zu viel thut, vvenn man ihn fyr einen Prahler und Größſprecher ausgiebt, vveil er ſo oft ſeines Conſulats, und der*

Digitized by Google

æternum vitii illius, quo laborabat, monimentum eſſet. Extat illa Epiſt. *ad diverſ. lib.* V. Epiſt. XII. Excerpemus quædam ex ea ad noſtrum inſtitutum facientia. Incipit autem ita: *Coram me tecum eadem hæc agere ſæpe conantem deterruit pudor quidam pæne ſubruſticus: quæ nunc expromam abſens audacius: epiſtola enim non erubeſcit. Ardeo cupiditate incredibili; neque, ut ego arbitror, reprehendenda,*

von ihm unterdrukten Conſpiration gedenket, und Luccejum in einer noch vorhandenen Epiſtel bittet, er ſolle ſeine Thaten mit einigem Lobe ſeiner Perſon beſchreiben; ja gar ſelbſten von ſeinem Conſulat griechiſch und lateiniſch geſchrieben. Es kommt dieſes vvohl her von der gar zu geringen Idée, die man ſich von einem Ræmiſchen Conſul macht, vvorzu der Gebrauch des deutſchen Worts Byrgermeiſter *bey uns ſehr vieles contribuiert: denn ſonſt vvyrde man in Zuſammenhaltung deſſen, vvas heut zu Tage ſolche Prinzen thun, die noch lange nicht ſind, vvas Cicero gevveſen, leicht erkennen, daß man entvveder dieſe einer noch viel græſſern Großſprecherey beſchuldigen, vvelches ſich vvohl niemand unterſtehen vvird; oder Ciceronem von aller unanſtændigen Ruhmræthigkeit loſſprechen myſſe.* Et in nota imæ margini adjecta hæc adjungit: *Wer dieſen Brief (an Luccejum) Ciceroni verybelt, muß vielmehr denjenigen Prinzen es verybeln, die um gevviſſe Penſionen ſich ordentliche Hiſtoriographos beſtellen.* At hiſce recte oppoſueris illud Horatianum:

Nil agit exemplum litem quod lite reſolvit.

Vel an forte perſonæ dignitas omnem intempeſtivæ jactantiæ maculam & vanitatem abſtergit? Et quidni fas eſſet dicere, eos, qui mercede conducuntur, ut Principis alicujus res geſtas conſcribant, plerumque ſimiles eſſe iis, qui conducti in funere dicunt faciuntque prope plura dolentibus. Quanto rectius ille, quem Perſius Sat. I. inducit:

Non ego, quum ſcribo, ſi forte quid aptius exit,
Quando hæc rara avis eſt, ſi quid tamen aptius exit,
Laudari metuam: neque enim mihi cornea fibra eſt:
Sed recti finemque extremumque eſſe recuſo
Euge tuum, & belle! Nam belle hoc excute totum:
Quid non intus habet?

Digitized by Google

denda, nomen ut noſtrum ſcriptis illuſtretur, & celebretur tuis. Quod etſi mihi ſæpe oſtendis te eſſe facturum, tamen ignoſcas velim huic feſtinationi meæ. Genus enim ſcriptorum tuorum, etſi erat ſemper a me vehementer exſpectatum, tamen vicit opinionem meam; meque ita vel cepit, vel incendit, ut cuperem quam celerrime res noſtras monumentis commendari tuis. Non enim me ſolum commemoratio poſteritatis ad ſpem quandam immortalitatis rapit; ſed etiam illa cupiditas, ut vel auctoritate teſtimonii tui, vel indicio benevolentiæ, vel ſuavitate ingenii, vivi perfruamur. - - Neque tamen ignoro, quam impudenter faciam, qui primum tibi tantum oneris imponam; (poteſt enim mihi denegare occupatio tua) deinde etiam, ut ornes me, poſtulem. Quid ſi illa tibi non tantopere videntur ornanda? Sed tamen qui ſemel verecundiæ fines pertranſierit, eum bene & naviter oportet eſſe impudentem. Itaque te plane etiam atque etiam rogo, ut & ornes ea vehementius etiam, quam fortaſſe ſentis, & in eo leges hiſtoriæ negligas, gratiamque illam, de qua ſuaviſſime quodam in proœmio ſcripſiſti, a qua te affici non magis potuiſſe demonſtras, quam Herculem Xenophontium illum a voluptate: ea ſi me tibi vehementius commendabit, ne aſpernere, amorique noſtro pluſculum etiam, quam concedit veritas, largiare. Quod ſi te adducemus ut hoc ſuſcipias, erit ut mihi perſuadeo materies digna facultate & copia tua. - - Quod ſi a te non impetro, hoc eſt, ſi quæ te res impedierit, (neque enim fas eſſe arbitror quidquam me rogantem abs te non impetrare) cogar fortaſſe facere, quod nonnulli ſæpe reprehendunt; ſcribam ipſe de me, multorum tamen exemplo & clarorum virorum. Sed quod te non fugit, hæc ſunt in hoc genere vitia: & ut verecundius de ſe ſcribant neceſſe eſt, ſi quid eſt laudandum: & prætereant, ſi quid forte reprehendendum eſt. In *Orationibus* etiam *Catilinariis* modum in jactantia tenere haud potuit. Tertia in *Catilinam* habita ita incipit: *Rempublicam, Quirites, vitamque omnium veſtrum, bona, fortunas, conjuges, liberoſque veſtros, atque hoc domicilium clariſſimi imperii, fortunatiſſimam pulcherrimamque urbem, hodierno die Deorum immortalium ſummo ergo vos amore, laboribus, conſiliis, periculiſque meis ex flamma atque ferro ac pæne ex faucibus fati ereptam, & vobis conſervatam ac reſtitutam videtis. Et, ſi non minus vobis jucundi atque illuſtres ſunt ii dies, quibus conſervamur, quam quibus naſcimur, quod ſalutis certa lætitia eſt, naſcendi incerta conditio: & quod ſine*

ſenſu

ſenſu naſcimur, cum voluptate conſervamur: profecto, quoniam illum, qui hanc urbem condidit, Romulum, ad Deos immortales benevolentia famaque ſuſtulimus; eſſe apud vos poſteroſque veſtros in honore debebit is, qui eandem hanc urbem conditam amplificatamque ſervavit. Nam totius urbis templis, delubris, tectis ac mœnibus ſubjectos prope jam ignes circumdatoſque reſtinximus; iidemque gladios in rempublicam deſtrictos retudimus, mucroneſque eorum a jugulis veſtris rejecimus. Non negamus *Ciceronem* orta fœda illa Catilinæ & Sociorum conjuratione *boni Civis* & *ſtrenui Conſulis* officia adimpleſſe: at hæc toties totieſque non erant in Senatu repetenda, ſed aliorum potius gratulationibus permittenda. (*) *Paradoxo* IV. in *Clodium* jure quidem invehitur; at ita, ut laudes ſuas pleno gutture ebuccinet. *Ac vide* (inquit) *quam iſta tui latrocinii tela contemſerim. Jactam & immiſſam a te nefariam in me injuriam ſemper duxi: perveniſſe ad me, nunquam putavi: niſi forte cum parietes diſturbabas, aut cum tectis ſceleratas faces inferebas, meorum aliquid ruere, aut deflagrare arbitrabare. Nihil neque meum eſt, neque cujuſquam, quod auferri, quod eripi, quod amitti poteſt. Si mihi eripuiſſes divinam animi mei conſtantiam, meas curas, vigilias, conſilia, quibus reſpublica, te invitiſſimo, ſtat; ſi hujus æterni beneficii immortalem memoriam deleviſſes, multo etiam magis, ſi illam mentem, unde hæc conſilia emanarunt, mihi eripuiſſes, tum ego accepiſſe me confiterer injuriam.* Neque diffitetur ipſe *Cicero* ſe hoc vitio laborare *lib.* IX. *Epiſt. ad divers.* ad *Dolabellam* generum, *Sum* (inquit) *avidior, quam ſatis eſt, gloriæ:* & paucis interjectis: *Etſi contentus eram tua gloria, ſatiſque ex ea magnam lætitiam voluptatemque capiebam, tamen non poſſum non confiteri, cumulari me maximo gaudio, quod vulgi hominum opinio ſocium me adſcribat tuis laudibus. Attico* ita ſcribit lib. I. Epiſt. 10. *Laudis avidiſſimi ſemper fuimus, & præter cæteros* φιλέλληνες *& ſumus & habemur, ſtatimque me ambitio quædam ad honorum ſtudium, te autem minime*

(*) Non potuit non moleſta eſſe Romanis, & invidiam Ciceroni concitare frequentior & intempeſtiva hæc meritorum ſuorum in rempublicam laudatio: etenim ut Soſia ille Terentianus humani ingenii indolem ſcite expreſſit:

- - - - Iſthæc commemoratio
Quaſi exprobratio eſt immemoris beneficii.

Digitized by Google

minime reprehendenda ratio ad honeſtum otium duxit. Ipſemet ſenſit hanc laudis cupiditatem aliorum obtrectationibus obnoxiam eſſe; hinc in *Oratione* pro *domo ſua* ita ait: *Quoniam*, inquit, hoc *reprehendis, quod ſolere me dicas de me ipſo glorioſius prædicare, quis unquam audivit, cum ego de me* (*) *niſi coactus ac neceſſario dicerem? Nam ſi cum mihi furta, largitiones, libidines, objiciuntur, ego reſpondere ſoleo, meis conſiliis, periculis, laboribus, patriam eſſe conſervatam, non tam ſum exiſtimandus de geſtis rebus gloriari, quam de objectis non confiteri.* Sed quis non videt eloquentiſſimum Conſulem rethoricari? Probandum eſſet ſe objectorum criminum reum non eſſe, non vero ad alia recte facta provocandum. Taxat hanc ambitionem in *Cicerone* ipſe *Schottus*; ſed excuſare nititur dicendo: *Quæ cum ita ſint, efficitur, quod jam diſputatum eſt, puerorum, opificum, poëtarum, militarium, ac denique philoſophorum, hoc gloriæ ſtudium cum Cicerone commune fuiſſe, excuſationemque quandam habere, ut gentium vitia.* At æternæ ſunt, *Schotte*, virtutis & vitiorum leges, neque in uno excuſari, in altero reprehendi poſſunt. Hinc recte mea opinione *Plutarchus* in vita magni hujus viri dixit: *Fuit ejus auctoritas in civitate ſumma: verum invidiam conflavit ſibi nullo quidem ille flagitio; ſed quod*

(*) Pari ferme ratione Ciceronis defenſionem ſuſcepit elegantiſſimus ſcriptor Gallus, Abbas de SAINTREAL, operum Tom. III. part. II. in notis ad epiſtolas Ciceronis ad Atticum paſſim, inprimis vero ad libr. I. epiſt. XIV. pag. 485. ſeq. ubi inter alia hunc in modum diſſerit: „ Le „ réproche qu'on lui fait le plus communement, c'eſt celui de s'être „ trop vanté; & dans le vrai, à n'en juger que par ſes actions publiques, „ comme ceux qui le blâment en jugent, il ſeroit difficile de n'être pas de „ leur avis. Mais s'il y a des cas, comme il y en a ſans doute, où un „ homme d'état peut avoir de bonnes raiſons de ſe donner des airs de „ vanité en public; avant que de prononcer contre Ciceron, ſur ceux „ qu'il s'eſt donné dans ſes oraiſons, il faut examiner s'il n'étoit point „ dans ce cas-là. Or il eſt évident par ces lettres, qu'il y étoit, ſi „ jamais homme y fut; & que ſi ſon panchant le portoit à ſe vanter, „ jamais paſſion ne ſe ſatisfit avec tant de raiſon, que la ſienne. „ Quod dein pluribus confirmat, tandemque ita concludit: „ Il étoit donc „ neceſſaire qu'il parlât de lui même auſſi magnifiquement qu'il faiſoit „ quelquefois. Tout ce qu'on peut dire, eſt qu'il faiſoit autant par „ vanité, que par raiſon: mais il eſt difficile d'avoir cette penſée, ſi „ l'on conſidére de quelle maniere il rapporte dans cette lettre (ad Attic. libr. I. epiſt. 14.) un diſcours qu'il avoit fait à ſa loüange, &c. &c. Conf. eundem p. 559. 605. 606.

Digitized by Google

ſe ipſe laudaret, & celebraret aſſidue, offendit multos: Ubique enim, ſive in ſenatu, ſive in concione, ſive in judiciis, habuit in ore Catilinam, & Lentulum. Libros denique & ſcripta laudibus implevit ſuis, jucundiſſimamque ſuam & venuſtiſſimam dictionem odioſam reddidit & ingratam auditoribus, hac eum, quaſi morbo aliquo, ſemper comitante importunitate.

IV.

Sed pergamus ad alia, quæ naturam indolemque ingenii *Ciceronis* nobis poſſunt manifeſtam facere. Quibus hæc temperamenti ineſt ratio, ii ut plurimum *vivida imaginandi dicendique* vi inſtructi ſunt, præterea in variis vitæ caſibus *varii*, *triſtitiæque* cumprimis, & *meticuloſitati*, dediti. Et ad primum quidem quod attinet, nemo ignorat, *Ciceronem* eloquentiæ laude cunctos ætatis ſuæ ſuperaſſe, neque quemquam ita dicendo valuiſſe ut eum *elegantia* ſermonis, & dicendi peritia æquaret. Cum autem eloquentia, vel in *ipſo dicendi genere* & *ſtylo*, vel in *ipſa natura rerum*, quæ proferuntur, conſiſtat; dubium non eſt, quin ſi dicendi genus, ſtylumque ejus conſideres, hanc eloquentiæ laudem *Ciceroni* erepturus nemo ſit. Quod autem ad *res ipſas*, ſeu latentem ſub verbis ſenſum ſpectat, nullus dubio aſſerere multoties noſtrum a genuina eloquentiæ norma receſſiſſe. (*) *Veri hominis*

(*) Aliam ſibi veræ eloquentiæ formam propoſuit Cicero, quæ quanquam a ſapientia non eſſet ſejuncta, multo tamen latius pateret, & artificio uteretur ad perſuadendum ea, quæ alias ſapientia fruſtra præciperet ac inculcaret: Hinc de oratore, lib. I. c. 12. „ Maximam, inquit, Oratoris vim exiſtere in hominum mentibus, vel ad iram, aut ad odium, aut dolorem incitandis; vel ab hiſce iisdem permotionibus ad lenitatem miſericordiamque revocandis. „ Equidem ſi res tantum nobis eſſet cum hominibus errori obnoxiis, aut officiorum ignaris, nullis vero affectibus in transverſum actis; omnino ſufficeret res ordine dicere, clare exponere ac probare, ut perſuaderentur; neque ita eloquentia a ſapientia vel tantillum differret: Sed fere alloquimur homines, qui præter errores adeo obnoxii ſunt affectibus, ut perſuaderi non poſſint, niſi ea afferas, quæ non ad docendum tantum, ſed etiam ad commovendum faciunt. Eſt itaque Oratoris, ſapientiam reddere amabilem, atque efficere, ut homines qui affectibus ducuntur, ejus pulchritudinem perſentiſcant, mirentur, ament; quorſum ſpectant omnia Rhetorum artificia. Ut adeo recte CANZIUS pronuntiaverit, oratoriam nihil eſſe quam ſapientiam ornate loquentem. Egregius extat in hanc rem locus in dia-

minis eloquentia iiſdem nititur legibus, quibus *ars ratiocinandi.* Qui recte de argumento aliquo loqui vult, eum prius oportet recte de eodem ratiocinari: ad recte autem cogitandum requiritur, ut quis perſpicuam rei, de qua agitur, notionem animo habeat impreſſam, adeoque ſtatum, ut vocant, quæſtionis rite intelligat; ut quicquid probat, ex certis immotiſque, quantum natura rei patitur, repetat principiis; ut omnia, quæ ad quæſtionem reſolvendam vel probandam nihil conferunt, reſecet &c. Orator nullum alium ſcopum habere debet, quam hunc potiſſimum, ut nimirum probet, quod probandum eſt, & aliis perſuadendum in ſe ſuſcepit. Efficiendum igitur, ut verbis utatur adeo perſpicuis & ab omni æquivocatione remotis, ut auditores non poſſint non intelligere ſtatum quæſtionis: argumenta eum in finem adhibere debet ſimpliciſſima, efficaciſſima, & ingenio auditorum attemperata; nihil adferre, quod pretium rei minuere, vel ultra modum extollere poſſit; meteora, emblemata, figuras, verbo, omnes locutiones obſcuras & minus proprias, quantum fieri poteſt, evitare debet, & quæ alia ſunt, quæ ad veram eloquentiam faciunt, de quibus *Lokius* de intellectu humano, *Clericus* in *arte critica* & *Parrhaſianis*, *Werenfelſius* de meteoris orationis, aliique viri docti, obſervanda monuerunt. Si ad *hanc normam* ipſius eloquentiam exigamus, patebit, non ſemel eum ab hac regula diſceſſiſſe: & quis neſcit ſtylum ejus ita comparatum, ut vocibus, phraſibuſque idem ſignificantibus ſcateat? quoties atrocia minuere, exigua extollere ſolet? quoties pro affectibus ſuis rethoricationibus undiquaque quæſitis, poſthabita veritate, utitur? Rem exemplis demonſtravit *eruditiſſimus* (pene dixiſſem celeberrimus) *Clericus* in *Quæſt. Hieronym.* pag. 248. ſqq. Adferamus quædam ex iis: in genere de *Cicerone ait* cl. vir: *Cicero dum modo dicat, quod ad rem præ-*

Zzz zzz 2 *ſentem*

logo de cauſis corruptæ eloquentiæ: „ Is eſt Orator, qui de omni quæ-
„ ſtione (non tantum vere & perſpicue,) ſed pulchre & ornate, & ad
„ perſuadendum apte dicere, pro dignitate rerum, ad utilitatem tem-
„ porum, cum voluptate audientium poſſit. Hæc ſibi illi veteres per-
„ ſuadebant; ad hæc efficienda intelligebant opus eſſe, non ut Rhe-
„ torum ſcholis declamarent, - - - ſed ut his artibus pectus imple-
„ rent, in quibus de bonis ac malis, de honeſto ac turpi, de juſto &
„ injuſto diſputatur: - - - De quibus nemo copioſe & varie & ornate
„ dicere poteſt, niſi qui cognovit naturam humanam, & vim virtutum,
„ pravitatemque vitiorum, & intellectum eorum, quæ nec in virtutibus
„ nec in vitiis numerantur, &c. &c.

ſentem facit, poteſtque audientes commovere, non tantum non magnopere quærit an verum ſit; ſed ne id quidem curat, an aliter alias ſit locutus. Quod vitium fuit declamatoris, in utrumque dicere parati, & victoriam, non veritatem ſpectantis. - - *Rem non diffitetur Cicero in oratione pro Cluentio,* cap. L. *Inſimulatus enim inconſtantiæ, quod male antea ſenſiſſet de Cluentio, deque judicio, quo ille vitricum reum peregerat, quaſi pecunia corrupto, eſſet locutus; pereleganter quidem ſe tuetur, ſed ita, ut culpam fateatur, quam tamen conſuetudine cæterorum oratorum elevat. Recitavit, inquit, ex neſcio qua Attius (Cluentii accuſator) oratione, quam meam eſſe dicebat, cohortationem quandam judicum ad honeſte judicandum, & commemorationem, cum illorum judiciorum, quæ probata non eſſent, tum illius ipſius judicii Juniani (quo Cluentius oppreſſerat vitricum) perinde quaſi ego non ab initio hujus defenſionis dixerim, invidioſum fuiſſe illud judicium, aut cum de infamia judiciorum diſputarem, potuerim illud, quod tam populare eſſet, in illo tempore præterire. Ego vero, ſi quid ejuſmodi dixi, neque cognitum commemoravi, neque pro teſtimonio dixi, & illa oratio potius temporis mei, quam judicii & auctoritatis fuit. Cum enim accuſarem (C. Verrem in I. actione) & mihi initio propoſuiſſem, ut animos & populi Romani & judicum commoverem; cumque omnes offenſiones judiciorum, non ex mea opinione, ſed ex hominum rumore proferrem, iſtam rem, quæ tam populariter eſſet agitata, præterire non potui.* Quis hiſce lectis (inquit) cl. *Clericus non crederet, ſi non antea, at nunc Ciceronem ex animo loqui, & falſam invidiam, quemadmodum initio orationis contendit, Cluentio conflatam fuiſſe? Attamen cum ſecundum eum jus dictum eſſet, ſe tenebras* (verba ſunt *Quintiliani de inſtit. orat. lib. II. cap.* 17.) *offudiſſe judicibus, in cauſſa Cluentii gloriatus eſt.* Pergit vero ipſe apertius rem declarare hiſce verbis: *Sed errat vehementer, ſi quis in orationibus noſtris, quas in judiciis habuimus, auctoritates noſtras conſignatas ſe habere arbitratur; omnes enim illæ orationes cauſarum & temporum ſunt, non hominum ipſorum ac patronorum. Nam ſi cauſſæ ipſæ pro ſe loqui poſſent, nemo adhiberet Oratorem; nunc adhibemur, ut ea dicamus, non quæ noſtra auctoritate conſtituantur; ſed quæ ex re ipſa, cauſſaque ducantur.* Poſtea affert exemplum L. *Craſſi*, qui cum ſimile quid ei objiceretur, in reſpondendo expoſuit utriuſque rationem temporis, ut oratio ex re & cauſſa habita videretur. *At ſi hoc liceat Oratori, non amplius definiendus, ut docent*

Cicero

Cicero & Quintilianus non uno loco, vir bonus, dicendi peritus; ſed vir callidus, ſentiendi pro re nata, & diſſimulandi peritus. Hactenus *Clericus.* Cujus ſequentia etiam, quæ adfert, lectione digna ſunt. Non jam dicam, hanc agendi rationem, virum, qualis fuit *Cicero*, quammaxime dedecere: hoc unum obſervo, conſuetudinem etiam, vel potius imaginationis vim, qua exornatus fuit vir eximius, ultra quam veritatis regulæ ſuſtinent, eum rapuiſſe ſæpiſſime; (*) nec enim malitiæ ſemper, aut ſoli ſtudio defendendi quod voluerat atribuerim, quod orationibus ſæpe veritatis limites transgreſſus erat; ſed id crediderim, multas varias rationes illius animo obverſantes, aliquando eum ita turbaſſe, ut quas potiſſimum adduceret, ignoraverit. Quo ingenio ornatus fuerit patet ex eo etiam, quod ad *jocos, verborum luſus & ſales* proferendos fuerit quammaxime *inclinatus.* Nota eſt *Catonis junioris*, audita *Ciceronis* pro *L. Murena* oratione, in qua Stoicorum παραδοξα ſalſe riſit, vox: *O quam ridiculum Conſulem habemus! Plutarchus* in vita *Ciceronis:* Ἡ δε περι τα σκωμματα καὶ την παιδιαν ταυτην ευτραπελια δικανικον μεν ἐδοκει καὶ γλαφυρον. Χρωμενος δε αὐτη κατακορως πολλους ἐλυπει, καὶ κακοηθειας ἐλαμβανε δοξαν. Iterumque: Κικερων δε πολλαχου τῳ σκωπτικῳ προς την βωμολοχιαν ἐκφερομενος καὶ πραγματα σπουδης ἀξια γελωτι καὶ παιδια κατειρωνευομενος ἐν ταις δικαις εἰς το χρειωδες ἠφειδει του πρεποντος. Pluribus hoc oſtendit *Schottus* in defenſione *Ciceronis*, cap. 5. & 6. Quin hæc oſtendant vim imaginationis, animique ad voluptates inclinantis impetus nemo dubitaverit. Eodem ex fonte repetendum, (**) quod ex luſu verborum ma-

 gnam

(*) Huc trahi poteſt, quod habet Autor dialogi de cauſis corruptæ eloquentiæ: „ Cicero his (ut opinor) verbis, quicquid in eloquentia effecerit, id ſe non Rhetorum, ſed Academiæ ſpatio conſecutum. „ Cum enim, ut ipſe Cicero circa finem libri II. de divinatione ait, proprium ſit Academiæ judicium ſuum nullum interponere, ea probare quæ ſimillima veri videantur, conferre cauſas, & quid in quamque ſententiam dici poſſit expromere, nulla adhibita ſua auctoritate judicium audientium relinquere integrum ac liberum; hæc oratorem ad tractandas cauſas probabiles maxime idoneum formare potuit.

(**) Ridiculum aliquando magis, quam facetum fuiſſe Ciceronem agnoſcunt multi. Auctor dial. de cauſis cor. eloq. poſtquam judicium ſuum de Cicerone oratore pluribus explicaſſet, ſubjungit: „ Fugiat fœdam & inſulſam „ ſcurrilitatem, variet compoſitionem, nec omnes clauſulas uno & eo-

gnam captaverit ingenii laudem: ex gr. act. VI. in *Verrem* inter alia dixit, fore ut omnia *verreret*, cum diceretur *Verres*. *Herculi* quoque, quem expilaverat, moleſtiorem ait fuiſſe *apro Erymanthio*, Sacerdotem ad hæc malum cui *Verres* ſucceſſerat, qui tum nequam *Verrem* ſacrificaſſet, quaſi porcum ſacrificare oportuerit. Cum in eodem *Verris* judicio teſtem roganti dixiſſet *Hortenſius*, non intelligo hæc ænigmata, at qui debes, inquit *Cicero*, *cum Sphingem domi habeas*, acceperat autem illam a *Verre* æneam ingentis pretii Sphingem, ut in *Ciceronis* vita Plutarchus refert. _ Hæc nimirum multum faciunt ad accuſandum Verrem! Patet tertio temperamenti illius ſanguinei vis & efficacia ex *inconſtantia*, & *levitate* in *ratiocinando* & *agendo*: exempla affert cap. X. doctiſſimus *Schottus*, pauca ex eo excerpemus. *Jurisprudentiam rei militari* longe poſtponit in *Murænniana*, cauſſæ nimirum ſubſerviens. At in *Officiis* ſui immemor, *Togam Sago*, conſulatus ſui prædicandi gratia, longe judicat præſtantiorem, tritum illum verſum adhibens,

Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ.

Latinam linguam *inopem* deprædicat *Orat. pro Cæcina.* Lib. III. *de finibus* & I. de Nat. D. *Divitem* contra, atque adeo græca *locupletiorem* principio libri I. & III. de finibus pronuntiat. Epiſtola quoque ad *Q. fratrem* Græcis accepta fert omnia. *Tuſculana* vero altera Græciam verborum penuria laborare contendit. Poetas vituperare libro I. de N. D. videtur; eoſdem in ea quam pro *Archia Poëta* habuit ſic defendit,

„ dem modo determinet. Nolo irridere ROTAM FORTUNÆ & JUS VERRINUM, & illud tertio quoque ſenſu in omnibus pro ſententia poſitum „ ESSE VIDEATUR „ Elegantiſſimus & acris judicii vir G. Fr. MEJERUS Halenſis, in nuper edito libello de ſalibus & facetiis lectu digniſſimo §. 55. ita judicat: „ Zu dieſem Klappervverk in Scherzen rechne „ ich alle Zvveideutigkeiten, Anſpielungen auf Nahmen, Verſezungen „ der Buchſtaben &c. und vvie dieſe Kindereyen alle heiſſen mœgen. „ Des Cicero Jus Verrinum iſt ein zu oft gepeitſchter Spaſs, als daſs ich „ nœthig hætte denſelben zu tadeln. Man findet mehr dergleichen „ in eben dieſem Schriftſteller, inſonderheit in ſeinen Briefen und in „ den Reden vvider den Verres. „ Adeo verum eſt quod ipſe Cicero de orat. lib. II. obſervaverat: „ Non ſunt omnia ridicula faceta. „ Ciceronem tamen data opera acriter defendit Fr. VAVASSOR de ludicra dictione cap. VII, & IX. ubi omnia ejus jocoſe dicta collegit.

Digitized by Google

defendit, & laudibus in cœlum tollit, ut vel Heracleenſem hominem Poeticæ nomine romana donandum civitate confirmet. Horum fabulas etiam rejicit lib. III. de Nat. D. utitur tamen non raro ornatus gratia fabuloſis narrationibus, ut in *Verrinis actionibus* de *Proſerpina*; item Tuſculana tertia fuſe narrat, *Niobem* in *lapidem*, *Hecubam Priami in canem ob maledicentiam eſſe converſam*. Ita *Stoicos* mox *laudat*, mox turpiter *exagitat*. Quid cum *uxore Terentia*, *Cæſare*, *Pompejo* actum ſit, norunt eruditi omnes: conferatur libellus, cui titulus: *Hiſtoire des quatre Cicerons*, & *diſſertatio diario literario cui titulus*: le *Journal literaire*, inſerta. Ad hæc quin natura multum contulerit, dubitare non poſſumus. Denique idem probat nimia ejus *mollities* & *triſtitia*, quam in morte *Tulliæ* ſuæ, & cum in exilio eſſet, demonſtravit, cum tamen videri vellet vir conſtantiſſimus fortiſſimuſque. In morte filiæ omnes amicorum conſolationes aſpernatus eſt, neque *nullum* in dolore adhibuit modum. Sane illi dictum eſſe debuiſſet illud *Phædri*

Parce oportet gaudere & ſenſim queri,
Totam quia vitam miſcet dolor & gaudium.

(*) At expertus eſt *Cicero* aliud eſſe de virtute loqui, aliud eam exercere. In hac animi *Ciceronis* indole exponenda, ſtudio prolixior fui,

(*) Non poſſum hic ſilentio præterire, quæ noviſſime de Ciceronis ingenio legi dans la Bibliotheque critique, ou Memoires pour ſervir à l'hiſtoire litteraire ancienne & moderne; qui libellus hoc anno Berolini edi cœptus eſt, particul. II. p. 109. ſeq. C'eſt dommage qu'un homme qui penſoit & qui parloit auſſi bien que Ciceron, ait eu des foibleſſes auſſi grandes que l'étoient celles, qui ont terni la gloire de ce célébre Romain. On découvre dans le cours de ſa vie un nombre de baſſeſſes indignes d'un grand homme. Il rampoit ſervilement devant Céſar, lorſqu'il étoit le maitre, & lui prodiguoit les loüanges les plus flateuſes: & bien loin de conſerver dans ſes diſcours la ſage retenue d'un Philoſophe, il tenoit le langage d'un courtiſan adulateur. Dès que Céſar fut mort, ce même Ciceron, qui vantoit ſi fort ſon équité, le traita de Tyran, applaudit à ſes meurtriers, les éleva juſqu'au ciel. „ Sed ex „ plurimis malis, quæ (a Cæſare) Reip. ſunt inuſta, hoc tamen boni „ eſt, quod didicit jam populus romanus, quantum cuique crederet, „ quibus ſe committeret, a quibus caveret. Hæc igitur non cogitas? „ nec intelligis ſatis eſſe viris fortibus didiciſſe, quam ſit re pulcrum, „ beneficio gratum, fama glorioſum, Tyrannum occidere. „ Ce n'eſt pas à un de ſes amis que Ciceron parloit ainſi, c'étoit devant le peuple

ſui, vel eum in finem, ut eo melius de hominis hujus ſententia circa Religionem judicare poſſimus.

V.

Devenimus nunc ad caput cauſæ, inquiſituri, utrum *Cicero Atheus*, & omnis Religionis hoſtis atque irriſor fuerit: Cl. *Reimannus*

romain. Un Philoſophe ſera toujours choqué après avoir lû ce paſſage de la ſeconde Philippique, lorſqu'il jettera ſes yeux ſur le commencement de l'Oraiſon pour le Roi Dejotarus: „ Perturbat me, C. Cæſar, etiam „ illud interdum: quod tamen, cum te penitus recognovi, timere deſino. „ Re enim iniquum eſt, ſed tua ſapientia fit æquiſſimum. - - - - „ Nemo enim fere eſt, qui ſui periculi judex, non ſibi ſe æquiorem, „ quam res, præbeat. Sed tua, Cæſar, præſtans ſingularisque natura „ hunc mihi metum minuit. „ Il eſt difficile de n'être pas indigné de voir un Philoſophe, tel que Ciceron, qui ſe piquoit de la plus auſtere vertu, pouſſer l'adulation auſſi loin, pour un homme qu'il régardoit comme le raviſſeur & le deſtructeur de la liberté publique, enfin comme un Tyran odieux. Ce ſeroit envain que, pour excuſer ſa diſſimulation, on diroit, qu'il étoit néceſſité de flatter Céſar pour le rendre favorable à Dejotarus. Il eſt un juſte milieu entre un froid compliment, & un Eloge qui ne convient qu'à la plus eminente vertu. On peut loüer un homme, dont on veut captiver la bienveillance, avec dignité, ſans tomber dans la baſſe & lache flatterie. Après avoir dit ce que nous penſons des defauts que nous croyons appercevoir dans le caractere de Ciceron, nous l'excuſerons ſur le réproche que lui font quelques perſonnes, d'avoir toujours paru indecis dans les matieres philoſophiques, qu'il a traitées. Ciceron étoit doué d'une ſi grande pénétration; il voioit ſi bien le pour & le contre d'un ſyſtéme, qu'il ne ſe determinoit qu'apres avoir bien conſideré les differens ſentimens. Il faiſoit gloire de ſuſpendre ſon jugement dans les queſtions qui lui paroiſſoient douteuſes; & il croioit n'apercevoir que de la probabilité dans la plûpart de celles, oú des gens moins éclairés que lui croioient découvrir de l'évidence. Il avoüoit franchement qu'étant homme & par conſequent très ſujet à ſe tromper, on devoit être ſatisfait, s'il ſoutenoit ſes opinions ſeulement comme probables: „ Æquum eſt enim, dit-il, meminiſſe, & me qui „ differam hominem eſſe, & qui judicetis, ut ſi probabilia dicuntur, „ nihil ultra requiratis. „ Tuſcul. quæſt. lib. I. Ciceron étoit de la ſecte des Academiciens, dans laquelle on avoit accoutumé de rapporter egalement tout ce qui favoriſoit & détruiſoit l'opinion, qu'on vouloit établir: ainſi Ciceron écrivant dans l'eſprit de la ſecte à laquelle il étoit attaché, il eſt naturel, qu'il ait traité certaines queſtions dans le goût des Sceptiques.

nus adducit in hiſtoria Atheiſmi *J. Jaquelot*, J. P. *Grünebergium*, *Struvium*, *Loſcherum*, *Cæſarem Vaninum*, *Collinum*, *Tolandum*, graviſſimi criminis reum peragentes nobiliſſimum virum. Non equidem adducit rationes illorum virorum doctorum omnes, ſed generales duntaxat. Ad manus nobis non ſunt omnium illorum citatorum auctorum libelli, neque tamen ſilentio præteribimus accuſationes, quas quidem contra eum allatas eſſe ſcimus: antequam autem rationes, quibus ipſum defendimus, in medium adferimus, quædam præmonenda eſſe ducimus. Et *primo* quidem notum eſt, *Ciceronem* in ſcriptis ſuis non ſolum plures ſemper perſonas loquentes induxiſſe, ut ſæpius ignores, cujus potiſſimum ſententiæ album adjiciat calculum; ſed & ob nimium eloquentiam ſuam probandi ſtudium, æſtu ſæpe abreptum fuiſſe adeo, ut plura dixerit, quam forte ipſe cogitaverat; unde difficile eſt perquam, mentem ipſius ubique intelligere. (2) Diverſarum ſectarum principia admittebat. *Academiæ novæ*, & *veteri*, imo *Stoicorum* etiam & *Peripateticorum decretis erat addictus*, uni tamen magis quam alteri. Hinc denuo difficile eſt ſententiam ipſius capere. (3) Certum eſt, libertatem ſummam philoſophandi viris eruditis Romæ fuiſſe conceſſam. *Epicurei* non minus libere ſententiam ſuam proferebant in medium, quam alii: unde ſequitur, *Ciceronem*, ſi quidem in *Epicuri* caſtra voluiſſet digredi, aut opiniones etiam periculoſas fovere, ſine metu pœnæ eas tueri & defendere potuiſſe. Accedit (4.) quod ſuperſtitioſas opiniones publice receptas (quod omnium minime ſacrificuli pati poſſunt) acerbiſſime & liberrime taxaverit atque perſtrinxerit. Quæ certe efficiunt, ut credamus, eum locutum eſſe, ut ſenſit; neque omnem religionem proſcripſiſſe. Hiſce in anteceſſum notatis, probabimus *Ciceronem* (*) Deum, mentem præſtantiſſimam admiſiſſe: (2.) Ejus providam curam in dubium non vocaſſe: (3.) leges

(*) Erasmus in præfat. ad Tuſcul. Ciceronis: „ Ubi nunc agat anima „ Ciceronis, fortaſſe non eſt humani judicii pronunciare. Me certe non „ admodum adverſum habituri ſunt in ferendis calculis, qui ſperant eum „ apud ſuperos quietam & tranquillam vitam agere. Nulli dubium eſſe „ poteſt, quin crediderit aliquod eſſe Numen, quo nihil eſſet neque „ majus, neque melius. Porro quid ſenſerit de animorum immortalitate, quid de diverſa forte præmiisque vitæ futuræ, tum quanta fue- „ rit ſinceræ conſcientiæ fiducia; ſi non ſatis declarant tot ejus libri, „ certe vel una illa epiſtola ſatis arguit, quam ad Octavium ſcribit, „ jam, ut apparet, deſtinata morte. „

Digitized by Google

quaſdam naturales a Deo mortalibus conceſſas agnoviſſe : & (4.) tandem opinionem de immortalitate mentis inter ea retuliſſe, quæ maxime probabilia, & rationi quammaxime conſentanea eſſe videntur. Et ad primum quidem quod attinet, ita incipit Cicero primum ſuum librum de natura Deorum: *Cum multæ res* (inquit) *in philoſophia nequaquam ſatis adhuc explicatæ ſunt, tum perdifficilis Brute* (quod tu minime ignoras) *& perobſcura quæſtio de natura Deorum, quæ & ad agnitionem animi pulcherrima eſt, & ad moderandam religionem neceſſaria.* Videtur hic *Cicero* non obſcure innuere, quid de Deo, ejuſque natura ſentiat. Doctiſſimus *Daviſius* recte mea opinione monet, hanc fuiſſe ſententiam Ciceronis : cum multi Philoſophi mentem divinam eſſe cenſuerint, hanc diſputationem animo cognoſcendo fore utilem, quod indagata Deorum natura ſimul eluceſceret mentis humanæ ratio. Illuſtris *Bouhier* in *Daviſii* ſententiam concedit, & poſtquam ſententiam ipſius *Ciceronis* de mente humana explicuiſſet, addit: „ Quæ vel ideo adjicimus, „ quod aliqualiter mentem Ciceronis de natura Dei pandant. „ Locis illis, inquit ill. *Bouhier*, poſſis addere de *Somn. Scip.* cap. VIII. ubi ſub perſona *Scipionis Africani* ita differit: „ Tu vero enitere, & ſic habeto, te non eſſe mortalem, ſed corpus hoc: nec „ enim tu is es, quem forma iſta declarat; ſed mens cujuſque, is „ eſt quiſque : non ea figura, quæ digito demonſtrari poteſt. „ Deum te igitur ſcito eſſe; ſiquidem Deus eſt, qui viget, qui „ ſentit, qui meminit, qui providet, qui tam regit, & moderatur, & movet id corpus, cui præpoſitus eſt, quam hunc mundum ille princeps Deus : & ut mundum ex quadam parte „ mortalem ipſe Deus æternus, ſic fragile corpus animus ſempiternus movet. Nam quod ſemper movetur, æternum eſt, &c. „ Et illud e fragmento *Timæi*, pag. m. 696. *Animum igitur cum ille procurator mundi Deus ex ſua mente & divinitate genuiſſet.* Tertium illud e libro I. de *divinat.* cap. 49. quod videtur ad illius explicationem eſſe ſcriptum. *A natura Deorum, ut doctiſſimis ſapientiſſimiſque placuit, &c.* Et lib. V. *Tuſc.* cap. 13. *Humanus autem animus decerptus ex mente divina &c.* Hæc loca ſatis perſpicue videntur docere, nonſolum quid de mentis humanæ natura ſenſerit *Cicero*; ſed & eumdem inſtituta cum mentis humanæ natura comparatione profeſſum, Deum exiſtere, naturam ejus eſſe intellectualem,

lem, eſſe *vigentem*, *ſentientem*, *& omnibus proſpicientem.* Hoc ipſo libro, I. ſect. ait: *Maxime probabile eſſe*, *Deos eſſe*, *& eo nos omnes duce natura vehi.* Sect. IV. graviſſima *incommoda*, quæ cum ſententia eorum, qui Deos negant, conjuncta ſunt, profert, taciturus uti videtur, aut mitius locuturus, ſi ipſemet *Atheus* plane & religionis hoſtis fuiſſet. *Atque haud ſcio* (ait) *an pietate adverſus Deos ſublata*, *fides etiam*; *& ſocietas humani generis*, *& una excellentiſſima virtus juſtitia tollatur.* In libris de *divinatione*, ut notum eſt, deceptrices illas & divinatorias artes ſuſtulit, ſalſe exploſit; at ita tamen, ut ſimul religionem non omnem ſubverteret. *Explodatur* (inquit lib. II. ſect. 148.) *hæc quoque ſomniorum divinatio pariter cum cæteris*: *nam ut vere loquamur*, *ſuperſtitio fuſa per gentes*, *oppreſſit omnium fere animos*, *atque hominum imbecillitatem occupavit. Quod & in iis libris dictum eſt*, *qui ſunt de natura Deorum*: *& hac diſputatione id maxime egimus. Multum enim & nobiſmetipſis & noſtris profuturi videbamur*, *ſi eam funditus ſuſtuliſſemus. Nec enim vero* (*id enim diligenter intelligi volo*) *ſuperſtitione tollenda religio tollitur. Nam & Majorum inſtituta tueri ſacris cærimoniiſque retinendis*, *ſapientis eſt*: *& eſſe præſtantem aliquam æternamque naturam*, *& eam ſuſpiciendam*, *admirandamque hominum generi*, *pulchritudo mundi*, *ordoque rerum cæleſtium cogit confiteri*: *quamobrem ut religio propaganda eſt*, *quæ eſt juncta cum cognitione naturæ*; *ſic ſuperſtitionis ſtirpes omnes ejiciendæ ſunt.* In genere notum eſt, quod *Cicero* ſyſtema *Epicuri* plane repudiaverit, atque cum primis, quemadmodum ex lib. I. ſect. 18. de *finibus*, & aliis locis conſtat, ob id quammaxime taxaverit, quod de materia quidem identidem locutus fuerit Epicurus, vim autem & cauſam efficiendi reliquerit. *Lactantius*, qui certe *Ciceroni* alias parum favet lib. I. de falſa relig. §. 24. „ Quem „ (ſc. Platonem) Cicero ſecutus eſt, atque imitatus in plurimis, „ Deum frequenter confitetur, ac ſupremum vocat in iis libris, „ quos de legibus ſcripſit; ab eoque regi mundum argumentatur, „ cum diſputat hoc modo. Nihil eſt præſtantius Deo: ab eo igitur „ regi mundum neceſſe eſt: nulli igitur naturæ eſt obediens aut ſubjectus Deus; omnem ergo regit ipſe naturam. Quid autem ſit „ Deus, *in Conſolatione definit*: nec vero Deus ipſe, qui intelligi„ tur a nobis, alio modo intelligi poteſt, niſi mens ſoluta quædam & libera, & ſegregata ab omni ſecretione mortali, omnia

„ ſentiens & movens. „ In oratione pro *Sext. Roſcio Amerino* ſect. 131. ita loquitur: „ Etenim ſi Jupiter optimus maximus, cujus „ nutu & arbitrio cœlum, terra, mariaque reguntur, ſæpe ventis vehementioribus, aut immoderatis tempeſtatibus, aut nimio „ calore, aut intolerabili frigore, hominibus nocuit, urbes devit, fruges perdidit, quorum nihil perniciei cauſa, divino conſilio, ſed vi ipſa & magnitudine rerum factum putamus; at contra, commoda quibus utimur, lucemque qua fruimur, ſpiritum„ que quem ducimus, ab eo nobis dari & impertiri videmus. „ Supra jam audivimus, Deum ex ſententia *Ciceronis* puriſſimam mentem eſſe. Extat præterea præclarus locus *Tuſc. Quæſt. lib. I. ſect. 66.* „ Animorum (*inquit*) nulla in terris origo inveniri poteſt: nihil „ enim eſt in animis mixtum atque concretum, aut quod ex terra „ natum, atque fictum eſſe videatur: nihil ne aut humidum qui„ dem, aut flabile, aut igneum. His enim in naturis nihil ineſt, „ quod vim memoriæ, mentis, cogitationis habeat, quod & præ„ terita teneat, & futura prævideat, & complecti poſſit præſentia, „ quæ ſola divina ſunt. Nec invenietur unquam, unde ad homi„ nem venire poſſint, niſi a Deo. Singularis eſt ergo quædam „ natura atque vis animi, ſejuncta ab his uſitatis notiſque naturis. „ Ita quicquid eſt illud quod ſentit, quod ſapit, quod vult, quod „ viget, cœleſte & divinum eſt, ob eamque rem æternum ſit ne„ ceſſe eſt: nec vero Deus ipſe, qui intelligitur a nobis, alio mo„ do intelligi poteſt, niſi mens ſoluta quædam & libera, ſegre„ gata ab omni concretione mortali, omnia ſentiens & movens, ipſaque „ prædita motu ſempiterno. „ Hiſce recitatis, ſectione 67. 68. & 69. progreditur ad vim, potentiamque Dei, ejuſdemque ſapientiam in mundi adſpectabilis regimine elucentem, celebrandam. Quo facto ſect. 70. ita pergit: „ Hæc igitur, & alia innumerabilia cum cer„ nimus, poſſumusne dubitare, quin his præſit aliquis vel effector, „ ſi hæc nata ſunt, ut Platoni videtur: vel ſi ſemper fuerint, ut „ Ariſtoteli placet, moderator tanti operis & muneris? Sic men„ tem hominis, quamvis eam non videas, ut Deum non vides; „ tamen ut Deum agnoſces ex operibus ejus, ſic ex memoria rerum, & „ inventione, & celeritate motus, omnique pulchritudine virtutis vim „ divinam (alii legunt *divinæ*, quod rectius eſſe videtur) mentis „ agnoſcito. In quo igitur loco eſt? credo equidem in capite, &

„ cur

„ cur credam, afferre poſſum: ſed alias. Nunc ubi ubi ſit animus, certe quidem in te eſt. Quæ eſt ei natura? propria puto & ſua. Sed fac igneam, fac ſpirabilem: nihil ad id, de quo agimus. Illud modo videto, ut Deum noris, etſi ejus ignores & locum & faciem; ſic animum tibi tuum notum eſſe oportere, etiam ſi ejus ignores & locum & formam. In animi autem cognitione dubitare non poſſumus, niſi plane in phyſicis plumbei ſumus, quin nihil ſit animis admixtum, nihil concretum, nihil copulatum, nihil coagmentatum, nihil duplex. Quod cum ita ſit, certe nec ſecerni, nec dividi, nec diſcerpi, nec diſtrahi poteſt, nec interire igitur. Eſt enim interitus quaſi diſceſſus ac ſecretio ac direptus earum partium, quæ ante interitum junctione aliqua tenebantur. „ Ex his locis patet, *Ciceronem* nonſolum æternam aliquam ,. præſtantiſſimamque naturam admiſiſſe; ſed & eandem ab omni plane re concreta, atque in oculos incurrente ſolicite accurateque ſeparaſſe. Verum eſt, *Ciceronem* in eo *Platonem* alioſque ſecutum, quod nempe materiæ æternam tribuerit ſubſiſtentiam: teſtis eſt *Lactantius*, lib. II. cap. 8. „ Nam Cicero (*inquit*) de natura Deorum diſputans, ſic ait: Primum igitur non eſt probabile, eam materiam rerum, unde orta ſunt omnia, eſſe divina providentia effectam, ſed & habere & habuiſſe vim & naturam ſuam. Ut igitur faber, quum quid ædificaturus eſt, non ipſe facit materiam, ſed ea utitur, quæ ſit parata, fictorque item cera; ſic iſti providentiæ divinæ materiam præſto eſſe oportuerit, non quam ipſe faceret, ſed quam haberet paratam. Quod ſi non eſt a Deo materia facta, ne terra quidem & aqua, & aer & ignis a Deo factus eſt. O quam multa ſunt vitia in his decem verſibus! Primum, quod is, qui in aliis diſputationibus & libris fere omnibus, providentiæ fuerit aſſertor, & qui acerrimis argumentis impugnaverit eos, qui providentiam non eſſe dixerunt; idem nunc quaſi proditor aliquis, aut transfuga providentiam conatus eſt tollere. „ At male ratiocinatur *Lactantius*, ſi ex his verbis Ciceronis concludit, omnem providam Dei curam ab eo prorſus fuiſſe negatam, quod materiæ æternam tribuerit exiſtentiam. Omnes enim veteres Philoſophi creationem ex nihilo inficiabantur, ſaltem concipere non poterant, qua ratione ἡ ὕλη a Deo pro-

duci potuerit; hoc tamen non obſtante, Deo potentiam tribuebant ipſam materiam variis modis, quantum natura ipſius patiebatur, movendi & fingendi. Hinc non ſequitur, hic vel ille æternitatem materiæ admittit; ergo vel exiſtentiam Dei, vel ejuſdem providam in omnia curam negat. De quo tamen pluribus egimus in diſſertat. noſtris *de atheiſmo Platoni impacto*, quæ in *amœnit. litt. celeberrimi & amiciſſimi Schelhornii* legi poſſunt. Cum primis autem clariſſime ex libris *de legibus* patet, Deum mentem puriſſimam, univerſitati rerum omnium, hominibus cum primis, proſpicientem, leges dediſſe naturæ humanæ maxime conſentaneas. Lib. I. ſect. 21. ſqq. incipit demonſtrare, quod jus omne repetendum ſit a Deo: „ Daſne igitur (*inquit*) hoc nobis, Pomponi, Deorum immortalium vi, natura, ratione, poteſtate, mente, numine, ſive quod eſt aliud verbum, quo planius ſignificem, quod volo, naturam omnem regi? nam ſi hoc non probas, ab eo nobis cauſa ordienda eſt potiſſimum. - - - Animal hoc providum, ſagax, multiplex, acutum, memor, plenum rationis & conſilii, quem vocamus hominem, præclara quadam conditione generatum eſſe a ſupremo Deo. Solum eſt enim ex tot animantium generibus atque naturis particeps rationis & cogitationis, cum cætera omnia ſint expertia. Quid eſt autem, non dicam in homine, ſed in omni cœlo atque terra ratione divinius? quæ cum adolevit, atque perfecta eſt, nominatur rite ſapientia. Eſt igitur, quia nihil ratione melius, eaque & in homine & in Deo; prima homini cum Deo rationis ſocietas. Inter quos autem ratio, inter eoſdem etiam recta ratio communis eſt. Quæ cum ſit lex, lege quoque conſociati homines cum Diis putandi ſumus. Inter quos porro eſt communio legis, inter eos communio juris eſt. - - - - Itaque ex tot generibus nullum eſt animal, præter hominem, quod habeat aliquam notitiam Dei, ipſisque in hominibus nulla gens eſt, neque tam immanſueta, neque tam fera, quæ non, etiamſi ignoret, qualem habere Deum deceat, tamen habendum ſciat. Ex quo efficitur illud, ut is agnoſcat Deum, qui, unde ortus ſit, quaſi recordetur ac noſcat. Jam vero virtus eadem in homine ac Deo eſt, neque ullo alio ingenio præterea. Eſt autem virtus nihil aliud, quam in ſe perfecta & ad ſummum perducta natura. Eſt igitur homini cum

Deo

„ Deo ſimilitudo. Quod cum ita ſit, quæ tandem poteſt eſſe propior certiorve cognatio? Itaque ad hominum commoditates & „ uſus tantam rerum ubertatem natura largita eſt, ut ea quæ gig- „ nuntur donata conſulto nobis, non fortuito nata videantur: nec „ ſolum ea, quæ frugibus atque baccis terræ fœtu profunduntur, „ ſed etiam pecudes; quod perſpicuum ſit, partim eſſe ad uſum „ hominum, partim ad fructum, partim ad veſcendum procrea- „ tas. - - - - Quibus ratio a natura data eſt, iiſdem etiam „ recta ratio data eſt; ergo & lex, quæ eſt recta ratio in juben- „ do & vetando. Si lex, jus quoque. At omnibus ratio. Jus „ igitur datum eſt omnibus: recteque Socrates eum execrari ſo- „ lebat, qui primus utilitatem a natura ſejunxiſſet. - - - - „ Tum autem qui non ipſo honeſto movemur, ut boni viri „ ſimus, ſed utilitate aliqua atque fructu, callidi ſumus, non „ boni. Nam quid faciet is homo in tenebris, qui nil timet niſi „ teſtem, vel judicem? Quid in deſerto loco nactus, quem mul- „ to auro ſpoliare poſſit, imbecillum atque ſolum? Noſter qui- „ dem hic natura juſtus vir ac bonus, etiam colloquetur, juva- „ bit, in viam deducet. Is vero, qui nihil alterius cauſa facit, „ & metitur ſuis commodis omnia, videtis credo, quid ſit actu- „ rus. „ Similiter lib. II. §. 8. ſeq. præclare de hoc argumento loquitur, dicens: „ Hanc igitur video ſapientiſſimorum fuiſſe ſen- „ tentiam, legem neque hominum ingeniis excogitatam, neque „ ſcitum aliquod eſſe populorum, ſed æternum quiddam, quod „ univerſum mundum regeret imperandi prohibendique ſapientia. „ Ita principem legem illam, & ultimam, mentem eſſe dicebant, „ omnia ratione aut cogentis, aut vetantis Dei: ex qua illa lex, „ quam Dii humano generi dederunt, recte eſt laudata. Eſt enim „ ratio mensque ſapientis ad jubendum & ad deterrendum idonea. „ Q. Aliquoties jam iſte locus a te tactus eſt: ſed antequam ad po- „ pulares leges venias, vim iſtius cœleſtis legis explana, ſi pla- „ cet, ne æſtus nos conſuetudinis abſorbeat, & ad ſermonis mo- „ rem uſitati trahat. M. A. parvis enim, Quincte, didicimus, „ *ſi in jus vocat*, atque ejuſmodi leges alias nominare. Sed „ vero intelligi ſic oportet, & hæc, & alia juſſa ac vetita popu- „ lorum vim habere ad recte facta vocandi, & a peccatis avo- „ candi: quæ vis non modo ſenior eſt, quam ætas populorum „ & civitatum, ſed æqualis illius, cœlum atque terras tuentis &

„ regentis

„ regentis Dei. Neque enim eſſe mens divina ſine ratione po-
„ teſt, nec ratio divina non hanc vim in rectis pravisque ſancien-
„ dis habere: nec, quia nuſquam erat ſcriptum, ut contra omneis
„ hoſtium copias in ponte unus aſſiſteret, a tergoque pontem in-
„ terſcindi juberet, idcirco minus Coclitem illum rem geſſiſſe tan-
„ tam, fortitudinis lege atque imperio putabimus: nec ſi regnante
„ Tarquinio nulla erat Romæ ſcripta lex de ſtupris, idcirco non
„ contra legem illam æternam Sext. Tarquinius vim Lucretiæ,
„ Tricipitini filiæ, attulit. Erat enim ratio profecta a rerum na-
„ tura, & ad recte faciendum impellens, & a delicto avocans;
„ quæ non tum denique incipit lex eſſe, cum ſcripta eſt, ſed tum,
„ cum orta eſt: orta autem ſimul eſt cum mente divina. Quam-
„ obrem lex vera atque princeps, apta ad jubendum & vetandum,
„ ratio eſt recta ſummi Jovis. - - - Ergo eſt lex juſtorum
„ injuſtorumque diſtinctio, ad illam antiquiſſimam & rerum omnium
„ principem expreſſa naturam, ad quam leges hominum dirigun-
„ tur, quæ ſupplicio improbos afficiunt, defendunt & tuentur
„ bonos. - - - Sit igitur hoc jam a principio perſuaſum civi-
„ bus, dominos eſſe omnium rerum ac moderatores Deos, eaque
„ quæ gerantur, eorum geri judicio, ac numine; eoſdemque op-
„ time de genere hominum mereri, & qualis quiſque ſit, quid
„ agat, quid in ſe admittat, qua mente, qua pietate religiones
„ colat, intueri: piorumque & impiorum habere rationem. His
„ enim rebus imbutæ mentes haud ſane abhorrebunt ab utili &
„ a vera ſententia. Quid eſt enim verius, quam neminem eſſe
„ oportere tam ſtulte arrogantem, ut in ſe mentem & rationem
„ putet ineſſe, in cœlo mundoque non putet? - - Quem vero aſtro-
„ rum ordines, quem dierum noctiumve viciſſitudines, quem
„ menſium temperatio, quemque ea, quæ gignuntur nobis ad fruen-
„ dum, non gratum eſſe cogant; hunc hominem omnino nume-
„ rare qui decet? Cumque omnia, quæ rationem habent, præ-
„ ſtent iis, quæ ſint rationis expertia, nefasque ſit dicere, ul-
„ lam rem præſtare naturæ omnium rerum; rationem ineſſe in
„ ea, confitendum eſt. Utiles autem eſſe opiniones has, quis ne-
„ get, cum intelligat, quam multa firmentur jurejurando, quantæ
„ ſalutis ſint fœderum religiones? quam multos divini ſupplicii metus
„ a ſcelere revocarit? quamque ſancta ſit ſocietas civium inter

ipſos,

„ ipſos, Diis immortalibus interpoſitis tum judicibus, tum teſti- „ bus? „ Adde denique præclarum *locum*, qui in fragmentis *Ciceronis* pag. m. 668. ex *Lactantio* adducitur; ſonat autem ita: „ Eſt „ quidem vera lex, recta ratio, naturæ congruens, diffuſa in omnes, „ conſtans, ſempiterna, quæ vocet ad officium jubendo, vetando „ a fraude deterreat, quæ tamen neque probos fruſtra jubet aut „ vetat, nec improbos jubendo aut vetando movet. Huic legi nec „ obrogari fas eſt, neque derogari ex hac aliquid licet, neque tota „ abrogari poteſt. Nec vero aut per Senatum, aut per Populum „ ſolvi hac lege poſſumus. Neque eſt quærendus explanator, aut „ interpres ejus alius: nec erit alia lex Romæ, alia Athenis, alia „ nunc, alia poſthac: ſed & omnes gentes, & omni tempore una „ lex & ſempiterna & immortalis continebit: unusque erit commu- „ nis quaſi magiſter & imperator omnium Deus ille, legis hujus „ inventor, diſceptator, lator: cui qui non parebit, ipſe ſe fugiet, „ ac naturam hominis aſpernabitur, atque hoc ipſo luet maximas „ pœnas, etiam ſi cætera ſupplicia, quæ putantur, effugerit. „ Ex hiſce, quæ adduximus, locis patet, *Ciceronem* agnoviſſe [1.] Deum eſſe mentem puriſſimam præſtantiſſimamque. [2.] Ab eodem omnis juris & obligationis vinculum eſſe petendum. [3.] In rectæ rationis principiis latere leges illas naturales. [4.] Illarum obſervationem reipublicæ in univerſum, in ſpecie autem omnibus hominibus utilem eſſe. [5.] *Epicuri*, aliorumque opinionem, qui utilitate omnia metiuntur, contrariam eſſe hominum felicitati. [6.] Leges denique illas naturales æternas eſſe, immutabiles & perennaturas. *Tuſc. Quæſt. lib. I. ſect.* 30. omnibus mortalibus inſitam de Deo opinionem eſſe ait, non inſtituto, neque legibus natam. Hæc certe loca omnia, non *ex ore interlocutorum*, ſed *ipſius Ciceronis* petita, videntur perſpicue ſatis probare, eum exiſtentiam providentiamque ſupremi Numinis admiſiſſe. Addam coronidis loco præclarum locum *Ciceronis*, extantem in orat. pro *Milone* ſect. 30. p. 924. ſq. edit. Grævii, ita autem loquitur *Cicero*: „ Sed hujus beneficii „ gratiam, Judices, fortuna populi Romani, & veſtra felicitas, & Dii „ immortales ſibi deberi putant. Nec vero quisquam aliter arbitrari „ poteſt, niſi qui nullam majeſtatem eſſe ducit, numenve divi- „ num: quem neque imperii veſtri magnitudo, neque ſol ille, nec „ cœli ſignorumque motus, nec viciſſitudines rerum atque ordines mo- „ vent,

Digitized by Google

„ vent, neque id quod maximum eſt, majorum noſtrorum ſapientia: qui ſacra, qui cæremonias, qui auſpicia & ipſi ſanctiſſime „ coluerunt, & nobis ſuis poſteris prodiderunt. Eſt, eſt profecto „ illa vis: neque in his corporibus, atque in hac imbecillitate „ noſtra ineſt quiddam, quod vigeat & ſentiat, & non ineſt „ in hoc tanto naturæ tam præclaro motu: niſi forte idcirco eſſe „ non putant, quia non apparet, nec cernitur: proinde quaſi noſtram ipſam mentem, qua ſapimus, qua providemus, qua hæc „ ipſa agimus ac dicimus, videre, aut plane qualis, aut ubi ſit, „ ſentire poſſimus.„ Partem hujus loci adduxit *Cudworthus* Tom. I. pag. 520. probaturus *Ciceronem* unum admiſiſſe numen æternum. At diſplicet hæc argumentatio cl. *Moshemio*, dicenti: „ Vir D. ex „ eo cenſet patere, unum tantum a Cicerone Deum hic eſſe indicatum, quod hanc vim divinam cum animo comparat humano, „ qui unus eſt, orator diſertiſſimus: ſed re ipſa docet, Ciceronem non tam late hanc comparationem patere voluiſſe, quippe „ quæ his unice continetur finibus: quemadmodum animus noſter, „ tametſi non cernitur, eſt tamen & exiſtit, ita etiam vis illa divina, „ licet a nobis haud conſpiciatur, nihilo minus tamen vere exiſtit.„ Ita doctiſſ. *Moshemius*. At non robore deſtituta mihi videtur collectio *Cudworthi*. Quamvis enim directe non probet unitatem numinis ratiocinatio *Ciceronis*, probat tamen hoc, tam certum ineſſe mundo mentem præſtantiſſimam, quam certum, corpus a mente ſentiente & vigente moveri. At inſtat Vir *doctus* dicendo, vim illam divinam & Deos immortales unum idemque ſignificare. Verum eſt Ciceronem heic loci, præter argumentum pro exiſtentia Dei, populares rationes addere, ut gratiam judicum populique captaret; at rerum ipſarum natura longe diſcreta eſt. Aliud ſunt; Fortuna, Albani tumuli, Jupiter latiaris; & aliud vis illa ſentiens, & vigens in tanto naturæ motu. Certe neque *Cicero*, neque plebs ipſa, hæc confundere ſolebant. Voluit *Cicero* more ſuo viris eruditis & amicis, ſimul atque iis, qui patrium cultum reverebantur, facere ſatis. Hinc vera falſis miſcens, una oratione res diverſas propoſuit.

VI.

Sed videamus quid *Cicero* de mentis natura ſtatuque ejus poſt mortem ſenſerit. Fatemur, præſtantiſſimum in cæteris virum hærere

rere aliquando circa hoc argumentum, neque ſatis ſibi conſtare. Idem contigit *incomparabili Philoſopho Socrati.* Qui argumenta, quibus nititur hæc veritas, perpendit, haud mirabitur, veteres parum ſibi hac-in parte conſtitiſſe. Quod non eum in finem dicimus, ut errores eorum excuſare, ſed felicitatem noſtram deprædicare velimus. Videntur autem diverſiſſimæ Philoſophorum de natura mentis opiniones *Ciceronem* turbaſſe. Quod autem ad ipſius *Ciceronis* de hoc argumento ſententiam ſpectat, certum eſt, eum crediſſe, [1.] menti ineſſe vim intelligendi, ſentiendi, volendi, ratiocinandi, licet natura ejus non ſatis intelligatur: [2.] eam eſſe originis divinæ: [3.] probabile quammaxime, eam poſt mortem ſubſiſtere. Eam autem ſententiam animo ipſius inſediſſe jam quidem probandum eſt. Poſtquam *Cicero Tuſc. Quæſt.* lib. I. ſect. 24. diverſas veterum Philoſophorum ſententias de mentis natura enarraſſet, ita concludit: „ Nam ſi cor, aut ſanguis, aut cerebrum eſt animus, certe, quoniam eſt corpus, interibit cum reliquo corpore: „ ſi anima (*addendum, judice P. Victorio*, aër) fortaſſe, diſſipabitur: „ ſi ignis eſt, extinguetur: ſi eſt Ariſtoxeni harmonia, diſſolvetur. „ Sect. 46. corpori ſenſum detrahit, mentique ſoli eum competere perhibet: „ Nos enim ne nunc quidem (*inquit*) oculis „ cernimus ea, quæ videmus: neque enim eſt ullus ſenſus in cor„ pore, ſed, ut non ſolum Phyſici docent, verum etiam Medici, „ qui iſta aperta & patefacta viderunt, viæ quaſi quædam ſunt ad „ oculos, ad aures, ad nares, a ſede animi perforatæ. Itaque „ ſæpe aut cogitatione, aut aliqua vi morbi impediti, apertis atque „ integris & oculis & auribus, nec videmus, nec audimus: ut fa„ cile intelligi poſſit, animum & videre, & audire, non eas partes, „ quæ quaſi feneſtræ ſunt animi: quibus tamen ſentire nihil queat „ mens, niſi id agat & adſit. Quid, quod eadem mente res diſſi„ millimas comprehendimus, ut colorem, ſaporem, calorem, odorem, „ ſonum? Quæ nunquam quinque nuntiis animus cognoſceret, niſi „ ad eum omnia referrentur, & idem omnium judex ſolus eſſet. „ Atque ea profecto tum multo puriora & dilucidiora cernentur, „ cum quo natura fert, liber animus pervenerit. Nam nunc qui„ dem, quanquam foramina illa, quæ patent ad animum a corpore, „ calidiſſimo artificio natura fabricata eſt, tamen terrenis concre„ tiſque corporibus ſunt interſepta quodammodo. Cum autem ni-

Digitized by Google

„ hil erit præter animum: nulla res objecta impediet, quo minus „ percipiat, quale quidque ſit. „ Sect. 50. eorum objectioni occurrit, qui aſſerunt, mentem deſtructo corpore mortali conſiſtere non poſſe. „ Sed plurimi (*inquit*) contra nituntur, animosque, „ quaſi capite damnatos, morte multant, neque aliud eſt quicquam „ cur incredibilis his animorum videatur æternitas, niſi quod nequeunt, qualis animus ſit vacans corpore, intelligere, & cogitatione comprehendere. Quaſi vero intelligant, qualis ſit in ipſo „ corpore, quæ conformatio, quæ magnitudo, qui locus: ut ſi „ jam poſſent in homine uno cerni omnia, quæ nunc tecta ſunt, „ caſurusne in conſpectum videatur animus: an tanta ſit ejus tenuitas, ut fugiat aciem. Hæc reputent iſti, qui negant animum „ ſine corpore ſe intelligere poſſe. Videbunt, quem in ipſo corpore „ intelligant. Mihi quidem naturam animi intuenti multo difficilior „ occurrit cogitatio, multoque obſcurior, qualis animus in corpore „ ſit, tanquam alienæ domui, quam qualis cum exierit, & in liberum cœlum, quaſi in domum ſuam, venerit. Si enim, quod „ nunquam vidimus, id quale ſit, intelligere non poſſumus, certe „ & Deum ipſum, & divinum animum corpore liberatum, cogitatione complecti non poſſumus. „ Sect. 54. argumentum *Socratis* vel *Platonis* de perpetuo motu mentis ad immortalem naturam ſignificandam probat. Sect. 60. & ſq. denuo, licet cujus naturæ ſit non definiat, in ea ſententia perſiſtit: *Originem* ejus plane eſſe *divinam* & *cæleſtem*. „ Quorſum igitur (*inquit*) hæc ſpectat oratio? Quæ „ ſit illa vis & unde ſit, intelligendum puto. Non eſt certe nec cordis, nec ſanguinis, nec cerebri, nec atomorum. Anima ſit animus, ignisve, neſcio: nec me pudet, ut iſtos, fateri neſcire quod „ neſciam. Illud, ſi ulla alia de re obſcura affirmare poſſem, ſive „ anima, ſive ignis ſit animus, eum jurarem eſſe divinum. Quid „ enim obſecro te, terrane tibi, aut hoc nebuloſo & caliginoſo „ cœlo aut ſata aut concreta videtur tanta vis memoriæ? ſi, quid „ ſit hoc, non vides: at quale ſit vides. „ Sect. 66. ait nihil in animis *mixtum*, *concretum*, aut *ex terra natum*. Sect. 71. inquit: „ In animi autem cognitione dubitare non poſſumus, niſi plane in „ phyſicis plumbei ſumus, quin nihil ſit animis admixtum, nihil „ concretum, nihil copulatum, nihil coagmentatum, nihil duplex: „ quod cum ita ſit, certe nec ſecerni, nec dividi, nec diſcerpi, nec

„ diſtrahi

„ diſtrahi poteſt: nec interire igitur: eſt enim interitus quaſi diſ-
„ ceſſus & ſecretio ac direptus earum partium, quæ ante interitum
„ junctione aliqua tenebantur. „ Sect. 70. admiranda naturæ opera recenſens, ait, eadem ſatis probare, cauſam tantorum effectuum eſſe præſtantiſſimam ſapientiſſimamque, ſimilique ratione ex mirandis mentis operationibus recte inferri poſſe, cauſſam illarum eſſe ſubſtantiam intelligentem, & a rebus corporeis plane ſecretam: „ Hæc igi-
„ tur, & alia (*inquit*) innumerabilia cum cernimus, poſſumusne
„ dubitare, quin his præſit aliquis vel effector, ſi hæc nata ſunt,
„ ut Platoni videtur: vel ſi ſemper fuerint, ut Ariſtoteli placebat,
„ moderator tanti operis & muneris? ſic mentem hominis, quam-
„ vis eam non videas, ut Deum non vides, tamen ut Deum agnoſ-
„ cis ex operibus ejus; ſic ex memoria rerum & inventione, & cele-
„ ritate motus, omnique pulchritudine virtutis vim divinam mentis ag-
„ noſcito. „ In dialogo de *Amicitia* ita ait ſect. 13. „ Neque aſſentior
„ iis, qui hæc nuper diſſerere cœperunt, cum corporibus ſimul animas
„ interire, atque omnia morte deleri: plus apud me antiquorum au-
„ ctoritas valet, vel noſtrorum majorum, qui mortuis tam reli-
„ gioſa jura tribuerunt: quod non feciſſent profecto, ſi nihil ad
„ eos pertinere arbitrarentur: vel eorum, qui in hac terra fuerunt,
„ magnamque Græciam, quæ nunc quidem deleta eſt, tum flore-
„ bat, inſtitutis & præceptis ſuis erudierunt; vel ejus, qui Apolli-
„ nis oraculo ſapientiſſimus eſt judicatus, qui non tum hoc, tum
„ illud, ut in pleriſque, ſed idem dicebat ſemper, animos homi-
„ num eſſe divinos, iiſque cum e corpore exceſſiſſent, reditum ad
„ cœlum patere. „ Notum eſt ejus dictum in *Catone Majore* §. 84:
„ O præclarum diem, cum ad illud divinum animorum concilium
„ cœtumque proficiſcar, cumque ex hac turba & colluvione diſce-
„ dam. Proficiſcar enim non ad eos ſolum viros, de quibus ante dixi:
„ ſed etiam ad Catonem meum, quo nemo vir melior natus eſt, nemo
„ pietate præſtantior: cujus a me corpus crematum eſt, quod contra
„ decuit ab illo meum. Animus vero non me deſerens, ſed reſpectans, in
„ ea profecto loca diſceſſit, quo mihi ipſi cernebat eſſe veniendum. --
„ Quod ſi in hoc erro, quod animos* hominum immortales eſſe
„ credam, lubenter erro; nec mihi hunc errorem, quo delector,
„ dum vivo, extorqueri volo. Sin mortuus, ut quidam minuti
„ Philoſophi cenſent, nihil ſentiam; non vereor, ne hunc errorem

Bbbb bbb 3 „ meum

„ meum mortui Philoſophi irrideant. „ Circa *pœnas*, quæ ſceleratos manent, dubie locutus eſt *Cicero*. Ex. gr. in fine *orationis* I. *Catilin.* precibus ad *Jovem* factis ita loquitur: „ Omnes bonorum „ inimicos, hoſtes patriæ, latrones Italiæ, ſcelerum fœdere inter „ ſe ac nefaria ſocietate conjunctos, æternis ſuppliciis vivos, mortuosque mactabis. „ In *oratione* autem pro *Cluentio* cap. LXI. ubi de *Oppiano* ſceleratiſſimo mortuo agit, inquit: „ Quid tandem „ illi mali mors intulit? niſi forte ineptiis ac fabulis ducimur, ut „ exiſtimemus, eum apud inferos impiorum ſupplicia perferre - - - „ actum eſſe præcipitem in ſceleratorum ſedem atque regionem. „ Quæ ſi falſa ſunt, id quod omnes intelligunt, quid ei tandem „ aliud mors eripuit præter ſenſum doloris? „ Quamvis hæc, quantum ad diſputationis ſummam pertinent, parum ad rem noſtram faciant; minus tamen credibile eſt, ſi ea omnia, quæ de mentis immortalitate ſupra dicta ſunt, perpendantur, omnes pœnas poſt mortem ſceleratis infligendas negaſſe *Ciceronem*, licet inter fabulas merito retulerit, quæ de *pœnarum ratione modoque* dicuntur. Atque hæc quidem ea ſunt, quæ faciunt ut credamus, *Ciceronem* inter eos referri non debere, qui *Religioni* prorſus *bellum indixerunt*.

VII.

Supereſt ut Virorum doctorum argumenta, quibus *Ciceronem* atheiſmi ſuſpectum reddere volunt, expendamus. *Collinus*, *celebris Anglus*, qui ſcriptis ſuis, quibus religionem impugnavit, famam nactus eſt, in notiſſimo de *libertate cogitandi* libello multa adfert, quibus religionem *Ciceronis* ſuſpectam reddat: In genere conqueritur, multa argumenta, pro exiſtentia numinis allata, *Ciceroni* tribui, quæ tamen interlocutoribus ſint adſcribenda. In quo recte judicat *Collinus*: ſunt enim qui nullo habito perſonarum, quæ loquentes inducuntur, reſpectu, quidlibet ipſi *Ciceroni* tribuunt. Ita multi argumenta a *Balbo Stoico*, pro exiſtentia numinis allata, *Ciceroni* perperam adſcribunt. Poſthac *Collinus Ciceronem* refert inter *Scepticos*; in quo tamen fallitur: verum eſt *Academiæ novæ* addictum fuiſſe *Ciceronem*, (*) at ita tamen, ut *Academiam veterem* ſeu *Plato-*

(*) Doctiſſimus Vir OLIVETUS in Præfatione ad Quæſtiones Tuſculanas p. 19. Un vrai Academicien & honnête-homme, tel qu'étoit Ciceron,

Platonicam Philoſophiam, *Stoicamque* ſimul amplexus fuerit. Et de poſteriore quidem ipſemet *ad filium de Off. lib. I. ſect.* 2. ita loquitur: *Sed tamen noſtra legens, non multum a Peripateticis diſſidentia: quoniam utrique, & Socratici & Stoici* (ita enim legendum eſſe, non *Platonici*, recte monuit *D. Grævius*) *eſſe volumus.* Hinc eodem libro ſect. 6. ait: *Sequemur igitur hoc quidem tempore, & hac in quæſtione potiſſimum Stoicos, non ut interpretes, ſed ut ſolemus, e fontibus eorum, judicio arbitrioque noſtro hauriemus &c.* Ipſemet declarat, cui potiſſimum *ſectæ* ſit addictus, lib. 2. *de officiis* ſect. 7. ita ait: „ Occurritur autem nobis, & quidem a doctis & eruditis, quærentibus, ſatisne conſtanter facere videamur, qui, cum percipi nihil poſſe dicamus, tamen & aliis de rebus diſſerere ſoleamus, & hoc ipſo tempore præcepta officii perſequamur. Quibus vellem ſatis cognita eſſet noſtra ſententia. Non enim ſumus ii, quorum vagetur animus errore, nec habeat unquam quid ſequatur. Quæ enim eſſet iſta mens, vel quæ vita potius, non modo diſputandi, ſed vivendi ratione ſublata? Nos autem, ut cæteri, alia certa, alia incerta, eſſe dicunt; ſic ab his diſſentientes alia probabilia, contra, alia non probabilia eſſe dicimus. Quid eſt igitur quod me impediat, ea, quæ mihi probabilia videantur, ſequi: quæ contra, improbare: atque affirmandi arrogantiam vitantem, fugere temeritatem, quæ a ſapientia diſſidet plurimum? Contra autem omnia diſputatur a noſtris, quod hoc ipſum probabile elucere non poſſet, niſi ex utraque parte cauſſarum eſſet facta contentio. „ (†) Idem fatetur

n'étoit donc pas, comme quelques Auteurs l'ont penſé trop legérement, un homme, qui ne crût rien. C'étoit un Philoſophe, qui ne déférant à la ſimple autorité d'aucune ſecte en particulier, ſe reſervoit le droit d'examiner le pour & contre de toutes les opinions, & n'uſoit de cette liberté, que pour s'attacher à ce qu'il jugeoit le moins douteux & le plus ſain.

(†) Sunt inſuper alia loca, ex quibus patet, *Ciceronem*, Academicorum ſectæ fuiſſe addictum. Ita *Tuſc. Quæſt. lib. IV.* §. 7. inquit: *Sed defendat quod quiſque ſentit; ſunt enim judicia libera: nos inſtitutum tenebimus, nulliſque unius diſciplinæ legibus adſtricti, quibus in philoſophia neceſſario pareamus, quid ſit in quaque re maxime probabile, ſemper requiremus. Quod cum ſæpe alias, tum nuper in Tuſculano ſtudioſe egimus. De Nat. D. lib. I. ſect.* 10. ita loquitur: *Qui autem requirunt,*

fatetur *Plutarchus* in vita ipſius. Quod ſi igitur ea, quæ maxime probabilia ſunt, ſecutus eſt *Cicero*, inter veri nominis *Scepticos* referri non poterit. Sunt & fuerunt doctiſſimi viri, qui exiſtimarunt, ſi excipias principia *Mathematicorum*, & *Methaphyſices* fundamenta, reliquas diſciplinas mera niti probabilitate; cum autem *Cicero* de rebus naturalibus & moralibus ut plurimum egerit, mirum non eſt, eum exiſtimaſſe ea, quæ vero eſſent proxima, ſequenda. Neque video, quam periculoſa ſit illa, ſi etiam ad res theologicas referatur, ſententia. Quod ſi enim quis exiſtimet, argumenta quæ pro exiſtentia numinis adferri poſſunt, non ſolum eſſe maxime probabilia, ſed & omnibus dubiis, quæ contra capitalem hanc veritatem fieri poſſunt, ſuperiora eſſe, is certe nil defendit, quod maximopere in tali reprehendas; ſcio alios aliter plane ſentire. *Hæc enim fere* [verba ſunt doctiſſimi *Grævii* ad citatum locum *Ciceronis*] *eſt omnium ſcholarum & in iis docentium ratio, cujuscunque ſint ſectæ, ut quæcunque tradunt, iis ſint habeanturque Euclidea. Hæc quidem temeritas ſæpe deriſa eſt a ſapientibus, & lepide inprimis exagitata non uno in loco a Luciano.* Sunt viri docti, qui exiſtumant, *Ciceronem* ſub *Cottæ Academici* perſona latere, atque in III. libro de Nat. D. *Ciceronis* cogitata proferri: at id non adeo certum videtur. Ad finem enim hujus diſputationis hæc leguntur: „ Quæ cum dixiſſet, „ Cotta finem fecit. Lucilius autem, (*Stoicus*) vehementius, in- „ quit, tu quidem Cotta invectus es in eam Stoicorum rationem, „ quæ de providentia Deorum ab illis ſanctiſſime & providentiſſime „ conſtituta eſt. Sed quoniam adveſperaſcit, dabis diem nobis ali- „ quem, ut contra iſta dicamus; eſt enim mihi tecum pro aris & „ focis

quid quaque de re ipſi ſentiamus, curioſius id faciunt, quam neceſſe eſt. Non enim tam auctores in diſputando, quam rationis momenta quærenda ſunt. Sect. 12. *Non enim ſumus ii, quibus nihil verum eſſe videatur: ſed ii, qui omnibus veris falſa quædam adjuncta eſſe dicamus, tanta ſimilitudine, ut in iis nulla inſit certa judicandi & aſſentiendi nota. Ex quo exiſtit & illud, multa eſſe probabilia: quæ quanquam non perciperentur, tamen quia uſum haberent quendam inſignem & illuſtrem, his ſapientis vita regeretur.* Similiter de *Divinat. lib. I. cap.* 7. & multis aliis in locis.

„ focis certamen, & pro Deorum templis atque delubris, proque „ urbis muris, quos vos, pontifices ſanctos eſſe dicitis, diligentiusque urbem religione, quam ipſis mœnibus cingitis. Quæ deſeri „ a me, dum quidem ſpirare potero, nefas judico. - - - Hæc cum „ eſſent dicta, ita diſceſſimus, ut Vellejo Cottæ diſputatio verior, „ mihi Balbi ad veritatis ſimilitudinem videretur eſſe propenſior. „ Ex quibus patet, *Ciceroni* argumenta a *Stoicis* ad exiſtentiam & providentiam numinis probandam allata, non ſolum eſſe viſa veriſimiliora; ſed & eum in ſequente congreſſu pluribus hanc ſententiam exornare voluiſſe. (†) Nec fortiora ad hoc probandum adfert argu-

(†) Mecum ſentit CUDWORTHUS, Tom. I. pag. 519. diſſentiente cl. MOSHEMIO ad h. l. exiſtimat enim, CICERONEM loqui, ut Academicum decebat, hoc genus hominum eas probaſſe ſententias, in quibus maximam ducebant eſſe veriſimilitudinem; nullam autem pro explorate certa veraque habuiſſe. At forte diſſenſus eſt magis in verbis, quam in re ipſa. CICERO tertiæ Academiæ decretis adhæſit, quæ veriſimilia admittebat. Quod ſi igitur [ut totidem verbis fatetur] ei BALBI argumenta veriſimiliora viſa ſunt VELLEII objectionibus, concludendum, eum exiſtumaſſe, magis credibile eſſe numen eſſe. Paulo duriores, pene dixerim iniquiores, in Ciceronem videntur eſſe, qui eum nihil eorum vere crediſſe perhibent, quæ de exiſtentia & providentia numinis infinitis prope locis operum ſuorum aperte declaravit. Quod ſi enim in iis libris, quæ ad Philoſophiam pertinent, clare oſtendit, ſe in eam propendere ſententiam, quæ Numinis exiſtentiam ac providentiam adſtruit, excipiunt Ciceronem recentioris Academiæ rationes & inſtituta ſecutum certi nihil decernere: incertam ergo prorſus & dubiam h. e. nullam, magni illius oratoris fuiſſe religionem. At æquus rerum arbiter non facile omnem abjudicabit religionem illi, qui aſſerit doctrinam de Dei exiſtentia ac providentia ſummam habere, quam quidem habere poſſit, probabilitatem ac veri ſpeciem, quanquam non admittat, in divinis rebus dari ſummam demonſtrationis certitudinem. Præterea fingunt, non probant, Ciceronem in iis de natura Deorum libris ſub Pontificis Cottæ perſona ipſum Stoicorum de providentia divina veriorem ſententiam ita convellere, ut facile appareat, eum omnem religionem funditus evertere voluiſſe; quæ clariſſ. Viri J. M. GESSNERI in vita Ciceronis §. 98. criminatio eſt, inani hoc prætextu incruſtata, quod Cottæ in hac diſputatione q. victoria tribuatur, weil Cotta das lezte Wort und Recht behælt. Sed quid hoc aliud eſt, quam meris ſuſpicionibus fictisque commentis aliquem graviſſimi atrociſſimique criminis reum peragere? Cujus commatis etiam illud eſt, quod idem clariſſ. Geſſnerus Ciceroni fidem haberi non poſſe ſibi perſuadet, cum in extrema de Natura Deorum diſputatione non obſcure oſtendit, videri ſibi veriorem Stoici Balbi ſententiam; quaſi non

Digitized by Google

menta *Illuſtris Huetius*, libello de *Imbecillitate ingenii humani* Lib. I. C. 14. quem vide. Sunt tandem alii Viri docti, inter quos eſt *Cl. Reimannus*, *Hiſt. Atheiſmi* pag. 274. qui contendunt, *Tolandum*, *infelicem*

ſerio ageret hic Cicero. Verba accuſationis ita habent: „ Die Furcht „ betrogen zu vverden, machte, daſs er von der Religion ſo vvenig, „ als von andern Dingen etvvas poſitives ſtatuiren vvollen; aber die „ Furcht für einen gottloſen Menſchen und Verächter der Götter angeſe„ hen zu vverden, machte, daſs er nicht allein in den Orationibus, die „ er vor dem Volk gehalten, von den Diis immortalibus, dem Jove „ Optimo Maximo, der Minerva Cuſtode Urbis, von der Heiligkeit der „ Auguriorum und Auſpiciorum &c. einen Hauffen ſchvvazet, ſondern „ auch ſelbſt NB. die Bücher de N. D. alſo beſchlieſſet, daſs er ſagt: „ Ihm ſey des Stoici Balbi Meynung von den Göttern vvahrſcheinlich „ vorgekommen. „ Hujusmodi autem accuſatio ſi valeat, quis erit innocens? Quicquid etiam profitearis, illi ſemper clamabunt, te non ſerio, nec ex animi ſententia loqui. Denique ſi producantur loca ex orationibus Ciceronis, ſingularem in Deum aut Deos pietatem ſpirantia, excipiunt, in illis ad vulgi opinionem loqui oratorem, nec quod ipſe ſignificat, tam id ſpectaſſe, quod veritas, quam quod res & cauſſa, quam agebat, flagitare videbatur. Quanquam autem iſthoc non plane abnuere velim, occurrunt tamen loca, in quibus Cicero diſerte profitetur, ſe verum animi ſenſum de religione explicare; cujus generis ille locus de haruſpicum reſponſis c. 9. ubi quid de religionibus Rom. publicis ſentiat, exponit, ſeque adverſus religionis contemtum vindicat ac defendit: „ Ne„ que is ſum, inquit, qui, ſi cui forte videor plus, quam ceteri, qui „ æque atque ego ſunt occupati, verſari in ſtudio litterarum, his dele„ ctor, aut utar omnino litteris, quæ noſtros animos deterrent, atque „ avocant a religione. Ego vero primum habeo auctores ac magiſtros „ religionum colendarum, majores noſtros: quorum mihi tanta fuiſſe „ ſapientia videtur, ut ſatis ſuperque prudentes ſint, qui illorum pru„ dentiam, non dicam aſſequi, ſed quanta fuerit perſpicere poſſint. - - - „ Deinde etiam cognovi, multa homines doctiſſimos ſapientiſſimosque „ & dixiſſe, & ſcripta de Deorum immortalium numine reliquiſſe; quæ quan„ quam divinitus perſcripta video, tamen ejusmodi ſunt, ut ea majores „ noſtri docuiſſe illos, non ab illis didiciſſe videantur. Etenim quis „ eſt tam vecors, qui aut, cum ſuſpexerit in cœlum, Deos eſſe non „ ſentiat, & ea, quæ tanta mente fiunt, ut vix quisquam arte ulla ordi„ nem rerum, ac neceſſitudinem perſequi poſſit, caſu fieri putet: aut, „ cum Deos eſſe intellexerit, non intelligat, eorum numine hoc tantum „ imperium & natum & auctum & retentum? Quam volumus licet P. C. „ ipſi nos amemus; tamen nec numero Hiſpanos, nec robore Gal„ los &c. &c. - - - ſed pietate ac religione, atque hac una ſapientia, „ quod Deorum immortalium numine omnia regi gubernarique perſpexi„ mus, omnes gentes nationesque ſuperavimus. „

felicem illum *Religionis Chriſtianæ & Moſaicæ oppugnatorem*, *Ciceronem* inter *Pantheiſtas*, id eſt, *Spinozæ* anteceſſores retuliſſe. Cum autem etiam in hoſte laudanda ſit virtus, & immutabiles ſint leges veritatis, ipſiſſima *Tolandi* verba adponam, ut quid de *Cicerone* judicaverit quilibet intelligat. Ita autem ille in libello quem *origenes judaicas* adpellat: „ Fateris Auguſte dulciſſime, me recte omnino „ affirmare in Adeiſidæmone meo, nobiliores fere omnes & doctio- „ res Romanos cultum ſacrum a Numa Pompilio traditum vel tradi „ creditum pro politico habuiſſe commento, & ut cum Cicerone „ loquar, eos perſuaſos fuiſſe totam de Diis immortalibus opinio- „ nem fictam eſſe ab hominibus ſapientibus reipublicæ cauſſa: ut „ quos ratio non poſſet, eos ad officium religio duceret: errabat „ *enim* [*ut alibi ſcribit Cicero*] *multis in rebus antiquitas*, *quam* „ *vel uſu jam*, *vel doctrina*, *vel vetuſtate immutatam videmus:* „ *retinetur autem & ad opinionem vulgi*, *& ad magnas utilitates* „ *reipublicæ*, *mos*, *religio*, *diſciplina*, *jus augurum*, *collegii au-* „ *ctoritas*. En teſtem omni exceptione majorem! qui & ipſe Augur „ erat. Nec ſolum in iſta fuit ſententia, ſed totis annisus eſt viri- „ bus, ut alios ad ſe pertraheret. Ita enim pergit: *Nam ut vere loquamur:* „ *Superſtitio fuſa per gentes oppreſſit omnium fere animos, atque homi-* „ *num imbecillitatem occupavit*, *quod & in iis libris dictum eſt*, „ *qui ſunt de Natura Deorum*, *& hac diſputatione id maxime egi-* „ *mus*: *multum enim & nobiſmetipſis & noſtris profuturi videba-* „ *mur*, *ſi eam funditus ſuſtuliſſemus*. *Nec vero* [id enim diligenter „ intelligi volo] *ſuperſtitione tollenda religio tollitur*. Hoc & de „ me, *inquit Tolandus*, quoque diligentiſſime intelligi volo; cum „ impugnando ſuperſtitionem, religio ſit unicum mihi, ut res ipſa „ indicat, propoſitum & animi ſenſus. „ Hactenus *Tolandus*. Nemo ex hisce verbis, uti jacent, concludere poterit, *Tolandum* credidiſſe, *Ciceronem Pantheiſtam* eſſe, niſi aliunde huic interpretationi lucem attulerit: certe verba ipſa, licet forte aliud intenderit Tolandus, nil aliud oſtendunt, vel præ ſe ferunt quam hoc: nimirum *Ciceronem*, & doctiſſimos quosque Romanorum religionem publice receptam pro commentis habuiſſe, atque publice exploſiſſe. Quod ſi is ſcopus fuit *Ciceronis*, & virorum doctorum tum temporis Romæ viventium, ut ſuperſtitionem magis magisque in animis hominum extinguerent, laudandi ſunt. Quis enim, qui

naſum habet, concoquere poterit ſententias, ritusque ineptiſſimos, & caſto Dei cultui rationisque decretis e diametro oppoſitos? Quam felices fuiſſent, & verorum Philoſophorum nomine digni, ſi omni metu ſuperato, junctis viribus deteſtandam ſuperſtitionem fortiſſime oppugnaviſſent, & ad ſaluberrima rationis præcepta admittenda viam monſtraſſent. Si *Tolandus* ingenio ſuo, quod nactus erat haud vulgare, uſus fuiſſet magis ad veram religionem ſtabiliendam, quam ad eam deprimendam, ſaluti ſuæ magis ſine dubio conſuluiſſet. At ſi *Tolandus* exiſtumavit, *Ciceronem*, dum ſuperſtitionem perſtrinxit, veram religionem ſubvertere voluiſſe, aliis ſane, quam quibus uſus eſt, argumentis ei id probandum fuiſſet. Certe loca allata id minime probant: quod ex ipſa inſpectione patebit. Primus locus, ad quem provocat *Tolandus*, extat Lib. I. de N. D. ſect. 117. eum cum proxime antecedentibus adponemus, ut quo jure allatus ſit, pateat. *Cotta* contra *Vellejum Epicureum* ita inſurgit: „ Quid eſt autem quod eos (ſc. *Deos*) veneremur propter admirationem ejus naturæ, in qua „ egregium nihil videmus? Nam ſuperſtitione, quod gloriari ſoletis, „ facile eſt liberari, cum ſuſtuleris omnem vim Deorum. Niſi „ forte Diagoram, aut Theodorum, qui omnino Deos eſſe negabant, „ cenſes ſuperſtitioſos eſſe potuiſſe. Ego ne Protagoram quidem: „ cui neutrum liquerit, nec eſſe Deos, nec non eſſe. Horum enim „ ſententiæ omnium non modo ſuperſtitionem tollunt, in qua ineſt „ timor inanis Deorum, ſed etiam religionem, quæ Deorum cultu „ pio continetur. Quid? ii, qui dixerunt totam de Diis immortalibus „ opinionem fictam eſſe ab hominibus ſapientibus reipublicæ cauſa, ut „ quos ratio non poſſet, eos ad officium religio duceret, nonne omnem „ religionem funditus ſuſtulerunt? „ Patet peccare hic *Tolandum*, ſi aliud intendit contra rectæ interpretationis regulas. Si enim religionis nomine intelligatur Dei rectus cultus, indubium eſt, eos qui opinionem de Deo reipubl. cauſſa fictam putant, ſive id *Cotta*, ſive *Cicero* dixerit, omnem religionem ſubvertere: at probandum, *Ciceronem* inter eos fuiſſe, qui hanc, cujus mentionem facit, opinionem tenuerint: ſi vero religionis nomine intelligantur ineptæ opiniones de Diis publice receptæ, male concludit, vel *Cicero*, vel *Cotta*, iis rejectis neceſſario etiam veri nominis tolli cultum; quis enim eſt tandem nexus inter propoſitionem illam: *Jupiter Cretenſis non eſt Deus; ergo etiam non eſt Rector univerſitatis rerum?* Quamcunque

cunque igitur propoſitionem admittas, nihil eſt quod probare poſſit, *Ciceronem* heic loci omnem religionem tollere voluiſſe. Alter locus extat lib. II. de *Divinat.* ſect. 70. „ Satis multa (*inquit*) de oſten-„ tis. Auſpicia reſtant, & ſortes eæ, quæ ducuntur. Difficilis au-„ guri locus ad contradicendum; Marſo fortaſſe, ſed Romano facil-„ limus. Non enim ſumus ii nos augures, qui avium reliquorum-„ que ſignorum obſervatione futura dicamus: & tamen credo, Ro-„ mulum, qui urbem auſpicato condidit, habuiſſe opinionem, eſſe „ in providendis rebus augurandi ſcientiam. Errabat enim multis „ in rebus antiquitas: quam vel uſu jam, vel doctrina, vel vetu-„ ſtate immutatam videmus. Retinetur autem & ad opinionem „ vulgi, & ad magnas utilitates reipubl. mos, religio, diſciplina, jus „ augurum, collegii auctoritas. „ At quid tandem ex hiſce verbis ad probandam *Ciceronis* impietatem concludi poteſt? Auguria explodebat ipſe *Cicero*, atque in eo ſuos errare fatetur; retineri tamen opiniones receptas, ob vulgi opinionem. Si pontificiæ religioni addictus vir ſapiens, ſe explodere quidem dicat multos ritus, quos tamen plebis in gratiam proſcribendos non putat, num tandem omnia religionis capita eodem loco habere dicendus eſt? apage has conſequentias. Tertius denique locus, quo *Cicero* eodem *Divinat. libr. ſect.* 148. ait, ſuperſtitionem fuſam per gentes omnium fere animos oppreſſiſſe, itidem non probat *Ciceronem* religionis omnis hoſtem fuiſſe. Quod, ut alia taceam, verba proxime ſequentia ſatis ſuperque docent. Ita enim loquitur: „ Nam majorum inſtituta „ tueri ſacris cæremoniiſque retinendis, ſapientis eſt: & eſſe præ-„ ſtantem aliquam æternamque naturam, & eam ſuſpiciendam admi-„ randamque hominum generi, pulchritudo mundi, ordoque rerum „ cœleſtium cogit confiteri. „ Num ita locutus tandem fuiſſet *Cicero*, ſi cum *Tolando* feciſſet? At nondum ſatis eſt. Provocat *Collinus* ad locum *Ciceronis*, qui extat lib. I. *de Inventione*, in quo ait, *eos, qui dent operam Philoſophiæ, non arbitrari Deos eſſe.* At circumſtantiæ hujus loci ſunt probe conſiderandæ. Agit *Cicero* de variis argumentum aliquod probandi methodis. *Omnis* (inquit ſect. 44.) *argumentatio aut probabilis, aut neceſſaria debet eſſe.* Sect. 46. quid probabile vocet, explicat dicendo: *probabile autem eſt id, quod fere fieri ſolet, aut quod in opinione poſitum eſt, aut quod habet in ſe ad hæc quandam ſimilitudinem, ſive id falſum eſt, ſive verum. In eo genere quod*

Digitized by Google

fere ſolet fieri, probabile hujusmodi eſt: Si mater eſt, diligit filium; ſi avarus eſt, negligit jusjurandum. In eo autem, quod in opinione poſitum eſt, hujusmodi ſunt probabilia: impiis apud inferos pœnas eſſe conſtitutas. Eos, qui Philoſophiæ dent operam, non arbitrari Deos eſſe. Apparet ex hoc, *Ciceronem* non tam hic docere, quid ipſemet credat; ſed quid ex opinione hominum communiter pro vero admittatur. Hodienum apud ſemidoctos vulgaris illa opinio eſt, accuratiores *Philoſophos*, *Mathematicos*, *Medicos* de religione parum eſſe perſuaſos; quod verum, ſi religionis nomine ineptas, abſurdas, & rationi ipſi contrarias opiniones, quæ paſſim hinc inde a Chriſtianis defenduntur, intelligas. Philoſophi enim eſt, nil temere credere. *Quid enim tam temerarium*, inquit Cicero, *tamque indignum ſapientis gravitate, atque conſtantia, quam aut falſum ſentire, aut quod non explorate perceptum ſit, & cognitum, ſine ulla dubitatione defendere.* Quod ſi igitur vel maxime *Cicero* inter eos fuiſſet, qui receptas de religione opiniones exploſiſſet, culpandus certe ideo non foret; ſed quod meliora edoctus majori tamen animo reſtituendo caſto cultui non incubuerit. Neque certe in hoc *Inventionis* libro, in quo regulas dialecticas & oratorias more ſuo tradit, principia *Theologiæ Ciceronianæ* quærenda ſunt. Quod ſi tamen citatus *Collino* locus aliquid probat, alium huic oppoſitum ex eodem *Inventionis* libro proferam. Sect. nimirum 57. exponit quid ratiocinationis nomine intelligat. *Ratiocinatio* (inquit) *eſt oratio, ex ipſa re probabile aliquid eliciens, quod expoſitum & per ſe cognitum, ſua ſe vi & ratione confirmat. Exemplo rem illuſtrare aggreditur*, v. gr. *melius accurantur, quæ conſilio geruntur, quam quæ ſine conſilio adminiſtrantur.* Additis dein aliis, quæ ad demonſtrationis elegantiam pertinere videbantur, ita pergit: *Nihil omnium rerum melius, quam omnis mundus adminiſtratur. Nam & ſignorum ortus & obitus definitum quemdam ordinem ſervant, & annuæ commutationes non modo quadam ex neceſſitate ſemper eodem modo fiunt, verum ad utilitates quoque rerum omnium ſunt accommodatæ, & diurnæ nocturnæque viciſſitudines, nulla in re unquam mutatæ quidquam nocuerunt: quæ ſigno ſunt omnia, non mediocri quodam conſilio naturam mundi adminiſtrari: conſilio igitur mundus adminiſtratur.* Supra diximus, quosdam exiſtumare, ſub *Cottæ* perſona *latere* voluiſſe *Ciceronem*. At id certum non eſſe, jam monuimus. Ponamus autem hoc; ne ſic quidem probari poterit

religionis

religionis omnis oſorem fuiſſe nobiliſſimum virum. Vis argumentum? audi *Cottam* l. III. de N. D. §. 5. in quo ita: *Sed antequam de re, pauca de me. Non enim mediocriter moveor auctoritate tua, Balbe, orationeque ea, quæ me in perorando cohortabatur, ut meminiſſem, me & Cottam eſſe & pontificem, quod eo credo valebat, ut opiniones, quas a majoribus accepimus, de Diis immortalibus, ſacra, cæremonias, religionesque defenderem. - - - Et, ſi id eſt primum* (ita ex interpunctione *illuſtris Bouhier* ponenda verba) *quod inter omnes niſi admodum impios convenit, mihi quidem ex animo exuri non poteſt, eſſe Deos. Id tamen ipſum, quod mihi perſuaſum eſt auctoritate majorum, cur ita ſit, nihil tu me doces. Quid eſt*, inquit *Balbus*, *ſi tibi perſuaſum eſt, cur a me velis diſcere? Tum Cotta: Quia ſic aggredior*, inquit, *ad hanc diſputationem, quaſi nil unquam audierim de Diis immortalibus, nihil cogitaverim, rudem me diſcipulum & integrum accipe, & ea quæ requiro, doce.* Ex his verbis conſtat *Cottam*, vel *Ciceronem* ſi mavis, potius exercitii gratia de hac re diſputare, quam ſerena mente propria animi cogitata prodere: hinc de *Divinat. lib. I. ſect.* 8. ait *Cicero* de *Cotta*. *Ipſe Cotta ſic diſputat, ut Stoicorum magis argumenta confutet, quam hominum deleat religionem.* Non probamus methodum illam de rebus graviſſimis utramque in partem diſputandi; quanquam enim veritas ſua luce radiat, notum tamen ſimul eſt, multos non eo eſſe inſtructos judicio, ut verum a falſo facile poſſint ſecernere: alios argumentorum, utraque ex parte allatorum, ἰσοθενεία, in maximas difficultates, ex quibus difficulter eluctantur, conjici. Notum quid multis, qui *P. Baylii Dictionarium* avide perlegerunt, contigerit. Interim, ſi quis argumentationes *Cottæ* rite perpendat, obſervabit, non tam genuinam Dei exiſtentiam demonſtrandi rationem, quam vero minus accuratas *Stoicorum* ratiunculas rejici. Vide lib. III. ſect. 10. 11. 12. 21. 22. 23. 36. 37. 38. Et hæ quidem rationes, illæ ſunt, quantum mihi conſtat, quibus *Ciceronem* atheiſmi ſuſpectum reddere voluere viri quidam docti. Nulli interim dubitamus, quin fraudes manifeſtæ ſacerdotum, ſuperſtitio, argumenta levia & futilia pro exiſtentia numinis allata, ingenium ipſum præterea, *Ciceronem* aliquando turbaverint. Interim ſi univerſam ejus philoſophandi rationem, indolemque naturæ inſpiciamus, quantum cernere datum eſt, inter eos fuit, qui rectius forſan de religione ſenſerunt, quam locuti ſunt.

In

In eandem ſententiam concedit *P. Baylius Lexico.* Tom. IV. voce *Spinoza* pag. m. 259. dicens: „ Mr. l'Abbé de Dangeau parle de „ certains gens, qui ont la religion dans l'eſprit, mais non pas „ dans le cœur: ils ſont perſuadez de ſa verité, ſans que leur conſcience ſoit touchée de l'amour de Dieu. Je crois qu'on peut „ dire, qu'il y a auſſi de gens, qui ont la religion dans le cœur, „ & non pas dans l'eſprit. Ils la perdent de vûe dès qu'ils la cherchent par les voies du raiſonnement humain: elle échappe aux „ ſubtilités, & aux ſophiſmes de leur dialectique: ils ne ſavent, où „ ils en ſont, pendant qu'ils combattent le pour & le contre: mais „ dès qu'ils ne diſputent plus, & qu'ils ne ſont qu'écouter les preuves de ſentiment, les inſtincts de la conſcience, le poids de l'éducation, ils ſont perſuadez d'une religion, & ils y conforment leur „ vie autant, que l'infirmité humaine le permet. Ciceron en étoit „ là: On n'en peut gueres douter, quand on compare ſes autres „ livres avec ceux de N. D. où il fait triompher Cotta de tous les „ interlocuteurs, qui ſoutenoient qu'il y a des Dieux. „ (*) Forte *Baylius imaginem* aliquam animi ſui ipſemet *quaſi neſcius* exhibuit. Quicquid ſit, difficile erit diſſentientibus probare, *Ciceronem* nulla religionis tactum fuiſſe cura: dolemus equidem virum tantarum virtutum in debellandis ineptis opinionibus ulterius non eſſe progreſſum. At ſi tempora, quibus vixit, negotia quibus diſtrictus erat, perpendamus; ſi poteſtatis, quam in animos hominum habet religio cum lacte quaſi materno hauſta, memores ſimus; ſi plerorumque denique virorum doctiſſimorum ignaviam vel teporem hodienum in tanta luce in mentem nobis revocemus, haud mirabimur, ſi vitio ſeculi, & amore receptæ religionis ſe abripi paſſus eſt *Cicero.* Interim apud omnem poſteritatem in maxima ſemper verſabitur exiſtimatione, vigebuntque ejus ſcripta, dum pretium litteris manebit. Claudimus hanc apologiam verbis *Velleji Paterculi,* quæ extant lib. II. cap. 66. pag. 68. edit. *Voſſii.* „ Nihil tamen egiſti, „ *(inquit)* M. Antoni, nihil, inquam, egiſti, mercedem cœleſtiſſimi oris & clariſſimi capitis abſciſſi numerando, auctoramentoque funebri

„ nebri

(*) Liberius paulo de religione Ciceronis loquitur continuat. des penſées diverſes p. 499. Adde hic, quæ de atheiſmo Ciceroni impacto breviter ſed nervoſe monet celeb. & amiciſſimus Brukerus noſter hiſt. crit. Philoſophiæ Vol. II. p. 50.

„ nebri ad conſervatoris quondam reipublicæ, tantique conſulis „ irritando necem. Rapuiſti tu Marco Ciceroni lucem ſolicitam, „ & ætatem ſenilem, & vitam inferiorem te principe, quam ſub „ te triumviro mortem: famam vero, gloriamque factorum atque „ dictorum adeo non abſtuliſti, ut auxeris. Vivit vivetque per „ omnium ſeculorum memoriam. Dumque hoc vel forte, vel pro- „ videntia, vel utcunque conſtitutum rerum naturæ corpus, quod „ ille pene ſolus Romanorum animo vidit, ingenio complexus eſt, „ eloquentia illuminavit, manebit incolume: comitem ævi ſui lau- „ dem Ciceronis trahet, omniſque poſteritas illius in te ſcripta mira- „ bitur, tuum in eum factum execrabitur; citiusque in mundo ge- „ nus hominum, quam - - - - cadet. „

TANTUM.

DE

ATHEISMO

JORDANO BRUNO, (*) Nolano, impacto

DISSERTATIO.

Sect. I.

Plures effluxerunt anni, ex quo *Conradus Zieglerus*, Schafhuſanus, vir non magis nobilitate generis, quam eruditione & pietate excellens, jam vero cœlitum choro adſcriptus, *Jordani Bruni* opuſcula mihi legenda tranſmiſit. Ea non ſine attentione perlegi. Animus enim tum temporis mihi erat ſpecimen exhibere diſquiſitionum, quas meditabar de viris eruditis vere vel falſo atheiſmi ſuſpectis. Nata eſt ex hac lectione *Bruni* opuſculorum diſſertatio ſatis prolixa, in qua contra celeberrimum *la Croze τον νυν εν άγιοις*, infelicis illius Itali cauſam peroravi, eamque celeb. *Lenfant*, cum quo tum temporis mihi interceſſit familiare litterarum

(*) De *Jordano Bruno* hæc habet ill. *Leibnizius* in epiſtola ad *Tolandum* data, quæ tomo II. epiſt. cl. *Alberti* de præſenti ſtatu litterario & eccleſiaſtico Britannico adjecta eſt. Verba ita ſonant: „Les deux ouvrages, l'un en latin, l'autre en italien, „ que *Giordamo Bruno* a publié de *l'univers* & de *l'infini*, & „ que j'ai lû autrefois, ſont voir que cet Auteur ne manquoit „ point de penetration. Mais malheureuſement il eſt allé au-delà „ des juſtes bornes de la raiſon. Il donnoit auſſi dans les chimé- „ res de l'art de *Raymond Lulle*. Je n'ai jamais lû ſon *ſpaccio* „ *de la beſtia triomphante.* Il me ſemble qu'on m'en a parlé

Digitized by Google

litterarum commercium, tranſmiſi Berolinum, eo fine, ut locum aliquem illi concederet in Bibliotheca germanica gallice ſcripta: factum autem eſt, neſcio quo fato, ut qualiscunque labor meus interciderit, neque inter libellos clariſſ. *Lenfant*, qui interea temporis deceſſerat, tranſmiſſa diſſertatio fuerit reperta. Cumque præter laceras quasdam ſchedulas ſervaſſem nihil, & poſt mortem nobiliſſimi *Ziegleri* libelli *Bruni* una cum aliis haſtæ publicæ fuiſſent ſubjecti, ſpem nullam habere potui, libellos hos denuo potiundi & examinandi. Hoc unum me ſolabatur, quod ex Actis philoſophicis perſpexerim, celeb. *Heumannum* horum Actorum auctorem contra iteratam cel. *Crozii* accuſationem ſtrenue cauſam *Bruni* egiſſe. Cum autem pro inſtituto meo in eo eſſem, ut quo jure quidam litterati Italiæ viri graviſſimi erroris, atheiſmi nempe, poſtularentur, examinarem; rogavi per litteras amiciſſimum *Hurterum*, Profeſſorem in Gymnaſio Schafhuſano *doctiſſimum* mihique amiciſſimum, ut mihi ſignificaret, quem tandem poſſeſſorem nacti ſint *Jordani Bruni libelli*. Ex eo autem non ſine gaudio percepi, præcipuos in ſuas incidiſſe manus, quos poſtea denuo legendos mihi communicavit. Quanquam autem celeb. *Heumannus*, pro ea, qua floret, inſigni eruditionis copia, docte cauſſam *Bruni* egerit, exiſtimavi tamen, me etiam huic argumento lucem aliquam accendere poſſe. Antequam vero ad rem ipſam progrediar duo monenda ſunt. *Prius* eſt: obſcuriſſima eſſe ſcripta hujus Itali, ſive ligata, ſive proſa oratione exarata, unde nonniſi conjectando ſæpe de verborum ſenſu judicari poteſt. Quod ipſum efficere debet, ut ubi dubia eſt lux, in meliorem potius, quam pejorem partem ipſius dicta interpretemur. *Poſterius*: non

„ un jour en France, mais je ne le ſaurois aſſurer. Il y a „ trop long tems. Ne faudroit il point dire *ſpecchio* au lieu „ de *ſpaccio*? Monſieur *de la Croze* m'a dit, que vous lui avez „ montré ce livre. „ Adde *Lexicon de Chauffepié* tom. II. ubi multa rariora de *Bruno* & ejus libris reperiuntur. Item *novam Bibliothecam Lubecenſem.* vol. VII. pag. 145. ſeq. ubi inprimis agit auctor de libello *Bruni*, *beſtia triumphans* appellato. Negat rev. *Beſſer*, in hoc libro talia deprehendi pernicioſa dogmata, qualia *Bruno* imputat celeb. *la Croze* in libello ſuo cui titulus: *Entretiens ſur divers ſujets d'hiſtoire &c.*

in hac diſquiſitione minime negare, *Brunum* gravibus erroribus obnoxium fuiſſe; ſed hoc tantum duntaxat diſquirere, utrum ſatis ſolidis argumentis *atheiſmi*, in ſpecie *Spinoſiſmi* convinci poſſit. Cœterum, quæ de vita, fatis, ſcriptis, ingenio & philoſophandi methodo infelicis hujus Itali cognoſci poſſunt, collegit vir *celeberrimus* mihique *amiciſſimus J. J. Brukerus, tomo ultimo hiſtoriæ criticæ Philoſophiæ*, quem conſulere debent lectores.

II.

Servabo autem in hac diſſertatione hunc ordinem, ut primo ſingulos libros *Bruni*, qui ad manus fuerant, percurrendo ea, quæ ad eum defendendum facere poſſunt, adferam. [2.] Objectiones cl. *la Croze* tam in ſingulari libello, quam in epiſtola Actis philoſophicis inſerta, contentas, proferam. [3.] Tandem, quid poſt cl. *Heumannum* ad eas reſponderi poſſit, oſtendam.

III.

Liber primus inter opuſcula *Bruni* agit de *minimi exiſtentia.* Incipit autem ſic *Brunus:*

Ut mens naturæ ſubjectis inſita rebus
Momentis graduanda ſuis depromit & aptis
Ordinibus conſtans numeris discriminat alte
Sic rationis opus, ſic vivida vis aciei
Humani ſenſus partes, quibus applicant illis
Menſuras quibus expendat præconcipit ipſis
In foribus &c.

In commentario ſoluta oratione conſcripto & metro adjecto, explicat quid per naturam rebus inſitam intelligat, quod quia ad quæſtionem, utrum *Spinozæ* ſententiam foverit elucidandam multum confert, lectori ob oculos ponendum. Sic autem ſonat: „ Mens „ ſuper omnia Deus eſt. Mens inſita omnibus natura. Mens „ omnia pervadens ratio. Deus dictat & ordinat. Natura exequi- „ tur atque facit. Ratio contemplatur ac diſcurrit. Deus eſt Mo-

„. nas

„ nas omnium numerorum-fons, ſimplicitas omnis magnitudinis & „ compoſitionis ſubſtantia & excellentia, ſuper omne momentum „ innumerabile, immenſum. Natura eſt numerus numerabilis, „ magnitudo menſurabilis, momentum attingibile. Ratio eſt nu- „ merus numerans, magnitudo menſurans, momentum æſtimans. „ Influit Deus per naturam in rationem. Ratio attollitur per natu- „ ram in Deum. Deus eſt amor, efficiens, claritas, lux. Natura „ eſt amabile, objectum, ignis & ardor. Ratio eſt amans ſubjectum „ quoddam, quod a natura accenditur, & a Deo illuſtratur. „

Attendendum hic ſollicite ad definitiones a *Bruno* ſuppeditatas. *Spinoza*, ut notum eſt, unicam admiſit ſubſtantiam, duobus adtributis, extenſione & cogitatione conſtantem. Hæc ſubſtantia non ſolum per ſe, id eſt, neceſſitate naturæ exiſtit; ſed & comprehendit omne, quicquid exiſtit. Diſtinguit autem *Brunus* clariſſime Deum a natura, naturam a ratione. Deum, more *Pythagoræ* recepto, vocat *Monadem*, eamque ſimplicem & omnis compoſitionis expertem eſſe perhibet. *Naturæ* menſurabilitatem & magnitudinem tribuit. Influere dicitur *Deus* per naturam in rationem: naturam ergo diſtinguit a Deo & a ratione. In eodem *commentario* pag. 8. [quod in tranſitu notandum] ſententiam profert, quæ poſtea a Carteſio arrepta vehementerque fuit exagitata, nimirum de dubitatione Philoſopho, in examine omnium rerum, adhibenda. „ Qui philoſo- „ phari concupiſcit [*inquit Brunus*] de omnibus principio dubitans „ non prius de altera contradictionis parte definiat, quam alterantes „ audierit & rationibus bene perſpectis, atque non ex auditu, fama, „ multitudine, longævitate, collatis titulis & ornatu: ſed de con- „ ſtanti, ſibi atque rebus doctrinæ, vigore, ſed de rationis lumine „ veritate inſpicua judicet & definiat. „ Contendit illuſtris *Huëtius* in *cenſura Philoſophiæ Carteſianæ* pag. 256. edit. Paris. *Carteſium* pleraque ſua εὑρήματα, phyſica præſertim, ex *Jordano Bruno* petiiſſe, de quo ego diſputare nolo; quamvis ſi ingenium *Carteſii* perpendam, vix mihi perſuadeam, obſcuriſſima *Bruni* opuſcula a *Carteſio* fuiſſe lecta. Hæc certe, quæ de dubitatione profert *Brunus*, ita ſunt comparata, ut a quolibet ſine magno conatu excogitari poſſint: certe eodem jure quis contendat, *Carteſium* principium illud dubitationis ex *Paulo* ſumſiſſe Apoſtolo, qui dixit: *Omnia probate, quod bonum*

 eſt

eſt retinete: neque etiam ſtatim, ſi ſcriptores cum antiquis conveniunt, concludendum, ea modernos ex illis deſcripſiſſe. In his opuſculis quædam occurrunt, v. gr. de ſubſtantiis ſeu monadibus, earum inextinguibilitate, ut ita dicam, de optimo mundo, quæ ex aſſe conveniunt cum iis, quæ ab illuſtriſſimo *Leibnizio* ſunt prolata, licet autem illuſtris vir multa legerit, non tamen eum ſua principia ex *Bruno* hauſiſſe, crediderim. Hæc ἐν παρόδῳ. Pag. 9. oſtendere vult *Brunus*, minimum eſſe ſubſtantiam rerum reſpectu numerorum, & atomorum reſpectu corporum. Deum eſſe monada, quia ab una illa ſubſtantia omnia proveniunt, ita autem loquitur:

Minimum ſubſtantia rerum eſt,
Atque id idem tandem opperies ſuper omnia magnum.
Hinc monas, hinc atomus totusque hinc undique fuſus
Spiritus, in nulla conſiſtens mole ſuisque
Omnia conſtituens ſignis, eſſentia tota
Si res inſpicias hoc tandem eſt materiesque,
Quandoquidem minimum ſic integrat omnia, ut ipſum
Ni ſubſternatur reliquorum non fiet hilum
Eſto nulla monas numerorum non erit ullus
Namque ea conſtituit ſpecies, ſtatuens genus omne.
Quocirca in cunctis primum eſt fundamen, ut unde
Et Deus & natura parens arsque explicat alte
Quod ſuper omne genus perſtat, quod & in genere omni eſt.

In *commentario* ad hæc verba ita ſe explicat: [ſi obſcure loqui idem eſt ac explicare] „ Minimum eſt ſubſtantia rerum, quatenus videlicet aliud a quantitatis genere ſignificat; corporearum vero magnitudinum, prout eſt quantitatis principium. Eſt, inquam, materia, ſive elementum, efficiens, finis, & totum, punctum in magnitudine unius & duarum dimenſionum. Atomus privative in corporibus quæ ſunt primæ partes. Atomus negative in hisce, quæ ſunt tota in toto atque ſingulis, ut in voce, anima & hujusmodi genus. Monas rationaliter in numeris, eſſentialiter in omnibus. Inde maximum nihil eſt aliud, quam minimum. Tolle undique minimum, undique nihil erit. Aufer undique monadem, nuſquam erit numerus, nihil erit numerabile, nullus numerator.

„ Hinc

„ Hinc Optimus Maximus ſubſtantiarum ſubſtantia & entitas, qua „ entia ſunt, monadis nomine celebratur. „ Apparet ex hisce *Bruni* verbis, quod, quemadmodum monas eſt principium numerorum & corporum, diverſo licet reſpectu; ita Deus eſt monas, ſingulariſſimo ſenſu; quia ſine illo nihil exiſtere poteſt.

Argumentum capitis tertii tale eſt: *Ex proxime dictis concluditur, mortem ad corporum ſubſtantiam non pertinere, multoque minus ad animam.*

Incipit autem ita:

I nunc ſtulte minas mortis fatumque timeto
[Non audita ferunt Samii ſacra verba parentis]
Trepida ad voces ſtultorum, & ſomnia vulgi
Fatalem incutiant terrorem ſis quaſi vere
Compactum quiddam conſiſtens partibus hisce.
An non ipſa fluens vario cum tempore raptim
Continuo mutata venit de partibus ultro
Adſcitis noviter primis abeuntibus moles?
Numquid materies eadem tua corporis eſt nunc
Partibus ac toto qualis paulo adfuit ante?

Et paucis interjectis:

\- - - *Sic ergo videbis*
Corpore te nuſquam ſubjectum deteriorem
Quod primum in nullum recidit prius atque perenne eſt.
Nunc ibi, tunc hic integrans ut nunc tua membra
Quæ moveas ſerie tibi quæ certas miniſtrent
Nam [velut in Phyſicis ample pateſecimus] hinc eſt
Ortus vitai, molisque adoleſcentia noſtræ
Ut centri in magnum exglomerat ſe expanſio gyrum
Conlectis atomis circum undique ſpiritus architectus ſe infuſo totum moderatur ad uſque
Tempus, quo exactis numeris, vel ſtamine rupto
Corporis in centrum redimat ſe & inde per amplum

Recens

Recens ſe inſinuet mundum; & hoc dicere mortem
Suevimus; ignotam in lucem quia pergimus, etſi
Perſentire dat paucis quam vivere noſtrum hoc
Sit periiſſe: mori hoc ſit veræ adſurgere vitæ
Interdum &c.

Commentarium Bruni in hæc verba paulo obſcuriora adſcribam neceſſe eſt. Ita autem ſonant pag. 3.

„ Quum rerum ſubſtantia minime ſit disſolubilis, mortem „ non eſſe timendam, ſed tranſitum expectandum ſenſit Pythago- „ ras. Ipſa quippe disſolutio quædam eſt quæ nonniſi compoſito „ advenit, quod nullum eſt ſubſtantia, ſed adventitium: alioqui „ ſubſtantiam per ſingula momenta mutaremus, quando effluxus & „ influxus a noſtro corpore & in noſtrum corpus eſt continuo; „ quare ſolum per individuam animæ ſubſtantiam ſumus id quod „ ſumus, quam circum veluti centrum quoddam ubique totum ato- „ morum exglomeratio fit & agglomeratio, unde per nativitatem & „ adoleſcentiam ſpiritus architector expanditur in hanc, qua conſi- „ ſtimus molem & a corde diffunditur: in quod tandem veluti telæ „ iſtius ſtamina complicans ſeſe recipiat, ut ex eadem per quam „ proceſſerat viam intraveratque portam recedat demum & egredia- „ tur. Nativitas ergo eſt expanſio centri. Vita conſiſtentia ſpheræ. „ Mors contractio in centrum. „ Poſt hæc addit:

„ Eſt & immortalitatis noſtræ validiſſimum ex eo principio „ argumentum, quod individua, quæ ædificat, agglomerat, exglo- „ meratque, ordinat, vivificat, movet, intexit, & ut mirabilis opi- „ fex tanto operi eſt præfecta ſubſtantia, minime deterioris debet eſſe „ conditionis [accidens utpote quoddam entelechia, energia, har- „ monia & contemperamentum ut omnium ſtupidiſſime definierunt „ Ariſtoteles & Galenus] quam corpora, quæ agglomerantur, ordi- „ nantur, moventur, & in illius uſum adſumuntur *hæc, quorum* „ *ſubſtantia eſt vere æterna.* „ Denique addit:

„ Pro conditione, qua anima ſe geſſit in uno corpore ad aliud „ ſortiendum diſponit, inquit Pythagoras, Saduchimi, Origenes &

„ alii

„ alii e Platonicis. Itaque non eſt tanquam fortuita illa ſedium „ mutatio, ſic ut partium, ex quibus corporea moles compaginatur. „ Quapropter aliæ per corpora humana diſcurrunt, aliæ in heroum „ corpus adſumuntur; aliæ vero in deteriora deturbantur. Hæc „ illi, qui æterna omnia quadam revolutione exagitata intelligunt „ præter unum. „ Hactenus *Brunus*.

Ex hiſce ſequentes licet propoſitiones elicere: (1.) corpus noſtrum, ſi *Brunum* audias, conſtare conglomeratione atomorum: (2.) quotidie illas fluere, nec tamen id, quod hominem efficit, tollere: (3.) illas ipſas partes non interire: (4.) mentem eſſe ſubſtantiam plane a corpore alienam: (5.) cum illa, antequam corpori inſeritur, conjunctam eſſe atomum quandam, ſeu tenuiſſimum corpuſculum: (6.) per mentem ſubſtantiam illam poſſe extendi & vivere: (7.) ubi agglomeratio ceſſat, mentem denuo cum ſua, qua unita erat, ſubſtantia ſubtili cedere & evagari, non autem interire: (8.) tandem hanc ipſam mentem, ſecundum *Pythagoram*, aliorumque ſententiam, in alia migrare corpora. Hæc certe ſententia, quoad ſummam rei, non aliena eſt ab ea, quam noſtro ſeculo illuſtris *Leibnizius* defendit, contendens, ſubſtantias oriri ſaltem poſſe per creationem & extingui per annihilationem; mentem cum tenui vehiculo eſſe conjunctam; operationem mentis in corpus *efficere aliquam dilationem* &c.

IV.

De hac ipſa Monade ſuprema, ſeu Deo ita ſentit, ut ipſa nulli, cetera autem corpora perpetuæ mutationi obnoxia ſint. Ita pag. 14. hujus libelli loquitur:

Simpliciter tandem Monadum Monas una reperta eſt,
Quæ multum & magnum complectitur omneque in iſta
Integranda means dans entibus eſſe Deusque eſt,
Extans totum infinitum, verum, omne, bonum, unum:
Quæque in compoſito, diſcreto, ſenſibilique
Conſiſtunt & distractim dimenſio conſtat
Sunt aliud atque aliud minimorum corporum aduſque
Quæ nuſquam ſpatio ſe compatiuntur in uno

Digitized by Google

Heic ubi materies expanſis fluctuat alis;
In vero, uno ente æviterno ſimplice eadem
Non ſtatuunt numerum. Simplex, Ens, unum & idem.

Commentarius ad hæc verba ita ſonat pag. 17.

„ Deus eſt monadum monas, nempe entium entitas: qua-
„ propter etiam vulgo philoſophantibus ens & unum non differunt:
„ ſicut ergo per monadem omnia ſunt unum, ita & per monadem
„ ſunt, quando quod unum non eſt, nihil omnino eſt. In minima
„ ſimplici monade oppoſite omnia ſunt idem, par & impar, multa
„ & pauca, finita & infinita. Ideo quod minimum eſt, idem eſt
„ maximum, & quicquid inter hæc oſtenditur hoc primo in Deo
„ qui idem dicitur eſſe ubique & nuſquam, infra omnia fundans,
„ ſuper omnia gubernans, intra omnia non incluſus, extra omnia
„ non excluſus, omnia per excellentiam & comprehenſionem,
„ nihil per definitionem, principium omnia movens, finis omnia
„ terminans. Medium nectens & diſcriminans omnia, centrum
„ ubique. Intimum internorum. Extremum nuſquam, quia me-
„ titur & concludit omnia, & qui in nullo, in ſe ipſo, quia indi-
„ viduus & ſimplicitas ipſa ſed & ipſe. „

Obſcuriora hæc eſſe, quam Philoſophiæ Profeſſorem decet, non nego. Hoc tamen ex verſibus illis & commentario colligi poſſe indubitato videtur, Deum monadem primam eſſe ſubſtantiam ſimplicem, mutationi plane nulli obnoxiam. Ἕν τι, indiviſum quid, ut *Platonici* & *Pythagorici* loquuntur; cætera ex atomis conſtare perpetuo fluxui mutationique obnoxiis; quæ certe oſtendunt, *Brunum* exiſtumaſſe, Deum prorſus ab omnibus rebus in oculos incurrentibus eſſe plane diſtinctum. Pag. 65. non ſolum Dei exiſtentiam admittit, ſed & iis, quæ revelatio de novo cœlo tradit, aſſenſum præbere videtur.

„ At nos, *inquit*, [qui non in ſolo audito verbo explendi
„ animi famem conſuevimus pabulare, ſed & ultra ſenſuum melio-
„ rum atque firmiorum rationum panem expoſcimus] habemus ubi
„ Dei infinipotentis omnipotentisque naturæ virtutem poſſibilitatem-

„ que

„ que proprio actu non expoliatam contemplemur, admiremur & „ abſque levium illorum ſomniorum ſuffragiis efferamus; nec non „ unde juxta ſacrorum Vatum præſagia talem ſolem, lunam, aſtra, „ orbes atque motores in ſuum reſoluta evanidum atque nihilum „ videamus: & clariore animo ſenſuque duce cœlum novum [quod „ & idem ante dictorum cœlorum ſecula antiquum] unum immen- „ ſum ſpatium æthereum aſpiciatur, eumque inque illo nova omnia. „

Pag. 73. animæ naturam divinam & ſimplicem eſſe denuo aſſerit, dicens:

Ergo natura eſt animi divina reperta
Quam non alteritas non paſſio conficit ulla.

Et mox:

Atqui naturam in ſpecie meditando perenni.
Unam cui conformari ſervareque temet
Conſimilem debes conſortem te eſſe Deorum
Comperies vitæ: & dices ſubſtantia noſtra hæc.

In *commentario* adjecto, gradationem aliquam ſubſtantiarum intelligentium idem admittit, ſtatuendo; præter animam humanam, ſubſtantiam intelligentem terræ globo, aliam univerſo mundo ſeu ſyſtemati planetarum conceſſam; ſuper has tamen ſuperiorem tandem, ſeu potius ſupremam & omnium rectricem exiſtere; de hac ait p. 74.

„ Suprema eſt animus animorum Deus, ſpiritus unus omnia „ replens totus, ordinator ſupra & extra omnem ordinem, ideo „ ſupra omnia magnificandus Deorum vocibus & encomiis, nulli „ Deorum, mundorum animorumve nominabilis effabilis, non „ comprehenſibilis, a propria tantum unica ſimpliciſſimaque infini- „ tate [non comprehenſibilis inquam] exæquabilis. *Pag. ſq. ait*, „ quædam proprie intrinſecaque natura æterna, immortalia, in- „ componibilia, indisſolubilia, animæ, Dii, Deus. „

V.

Pergamus ad libellum de *principiis menſuræ*. Pag. 133. in commentario contendit, minima ad perfectionem totius facere, & malum ipſum ad ornatum mundi, idque Deo ita diſponente, conferre. „ Nihil [*inquit*] in univerſo adeo exiguum, quod ad eximii integritatem atque perfectionem non conducat. Nihil item malum eſt, quibusdam & alicubi, quod & quibusdam & alibi non ſit bonum & optimum. Hinc ad univerſum reſpicienti nihil occurret turpe, malum, incongruum; neque enim varietas atque contrarietas efficit, quominus omnia ſint optima, prout videlicet a natura gubernantur, quæ velut Phonaſcus contrarias voces extremas atque medias ad omnium quam poſſumus imaginari optimam ſymphoniam dirigit & perducit. „ Hæc ex aſſe conveniunt cum iis, quæ *Leibnizius* & illuſtris *Wolfii* ſectatores tradunt: quanquam minime credam, ex eo petita eſſe hæc dogmata. Multa loca veterum *Platonicorum* & *Stoicorum* adduci poſſent, in quibus ſimiliter loquuntur. In libello de *monade*, *numero* & *figura* p. 101. videtur non ſolum revelationem, ſed & creationem ex nihilo admittere. „ In ſimilitudinem, [*inquit*] qua Deum dierum ſenario cœlum, tellurem, & omnia quæ apparent in eis, creaſſe dixit Moſes, præceptum ab eodem eſt, ut operi ſex tantummodo dies deſtinarentur, ſex annis ſeminarent, & omnino numerum hunc eſſe operis adminiſtrationisque agnoſcant.

Pag. 151. ex contemplatione innumerorum operum Dei, mentem ad Deum ipſum, tanti operis cauſſam laudandum, aſcendere quaſi adſerit. „ Non levem [*inquit*] ac futilem atqui graviſſimam, perfectoque homine digniſſimam contemplationis partem perſequimur, ubi divinitatis naturæque ſplendorem, fuſionem & communicationem non in Egypto, Syro, Græco, ſive Romano individuo, non in cibo, potu, & ignobiliore quadam materia cum attonitorum ſeculo perquirimus & inventum confingimus & ſomniamus: ſed in auguſta omnipotentis regia, in immenſo ætheris ſpatio, in infinita naturæ germine omnia fientis & omnia facientis potentia: unde tot aſtrorum, mundorum, inquam, magnorumque animantium & numinum uni altiprimo concinentium at-

„ que

Digitized by Google

„ que lætantium abſque numero & fine juxta proprios fines ubique
„ ac ordines contemplamur. Sic ex viſibilium æterno, immenſo &
„ innumerabili effectu ſempiterna illa immenſa poteſtas atque boni-
„ tas intellectu conſpicitur, proque ſua dignitate inenarrabilium
„ Deorum, mundorum, dico adſiſtentia, concinentia & gloriæ
„ illius enarratione imo ad oculos expreſſa concione glorificatur,
„ cui immenſo menſum non quadrabit domicilium atque templum;
„ ad cujus majeſtatis plenitudinem agnoſcendam & percolendam
„ numerabilium miniſtrorum nullus eſſet ordo. „

Nihil hic dicit, *Brunus*, quam quod moderni iique doctiſſimi Aſtronomi & Phyſici aſſerunt. Fatentur nimirum tot orbes habitabiles & circa ſoles ſuos hærentes terras immenſam gloriam Numinis manifeſtare.

Pag. 185. plures eſſe mundos probare vult ex natura divinæ *bonitatis*, quæ non poſſit non ſeſe ad poſſibilia quævis extendere.
„ Quemadmodum (*inquit*) bonum eſt mundum eſſe hic, & malum
„ eſſet mundum non eſſe; haud aliter in ſimili ſpatio a ſimilibus
„ cauſſis bonum eſt eſſe, & malum perpetuo non eſſe mundum. Si
„ ergo mundus iſte ſolus eſt, & non alius, quomodocunque no-
„ men mundi tibi accipiatur, bonum (ut ſupra quoque dictum eſt)
„ eſſet finitum, ſingulare & individuum, malum autem infinitum
„ diffuſiſſimum & univerſaliſſimum: (2.) nullum neque ex parte
„ efficientis, neque ex parte rei factæ, neque ex parte ſpatii, ne-
„ que aliam fingere poſſim cauſſam, tanti boni eſſe impedimentum:
„ (3.) nullum otioſum & avarum poteſt ad bonorum effectum ſe
„ communicare & diffundere, & fine cauſſa non ſe diffundens po-
„ teſt eſſe bonum. Primo ſicut non bonus, privative eſt malus,
„ ita potens & impotens id ipſum poſitive & affirmative eſſet, idem-
„ que pro finito effectu finite bonus eſſet, efficiens pro infinitæ
„ autem actionis repreſſione eſſet infinite malus. „

Brunus probare vult, dari innumerabiles mundos, atque hoc ex natura infinitæ Dei bonitatis ſe confirmaturum putat; in quo tamen fallitur. Argumentum enim ejus plus probaret quam probandum erat, adeoque nil probat. Ita enim nullos deberet inter mor-

tales reſpectu benignitatis Dei dari gradus; ita creaturæ omnes deberent eſſe ejuſdem naturæ; ita Deus non amplius cuiquam quicquam præſtare poſſet, quæ omnia ἀσυστατα plane ſunt. Præterea addendum Deum omnia poſſe, quæ nullam involvunt contradictionem; at nulla talis eſt, ſi dicant, Deum alias ſeries rerum contingentium producere poſſe, præter eas, quas exiſtere deprehendimus; fieri autem hoc non poſſet, ſi bonitas eum quaſi coegiſſet omnia poſſibilia producendi. Sanctiſſima voluntas & ſapientia & libertas a bonitate Dei non ſunt ſeparanda. Hoc unum, ad præſentem locum, quod adtinet, notamus: *Brunum* confiteri, nullum eſſe impedimentum in Deo, quo minus plures mundos condere poſſit. Ita non poſſet loqui *Spinozæ* anteceſſor aut diſcipulus. Ex mente enim *Spinozæ* omnia neceſſario ex natura Dei manant; quicquid factum eſt, ſeu potius per æternam quandam emanationem ex primo Ente derivatum neceſſario factum eſt. Idem tamen argumentum prolixius tractat pag. 189. ad quæ cum imprimis cl. *la Croze* provocet, infra ſolicite examinabimus. Pag. 193. neceſſitatem, ſed *moralem* & *hypotheticam*, non *abſolutam* in Deo concedit, ſimulque diſcrimen, quod inter noſtram libertatem & Dei ſua opinione intercedere putat, explanat. Verba ipſa, quamvis prolixiora, neceſſario ſunt adſcribenda, quia aperte, mea opinione, *Spinozæ* ſyſtemati oppoſita ſunt. „ Infinita [*loquitur Brunus*] virtus, ſi neque a ſe
„ ipſa finitur, nec ab alio, tunc neceſſitate ſuæ naturæ agit: non
„ agit neceſſitate naturæ alia a ſe & ſua voluntate in eorum mo-
„ rem, quæ neceſſitati ſubſunt; ſed ipſa eſt, ut ſæpe dicimus, ne-
„ ceſſitas. Agit ergo neceſſitate, quæ neque ab intrinſeco & per ſe, neque
„ ab extrinſeco & per aliud fruſtrari poteſt. Non primum, quia non po-
„ teſt eſſe aliud & aliud. Non ſecundo, quia iſta neceſſitas reliquorum
„ omnium lex eſt. Antevertens ergo naturam illam neceſſitatem & vo-
„ luntatem & potentiam nihil eſſe poteſt, quominus procedat ſecundum
„ totam potentiam, quæ eſt ipſa bonitas, aut nihil, quæ eſt infinita, aut
„ non ipſius; quæ ſe diffundit infinite, aut non ab ipſo. Noſtra agendi
„ libertas fertur & imperfecte & in imperfectum aliquoties objectum:
„ proindeque affectu atque rerum latentia undique turbatur: quod
„ ſi intra turbatam voluntatem, atque cognoſcitivæ potentiæ cur-
„ ſum abſque ignorantia & aliis paſſionibus ageremus, duorum
„ oppoſitorum operatio noſtra perpetuo definita eſſet ad melius.

„ Ante-

„ Antequam enim operemur inter utramque viam hæremus & conſultamus, incertique tandem & cum turbato definimus adfectu. „ Deus ut natura, cum ſit perfectiſſimus uno de duobus eoque convenientiſſimo modo, & quia non coactus agit, libere agit, & voluntas cum bonitate & bonitas cum neceſſitate concurrit. Idcirco cum in omni ſpecie unum ſit optimum, unum neceſſario agit & non aliud, utque non poteſt eſſe niſi bonus, non poteſt aliter facere, quam facit. Quare neceſſitate naturæ bonum facit, atque melius atque unum & alterum oppoſitorum quod eſt deterius, neque ejus potentiæ, neque voluntatis, neque neceſſitatis objectum poterit eſſe unquam vel ſubjectum. „ Et paucis interjectis: „ Non melius ergo rite conſideranti de hominis libertate ſentiendum', qualis ea cunque ſit aut unquam fuerit vel eſſe poſſit, quam de iis, quæ ſub incertitudine verſantur, vertiginisque caſu æſtuant: Non eſt ergo dignum, ut Deum ex hujusmodi generis libertate æque vel inæqualiter ad duo contradictoria volenda vel agenda velle vel agere poſſe referatur, id enim totum a contingenti ambiguoque & fluctuante inter contraria principia demanat; ſed illius generis eſt libertas, quæ idem eſt ac ipſa neceſſitas, cui nihil ſuperſtat majus, cui nihil obſiſtit æquale, cui omnia in omnibus atque per omnia obſecundando ſubjiciuntur. „

Hinc velim notari, *Brunum* (1.) in Deo non indifferentiam agnoſcere, quia nihil non ei cognitum ſit. (2.) Eum velle optimum. (3.) Neceſſitatem in Deo nonniſi ad optimum volendum tendere. (4.) Voluntatem hominis, ſiquidem ea omnia perſpiceret, quæ optima ſunt; non futuram indifferentem, ſed ſemper ad optimum eligendum latum iri, quæ ut ovum ovo ſimilia eſſe videntur decretis *Leibnizianis.*

Notanda etiam verba, quæ extant p. 191. & ſic ſonant:

Nempe ipſum fatum divina eſt ipſa voluntas.

Pag. 253. denuo in eo eſt *Brunus*, ut oſtendat, plures dari mundos eosque infinitos. Rurſus ratiocinatur ex bonitate Dei, putatque, aliter *Manicheis* atque iis, qui malum contra providentiam urgent

Digitized by Google

urgent, reſponderi non poſſe. „ Mox illi (*adverſarium quendam* „ *intelligit*) concludendum fuiſſet, *poſt* ſpecierum naturæ præcipuarum enumerationem, quemadmodum mundus ex paucioribus „ male conſtaret & ſuperaddita plura eſſent mundo ſupervacua, „ quod item ſpecies aliter efformatæ atque ordinatæ melius non haberent contra clamores Momi, Gnoſticorum atque Manicheorum; „ quorum rationibus, tum auctoritatem divinorum adderem, quibus omnis creatura vanitas nihil & non ens reputatur: tum & „ rationem, quia nihil eſt finita bonitate bonum, quod non poſſit „ eſſe melius; quicquid poſſet eſſe melius, habet aliquos mali deteriorisque gradus; quemadmodum quod non eſt ſimpliciter illuſtre, „ ab omnibus obſcuritatis gradibus non eſt abſolutum. Ideo perfectum ſimpliciter, & per ſe & abſolute eſt unum, infinitum, „ quod & quo neque majus eſſe poteſt quicquam neque melius. Hoc „ eſt unum ubique totum, naturaque univerſalis, cujus perfecta „ imago & ſimulacrum nullum eſſe poteſt niſi infinitum: finitum „ ergo quodlibet eſt imperfectum; mundus quicunque ſenſibilis imperfectus eſt, ut malum & bonum, materia & forma, lux & tenebræ, triſtitia & gaudium concurrant, & omnia ubique in alteratione ſunt atque motu, quæ omnia in infinito in ratione unitatis, & veritatis, & bonitatis veniunt; quæ univerſitas ſingulariſſimo jure dicitur. „ Et paulo infra: „ Modo ergo corporeo „ divinitas ſecunda explicata nuſquam tota præterquam in infinito „ (omne enim corpus ita eſt diſperſum, ut ubi unam partem habet „ aliam nullam habeat aut habere poſſit) in ſua tantum univerſitate „ & ordinibus ſub immenſitatis ordinatione innumerabilibus: ubique principium, quod cum fine concurrit, nempe centrum, quod „ ad infinitum circumquaque & ad quod circumquaque refertur infinitum, hoc eſt, quod ab æterno a divinitate procedit ſecundum „ eſſe totum, ut infinitæ bonitatis communicatio, actus effectusve „ divinæ omnipotentiæ externus; unica illius & minime multiplicabilis imago, illuſtre ſpeculum, templum auguſtiſſimum, in quo „ illi concinentium Deorum laudes ſine fine atque numero undique „ occurrunt, neque turpiſſima infinitaque illa inanitatis voragine „ quaſi terrefiat: & hoc in quo humanus non conquieſceret appetitus optime expleatur atque maximi voluntas illa. „

Ex

Ex hiſce *Bruni* verbis patere videtur: (1.) ipſum, mundum infinitum pro effectu potentiæ divinæ habuiſſe; neque putaſſe, mundum & Deum unam abſolvere ſubſtantiam; aut ex neceſſitate divinæ naturæ ortum mundum. (2.) Mundum eſſe infinitum, quia aliàs malum extaret & defectus bonitatis divinæ. (3.) Malum non dari in infinito mundo, quia omnia in ratione unitatis, veritatis, & bonitatis, ſunt pulchra. Quæ denuo ad ſummam rerum quod ſpectat cum *Leibnizio* conſpirant, aſſerente, mundum hunc tanquam optimum a ſupremo Ente conditum; mala quæ videntur ex harmonia univerſorum, in qua nullus eſſe poteſt defectus, dijudicanda. Hinc idem *Brunus* p. 256.

Nec quia naturæ in gremio non optima quæque
Et ſua monſtra parit, ſpecies non una licebit
Artificis corpus molimina tanta potentis
Quicquid enim exiguum eſt imbecille inque minutum
Totius incurrit complendam ad nobilitatem:
Numquid enim pictura tibi nunc optima fiet
Quando aurum aut tyrius color optimus undique fulget?
Annon & furva e nebula micat optime? an ullus
Eſſe gradus poterit, qui pro ſerie locoque
Corpus ad integrum bonus haud ſit & optimus ipſe
In fine ac toto.

Pag. 258. idem repetit dicendo: *Nihil eſt abſolute imperfectum malum, ſed ad aliquid tantum.* Eandem propoſitionem repetit ſæpiſſime. Cap. X. pag. 648. ait: *Deum eſſe infinitum in infinito, ubique in omnibus, non ſupra, non extra, ſed præſentiſſimum, ſicut entitas non eſt extra & ſupra entia, non eſt natura extra naturalia, bonitas extra bonum nulla eſt.*

De modo divinæ omnipræſentiæ ita judicat pag. 653. „ Atqui
„ nos [*inquit*] de illius voluntate haudquaquam ignobilium & ſtul-
„ torum more definimus, cui, quod optimum & glorioſiſſimum eſt
„ & naturæ ſuæ optime convenientiſſimum tribuendum ducimus,
„ quem nefas eſt quærere in ſanguine cimicis, recutito cadavere,
„ epileptici ſpuma, & ſub conculcantibus carnificum pedibus &

„ melancholicis, nec romanticorum vilium myſteriis, ſed in invio-
„ labili, intemerabili naturæ lege, in bene ad eandem legem inſtituti
„ animi religione, in ſplendore ſolis, in ſpecie rerum, quæ de
„ hujus noſtræ parentis viſceribus educuntur, in imagine illius vera
„ corporeo modo explicata de vultu innumerabilium animantum, quæ
„ in immenſa unius cœli fimbria lucent, vivunt, ſentiunt, intelli-
„ gunt, optimoque uni applaudunt Maximo. „

In libello de compoſitione imaginum nihil eſt, quod ad hoc argumentum faciat.

Quod ſi ea, quæ hactenus ex opuſculis *Bruni* adduximus, in ſummam colligamus, conſtabit; *Brunum* admiſiſſe: (1.) Ens perfectiſſimum, ſimpliciſſimum, intelligens. (2.) Illud a mundo diſtinxiſſe. (3.) Mundum originem ſuam debere ſapientiſſimo & optimo enti, immo infinitos eſſe mundos ab eo productos. (4.) Deum non agere neceſſitate naturæ, ſed liberrime atque neceſſario optimum velle & facere. (5.) Mentes humanas eſſe immortales, ſimplices nempe & nulli mutationi obnoxias.

VII.

Diſpiciendum jam quidem eſt, quibus rationibus cl. *la Croze* probet, hominem hunc *Spinoſiſmum* ante *Spinozam* profeſſum eſſe. Agit autem id in libello cui titulus: *Entretiens ſur divers ſujets d'Hiſtoire & de Litterature, de Religion & Critique* pag. 234. ſq. In genere aſſerit, *Brunum* Romæ fuiſſe ob atheiſmum combuſtum. Quanquam autem infirma plane eſſet ratiocinatio hæc: *Brunus* Romæ combuſtus fuit tanquam Atheus; ergo fuit Atheus; tamen quia ex ipſa morte judicium aliquod viri docti ferunt de cauſſa ejus, neceſſe eſt, ut epiſtolam *Scioppii* ad *Rittershuſium*, Roma datam, hic adducam. Edidit illam integram cl. *B. G. Struvius* in *Actis litterariis ex manuſcriptis editis* tom. V. Quoniam autem quædam ad rem non pertinentia in hac epiſtola continentur, ea tantum poſt cl. *la Croze* proferam, quæ ad hanc hiſtoriam neceſſario pertinent. Ita autem ſcribit *Scioppius*: „ Quas ad nuperam tuam expoſtulatoriam epiſtolam „ reſcripſi, non ſane dubito, quin tibi ſint redditæ, quibus me tibi

„ de

Digitized by Google

„ de vulgato reſponſo meo ſatis purgatum confido. Ut vero nunc „ etiam ſcriberem, hodierna ipſa dies me inſtigat, qua *Jordanus* „ *Brunus* propter hæreſin vivus videnſque in campo Floræ ante „ theatrum Pompeii eſt combuſtus. Exiſtimo enim & hoc ad ex- „ tremam impreſſæ epiſtolæ meæ partem, qua de hæreticorum pœna „ egi, pertinere. Si etiam nunc Romæ eſſes, ex pleriſque omnibus „ Italis audires, Lutheranum eſſe combuſtum, & ita non medio- „ criter in opinione tua confirmareris de ſævitia noſtra. At ſemel „ ſcire debes, mi Ritterhuſi! Italos noſtros inter hæreticos alba linea „ non ſignare, neque diſcernere noviſſe: ſed, quicquid eſt hæreticum, „ illud Lutheranum eſſe putant. In qua ſimplicitate, ut Deus eos „ conſervet, precor, ne ſciant unquam quid hæreſis alia ab aliis „ diſcrepet. Vereor ne alioquin iſta diſcernendi ſcientia nimis caro „ ipſis conſtet. Ut autem veritatem ipſam ex me accipias, narro „ tibi, idque ita eſſe fidem do teſtem, nullum prorſus Lutheranum „ aut Calvinianum niſi relapſum vel publice ſcandaloſum ullo modo „ Romæ periclitari, nedum ut morte puniatur. Hæc ſanctiſſimi „ Domini noſtri mens eſt, ut omnibus Lutheranis Romam pateat liber „ commeatus, utque a Cardinalibus & Prælatis Curiæ noſtræ omnis „ generis benevolentiam & humanitatem experiantur. Atque uti- „ nam hic eſſes! Scio, fore ut rumores vulgatos mendacii damnes. „ Fuit ſuperiore menſe Saxo quidam nobilis hic apud nos, qui an- „ num ipſum domi Bezæ vixerat. Is multis innotuit; ipſi etiam „ Confeſſario Pontificis Cardinali Baronio, qui eum humaniſſime exce- „ pit, & de religione nihil prorſus cum eo egit, niſi quod obiter eum ad- „ hortatus eſt ad veritatem inveſtigandam. De periculo juſſit eum „ fide ſua eſſe ſecuriſſimum, dum ne quod publice ſcandalum præ- „ beret. Ac manſiſſet ille nobiſcum diutius, niſi ſparſo rumore de „ Anglis quibusdam in Palatium Inquiſitionis deductis perterritus „ ſibi metuiſſet. At Angli illi non erant, quod vulgo ab Italis „ dicuntur Lutherani, ſed Puritani & de ſacrilega Sacramenti per- „ cuſſione Anglis uſitata ſuſpecti. Similiter forſan & ipſe rumori „ vulgari crederem, *Brunum* iſtum fuiſſe ob Lutheraniſmum com- „ buſtum, niſi S. Inquiſitionis officio interfuiſſem, dum ſententia „ contra eum lata eſt, & ſic ſcirem, quamnam ille hæreſin profeſſus „ fuerit. Fuit enim *Brunus* iſte patria Nolanus ex regno Neapoli- „ tano, profeſſione Dominicanus, qui cum jam annis abhinc duo-

„ decim de Transſubſtantiatione rationi nimium (ut Chryſoſtomus
„ tuus docet) repugnante dubitare, imo eam prorſus negare, &
„ ſtatim virginitatem Mariæ (quam idem Chryſoſtomus omnibus
„ Seraphim & Cherubim puriorem ait) in dubium vocare cœpiſſet;
„ Genevam abiit, & bienniurn iſtic commoratus, tandemque, quod
„ Calviniſmum per omnia non probaret, inde ejectus Lugdunum,
„ inde Tholoſam, hinc Pariſios devenit, ibique extraordinarium
„ Profeſſorem egit, cum videret, ordinarie cogi Miſſæ Sacro in-
„ tereſſe. Poſtea Londinum profectus libellum iſtic edit *de Beſtia*
„ *triumphante*, hoc eſt, Papa, quem veſtri honoris cauſſa *Beſtiam*
„ appellare ſolent. Inde Wittenbergam abiit, ibique publice pro-
„ feſſus eſt, biennium niſi fallor. Hinc Pragam delatus librum edit
„ *de immenſo & infinito*, itemque *de innumerabilibus* (ſi titulorum
„ ſat recte memini, nam libros ipſos Pragæ habui) & rurſus alium
„ *de umbris & ideis*: in quibus horrenda prorſus & abſurdiſſima docet,
„ v. g. mundos eſſe innumerabiles; animam de corpore in corpus, imo
„ & alium in mundum migrare; unam animam bina corpora infor-
„ mare poſſe; magiam eſſe rem bonam & licitam; Spiritum San-
„ ctum nihil aliud eſſe niſi animam mundi, & hoc voluiſſe Moyſen,
„ dum ſcribit, eum foviſſe aquas; mundum eſſe ab æterno; Moyſen
„ miracula ſua per magiam operatum eſſe, in qua plus profecerat,
„ quam Ægyptii reliqui; cum leges ſuas confinxiſſe; Sacras Litteras
„ eſſe ſomnium; diabolum ſalvatum iri: ſolos Hebræos ab Adamo
„ & Eva originem ducere, reliquos ab iis duobus, quos Deus pri-
„ die fecerat; Chriſtum non fuiſſe Deum, ſed fuiſſe magum inſig-
„ nem, & hominibus illuſiſſe, ac propterea merito ſuſpenſum,
„ (italice *impiccato*) non crucifixum eſſe; Prophetas & Apoſtolos
„ fuiſſe homines nequam, magos, & pleroſque ſuſpenſos. Denique
„ infinitum foret omnia ejus portenta recenſere, quæ ipſe & libris,
„ & viva voce aſſeruit. Uno verbo, ut dicam, quicquid unquam
„ ab Ethnicorum Philoſophis, vel a noſtris antiquis & recentioribus
„ hæreticis eſt aſſertum, id omne ipſe propugnavit. Praga Brunſ-
„ wigam & Helmſtadium pervenit, & ibi aliquamdiu profeſſus dici-
„ tur. Inde Francofurtum librum editurus rediit, tandemque Vene-
„ tiis in Inquiſitionis manus pervenit, ubi diu ſatis cum fuiſſet,
„ Romam miſſus eſt, & ſæpius a S. Officio, quod vocant, Inqui-
„ ſitionis examinatus, & a ſummis Theologis convictus, modo 40.

„ dies

„ dies obtinuit, quibus deliberaret, modo promiſit palinodiam,
„ modo denuo ſuas nugas defendit, modo alios quadraginta dies
„ impetravit. Sed tandem nihil aliud egit, niſi ut Pontificem & In-
„ quiſitionem deluderet. Fere igitur biennio, poſtquam hinc in In-
„ quiſitionem devenit, nupera die nona Februarii in ſupremi In-
„ quiſitoris palatium, præſentibus illuſtriſſimis Cardinalibus S. Officii
„ Inquiſitionis, (qui & ſenio & rerum uſu, & Theologiæ, jurisque
„ ſcientia reliquis præſtant) & conſultoribus Theologis & ſæculari
„ Magiſtratu, urbis Gubernatore, fuit *Brunus* ille in locum Inqui-
„ ſitionis introductus, ibique genubus flexis ſententiam contra ſe
„ pronuntiari audiit. Ea autem fuit hujusmodi: narrata fuit ejus
„ vita, ſtudia & dogmata, & qualem Inquiſitio diligentiam in
„ convertendo illo etiam fraterne adhibuerit, qualemque ille perti-
„ naciam & impietatem oſtenderit; inde eum degradarunt, ut dici-
„ mus, prorſusque excommunicarunt & ſæculari magiſtratui tradi-
„ derunt puniendum, rogantes, ut quam clementiſſime & ſine ſan-
„ guinis profuſione puniretur. Hæc cum ita eſſent peracta, nihil
„ ille reſpondit aliud, niſi minabundus: Majori forſan cum timore
„ ſententiam in me dicitis, quam ego accipiam. Sic a lictoribus
„ Gubernatoris in carcerem deductus, ibique octiduo aſſervatus fuit,
„ ſi vel nunc errores ſuos revocare vellet, ſed fruſtra. Hodie igi-
„ tur ad pyram ſive rogum deductus eſt. Cum Salvatoris crucifixi
„ imago ei jamjam morituro oſtenderetur, torvo eam vultu aſper-
„ natus rejecit, ſicque uſtulatus miſer periit, renuntiaturus credo
„ in reliquis illis, quos finxit, mundis. Hic itaque, mi Rittershuſi!
„ modus eſt, quo contra homines, immo monſtra hujusmodi pro-
„ cedi a nobis ſolet. Scire nunc ex te ſtudeam, is ne modus tibi
„ probetur: an vero velis licere cuivis quidvis & credere & profi-
„ teri. Equidem exiſtimo, te non poſſe eum non probare. Sed
„ illud addendum forte putabis, Lutheranos talia non docere, ne-
„ que credere, ac proinde aliter tractandos eſſe. Aſſentimur ergo
„ tibi, & nullum prorſus Lutheranum comburimus. Sed de ipſo
„ veſtro Luthero aliam forte rationem inimus. Quid enim dices,
„ ſi afferam & probare tibi poſſim, Lutherum non eadem quidem,
„ quæ *Brunus*, ſed vel abſurdiora vel magis horrenda, non dico
„ in convivialibus, ſed in iis, quos edidit vivus, libris, tanquam
„ ſententias, dogmata & oracula docuiſſe? mone quæſo, ſi nondum

Digitized by Google

„ ſatis eum noviſti, qui veritatem tot ſeculis ſepultam nobis eruit.
„ & patefaciam ipſa tibi loca, in quibus ſuccum quincti iſtius Evangelii deprehendas, quam iſtic anatomiam Lutheri a Piſtorio habere poſſitis. Nunc ſi & Lutherus Brunus eſt, quid de eo fieri cenſes? Nimirum tardipedi Deo dandum infelicibus uſtulandum lignis. Quid illis poſtea, qui eum pro Evangeliſta, Propheta, tertio Elia habent? Hoc tibi potius judicandum relinquo. Tantum ut hoc mihi credas, Romanos non ea ſeveritate erga hæreticos experiri, qua creduntur & qua debebant forte erga illos, qui ſcientes volentes pereunt. Romæ ad d. 17. Februarii 1600. „ (†) Vide quæ a cel. *Brukero* hiſt. phil. t. IV. p. 2. pag. 13. ſq. de hac epiſtola narrata ſunt. Ex hac epiſtola a *Scioppio* ſcripta ſatis patere videtur, quam ob cauſam *Brunus* igni fuerit traditus. Certe ne veſtigium quidem ullum *atheiſmi* patet. Intererat *Scioppius* ipſius S. Inquiſitionis Officio, atque ad errorum capita probe attendit, ne verbo autem meminit negatæ exiſtentiæ Numinis. Quanquam haud diffitear vix ac ne vix quidem credi poſſe, Inquiſitores illos, ſi *Spinozæ* errorem fuiſſet profeſſus, hoc fuiſſe deprehenſuros; ſane multi initio ethicam *Spinozæ* non adeo periculoſam crediderunt, ac poſtea, accurato examine inſtituto, deprehenſum eſt. Quicquid ſit, recte ad hanc epiſtolam provocavit cl. *Heumannus Act. phil. tom. II. part. 9. pag.* 383. *ſq.* neque etiam probabile eſt, ſi *Scioppii* tantiſper epiſtolam negligamus, *Brunum*, ſiquidem *atheus* fuiſſet, pertinaciter erroris ſui patrocinium ſuſcepturum fuiſſe; tempori potius inſerviiſſet, & quidlibet potius eſſet profeſſus, quam ut mortem eſſet perpeſſus. At hæc levia ſunt, neque jugulum cauſſæ petunt. Neque prolixiores erimus in diſcutienda quæſtione, utrum *Brunus* Wittembergæ orationem in *laudem Diaboli* habuerit; non ſolum enim citato in loco teſtimonia minus certa eſſe probat *Heumannus*, ſed & ſi vel maxime unquam hoc fuiſſet ab eo tentatum, ingenii exercendi gratia factum, non ſine veriſimilitudinis ſpecie dici poſſet. Provocat [3.] cl. *la Croze* ad libellum in Anglia editum: cui titulus *de Beſtia triumphante*: „ Les
„ impietés

(†) Celeberrimus *Schelhornius*, *commercii epiſtolaris Uffenbachiani* parte V. pag. 27. ex rariore libro *Gaſpari Scioppii* quædam affert, quæ ad hiſtoriam de fatis *Bruni* a cl. *Struvio* expoſitam faciunt.

„ impietés [*inquit*] de Brunus paroiſſent aſſés à decouvert dans ſes „ livres latins: mais pourtant il a été beaucoup plus loin dans un „ livre italien imprimé ſous le titre de *Spaccio della Beſtia triomfante*. „ Ce titre a trompé Scioppius, qui a crû, que le Pape étoit la Bête, „ dont il eſt parlé dans cet ouvrage. D'autres que Scioppius y ont „ été attrapés: mais il eſt ſurprenant que Mr. Bayle, qui avoit eu „ le livre même entre les mains, n'en ait pas connu le venin. Je „ parleray fort brievement de cet ouvrage, ne l'ayant eu qu'un mo„ ment en ma diſpoſition: le fameux Mr. Toland, à qui il apparte„ noit, ne me l'ayant montré qu'avec beaucoup de reſerve. Tout „ le livre roule ſur une réforme, que Jupiter fait des conſtellations. „ Brunus l'introduit ſe plaignant de la décadence du culte des „ Dieux, quoy qu'on eut pris les meilleures meſures du monde „ pour le rendre éternel, en donnant aux aſtres les noms de Divi„ nités & faiſant par là du ciel une eſpece de livre, qui contient „ toute la Theologie payenne. Momus ſe moque de Jupiter, & „ lui repond en raillant, que la mauvaiſe conduite des Dieux & „ l'hiſtoire ſcandaleuſe de leurs vilaines amours les ont fait enfin „ tomber dans un mépris univerſel. On aſſemble ſur cette obje„ ction toutes les conſtellations, qui propoſent leurs raiſons & ont „ fait de ce ſujet des comparaiſons abominables entre les fables de „ Poetes & les hiſtoires, qui ſont crûes dans les religions, qui ont „ ſuccedé au Paganiſme, L'Evangile y eſt tourné en ridicule. Le „ nom d'impoſteur y eſt repeté pluſieurs fois & appliqué aux trois „ legislateurs, à celui des Juiſs & celui des Mahometans, ſans en „ excepter notre Sauveur. Cette execrable comedie finit par l'ex„ cluſion qu'on donne a toutes les religions, pour ſubſtituer dans „ le ciel le nom des vertus morales aux fauſſes divinités du Paga„ niſme. Voilà, *inquit cl. la Croze*, quel eſt ce livre capable de „ donner de l'horreur à tous les gens de bien, & propre à faire voir „ juſqu'où Brunus portoit ſon impieté. „ Quid ad hanc objectionem reſpondet cl. *Heumannus?* Multa: [1.] enim pag. 404. ſq. provocat ad *Scioppium*, qui de Papa libellum hunc ſcriptum eſſe contendit, neque forte ſine cauſſa. *Brunus* enim [2.] in oratione valedictoria Wittembergæ habita, & Actis philoſophicis inſerta, Papam *Beſtiam* appellavit. [3.] *Baylium* libellum legiſſe, neque adeo abominanda in eo inveniſſe. [4.] Cl. *la Croze* per momentum fal-

tem

tem inſpexiſſe librum. [5.] Dubitari poſſe, utrum *Brunus* ſit auctor libri. Nos in medio rem relinquimus, cujus argumenti fuerit libellus, cum eum evolvere hactenus non licuerit. (*) Duo tantum adnotamus. *Primum* eſt, vix credibile eſſe, *Brunum* in ipſa Anglia prelo commiſſurum fuiſſe libellum adeo deteſtabilem. Noſtra ætate ſumma eſt libertas ſentiendi & ſcribendi, præſertim in Anglia: at vix credibile, publice talia Typographos recepturos, aut ſine animadverſione abiturum auctorem & typographos: notum, quid *Tolando*, *Wolſtono*, aliisque acciderit; & hiſtoria illius temporis nihil tale profert. [2.] Si vel maxime abominandus fœtus ille patrem agnoſceret *Brunum*, nondum tamen eum profeſſum Atheum fuiſſe conſtaret, ſed impium chriſtianæ religionis irriſorem, id eſt, Deiſtam.

VIII.

Levia autem hæc. Sequuntur jam ea, quæ directe *Spinoſiſmum* ejus probant, ſi cl. *la Croze* audias. Petita autem ea ſunt ex libello *de immenſo & innumerabili*, atque extant pag. 189. ſq. Ut autem lector de his judicari poſſit, ea, prolixiora licet, deſcribam. Conſtant autem aliquot propoſitionibus. I. eſt: *Divina eſſentia eſt infinita.* II. *Modum eſſendi modus poſſendi ſequitur.* III. *Modum poſſendi conſequitur operandi modus.* IV. *Deus eſt ſimpliciſſima eſſentia, in qua nulla compoſitio eſſe poteſt, vel diverſitas intrinſece.* V. *Conſequenter in eodem idem eſt eſſe, poſſe, agere, velle, eſſentia, potentia, actio, voluntas, & quicquid de eo vere dici poteſt, quia ipſe ipſa eſt veritas* (†). VI. *Conſequenter Dei voluntas eſt ſuper omnia, ideoque fruſtrari non poteſt, neque per ſe ipſam neque per aliud.* VII. *Voluntas divina eſt non*

(*) Vide de hoc libello pluribus agentem celeb. *Brukerum l. cit. p. 60. ſq.*

(†) Sæpe viri præſtantiſſimi & ab omni atheiſmi ſuſpicione alieni ejusmodi propoſitiones in fervore diſputationis in medium proferunt, quæ periculoſis confectariis obnoxiæ ſunt, & quas ipſimet ſedato affectu non admitterent: circa argumentum hujus theſeos id obtigit τῷ μακαρίτῃ cl. *Gundlingio* adverſus hæc diſputanti de atheiſmo Platonis. Vide celeberrimi & amiciſſimi *Schelhornii amœnitates litt. tom. XIII. ſect. XXI. ſq.*

non modo neceſſaria, ſed ipſa etiam eſt neceſſitas, cujus oppoſitum non eſt impoſſibile modo, ſed ipſa impoſſibilitas. VIII. *In ſimplici eſſentia non poteſt eſſe contrarietas ullo modo, neque inæqualitas; voluntas, inquam, non eſt contraria & inæqualis potentia.* IX. *Neceſſitas & libertas ſunt unum, unde non eſt formidandum, quod cum agat neceſſitate naturæ, non libere agat: ſed potius, imo omnino non libere ageret aliter agendo, quam neceſſitas & natura, imo naturæ neceſſitas requirit.* X. *Potentia infinita non eſt, niſi ſit poſſibile infinitum; non eſt, inquam, potens facere infinitum, niſi ſit potens fieri; quæ enim impoſſibilis vel ad impoſſibile poteſt eſſe potentia?* XI. *Sicut eſt mundus in hoc ſpatio, ita & poteſt eſſe in ſimili ſpatio iſti ſpatio, quod hoc mundo ablato poſſumus æquale huic mundo remanens intelligere.* XII. *Huic ſpatio, in quo eſt mundus, ſimile ſpatium extra mundum non eſt ratio, quæ tollat, neque faciat eſſe finitum.* XIII. *Mundus in ſimili ſpatio extra illud non eſſet huic mundo impedimento, neque major ratio eſſet, quæ hic formidet ruere illum, quam ille iſtum, quando quidem ubique medium eſt in infinito ſecundum rei veritatem, ſurſum vero atque deorſum ſecundum certam eorum, quæ ſunt in uniuscujusque ordine habitudinem.* XIV. *Melius eſt eſſe, quam non eſſe; dignius eſt facere, quod eſt bonum, quam non facere. Ponere ens & verum improportionaliter, melius eſt, quam ſumere non ens & nihil.* XV. *Potentia & voluntas naturalis fruſtrari non debet & ad infinitam durationem ſpatium eſſe ſine proprio actu, tunc enim potentia ad impoſſibile referretur.* XVI. *Potentiam infinitam (extenſiva ſit ſive intenſiva) ad eſſe fruſtrari eſt, ſic actu malum infinitum poni, ſicut & actu eſt ſpatium infinitum.* XVII. *Sicut hoc ſpatium poteſt recipere hunc mundum & ornare, ita & ſimile quodcunque ſpatium ab ipſo indifferens, ſimili non abſente principio ſimile concepiſſe.* XVIII, *Ornamentum iſtius ſpatii hujusque mundi perfectio nihil eſt quod addat vel ſubtrahat vel ſufficientiæ, vel indigentiæ præſtet ornamento atque perfectioni alius cujuscunque ſpatii, quo minus non ita actuari exigat illud, quam actuatum rerum plenitudine ſit iſtud.* XIX. *De Deo & natura quam optime ſentiendum.* XX. *De rebus maximis nil temere citra ſenſum & rationem defendendum. Hisce ita conſtantibus probandum eſt adverſario*, I. *eſſe vim & cauſſam, quæ infinita eſſentia atque potentia finite operetur.* II. *Qua conſtare poſſit potentia activa infinita cum poſſibilitate finita rerum.* III. *Quo ſpatio*

Digitized by Google

quod hoc mundo abſente comprehendimus, cui ſimile ſemper concipimus eſſe, minime ultra adjectum poſſit eſſe ſpatium. IV. *Qua tota materia eſt finita & margini illius extimi cæli comprehenſa.* V. *Qua Deus non vult, quantum poteſt. Qua eſſe plures hoc nobis manifeſto mundos non ſit conveniens.* VI. *Neceſſitatem in Deo aliud eſſe a libertate.* VII. *Potentiam cum voluntate & actione non concurrere.* VIII. *Poſſe aliud quam vult, velle aliud quam poteſt.* IX. *Alia habere nomina quam habeat.* X. *Poſſe aliud velle, quam quod vult, poſſe aliter eſſe, haberi, quam ſit vere, & neceſſitatem eſſe aliud & citra divinam voluntatem & e converſo. Poſſe etiam velle, quod non vult, ſtante quo id non poſſit eſſe quod non eſt.*

Poſtquam cl. *la Croze* pag. 311. XX. primarum propoſitionum feciſſet mentionem, ita ait: *Voilà quels ſont les principes de cet Athée, dans leſquels on trouve une grande conformité avec ceux de Spinoſa. Ce qu'il appelle Dieu c'eſt la nature, ou plûtot l'Etre infiniment étendû, dont il tache d'établir la neceſſité & l'éternité dans ces pretendus axiomes.* Hæc quidem vir doctiſſimus dicit, at non probat; inſtituenda ergo fuiſſet, mea opinione, comparatio cum ſyſtemate *Spinozæ*, atque propoſitiones invicem conferendæ. Ergo *Spinozæ* principia in his propoſitionibus non deprehendo hic; cur ita ſentiam, dicam, poſtquam duo generalia primum præmiſero. Primum eſt; attendendum eſſe ad ſcopum, quem adductis propoſitionibus intendit *Brunus*. Probare nimirum vult, dari infinitos mundos. Hoc ſatis patet ex initio commentarii, qui immediate ante illas propoſitiones extat. Ita enim ſonat: *Infinitæ cauſſæ & principio nihil poteſt eſſe magnum, imo ne quidem aliquid, niſi infinitum; ſi ergo ſe rebus corporeis communicat, ſeu potius ſuam magnitudinem in rerum corporearum & multitudinis exiſtentiam explicat, objectum pro captu ejus eſſentiæ ſimulachrum ac potentiæ veſtigium infinitum magnitudine & abſque numero ſubjiciat oportet; ſic ab uno conſimile unum eſt neque aliter divinitatis imago corporeo poteſt eſſe modo.* (2.) Confitemur, quædam in his propoſitionibus contineri, quæ non ſolum non probent, quod probandum erat; ſed & quæ, ſi conſequentias omnes urgere velis, periculoſis confectariis viam aperiunt. At hoc non obſtante negamus, quod contendit *cl. Vir*, in eis contineri dogma *Spinozæ*, quod ut pateat, ſingulas *Bruni* propoſitiones percurremus

&

& breviter explicabimus. Prima propoſitio collata cum quarta propoſitione veriſſima eſt; Deus eſt eſſentia infinita, quod quo ſenſu accipiendum ſit, non ſolum in quarta propoſitione clarius oſtendit; ſed & ea omnia, quæ ſupra produximus, oſtendunt, eum eſſentiam illam pro infinite perfecta, bona, ſapiente habuiſſe: neque certe opus fuiſſet probare *Bruno*, mundos eſſe infinitos, quia bonitas Dei infinita eſt, ſi cum *Spinoza* ſenſiſſet; dixiſſet enim unam eſſe tantummodo ſubſtantiam, eamque infinitam, ex ea ſubſtantia infinita non poſſe non infinita infinitis modis, ut loquitur *Spinoza*, ſequi; cum enim neceſſitate naturæ agat, & natura illa infinite extenſa ſit atque cogitans, ſequi neceſſario infinitum eſſe Deum extenſione: at ille longe aliter ſuam ratiocinandi inſtituit methodum, ut ſupra audivimus & amplius examine inſtituto patebit. Secunda & tertia propoſitiones certo modo veræ, eo autem ſenſu, quo *Brunus* voluit, falſæ. Verum eſt, ſi abſtracte rem conſideremus, prout eſſentia eſt infinita, perfectiſſima, ita & potentiam & operationes perfectiſſimas & infinitas intrinſece ſpectatas eſſe. At falſum eſt, Deum perfectiones ſuas ad extra nonniſi infinite exercere poſſe; ſic enim Deus una tantum ratione agere poſſet; ita porro ejus potentia hodie nulla amplius eſſet. Et ut porro dicam, ſupponunt hæ propoſitiones, Deum extra ſe nihil finitum producere poſſe: at Deus poteſt quicquid nullam contradictionem involvit: at exiſtentiam dare rei finitæ nullam contradictionem involvit. Ergo. Minor probatur; quia nec a parte Dei, nec a parte rei finitæ exiſtentis ulla eſt repugnantia: Deus ſolus neceſſitate naturæ exiſtit, quicquid ergo producitur, non neceſſitate naturæ exiſtit, ſed voluntate Dei; quod non neceſſario exiſtit, illud initium habet exiſtentiæ, eo ipſo limitationem habet; quod ſi ad voluntatem Dei reſpicias, nihil iterum repugnat, exiſtere finitum quid ſeu creatum, non repugnat, varias eſſe creaturas, unde patet, quid de quinta propoſitione dicendum. Vera eſt, ſi *intrinſecam* Dei naturam ſpectes; falſa, ſi ad modum operandi ſeu voluntatis executionem reſpicias; uti Deus rerum finitarum ideas ab æterno habet; ita eas producere poteſt, eo ipſo, quia non repugnat produci; neque etiam exiſtere finitum. Sexta continet conſequentiam, quæ ſenſu a nobis dato vera eſt. Ex eadem patet, *Spinozam* ita loqui non poſſe; quomodo enim voluntas Dei fruſtrari non poteſt ex mente *Spinozæ*, quæ neceſſitate intrin-

ſeca naturæ agit, & ex ejus eſſentia infinita ab æterno omnia, prout ſunt, NB. non prout voluit, neceſſario emanarunt. Septima admitti poteſt, ſi de neceſſitate hypothetica intelligatur, quo ſenſu, ut ſupra audivimus, ſumſit etiam *Brunus*. Nimirum hic loquitur cum illis *Brunus*, qui putant, Deum eſſe ens ſapientiſſimum; ſapientem optimum eligere ſemper, & non poſſe aliter agere: quam neceſſitatem *Leibnizius* vocat in erudito opere *Theodiceæ* une *heureuſe neceſſité*: ſupraque dictum qua ratione *Brunus* noſtram libertatem cum Dei contulerit, Deoque omnia ſemper præſentia eſſe, quæ ad efficiendum requiruntur dixerit. At ex eo tamen nondum ſequitur, mundos eſſe infinitos, niſi aliunde probaveris, materiam eſſe infinite extenſam, quod ſi hoc probatum eſt, ſequitur, mundos eſſe infinitos, ſeu Deum voluiſſe infinite extenſam materiam producere; ſequitur inſuper, mundum ejusmodi infinitum Deum vi ſapientiæ & ex legibus electionis optimi producere voluiſſe. At ex natura perfectiſſimæ eſſentiæ & bonitatis ipſa ſpectata, hæc propoſitio non ſequitur, cum Deus nulla neceſſitate ad talem vel talem mundum creandum inductus fuerit. Octava vera eſt, ſi de eſſentia intrinſeca intelligas: at non ſequitur, mutationem eſſe in ſubjecto, ſi productum infinitum non eſt. Nona admitti poteſt, ſi de executione ad aliquid faciendum intelligatur & de neceſſitate hypothetica: Deus enim ſapientiſſimus eſt, & non poteſt non optimum eligere. At reſpectu habito ipſius naturæ divinæ *eſſentialiter*, ut ita dicam, conſideratæ falſa eſt. Eſſentia *neceſſaria* eſt, agendi ratio *libera*: Si Deus nihil voluiſſet producere, potuiſſet; fuiſſet adeoque liber; licet eſſentia ipſius neceſſario ſemper extitiſſet. Decima iterum eſt limitanda; verum eſt, potentiam divinam ſe ad infinitum extendere; id eſt, poſſet omnia facere, quæcunque nullam repugnantiam involvunt: poſſet adeoque huic mundo ſeu compagi rerum exiſtentium addere innumerabiles mundos, neque finem, neque terminum habentes, verbo, infinitum perfectiſſimum poſſet facere infinitam extenſionem. At cum Deus non ſit aliquod neceſſario agens, poſſet etiam Deus non ſolum nihil producere, ſeu extra ſe nulli rei exiſtentiam dare; ſed etiam creare rem limitibus circumſcriptam; unde tamen non ſequeretur, nullam dari cauſſam infinitam; nos certe ex particulari cauſſarum exiſtentia concludimus, Deum eſſe, ſed plures longe producere potuiſſe mundos, cum nullam in voluntate

Dei

Dei repugnantiam animadvertamus. Undecima, duodecima, decimatertia ad ſcopum noſtrum nihil faciunt. Pone enim extra hunc mundum infinita eſſe ſpatia vacua, in quibus alii mundi exiſtere poſſent, an tum neceſſario Deus omnia illa ſpatia replere debet? Decimaquarta explicatione cummaxime opus habet tum reſpectu Dei, tum reſpectu rerum exiſtentium. Si ad Deum reſpicimus, neque melior, neque perfectior fit per exiſtentiam creaturarum, aliàs non eſſet perfectiſſimus ſine creaturarum exiſtentia: Si reſpicimus ad creaturas, tum ſunt illæ vel ratione & ſenſu inſtructæ, vel iis privatæ. Ratione inſtructæ aut bene agunt, aut male: quæ bene agunt, felices ſunt, dum exiſtunt, atque reſpectu hoc habito præſtat eas exiſtere, quam non exiſtere. Male autem agentes exiſtunt etiam bonitate Dei, qua dum abutuntur, ſeque reddunt infelices, præſtaret non extitiſſe, quam miſeras eſſe. Quod ad creationem ratione deſtitutarum adtinet, non magis bonum eſt, eas exiſtere vel non exiſtere, ſi eas ipſas reſpiciamus, dum hujus ſuæ exiſtentiæ nullum habent ſenſum; bonum eſt eas exiſtere, in quantum conferunt ad aliarum rerum utilitatem. In genere loquendo, dignum magis Deo, bene facere creaturis rationalibus, quam non bene. At non ſequitur; Ergo omne bonum, quod facere poſſet, tenetur facere, quia infinite bonus eſt, de quo ſupra diximus. Decimaquinta: antecedens verum eſt, potentia divina fruſtrari non debet; at hoc certe non fit, ſi ſpatia omnia, quæ infinita ſupponit, mundis non replerentur. Quid ſi noluit? Idem dicendum de decimaſexta, neque in decimaſeptima & decimaoctava quicquam eſt, quod magnopere culpes. Quod ſi jam omnia, quæcunque jam dicta ſunt, colligas, non certe reperies, quod contendit cl. *la Croze*. *Spinoza* aſſerit (1.) unam eſſe ſubſtantiam duobus infinitis attributis conſtantem: (2.) hanc ſubſtantiam Deum eſſe: (3.) illam ſubſtantiam neceſſario exiſtere: (4.) ex illa infinita eſſentia omnia infinitis modis eſſe conſecuta, & quidem neceſſario: (5.) hunc mundum ſeu totum univerſum Deum eſſe. *Brunus* admittit: [1.] Deum nulli compoſitioni obnoxium eſſe. [2.] Eum a mundo diſtinguit. [3.] Exiſtentiam ipſius mundi repetit a voluntate & potentia infinita. [4.] Illum imaginem duntaxat eſſe corpoream entis perfectiſſime exiſtentis: unde neceſſe eſt, duos illos inter ſe non conſentire.

 IX. Quod

Digitized by Google

IX.

Quod ad reliquas propoſitiones adtinet, quas ſibi *Brunus* probandas eſſe ait, ita loquitur cl. *la Croze* pag. 314. ſq. *Quoi qu'il y ait un ſophiſme dans la premiere de ces propoſitions que Brunus veut, qu'on lui prouve, il n'a pourtant point eu de tort d'avancer que ces principes ſuffiſoient pour renverſer les ſiens. Il les propoſe avec toutes les mauvais tours, qu'il a été capable d'y donner, entetè comme il étoit de ſon ſyſteme. Il eſt certain, que les deux premières propoſitions ruinent tous ces axiomes chymériques, qui les ont precedés. La premiere exige, qu'on prouve qu'une eſſence infinie puiſſe agir d'une maniere finie. Cela ne fait rien contre la creation des etres finis. Dieu opere d'une maniere infinie, en tirant les etres du néant, mais l'objet de ſon action eſt fini. Si les raiſonnemens de Brunus étoient bons, il faudroit qu'une puiſſance independante produiſit un effet independant, ce qui eſt contradictoire. Brunus ne s'appercoit pas, qu'il fait un Dieu impuiſſant, ou plûtot qu'il établit une puiſſance infinie, qui n'eſt pas une veritable puiſſance, puisquelle n'a qu'une maniere determinée d'agir ſans choix, ſans deliberation, & même ſans raiſon. Je ſuis ſûr que ſi Brunus avoit voulu repaſſer ſes principes à la rigueur, il auroit vû qu'il n'en avoit aucune idée. Quel inconvenient a-t-il pû trouver dans une cauſe infinie qui produit d'une maniere finie? Ou il n'y a point de matiere finie dans le monde, ou cette matiere fait partie d'un infini de même nature, ſuppoſé qu'il y en ait un. Il n'y a rien de plus abſurde que de dire, que Dieu ne peut créer une partie qu'il ne crée le tout. Si Dieu ne peut produire rien de fini, il n'eſt pas infiniment puiſſant, & s'il produit l'infini par neceſſité, il n'eſt plus Dieu, il eſt eſclave des cauſes ſecondes, vers lesquelles il eſt entrainé par la neceſſité de ſa nature. Peut-on aſſigner une puiſſance infinie à une cauſe qui ne peut agir que d'une ſeule maniére, & qui dans cette maniére même eſt invinciblement determinée à agir? ſelon ce ſyſtême Dieu ne pourra detruire aucune partie de la matière, il n'en pourra créer de nouvelle, il n'y aura rien de contingent dans le monde, & la neceſſité de la matiere ſera demontrée plus evidemment que celle de Dieu. Cependant c'eſt ſur l'exiſtence & l'operation de Dieu que Brunus établit ſes opinions. Ainſi il ſe ſert d'un principe pour faire valoir ſes conſequences, qui renverſeroient le principe même, ſi elles étoient admiſes. Ce ſophiſme lui eſt commun avec*

Spinoſa.

Digitized by Google

Spinoſa. Mais Brunus s'étoit perdu dans la contemplation de l'infini: bien d'autres que lui y ont fait naufrage. Il raiſonne à perte de vûe dans tout ſon livre, confondant ſans ceſſe la creature avec le createur, & ſe payant aſſés ſouvent des plus foibles raiſons, quand elles lui paroiſſent propres à reparer les debris de ſon ſyſtême.

Ad hæc tria moneo: (1.) eſt, fateri cl. *la Croze* contemplatione infiniti abreptum *Brunum erraſſe*, at ubi tandem major debet eſſe veniæ locus? (2.) Argumenta, quæ adfert cl. vir, jam quidem ſunt allata reſpectu difficultatum, quæ ex ſyſtemate *Bruni* ſolent fluere: qualescunque autem ſint, tales non ſunt quæ in ſyſtemate *Spinozæ* locum haberent. Alius certe naturæ quæſtio eſt, utrum ex infinitate & bonitate naturæ Dei ſequatur, mundos eſſe infinitos: & utrum ex unica per ſe ſubſiſtente eſſentia omnia neceſſario producta ſint: prius etiam illis poteſt contingere, qui nihil minus quam *Spinoſiſtæ* ſunt. Nota, quæ ſupra de cl. *Gundlingio* obſervavi. (3.) Creaturam cum creatore confuſam eſſe perpetim in ſyſtemate *Bruni* aſſerit cl. vir: at clariſſimis locis hoc probandum eſſet, quorum tamen ne unum quidem adfert.

Pergit vir doctus cl. *la Croze* oppugnare *Brunum* pag. 317. *Il eſt certain*, inquit, *que le nom de Dieu dans les écrits de cet Athée ne ſignifie autre choſe que la nature.* Ad hoc probandum provocat ad libellum *de maximo & menſ.* pag. 251. ubi ita *Brunus:*

Namque adeo nihil eſſe bonum valet ut meliori
Conditione capax nequeat conſiſtere, præter
Unum infinitum ſolum. Phyſis optima Deitas
Nempe quod in genere eſt non ſimplex absque ſolutum
Suppoſito ac certo perfectum fine putandum eſt,
Ipſo generis captu, pro voto conſtituentis.

Provocat ad commentarium & quidem hæc verba: *Perfectum ſimpliciter & per ſe & abſolute eſt unum infinitum, quod & quo neque majus eſſe poteſt quippiam neque melius. Hoc eſt unum ubique totum Deus natura univerſalis.* At hæc certe non probant in ore *Bruni*, Deum & naturam unum idemque eſſe. *Phyſin* vocat *deitatem* per

ἀχυρο-

Digitized by Google

ἀκυρολογίαι, quales innumeræ in hoc auctore. Ita *de immenſo* p. 495. mundum vocat *animal venerabile & ſanctum*, quia infinitis dæmonibus varii generis, uti exiſtumabat *Brunus*, erat repletus. Naturam univerſalem in hoc ipſo commentario a Deo diſtinguit; quod ſi per naturam univerſalem intelligas Deum, & ſic tamen [licet parum recte locutus ſit] a Deo diſtinguit; in hoc ipſo commentario ait: *Cujus, id eſt, Dei, & naturæ univerſalis perfecta imago & ſimulacrum nullum eſſe poteſt niſi infinitum.* Et ſq. pag. 254. mundus dicitur *infinita communicatio bonitatis actus effectusque omnipotentiæ externus.*

Ad ſenſum certe, non ad verba, quorum incurius ut plurimum erat *Brunus*, attendendum, & ſyſtematis nexum. Pergit cl. *la Croze* pag. 318. *Il admet des ſubſtances, qu'il appelle ſpirituelles, quoi qu'il veuille qu'elles ſoyent compoſées de lumière, il leur donne le nom de Dieux & de démons.*

Verum eſt, admiſit *Brunus* ſcalam entium intelligentium, uti patet ex libro *de monad. num. & fig.* pag. 136. cumprimis credulus fuit circa varii generis dæmones admittendos. At hoc nihil ad quæſtionem de atheiſmo facit; eo vixit tempore *Brunus*, quo a communibus præjudiciis vix ſe potuit liberare; dum novum iter ingreditur, non ſemel in avia & ſentinas imo præcipitia ruit. Adplicari illi poſſent verba *Ovidii* de *Phaëtonte*, ſeu Jovis ad *Phaëtontem:*

Non eſt tua tuta voluntas,
Magna petis Phaëton, & quæ nec viribus iſtis
Munera conveniunt, nec tam puerilibus annis.

Il [ita porro de *Bruno* cl. vir] *ne s'explique en quelques endroits qu'avec beaucoup de précaution; mais en d'autres il s'ouvre entièrement. Nous l'avons vû admettant entre ſes principes la puiſſance & la volonté de Dieu, il en doute en plus d'un endroit dans le cours de ſon ouvrage; Il le nie dans d'autres, & traite cette penſée d'extravagance, propre à un homme qui ne ſait plus où il en eſt:* Ut probet, eum de potentia & voluntate *Dei dubitare, provocat ad lib. de immenſo & innum.* pag. 182. ubi ita:

Sive

Sive igitur ſpatium hoc, mundum quod continet iſtum,
Mentis decreto, ſeu caſu perficiatur.

At reliqua etiam *Bruni* fuiſſent adducenda: vult ſpatium, quod quidam fingunt extra mundum, neceſſario corpore debere repleri; ſive igitur illud ſpatium caſu fortuito ortum, ſive a Deo ſactum, perinde eſſe: hinc ait:

Quod ſi non quicquam eſt ulla quod ſorte repugnet,
Quominus atque ipſum inveniatur corpore plenum:
Quin potius ſpatium eſſe res quædam nata repleri
Dedecet ergo ſiet necquicquam tanta facultas
Quam faciat fruſtra Deus & natura manens.

Certe hic de potentia Dei nulla eſt dubitatio. Non magis felix eſt *cl. vir*, quando probare vult, eum divinis perfectionibus detraxiſſe. Provocat ad ejusdem libri cap. 17. pag. 169. ubi ita:

Pergo tamen totum cupio quoque ſcire quid extra eſt.
Reſpondet ſenſu viduata voce ſophiſta:
Divinum Ens, unum, conſtans, ... ſine beatum,
Mens ſibi ſufficiens, nil indiga, cuncta gubernans:
Sic factus nobis Sophus iſte Propheta repente eſt,
Implicita ſilum quia perdidit in labyrintho.

In hoc enim loco, ut inſcriptio capitis docet, recenſet varias Peripateticorum opiniones de cœlo & ſpatio ultimo mundi; quærit ergo, quid in ſpatio illo ultra mundum ſit, & reſpondentem inducit Peripateticum, in eo degere Deum, quaſi revelatum ſit huic homunculo, ubi Deus tandem degat, & quæ ſint illa loca inacceſſa; nihil ergo definit *Brunus*, neque Deum divinis proprietatibus inſtructum negat, quod univerſum caput docet. *Il a ſur tout* [inquit cl. vir] *un ſouverain mépris pour les Prêtres & les Theologiens. Il en veut principalement à ceux de Wittemberg, qui s'étoient apparemment le plus opposés à ſes découvertes philoſophiques.* At quid ſi meriti ſint contemtum? Wittembergenſes peti non adeo certum eſt: p. 397. ita loquitur *Brunus* de quibusdam: *Ut arrogantiſſimum eſt omne*

Grammaticorum genus. Non eſt rerum quantumlibet difficillimarum judicium, quod ſibi pro logodædalæa ſufficientia jure optimo non uſurpent. Et paullo poſt: *Philoſophi quoque de litibus definire dignantur; ingrediuntur ergo Academiam, conſcendunt ſuggeſtum, proferunt in medium opiniones abſque legitima partium præſentia & cauſſæ dictione, quia omnia jura & lumina ſunt in illo ſacratiſſimo archididaſcali pectore recondita; exſpectatur judicium, venit.* In ſequentibus inducit ejusmodi hominem negantem, lunam terræ noſtræ ſimilem eſſe, atque habitabilem. Contra tales excanduit bonus vir. Quis neſcit, omni tempore Grammaticos ſuperciliosos & ſuperſtitioſos quosdam Theologos, qui nunquam rationem rite excoluere, quoties nova opinio philoſophica eaque innocua orta eſt, clamores tragicos ſuſtuliſſe? quid *Galilæo*, *Copernico*, *Carteſio* aliisque contigerit, notum eſt: quod ſi duriuſculum verbum vero Philoſophiæ Studioſo contra tales excidit, num id pro blaſphemia habendum?

Pergit *cl. vir* dicendo: *Je ne m'arrêterai point à copier les paſſages, où Brunus nie en termes formels l'exiſtence de toute Divinité, où il traite la religion de fable, où il ſe moque de l'Ecriture Sainte & de toutes les vérités du Chriſtianiſme.* Quam vellem, ut *cl. vir* loca illa perſpicua, in quibus negaſſe dicitur exiſtentiam Dei, adtuliſſet. Certe ita breve fuiſſet disquiſitionis noſtræ certamen: & mea opinione debuiſſet hoc facere. Quæritur enim; utrum Atheus fuerit *Brunus*, nec ne: hoc autem affirmat *cl. vir*; at ne ullum quidem protulit locum, ad quos tamen in hoc argumento merito provocandum erat. Unum locum ex lib. *de immenſo & innum.* pag. 513. profert ad probandum, eum religionem pro fabula habuiſſe. Nimirum extant hæc verba *de univerſo & innum.* pag. 512.

Fabula, quæ vitæ rationem evertit & uſum.

At lector ſine dubio cognoſcere cupiet, de qua tandem fabula ſermo ſit. Adferam igitur verba *Bruni*, licet prolixiora: Inſcriptio capitis ſeu ſectionis eſt p. 511.

Suppoſi-

Suppoſitiones Aſtronomorum facta ſunt poſitiones Philoſophorum ad extremum uſque inſaniæ ſpeciem. Sicut Ægyptorum fabulis ex Mercurii vaticinio in Pimandro attendit. Poſt hæc ita pergit:

Adde, quod hac primum ſtudio confecta Matheſis
Non ſic ut caperet mundum in hac diſpoſitura
Comprenſum vere: ſed certe ad commoditatem
Doctrinæ facilis tandem qua computus eſſet.
Porro ubi ſtultitiæ cæpit generoſa propago
Creſcere & ingenio implantatæ ſunt magis alto
Radices illæ cœperunt vera putari
Mobilia atque anima motrice aut numine pulſa,
Unde ſibi ratio finxit phantaſtica ſecla:
Ut quondam Ægypto fuerant quæ fabula ut apte
Objicier menti quædam myſteria poſſent,
Perque quod in promptu eſt a ſenſibus omne remotum
Aptius in ſigno vel imagine conciperetur,
Uſque adeo craſſa tandem eſt inſania vulgi.
(Abdidit ut dium lux vultum) ad aucta
Ut vitiata etiam ſimulacra & fex populorum
Verterit in proprii generis figmenta prophana
Peſſimum in exemplum vitai: atque inde ſepulta eſt
Lux ac per genteis invecta eſt fabula turpis,
Barbaries genita eſt, ſeclum evectum ſceleroſum,
Cui ſcire inſanum eſt, crudelia & impie facta
Sunt pietas, & religio eſt in ſchiſmate mundum
Servare, atque ſuper jura omnia tollere vires:
Sic veri ac juſti norma corrupta remanſit
Fabula, quæ vitæ rationem evertit & uſum.

Neſcio certe, utrum, qui a præjudicatis opinionibus purgatum habet animum, ex his verbis obſcuris poſſit colligere, religionem omnem a *Bruno* explodi. Certe ego nihil tale deprehendo. Veriſimilius eſt longe, *Brunum* in his verbis Ægyptorum & poſtea

Digitized by Google

Chriſtianorum quorumdam ſtultitiam taxare, qui audactis imaginibus & variis figuris religionem caſtam puramque in ludricam ſcenam transmutarunt. Saltem nemo diffitebitur, longe evidentioribus opus eſſe argumentis ad probandum, *Brunum* religionem chriſtianam pro fabula habuiſſe. Atque hæc ſunt, quæ cl. *la Croze* in libro ſæpius citato contra *Brunum* in medium protulit.

DE

Digitized by Google

DE

ATHEISMO

JORDANO BRUNO, Nolano, impacto

DISSERTATIO.

Continuatio.

Sect. X.

DEfendit autem *Brunum* ſtrenue *eruditiſſimus Heumannus*, ut ab initio hujus apologiæ diximus. At non conquievit *cl. la Croze*, ſed in epiſtola ad D. *Heumannum* data, majori vi atque conatu contra *Brunum* inſurrexit. Æquum igitur eſt, ut illas ipſas, quas adduxit rationes accuſationis, examini noſtro ſubmittamus. Sunt autem fere ſequentes: I. *Jordanus Brunus naturam unam, ſeu Univerſum unum eſſe Deum ſtatuit.* II. *Adamum neque protoplaſten fuiſſe, neque omnium hominum patrem.* III. *Religionem chriſtianam eſſe fabulam & rectæ rationi contrariam.* IV. *Nihil aliud adſirmari poſſe de Moſaica ceteriſque religionibus.* V. *Nullam eſſe creationem rerum, imo quicquid in infinitum exſtat, id aeternum eſſe & neceſſario exiſtere.* VI. *Animas hominum reliquorumque animalium e corporibus in corpora migrare.*

Digitized by Google

Videamus ergo primo, quibus argumentis probet cl. vir totum Univerſum eſſe *Bruni* Deum. „ Primo, *inquit*, Dei voluntatem „ & eſſentiam neceſſitatis naturalis legibus ſubjicit, imo ipſam eſſe „ neceſſitatem rerum adfirmat, nihilominus tamen liberam: quæ „ certe prima fronte inter ſe pugnare videntur, nec cum primis „ Philoſophiæ legibus conſentire. „ Provocat ad locum *de immenſo & innum.* pag. 192. in quo aſſerit, *Deum eſſe neceſſitatem.* Sed an hoc eſt voluntatem neceſſitatis naturalis legibus ſubjicere? Si integrum locum adtuliſſet *cl. vir*, in tenues auras abiiſſet ſtatim illa objectio. Ita enim citato loco loquitur *Brunus:* „ Infinita virtus, ſi „ neque a ſe ipſa finitur, nec ab alio, tunc neceſſitate ſuæ naturæ „ agit. Non agit neceſſitate naturæ alia a ſe & NB. ſua voluntate, „ in eorum morem quæ neceſſitati ſubſunt; ſed ipſa eſt, ut ſæpe „ dicimus, neceſſitas. Agit ergo neceſſitate, quæ neque ab intrin- „ ſeco & per ſe, neque ab extrinſeco & per aliud fruſtrari poteſt. „ Hæc verba ſane e diametro pugnant cum iis, quæ *cl. vir* objicit; dicit eum Deum ſubjicere neceſſitatis legibus: at leges illæ ſunt ſapientiſſima voluntas ipſius. Addit *cl. vir* ipſum confeſſum, *Deum eſſe neceſſitatem rerum*, quæ vox non eſt in textu *Bruni*; ſed *ipſam Deum eſſe neceſſitatem*; quia nihil extra Deum, vel in Deo ſit, quod ipſum ad agendum neceſſario impellat. Quod vero eundem Deum liberum dixerit, non eſt cur miretur *doct. vir:* novit ille, reformatæ eccleſiæ Doctores omnes, quando oſtendere volunt ſolam ſpontaneitatem ad libertatem ſufficere, neque indifferentiam voluntatis poſtulari, ad Deum provocare, qui cum ſemper agat ob ſapientes rationes, neque indifferenter hæreat circa hoc vel illud agendum, tamen libere agat. Novit *cl. vir*, quid de neceſſitate *illuſtr. Leibnizius* ejusque ſectatores ſtatuant, quos in Atheorum, credo, catalogum non retulerit. Verum eſt, in eo erravit *Brunus*, quod lapidibus & metallis neſcio quem ſenſum ineſſe ſtatuit; ſed hæc ad atheiſmum probandum nihil faciunt. Pergit *cl. vir:* „ Jam quæ ſit (*inquit*) natura illa, quam Deum appellat, hic paullo operoſius in- „ veſtigandum eſt. Ubi primum memineris velim ſyſtema phyſi- „ cum a *Jordano Bruno* inductum nihil aliud eſſe, quam Philoſo- „ phiam Epicuream Pythagoriſmo incruſtatam, doctiusque & emen- „ datius (ita enim ipſi videbatur) propoſitam. Sic in libro *de mi-* „ *nimi exiſtentia* pag. 10. atomos quidem docet eſſe rotundas &

„ ter-

„ terminis ſuis, quas partes eſſe non vult, ſeſe mutuo contingen-
„ tes: vacui vero naturam Epicureo more propoſitam excludit, non-
„ nihilque aliud conglutinandis atomis neceſſarium eſſe cenſet, cu-
„ jus naturam vafre diſſimulat. Quænam autem res ibi intelliga-
„ tur, cuivis obiter hos libros perlegenti haud ſatis apparet; maxi-
„ me cum mentem infinitam atomis ſubſternere videatur. Ut libro
„ *de Immenſ. & Innum.* pag. 467.

Sed non propterea rationis carpo elementa
Impia Democriti adſlipulatus ſenſibus; *atqui hæc*
Mentem altam agnoſco moderantem cuncta paternam.

„ Aperire tamen licet quænam ſit illa natura ſive mens falſo
„ ita dicta, atomis ſubſtrata easque conglutinans. Eam ego ex
„ ejus ſententia lucem increatam & æternam eſſe, animamque omnium
„ rerum, immobilem inſtar vacui, activam tamen utpote animam
„ mundi modo demonſtrabo. Illa nimirum mens eſt [*de minimi*
„ *exiſtentia pag.* 1.] natura ſubjectis inſita rebus, quæ momentis
„ graduanda ſuis depromit & aptis ordinibus conflans numeris diſ-
„ criminat alte. Ea eſt illa monas [*pag.* 14.] quæ multum & mag-
„ num complectitur, omneque in iſta integranda means dans enti-
„ bus eſſe, Deusque eſt, extans totum infinitum verum, omne,
„ bonum, unum. Videlicet in illa luce infinita omnia ſunt unum,
„ uniusque natura & Dei nomine adpellanda veniunt, cum ab ea
„ una vegetentur. Sic in unoquoque mundorum ex indefinito ani-
„ matum numero anima una exurgit omnesque mundorum anima-
„ torum unitates in unam univerſi naturam conſpirant, quæ *Jor-
„ dano Bruno* Natura & Deus eſt. Ita a Dei natura, ſive ab illa
„ luce ad minima quæque deſcendendo perveniri poteſt ad monades
„ nempe & principia: quemadmodum & a monadibus ad maximum
„ circulum illum intellectualem & infinitum, quo continentur omnia,
„ aſcendendo pervenitur.

„ Deus, *inquit de minimorum exiſtentia pag.* 14. eſt monadum
„ Monas, nempe entium Entitas. Iterum in libro *Contemplat. p.* 74.
„ *ex minimo:* Eſt ſuper hanc animam ſubſtantialis naturæ individua
„ anima, quæ eſt in horizonte majore, ut anima telluris in ſynodo

„ magna

„ magna quæ nobis ſecunda mundi ſpecies habet. Superior eſt „ anima ſynodi totius, quæ eſt in Univerſo. Suprema eſt animus „ animorum Deus Spiritus omnia replens, totius ordinator, ſupra „ & extra omnem ordinem &c. Quæ poſtrema verba ad lucem „ æternam & increatam ſpectant, prout in abſtracto & abſolute con- „ ſideratur, nihil attendendo ad concreationem materiæ & mona- „ dum, quæ ei quodammodo innatant eaque vegetantur & aggluti- „ nantur: Sic *Brunus* alibi (pag. 251.)

Namque bonum verum & perfectum dicitur unum
Immixtum, ſimplex, abſtractum, immobile, per ſe.

„ Si modo quæras, unde lucem illam *Jordani Bruni* eruerim, „ etſi ſuperius dicta eam luculenter oſtendunt; adi quæſo obſcu- „ riſſimam ejus diſſertationem contra Marcellum Palingenium in „ libro *de univerſo & immenſo*, & paullo attentius perſpice, quæ „ ibi pag. 652. dicuntur de luce illa immenſa, qua fit ut hoc uni- „ verſitatis rerum ſpatium non ſit informe. Lux ea, inquit, non „ eſt lux ſine corpore, id eſt, umbra ſine fundamento & verbum „ ſine ſignificato, ſed lux quæ ſpatium habet, quæ ubique tota, „ quæ immobilis, quæ denique (ex ipſius ſententia) Deus eſt. „ Hactenus cl. *la Croze*, cujus prolixiora licet verba deſcribere volui, partim quod in paucorum manibus extra Germaniam hæc epiſtola cl. viri ad *Heumannum* data reperiatur: partim quia cavere volui, ne quis me ponderi rationum *cl. viri* aliquid detraxiſſe calumniari poſſet. Singula jam paullo diligentius examinabimus. Et (1.) quidem obſervandum, aſſerere *cl. virum* ſyſtema *Bruni* phyſicum compoſitum eſſe ex *Epicuri* & *Pythagoræ* decretis: doctrinam de atomis & vacuo ex fontibus *epicureis*: doctrinam de Monade ex *Pythagoræ* ſententiis derivatam, quæ ſententia nihil habet, quod culpari poſſit. Quid enim eſt Philoſophia *Gaſſendi* & *Carteſii* quam emendatior Phyſica, ex utriusque fere principiis contexta? corpuſcularis Philoſophia ab eruditiſſimis viris magni æſtimatur: quod ſi ergo, ex mente *Pythagoræ*, atomis adjunxit monada; mentem altam cuncta moderantem, habemus ſane quod volumus, id eſt, quod *Brunum* abſolvit: verba clariſſima ſunt:

Mentem

Mentem altam agnoſco, moderantem cuncta paternam.

Hæc perſpicua ſunt; atqui in perſpicuis adquieſcendum puto, & obſcuriora ſecundum ea explicanda. (2.) Dubitari adhuc poſſe, utrum Philoſophia *Bruni* ex duobus hisce ſyſtematibus per omnia conflata ſit: non contemnendas rationes adduxit cel. *Brukerus hiſt. crit. phil. vol.* V. *pag.* 37. At non placuit hic ſubſiſtere *cl. viro*, tertio igitur loco vult illam mentem paternam monada eſſe lucem increatam & æternam animam omnium rerum immobilem, ſed tamen activam. Nemo non videt, ſi vel maxime Deum ita definiiſſet *Brunus*, aliunde eſſe circumſpiciendum, utrum clarius locutus fuerit nec ne. Nemo enim intelligit, quid ſit lux immobilis & tamen activa. At quod deterius eſt, ne quidem, dum de Deo loquitur, ita ſe explicare ſolet *Brunus*, ut mox audiemus. Provocat autem *cl. vir* ad illa verba *Bruni*, in quibus de mente & natura rebus ſubjectis inſita agit, atque hanc Deum eſſe ex mente *Bruni* contendit. Quid ſi hoc concederemus *viro docto*, num ſequeretur inde, ergo Deus, ſive mens illa unam facit cum naturæ rebus ſubſtantiam? non puto. Verba innoxia ſunt in ſe ſpectata, niſi aliunde probetur, eum principii loco ponere, Deum & naturam, id eſt, totum Univerſum unam eſſe ſingulariſſimo ſenſu ſubſtantiam. Quid ſi dicamus, mentem naturæ rebus inſitam eſſe mentem cuncta moderantem? num vim inferremus verbis *Bruni*, cum iisdem ipſemet utatur? Sed non opus eſt, ut huc perveniamus. Probandum fuerat *cl. viro* hanc mentem naturæ rebus inſitam ex mente *Bruni* Deum eſſe. Pag. 7. uti ſupra adducta loca probant, plane aliud ſignificant, pag. enim ea totidem verbis ait: „Mens ſuper omnia Deus eſt. Mens „ inſita omnibus natura. Mens omnia pervadens ratio. Deus „ dictat & ordinat. Natura exequitur atque facit. Ratio contem- „ platur & diſcurrit. „ Hæc mea opinione ſunt evidentiſſima. Naturam ergo a mente prima diſtinguit; ergo mens & natura non ſunt unum idemque. Hoc unum ergo culpes, quod præter Deum in mundo animam quandam mundi ſtatuit, quæ tamen cum imperio Dei ſubſit, error non adeo periculoſus eſt. Qui *ſyſtema naturarum plaſticarum* tuentur, ejusmodi animam mundi ſtatuunt dari. Ab hac autem mente naturæ inſita diſtincta illa eſt *monas*, quæ multum & magnum complectitur, quæ NB. dat eſſe ſubſtantiis. Hinc

Digitized by Google

in eadem pagina 14., ad quam provocat *cl. la Croze*, addit *Brunus:*
„ Quæque in compoſito diſcreto ſenſibilique conſiſtunt & diſtractim
„ dimenſio conſtat, ſunt aliud atque aliud minimorum corpus
„ adusque. „

Heic more *Pythagoræ* loquitur *Brunus:* corpora omnia fluere & infinitis corpuſculis conſtare; Deum monada puriſſimam, ampliſſimam, unam eſſe. Unde violenta & contorta quam maxime eſt *cl. viri* explicatio: videlicet in illa luce infinita omnia ſunt unum, uniusque natura & Dei nomine veniunt, cum ab ea una vegetentur. Neque enim vel *vola* vel *veſtigium* hujus interpretationis; & ubi tandem naturam & Deum unum eſſe dixit ſenſu, quem vult *cl. vir?* Quæ jam adtuli aliud docent; neque ſi a prima monade omnia vegetantur, ſtatim omnia, quæ exiſtunt ſunt unum; niſi dicas Chriſtianos, cum dicunt in Deo omnia eſſe, vivere, moveri, *Spinoſiſtas* eſſe. (4.) Fateor me non capere, quid cl. *la Croze* ſibi velit, quando dicit, in unoquoque mundorum ex indefinito animarum numero animam unam exurgere, omnesque mundorum animatorum unitates in unam univerſi naturam conſpirare, & hanc naturam univerſi Deum eſſe *Bruni.* Neſcio, an putet, omnes animas totius univerſi fieri ex mente *Bruni* unam ſubſtantiam; an, omnes conſpirare tantum cum iis, quæ naturæ animæ, ſive animæ mundi allubeſcunt. At neutrum docetur a *Bruno.* Verum eſt omnes mundos animatos ab eodem credi. Admittit monadem primam; admittit mentem naturæ inſitam; admittit rationem in homine, ſpiritus in æthere: Sed quid tandem hoc ad unam aliquam ſubſtantiam facit? aut ubi tandem dicuntur omnes mentes univerſi partes Dei tanquam monadis primæ? conſpiratio certe ad unius primæ monadis nutum non efficit unitatem ſubſiſtentiæ. Neque loca, quæ adducit, miram propoſitionem confirmant. Ita eſt, Deus eſt monadum Monas, nempe entium Entitas, quia (ut ipſe explicat) ut ſine monade in numeris nil exiſtit; ita ſine monade intellectuali prima nihil exiſteret. Hinc eadem pag. 17. dicitur, in *nullo* eſſe Deus; dicitur ſimplicitas ipſa: quomodo autem in nullo eſſe dici poſſet, & ſimplex, ſi tota natura, omnia quæ ſunt, hoc unum, id eſt, Deum abſolverent? (5.) Neque magis locus ſequens id probat:
„ Eſt ſuper hanc animam ſubſtantialis naturæ individua anima, quæ
„ eſt

„ eſt in horizonte majore, ut anima telluris in ſynodo magna, quæ „ nobis ſecunda mundi ſpecies habetur. Superior eſt anima ſynodi „ totius, quæ eſt in univerſo. Suprema eſt animus animorum „ Deus, Spiritus omnia replens, totius ordinator, ſupra & extra „ ordinem omnem &c. „ quæ verba ad lucem increatam abſtracte conſideratam ſine materia & monade intelligenda putat. Mens *cl. viri*, quantum capio, hæc eſt; totam naturam, mentem ſupremam nempe & infinitas atomos efficere Deum; *Brunum* autem hic de cætera mole corporea per mentis abſtractionem non loqui; ſed unice mentis ſive animæ mentionem facere. At neſcio, qua ratione hæc *viro rev.* in mentem venire potuere. Mentem & omnia corpora juxta *Brunum* efficere Deum, eſt mera ſuppoſitio, ſeu τὸ ζητούμενον. Quod probandum, non ſupponendum. Dein vel ipſa inſpectio docet, plane de hac re non eſſe ſermonem *Bruno*, quod ut pateat verba ipſa *Bruni* adferam. Pag. 73. art. „ Individua ſola ſubſtantia eſt „ ens. Reliqua vero in ente, circa ens & ex ente accidentia, ad- „ ſiſtentia atque compoſita, non aliter, quam numerorum ſubſtan- „ tiam monadem eſſe diximus. Atomam naturam dupliciter primo „ dicimus negative & privative; negative quidem atoma natura „ duplex eſt, accidentalis nempe & ſubſtantialis. Prima ut vox, „ ſonus & viſibilis ſpecies. Secunda ut Dæmon ſeu anima, quæ „ tota eſt in toto corpore, vel etiam in toto vitæ telluris horizonte, „ cujus vita vivimus: tum proprio quo vivimus in horizonte ſeu „ ſemiſphærico. Tum actu quædam magis proprio quo vivimus „ in organizato corpore. Tum demum actu illo propriiſſimo juxta „ eam conditionem, quæ ab oceano ſubſtantiæ ſpiritualis per cordis „ portam & ad eundem oceanum per eandem portam ingredimur „ & egredimur animi. Eſt dein ſuper hanc ſubſtantialis naturæ in- „ dividua anima, quæ eſt in horizonte majore, ut anima telluris „ in ſynodo magna, quæ nobis ſecunda mundi ſpecies habetur. „ Superior eſt anima ſynodi totius quæ eſt in univerſo. Suprema „ eſt animus animorum Deus, Spiritus, unus omnia replens, totus „ ordinator ſupra & extra omnem ordinem, ideo ſuper omnia mag- „ nificandus Deorum vocibus, nulli Deorum, mundorum, ani- „ morumve nominabilis. „ Teſtor omnium conſcientiam, an obſcuriora hæc licet μετεωρολογήματα *Bruni* idem tandem ſignificent, ac omnes mentes eſſe unas, atque una cum mundo unam abſolvere

 ſub-

ſubſtantiam? nihil, ſi quid video, voluit aliud, quam plures dari mundos; & in iis ſingulas ſubſtantias quibusdam intellectualibus gradibus perfectionis ornatas eſſe. Nimirum *Platonici* & *Pythagorici* aſſerebant dari ſcalam aliquam entium intelligentium. Moderni omnibus, etiam minimis inſectis, ſpiritualem quandam ſubſtantiam tribuunt; ab inſectis aſcendunt ad cætera animantia & ad hominem, ab homine denique ad angelos, quibus omnibus ſubſtantiis intelligentibus excepto Deo ὄχημα aliquod attribuunt. Quid ergo mirum, *Brunum* novam philoſophandi viam ingredientem, tales foviſſe ſententias? (6.) Tandem jubet nos oculos convertere *vir cl.* ad obſcuriſſimam ejus diſſertationem contra *Palingenium* ſcriptam, in qua lucem ſine corpore pro Deo habeat. Maluiſſem, ſi *cl. vir* in excutienda graviſſima quæſtione nos ablegaſſet ad perſpicua *Bruni* verba. At videamus. quo jure ex diſputatione obſcuriſſima nobis atheiſmum *Bruni* probet. Diſputat *Brunus* inde a pag. 641. contra *Palingenium*, qui lib. XII. *Zodiaci* ſui probare voluit, ſummum ætherem rerum terminum non eſſe, ſed extra cœlum eſſe immenſam ſine corpore lucem. Ita autem loquitur lib. XII. v. 10. *Poëta:*

Sunt qui extra cœlum credant nihil eſſe putentque
Ætheris in ſummo dorſo conſiſtere fines
Rerum, quos ultra natura extendere vires
Non queat ipſa ſuas ac debilitate quieſcat:
Quod falſum ratione mihi ſuadente videtur:
Nam ſi illic finis rerum eſt ubi definit æther,
Cur nihil ulterius fecit Deus? an quia ſcivit
Nil facere ulterius propria defectus ab arte. &c.

Et paucis interjectis:

Atqui infinitum corpus poſſe eſſe negavit
Doctus Ariſtoteles, ego in hoc aſſentior illi,
Quippe extra cœli fines non ponimus ullum
Corpus: Sed puram immenſam & ſine corpore lucem,
Lucem, qua noſtri ſolis longe minor eſt lux,
Lucem, quam terreni oculi non cernere poſſent,
Lucem, quam ex ſeſe effundit Deus infinitam,

In

In qua habitant cum Rege ſuo Dii nobiliores,
Cætera turba minor verſatur in æthere ſemper.

Denique inferius:

Quod ſi corporeis formis lux tanta tributa eſt,
Cur incorporeis lucem poſſe eſſe negamus?
Præſertim quum ſint puræ magis & tenues &
Participes multo uberius pulchrique bonique:
Ergo Deum formæ lucent vehementer; at illa
Lux non eſt oculis mortalibus apta videri,
Imo inter Divos quo quisque potentior eſt &
Dignior, hoc etiam majori lumine fulget.

Hæc eſt ſententia *Palingenii*, contra quam *Brunus* pugnat. Inſcriptio capitis pag. 641. talis eſt: *Improbantur actus illi & formæ ſive materiæ nempe luces ſine corpore, quales Palingenius & alii ei ſimiles appingunt.* Poſt hæc ita *Brunus:*

Mitte infinitum ſpatio ſine dicere lucem
Illamque eſſe Deum, lumen qui accendat in iſto
Sole, jubar tantum varie qui perambulando
Perficiat varias ſpecies, ſint unde beati
Hi magis iique minus.

Ut autem oſtendat lucem ejusmodi ſine corpore figmentum eſſe pag. 647. ait: *Diſtinguitur lux in phyſicam, ſive veram & metaphoricam, unde ſcias ſcintillam lucis divinæ non accendere ſolem.* Poſt hæc pergit dicendo:

Primo adverte minus lucem nos dicere poſſe
Præterquam venientem objectum ſenſibus actu.
Quid lux quam ponit ſermonis certa figura
Et ſimilis quædam ratio atque proportio tali
Nomine concelebrat cum lucem dicere legem.
Juſtitiam, ſophiam virtutem, numina ſuemus?
Divinam hinc lucem ſolis lucem exuperantem

 Cujus

Digitized by Google

Cujus clareſcant veſtigia corpore ſolis
Igniferi haud poteris phyſice ſignare loquendo:
At qui Rethoris, Polyhyſtoris atque Prophetæ
In morem ſancto donandus bardo cucullo. &c.

Ex his manifeſtiſſimum eſt, quo ſenſu *Deum lucem* eſſe putat *Brunus;* nimirum metaphorico; adeo ut *cl. vir* potius *Palingenio*, quam *Bruno* debuerit adſcribere illam ſententiam de luce increata ſine corpore, quæ Deus eſſet. Tandem poſtquam multa de luce dixiſſet in commentario, ad quem *cl. vir* provocat, ita mentem ſuam pandit *Brunus.* Audi eum: „Perit ergo, *inquit pag.* 651. „ peripateticum illud cœlum primum, omnia quæ natura conſtant „ principium & finis. Diſperit illa infinita inſenſibilis lux intelligi- „ bilis, immaterialis, infinita, ſuperætherea, accendens ſtellas favilla, „ cujus ſolem facit: quaſi quicquid dicitur credibile eſſe poſſit & „ quicquid vates ebrii effutiunt a ſuperioris intelligentiæ dictamine „ promanet. Sed eadem lux, virtus, natura, dominium, poteſtas „ & actus, quo hoc ſpatium non eſt informe, ſed tanta exornatum „ varietate & infinitum quod extra ipſum eſt cognoſcere oportet: „ quando quidem ſpatii potentiæ conſimilis mundi ſuſceptrici non „ ſatisfacit natura intelligibilis, lux ſine corpore, umbra ſine fun- „ damento, verba ſine ſignificato, vox ſine ſenſu; ad adpetitum „ quippe ſpatii expleri perficique potentis corpore nihil facit ſub- „ ſtantia ſeparata individua, indimenſionata, neque huic ſpatium „ quicquam conferre poteſt, niſi ut eum ſimili rerum ordine conſi- „ ſtat. Non minus quippe Deus ille, lux illa (eo quo lux dicenda „ eſt modo) eſt in hoc mundo præſens ubique tota quam eſt ſpa- „ tium univerſi ſenſibilis iſtius: quia corporum & ſpecierum harum „ præſentia non excluditur, ſed nobiliori forte cognoſcitur atque „ conſtat. Quinimo ſecundum eam qua extra hoc finitum in ſpa- „ tio infinito degit ſortem nihilo hujuſmodi quod ad ſpatii actum „ proprium ſpectat producens indigne & invidioſe ſe gereret & „ haberet: quandoquidem ſicut nihil vetat, quominus eadem ra- „ tione totus ille mundus intelligibilis ſit hic (nempe nuſquam ex- „ cluſus) qua eſt extra, quia præſentia iſtius mundi a præſentia alius „ non abhorreret: ita etiam quid eſt, quod prohibet, quo minus „ in ſpatio illo quod oporteret intelligere infinitum cum tali tanta-

„ que

„ que luce præſentia ſimilium huic mundorum comprehendatur? „ Hactenus *Brunus*. Quamvis nemo neget, clarius loqui debuiſſe *Brunum*, ſatis tamen ex hactenus dictis patet, eum prorſus abhorrere ab ea ſententia, quam *cl. vir* illi adfingit. Agnoſcit (1.) non dari ejusmodi lucem incorporeàm intelligibilem: eſſe vocem ſine ſenſu. (2.) Naturam incorpoream non poſſe ſpatium proprie dictum occupare. (3.) Deum in toto mundo, non ſolum in illis locis ſupracœleſtibus præſentem eſſe. (4.) Contrarium eſſe virtutibus divinis, lucem ex ſe emittere in illis ſedibus ſolis, quas *Palingenius* fingit. (5.) Nihil obſtare, quo minus Deus in omnibus ſpatiis totius mundi dicatur præſens. Hæc certe facile ſine magno ingenio ex hiſce *Bruni* verbis eruuntur. Unde patet *cl. virum* ſollicite verba *Palingenii* & *Bruni* non contuliſſe, atque ſententiam adfinxiſſe *Bruno*, a qua alieniſſimus fuit. Unde concludimus nil hactenus allatum a *cl. viro*, quod probet Atheum fuiſſe *Brunum*.

XI.

Sed tempus eſt, ut ad reliqua progrediamur, in quibus tamen expendendis erimus breviores, quod de Religione Chriſtiana ac Judaicâ non vero de exiſtentia Numinis ſermo ſit. Secunda accuſatio eſt, quod ſtatuerit alios ante Adamum homines. Provocat ad libellum *de monade, numero & figura*. Ubi hæc extant:

Telluris terna poteſtas
Et ternæ genti ternus datus eſt Patriarcha:
Eum peperit tellus genitrix animalia primum
Enoc, Leviatham & quorum eſt tertius Adam.
Maxima Judææ ut credebat portio gentis
Cui erat ex uno tantum generatio ſancta.

Item ad locum pag. 622. in quo ita ait: „ Propheticum eſt „ illud & populi cujusdam celebritas, quod omnia hominum ge- „ nera ad unum primum genitorem referantur, vel ad tres ut ex „ Hebræorum monumentis accipimus & firmiter credimus, quo- „ rum quidam ſolum optimum genus, id eſt, Judæorum ad unum „ protoplaſten referunt, & reliquas gentes ad duas priores qui biduo

„ ante

Digitized by Google

„ ante creati ſunt. Echinenſium religio recens compertorum tres „ alius nominis protoplaſtes numerat ab annis viginti millibus. „ Æthiopum genus ad illum protoplaſten nemo ſani judicii referet. „ Porro ſicut omnis terra producit omnia animalium genera, ut in „ inſulis patet inacceſſis; neque enim unquam fuit primus lupus, „ & leo, & bos, a quo ſunt omnes leones, lupi & boves geniti & „ ad inſulas omnes transmiſſi, ſed quæque ex parte tellus a prin- „ cipio dedit omnia. Factum porro eſt, ut quædam aliis in locis „ manſerint, quædam vero aſſumta ſint, ut in Anglia lupi & vul- „ pes & urſi propter loci culturam, in quibusdam aliis inſulis homi- „ nes propter vim potentiorum beſtiarum vel defectum nutriminis. „ Hæc verba ita ſunt comparata, ut ſatis perſpicue doceant, *Brunum* non crediliſſe ab uno Adamo omnes eſſe; unde ſine dubio minus reverenter de narratione *Moſis* ſenſit; at Atheum exinde probare velle durum eſt. Sunt & fuere, qui putarunt, *Americanos* alium parentem quam Adamum agnoſcere; nec tamen de divina origine revelationis dubitarunt, qualis fuit *Paracelſus*, monente cl. *Heumanno*. Novitatis amor abripuit ſæpiſſime fœcundum *Bruni* ingenium, ut parum ſibi conſtiterit.

VI. Pergit *cl. vir* ad tertium & quartum accuſationis caput, probaturus, *Brunum* omnium religionum fuiſſe aſpernatorem. Provocat primum ad libellum de ejectione *Beſtiæ triumphantis*, quem cum non viderim, nedum legerim, a qualicunque judicio mihi tempero. [*] (2.) Provocat ad illa verba ſupra excuſſa, ubi verſus:

Fabula qua vita rationem evertit & uſum.

De

[*] Similiter de hoc libello judicat cl. *Brukerus* pag. 61. hiſt. crit. dicens: *De ipſo vero libro, quem non legimus, pronuntiare nihil audemus; fatemur autem ſuſpectas nobis eſſe narrationes ſcriptorum, qui ejus mentionem faciunt. Quamvis vero in eo omnes conſentiant, ſuperſtitionem philoſophiæ contrariam; & religionis auctoritate abutentem valde exagitaſſe auctorem, alii tamen ad ſolam tractationem moralem eum referunt, alii ſatyram in Pontificem exhibere pronuntiant; alii religionem omnem*

De qua re, præter ea, quæ ſupra dixi, addere plura nolo, cum exiſtimem, vel ipſam lectionem oſtenſuram, non de religione in genere ibi mentionem fieri.

Adde (ita enim in eadem epiſtola pergit *cl. vir*) impium *Bruni* vaticinium, in libro *de maximo & immenſo* pag. 339. *ubi novam religionem disjectis veteribus fabulis brevi orituram vaticinatur, quæ relegata dabit tenebrarum numina in orcum. Atqui jam pridem Ethnicorum numina ejecta ſunt.*

Inſpiciamus autem argumentum, de quo agatur, & diſparebit certe error *Bruno* intentatus. Agit in hoc cap. X. de terræ motu, ſolis item & aſtrorum, ſecundum ſuam & *Copernici* opinionem: poſtquam de hoc argumento diſſeruiſſet, ita tandem claudit cap. 339.

Ergo tibi nec ſit cœlum neque mobile primum,
Nam ſubjecta duo hæc periere, ut voce Prophetæ
Prædictum. verum eſt noſtra hac ætate futurum
Quandoquidem acceſſit favor & ſententia divum

exſibilari, & chriſtianam quoque impoſturæ argui perhibent. Quæ ſatis evincunt, aut non accurate inſpexiſſe eos libellum, aut ita obſcurum eſſe, ut vera auctoris mens conjecturis tantum queat definiri; nihil autem certi de vera ejus ſententia conſtare. Quod ſi libellus Brunum verum parentem agnoſcat, ſuſpicamur, hominem implacabili odio diris perſecutionibus Cleri Romani adverſus iſtos cœtus accenſum, acerba ſatyra eum depexum dare voluiſſe. Ideoque magno conatu & liberrimo calamo in ſuperſtitionem Chriſtianorum fuiſſe invectum. Solitum enim fuiſſe id facere, una oratio valedictoria apud Wittenbergenſes habita luculenter demonſtrat. Cum autem ſyſtema ſibi phyſicum & metaphyſicum conſtruxiſſet, quod a placitis chriſtianæ doctrinæ haud parum deviat, & nonnulla dogmata inter fabulas refert, quæ in civitate ſacra inter ſummas leges referuntur, quale eſt de præmiis & pœnis poſt hanc vitam, omnino veriſimile eſt hominem audacem, animique impotentis talia quoque inter ſuperſtitiones monachales retuliſſe, & ſic in ipſam quoque religionem peccaviſſe.

Digitized by Google

Veri pro ſpecie quam mox juſtique ſequetur
Judex enim & ſancta fundamina religionis
Speratumque diu ſeclum ſuccedet ● orbe hoc,
Nam relegata dabit tenebrarum numina in orcum.
Erroresque vagos cum pondere lancis iniquæ
Quæ lucem mentita diu palantia crudis
Per noctem ducibus mortalia corda dedere:
Ergo renitebit ſancto de pectore diæ
Naturæ ſpecies mundum diffuſa per amplum,
Immenſique operis Moderator verus & unus
Noſcetur vere magnus, cui numina plaudunt
Infinita, ſua quæ immenſum luce ſerenant
Totus quot in cunctis vivunt animata minora.

Ex hisce ſane eum religionis aſpernatorem eſſe, nulla ratione cognoſcere poſſem. Æſtu imaginationis abreptus, occaſione errorum in Aſtronomia commiſſorum, in verba erumpit, quæ ad litteram intelligi non poſſunt. Meliora ſimpliciter datum iri vult tempora, caſtioremque religionis cultum expectandum. Quamvis vero numina pagana in certis locis ſint abolita; eheu tamen in longe maxima mundi parte adhuc dominantur. Pontificiorum numina non meliora antiquis, figuræ & ſpecies mutatæ, non item res ipſa. Atqui *Brunus* religioni Romanenſi nuntium miſit, atque ob id potiſſimum in ignem poſtea fuit conjectus; quid ergo mirum, ſi obſcurius de hac re loquatur? forte etiam, ut fuit ingenio plane miro, iis in locis, ubi degit, recepta religionis decreta parum placebant. Unde futurum eſſe auguratur, vel ſperat, homines, ut de diſciplinis philoſophicis, ſic de religionis negotio rectius aliquando ſenſuros.

Eandem (ita pergit cl. vir) *impietatem docet in libro contemplat. ex minimo* cap. V. pag. 94. *ubi fidem, quam conſuetudinem appellat, falſis credendi veram eſſe cauſſam tradit, cur homines in ea inſtituti theorematibus geometricis de contactu circuli aut ſphera in plani vel lineæ puncto & de aſymtotis, quæ ille falſa putat, facile aſſentiantur, aliis nimirum abſurdioribus primorum annorum inſtitutione imbuti.* Videamus, quo jure; Inſcriptio cap. XV. (non V. ut male poſitum a Typographo) hæc eſt: *Concluſio, ut ex virtute conſuetudinis credendi falſis,*

falſis, *ſenſus etiam ipſe perturbatur.* Poſt hæc ſequitur textus ita ſonans:

Non minus hic falſo fidei fundamine ſenſus
Imbuit inſanos primis ſuetudine ab annis
Quam ſanctus habet ille Dei ſub voce profeſſus:
Non minus hic geſtit tanquam pro lumine adepto
Quam pro ſe poſitis grates agit illa tenebris,
Hinc iſti quanquam occurrant manifeſta per omnem
Senſum importune & valvas rationis amico
Attactu pulſent naturæ & voce reclament,
Non ſapit idcirco: quando fundamina prima
Obſiſtant, quando internis radicibus hærent
Viſceribus. Tanquam magis alto lumine clarus
Didicit infelix lucemque oculosque negare
Credere naturam pedibus ſophiamque ſubeſſe.
De genere hoc hominum facile quiſquam venit ultro
Doctrinæ indoctæ adſtipulator credulus, ut cui
Naturæ voces faciant miracla nec ampli
Cycli arcus nunquam ad plana exequanda propinquet
Uſque adeo abſurdum, quod mens conceperat ante
Invalet & ſenſus, qui ex toto ceſſit in aures
Ut manifeſte neget queis convincatur & hisce
Utatur mediis, quibus ignorantiæ totam
Naturæ lucem extinguat ſuffocet & omnem
Ignem conſtanti radius, quem lumine ſolis
Immiſit, centum mille hinc portenta ſubortæ
Hinc admirantur: pecudinea voceque rerum
Naturam occultam tollunt culpantque patentem.

In hiſce denuo, ut verum dicam, non video erroris periculum. Loquitur de conſuetudine ſui temporis, ubi in diſciplinis philoſophicis & theologicis homines ſine examine pleraque admittere tenebantur. Unde fit, ut ineptis opinionibus imbuti, manifeſtiſſime falſa admittant, conſuetudine quibusvis aſſentiendi abrepti. *Paulum* ibi tangi, non adeo apertum eſt. Intelligi poſſunt omnes, qui in ſcholis Pontificiorum enutriti, quaſi divina oracula omnes ineptias

 admi-

admirantur & laudant, atque eo nomine ſe felices putant cœloque propiores. Quod ſi autem verbis citatis ad *Paulum* reſpiciat, ſignificare poſſunt verba non ſatis perſpicuo ordine poſita: Quemadmodum *Paulus* Deo gratias egit quod ex tenebris ad lucem eum devocaverit; ita homines quosdam, falſa religionis ſpecie deceptos, ita eſſe ſtupidos, & inſania captos, ut Deo grates ſolvant, quod artem omnia credendi acceperint. At ut verum fatear, prior ſententia mihi magis placet; neſcio enim cur *Paulum* in partes vocaret, in quæſtione de uſu rationis & ſenſuum, quæſtionibus item mathematicis. Homo noſter obſcure loquitur ut plurimum, ſtyloque utitur perturbato. Unde ſi omnia verba urgerentur, ſæpiſſime vix quid ſibi velit intelligi poſſet. In tali autem caſu benignior interpretatio eſt admittenda.

Jubet nos inſuper legere *cl. vir* ea, quæ *Brunus* ſoluta oratione ſub finem capitis primi *de inventione minimi* doceat, contendens, eum in Theologiam pariter & Geometriam eſſe debachatum. Nihil aliud faciam, quam ut lectoris judicio *Bruni* adponam verba. Malo enim prolixus eſſe, quam in ſuſpicionem incidere, me mala fide pugnaſſe. Ita autem ibi *Brunus:* „ Sic inviolabilis philoſophiæ ſimplicitatem librorum & commentationum multiplicatione ſuperſtitioſis variisque quibusdam excurſionibus atque quæſtionibus, nec non demonſtrationum ſupervacuarum raritate pro ingenii oſtentatione ſophiſtæ diu ante nos, quibus deinde ad noſtra tempora præſumtuoſorum & arrrogantiſſimorum Grammaticorum diluvium ſucceſſit, qui recitatis a fonte Græcorum textibus, ſynopſibus, erotematibus, enchiridiis, ſpicilegiis, theſauris ad Ciceronis & veri Latii amuſſim interpretationibus variis cum originalium falſificatione ut aliquid inde noviter ſibi cudendum pro litterario ſpecimine conquirerent lectionibus, ut novarum litium de legitimo textu e regione adjecto protoplaſtes & Archimandritæ aſinorum patres conſerentur innumerabilibus tabulis, lexiconibus, item Iſagogiis, id eſt, introductoriis ſeu ſi dicere mavis, excluſoriis in extremam confuſionem perduxerunt. Quemadmodum a ſemiferis centauris invulnerabilis Cæneus innumerabilium ſaxorum atque ſylvarum ponderoſa congerie oppreſſus jacuit. „ Hæc ſunt *Bruni* verba; ex quibus patet, hominem fuiſſe valde ſuperbum & ſibi ſufſenum,

Digitized by Google

ſenum, qui quæcunque tum temporis a viris doctis edita fuerant, ut plurimum alto ſupercilio contemſit, neque tamen omnia, quæ dixit, de nihilo ſunt. Multa a varii generis litteratis eſſe tradita, quæ bona ingenia perdere potius, quam ad ſerena Sophiæ templa monſtrare viam potuiſſe nemo facile negabit.

„ Plurima præterea, (*ita pergit cl. vir*) haud ſilebo tamen, „ etſi ea horreſcens & invitus referam, quæ *Brunus* profert in libro „ *de monade, num. & figura*, de hominibus facinoroſiſſimis qui ad „ multorum mirabilium operationem immutant leges & miris quibusdam rationibus hominum ſtatum convertunt vel evertunt: aliquando ad tales, inquit, referunt ortum Romuli, Thianei, „ Theuti & aliorum qui incertis parentibus prodiere, quid ibi præter dicta innuat *Brunus*, ii facile judicabunt, quibus atrox hominis impietas perſpecta eſt, hominis inquam, qui de vera Chriſti „ religione nullo fere loco mentionem injecit ſine aliqua contumelia aut contemptionis nota. Sic in eodem libro pag. 64. de divi „ Petri & Apoſtolorum miraculis loquens, Simonem Petrum & alios „ vocat Galilæos, voce familiari Juliano Apoſtatæ, veteribusque „ aliis chriſtianæ pietatis inimicis. „

Quod ad priorem locum attinet, in quo ſuſpicatur *cl. vir*, *Brunum Moſen & Chriſtum* inſectari voluiſſe, provocandum eſt denuo ad ea, quæ in antecedentibus dicta ſunt. „ Quidam (*inquit pag.* 74.) Itali, Necromantas ex Salomone neſcio quo, & „ Hippareo referunt, qui in libro de ordine intelligentiarum principes quosdam Dæmonum, quatuor ſub cœlo tenere partes, ubi „ aërem cum reliquis occupent elementis. Nam æquinoctia tenent „ & ſolſtitia & loca velut digniora utpote, quæ a majori (ut iſti „ dicunt) hierarchia aliquando fuerint depulſi. Et quia quatuor „ iſta cœli puncta duobus coluris diſtinguuntur, ubi hinc & inde „ ad angulos rectos circuli interſecantur; relinquitur, ut locis ſolſtitiorum & æquinoctiorum figura quadrangula neceſſaria conveniat: Unde caracteri ex duabus recta ſe interſecantibus lineis cui „ 4. anguli in unum concurrunt punctum, quem characterem Iſidis fronti Serapidisque pectori fertur Ægyptios olim inſculpſiſſe, „ vim quandam ineſſe magicam concluditur, & ii, qui Dæmonas

 „ invo-

Digitized by Google

„ invocant in triviis, vel quadriviis, ſtant ad invocandum maxime „ ad partes converſi ſeptentrionales. Illos tempore magnarum con- „ junctionum Saturni videlicet Jovis & Martis in cancro vel capri- „ corno pro inuſitatis partibus incubos, vel ſuccubas fieri referunt; „ unde homines prodeant facinoroſiſſimi, qui ad multorum mira- „ bilium operationem immutant leges, & miris quibusdam rationi- „ bus (niſi a meliore & benigniore numine protegantur) hominum „ ſtatum convertunt, vel evertunt aliquando. Ad tales referunt „ ortum Romuli, Merlini, Thianei, Theuti & aliorum, qui in- „ certis parentibus prodiere. „ Ex hisce ſane patet, *Brunum* non ſuam ſententiam dicere, ſed quorundam Italorum ineptiſſimorum opiniones referre; neque etiam ſcio, cur inter eos, qui incertis parentibus prodiere, neceſſario *cl. vir* velit intellectum Chriſtum: ſuſpicionibus nimirum videtur indulgere *vir doctiſſimus*, quales conjecturæ, ubi de alia re ſermo eſt, valent; at ubi de religione hominis agitur, minus æquæ videntur. Sic cum de Galilæis loquitur, non videtur hæc in contemtum Chriſtianorum dixiſſe. Agit ibi auctor de umbra, atque utilitatem illius certis occaſionibus oſtendere vult. Hinc ait inter alia: *An non aliquid eſt, quod de S. Petro & aliis Galileis eſt relatum? veniente Petro (refert Lucas) ſaltem umbra illius quemquam eorum, qui male habebant, obumbrante liberabantur.*

„ Nec veneno (*pergit cl. vir*) ea verba carent, quæ in libro „ *de maximo & immenſo* pag. 292. leguntur. Sed incomparabiliter „ circumſpectiorem (*inquit Brunus*) judico artem Diaboli illam, „ qua melius de cacumine excelſi montis potuit oſtendere omnia „ regna mundi, quam de Antro Trophonii. Sed & illud eſt ad pro- „ poſitum, quod quamvis altum montem conſcenderit ad terrenæ „ globoſitatis rationem non eſt, quod ita plus ſe ad unius milliaris „ ulteriorem promoveat aſpectum, quæ ut vera eſſe demus, nihilo- „ minus fateri cogimur, ibi ſcripta fuiſſe ad elevandam Evangelii „ fidem. Mortem vero æternam infernique cruciatus vide quo lu- „ dibrio traducat in libro *de numerabilibus & immenſo* pag. 603.

Fulmine ſic medios minitanti torquet ab alto
Horrendus Judex miſeros ſine ſine modoque

De

De infernis Thalami Eumenidum tenſæque catenæ
Arctant & portæ ſolido ex adamante perennes
Abſona, quæ ingenio & ſenſu conſtantia nullo
Humanam turbant pacem ſeclique quietem,
Extinguunt mentis lucem neque moribus proſunt.

„ Ea, ſi quis crediderit, ad Ethnicorum fabulas ſpectare, præ-
„ terquam quod is *Brunum* ſtultum faciat, qui disputet contra
„ opiniones ubique exploſas, ipſius præterea loci hujus ſenſus &
„ connexionis vim haud capere poſſe demonſtrabit. Jam contra
„ primitivam & hodiernæ chriſtianæ religionis propagationem
„ quid manifeſtius eſſe poteſt his verbis ejusdemque libri pag. 617.
„ a regione quippe in regionem vitia & perverſarum legum & reli-
„ gionum venena in disſidii exterminiique materiam propagata ſunt
„ & disſeminata uſque ad ſuffocationem omnis bonæ frugis repul-
„ lularunt; nulla vero ſunt, quæ cum iisce poſſimus recenſere
„ commoda. „ Hactenus cl. *la Croze.* Quod ad primum locum attinet, verum eſt, ea verba ſic apud *Brunum* extare; recenſet antiquas quasdam hiſtorias, de quorumdam oculorum acie ultra verum extenſa. Adfert deinde hæc ipſa verba a *cl. viro* adducta; utrum ad Evangelii fidem elevandam hoc dicere voluerit, nollem ego affeverare. Hoc certum, quod omnia regna mundi de altiſſimo etiam monte Diabolus cernere non potuerit, neque verba etiam hoc ſibi volunt.

Quod ad ſecundum locum attinet, videtur, licet hoc veriſimile *cl. viro* non videatur, Gentilium vanas exagitare opiniones de ſtatu hominum mortuorum poſt mortem. Inſcriptio enim capitis XI. hæc eſt: *Mundus ille elementis Ariſtotelicus non eſt uſquam pro primo ſignificatu. Mundus ille cæleſtium ſphærarum nullus eſt pro ſecundo, neque illud aggregatum univerſum ex hujusmodi compoſitum chimæris eſſe poteſt, pro tertio & maximo. Itaque Ariſtotelis caput extra mundum eſt, & univerſum quamvis infinitum quando de mundo loquitur & univerſo.* Sequuntur jam, quæ ligato ſermone adducit:

Eſt terno mundus Stagiritæ ſignificatu
Subque tribus ſignis nil eſt in imagine mundi

Quando

Quando elementa illo non conſtant ordine prorſus
Phantaſiæ partus ſeries eſt illa meantum
Cœlorum in cœlis: extremum inſomnia cœlum
Aſtriferum invexere illud quoque omnia finit
Motoresque horum ſunt, qui bene bella moverent.
Centimano Briareo Encelado atque Tipheo
Nempe genus ſpectant ſemper contraria ad unum
Nempe elementa aliis contraria ſunt elementis
Figmentis etiam figmenta opponere dignum eſt.
Unde duces fiant populo atri, carnificesque
Unde mortalis vivos mors urgeat ultro
Atque tenebrarum pœnas ſub luce recepteat.
Phantaſia hoc totum pro quæſtibus promiſit avaris.
Illa eſt opifex, illa eſt fabre factrix, Mulciber illa
Loripes inſuavis, monſtroſus trux venerator,
Aſſiduo incumbens operi jacula illa triſulſa
Temperat immitesque Joves crudeliter armat
Tantum conſortes inter gaudendo Cyclopas
Stultitiam, morem, male ſanam credulitatem
Pectora cui hominum Lypares ſunt, corda camini
Lurconum generis varii vox malleus, aureis
Inſani populi conſtans ſubſternit incus
Materia eſt orbis objectum ſenſibus quicquid,

Sequuntur deinde illi verſus *fulmine ſic medios &c.*

Nemo non videt, obſcuriora hæc, quam ut æternitas pœnarum, a Chriſtianis admiſſarum, oppugnari dici poſſit a *Bruno:* aperte ridet fabulas ab antiquis admiſſas; utrum autem ſimul pœnarum æternitatem omnem negare voluerit, aliunde mea opinione colligendum eſſet. Quanquam ſi ipſas illas pœnas æternas eſſe negaſſet, non inde colligi poſſet, eum de univerſa religione chriſtiana male ſentire; notum enim eſt, multos hodie inter Chriſtianos concoquere non poſſe ſententiam de æternitate pœnarum.

Quod

Quod ad tertium locum ex libro *de innumerab. & immenſo* petitum attinet, vix putarim primitivam & hodiernam chriſtianæ religionis propagationem tangi: in eo eſt *Brunus*, ut contra *Ariſtotelem* probet, dari mundorum infinitam multitudinem. Hinc loco citato pag. 617. ante verba a *cl. viro* citata, hæc extant: „ Haud „ ſcio quam facile oſtendet, non ſolum demonſtrator Ariſtoteles „ ſed & perſuaſor Demoſthenes, atque Tullius, non præſtare ad „ vitæ commodum, mundi regiones ita uſu atque conſuetudine eſſe „ diſtinctas, ut a natura montibus & marium tractibus habentur. „ Sequuntur deinde illa verba: A regione quippe in regionem &c.; quibus finitis ita pergit: „ Hoc principio atque via bene ad ſuum „ propoſitum conſtitutis patebit aditus rationibus peripateticis, qui- „ bus induci poſſimus ad incuſandam naturam, quod infinitos „ mundos æthereo abjunxerit diſcrimine. „ Loquitur *Brunus* de disſidiis in hac univerſitate ubique exortis, & variis falſis opinionibus hinc inde disſeminatis, putatque vel ideo præſtare multitudinem infinitorum mundorum ſtatuere; atque certum eſt, infinita mala premere orbem, & ad novum etiam orbem infelicem reddendum, avaritiam & ſuperſtitionem junctis viribus anniti. Hinc pag. 615. ubi initium eſt citati a *cl. viro* capitis inter alia:

Antiqui inventum ſtudii quo Theſſala pinus
Externo advexit turbas patriæque revexit
Dum bene diſſepti turbavit fœdera mundi
Invida non unum Typhin tibi fata dedere
Clauſtra etenim Oceanì Lygur aut Etruſcus avarus
Solvit ut Americam premeret violentus Iberus.

„ Omnem vero, (*pergit cl. vir*) impietatem ſuperant *Bruni* „ effata contra interitum mundi, capite II. *de immenſo & innumerab.* „ pag. 404.

Divino interdum nutu quia natura deviat extra
Leges attoniti exitium mundique minatur
Natura effractis tabulis peſſum omnia labi
Malunt quam tuto quiſquam cœco ſycophanta
Errorem adpingat, ſed Divum conſecret aras.

„ Id mihi velim bona fide fatearis, vir plurimum reverende, „ (*cel. Heumannum compellat vir doctus*) quemnam ibi cœci ſycophantæ nomine a *Jordano Bruno* indicari cenſeas, qui minatus „ ſit exitium mundo, & cui homines Divum aras conſecrare maluerunt quam ullum errorem appingere? Jam ad Moſen accedam, „ de quo paucis agam. In libro *de monade*, *numeris & figura* pag. „ 10. & 11. de magorum generibus *Brunus* agit, qui novum molientes inſtitutum, ipſo etiam præcipiente Numine, numerorum „ mutationem cum nominis mutatione concepere, ritibusque & cæremoniis quibusdam ſunt initiati. Ibi hebdomadas, mutationes „ menſium, & formas anni, circumciſionem denique & Moſen innui, vel cœcus viderit. Hinc ille ibidem pag. 25. abdita percallens Babylonum oracula Moſes, qui & alibi idem cum Chaldæis „ atque Magis docuiſſe traditur. Deum autem Moſis ne verum „ Deum appellet, Hebræorum Numen vocat ibid. pag. 111. ſeptenis glaucas latuit caligine Moſes cum fieret viſo Hebræorum Numine lætus: cæterum fateor haud ita *Brunus* Moſen contempſiſſe „ videtur, nec magiam quam falſo illi tribuit repoſuiſſe inter malas „ artes antiquorum, inquit pag. 891. Magia, quæ propter antiquæ „ fidei penes quam eſt quaſi totum, abolitione abolita eſt. &c. „

Quod ad primum locum attinet, exiſtimat *cl. vir*, Chriſtum ut Deum per cœcum ſycophantam intelligi. Cl. *Heumannus* vero *Ariſtotelem*; atque recte ita ſenſiſſe credo cl. *Heumannum*; agit enim in hoc capite de quibusdam erroribus, quos *Ariſtotelici* circa doctrinam de planetis commiſerunt. In proxime antecedentibus, poſtquam eorum ſententiam recenſuiſſet ad cit. pag. 463.

- - - Sed ſomnia quantum
Phantaſiæ poſſint tutari dogma oculorum
Si ratio ac ſenſus oſtendere velle reclamant
(Quandoquidem ſemet ſenſus ſubcorrigit ipſe)
Tunc qui affirmarat ſenſum hunc negat & rationem
Præcipiti quicquid primum dimiſit ab ore
Concupit eſſe natum naturam huc obligat atque hanc
Monſtroſam inquit mendacem & miracula ferentem.

Poſt

Digitized by Google

Poſt hæc ſequuntur verba, ad quæ *cl. vir* provocavit: in commentario autem ſubjecto, aperte ſignificat, quem notet. „ In eo, „ (ait pag. 465.) tandem conveniunt Peripatetici, ut fixa illa aſtra „ ad unum orbem referantur, quia uni tanquam continuatorum „ motus ſunt adſtricta. Hoc cum poſitum ſit, quicquid contrarium „ & abſurdum conſequatur, quantum libet ſenſus experientia, com„ pertaque naturæ ſpecies reclamat: neceſſarium eſt Ariſtotelem non „ erraſſe; non eſt poſſibile, ut tanti Doctores Ariſtotelici a tanto „ ſeculo in tam magna multitudine cœcutierint. „ Reliqua quæ de Moſe inter magos relato dicuntur anxie non refellam. Ipſemet enim *vir doctus* tandem concedit, magi vocabulum in malam partem ab ipſo *Bruno* non fuiſſe adhibitum. Potuiſſet ſine dubio, & debuiſſet *Brunus*, multis in locis clarius loqui; at ingenium ipſius nullis moderationis limitibus contineri potuit.

„ Quintam propoſitionem (*loquitur cl. la Croze*) breviter per„ tractabo, etſi ita manifeſte a *Jordano Bruno* doceatur, ut totum „ ejus ſyſtema inde pendeat. Si vel ſemel, imo ne ſemel quidem, „ affirmaſſet *Brunus*, omnem totius univerſi materiam ab æterno „ exiſtere, id tamen credendum foret ab eo dictum & traditum „ fuiſſe. Cum enim inter cauſſam & effectum neceſſariam conne„ xionem & relationem ſtatuat, nequaquam intelligi poteſt vel uno „ momento temporis potentiam immenſam & infinitam ſubſiſtere „ potuiſſe, quin effectu item infinito & immenſo actuaretur. Hac „ tamen demonſtratione invictiſſima nihil eſt opus. Univerſi mate„ riam æternam eſſe centies diſertis verbis *Brunus* docuit, libro *de* „ *univerſo & immenſis* pag. 532.

Propterea vultum hunc rerum decet eſſe perennem
Rerum ad naturam ſpectantibus & genituram.

„ Ibid. pag. 545. & 546. Itaque ſecundum totum aliquando „ genita eſt ſphæra ignis, quæ nunc motu cæli conſervatur, cum „ mundus ſit æternus &c. ubi fruſtra quis objecerit, ſphæram ignis „ a *Bruno* hic explodi: nec enim ex ejus mente id æternitati re„ rum derogat, quam in confeſſo eſſe docet. Vide præterea cap. IX. „ *de immenſ. & innum.* pag. 492.

Nam cur natura poſſunt hoc eſſe putare
Quod non æternum eſt, quod non eſt tempore multo
Non præſens, non præteritum eſt, non eſt pote deinceps
Quandoquidem haud tales patitur natura receſſus.

„ Item pag. 494. in prima pagina. Nos iterum naturale illud „ tantum cognoſcimus & cum illa ſerie arbitramur, quod ſemper „ fuit & eſt & non poteſt eſſe aliter. „

Reſpondeo. *Cl. vir* probare vult, *Brunum* æternitatem materiæ vel mundi potius admiſiſſe, ob eam rationem, quod inter cauſſam & effectum neceſſariam connexionem eſſe ſtatuat. At quærendum eſt, quid *cl. vir* per neceſſariam connexionem intelligat; ſi his verbis ſignificare vult, *Brunum* credidiſſe mundum æque neceſſario vi ſua intrinſeca exiſtere, ac Deum, negamus: Si vero per illam neceſſitatem intelligat *hypotheticam*, concedimus. *Brunus* enim ex conſideratione ſapientiæ, bonitatis & omnipotentiæ Dei concluſit, Deum debuiſſe mundum ab æterno producere; at hoc non abſolutam mundi exiſtentiam involvit. Notæ ſunt modernorum de hoc argumento cogitationes; hinc ſupra audivimus *Brunum* dicentem, mundum eſſe liberum effectum divinæ potentiæ. Neque quod ſecundo loco notari velim, verba illa: propterea *vultum hunc decet eſſe perennem*: adeo perſpicua ſunt, ut probent, quod *cl. vir* intendit. Inſcriptio capitis IX. hæc eſt: *Examinatur vulgaris & poëtica illa ineptia de maris unda contra ſuam naturam repreſſa a Deo, quæ alioquin naturæ ſuæ relicta terram obrueret.* Incipit autem ſic: *At vero ut mirum &c.* Adducto verſiculo illo pergit:

Vel nihil eſt natura vel eſt divina poteſtas
Materiam exagitans impreſſusque omnibus ordo
Perpetuus. Quinam ergo fuit perditus ille
Senſus, qui contra naturam agit efficientem
Tellurem, quare totam non obruit unda?

Hæc verba nihil aliud videntur innuere, quam ordine cuncta prius fuiſſe facta, neque adeo neceſſe eſſe, ut Deus aquam reprimeret, quo minus terra undis tegeretur. Pariter illa verba, quæ

pag.

Digitized by Google

pag. 494. extant, non videntur periculoſa. En illa: „ Nos iterum „ naturale eſſe illud tantum cognoſcimus & cum illa ſerie arbitra- „ mur, quod ſemper fuit, & eſt, & non poteſt aliter eſſe. Quod „ experimur, & oculis manibusque contrectamus. Sic aquæ eſt, „ concreta corpora reddere, ignem paſcere & fovere, igni ſubinde „ eſt lucere & calefacere, uno modo aquæ eſt calefacere & lucere, „ alio modo, qualem, ſi ita in cœlis adſpicimus & a cœlo heic de- „ ſpiceremus, qua re ergo ad eſſentias illas quintas & mirabilia illa „ portenta. „ Verba hæc nihil aliud ſignificant, quam eſſentias illas fictas Scholaſticorum cerebri figmenta eſſe, naturam rerum talem eſſe, qualem & ratio & ſenſus manifeſtant. Tandem contendit *cl. la Croze*, *Brunum* transmigrationem animarum credidiſſe, provocat ad cap. III. pag. 11. *de minimi exiſtentia*, ubi ita: „ Pro con- „ ditione, qua anima ſe geſſit in uno corpore, ad aliud ſortiendum „ diſponitur, inquit Pythagoras, Saduchimi, Origenes. Quapropter „ aliæ per humana corpora diſcurrunt, aliæ in heroum corpus aſſu- „ muntur, aliæ vero in deteriora deturbantur. Hæc illi qui æterna „ omnia quadam revolutione exagitata intelligunt præter unum. „

At manifeſte loquitur *Brunus* ex aliorum ſententia, quod ſupra jam monuimus. Ultimus denique *cl. viri* locus petitus ex libello *de minimi exiſtentia* ita ſonat:

Ergo animus circum minima adglomeranda tomorum
Corpora, ſe velut involvit cœco ordine in illis
Carcere fatalis tanquam ſibi membra ſigurans
Ut mox ſe totum hoc corpus diffundat in omne
Rurſumque ex omni ac toto reſupinu' remigret
Spiritus expanſo de ſtamine concitus in cor
E cujus tandem centro ſe fundat in auras
Expectetque novos caſus ſucceſſibus anceps
Ac coecæ ſeſe explicitet Rhamnuſidis ordo.

Ex hoc clarum eſſe putat *cl. la Croze*, *Brunum transmigrationem animorum admiſiſſe.* Quin hic aliqua transmigratio ſtatuatur, dubitari non poteſt; at qualis illa ſit ex mente *Bruni* non adeo apertum eſt. Hinc cl. *Heumannus* exiſtimat, cum nomine animi ſpiri-

tum quemdam *architectum*, quem *Archæum* modernorum quidam appellant, corpori vitam motumque tribuentem, intellexiſſe. At ſi vel maxime de mente intelligas, nihil aliud concluditur, quam eam ruptis corporis vinculis ſedes mutare. Hinc in commentario verſibus ſubnexo ait: „ Eſt & immortalitatis noſtræ validiſſimum ex „ eo principio argumentum, quod individua, quæ ædificat, adglo- „ merat, exglomeratque, ordinat, vivificat, movet, intexit, & ut „ mirabilis opifex tanto operi eſt præfecta ſubſtantia, minime dete- „ rioris eſſe debet conditionis, quam corpora, quæ agglomerantur, „ exglomerantur, ordinantur, moventur, & in illius uſum aſſu- „ muntur hæc, quorum ſubſtantia vere eſt æterna. „

Hactenus *Brunus*. Quod ſi tandem concederemus *eruditiſſimo viro*, eum transmigrationem animarum credidiſſe, inter *Atheos*, ſtricte ſic dictos, referendus tamen non eſſet. (†)

At hæc de *Bruno* ſufficiunt.

(†). Coronidis loco addam characterem animi J. Bruni, quem rectiſſime expreſſit cel. Brukerus, hiſt. crit. Philoſoph. tomo V. pag. 29. ſq. Bruniani ingenii characterem (inquit) qui deſideraverit cognoſcere, illi ſcripta viri ſingulari prorſus indole præditi legenda ſunt; unum autem cum cura, & quam inprimis poſtulat, attentione lectum, ſatis ſuperque docebit, quam mira animi conditione & ingenii ſingulari natura ab aliis differat. Prima autem, quæ in eo vigebat, imaginationis vis fuit, adeo effuſa & extra orbitam rapta, ut niſi nos omnia fallant, vix ſimile vagantis per innumeras, easque mire inter ſe connexas complicatasque imagines ingenii exemplum invenire liceat. Hinc ad concipienda ſibi εἴδωλα, conceptusque miros, inſolentes, abſtruſos, & pauciſſimis, ex iis præſertim, qui adæquatas & claras ideas ſectantur comprehenſibiles adeo pronus eſt, ut his obruere lectorem, & innumeris imagunculis replere, quam ordine ſingula & ſimpliciter enumerare, malit. Hoc non in carminibus modo prodidit, in quibus incredibilis quædam imaginationis licentia & laſcivientis ingenii fertilitas latet; ſed in iis quoque, quæ dicendi genere non adſtricto ſcripſit, ubique ea occurrunt adeo ut de abſtractiſſimis Metaphyſices notionibus miras ubique imagines ſeminet. Imo in ipſis ejus orationibus notionum confuſarum & ex hac fertilitate ſua quaſi mole obrutarum exempla, mirumque chaos vocum nil certi ſignificantium, ſed mentis ideas confundentium, deprehenduntur. Cujus ſi quis exemplum illuſtre valdeque memorabile cupiat, quo dictis fides concilietur, eum epilogum orationis valedictoriæ legere jubemus, miraturum quo ruat orationis enthuſiaſmo quodam correpti ingenii emoti furor & inſana affectatio. &c.

ORATIO

ORATIO

DE

PRÆCIPUIS VIRTUTIBUS,

Quibus

S. THEOLOGIÆ PROFESSOREM

ornatum eſſe oportet.

COgitanti de quo potiſſimum argumento, feria hac *Protomartyribus*, ſive veris ſive fictis, *Felici* & *Regulæ* ſacra, more atque inſtituto Majorum, ſolemni oratione celebranda, in tanta *virorum ampliſſimorum* atque *doctiſſimorum* copia, verba facturus eſſem, ipſa muneris, quod jam quidem mihi impoſitum eſt, ratio indicare videbatur, quid mihi agendum eſſet. Omnes enim, quos huc magno numero confluxuros firmiter eram perſuaſus, non ſolum exſpectaturos credidi, quid novus ille homo & muſteus Theologus dignum tanto gradu eſſet prolaturus; ſed & eosdem ex hac ipſa oratione experimentum aliquod capturos, utrum disciplinæ ſanctiſſimæ atque nobiliſſimæ naturam atque indolem calleret, nec ne. Sumus enim omnes ita natura comparati, ut credamus, eos qui ſcite de arte vel diſciplina diſſerunt, modo velint, ad eam rite tradendam multum conferre poſſe. Cumque nuper *ampliſſimorum & venerandorum Gymnaſii procerum* conſenſu, Deo O. M. cuncta benigne moderante, tradendis ſanctioribus diſciplinis admotus eſſem, & hac ipſa hora *venerabilis Sacrorum Antiſtitis* juſſu & auctoritate muneris mei auſpicia ponenda eſſent, nihil rectius me facere poſſe exiſtumavi, quam ſi pro ingenii modulo diſſererem de iis officiis, quæ præſtanda ſunt ei, qui graviſſimo Theologiæ Profeſſoris

feſſoris munere cum laude defungi velit. Verba igitur, *Auditores nobiliſſimi, ampliſſimi*, ut ſine ambagibus in rem præſentem eam, facturus ſum *de præcipuis virtutibus, quibus publicum Theologiæ Profeſſorem ornatum eſſe oportet.* Argumentum profecto, niſi omnia me fallant, dignum eſt ſplendido hoc *ampliſſimorum* & *doctiſſimorum virorum conſeſſu*, non tantum ob virtutum ipſarum, de quibus verba facturus ſum, nobilitatem atque ſingularem præſtantiam; ſed hoc potiſſimum nomine, quod *illuſtres* & *venerandi Gymnaſii noſtri Præſides*, ex hoc ipſo de me, futurisque meis laboribus, conjecturam facere poſſint; dignum eſt hoc argumentum *perſona mea*, quam in poſterum dum vixero per Dei gratiam ſuſtenturus ſum; dum enim nobiliſſimarum virtutum mentionem facio, ipſa muneris ratio a me efflagitabit, ut in eas, tanquam in ſpeculum, frequentiſſime inſpiciam, atque ex iis exemplum, quid in poſterum faciendum ſit, ſumam. Conſentaneum denique eſt hoc argumentum *futuris meis auditoribus*, ſacri inprimis Miniſterii Candidatis; ita enim mature diſcent, quodnam V. D. Miniſtri, ſive Theologi, quod perinde eſt, officium ſit, quibusve virtutibus, ſi quidem Deo placere velint, ornati eſſe debeant.

Hoc unum ergo reſtat, *Auditores omnium ordinum ampliſſimi* atque *præſtantiſſimi*, ut mihi, ſtylo plano atque facili, quod Theologum decet, verba facturo, vacivas, nullisque præpoſteris rumuſculis obſtructas aures præbeatis. Ego ſaltem operam dabo, ut, quæ in medium prolaturus ſum, non poſſitis non intelligere.

De præcipuis autem virtutibus, quibus Theologiæ Profeſſorem ornatum eſſe oportet, verba facturus, pulchre video, vitandæ omnis confuſionis cauſſa, ſingula, de quibus dicturus ſum, in certas claſſes eſſe diſpeſcenda. Et mea quidem opinione rectiſſime ad quinque capita, quæ hic quidem quam maxime commemoranda ſunt, referri poſſunt. Oportet enim Theologum 1.) eſſe *eruditum*, 2.) *veri amantem*, 3.) *modeſtum*, 4.) *pacificum*, quinto denique loco *pium*. Aut neſcio ego plane quid Theologi nomine ſignificetur, aut is hoc titulo digniſſimus eſt, qui hisce virtutibus elucet atque floret.

Agite

Agite ergo, *auditores*, ſingulas haſce virtutes animo atque adfectu mecum percurrite & perpendite, linguiſque ac animis, ex veteri formula, favete!

Prima igitur virtus, quæ quidem ineſſe debet Theologo, eſt veri nominis *eruditio*, quæ ſolida rerum præſtantiſſimarum, divinarum præſertim, variarumque ſcientiarum, quæ ad ſanctiſſimas diſciplinas rite tractandas requiruntur, cognitione abſolvitur; quo inprimis pertinent Sacras Litteras interpretandi peritia; non proletaria Philoſophiæ recentioris & Theologiæ theoretico-practicæ ſcientia, rerumque in orbe, eccleſia præſertim, per omnia temporum intervalla geſtarum, cognitio. Hiſce diſciplinis ſi rite eſt imbutus Theologus noſter, *eruditus* merito dici poteſt. At quoniam multi præpoſteram eruditionis theologicæ opinionem animo habent infixam, paulo clarius, in quo vera illa Theologi eruditio conſiſtat, dicendum eſt. Ad eam igitur virtutem non requiritur, ut Theologus noſter omnes difficultates, quæ quidem in Sancto Codice occurrunt, tollere; ut chronologicos & genealogicos omnes nodos ſolvere; ut quicquid Prophetarum oracula habent obſcuri ad digitos referre & definire; ut omnes ritus & conſuetudines Hebræorum, & populorum orientalium ediſſerere; ut τα βαθη, quæ circa originem mali, providentiæ divinæ adminiſtrationem, reliquaque myſteria occurrunt, explicare; ut omnes diſtinctiones veterum & recentiorum Theologorum, quas neceſſitas, vel ſuperbia, aut denique ignorantia peperit, in numerato habere; aut ut denique omnium diſſidentium & ſtultiſſimorum, qui unquam in terris vixerunt, hominum opiniones enarrare, & ſingillatim convellere poſſit. Hæc enim, ſi ad perfectam eruditi Theologi imaginem abſolvendam neceſſario poſtularentur, fatendum eſſet, nullum unquam inter mortales extitiſſe eruditum, quod dicere abſonum eſſet, Theologum. Omnis certe, qui ſanctiſſimæ diſciplinæ gnarus, rerumque divinarum veram atque accuratam habet notitiam, facile deprehendet, partem eorum, quæ narravimus, ita eſſe comparatam, ut nulla acie ingenii cognoſci, nullo, ne pertinaciſſimo quidem, labore & diligentia poſſint comparari; partem vero inter non neceſſaria penitus eſſe referendam. Agnoverunt hoc illi, qui in hiſce litteris principes fuerunt atque in iis conſenuerunt. Rectius ergo de eruditione theologica

Digitized by Google

ſapiendum eſt. Ad veram igitur, ut perſpicue mentem noſtram pandamus, eruditionem, quam in Theologo deſideramus, præter linguarum, philoſophiæ, theologiæ, theoreticæ & practicæ, antiquitatum denique eccleſiaſticarum cognitionem, requiritur ante omnia, ut *eruditio* ipſius cum *ſapientia* ſit conjuncta. Sine hac divina virtute, quantacunque rerum divinarum & humanarum notitia ſit inſtructus, fruſtra erit Theologus noſter; quadrata rotundis, levia graviſſimis, neceſſaria inutilibus miſcebit; ſine hac omnis ejus eruditio ſimilis erit chaoticæ maſſæ, in qua non bene junctarum diſcordia ſemina rerum; ſine hac per omnem vitam in ſupervacuis deſudabit, & cum larvis pugnabit; ſine hac denique nunquam veræ caſtæque religionis ſtudium atque amorem in pectoribus auditorum ſuorum accendet, ſed Theologaſtri potius, id eſt, inepti rerum ſanctiſſimarum & ſaluberrimarum tractatoris nomen merebitur.

Hæc vero ſapientia, ſi cum eruditione, & variarum artium ac diſciplinarum cognitione eſt conjuncta, incredibile quantum confert, ad ingenerandam veram ſolidamque rerum divinarum notitiam, ad perſuadendos etiam pertinaces de gravitate, dignitate atque præſtantia muneris theologici. Conſiſtit autem *erudita* illa *ſapientia* Theologi in eo potiſſimum, ut veram, ſolidam & maſculam religionis chriſtianæ ideam animo habeat infixam; ut ſingulas ejus partes, quatenus vel naturali conſecutionis lege, vel volente ita Deo, inter ſe ſunt conſociatæ, habeat perſpectas; ut non tantum cognoſcat fontes errorum cœleſti veritati inſidiantium, & pietati nocivum periculum concitantium; ſed & quid ad obſtruenda hæc mala eheu! latius ſemper ſerpentia, faciendum ſit, rite intelligat. Probe inſuper intelligat eruditus noſter Theologus, quid in controverſiis, quæ inter diſſidentes Chriſtianorum familias agitantur, leve vel grave, momentoſum vel inane ſit, quidque adeo maxime probandum, inculcandum, convellendum, quid vero ſilentio tranſmittendum, aut ἱϛορίας ἕνεκα enarrandum. Pulchre inprimis calleat Theologus noſter quid tempora, quibus vivit, depoſcant; habent enim diſciplinæ omnes, ſic & opiniones hominum & errores, ſua fata: quidam errores abſurditate ſua ſponte corruunt; alii omnium ætatum ſunt; quidam parum nocent reipublicæ chriſtianæ; alii ſaluti omnium inſidias ſtruunt, menteſque Deo ſacras a ſanctiſſimis officiis Deo &

Soteri

Digitized by Google

Soteri noſtro Jeſu Chriſto præſtandis revocant. Quemadmodum autem ad errorum & temporum fata diligenter animum convertit Theologus noſter, ſic auditorum ſuorum quanmaxime rationem habendam eſſe credit; nonſolum enim novit, adoleſcentium ingenia varia eſſe, ſed & perſpectum habet, quid in hac tenera & lubrica ætate quammaxime ſit urgendum. Veri nominis Theologi eſt, quantum ingenio, laboribus, atque precibus valet, conniti, ut futuri Verbi divini Miniſtri ſciant, & quidem haud perfunctorie, quid ad cœleſtem illam Jeſu Chriſti ſapientiam edocendam, explicandam, probandam, vindicandam, latiusque proferendam quammaxime neceſſarium ſit; cumque eum latere non poſſit, religionem chriſtianam totam, quanta eſt, doctrinam eſſe veritatis, quæ ſecundum pietatem eſt; eam in affectibus potius ſitam quam in ſyllogiſmis, vitam magis quam diſputationem, afflatum potius quam eruditionem, transformationem denique magis quam rationem eſſe; non minus operam dabit eruditus noſter Theologus, ut vera & ſalutaria Jeſu Chriſti præcepta, ſine quibus ne alumni quidem ſanctiſſimæ diſciplinæ, nedum ejus legati eſſe poſſumus, auditoribus ſuis inculcet; quam vero capita religionis ſcitu ad ſalutem neceſſaria, idque ad exemplum ipſius ſanctiſſimi noſtri Soteris, inter omnes ſapientiæ Doctores & Theologos, qui unquam terris illuxerunt, erudítiſſimi atque prudentiſſimi: probe inſuper gnarus eſt Theologus noſter, Miniſtris in agro cum ſuperſtitione potius, præjudicatis opinionibus, erroribus popularibus ſaluti animarum nocivis, cum vitiis denique varii generis, quam vero cum ſpecioſis erroribus, quos ſuperbia quorundam eruditorum male ſanorum peperit, perpetuum bellum fore: muniendos igitur eſſe S. Miniſterii Candidatos contra ea potiſſimum, quæ maxime nocere poſſunt, edocendosque, qua ratione efficere poſſint, ut cœleſtis ſapientia radices in animis auditorum ſuorum agat. Denique, ut alia multa, quæ ob anguſtos temporis limites ſilentio prætermitti debent, omittam, operam dabit eruditus noſter Theologus, ut quicquid explicat atque docet graviſſimis argumentis & locis Scripturæ probet, neque tam ad argumentorum multitudinem, quam vero ad eorum pondus attendat; ut facili methodo, clare & perſpicue cœleſtis ſapientiæ decreta, non ex *Scoti*, vel *Thomæ*, aut aliorum ſophorum ſcriptis petita, ſed ex ipſius revelationis penu depromta, Chriſti atque Apoſtolorum auctoritate

Mmmm mmm 2 ſub-

Digitized by Google

ſubnixa, propinet. Quod ſi ita cauſſam ſanctiſſimæ religionis agat Theologus noſter, quantum per ingenium & imbecillitatem humanam licet, merito eum *eruditi* atque *ſapientis* Doctoris officio defunctum eſſe omnes, qui ſuo rem quamque pretio æſtimare ſciunt, affirmabunt.

II. Ad hanc autem tantam, tamque præclaram eruditionem & ſapientiam, Theologus noſter pervenire non poteſt, niſi pertinaci diligentia, amore cumprimis veri acerrimo; igitur *veri amantiſſimum* eſſe decet Theologum. Cum enim nullæ diſciplinæ, eæ præſertim, quæ de rebus maximi momenti agunt, rite cognoſci poſſint ſine incredibili ſtudio & diligentia, perinde autem non ſit veri cognoſcendi cupido, utrum rite atque recte diſciplinæ alicujus fundamenta, indolem, atque naturam cognoverit nec ne; neceſſe eſt, ut ardentiſſimo veritatis addiſcendæ teneatur deſiderio, nihilque eorum reliqui faciat, quæ ad omnes ſinus atque angulos diſciplinæ rite cognoſcendæ perveſtigandos facere poſſunt. Hoc *ſtudium* autem *veri* cum neceſſarium ſit in omnibus diſciplinis ac artibus rite cognoſcendis, nemo non videt Theologum præcipue divinæ hujus virtutis amore totum tactum & conſtrictum eſſe debere. Non enim hic agitur de lana caprina, de rebus nemini profuturis, de felici conjectura aut emendatione loci corrupti, de hypotheſibus veterum aut recentiorum Philoſophorum, ſpinoſis potius quam utilibus; ſed agitur de rebus ſanctiſſimis, diviniſſimis, & cum æterna hominum ſalute connexis. Quæritur hic, utrum totum Univerſum & quicquid in eo admirabile eſt, caſu, an vero divina, ſapientiſſima, atque potentiſſima cauſſa a mundo diverſa productum & ad certos fines exornatum ſit. Quæritur, providane Dei cura cuncta maxima medioxima regantur. Quæritur, utrum mentes ſimul cum corpore intereant, an vero morte careant, æternum durent, pœnarum & præmiorum capaces futuræ. Quæritur, utrum revelatio quædam divinitus conceſſa adſit, & utrum illi certa & infallibilia divinæ originis inſint veſtigia. Quæritur, utrum libri, qui in manibus Chriſtianorum ſunt, quosque disſentientes licet in omnibus fere aliis capitibus Chriſtianorum familiæ pro divinis oraculis habent, male conſutus maleferiatorum hominum cento ſit nec ne. Quæritur, quænam poſita etiam & conceſſa libri hujus divina origine vera ad ſalutem obtinen-

Digitized by Google

obtinendam via ſit. Quæritur, unde factum ſit, ut tanta labes genus humanum invaſerit, tantaque malorum agmina infeſtent, quæque curandæ naturæ humanæ poſita ſint a Deo media. Quæritur, utrum Jeſus Chriſtus verus ſit Meſſias, per quem ſolum ſpem beatæ immortalitatis conſequendæ habere poſſimus. Quæritur, utrum is non ſolum ſanctiſſimam diſciplinam mortalibus attulerit, miraculis confirmarit, ad eam obſignandam a mortuis fuerit revocatus, ſed & utrum morte ſua jus vitæ æternæ conſequendæ pro nobis fuerit adeptus. Quæritur, quibus virtutibus vir ſapiens & diſciplinæ ſanctiſſimæ alumnus ornatus eſſe debeat, quid vitandum, quid vero adpetendum, quænam vera, certa, & infallibilia purgatæ mentis, & veri Chriſtianiſmi indicia, ut alia multa, quæ ſcire veri rectique amantium intereſt, ſilentio prætercam. Num autem, teſtem cujusque conſcientiam eſſe volo, num inquam perinde eſt, quicquid de rebus adeo gravibus ſentiamus nec ne? certe aut dicendum, inter verum & falſum, inter opiniones ſtultiſſimas & veritates ſaluberrimas, inter leve & arduum nullum eſſe diſcrimen, quod ne ipſa quidem adſeruerit impudentia; aut concedendum, has ipſas propoſitiones, de quibus ſolicitum eſſe oportet Theologum, ſcitu, cognituque quammaxime eſſe neceſſarias, omniumque, qui vera rerum pretia norunt, attentione digniſſimas. Quod ſi vero hoc eſt, *auditores*, de quo neminem veſtrum dubitare perſuaſus ſum, manifeſtum eſt, hæc omnia a Theologo rite perpendi, nedum aliis recte inculcari non poſſe, niſi veri cognoſcendi acerrimo præditus atque incenſus ſit ſtudio. Satisfacturus ergo Theologus officio ſuo, Sacras Litteras diurna nocturnaque verſabit manu, vocabit in auxilium nonſolum divinæ & cœleſtis gratiæ auctorem Deum, ut mirabilia legis ſuæ perſpicue mentis oculis offerat, tenebrasque præjudicatarum opinionum, φιλαυτίας, ſuperbiæ, & pravorum animi ſtudiorum dispellat; ſed & doctiſſimos omnis ævi interpretes, quos quidem ad manus habere poteſt, conſulet, & quicquid ex omni parte ad verum oraculorum divinorum ſenſum eruendum facere poteſt, conquiſitis undique præſidiis, colliget. In hoc vero ſancto ſtudio ita verſabitur *noſter*, ut non potiſſimum quærat, quid auctoritati ſuæ, ſectæ ſuæ, hypotheſibus & opinionibus ſuis confirmandis & ſtabiliendis inſerviat, ſed quid ſenſerint & præceperint Moſes & Prophetæ, Chriſtus & Apoſtoli. Hoc ſi ſemel in animum ſuum induxit,

ſi Sacrarum Litterarum maxima ducitur reverentia, ſi id unum ſancto quodam ſtudio candide & ſimpliciter, ſine fuco atque malo animo, ſumma vero pietate ac diligentia agit, dubium non eſt, quin, quantum in hac rerum caligine, in tanta rerum difficillimarum copia, in tot diſcrepantibus opinionibus fieri poteſt, in arcem veri ſit penetraturus, atque ab omni periculoſo errore liber ſit futurus; neque enim credibile eſt, hominem reverentia ſingulari Numinis tactum, veri amantiſſimum, & circumſpectum, in rebus maximi momenti a vero rectoque aberraturum eſſe. Idem *veri ſtudium* efficiet, ut ad explicanda & probanda ſanctæ religionis capita omnem diligentiam curamque adhibeat, ſingula, quæ ad probandam theſin ex Sacris Litteris adferuntur, loca ſolicite examinet, ad veras Hermeneuticæ regulas expendat, & qua ratione ad confirmandam ſententiam noſtram faciant, auditoribus ſuis plane, perſpicue atque ſolide oſtendat. Inprimis vero operam dabit, ut veritatum in S. Litteris traditarum pondus probe expendat, atque ea quæ ipſius Chriſti & Apoſtolorum auctoritate cum ſalute arctiſſime ſunt conjuncta, quæque adeo rite cognoviſſe omnium Chriſtianorum intereſt, accurate diſtinguat ab iis, quæ ſine veræ pietatis detrimento & ſalutis diſpendio ignorari poſſunt. Atque hæc feraci hoc diſputationum ſeculo non ſatis inculcari poſſe, omnes qui veræ religionis naturam atque indolem cognitam atque perſpectam habent, fatebuntur. Cumque nemini quicquam quod a mente ſua alienum eſt ſit tribuendum, atque in hoſte etiam ſit laudanda virtus, nonſolum ipſe diſſentientium libros diligenter evolvet, eorum argumenta rite ponderabit, & ad Sacrarum Litterarum normam tanquam lydium lapidem exiget; ſed & ubi illi neceſſitas eſt impoſita cum veritatis hoſtibus congrediundi, poſitis omnibus pravis animi ſtudiis, ſententiam eorum non male explicabit, non cum inviſorum hominum decretis conferet, momentum quæſtionis non ultra modum exaggerabit, non invidioſa conſectaria ex adverſariorum ſententia deducet, ſed candide atque cordate cum iis aget, atque ubi a vero aberrarunt, non convitiis, ſed perſpicuis argumentis, demonſtrabit. Eum in finem, quantum per imbecillitatem humanam fieri poteſt, faceſſere jubebit præjudicatas opiniones, partium atque ſectæ ſtudia, quæ a vero abducunt, peſſimique conſultores eſſe ſolent; *veritatem*, *veritatem* inquam, unam in oculis feret, eam exoſculabitur,

probe

probe ſciens, ad eam rite cognoſcendam, tradendam & vindicandam ſe a Deo per æternas conſcientiæ leges eſſe obſtrictum. Hanc ubicunque, & inter quoscunque deprehendit, amat; in ea deliciatur; hanc *auditoribus* ſuis commendat; ejus admirabilem vim in animis hominum oſtendit; ab ea nullis ſeſe ratiunculis, nullis partium ſtudiis abduci patitur. Hujus denique amore totum, quantus quantus eſt, ſeſe incenſum & abreptum eſſe, in ſermonibus, ſcriptis, univerſa denique vitæ ratione oſtendet.

III. Eruditioni & veritatis amori comitem adjungo *modeſtiam*, per quam intelligo eam animi bene compoſiti æquabilitatem, qua quis de ſe modice, de aliis benigne ſentiens, tractanda ſibi negotia prudenti moderatione expendit, uti ſingulorum naturæ, indoli, ac momento conſentaneum eſt. Hæc virtutum cæterarum, quibus homines nobilitari ſolent, vernix eſt. Hæc una, cæteris omnibus præſentibus ſi deficiat, decus omne atque ornamentum ereptum dicas. Sume *Philologum*, aut *Criticum* litteratiſſimum, *Oratorem* diſertiſſimum, *Philoſophum* ſubtiliſſimum, ſed ſuperbum, inflatum, ſibi ſuffenum, omnesque æquitatis limites excedentem; tantum aberit, ut inter ſapientes laudem eruditi ſit conſecuturus, ut potius eum ſapientes ludibrio ſint expoſituri, atque in catalogum umbraticorum Doctorum, quos Galli *des Pedants* vocant, ſint relaturi. Quod ſi cæteris diſciplinis, earumque Doctoribus ſola hæc virtus tantam tamque incredibilem adfert gloriam, iisque conciliat optimi cujusque & doctiſſimi amorem; quid futurum eſſe credemus, ſi ſanctiſſimæ diſciplinæ Doctor egregia hac dote ornatus eſt? Singulari vero jure hanc virtutem ſibi vindicat excellentiſſima diſciplina Theologia, quoniam inter virtutes chriſtiano homine dignas non ultimum obtinet locum, atque in Jeſu Chriſto, Theologorum omnium capite atque Principe, ſplendidiſſime eluxerat. In genere de ea loquendo ex accurata ſui, ſcientiarumque, ſi de eruditione ſermo ſit, cognitione oritur. Si quis eruditus eſt & ſcientiarum abdita penetravit, quo magis ad ingenii humani imbecillitatem, ad impenetrabilem plerarumque rerum mentibus vel ſenſibus objectarum naturam, ad diſſidentes virorum etiam perſpicaciſſimorum ſententias animum convertit, fieri aliter non poteſt, quin neceſſitate compulſus incipiat de ſe ſuaque eruditione modice ſentire. Quivis pulviſculus,

quælibet

quælibet monas, ut moderni Philoſophi loquuntur, ignorantiæ noſtræ teſtes erunt omni exceptione majores: norunt hoc omnes, qui in diſciplinis philoſophicis hoſpites non ſunt. Quod ſi in cæteris diſciplinis, philoſophicis præſertim, in quibus excolendis omnes rationis vires explicant ingenia ad meditationes abſtruſiſſimas veluti natura facta, tanta tamque incredibilis ingenii humani cæcitas naturæque rerum ambigua occurrit cognitio, quid mirum, ſi in revelatione, ubi de rebus altiſſimis atque diviniſſimis, v. g. de conſiliis divinis ante omne ævum captis; de electione inter tot poſſibiles alios mundi hujus tot malis obruti; de creatione omnium rerum ex nihilo; de providentiæ divinæ in regno naturæ & gratiæ adminiſtratione; de propagatione labis in omne genus humanum ſeſe diffundentis; de arcanis in mentes humanas operationibus; de myſterio S. S. Trinitatis; de conjunctione intima Soteris in carne manifeſtati cum divina natura, aliiſque non minus ſublimibus rebus agitur, ſuam ſæpe Theologus fateri debet ignorantiam? ut jam nihil dicam de iis, quæ extrinſecus accedunt in hoc litterarum genere, puta de antiquiſſimis hiſtoriis & ritibus; de ſingularibus vocibus atque phraſibus Hebræorum; de rebus geſtis populorum quibuscum olim negotia Hebræis interceſſerant, & ad quas Prophetæ digitum intendere videntur; de ſcopo, fine, & occaſione ſingularum prophetiarum & hymnorum; de temporibus quibus quæque facta dicuntur &c. Dies certe & latera me deficerent, *auditores*, ſi in patentiſſimum hunc campum exſpatiari, & ample diſſerere vellem, quantæ, non mea, quæ leve apud vos pondus habitura eſſet, tyrone utpote in ſublimi hac ſcientia, ſed doctiſſimorum Theologorum ſententia, in multis divinæ nobiliſſimæque ſcientiæ partibus occurrant tenebræ, quamque difficile ſit illas, poſt eruditiſſimorum virorum omnibus diſciplinis excultorum irritos labores, diſpellere. Atque hæc ipſa *modeſtia* etiam efficit, ut de aliorum opinionibus benigne ſemper judicet, àtque ubi ubi licet, bonas in partes, quæ minus caute atque circumſpecte dicta ſunt, interpretetur Theologus. Quod ſibi fieri vult aliis etiam facit; probe cognoſcit mentis humanæ imbecillitatem; haud ignorat quam varia ſint hominum ingenia; perſpectum habet, non convitiis atque probris, ſed argumentis perſpicuis atque ſolidis, lenitate inprimis, errores mortalibus eximi; placide modeſteque monitos in viam revocari, nobis conciliari, ne-

que

que ita agendo ullum detrimentum pati veritatem: nunquam, quod eheu tamen feraci hoc diſputationum ſeculo, & quod invitus dico, a Theologis frequentiſſime fieri ſolet, ubi de erroribus refutandis agitur, ad intimos animorum receſſus provocabit, demonſtraturus, errantem nonniſi data opera, & malo animo a vero rectoque deflectere; potius rem ipſam in ſe, ſuaque natura ſpectatam expendet, atque ad rationis & revelationis normam examinabit. Cætera Deo cordium ſcrutatori, & malorum vindici permittet.

Neque circa errores duntaxat hanc ſibi legem fixam eſſe perſuaſum habet Theologus, ſed inprimis hoc ſibi impoſitum eſſe officium credet, ubi de Sacrarum Litterarum interpretatione agitur. Hic, hic ſane ſingulari prudentia & modeſtia opus eſt. Novit Theologus Sacras Litteras explicaturus rem ſibi non eſſe cum *Ariſtophane* aliquo aut *Plauto*, ſed Sanctiſſimo Numine; nunquam igitur adeo ſibi præfidens eſt Theologus noſter, ut in explicandis difficillimis locis ſe unum ſapere, rectumque cognoſcere putet, ſed & alios audiendos, neque diſſentientes temere exagitandos exiſtumabit; temerarias, violentas, atque audaces, Dei præſertim virtutibus moleſtas conjecturas atque interpretationes ſingulari ſtudio evitabit, necque quicquam pravis concedet adfectibus. Uti enim vel peritiſſimus Aſtronomus *(verba ſunt eruditi & pii Theologi)* optimis tubis inſtructus nullas inſtituere obſervationes poteſt, ubi aër craſſioribus nebulis nubibusque obſeptus eſt, quæ aſtrorum conſpectum intercipiunt: ita etiam interpres lucidiſſima illa veritatum cœleſtium ſydera in Sacris Scripruris minime obſervabit, niſi animum ſerenum & tranquillum & a diſtractionibus turbulentisque affectibus liberum attulerit, quamvis cæterum ingenti eruditionis apparatu inſtructus. Ubi de maxime ſublimibus religionis chriſtianæ myſteriis explicandis agitur, a Scholaſticorum diſtinctionibus nugisque ſibi temperabit, potiusque ignorantiam ſuam fatebitur, quam ut tenebras offundat rebus ſanctiſſimis. *Modeſtiam* ſuam etiam manifeſtam faciet Theologus in explicandis typis & prophetiis, quam noſtra & patrum noſtrorum memoria in multis Theologis reformatis, Belgis præſertim, jure deſiderarunt viri docti. Evitanda hæc ſunt inprimis ſeculo noſtro, quo longe petitas illas alluſiones, atque imaginationis aberrationes non ſolum ferre non poſſunt erectiora ingenia, ſed & incre-

incredulis, quorum eheu hodie magnus eſt numerus! ſine neceſſitate ſanctiſſimis rebus inſultandi exhibetur occaſio. Inter audaciam ergo atque temeritatem, & inter ſervile obſequium medius incedet Theologus noſter, cum rerum ipſarum ſublimitate, tum reverentia erga Sacras Litteras ductus, atque perpetuo captus: nemini denique ſenſum, quem ipſemet aut induſtria reperit, aut ab aliis didicit, temere obtrudit, probe gnarus omnibus ex æquo libertatem eſſe conceſſam, id quod verum eſſe putant, arripiendi & amplectendi.

Quantam *divina* hæc *virtus* utilitatem rebuspublicis, eccleſiis, academiis; quantam componendis fratrum diſſidentium litibus, & bellis litterariis, nullos triumphos habituris, adferat; quam uberes fructus ferat in animis ſtudioſorum; quam late denique ſeſe diffundat, vix verbis, *auditores*, exprimi poteſt: temperare mihi non poſſum, quin Theologi, ut doctiſſimi, ſic modeſtiæ laude inprimis nobiliſſimi, *H. Witſii* nempe de hac ipſa Theologi virtute differentis, verba adducam. Hic in oratione inaugurali ad *Lugdunenſes* habita, divinæ hujus virtutis amore abreptus, in hæc erupit verba:
„ Dici denique (*inquit*) non poteſt, quantum commodorum in rem
„ litterarum ac religionis publicam illatura modeſtia ſit. Quid ani-
„ mum Deo loquenti docilem & obſequioſum præſtabit? *Modeſtia.*
„ Quid eundem a tremendorum myſteriorum male conſulta temera-
„ tione arcebit ac deterrebit? *Modeſtia.* Quid ſanctiſſimæ religionis
„ noſtræ dogmata felici in animos illapſu veritatis amantibus perſua-
„ debit? Tractantium ea interpretum *Modeſtia.* Quid infauſtas
„ lites vel præveniet, vel dirimet? Quid inutiles, ſed magno ſæpe
„ animorum motu agitatas controverſias componet? *Modeſtia.* Quid
„ ubi pugnam pro Dei cauſſa detrectare nullo pacto licet, victoriam
„ conciliabit & faciliorem & laudabiliorem? Dimicantis *Modeſtia.*
„ Quid inſanum novaturiendi pruritum, quid partium ſtudia, quid
„ nocentiſſimarum factionum peſtem e ſcholis & eccleſiis pellet?
„ *Modeſtia.* Quid animos manusque in ſancta inviolabilis pacis &
„ amicitiæ fœdera junget? Eadem *Modeſtia.* O ſancta & beata *Mo-*
„ *deſtia*, tot averrunca malarum peſtium, tantorumque conciliatrix
„ bonorum, quo te terrarum proripis? cur oculis te noſtris ſubdu-
„ cis, tuique tabentes deſiderio miſere deſtituis? Siſte gradum, redi
„ propitia, occupa animos noſtros, inque iis placidiſſimi domina-
tus

Digitized by Google

„ tus tui thronum: occupa hanc academiam, hanc cathedram, „ tuis devotam ſacris, crepante invidia, frendente diſcordia, fremente ambitione, conculcatiſque omnibus erebi monſtris, & „ exulare juſſo, quidquid perpetuæ adve[illegible]r tranquillitati, tuo „ nos præſidio, tuis muneribus æternum bea. „ Ita *eximius* ille *Theologus:* cujus voto & meum addo.

IV. Cum hac nobiliſſima virtute arctiſſime connexum eſt *ſtudium pacis*, ſeu ſincerus animi affectus, veritatem animo tranquillo, ſine alterius læſione & inſectatione docendi & tuendi; errantem leniſſime tractandi; cum in viam, argumentis ſincerum amorem ſpirantibus, revocandi; erroribus, quos parum cavet natura humana, quique vel ex connata mortalibus ingenii imbecillitate, vel obſcura rerum credendarum repræſentatione oriuntur, neque ſpem beatæ immortalitatis intervertunt, ignoſcendi. Studium certe ut chriſtiano homine omni, ſic Theologo cumprimis digniſſimum, quodque mirificum ei decus atque ornamentum adfert. *Hoc* ipſum autem latius adhuc patet, quam modeſtia. Hæc enim in circumſpecto, prudentique ſui actionumque ſuarum examine, & benigno de aliorum inſtitutis judicio, potiſſimum conſiſtit. Illud vero ſincerum, ardens & perpetuum deſiderium, animos hominum ſibi conciliandi, errantes revocandi, opiniones, quantum veritatis natura atque indoles patitur, benigne interpretandi, atque cum iis, quos neque Chriſtus, neque Apoſtoli communione veræ eccleſiæ excludendos eſſe injunxerunt, in arctiſſimam ſocietatem coëundi, involvit. Virtus certe, ſive rempublicam, ſive eccleſiam conſideres, ſive ad præcepta & exempla Jeſu Chriſti & Apoſtolorum attendas, ſive denique ad incredibilem vim, quam habet in animos hominum reſpicias, Theologo digniſſima. Principium, quo innititur pulcherrima hæc virtus, eſt amor proximi, divinis & humanis legibus nobis injunctus. Proximus eſt omnis homo, cuicunque tandem opinioni & ſectæ addictus ſit: non enim deſinit errans eſſe homo, neque adeo ſolutus eſt Theologus unquam generali illo & omnibus mortalibus injuncto amoris officio. Quanquam enim plurimum interſit, quibus quisque rationibus ad opinionem aliquam tuendam inductus ſit, atque inter graviter errantes, & ceſpitantes duntaxat in rebus minoris momenti, magnum ſit diſcrimen; certum, tamen eſt, nil

magis ad qualitercunque errantes lucrandos conducere poſſe, pacifica & amicabili tractandi ratione. Non quæritur, utrum erroribus ipſis albus ſit adjiciendus calculus, aut utrum ſit aſſerendum, perinde eſſe quamcunque opinionem in rebus ad religionem ſpectantibus amplectamur, quod nemo ſanæ mentis dixerit; ſed utrum animus ſalutis aliorum cupidus, modeſtus & pacificus non plus efficiat ad errantem in viam reducendum, nobisque & Deo conciliandum; quam vero præpoſterum quoddam, moroſum & ſuperbum errantibus inſultandi ſtudium, ſtudium errores in majus extollendi, ex qualibet, ut habet proverbium, muſca elephantem faciendi, verbo, quicquid argumenta ab invidia petita ſuggerunt, pleno horreo in eum conjiciendi. Atque hoc non ſolum verum eſſe quilibet, qui, quid amor proximi depoſcat, perſpectum habet, quæque errantium & errorum natura ſit cognoſcit, facile conceſſerit; ſed & hoc ipſum pacis ſtudium a Chriſto & Apoſtolis fuit injunctum, ipſoque opere variis rationibus & occaſionibus demonſtratum. Sanctiſſimus noſter Soter & Apoſtoli, ad quod probe attendendum eſt, ipſos animorum receſſus habebant perſpectos, quidque homines impediat, quo minus cœleſti diſciplinæ nomen darent, accuratiſſime ſciebant, quibus donis homines cæteri, ipſi etiam, quod nemo negat, Theologi deſtituti ſunt; hoc tamen non obſtante divinam illam virtutem non ſolum commendarunt, ſed & exemplo ſuo confirmarunt. Quis neſcit diſcipulos Jeſu Chriſti, perpetuos licet admirabilis doctrinæ auditores, multis iisque gravibus fuiſſe erroribus obnoxios? Eos tamen propterea non odio habuit, nedum inſectatus eſt divinus Doctor, ſed inſtar benigni parentis caſtigavit, erroresque ſenſim ſenſimque animis eorum exemit, atque dum majore luce ſuperfunderentur, expectavit. Idem benigniſſimus Soter & infallibilis Doctor non ſolum pacificos beatos eſſe prædicavit, ſed & exemplo ſuo, qua ratione cum errantibus verſandum ſit, nos edocuit. Cum aliquando, ut hoc unum adducam, licet per totam vitam divinæ hujus virtutis radios undiquaque ſparſerit, cum, inquam, aliquando una cum diſcipulis in vicum quendam Samaritanorum perveniſſet, atque ut cœleſti voci vacivas aures darent, ſed fruſtra, monuiſſet, diſcipulique præpoſtero zelo incenſi poſtulaſſent, ut igne cœlitus demiſſo pœnas de pertinacibus Samaritanis ſumeret, reſpondit: *Neſcitis cujusmodi ſpiritus filii ſitis vos.* Quid autem aliud, *Auditores*,

hoc

hoc ipſo ſignificare voluit optimus noſter & pacis amantiſſimus Doctor, quam iram, ſuperbiam, vindictæ cupiditatem, inſultandi errantibus ſtudium, a norma ſanctiſſimæ ſuæ diſciplinæ penitus abhorrere, atque lenitate, patientia, & commiſeratione opus eſſe, ad cœleſtem doctrinam animis hominum infigendam, latius proferendam, atque ab erroribus vindicandam. Diſcipuli tanti magiſtri majore luce colluſtrati, & inuſitata Spiritus Sancti gratia ſuperfuſi, undiquaque per Imperii Romani fines iter facientes cœleſtem ſapientiam cunctos edocturi, modeſte, prudenter & amore pleni errantes monebant, ad amplectendam ſanctiſſimam Chriſti diſciplinam ſuaviter invitabant, nævosque Judæorum & Gentilium animis tenaciter infixos non uno ictu, ſed per intervalla eximendos eſſe putabant, litesque in primis naſcentis eccleſiæ cœtibus ortas prudenti lenitate componendas eſſe cenſebant. Paulus ipſe non uno in loco, plenus licet zeli pro gloria Dei & amplificando regno Jeſu Chriſti, Theologos, ait, eſſe oportere non *percuſſores*, non *pugnaces*, ſed *moderatos*, *manſuetos*, *a convitiandi libidine alienos*, *in lenitate adverſarios erudientes*. Idem vitandos equidem juſſerat homines pravis ſtudiis captos, & diſciplinæ cœleſti data opera inſidias ſtruentes, ſed vitandos inquam; non convitiandos, non lædendos, non inſectandos, nedum ad necem depoſcendos, quod tamen majore jure, ſiquidem id unquam legibus divinis permitti poſſet, facere potuiſſet, cum dono infallibilitatis, quo nos Theologi omnes caremus, & poteſtate miraculorum patrandorum inſtructus probe calleret, errantes illius ætatis non ſufficientis lucis defectu, aut ingenii quadam imbecillitate, ſed ſuperbia, ambitione & voluptatum amore præpediri, quo minus capeſſendæ ſanctiſſimæ diſciplinæ animos adjicerent. Et profecto hoc ipſo ſanctiſſimus noſter Soter ipſiusque Diſcipuli oſtenderunt, quo ſpiritu ducerentur, quamque caſta atque divina ſit religio ab ipſis tradita. Veteres ſapientiæ aut potius inſanientis ſapientiæ conſulti, diverſitate opinionum inter ſe diſtracti, cerdonum ritu quaſi de palma certarunt, quid altercando, rixando, inſectando & convitiando poſſent, adeo ut rabies hæc a ſapientibus inter ipſos viris, *Luciano* præſertim, uti merebatur, non ſolum ſalſe fuerit perſtricta, ſed & vehementiſſime exagitata. At docendi ratio Chriſti & Apoſtolorum nonniſi pacis & amoris ſtudium ſpirabat. Et certe, quisquis naturam indolemque veritatis & errorum attenta mente perpendit, facile deprehen-

prehendet, nihil eſſe ad veritatem animis hominum inſinuandam, errores contra iis eximendos, placido hoc & pacifico ſtudio aptius & accommodatius: veritas alia ratione demonſtrari non poteſt quam argumentis; argumenta autem vim ſuam atque efficaciam in animos hominum non exerunt, niſi iis ita utaris, ut is, quem verum idque maximi momenti edocere vis, ſentiat te amore ejus tactum eſſe, te bene ipſi cupere, atque nihil magis in votis habere, quam ut Deo concilietur, veræque & cœleſtis ſapientiæ uberrimos percipiat fructus. Idem dicendum, ſi errantem corrigere velis; errans, dum errat, recte ſe ſentire atque agere putat; errorem pro veritate deoſculatur, ignorantia, præjudicatis opinionibus, auctoritate majorum, aut pravis ſtudiis abreptus. Quid igitur? num convitiis, inſectationibus, vel pœnis fieri poſſe exiſtumamus, ut placide argumenta noſtra expendat? ut in noſtram ſententiam concedat, & victas det veritati manus? certe non magis credibile eſt, violentis ejusmodi mediis errantem in viam iri reductum, quam certum, urbem munitam ſyllogiſmis expugnatum iri. Contra ſi amice, modeſte, & pacifice cum eo agas, ſpes eſt, eum, ſiquidem ſerena mente ad opinionum ſuarum fundamenta oculos convertit, erroribus valedicturum; aut ſi id non fit, non male tamen de nobis ſenſurum: omnes certe veri rerum æſtimatores judicabunt, nos officio noſtro ex aſſe ſatisfeciſſe. Neque hoc duntaxat ex ipſius veritatis atque erroris indole ſponte enaſci palam eſt, ſed & idem omnium temporum & ſeculorum experientia comprobavit. Quid enim quæſo cœleſtem doctrinam, nullis pravis hominum ſtudiis blandientem, primis poſt exceſſum Chriſti & Apoſtolorum ſeculis, adeo Gentilibus commendavit, tantosque in animis eorum ſtimulos excitavit, ut tanto tamque generoſo impetu incitati, exquiſitiſſima tormenta, & mortem ipſam perpeterentur; quid, inquam, divinam illam ſapientiam, quam Philoſophi illius ætatis pro ſtulta quadam & inepta credulitate habebant, adeo commendavit veri amantibus? num cavillationes primorum Chriſtianorum, num proſcriptiones, carceres? an vero amica, lacrymis miſta, argumentis ſuffulta, precibus contemperata eorundem piorum hominum oratio? Quinam magis reipublicæ ac eccleſiæ ſaluti detraxerunt, quam Theologi rixoſi, ſuperbi, diſputaces? Quid tantas, tamque acerbas turbas primis poſt imperium *Conſtantini* annis, & ſequenti ætate magis excitavit, quam intem-

intempeſtiva *Orthodoxorum* pariter & *Heterodoxorum*, uti vocantur, cum diſſidentibus agendi ratio? poſtquam enim ſemel peſtilens opinio, *Auguſtini* contra *Donatiſtas* libellis non parum confirmata, in animos hominum irrepſiſſet, errantes nimirum quosvis ſine diſcrimine atro carbone non ſolum eſſe notandos, ſed perſequendos, inſectandos, & quidquid præpoſterus zelus, quicquid ira ac ſuperbia, peſſimi conſultores, ſuadere poſſent, contra miſeros homines eſſe adhibendum; infinitis malis nullum finem habituris fores apertæ, atque religionis nomine, quidquid unquam ſceleratum atque impium factum & tentatum fuerat, excuſatum; innumeri hypocritæ facti, religioque ipſa ſanctiſſima incredulorum cachinnis objecta, atque inter Chriſtianos hydra quædam malorum caput extulit. Poſſem, ſi vellem, integrarum ſectarum, vel privatorum exemplo, ex omnis ævi hiſtoria, ſacra præſertim, id comprobare, niſi vererer, ne de eruditione veſtra minus præclare ſentire viderer: quis enim tandem eruditorum hæc ignorat? Et quid tandem funeſtas illas lites, inter *fratres* poſt tempora Reformationis exortas, & eheu adhucdum durantes aluit, auxit, confirmavitque magis, quam Theologorum quorundam male ſanus fervor, in judicando ſuperbia, & alios inſectandi ſtudium? quid contra a multis retro annis nuperrimeque, atque utinam tandem non ſine ſucceſſu! ſpem nobis injecerat pacis alicujus ſacræ ineundæ, promovendæ, & tandem ad finem perducendæ, quam vero ad pacem, moderationem, & leves illas controverſias componendi ſtudium non ſine providentia Dei incitata ingenia? At audio quosdam dicturos, me verboſum ſatis eſſe in hoc pacis ſtudio commendando, dementiniſſe autem veritatis, cujus ſtudioſiſſimum eſſe oporteat Theologum, zelique, quo armatus eſſe debeat. At in ſalvo res eſt *Auditores*; nihil detrahit pacis ſtudium veritati; licebit, imo oportebit ſemper Theologum ἀληθεύειν ἐν ἀγάπῃ: non poſtulat hoc ſtudium, ut gravem errorem levem eſſe dicamus, aut plane excuſemus, nedum ut pacis cauſſa graviſſimis erroribus patrocinemur: alienum hoc eſt a ſanctiſſima diſciplina, atque a pietate & gravitate Theologi. Hoc unum ſtudium iſtud pacis depoſcit, ut nemini temere inſultes; ut errantem conſiliis plenis amoris & perſpicuis argumentis in viam revoces; ut mala non exaggeres; ut fratri in levibus erranti ignoſcas; ut quicquid lenitas, amor & preces efficere poſſunt, ad lucrandum eum adhibeas. Hæc omnia

ſalva

ſalva veritate, ſalva *Orthodoxia* fieri poſſunt, & debent. Bono etiam ſis animo, tu quisquis es, qui te zelo Dei incenſum eſſe ais ad oppugnandos diſſentientes. Si enim zelus tuus veri nominis zelus ſit, non cæcus impetus, non zelus pro opinionibus tuis, non zelus pro auctoritate tua, gloria tua, ſecta tua, commodis tuis; ſed potius zelus pro gloria Dei, Dei inquam, zelus non magis errori, quam vitiis inimicus, zelus amore proximi & veritatis unius injectus, zelus cum prudentia & charitate conjunctus, zelus qui per omnes animi tui, ut ita dicam, artus atque ſinus ſeſe diffundat, atque vitiis omnibus bellum indicat, zelus denique purus, caſtus, Dei ipſius, Chriſti & Apoſtolorum exemplis roboratus, ſi, inquam, hic zelus pectus tuum implevit, pacis & veritatis ſtudio non ſolum non obſtaculum ponet, ſed potius verum atque caſtum veritatis amorem progenerabit.

V. His tandem virtutibus omnibus accedere, vel potius omnium radix eſſe debet vera *pietas*, quæ dignitate prima, ultimo loco a nobis ponitur, quoniam oſtendere animus eſt, cæteras omnes, quas enumeravimus virtutes, niſi hac accedente, vanas eſſe, ſaltem vero ſuo ornamento, præcipuoque præſidio deſtitutas. Antequam autem de neceſſitate & utilitate hujus virtutis, qua Theologum ornatum eſſe oportere dixi, agam, paucis, quoniam res ita poſtulat, quid per *Theologum pium* intelligam, dicendum eſt. Nimirum non eum hoc titulo dignum judicamus, qui moroſus, tetricus atque caperata fronte eſt; qui in vultu omnibusque ſuis actionibus neſcio quam auſteritatem præ ſe fert; qui murmura ſecum ſemper & rabioſa ſilentia miſcet; qui pietatis ſupremum gradum eſſe putat, ſingulos religionis ſyſtematicæ articulos ad digitos poſſe referre; qui pro minutiſſimis opinionibus tanquam pro aris atque focis pugnat; qui ad qualemcunque diſſenſum fratrum, novamque opinionem, tanquam *Hannibal* eſſet ante portas, maximos ſuſcitat clamores; qui in rebus indifferentibus, & ad pietatis ſtudium promovendum nihil quicquam facientibus, vindicandis tamen & tuendis fervidiſſimus eſt; qui ſingulis opinionibus & conſuetudinibus Majorum tanquam ſaxo adhæret; vitiis graviſſimis ignoſcit ac palpum obtrudit, in leviter vero diſſentientes aſperrimus, parata tollit cornua; aut qui denique myſticis neſcio quibus contemplationibus intentus, Seraphici alicujus

jus Doctoris gloriam quærit, perpetuis Deorum conviviis ſeſe intereſſe jactitat, omneſque qui vel leviſſimas opiniones, ſed *ſua ſententia*, & quidem *ſola*, graviſſimas, in dubium revocant, & quantum in ſe eſt ad triſtia tartara mittit. Sed is noſtra opinione *pius* dicendus eſt *Theologus*, qui ſolidam, accuratam, atque maſculam religionis a Chriſto & Apoſtolis traditæ animo infixam habet imaginem; qui eam ſolidis argumentis explicare, probare & vindicare poteſt; qui gravis, veri rectique amans, candidus atque ſimplex eſt; qui Deum ex animo amat, puroque & caſto gloriæ divinæ ardet zelo; qui non minus erroribus quam vitiis perpetuum indixit bellum; qui frequentius cum vitiis ſuis, quam cum hæreticis pugnare ſolet; qui ſemota omni hypocriſi, ſæpe de rerum omnium vanitate, virtutis præcellentia, futura vita, de emendando depravato Chriſtianiſmo non ſecum tantum cogitat, ſed & cum cordatis viris, auditoribus inprimis ſuis loquitur; qui ſæpiſſime precibus apud Deum intercedit, ejuſque gratiam implorat; qui omnes vires ad proferendam & latius diſſeminandam veram virtutem atque pietatem impendit; qui ad Sanctiſſimi Soteris exemplar, quantum in hac rerum caligine fieri poteſt, omnia ſua inſtituta & conſilia exigit; qui non tam laborat, ut eruditus & celebris Doctor, quam vero ut pius & Dei amicus evadat; qui nihil eorum intermittit, quæ ad diſcipulos ſuos curæ ſuæ commiſſos meliores reddendos facere poſſunt; qui denique in omni vita, inſtitutis & actionibus hoc unum agit, atque in eo ad uſque ultimum vitæ halitum perdurat, ut Deo & Soteri ſuo Jeſu Chriſto in vita & morte placere poſſit. His virtutibus, quantum per ingenii humani imbecillitatem licet, ſi ornatus eſt Theologus, vere pium eſſe jure contendimus. Non autem neceſſe eſſe puto, *auditores*, ut pluribus probem, neceſſum eſſe, ut Theologo hæc virtus inſit: novimus omnes, neminem Chriſtianorum ſpem beatæ immortalitatis habere, aut ſanctiſſimæ diſciplinæ alumnum eſſe poſſe, niſi idem pius ſit. Totius religionis chriſtianæ indoles atque natura oſtendit, Deum hoc unum velle atque agere, ut homines multiplici errorum labyrintho ſeducti, vitiiſque immerſi, per Jeſum Chriſtum in tutam ac plenam veræ felicitatis poſſeſſionem vindicentur. Et quid tandem aliud animo infixum eſſe debet, quam hoc, nimirum ut veritatem, quæ ſecundum pietatem eſt, non tantum validiſſimis argumentis probet,

aliiſque commendet; ſed & ut ipſemet vim ejus ſentiat? Non eſt religio chriſtiana ſimilis decantatæ philoſophiæ veterum, in qua pietas & virtus a ſapientia tot laudibus elata penitus erat ſecreta, & in ſolvendis ſpinoſis, dubiis atque incertis quæſtionibus unice occupata. Religio chriſtiana, quanta quanta hoc unum curat, ut homines non tam ſapientiores, quam vero potiſſimum meliores reddat; atque hoc ipſum ſatis ſuperque oſtendit, eam doctrinam nonſolum tanquam plenam Deo, & tanquam veram ſapientiam eſſe commendandam, ſed in animum potiſſimum alte demittendam; atque adeo ipſe Theologus, quam vim in animos hominum habeat, primus experiundo diſcere debet. Eruditus equidem poteſt eſſe Theologus, in omni diſciplinarum genere verſatus, clarus, & magnum literati orbis decus; ut cœleſtis ſapientiæ vim capere, ſentire, immenſas divinæ bonitatis divitias per Chriſtum partas guſtare, niſi pius ſit non poteſt. Ubi vero ſemel maſcula pietas totum ejus pectus pervaſit, altiſſimasque in animo radices egit, fieri aliter non poteſt, quin maximo ardore incitatus ſanctiſſimam religionem aliis ſit inculcaturus, omnibusque auditoribus ſuis incredibilem ejus efficaciam commendaturus. Cumque brevis & expedita ad ſapientiam via ſit per exempla, difficilis vero per præcepta, hoc ipſo ſatis edocetur Theologus noſter, ſibi nonſolum eſſe incumbendum, ut admirabilem religionis præſtantiam & incredibilem vim ad curandos & tollendos animi morbos auditoribus ſuis oſtendat, ſed & ducis adinſtar, quid tentandum ſit, quidque vires a Deo confirmatæ valeant, luculenter commonſtret. In altiſſimo quaſi loco poſitus eſt Theologus, ad eum convertit quiſque oculos ſuos. Hæc pietas mediocri etiam cum doctrina conjuncta plus valet, quam vaſtiſſima eruditio. Eruditionem equidem homines admirantur, diligentiam atque ingenii acumen laudant; at vere ſapientes, ſi pietas deſit, ſcopo ſuo excidiſſe Theologum, & magno labore nil aut parum profeciſſe adſerent: verbo, Theologus ſine pietate *hiſtrio* eſt, qui verboſis ſtrophis multum de efficacia medicinæ ſpiritualis equidem garrit, nunquam autem per vitam vim tantopere celebrati boni ſenſit. Et unde quæſo eſt auditores, quod tot homines in urbe & agro, centies licet de cœleſtis diſciplinæ excellentia edocti, tam remoti tamen ſint a vera pietate? Scio plures hujus mali cauſas dari poſſe, quæ plurimum ad hoc conferunt: at ignoſcite, quot-

Digitized by Google

quotquot Sacris operamini, atque V. D. Miniſtri & Theologi vocamini, ſi dicam, inter præcipuas degeneris Chriſtianiſmi cauſas referendos eſſe ipſorum docentium malos mores. Num enim credibile eſt, homines, inprimis ad malum inclinatos & præjudicatis opinionibus de pietatis natura atque indole imbutos, credituros eſſe, vera eſſe, quæ de pietatis neceſſitate & efficacia religionis chriſtianæ dicuntur, ſi Doctor equidem publicus pro cathedra eas virtutes in cœlum tollat laudibus; ipſi vero auditores nonſolum ſuſpicari, ſed vel manibus tandem palpare poſſunt, eum æque ac cæteram turbam omnibus, aut certo cuidam, eique peſtilentiſſimo, vitio eſſe immerſum? an non potius ſic ſecum cogitabunt: ſi ſeria res eſſet morum emendatio, ſi cum ſalutis diſpendio conjuncta vitæ improbitas, ſi æternum felices futuri eſſent pii, contra miſerrimi impii, atque de hiſce omnibus convictus atque perſuaſus eſſet Doctor noſter, num credibile tandem eum ſuperbiæ, luxuriæ, avaritiæ tantopere fore addictum, vitamque a decretis ſuis adeo abhorrentem victurum eſſe?

Novi quidem *auditores*, homines ita ratiocinantes non culpa vacuos propterea eſſe, neque a vitæ morumque ratione, quam ſequitur V. D. Miniſter & Theologus, auditorum ſalutem ſuſpenſam eſſe; at quin ejuſmodi vita occaſio ſit infinitorum malorum, atque ingens hominum turba, deprehenſis tot vitiis ſacris operantium, ad mala perpetranda valde proclives reddantur, conſenſuros credo, quotquot verum dicere volunt, & poſſunt. Ut autem melius innoteſcat, quam neceſſarium ſit hoc pietatis in Theologo ſtudium, cogitandum, cui potiſſimum operi Theologo per omnem vitam vacandum ſit. Nimirum nonſolum ſanctiſſima religionis capita rite explicare, ſolide probare & vindicare; ſed & quantum in ſe eſt, in id omnibus viribus conniti debet, ut in urbe & agro non ſolum tales conſtituantur religionis Doctores, qui hæc ipſa ſaluberrima diſciplinæ ſacræ decreta juvenes atque ſenes pariter edocere poſſint; ſed hoc potiſſimum, ut iidem pii ſint, Dei amantes, atque caſtiſſimo Dei & gloriæ ejus zelo incenſi. Si Theologus effecit, ut aliquot auditorum ſuorum ſint docti, ſi omnes ſyſtematis partes intelligunt, ſi cum diſſentientibus ſcite diſputare poſſunt, ſi ex vario eruditionis penu ad ſacrarum literarum interpreta-

pretationem, vel antiquitatis eccleſiaſticæ illuſtrationem aliquid conferre poſſunt, non parum equidem lucratus eſt Theologus noſter; at ſi idem eruditus ejus diſcipulus avarus eſt, ſi ſuperbus, diſputax, aut garrulus; ſi egregius formarum ſpectator eſt, aut luxuriæ deditus, ſi parum curat res ad veram pietatem commendandam facientes, ſi eum nunquam tangunt, nunquam inſomnem reddunt tot peccata & errorum monſtra, quibus orbis chriſtianus horret, parum certe promovit Theologus noſter. Si vero omni ſua induſtria hoc unum obtinuit, ut Miniſtros aliquos vero pietatis amore incenſos reddere potuerit, felix eſt, & ſatis ſe vixiſſe arbitrari poteſt, officiumque Theologi impleſſe, quoniam labore ſuo aliquos homines ab erroribus liberatos ad iter cœleſte direxerit.

At num credibile denuo eſt, *auditores*, Theologum cœleſtem hanc vim doctrinæ Jeſu Chriſti ita commendaturum, atque omni virium contentione eniſurum, ut tales conſtituat Sacrorum Antiſtites, ſi ipſemet amore Dei & pietate omni vacuus eſt, & nunquam per vitam cœleſtis hujus diſciplinæ vim atque dulcedinem guſtavit? Verbo, ſine pietate Theologus neque modeſtus neque pacificus eſſe poteſt: eruditio vero omnis non magis ipſius animo proderit, quam difficiles quorundam eruditorum nugæ ad veram ſapientiam conferre poſſunt.

Sed contrahenda ſunt orationis vela, & ad portum citis paſſibus eſt feſtinandum. Audiviſtis auditores O. O. nobiliſſimi, quibus mea opinione virtutibus ornatum eſſe oporteat Theologum, quidque ei faciendum ſit, ſiquidem tanto munere cum laude defungi velit. Debuiſſem longe plura, ſi per temporis ſpatium licuiſſet, adjicere, at ejus habenda eſt ratio. Igitur, quantum ad finem, quem intendi, ſpectat, ſine mora ſolemni huic actui finem poſſem imponere. At duo ante mihi præſtanda eſſe pulchre video, idque pietatem, & Majorum conſuetudinem jure poſtulare perſuaſus ſum. Prius eſt, ut de cl. *Anteceſſoris* mei vita, fatis, atque virtutibus, quibus floruit, breviter aliquid adjiciam; poſterius vero, ut ampliſſimis atque venerandis hujus illuſtris gymnaſii proceribus dignas publice pro collatis in me beneficiis perſolvam grates, meque, quantum verbis conſequi licet, porro benevolentiæ eorum commendem.

Quod

Quod ad vitam, fata atque virtutes *clariſſimi Anteceſſoris* attinet, miſſis rethoricationibus, & undiquaque quæſitis elogiis ex prolixiore βιογραφίᾳ ab ipſo pie defuncto olim conſignata, ea quæ ad inſtitutum noſtrum pertinent, in ſummam contraham, atque ſervato temporis ordine, quantum quæque mihi noſſe datum eſt, narrabo.

Natus eſt autem *Joh. Rodolphus Cramerus* nunc pie defunctus Anno 1678. die 14. Februarii, *Elcoviæ*, patre viro admodum reverendo *J. Jacobo Cramero*, Claſſis Elcovienſis *Camerario*, matre vero *Dorothea Huldrica*: jactis apud parentem linguæ latinæ & græcæ fundamentis, 1691. Tigurum miſſus, hoſpitio & menſa uſus avunculi, viri plurimum reverendi *J. Jacobi Huldrici*, Canonici, & ad ædem Spiritus Sancti Paſtoris: adjutus autem eſt *Cramerus* noſter juvenis in ſtudiis ſuis promovendis a fratre ſuo *Jacobo*, viro poſtea clariſſimo, ſed præmatura morte rebus humanis exempto.

Conſilio optimorum parentum & amicorum medicinæ vacare debuerat ſtudiis noſter; at poſtquam inopina morte parens 1693. deceſſiſſet, filius fratri obtemperaturus totum ſeſe ſanctioribus diſciplinis tradiderat, atque in iis ſingulari ſtudio atque animi contentione ita profecerat, itaque ſeſe reverendis præſidibus probaverat, ut anno 1699. in numerum V. D. Miniſtrorum fuerit receptus. Eodem vero anno cum fratre doctiſſimo, ad docendam Theologiam *Herbornam* vocato, ad nobile hoc optimarum artium ac diſciplinarum emporium commigravit. Hic per biennium ſubſtitit, ab ore fratris pendens ſingulari cum fructu illius inſtitutione publica & privata uſus eſt, auditis etiam cl. viris *Hildebrando*, *Florino*, *Kirchmeyero*, *Dukero* & *Schrammio*. Non leviter autem noſtrum turbaverat peracerba mors fratris optimi atque doctiſſimi, febri hectica in ipſo ætatis flore conſumti, Tigurique anno 1702. demortui.

Ipſe interea, ut curſum ſtudiorum abſolveret, atque fratris olim datis monitis obtemperaret, majoreſque in antiquitatibus hebraicis progreſſus faceret, relicta *Herborna* Naſſoviorum, totius Belgii ſplendidiſſimam lucem *Lugdunum Batavorum* contendit, atque ibi familiariter

liariter uſus cl. viris, *Triglandio*, *Markio*, *Witſio*, optime noſtro ob ſingularem diligentiam, fratriſque eruditionem & commendationem cupientibus. *Triglandius* inprimis fratris precibus motus effecerat, ut ædibus & inſtitutione cl. *Surenhuſii* Profeſſoris linguæ hebraicæ Amſtelodamenſis uti poſſet, adhibito etiam ad hæc ſtudia proſequenda *Rabbino*, *Iſaaco Polono*, quocum aliquot tractatus Talmudis, adhibitis etiam Commentariis Gemaricis, evolverat. Salutaverat noſter Amſtelodami frequenter doctiſſimos viros, *Streſonem*, *van Leuvven*, *Alphenium*, *Limborchium*, & *Meibomium*.

Poſtquam autem *ampliſſimorum* Gymnaſii noſtri *Procerum* benevolentia *Cramerus* noſter ad proſequenda ſtudia philologica eximium nactus fuerat ſtipendium, hortatus eum eſt frater, tunc temporis adhuc in vivis, ut de ſpecimine hebraico edendo, atque *Ampliſſimo Magiſtratui* noſtro ad gratam mentem teſtandam inſcribendo ſerio cogitaret: cujus voluntati obſecundaturus noſter, adhibitis in conſilium Profeſſoribus Lugdunenſibus, ad vertendas *conſtitutiones de primitivis*, ſeu *Hilcoth Biccurim*, notiſque philologicis illuſtrandas animum adjecerat: quem laborem per modum ſeptem diſputationum, ſub præſidio cl. virorum, *Triglandii*, *Markii*, & *Witſii*, additis ad ſingulas diſputationes ἐπιμέτροις, ex variis diſciplinis depromtis, ſumptibus *Academiæ Lugduno-Batavæ* edi curavit.

Poſtquam autem doctiſſimus frater, ut dixeramus, præcoci nimium fato abreptus fuerat, *ampliſſimi* & *venerandi* ſcholæ noſtræ *Proceres* abſentem noſtrum *Cramerum* in locum defuncti fratris ſubſtituerunt, demandata illi linguæ hebraicæ Profeſſoris in collegio inferiori, quod Humanitatis vocant, provincia.

Audito hoc læto nuncio, *Noſter* ſine mora circa Junium anni 1702. itineri ſeſe accinxit, ſalutatiſque, qui in itinere occurrebant, viris celeberrimis, inſigni eruditionis copia locupletatus, ſalvus & incolumis ad ſuos fuit in patriam delatus. Redux oblato *Magnificentiſſimis patriæ Patribus* libro in Belgio, ut dixeramus, elaborato, die 18. Septembris novum munus auſpicatus eſt, oratione inaugurali habita de *Philologis a reformatione in ſchola Tigurina claris*.

Anno

Anno 1703. thori ſociam ſibi adjunxerat lectiſſimam fœminam, *Dorotheam Werthmüller*, ex quo conjugio illi aliquot liberi nati, quorum pars mature deceſſit, relictis duntaxat in vivis filia, nupta viro reverendo *Georgio Hirzelio*, *nunc in Templo Carolino Archidiacono primario vigilantiſſimo*, filioque *Joanne Jacobo*, *in Collegio Humanitatis Profeſſoris Theologiæ Catecheticæ* munere cum laude defungente.

Anno 1705. poſt diſceſſum cl. *Suizeri*, Profeſſoris Theologiæ Heidelbergenſis, facta, ut fieri ſolet, ſtationum mutatione, demandata fuit *Cramero* noſtro hiſtoriæ ſacræ & profanæ docendi provincia, cui dignitati mox, ita volentibus *utriuſque ordinis ampliſſimis Præſidibus*, aliud officium adjunxerant, nimirum ut eſſet *illuſtri Senatus eccleſiaſtici Collegio ab Actis*, quo officio difficillimis temporibus per 13. annos ſingulari cum induſtria defunctus eſt.

Anno ſequente 1706. profeſſionem linguæ hebraicæ in Collegio Carolino ornare incepit, ſubſtituto in ejus locum H. *Hirzelio*, linguæ poſtea græcæ Profeſſore celeberrimo, ante aliquot annos cœlitum choro adſcripto. Hoc ipſo autem anno ad emendandam & perficiendam H. *Altingii* hiſtoriam eccleſiaſticam animum adjecit, quam etiam, ut & cl. *Suizeri* Chronologiam, ad ſuam uſque ætatem magna cum induſtria perduxit.

Poſtquam autem per aliquot annos ſingulari cum diligentia, nec minore cum ſucceſſu demandatis ſibi officiis vacaſſet, variiſque Collegiis privatis & publicis nonſolum optimarum literarum ſtudioſos ſibi devinxiſſet, ſed inprimis *ampliſſimis Præſidibus* ſeſe commendaſſet, anno labentis ſeculi 17. in Collegium *reverendorum Canonicorum* fuit receptus, præſtitaque fideliter opera venerando *Lavatero*, Theologiæ Profeſſori præſtantiſſimo, ſed animo & corpore tum temporis languenti, anno 1725. tandem, poſt clariſſimi hujus viri obitum, creatus eſt veteris, ut vocant, Teſtamenti Profeſſor, cui dignitati anno 1731. poſt obitum cl. *Holzhalbii*, graviſſimum *venerandi Canonicorum Capituli Decani* munus adjectum, & denique mortuo cl. *Hottingero*, eidem Anno 1735. in profeſſione Theologiæ Novi Teſtamenti ſucceſſit.

At

At hi ipſi concatenati labores & honores; hæc ipſa munera atque onera, ut eſt cum rebus humanis comparatum, non parum animi, potiſſimum vero corporis, cujus fulturis animus ſuſtinetur, vires attenuarunt atque fregerunt: duo ferme anni ſunt, cum externa corporis ſpecie vigorem referente fortis tamen & lætus & alacer eſſe deſineret; ex quo facile erat ad conjiciendum, intus latere, quod mortalitatem celeraret. Haud multo poſt manifeſtis indiciis proditum eſt, præſtantiſſimum virum non bona uti valetudine, & malo corporis habitu omnia alimenta corrumpi. Ipſe ſæpenumero inter familiares de valetudine adverſa ita querebatur, ut quiſque intelligeret, eum quotidie mori, nec pigre & meticuloſe, ſed confirmato animo ultimis appropinquare: teſtis etiam præter hæc *meditatio theologica* in egregia *Pauli II. ad Corinth. V.* 1. verba ab auctore in languore conſcripta & a nobis edita, cui aliæ inſuper ejuſdem argumenti erant, ſi per fata licuiſſet, addendæ. Sperabant equidem boni omnes futurum, ut hac illave medicina languentis vires refocillarentur: at aliter ſapientiſſimo omnium rerum Moderatori viſum. Poſteaquam enim pauculos dies cum invaleſcente difficultate ſpirandi, quæ hydropem pectoralem prænuntiabat, colluctatus eſſet, pridie Eidus Julias placide, nil tale, qui ægroto adſtiterant, opinantibus, ſupremum peregrinationis diem explevit, vix dum LX. ætatis annum ingreſſus. *Fuit, fuit* ergo *Cramerus* noſter, longiore vita, ſi quiſquam alius, digniſſimus, vocatus a ſummo totius orbis Rectore ex tenebris ad ſplendidiſſimam lucem, ad ærumnarum, curarum concatenatorumque laborum requiem, & cœlicolarum choris miſſus, delicias a Jeſu partas cœpit prælibare.

De virtutibus ipſius & eruditione ut prolixe diſſeram neceſſe non eſt. Cum enim vos omnes teſtes habeam, quanta cum diligentia, cura atque ſolicitudine ſpartam utramque exornarit; quos labores, quas moleſtias devoraverit, quot egregios libros ſcripſerit; quanta eruditione, pietate, gravitate atque humanitate eluxerit; quam bene de eccleſia noſtra & gymnaſio noſtro meritus fuerit, pluribus dicere nil attinet. Deo potius O. M. æternas dicamus grates, quod *Cramerum* ſcholæ noſtræ bono per plures annos conceſſerit, eumque rogemus, ut tales ſemper nobis concedat Doctores, qui eruditione, pietate, morum gravitate, cæteriſque bonorum virorum virtutibus ornati, nobilitatique ſint.

Quum

Quum autem, *Numine Optimo Maximo* ita cuncta benigne moderante atque diſponente, factum ſit, ut poſt exceſſum cl. *Crameri* humeris meis graviſſimum Theologiæ Profeſſoris munus imponeretur, ad vos *ampliſſimi*, *nobiliſſimi*, *venerandi* utriusque ordinis *Proceres*, me converto, *vobisque* quibus poſſum verbis pro benevolentia erga me indignum gratias ago, acturus porro, dum ſpiritus hos meos rexerit artus. Scio quam grave mihi & ſanctum impoſitum ſit munus; pulchre video, quanta diligentia, perſpicacia, quam incredibili labore opus ſit ad hanc provinciam rite & digne exornandam & tuendam; ſentio denique tenuem ſaltem umbram earum virtutum, quarum ſupra mentionem feceram, quæque in *beato anteceſſore* meo eluxerant, in me deprehendi. Interim cum ea ſim ætate, qua ad ferendos labores & res quasque ſecundum pretium ſuum expendendas aptior nulla ſit, labori inſuper, meditationi & lectioni quotidianæ adſuetus ſim, ſpem non vanam habere poteſtis, me, quantum ingenio & pertinaci diligentia poſſum, omnibus viribus conniſurum, ut tanto favore me dignum reddam. Eruditionem, ingenii acumen, atque perſpicaciam non ſemel; diligentiam autem, & bonam officio ſuo defungendi voluntatem nunquam deſiderabitis. Quod labore, induſtria & ingenio comparare non poſſum, id ut ardentiſſimis precibus a Deo obtineam, connitar. Quidquid ad veram atque ſalutarem religionem rite explicandam, inculcandam latiusque proferendam, ad ſalutem patriæ dulciſſimæ promovendam, ad pietatis ſtudium, eheu noſtra ætate non parum imminutum, commendandum facere poteſt, non negligam. Cum auditoribus meis publice & privatim ea tractabo, quæ ad veri nominis Naziræos, & dignos S. Miniſterii Candidatos efficiendos facere poſſunt. Jactis ſolidis veræ religionis fundamentis, rite inter ſe, quantum mihi cernere datum eſt, coagmentatis, mox in antiquitatem eccleſiaſticam, & primæ naſcentis eccleſiæ tempora excurram; mox utiliſſima ethicæ chriſtianæ præcepta, officia præſertim V. D. Miniſtrorum explicabo & inculcabo; mox in hiſtoriæ literariæ campum cum auditoribus meis exſpatiabor, atque veræ eruditionis theologicæ fontes detegam; mox graviſſima Sacrarum Literarum capita & teſtimonia explicabo; mox denique veterum & recentiorum hæreticorum ſyſtemata excutiam, quibusque præſidiis & argumentis oppugnari debeant, oſtendam. Verbo, quicquid a doctore veritatis,

quæ ſecundum pietatem eſt, jure poſtulari poteſt, quantum in me cadit & intelligendo conſequi poſſum, ſtrenue exequar. Ita credo vos benevolentiæ veſtræ erga me male parvum, & ſuffragiorum veſtrorum nunquam pœnitebit: ſic Deus, cujus favor, nullis meis provocatus meritis, ab ipſa juventute erga me ſingularis erat, aderit porro conſiliis, conatibus & laboribus meis; ſic denique vera eruditio theologica, & maſcula pietas caput inter nos efferet, & ignorantia cum impietate, ſuis dejectæ ſedibus, fruſtra frenos mordebunt.

Pergite, *Viri ampliſſimi*, *patriæ Patres optimi*, de vera eruditione & pietate bene mereri. Adoleſcentes amore literarum & probitatis incenſos dignos veſtris laudibus & favore veſtro judicate; nullius ſtemmatis homines, ſed eruditos, perſpicaces, modeſtos, in lucem protrahite, atque oſtendite porro, non tam generi quam virtuti potius & bene meritis ſua eſſe repoſita præmia, & aditum ad dignitates & honores optimo cuique patere. Sic *Tigurum* noſtrum, quod optimarum artium ac diſciplinarum hactenus officina, & doctiſſimorum virorum ſeminarium fuerat, porro florebit, & eruditio, pietas & pax ad finem uſque ſeculorum inter nos dominabuntur. *Deus T. O. M.* porro veſtris, *Viri ampliſſimi*, *nobiliſſimi*, conſiliis ex alto benedicat, reipublicæ veſtræ multum indies adjiciat, eam in tuto collocet, omnibusque iis bonis, quæ ad rempublicam aliquam omni ex parte felicem beatamque, quantum in his terris fieri poteſt, reddendam facere poſſunt, exornet & accumulet.

Sed ad VOS etiam oratio mea, ſeu pectus omne meum ſeſe convertit, *Viri pl. reverendi*, *celeberrimi*, *excellentiſſimi*, *Tigurinæ Scholæ*, atque Eccleſiæ *lumina* & *columina*. Veſtra inſtitutione, auxilio, benevolentia, votis denique atque punctis veſtris factum eſt, ut non ſolum eruditionis veſtris ſub auſpiciis jecerim fundamenta, atque nomen aliquod mihi comparaverim; ſed & vobis poſt Deum immortalem tribuo, quod poſt abſolutum ex legibus veſtris inſtitutionis publicæ curſum, atque exhibita qualiscunque diligentiæ ſpecimina, dignum publico Profeſſoris munere me judicaveritis, eoque temporis ſpatio, variis beneficiis, adfectus veſtri in me indignum teſtibus uberrimis, adfeceritis; veſtræ denique pietati, benevolentiæ, atque favori tribuo, quod me in collegium veſtrum ſplendidiſſimum

diſſimum receperitis, dignumque exiſtimaveritis, cui graviſſimum Theologiæ Profeſſoris munus concrederetis. Pro quibus omnibus vobis heic publice grates perſolvo, quas poſſum maximas, Deumque O. M. cum iis referendis impar ſim, in vota voco, ut cumulatim ea rependere, conſiliis veſtris, veſtris conatibus, laboribus atque familiis denique veſtris benedicere, votaque omnia veſtra atque cœpta ſecundare velit. Simul vero *vos collegas reverendos* atque omni pietate colendos rogo atque obſecro, ut conſiliis veſtris, & eruditione atque experientia, longo rerum uſu confirmata, & late ſplendente, mihi adeſſe, & ubi, quod non raro fiet, auxilio veſtro opus erit, me juvare velitis. Olim, dum amœnioribus & facilioribus ſtudiis vacabam, dignum judicaſtis favore veſtro, ſaluberrimaque ſuppeditaſtis conſilia; ſuſtinete ergo me, non ſine maxima ſolicitudine atque ſuſpiriis graviſſimum munus ſubeuntem, meque, qui omnia vobis debeo, veſtrique cupidiſſimus ſum, porro amicitia veſtra dignum habetote. Cumque probe ſciatis, *Viri Præſides*, quantum ad docendas & proferendas optimarum artium, ſacrarum præſertim, diſciplinas, bona fama atque exiſtimatio docentis conferre poſſit, innocentiam quæſo meam, ſicubi eam impugnari animadverteritis, ſtrenue vindicate. Hoc unum, Deum teſtor, in votis meis eſt, ut poſſim ἀληθεύειν ἐν ἀγάπῃ. Lites omnes & contentiones cane pejus & angue fugio, nihilque magis opto, quam ut in muſeo meo ſine ſtrepitu & rixis, inter optimarum litterarum ſtudia & ſerias meditationes, ætatem & vires meas conſumam; efficite igitur quæſo, ut ſuſurrones quosvis longe ab animis & auribus veſtris removeatis: *Zimmermannum* vero, ubi eum officio ſuo ſtrenue defungi, bonum virum atque Theologum, veritatis, pacis atque pietatis amantiſſimum eſſe videbitis, quam laudem, ut imperiti & pacis inimici homines mihi non eripiant, omnibus viribus connitar, præſidio veſtro tuemini. Ego ut favore dignum me reddam, omnem curam atque cogitationem convertam, neminique, mecum rixandi, nedum inſultandi mihi ullam unquam, quantum prudentia & modeſtia effici poteſt, occaſionem ſubminiſtrabo.

Te vero, reverende ac *clariſſime LAVATERE*, collegam poſthac in eodem munere obeundo futurum conjunctiſſimum, *te*, inquam, oro atque rogo, ut me familiari tuo congreſſu amicitia-

Pppp p.p 2 que

Digitized by Google

que vere intima dignum habeas, auxilioque ac præſidio tuo mihi adſis. Tu equidem non multum ætate, eruditione vero, vaſta lectione, experientia atque ingenio me longiſſime ſuperas; tu omnes eruditionis theologicæ ſinus perreptaſti, atque ſpatioſum hujus diſciplinæ campum emenſus es, ego vero tyro ſum, & intra metam conſiſto. Ad te ergo dubiis in rebus recurram; te in conſilium vocabo; ex te, quid plurimum ad ſanctiores diſciplinas rite tradendas conferre poſſit, edoceri cupiam.

Fac ergo, *Vir præſtantiſſime*, ut animi noſtri poſthac ſint conjunctiſſimi; fac junctis viribus, quæ ad cœleſtem ſapientiam docendam, & diſſeminandam, impietatem vero & incredulitatem, ubique eheu caput tollentem, eradicandam facere poſſunt, conſulamus. Oſtendamus quæſo exemplo noſtro, quid eruditio cum pacis ſtudio in eccleſia & republica efficere poſſit: faceſſat a nobis *odium theologicum*, quod non ſine ſanctiſſimæ diſciplinæ damno & contemtu in proverbium abiit; æquo animo, ſi forte, ut ſunt hominum ingenia, in omnibus minutis opinionibus & punctis non conſpiremus, mutuum diſſenſum feramus, atque ſatis habeamus, quod in Jeſu Chriſti doctrina caſte pureque docenda, iisque quæ cum ſalute conjuncta ſunt concordes ſimus; occludamus quæſo aures malevolis amicitiam noſtram & mutuum amorem turbare conantibus, atque generoſo impetu incitati ad regnum Jeſu Chriſti ampliandum cogitationes noſtras, ſtudia noſtra & labores conjungamus. Deus, fons omnis eruditionis atque ſapientiæ, porro *tuis* & cæterorum *illuſtris Gymnaſii Doctorum* adſit cœptis, eorum laboribus benedicat, florentesque corporis atque animi vires conſervet atque tueatur, ſeroque tandem vos omnes, qui pro ſanctiſſima Jeſu Chriſti diſciplina, optimisque ſtudiis & artibus, vires conſumſiſtis, ad divinum illud animorum concilium migrare jubeat!

Sed ad vos tandem etiam pervenio, *optimarum artium ac diſciplinarum alumni*, futuri poſthac de novo deliciæ meæ atque gaudium. Quam primum graviſſimo muneri Theologiæ Profeſſoris admotus eram, variæ neque leves ſolicitudines animum invaſerunt: obverſabatur animo meo ſtudii theologici difficultas, multiplex diſciplinarum, quibus hodie concluſa eſt, varietas, virium mearum imbecil-

imbecillitas, & temporum eheu quibus vivimus infelicitas, ut alia plura ſilentio prætercam. Hæc animum meum variis curis circumventum turbaverant, atque effecerant, ut non ſine metu atque ſuſpiriis humeris meis graviſſimum onus ſuſciperem. Inter varias autem rationes, quæ quidem ad animum ſumendum, ſtrenueque demandatum officium aggrediundum me induxerant, præter alias ea non minima fuit, quod nonſolum in priore ſtatione muneri meo vacanti adfectum veſtrum erga me abunde demonſtraviſtis, attente mea dicta avidisque auribus excepiſtis; ſed in primis quod ſingulari gaudio adfecti eſtis, poſtquam *ampliſſimorum & venerandorum Præſidum* voluntate ſplendidiſſimam hanc provinciam in me delatam fuiſſe audiviſtis. Hic certe adfectus in me non vanum, credo, mihi augurium erat, vos in rebus longe difficilioribus, magisque momentoſis, imo cum ſalute veſtra arctiſſime conjunctis, vacivas mihi aures præbituros, & lætiſſimo animo mecum in patentiſſimum eruditionis theologicæ campum exſpatiaturos, atque ſaluberrimos fructus divinæ hujus diſciplinæ incredibili cum deſiderio decerpturos. Agite igitur optimarum artium ac diſciplinarum ſtudioſi, vos inprimis Deo ſacri Naziræi, efficite, ut ego cum gaudio novo huic muneri meo vacare poſſim. Vobis denuo offero omnia mea ſtudia atque officia: patebit vobis liber ad me aditus, muſeum meum & res mea libraria: vobiscum amice, quid ad ſtudia theologica rite tractanda poſtuletur, diſſeram: optimos libros, qui ad diſciplinam hanc pertinent, enumerabo; publice & privatim ea vobiscum communicabo, de quibus edoctus ipſe ſum; ubi quid ignoro, cordate fatebor; claris & perſpicuis nullas offundam tenebras; ad diſciplinas graviſſimas reverenter & pio animo tractandas, quibus poſſum, vos inducam argumentis; quo quis diligentior, veritatis & pietatis amantior eſt, eo mihi acceptus magis erit atque gratus; ejus ſaluti, ſtudiis, commodis, promotionibus, quantum in me eſt, conſulam, nullo habito generis, vel nobilioris vel obſcurioris, reſpectu; negligentes vero, non diffitebor, & pravis ſtudiis atque voluptatibus deditos, Veneri & luxuriæ litantes, pigrosque fucos procul a me arcebo, imo in eos aſperrimus ero, neque quantum per me ſtabit, unquam concedam, ut tales ad paſcendas oves Jeſu Chriſti ſanguine redemtas mittantur, præſertim poſtquam omnes pii ſatis ſuperque edocti ſunt, atque gemunt, malam quorundam paſtorum vitam, & tur-

piſſimam rerum divinarum ignorantiam, atque in munere ſanctiſſimo obeundo ſupinam negligentiam, degeneris Chriſtianiſmi non poſtremam cauſſam eſſe.

Per Deum igitur immortalem & Paſtorem ovium verum Jeſum Chriſtum, futurum olim meum & veſtrum, imo totius orbis Judicem, vos oro atque obteſtor, ut mature cogitetis, quam grave atque ſanctum ſit V. D. Miniſtri munus, quanta ab eo poſtulentur, qui digne eo defungi velit, quamque ſit pœna graviſſima, quam ſubituri ſunt negligentes rerum ſanctiſſimarum tractatores; quanta contra illi inſit præſtantia, dignitas, merces præſertim repoſita iis, qui vires a Deo conceſſas ad proferendum & ampliandum cœleſte Jeſu Chriſti regnum impendunt ac conſumunt.

Deus, qui ipſe ſuprema eſt eruditio ac ſapientia, intellectum veſtrum rerum diviniſſimarum & ſaluberrimarum cognitione imbuat, voluntatemque ad tanta, tamque cœleſtia bona avide perpendenda & expetenda ſuaviſſime ac efficaciſſime trahat, ut a Deo edocti ipſimet tandem credatis & ſentiatis, nihil eſſe officio vobis injuncto gravius, nihil pulchrius præſtantiusque, denique nihil & generi humano utilius.

Ad Te tandem mentem animumque converto Optime Maxime Deus, omnis boni fons & origo. Tuam opem ſupplex imploro, Teque venerabundus oro, ut ſervo tuo adſis Tu Spiritu tuo & gratia tua. *Tu*, clementiſſime Deus, me inde a puero ſingulari ratione adjuviſti, rexiſti, ac protexiſti; *Tu* deſiderium aliquod divinæ ſapientiæ mature animo inſeviſti; *Tu* inter virtutis & vitiorum confinia non ſemel poſitum a malis *ὡσει δια πυρος* retraxiſti; *Tu* dubiis & aſperis in rebus cauſſam meam egiſti, & ſolatium anxio attuliſti; *Tu* luctanti cum tenui fortuna & obſcuritate amicos atque fautores præſtantiſſimos conciliaſti; *Tu* denique me nil tale ominantem indignumque, non ſine inſigni favoris adfectu, & adorando regimine ad maximum dignitatis gradum evexiſti. Adeſto igitur mihi porro gratia tua, atque effice, ut cum timore ac tremore, cum reverentia, ſimplicitate & candore, provinciam mihi oblatam exornem. Rege me, Domine, ſecundum ſanctiſſimum beneplacitum tuum;

fac

fac ſentiam, me nihil, quod alicujus momenti ſit, in hoc munere ſine Te poſſe. Effice quæſo, ut non tam ſolicitus ſim, qua ratione doctus & celebris, quam vero ut pius, modeſtus & pacificus evadam Theologus: fac doctrinam tuam ſumma cum reverentia tractem, & ad conſcientiam attentiſſime dicta factaque mea exigam.

Benedic quæſo optime Deus laboribus & ſtudiis meis; adauge quæſo numerum bonorum paſtorum: fac ut pietas tandem caput tollat, regnumque tuum ad ultimos terræ fines, ſecundum promiſſiones tuas, extendatur. Benedic porro *ampliſſimis noſtris Patriæ Patribus*, *clariſſimis & venerandis Scholæ Proceribus*, docentibus & diſcentibus, civibus denique omnibus: fac denique ut pietas cum eruditione, pax cum veritatis ſtudio ad finem ſeculorum inter nos floreant.

D I X I.

ORATIO

Digitized by Google

ORATIO

IN QUA

IMAGO THEOLOGI PACIFICI

SISTITUR.

Quæ rationes A. O. O. H. me induxerint, ut feria hac, auguſtiſſimo quondam Imperatori Carolo Magno ſacra, juſſu & auctoritate venerandi Antiſtitis noſtri, vicibus diſſerendi ad me, in dicendo parum peritum, devolutis, miſſis aliis argumentis, quæ in illuſtri hoc virorum excellentiſſimorum & doctiſſimorum congreſſu proponi potuiſſent, thema, quod nimis tritum & vulgare, neque perſonis tantorum virorum dignum quibusdam videri poſſet, explanandum tamen mihi ſumſerim, ſine verborum ambagibus breviter exponam.

Et initio quidem in omnibus rebus reſpiciendum eſſe puto ad utilitatem, temporumve, quibus vivimus, ſtatum. Sive autem ad rempublicam, ſive ad eccleſiam, ſive ad ſtudioſam juventutem oculos mentis convertas, manifeſtum erit, nihil magis ad tranquillitatem reipublicæ & eccleſiæ ſervandam, & ad literarum ſtudia provehenda conferre poſſe, quam ſi in eccleſiis & ſcholis tales Doctores publici, Theologi autem inprimis & V. D. Miniſtri conſtituuntur, qui non tantum eruditione ſingulari, ſed & pacis & moderati animi ſtudio flagrent; ubi enim tales florent, & academiarum & ſcholarum habenas moderantur, abſunt nocentiſſimæ peſtes, diſſidiæ, clamores, rixæ, contentiones & fratrum iniqua prælia. Contra vero pax alma, fraterna animorum conjunctio, cultura literarum, modeſta philoſophandi & diſſerendi libertas vigent. Ita profecto

Digitized by Google

fecto ſemper judicarunt viri doctrina & ſapientia eminentiſſimi, inter quos merito referas Majores noſtros, viros excellentiſſimos, τȣ χρυσȣς γενȣς λειψανα. Exemplo eſſe poteſt *Bullingerus*, at quantus vir! Hic enim poſt mortem *P. Martyris*, Theologi in gymnaſio noſtro clariſſimi, ſolicitus de Theologo huic ſurrogando, ita nomine ampliſſimorum reipublicæ & eccleſiæ Procerum, qualem Theologum deſiderarent, ad *H. Zanchium* Argentorati tum degentem ſcripſit: *Requirimus vero* (inquit) *talem modis omnibus virum, qualis fuit Martyr noſter, hominem laborioſum, pacificum, benignum, non negligentem, contentioſum & rixoſum, qui pacem inter fratres alat, non diſcordiam ſerat. Hominem præterea requirimus ſimplicem & expoſitum, non involutum variis opinionibus & quæſtionibus interminabilibus, non intentum rebus curioſis & nihil facientibus ad ſalutem.* Et in fine hujus epiſtolæ inquit: *Inprimis autem orabis Dominum una nobiſcum, ut is noſtri miſertus, nobis, eccleſiæ & ſcholæ virum det integrum, ſimplicem, pie doctum, docteque & religioſe pium, conſtantem, fortemque, pacificum item & qui ſit ſecundum cor Dei.* Ita *Bullingerus*. Utile igitur & laudabile eſt, imaginem talium Doctorum ante oculos habere, docentesque & diſcentes verbis commovere, ut aliis oſtendant, quibus præſidiis ad tantam tamque excellentem virtutem pertingere poſſint.

Accedit quod non ſemel in privatis colloquiis deprehenderim, virorum aliàs optimorum neque indoctorum animis, imperfectam valde, imo falſiſſimam de indole & natura pacifici Theologi infixam eſſe opinionem, quæ ut iis eximatur cordato cuique laborandum eſt. Exiſtimant enim, ſaltem ita loquuntur, ac ſi putarent, Theologum pacificum virum eſſe, cui perinde ſit, quid de religione publice traderetur; eum æquo animo ferre poſſe, ſi capita religionis graviſſima impugnarentur, aut negarentur; dum modo pax obtineri poſſit; aut ſilentium altum tenere, quando animos erroribus depravari audit, aut errores graves pro leviſſimis habere, atque ita ſemper dicta ſua factaque moderari, ut tranquillitas quædam externa, nullo habito veritatis tuendæ & erroris revinçendi reſpectu, locum occupet ſuum, vel ut uno verbo dicam, Theologum pacificum & indifferentiſtam (liceat hoc vocabulo in ſcholis recepto uti) eodem plane videntur habere loco. Quam vero falſa ſit ſiniſtra hæc opi-

Digitized by Google

nio, quantum malorum poſt ſe trahat, quam ſit ea veritatis, pietatis & eruditionis progreſſui noxia, nemo non qui ſapit, & ſalutem eccleſiæ promotam eſſe cupit, videt. Non melius vero huic errori occurri poſſe crediderim, quam ſi publice perſpicuam aliquam, vivam & ſinceram Theologi pacifici imaginem, mentis oculis contemplandam, exhibeamus.

Talem denique imaginem in meos uſus delineandam eſſe putavi, in quam tanquam in ſpeculum inſpicerem, ubi noxiorum premi ſoleo inſolentiis. Poſtquam ante aliquot annos ampliſſimorum & venerandorum gymnaſii noſtri Præſidum voluntate tradendis ſanctioribus diſciplinis admotus eram, non ſolum publice & privatim operam dedi ut ſanctiſſima religionis capita rite proponerem, argumentis probarem, exitiales errores impugnarem, omniaque quæ animis adoleſcentum veram & maſculam pietatem ingenerare poſſent, adferrem; ſed & in publicis, quæ habendæ ſunt, diſſertationibus, talia argumenta mihi explananda ſumſi, quæ ſua ſeſe utilitate & gravitate commendare poſſent. Hæ vero non ſolum ab excellentiſſimis & doctiſſimis Helvetiæ noſtræ viris, ſed & ab exteris præter meam ſpem & expectationem tam benigne fuerunt exceptæ, & adhuc avide hinc inde leguntur, ut jure aliquo de ſucceſſu rerum mearum mihi gratulandi cauſſas habere exiſtumaverim. Hæc certe benigna virorum præſtantiſſimorum de laboribus noſtris judicia vehementer me incitarunt, ut quo pede cepiſſem ſtrenue pergerem: ſed neſcio quo fato accidit, ut quicquid ab aliquo tempore a me ſcriptum & editum eſt ſuſpectum valde eſſe debeat. Sub quolibet lapide dormit ſcorpius, ſub qualibet phraſi, ſi quoſdam audias, latet dolus; multi ex puſtulis ulcera faciunt & in media pace claſſicum cani animadverto. Innocentiſſima quæque in pejorem partem rapiuntur. Si recentioris ævi Doctores omnium pene judicio præſtantiſſimos ad ſententiam meam comprobandam vel exornandam adduco, clamant me veteres, id eſt, Majores noſtros contemnere: ſi horum vero veſtigiis inſiſto, & teſtimonia magnorum virorum, v. gr. Zwinglii, Bullingeri profero, dicis gratia id fieri ingeminant: verbo, omnia pene mea impune peſſimo in bonas litteras ac candidam veritatem, quas nemo ingenuus deamabit, ubi amaſſe eas tantum periculum erit, exemplo, aſpero dilacerantur dente. Utrum

talia

talia meritus ſim, & utrum tam indoctus & indignus ſim publicus Doctor, in quem inſolentiſſimus & indoctiſſimus quisque, ob leviſſimas vel nullas plane cauſſas, impune ſua ſputa conjicere poſſit, aliis dijudicandum relinquo. Ego vero hoc non obſtante, quantum valeo, non deſinam de eccleſia, de re literaria, & de ſtudioſa juventute bene mereri, certiſſima ſpe nixus Deum, qui omnes conſcientiæ meæ angulos perſpectos habet, & ſolus καρδιογνωςης eſt, quique ab ipſa juventute usque ad hanc ætatem ſingulari, nec ullis laudibus ſatis deprædicanda cura me direxit, porro gratia ſua mihi adfuturum; omnibusque citius aut tardius tandem manifeſtum futurum, *Zimmermannum* pro viribus incredulitatem, ſuperſtitionem, hypocriſin, impietatem & fanaticiſmum impugnaſſe; in tuenda vero caſta puraque veritate, pietate & charitate vere chriſtiana, in provehendis optimarum literarum ſtudiis, pro ingenii modulo ſtrenue officio ſuo defunctum eſſe. Ne vero in hac της ευφημιας και της δυσφημιας viciſſitudine, in hac cordatorum innocentiæ vindicum paucitate, adfectuum impetu abreptus, a vero rectoque, a charitate & æquitate unquam diſcedam, quid cordato & pacifico Theologo in omni vitæ caſu præſtandum vel negligendum ſit, ſerio meditatus ſum, eumque in finem in chartas conjeci, vobiscum publice mea cogitata communicaturus. Rem ipſam, quantum in me eſt, tam perſpicuis verbis proponam, & characteres pacificorum Theologorum juxta veritatis leges ita deſcribam, ut non ſine ratione credam, omnes quotquot ſine adfectibus imaginem pacifici noſtri Theologi contemplaturi ſunt, amore talis viri incenſum iri, omnibusque votis & deſideriis expetituros, ut non ſolum florentiſſima noſtra patria, ſed univerſa qua patet eccleſia Chriſti, copia Theologorum pacificorum abundaret. Vos modo A. O. O. P. animis linguisque favete, & ut imaginem illam rite intueri poſſitis, per horulam quæſo, & ſi forte quid exceſſerit, vobis perſuadete, non *Zimmermannum*, ſed alium quemdam, vobis ignotum plane hominem verba facere.

I.

Exhibiturus autem imaginem Theologi pacifici, non neceſſe eſſe puto, ut auditoribus meis explicem, quid vox Theologus, & pacificus ſignificet, & unde utraque vox ſit compoſita; inſulſum enim mihi videtur, ea pluribus explicare velle, quæ omnes plane pulchre

Digitized by Google

ſciunt. Hoc tantum a me requiritur, ut nimirum characteres illos, & virtutes, quibus Theologus pacificus ornatus eſſe debet, rite & ſecundum partes exponam & repræſentem; quibus ſolerter detectis, & in apricum productis, vera pacifici Theologi imago animis veſtris obverſabitur. Ut autem hoc rite fiat, diſpiciendum ante omnia, quibus præſidiis ornatus Theologus ad eam virtutem enitatur; non enim in puncto temporis, ſed per gradus, multisque meditationibus & exercitationibus adjutus, divinæque lucis radiis colluſtratus, ad tantam tamque præcellentem virtutem pervenit.

II.

Primo igitur dico, eum, qui pacificus evadere vult Theologus, omnibus illis literis inſtructum eſſe debere, quæ animum perpolire & aciem ingenii intendere poſſunt. Huc referendæ ſunt diſciplinæ philoſophicæ in genere; inprimis vero ars cogitandi non perfunctorie eſt intelligenda; cognoſcenda ſunt veritatis inquirendæ impedimenta, qualia ſunt, præjudicatæ opiniones, antiquitatis vel novitatis nimia veneratio, ſtudium partium, & imprimis vehementiores animi affectus: ponderandi ſunt probabilitatis gradus; ſciendum quantum ad demonſtrationem moralem & ad mathematicam requiratur; diſpiciendum utrum error vim ſuam in mores hominum exercere poſſit vel non; cognoſcendum quid æquitas in diſputationibus cum aliis poſtulet; ſciendum quam facile homines in erroneas opiniones incidant, & quam pertinaciter iis, quas cum lacte materno quaſi hauſerunt, adhærere ſoleant. Naturam inprimis & jus conſcientiæ, variosque illius ſtatus probe perſpectos habere debet, atque cognoſcere, in quo verus pro tuenda veritate zelus conſiſtat, & quos limites habeat, &, ut uno verbo dicam, mens ejusmodi hominis ad veræ ſapientiæ regulas ante attemperata eſſe debet. His ubi caret futurus Theologus & V. D. Miniſter, miſcebit quadrata rotundis, magna & gravia minutis; errores leves extollet in majus; pro levibus vero pugnabit tanquam pro aris & focis; amore ſectæ in præceps ruet, & logomachias excitabit nonniſi rixas & contentiones parituras; ſibi omnia ignoſcet, aliis nil remittet, adverſus leviter errantes quosvis concitabit; errores deprehendet, ubi alii vel armatis oculis nil tale ſe videre poſſe conteſtantur. Sententiam & hypotheſin, quæ nonniſi umbram veritatis habet vel probabilita-

tis

tis duntaxat aliquam ſpeciem, pro demonſtratione venditabit, & arctorum cognitionis humanæ limitum vel ignarus, vel immemor, de quibuslibet, ad quæ tamen pertingere mens humana non poteſt, tam confidenter tamen garriet, ac ſi certiſſima planiſſimaque illa eſſent: ut de aliis malis, in quæ homines præſidiis illis, de quibus jamjam verba fecimus, deſtituti incidere ſolent, plura non dicamus.

III.

Prudens Sacrarum Literarum cultor, qui evadere vult pacificus Theologus, perſpectum ante omnia habet, non tantum ignorantiam & præjudicatas opiniones, ſed pravos adfectus potiſſimum, nimirum ſuperbiam, φιλαυτιαν, ſectæ ſtudia, inclareſcendi cupiditatem, aliis placendi vel nocendi deſiderium, & ita deinceps, a cognitione ſolida veritatis homines abducere. Eum igitur in finem, antequam ad alios vel veritate imbuendos vel ab erroribus revocandos progreditur, in ſe ante omnia deſcendit, omneſque animi ſui receſſus & angulos examinat: fieri enim non poteſt, ut animus affectuum æſtu abreptus, vel pravis opinionibus captus, religionis graviſſima capita rite examinare, nedum ſincere de aliorum ſententiis judicare poſſit: ad veram Theologiam, utor verbis *Eraſmi*, perveniendi, aliorumque opiniones rite trutinandi primum præceptum eſt, *ut ad hanc Philoſophiam plane cœleſtem animum adferamus ea dignum, non tantum purum ab omnibus quoad fieri poteſt vitiorum inquinamentis; verum etiam ab omni cupiditatum tumultu tranquillum ac quietum. Hoc ſacrum limen adituris abſit omnis faſtus, procul abſit illa veri nocentiſſima peſtis, gloriæ fames.*

Excellentiſſimus *Pfaffius*, Academiæ Tübingenſis Cancellarius, idemque Theologus doctiſſimus & pacis amantiſſimus, alicubi narrat, *Antonium*, Academiæ quondam Halenſis Theologum præſtantiſſimum, quando animum ad habendum collegium polemicum adjeciſſet, ante omnia cum auditoribus ſuis materiam de impedimentis inquirendæ veritatis, & de imperio pravorum affectuum ſubjugando in medium propoſuiſſe, auditoreſque ſuos ſerio monuiſſe, ut de ſuis vitiis & erroribus prius eradicandis ſint ſoliciti, quam alios emendare in animos inducant. Et profecto ſapienter ita egit Theologus ille. Notum enim eſt, multas controverſias inter Theologos

Digitized by Google

& Philoſophos exortas eſſe, non tam veritatis tuendæ, gloriæ divinæ promovendæ, & gravium errorum revincendorum ſtudio, quam vero ſuperbia, omnia ſciendi & definiundi deſiderio, & eruditionis oſtentandæ cupiditate. De multis certe Theologis idem dici poſſet, quod *Cicero* de Græcis ſtatuit, nimirum eos contentionis cupidiores eſſe quam veritatis. Hæc vitia tot lites & contentiones, etiam inter fratres, uni eidemque religioni addictos, pepererunt. Hæc ubi regnant, nubila mens eſt vinctaque frenis, neque unquam tali morbo laborans, pacificus, ſed contra contentioſus evadet Theologus, qui per omnem vitam contendendi cum quovis quæret occaſionem, nec alio fine aliorum ſcripta leget, quam ut ea carpere poſſit.

IV.

Theologus pacificus ſemper recordatur ſeſe hominem eſſe, adeoque errori etiam ut cæteros mortales obnoxium, † *ac proinde neminem eorum, cujuscunque ſit gradus, doctrinæ, famæ, dignitatis, imo & nullum eorum cœtum, quantumvis venerabilem, infallibilitatis privilegio ornatum eſſe. Ac revera primarius hic eſt Reformationis noſtræ articulus; quo ſtante ſtat, quo cadente cadit tota Proteſtantium Eccleſia. Neque vero fictitiam illam non errandi prærogativam, vel Tiberino Pontifici, vel Conciliis, vel Eccleſiæ Patribus, abſtuliſſe multum juvaret, ſi eam poſtmodum aliis Theologis, vel Theologorum conventibus, velut poſtlimino adſcriptam vellemus. At, inquies, quis hoc ſibi ſumit? Nemo diſertis verbis, fateor: Verùm ſi hoc ſemper Theologis, ſe errare poſſe, infixum maneret, quis non videt eos longe mitius in pleriſque ſeſe geſturos? quis non videt eos propriis placitis tanta pertinacia non adhæſuros? quis non videt, expendi ſua dogmata, eos non adeo ægre laturos; ſed, quæcunque proponi poſſent, placide ſemper audituros, imo & ſi quid melius occurreret, id ambabus ulnis amplexuros? quo quidem facto, tum ad veritatem magis magisque illuſtrandam, tum ad ſarciendam, colendamque pacem, expeditiſſima via exiſteret.*

V.

Sapiens religionis cultor, qui pacificus evadere vult Theologus, lectis veterum & recentiorum, eorumque doctiſſimorum Theologorum ſcriptis, & deprehenſa cum imbecillitate ingenii humani, tum

vero

† Sunt verba celeberr. *Turretini.*

vero multarum quæſtionum vel levitate vel difficultate, *ignorantiæ doctæ* memor eſt, atque adeo ſibi diffidens, non omnia definire, explicare, aut errantibus in re non magni momenti inſultare, in animum inducit ſuum. Videt inſuper multas quæſtiones, de quibus paſſim inter ſe litigare ſolent docti, ſalva ſalute & viri eruditi fama, ignorari tuto poſſe. Hinc pacificus Theologus in eo eſt, ut immenſam illam quæſtionum, curioſarum ſæpe magis quam utilium, farraginem minuat potius quam augeat, lubensque ſæpe, accurato licet inſtituto rerum examine, ſuam fateatur ignorantiam. Quo magis autem in lectione veterum & recentiorum verſatus eſt, quo acutius de rebus omnibus meditatur, quo magis ætate & eruditione creſcit, eo magis ad divinam hanc plane & præcellentiſſimam virtutem, nimirum ad pacis ſacræ ſtudium propendet. Qui vero hoc neglecto putat, ſe omnem, qua patet, quæſtionum hiſtoricarum, criticarum, chronologicarum, exegeticarum &c. campum emenſurum, omnesque difficultates & ſalebroſas quæſtiones ita ſoluturum, ut nihil obſcuri vel dubii remaneat in diſciplinis ſanctioribus, riſui ſapientum ſeſe merito exponet, & cum iis, qui ſuo ſeſe pede metiuntur, neque ulterius ſe progredi poſſe exiſtimant, ſerram diſputationis reciprocare geſtiet, licet illi aliis, qui majore ſe eruditionis apparatu inſtructos eſſe putant, lubens palmam ſcientiæ, ſi Diis placet, perfectiſſimæ, concedant. Morbum hunc quorundam Theologorum graviter notavit cl. *Conradi*, Profeſſor Theologiæ in Academia Franequerana præſtantiſſimus, in erudita & bonæ frugis pleniſſima oratione de neceſſariis Theologi polemici virtutibus. Inter alia ſic loquitur: *Theologi ſuperbia & ambitione inflati ac turgidi magnifice admodum de ſe ſuisque placitis ſentire ſolent. Veritatem omnem dudum a ſe poſſideri, nec ullas novas veritates ſibi haud perſpectas in apricum produci, nec melius ſe informari poſſe, non ſine inſigni faſtu ſibi perſuadent; ac, licet non errandi prærogativam diſertis verbis ſibi haud arrogent, re ipſa tamen ſe falli difficulter credunt. Hinc fit ut de omnibus, utut obſcuris atque inperviis, audacter pronuntient, nihilque adeo vereantur, quam ne dubitare aliqua de re videantur, ac meliora docenti morem gerere dedecus ſibi eſſe putent. Hinc fit, ut omnes in ſuam ſententiam rapere, conſcientiis hominum leges proponere, ſuasque opiniones tanquam credendorum regulam aliis obtrudere conentur. Hinc fit, ut diſſentientes tolerare nequeant, at-*

que

Digitized by Google

que, ubi ſunt, qui in adverſum eunt, libertatemque ſuam pro viribus tuentes, id quod ſibi verum videtur, licet vulgo inviſum, in publicum egregie effundunt, ad certamina mox provolent, nullum habitura finem, quibus innocentiſſimæ ſæpe ſæpe veritati erroris larva induitur, aut, ubi ſubinde ex humana imbecillitate erratum fuerit, omnia in peſſimam partem rapiuntur, ut ex muſca, quod dicunt, fiat elephas, ex quovis errore fingatur hæreſis, atque ii ſaltem, quibuscum contendunt, orthodoxiæ gloria priventur. Ita Theologus ille Belga.

VI.

Qui pacificus evadere vult Theologus, omnem impendit curam, omnemque ingenii intendit aciem, ut id quod in religione præ cæteris grave, excellens, momentoſum & pulchrum eſt, cognoſcat; hoc ſi ſemel rite perſpectum habet, ſentiet religionem ab O. Numine nobis non ad diſputandum & rixandum, ſed potius ad vitæ uſum datam; quod ipſum efficiet, ut ipſemet ante omnia de graviſſimis & momentoſiſſimis veritatibus ſit convictus & perſuaſus, deinde ut eaſdem auditoribus ſuis graviter inculcet, impedimentaque quæ veritatis & pietatis ſtudio officere poſſunt, quantum in ſe eſt, tollat, diſcipuliſque ſuis vivam aliquam & plane cœleſtem, non vero trivialem & ſcholaſticis quæſtiunculis fœtam religionis chriſtianæ imaginem exhibeat, & præjudicia pietatis ſtudio nociva, & altiſſime adoleſcentum animis infixa, evellat. Quod ſi Theologus noſter pacificus inſuper ad degenerem eheu! quo vivimus Chriſtianiſmum, ad juventutis ſcholaſticæ & ſtudioſorum corruptionem, ad multitudinem eorum, qui ſegniter officiis eccleſiaſticis defunguntur, ad graſſantem ubique carnalem ſecuritatem, ad tantum numerum hominum religioni apertum bellum indicentium, animum ſerio convertit; ſi monſtra hæc debellare, veram pietatem & religionem tueri & vindicare, animosque a pravis erroribus & vitiis avocare ſerio in animum induxit, videt quantis & quam multis & gravibus laboribus ſibi ſit vacandum: cum igitur in finem a difficilibus nugis refutandis ſibi temperabit, neque in minutis erroribus, qui neminem ſpe ſalutis cœloque excludunt, revincendis tempus collocabit. Qui vero ſalutari hac religionis cognitione & fine deſtitutus eſt Theologus, in cognoſcendis & refellendis omnibus minutis opinionibus erit occupatus, errores etiam leves, magis eccle-

ſiæ

ſiæ & reipublicæ noxios eſſe clamabit, quam vero vitia; proptereaque ſe tradendæ ſanctiori diſciplinæ admotum credet, ut in quæſtionibus non gravibus tantum, ſed & leviſſimis enodandis tempus terat; ethicæ chriſtianæ capita vel rariſſime vel aliud agendo inculcabit, ſummamque voluptatem contra capiet, ſi omni data occaſione de minoris momenti rebus cum diſſentientibus diſputationum ſerram reciprocare poſſit. Quam grave vero ſit hoc malum, & quam ſit hæc agendi ratio genio religionis adverſa, pietatisque caſtæ progreſſui noxia, malo iterum verbis cl. *Conradi*, Theologi reformati Belgæ, qui quorumdam judicio omnium optime ſciunt in quo puritas reformatæ fidei conſiſtat, quam meis uti: *Cavendum* (inquit) *ſedulo eſt, ne quæſtiones mere problematicas, aut quasvis noſtrarum partium opiniones ac placita maxime communia, mox inter veritates ad ſalutem creditu prorſus neceſſarias referamus; ne, accuratiſſimum in his omnibus conſenſum intemperanti nimis rigore exigentes, errores ac hæreſes exitiales innocentibus adfricemus, eoque prætextu cœlo & eccleſia excludamus, quos ipſe Deus tanquam filios ſuos complectitur, quosque ipſe Chriſtus pro genuinis corporis ſui myſtici membris agnoſcit; imo cœlo & communione Dei excludamus, qui beatorum numero dudum adſcripti, forte de hodiernis controverſiis, deque articulis, quorum fides tanta nunc ſæpe ſeveritate requiritur, parum vel nihil intellexerunt. Cogitandum ſerio, quanta ſit temeritas, ſi nos homunculi tanquam creditu neceſſaria obtrudamus aliis, quæ ut talia neque ipſe Chriſtus Dominus, neque ejus ſpiritu ducti Apoſtoli a diſcipulis ſuis & eccleſiæ membris poſtularunt, minimosque errores circa ea, quæ liberæ opinationi ipſe Deus reliquit, fundamentales pronuntiemus. Recte & ad rem cel. J. A. Turretinus in orat. de Theologo veritatis & pacis ſtudioſo: Enimvero quinam nos ſumus, qui in eccleſia leges feramus, quas ipſe Chriſtus non poſuit? Quinam nos ſumus, qui eas quæſtiones ad fidei ſummam pertinere pronuntiemus, quas verbum Dei non pronuntiat? Quinam nos ſumus, qui ab iis rebus ſalutem æternam ſuſpendamus, a quibus eam Chriſtus non ſuſpendit? Quinam nos ſumus, qui a Chriſti communione arceamus, quos ab ea Chriſtus non arcet? Nonne unus eſt Doctor, nempe Chriſtus? cujus proinde definitionibus ac legibus ita ſtandum eſt, ut, qui ab eo non determinata, determinare audeat, legesque de iis ſancire, ac propterea alios damnare, is uſurpati Chriſti dominii, & exercitæ in fratres tyrannidis, notam effugere non poſſit.*

Digitized by Google

Quo quidem ſpectant eximia illa Apoſtoli noſtri effata: Tu quis es, qui alienum famulum condemnas? Is proprio Domino aut ſtat, aut cadit. Ita rurſus reformatus ille Theologus.

VII.

Sapiens & pacificus Theologiæ cultor, revelationis & pietatis amore incenſus, præſidiisque, quæ ad S. Litterarum interpretationem requiruntur, adjutus, ad legendas eas reverenter & ἀθὲς παθῶν accedit, conſultis antiquis pariter & recentioribus interpretibus, iis præſertim qui linguarum ſunt periti; ad hanc revelationis normam publice receptos religionis articulos exigens, deprehendet omnia ad ſalutem neceſſaria in S. Literis contineri, articulosque ab antiquiſſimis Chriſtianis dudum receptos & a Proteſtantibus admiſſos ibidem tradi; quædam vero ob antiquitatem, temporum & variarum circumſtantiarum diverſitatem, tuto ignorari, alia clariſſimis verbis vel per conſequentiam planam & perſpicuam exprimi, alia vero probabiliter erui poſſe. De his pro cognitionis modulo judicat, aliisque, qui non vident, quod ipſemet ſe cernere exiſtimat, non iraſcitur, nedum iis inſultat; firmiter perſuaſus, diſſentientem in quibusdam æque veritatis amore tactum eſſe, ac ſemetipſum; atque ita animus ejus ad modeſtiam, pacisque erga alios ſtudium incenditur. In hisce vero regulam *Auguſtini* ſequitur, qui ad *Hieronymum* epiſtola 19. ita loquitur: *Ego ſolis iis Scripturarum libris, qui jam canonici appellantur, didici hunc timorem honoremque deferre, ut nullum eorum auctorem ſcribendo aliquid erraſſe firmiſſime credam: alios autem ita lego, ut quantalibet ſanctitate doctrinaque prapolleant, non ideo verum putem, quia ipſi ita ſenſerunt, ſed quia mihi vel per illos auctores canonicos, vel probabili ratione, quod a vero non abhorrent, perſuadere potuerunt.* Hic vero frequentiſſime peccari a multis quotidie ſentias. Nimirum plerique, anticipatis opinionibus imbuti, ad lectionem Sacrarum Literarum accedunt, atque ubique deprehendunt opiniones, quas dudum amplexi ſunt, unum aliquem interpretem deoſculantur, cæteros alto ſupercilio contemnunt; ſi quis hic vel illic alium, quam ipſi vellent, ſenſum ſe reperire putat, clamores excitant, quaſi majore inſtructi eſſent ad verum inquirendum jure, quam alii. Quod ſi accedat δοκησισοφία quædam, non poterunt non inter fratres, uni etiam & eidem religioni addictos, contentiones graves oriri.

VIII.

VIII.

Pius ac pacificus religionis cultor, accuratæ & piæ S. Literarum lectioni intentus, omnibus ſubſcribit, quæ vel perſpicuis verbis, vel per legitimam conſequentiam ex S. Literis erui poſſunt, ſive illa ſint hiſtorici, ſive moralis, ſive dogmatici argumenti. Cum enim nonſolum de divina origine religionis chriſtianæ ſit perſuaſus, ſed & firmiter credat, hanc ipſam religionem iis libris contineri, qui S. Scripturæ nomine veniunt, non poteſt non omnibus tanquam divinis ſubſcribere, quæ inibi contineri manifeſte deprehendit: unde patet, vel ignorantia vel alios traducendi lubidine, quosdam aſſerere, pacificos Theologos pro lubitu articulos religionis admittere vel rejicere, aut perinde ipſis eſſe, quascunque vel ipſimet, vel alii de religione foveant ſententias, adeoque veri amore exiguo tactos eſſe; quaſi vero inter turpem indifferentiſmum & inter ineptum quoddam & moroſum ſtudium omnes minutas ſcholarum opiniones defendendi, & ob leviſſimum disſenſum quoslibet etiam doctiſſimos & religionis amantiſſimos allatrandi, nullum daretur plane medium. Nimirum his artibus utuntur quidam, quando aliis fucum facere, eosque contra cordatos & pacificos Theologos concitare volunt. Interim his non moveri debet pacificus Theologus; præſtat enim exemplum mitiſſimi Servatoris, qui pacificos beatos eſſe prædicavit, nihilque magis quam fraternum amorem ſuis diſcipulis injunxit, ſequi, quam rixatorum clamoribus adduci, ad ea facienda, quæ æquitati, genio religionis chriſtianæ & officio doctoris pii & pacifici contraria ſunt; inprimis ſi perpendat, quot mala cum infauſtis illis litibus ſint conjuncta. Idem pacificus Theologus non oſor eſt publicarum eccleſiæ ſuæ confeſſionum, in quibus præcipui religionis articuli omnibus repræſentantur; illæ enim non obſtant, quo minus eccleſia in tradendi modo, in ritibus, & in minutis & problematicis opinionibus vel admittendis vel non admittendis, ſibi aliquam ſemper ſervet libertatem. Totidem fere verbis hoc conteſtantur *venerandi confeſſionis helveticæ auctores*, quando in præfatione illi præmiſſa inter alia ſic loquuntur: *Tametſi vero* (inquiunt) *in diverſis eccleſiis quædam deprehenditur varietas in locutionibus & modis expoſitionis doctrinæ, in ritibus item & ceremoniis, eaque recepta pro eccleſiarum quarumlibet ratione, opportunitate & ædificatione, nunquam tamen ea materiam disſenſionibus & ſchiſmatibus viſa eſt ſuppeditare. Semper*

Digitized by Google

enim hac in parte Chriſti eccleſiæ uſæ ſunt libertate. Abunde piæ vetuſtati ſatis erat mutuus ille in præcipuis fidei dogmatibus, inque conſenſu orthodoxo, & charitate fraterna conſenſus. Ita pia illa Majorum noſtrorum declaratio ſonat, cujus utinam ſemper memores eſſemus!

IX.

Pacificus Theologus, accurato religionis examine inſtituto, mox videbit, articulos in religione chriſtiana contentos alios eſſe majoris, alios minoris momenti, quosdam errores primaria capita religionis hujus convellere, alios plane non attingere fundamenta fidei; ſed cum vera pietate & fide in Jeſum Chriſtum, quæ unica ſalutis noſtræ anchora eſt, facile conſiſtere poſſe. Hæc omnium Theologorum reformatorum ſententia eſt, communi conſenſu recepta. Ut igitur hoc diſcrimen nunquam ex oculis dimittat, omnem impendit curam pacificus Theologus. Eum in finem non ſolum omnem ingenii vim & aciem intendit, ut graviſſima religionis capita ipſe perſpecta habeat; ſed & ut eadem altiſſime animis ſuorum auditorum infigat, nulli operæ vel labori parcit. Hoc fine diſſentientium & graviter errantium opiniones ſincere & candide repræſentat, & eos firmiſſimis argumentis impugnat. Leviores quidem errores non probat Theologus pacificus, interim imbecillitatis humanæ & fraternitatis chriſtianæ memor, fratri in minoris momenti rebus ſua opinione erranti non inſultat, aut propterea clamores & rixas excitat; quod enim ſibi jure fieri depoſcit, idem etiam erga alios præſtandum eſſe firmiter eſt perſuaſus. Contentioſus vero Theologus diſtinctionem illam, utpote evidentiſſimam, non negat quidem, interim cum ad rem deventum eſt, errores, qui celeberrimis, orthodoxiſſimis, & religionis gnariſſimis, leviores videntur, ita exaggerat, ut jurares, eum diſcrimen hoc non admittere. Non minus enim clamat & paratragœdiatur, ubi de minoris momenti articulis agitur, quam ubi de vindicandis maximi momenti capitibus & refellendis graviſſimis erroribus quæſtio eſt. Atque hoc effecit, & adhuc in cauſſa eſt, ut nonſolum cordatiſſimis & religioſiſſimis viris graves illatæ ſint injuriæ, vitaque illis acerba reddita ſit; ſed & nimius ille, & ineptus rigor, multos cætera acutos & non malos viros eo deduxit, ut audito duntaxat controverſiarum, earum etiam,

quarum

quarum momenta cognoſcere deberent, nomine exhorreſcant, & eas inter inanes Theologorum rixas referant.

X.

Pacificus Theologus, omni rixandi lubidine deſtitutus licet, in pace de bello cogitat, haud neſcius fieri vix poſſe, ut qui pacem amet, a turbulentis ingeniis in pulvere ſcholaſtico educatis, non laceſſatur. Ad certamina vero cum disſentientibus incunda nonniſi invitus, & ſuprema urgente neceſſitate coactus accedit; novit enim, quanta ut plurimum cum iis ſint conjuncta mala. Quemadmodum enim in juſtiſſimo etiam bello impediri tamen non poteſt, quo minus multa æquitati, juſtitiæ, imo humanitati contraria a ducibus & militibus committantur, ita pariter idem dicendum de certaminibus theologicis. Ambitio enim, ira, vincendi cupiditas, ſuſpiciones, inclareſcendi & eruditionem oſtentandi ſtudium, ſæpe etiam viros optimos impediunt, quo minus tuendæ veritati & revincendo errori unice ſint intenti. Qui vero genuina hac religionis idea deſtituuntur, & cerebrum innumeris quæſtionibus ſcholaſticis repletum habent, incredibili ſtudio cum quibusvis, & de quibusvis rebus, certandi ardent, & tum demum ſe officio Doctoris publici rite ſe defunctos putant, ſi bellicoſi audiant Theologi. Hoc unum vero obtinent, ut inter Doctores umbraticos referantur, a ſapientibus explodantur, ſcriptaque illa eriſtica tineis & blattis, & ſi quid vilius iſtis, tradantur. Interim non cogitant ſcholaſtici illi athletæ, quam ſæpe graviter contra amorem proximi, qui tamen ad eſſentiam chriſtianæ pietatis pertinet, peccaverint, quam multos pietate & eruditione eminentes offenderint, & inepto ſuo zelo religionem in contemtum adduxerint.

XI.

Theologus pacificus, ubi neceſſario ad certamen deveniendum eſt, ante omnia ſedulam navat operam, ut accuratam quæſtionis, de qua agitur, habeat notitiam; ut errorem ſincere & cordate repræſentet, argumentis, argumentis inquam non convitiis impugnet, nihilque adverſario imputet, quod ab opinione ipſius eſt alienum. Quemadmodum enim in genere officium Theologi eſt, ut accuratam, (neque enim hic de minutis quæſtiunculis controverſis, quarum millenæ ſunt, agitur) graviſſimarum controverſiarum habeat

 notitiam;

Digitized by Google

notitiam; ita prudentiæ leges inprimis depoſcunt, ut ejus potiſſimum quæſtionis, de qua lis intercedit, plenam habeat cognitionem; hac enim ſi careret, in logomachias incideret, & minus ad rem facientia ſine neceſſitate urgeret. Contentioſus contra Theologus in ſinu gaudet, ſi æquivocationibus uti, & ſtatum controverſiarum ancipitem reddere poteſt; ita enim elabendi rima ſemper patet; errores in majus extollet, ex muſca elephantem faciet, argumenta inepta & plumbea contra hoſtem ſatis ponderoſa ſibi videbuntur; ad adverſarium ſuum exoſum reddendum omnia argumenta ab invidia petita, quæ viris eruditis ſatis perſpecta ſunt, ſtudioſe conquiret, tantiſque omnia involvet tenebris, ut vix tandem, de qua re agatur, cognoſcere poſſis; nimirum inſtar *Caci Virgiliani:*

> *Faucibus ingentem fumum, (mirabile dictu)*
> *evomit, involvitque domum caligine cæca,*
> *proſpectum eripiens oculis; glomeratque ſub antro*
> *fumiferam noctem commiſſis igne tenebris.*

XII.

Pacificus Theologus controverſias examinaturus, vel errores debellaturus, ad hoc potiſſimum animum advertit, ut nimirum videat, utrum error aliquis momentoſis veritatibus & pietatis ſtudio officiat, nec ne. Ubi videt errorem mere eſſe theoreticum, nulli veritati ponderoſæ contrarium, nec eum impedire, quo minus errans omnibus pietatis officiis defungi rite poſſit, a refutatione illius aut abſtinet, aut ſi quid de eo, pro officio ſuo, monendum eſt, breviter, & vel aliud agendo, mollibus utens verbis, redarguit; ubi vero per errorem pietatem manifeſtiſſime lædi ſentit, hic vero Theologus pacificus zelum ſuum pro gloria divina oſtendit, eum rationibus graviſſimis impugnat, & quantum in ſe eſt, radicitus ex animis errantium evellere nititur. Contra æquiſſimam illam regulam paſſim a Theologis peccari triſtis eheu docet experientia! Sunt qui leviſſimas opiniunculas, nullum pietati veræ detrimentum allaturas, ſtrenue tamen impugnandas eſſe putant; hi ad turbas excitandas nati eſſe videntur, & vel in ſomno de diſſentientibus debellandis cogitant. Hinc ſæpe in academiis rixarum omnia plena ſunt,

Digitized by Google

ſunt, & de bellis fratrum in omnibus circulis ſermo eſt. Quamprimum novus aliquis Profeſſor munus ſuum incipit, & in re non magni momenti a collegis ſuis diſſentit, non deſunt qui ſtrenue illam opinionem impugnent, collegam lacerent, & ſæpe in concionibus publicis, ubi omnia nonniſi pietatem & pacem ſpirare deberent, tragicos clamores excitant. Iidem tamen ſimul, ubi vitia graſſantia ſolide impugnanda eſſent, tepidi valde ſunt, imo ſæpe errores practicos, longa annorum ſerie molitos, ne digito quidem tangunt. Qua agendi ratione nonſolum fraternus amor minuitur, vel tollitur plane; ſed & animi auditorum, conſpiratis factionum partibus, diſtrahuntur, & ſæpe per omnem vitam pro leviſſima opinione defendenda acerrime decertant.

XIII.

Pacificus Theologus errorum gravium poſtulatus, atque adeo ad legitimam defenſionem inſtituendam adactus, non tam id agit, ut adverſarium ſuum exoſum reddat, aut ut omnes ejus ratiunculas, phraſes & verba vellicet; ſed ut argumentum ipſum, de quo diſceptatio orta eſt, in plena luce collocet, accuſationem graviſſimis argumentis diluat, & hoſti erroris cauſam commonſtret. Hoc facto haud facile ad iteratam apologiam progreditur, inprimis ubi videt adverſarium nonniſi conquiſitis undique conſequentiarum ambagibus id agere, ut diſſentientis nomini, famæ & exiſtimationi detrahat: nonſolum enim reſpondendo tempus pretioſiſſimum & gravioribus negotiis conſecratum male collocatur, animus magis ac magis exacerbatur, vera mentis tranquillitas turbatur, officia ſanctiſſima mutui amoris negliguntur; ſed & ut plurimum nihil proficitur. Bachæ bachanti ſi velis adverſari, ex inſana reddes inſaniorem: ſolent enim ejuſmodi homines irarum fluctibus æſtuantes, quicquid in buccam venit tandem effutire, & in protractione litis ſpem certam victoriæ ponere. Et quot quæſo volumina eriſtica a viris cœtera doctiſſimis, *Eraſmo*, *Arnoldo*, *Grotio*, *Salmaſio*, *Calixto*, aliiſque pluribus edita ſunt, quæ omitti potuiſſent, tempusque longe utilioribus laboribus conſecrari. Rectius iteratæ illæ vitilitigationes contemnuntur, quam refutantur. Illuſtris *Tillotſonius*, Theologus ſapientiſſimus & pacis ſacræ amantiſſimus, non quidem nobili, ſed honeſta tamen familia natus, cum ad ſummam

dignitatem,

dignitatem, nimirum ad *Archiepiſcopatum Cantuarienſem*, ob inſignia in religionem & rempublicam merita evectus eſſet, a variis Theologaſtris variorum errorum poſtulatus eſt, quod receptam Theologiam tradendi methodum & artem concionandi a ſcoriis & abuſibus purgare & liberare tentaſſet, apologiam edidit luculentiſſimam, in qua ſolide, egregie, & intrepide, innocentiam ſuam vindicavit, quod ſcriptum eruditiſſimis & a partium ſtudio alienis ita placuit, ut poſthac magnifice de religione ipſius, & peritia theologica ſentirent. Clamoſis vero poſthac Doctorculis nil repoſuit; ſed faſciculum libellorum calumniis contra eum ſparſis plenum, cui hæc verba inſcripſit: *Pater ignoſce illis, neſciunt enim quid faciant*: proxime ante mortem flammis tradi curavit. (*)

XIV.

Theologus pacificus fratres in quibuſdam a ſe diſſentientes, penes principes patriæ viros atro carbone notare, & eorum virtutibus detrahere non ſolet, multo minus errores eorum in majus extollit; ſed potius de iis, quantum æquitas ſuadet, benigne judicat, & ſi quæ malo animo in ſinum tantorum virorum delata ſunt, ea iis eximere, virtuteſque eorum contra commendare ſolet. Hoc nonſolum depoſcunt leges humanitatis & diſciplinæ chriſtianæ genius, ſed inprimis vinculum fraternitatis, quod inter Miniſtros Evangelii Jeſu Chriſti intercedit, id poſtulat: novit enim Theologus pacificus, nil magis ad ſinceram amicitiam confirmandam, remque ſacram promovendam facere, quam virorum doctrina & pietate eminentium conſenſum: nihil vero magis tranquillitatis publicæ & communis rei ſacræ ſaluti obeſſe, quam mutuas lites, ſuſpiciones, & contentiones eorum, qui eadem ſacra ſequuntur. Idem pacificus Theologus, ortis certaminibus theologicis & philoſophicis, cauſam non ad principes rerum publicarum & ad imperantes defert, ſi alia ratione ſibi conſulere poteſt: præterquam enim, quod principes gravioribus curis diſtricti ſint, quam ut ſubtilioribus quæſtionibus theologicis & philoſophicis diſcutiendis vacare poſſint; ſæpe ita agendo evenire ſolet, & accidiſſe experientia teſtatur,

(*) Vide vitam magni viri a Burneto conſcriptum, & primo tomo voluminum ſacrorum præmiſſam.

ſtatur, ut non minus errori quam veritati patrocinium ſit datum, & pro mutatione & opinione imperantium immutabilis veritas in diſcrimen fuerit adducta. Quid illuſtri Philoſopho Chr. Wolfio obtigerit ante aliquot annos, in vulgus notum eſt.

Ita legi in biographia *Reinbekii*, Theologi præſtantiſſimi τε νυν ἐν Ἁγιοις, eum cum meletemata cl. *Wolfii* diligenter legeret, nihilque, quod tam acri cenſura dignum eſſet, reperiret, imo pleraque aſſenſu ſuo digna judicaſſet, eoque nomine a clamoſis quibuſdam doctorculis impeteretur, & graviter accuſaretur, ſæpe propterea querelas in ſinum amicorum ſuorum depoſuiſſe, atque quod innocenti vitam redderent acerbam doluiſſe. Cum vero amici conſilium dediſſent, ut ad regis aures deferrentur acerbæ calumniæ, eum enim homines illos ita compeſciturum eſſe, ut poſthac altiſſimum ſint ſervaturi ſilentium, ita reſpondiſſe fertur: huic veſtro amici conſilio non aſſurgo; non enim veritas auctoritate, minis & pœnis, ſed potius amicabili virorum doctorum examine eſt diſcutienda, & facile ita fieri poſſet, ut, quæ eſt ingeniorum humanorum varietas & mutabilitas, iiſdem artibus errores pariter & veritates æqualem eſſent expertura ſortem.

X V.

Pacificus Theologus variorum errorum, ſed falſo poſtulatus, calumniiſque proſciſſus, ignoſcit tamen demonſtrata & detecta ſua innocentia accuſatoribus, & ad omnia officia hoſtibus, quantum in ſe eſt, præſtanda paratum ſe exhibet, imo etiam Deum orat, ut ſi malitia ipſum offenderunt, ipſis peccata remittat. Ipſemet vero, quantum accuſationis natura permittit, ſibi perſuadet, calumnias contra ipſum ſparſas, ignorantiæ potius, præcipitantiæ & fervori, quam vero deliberatæ malitiæ deberi Ubi vero videt homines, quibuſcum lis interceſſit, inani ſuperbia tumere, vera ſapientia deſtitui, ſcientiarum verum guſtum non habere, incredibili ſtudio neſcio quam inſolitam orthodoxiæ famam adfectare, omnes novas opiniunculas, leves licet & nullius momenti, tanquam errores impugnare, & extollere, eos permittit ſuo genio, ſociiſque ejuſdem metalli.

Digitized by Google

Idem Theologus pacificus, quando videt inter fratres clandeſtinas lites & ſtudia partium gliſcere, non ſolum omnem operam navat, ne in incendium erumpat latens diſcordiarum ignis, ſed & ut animos diffidentia & clandeſtinis diſcordiis diſtractos componat, litium fontes detegat, & ad ſinceram animorum conjunctionem reducat. Quod ſi vero in nervum erupit latens malum, quantum in ſe eſt, efficit, ne illud latius ſerpat, probe ſciens, quantum & quam noxium ſit odium theologicum, & quantum detrimenti eccleſiæ adferant fratrum infauſta certamina, qui dum exemplaria viva eſſe deberent pietatis, concordiæ & amoris, ſeſe mutuo ſæpe lacerant, & ne quidem hominum, nedum Chriſtianorum officiis ita defunguntur. Altiſſime Theologus pacificus cordi infixum habet illud Soteris: *In eo, in eo* (audite quæſo quotquot hic adeſtis fratres) *cognoſcent omnes, vos meos eſſe diſcipulos, ſi mutuo vos amore proſequimini.*

XVI.

Cum fieri non poſſit ut Theologus pacificus, in hoc feraci diſputationum ſeculo, abſque oſoribus vivat, mature conſtituit non quibuslibet de ſe ſparſis calumniis aures præbere; ſed animum contra eas obfirmat, & in ſincero conſcientiæ teſtimonio firmiſſimum præſidium quærit, præſertim ubi videt, viros ſolida eruditione & pietate eminentes, concives & exteros de innocentia ſua eſſe perſuaſos, idque publicis ſcriptis conteſtari. Hoc niſi faceret, vitam hanc per ſe miſeram ſibi redderet acerbiſſimam, & amitteret illam ſuaviſſimam ἀταραξίαν, quæ inter bona hujus vitæ non poſtremum occupat locum.

XVII.

Theologus inſuper pacificus operam potius navat, ut indies magis in veritatis & pietatis ſtudio creſcat, aliosque ad eamdem calcandam viam inducat potius, quam ut in omnibus minutis quæſtionibus cognoſcendis & revincendis tempus conſumat. Novit
„ illud Apoſtoli: „ Si & hominum loquar & angelorum linguis,
„ neque caritate ſim præditus, ſum æs reſonans aut cymbalum tin-
„ niens. Et ſi tantum divinationis habeam, ut omnia arcana ſcien-
„ tiamque omnem teneam, ſi adeo omni fide ſim præditus, ut vel

„ montes

„ montes transmoveam, & tamen caritate non ſim præditus, nihil ſum. Et ſi omnes meas facultates in liberalitatem erogem, & „ ſi vel meum corpus comburendum tradam, & tamen caritate non „ ſim præditus, nihil proficio. „ Et profecto ſi quis Theologus nonſolum præteritas & præſentes, ſed & futuras controverſas quæſtiones in numerato haberet, Dei vero & proximi amore deſtitueretur, non obſtante omni ſua cognitione theologiæ polemicæ, ne quidem guttulam veræ & ſalutaris lætitiæ in mortis articulo conſtitutus exinde perciperet. Quod ſi Theologus pacificus, virtutibus hiſce, quas expoſuimus, ornatus eſt, & ad æquiſſimas illas & vere chriſtianas regulas vitam ſuam componit, neque tamen impedire poteſt, quo minus injuriis variis & calumniis obnoxius ſit, fatale exitium corde durato fert, donec fortunam criminis ſui pudeat, ipſeque ex his litium & contentionum ſedibus eductus, ad cœleſtem illam, ubi alma pax & ardentiſſimus amor regnat, academiam transferatur.

Ut denique Theologus pacificus in hoc ſuo ſtudio magis magiſque confirmetur, utque ad ea ſemper quæ in theologia præcipua ſunt attendat, & auditoribus ſuis nonniſi ſcitu neceſſaria & utiliſſima proponat, ſæpe ſibi in memoriam revocare debet ſtatum hominis pii, Theologi inprimis, mox ad plures abituri, curaſque quibus tunc temporis ejuſmodi homo vacat. Profecto tum temporis ad pauciſſima illa redigitur totius ille theologicæ ſcientiæ apparatus, diſpalleſcunt omnes illæ minutæ controverſiæ, de quibus junior & viribus valentior quammaxime ſolicitus fuerat: hoc unum quæritur, utrum certam & immotam habeat beatæ immortalitatis ſpem & fiduciam, per infinitum λυτρον Soteris ſui obtinendam; non quærit utrum numerus electorum parvus ſit vel magnus; quis ordo decretorum divinorum; utrum pro multis an omnibus Chriſtus mortuus ſit nec ne; ut de multis aliis quæſtionibus in ſyſtematibus tradi ſolitis nil dicam; ſed hoc unum, utrum ipſemet ex eorum numero ſit, qui mox ſufficienti fiducia innixus ad beatorum migrare poſſit ſedes. De his ubi ſanus & incolumis frequentius cogitat, non poteſt non eo adduci, ut nonniſi gravia, utilia & momentoſiſſima ſuis auditoribus proponat, & reſecet omnes quæſtiones inutiles, ad lites potius ſerendas quam ad

Digitized by Google

perficiendam mentem aliquid conferentes, ſemper memor illius: Hoc age. *

Atque ita vobis A. O. O. H. veram & nativam, quantum quidem ob brevitatem temporis licuit, Theologi pacifici imaginem delineavi. Aut omnia me fallunt, aut talis eſt hic Icon, qui amorem omnium, quotquot ſolidum & pulchrum ab inani diſcernere valent, ſibi conciliare poſſit. Neque adeo opus eſſe puto, ut pluribus oſtendam, quantum ejuſmodi Theologus ad paçem rerumpublicarum & eccleſiarum ſtabiliendam, alendam & confirmandam facere poſſit. Quis enim non videt, Doctorem publicum his virtutibus ornatum animos auditorum ad veram ſapientiam inducturum, & a pravis affectibus retracturum? Apertum ſimul eſt, quantorum malorum auctores ſint Theologi contentioſi, per hos enim rixæ & contentiones excitantur, vinculum amicitiæ, quod inter utriuſque ordinis eccleſiaſtici & politici viros intercedere deberet, laxatur, imo ſæpe ob maturam illam diffidentiam optimorum conſiliorum curſus ſufflaminatur, fraternaque animorum conjunctio tollitur. Ubi vero ſapienter & pacifice religionis negotia tractantur, & ineptus zelus abeſt; ubi gravia & momentoſa a levibus probe diſtinguuntur, riteque ſemper expenditur, quantum error pietatis ſtudio officere, vel non officere poſſit; ubi fratres in quibuſdam diſſentientes ad mutuam tolerantiam revocantur, nonſolum pacata eſt reſpublica, concors eccleſia, ſumma inter Proceres utriuſque ordinis conſenſio, & ad eruditionem & pietatem alendam & promovendam maxima animorum propenſio & conſpiratio; ſed & ipſæ literæ florebunt, atque ita in his terris tenuem aliquam imaginem cœleſtis illius eccleſiæ, quæ in cœlis locum habebit, cernere dabitur

Ad vos igitur venio, Fratres atque Collegæ reverendiſſimi atque doctiſſimi; vos vel me tacente noſtis, nihil magis ſaluti eccleſiæ & ſcholæ prodeſſe poſſe, quam prudentem conſenſionem in iis, quæ ad veram felicitatem internam & externam conferre poſſunt.

(*) Adde vitam Buxtorfii, a cl. Werenfelſio ſcriptam, in qua cur cl. vir profeſſionem theologicam recuſarit, rationem a nimia ſui diffidentia adfert.

ſunt. Ad hanc conſenſionem obtinendam nonniſi prudentia & ardenti pacis ſtudio opus eſt. Hoc ſtudio ſi animati eſtis, nullus inter nos orietur rancor, lites nullæ & contentiones locum habebunt; ſed erit mutua in neceſſariis unitas, in non neceſſariis libertas, in omnibus vero charitas. Ad hoc pacis ſtudium quærendum, alendum & proſequendum non tantum æquitas, prudentia & charitas, ſed & religionis chriſtianæ genius, exemplum Soteris noſtri & Apoſtolorum, & tot præclara ab iiſdem prolata fraterni amoris encomia, potiſſimum commovere debent. Vix verborum ſatis invenerunt Apoſtolus Paulus & Johannes in hac virtute commendanda. Hæc enim fratres in levioribus paululum a ſe invicem diſſentientes glutine quodam ita conſtringit & jungit, ut non obſtante qualicunque opinionum diverſitate, in ſanctæ pacis & amoris oſcula ruant. Nulla unquam eccleſia militans, florentiſſima licet, in omnibus minutis opinionibus conſpirabat, neque quo minus id fiat per rerum naturam fieri poteſt. Si quis Majorum noſtrorum, virorum excellentiſſimorum, *Zwinglii*, *Calvini*, *Bullingeri*, *Pellicani*, *Bibliandri*, *Bezæ*, *Oecolampadii*, & his ſimilium ſcripta evolvit, deprehendet, eos in variis argumentis, v. gr. de origine punctorum hebraicorum, de auctoritate 70. viralis verſionis, de limitibus providentiæ divinæ circa ſalutem hominum, de horum vel illorum S. Scripturæ locorum interpretatione, non omnes idem ſenſiſſe, & tamen, teſte M. *Hottingero* patre, tanta erat tum temporis eccleſiæ tigurinæ doctorum animorum conſenſio & fraterna charitas, quanta in eccleſia militante obtineri poteſt. Quidni & nos hoc præſtemus, Fratres in Chriſto colendiſſimi? ab eccleſia romana diſceſſimus, imo diſcedere debuimus, non ob leves ſpeculationes, ob ſubtiles opiniones & acceſſorias quaſdam controverſias, de quibus jam inter Proteſtantes quædam diſſenſio eſt; ſed ob errores exitiales, ſuperſtitionem anilem, idololatriam deteſtandam, ob ſublatam libertatem conſcientiæ, & intolerandam tyrannidem romanorum pontificum. Atqui jam in libertatem aſſerti ſumus, omniaque ſcitu neceſſaria religionis capita unanimi conſenſu profitemur & tuemur. Cur ergo tam infelices eſſemus, ut propter levem aliquem diſſenſum, fraterni amoris & pacis vinculum rumperemus? Quod ſi rei ipſius æquitas atque neceſſitas, Chriſti & Apoſtolorum præcepta & exempla, quoſdam ad pacis ſtudium adducere

Digitized by Google

non valent; eos vel ſolius prudentiæ leges commovere deberent. Noſtis enim eos, qui ordini ſacro male cupiunt, in ſinu ridere, & ſingulari voluptate perfundi, quoties vident Sacrorum Miniſtros in partes ſciſſos, litibus atque contentionibus diſtineri; tum enim ſe obtinuiſſe putant, quod optarunt. Horumne in gratiam ſtudium pacis & fraternæ charitatis abjiciemus? Et licet educatione, ingenio, inſtitutione, lectione & eruditione diſcrepemus, ſufficit, quod in iis omnibus, quæ ad ſalutarem fidem & pietatem requiruntur, conveniamus. Quod ſi qui ſint, qui incredibili diſputandi lubidine ardent, ſingularique zelo pro veritatibus quibuſvis, etiam minimi momenti, tuendis animati ſunt, & ſingulari ſeſe inſtructos præ cæteris eruditione eſſe putant, en habent illi hoſtes apertos & audaces, quos adoriri poſſunt.

Dantur enim in cœtibus Proteſtantium eheu! tales, qui religionem albis dentibus rident; ſunt profani, qui nullo vel exiguo religionis tacti ſunt amore; ſunt quibus perinde eſt, quamcunque tueantur religionem; ſunt qui religionis revelatæ fundamenta concutiant; ſunt qui in omnium ſcelerum pravitate verſentur; ſunt denique hypocritarum & degenerum Chriſtianorum ingentia agmina. Hos adoriantur viri illi ad diſputandum nati; ſcilicet: hic ingenii & eruditionis ſuæ excellentiam monſtrent; hic zelum ſuum exerceant; hic peritiam theologiæ ſuæ polemicæ oſtendant; adverſus fratres vero, communi religionis vinculo devinctos, parata non tollant cornua, illiſque acerbam reddant vitam; ſed ſpiritu pacis & amoris animati, quicquid ad ſalutarem concordiam ſervandam & alendam facere aliquid poteſt, potius conferant. Hoc ſi fecerint, florebit eruditio, caput tollet veri nominis pietas, & pacata erit eccleſia.

Tandem ad vos ſeſe convertit oratio mea, ſuaviſſimi optimarum litterarum ſtudioſi. Noſtis vos omnes, me publice & privatim id agere, ut ſanctiſſima religionis capita rite proponam & probem, errorum fontes detegam, eoſque pro viribus impugnem. Noſtis me nonſolum craſſos & pietati inimicos errores, ſed & impietatem & ſcelera adoriri, omnique animi contentione id agere, ut vera eruditio & maſcula pietas animos veſtros totos occupent; ſcitis, me

me ſingulari hora graviſſima Paſtorum officia explicare & inſinuare. Centies me audiviſtis ingeminantem, V. D. Miniſtrum, quantacunque litterarum cognitione inſtructum, ſine pietate tamen merum hiſtrionem eſſe, & non tantum ſibi æternum exitium attrahere, ſed & gregem curæ ſuæ concreditum exemplo ſuo ad impietatem devocare. Hæc omnia non ignoratis chariſſimi auditores. At & hoc vobis perſpectum eſt, me animos veſtros a φιλαυτίᾳ, quæ fœcundiſſima rixarum & contentionum mater eſt, quantum poſſum, revocare, & contra ad concordiam & ad fraternum amorem inflammare, cumque in finem probe vobis inculcare, quid in religionis negotio ponderoſum, grave, & ad ingenerandam maſculam pietatem faciens; quid contra leve & parum profuturum ſit. Ex hiſtoria eccleſiaſtica ſubinde exemplorum inductione oſtendo vobis, quantum malorum eccleſiis intulerint ſuperba & diſputacia ingenia. Hæc omnia cum ſciatis, quid reſtat O MEI, quam ut generoſo impetu incitati, ad ſtudia ſacra rite tractanda animos adjiciatis, & non tantum eruditione, ſed & pietate, modeſtiâ & pacis ſtudio eluceatis. Præſunt vobis duo Theologi, (ut de cl. aliarum diſciplinarum Profeſſoribus nil dicam) concordes nonſolum inter ſe & pacis ſtudioſi, ſed & tales, qui ut hanc virtutem animis veſtris inſinuent, omnem curam adhibent. Oſtendite tandem hæc noſtra monita vim in animós veſtros habuiſſe: ego certe ſatis me vixiſſe arbitrabor & officio Theologi defunctum, ſi aliquot duntaxat nactus fuero diſcipulos, non tantum eruditionis, ſed & pietatis & concordiæ ſtudio incenſos. Hi enim ſuo tempore propugnaculi loco eſſe poſſunt adverſus ſuperbos & ridiculos diſputatores & zelotas, qui ex puſtulis ulcera facere, & in media pace claſſicum canere volunt. His auxiliis & defenſoribus veritatis opus eſt, ubi inter fratres lites oriri ſolent. Faxit vero Deus, propter cruentum unigeniti ſui Filii ſacrificium, ut non modo ea, quæ de pacifico Theologo dixi, ore profitear, ſed & moribus exprimam, præſertim in iis, quæ ad manſuetudinem & patientiam chriſtianam pertinent. Omnes ſimul boni viri, paciſque ac veritatis amantes toto animo

Deum precemur, det gregi lucem
Hic quanta ſat eſt: hac det eſſe contentum.

Det

Digitized by Google

Det non loquentes ſua reperta Doctores.
Det non ſonantes ſemper omnium linguas:
Aut corda ſaltem: præpotente vi flammæ
Caliginoſas litium fuget ſordes.
Ut ſpiret unum tota civitas Chriſti,
Vitamque terris adprobet; fidem cælo.

D I X I.

Digitized by Google

ORATIO

SISTENS

IMAGINEM THEOLOGI CONTENTIOSI.

QUamprimum perorandi vices ad me devolutas eſſe ex Venerabili noſtro Antiſtite percepi, morem ipſi, ut par eſt, geſturus, ſine ulteriore anxia deliberatione cogitare occepi, quodnam potiſſimum argumentum, dignum tanta nobiliſſimorum & eruditiſſimorum virorum corona, meoque conveniens muneri pertractandum mihi ſumerem. Memor autem probe eram, nec incertis indiciis perſuaſus, plerosque auditores, cum ultima vice oratoris publici officio defungerer, atque imaginem Theologi pacifici animis auditorum repræſentaſſem, benevole mea dicta excepiſſe, & vel invitos in amorem Theologorum pacificorum raptos fuiſſe. Dandam igitur mihi operam eſſe exiſtimavi, ut hac oratione probarem, eos non ſine ratione ita judicaſſe, & album calculum meæ ſententiæ adjeciſſe. Exiſtimavi autem, me non melius ſcopum, quem intendo, obtenturum, quam ſi canonem logicorum, (*oppoſita juxta ſe poſita magis eluceſcunt*) ſequens, vobis ob oculos ponerem fœdam imaginem Theologorum contentioſorum, illicitarumque artium & ſtudiorum, quibus ad alios denigrandos, eccleſiam & rempublicam turbandam, innumeraque mala in ſocietate civili excitanda utuntur, detegerem. Neque ego dubito, quin auditores mei, ſi non omnes, ſaltem plerique, non ſolum vacivas aures mihi præbituri; ſed & pravos mores & nocituras artes horum hominum improbaturi, imo deteſtaturi ſint. Atque hunc adfectum in animis veſtris eo confidentius excitatum iri credo, quando ad animos veſtros revocatis, quæ hodienum in tanta litterarum luce in ipſa Gallia, excellentiſſimorum ingeniorum fœcunda matre, ut de

Digitized by Google

de Hungaria, aliiſque Europæ provinciis adverſus Reformatos perpetrantur ſcelera, non religioni tantum, ſed humanitati omni contraria, idque ſub nomine neſcio cujus pietatis & orthodoxiæ eheu fieri ſolent, expenditis. Contentioſis certe illis, ſive Monachis ſive Theologaſtris, omnia illa mala, ſive crimina, quæ cum perſecutionibus conjuncta eſſe ſolent, adſcribenda ſunt.

Cum vero argumentum ipſum ita comparatum ſit, ut mihi ampliſſimam diſſerendi copiam ſubminiſtret, arctis vero temporis cancellis nos incluſos eſſe ſciam, ſumma tantum rerum veſtigia ſequar, adducturus præcipua duntaxat capita, quæ ad delineandam imaginem contentioſorum Theologorum facere poſſe exiſtimavero. Antequam vero rem ipſam aggrediar, duo antea monenda eſſe puto. *Primum* eſt: me in hac oratione imaginem quidem Theologorum contentioſorum repræſentaturum, at ita tamen, ut de vitii ipſius, quo laborant, fœditate potius ſim futurus ſolicitus, quam ut multorum recentium cumprimis exemplorum inductione dicta mea ſim confirmaturus. Cum enim res ipſa per ſe manifeſta ſatis ſit, cur ex antiqua pariter & recentiore hiſtoria eccleſiaſtica ingentem teſtium numerum adferam, inprimis cum mihi probe perſpectum ſit, homines qui hoc morbo laborant irritabiles valde eſſe, cauſam video nullam. Quod ſi qui ſint in ordine noſtro, qui, quod commune eſt multis Theologis & V. D. Miniſtris, in ſe dictum putent, ſtulte nudabunt animi conſcientiam; hisce nihilominus me excuſatum eſſe volo, quia animus eſt dicere de vitiis, parcere perſonis. Interim ego cauſſam non video, cur de hoc argumento publice verba facere Theologo non conveniat. Cum enim contentioſi Theologi præter & contra ſacratiſſima conſcientiæ jura licentiam ſibi ſumant, optimos ſæpe & innocentiſſimos viros vel leviter duntaxat errantes perſtringendi, vitamque ipſis acerbam reddendi, nemo cordatis viris vitio vertere poteſt, ſi fraudulentas, rationi pariter & Evangelio J. Chriſti contrarias artes, quibus utuntur, & quæ innumera mala rebuspublicis & eccleſiis omni tempore intulerunt, in apricum producant. Habemus, quibus cauſam noſtram tueamur, duces divinos pariter & humanos. Paulus certe, qui Timotheum ſuum monuit, quid in munere ſuo, quo defuncturus erat, præſtandum atque cavendum ſit, omnibus futuris V. D. Mi-

niſtris

Digitized by Google

niſtris, regulam quam ſequantur, religioſe præſcripſit, dicens: *Juveniles cupiditates fuge; juſtitiam, fidem, caritatem, pacem una cum iis, qui Dominum ſincero animo invocant, perſequere. Stultas & indoctas quæſtiones declina, quippe quæ, ut ſcio, pugnas gignant. Quum Domini ſervus pugnare non debeat, ſed erga omnes mitis eſſe, ad docendum accommodatus, injuriæ patiens, cum manſuetudine erudiens diſſentientes, ſi forte, Deo eos ad frugem revocante, verum agnoſcant, ad ſeque redeant.* Inter Doctores vero publicos magnus ſemper fuit eorum numerus, qui data opera vitium, quod oppugnamus, perſtrinxerunt. Duorum tantum dignitate & eruditione eminentium, quique adhuc florent, & de eccleſia pariter & republica litteraria amplificanda ſoliciti ſunt, mentionem faciam. Prior eſt Ch. M. *Pfaffius*, Theologus celeberrimus & Academiæ Tübingenſis Cancellarius digniſſimus; hic ſingulari edito libello de præjudiciis Theologorum, maliſque, quibus aliquando adverſus diſſentientes utuntur artibus, candide & cordate egit. Poſterior eſt J. L. *Moshemius*, Theologus Academiæ Göttingenſis famigeratiſſimus, Cancellarius itidem hujus Muſarum ſedis nobiliſſimus, editis tribus ad citata Pauli ad Timotheum loca, de Theologo non contentioſo, diſſertationibus. Et profecto cordatus quiſque & prudens Theologus ſedata mente mala, quæ per contentioſos ſacrarum Miniſtros in rebuspublicis & eccleſiis omni tempore excitata ſunt, perpendens, neceſſitatem ſibi impoſitam eſſe exiſtimabit, auditores ſuos & futuros V. D. Miniſtros contra exitialem hunc morbum præmuniendi, atque meliora conſilia commendandi. Vident enim, qua ſunt perſpicacitate, viri ſapientes & cordati, infinitis quæſtionibus orbem chriſtianum omni tempore agitatum fuiſſe, partim inficetis & utilitate vacuis, partim abſtruſiſſimis & inexplicabilibus, partim pernicioſis & noxiis diſceptationibus. Vident non de rebus ipſis ſæpe numero, ſed de verbis, de formulis, de modis loquendi, bella inter Doctores geri Punicis graviora: vident eadem argumenta non ſecus ac Siſyphi ſaxum volvi & revolvi; nec ullum litibus finem ſtatui, inſpectantibus & ridentibus iis, quibus nec veritas curæ eſt, nec pietas vident, quod de Græcis ſcite quondam Cicero dixit, contentionis eos cupidiores eſſe, quam veritatis; id in eorum nonnullos aptiſſime convenire, qui in controverſiis explicandis operam ponunt; nec id inter partes quæri, qui-

nam verius & melius ſentiant, ſed quinam ingenio magis & eloquentia valeant ad ſua defendenda? vident fratres, quorum animi conjunctiſſimi eſſe debebant, mutuis ſeſe cladibus conficere, & aut gloriæ ſtudio, aut privato ductos odio, infeſtis ſignis concurrere: vident criminationum, maledictorum liberaliſſimos eſſe, qui ſe patientiſſimi Servatoris diſcipulos profitentur, atque adeo qui aliorum animos ſanare volunt, vitiis voluntatis & intelligentiæ graviſſimis laborare: vident denique pugnandi lubidinem, quam opinione citius animi juniorum, quos honoris plerumque vexat aviditas, concipiunt, incredibilem malorum vim in rempublicam chriſtianam inferre, & ab eo, quod unum eſt neceſſarium, abducere. Quis igitur cordatus Theologus rebus ſic ſtantibus non omnes ingenii ſui nervos intendat, ut morbo huic quantum in ſe eſt occurrat; poſtquam manifeſtum eſt numerum horum hominum quotidie creſcere. Verum enim eſt illud poetæ cujusdam dictum. „Quo te ambulando cumque vertas gentium, vitare non eſt diſputatorum genus procax, protervum, faſtuoſum, garrulum, quos pacis hoſtes ultima hæc ætas tulit, qui nocte lucem, nigra vertunt candidis.„

Alterum quod monendum, quodque facile ſilentio involvi poſſet, ſi omnes auditores æqui eſſent rerum arbitri, eſt, me nimirum *contentioſorum Theologorum* nomine minime intellectos velle viros eruditos & ſapientes, qui capita religionis graviſſima ſolidiſſimis argumentis probant; adverſus religionis omnis hoſtes acriter defendunt; incredulitati apertum indicunt bellum; graſſantia inter Chriſtianos vitia ſevere reprehendunt, & nihil eorum intentatum relinquunt, quæ ad veram ſolidamque religionis caſtæ curam propagationem & defenſionem facere poſſe exiſtimant. Tantum abeſt ut de hisce viris abjecte ſentiamus, aut eos in contentioſorum Theologorum numerum referamus, ut potius eos in cœlum tollamus laudibus, dignosque judicemus, qui in eccleſia eminentiſſimos honoris gradus obtineant, & ab omnibus maximi æſtimentur. Neque etiam in numerum contentioſorum Theologorum refero eos, qui in rebus minoris momenti, atque adeo ad fundamenta religionis chriſtianæ non pertinentibus, a fratribus ſuis diſſentiunt, & hunc ſuum diſſenſum argumentis, non convitiis manifeſtum faciunt, idque eo fine, ut veritas in majore collocetur luce. Fieri enim per natu-

nam

ram rerum non poteſt, ut omnes, qui iisdem religionis vinculis conſtricti ſunt, idem tamen de omnibus ſanctioris diſciplinæ partibus ſentiant. Aequo igitur animo inter fratres hic diſſenſus ferendus, qui in hac rerum divinarum & humanarum imperfecta cognitione ad fines uſque vitæ noſtræ duraturus eſt.

Celeberrimus quondam hujus illuſtris noſtræ ſcholæ Theologus *H. Heideggerus*, in præfatione formulæ conſenſus præmiſſa, ipſos illos, viros doctos, a quorum ſententiis diſcedendum eſſe putabat, non obſtante levi illo diſſenſu, qui tamen infauſtarum litium occaſionem ſuppeditabat, *Papelli* nimirum & *Amyraldi* ſequaces, appellavit viros fratres ejusdem ſanctiſſimæ fidei ſocios. Et in libello lectu digniſſimo, de pace inter Proteſtantes ineunda, totum illum diſſenſum inter nos & fratres Lutheranos, *ſtramineum*, id eſt, leviſſimum eſſe clariſſimis declaravit verbis. Tales profecto, qui ita de fratrum vel veris vel putatitiis erroribus ſentiunt, idque opere ipſo præſtant, inter Theologos contentioſos referendos nulla ratione cenſemus. Hisce in anteceſſum notatis, breviter *primo*, quid nomine contentioſi Theologi aut V. D. Miniſtri intellectum velimus, explicabimus; dein vero, quantum temporis ſpatium permittet, inſigniores horum hominum characteres repræſentabimus. Theologum ergo contentioſum appello eum, qui ſive accuratiore rerum divinarum ſcientia deſtitutus, ſive inepto zelo, ſuperbia, inclareſcendi ſtudio, *δοξοσοφία*, aliisque pravis affectibus commotus, homines vel plane innocentes, vel leviter errantes graviorum errorum reos eſſe clamat; eos quavis data occaſione verbis & ſcriptis impugnat, lacerat, mordet, omnia ab invidia petita argumenta ad eos exoſos reddendos in medium profert, cum inviſis hæreticis illos comparat; eorum famæ, exiſtimationi & fortunis quantum in ſe eſt detrahit; controverſiam vel levem errorem in majus extollit, per conſequentiarum conſequentias talia erranti imputat, a quibus alieniſſimus eſt; qui Regibus & rerumpublicarum moderatoribus diſſentientem tanquam peſtem ſocietatis civilis depingit; qui ex puſtulis ulcera facit, & in media pace claſſicum canit; qui non argumentis, ſed criminationibus ad ſuam ſententiam tuendam utitur, idque ſub prætextu zeli pro gloria Dei; qui æſtu fervoris cæci ita abripitur & exardet, ut quid dicat atque defendat ipſemet ignoret; qui inſtar Caci virgiliani,

Faucibus ingentem fumum (mirabile dictu)
Evomit, involvit que domum caligine cæca,
Proſpectum eripiens oculis; glomeratque ſub antro.
Fumiferam noctem commixtis igne tenebris.

Qui denique omnia illa facit, præſtat, quæ ad diſſentientem exoſum reddendum, vitamque ei acerbam faciendam facere poſſunt. Facile conjicio auditores, hanc qualemcunque delineationem Theologi contentioſi nondum ſufficere ad omnia illa cognoſcenda, quæ veram indolem horum hominum repræſentare, innumeraſque μεθοδίας, arteſque religioni rationique contrarias, quibus omni tempore uſi ſunt, depingere poſſint: requiritur igitur, ut quantum temporis ſpatium permittit (neque enim jam librum ſcribimus, ſed brevi oratione in compendio, quæ de hoc argumento dicenda eſſe putamus, vobis in memoriam revocamus) præcipuas quaſdam artes & μεθοδίας, quibus potiſſimum ad alios exoſos reddendos hi homines uti ſolent, exponamus. Cum ab omni ratione, legibus conſcientiæ & religionis plane abhorreat, hominem innocentem plane, aut in rebus minoris momenti errantem, graviorum errorum reum poſtulare, eumque apud alios exoſum reddere, aliquid contentioſis illis Theologis excogitandum ante omnia erat, quo perverſam illam ſuam judicandi & agendi rationem aliqua ratione commendarent, ſaltem apud vulgus hominum, quod nihil expendere, ſed antecedentium turbam ſequi ſolet. Cum vero religione nihil ſit excellentius & magis venerabile, in ea præſidium quærendum eſſe in rebus maxime culpandis & ſenſui communi contrariis putabant. Depoſcit nimirum ſincerus religionis amor, ut ad omnia ea, quæ ad illam promovendam legitime conferre poſſunt, vires omnes impendamus: cum vero boni illi homines opinationes ſuas præjudicatas, & quaſi cum lacte materno hauſtas, pro gravibus religionis articulis habeant, aut ſaltem pro talibus æſtimari videri velint, alios atro carbone notaturi, & veſaniam ſuam, ſuperſtitionem, & malitiam excuſaturi, fingunt ſeſe ad ita judicandum & agendum mero pro gloria Dei zelo, nullis vero pravis animorum commotionibus compelli.

Quamvis vero homines non plane ſtupidi facile perſpicere poſſent, nihil abſurdum magis eſſe & pietati inimicum, quam mentiendi & calumniandi effrænatam lubidinem religionis & ſingularis pietatis titulo venditare & excuſare velle; nihilominus ab ipſis chri-

ſtianiſmi

ſtianiſmi incunabulis, inprimis vero, poſtquam in ſectas itum eſt, propudioſæ & ſceleratiſſimæ hæ artes adverſus diſſentientes in religionis negotiis adhibitæ, & ab iis, qui etiam in ceteris acutum cernere ſolent, neque fanaticis imbuti ſunt opinionibus, ſi non publice adprobatæ, repreſſæ tamen non ſunt. Plebem facile, ementita pietatis ſpecie, fanaticis & plane nihil ſignificantibus verbis decipi poſſe, omnis ævi docuit hiſtoria; at viros etiam haud indoctos, imo juris ſæpe divini & humani peritiſſimos, fraudulentis illis artibus, quæ a quovis agyrtha & hiſtrione uſurpari poſſunt, ad iniquiſſima quævis probanda & peragenda ſeſe abripi paſſos, credere nunquam potuiſſem, niſi luculentiſſimis teſtimoniis de his edoctus eſſem. Nimirum dantur, inprimis in rebuspublicis, homines vanæ laudis amore quidem capti, at iis eruditionis copiis deſtituti, quibus nomen aliquod inter eruditos conſequi poſſent; putant tamen ſeſe facile famam eruditionis & ſingularis pietatis conſecuturos, ſi pro receptis quibusvis minutis opinionibus fortiter ſtent, diſſentientium vero ſententias impugnent; cum quibuslibet & de quibuslibet rixentur, inque Heterodoxos, ut eos appellant, coram plebe iisque qui controverſiarum momenta non intelligunt, ſtrenue debachentur. Ubi vero audiunt, ſe ob fervorem illum, vel a plebe, vel a verſutis quibusdam aut fanatici ingenii hominibus laudari, exiſtimant, ſe lumina eccleſiæ orthodoxæ eſſe & cælo ceteris propiores. Plebs enim & vulgus eruditorum, verbis utor ſapientiſſimi Theologi *S. Werenfelſii*, in hæc erumpunt verba: *Illi ſoli ſancti, religioſi, illi zelotæ, illi orthodoxiæ ſunt columina, qui nihil quicquam remittunt adverſariis, qui omnia eorum dicta in hæreſes transformare, leviſſimas quasque diſſenſiones immane quantum exaggerare ſciunt, qui omnem tolerantiam, omnem manſuetudinem, concordiam, tanquam communionem Chriſti cum Belial execrantur, qui identidem ex cathedra, ex ſuggeſtu, cygneam Didonis virgilianæ repetunt cantionem.*

- - - - Stirpem & genus omne futurum
Exercete odiis: cinerique hæc mittite noſtro,
Munera. Nullus amor populis, nec fœdera ſunto.

Hoc plebeculæ, iisque qui accuratam religionis notitiam non habent, placet. Lubentius audiunt declamatores, qui in diſſentientes debacchantur, quam pios concionatores, qui cara ſibi oppugnant vitia. Quid tu?

tu? audiviſti hodie noſtrum? Hui! quam ſtrenue ſe geſſit? quantopere invectus eſt in eos, qui fratres noſtri eſſe vellent? quanto ardore eos in orcum deturbavit? Hic vir, hic eſt; hic adverſarios ſuos debellare novit; hic ſtat orthodoxia! Hi vero homines inepto furore abrepti uſque adeo ſibi in hoc zelo placent, ut exiſtiment, ſe illo, quicquid alioquin vitiorum ſibi ineſſe poſſit, redimere & expiare; his elui omnes maculas ſuas, his defectus abunde compenſari, uſque adeo, ut Deus quodammodo obligatus ſit, ad multa ſibi, tam devotis ſcilicet & fervidis ſuis cultoribus, condonanda, quæ in aliis tolerare non poſſet. Hactenus oculatiſſimus ille Theologus.

Sub eodem ſingularis pietatis & zeli pro gloria Dei prætextu, Theologi contentioſi alios inviſos reddituri, ad *Majorum auctoritatem* provocant in rebus ad eſſentiam religionis plane non pertinentibus, quaſi in religionis negotio veritas & vetuſtas pari paſſu ambularent. Nimirum ſæpe fieri ſolet, neque propter rerum ipſarum & ingeniorum diverſitatem aliter poteſt, quam ut vir doctiſſimus etiam verique amantiſſimus in examine rerum divinarum, in primis vero in interpretatione S. Litterarum, a receptis quibusdam majorum ſententiis recedere teneatur, quoniam in hiſce non minus falli poterant veteres, quam noſtræ ætatis Theologi. Hinc vero contentioſi noſtri Theologi & V. D. Miniſtri inſolitos excitant clamores, atque aſſerunt, non ſine contemtu majorum hanc vel illam novam ſententiam & S. Litterarum interpretationem in medium proferri, & ut elegantiſſima horum hominum phraſi utar, dicunt tales *mingere in parentum cineres.* Hacque occaſione, quaſi de eo quæſtio eſſet, merita majorum, quod diſſentientes negarunt nunquam, in cœlum tollunt laudibus, itaque de iis loquuntur, quaſi omnes de cœlo fuiſſent delapſi, infallibiles, omniſque erroris etiam in minimis expertes. Iidem vero μαλαιόλογοι manifeſtiſſimis indiciis produnt frequentiſſime, ſe non tam pro gloria patrum & majorum, nedum Dei, quam vero potius pro gloria ſua, commodis ſuis, & opinationibus pugnare, mutaturi ſingulas in horas ſententias, ſi muſteus aliquis doctorculus novam aliquam ſententiam, majoribus ignotam plane, in medium eſſet prolaturus. Uno atque altero exemplo dicta noſtra confirmabimus. Superiore ſeculo in Belgio exortus eſt vir celebris Joh. Coccejus, qui novas quasdam hypotheſes theologicas in medium attulit, eum ſucceſſu temporis, ut fieri ſolet, ingens turba

turba ſectatorum inſecuta eſt. Reperiebat ille in V. Teſtamento non ſolum multos typos & prophetias ſingulares recentiori ævo applicandas, ſed & longe plurima teſtimonia Veteris Teſtamenti de S. S. Trinitate, Deitate Filii & aliis argumentis. Calvinus vero cæterique majores noſtri nulla vel exigua horum teſtimoniorum veſtigia apud veteres reperiunt. Quid igitur faciunt hic contentioſi & pro majorum gloria adeo ſoliciti Theologi? Calvinum aliosque *Reformatores* deſerunt, & a male informatis ad melius informandos provocandum eſſe putant. Idem *Calvinus* cum *Beza*, *Muſculo*, *Pellicano*, & *Bibliandro*, at quantis viris! pro novitate vocalium hebraicarum pugnabant, & in rebus minoris momenti, antiquitate temporis, inſcitia & oſcitantia librariorum, in utroque Fœdere aberrationes quasdam reperiri aſſerunt. Horum vero ſententiam multei illi & orthodoxiæ tenaciſſimi ſcilicet viri, tanquam periculoſam valde rejiciunt, & contrarium ſtatuendum eſſe clamant. At num hoc eſt majorum auctoritatem tueri? ut jam non dicam eos, qui ad majorum ſemper conſenſum provocant, ſæpiſſime ne per vitam quidem eorum ſcripta evolviſſe, ſed recentioribus quibusdam præceptoribus totos eſſe addictos. Et quid tandem ex jactata illa majorum auctoritate & conſenſu in examine veritatis contra diſſentientes colligi poteſt? plane aut nihil valet illa argumentatio, aut ſi legitima eſt hæc ratiocinandi ratio, ſequitur, in Gentilium aut Pontificiorum caſtra, in quibus olim militabant majores noſtri, rurſus eſſe transeundum. Ex quibus manifeſtiſſimum eſt, contentioſos noſtros Theologos nonniſi cum in finem adverſus fratres ad conſenſum majorum provocare, quam ut eos poſſint reddere exoſos & heterodoxiæ ſuſpectos. Pateſcet autem magis quam ſit ille jactatus pro gloria Dei zelus ineptus & falſus, ſi perpendamus, quibus mediis doctores noſtri ſeraphici uti ſoleant, ad hominem diſſentientem corrigendum, & ſi erraverit in viam revocandum. Nimirum vir veri amore tactus, & ſingulari cupiditate luce ſalutari errantem perfundendi incenſus, nihil eorum omittit, quæ ad ſaniorem mentem eum revocare poſſunt. Hinc placide modeſteque ſententiam ipſius expendit, argumenta quibus nititur, amice trutinat, erroris fontem detegere allaborat, eaque omnia caute evitare ſtudet, quæ eum aliqua ratione offendere, aut in errore confirmare poſſent. Noſtri vero bellatores contra omnia illa convectare ſolent, quæ diſſentientium animos a veri-

a veritate inquirenda non ſolum retrahere; ſed & ad iram provocare & in errore confirmare poſſunt. Huc referas omnia illa argumenta *ab invidia petita*, quæ ſingulari diſſertatione explicuit celeb. *Clericus* atque exemplo Hieronymi illuſtravit. Paucis unum vel alterum hujus argumentandi methodi afferam exemplum, brevitati conſulturus. Prima & longe uſitatiſſima methodus homines diſſentientes exoſos reddendi eſt: quod nimirum eos cum inviſis hominibus, hæreticis nimirum antiquis pariter & recentioribus conferant. Hinc audias tantis Doctoribus dignas argumentationes: Tu, inquiunt, Neſtorianus es; tu Eutychianus; tu Manichæus; tu Prædeſtinatianus; tu cum Pelagio aut ſemi-Pelagianis ſentis; tu Socinianorum aut Fanaticorum in catalogum referendus, & ita deinceps. Iniquas autem, ab omni humanitate alienas, & ex mera invidia petitas has comparationes vel potius criminationes eſſe, ex eo bene cuique conſtat, quod non ſolum manifeſtiſſimum ſit, diſſentientes ab horum hominum exoſorum opinione ſæpe longiſſime recedere, imo aliquando nequidem ſententias, quas veteres illi defendiſſe dicuntur, perſpectas habere; ſed & quod iniquiſſimæ illæ comparationes & criminationes nihil plane conferant ad erroris alicujus fontem detegendum, & veritatem, cujus amore ſe flagrare dicunt noſtri zelotæ, in apricum proferendam; ac potius errantem in ſuis opinionibus confirment, quando quidem videt & quaſi palpat, hos homines argumentis ſolidis deſtitutos ad convitia duntaxat confugere.

Doctiſſimi certe omnis ævi Theologi hos paralleliſmos cum hæreticis, ubi de errore revincendo agitur, inſtitutos ſemper improbarunt, quia non ſolum nil hi ad veri cognitionem conferant; ſed diſputantes inter ſe de ſententiis quibusdam a vero ſtatu quæſtionis revocent, & ad operoſas quasdam & parum neceſſarias diſquiſitiones de veterum opinionibus devocent. Mentem ſuam de hoc argumento ſic exprimit *celeb. Moſhemius*, Acad. Göttingenſis Cancell. digniſſimus: *Nos, inquit, quod pace dicimus doctiſſimorum virorum, quorum eruditionem & merita ceteroquin veneramur, tametſi haud negemus, collationem veterum & novarum ſectarum & errorum nonnunquam utilitatis aliquid adferre in diſputationibus; plerumque tamen, quum id tantum agitur, ut veritas illuſtretur & defendatur, plus incommodi quam utilitatis adjunctum habere opinamur. Principio,*

cipio, quæ faciliori negotio dirimi lites poterant, hac ratione protrahuntur & amplificantur. Nec enim amplius, ſi res ita inſtituatur, de ſola dogmatum vel veritate vel falſitate quæritur, ſed aliæ ſimul naſcuntur controverſiæ hiſtoricæ valde implicatæ & laborioſæ. Veterum ſcilicet ſectarum hiſtoria exploranda eſt, vehementer obſcura & variis difficultatibus circumſepta, & quid commune habeant novi errores cum illis antiquis, cum cura dijudicandum eſt: quod non ſine longo labore fit. Hoc deinde ſi quis labore feliciter defunctus ſit, & novas ſectas antiquis ex toto ſimiles eſſe oſtenderit, nihil inde aut parum fructus capiet, ad errantis mentem ſanandam, & alios contra vim erroris communiendos. Etenim cum veteres in æſtimandis aliorum ſententiis errare potuerint, nec ſemel erraverint, id nondum erroris aliquem convincere poterit, quod idem illud, quod ipſe pro vero dicit, antiquis quibusdam conciliis falſum viſum fuerit. Pugnabit ille potius, ſi ingenio valet, inſcitiam & invidiam obſtitiſſe majoribus ne veritatem perſpicerent, eosque ſanos & ſapientes fuiſſe, quibus notam illi hæreſeos inuſſerint. Quanta hæc novarum turbarum materia, quæ non poteſt non mentes hominum perturbare, atque ab eo quod ſolum erat neceſſarium ad res parum utiles abducere! His accedit, quod veterum hæreticorum nomina in convitiis hodie & contumeliis ponuntur, isque verbi cauſa, qui Tritheita, aut Pelagianus aut Sabellianus vocatur, eadem pene injuria afficitur, qua qui monſtrum, portentum hominis, caudex, ſtipes, nebulo appellatur. Atqui Servator noſter a Chriſtianorum diſputationibus omnem cavillandi libidinem abeſſe vult, hominesque ſatis propter errores ſuos infelices novis malis, ignominia & injuriis excipi vetat. Hactenus inſignis ille Theologus.

In genere de hoc argumento loquendo, ſolent contentioſi Theologi omnes *minoris momenti controverſias in majus extollere*, & per conſequentiarum ambages vel innocentem plane, vel leviter errantem exoſum valde reddere; cumque Diis iratis nati, aut ingenio & ſufficienti eruditione deſtituti, aut malitia quadam & aliis inſultandi ſtudio in præceps acti ſint, ſolent ex puſtulis ulcera facere, & in media pace claſſicum canere, & ex muſca, ut proverbium habet, elephantos facere.

Exempla ſi deſideratis auditores, ingentem eorum numerum ex veteri pariter & recentiore rerum in eccleſia geſtarum hiſtoria

Digitized by Google

afferre poſſem. At unum vel alterum duntaxat adduxiſſe juvabit. Quis neſcit quo fervore dicam an furore controverſiæ ſuperiore ſeculo occaſione *Cocceji* hypotheſium in Belgio cum primis fuerint agitatæ, adeo quidem, ut parum abfuerit, quin apertum ſchiſma inter fratres uni eidemque religioni addictos exortum fuerit? Habita ſunt in eodem Belgio collegia privata theologica, dicta collegia contra fratres, & celeb. *Heidanus* partibus Cocceji addictus ſeptuagenario major, & Theologus orthodoxus, de S. Litteris & eccleſia reformata optime meritus, de gradu ſuo fuit dejectus, ut de perpetuis publicis pariter & privatis rixis nil dicam. *Quæ unquam (verba ſunt* τοῦ Μακαρίτου *celeb. Werenfelſii) diſputationes cum pertinaciſſima Judæorum gente, cum impuris Muhamedanis, cum blaſphemis, cum libertinis, cum atheis, omniſque religionis irriſoribus tam pugnaces erant, quam nuperæ illæ, ſive puræ, ſive mixtæ logomachiæ, cum in aliis academiis & ſcholis, tum præcipue in Belgio fuerunt? Riſit invidia, exultavit livor; objecerunt nobis æmuli non ſine magna lætitia* διπλῶν κάππα *Belgium infeſtans: fuerunt, qui ex libris de hiſce controverſiis conſcriptis formulas convitiandi, egregios ſcilicet floſculos excerpſerunt. Nimirum quemadmodum rixæ inter fratres vicinoſque, ſicubi accenſæ ſunt, ardentiſſimæ eſſe conſueverunt, ita veriſſime dixeris inter eos, qui in ſententiis quam maxime vicini ſunt, atque adeo qui in ſolis quandoque verbis diſſident, fervidiſſimas plerumque altercationes intercedere.* Ita *Werenfelſius*. Et qua tandem de re agebatur? an de articulis ad ſalutem creditu neceſſariis? minime omnium. Quærebatur, utrum ſabbathum Chriſtianis celebrandum morale aliquid ſit vel cærimoniale; utrum V. Teſt. fideles remiſſionem peccatorum obtinuerint per ἄφεσιν vel πάρεσιν; utrum omnia fata eccleſiæ ſeptem periodis abſolvantur, & quomodo illæ periodi diſtribuendæ; an hæc vel illa res vel perſona V. Teſt. typus fuerit, nec ne, rerum in N. Teſt. obſervandarum; an hæc vel illa obſcurior prophetia V. Teſt. jam impleta, vel demum poſt multorum ſeculorum decurſum implementum habitura ſit, & quæ aliæ erant ejuſdem ponderis rationes, de quibus cuilibet ſine detrimento pietatis & orthodoxiæ facultas judicandi permiſſa eſt. Mecum in hoc negotio ſentit vir præſtantiſſimus P. *Conradi*, S. Theologiæ in Academia Franequerana Profeſſor digniſſimus, in oratione lectu digniſſima, de *neceſſariis Theologi Polemici virtutibus*. Verba ad ſcopum meum facientia

Digitized by Google

tia ſic ſonant: „ Fuerunt (*inquit*) omni eccleſiæ tempore, nec
„ deſunt etiamnum, quibus chriſtianæ tolerantiæ nomen pene ig-
„ notum, imo tantum non inviſum eſt, quique partium ſectæque
„ ſtudio ſupra omnem modum dediti, ne vel minimum fere in
„ rebus ad religionem pertinentibus, ſive majoris, ſive minoris
„ momenti, diſſenſum ferendum, nec pacem & eccleſiæ commu-
„ nionem cum illis, qui a communi vulgo receptarum opinionum
„ tramite vel tantillum recedant, aut incundam, aut colendam
„ cenſent; quam animi ſui ſententiam, ſi non aperto ore profe-
„ rant, praxi ſaltem ſua ac diſputandi methodo ſatis ſuperque pro-
„ dunt. Dum enim pro ſuis, aut partium ſuarum placitis acrius
„ pugnant, minutiſſimas ſæpe de rebus nihili quæſtiunculas ita ex-
„ aggerant, quaſi in periculoſiſſimo eſſent errore, qui in iſtis di-
„ verſum a ſe ſentiunt, ſuarumque opinionum de rebus ſæpe du-
„ biis, atque in eccleſia ſemper controverſis, momentum ita ex-
„ tollunt, ut hæreſeos, aut ſaltem heterodoxiæ in eccleſia non to-
„ lerandæ dicam iis ſcribere non vereantur, qui in omnibus illis
„ aſſentiri nequeunt. Quod (NB.) ut facilius obtineant, certa quæ-
„ dam dogmata, fidei fundamentum haud quaquam attingentia,
„ ſyſtemati ſuo, quod aut ipſi concinnarunt, aut a majoribus &
„ magiſtris ſuis acceperunt, ita innectere ſolent, tamque arcto ne-
„ xu veritatibus fundamentalibus illigare conantur, ut illa nec ne-
„ gari, nec labefactari poſſe, ſibi aliiſque perſuadeant, quin to-
„ tum ſyſtema reddatur mutilum atque hiulcum. Quod ſi ergo
„ reperiantur, qui, licet modeſte & nonniſi veritatis ſtudio adacti,
„ dogmata iſta ad verbi divini ac ſanæ rationis normam expendere,
„ varias, quibus premuntur, difficultates ingenue in medium pro-
„ ferre, ſuaſque opiniones libere illis opponere ſuſtineant, mox
„ ſalutis compagem ſolvi, formamque ſanorum verborum negligi
„ vociferantur; mox eccleſiam in periculo eſſe clamant, in quam
„ prava ejuſmodi dogmata invehantur, actum de ſancta civitate,
„ ſi exitiales ejuſmodi errores in eccleſia tolerentur, fidei purita-
„ tem modis omnibus ſervandam, jamque faces & ſaxa volant,
„ furor arma miniſtrat: jam parata convitiorum plauſtra: jam
„ erecta rigidiſſimæ inquiſitionis tribunalia: jam dirarum atque ana-
„ thematum in homines ſæpe innocentiſſimos temere vibratorum
„ nullus modus. Quæcumque proloquuntur moderatiores, quæ-

„ cunque in contrarium ſcribunt, non attenduntur, quin potius in „ perverſum rapiuntur ſenſum: Patres ſunt ſequendi, communis „ trames ineundus eſt, damnandi, eccleſia ejiciendi, imo orco addicendi ſunt, quicunque ab eo recedunt; adeo ut pauci reperiantur, qui mitiorem de illis ſententiam pronuntiare audeant, niſi „ qui pectus habeant, contra minaces zelotarum vultus triplici ære „ munitum. Hac ipſa ratione, quod profecto ſatis deplorari nequit, earumdem partium Doctores atque Theologi non raro inter ſe committi deprehenduntur, qui licet tam arctis inter ſe „ colligentur vinculis, licet tot nominibus ad unitatem ſpiritus per „ vinculum pacis ſervandam ſint obſtricti, licet unus illis ſit Dominus, una fides, unum baptiſma, unus Deus & Pater omnium, „ qui eſt ſupra omnia; verbo, licet quod ad fidei ſummam, eadem incedant regula, ac circa primaria omnia, de credendis & faciendis, „ doctrinæ chriſtianæ capita accuratiſſime conſentiant, ſæpe tamen „ propter levem quendam de rebus minimis, imo de ipſis ſubinde „ vocibus ac terminis, non eodem utrimque ſenſu intellectis, diſſenſum, aut propter exiguam quamdam opinionem de rebus „ arduis atque involutis, quæ in hac mortalitate definiri nequeunt, „ diſcrepantiam a ſe invicem, pacis ac fraternæ caritatis vincula „ rumpunt, convitiis omnis generis ſe mutuo diſcerpere, communibuſque heterodoxiæ criminationibus infamare non erubeſcunt, „ atque inteſtinis diſſidiis omnia replentes in propria viſcera ſæviunt, ad ingentem piorum omnium luctum, ad manifeſtum infirmorum ſcandalum, adverſariorum denique in nos inſurgentium, noſque per nos ipſos deſtruentium ludibrium. „ Hactenus cordatus ille Theologus reformatus.

Et quodnam tandem magis illuſtre exemplum dari poteſt, quid valeant contentioſi Theologi, quam diuturnus ille & funeſtus, qui inter Reformatos & Lutheranos adhuc dum intercedit, diſſenſus? Cordati omnes Theologi reformati fatentur diſſenſum, qui inter ipſos eſt de quibuſdam religionis articulis, non eſſe fundamentalem, ſed levem, imo talem, ut in una eademque eccleſia, academia, gymnaſio & ſchola, tanquam amici & fratres tolerari poſſint Doctores, vel reformatæ vel lutheranæ ſententiæ de prædeſtinatione & gratia addicti. Hoc non obſtante quidam ex iis Doctoribus,

ctoribus, qui Lutherum ſequuntur, momentum diſſenſus ita extulerunt, ut putares Reformatos vix dignos eſſe titulo Chriſtianorum, & rectius eos facturos, qui amicitiam cum Pontificiis alerent, quam cum *Calvini* & *Zvvinglii* aſſeclis. Verbis meis fidem faciant ea, quæ mitiſſimi & perſpicaciſſimi ingenii Theologus S. Werenfelſius de hoc argumento in medium attulit: „ Qui neſcit (*inquit*) „ atque utinam id neſciri poſſet! eſſe inter eos, ad quos tanquam „ fratres complectendos toties heu toties fruſtra! brachia noſtra „ extendimus, qui magis noſtros amplexus horrent, quam infeſta „ inimicorum odia; quam credulitatem eorum, qui non verbis, „ ſed ferro, flammiſque cum adverſariis ſuis diſputare ſolent; „ quam tam intolerabile tot humanarum traditionum jugum; quam „ ſuperbiſſimum ejus, qui ſe ſupra omnes reges effert, dominatum; quam barbarum illud, quod inquiſitionem vocant, „ neſcio cujus Phalaridis inventum? quos facilius adduceres, ut „ Babylonem reverſi, cum iis fœdus inirent, quorum doctrinam „ ut antechriſtianam, quorum cultum ut idololatricum, quorum „ regimen, ut conſcientiarum carnificinam, majores ſuos tanta ſolicitudine fugiſſe ſciunt; quam, ut non dicam cum iis in gratiam „ denique redirent, ſed quoque modo tolerarent, ſaltem non omnibus diris devoverent eos, qui una cum ipſis Babylonem reliquerunt olim, cultum ejus, doctrinam & tyrannidem abominantur etiamnunc, ſævitiam ejus ſentiunt pariter, jugum ejus pariter extimeſcunt. Tantarum vero irarum cauſa eſt, non aliquis „ in fundamento fidei diſſenſus, ſed (quod nemo non videt, qui „ modo aut rationis compos eſt, aut aurem illi præbet) in paucis quibuſdam, ſi non levibus, certe eſſentiam chriſtianiſmi „ nullo modo conſtituentibus. „ Hactenus excellentiſſimus ille Theologus.

Mirum autem eſt, dari inter reformatos Doctores non paucos, qui quidem pleno gutture clamitant, Lutheranos fratres noſtros eſſe, fratres in Chriſto conjunctiſſimos: ubi vero Reformatus aliquis de gratia & prædeſtinatione cum fratre adeo amice ſentit, pro heterodoxo & hoſte vix in eccleſia ferendo haberi & ſæpe tractari ſolet. Mira hæc eſt & prorſus inſolita amicitiæ ratio, quam quivis cordatus reformatæ eccleſiæ Theologus longiſſime a ſe remotam

Digitized by Google

motam vellet. Ad hoc vitium proxime accedit ſtudium ſingulare, ex diſſentientis propoſitionibus innumeras nectendi conſequentias periculoſas, atque ad eum odioſum reddendum unice comparatas. Certe multi Theologi & V. D. Miniſtri aurifabris ſimiles ſunt, qui ex parva argenti vel auri maſſa fila deducunt multiplicia & tenuiſſima, non quod artis cogitandi præter alios peritiores ſint, hoſtes enim ut plurimum ſunt hujus diſciplinæ; ſed quod putent, ſe hac ratione facillime diſſentientem oppugnaturos, victoriam de eo reportaturos, & ſtrenui pro orthodoxia militis famam adepturos: in quo tamen boni illi homines vehementer falluntur. Solent enim illi, quos exoſos reddere volunt, artem arte eludere, & ſimili argumentorum genere adverſus eos uti. Licet equidem cordato viro theſin aliquam oppugnaturo oſtendere, quid per legitimas conſequentiarum leges ex diſſentientis ſententia elici poſſit, & tentare utrum eum eo perducere poſſit, ut theſin ſuam, omneſque ejus partes & complexum denuo rite expendat. Ita ex doctrina de conſubſtantiatione, & transſubſtantiatione, ut de aliis opinationibus nihil dicam, per legitimas conſequentiarum leges poſſunt repeti conſectaria, quibus ſolvendis auctores harum theſium impares ſunt. Et hactenus cordati Theologi non peccant. At noſtri, de quibus agimus, contentioſi Theologi, nonſolum periculoſa & religioni omni adverſa ex diſſentientis ſententia nectunt conſectaria; ſed & ea conſiderant, tanquam certas propoſitiones ab ipſo diſſentiente admiſſas, ex quibus deinde de univerſa religione ejus judicant, quod iniquum ſane eſt. Cogitandum enim, poſſe hominem aut defectu judicii, aut educationis & inſtitutionis vitio, tanquam ſaxo adhærere cuidam ſententiæ, quam juvenis imprudens admiſit, neque expendit, licet ea valde pugnet cum aliis veritatibus, iiſque certiſſimis & extra dubitationis aleam poſitis. Inprimis vero hoc obſervandum eſt, ubi deprehendimus errantem, nonſolum graviſſima religionis capita ſanctiſſime credere & colere, ſed & veræ & maſculæ pietatis ſtudioſum eſſe, atque deteſtari placita, quæ forte non male ex ſententia, quam defendit, erui poſſunt. Ita novimus, cl. Theologum Genevenſem Pictetum τὸν νῦν ἐν ἁγίοις, Calvini abſolutum decretum de fatis hominum defendentem, in lachrymas reſolutum fuiſſe, quando illi conſectaria, quæ ex hoc dogmate colligi poſſe quidam confidenter affirmant, ante oculos poſita fuere.

Ex

Digitized by Google

Ex eodem turbido fonte repetendum, quod noſtri acutum cernentes Theologi, neſcio quæ pericula ex hac vel illa nova opinione exoriri putent, ubi oculatiſſimus quiſque ne ſpeciem quidem erroris alicujus deprehendit; nimirum quærunt hi homines, quod nuſpiam eſt, reperiunt tamen: ſimiles ſunt illis, qui ſpectra & lemures ubique ſed noctu deprehendunt, phantaſiæ nimirum & ſuperſtitionis morbo deluſi. Quoties ego in talium conſequentiarum fabricatorum & textorum ſcripta incido, mihi invito & reluctanti incidit illud axioma ruſticorum calendario illatum:

Matheis bricht Eis, Findt er keins, So macht er eins.

Ita notum eſt, quantas tragœdias ſuperiore ſeculo in Belgio excitarint notiones de libertate, de conſcientia errante vel non errante, de uſu rationis in theologia, de methodo convincendi homines de veritate religionis chriſtianæ; noſtra vero ætate de mundo optimo, de fato, de animabus brutorum & ſimilis metalli argumentis, quæ accuratis exhibitis definitionibus facile componi potuiſſent. Nimirum quam primum novum aliquod philoſophandi genus, quod ſingulis ſeculis fieri ſolet, inducitur, nova Theologis, contentioſis cumprimis, rixandi materies ſuppeditatur. Novæ enim illæ hypotheſes infelici fato cum religione ſtatim miſcentur, & ad has vel illas ſyſtematum theologicarum partes probandas adhibentur, unde ſucceſſu temporis eandem vim & auctoritatem habent, ac articuli religionis graviſſimi. Theologi quidem veterani primo quidem pedibus manibuſque novis illis hypotheſibus reſiſtunt, ut plurimum vero a junioribus illis athletis ſuperantur, victaſque manus dare debent. Hi vero gaudio exultantes, mirificam poſtea ſeſe religioni allaturos lucem promittunt, licet tenebras potius ſimpliciſſimis veritatibus offundant. Et ita ſæpiſſime per ſeculorum decurſum eadem luditur fabula, & tantis laudibus elata orthodoxia pro temporum & Doctorum varietate & voluntate mutatur.

Ita novimus, ſuperiore ſeculo novas virorum celeberrimorum *Cocceji* & *Carteſii* opiniones ſyſtematibus theologicis fuiſſe illatas, quas hodierno die pauciſſimi admittunt vel laudant. Atque hæc quidem mihi cauſam ſuppeditant aliquid de orthodoxia, quam fre-

quenter in ore habent Theologi contentioſi, & qua ad alios denigrandos & ſuſpectos in religione reddendos tanquam cœlitus dato pharmaco utuntur, loquendi. Nimirum vi vocis is eſt orthodoxus, qui de re aliqua vel de argumento, cujuſcumque naturæ id ſit, recte ſentit; conſuetudine autem factum eſt, ut is de religione rite cenſere dicendus ſit, qui eam, in qua natus eſt, receptam religionem acriter tuetur. Cum autem omnes, qui ſenſu communi non deſtituuntur, recte ſe de religione ſentire exiſtiment, patet, quemlibet ſua opinione orthodoxum eſſe; unde manifeſtum ſimul eſt, eos omnes ridicule agere, qui propterea jus aliquod & poteſtatem in alium diverſa defendentem ſibi arrogant, protinus enim diſſentiens reſpondere poteſt & dicere: ego de religione recte ſentio, adeoque etiam orthodoxus ſum; tu igitur ſententiæ meæ ſubſcribere debes. Ex quo ſequitur, neceſſe eſſe, ut quilibet antequam ad alium accuſandum præceps ruit, ſciat, in quo tandem ſapientiſſimorum & præſtantiſſimorum Theologorum judicio veri nominis orthodoxia conſiſtat. Eam autem cordati quique abſolvi putant cognitione veritatum graviſſimarum in Evangelio Jeſu Chriſti clare patefactarum, ad pietatis ſtudium mirum quantum facientium; veritatum uno verbo, ſine quarum notitia nemo Chriſtianus ſpem certam conſequendæ ſalutis habere poteſt. Hæc veræ orthodoxiæ capita, Theologi ſapientes rite repræſentanda, probanda & inculcanda eſſe, imo contra adverſarios tuenda, jure meritoque arbitrantur. Longe aliter ſentiunt & agunt contentioſi noſtri Theologi, artis cogitandi & nobiliſſimarum diſciplinarum ut plurimum rudes, & in macilentis duntaxat quibuſdam & eriſticis ſcriptis verſati: orthodoxiæ nomine intellectas volunt omnes opiniones, a patribus vel majoribus inventas, graves & leves, utiles & inutiles, obſcuras & claras; has ſcholaſticas hypotheſes, vel meras opiniones parum profuturas, imo aliquando pietati & religioni detrimentoſas, cum omnibus hactenus inventis diſtinctionibus & diſtinctionum diſtinctionibus eſſe ſerio inculcandas, ſervandas, & cum omni fervore tuendas, imo ad ſeram uſque poſteritatem tranſmittendas. In ſtrenua igitur harum opinionum & hypotheſium defenſione veri nominis orthodoxiam repoſitam eſſe, quo ſunt ingenio & eruditione inſtructi, audacter affirmant, ſecuſque ſentientes merito ſuſpectos eſſe clamitant: cumque

cumque audiant, principes quoſdam reipublicæ viros aut ſerio vel dicis gratia ſuæ accedere ſententiæ, exorta levi controverſia eos adeundos eſſe putant, ut diſſentientes, quos argumentis, qua ſunt imperitia, in viam reducere non poſſunt, horum auctoritate comprimant. Novi hac arte multos inde a temporibus reformationis ad hunc uſque diem uſos & adhuc uti, quoniam diſceptatum quidem fuit, ſed non ſatis inter Proteſtantes definitum & explicatum, quibus tandem terminis circumſcribendum ſit jus, quod in conſcientias habent Imperantes & ſacri ordinis viri, de qua delicata controverſia jam quidem pluribus diſſerere nolo: ſufficit, quod conſtet, contentioſos Theologos, ubi de controverſiis agitur, frequentiſſime Principum auxilium implorare. Ad me quod ſpectat, nunquam mihi perſuadere potui, neceſſe eſſe, ut illi, qui prudentiæ civilis ſtudioſi ſunt, atque ad rempublicam ſeſe applicant, omnes minutas controverſias, non dicam ab incunabulis eccleſiæ chriſtianæ, ſed a temporibus duntaxat emendatorum ſacrorum exortas, nonſolum hiſtorice cognoſcant, ſed de earum pretio exactiſſimum ferre poſſint judicium. Per ſe ſatis oneroſa eſt reipublicæ cura, neque adeo neceſſe eſt, ut controverſiarum ſcholaſticarum indagine & non neceſſaria deciſione ea augeatur. Neque hoc contenti ſunt ſæpe contentioſi homines, ſed eo uſque progrediuntur audaciæ, ut in ipſis ædibus ſacris, pietati duntaxat & paci ſacratis, innocuas coram plebe opiniones fratrum, quos omni modo exoſos reddere volunt, vellicare non erubeſcant, quæ res quantum ad promiſcuas lites, ſcandala, & religionis omnis contemtum faciant, omnes facile intelligunt. Frequentiſſime hoc in cœtibus Proteſtantium factum, agmine teſtium probare poſſem, ſi quidem id neceſſe eſſet; unum aut alterum exemplum adduxiſſe ſufficiet.

H. *Bullingerus, æternum eccleſiæ noſtræ tigurinæ decus*, ſcripſit anno ſeculi decimi ſexti ſeptuageſimo ſecundo aureum libellum, cujus titulus eſt: *Adhortatio ad Miniſtros eccleſiæ Chriſti omnes, ut abjectis controverſiis Chriſtum ſolum ac veram in ipſum fidem & vitæ reſipiſcentiam concorditer & ſimpliciter prædicent.* Qua occaſione id factum ſit, ita memorat celeberrimus *Hottingerus* Pater in Bibliotheca tigurina, ipſius *Bullingeri* adductis verbis: *Quando*, inquiebat Bullingerus, *adhortationem hanc ſcribebam, fervebant paſſim in eccleſia plurimæ*

de capitibus religionis certamina, multique Miniſtri ex cathedra proniores erant ad convitiandum & rixandum, quam vero ad docendum. Unde ad eccleſiæ ſolatium hanc edidi.

Idem ſuperiore ſeculo occaſione infauſtarum litium, quæ inter Coccejanos & Voëtianos in Belgio potiſſimum exortæ fuerunt, actum fuiſſe narrat H. *Witſius*, Theologus inter Reformatos celeberrimus. Verba ejus attentione digniſſima ita ſonant: „ Nunquam „ melius comparatum fuiſſe arbitror cum populo chriſtiano, quam „ quando ſua ſe involvens credendi Evangelio ſancteque vivendi „ integritate, procul eſſe juſſis curioſarum quæſtionum argutiis, in „ caſtro Dei Chriſtique amore & certa æternæ vitæ exſpectatione „ deliciabatur. Ita Chriſtum ab Apoſtolis didicerat priſca gens fidelium, quæ ſimplici & impolito ſermone edocta, ſed miſſorum „ ad ſe a Deo oratorum incredibili ſanctitate commota, zelo accenſa, prodigioſis operibus perſuaſa, & accedente interea divini „ Spiritus illuminatione efficaciter de veritate convicta, ad Jeſum „ Chriſtum Filium Dei tanquam unicum ſalutis auctorem confugiens, ejus ſe nutui ducendam regendamque tradebat, tam ignara ſubtilium diſputationum, quam ſtudioſa pietatis. Tunc fuit „ quum chriſtiana fides vim ſuam omnem in animis mortalium exereret, magiſque eos ad mortem pro Chriſto fortiter oppetendam, „ quam ad contentionem de obſcurioribus religionis articulis acrimoniam animaret. Atque hinc eſt, quod ſæpe mecum animo „ cogitaverim, feliciſſime fortaſſis cum iis hominibus agi, qui non „ cognoſcentes niſi Jeſum Chriſtum, eumque crucifixum, & ex „ Evangelii præſcripto temperanter, juſte, & pie viventes, de Theologorum rixis ne fando quidem audiverunt. Et hanc NB. non „ minimam calamitatis noſtræ vel certe moleſtiſſimam officii partem „ eſſe exiſtimo, quod qui rei chriſtianæ præſtites ſumus, in ſpinoſarum controverſiarum difficultatibus enodandis prolixam ſæpe „ operam impendere cogamur. Ita ſeculum eſt: litibus perſtrepunt omnia. Ne ea quidem æde excepta, quam paci & concordiæ „ ſacravit Deus. „ Ita *Witſius*. Animus erat, Auditores O. O. præſtantiſſimi ulterius progredi, atque reliquas μεθοδειας Theologorum contentioſorum, una cum præcipuis hujus morbi cauſis repræſentare; at arctis temporis cancellis cum me incluſum eſſe

ſentiam,

ſentiam, citis paſſibus ad perorationem feſtino, pauca quædam adhuc cum S. Literarum ſtudioſis de hoc argumento locuturus, eosque, quantum in me eſt, adverſus peſtilentem illum animi morbum præmuniturus, & ſalutaria quædam antipharmaca ſuppeditaturus. Firmiſſime enim perſuaſus ſum, me parum provide acturum, imo contra το πρωτον peccaturum, ſi vobis reipublicæ & eccleſiæ proceribus longa oratione oſtendere vellem, quam ſint contentioſi ejuſmodi homines ſaluti eccleſiæ & reipublicæ noxii; quas lites inter fratres excitent, alant & foveant; quanta ſcandala ſimplicioribus, profanis vero & religionis chriſtianæ contemtoribus ridendi & triumphandi materiem præbeant; quantum hi homines inquirendæ veritatis ſtudio obſint, & illud ſufflaminent, præſertim ſi in gymnaſiis & academiis ſacra tractandi provincias nacti ſunt; facile enim adoleſcentium animi, ſolida rerum cognitione hactenus deſtituti, & œſtro quodam δοκησισοφιας & vanæ gloriæ perciti, ejuſmodi contentioſorum hominum veſtigia premunt, & ſucceſſu temporis eaſdem tragœdias excitant. Hæc omnia vero cum vobis utriuſque ordinis ampliſſimis & doctiſſimis viris ſatis nota atque perſpecta ſint, pluribus ingeminare neceſſe non eſt. Hoc unum vos per Deum immortalem & ſalutem eccleſiæ atque reipublicæ rogatos volo, ut quantum in vobis ſitum eſt, occultæ occurratis ſannæ, neque facile ſuſurronibus & fratrum obtrectationibus vacivas præbeatis aures; ſed ſi neceſſe ſit, eos ſerena fronte audiatis, quos vobis male ſani zelotæ ſuſpectos reddere ſatagunt.

Ad vos igitur me potius converto, curæ meæ concreditos, ſanctioris diſciplinæ alumnos, futuros Evangelii Jeſu Chriſti miniſtros, regulas quaſdam vobis præſcripturus, rationi & revelationi convenientes, quas ſi rite in animos veſtros dimittetis, dubium non erit, quin pacifici, non vero contentioſi evaſuri ſitis religionis chriſtianæ Doctores. Primo igitur ante omnia iis diſciplinis rite cognoſcendis incumbite, quæ animos veſtros de divinis & humanis rebus rite judicandi inſtruere poſſunt, intelligo autem, quod facile videtis, culturam rationis & diſciplinas philoſophicas. Probe diſcenda eſt ars cogitandi, quæ verum a falſo, momentoſum a levi, certum ab incerto, probabile a dubio rite diſtinguendum injungit, & genuinos præjudiciorum detegit fontes. Profecto experientia

omnium temporum docuit, pauciſſimos inter contentioſos Theologos exſtitiſſe, qui animum hiſce diſciplinis rite excultum habuerint. Animos cumprimis mature ſatis contra pravos affectus, *δοκησισοφίαν*, ſuperbiam, iram, altercandi ſtudium præmunite: hi enim ubi ſemel dominantur, nubila mens eſt vinctaque frenis, fierique aliter non poteſt, quam ut frequenter in nervos erumpant. Memini hac occaſione colloquii alicujus, cum reverendo *Jüngſtio* Theologo Bremenſi, nunc cœlitibus adſcripto, habiti. Incidit nempe, ut fieri ſolet in promiſcuo ſermone, materia de hæreſi & hæreticis. Et poſtquam de antiquis pariter & modernis locuti eſſemus, meque pro ætate qua tum eram, non plane hoſpitem eſſe animadvertiſſet in hiſtoria eccleſiaſtica, quæſivit ex me, an non putem in ipſis Proteſtantium cœtibus dari Theologos & V. D. Miniſtros æque periculoſos, & rebuspublicis & eccleſiis noxios, ac ſunt illi, quos hæreſeos labe infectos eſſe communiter creditur. Ego altum ſervavi ſilentium. Tum ille (ut erat feſtivi ingenii) ſubridens dixit: *Ich vvill euch hiermit ſagen, vvelche ich zu allen Zeiten fyr eben ſo gefæhrliche Leuthe in der Kirche gehalten, als die ſo geheiſſenen Kæzer, das ſint die Herren* Selbiſten *oder* Egoiſten.

Quo nomine, ita perrexit, omnes eos Doctores & V. D. Miniſtros, etiam Proteſtantium cœtibus addictos intelligo, qui nihil rectum & orthodoxum eſſe putant, niſi quod cum opinionibus ſuis, cum lacte quaſi materno hauſtis, convenit; qui de lana caprina tanquam articulo graviſſimo diſputare ſolent; qui fratres in una eccleſia docentes inter ſe committunt; qui exorta levi diſſenſione tantos clamores excitant, ut putares Hannibalem ante portas eſſe; qui nihil aliis condonant, omnia vero ſibimetipſis remittunt; qui in pervidendis ſuis talpa cæciores, in aliorum vero taxandis erroribus oculatiſſimi ſunt; qui de quibuslibet minutis opinionibus ferram diſputationis reciprocare amant &c. Hæc verba alte in animum demiſi, & creſcente ætate non magnopere a vero aberraſſe ven. virum deprehendi. Emenſo curſu academico vel ſcholaſtico, legite, ſi vacat, præſtantiſſima quæque adverſariorum religionis noſtræ ſcripta, omniaque *ἄτερ παθῶν* expendite: profecto non ſemel deprehendetis, multa ipſis ſæpe falſo impacta, neque vim argumentorum, quibus ſententiam ſuam ſuperſtruunt, ſincere ſemper fuiſſe repræſentatam. Inprimis vero operam date, ut de di-

vina

vina origine religionis chriſtianæ ſitis penitus perſuaſi & convicti. Hoc ſi præſtabitis, ſordebunt vobis controverſiæ de rebus minoris momenti, neque precioſiſſimum tempus in iis cognoſcendis vel acriter tuendis collocabitis. Præjudicia auctoritatis, novitatis vel vetuſtatis, mature ſatis ex animis evellite, inprimis vero ſerio & frequenter cogitate de officiis, quibus V. D. Miniſtri defungi debent, & manifeſtum ſatis erit, per totum curſum miniſterii veſtri pugnandum vobis fore non cum varii generis hæreticis, aut muſtearum opinionum conditoribus & defenſoribus, ſed cum vitiis & erroribus practicis veram religionem devaſtantibus. Ex quo colligere facile poteſtis, miſſas eſſe faciendas inutiles quæſtiunculas & minutas controverſias, eaque potiſſimum ediſcenda & urgenda, quæ vos pariter & auditores veſtros ſapientiores & meliores reddere poſſunt.

Legite eum in finem mature τῦ μακαρίτυ celeb. Werenfelſii meditationes de officiis Doctoris Theologi, de virtutibus & eruditione, quæ V. D. Miniſtro ineſſe debent; de controverſiis theologicis rite tractandis; de vero & falſo Theologorum zelo; de logomachiis eruditorum. Hiſce præter alia adjungite ven. Antiſtitis noſtri elegantiſſimam & lectu digniſſimam orationem, Muſeo helvetico inſertam, qua Apologus de religione ſectatores ſuos recognoſcente & luſtrante narratur. Inter alia ita loquitur venerandus vir: „ Quum „ horridus tubarum clangor nationes evocabit, & Rex Deo ſatus, „ nova luce fulgens, cunctis gentibus immota jura dabit, numnam „ tunc loci quæſiturum putatis, & ſcrupuloſo examine ponderaturum, quæ prima primi peccati cauſa ſit; utrum ne Adam, gentis „ humanæ ſator, fati, an ſpontis ſuæ crimine captus fuerit; an voluntas proprio ſtet arbitratu, rectoris expers; unde originis lues „ immiſſa ſit terris; num anima ſit tradux poli, an cum parentum „ ſemine procreetur; quis ordo rerum, ſitne inſtabili fortunæ locus, an cuncta irreflexis conſtent legibus vique ineluctabili; an „ Deus, ſupremus rerum omnium arbiter, abſoluta ſorte illos ſaluti deſtinet, hos ſempiternis ignibus; num hic mundus ſit optimus, ut meliorem Deus condere non potuerit; utrum eſſentiæ „ rerum æternæ ſint, an temporariæ; & ſi æternæ, num neceſſariæ in Deo, an arbitrariæ; quæque alia otioſa mens multo „ cum labore perpetim quærit, & vix tandem invenit? quorſum

„ quæſo,

„ quæſo, iſta tendunt? quid tot diſputationibus, tot velitationi-
„ bus & tricis opus eſt? *Vox* illa, divino ore miſſa, veri fide
„ digniſſima teſtis, & vitæ datrix certiſſima, vox quæ ſalutem
„ nunciat reſipiſcentibus & credentibus, late per omnes mundi
„ plagas didita eſt. Nullum juvabit inſcientiæ color, nec curioſæ
„ indaginis indigemus; meridiano ſole clarius liquet illa Ter Sancti
„ Numinis voluntas, quæ fidelibus & a pravitate morum ad vir-
„ tutis ſtudium reverſis cœlum recludit. Hanc ſeptuennis puer &
„ aure haurit, & animo complecti poteſt. Quidni hic limes ſit,
„ quem hoc illove modo demutare aut tranſire nefas ducendum?
„ Quidni multa defixi metu miremur, haud rimemur, cum inquiri
„ haud deceat, quæ mortalium imbecillitas non capit, & inſanien-
„ tis ſcientiæ opus ſit, plura ſciſcitari, quam Deus docere vult?
„ Legem ſupremam veritatis continet cœleſte verbum, ad cujus nor-
„ mam omnia omnium aliorum dicta & ſcripta ſunt exigenda.
„ Hæc eſt amuſſis, ad quam cætera exæquanda; hæc eſt cynoſura,
„ index poli fallere neſcia; hæc verba ſunt ancilia cœlo lapſa,
„ nulli movenda; hic hæret ille terminus, quem qui ducem ſecta-
„ tur, & rectam fidem amore mixtam, is ſolus verum videt. Et
„ ſi in diſciplina militari laudi habetur, imperia ducum non in-
„ terpretari, ſed exequi; quanto magis id valebit in diſciplina chri-
„ ſtiana, quæ ſane non contando, ſed parendo conſtat? „ Hacte-
nus ven. Antiſtes. Quod ſi aliquo veri ſtudio tacti eſtis, mature
hæc ad animos revocabitis. Jam ſuo tempore *Seneca* dixerat: „ An-
„ tiqua ſapientia nihil aliud quam facienda & vitanda præcepit, &
„ tunc longe meliores erant viri; poſtquam docti prodierunt, boni
„ deſunt. „ Simplex enim illa & aperta virtus in obſcuram & ſo-
lertem ſcientiam verſa eſt, docemurque diſputare, non vivere.
Frequentiſſime vobis ob oculos ponite ingeniorum humanorum
diverſitatem, & facile deprehendetis, per rerum naturam fieri
non poſſe, ut homines per omnia idem ſentiant. Nolite igitur
ſtatim contra diſſentientes, inprimis ubi agitur de quæſtionibus le-
vioris momenti, aut ingenium humanum ſuperantibus, parata
tollere cornua; nam quod aliis contingit, etiam vobiſmet ipſis eve-
nire poteſt. Facile enim in optimi cujuſque animum irrepit error.
Denique frequentiſſime in memoriam vobis revocate definitionem
Theologiæ, datam ab Apoſtolo Jacobo cap. III. v. 17. non quidem
ſcholaſti-

ſcholaſticam, ſed tanto magis evangelicam, ita ſonantem: *At ſuperne oriens ſapientia primum caſta eſt, deinde pacifica, æqua, obſequioſa, pietate boniſque referta fructibus, ſevera & minime ſimulatrix.* Quod ſi his & aliis monitis vacivas præbituri eſtis aures, ſperari merito poteſt, vos divino auxilio adjutos ſuo tempore non contentioſos, ſed pacificos, pios, cordatos & veri amantiſſimos evaſuros eſſe Theologos, & V. D. Miniſtros.

Quod ut fiat, Deum omnis boni auctorem ſupplicibus precibus rogamus. Claudamus hanc orationem voto & verbis Theologi excellentiſſimi, τȣ νυν ἐν ἁγιοις, S. *Werenfelſii*, quæ ita ſonant:

O utinam terris pietas antiqua rediret,
Simplexque & nondum litigioſa fides!
Religioque foret, non bella iraſque fovere,
Quæ Chriſti lacerant, heu ſine fide! gregem.
Ceſſaretque error, vanis modo ritibus illum,
Et tantum externa ſedulitate coli:
Sed cordis probitas divini maxima cultus
Pars foret & recti non ſimulatus amor:
Et Chriſtum puro & ſincero corde vereri,
Seque adeo tota tradere mente Deo.
Chriſte ab deluſis, monſtra, quid denique poſcas,
Cum tibi diſcipulos poſſis habere Fidem.

D I X I.

INDEX I.

Tractatuum, quos utraque pars hujus voluminis complectitur.

I. Diſſertationum de recentiorum quorundam eruditorum præpoſteris adverſus incredulos diſputandi methodis quinque partes, I. pag. 3. II. 47. III. 93. IV. 139. V. 197.
II. Continuationes ejuſdem materiæ duæ, altera de Fanaticiſmo Proteſtantium doctrinæ temere & falſo impacto, p. 247. altera, qua probatur examen religionis, quod ſecundum principia Proteſtantium omnibus eſt inſtituendum, nec indifferentiſmo patrocinari, nec tranquillitati publicæ officere, p. 311.
III. De pia & circumſpecta in tradendis ſanctioribus diſciplinis ſectanda ſimplicitate diſſ. VII. pars I. p. 364. II. 401. III. 462. IV. 501. V. 553. VI. 598. VII. 631.
IV. Diſſ. epiſtolaris ad D. Lud. Burgetum, de vera atque ſalutari pacis inter Proteſtantes ineundæ ratione; p. 663.
V. Meditationes binæ ad D. Davidem Lavaterum, de eo quod nimium eſt in ſtudio inclareſcendi, I. 699. II. 732.
VI. Diſſertationes de crimine hæretificationis, ejus cauſis & remediis VI. pars I. 761. II. 798. III. 829. IV. 845. V. 890. VI. 923.
VII. Conjectura philolog. de Segnirim, ad Jeſaj. XIII. 21. XXXIV. 14. p. 959.
VIII. Diſſ. ad D. Dan. Gerdeſium, de Fato Stoicorum, binæ, I. 977. II. 1024.
IX. Epiſtola ad D. Nicol. Nonnen, qua Evemerus & Diagoras ab atheiſmo contra Plutarchum & alios vindicantur, p. 1052.
X. Diſſertatio de Theologia M. T. Ciceronis, p. 1081.
XI. Diſſertationes de Atheiſmo, ab à la Croze Jord. Bruno Nolano impacto, binæ; pars I. p. 1128. II. 1163.
XII. Oratio, de præcipuis S. Theol. Profeſſoris virtutibus, 1189.
XIII. Oratio, qua imago Theologi pacifici exhibetur, 1222.
XIV. — — qua imago Theologi contentioſi ſiſtitur, 1247.

Digitized by Google

INDEX II.

Locorum S. Scripturæ, quæ allegantur vel illuſtrantur.

Levit. XVII. 7. pag. 963. ſq. 969.
II. Cron. XI. 15. 963. ſq.
Eccleſ. III. 11. 221. ſq.
VIII. 16. 17. 118.
Jeſaj. XIII. 1. 959. ſq. 974.
XXXIV. 14. ibid.
Sap. lib. IX. 15, 16. 119.
* ubi indicia quædam dantur, recte eum librum in apocrypha referri.
Siracid. III. 22. 23. 122.
Matth. VI. 2. pag. 708.
Joh. III. 5. 436. ſq.
XXI. 15. 211. ſq.
223 * 244.
I. Cor. I. 18. ſq. 123.
III. 2. 408.
Coloſſ. II. 8 125.
Tit. III. 20. 766. 776. ſq.
Hebr. V. 12 - 14. 409.
VI 1. 412.
Apoc. III. 15. 774. ſq.

INDEX RERUM.

A.

ACADEMIIS quales viri præficiendi ſint, p. 341. ſeq. Studioſi Theol. ab utraque parte Proteſtantium in quaſnam Acad. eſſent mittendi, 948. ſeq. 696. ſeq. Academiis Theologi utriuſque familiæ admovendi eſſent, 670. vid. pacis.
de Accusationibus quorundam de aliis certo judicari non poteſt, 1070. 1056. ſeq.
de Allegoriarum nimio ſtudio monitum, 427. 507. ſq.
Ambitionis lues & damna, 704. ſq. & uſus, ib.
Amor veri non quærit quid parti, auctoritati &c. ſuæ inſerviat, ſed quid Scriptores S. ſenſerint, 1195. -- in rebus graviſſimis a Theologo erudito requiritur, 1194. amoris officia ex revelatione plus virium, quam ex theol. naturali capiunt, 294. ſq. amor errantium eſt nota Chriſtianiſmi, & præceptum rationis, 930. in amorem Dei & proximi Deiſtæ omnia reſolvunt, cætera pro vero fanaticiſmo habent, 294. ſq. amoris Dei, proximi incentiva, 52. ſq.

Analogia fidei quid plerumque valeat, & revera ſit, 504. ſeq. 571.
Analytica methodus quid de ea cenſendum, vid. methodus.
Angeli, quid ſyſtema theol. de his docere debeat, 589.
Anglicana concionandi methodus in quo conſiſtat, 474. ſq. eadem commendatur, ib. vid. method.
Animam mundi quandam præter Deum ſtatuere eſt ſyſtema naturarum plaſticarum, 1167. ſq.
Antiquatæ controverſiæ & ritus quatenus cordatorum & ſapientum Theologorum conſilio abolendi eſſent, 809. antiquitas eccleſiæ romanæ quomodo ſit nota certa infallibilitatis ejus, 155. ſq.
Antonius Prof. Theol. Hal. collegium polem. inchoaturus de impedimentis veritatis lectiones habuit, 1227.
Apocalypsis Johanneæ prolegomenon non inelegans cl. Bernhardi, 531.
Apostolorum privilegia præ modernis V. D. Miniſtris, 942. -- acta & monita erga hæreticos, 765. ſeq. 870. 942 apoſtolicæ conſtitutiones examinantur, 429 ſq. vid. Inſpirat.
Arcani diſciplina antiquis Chriſtianis uſurpata quomodo conſideranda ſit; capita ejus, 431. ſq. erat cauſa opinionum ineptarum, 433.
Argumenta imbecilla pro veritate religionis chriſtianæ nocent ipſi, 3. ſq. 569. ſq. -- quibus fides nititur & veritas auxilii S. Spiritus, quid ſint, 101. -- Pontificiorum contra Proteſtantes ſunt plerumque ita comparata, ut invicte probent, nonniſi per viam examinis ad controverſias mutuas expendendas perveniri poſſe, exempl. Nicole, 223. ſq. argumentum petitum ab erroribus, qui per examen rel oriri in quibuſdam poſſint, plus probat, quam probandum eſſet, 327. ſeq. argumenta quibus Oratores S. ad probandum thema quod uti debent, quomodo comparata eſſe debeant, 621. ſq. argumenta a conſequentiis petita plus probant, quam erat probandum, 681. argumenta a comparatione hæreticorum antiquorum & modernorum inſtituta, inania ſunt, 830. ſeq. 1256. ſq. ubi Moshemii argumenta ab invidia petita ſunt peſſimæ notæ, 1256. ſq 1064 1068. ſq. argumenta a veriſimilitudine quid ſint, 1118. ſq.
Aristoteles taxatur, 745. ſq.
Arnoldi G. hiſt. hæreticorum laudatur, 772.
Arriani teſtimonium quid homini ſapienti in hac vita ſit præſtandum, 378. ſq.
Articulorum religionis chriſtianæ diſtinctio in fundamentales & non fundamentales eſt maxime obſervanda, 870. ſq. 1234. articuli fundamentales definiri præciſe non poſſunt, nec inde definiri poteſt, quatenus error excludat a ſalute, 369. ſq. de articulis fundamentalibus ſingulare caput ſyſtemata theologiæ habere deberent & quare, 574.
Artis cogitandi imperitia eſt cauſa defectus ſimplicitatis theol. 649. ſq. ejus uſus, 891. ſq. ex teſtim. Wolfii, Breitingeri &c. Vid. Logic.
Atheismi accuſatos vindicare cui bono fervire debeat, 1070. ſq. In atheiſmum prolabi facile eſt viro ſuperſtitionibus anilibus ſepto, nec verum a falſo recte diſtinguenti, 1077. ſeq. erectiora ingenia cur proſcripto examine religionis, quando eam tamen privatim examinandam ſuſcipiunt, in Atheiſmum, Deiſmum prolabantur, dantur cauſæ duæ, 330. ſq.

Atheum,

Atheum, Deiſtam, Scepticum nuncupari quales homines ſibi laudi ducant, 713. tales depingit Bayle, Evremont, & eorum exempla Epicurus, Tolandus &c. ib. ſq. Atheorum numerum augere eſt male ſanum, 1026. ſq. 1059. Atheus quis, 1070. exemplum ejuſmodi athei dari nequit, qui Deum quidem negaverit, ſed cultui publice recepto obtemperaverit, & tamen patrio ſolo pulſus eſſe dicatur, ſed Athei dicebantur pleriquè, quia opinionibus & cultui Deorum patrio refragati ſunt, 1072. Chriſtiani primi cur Athei vocati, ib. vid. ſuperſtit.

Auctoritas conciliorum incredulo parum valet, 152. ſq. auctoritas majorum mox valet, mox abrogatur, 1254. ſq. 913. ſq quatenus ſit ſuſpicienda, 810 ſq. 1254. 643. ſq. via auctoritatis non eſt medium reducendi Proteſtantes in gremium eccleſiæ romanæ, 128. via auctoritatis longe difficilior eſt via examinis, 201. via auctoritatis ad impoſſibilia obligat, 211. ſq. -- hypocritas gignit, 232. via auct. non poteſt niſi violentia commendari, 233 via auct. Deiſtis religionem omnem ludibrio exponit, ib. via auctoritatis diverſa eſt ab ea, quam Chriſtus & Apoſtoli docuerunt, 237. ſq via auctoritatis Deum ad perpetua miracula obligat, 239. ſq via auctoritatis abſurda alia multa involvit. 241.

Auctor biographiæ Fenelonii quis, 248. Auctoris Anonymi des lettres ſur la religion eſſentielle à l'homme, diſtinguée de ce qui n'en eſt que l'acceſſoire, ſyſtema methodi novæ incredulos convincendi examinatur, 8. ſeq.

Auditores cœtuum Proteſt. quid ab iis requiratur ratione Sermonum S. 465.

Augustini libellus de catechiſandis rudibus examinatur, 448. ſq.

B.

Baptismi appellationes nimium exaggeratæ quid mali pepererint, quando lux, unctio, ſalus &c. dictus eſt, 435. ante baptiſmum infantes a malis dæmonibus occupatos eſſe, unde originem hæc opinio trahat, 440.

Baumgarten S. Sententia de neceſſitate revelationis divinæ laudatur, 266. ſeq.

Baylius corrigitur, negans Stoicos in materia quærere originem mali phyſici, 997. ſq. refellitur, ſimile quoddam Chryſippi de cylindri motu ad explicandam originem mali compoſitum, exagitans, 1016. ſq

Binghamus taxatur, collaudans Chriſtianorum primorum inventa ſimplicitatem ceremoniarum magnificis titulis ornandi & negandi catechumenis conſpectum Sacramentorum, 434. ſq.

Bossueti epiſc opera criſtica examinantur & refelluntur, 219. ſq.

Buceri M. cogitata de hæreticis, 767. ſq.

Buddeus ſtoicam theologiam impugnans examinatur. 1074. 1027. ſq. quod Stoici Juris N. officia inde deduxerint, quod quivis homo pars Dei ſit, 1029. ſq. quod Deum animam mundi habuerint, 1033. ſq. quæ rebus omnibus ita ſit unita ut corpori anima, 1035. 1041 ſq. ubi ſimul VI. Thomaſii propoſitiones examinantur, vid. Thomaſius, 1039. ſq. quod docuerint de Deo ea, quæ cum doctrina de fato cohæreant, 1046. ſq.

quod ineluctabile fatum docuerint, certe talia, quæ de providentia divina dici nequeant, 1046. ſq. ejus judicium taxatur, 1021.
Bruni (Jord.) ſcripta de iis monita, 1129. ſq. ejus mors ex epiſt. Scioppii, 1144. ſq de natura & Deo ſyſtema, 1130. ſq. 1135. libellus ejus, beſtia triumphans an atheiſmum doceat, 1148. ſq. ex lib. de immenſo & innumerabili, qui ſpinoſiſmum præ ſe ferre dicitur, ſchema propoſitionum, 1150. ſq. ſingulæ examinantur, 1153. ſq. accuſatus ab à la Croze errorum V. graviſſimorum, ſcil. univerſum unum eſſe Deum; Adamum nec protoplaſtum, nec hominum parentem fuiſſe; religionem chriſtianam eſſe fabulam; & quod de Moſaica & ceteris religionibus adfirmatur; nullam eſſe creationem, omnia eſſe æterna & neceſſario exiſtere; animas hominum & animalium è corporibus in corpora migrare; ſed ab his defenditur, 1164. ſq. de narratione Moſis non ſatis reverenter ſentire videtur, 1174. caracter ejus ſec. Brukerum, 1188. Spinoſæ & Bruni ſyſtemata comparantur, 1155.

C

Callimachi hymni ad Jovem quidam locus corruptus reſtituitur, 1055. ſq.
Calvinus male Judaiſmi incuſatur, 5.
Canonisatio Sanctorum; ejus origo; eſt merus Fanaticiſmus, 165. ſq.
Cartesius an principia ſuæ philoſophiæ ex Bruno hauſerit, 1131.
Catecheticarum inſtitutionum neceſſitas, 402. utilitas, ib. origo, 407. de voce κατηχειν, ib earum veſtigia viris doctis videntur exſtare in N. T. I. Cor. III. 2. Hebr. V. 12 – 12. VI 1. quæ loca expenduntur, 412. ſq. de inſtitutionibus catecheticis primorum Seculorum quid judicandum ſit, 413. ſq. quænam earum monumenta huc referantur & quo jure, 415. ſq. de Symbolo Apoſtol. διδαχαις των Αποςολ. Hermæ paſtore, ib. quomodo agendum in iis, 457. ſq.
pro Cathedris inerrantes invehi male ſanum, 831. ſq. vid. orator.
Caussæ litium & diſſenſionum in Theologia ſunt ignorantia, ſuperbia, fervor diſputationum, non diſſenſiones circa opiniones, 687. vid. cauſſ. hæretif.
Certitudo ſæpiſſime in cauſſa providentiæ cum neceſſitate confunditur, 1003. 1019.
Chillingworth, libelli ejus fata, 140.
Christianus verus myſteria, prophetias, miracula admittit, 33. 46. ad quid Chriſtiani præcipue præparandi & muniendi ſint, 656. ſq. vid. Relig. Chriſtianus & Philoſophus quomodo & quo cum diſcrimine uterque moriens ad miſericordiam Dei recurrat, 653. Chriſtiani quomodo ex revelatione Deum mundo adeſſe edoceantur, & quomodo Stoici ea de re loquuti ſint, oſtenditur, 1037. ſq.
Christi præcepta, quæ dura videntur, quomodo conſideranda, 623. ſq. de ſolo Chriſto audiendo 381. vid. Jeſus.
Cicero quomodo de Stoicorum fato, præcipue Chryſippi teſtis ſit, 1016. ſeq. locus quidam divinat. per conjecturam reſtituitur, 1066. Ciceronis theologia

logia taxatur, 1065. ſq. ejus caracter, 1082. ſeq. pueritiæ laus, 1084. ſeq an fuerit philoſophus, 1086. ſeq. Schotti argumenta pro Ciceronis philoſophia examinantur, 1088. ſq. officiorum liber judicatur, 1090. ſq. Laudis inſatiabili cupiditate laborabat teſte epiſtola ad Luccejum, aliiſque, 1091. ſq. vivida imaginandi dicendive vi inſtructus fuit, quæ eum ſæpe ultra veritatis regulas abripiebat, & in variis vitæ caſibus varius, 1096. ſq. ad jocos & verborum luſus inclinatus, 1099. ſq. levis & inconſtans in ratiocinando & agendo, 1100. ſq. quid de religione ejus exiſtimandum, an atheus & irriſor omnis religionis fuerit? 1102. ſq. probatur, eum Deum, providentiam, leges naturales, immortalitatem animæ, admiſiſſe, 1103. ſq. ubi argumenta ejus, 1104. ſq. unde ſyſtema theologiæ ejus ſiſtitur, 1111. ſententia ejus de immortalitate animæ præcipue expenditur, 1112. ſq. a Collino religio Ciceronis ſuſpecta redditur, & intra Scepticos refertur, quo jure diſquiritur, 1116. ſq. 1123. ſq. contra Tolandi accuſationes, quod Pantheiſta ſive Spinoſæ anteceſſor fuerit, vindicatur, 1120. ſq. inter eos refertur, qui de religione rectius ſentiunt, quam loquuntur, 1125. ſq.

Citationes, ubi minime opus eſt, conglomeratæ, & ex linguis diverſis, non ſunt argumentum infallibile eruditionis, 711. quando ſint utiles, 712.

Clementis Alexandr. caracter & judicium de ejus inſtitutionibus catecheticis fertur, 418. ſq.

Crameri R. vitæ fatorumque brevis delineatio, 1211. ſq.

Critica moderata in S. Codice num ſit illicita? 522. ſq.

Cognitionis theologiæ imperfectionem meditari eſt medium contra hæretificationem, 955. utrum periculoſum ſit? ib. De imperfectione cognitionis eſſet ſingulare caput ſyſtematibus theol. inſerendum, 573. ſolida, 489.

Concilia, quid de iis ſit ſtatuendum, 204. concilia probant eccleſiam romanam eſſe Fanaticiſmi ream, 173. 184. quod per partes exempl. concilii Tridentini oſtenditur, ib. ſeq. conciliorum auctoritas incredulo parum valet, 152. ſeq. 205.

Conciones, quod tot Sacræ vim exiguam habeant in animos auditorum, cauſſa, 403. ubi Stakhouſe, Roques, Oſterwald citantur, ib. ſq.

Concordiæ impedimenta urgent plures, ſed diſſenſus incommoda non cernunt, 692. ſq. vid. pax.

Confessionum publicarum relig. contenta, & quomodo ſint conſiderandæ, 879. ſeq. quid de uſu & abuſu confeſſionum publicarum, & earum obligatione ſit cenſendum, 875. ſq.

Conscientiæ jura ſive libertas in quo ſit ponenda, ex teſtimonio Theologorum Proteſtantium, 358. ſq. 675. ſq. conſcientiæ & juris ejus notitia eſt neceſſaria, 893. vid. libertas.

Consensus multorum nil facit ad probandam rei bonitatem, 152. ſq.

Consequentiæ, quid de iis, ex aliorum opinionibus ſ. theſibus deductis ſit ſentiendum, 883. quouſque imputandæ aliis conſequentiæ periculoſæ, 1262. Regulæ generales circa conſequentias obſervandæ, 886. ſq.

Contemplativa vita quid ſit, 745 ſq. quænam res illæ ſint, in quarum contemplatione plurimi lætantur, 747.

Controversiæ, quid circa eas obſervandum, 782. controverſiæ de rebus minutis erga fratres agitatæ, quid mali apud plebem progignant, 786. ſq. querelæ de multitudine novarum controverſiarum non ſunt nimium urgendæ, 383. quomodo agendum in controverſiis inter Proteſtantes, 574. ſq. quid ſimplicitas theol. in iis tractandis velit, monita quædam, 589. ſq. quid in polemico requiratur: ib. ſit gnarus veræ orthodoxiæ, 590. ſtatum controverſiæ perſpectum habeat, & clare ponat, ib. in minutis erroribus non hæreat, 592. 770. momenta rerum noſcat, ib. non infirmis argumentis utatur adverſus graviter errantes, 594. errorem errantis non nimium exaggeret, 595. ſq. placide & modeſte diſputandum, ib. eligendus antagoniſta excellens, 596. abſit ineptus zelus, ib. controverſiarum inutilium multitudo ad hæretificationem multum confert, 921. ſq. controverſiæ nonnifi momentoſiſſimæ tractandæ, 927. ſq. controv. ſtudium duplicem habet notionem, 764. ſq.

Cultus eccleſiæ romanæ externus eſt via ad incredulitatem, 130.

Chrysippi Stoici definitio Fati expenditur, 1006. ſq. explicatio originis mali phyſici laudatur, 1008. ſq.

Cyrilli Hieroſ. caracter & inſtitutiones catecheticæ examinantur, 441. ſq.

D.

Decreta Dei, de iis articuli tenendi, 689.

Decreta religionis, quæ a Proteſtantibus docentur, non patrocinantur Fanaticiſmo, 248. ſq.

Deistæ male accuſant Proteſtantes Fanaticiſmi, ideo quia revelationi ſubſcribant, 272. ſeq. & quia ex rebus ignotis incentiva ad pietatem depromant, 282. ſq. Deiſtæ omnia in amorem Dei & proximi reſolvunt, cetera pro mero Fanaticiſmo habent, ſed male, 294. ſq. Deiſtarum ſententia de ſimplicitate theologica, 385. poſtulata quædam, quæ plurimi Deiſtæ concedere debent, 287. ſq vid. problema.

Deus adpellatur Jeſus, non ob excellentes virtutes ſolum, quod contra Souverainium oſtenditur, 71. ſq. in Deum injuria eſt, dicere, cum ſalutem hominum cupere, nec tamen facultatem dediſſe viam ejus ope examinis inveniendi, 208. Deus Stoicis dicitur ignis artificioſus, quomodo, 985. ſq. de Deo & operationibus ejus in mundum, quomodo hi docuerint, 1033. vid. Stoici. Deus num non ſit colendus in ſpem remunerationis, 627.

Diagoras Melius ab Atheiſmo vindicatur, 1052. ſq. quo titulo accuſatus, 1069. ſq. verba pro eo fiunt, 1070. ſq. de Stillingfleeti judicio circa eum obſervatur quid, 1073. etiam circa Fabritii de eo cenſurâ monetur quid, ib. ſq. opinionis de Diis communiter receptæ ſubverſor fuiſſe videtur, 1074. ſq. ubi contra Baylium, Budddeum defenditur, ib. ſq.

Dialogus inter Scepticum & incredulum de quibuſdam gravibus religionis capitibus, de principiis religionis, de via auctoritatis, de conciliis, de fide divina, de tranſſubſtantiatione, 104. ſq.

Dicta.

Dictatoris inſtar de omnibus rebus ſcribere, dicere, eſt medium inclareſcendi & quale, 712 ſq.
Difficultatum in cauſa relig. exaggeratio nimia non eſt ſine periculo, quod ſimili aliquo oſtenditur, 206.
Digressiones nimiæ in libris taxantur, 1646.
Dii olim homines fuerunt, 1062. ſq. Deorum vitia an modo a Poëtis effictæ fuerint, 1058. ſq.
Disciplinarum philoſophicarum cultura commendatur, ut medium contra hæretificationem, 923. In diſciplinis ſanctioribus, quomodo præpoſtere agatur, 364. ſq.
Dissensionibus quæ occaſionem ſolent dare, aut ab imbecillitate humana ſunt, aut ejuſmodi, ut arte & per media emendari poſſint, 353. ſq. diſſenſus levis non tollat pacem, 673 ſq.
Dissentientibus an poſſit ſilentium imponi, in gratiam eorum, qui incaleſcunt, ubi alia atque inſtituti fuerant, audiunt, 351 ſq.
Distinctiones frivolæ & quæſtiones inutiles abeſſe deberent a ſyſtematibus religionis chriſtianæ, 485. ſq.
Divinitas Jeſu Chriſti adſtruitur, 71. ſq.
Doctissimi interdum in errores graves illabuntur. deliniti opinionibus quibuſdam, 97. ſq. doctorum virorum quæ debeant eſſe conamina tot morbis hominum medicinam ſalutarem adferendi, 761. ſq.
Doctrinæ univerſalitas Pontificiis tantopere laudata non ſine operoſo examine cognoſcitur eſſe nota infallibilis veræ eccleſiæ, 206. Doctrina de gratia breviter proponitur. 634. ſq. quo ea ex conſenſu Proteſtantium tendat, 781. ea nil detrimenti patitur, ſi libertas homini tribuitur, 577. vid. ſimplicit.
Dogma fundamentale quod, 581. ſq.
Dordracena Synodus, quomodo ejus auctoritas unioni Proteſtantium obeſſe poſſit, 682. ſq.

E.

Ecclesiæ notio data, 223. ſq. de loco eccleſiæ quiddam monetur, 573. eccleſiæ primæ doctores myſteria de J. Chriſto docuerunt, uti in V. & N. codice ad credendum data ſunt, 58. ſq 82. Eccleſiæ Gallicanæ differentia ab ultramontana, 103. ſq. eccleſia ſciri certo nequit, ſine examine notarum ejus, quæ vera, 201. ſq. vid. rom. eccleſ.
Eclectici theologi quinam, 323.
Egoista quis ille theologus, 1268.
Eloquentia, de ejus forma, 1096. ſq.
Ephemerides quomodo eſſe deberent, 744.
Epistola ad Epheſios ut ſyſtema theologiæ inſigne laudatur, & quid de ea re moneatur, 558. ſqt
Error non eſt ſtatim eo ipſo Fanaticiſmus, quia error, 298. 304. error, unde momentum ejus judicandum, 594. 870. 915. quid ſit circa errorem obſervandum, 883. error an hic vel ille a ſalute excludat, dici

certo nequit, quia numerus articulorum fundamentalium definiri non poteſt, 369. ſq. errores leves exaggerare quid efficiat, exemplo Coccejaniſmi, Proteſtantium &c. docetur, 774. 1257. ſq. errores unde plerumque oriantur, 323. 353. 931. errores practici ſive hæreſes practicæ ſunt longe periculoſiores theoreticis, 935. ſq. errores patrum, majorum modeſte oſtendere an ſit crimen, 816. ſq.

ERRANTES plerumque exiſtimant ſe recte ſentire, & alios errare, 932. amor errantis eſt nota chriſtianiſmi & præceptum rationis, 957. errat nemo ſponte, 930. errantes circa articulos fundamentales quomodo tractandi ſint, ubi Werenfelſius citatur, 882. errantes in viam ſunt reducendi, 338. ſq. media ejus ſunt demonſtratio veritatis & amor eorum, non vis & coactio, ſi etiam illa nil proficiant, 339. 824. ſi errantes pertinaciter errori adhæreant, examine ejus abutantur, & metus ſit controverſiarum finem nullum fore, quid agendum ſit, 347. ſq. ſi licet eos, qui ex mea opinione errant, perſequi, idem ego eis jus meo exemplo attribuo agendi; jus errori & veritati idem competet, 354. ſq. errantes in Novo Teſtamento ab Apoſtolis interdum comparantur cum inviſis nominibus, & quare hoc iis licitum ſit, quod hodie in vitio ponitur, 834. 870. in errantibus etiam virtutes veræ laudandæ ſunt, 858. ſq. 1196. errantes an liceat damnare, & quæ inde mala oriantur, ubi Arminius, Clericus, Moshemius, Chillingworth citantur, 869. ſq. 874. 1204.

ERUDITIO ſi hominem ad faſtum effert, unde ſit, 753. quid inde malorum oriatur, 754. vere eruditorum judicia circa res momentoſas, quomodo comparata ſint, 712. & illorum, qui inani faſtu tument, quomodo ſeſe habeant, ſq. quis ſcopus ſit vere eruditi in literis humanioribus, & hominis qui nonniſi inanem gloriam aucupatur, 718. ſq. eruditiſſimi non in fama eruditionis, ſed in teſtimonio bonæ conſcientiæ præſidium quæſiverunt, docent exempla Lokii, Perſii &c. 737. ſq. eruditio theologica debet eſſe ſapiens, 1192. ſq. ſit inſtructa cognitione diſciplinarum philoſophicarum, 891. amore veri in rebus graviſſimis, 1194. notitia juris naturæ & ethicæ philoſophicæ & chriſtianæ, 899. cognitione juris & obligationis conſcientiæ, ib. notitia hiſtoriæ eccleſiaſt. 894.

ETHICÆ philoſophicæ & chriſtianæ uſus, 752. ſq. 893. 924. ejus ſtudii neceſſitas, 601. cultorum ejus deſpectus unde oriatur, 602. ubi Bernardi teſtimonium adfertur, ib. & cauſſæ neglectus ejus, quod multi id quod in theol. eximium eſt, non cognoſcant, parte theoretica contenti, 603. quod dein controverſiis incumbant, 604. quod opinione imbuti ſunt, facile eſſe corollaria ex dogmatibus eruere, ib. quod commiſceatur ethica gentilis & chriſtiana, 605. multum ad neglectum ejus definitiones hyperbolicæ & macilentæ, 606. ſq. nec non quod multi ſyſtematis partes ut fidei eſſentiam nimium laudant, 608. etiam opinio, ethicam eſſe principiis rationis ſuperſtructam, 609. quid ethicæ philoſophicæ accedat per revelationem ſacram, 610. accedit auctoritas divina iis, quas ratione eruimus leges vivendi, ib. fundamentum ethicæ magnum momentum conſequitur per doctrinam de immortalitate animæ,

mæ, 611. incentiva ad virtutem ampliora ſunt, 612. exempla graviſſima, ib. promiſſiones ſuaviſſimæ, ib. auxilium divinum, 613. ubi Clarkii teſtimonium adfertur. Vid. ſimplicitas.

Evangelii myſteria male habentur ab auctore Anonym. des lettres ſur la religion eſſentielle à l'homme &c. 10. ſq.

Evemerus Meſſenius ab Atheiſmo vindicatur, 1052. ſq. veterum de eo teſtimonia, 1054. ejus ſcripta, ib. accuſatur a Plutarcho atheiſmi, 1055. defenditur ab eo, 1056. ſq. accuſatur a Callimacho, 1060. cur atheiſmi reus fuiſſe videatur, 1062. ſq. 1062. ſq. & quo titulo, 1064. ſq. ab accuſatione Ciceronis vindicatur, 1065. ſq. contra Sext. Empiricum tegitur, ſq. in numerum aliorum ſic dictorum Atheorum refertur, & quo jure examinatur, 1068. ſq. ab Theophilo Antiocheno atheis adnumeratur, & quo jure, 1077.

Examen religionis a revelatione præſcribitur, & requiritur, 150. 234. religionis examen cuivis incumbit, 127. examen religionis interdictum eſt res maxime ſuſpecta, 127. examen locorum S. S. plebis eccleſiæ romanæ nil valet, quia privati hominis eſt, 184 ſq examinis via non præcipitat in Fanaticiſmum & Indifferentiſmum, 199 ſq. 297 ſq. 314. Pontificiorum argumenta contra viam examinis plus probant, quam probandum eſſet, 199. ſq. 327. examen religionis qui difficultatibus inſuperabilibus obnoxium eſſe dictitant, virtutibus Dei detrahunt, 207. Pontificii quidem examen religionis exoſum reddunt, ſed illuc ſcriptis ſuis invitant, & probant, 255. ſq. Pontificii ad perſuaſionem plebis de articulis religionis hæc requirunt, 1. ut de authentia librorum S. convicta ſit, 2. ut ſciat utrum libri apocryphi reliquo canoni adjiciendi ſint, nec ne; 3. ut perſuaſa ſit de convenientia verſionis cum originali textu; abſque his decipi & in propoſitionibus quibuſdam falſis velut divinis adquieſcere, quod fanaticum ſit, quod, quatenus verum ſit, diſquiritur, 303. ſq. Via examinis eſt neceſſaria, ex ſcopo revelationis, 314. ex locis diſertis Sacræ Scripturæ, 315. ex natura fidei, ib. ex fine miraculorum Chriſti, ib. ex judicii ultimi norma, ib. ex regulis prudentiæ, 316. ex eo, quod Jeſus Judæos de intermiſſo examine vaticiniorum toties increpabat, ib. Examinis via non in Indifferentiſmum inducit, neque ex ſua natura, nec ex revelationis indole, nec ex ingenii humani natura, 317. abuſus examinis non tollit autem uſum legitimum, 317. ſq. non obſtat præcipue nec imbecillitas ingenii humani, nec corruptio facultatum hominis, quod Pontificii potiſſimum urgent, 320. ſq. nec examinis via in indifferentiſmum inducit, licet tot ſint controverſiæ, partes, ſententiæ, interpretationum diverſitas tanta inter Proteſtantes, 322. ſq. examinis via ſe commendat a conſenſu plerorumque Chriſtianorum in rebus capitalibus, 324. ſq. examinis hujus neglectus eſt via in Indifferentiſmum & Scepticiſmum inter Pontificios, 329. ſq. examine ſerio & accurato digniſſimum eſſe diſquirere, quouſque uſus & abuſus confeſſionum, formularum fidei publicarum adſtringat, & quis erroris gravioris vel levioris reus ſit, 875. ſq. torpor inveteratus ad examen religionis, circa id quod in ea eximium eſt, impedit ſimplicitatem theol. 661. ſq.

Exempli Soteris noſtri conſideratio, & rationis, qua uſus eſt erga diſcipulos & Judæos incredulos, eſt medium tolerantiæ contra hæretificationis malum, 940. ſq.

Exorcismus antiquioris eccleſiæ unde originem ſuam ducat, & quid de eo ſit obſervandum, 438. ſq. 937. ſq.

F.

Fanaticismus quid ſit definitur, 162. ſq. 249. 609. reformata eccleſia fanaticiſmi a Nicole incuſatur, 162. 207. 223. Fanaticiſmi eccleſia romana potiſſimum rea eſt, 163. 242. 299. Decreta religionis apud Proteſtantes minime patrocinantur fanaticiſmo, 248. vid. Proteſtant. Dogmata religionis chriſtianæ non eo ſtatim ſunt fanatica, quia etiam ab eruditis imperfecte cognoſcuntur, 281. Fanaticiſmus, cujus eccleſiæ romanæ doctores accuſant Proteſtantium cœtus, in quo potiſſimum quærendus ſit, 297. & quam male ejus accuſentur, ib. ſq. Deiſtæ quatenus Proteſtantes fanaticiſmi incuſare ſoleant, vid. Deiſt. quatenus quidam Proteſtantium Doctorum fanaticiſmi rei haberi poſſint & quales, vid. pontif. rom. phraſ. Pyrrhon.

Fata philoſophiæ paulum oſtenduntur, 726. fata theologiæ proponuntur, ib. de fato Stoicorum notio duplex dari poteſt, 1005. ſq. fati neceſſitas, quomodo ex mente Stoicorum concipienda ſit, & an inevitabilem eam docuerint, 1018. ſq. fata ſcribere, quid Stoicis denotet, 1002. fatum ubi eſt, ibi nulli rerum fines dari poſſunt, quod Spinoſæ ſyſtema eſt, 989. vid. Stoici.

Felicitas Dei in quo conſiſtat, contra Ariſtotelem, 745. Deum velle homines felices eſſe Stoicorum, 998.

Fenelonius male oſtendit tribunal infallibilis judicis, Pont. roman. eſſe viam optimam convincendi incredulos, 95. 141. ſq. 1078. exemplo ſuo fanaticiſmum probavit, 193. ſq.

Fidei chriſtianæ natura & ambitus, 33. ſq. fides plebis eccleſiæ romanæ quid involvat & ſupponat, 184 de fide in genere & juſtificante ſpeciatim quædam, circa quæ ſimplicitas theologica verſatur, monentur; 581. ſq. falſarum de fide opinionum cauſſæ, ib. de fide cæca & oculata; humana & divina, ib. ſq. de generali & ſalutari ac juſtificante quædam, 583. ſq vid. Trinit.

Filius Dei Deus eſt ex teſtimoniis primorum Chriſtianorum, quorum aliqua allegantur, 62. ſq.

Fines ſapientes & ordinem in univerſo Stoici ſtatuebant, 984.

Finita ab infinito Ente produci poſſunt, 1152. vid. infinit.

Foedera, doctrina de fœderibus religionis chriſtianæ ſyſtemata rectiſſime carere poſſent, 588 ſq.

Formularum diſtinctio in primariam & ſecundariam nihil valet, 877. ſq. Formula conſenſus helvetica nonniſi articulos religionis non fundamentales continet, 880. ſq.

GATTA-

G.

GATTAKERUS Deum animam mundi apud Antoninum Phil. reperiens taxatur, 1037.
GAUDENTIUS pagan. laudatur, 982.
GERMANORUM quorumdam methodus concionandi examinatur, & ejus incommoda præ Anglicana oſtenduntur, 477. 483. ſq.
GLORIA in quo reponi poſſit, 702. ſtimuli ad eam non ſunt interdicti, 704. quando vana, 706. ſq.
GRAMMATICUS faſtus, 719.
GRATIA, doctrina de ea breviter proponitur, 634. ſq. doctrina de gratia quo ex conſenſu Proteſtantium tendat, 731. doctrina de gratia nil detrimenti patitur, ſi homini libertas tribuitur, 577. de ſtatu naturæ & gratiæ ſæpiſſime nimis hyperbolice dici audias, 616. 620
GUSTUS ſpiritualis, de eo non temere eſt judicandum, 257. 292.

H.

HÆRESIS erat vox media pridem, 776. ubi Eraſmus citatur; hodie communiter dicunt, hæreſin eſſe errorem fundamentalem, prout quis latiorem vel ſtrictiorem articulorum fundamentalium ideam ſibi formavit, 777. romanæ eccleſiæ Doctorum; codicis Theodoſii, græcæ eccleſiæ, Arminianorum de eadem ſententiæ, ib. ſq. præſtaret hoc titulo plane abſtinere, 778. ſq.
HÆRETICI, cujus ſint generis, 765. ſq. aut omnes chriſtiani hæretici ſunt, aut plane nulli inter eos ſunt, 778. ſq. hæreticorum antiquorum cum modernis paralleliſmus nil valet, 831.
HÆRETIFICATIONIS definitio, 762. 771. 779. ſq. an periculoſum ſit de hæretificatione ſcribere, & cur? 763. ſq. mala hujus, 780. ſq. 784. ſq. 932. ſq. hæretificatio eſt crimen, 791. ſq. hoc malum ſerpit potiſſimum inter Theologos, 784. origo & profectus ejus, 785. ſq. EFFECTA ejus ſunt potiſſimum hæc; tales 1ò. nocent innocentibus vel leviter errantibus; 2ò. dant ſcandala, 786. 3ò. cura veritatis inveſtigandæ jacet, & officium lites componendi, 788. 4ò. alios in incredulitatem conjiciunt, & incredulitatem fovent, 790. 5ò. in ſocietate civili diſcordias, in aulis principum crudelitatem, in familiis odia, in eccleſia hypocritas ferunt, ubi Foſterus citatur, 790. ſq. METHODI hæretificum alios ſuſpectos reddendi, hæ recenſentur, 799. ſq. 1. Magiſtratus incitant, contra errantes ut velut contra peſtem ſæviant, ib. 2. alios exoſos reddunt ideo, quod libros hæreticorum legant, & quædam in iis laudent, exemplo Arminii oſtenditur, 302. ſq. 3. inſurgunt in omnes, qui non ſtatim exortis quibuſdam novis opinionibus arma vertunt contra earum auctores, exempl. Witſii, Druſii, 805. ſq. 4. quod hic vel ille non omnes opiniones, diſtinctiones &c. majorum adprobet, 808. ſq. 5. quod hic vel ille in congreſſibus novas opiniones proponat & defendat, vel ferio vel exercitii gratia, & eum Indifferentiſtam,

rentiſtam, Latitudinarium, Deiſtam adpellant, 814. ſq. 6. quod hic vel ille nævos & errores patrum producat, 816. ſq. & quod quædam argumenta, vel loca S. S. a majoribus uſurpata nolit arripere, 817. ſq. 7. quod uſum rationis in rebus ad religionem pertinentibus urgeat, 819. ſq. 8. quod errantes cum inviſis hæreticis comparant, 829. ſq. 9. quod hic vel ille commercium literarum cum iis alat, qui periculoſarum opinionum ſuſpecti ſunt, 837. ſq. 10. quod hic vel ille non omnes diſtinctiones in ſyſtemate receptas adprobet, 838. ſq. 11. pro cathedris in errantes invehuntur, 839. ſq. 12. omnia mala in errantes effutiunt, nomina mutant, ridicule vertunt, 845. ſq. 13. quod hic vel ille de quibuſdam oratoribus ſacris, qui rhetoricantur, myſticis phraſibus utuntur, abjecte ſentiat, 850. ſq. 14. quod hic vel ille non per omnia cum factione doctorum dominantium conveniat, 854. ſq. 15. quod duriora conſilia in errantes improbet, & dominium aliorum in conſcientias damnet, 855. ſq. 16. quod hic vel ille non ſtatim novas opiniones acriter perſtringat, 857. ſq. 17. quod errantium veras virtutes data occaſione laudet, 858. ſq. & quod ex putatitiis difficultatibus theſin ipſam non ſtatim rejiciat, oſtenditur exempl. Capelli; 864. ſq. 18. quod nolit quis decretorium judicium ferre de ſalute cujus, 869. ſq. 19. quod a confeſſionibus recedat, 875 ſq. 20. quod ex hujus vel illius ſententia periculoſæ conſequentiæ deduci poſſint, 883. ſeq. inprimis ubi atheiſmi ſuſpecti redduntur, 887. oſtendunt ſe non tam ſententiarum, quam hominum oſores eſſe, 914. CAUSSÆ hujus hæretificationis; 1. defectus accuratioris cognitionis rerum humanarum & divinarum, 890. ſq. 2. ſuperſtitio ſpecie religionis ſe tegens, 895. ſq. 3. ſuperbia & opinio eruditionis ſuæ, nec non livor, ubi Watts citatur, 899. ſq. 4. orthodoxiæ ſtudium, 901. ſq. 5. falſi nominis zelus pro opinionibus ſuis, 908. ſq 6. præjudicatæ opiniones, 914. ſq. 7. ſtudium inclareſcendi, 918. ſq. 8. magiſtratus, principes, qui nimis vacivas aures zelotis præbent, 920. ſq. 9. controverſiarum de quæſtionibus inutilibus nimia multitudo, 921. MEDIA contra hæretificationem; 1. cultura diſciplinarum philoſophicarum, 923. 2. domare adfectus & ea diſcere quæ ad ſalutem neceſſaria cognitu ſunt, 925. ſq. 3. minutas controverſias mittere aut narrare prætereundo, graviſſimis nonniſi intentum eſſe, 926. ſq. 4. tolerantiæ ſtudium, 929. ſq. 5. lectio præſtantiſſimorum ſcriptorum theologicorum, qui graviſſimas veritates ſolidis argumentis probarunt, & moderati animi fuerunt, 939. ſq. 6. conſideratio exempli Soteris & methodi, qua uſus eſt erga diſcipulos & Judæos, 940. ſq. 7. principes & eorum conſiliarii huc multum conferre poſſunt, 923. ſq. 8. miſſa operoſa lectione polemicorum, plus incumbere philologiæ S., criticæ &c. 945. ſq. 9. ſi præficiantur ſcholis theologi eruditi, ſapientes, pacifici & moderati, 947. ſq. 10. ſi ſtudioſi utriuſque partis Academias frequentarent, 948. ſq. 11. ſi Doctores juvenes inflatos & diſputaces mature retraherent per ſapientes ironias & laudem ἐποχῆς, ubi ex. Werenfelſ. 950. ſq. 12. commercium epiſtolicum cum viris eruditis diverſarum partium relig. 953. ſq. 13. meditatio frequens

imperfectionis cognitionis theologicæ, & ejus inſinuatio erga alios, 955. 14. amor errantium ex præcepto Chriſti & rationis, 957. vid. errans.

Helvetii, quo loco inter eos maximam partem formula conſenſus ſit, 694.

Hermineuticæ, regulæ generales quædam circa eam obſervandæ, 571. ſq. vid. interpret. & ſimplic. & ſuperſtit.

Herrenhutensium & myſticorum cogitata de ſimplicitate theologica, 386.

Historiæ literariæ ſtudium, ſi accuratius conſideretur, docet potiſſimum duas res, 699. ſq. ea eſt hiſtoria & ſapientiæ & ſtultitiæ, 756. hiſtoriæ eccleſiaſticæ cognitionis neceſſitas, 894.

Homo, non tam quæritur, quam ſuaviter is vivat, ſed quid Deo, ſibi & ſocietati debeat, 746. ignorantia varietatis ingenii, educationis &c. hominis mala poſt ſe trahit, 894.

Huetius commendat philoſophiam ſcepticam, incredulos convincendi optimum medium, ſed peſſime, 95. 100. ſq. vid. Dialog.

Hypotheses novæ in religionis cauſſa probanda noxiæ ſunt, 7. 783. fata hypotheſium novarum, 855. 1263. ſq. hypotheſes & ſectæ ſtudium impediunt ſæpiſſime, quo minus interpretes verum cernere poſſint, 803. ſq. hypotheſes quovis ſeculo novæ naſcuntur, 1263. ſingulares non ſunt nimis deamandæ, 927. ſq. hypotheſes philoſophicæ cum decretis religionis chriſtianæ commiſtæ mala gignunt, 659. ſq.

I.

Ideæ de ideis Dei ex mente Stoicorum, 995. ſq. vid. virtus.

Idiotæ morientis confeſſio, 737.

Jesus eſt Meſſias, quid hoc effatum involvat, 34. eſt Deus, 71. ſq. Jeſu reſurrectionis teſtium qualitas eſt argumentum maximum pro religione chriſtiana, 26. Jeſu Doctoris præcepta quomodo comparata ſint, 36. ſq. eorum dignitas, 49. ſq. Patres eccleſiæ primæ Jeſu paſſiones, mortem, reſurrectionem, & inde orta beneficia docuerunt, 76. ſq. quomodo tolerantia uſus ſit, 674. ſq. 941. ſq.

Ignatii inſcriptio epiſtolæ ad Epheſios excutitur, 64. ſq.

Ignorantia docta eſt medium ſ. antidotum ſectæ ſtudii & hypotheſium novarum in interpretat. S. S. 509. 514. 1229. ſq.

Immortalitas animæ ſepoſita revelatione S. eſt dubiis expoſita, 56.

Incentiva ad laborem poſſunt plerumque eſſe vana, etſi labor ipſe inutilis non ſit, 702. incentiva ad pietatem quo jure ex myſteriis petantur, 286. incentiva ad pacem, vid. pax & revelatio.

Inclarescendi literis ſtudium, quatenus licitum & laudabile ſit, 701. ex natura & determinatione hominis, ib. ſq. quatenus nimium ſit, 706. ſi quis ſcriptis vult inclareſcere, qui exiguis dotibus inſtructus eſt, ib. ſi dein nonniſi famæ cauſſa facit, ubi Lucianus citatur, ib. quam vanum hoc ſtudium ſit, patet ex his: 1. cupido laudis impedit, quo minus bene ſcribat, ubi Arrianus citatur, 710. 2. oſtentat eruditionem in citandis aliis, ubi opus non eſt, ſcriptoribus, 711. 3. dictatoris inſtar

inſtar de omnibus ſcribit, 712. ſq. unde duo mala, aut periculoſas fovere ſententias, aut alios laceſſere, oriuntur, ib. 4. receptas opiniones ad minutiſſima, ſingulari ardore uſque ad hæretificationem defendit, 117. ſq. in elegantioribus literis quid vere doctus & nonniſi nominis alicujus cupidus quærat, 718. ſq. Vanitas hujus ſtudii pluribus oſtenditur, 720. ſq. ex rationibus, quæ cum hanc, tum vitam poſt fata concernunt, ib incommoda ejus moralia, 732. ſq. talis in lecto emortuali conſtitutus inducitur commemorans ſtudia & vitam, 736. ſq. Cauſſæ ejus: 1. defectus ſe excutiendi, 739. 2. eruditionis ſolidæ guſtu carere, ubi Malebranche citatur: 3. literarum doctores, quando faſtum fovent, Plutarchus citatur, 740. ſq 4. a nemine niſi ab amicis pendere, qui ut plurimum adblandiri ſolent, ubi teſt. Senecæ, 753. 5. ephemeridum ſcriptores, 744. 6. opinio felicitatem conſiſtere tantum in contemplatione veritatis, 745. ubi Ariſtoteles examinatur & refellitur, ib. 7. minus cogitare de exiguis fructibus plerorumque ſcriptorum, 748. Media ad tollendum hoc malum, 1. philoſophicas & mathematicas diſciplinas addiſcere, 750. ſq. 2. matura ætate eos legere libros, qui erudite docent, quantis difficultatibus diſciplinæ pleræque obſeptæ ſint; libros de vanitate ſcientiarum, de moribusque incommodisque doctorum umbraticorum, 754. ſq. 3. conſideratio brevitatis vitæ & neceſſitatis officiorum præſtandorum Deo, ſibi & aliis, 756 ſq.

Incredulitas fovetur & ſtabilitur per ſtudium hæretificationis, 790. ſeq. Incredulus quid de infallibili judice ſentiat, 286. quæ inter Pontificios incredulitatem adaugere ſoleant, 116. ſq vid. Dial.

Indifferentismus ex principiis Romanenſium fluit, 320. Indifferentiſmus, unde examine libero conceſſo, inter Proteſtantes oriatur, 331. Indifferentiſtarum idea de ſimplicitate theologica, 386. Indifferentiſmi falſo rei, qui errantes non ſtatim judicii poſtulant, 765. ſtudium pacis non eſt indifferentiſmus; vid. pax.

Infallibilis judex quid incredulis ſit, 286 infallibilis judex nil juvat ſi difficultates in animo nihilominus hæreant ut antea, & nihilo magis verum cernas, 154. 160. 512. ſi veritates per ſe claræ ſunt, infallibilis judex nil momenti addere poteſt, 303. infallibilis judex comparatur infallibili critico, 155. difficile inventu eſt, ubi talis ſit, 209. ſq. impoſſibile eſt probare, talem alicubi exiſtere, nam ad id probandum requiruntur, dari revelationem diſtinctivam; in ea doceri claris verbis, Deum talem judicem dediſſe; & infallibiliter ſciri Pontifices Romanos tales eſſe, non alios, 314. ſq. & 143. ſq. & 143. ſq. vid. eccleſ. rom.

Infantes ante baptiſmum dæmoniis occupari, unde natum videatur, 440.

Infinitum ab infinito quomodo produci poſſet, 1154.

Ingeniorum diverſitas eſt probe conſideranda in diverſitate opinionum de religione, 931. neglectus ſcrutinii ingeniorum & diverſitatis eorum pericula habet, 894. ingenia erectiora quomodo ab inſano inclareſcendi ſtudio revocanda ſint, ubi Plutarchi monitum, 741. ingenia magna cur proſcripto examine religionis, ſi eam privatim examinandam

Digitized by Google

dam ſuſcipiunt, ſæpe in Atheiſmum vel Deiſmum prolabantur, cauſſæ, 330.

Inspiratio divina, num quid mutaverit in modo narrationis, verbis &c. Apoſtolorum, 548. ſq.

Interpretes SS. qui eam ſecundum quaſdam philoſophicas hypotheſes interpretati ſunt, turbarunt theologiam moralem, 600. ſq. Interpretes SS. cur in diverſa abeant, cauſæ ſunt, cum verba, tum res; item ſtudia ſectarum & hypotheſes vel falſæ vel veræ, 502. ſq. quid ſimplicitas theologica ab interprete requirat, vid. ſimplic. in interpret.

Ironiæ Socraticæ uſus erga adoleſcentes opinione ſui tumentes, ubi Taylor citatur, 951. ſq.

Judicium & ingenium in quo ſe oſtendant, 1087. Judicium decretorium ferre de ſalute cujus eſt valde magnus hæretificationis gradus, 860 ſq. iniquum eſt ferre judicium] de cœtu aliquo univerſo religioni diverſæ addicto, ex uno vel altero quo, 917. in judicio extremo quid potiſſimum in cenſum ſit venturum, & quid non, 583.

L.

Labor ſæpe utilis eſt, etſi incentiva ſint inania, 702.

Langleti (Epiſcopi Soiſſ.) biographia Margareth. Alacoque velut fanatica rejicitur, 151. ſq.

Laus vera unde metienda, 703. laudi, qua alii nos ornant, non eſt nimium tribuendum, 708. ſeq. felicitas eſt miſella, quæ laude aliorum nititur, 707. ſq. cupiditas laudis quatenus licita vel illicita, vid. inclareſcendi ſtudium.

Leibnizii judicium de Stoicis ut durius culpatur, 1000 ſq. illuſtrat ſyſtema Stoicorum, de origine mali, & defectus oſtendit, ubi nulli ſunt, 104. ſq. parum differunt Leibnizii & Chryſippi ſyſtemata, 1013. in quo differant, 104. ſq.

Libertas ſentiendi de rebus ad religionem pertinentibus, quid utilitatis habeat, 773. ſq. libertatis abuſus eſt cauſſa vitiorum & errorum, tamen de eo ſobrie eſt judicandum, 936. ſq libertas conſcientiæ, in quo conſtituenda ſit, ex mente Theologorum Proteſtantium, 358. ſq. Libertas conſcientiæ unde perſpici poſſit, 700. ubi Loke & Bayle laudantur & anon. Gallus, 957. eſt adſtruenda contra dominium in conſcientias, 855. ſq. de libertate humana & impotentia morali ſobrie eſt agendum, 576. ſq. quomodo loquendum ſit de ea, monita quædam, 578. ſq.

Libri ſymbolici ex principiis Proteſtantium quid eſſe debeant, 695. libri cur plerumque parum utilitatis habeant, 749. libri practici quo plerumque vitio laborent, 600. libri quales adoleſcentulis, theologiam tractantibus legendi ſint, 940. libri hæreticorum ſæpe interdicuntur, & gentilium commendantur, 302. ſq. libri qui docent, quantis difficultatibus pleræque diſciplinæ obſeptæ ſint, maturiore ætate lecti uſum inſignem habent; exemplum Cœlii, 754. ſq. de explicatione librorum Sacrorum

Digitized by Google

quæ ſerie ſit, quædam monentur, 471. ſq. librorum quis eſſe ſcopus debeat, 748. libros ſcribere non eſt ſummorum tantum ingeniorum, ſed & mediocrium, 793. ubi teſtimonium Plutarchi, quis librorum ſcribendorum eſſe debeat adducitur, 709. ſq. vid. myſtici. ſcriptor.

Litteræ humaniores, quomodo in iis verſetur vere doctus, & nonniſi famæ cupidus, 718. commercium litterarum, 697. ſq. 953. ſq.

Logices veræ uſus, 891. ſq. 649. ſq.

Lokius unum tantum dogma fundamentale inter articulos religionis chriſtianæ agnoſcit, Jeſum eſſe Meſſiam, 583.

Lux interna non poteſt loco caracteris eſſe, unde revelationis divina origo certo poſſit peti, 256.

Luci ſylvæ ſacræ, antiquorum parum caſti, 967.

M.

Mæcenates, ad querelam de paucitate hujuſmodi hominum reſpondetur, 705. ſq.

Magistratus quum libertatem conſcientiæ defendant, omnia præſtare oportet, ut rixæ & motus in ſocietate evitentur, 336. 341. jus non habent in conſcientias, 341. ſed tantum, quæ ad externum ordinem dirigendum pertinent, in eccleſiis; ib. & 815. quid Magiſtratibus Proteſtantium incumbat, qui eandem cum ſubditis & civibus ſequuntur religionis partem, & reſpectu horum & aliorum, qui diverſæ religioni ſubſcribunt, 341. ſq. magiſtratibus quid circa controverſias religionis requiratur, 799. 1265. quid officium eorum ſit circa ſacra, 875. 943 ſq. ubi Clericus videatur: Magiſtratus quales Theologos ſcholis & academiis præficere debeant, 947 ſq.

Majores, eorum veneratio quouſque procedere debeat, 643. ſq. eorum auctoritas mox valet, mox jacet, 913. ſeq. 1254. ſq. majorum opiniones & ritus quomodo ſint reſpiciendi, 810. ſq. 1254. a majoribus allata argumenta, vel loca S. S. annon examinare & alia eorum loco uſurpare liceat, 817. ſq.

Malebranchii ſententia, quod non anima agat, ſed Deus in ea, quæ & Fenelonii eſt, rejicitur, ut ſyſtema cauſſarum occaſionalium, 250. ſq.

Mali Phyſici originem Stoici in materia quærebant, 997. ſq. 1009.

Martyres primorum Chriſtianorum nec ſingularis ſpes gloriæ, nec ſola imaginatio acuit, 85. ſq.

Ματαιολογία, ex verbis Eraſmi, 388.

Mathematica methodus in theol. quanti ſit facienda, 395. ſq. Matheſeos uſus, inprimis contra Pyrrhoniſmum magnus, ubi Werenfelſii teſtimonium, 751. ſq.

Methodus quænam ſimpliciſſima videatur conciones habendi, ſcilicet anglicana, 474. ſq. Belgarum & Germanorum quorumdam examinatur, 477. hæc ad ſenſum Sacræ Scripturæ & ſtylum Sacrorum Scriptorum cognoſcendum utilis laudatur, ſed quatenus verum ſit, inquiritur, 483. ſq. hujus incommoda præ illa oſtenduntur, 485 ſq. methodus interpretandi S. S. quæ plerorumque ſit, 504. de methodo analytica S. S. inter-

interpretandi quid ſit cenſendum, 542. ſq. eſt vana ex natura rerum, quas S. S. tradit, 544. ſq. Lampius hanc methodum laudans examinatur, 546. 552. per eam res potius obſcurantur, quam elucidantur, 549. finis hujus diſquiſitionis, 549. eadem eſt in ſermonibus ſacris inutilis, 951. methodus de rebus graviſſimis in utramque partem diſputandi, non probatur, 1125.

Ministri evangelici præparatio ad ſermones ſacros habendos quæ eſſe debeat, 195. Miniſtris evangelicis non licet errantes vi ad aſſenſum cogere, 340. vid theolog. ſtudium, ſimplic. oratori obſerv.

Miracula recte cenſentur in argumentis pro religionis chriſtianæ veritate & divinitate, 25. ſq. 39. ſq. nihil in doctrina de miraculis Deo indignum eſt, 42. ſq. miraculorum Jeſu ſcopus primarius fuit oſtendere, ipſum eſſe Meſſiam promiſſum, 41. ſq. miracula, quæ eccleſia romana jactat, ementita ſunt, & via incredulitatis, 131. ſq.

Misericordia Dei, quomodo verus Chriſtianus & Philoſophus moriens, & quam diverſe ad eam confugiat, 613.

Modestia i[illegible]ologo neceſſaria, ratione objecti & ratione aliorum, ratione int[illegible]ationis S. S. 1197. ſq. utilitas ejus, ex teſtimonio Witſii, 1200. ſq

Morus laudatur, 735. ſq.

Moshemius de neceſſitate Revelationis citatur, 268. ejus de Synodo Dordracena conſultatio culpatur, 677. ſq. Cudworth contra Moshemium defenditur, 1112. 1119.

Mundus Stoicis mox Deum, mox Deum cum creaturis denotat & quo ſenſu, 1043. non tamen inde ea conjunctio ſtatuitur, ut neceſſario ſimul ſint, & unam ſubſtantiam efficiant, quod Spinoſæ error eſt, 1049. ſq. Mundos plures dari ex Dei bonitate probare velle, probat plus, quam probandum eſſet, 1139. ſq.

Muratorius, Biblioth. Mutin. ſub perſonato nomine Lamindus Pritanius, laudatur, 319. 349.

Mysteria, querelæ de uſu phraſium ſcholaſticarum & abſonarum circa myſteria, 15. 275. myſteria religionis chriſtianæ ſunt accipienda & docenda velut præcepta, niſi dicas aut ea fuiſſe ab Apoſtolis male intellecta, aut mentionem eorum hiſtoriæ Jeſu per maleferiatos homines fuiſſe inſertam, aut ea eſſe ακυρατα, aut tuto ignorari poſſe, 16. ſeq. 24. Deiſtæ Tyndal. Collin. &c. pro eliminandis e religionis chriſtianæ myſteriis laborant, & quare, 21. ſq. myſteria credere non eſt fanaticum, 272. non ſunt ακυρατα, quamquam obſcure cognoſci poſſunt, 276. ſq.

Mystici libri taxantur, 850. ſq. phraſium myſticarum periculum, 851. ſq. cauſſæ ſtudii myſtici proponuntur, 853. ſq. Vid. phraſes.

N.

Naturæ vox, quando cauſſam omnium rerum ea Stoici notabant, quid iis potiſſimum ſignificet, 1038. ſq. Naturam ſequi, 493. ſq.

Necessitas revelationis divinæ quomodo ſit ſtatuenda contra minus accuratos quorumdam de ea ſermones, 258. ſq.
Nepotismus inter Romanenſes & Proteſtantes infelix, 704. ſq.
Neumannus D. Med. Berol. experimento evidenti miraculum aliquod, quod Neapoli S. Januarii caput expertum eſſe dicitur, imitatus & conſequutus eſt, Epiſt. Anon. 27. ſq.
Nicole prejugez legitimes in ſummam rediguntur & refutantur, redeunt omnia ad IV. prop. 1. omnes homines debent eſſe perſuaſi, Deum omnes homines ſalutis compotes facere velle vel ſimpliciſſimos; 2. ad hanc ſalutem obtinendam nullum aliud iis Deus concedit medium præter cognitionem veræ religionis; 3. non ſolum poſſibile, ſed facile eſt veram religionem cognoſcere; 4. hoc tamen non obſtante clarum eſt, quod nulla via ad examen ejus ſit difficilior, periculoſior & minus omnium ingeniis attemperata, quam hæc ipſa, ſc. examinis 207. ſq.
ΝΟΣΕΙΝ, morbo laborare, I. Tim. VI. 4. Eraſmi com. laudatur, 389.

O.

Odium theologicum, 784. ſq.
Officium Oratoris ſacri oſtenditur ex eo, quod Cic. defuit, 1097. ſq. de officio V. D. M. ſyſtemata theologica ſingulariter agere deberent, 575. Officia Chriſtianorum pondus graviſſimum habent ex dogmatibus religionis chriſtianæ, 52. ſq. ſeria meditatio officiorum eſt inſtituenda, quæ Deo, nobis & aliis debeamus, 756. ſq.
Opiniones præjudicatæ, 914. ſq.
Orationis dominicæ uſus interdictus catechumenis ante baptiſmum, 417. ſq.
Oratoris Sacri officium circa controverſias, 690. ſq. circa vitia, errantes, 916. ſq. Oratori ſacro præcepta proponuntur ad ſimplicitatem perveniendi, 487. ſq. Oratores ſacri ex parte ſunt interpretes, quum verba faciunt ad populum, ubi Roques & Reinbeck citantur, 478. monitum ad Oratores ſacros ut perſpicuis phraſibus utantur, 290. ſq.
Orthodoxi quinam vulgo habeantur, 658. is eſt ridiculus, qui orthodoxia ſua pugnat, 903. ſq. 1264. orthodoxia quid non ſit, & quid ſit, 902. ſq. 1263. falſo dicta orthodoxia periculoſa eſt, ubi teſtimonium Anonymi, 903 ſq. & quædam de Weſtphalo, 905. orthodoxiæ ſtudium præpoſterum, 657. ſq. 901. ſq.
Origenes, de ejus catecheſi ſecundum Huetium, & de περι αρχων, judicium fertur, ex caractere ejus, 423. ſq.

P.

Pacis inter Proteſtantes conciliandæ impedimenta non debent abſterrere a tentaminibus eam quærendi, 665 ſq. peccant qui deſident, 667. qualis pax inter Proteſtantes ex mente auctoris cl. ineunda eſſet, ſcilicet ut ea concordia inter duas familias eſſet, ut non obſtante diſſenſu

Digitized by Google

ſenſu qualicunque in una eademque academia, gymnaſio atque eccleſia Doctores utriusque partis ſimul docerent & ſacris operarentur, & non majus diſcrimen inter eos haberetur, atque duorum philoſophiæ &c. Profeſſorum in eadem academia diverſam philoſophandi viam ingredientium, ubi J. J. Huldricus citatur, 670. ſq. Hanc concordiam pacis ratio poſtulat; 672. ſq. argumenta pro ea, 1. conſenſus in iis, quæ ad ſalutem neceſſaria ſunt, 672. ſq. 2. Levitas errorum ſ. diſſenſus inter fratres, 673. ſq. 3. Præcepta Chriſti & Apoſtolorum, 674. 4. Ea ſequitur ex natura concordiæ & tolerantiæ, quæ omnibus veritatem amantibus curæ eſſe debent, 677. 5. Non impedit Synodus Dordracena, 682. ſq. Impedimentum, ea ratione partium ſtudia, lites exorſuras eſſe in academiis, examinatur, 686. ſq. Impedimentum, plebem in diverſa abituram eſſe, expenditur, 690. ſq. Media ad hanc pacem, 1. ut viri pacifici muneribus publicis admoveantur, teſtim. Clerici, 695 ſq. 2. ut ſtudioſi promiſcue academias utriusque partis adeant, 696. ſq. ut Theologi familiare commercium alant literarum, 697. ſq. pacis ſtudium in theologo quid ſit, 1201. utilitas ejus & modus, ib. & 1242. ex exemplo Soteris & Apoſtolorum, ib. id non tollit zelum pro veritate, 1205. ſq. non eſt indifferentiſmus, 1233. ſq. ad pacem inter fratres incentiva, 1242. ſq. non eſt in ſuavia ſomnia referendum, 929. ſq.

Palingenii zodiacos, contra hunc diſputat Brunus, ille enim extra æthe-rem lucem incorpoream incipere ſtatuit, 1170. 1173.

Panchaja inſul. quam Evemerus laudat, Jovis res geſtas in templo ipſi ſacro oſtendit, de ejus ſitu diſquiritur, 1057. ſq

Parallelismus veterum hæreſium cum modernis erroribus non eſt licitus, 831. ſq.

Patres primitivæ eccleſiæ laborabant multis erroribus, quod oſtendunt Dallæus, Barbeyrac. Withby, Cleric. Beauſobr. Lardner, 816 ſq. Patrum inſtitutiones catecheticæ, quod ex ſcriptis patet, parum valebant, 455. ſq. uſus patrum hodiernum inter Doctores pontificios & proteſtantes, 213. 271. patres primitivæ eccleſiæ aliquando acrius cum errantibus egerunt, 771. ſq. Patrum errores an detegere nefas, 816. ſq.

Pauli V. Pontificis laudabile inſtitutum in lite Jeſuitas inter & Dominicanos circa auxilia gratiæ, 782. ſq.

Pearsonius in cauſa divinitatis Jeſu adverſus Souverainium vindicatur, 71. ſq.

Pelagio an Stoici præiverint in adſtruenda libertate mentis humanæ, ubi Vitringa, Buddeus citantur, 993. ſq.

Persecutiones ob religionem juvant ad incredulitatem promovendam, 134. perſequendi libertas quid poſt ſe trahat, 933. quomodo contra perſequendi ſtudium agendum ſit, ib ſq. vid. Tolerant. perſequutiones, ſive duriora erga errantes conſilia pacificus nunquam probabit, 855. ſq.

Philologica ſtudia laudantur, ubi ſimul de Huetio, 945. ſq.

Philosophicarum diſciplinarum uſus, 923. ſq.

Pietas primorum Chriſtianorum unde potiſſimum orta ſit, ſcilicet ex articulis fidei, qui in S. S. dantur, 83. ſq. pietas ſola an ſufficiat inter-

preti S. S. ad inveniendam veritatem, 516. ſq. pietatis pretium in rebus moralibus, ib. pietas in Theologo, in quo ſit ſita & in quo non, 1206 ſq. etiam in cæteris requiritur, ib. ad pietatem maſculam quid requiratur, 89.

Plebs Proteſtantium non eſt ad examen religionis ineptum, 297. ſq

Plutarchus Stoicis fatum inevitabile tribuens fallitur, 1053. ejuſdem caracter non admodum præſtans ſiſtitur, 1056. ſq.

Polycarpus, ex epiſtola ejus ad Philipp. locus vindicatur, 77. ſq.

ΠΟΛΥΜΑΘΕΙΑ affectata, impedimentum ſimplicitatis theologicæ, 644. ſeq.

ΠΟΛΥΠΡΑΓΜΟΣΥΝΗ gloriæ cupidorum taxatur, ubi Gualdi teſt. in vita Pinelli, 719. ſq.

Pontifex Romanus quando legitimus dici poſſit, 203. ſq. quando ex cathedra dicat, ib. Pontificis Romani electio eſt documentum Fanaticiſmi, 163. ſq. ejus edicta quid ad veritatem valeant, 185.

Pontificii ſtudent revocare Proteſtantes in ſua caſtra ejuſmodi argumentis, quæ tamen examinare eos non poſſe ſtatuunt, 214 Pontificiis ad Dogmata ſua probanda aut procedendum eſt methodo Proteſtantium, per viam examinis, aut in caſtra Fanaticorum & Scepticorum eſt transeundum, 271. ſq. Dogmata quæ potiſſimum incredulitatem inter Pontificios adaugent, ſunt interdictum examen religionis: exaggeratio difficultatum, quas in examine occurrere ajunt: ratio cultus externi: miracula ad ſtabiliendum eum jactata: vitæ ſanctorum: doctrina de transſubſtantiatione: perſecutiones & inquiſitio, 126. ſq. vid. rom. eccleſ. & Proteſtantes.

Præcepta religionis chriſtianæ per ſe non ſufficiunt, quatenus rationi conveniunt, ad divinam ejus originem probandam, 21. ſq. præcepta Jeſu non ſunt monita, ſed totidem leges, 49. vid. Jeſus.

Præceptores & Doctores quomodo inculcare debeant tolerantiæ ſtudium, 929. ſq. & ab hæretificationis crimine mentes avocare, 950. ſq.

Prædestinatio, de ea & gratia theſes quædam proponuntur, 634. ſq.

Principes, vid. Magiſtratus.

Problema theologicum & ejus ſolutio: utrum convenientius ſit homini, Deiſtam manere, an eccleſiæ romanæ ſe adjungere; poſito alterutrum eſſe faciendum, 1078. ſq.

Promissionum & comminationum vis ad virtutem, 54. ſeq

Prophetiis Jeſus claruit, 46. prophetiarum interpreti quid ſimplicitas agendum ſuadeat, 527. probanda veritas & divina origo Novi Teſtamenti, ib. ſtylus metaphoricus in ſimplicem reducendus; ἐποχὴ ut non facile determinetur, niſi Scriptura ipſa determinet: temeraria adplicatio obſcurorum miraculorum omittenda: quæ impleta in Vet. Teſt. non detorquenda ad poſterius ævum: duplex interdum ſenſus literalis & ſublimior admittendus: meditanda ignorantia plurimarum rerum: teſtimonium doctorum virorum, 534. ſq.

Proselytus, quid a tali, ſi liberalibus artibus excultus ſit, requirendum eſſet, 451. ſq.

Pro-

Digitized by Google

Protestantes docti & indocti quid circa difficultates in cauſa religionis agant, 129. Proteſtantium doctrina ab omni ſpecie fanaticiſmi aliena & pura eſt, 198. ſq. eorum principia religionis nec indifferentiſmo, nec paci publicæ officiunt, 312. ſeq. Proteſtantes principia admittunt, quibus ſcientiæ omnes & religio naturalis & revelata innituntur, 250. ſq. admittunt demonſtrationes mathematicas, morales, & hiſtoricas probabiles, 253. contendunt non aliam eſſe datam hominibus facultatem veritates probandi, erroresque rejiciendi præter rationem, 254. confitentur ad probandam religionem chriſtianam & ad certos ejus articulos ex Sacra Scriptura eruendos, vindicandosque examine opus eſſe accurato, 255. certos revelationis caracteres ponunt ante omnem demonſtrationem, ex quibus vera dijudicatur a falſa, 256. ſq. revelationis præſtantiam, neceſſitatem & utilitatem multis argumentis probare ſolent, 258. ſq. eam methodum ſequuntur probandi dogmata ſua, qua & Deiſtæ & cæteri omnes utuntur, 269. ſq. res excedit omnem fidem, Proteſtantem aliquem per rationes in caſtra Pontificiorum tranſire, 230 vid. examen.

Pyrrhonismus & religio conſiſtere nequeunt, 102. Pyrrhoniſmus & Fanaticiſmus ſunt fructus doctrinæ de infallibilitate Pontificum Romanorum, 187. ſq. 321. unde Pyrrhoniſmus oriatur, 754. Scripta quæ ad Pyrrhoniſmum inclinant, num ex orbe proſcribenda eſſent, 755. ſq. prudens repræſentatio imperfectionis cognitionis theologicæ, nec eſt Pyrrhoniſmus nec ad eum ducit, 955. vid. Scepticiſmus.

R.

Radicati comit. de Paſſer. ad meliorem mentem reductio, 15. ſq.

Ratio non docet infallibilem judicem in cauſſa religionis a Deo conſtitutum eſſe, 143. ſq. de rationis uſu in cauſſa religionis eccleſiæ romanæ Doctores abjectiſſime ſentiunt, & quare, 188. ſq. 228. ſq. quod via auctoritatis fieri debet, ibi nullus rationis uſus, eſt accuſatio providentiæ, 237. rationis dictamina ſi tantum de novo inculcata fuiſſent loco revelationis, brevi iterum in tanta hominum miſeria extincta fuiſſent, 258. rationis uſus in theologia morali, 609. ſq. quinam potiſſimum in rationem invehantur, 717 quid ratio ſit, 819. ſq. de uſu ejus theſes quædam, 571. ſq. 821. cur multi Proteſtantium adverſus uſum ejus inſurrexerint, 819. ſq. 821. ſq. ubi Conrad. & Tillotſ. citantur: non eſt alia hominibus conceſſa facultas veritates & errores intuendi, præter rationem, 254. 609.

Reformati, quia ab eccleſia romana ſeceſſionem fecerunt, injuſte Schiſmatici audiunt, 223. ſq. Reformatorum vitia & lapſus retorquentur, 221.

Reipublicæ turbatores in cauſſa religionis, quinam potiſſimum ſint, 933.

Religionis examen cuivis incumbit, 127. vid. examen; interdictum ejus eſt res ſuſpecta, ib. religionis præcepta ſunt cuivis prius probe ad revelationis normam exigenda, quam ſe ad ſectarum ſcripta legenda parat,

Digitized by Google

rat, 158. ſq. 917. nulla fere religionis familia in omnibus idem ſentit, 161. religionis nomine quid potiſſimum intelligatur, 656. religio chriſtiana ubique tolerantiam ſuadet, 935. ſq. ubi Limborchius teſtis citatur, ſq. diſſenſus leviores in cauſſa religionis ab imbecillitate ingenii humani, ut nunc eſt, ſeparari omnino non poſſunt, 353 in religione præcipuum nititur cum in cognitione veritatis, tum in præſtatione officiorum evangelicorum, 513. religio cur adeo exiguam vim habeat, unde id fiat, 1209.

Reliquiæ Sanctorum, earum cultus eſt fanaticiſmus, 170. falſas a veris diſtinguendi modus, ib. ſpuriæ ſi colantur ea mentis devotione, ac ſi eſſent veræ, dicuntur tamen uſum inſignem habere, 171.

Revelatio nil pro infallibilitate judicis ſupremi ſtatuit, 147. ſq. illa ubique viam examinis præſcribit, & eam requirit, 150. 234. revelatio quomodo probanda ſit pagano, 259. ſq. quid ea ſit, 262. Revelatio eſt poſſibilis, utilis, & quo ſenſu etiam neceſſaria, 263 ſq. etſi cognitio dogmatum ejus ſit imperfecta, non impedit tamen, quo minus inde incentiva ad pietatem depromi poſſint, alioquin actum eſt cum omni etiam naturali religione, cujus principia non perfecte cognoſcuntur, 283. ſq.

Romana eccleſia multa publice Dogmata tradit, quæ religionem chriſtianam non ſolum ſuſpectam reddunt, ſed acutum cernentes in incredulitatis barathrum conjiciunt, 126. ſq. Romanæ eccleſiæ methodi ad Proteſtantes reducendos, 96. eccleſiæ romanæ Doctores cum tantopere jactata infallibilitate judicis ſui, nil tamen magis verum cernunt, 148. ſq. eccleſiæ romanæ doctores infallibilis judicis exiſtentiam probare volentes, id vel ex ratione, vel ex revelatione, vel ex traditione probare debent, quod quam ſit impoſſibile oſtenditur, 143. ſq. vid. infallibil. eccleſiæ romanæ Doctores in cauſſa religionis rationem abjectiſſime habent, 188. vid. ratio.

S.

Sanctorum vitæ apud Pontificios multum ad incredulitatem conferunt, 133. & ad Fanaticiſmum, 189. 1063.

Sapientia erudita quid in theologo faciat, 1192. quid ratione controverſiarum, docendi methodi &c. 948. vid. eruditio.

Sarpi Concilii Tridentini hiſtoria laudatur, 173 ſq.

Satanas an ejus aſtutiis nimium ſit tribuendum in errore aliquo, 832. ſq.

Satyri de iis doctrina unde orta fuiſſe videatur, vide Segnirim.

Saurini apoſtaſiæ ad Pontificios rationes, 230.

Scepticismus, vid. Pyrrhon. & Dialog.

Scharbau paralleliſmus cum hæreticis taxatur, 831. ſq. vid. argumentum.

Scheffenmacherus Jeſuita refellitur ut impudens & rudis, qui quidem docet, nullam ſine admiſſo infallibili judice perſuaſionem certam dari de veritate articulorum religionis chriſtianæ; ſed tamen dubitari poſſe, utrum ſolus Pontifex infallibilis ſit, nec ne, 226. ſq. ib. ait, aliter agendum.

Digitized by Google

agendum eſſe, quando Mahomedanus, Judæus, Gentilis convertendus ſit, & aliter quando Proteſtantes in gremium eccleſiæ romanæ reducendi ſint; illos de neceſſitate & exiſtentia judicis infallibilis convinci debere, antequam dogmata religionis doceantur, his tum demum judicem eſſe commendandum, quando de veritate religionis chriſtianæ & authentia librorum ſacrorum perſuaſi ſint, 228. ſq.
Schottus Ciceronis philoſoph. defendens examinatur, 1088. ſq.
Scientiæ multum de ſplendore ſuo amittunt, ſi earum patronis veritas, probitas & ſtudium recti deſint, 1081. ſq. vid. eruditio.
Scriptor, qui ſe ad librum conſcribendum parat, quid prius animo agitare debeat, 757. ſq.
Sectæ ſtudium ſuperſtructum eſt principio cæcæ obedientiæ vel auctoritatis, 648. ſq.
Segnirim in Sacra Scriptura, 960. ſq. videntur nec eſſe naturæ potentioris humana, 962. ſq. nec hirci ſylveſtres, 964. ſed ſacerdotes villoſis veſtibus induti, ib. ſq. origo eorum probabiliter oſtenditur, 972. ſeq. ubi & object. reſpondetur, ib ſq.
Septuaginta interpretes ſæpe textum ſacrum reddiderunt ſecundum opiniones tum temporis dominantes, 962. ſq.
Siamensis regis reſponſum ad Ludovicum XIV. 269.
Simplicitas primorum Chriſtianorum nil detrahit auctoritati articulorum fidei, 87. ſq. Simplicitas doctrinæ, de ea teſtimonium Eraſmi, Bullingeri, P. Martyris, Witſii, Werenfelſii, Turrettini, Moshemii, 365. ſq. nec non Oporini, Lutkemanni, ubi obſervationes quædam, 381. ſq. imo qui de ſapientiæ cultura Gentiles tradunt, Socratis, Arriani, Antonini Philoſophi, Ciceronis, Senecæ, 378. ſq. Simplicitas theologica in quo conſiſtat, 383. ſq. 464. ejus attributa, ib. indoles vera exemplo Chriſti & Apoſtolorum oſtenditur, 387. ſq. & falſæ ſtudium docetur, 385. ſq. eſt ſectanda quoad verba, & quomodo, 392. ubi quædam monentur de ſtylo, docendique methodo & catechiſmis, ſq. eſt ſectanda quoad res, 357. ſq. Oratori ſacro quomodo ea ſit obſervanda & quam neceſſaria, 463 quædam ſunt cavenda ratione pronuntiationis, ſtyli & rei tractandæ, 465. ſq. quædam vero præſtanda, 469. ſq. præſidia ad eam obtinendam, brevitas orationis; reſecanda quæ nil valent ad probandum, illuſtrandum, materiæ cognitu maxime neceſſ. eligendæ, 469. ſq. de argumentorum delectu ſive textibus monentur quædam, 472. ib de methodo nonnulla, 474. ſeq. media ad eam perveniendi dantur X. 487. ſq. Simplicitas in interpretatione Sacræ Scripturæ, 501. ſq. quæ ejus attributa ſ. partes, 515. ſq. ubi quæ fugienda ſint, ſectæ ſtudium, hypotheſes, oſtentatio, ib. & quæ præſtanda, 518. ſcopus reſpiciendus, cognitio gramm. & idiotiſmorum; neque receptis inhærendum neque textus illico fingendus & mutandus; criſis moderata; cognitio antiquitatum; codex ſine interpunctatione; ſcriptoris perſonam induere; non ſemper aliorum opiniones conſulere &c. Simplicitas quoad prophetias, vid. prophetiæ. Simplicitas quomodo circa theologiam theticam verſetur, 553. ſq. vid. ſyſtem.

Digitized by Google

ſyſtem. Obſervantur quædam circa ſyſtemata theologiæ naturalis, quomodo comparata eſſe debeant, 565. ſq. dein circa ſyſtemata & eorum ordinem quædam monentur, quæ ſimplicitas requirit, 568. ſq. fundamentum ſyſtematum theol. revelatæ, 569. ſq. ordo & veritates, ib. ſq. de diſtinctionibus obviis ubique nonnulla, 585. ſq. nec non de controverſiis dantur monita, 589. ſq. ſimplicitas quomodo theologiam moralem tractet: ea ſe vel quoad ſtylum vel quoad res exſerit, 598. peccatur quando vel phraſibus hyperbolicis, vel glomeratione phraſium Scripturæ, vel ſcholaſticis tricis utuntur, vel ad hypotheſes privas detortis Sacræ Scripturæ locis, unde mala, 599. ſq. vid. Ethica; quid circa ſtylum ſimplicitas ſuadeat, 615. ſq. quid circa res, 619. ſq. cavere ſibi a dogmatibus, quæ virtutis ſtudium remorantur; circumſpecte de impotentia morali loqui; ab ethica Jeſuit. Janſeniſt. & ſcholaſtica alienum eſſe, ib. & ſq. argumenta quibus virtutis ſtudium commendatur, ſint amabilia & rationi convenientia, 621. a neceſſitate, poſſibilitate, utilitate, dignitate, jucunditate, facilitate, a patientia Dei, a fine earum deducta & quomodo, 622. ſq. incitamenta idem ſunt quod argumenta, & quomodo comparata eſſe debeant, 629. nec non quædam de impedimentis virtutum, ib. Cauſſæ neglectæ ſimplicitatis theologicæ, quod ad ſtylum, neglectus lectionis optimorum ſcriptorum, 632. ſq. quoad res, ignoratio ejus, quod præcipuum eſt in religione, 634. ſq. falſæ imaginationes rerum ad theologiam pertinentium, 636. ſq. præpoſterus metus recepta non deferendi, Eraſmus, Arminius, Melanchton, Laurentius Valla citantur, 638. ſq. nimia veneratio majorum, 643. ſeq. affectata πολυμαθεια, ſq. partium & ſectæ ſtudium, in interpretatione Sacræ Scripturæ, & diſquiſitione ponderum rerum, 646. ſq. imperitia artis cogitandi & dicendi, 649. ſq. ſtudium ſingulare de rebus ignotis obſcuris & inutilibus diſſerendi, 653. ſq. contra quod quædam theſes, 655. præpoſtera opinio de natura orthodoxiæ & ſtudium placendi, 657. ſq. minus circumſpecta hypotheſium philoſophicarum commixtio cum religione chriſtiana, ubi Bullingerus teſtis, 659. ſq. torpor inveteratus ad examinandum quod eximium eſt in religione, 661.

Socinianorum conceptus de ſimplicitate theologica, 385. ſq.

Socratis votum ut major lux affulgeat, 260. ſq. de ſimplicitate ſapientiæ ſ. doctrinæ, 377.

Spinosæ & Bruni ſyſtemata, 1155. item 1131. Spinoſæ mentem non habuit Brunus de natura, 1130. ſq. Spinoſæ anteceſſor an Cicero fuerit, 1120. ſq. Spinoſa refutatur, 1101 ſq. Spinoſiſmi rei non ſunt Stoici, 1025. 1029. 1033. 1040. 989. Vid. fata.

Spiritus Sancti regimen non eſt fanatici quid, & qua ratione, 1293. Spiritus Sancti lumen, de quo Proteſtantes ſecundum S. S. ſtatuunt, quid ſit, 306. ſq.

Stoici fati definitio, 980. ſq. Stoici nil de Deo, mente, quod inexorabilem neceſſitatem inferat, docuerunt, 981. ſq. perſuaſionem de Numine pro ſocietatis humanæ vinculo & juris fundamento habuere, 984. ſq. 1229. ſq. Deum ſumma intelligendi vi præditum eſſe, aſſerebant,

bant, ib. ordinem univerſi & rerum fines ſtatuebant, ib. Deum a mundo diſtinxerunt, 986. ſq. 1035. ſq. 1043. ſq. providentiam concedebant, eamque extendebant ad omnia, corpus, mentem, externa &c. hominis, 987. ſq. docebant nexum rerum non eſſe neceſſarium, 989. Deo pro omnibus gratias agendas eſſe aiebant, ib. libertatem mentis humanæ ſtatuebant, 990. ſq. 1019. ſq. nexum rerum efficiendarum in Dei fundari præſcientia ſtatuebant; 994. 1020. cauſſam & materiam duo principia aſſumebant, ut ea tamen ab invicem diſtinxerint, 994. 1040. 1042. ſq. Deum item ad certas regulas, rationi perfectiſſimæ ante mundum conditum obverſantes omnia examinaſſe ajebant, 995. malumque morale a Deo non oriri, ſed partim a materia partim a Deo, 996. Deum velle, ut homines felices ſint, & in ejus voluntate ſapientiſſima præſidium quærendum eſſe, 998. Deum ſcripſiſſe fata, & mala phyſica in bonum finem permiſiſſe, 1001. 1004. ſq. deamandam virtutem argumentis graviſſimis docebant, 1004. ſq. definitiones fati Stoicorum nullam neceſſitatem involvunt, 1005. ſq. Deo non impotentiam tribuunt circa malum phyſicum, 1008. ſq. 1017. quomodo de origine mali loquuti fuerint, 1009. materiæ æternitatem conceperint, 1012. ſq. quomodo, ſi Deum & mundum commiſcere, & utriuſque proprietatum communicationem adſtruere videntur, intelligendum, 1021. 1045. excuſantur, etſi non per omnia recte ſenſerunt, 1022. 1046. de operationibus Dei in mundum quid dicant, 1037. ſq. Stoici & Chriſtiani quomodo Deum mundo adeſſe adſtruant, 1037. ſq. voce naturæ quo ſenſu uſi ſint, 1038. ſq. non faciunt Deum partem mundi formalem, 1040. ſeq. providentiam quidem docent, qua omnia inter ſe ſint connexa, ſed non ex materiæ indole naturali, excluſo Deo & finibus rerum, 1049. ſq. vid. Fata.

Stylus biblicus ſive ſcripturarius, de eo quædam monentur, 393. ſq.

Studium diſſerendi, diſputandi de rebus obſcuris, inutilibus & ad felicitatem non pertinentibus V. D. M. quibuſdam monitis coercetur, 653. ſq.

Superstitio, Polyhii teſtimonium, 1667. ſq. ſuperſtitio exegetica deludit ſæpe pietatis ſpecie, 517. quid ea ſit, 895. a religione probe eſt diguenda, Cicerone teſte, ib. ſq. plus damni ſocietati adtulit quam atheiſmus, ubi teſtimonium Tyndal. 869. ſq. 897. ſq. 957. ſq.

Synodi Dordracenæ auctoritas quomodo unioni Proteſtantium obeſſe poſſit, 682. ſq.

Systematum theologicorum natalitia, 553. ſq. labor hic laudabilis; habet ſua commoda & incommoda, 554. diſquiritur annon religionis capita melius ex ſola Sacra Scriptura edoceri poſſent, quam ex ſyſtematibus, 556. ubi argumenta pro adfirmativa adferuntur, ſq. cl. auctoris judicium ſubjungitur ſecundum illa argumenta, 561. ſq. ſyſtematibus ſuum pretium relinquitur, modo ad veram ſimplicitatem revocentur, 565. ſq. in exceſſu & defectu peccatur circa ea, 571. ſq. quæ ſyſtema theologiæ ſcripturo obſervanda quammaxime ſint, proponuntur, 568. ſq. ſq. Syſtemata opinionum, de iis ſemper in mitiorem partem judicandum, 1025. ſq. de ſyſtematis bonitate judicare quid requirat, 981. ſq.

T.

TEMPORA noſtra feliciſſima redderentur, ſi tot, qui ſcribere libros volunt, prius ſe emendarent, & nonniſi vere docti & pii ſcriberent, 759.

THEOLOGIÆ naturalis capita, 250. 565. ſq. & quid de ejuſmodi ſyſtemate obſervandum, ib. de theologiæ naturalis principiis convictus difficulter ad ſuperſtitioſam religionem deflectet, contra Fenelon. 280. 1077. Theol. vera facies in quo conſiſtat, teſte Ict. Bœhmero, 636. ſq. theologia primorum Chriſtianorum, etſi ſyſtematica non fuit, non fuit tamen incerta & vaga, 91. ſq. in quo potiſſimum verſata fuerit, 564. ſq. theologiæ ſtudium quid a ſuis cultoribus requirat, 925. theologiæ cultoribus ad ſimplicitatem obtinendam quædam meditanda inculcantur. 655. ſq. Theologus verus quis, 717. 947. ſq virtutes ejuſmodi, 1190. eruditio, quid non & quid ea requirat, 1191. ſtudium veri, 1195. ſq. modeſtia, 1197. ſq ſtudium pacis, 1201. ſq. pietas, 1206. ſq. pacifici idea & utilitas, 1222. ſq 1. eſt mens vere ſapiens, exempl. Anton. Hal. 1226. ſq. 2 memor eſt ſe hominem eſſe, 1228. 3. ignorantiæ doctæ memor, teſte Conrado, 1229. 4. grave & momentoſum in religione cognoſcit, ejuſdem teſtimonium, 1230. ſq. 5. reverenter Sacram Scripturam legit, & ad eam receptos articulos exigit, 1232. ſq. 6. omnibus ſubſcribit, quæ vel clare vel legitima conſequentia exinde eruuntur, nec proinde oſor eſt confeſſionum, 1233. inter fundamentalia & non fundamentalia diſcernit, 1234. ad certamen invitus accedit, 1235. in eo ſincere agit, ib. videt an error veritatibus momentoſis, & pietatis ſtudio officiat, 1236. ſq. accuſatus rem ſincere proponit, & argumentis accuſationem diluit & cauſam ejus oſtendit, 1237. ſq. exemplo Tillotſonis, ib. de inimicis bene judicabit, nec eos apud Magiſtratus deferet, exemplo Reinbekii, 1238. ignoſcit detecta ſua innocentia accuſatoribus, 1239. ſq. ad pacem orientes lites revocabit, 1240. non quibuſvis calumniis credit, ib. in veritatis & pietatis ſtudio creſcere ſtudebit potius, quam quæſtionibus omnibus minutis intelligendis, ib. ſæpe ſtatum mortis & rationem reddendam ſibi proponit, 1241. Theologi pacifici requiſita & officia erga ſtudioſos, 688. ſq. erga novas quaſcunque opiniones, 875. ſq. vid. pax. Theologi polemici requiſita, vid. controverſ. a Theologo practico quid requiratur, 137. theſ. V. Theologi contentioſi effigies, 1234. 1236. 1247. ſeq. ubi Pfaff. Moshem. ib. quis non ſit, 1250. ſq. artes, quibus talis utitur: zelum pro gloria Dei ſpirat, 1252. ſq. ad auctoritatem majorum provocat, 1254. ubi Cocceji exemplum, ib. argumentatur ab invidia, 1256. ſq. conſequentiis periculoſis ex ſententiis aliorum pugnat, 1262. orthodoxiæ columen videri vult, 1263. ſeq. media ex contentioſo pacificum fieri: incumbere diſciplinis, quæ rite judicare docent, 1267. munire animum adverſus pravos affectus, 1268. emenſo curſu ſcholaſtico legere ſcripta adverſariorum ſine præjudiciis, ib. de divina origine religionis chriſtianæ perſuaderi, ib. præjudicia auctoritatis removere, 1269. de officiis V. D. Miniſtri ſæpe cogitare, ubi Werenfelſius.

renſelſius laudatur, ib. non in leviter diſſentientem acriter inſurgere, vid. Hæretificatio.
Theses quas cl. auctor diſſertat. ſubjunxit, quære p. 157. ſq. 362. ſq. 400. ſq. 460. ſq. 498. ſq. 795. ſq. 817. ſq. 843. ſq. 887. ſq.
Thomasius Stoicos atheiſmi incuſat, quod mali originem in materia quæſiverint, 998. ſq ex def. Chryſippi, quæ examinatur, 1005. quod Deo potentiam ſuſtulerint, refellitur, 1008. ſq. ubi Cic. 1015. ſq. aliæ objectiones contra eos diluuntur, 1018. ſq. ſex articuli ejuſdem contra Stoicos examinantur, quod Deus Stoicorum intime mundo junctus ſit, ut una ſubſtantia fiat, 1039. ſq.
Titulis alios errantes exoſis onerare, eſt indicium hæretificis, 814. ſeq. Titulomania, 913.
Tolerantiæ commendatio, 929. ſq. ſtudii ejus neceſſitas, ib. eſt vel politica vel eccleſiaſtica, 337. ex principiis Proteſtantium eſt exercenda, 338. quomodo plerumque inter eos exerceatur, 855. ſeq. ejus mala quomodo conſideranda, 933. ejus incommoda conferuntur cum effectibus, qui ex violentia conſequuntur, 352. ſq 933. ſq. ex cuivis conceſſo examine eccleſiæ romanæ Doctores clamant Tolerantiſmum emanare, qui rixarum, turbarum mater ſit, 333.
Traditiones, quid requiratur, ſi ex eis velis demonſtrare, dari judicem infallibilem, 151. ſq.
Transsubstantiationis dogma promovet incredulitatem, 134.
Trinitas S. S. de fide circa eam veterum Chriſtianorum teſtimonia, 62. ſq. S. S. Trinitatis myſterium non eſt contradictorium, 277. ſq.
Typi, de iis quid ſimplicitas ſuadeat, 537. ſq. typomania noxia, 538. monita; nil pro typo habendum, quod non a divinis Scriptoribus declaratum pro tali fuit; non licet eos excogitare niſi indicia clara voluntatis Dei adſint; ad antitypum facile vel nimium vel parum refertur, ib.

U.

Vanitas ſtudii nimii inclareſcendi literis, 720. ſq. libri de vanitate ſcientiarum cui uſui ſerviant, 756.
Variationes Proteſtantium circa confeſſiones, & in ſcriptis ſuis non ſunt criterium falſæ eccleſiæ, 219. non ſine argumentis ſufficientibus egerunt, quicquid egerunt, 221.
Veri criterium datur, 117. veritas ſenſus Sacræ Scripturæ per ſimplicitatem in interpretatione obtinenda, 515. vid. ſimplic. & interpret. Veritas reſurrectionis Jeſu poteſt eſſe baſis omnium veritatum, hac enim probata cetera omnia tuta, 572. veritatis inquirendæ ſtudium quomodo labefactetur, 788. ſq. quid Theologo præſtet, 1196. ſq. veritas non alia via probari, nec error alia via eximi poteſt, niſi argumentis, 1204.
Versionibus Sacræ Scripturæ an tuto credi poſſit, 306.
Violentiæ effectus, 356. ſq.

Virtutes in ſummo perfectionis gradu proponere, quid plerumque efficiat, 607. ſq. 617. ſq de virtutis legibus quid obſervandum, 625. ideæ earum ſunt immutabiles, ib. & earum ideæ, uti ratio eas dictat, per revelationem non mutantur, 610. tendunt omnes ad felicitatem hominis, 625. ſq. ſæpe adflictiones patiuntur, ubi Formey, at eſt futura remuneratio, 628. ſq. virtutes in hoſte laudandæ, ſi veræ, 858. ſq.

Vita hominis cuinam rei inſervire ipſi debeat, ubi Seneca, 748.

Vitium aliis conſulere, & ſibi non cavere, perſtringitur, 758. ſq. vitia plus nocent Societati, quam errores, 351. ſq. vid. ſuperſtitio.

Votorum numeris in rebus religionis non eſt agendum, 789.

Utile ſi quid deprehenditur, non ſtatim valet conſequentia eſſe neceſſarium, 261. ſq.

Z.

Zelus quis verus & falſus; caracteres utriuſque, 596. 909. ſq. 1206. Zelotis magiſtratus ſæpe nimis dant vacivas aures, 920. an ſtudium pacis tollat zelum verum, 1205.

FINIS TOMI II. PARTIS SECUNDÆ.

Digitized by Google

Digitized by Google